

**ЎЗБЕК
ТИЛИНИНГ
ИЗОҲЛИ
ЛУҒАТИ**

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 га якин сўз ва сўз бирикмаси

5 ЖИЛДЛИ

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ,
Н. МАҲМУДОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар), Н. ТҶҲЛИЕВ,
Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, **А. ҲОЖИЕВ**

Абдуваҳоб Мадвалиев таҳрири остида

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Давлат илмий нашриёти
Тошкент – 2020

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР
МАҲКАМАСИНИНГ ДАВЛАТ ТИЛИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ДЕПАРТАМЕНТИ БУЮРТМАСИ АСОСИДА ЧОП ЭТИЛДИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

БЕШИНЧИ ЖИЛД

Шукрона – Ҳ

Тузатилган 2-нашри

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Давлат илмий нашриёти

КБК 81.2Ў36-4
УЎК 811.512.133.374.3
Ў 16

**«O‘ZBEKISTON MILLIY ENSIKLOPEDIYASI»
ДАВЛАТ ИЛМИЙ НАШРИЁТИ**

Директор – Шухрат Мирфаёзов
Директорнинг биринчи ўринбосари – Умид Ҳайитов
Директор ўринбосари – Шавкат Одилжон
Мухаррирлар – Ҳабиб Абдиев, Умида Яхшибоева
Ишлаб чиқариш бўлими бошлиғи – Шавкатилла Лутфуллаев
Бош рассом – Шавкат Илҳомов
Рассом – Асомиддин Бурҳонов
Техник муҳаррирлар – Мирзиёд Олимов, Умида Яхшибоева
Кичик муҳаррир – Зилола Маҳкамова
**Саҳифаловчилар – Доно Ҳасанова, Асқар Ёқубжонов,
Зарнигор Тўхтамуродова**

Ў 16 **Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 га яқин сўз ва сўз бирикмаси.** Ж. V. Шукрона – Ҳ / Масъул муҳаррир А.Мадвалиев. – Т.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Давлат илмий нашриёти, 2020. – 592 бет.

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингга яқин сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

КБК 81.2Ў36-4
УЎК 811.512.133.374.3

Ш

ШУКРОНА [а. + ф. شكرانه — миннатдор(чи)лик, ташаккур; раҳмат айтиш] Қаноат ва мамнунлик, шукур қилиш ифодаси. Эртасига кампир бу севинч-қувончларнинг шукронасига хотин-халажни йиғиб, мушкулкушод ўқиттирди. Файратий, Довдираш. Кўнглингда икки унсур ҳукмрон экан: бири — тақдири азал шукронаси, бири — қасди жон. С. Сиёев, Ёруғлик.

ШУКРОНАЛИК Шукур қилиш, қаноатли ва мамнун ҳолат. Ҳаёт шохлар орасида нигорон бўлиб ўтирган ёрени кўрди-ю, қалбида оғир чўккан дардлари тарқалгандай, шукроналик билан жилмайди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Оқила ва фозила аёлларнинг барчасида ажиб тароват, бахтидан шукроналик. сезилиб туради. Газетадан.

ШУКУР [а. شكور — «шукур» с. нинг кўпл.] 1 унд. с. Мамнунлик, қаноат ҳиссини билдиради. Шунга ҳам шукур. -Соғлигингиз қалай? -Шукур, яхши! ■ Бор эканмиз, минг марта шукур.. дея она ёйди дастурхон. Ҳ. Пўлат.

Шукур қилмоқ Мамнун ва қаноатда бўлмоқ. [Ҳожина:] Қизим.. Ҳожинадайд тақводор, меҳрибон, бадавлат хотинга келин бўлиш ҳар қандай қизнинг бахтига учрамайди. Шукур қил, болам! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Бундай одам ҳар қандай шароитда ҳам шукур қилиб яшайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Шукур (эркаклар исми).

ШУКУҲ [ф. شكوه — улуғ(вор)лик, даб-дабалилик, тантанаворлик; шавкат, савлат] кт. Тантана; улуғворлик; салобат. Ҳар бир жойда байрам шуқуҳи. ■ Моҳира пазанда,

чаққон, саранжомли, режали келин эди. Унинг қутлуғ қадами билан Исоқ ота вақтидази ошласининг эски шуқуҳи қайтиб келгандай бўлди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Уттиз икки баҳор ўтди гулга кўмиб ўлкани, Ҳар бирида минг баҳорнинг шуқуҳи бор, хусни бор. Уйғун. Кўз илғамас уфқ ҳам.. дала-қир ҳам бугун [Латофатнинг] назарида тамоман ўзга шуқуҳ, ўзгача бир нафосат кашф этгандек эди. С. Кароматов, Ҳижрон.

ШУКУҲЛИ Шуқуҳга эга, тантанавор, улуғвор; завқ-шавқ бағишловчи. Ҳа, шуқуҳли, руҳли баҳслар Худди қалбим қадар азизлар. М. Шайхзода. Нақадар шуқуҳли дала йўллари.. яхлит-яхлит пахта пайкалларида тўп-тўп йигит-қизлар, ёш-яланг, хотин-халаж. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда.

ШУЛ эск. кт. айн. шу. Шул эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонаман. Муқимий. ■ -Адолатингиздан бизнинг талабимиз шул! — деди [Отабек] ва қўрбошига қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ШУЛОН Камбағал, бева-бечораларга тарқатиладиган иссиқ овқат. Шулон шўрва. Шулон пиширмоқ. Шулон тарқатмоқ. ■ Қорин кўп оч, На гўжа бор, шулон шўрва Ва на умоч. Ф. Фулом. Азимбой ҳам масжид қурдиргач, Гадоларга тарқатар шулон. М. Али.

ШУЛҲА с.т. Шелуха. Сигирга шулҳа бермоқ. Шулхани қопламоқ. ■ Ҳаммага маълумки, пахтадан турли-туман газлама, ёғ. шулҳа олинади. Газетадан.

ШУМ [а. شوم — бахтсизлик, мусибат; бало, офат] 1 Ёмон фикрдаги; нияти бузуқ; ёмон, ярамас. Кеча шом вақтида бизникига

иккита шум йигит келди. Танийман. Хўжа-ийн ҳалигиларни меҳмонхонага киргизиб, эшикларни тақа-тақ ёнди. Ойбек, Танланган асарлар Хўшёр туриб, адашмай, Ҳар шарпани сезаман. Душман қаршилик қилса, Шум бошини ззаман. Уйғун. [Ғуландом:] Негаки, шумларнинг қўлига тушиб, не балоларга гирифтор бўлдим. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бахтсизлик ёки ҳалокат келтирувчи, бахтсизликка дучор қилувчи. Шум бурондан чайқалди денгиз, Кўк ҳам аста томчи ташлади. Э. Қамбаров. [Ҳосият:] Эрларни қабрига тортиди шум уруш, Эрларсиз уй файзи тамом йўқолди. Г. Жўраева.

Шум хабар Кишини ғоят хафа қиладиган, жуда қайғули хабар. Собиржон бу аҳволни кўрган кўзларига, бу шум хабарни эшитган қулоқларига сира ишонгиси келмасди. С. Шамсиев, Сепсиз келин.

3 Кўлидан ҳар қандай ёмонлик келадиган; айёр, маккор, қув, қилвир. Шум кампир. ■ -Ҳа, бу жуда пихи қайрилган шум халфа, — деди Давлатёр ва Турдивой халфанинг кирдикорини гапириб берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Султонов жуда хўшёр ва шум эдики, шамол қай томондан келаётганини дарҳол билиб, вазиятга қараб товланарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 Ярамас қилиқлар қиладиган, ўта шўх, тўполончи. Ҳалиги шум йигит: жуда гап тополмасанг, бармоғингни мана бундай биғиз қил-да, «кўзингизга қўлимни тиқиб олайми?» дегин, кейин қиз кулиб юборади [деди]. П. Турсун, Ўқитувчи.

ШУМЛИК 1 Шум кишига хос иш, хатти-ҳаракат, қилиқ. Қўқондаги бир мактабда турк афандидан таълим кўриб, ўша афандидан анчагина шумликларни ўрганган экан. П. Турсун, Ўқитувчи. Уртоқ Умурзоқова, кўриб турибманки, сиз ҳам шумлик қилаётирсиз, марҳамат, жавоб беринг, нима мақсад билан келдингиз? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бу саҳроий болалар шумликни билмайди. Ўргатиб-ўргатиб, ишга сола берасиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёмонлик, қайғу-қулфат келтирувчи нарса. Унинг чарчоғи ҳам, уйқуси ҳам қочган, кўнгли бир шумликни сезгандай, кекса, ҳорғин юзини бетоқатлик кўланкаси қоплаган эди. А. Мухтор, Чинор.

ШУМОЁҚ Пойқадами бирор шикастликка, ёмонликка сабаб бўлувчи, фалокат, бахтсизлик келтирувчи. Гул, райҳонга тўлган қирғоғинг Шумоёқлар макони бўлди. Фашист деган одамхўр жаллод Соҳилингдан жойи олди, тўлди. Файратий.

ШУМТАКА с.т. Ниҳоятда шўх, тўполончи бола. Ҳозир тўполон кўтаришади, миямни қоқиб, қўлимга беришади бу шумтакалар, эплаб бўлармиди уларни. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Қадимнинг одатига мувофиқ, ҳар икки томоннинг шумтака болалари кўчада бир-бирларини қорға думалатиб, бир нафас муштлашиб олдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

ШУМТОЛ Ёғочи қаттиқ, барги патга ўхшаш дарахт. Ўрмон зоналарида чинор, заранг, шумтол, оқ қайин, дўлана учрайди. Газетадан.

ШУМУРТ Гули оқ, хушбўй бутасимон дарахт ва унинг қора, нордон меваси. Шумуртнинг гуллари оқ, баъзан пушти рангга эга бўлади. Газетадан.

ШУМШАЙМОҚ 1 Бўшашган, жунжиккан, эзгин ҳолатда бўлмоқ. Ичкари ҳовлида кекса Меймор атрофида қизи ва хотини шумшайиб ўтиришарди. Мирмуҳсин, Меймор. [Мингбошининг] Ҳамма вақт шосунада талтайиб ўтирадиган йўғон гавдаси мана энди кичрайди, нортуюдек новча бўйи пасайди, ўзи эса совуқда қолган етим боладек шумшайди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Степан болани кўтариб, тепага чиққанда, ярим яланғоч, шалаббо, совуқдан шумшайган, ҳолдан тойган одамларни кўрди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Бирор нарсадан хафа бўлиб, қовоғини солмоқ, тўрсаймоқ; уялиб тортинган ҳолатда бўлмоқ. Давронов рўпарада шумшайиб турган Ғозига қараб, унинг кўнглидаги безовталиқни сезди. И. Раҳим, Ихлос. Дастлаб ўзини айбдор сезиб, шумшайиб ўтирган бола секин-секин тетикланди. Ойбек, Кўёш қораймас.

ШУМШУК 1 Қилмиши, ёмон хатти-ҳаракати билан кишига хунук кўриниб қолган, ёқимсиз ҳолатга тушган; ёқимсиз. Мендан ҳеч ким хабар олмай кўйди. Ҳаммага шумшук кўриниб қолдим. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Вали бултур чўлдан берухсат жўнагани, тўғрироғи, қочворгани маълум бўлгач, таниш-билишлари олдидан шумшук бўлиб, ўз

районига сизмай қолган. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Тунсиз карахт бўлиб келган Муқимий қайнана кўзига жуда шумшук кўринган эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

2 Шундай ҳолатга нисбатли ҳақоратни билдиради. -Э, шумшук, «Домла-имом оч қолса, бозор кезади, сўфи оч қолса, мазор кезади», деган мақолни эшитганмисан? - деди мулла Мамасолиҳ Худҳуд сўфига. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

ШУМШУКЛИК Шумшук ҳолат. Она-сиз етим - шум етим, деганларидек, Умид шумшуклик ҳақоратини ўбдон [обдан] тотган етим эди. Мирмуҳсин, Умид.

ШУМҚАДАМ айн. шумоёқ. -Бир марта шаҳардан сизга ўхшаган бир йигит келиб, қишқордаги шумқадамларни тўплаб, мажлис қилган эди, - деди мингбоши. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ШУМҒИЯ 1 бот. Бошқа экинлар илди-зидан озиқланадиган текинхўр ёввойи ўт. Дўстим, нафсни ўз ҳолига қўяверсанг, худди шумғияга ўхшаб, тез ўсиб кетар экан. «Муштум». Тухуминг қуригур шумғия қовун-тарвузнинг заволи! Н. Сафаров, Наврўз.

2 кўчма Ўз манфаатини кўзлаб, ўзгалар ҳисобига яшовчи шахс; зараркунанда. Йулмиздаги говларни ҳам илдиз олишига имкон бермай, ўз ўрнида ялиб ташлайлик! Шундагина дилимиз кўзлаган порлоқ манзилга шумғияларсиз етиб борамиз. Газетадан.

ШУНАҚА с.т. Шундай. Шунақа гаплар. Шунақа вақтда. ■ Киприк ҳам шунақа узун бўладими? С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. Шунақа, Тулаган ака, душман отган тошдан жигар отган увода қаттиқ тегади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ШУНАҚАНГИ с.т. 1 Шу каби; шундай. Қишлоқда шунақанги чиройли қизлар кўп. ■ Бўйи етган қизлар йигитнинг мана шунақанги мардини ёқтиради. Мирмуҳсин, Мъмор.

2 Маънони кучайтиради; шу даражада, жуда. У шахматга шунақанги муккасидан кетганки, агар Фарғонада бу ўйинга жонини тикадиган одам иккита бўлса, шунинг биттаси Аҳмаджонов. «Гулдаста».

ШУНАҚАСИ с.т. 1 Шунга ўхшаган, мана шу каби; шундай. Қаламнинг шунақаси топиладими?

2 Ўша йўлдан, ўша томондан; йўл-йўлақай. Шунақаси уйга кетамиз. Шунақаси магазинга ҳам кирдик.

3 Шу тариқа, шу йўсинда. Сорахон шу кунги кечқурун ҳам чиқмади ва шунақаси уч кун йўқ бўлиб кетди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ШУНГ айн. шумтол. Шунг барги.

ШУНДАЙ 1 кўрс. о.м. Худди айтилганга, кўзда тутилганга ёки кўз ўнгидагига ўхшаш, шунга ўхшаш, шу сингари. Шундай дўст қаерда бор? Шундай вақт келади. Қаҳҳор қатан шундай бўлиб чиқди. Мен ҳам ёшлигимда шундай эдим. Қаламнинг шундайларидан учтасини танлаб олдим. ■ -Қалай? - деди Сулаймонов трубкани қўйиб, - умрингизда шундай қаймоқ еганмисиз? А. Қаҳҳор, Икки ёрти - бир бутун. Унда [Фулмонжонда] шундай нафратнинг туғилиши табиий эди. М. Исмолий, Фарғона т.о. Бу ишлар ичида шундайлари ҳам борки, шошилинч қилинмаса, бошқа ишга ҳам таъсир қилиши тайин эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Маънони кучайтиради; шу қадар, шу даражада; шунақанги. У шундай тез юрар эдики.. У ҳеч қачон шундай аҳволга тушмаган эди. ■ Зангори осмон ҳам шундай тиниқ, шундай беғуборки, кўзни олади. Ойбек, Танланган асарлар. Бўғинлари бўртиб турган узун бармоқларини тугун қилиб, пиджагининг чўнтагига шундай қаттиқ тиқдикси, чоклари чирсиллаб кетди. П. Қодиров, Уч илдиз.

3 рвш. Айтилган ёки кўзда тутилган бир тартибда, шу зайлда, ана шу тарзда. Хўжаликни шундай бошқариш керак. Сиз ҳам шундай ишласангиз бўлмайдими? ■ Ҳакимбойваччадек хўшёр йигит қайда?.. Боёнларимизнинг бари хўшёр. Ақли булгани учун бой бўлган-да. Шундай эмасми, Салимжон? Ойбек, Танланган асарлар. Шундай қилиб, ёз ҳам ўтди. Ниҳоят, Аҳмаджон аскарний хизматга чақирилди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

Шундай бўлса ҳам Шунга қарамай. У касал эди, шундай бўлса ҳам, ишга келди.

4 Қуйидагича, тубандагича. Бу хотин туғрисида мулла Норқўзи шундай фикрда: агар фаришта илгари ўтган бўлса - шунинг онаси, энди туғилса - шунинг боласи бўлади, агар ҳозир ер юзида бўлса - шу хотиннинг ўзи. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

5 рвш. с.т. Одатдаги каби, одатдаги сингари, одатдагидек; олдид усулда. Узимиз шундай гаплашиб ўтирган эдик. ■ Вагондан энг кейин тушган ва милтиғини тиғидан ушлаб, кетмондай елкасига қўйиб, шошмасдан келатган Аҳмаджон: Строй [саф] бўлмасдан,

шундай кетаверса бўлмасмикан? — деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

6 Тасликловчи жавобни билдиради; ҳа, тўғри. — *Врачмисиз? — Шундай.* ■ [Эшон:] *Катталарни-чи, катталарни ҳам ўқитасизми? — Шундай, — деб жавоб берди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 *қўм. өзф.* Таъкид, кучайтирув ифода-лайди; худди, нақ. *Ишхонамиз театр биносининг шундай рўпарасида.*

ШУНДАЙИН *шв.* Шундай. *Ўлжа бўлиб кетди шундайин тулпор, Учар қушдан ўтар эди жонивор.* «Муродхон».

ШУНДАЙИЧА Қандай бўлса, худди ўша ҳолатда, ўзгармасдан, ўзгартирилмасдан. *Аҳмаджон бир сакраб, [фашистни] бўйнидан сиқиб олди ва шундайича судраб, настга олиб тушди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ШУНДАЙЛИГИЧА *айн. шундайича.*

ШУНДОҚ *с.т.* Шундай. *Шундоқ қилиш керак.* ■ *Қанақа уруш бўляпти ўзи? Қачонгача шундоқ давом этади? И. Раҳим, Чин муҳаббат.* — *Шундоқ, устоз, сиз қўяверинг, — деди Заврак.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўша хотинбознинг шундоқ шармандасини чиқарайки!* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Болохонанинг шундоқ остида, ариқ бўйида буви-си чўнқайиб ўтирарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ШУНИНГДЕК 1 Шунга ўхшаш, шу каби, шу сингари. *Халқ шунингдек гаплар билан юз ёқдан.. ҳужум қилиб, ҳатто адабсиз сўзлар билан ҳам суқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *мод. с.* Бундан ташқари, бунинг устига, шу билан бир қаторда. *У довжорак, шунингдек, билимдан киши эди.* ■ — *Шунингдек, раис мажлисини олиб боришда ҳам кўпчиликка ҳурматсизлик қилди.. — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ШУНЧА 1 *рвш.* Шу қадар, шунчалик, шу даражада. *Шариат, хотинни қаттиқ туттиш керак, дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қолишингизни пойлайди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Ватан агар бўлса бир чаман, Сиз қўйнида хандон гунчалар; Ай, сиз, менинг кичик дўстларим, Ватанингиз севар шунчалар.* З. Диёр.

2 *белг. олм.* Ноаниқ миқдорга ишора қилади; шу миқдорда. *Бир зумда шунча одам йиғилди. Дарров шунча йил ўтиб кетибди.*

Шунча ўйласам ҳам, эсимга келмади. Шунча вақтдан буён қаерда эдинг? ■ — [Ғофир:] Шунча қарзим бор эканми? Мен бунни қандай узаман, бой ота? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Ажаб, шунча невараси борми кампирнинг? «Гулдаста». Суюкли бўлсам, шунча балоларга гирифторман этиб, қўча-қўйда саргардон қилиб қўярмиди.. С. Сиёев, Ёруғлик. Кор қилмади шунча илм, этди қанча саргардон. А. Орипов.

ШУНЧАЙИКИ *с.т.* Шунчаки. *Саидий гарчи бу сўроқни шунчайики берган бўлса ҳам, Муҳаммадражабнинг жавобидан қаноатланмади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ШУНЧАЙИН *с.т.* Шунчаки. *Мабодо Бобур шаҳарга қўшинсиз, шунчайин пойтахтни кўриш учун кирадиган бўлса, Бойсунқур мирзо уни туттириб, йўқ қилиб юбориши мумкин эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ШУНЧАКИ 1 *рвш.* Жиддий мақсад билан эмас. *У фотография билан шунчаки шугулланади.* ■ *Хафа бўлманг тағин, шунчаки айтаётирман-да.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Омон мени эски кеки юзасидан алдаган экан, мен уни шунчаки қизиқчилик қилиб алдаган эдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 Катта аҳамиятга эга бўлмаган; арзимас, оддий. *Шунчаки гап. Ушунчаки бир ашулани эди.* ■ *Улар шунчаки актёргина эмас, балки.. вазият талаб қилса, душман билан юзма-юз олишадиган жангчи ҳам эдилар.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Улар шунчаки одамлар эмас, қасд қилиб, изингиздан тушган одамлар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ШУНЧАЛИК 1 Шу қадар, шу даражада; шунча. *Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик хафа.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Асқар ота аввал қўрқди, кейин, жувоннинг от чопишини кўриб, шунчалик завқ келдики, отига устима-уст қамчи урганини ўзи ҳам сезмай қолди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. [Қодирқул:] *Ажаб одамсиз-да, домла! Битта савил бошни йўқ қилмоқ шунчалик мушкул эканми? Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

2 *айн. шунчаки 1, 2.* Лекин буларни шунчалик айтиб қўйдим-да. *Олдин қилинадиган бошқа иш бор.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гулсум Элмуроддан хафа эмаслигини, шунчалик ўзининг хўрлиги келиб йиғлаганини билдириш учун қайтиб кирди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Шунчалик гап экан, ўзини ҳам диққат қилиб,*

хизматчиларини ҳам ортиқ бўғмаса. С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

ШУНҚОР 1 Лочинсинмонлар оиласига мансуб кучли йиртқич қуш. *Икки шунқор талашса, бир қарғага ем тушар.* Мақол. ■ *Шунқор қанча баланд уммасин, барибир, ўз уясига қайтади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Қарчиғай, лочин, шунқор сингари кичик йиртқич қушлар майда ҳайвонларни овлашга солинган.* «Фан ва турмуш».

2 *кўча Мард, жасоратли, ботир шахсга нисбатан қўлланади. Дала шунқорлари бу ерга [клубга] кино кўриш, янгиликлар билан танишиш учун тўпланганлар.* Э. Охунова, Файзли оқшомлар. *Бахт деган келмайди оддий туғунда, Уни келтиради юртнинг шунқори.* Р. Бобожон. *Тез бориб, шунқорларимга айт, Бобурнинг бошини кесиб келган одамга боши баробарлик олтин бераман!* [деди Шайбонийхон чопарга]. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ШУРУП [нем. Schraube – винт] Ёғоч ёки металл деталларни маҳкамлаш учун ишлатиладиган бурама мих. *Шурупни бураб киритмоқ.*

ШУРУ(Ъ) [а. شروع – киришиш, бошлаш]: *шуру(ъ) қилмоқ эск. кт.* Бирор нарсага киришмоқ; бирор нарсани қила бошламоқ. *Мулла Абдурахмон бутун камолотини ишга қўйиб, имомат ва хатибликка шурув қилди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ШУРФ [нем. Schurf] Ер ости бойликларини қидириш ёки тупроқни текшириш учун қовланган, ер юзасига чиқиш йўлига эга бўлган тик ёки қиялага қудуқ. *Ҳазратқулов трасса бўйлаб шурфлар қазилгани, эрта тонгда портлатиш бошланажagini айтди.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Онахон тахта зинадан салмоқ билан юриб, котлован шурфига туша бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ШУУР [а. شعور – англаш, сезиш, фаҳмлаш; кечинма, ҳис-туйғу; ақл, идрок] *кт.* Онг, тушунча. *Шоирларда зеҳн ва шуур ўтқир, хаёл денгизи эса теран бўлади.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Майли, ўтмиш ўн йил менга Шуур берди, онг берди.* Ф. Ғулом, *Менинг шуурим эса зиддиятлар осмонида кезар.* С. Азимов, Камалак.

ШУУРИЙ [а. شعورى – ҳис-туйғуга, ақл-идрокка оид] *кт.* Шуурга, онгга оид, онг

билан боғлиқ. *Чунки мен ҳам ўзга оламларга шуурий саёҳат қиламан.* «Сирли олам».

ШУУРЛИ 1 *кт.* Маълум тушунчани ўзида мужассамлаштирган; онгли. *Ҳақиқатан ҳам Зебо шуурли, жўшқин юракли бўлиб етишди.* Р. Халилова, Ушалган орзу. *Энг иродали, мақсади аниқ кишилар.. нурли, шуурли жаҳон барпо этдилар.* Зулфия, Чўққилар.

2 *ҳўқ.* Ақли расо, эсли (ўз қилмишлари учун қонун олдида жавоб бера оладиган).

ШУУРСИЗ *кт.* 1 Онгсиз ҳолда, гайришуурий. *Йигит тафаккурдан тамом ажралиб, отга шуурсиз мўлтираб турар, тўриқ эса ер тепинар эди.* А. Ҳасанов, Чироқлар. *Навоий индамасдан орқага қайтди.* *Бошқа хонага кириб, қоғоз ва қалам олди-да, шуурсиз равишда фармон ёза бошлади.* Ойбек, Навоий.

2 *ҳўқ.* Ақлдан озган, руҳий касал (қилган қилмиши учун жавобгарликка тортилмайди).

ШУУРСИЗЛИК *ҳўқ.* Айбдорни жиноий масъулиятдан халос қиладиган руҳий ҳолат. *Шуурсизлик ҳолатида бўлмоқ.*

ШУ-ШУ Ўша вақтдан бери, ўшандан бери. *Шу-шу у келмайди.* *Шу-шу тавба қилганман.* *Шу-шу соғайиб кетдим.* ■ *Шу-шу Раҳим Саидов қачон Қўқонга келмасин, Теракзорга келиб, битта ош қилдирмаса, кўнгли жойига тушмасди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Шу-шу мен мактабга бормай қўйдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ШУЪБА [а. شعبه – соҳа, тармоқ; шохбча; бўлим, филиал] 1 *эск.* Бирор ташкилот ёки муассасанинг алоҳида бир қисми, бўлим; идора. 1919 йилдан бошлаб Тошкент мусулмон хотин-қизлар шўъбасига раис бўлиб ишладим. 3. Юсупова, Оловли йиллар. *Шаҳар маориф шўъбасининг вакили шу қўранни келиб кўриб, мактаб учун жуда мос, деб кетибди.* Ҳ. Ғулом, Машғал. *Ер шўъбасидан тракторни ҳозирдан сўраб қўйиш керак.* Ҳ. Шаам. Душман.

2 *муш.* Шашмақом таркибига кирувчи олти мақомдаги ҳар бир бўлимнинг номи.

ШУЪЛА [а. شعلة – олов, аланга; машғал] 1 Бирор жисмдан таралувчи нурли энергия; ёруғлик, нур. *Ой шўъласи.* *Хатни чироқ шўъласида ўқимоқ.* ■ *Аммо офтобнинг ўтқир шўъласи Куксингни парчалаб ёрди беромон.* *Тарихнинг музаффар, нурли йўлидан*

Дадил бормоқдалар наслимиз ҳамон. Уйғун. Шох утиннинг учоқни тўлдириб ловуллаётган ёлқини қорайган кучага шуъла сочмоқда. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. ёлқин. Ҳамон машғала шуъласи кўришиб турган ҳовлидан анча узоқлашгач, бир дарахтнинг панасига ўтирдилар. С. Сиёев, Ёруғлик.

ШУЪЛАЛАНМОҚ *поэт.* Шуъла, нур таратмоқ; ярқирамоқ, барқ урмоқ. Қаердан тушаётгани номаълум бўлган кучли нур остида бу ердаги амакиларнинг кийимлари кўз олгудек шуълаланарди. «Ёшлик». Шуълаланиб, шарқираб ётар Кўк сувларда ой синиқлари. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. Унинг тепасида шуълаланиб, узоқ-узоқлардан кўзга ташланиб турадиган чироқ. Э. Самандар, Тангри кудуғи.

ШУҒУЛЛАНМОҚ Бирор иш билан овора бўлмоқ; машғул бўлмоқ; иш олиб бормоқ. Гимнастика билан шуғулланмоқ. У энди мусиқа билан шуғуллана бошлади. Талабалар билан шуғулланмоқ. ■ Девонга эрта билан кетиб, кеч қайтадиган отаси ўғлининг нима билан шуғулланаётганидан беҳабар эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Киши иш вақтида жамият учун фойдали бўлган ижтимоий меҳнат билан шуғулланади. «Фан ва турмуш».

ШУҲРАТ [a. شهرت – машхурлик, таниқлилик; шон, доврўк] 1 Катта хизмат, талант, одамийлик ва ш.к. эвазига қозониладиган обрў; донг, доврўк. Бу артистнинг шуҳрати оламга кетган. Донога иш – шону шуҳрат, Нодонга иш – ғаму кулфат. Мақол. ■ Авлод-аждодимиз шуҳрати меҳнат, Меҳнатсиз ҳеч кимса тополмас ҳурмат. Газетадан. Машхур қизиқчи халқ орасида шуҳрат қозона бошлаган ёш Юсуфжонни кўрмоқчи бўлиб, унга одам юборади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Шуҳрат (эркаклар исми).

ШУҲРАТЛАМОҚ кам қўл. Шуҳрат-эйтиборини қайд этмоқ, эйтиборда тутмоқ, ўрнига қўймоқ. У фуқаролар урушининг оғир кунларида халқ оммасини руҳлантириб турди.. зиёлиларнинг фронтлардаги ва фронт орқасидаги мислсиз қаҳрамонлигини шуҳратлади. Газетадан.

ШУҲРАТЛИ Шуҳрат қозонган, шуҳрат топган. Олтин пахта ифтихоринг, Шуҳратлидир пахтакоринг. Ё. Мирзо. Инсон ўз меҳ-

нати, ўз ишлари, ўзи яратган нарсалари билан гўзал ва шуҳратлидир. Газетадан.

ШУҲРАТПАРАСТ [a. + ф. شهرتپرست – шуҳрат ишқивози, шуҳрат кетидан қувадиган] Фақат ўз шон-шуҳратини уйлайдиган ва доим шунга интиладиган. У талант-ли инженер. Аммо шуҳратпараст – фақат ўзини уйлайди. Газетадан. Сиз билан бизнинг вазифамиз.. ивгогар, шуҳратпараст, мансабпараст шахсларни супуриб ташлашдан иборат. О. Ёкубов, Ларза. Калтабин.. шуҳратпараст кўрқоқлар хиёнатга яқин туради. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ШУҲРАТПАРАСТЛИК Шуҳратпарастга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. Мени безовта қилаётган нарса сизнинг шуҳратингиз эмас, балки шуҳратпарастлигингиз. Уйғун, Сунгги пушаймон. Дарҳақиқат, бир қарашда иноқ, дўсара кўринган Қавомнинг мижозиде шуҳратпарастлик унсурлари йўқ эмасди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ШЧИ [р. ши – карам ва турли ошкўклар солинган шўрва] Карам, шовул каби кўкатлар солиб пишириладиган шўрва. Шчи пиширмоқ. Шчи ичмоқ.

ШЧИТ [р. шит – тепа; тўсиқ, ғов; ҳимоя, бошпана] 1 Бирор зарба, ўк, учкун ва ш.к. дан сақланиш учун металлдан қилинган ёки бирор қуролга ўрнатилган тўсиқ; ҳимоя қалқони. Замбарак шчити. ■ Аҳмаддон пулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда, ичтининг тешигидан душманни кузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшитмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Энига комбинезон кийиб, қўлига электросварка ичитини ушлаб турган [Самад аканинг] ўзи менга жуда таниш эди. С. Аҳмад, Иқбол чироқлари.

2 *тех.* Гидротехника иншоотларида: тўғоннинг сув ўтказадиган, сурилиб очиладиган ёки ёпиладиган темир дарвозаси. Энергетика ва автоматика институти ходимлари.. каналлардаги сув сатҳи ва ўтаётган сув миқдорини, ичит ва затворларнинг ҳолатини автоматик аниқловчи.. асбоблар яратди. Газетадан.

3 Намойиш қилиш учун бирор экспонат ўрнатилган ёки сурат солинган катта юпқа тахта. Ёш ишчилар.. газета саҳифаси тасвирланган катта ичитни кўтариб олишган. Газетадан.

4 махс. Бирор асбоб ёки нарса ўрнатилган тахта. *Электр сўтчигининг шчити. Ўт учирувчи асбоблар шчити.*

ШҮЎЛП тақл. с. Оғир нарса суюқликка тушганда, шунингдек, сув қирғоққа ёки бошқа нарсага урилганда ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Водийни иккига бўлиб ўтган катта сой шовуллар, қирғоққа шўл-шўл урилиши эшитилиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

Шўлп этмоқ «Шўлп» деган товуш чиқармоқ. *Боланинг қўлидаги тош шўлп этиб, сувга тушиб кетди.* ■ *Бу лаънати каламушлар бочкага шўлп этиб тушади-да, ёққа беланиб олади.* С. Маҳкамов, Шогирд.

ШҮЎЛТИ-ШҮЎРВА с.т. Шўрва-шўлти. *Яхшики, Исоқ отанинг боғи бор. Ёзда ўрик-узумга оғизлари тегиб туради. Бўлмаса, шўлти-шўрва билан оёқ чўзиш мумкин.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ШҮЎЛҚ тақл. с. Суюқлик ёпиқ идиш ичида чайқалганда ҳосил бўладиган товушни билдиради.

ШҮЎЛҚИЛЛАМОҚ «Шўлқ-шўлқ» қилмоқ.

ШҮЎНФИМОҚ 1 Сув ёки бошқа бир суюқлик ичига кириб ботиб кетмоқ; чўммоқ. *Бир шўнғиб чиқмоқ. Шошган урдак ҳам боши билан, ҳам кети билан шўнғийди.* Мақол. ■ *Сувонжон тол тагидаги камарга шўнғиб.. кетарди-да, анчадан кейин қўлида балиқ билан чиқиб келарди.* С. Анорбоев, Оқ-сой. *Ундаги [ҳовуздаги] зогора балиқ, чўртан балиқ, лаққа балиқлар гоҳ сув юзига чиқиб, ташланган нонларни ер, гоҳ битанглаб ўйнаб, шўнғиб кетарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *кўчма* Бирор нарса орасига кириб, беркиниб, кўздан ғойиб бўлмоқ, кўринмай кетмоқ, кириб кетмоқ; яширинмоқ. *Қоронғиликка шўнғимоқ.* ■ *Бурон ва тўс-тўполонда заха еган ой.. орқадан этиб келган туюдек каттакон булут тагига шўнғиди.* О. Ёқубов, Ларза. *Аҳмад Ҳусайн.. бозорга шўнғиб кетди.* Ойбек, Нур қидириб.

3 Катта тезлик билан пастга қараб отилмоқ, ниҳоятда тезлик билан ерга томон учмоқ. *Бургут бирдан пастга қараб шўнғиди.* ■ *Самолётлар қора бўрондай тепада гир айланиб, ажалкор қоида ва тартиб билан шўнғийдилар.* Ойбек, Куёш қораймас.

4 *кўчма* Ўй, хаёл, қайғу каби ҳиссиётларга қаттиқ берилмоқ, чўммоқ. *Шу чоққа-*

ча мўлтайиб, хаёл ичига шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўзимча неча хил нарсаларни бичиб-тўқийман, аллақандай ваҳималарга шўнғийман.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

5 *кўчма* Иш-ҳаракатга, машғулотга қаттиқ киришиб кетмоқ, берилмоқ. *Ҳақимжон ҳеч кимнинг сўзи, таклифини кутиб турмасдан, аввалгидек ишга шўнғиди-кетди.* С. Зуннунова, Олов. *Уртага чамадон қўйиб, ўйинга шўнғиб кетдилар.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ШҮЎП айн. шўлп. *Шўп этиб сувга тушмоқ.*

ШҮЎППАЙМОҚ Бошқалардан ажралиб ёлғиз қолмоқ; мунғаймоқ; ўқсиб қолмоқ, шумшаймоқ. *Шўппайиб ўтирмоқ.* ■ *Эртага, икки қўлингизни, кечирасиз, бурнингизга тиқиб, участкада битта ўзингиз шўппайиб қолсангиз, нима қиласиз? А. Мухтор, Туғилиш. Бирга ўқишган синфдошлари аллақачон жой-жойларини топишган эди. Қишлоқда ёлғиз Тошхонгина шўппайиб қолди.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. *Етти бола туққанман. Ҳаммасини тупроққа бериб, биргина қизим билан шўппайиб қолганман.* С. Аҳмад, Чевара.

ШҮЎР I [ф. شور — тузли, тузи кўп] **1** Меъеридан ортиқ туз солинган, таъми ўткир (овқат, таом ҳақида). *Шўр овқат. Паловни шўр қилиб қўймоқ. Аччиқ-чучукни шўр қилиб юбормоқ.* ■ [Қодиржон:] *Ҳали ош вақтида, ошнинг тузини паст қилиб қўйибсан ёки шўр қилиб қўйибсан, деб баҳона қиламан-да, катта жанжал чиқараман.* Ҳамза, Тухматчилар жазоси.

2 Тузланган. *Шўр балиқ. Шўр карам.*

3 Таркибида туз моддаси кўп бўлган, шўр босган. *Шўр денгиз. Шўр кўл. Шўр тупроқ. Шўр сув.* ■ *Айниқса, эрта баҳорда бороналаш шўр ерларда катта фойда беради.* Газеталар.

4 *от* Тупроқ таркибида тузнинг кўплигидан ер бетида ҳосил бўлган туз моддаси. *Ернинг шўрини ювмоқ.* ■ *Ерда ҳали шўр кўп. Сотиболди отам ҳам менинг фикримни тасдиқлаяптилар.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Урмонжон.. шўр босган ердан шлон изи бўлиб ўтиб, тўқайга кириб кетган тупроқтепани қамчининг сопи билан кўрсатиб: -Канал! — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Тернинг уст-бошга тепишидан кийимда ҳосил бўладиган туз, оқ доғ. *Эртаю кеч тош майдалаб. елкаларини бир эллик шўр босган йигитлар [дарвишга:] «Йўлингдан қолма!» дейишибди. С. Анорбоев, Оқсой. От йўрттириб Юсуф Мадёров келиб қолди. У ҳамон темирйўлчи кийимида – эғнида қора китель, тер(и)нинг шўри елкасида оқариб ётарди. Ш. Тошматов, Эрк куши.*

Шўр пахта Халқ табобатида: оғриқни ёки шишни қайтариш учун намақобга ботириб ишлатиладиган пахта. *Уч-тўрт [марта] оёғимга шўр пахта боғлаб, уйда ётдим. С. Сиеёв, Ёруғлик.*

Шўр II [ф. شور – изтироб, ғалаён; тугён, жўшқинлик, эҳтирос] **1 фольк.** Толеи паст, бахтсиз, бечора; шўрлик. *Қоzi, муфти – бари бойнинг чоқари, Камбағал шўр азалдан хизматкори. Эргаш Жуманбулбул ўгли. Илоҳим, қурисин подшонинг иши, Кўп бўлдику мендай шўрнинг койиши. «Ширин билан Шакар».*

2 Азоб-уқубат, кулфат; бахтсизлик. *Худо бандасини яратганда, пешонасига чоракор бўласан, деб ёзмасин.. Э-ҳа, камбағалнинг шўрини асти сўраманг. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уйласам, ҳар дам ҳамият ути дилда ваяж урар, Солғали душман бошига шўру савдо бораман. Ҳабибий. Хоним, тургин шу ваядада ҳақиқат. Турмасанг, солурман шўру қиёмат. Ислом шоир.*

Вой шўрим с.т. «Энди нима қиламан», «Бу қандай кулфат» каби маъноларни ифодалайди. *Вой шўрим, қўлингга нима қилди? С. Зуннунова, Гулхан. Пешонаси шўр Қисмати ёмон, иқболи паст, бахтсиз. Отасининг аччиқ ҳикоясини эшитган Полвон билан Бекжон ўз пешоналарининг шўр эканига ачиндилар. Ж. Шарипов, Хоразм. Шўри қуриди Бахтсизликка йўлиқди, хароб бўлди. Ҳеч ким унинг сўзини қайтармади, қайтара олмайди-да. Нега десангиз, ким унинг айтганини қилмаса, шўри қуриди деяверинг. А. Муҳиддин, Характеристика. Шўри қурсян Аҳволига вой, ҳоли ҳароб. – Улуснинг шўри қурсин! – деди Тоҳир. – Касофат подшолар урушмай туролмаса. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Шўрига шўрва тўқилмоқ Бахтсизликка йўлиқмоқ, иши, аҳволи ёмон бўлмоқ. – Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Шўрбада шеркчиликда қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак.*

Бўлмаса, шўримизга шўрва тўқилади, – деди Одил Эамбердига. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Шўринг қурғур Бечора, шўрлик. [Ғофир домлага:] Ахир бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз? Кимга?! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Шўрини қуритмоқ Бахтсизликка дучор қилмоқ, хароб ёки расво қилмоқ. Бир сартарош йигит ўзини, муаллимман, фалон мактабда дарс бераман, деб гулдек Кариманинг шўрини қуритгани ҳақиқат-ку! Мирмуҳсин, Умид.

ШўРА I [ф. شوره – шўр ер, заҳоб ер] Ташландиқ ерларда, экин майдонларида ғовлаб ўсадиган, баргларининг усти ялтироқ, ости кулранг ёввойи ўт. *Ариқнинг нариги ёнида какра, супурги, шўра, сассиқкапа, яна алақандай ёввойи ўтлар ғовлаб ётарди. А. Мухтор, Опа-сингилар. Эрта баҳор.. Ёрқиной кўк териб юрибди. Қўлидаги сирланган тоғорани у ердан бу ерга сурар, у ён-бу ёнига элиниб, отқулоқ, исмалоқ, жағ-жағ, момақаймоқ, ялпиз, шўра қидирарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ШўРА II Токнинг (узумнинг) тўпгули, ғунчаси. *Токлар шўра чиқариб қолибди. ■ Биринчи хомтоқни ток новдаларида шўра пайдо бўлишига қараб, апрель ойининг охирида.. ўтказиш маъқул. М. Собиров, Хомтоқ.*

ШўРАЖРИҚ Шўр ерларда ўсадиган, бошоқдиларга мансуб кўп йиллик ўсимлик.

ШўРАЗОР [ф. شورزار – шўр ер, шўрланган тупроқ] Шўра кўп ўсадиган ер, шўра билан қопланган майдон. *Бу ер илгари ташландиқ шўразор эди. ■ Маст учун гулзор билан шўразор баравар – янчиб ўтаверарди. Ойбек, Танланган асарлар. Униб гуллар, Ҳабибий, шўразор айланди гулзора, Жаҳонга бўлди ўрناق шавкату шоним каналардан. Ҳабибий.*

ШўРАК I [ф. شورک] **1** Тузли, шўр.

2 Баъзи овқат номларини билдирувчи қўшма сўзлар таркибиди ишлатилади, мас., нўхатшўрак.

ШўРАК II айн. қамғоқ.

ШўРАЛАМОҚ I **1** Пўст ташламоқ, қуруқшамоқ (баданда, юз-кўзда ҳосил бўладиган енгил тери касаллиги ҳақида.) *Кичкинтойингизнинг юзи шўралаб ёки қуруқлашиб кетмасин десангиз, унинг юзини совун билан кўп ювманг. Газетадан.*

2 айн. шўрламоқ 1. Боланинг аъзойи бадани шўралаб кетибди. ■ Пастдаги икки хонанинг ғиштлари захкашликдан шўралаб, оқариб кетган. Мирмуҳсин, Умид. [Рўзимат отанинг] Бор висотидаги битта чопонининг ҳам бари йиртиқ, дўпписининг жияги шўралаб кетган эди. Ҳ. Турсункулов, Ҳаётини қиссаси.

3 с.т. Шўра ўсимлиги билан қопланмоқ, шўразорга айланмоқ (ер ҳақида). Қаровсиз қолган дала шўралаб кетади.

ШЎРАЛАМОҚ II Гуллаш олдидан шўра, ғунча ҳосил қилмоқ, шўра чиқармоқ (ток ҳақида). Токлар зангидан баргигача шовул-шовул шўралапти, ўриклар-чи, шохи ғўралапти.. Боғ меваси олган билан одош бўлмапти. Ё. Шукуров, Уч савол. Токим шўралади, занги сув очиб, Барглар қўлтиғида ингичка новда. С. Акбарий.

ШЎРВА [ф. شوروا / شوربا – гуруч, гўшт-ли суюқ овқат; мастава] Гўшт, пиез, картошка ва б. сабзавотлар солиб пиширилдиган суюқ овқат. Қайнатма шўрва. Қовурма шўрва. Товуқ шўрва. Шўрва пиширмоқ. Шўрва ичмоқ. Эти – этга, шўрваси – бетга. Мақол. ■ Дастурхон устидаги косалардан иссиқ ва ёғлиқ шўрваларнинг ҳовури чиқиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. -Ҳозир сизларга қулинг ўргилсин қайнатма товуқ шўрва қилиб бераман, – деди Аҳмад. Ф. Мусажонов, Меҳмонда. Бизникилар: «Карам шўрва ичмаймиз, тўнғиз гўшти солади», дейишган эди, гўшт-ёғни ҳам ўз қўлимизга берадиган бўлишди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Арзоннинг шўрваси татимас қ. татимоқ 2. Пул бўлса, чангалда шўрва Пул, бойлик етарли бўлса, ҳар қандай нарсага эришиш мумкин, деган маънони ифодаловчи мақол. Шўрига шўрва тўкилмоқ қ. шўр 2.

ШЎРВА-ШЎЛТИ Ёвфон суюқ овқатларнинг умумий номи (фақирона овқат ҳақида). Энг бемаза, энг арзон шўрва-шўлтини қайнатиш учун ҳам игна билан қудуқ қазиш керак бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

ШЎРДАНАК [шўр I + данак] Намакобга солиб олиб, қулга ўхшаш махсус тупроқда қовуриб тайёрланадиган данак. Султон қоғоз халтани тўлдириб харажат қилди: қайноқ патири, шўрданак, ҳолава. Х. Султонов, Онамнинг юрти. [Ўрикнинг] Мағзидан ҳолава

қилиш, намакобга солиб олиш, пучоғи билан қовуриб, самарқандча шўрданак тайёрлаш мумкин. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Самарқанднинг шўрданаги, нўхатини ҳам Дунё кезиб тополмайсиз, сўзим чин, иним. Н. Назруллаев.

ШЎРИ(Й)ДА [ф. شوریده – ҳаяжонланган, бесаранжом; жўшқин, эҳтиросли ошиқ; кўзғолон кўтарган] эск. кт. Бечора, шўрлик. Булбули шўрийдани ҳуснинг кўрага этма зор, Дилни берганман сенга, рухсори олингни кўриб. К. Яшгин, Ҳамза. Ҳар қайда ғарибу нотаовону Шўрийдага меҳрибон Муқимий. С. Абдулла.

ШЎРИШ [ф. شورش – тузи кўплик, шўрланганлик; тугён, ҳаяжон; кўзғолон, исён] 1 қ. савдо II. Эрталабдан бери бошига тушган шўришларни бир-бир ўйлаб, дунёда шу бузғунчилик абгор бўлмаганлигини эслади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Аҳмад мирзонинг номуносиб ҳаракати сабабли Ҳўқанд, Ахси-кент, Андижон вилояти устига тушадиган шўриш у зотнинг дилига алам берди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ёмон иш; жанжал, ғавғо. -Мени бирон машинада тезда Тошкентга жўрнатинг! Бу қизингиз тушкур бир шўришни бошлаганга ўхшайди, – деди Нафисахон Пулатжон акага. Мирмуҳсин, Умид. -Ахир нега алдадинг мени, нега яширдинг бу шўришни-а?! – деди Ҳаққул ота. Ҳ. Назир, Сув гадоси – оқпадар.. Бу даҳшат олдида рангимиз сомон! Деб шўриш солибди, лекин йўқ нафи. Миртемир.

ШЎРИШЛИ кам қўла. Шўриши бор, шўриш келтирувчи. Келиб шўришли бир ўт тушди жонга, Утиб жондан, туташмоққа жаҳонга. Ҳабибий.

ШЎРЛАМОҚ I Таркибидаги туз моддаси сиртига тепиб, тузли оқ доғлар ҳосил қилмоқ, шўр босмоқ. Пойдевор ғишти заҳдан шўрлаб кетибди. ■ [Қултойнинг] Азбаройи терлаганидан, чакмонининг елкаси шўрлабоқариб кетган эди. Газетадан.

2 айн. шўрланмоқ. Ерларимиз шўрлаб кетгани учун яхоб берялмиз.

ШЎРЛАНМОҚ Таркибида туз моддаси ҳосил бўлмоқ; ортиқ даражада шўр бўлмоқ. Сув ҳам шўрланиб, сифатини йўқотади. Газетадан. Шўрланган тупроқлар қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлигини кескин пасайтириб юбориши ҳаммага маълум. «Фан ва турмуш».

ШҮРЛИ I Таркибида тузи бор, шўр босган. *Шўрли ерларни ювиш.*

ШҮРЛИ II айн. **шўрлик** II 2. *Узоқларда жонсиз кўринган, Овуллар ҳам йиғлаб ухлаган. Саҳар туриб шўрли хотинлар, «Тангрим» деган, тўлиб йиғлаган. Ҳ. Олимжон. Қалмоқ келар ўз ҳолидан беҳабар, Келиб, қирғин топмасин-да, шўрлилар. «Алпомиш».*

ШҮРЛИК I Шўр ҳолат, шўр эканлик. *Овқатнинг шўрлиги. ■ Яқинда [Чортоқда] қовланган қудуқдаги сувнинг шўрлик даражаси Қора денгиз сувига жуда ўхшади. Ф. Сирожиддинов, Чортоқ ҳавоси.*

ШҮРЛИК II 1 Толеи паст, бахти қора; бечора. *Отам шўрлик бу мусибатга бардош беролмади, фарзанд доғи чинор қоматини букди, сўнг қўлатди. Н. Сафаров, Оловли излар. Бойвачча ака, отамга шафқат қилинг, у шўрлик жўжабирдек жон, хонадонимизнинг ризқ-рўзи ўтиб турган бир нарча еримизга кўз тикманг. К. Яшин, Ҳамза.*

2 Ачиниш билдиради; бечора. *«Байт» тўфайли юз берган кўнглисизликдан шоир шўрлик хабарсиз эди, албатта. Н. Аминов, Суварак. Онам шўрлик ўша жойда бекинди ётиб, тонг оттирган экан. С. Нуров, Нарвон.*

3 айн. **шўрмиш**. *Бир кафт тунроқ билан барча фалокат, Барча шўрликлардан чиқмоқ бўлади. Ҳ. Олимжон.*

ШҮРО [а. شور / شورى — маслаҳат; кенгаш] тар. 1 Совет ҳокимияти (советлар)нинг 20-аср 20–40-йилларигача ўзбек ва б. туркий тилларда ишлатилган номи (1990 йиллар охирида ўзбек тилида яна қўллана бошлади). *Керенский ҳукумати ағдарилиб, шўролар ҳукумати тузилди. Н. Сафаров, Оловли излар. Шўролар ҳокимияти бойнинг мол-мулкларини мусодара қилди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.*

2 Ўша даврларда сайлаб ёки тайинлаб қўйиладиган бошқарув-раҳбарлик, давлат ёки жамоат органи ва у жойлашган жой. *Давлат план комиссияси ташкил қилиниб, унга нозирлар шўроси раиси муовини Турсунхўжаевни бошлиқ қилиб тайинлашди. Ж. Шарипов, Хоразм. Қишлоқ шўроси Учқулоқ қишлоғига жойлашган. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ШҮРПЕШОНА [шўр I + пешона] айн. **пешонаси шўр қ. шўр** II. *Бу шўрпешоналарга раҳм қилувчи, уларга кийим-бош берувчи, улардан ҳол сўраувчи йўқ эди. М. Исмоиллий, Фарғона т. о.*

ШҮРТАК Бироз шўр, шўрроқ. *Шўртак мағиз. Шўртак қурут. ■ «Дадажоним, меҳрибоним!» Бу сўзлар [Ёрқинийнинг] чарос кўзларидан лабига юмалаб тушган шўртак ёшига йўғирилиб чиқди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ШҮРТАНГ с.т. Шўртак. *Туялар ўз ташналигини денгиз суви ва бошқа шўртанроқ сувлар билан қондира олади. «Фан ва турмуш».*

ШҮРТОБ [ф. شورتاب] айн. **шўрхок**. *Тунроқнинг шўртоб ҳиди, қуёшнинг тафти, эрта баҳорнинг юзларни ялаб қотирувчи шабадаси.. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ШҮРТУМШУҚ Одамга эл бўлмайдиган, аралашмайдиган; одамови. *Мен тунунтириб кетаман шўртумшўққа; улар бизнинг тилни ўрганишсин. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Даф бўл, фалокат шўртумшўқ, Тегирмонда туз еган суқ. Ҳамза, Қузғунлар.*

ШҮРТУПРОҚ айн. **шўрхок**. *Беда, макка-жўхори каби озуқабоп экинларга авваламбор камҳосилли, шўртунроқ ерлар ажратилган.. Газетадан.*

ШҮРХОК [ф. شورخاک — шўр тупроқ, шўр босган ер] Шўр билан қопланган, шўр босган ер. *Тупроқ шўрхок бўлганидан, ёзги шамол таъсирида осон кўчиб туради. «Фан ва турмуш». Даштнинг у ер-бу ерида олачалоқ қор пағалари ётар, уни узоқдан киши оптоқ шўрхоқлардан ажрата олмасди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. ..шўрхок ерлардаги гўзани суғориш учун сувчининг алоҳида усталиги керак. Газетадан.*

ШҮҲ [ф. شوخ — ўйноқ; гўзал севгили] 1 Вақтини уйин билан ўтказадиган, уйинқароқ; тўполончи. *Эртадан кечгача яйлов далада тинмай ўйнаб чарчаган шўх болаларни бир лаҳзада ва бирдан уйқу олди. Ойбек, Танланган асарлар. Шўх болалар кўп, филдирагига бирон нарса суқиб ёки ойнасини олиб кетса, йўлда сарсон бўлиб қолмайлик. С. Нуров, Нарвон.*

2 Уйин-қулгини, ҳазил-ҳузулни яхши кўрадиган; хушқачқак, қувноқ. *Шўх қиз. ■ -О, бизнинг йигитлар жуда шўх бўлади, — деди Муҳаррам ўтираётиб, — битта намунаси мана, қошингизда турибди. Шўхрат, Шинелли йиллар. Темиржон қишлоқ қизларининг ниҳоятда шўх, ҳазил-мутойиба гапларга чечан бўлишларини кўп эшитган эди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

3 Ұз қилиқлари, ишваси, ноз-караш-маси билан кишини ўзига мафтун қиладиган; ўйноқи. *Шўх кўзлар.* ■ Неча кундан бери кўрсатмайин васлин соғинтирди, Тараххум айласун, ул шўхи жонон бир келиб кетсун. Ҳамза.

4 кўчма Ўйноқлаб тез ҳаракат қиладиган; ўйноқи. *Машина икки томони залворли тоғлар билан уралган, илон изи бўлиб, шўх оқайтган сой бўйида тўхтади.* Н. Фозилов, Дийдор. *Мулла Фазлиддин уни шўх от устида чавандоз йигитлардай ўтирганидан ҳам таниди-ю, вужуди бирдан қизиб кетгандай бўлди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

5 кўчма Кишига шодлик бағишлайдиган, ҳазил-мутойиба аралаш, жўшқин; ўйноқи, шўхчан (кўшиқ, ўйин, мусиқа кабилар ҳақида). *Шўх куй. Шўх ўйин.* ■ Бир-биридан шўх, бир-биридан ўйноқи оҳангларга ёш-яланглар рақсга тушишяпти. Газетадан. *Фақат ўқтин-ўқтин уруш совуқ нафасини пуркаган кунларда шўх кулгилар фарёд билан алмашиб, даштни зир титратади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ШЎХЛИК 1 Шўх хатти-ҳаракат, хусусият, хислат. *Нотаниш бўлса-да, она-келиндяк Кўксидя яшнаган шу фарзанд-чечак, Қийқириб, талпиниб, орттирди ихлос, Қилигин, шўхлигин севиб қолдим рост.* Ё. Мирзо. *Тўлқинжон.. ҳазил ва шўхликда, ҳар хил*

ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди. Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Ножўя, одоб-ахлоқ чегарасидан чиқувчи хатти-ҳаракат, тўполон. *Мен қизлик вақтимда у хавфланди, мендан қочишга интилди. Бу яхши бўлди.. Шўхликка берилиб, ўзимни беҳуда шарманда қилган бўлар эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ШЎХЧАН 1 айн. шўх. Балки ғамгин бир зотдир у, балки шўхчан бир аёл. А. Орипов. *Муниранинг хатти-ҳаракатларида, шўхчан боқишларида назокат, жозиба бор эди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Дарё шу ерга келганда анча торайиб, шўхчан оқади.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *..шўхчан ва босиқ тароналар ижодкорларидан бири – талантли ёш бастакор-созанда Салоҳиддин Тўхтасиновдир.* Газетадан.

2 кўчма Ранги кўзга ташланиб турадиган, очик рангли, рангдор (газмол ҳақида). *Шўхчан гулли юмшоқ пойандоз-гилам тўшалган зинапоядан тушаётганларида, Таманно Туланинг енгидан ушлаб: -Ҳов ана, тоғамлар турибдилар, – деди.* М. Исмоилтй, Бизнинг роман.

ШЎХ-ШАТИР Шўхлик билан иш тутадиган, гапирганда ёки бирор иш қилганда истиҳола қилиб ўтирмайдиган. *Шўхшатири «шум бола» бу ерда йўқ эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

Э унд. с. 1 Ажабланиш, таажуб, хайрат хис-туйғусини билдиради (бунда чўзик, такрор ҳолда қўлланиши мумкин). Э, ҳалиям турибсизми, суф сизга-е! «Гулдаста». Э, қандақа хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради!.. А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Э-э, отагинам, шундоқ улуг айёмда йиғлайдими киши?! А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Кейин билганлик, энди эслаганлик маъносини алоҳида хис-туйғу билан ифодалайди. Нима қилсам экан? Э, бўлди, Нуғой холага ялиниб кўраман. С. Сиёев, Ёруғлик. -Э, — Мирзакаримбой бутун гавдаси билан бир қўзғалиб қўйди, — жияним Хушрўй-бибининг ўғлиман дегин, баракалла. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Чақриш, мурожаатни билдиради. Э, э, йигитча! Қани, бу ёққа келинг-чи! А. Қаҳҳор, Ўжар.

4 юкл. Баъзи сўзлар билан бирикиб, алоҳида таъкид билдиради. -Уялинг-е, ойи! — дедилар дадам бир зум хайратда қотиб тургач. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЭБ қ. эп.

ЭВ қ. эп.

Эви билан Меъёр-чегара доирасида; йўли билан. Лекин-чи, яна бироз семириш гамида булинг. Эви билан, яна семираман деб тарсиллаб кетманг. «Муштум». Бой бўлгур, эзмалик ҳам эви билан-да. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЭВАЗ [а. عرض — ўрнини босувчи; ўрнини қоплаш; бадал] 1 Ўрнига, бадалига тўланадиган ёки олинадиган ҳақ, нарса; бадал. Куёв, эвази нақд бўлмаган оғир меҳнатга тоб бера олмай, Кимсанойни олиб,

шаҳарга кетиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 (3-ш. эгалик ва ж.к. аффикслари билан — эвазига) кўм. взф. Асос, сабаб каби муносабатни (шундай маънони) билдиради; бадалига. Мадрасаю ҳашамдор кўкўпар бинолар.. ўша халқлар қони эвазига тикланди. С. Кароматов, Олтин кўм. Ол, дея тақдиринг бердинг кўлимга, Оҳ, нима сўрайсан эвазига, ёр? Шуҳрат.

ЭВАКУАЦИЯ [лот. evacuare — бўшлатмоқ, холи қилмоқ] 1 Одамлар, ташкилот, корхоналарни, бадийий ва б. қадриятларни уруш, табиий офат қабилар хавфидан сақлаш мақсадида бир жойдан бошқа жойга кўчириш. Икки ҳафта давом этган эвакуация ҳеч қандай талафотсиз тугади. Газетадан. Минг-минг ярадорлар билан бир вақтда эвакуация қилинган завод-фабрикаларни қабул қилиб.. жой ҳозирлаш керак эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Жанговар ҳаракатлар бўлаётган жойлардан ярадорлар, асирларни, таъмирга муҳтож ва ортиқча асбоб-ускуна ва ҳарбий техникани фронт ортига жўнатиш.

ЭВАРА Неваранинг боласи (бобога, бувига нисбатан). Меъморнинг икки невараси ва бир эвараси бор. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЭВЕН 1 қ. эвенлар. Эвен халқи.

2 Шу халққа тегишли, мансуб. Эвен тили.

ЭВЕНК 1 қ. эвенклар. Эвенк халқи.

2 Шу халққа тегишли, мансуб. Эвенк тили.

ЭВЕНКЛАР Россия Федерациясининг Красноярск ўлкасида ва Сибирнинг бошқа минтақаларида ҳамда Хитойда яшовчи кам сонли халқ.

ЭВЕНЛАР Россия Федерациясининг Саха Республикасида ва Охота денгизи соҳилларида — Магадан ва Камчатка вилоятлари, Хабаровск ўлкасида яшовчи кам сонли халқ.

ЭВИДА айн. эви билан қ. эв. Сафаров кўз ва қош ишораси билан Самандаровга: «Эвида-да! Бу гаплар, бу муомала ортиқча», дегандай қилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭВКАЛИПТ [юн. eu — яхши + kaluptos — қопланган, ўралган] Австралияда ўсадиган бўйи баланд, ёғочи қаттиқ ва мустаҳкам, барглари эфир мойига бой, доим яшил даракт.

ЭВЛАМОҚ қ. эпламоқ. Баланддан келаверма. Бир хотинни эвлаб, йўлга солиб ололмадинг.. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ҳафиза яхши, аммо мана шу ўғлингни эвлаш қийин бўляпти. Мирмуҳсин, Умид.

ЭВОЛЮЦИОН 1 Эволюцияга оид, узлуксиз тадрижий равишда ривожланидиган. Эволюцион жараён.

2 Эволюцияни ифодалайдиган, ўрганидиган. Эволюцион таълимот.

ЭВОЛЮЦИЯ [лот. evolutio — авж олдириш, кучайтириш] Узлуксиз тадрижий ривожланиш, ўзгариш; табиат ва жамиятда узлуксиз ва тадрижий равишда давом этадиган ва сифат ўзгаришларига олиб борадиган миқдор ўзгаришлари. Эволюция жараёни. ■ Бош қаҳрамон эволюцияси ҳам романдан маълум даражада ўрин олган. Газетадан. Ирсият туфайли узоқ эволюция давомида пайдо бўлган асосий структура-лар.. ҳамма турларда сақланиб қолади. «Фан ва турмуш».

ЭВОҲ унд. с. Қаттиқ афсус, изтироб, ўкинч билдиради. Оқиздилар, эвоҳ, қирмиз қон. «Гулдаста». У ёлғиз вафони ёлғиз хоҳларди, Эвоҳ, жафо ундан минг карра кўпроқ. Э. Охунова.

ЭВРИЛМОҚ 1 Айланмоқ, ўтирилмоқ. Чархнинг мангу эврилишидан Еллар кезиб юрипти шодон. А. Исроилов.

2 Бирор мақсадга эришиш учун елиб югурмоқ, ҳаракат қилмоқ. Яшаш учун турли усулда эврила бошлади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Бундай эврилиш фақат номига эканлигини.. у тушунарди. А. Ибодитов, «Латофат» дўконидagi қатл.

ЭВТАНАЗИЯ [юн. eu — яхши + thanatos — ўлим, ўлиш] тиб. Беморнинг ўлим олди

азоб-оғриқларини енгиллаштириш; тузалиши қийин, оғриқ-азобдан қийналаётган беморларнинг ўлимини тезлаштириш.

ЭВФЕМИЗМ [юн. euphemismos < eu — яхши + rhēmi — гапираман] Бирор сабабга кўра қўлланиши тақиқланган ёки қўлланиши ноқулай бўлган қўпол, дағал сўз, ибора ўрнига бошқа юмшоқроқ сўз ёки ибора қўллаш. Мас., чаён сўзи ўрнида эшак, оти йўқ сўз ва иборасининг қўлланиши.

ЭВФОНИЯ [юн. euphonia < eu — яхши + phone — овоз] Оҳангдорлик; нутқда кучли оҳангдорлик туғдирувчи турли фонетик усуллар, ҳолатлар.

ЭГА 1 Уй-жой, мол-мулк ва ш.к. лар қарашли бўлган шахс; хўжайин, соҳиб. Уй эгаси. Боғнинг эгаси. Чикаси келса, эгаси сабабчи бўлади. Мақол. Эшакка муғуз битса, эгасини сузади. Мақол. Итнинг феъли эгасига маълум. Мақол. ■ Дафтарни эгасига қайтариб юбориш керак эди-да. «Ёшлик». Боланинг топилгани уй эгаларининггина эмас, қўшнилар, ҳаммаҳаллаларнинг ҳам қувончига айланди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Мана шу мулкнинг эгаси Утар бобони биларсиз? Шу зотнинг фарзандиман. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Юрт, эл каби сўзлар билан қўлланиб, шу сўзлар англатган жойнинг бошқарувчиси, бошлиғи маъносини билдиради. Отажон, сендирсан юртнинг эгаси.. «Равшан». Шунда Чамбилнинг овини овлаб, Чамбилнинг эгаси бўлиб юганда, Чамбилнинг депарасида Туркман деган бир юрт бор эди. «Ширин билан Шакар».

3 Шахс ёки нарсада ўзи бирикиб келган сўз англатган нарсанинг бор, мавжуд эканини билдиради; бор, мавжуд. Тилсиз бўлиб келди дунёга, Аммо тилга эгаман энди. «Гулдаста». Барча қўлайликларга эга бўлган бинолар қад ростлади. Газетадан.

4 Мавҳум тушунчаларни билдирувчи айрим сўзлар билан қўлланиб, шахс ёки нарсанинг шу сўз англатган белги, хусусият кабига моликлигини билдиради; молик. Катта аҳамиятга эга. Юксак фазилатларга эга. ■ ..юксак технологик сифатларга эга бўлган чизитни экиш анча кўпайтирилди. Газетадан. Отасининг салтанат олдида катта ҳурматга эга экани Бадианинг қалбига ҳам фидойилик туйғуларини солган эди. Мирмуҳсин, Мезмор.

5 Нарсани юзага келтириш, тайёрлаш ва ш.к. жиҳатдан қарашлилигини билдиради. -Йук, - деди Ўзбек ойим, - ош эгаси билан ширин.. Ҳа, айтгандек, қудангизниқига юборган кишингиз келдими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 с.т. (фақат 1-ш. эгалик аффикси билан) Тангри, худо. -Буни яратган эгамнинг ўзи билади, - деди оқсоқол. П. Турсун, Ўқитувчи. Сизни эгам сўзга пичиб қўйган экан-да. Ойбек, Танланган асарлар.

7 тлш. Икки таркибли гапларда фикрнинг кимга, нимага қарашли эканини англатувчи, белгиси кесим томонидан аниқланадиган бош бўлак.

ЭГАЛИ Эгаси бор, эгалланган. Эгали ер.

■ **Ўғли борнинг эгалидир қалъаси.** «Эрали ва Шерали».

Эгали гап тлш. Эгаси бор, эгаси ифодаланган гап.

ЭГАЛИК 1 Эга бўлган ҳолат, эга эканлик. Эгалигини исбот қилмоқ.

2 Эга бўлиш, шундай ҳуқуқли ҳолат. *Молмулкка эгалик.*

Эгалик қилмоқ Эга бўлмоқ, (ўзини) эга сифатида тутмоқ, бошқармоқ. *Ким эгалик қилар хазна-зарига.* «Эрали ва Шерали». -*Ўғлимга танноз-сатанг ўқитувчи эмас, уйига эгалик қиладиган хотин керак, - деди қайнота Зебига.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

3 Моликлик. *Катта аҳамиятга эгалик.*

■ **Тошкент фестивалининг жаҳондаги бошқа киноанжуманлардан ўзига ҳос фарқи унинг ғоят демократик руҳга эгалигидир.** Газетадан.

Эгалик категорияси тлш. Отнинг предметнинг уч шахсдан бирита қарашли эканини билдирувчи шакллари ва бу шаклларга хос маънолар бирлиги. **Эгалик шакли тлш.** Отнинг предметнинг уч шахсдан бирита оидлигини билдирувчи морфологик шакли. **Эгалик қўшимчалари (ёки аффикслари) тлш.** Отнинг эгалик шаклини ясовчи қўшимчалар: -м (*укам*), -нг (*уканг*), -си (*укаси*), -миз (*укамиз*), -нгиз (*укангиз*), -лари (*укалари*).

ЭГАЛЛАМОҚ 1 Эга бўлмоқ, ўзиники қилиб олмоқ. *Уйдаги асил буюмларни ўзи эгаллаб олади, биз унда нима қиламиз?* Ойбек, Танланган асарлар. Ҳа, муғомбир, менга ёмон кўрсатиб, ўзинг эгаллаб олмоқчисан, шекилли. «Гулдаста». *Иш битиб, эшак лойдан*

ўтгандан кейин зўравонлар чиқиб, ерларни эгаллаб оладиган бўлса, бунинг оқибати ёмон бўлади. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Бирор жой, сатҳ ва ш.к. ни банд этмоқ, унда жойлашмоқ, ўрнашмоқ. *Минбарни.. юқори курс студентлари эгаллади.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Хон бошлиқ арқони давлат, дин пешволари тахтиравонни эгаллашди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор сатҳ, юзани қопламоқ. *Бутун айвоннинг бўй-этини эгаллайдиган гилам устидаги настак стол одатдагидек безатиб қўйилган..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Гўё хотини ўлмагандай, қоп-қора қалин сочлари бутун ёстиқни эгаллаганча ҳамон ёнида ётгандай туюлди Камалиддинга.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Рўнарадаги икки қаватли уйнинг сояси ҳовлининг ярмини эгаллаб олибди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Қамрамоқ, қамраб олмоқ, чулғамоқ, қоплаб олмоқ. *Ёдгорнинг бутун вужудини ҳорғин, мудроқ бир кайфият эгаллади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Саодатхонинг.. юзидаги жиддийлик ўрнини ғалати, кинояга ўхшаш табассум эгаллади.* С. Зуннунова, Янги директор. *Кечаги изғирин шамол ўрнини тўсатдан илиқ майин шабада эгаллади..* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

5 Забт этмоқ, ишғол қилмоқ. *Взводеда жанг билан.. муҳим тепаликни эгаллаш вазифаси топширилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Ҳамма юксак маррани тезроқ эгаллаш иштиёқида меҳнат қилмоқда.* Газетадан.

6 кўчма Билиб, ўрганиб олмоқ; ўзлаштирамоқ. *Бу йиллар мобайнида у пахтачиликнинг сир-асрорларини пухта эгаллади.* Газетадан. *Дарс бериш, лекция пайтида аудиторияга жон киритиб юбориш санъатини эгаллади.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Болалар.. тўғарақларда иштирок этиб, дам олиш билан бирга, касб-хунар эгалламоқдалар.* Газетадан.

7 Бирон ўрин, даража ва ш.к. ни қўлга киритмоқ. *Мусобақада фигурачиларимиз бешта совринли ўринни эгаллашди.* Газетадан.

8 Бирон даража, мавқе, ўринда бўлмоқ, турмоқ. *Маънавий камолат босқичлари ичида хушмуомалалик, ширинсуханлик асосий ўринни эгаллади.* «Саодат». *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ЭГАР 1 От-улов устига уриладиган ва миниб ўтириш учун мосланган абзал. *От эгари.* ■ *Комил кумуш узангига оёқ учини қўйиб, эгарга миниб олди.* Х. Фулом, Машғал.

Отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди қ. от. Аммо, «отдан тушса ҳам, эгардан тушмайди» деганларидек, ҳамма ёқдан мосуво бўлса ҳамки, ҳали ҳавоси баланд. А. Муҳиддин, Характеристика. **Эгар урмоқ** Эгарни улов устига қўйиб маҳкамламоқ. *Бадиа отининг олдига келиб, уни эркалади, эгар, жабдуқ уриб, қайишларини маҳкам тортиб боғлади.* Мирмуҳсин, Мезмор. **Эгардан тушмоқ** 1) отулов устидан тушмоқ. *Яхшиликча эгардан туш-у, қўлингни кўтар. Бўлмаса, от устидан телпақдай учираман.* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) *кўчма кибр-ҳавоси пасаймоқ, димоғдан тушмоқ. Фақат Самадийгина ачитди: -Энди эгардан тушибсиз-да, доҳий.* А. Мухтор, Туғилиш; 3) лавозимдан бўшамоқ, мавқеини йўқотмоқ. *Оқподшо отдан тушса ҳам, Саид Жалолхон эшон ҳали эгардан тушмаган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Калондимоғлининг қолмади-да, полвон! Ҳамон мусофирчиликни бўйнингга олдингми, эгардан сал тушгин-да!* Х. Назир, Ўтлар туташганда.

2 Турли машиналарнинг одам ўтирадиган жойи, ўтиргичи. *Велосипед эгари. Трактор эгари.*

ЭГАРЛАМОҚ Эгар урмоқ. *Отингизни эгарлаб беринг, шаҳарга тушиб чиқаман* Х. Фулом, Машғал.

ЭГАРЛАНМОҚ Эгарламоқ фл. мажх. н. *У[от] гоҳ эгарланади, гоҳ ҳовлидаги фойтунга қўшилади.* Х. Фулом, Машғал.

Эгарланган отдай Тайёр, шай ҳолда. *Сен ҳали кўп яшайсан.. Мени-чи, шум ажал нақ останада эгарланган отдай кутиб турибди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ЭГАРЛОҒЛИҚ Эгар урилган, эгар уриб қўйилган. *Эрталаб хон саройидан шиғовул эгарлоғлиқ бир от келтириб, таъзим билан элчини аркка чорлади.* М. Осим, Элчилар.

ЭГАРСИМОН Эгар шаклидаги, эгарга ўхшаган. *Эгарсимон тоғ.*

ЭГАРЧИ Эгар ясовчи уста.

ЭГАРЧИЛИК 1 Эгар ясаш касби. *Унинг асл касби эгарчилик бўлиб, кўчқор, эчки шохларини кўчамиздаги ариқча ташлаб қўяра эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 тар. Эгарчилар маҳалласи ёки растаси.

ЭГАСИЗ Бирор кимсага қарашли бўлмаган, эгаси йўқ; сабил. *Эгасиз мулк.* ■ *Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўн.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Фақат устига шелуха ортилган эгасиз ёлғиз арава турарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Эгасиз гап тлш. Эгаси бўлмаган (ифодаланмаган) гап (қ. эга 7).

ЭГАСИЗЛИК 1 Эгасиз ҳолат.

2 айн. **хўжасизлик.** *Хўжасизлик — эгасизлик хавfli ижтимоий иллат.* Газетадан.

ЭГАТ Шудгор ерда экин экиш учун тортилган узун ариқ. *..қишлоқда яшовчи борки, бари теримчига айланган, каттаю кичик эгат орайди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

Эгат очмоқ (ёки солмоқ) Ҳайдалган ерда эгатлар ҳосил қилмоқ, ариқ олмоқ. *Мавлумки, жами қишлоқ хўжалик ўсимликлари ҳар хил кенгликда олинган эгатлар орқали суғорилади.* «Фан ва турмуш».

ЭГАЧИ 1 Бир ота-онадан туғилган қизлардан каттаси (кичигига нисбатан; тарихан ва баъзи шеваларда ўғил укага нисбатан ҳам қўлланади). *Зайнаб эгачиси Хушрудан етти ёш чамаси кичик эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бобур Самарқандга кетишда ўз онаси ва эгачисига «Ўшдаги хўжрадан хабар олурсизлар», деб тайинлаб кетган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Аёл кишининг ўзидан катта ёшдаги (шунингдек, хурмат юзасидан кичик ёшдаги) аёлга мурожаат шакли. -*Туриб-туриб, мана шу норасидаларнинг бахтига сизга ўхшаш худо ярлақанган эгачим борлигидан қувониб кетаман, — деди Зоҳида Меҳринисога.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Ҳалима уни туғишдан эгачисидай иссиқ қабул қилди.* Ж. Абдуллахонов, Гулчехра.

ЭГИЗ Иккаласи бирликда; бирга, қўш. *Уруш билан жудолик ҳам бир-бирига эгиз.* Х. Фулом, Тошкентликлар. *Қариндошим, туғишқоним, Улкан қозоқсан ўзинг, Тонг-отарда эгиз болқар Ўзбек билан юлдузинг.* Ф. Фулом. *Бу четда ётган совлиқ.. ҳар йили эгиз туғади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭГИЗ(АК) 1 Бирга туғилган икки ёки ундан ортиқ бола. *Эгизак туғилган болалар.* ■ *Зухраҳон Лолаҳон билан бир онанинг қорнидан талашиб тушган эгизаклардай яқин бўлиб қолишди.* Х. Фулом, Замин юлдузлари.

2 айн. эгиз. *Садоқат — асл виждон! Бурча эгизак! У юракка қадрдон, Ҳаётга безак. Ё. Мирзо. Кўёш ва пахта! Булар менинг диёримда эгизак туғилганлар. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Шодлик билан қайғу айни бир вақтда эгизак бўладиган шундай пайтлар ҳам бўлади. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ЭГИК 1 Эгилган, қуйи солинган; букик. *Эгик бўйин. Қадди эгик одам. ■ Ҳамза ёлғиз эди, у боқарди тик, Унинг тик қомати ҳеч бўлмас эгик. Ж. Жабборов. Ўзингни гуноҳкор деб сезмаганингдан кейин, нега бошинг эгик бўлсин?! И. Раҳим, Ихлос.*

2 Эгилган, қайрилган; эгри, қийшиқ, қийшайган. *Каттакон бурнининг учи бироз эгик.. С. Нуров, Нарвон. ..толнинг эгик шохига қўнган қора қарға тинимсиз қағиллаб, қишни чақиради. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ЭГИЛИК 1 Яхшилик, фазилат, хислат. *Ҳай, ўртоқлар!.. Коллективлик эгилиги бизга аён. Ф. Фулом.*

2 Савобли иш; яхши, хайрли иш; эзгулик. *Эгиликнинг кечи йўқ. Мақол. ■ Худо ҳожи акалимизнинг умрини узун қилиб, болачақасининг эгилигини кўрсатсин.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эгиликдан умидини узган Бува отларни тўқайга бошлади. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

ЭГИЛМА Эгилган, қайрилма. *Онанинг кўзлари унинг чиройли эгилма қошлари ўртасидаги ғам тугунчасига тикилди. Ойбек, Нур қидириб.*

ЭГИЛМОҚ 1 Эгмоқ фл. мажҳ, ва ўзл. н. *Бўйни эгилди. Эгилган таёққа суянма, сени ҳам эгади. Мақол. Чивёқ тутган еридан синмайди, эгилган еридан синади. Мақол.*

2 *кўчма* Бирор ишга қайишмоқ, бўйни ёр бермоқ. *Уй ишига ҳам эгилсанг-чи!*

3 Таъзим қилмоқ, бошни ҳам қилмоқ. *Эгилган бошни қилич кесмас. Мақол. ■ Атрофдаги одамлар бари нулдор.. Уларга эгилсанг, бошингни силайдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *кўчма* Куллук қилмоқ, ўжарликни қўймоқ. *Нобакор укангдан ҳеч хабар оляпсанми? Қийналиб кетса ҳам, эгилмай демайди-я! Й. Шамшаров, Тошқин.*

ЭГИЛУВЧАН Яхши эгилиш хусусиятига эга, эгилишга мойил. *Майин шабада.. суяги қотмаган гўдакдек эгилувчан ниҳолларни аста тебратди. Газетадан. Сувчилар меҳнатининг ўрнини эгилувчан қувурлар босди. Газетадан.*

ЭГИЛУВЧАНЛИК Яхши эгилиш хусусиятига эгалик. *Инсон қадимдан асил металллар, уларнинг гўзаллиги, эгилувчанлиги, бошқа металллар билан бирикши хусусиятига эътиборини қаратган. Газетадан.*

ЭГИН (3-ш. бирл. эгни) 1 Орқанинг елка ва бўйин орасидаги устки қисми. *Энди эгнимни қисиб турмайин, қандоқ бўлса, буларга бир сўз айтийин, деб Ёдгор бир сўз айтмайтур. «Ёдгор». Ўзи полвон сиёқли.. Ҳар эгни қирдай, қараши тўқайдаги шердай. «Ойсулув».*

2 Киши танаси (гавдаси)нинг кийим кийиладиган уст қисми. *Мана ҳозир Мунисхон ётоқхонадан чиқиб келади. Эғнида оқ кўйлак. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

3 Энгил, кийим-бош. *Сувдан чиқдик, шоша-пиша эгнимизни кия бошлагандик, чорвоқ томондан биров кўринди-ю, писиб олди. М. Жўра, Изтироб.*

ЭГИН-БОШ с.т. Энгил-бош, кийим-бош. *Фуломжонни шаҳарда кўпроқ ажаблантирган нарса шу бўлдики, у мадрасадан кетиб қолгандан бери гадойлар, тиланчилар, эғни-боши хароблар илгаригидан ҳам кўпайиб кетган эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЭГМА Эғиб ясалган; эгилган, қайрилган. *Эгма трубалар. ■ Сирож эгма кўприкдан ўтиб, кўл ўртасидаги чойхонага кирди. С. Зуннунова, Одамлар орасида.*

ЭГМОҚ 1 Тўғри, тик ҳолатидан бирор томонга тортмоқ; қайирмоқ, букмоқ. *Дарахт шохини эгмоқ. Новдани икки учидан ушлаб эгмоқ. ■ Дарё томондан ғириллаб эсиб турган шабада йўл бўйидаги ўт-ўланларни эгар, тебратар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Этак тутиб, тик қаддимни эгармишман, Кунга куйиб, мен ҳам пахта терармишман. «Муштум».*

2 Ўз измига бўйсундирмоқ, итоат эттирмоқ. *Э нодон қиз, Тўлқинжон шунча қизларнинг ичиде сени севиб қолгани учун шодлан! Майли, барибир, эғиб оламан! Ф. Мусажон, Ҳури. Нима қилса, ишёқмасларни эғиб олиш мумкин? «Ўзбекистон қўриқлари».*

Бош эгмоқ 1) бошини қуйи солмоқ. *Бозорқул бундай пайтларда бош эғиб, хомуш ўтирарди. А. Мухтор, Чинор; 2) ўзини итоатли, таъзимда тутмоқ. Полвон ёш болага ўхшайди, кекни билмайди, бош эғиб борса, албатта, кечиради. С. Сиёев, Отлик аёл. ..жиндек тоқат қилин, тоқатлига тоғ бош*

эгармиш. К. Яшин, Ҳамза; 3) бўйсунмоқ, измидан чиқмаслик. *Жаҳолатга.. шафқат билмас золимларга ҳеч қачон бош эгмайман.* К. Яшин, Ҳамза. **Бўйин эгмоқ** 1) йўлига юрмоқ, айтганига юрмоқ; бўйсунмоқ. *Эски раислар бўйин эгармикин бу ёш жувонга. Ишласа ҳам бир йил ишлайди.* И. Раҳим, Ихлос; 2) ишга қайишмоқ, кўнмоқ. *Ароқ-хўрликка муккасидан кетган Абдужаббор устимойи фойдали меҳнатга бўйин эгмай қўйибди.* «Муштум». *Ҳозир шунчалик паст ишга ҳам бўйин эгиш зарурати бор эди.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

ЭГОВ 1 Қаттиқ буюмни (темир, ёғоч ва ш.к. ни) кесиш, текислаш, ўткирлаш, пардозлаш учун ишлатиладиган, қирадиган тиши пўлатдан ясалган чилангарлик асбоби. *Уч қиррали эгов. Юмалоқ эгов. Ялпоқ эгов. Йирик тишли эгов.* ■ *Кичикроқ эгов билан узангининг юзлари яна эговланиб силлиқланади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *«Сиз занглаган кетмонсиз, оловга тоблаб, ўткир эговга чархлаш керак», деса-я юзсиз!* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

2 *кўчма* Кишини жондан тўйдирадиган, унинг умрини қисқартирадиган кимса, нарса. *Ичкилик — ақлнинг эгови. Ёмон хотин — умрнинг эгови.* ■ *Ҳамма косиб шундай бўлади, жоним! Косибчилик — умрнинг эгови.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭГОВЛАМОҚ 1 Эгов билан ишлов бермоқ, эгов билан силлиқламоқ, ўткирламоқ. *Аррани эговламоқ. Кетмоннинг даммини эговламоқ.* ■ *Пўлат найза ер остида ётарми, Темир найза эговласа ўтарми..* «Ойсулув».

2 *кўчма* Рухий азоб бермоқ, қийнамоқ, емирмоқ. [*Дилбар.*] *Узингизни ўзингиз эговлаясиз, Комилжон ака.* О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим. *Ойим раҳматликнинг умрини уруш даврининг қийинчиликлари билан мана шу оғир кетмон ҳам эговлаган..* П. Қодиров, Юракдаги куёш. *Кечадан бери миямни эговлаган масалалардан сўз очдим.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЭГОВЛАНМОҚ 1 Эговламоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. Эговланган юза. Эговланган пўлат.

2 *кўчма* Силлиқламоқ, сайқал топмоқ. *Бир қолингга тушолмаган дурда-дурда фикрлар эговлансин.* Ф. Фулом.

ЭГОИЗМ [фр. egoisme < лот. ego — мен] қ. худбинлик. ..ўзларининг ғаразли манфаат-

ларини кўзлаб.. яккалик ва эгоизмни зўр бериб авж олдирга бердилар. Газетадан.

ЭГОИСТ [фр. egoiste < лот. ego — мен] қ. худбия. *Эгоистлар — ёмон одамлар.. фақат ўзим бўлай дейишади.* *Ўзларинигина, ўз ҳаётларининг хузур-ҳаловатинигина ўйлашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭГОИСТИК Худбинликка, эгоизмга оид, худбинлик руҳида бўлган. *Олий мактаблардан чиқаётган баъзи кишилар.. жамият манфаатларини эмас, балки ўзларининг эгоистик, шахсий манфаатларини афзал кўраётганликларидан кўз юмиш мумкин эмас.* Газетадан.

ЭГОИСТЛИК қ. худбинлик. *Эгоистлик қилмоқ.* ■ *..унинг ҳар бир гапида, сўзининг оҳангида ўзини ардоқлаб воёга етказган Аширғул онага нисбатан бемехрлик, эгоистлик ҳислари ошқора сезилиб турарди.* Н. Улуғжонов, Онажонингни унутдингми?

ЭГОЦЕНТРИЗМ [лот. ego — мен + centrum — марказ, ўрта(лик)] Манманлик ва худбинлик (эгоизм)нинг учига чиққан шакли: шахснинг фақат ўзи қизиқиш доирасигагина боғланиб қолиши, бошқаларнинг фикри билан ҳисоблашмай, фақат ўз фикрлари ва шахсиятини юқори қўйишидан иборат хислати.

ЭГРИ 1 Тўғри чизик бўйлаб йўналмаган; қийшиқ, қинғир. *Эгри чизик. Эгри қилич. Эгри кўчадан юрсанг ҳам, тўғри юр.* Мақол. ■ *Азим толларнинг эгри шохлариданги шокила-шокила попуқлар йўловчиларни салқинга қақира бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Ҳақиқатга зид; нотўғри. - *Қийиқ иш қирқ йилдан кейин ҳам маълум бўлади, эгрисини қўйиб, тўғрисини гапираверинг, — деди..* *Дўстмуродов.* «Муштум». *Энди тўғри танқиддан эгри хулоса чиқариш одатингизни ташланг.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Дўстим, ҳаётга чуқурроқ қарасангиз, тўғри билан эгрини айира биласиз..* Ойбек, Нур қидириб.

3 Ҳатти-ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. жиҳатдан ахлоқ-одоб, қонун-қоида меъёрий талабларига зид бўлган, шундай иш тутадиган; номақбул, ноҳўя, чакки. *Бирорта одам савдо соҳасида ишласа, дарров мияларига эгри фикр келади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Эгри одам соясидан ҳам хавотирланаверар экан.* «Муштум». *Ўзи тўғри бўлмаган одам бошқаларга ҳам эгри кўз билан қарайди.* Газетадан.

ЭГРИ-БУГРИ Эгилган, букилган; қин-ғир-қийшиқ. *..эгри-бугри ариқларни кетмон билан текислай бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эгри-бугри шоҳлари бутун ҳовлини тутган катта нашвати дарахти тагида бир тўда болалар ўтиришибди.* Ф. Насриддинов, Артист ва режиссёр. *Ҳали кўмилмаган тоқлар эгри-бугри қизғиш танасини яширолмай, ыймангандай осилиб ётарди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЭГРИЛИК 1 Эгри ҳолат, эгри эканлик. *Деворнинг эгрилиги. Йўлнинг эгрилиги.*

2 Эгри, ноҳўя иш, хатти-ҳаракат (қ. эгри 3). *Мен домлаликда, эшонликда юравериб, хийла қўли эгриликка ўрганиб қолганман.* Ҳ. Фулом, Шум бола.

ЭДИ тўлиқсиз фл. Феъл, шунингдек, бошқа туркумга оид сўзлар билан бирикиб, ўтган замон ва б. модал маъноларни ифода-лаш учун хизмат қилади. *Шу мактабда ўқиган эдик. Хабари бўлса келар эди. Бу ерлар илгари чакалакзорлар эди. Хўп десанг, кинога борар эдик.*

ЭЖИКИЛАМОҚ; эжикилаб Майда-чуй-дасигача, ҳамма тафсилоти билан, батафсил; синчиклаб. *-Гапир, қани, отанг саломат юрибдими?.. — эжикилаб сўрай бошлади бу-вим. Ойбек, Болалик.*

ЭЗГИН Рухий эзилган; эзилган, тушқун ифодали. *Тўтиқиз бошини аста кўтариб, кампирнинг ғамгин, эзгин юзига тикилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *«Сегоҳ»га ўтди, яна аллақандай ғамгин, эзгин куйларни айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кўзларида ёш ҳалқаланди. Ким билсин, бу энг сўнги эзгин ёшлардир?! Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.*

ЭЗГИНЛИК Эзгин, тушқун ҳолат. Эзгинлик, хўрлик, йўқлик асаби бўш одамларда тажанглик тугдирар, муомалада пардани кўтарарди. М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ЭЗГУ Яхшилик бахш этувчи; эгилик келтирувчи; хайрли. *Эзгу ният. Эзгу иш. ■ Озодлик ҳайкали қошига бу он Эзгу ўйларимни олиб келдим мен. Х. Даврон. Наврўз шамоли хаёлни шундай олиб қочади, эзгу йўлларга чорлайди.* Газетадан.

ЭЗГУЛИК Хайрли, эзгу иш. *Жаҳонга донғи кетган олимларни тўглаб, уларга ша-роит яратиб берган одам эзгуликни ҳис эт-маслиги мумкин эмас.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбинг-

га қулоқ сол. *Эзгулик йўлида қилинган яхши-лик умрга сайқал бериб боради.* Газетадан.

ЭЗИБИЧКИ этн. Дуо эзилган, сув ёки чойга чайқаб эзиб ичиладиган, гўё даво бўладиган қоғоз. *Қиз, гўшангада кийшлажак юпқа оқ куйлакни.. ва икки томоннинг кўн-глига «ўлмас муҳаббат» солувчи «эзибички»ни бирга қўшиб, рўмолчага тугиб, эртага унут-маслик учун, белгили жойга қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эзибички бериб, тутат-қи тутатиб, бошингиздаги бало-қазоларни ҳайдайман.* К. Яшин, Ҳамза.

ЭЗИК 1 кам қўлл. Эзилган; уваланган; янчилган. *-Отам ғирт оми бўлишига қарамай, ўта диндор эди.. Данак чақса, эзигини ўзи еб, бутунини олло йўлига бағишлаган, — деди чол. А. Муқимов, Қопқон.*

2 кўчма Эзилган, жабрланган, абгор бўлган; эзгин. *Алишгансан мени ўғлон болангга, Аламин кўп эзик юракларимда, «Орзигул». Мунг, алам билан учган бу эзик нола тоғ-тошларнинг қалбини тилғудай бўлди.* Мир-темир.

ЭЗИЛИШМОҚ 1 Эзилмоқ фл. бирг. н.

2 с.т. Қониқиб, узоқ гаплашиб ўтирмоқ. *Маҳдум Анварнинг бирор камбағал билан эзилишиб ўтирганини кўрса, ичидан аччиғланиб.. наст ҳамиша настигини қилади, деб ўйлар ва энаси қотиб, четга кетар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭЗИЛМОҚ 1 Эзмоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Эзилган мева. Эзилиб пишган гуруч. Эзилган халқлар.*

2 Куйинмоқ, ачинмоқ; қийналмоқ, дили хун бўлмоқ; ташвиш тортмоқ. *Рухан эзилмоқ. ■ Бечора қиз отага муҳтож. Отасиз эзилиб битмаса яхши эди. И. Раҳим, Ихлос. -Кумуш ҳам менинг тепамда ўтириб, эзилиб йиғлар, бутун вужуди қалтирарди, — деди Камолiddин. Т. Жалолов, Олтин қафас.*

ЭЗМА Гапдан оғзи тинмайдиган, кўп гапирадиган; сергап. *Эзма чол. Эзма бўлмоқ. ■ Кўнчилик айтгандек, киши қариса, Эзма, насихатгўй бўлиб қоларкан.* Ҳ. Фулом. *Оғзи чарчамайдиган эзма одам керак бунча гапир-шига.* Э. Аъзамов, Шайтончалар кўчаси.

ЭЗМАЛАНМОҚ 1 Эзмалик қилмоқ, гапни чўзмоқ. *Бир неча фарсахдан кейин қудуқ келишини олдиндан айтар, қудуқни эзмаланиб тасвирлар, ҳаммаси тўғри чиқарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ортиқ эзмаланиб ўл-*

тиришга Эҳсоннинг фурсати йўқ эди. А. Қаҳ-
хор, Сароб.

2 с.т. Жуда секин, имиллаб иш қилмоқ;
ивирсимоқ, ивирсирамоқ, имилламоқ. Эз-
маланмай, тез кийинсанг-чи!

ЭЗМАЛАШМОҚ Эзилиб (эзмалик билан) гаплашмоқ, суҳбатлашмоқ. *Уз қўли билан Курбоналига овқат олиб чиқди. У билан ўтган-кетганлардан эзмалашди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

ЭЗМАЛИК 1 Эзмага хос хислат, эзма эканлик *Мамарасул ака, сураткаш ҳам эзмалигингиздан хабардорга ўхшаб қолди дейман-а? Уйғун, Сайланма.*

2 Ортиқча ва унчалик керак бўлмаган тафсилотларга, майда-чуйдаларга берилиш. *У тўйлардан, азалардан.. эсига маҳкам жойлаб келган «миш-миш» ларни ҳар вақт эзмалик билан сўйлар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЭЗМА-ЧУРУК с. т. Ортиқ даражада эзма. *Нима қилиб бу эзма-чурукни судраб юриб-сиз, бети қурсин. С. Аҳмад, Сўнгги нусха.*

ЭЗМОҚ 1 Босиб, сиқиб ва б. йўл билан юмшатмоқ, пачақламоқ, янчмоқ ва ҳ.к. *Оёғи билан сигаретани эзмоқ. Анорни эзмоқ. ■ Ёнида чумоли уясини кўриб, оёғи билан эзди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Чол бошқа чой чақириб, белбоғининг қатидан қуруқ чой олиб, кафтида эзди-да, ниёлага солиб қайтарди. С. Аҳмад, Ҳукм. Эрталаб Шоқосим.. бир ўсимликнинг қовжироқ гулини келтириб, қайноқ сувда эзиб, қизга эчиришни буюрган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Киши аъзоси ёки унинг бирор жойини қаттиқ босим, сиқувга олмоқ. *Оғир юк елкасини эзаяпти. ■ Оёғини қиздириб эзган этигини ечолмай ўтирган Ширмонхон Мақсуда келгандан кейин ўрнидан турди. С. Зуннунова, Олов. Манглайни эзиб юборди бу чўян қалпоқ. Ойбек, Куёш қораймас.*

3 Оғир, қийин аҳволга солмоқ, шундай аҳволда сақламоқ. *Узоқ ва машаққатли йўл уларни жуда эзиб ташлаган эди. ■ Халқларни қул қилиб эзиб келган подшо ҳукумати ағдарилди. Т. Бекмуродов, Унутилмас воқеалар. Кириб майдонда жавлон урди эрлар, Эзиб душманни ҳайқирмоқда шерлар. Ҳабибий.*

4 Руҳан қийноққа солмоқ; қийнамоқ. *Раҳимжон ака, бўлди, ўзингизни эзманг.. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Орага оғир, эзиб*

юбуровчи жимлик чўкди. К. Яшин, Ҳамза. У билан талашиб-тортишиб ўтириб, ёлғизлигини ҳам унутган экан. Энди танҳолик эза бошлади. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

5 Қойилмақом қилиб, жуда таъсирли тарзда ижро қилмоқ (асосан, куй, кўшиқ ҳақида). *Шодмон ҳожи олдин дўторда майин эзиб, «Тўя бўзлов» машқини чалиб, кейин танбурни олди. С. Абдулла, Кувғунда. Бобоси уни қувонтирадиган гап топганидан хурсанд, эзиб ҳикоя қила кетди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

Жағини эзмоқ Уриб мажақламоқ, абжағини чиқармоқ. *Ол қўлингни, жағингни эзиб қўяман! Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. Жигини эзмоқ қ. жиг. Ҳа, Салим, Ҳакимларнинг жиғини эзман, ука. Ойбек, Танланган асарлар. Эзиб ёғмоқ Майдалаб тўхтовсиз ёғмоқ. Уч кундан бери ёмғир эзиб ёғар, ҳашарчилар ишга чиқмай, зеркиб қолишган эди. Ў. Ҳошимов, Бир томчи шудринг. Юракни (ёки бағирни, қалбни, юрак-бағирни) эзмоқ Рухий азоб бермоқ, руҳан қийнамоқ. *Ўғли Турғунбой унинг юрагини эзиб юборди. Т. Ашуров, Оқ от. Ахир менда нима гуноҳки, муштипар онаизорнинг бағрини эзасан. К. Яшин, Ҳамза. Совлиқнинг фарёд уриб маърагани юрак-бағрини эзиб юборди. С. Аҳмад, Юлдуз. Опа хатосин сизди, Тўғри сўз қалбин эзди. «Муштур».**

ЭЗФИЛАМОҚ айн. эзмоқ 1. *Тупроқни эзфиламоқ. Папиросни эзфиламоқ. Хамирни эзфиламоқ. ■ Тошпўлат бир сиқим кесакни олиб, кафтида эзфилади. Ў. Умарбеков, Юлдузлар.*

ЭЙ унд. с. 1 Мурोजаат, чақирик маъносини билдиради. *-Тўхта, эй тўхта дейман! П. Турсун, Ўқитувчи. Эй, буни қара, лайлакнинг уяси. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.*

2 Ачинши, эътироз, қўшилмаслик маъноларини ифодалайди. *Эй, ҳаммаси баҳона.. Ойбек, Танланган асарлар. Эй, бас қилинг-эй! Ҳамза, Танланган асарлар. Эй, қайқда! Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

-эй юкл. Таъкид, маънони кучайтириш учун хизмат қилади. *Извошларинг шунақа юмшоқми-а? Нақ бахмал тўшакдай, жоннинг хузури-эй. Ойбек, Танланган асарлар. Оббо ноинсоф-эй, Ширмонбулоқнинг этагидаги қора тупроқ ерларнинг барисини қўлга киргизиб олди-я! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЭЙВОҲ айн. эвоҳ.

ЭЙНШТЕЙНИЙ [лот. Einsteinium — машхур физик Альберт Эйнштейн шарафига шундай ном олган] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; сунъий равишда олинган радиоактив металл.

ЭЙФОРИЯ [юн. euphoria < eu — яхши + rhoeg — бошдан кечираман, ўтказаман] Объектив ҳолат билан боғлиқ бўлмаган димогчоғлик, ўз-ўзидан, гайририхтиёрий кўтаринки хурсанд ҳолат (асосан, руҳий касалликларда, наркотик моддалар қабул қилганда кузатилади).

ЭКАН *туғилмасиз фл.* Феъл, шунингдек, бошқа туркумга оид сўзларга бирикиб, кейин билганлик, шарт ва б. модаль маъноларни билдиради. *Ҳеч ким эшитмаган экан. Қўшиниғиз жуда яхши одам экан. Қўришмоқчи экан, нега келмади? Йўлда давом этар экан, турли хаёлларга борди.*

ЭКВАТОР [лот. aequator < aequare — тенглаштирмақ, баробар қилмақ] Ер шарининг ҳар икки қутбидан тенг масофада жойлашган ва Ернинг айланиш ўқиға перпендикуляр бўлган ҳамда Ерни Шимолий ҳам Жанубий яримшарларга ажратадиган катта айлана, чизиқ. *Географик экватор. Ер экватори.* ■ *Кун бўйи ўчоқдаги лаҳча чўғдай ловуллаб ёнган экватор қуёшининг тафти ҳам энди хийла босилди. С. Абдуқаҳҳор, Очиқ дераза тағида. Экватор номи бу мамлакатнинг экватордан настда жойлашганлигини кўрсатади. «Фан ва турмуш».*

Осмон экватори Осмон гумбазининг олам ўқиға перпендикуляр бўлган ҳамда осмонни Шимолий ва Жанубий яримшарларга ажратадиган катта доира.

ЭКВАТОРИАЛ I *астр.* Иккита бир-бирига перпендикуляр бўлган ўқ атрофида айланадиган ва ҳар қандай осмон жисмининг осмон экваторига нисбатан вазиятини аниқлашга имкон берадиган линзали ёки кўзгули телескоп.

ЭКВАТОРИАЛ II Экваторга оид, экваторда ёки экваторга яқин жойлашган. *Экваториал минтақа.* ■ *Бир нафасда экваториал қоронғилик борлиқни босди-қолди. «Фан ва турмуш».*

ЭКВИВАЛЕНТ I [лот. aequivalens, aequivalentis — тенг кучли, тенг қийматли] *от* Бирор нарсага тенг ёки бирор жиҳатдан мос келадиган ва унинг ўрнини боса оладиган

бошқа нарса. *Иссиқликнинг механик эквиваленти. Кимёвий эквивалент.* ■ *Ҳар бир ҳикоядан сўнг шу ҳикояда учрайдиган қийин сўзлар ва ибораларнинг ўзбекча эквиваленти лугат тарзида берилган. Газетадан.*

ЭКВИВАЛЕНТ II *сфт.* Тенг, тенг бўлган; мос келадиган, ўрнини боса оладиган. *Эквивалент миқдорлар. Эквивалент сўзлар.*

ЭКЗЕМА [лот. eczema — тошма < ekzeo — қайнаб тошаман] *тиб.* Терининг нерв ва эндокрин система фаолиятининг бузилиши, организмда сурункали инфекция манбаи бўлиши, шунингдек, меъда-ичак касалликлари туфайли организм сезувчанлигининг ортиши билан кечадиган сурункали аллергия касаллиги. *Экзема организмда модда алмашилишининг бузилиши туфайли ҳам пайдо бўлиши мумкин. Газетадан.*

ЭКЗЕМПЛЯР [лот. exemplar — нусха, намуна] *қ.* адад 1, нусха 4. *«Ўтган кунлар» китобидан ўн экземпляр сотиб олдим.*

ЭКЗОТИКА [юн. exotikos — бегона, ўзга ерли] Бир мамлакатга хос бўлиб, узоқдаги бошқа мамлакат халқига қизиқ, ғалати, гайриоддий бўлиб кўринадиган нарсалар, урф-одатлар. *— Қани уша экзотика? — ҳайратга тушди хорижий журналист. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари. Экзотика билан миллий руҳни сақлаш орасида катта фарқ бор. Ш. Шомухамедов, Бадий таржима ва адабий танқидчилик.*

ЭКИН I Ҳосил олиш учун экилган ҳар қандай уруғдан униб-ўсган ўсимлик. *Экин майдони. Экинларни сугормоқ.* ■ *Боғларни бир-бирдан айирган деворлар кўринмас; иш-комлар, мевазорлар, экин далалари туташ яшил манзара ясайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Дала ва боғларда битадиган ўсимликларнинг тури, хили. *Фалла экинлари. Полиэ экинлари. Техника экинлари.* ■ *Унинг [Ботиралининг] айтишича, қишлоқнинг асосий экини бўлган шолидан бу йил мўл ҳосил олинган. Ҳ. Фулом, Маъшал.*

Қора экинлар шв. Полиэ экинлари. *Қора экинлар билан жайдари пахтани ҳали ҳам камайтиришга маслаҳат бераман. Н. Сафаров, Уйғониш.*

ЭКИНЗОР Экин экилган, экин билан банд бўлган жой, дала. *Чўлли экинзорга айлантirmoқ.* ■ *Орқада бепоён водийлар..*

экинзорлар, неча-неча обод қишлоқ ва шаҳарлар қолди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЭКИНЛИ Экин экилган. *Экинли ер.*

ЭКИН-ТИКИН Ҳар хил экин; ҳар хил экинлар; экин экиш; экин экиш ишлари. *..экин-тикинлар йиғиб олингунча биз билан турсин. А. Ҳайитметов, Унсин хола. Тошкент халқи эркин нафас олди, савдо-сотик, экин-тикин ва касб-кор кўтарилди бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Авжи экин-тикин даврида ер қақраб, тунроқ тўзиб турди. И. Раҳим, Ижод, маҳорат, жасорат.*

ЭКИНЧИ *эск.* Экин экувчи, деҳқон. *Баҳорнинг ҳиди ҳам кела бошлади.. экинчиларнинг ҳам кунни туғди дея беринг. «Муштум».*

ЭКИНЧИЛИК *эск.* Экин экиш, деҳқончилик. *Экинчилик қилмоқ.*

ЭКИПАЖ I [*фр.* équipage] От қўшиладиган, одам ташувчи енгил арава; фойтун.

ЭКИПАЖ II [*фр.* équipage – кема командаси, аслаҳа-анжомлари] Кема, самолёт, танк ва ш.к. ларнинг шахсий таркиби. *Самолёт экипажи. ■ Қўмондоннинг буйруғи билан учала ўғилдан бир экипаж ташкил этилибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Исаевнинг танк экипажи жасурлик намунасини кўрсатиб, душман техникасига зарба берди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ЭКЛЕКТИЗМ [*юн.* eklektikos – танловчи, сайлаб олувчи] *флс.* Ҳар турли, ҳатто бир-бирига қарама-қарши бўлган фикр, қараш, ғоя ва назарияларни бирлаштиришга уриниш, принципсизларча қориштириб юбориш.

ЭКЛЕКТИК Эклектизм тарафдори.

ЭКЛЕКТИК Эклектизмга оид, унга асосланган. *Бу бинолар эклектик архитектуранинг намуналарига ўхшаб қолган, давлатга жуда қимматга тушган. А. Бобохов, Истиқболни ўйлаб.*

ЭКЛИПТИКА [*юн.* ekleiptike < ekleipsis – тутилиш (мас., кўёш)] *астр.* Осмон сферасининг Кўёшнинг кўринма йиллик ҳаракати кўчиб турадиган катта доираси; бу доира Ернинг Кўёш орбитаси бўйлаб ҳаракатини акс эттиради. *Осмон сферасида Кўёш маркази йил давомида силжиб борадиган катта айлана эклиптика деб аталади. «Астрономия».*

ЭКМА Экиб ўстириладиган. *Бизнинг ўлкамизда гулхайрининг битта экма, еттита ёввойи тури бор. Газетадан.*

ЭКМОҚ Ўсимлик уруғини, уруғликни ерга ташламоқ, сепмоқ, тикмоқ; ўсимлик тупини, кўчатини ўтқазмоқ. *Чигит экмоқ. Картошка экмоқ. Гул экмоқ. Арпа эккан арпа олар, Бугдой эккан бугдой олар. Мақол. Бирни кессанг, ўнни эк! Мақол. Бир туп ток эксанг, бир туп тол эк! Мақол.*

ЭКОЛОГИЯ Экологияга оид, у билан боғлиқ. *Экологик ҳолат. ■ Олимларнинг фикрича, минтақадаги экологик вазиятни яхшилаш учун туб чоралар кўриш талаб этилади. Газетадан.*

Экологик система Тирик организмлар ва уларнинг яшаш муҳитларидан ҳосил бўладиган яхлит комплекс.

ЭКОЛОГИЯ [*юн.* oikos – ватан, уй + logos – фан, таълимот] Биргаликда яшайдиган тирик организмларнинг ўзаро ва теваарак-атрофдаги муҳит билан бўлган муносабатини, шунингдек, одам ва биосфера ўртасидаги ўзаро муносабат масалаларини ўрганувчи фан.

ЭКОНОМИЗМ *сиёс.* 19-асрнинг охири – 20-асрнинг бошларида рус социал-демократиясида пайдо бўлган, ишчилар ҳаракатининг асосий вазифаси фақат иқтисодий талаблар доирасида (меҳнат шароитларини яхшилаш, иш ҳақини ошириш ва б.) кураш олиб боришдан иборат бўлмағи керак, деб даъво қилган оқим.

ЭКОНОМИКА [*юн.* oikonomike – уй-рўзгор хўжалигини бошқариш санъати] *қ. иқтисодиёт.* *Кўёшли Ўзбекистонимизда фақат пахтачилик эмас, экономиканинг бошқа тармоқлари ва маданият ҳам юксалмоқда. «Фан ва турмуш». Проблемаларни ҳал этиш хўжалик экономикасини юксалтиришнинг гаровидир. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ЭКОНОМИСТ I *қ. иқтисодиётчи, иқтисодчи.* *Қишлоқ хўжалиги буйича экономист. Экономист олим. Экономист инженер. Бош экономист.*

2 Экономизм тарафдори.

ЭКОНОМИЯ [*юн.* oikonomia – хўжаликни бошқариш] I *қ. иқтисод* 1.

2 *тар.* Капиталистик типдаги йирик помешчик хўжалиги.

ЭКРАН [*фр.* écran – тўсиқ, ғов; парда] I Тасвир тушириш учун мосланган сатҳ, юза; парда. *Кино экрани. Телевизор экрани. ■ Бу ёрғу уйнинг деразаси худди кино экранига ўхшарди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

2 *тех.* Турли энергетик нурланишларни ютадиган, қайтарадиган ёки нарса ва кишиларни улардан ҳимоя қиладиган қурилмаларнинг умумий номи. *Буғ қозонининг экрани. Рентген аппаратининг экрани. Радиолоампа экрани.*

3 *кўчма* Кино санъати.

ЭКРАНЛАМОҚ *тех.* Экран билан, ҳимоя тўсиғи билан таъмин қилмоқ; тўсмоқ. *Буғ қозонини экранламоқ.*

ЭКРАНЛАШТИРМОҚ Бадий асарни кинофильмга ёки телефильмга айлантирмоқ, шу асар асосида кинофильм яратмоқ. *Романни экранлаштирмоқ.*

ЭКРАНЛИ Экрани бор, экранга эга бўлган. *Кенг экранли кинотеатр. Экранли радиолоампа.*

ЭКС- [лот. ex – келиб чиқиш, манбани ифодаловчи олд қўшимча; -дан] Байналмилал ўзлашма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, 1) бирор жойдан чиқиш, ажралиш, чиқариб олиш (мас., *эксгумация, экстерриториаллик*); 2) аввалги, собиқ (мас., *экс-президент, экс-чемпион*) маъноларини билдиради.

ЭКСГУМАЦИЯ [лот. ex – дан, ичидан + humus – тупроқ, ер] *тиб. ҳуқ.* Суд-тиббий, криминалистик экспертиза, патологик-анатомик текшириш мақсадида мурда-ни қўмилган еридан ковлаб олиш.

ЭКСКАВАТОР [ингл. excavator < лот. excavare – тешмоқ, ўймоқ] Ер ковлайдиган ва тупроқни чиқариб ташлайдиган, асосий ишчи қисми ковш бўлган ўзйорар машина. *Бир ковши экскаватор. Экскаватор заводи.* ■ *Зовур қазийётган полвон – экскаваторнинг оғир чумичи фил хартумидай баландга кўтарилиб тушмоқда.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ЭКСКАВАТОРЧИ Экскаваторни бошқарувчи машинист. *Моҳир экскаваторчи ўзининг баракали меҳнати билан кўпчиликка ўрнак бўлаётир.* Газетадан.

ЭКСКУРС [лот. excursus – (нутқда) четга чиқиш, мавзудан чекинishi] Асосий мавзу орасида шу мавзуга алоқаси бўлган бошқа бир масалага мурожаат қилиш, тўхташ, уни ёритиш. *Муаррихнинг асосий мақсади Хоразм шоҳларининг.. тарихини тиклашдан иборат бўлса-да, у ўз асарини узоқ ўтмишга экскурс қилишдан бошлайди.* «ЎТА».

ЭКСКУРСАНТ *айн. экскурсиячи.* *Павильондаги экспонатларни жуда кўплаб экскурсантлар ўрганмоқдалар.* Газетадан.

ЭКСКУРСИЯ [лот. excursio – бирор жойга сафар, саёҳат] 1 Музей, кўرғазма, шаҳар ва ш. к. жойларни кўпчилик бўлиб бориб кўриш, шундай мақсаддаги сафар. *Экскурсияга чиқмоқ. Экскурсия автобуси.* ■ *Муаллимлари бошчилигида географиядан экскурсияга келишган эди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Экскурсия вақтида у ўзини жуда эркин тутиб, суҳбатни тарихий воқеаларга боғлаб, қизиқарли ўтказди.* Газетадан.

2 Экскурсия қатнашчилари гуруҳи; экскурсантлар. *Экскурсия Самарқанд шахрига жўнаб кетди.*

ЭКСКУРСИЯЧИ Экскурсия қатнашчиси.

ЭКСКУРСОВОД [экскурсия + р. водить – бошлаб (бош бўлиб) бормоқ] Экскурсиячиларни бошлаб юрувчи киши, экскурсия раҳбари. *Латофат автобуснинг деразасидан экскурсовод ҳикоя қилиб кетаётган эски черковга қаради.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ЭКСПАНСИОНИСТ *айн. экспансиячи.*

ЭКСПАНСИОНИСТИК Экспансияга қаратилган, экспансия руҳидаги. *Экспансионистик сиёсат.*

ЭКСПАНСИЯ [лот. expansio – кенгайтириш, ерини кенгайтириб юбориш] Давлатларнинг, ижтимоий гуруҳлар ёки ташкилотларнинг ўзга ҳудуд ва бозорлар, хомашё манбаларига нисбатан куч ишлатиш ёки бошқа воситалар орқали ўз сиёсий ва иқтисодий таъсир доирасини кенгайтириш йўлидаги ҳаракати.

ЭКСПАНСИЯЧИ Экспансия тарафдори, экспансия сиёсатини юритувчи.

ЭКСПЕДИТОР [лот. expeditor < expedire – юбормоқ, жўнатмоқ] Корхона, муассаса ва ш. к. да мол, товар, газета-журнал, хат-хабарларни тегишли жойларга тарқатиш билан шуғулланувчи ходим. *Урганч туман матлубот кооперациясининг экспедиторлари Кузи Жумаев фактларни кўздан кечираётиб.. қарсак чалиб юборди.* Газетадан.

ЭКСПЕДИТОРЛИК Экспедитор иши, вазифаси. *Шундан кейингина у нон ташиш бўйича экспедиторлик лавозимига тайинланган.* Газетадан.

ЭКСПЕДИЦИОН Экспедицияга оид, экспедицияга тааллуқли. *Экспедицион асбоб-уқуналар.*

ЭКСПЕДИЦИЯ [лот. *expeditio* — тартибга солиш; сафар, саёҳат < *expedire* — юбормоқ, жўнатмоқ] 1 Маълум гуруҳ кишиларнинг бирор мақсад билан (мас., илмий мақсадда) уюштирилган сафари. *Илмий экспедиция.* ■ *Экспедицияга чиқишдан олдин уй эгаси кириб, у ёқ-бу ёқдан гапириб, пировардида, одатича, нолиди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Шундай сафар қатнашчилари. *Экспедиция манзилга етди.* ■ *Аммо ҳар гал экспедициялар бир-бирига қарама-қарши, чалкаш ахборотлар қолдиришган.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 Муассасанинг хат-қоғозларни юбориш, тарқатиш билан шуғулланувчи бўлими. *Газета экспедицияси. Экспедиция бошлиғи.*

ЭКСПЕДИЦИЯЧИ Экспедиция қатнашчиси, экспедиция ишлари олиб борувчи шахс. *Экспедициячилар қанча-қанча оғирчиликларни енгиб, янги маршрут схемалари.. геологик маълумотларнинг хомаки нухаларини қоғозга туширавердилар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭКСПЕРИМЕНТ [лот. *experimentum* — синов, синаш; тажриба] Аниқлаш, синаш, текшириш мақсадида ўтказиладиган илмий тажриба, синов; синов ишлари. *Биологик эксперимент. Илмий эксперимент.* ■ *Туялар устида олиб борилган эксперимент шунинг кўрсатдики.. улар бир неча ҳафта сувсиз яшай олади.* «Муштум».

ЭКСПЕРИМЕНТАЛ 1 Экспериментга, эксперимент ўтказишга оид. *Экспериментал иш. Экспериментал метод. Илмий текшириш институтининг экспериментал базаси.*

2 Экспериментга асосланган, *Экспериментал биология. Экспериментал физика.*

ЭКСПЕРИМЕНТЧИ Эксперимент ўтказувчи, эксперимент асосида тадқиқот олиб борувчи.

ЭКСПЕРТ [лот. *expertus* — тажрибали] Суд-тергов органлари, тиббий ёки илмий муассасалар томонидан экспертиза ўтказишга қақирилган шахс, муайян соҳа мутахассиси. *Суд экспертлари. Экспертлар комиссияси.* ■ *Эксперт иштирокида гўр очилди. Ундан йигирма ёшлар чамасидаги ўрта бўйли, миқтигина йигитнинг гавдаси*

чиқди. Газетадан. *Экспертлар келиб, барча тафсилотларни аниқламоқчи бўлишди.* М. Ҳакимов, Бир фожиянинг сири.

ЭКСПЕРТИЗА [фр. *expertise* < лот. *expertus* — тажрибали; синалган] Қийин ёки чигал масалани ечиш ва ҳал қилиш учун мутахассислар иштирокида уюштирилган текшириш, шундай текшириш ўтказувчи мутахассислар ҳайъати. *Суд-тиббий экспертизаси. Экспертиза хулосаси.* ■ *Тошмат шимининг чўнтагидан тиббий экспертиза справкасини чиқариб берди.* Х. Фулом, Машъал. *Экспертиза натижаси бўйича тузилган акт унга ўқиб берилди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида.

ЭКСПЛУАТАТОР [фр. *exploiteur*] Бошқаларнинг кучидан, меҳнатидан фойдаланувчи мулкдор шахс. *Эксплуататорлар синфи.* ■ *Болтабой қўл кўтарди.. Уша мамлакатларда ҳукумат эксплуататорлар қўлида.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭКСПЛУАТАЦИЯ [фр. *exploitation* — ишлатиш, фойдаланиш; фойда олиш < лот. *explicitare* — фойдаланмоқ, ишлатмоқ] 1 Ишлаб чиқариш воситалари эгаларининг ўзгалар меҳнати маҳсулини ўзлаштириб олиши. *Эксплуатацияга асосланган.*

2 Табiiй бойликларни қазиб олиб, улардан фойдаланиш; ер, саноят корхоналари, транспорт воситалари, бинолар ва ш.к. дан фойдаланиш, уларни ишлатиш. *Водопроводни эксплуатацияга тайёрламоқ.* ■ *Мактабни.. эксплуатацияга топшириш учун.. конкрет чоралар кўрилди.* «Муштум».

ЭКСПЛУАТАЦИЯЧИ айн. эксплуататор.

ЭКСПОЗИЦИЯ [лот. *expositio* — кўргазма, томоша учун қўйиш; баён қилиш, тавсифлаш; тушунтириш] 1 ад. Бадиий асар сюжетининг таркибий қисми бўлиб, унда воқеалар юз берадиган макон ва замон, асар қаҳрамонлари ҳақидаги муаллиф маълумотлари баён қилинади.

2 Мусиқа асарининг асосий мавзуини ёки мавзуларини тасвирловчи бошлангич қисми; муқаддима.

3 махс. Музей, кўргазма ва ш.к. да санъат асарлари, тарихий обидалар ва ш.к. нинг томошабинларга кўрсатиш учун маълум бир системада жойлаштирилиши ва шундай тартибда жойлаштирилган материаллар. *Музей экспозицияси ҳозирги замон талаби*

даражасида тузилган. Ф. Хусайнова, Қўқон адабиёт музейида.

4 Кино санъатида ва фотографияда: суратга олиш пайтида ёруғлик сезувчи материалларга тушадиган ёруғликнинг микдори.

ЭКСПОНАТ [лот. exponatus — кўргазмага, томоша учун қўйилган] Музей ва кўргазмаларда намоиш қилинадиган, экспозицияга қўйилган нарса. *Музей экспонатлари. Қишлоқ хўжалик кўргазмасининг экспонатлари.* ■ *Бу табаррук даргоҳда адиб ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилувчи ўн бир мингдан зиёд экспонат мавжуд.* Газетадан.

ЭКСПОНОМЕТР [лот. exponeo — қўймоқ, кўрсатмоқ + юн. metreo — ўлчайман] Фото-, киноаппаратларда экспозицияни аниқлаш учун хизмат қиладиган асбоб. *Ҳар бир фотоҳаваскор фотозлектрик экспонometrни яхши билади.* «Фан ва турмуш».

ЭКСПОРТ [ингл. export < лот. exportare — четга (ташқи бозорга) чиқармоқ] иқт. Сотиш ёки бошқа мақсадларда чет элларга мол ёки капитал чиқариш ва чиқарилган мол, капитал; *зид. импорт.* *Бир сўз билан айтганда, республикаимиз импорт ўлкасидан экспорт ўлкасига айланиб бормоқда.* Газетадан.

Экспорт қилмоқ Чет элга (мол) чиқармоқ. *Ҳозирги кунда завод маҳсулотлари йицирмадан ортиқ хорижий мамлакатларга экспорт қилинмоқда.* Газетадан.

ЭКСПРЕСС [ингл. express < лот. expressus — кучайтирилган; ифодали, тасвирий] Йўлда кам тўхтайдиган, тез юрадиган поезд, автобус, кема ва ш.к. *Экспресс автобус.*

ЭКСПРОМТ [лот. expromptus — шай ҳолда бўлган; қўл остида тайёр турган] *айн. бадаҳа.*

ЭКСПРОПРИАТОР [фр. expropriateur < лот.] Экспроприация қатнашчиси, экспроприация қилувчи, уни амалга оширувчи.

ЭКСПРОПРИАЦИЯ [фр. expropriation < лот. ex — дан + proprius + шахсий, хусусий] *сиёс.* Давлат органлари томонидан мажбурий равишда (ҳақини тўлаб ёки текин) мулкдан маҳрум қилиш.

ЭКСТАЗ [юн. extasis — завқланиш] Ҳаддан ташқари (жазава даражасида) завқланиш, маҳлиё бўлиб қолиш.

ЭКСТЕРН [лот. externus — ташқи, сиртқи; чет, бегона] Уқув юртида: уқимасдан,

муस्ताқил тайёрланиб, имтиҳон топширувчи киши. *Мактабни экстерн тариқасида тамомламоқ.*

ЭКСТЕРНАТ Экстерн тариқасида имтиҳондан ўтиб, ўқув юртини тамомлаш.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛ Экстерриториаллик ҳуқуқига эга бўлган.

ЭКСТЕРРИТОРИАЛЛИК [лот. ex — дан, ташқари + territorialis — маълум ҳудудда жойлашган] юр. Халқаро ҳуқуқда: давлатлар томонидан дипломатик вакилларга ўзаро бериладиган ҳуқуқ ва имтиёзлар: шахс ва тураржой дахлсизлиги, маҳаллий судлар томонидан суд қилинмаслик ва ш.к.

ЭКСТРА [лот. extra — меъёрдан юқори, фавқулодда, ўта] Энг яхши, аъло (мол, товар нави ҳақида). *Экстра чой.*

ЭКСТРАДИЦИЯ [фр. extradition < лот. ex — дан, ташқари + traditio — топшириш, бериш] Муайян чет давлат қонунларини бузган шахсни шу давлатга топшириш.

ЭКСТРАКТ [лот. extractum — чиқариб, тортиб, суғуриб олинган] Экстракция йўли билан олинган модда, маҳсул. *Олча экстракти.* ■ *Японияда чуқур сув остида яшовчи акула турларининг жигаридан.. «акулин» деган экстракт олинмоқда.* «Фан ва турмуш».

ЭКСТРАКТИВ Экстракция йўли билан олинган. *Гўшт пишириляётганда ивиб қолувчи ёки ажралиб чиқувчи моддалар экстрактив моддалар деб аталади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ЭКСТРАКЦИЯ [лот. extractio — чиқармоқ] Спирт, бензол ва ш.к. эритувчи моддалар ёрдамида суюқ ёки қаттиқ моддалар аралашмасидан бирор керакли моддани ажратиб олиш. *Мойни экстракция қилиш. Мой-ёғ комбинастининг экстракция цехи.*

ЭКСТРАСЕНС [лот. extra — дан ташқари, -дан ортиқ + sensitivus — таъсирчан, сезгир] Атроф муҳитни, борлиқни (сезги аъзолари иштирокисиз) идрок қилиш ҳамда ўзга кишилар ва ҳайвонларга таъсир кўрсатишда гайритабиий қобилиятга эга бўлган шахс.

ЭКСТРЕМИЗМ [лот. extremus — энг охириги; ўтакетган, ашаддий; кескин] Сиёсатда ва мафкурада ашаддий, фавқулодда усуллар билан йўл тутишга, кескин чоралар кўришга тарафдорлик.

ЭКСТРЕМИСТ Экстремизм тарафдори, кескин фикр ва чораларни ёқловчи, амалга оширувчи.

ЭКСТРЕМИСТИК Экстремизмга оид, экстремизмга мойил бўлган. *Экстремистик доиралар. Экстремистик талаблар.*

ЭКУВЛИ 1 Экин экилган, экинли. *Экувели ер.*

2 Экин экса бўладиган, деҳқончилик учун яроқли.

ЭКУВСИЗ Экин экилмай қолган, экилмаган. *Экувсиз ер.*

ЭЛ 1 Бир жойнинг одамлари, аҳолиси, халқи; умуман, кўпчилик одам, халойиқ, ҳамма. *У эрининг қилмишидан эл олдида бошини хам қилиб юрарди. Т. Ашуров, Оқ от. Одамларнинг кўз ёшидан, қахридан кўрқмай, эл отаси бўлиб юрганингизга ёқа ушлайман, тақсир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Бир юртга, қабиллага мансуб одамлар; миллат, халқ. *Қипчоқ эли. Манғит эли. Қардош эллар. ■ Шифокорлик касбини улуғлаш, элга сидқидилдан хизмат қилиш, кишиларнинг дардига даво топиш олийжаноб ишдир. Газетадан.*

3 Юрт, диёр, мамлакат. *Чет эллар. Хар ким элида, ўрдак кўлида. Мақол. ■ Баҳор келди элимизга, Яшил тўн кийди дала. И. Муслим. Шу пайт хаёл узоқларга, она элимга олиб кетди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Яшил элларга томон учиб кетди қушчалар. А. Орипов.*

Эл бўлмоқ Кимса билан ўз кишисидек яқин, дўст бўлмоқ; чиқишмоқ, *Асли душман эл бўлмас, Этакни кессанг, енг бўлмас. Мақол. Томчи сел бўлмас, Душман эл бўлмас. Мақол. ■ Бекнинг тўплаган одамлари аллақандай бир-бирига эл бўлмайдиган олчоқ одамлар экан.. А. Мухтор, Чинор. Ёвга эл бўлмаган каби ҳеч замон, Ёвни эл қилмади фарғоналиклар. А. Обиджон.*

ЭЛАК Ун элаш учун ишлатиладиган, тўр қопланган ёғоч гардишдан иборат уй-рўзғор асбоби. *Сим элак. Қалин элак. Элакка кирган хотиннинг элиқ оғиз гапи бор. Мақол. ■ Зиёдахон.. элакдаги кепакни оғзи тор халтачага эҳтиёт билан солди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

Элак бўлмаслик Хизмат қила олмаслик, хизматга ярамаслик. *Қобилжон гап билмайди, гап билмагандан кейин, элга элак бўлмайди. Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Элакдан*

ўтказмоқ 1) элаб тозаламоқ; эламоқ. Хом ёнғоқ нўстлоғини қуришиб, элакдан ўтказиб, хинанинг асилига келинг, деб яна пул топади. С. Аҳмад, Сайланма; 2) обдан текширувдан (синовдан) ўтказмоқ. Бу ернинг табиати шунақа, янги келганларни элагидан ўтказиб олади.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭЛАКИШМОҚ 1 Эл бўлиб кетмоқ, дўстлашмоқ. *Ҳафиза, негадир, бу гўзал шаҳарда ёлғизликдан зерика бошлади — қўшни қизлар билан элакишолмади. Мирмуҳсин, Умид. Қутиб олгани чиққан мактаб болалари.. бирпасда бир-бирларига элакишиб кетишди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

2 Тегажөөлик қилмоқ, ҳазиллашмоқ. *Мен билан элакишма.*

ЭЛАКЧИ Элак ясовчи уста.

ЭЛАК-ЭЛАК: элак-элак қилмоқ **1** Синчиклаб текширмоқ; бирма-бир қараб, текшириб чиқмоқ. *Иш элак-элак қилинганч, Сафаровнинг сирин очилди. «Муштум». Шунга асосан комбинатга келган учлик комиссия Курбон Ориповни тоза элак-элак қилди. «Муштум».*

2 Элаганга ўхшаш ҳолатга, ҳаракатга солмоқ. *Ҳозиргина қумлар устини аста сийпалаб юрган шамол бирдан кучайиб, борлиқни элак-элак қила бошлади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ЭЛАМОҚ 1 Элакдан ўтказмоқ, элакдан ўтказиб тозаламоқ. *Бостирмада Зиёдахон супра ёзиб, ун элаб ўтирар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Тўй арафасида куни билан қор ёғди, шундай элаб ёғдики, кўзларни очирмай қўйди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

2 (фақат бўлишсиз шаклда — эламаслик) Эътибор (аҳамият) бермаслик, назар-писанд қилмаслик. *Зебихон ўзига муносиб йигит изларди. Оёғи тагида ўралашаётганларни писанд қилмас, йўлини тўсиб, йиғлаб, дардини айтадиганларни эламас эди. С. Аҳмад, Уфқ. Хола қўшнисининг гапини сиртдан эламаган бўлса ҳам, аммо ичидан зил кетди. Л. Маҳмудов, Вафо.*

3 кам қўлл. айн. **тебратмоқ.** *Зубайда бошини элаб, «йўқ» ишорасини билдирди. К. Яшин, Ҳамза.*

ЭЛАНМОҚ 1 Эламоқ **1** фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Эланган ун. ■ Замон тебранган сайин у мислсиз зўр ғалвирда эланаётган бугдойнинг жиридай четга чиқади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 шв. Ялинмоқ, ёлвормоқ, илтижо қилмоқ. Пулат отадай нуроний кексаларнинг эланишлари наҳот сизнинг дилингизни юмшатоламаса. К. Яшин, Ҳамза. Уйига милиционер юбориб.. юрагини нуқиллатиб қўярдим.. Ўзи оёғини қўлига олиб югуриб келарди эланиб! С. Нуров, Нарвон.

ЭЛАН-ҚАРАН Шошилмай, аста, бафуржа. Аравага қўшиладиган от, чарчаган эшакдай бошини осилтириб, элан-қаран қадам ташлайди: тап, тап, тап.. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. Солия она халта-хулталарини хужрага жойлаб, элан-қаран уйга қирси, Роҳиლა конверт ичидаги хатни олиб ўқиб, юм-юм йиғлаяпти. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЭЛАС шв. Сал-пал, сезиларсиз даражада. Дадақўзининг аянчли товуши қулоғига элас чалинди. А. Мухтор, Буронларда бордек ҳаловат. Чеча коридорда туриб, баланд каравотда.. ётган эрини элас таниди. «Ёшлик».

ЭЛАСЛАБ шв. Фира-шира. Узоқдаги қоралар қўрқнади эласлаб. «Тоҳир ва Зухра».

ЭЛАСТИК [юн. elastikos — қайишқоқ, эгилувчан] Синтетик толалардан махсус тайёрланган чўзилувчан, эгилувчан, қайишқоқ модда, чўзиб қўйиб юборилганда, тез ўз ҳолига қайтадиган материал, мас., резинка.

ЭЛАСТИК [юн. elastikos] Қайишқоқ, чўзилувчан, эгилувчан. Эластик жисмлар. Эластик материал.

ЭЛАС-ЭЛАС Фира-шира, билинар-билинмас даражада (асосан, кўриш, эшитиш, тасаввур қилиш ҳолатлари ҳақида). Муқаддам беш-олти қадам орқада турар, қоронғиликда гавдаси элас-элас кўринарди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. Номаълум томондан Матлубанинг овози элас-элас эшитилади. Ҳ. Олимжонов, Тақдир тақозоси. Ҳозир ўша кунларни, худди тушимда кўргандек, элас-элас эслайман. О. Ҳусанов, Қамбарнинг камоли.

ЭЛАТ 1 Кишиларнинг миллат шаклига келмасдан олдинги тарихий бирлиги. Кўндир мамлакатда эллар, элатлар, Қадим ва ноқадим халқлар, миллатлар. А. Орипов, Йиллар армони.

2 Эл, эл-халқ, қабила. Қабила бошлиғи Олтиной ўз элатининг туқ, тинч бўлиши учун ҳамийна қайғураркан. «Ўзбекистон кўриқлари». Дорига тортиди, деб қарвонлар айтди,

Ҳамма элат ўлганини эшитди. «Юсуф ва Аҳмад».

3 Бир жойли ёки бир қабилага, уруққа мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). Бу киши менинг элатим. ■ Элатлар махорка ўраб, ҳузур билан торта бошладилар. Ойбек, Кўёш қораймас. Ҳа, элат, ётоққа ҳаммадан илгари кирадиган одатингиз йўқ эди, нима бўлди? В. Гофуров, Вафодор.

4 Юрт, диёр, мамлакат. Эл севган киши элатга оқсоқол бўлади. Мақол. ■ Мен ўлсам, сеники Жамбил элатим. Ҳарна борим, бари аркон давлатим. «Равшан». Борсанг, обод бўлар ўсган элатинг, Авж олади зиёда бун давлатинг. «Муродхон».

ЭЛАТДОШ айн. элат 3. Олтмиш тўртга кирганда қари ёшим, Ғамларга чулғанди қариган бошим, Ўлсам беҳисобдир у элатдошим. «Эрали ва Шерали».

ЭЛАТЛИК Элатларча ҳамжиҳатлик; элатларга хос ўзаро муомала, муносабат, одат. Баҳромгул пари Авазининг каттакон ёри, унинг тарзига қараб, ғамгин бўлиб, кўзидан ёши оқиб, элатлик қилиб, бир сўз деди. «Зулфизар билан Авазхон».

ЭЛАТЧИЛИК айн. элатлик. Ойжамол айтди: -Ўз элимизда бир одам «қиз меники», деб эшигимизни шупурган эди. Элатчилик — бировча беролмай, шунга бойланиб турибди. «Ёлгор».

ЭЛАШИМЛИ Элакдан яхши ўтадиган, элаб бўладиган.

ЭЛБЕГИ эск. Эл, элат бошлиғи, сардор. Ҳазина эшигин очинг, донолар, Элбегини, подшоларни жийинлар [ййинглар]. «Юсуф ва Аҳмад».

ЭЛБУРУНДАН с. т. Ҳаммадан бурун, ҳаммадан олдин, биринчи бўлиб, элдан бурун. Сен элбурундан жом қоқиб, ўз бошингни ўзинг балога қўйма! Шухрат, Умр поғоналари. Шунни кўра-била туриб, элбурундан чекинмансан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭЛБУРУТДАН айн. элбурундан. Элбурутдан айтмасанг, кейинчалик ўзи ҳам эшити қолди, кўникади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Қўзибой элбурутдан тизгинни тутиб, қарвонларча арава қиррасига қийшайиб олди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЭЛДОШ Бир жойли ёки бир элга, қабилага мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан). Убайдуллаҳўжа ағлам шикоятчи бойларнинг.. элдошлари олдида обрў учун кура-

шаётганларини англади. П. Турсун, Ўқитувчи. Мен бу ерга элдош оғайниларни кўрай деб келдим. М. Кўшжонов, Дийдор.

ЭЛЕВАТОР [лот. elevator – (юқорига) кўтарувчи] 1 Ғаллани қабул қилиш, тортиш, қуришти, элаш, юклаш механизмлари билан жиҳозланган махсус ғалла омбори. *Тошкент элеватори. Тезирмон элеватори.* ■ *Бизни сули қоплагани элеваторга олиб чиқадиған бўлиб қолишиди.* А. Раҳмат, Брест қахрамонлари.

2 *тех.* Сочилувчан ёки донали юкларни кўтарувчи машина, механизм ёки механизмнинг бир қисми. *Линотип элеватори. Ковшили элеватор.*

3 *тех.* Иситиш системаларида совиб қайтган сувни иссиқ сув билан аралаштириш учун хизмат қиладиган мослама.

ЭЛЕКТР [юн. elektron – каҳрабо; смола, қатрон] 1 Электрик зарядларнинг мавжудлиги, ўзаро таъсири ва ҳаракати натижасида рўй берган физик ҳодисалар мажмуи; шу ҳодисалар туфайли юзага келадиган энергия турларидан бири. *Мусбат электр. Манфий электр. Электр токи. Электр қуввати. Электр лампаси. Электр қўнғироқ.*

2 *с. т.* Электр оқими қуввати билан ёнадиган ёриткич ва ундан тарқалувчи нур, ёруғлик. *Қора чироқ ёқмайман, Электрлар турганда, Дангасага тегмайман, Зарбдорлар турганда.* «Қўшиқлар». *Кетмон ушлаган икки мўсафид унинг ёнидаги электр устуни тагида гаплашиб турарди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 *сфт.* Электр қуввати билан ишлайдиган. *Сартарошлик ёмон касб эмас. Электр машиналар ҳар қандай ошқовоқдай бошни ҳам бир зумда шилиб ташлайди.* Э. Раимов, Ажаб қўшлоқ.

ЭЛЕКТРИК айн. электротехник. *Қўпгина слесарлар, электриклар олий ўқув юртларида сиртдан билим ола бошладилар.* О. Жуманазаров, Карвон келди.

ЭЛЕКТРИК Электрга алоқадор, унга хос, электр билан ҳаракатга келтириладиган, электр ҳосил қиладиган, электр туфайли ишлайдиган. *Электрик таъсир. Электрик лампа. Электрик тебранишлар.*

ЭЛЕКТРИФИКАЦИЯ [электр + лот. factum – қилмоқ] қ. **электрлаштириш**.

ЭЛЕКТРИЧКА Электр қуввати билан юрадиган поезд. *Бир ой ичида орттирган ош-*

на-оғайни ҳам электрчиқагача кузатиб чиқади. Ойдин, Суҳбатчи жонон.

ЭЛЕКТРЛАМОҚ Электр заряди бермоқ, зарядламоқ. *Ўтказгични электрламоқ.*

ЭЛЕКТРЛАШТИРИШ Электр энергияси билан таъминлаш; ишлаб чиқариш ва бутун хўжаликни электр энергиясидан кенг миқёсда фойдаланишга ўтказиш. *Қишлоқни электрлаштириш. Саноатни электрлаштириш.* ■ *..ўқув дастурлари қишлоқ хўжалигини электрлаштириш буйича бир-бирига уйғунлаштирилиши мақбулдир.* Газетадан.

ЭЛЕКТРЛИ Электр билан таъминланган. *Қирга кетди куйимиз, Кузда булар тўйимиз. Жинчироқни ирғитдик, Электрли уйимиз.* «Қўшиқлар».

ЭЛЕКТР(О)- [юн. elektron – каҳрабо] Байналмилат ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, электрга алоқадор, унга хос, электр билан ҳаракатга келтириладиган, электр ҳосил қиладиган, электр туфайли ишлайдиган каби маъноларни билдиради.

ЭЛЕКТРОВОЗ [электр.. + р. возить – тортмоқ; судрамоқ; ташимоқ] Электр кучи билан ишлайдиган локомотив. *Тезда электровозларни ишга туширишга қаратилган зарур тадбирлар кўрилди.* Газетадан.

ЭЛЕКТРОД [электр.. + юн. hodos – йўл] 1 *физ.* Суюқлик ёки газга электр ўтказиш учун ишлатиладиган, пластинка, стержень, шар ва ш.к. шаклидаги ўтказгич. *Мусбат электрод. Манфий электрод.* ■ *Агар эритма орқали ток ўтказилса, эритмага туширилган пластинкалар — электродлар газ пуфакчалари билан қоплана бошлайди.* «Қимё».

2 Электр билан пайвандлаш, эритиш ёки кесишда ишлатиладиган деталга электр оқими ўтказадиган мослама. *У электродни яхшилаб ўрнатди-да, детални учқунлар сачратиб пайвандлашга тушди.* Б. Пўлатов, Ихлос.

ЭЛЕКТРОДИНАМИК Электродинамикага оид. *Электродинамик ҳодиса.*

ЭЛЕКТРОДИНАМИКА [электр.. + динамика] Физиканинг ҳаракатланувчи электр зарядлари хоссаларини ва ўзаро таъсирини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАММА [электр.. + кардиограмма] Юрак тепишининг электр

трокардиограф воситасида ёзиб олинган график тасвири.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФ [электро.. + кардиограф] Электрокардиография усулида ишлатиладиган тиббий асбоб.

ЭЛЕКТРОКАРДИОГРАФИЯ [электро.. + кардиография] Юракнинг тепиши натижасида ҳосил бўладиган электр импульсларни график тарзда қайд этиб, юракнинг аҳволини текшириш усули.

ЭЛЕКТРОКИМЁ [электро.. + кимё] Физик кимёнинг моддаларда электр оқими таъсирида содир бўладиган кимёвий ҳодисаларни, шунингдек, кимёвий жараёнлар натижасида электр оқимининг юзага келишини ўрганадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОЛИЗ [электро.. + юн. lysis — эрувчан, парчаланувчан; ажралувчи] *ким.* Туз ёки кислоталарнинг эритмасидан ўзгармас электр оқими ўтаётганда, эритманинг таркибий қисмларга ажралош жараёни. *Электролиз цехи. Электролиз усули билан соф металл ҳосил қилмоқ.*

ЭЛЕКТРОЛИТ [электро.. + lysis — эрувчан, парчаланувчан; ажралувчи] *ким.* Электр токини ўтказиш ионлар ҳаракати билан амалга ошадиган кимёвий модда.

ЭЛЕКТРОЛИТИК Электролизга оид; электролиз йўли билан олинадиган. *Электролитик жараён. Электролитик мис.*

ЭЛЕКТРОМАГНИТ [электро.. + магнит] Электр оқими ёрдамида магнит майдони ҳосил қиладиган, одатда, сим ўралган пўлат ёки темир ўзак шаклидаги мослама; сунъий магнит.

ЭЛЕКТРОМЕТР [электро.. + юн. metreo — ўлчайман] *физ.* Кам зарядли ва кучсиз электр оқимлари потенциалларини ва улардаги тафовутларни ўлчайдиган асбоб.

ЭЛЕКТРОМЕТРИЯ *физ.* Электрга, электр ҳодисаларига оид катталикларни ўлчаш усуллари мажмуи.

ЭЛЕКТРОМЕХАНИК Электромеханика мутахассиси.

ЭЛЕКТРОМЕХАНИК Электрик ва механик таъсирга асосланган. *Электромеханик мослама.*

ЭЛЕКТРОМЕХАНИКА [электро.. + механика] Электротехниканинг электр энергияси билан ишлайдиган электр двигателлар, электр машиналар ва механизмларни қуриш ва улардан фойдаланиш

назарияси ва амалиёти билан шуғулланадиган бўлими.

ЭЛЕКТРОМОНТЁР [электро.. + монёр] Электр тармоқлари ва асбоб-ускуналарини ўрнатиш, ишга солиш ҳамда назорат қилиб туриш билан шуғулланувчи ишчи-мутахассис. *..ўқув юртларида электромонтёр, монтажчи ва бошқа касбдаги ишчиларнинг кўпайтирилиши ҳам қишлоқ хўжалигини кадрлар билан таъминлаш масаласини бирмунча ҳал қилган булар эди.* Газетадан.

ЭЛЕКТРОМОТОР [электро.. + мотор] Электр мотори, электр двигатели; электр энергиясини механик энергияга айлантирадиган машина.

ЭЛЕКТРОН I [юн. electron — қахраб; смола, қатрон] Энг кичик манфий электр зарядига эга бўлган элементар заррача.

ЭЛЕКТРОН II Магнийга бироз алюминий, рух ва марганец қўшилишидан ҳосил бўладиган енгил қайишқоқ қотишма.

ЭЛЕКТРОН III I Электронга оид (қ. электрон I). *Электрон қобиқ.*

2 Электронлар хусусиятидан фойдаланадиган. *Электрон лампа. Электрон ҳисоблаш машинаси.*

ЭЛЕКТРОН IV Электрондан қилинган, электронли (қ. электрон II). *Электрон деталь.*

ЭЛЕКТРОНИКА I Фан ва техниканинг турли муҳитларда рўй берадиган электрон ва ион ҳодисаларни ўрганиш ва улардан фойдаланиш, шунингдек, электрон мосламалар, асбоб-ускуналар ишлаб чиқариш билан шуғулланадиган соҳаси.

2 Электрон техника, электрон асбоб-ускуналар.

ЭЛЕКТРОНЛИ *айн.* электрон IV.

ЭЛЕКТР(О)ПАЙВАНД I Металларни электр оқими ёрдамида пайвандлаш, бириктириш.

2 *айн.* электрод **2.** *Электронпайвандлардан чиқаётган чарс-чарс олов кўзни қамаштиради.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ЭЛЕКТР(О)ПАЙВАНДЧИ Электронпайванд билан шуғулланувчи ишчи-мутахассис. *Тўхтанг, нега кўзларингиз оқиб тушар даражага бориб қопти, электронпайвандчимисиз?* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЭЛЕКТРОСКОП [электро.. + юн. skoreo — қарайман; текшираман] Электр зарядларни аниқлаш ва ўлчаш учун ишлатиладиган содда асбоб.

ЭЛЕКТРОСТАТИК Электростатикага оид, электростатика ҳодисаларидан фойдаланишга асосланган. *Электростатик майдон. Электростатик генератор.*

ЭЛЕКТРОСТАТИКА [электро.. + статика] Физиканинг барқарор, ҳаракатсиз электр зарядларнинг электр майдонини ва ўзаро таъсирини ўрганган бўлими.

ЭЛЕКТРОТЕРАПИЯ [электро.. + терапия] *тиб.* Электр оқими, электр ва магнит майдонларини доволаш мақсадларида ишлатилиш, қўллаш.

ЭЛЕКТРОТЕХНИК Электротехника мухтассиси.

ЭЛЕКТРОТЕХНИК Электротехникага оид; электр асбоб-ускуна ва машиналарни ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш техникасига доир. *Электротехник sanoat.*

ЭЛЕКТРОТЕХНИКА [электро.. + техника] 1 Электр энергиясидан амалий мақсадларда фойдаланиш йўллари ва усуллари ҳақидаги фан. *Электротехникадан имтиҳон бермоқ.*

2 Техниканинг электр асбоб-ускуналар ва машиналар ишлаб чиқариш ҳамда улардан фойдаланиш билан боғланган соҳаси. *Электротехника sanoati.*

ЭЛЕКТРСТАНЦИЯ [электро.. + станция] Электр энергияси ишлаб чиқарадиган корхона. *Агар сизлар шуни электрстанция қилсаларинг, уч колхоз чарогон бўлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭЛЕКТРЧИ *с. т.* 1 Электромонтёр.

2 Электротехник.

ЭЛЕМЕНТ [лот. elementum — стихия, дастлабки, бошланғич модда] 1 *ким.* Кимёвий усуллар билан таркибий қисмларга ажралмайдиган, эркин ҳолатда энг содда модда (ҳозирги вақтда юздан ортиқ элемент маълум). *Нодир элементлар. Радиоактив элементлар.*

2 *қ. унсур* 1. *Иншоот элементлари. Пьесадаги драматизм элементлари.* ■ *Масалда сатирик ва юмористик элементлар муҳим ўрин тутади.* «УТА».

3 *қ. унсур* 3. *Жамиятнинг прогрессив элементлари. Реакцион элементлар.* ■ *Бу материал таъсирида кўпгина ички душман элементлар ҳазосини олди.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

4 Кимёвий реакция ҳисобига электр оқими ҳосил қиладиган энергия манбаи. *Гальвани элементи. Қуруқ элемент.*

ЭЛЕМЕНТАР [лот. elementarius — илк, ибтидоий, дастлабки; бирор нарсанинг асосига тааллуқли] 1 Ибтидоий, бошланғич. *Элементар математика. Элементар маълумот. Агротехниканинг элементар қоидалари.*

2 Содда; жуда осон, оддий. *Элементар масала.*

3 *физ.* Энг кичик, энг майда. *Элементар зарра.*

ЭЛИК *айн. ёғупа.* [Мунаввар]. *Оқ рўмолчадаги қизил элик доғларини Йўлдошнинг тумшугининг тагига тутди: -Бу қайси оймчанинг лабидан юққан? С. Анорбоев, Меҳр. Қовоқлар яшил, лабларига қондай элик суртилган.* С. Нуров, Нарвон.

ЭЛИКИШМОҚ *айн. элакишмоқ.* *Бола-лар синфдан синфга ўтган, вояга етган сари бир-бирига эликишиб, ораларидан қил ҳам ўтмайдиан даражада иноқлашиб боришарди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЭЛИКМОҚ 1 Эл бўлиб кетмоқ, дўстлашмоқ, иноқлашмоқ. *Биз бора-бора бир-биримизга шу қадар эликиб, ўрганиб қолдикки, асло ажралгимиз келмасди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

2 Эргашмоқ, илакишмоқ. *Рўзимухаммад Зинаидага эликиб, унинг орқасидан гоҳ у хонага чопар, гоҳ бу хонага кирар эди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЭЛИМОҚ Уйқу тортгандай, бўшашган ҳолатга тушмоқ. *-Аблаҳ, — деб шивирлади ва булут босиб турган дим ҳавода аста элиб, пинакка кетди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Бешикдаги Учқун.. Тозагулнинг бешикни бир меъёрда раво тебратишига элиди-да, ниҳоят, кўзларини юмиб, пишиллай бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғит.

ЭЛИТ [фр. elite — энг яхши, сара] Сара, энг яхши, сараланган. *Элит уруғлик. Элит қорамол.*

ЭЛИТА [фр. elite — энг яхши, сара] Селекция йўли билан олинган ва келажакда кўпайтириш учун мўлжалланган энг яхши, сараланган уруғ, ўсимлик ёки ҳайвон нави, тури.

Элита хўжалиги Энг яхши уруғлик ёки зотли молларни етиштириш билан шуғулланадиган қишлоқ хўжалик муассасаси, станцияси.

ЭЛИТМОҚ 1 *Элим*моқ фл. орт. н. *Иссиқ, юмишқоқ пахта қоплар, араванинг бешик син-*

гари тебратиши.. кеча уйқудан қолган Фулом-жонни элитди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Хей, дўстим, бу чекишингда мени элитиб қўясан-ку.. Шухрат, Олтин зангламас.

2 кўчма Эс-хушини, ихтиёрини оғдирмоқ, шу ҳолатда ўзига жалб этмоқ. Майнанинг гул баргига ўхшаш тиниқ юзи, қуюқ киприклари остидаги қора кўзлари навкарни элитиб қўйган эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЭЛЛАМОҚ шв. Қопламоқ, босмоқ, тутмоқ. Ҳолвайтарнинг ҳиди бутун мадрасани элади. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ЭЛЛИК I 50 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. Эллик яшар одам. Эллик гектар ер. Оғирлиги эллик килограмм келадиган юк. Беш карра ун эллик бўлади. Элакка чиққан хотиннинг эллик оғиз гапи бор. Мақол.

ЭЛЛИК II с. т. I Энли, сербар.

2 элин. эвлин 2. Кўндан қутилган қор тўрт эллик аёғиб, томларни оқартирган эди. Ойбек, Навоий. Стулларни бир эллик чанг босиб кетибди. «Муштум».

ЭЛЛИК III Бирор элга мансуб бўлган. Чет эллик меҳмон.

ЭЛЛИКБОШИ тар. I Ўрта асрларда: қирқ-эллик отлиқ аскар бошлиғи.

2 Ўрта Осиё хонлиқларида кичик амалдор, оқсоқол. Бир куни маҳалламизнинг элликбошиси шаҳарга бориб келиб: -Аканг осилди, ўз кўзим билан кўрдим, - деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭЛЛИПС [юн. ellipse — камчилиги, нуқсонли бор, қусурли] мат. Конус ёки цилиндрни унинг ўқига қия бўлган текислик билан қирққанда ҳосил бўладиган ёпиқ эгри чизиқ ва шундай шаклдаги нарса. Тажриба жараёнида Кеплерда, сайёраларнинг орбитаси эллипс шаклидан иборат, деган доҳиёна фараз туғилди. «Фан ва турмуш».

ЭЛЛИПСИС [юн. ellipse — тушиш, туширилиш] тлш. Нутқ элементининг тушиб қолиши; эллипсис нутқда турли мақсадларда (мас., ихчамлик талаби билан) юз беради. Мас., Яхшилар кўнайсин, ёмон қолмасин гапида «одам» сўзи эллипсисга учраган.

ЭЛЛИПСИД [юн. ellipse — камчиликли, нуқсонли + eidos — кўриниш] мат. Эллипснинг ўз ўқларидан бири атрофида айланишидан ҳосил бўладиган ёпиқ геометрик сирт.

ЭЛЛИПТИК [юн. ellipse — эллипсга оид] Эллипсга оид; эллипс шаклидаги. Эллиптик шакл. Эллиптик орбита.

ЭЛНАВКАР айн. навкар.

ЭЛОВЛАМОҚ шв. айн. эловсирамоқ. Аламазон атрофга эловлаб боқди. «Шарқ колдузи».

ЭЛОВСИЗ шв. Эътибор берилмай, эътибордан четда. Кўндан эловсиз ётган Хайбатли чайир тўнка. Дадамнинг ҳам кучлари Етмаган экан унга. Қ. Муҳаммадий.

ЭЛОВСИРАМОҚ шв. Уйқусирамоқ, додирамоқ. Бўрибой ёнбошига ағдарилди-да, эловсираб, боққа кўз югуртирди. Х. Назир, Утлар туташганда.

ЭЛОМОН шв. Тунги қоровул, соқчи.

ЭЛПАРВАР айн. халқпарвар.

ЭЛСЕВАР I Элни, халқни севадиган, яхши кўрадиган, ватанпарвар.

2 Дўстликни яхши кўрадиган; дўстона. Элсевар ўзбек халқи.

ЭЛТМОҚ I шв. Олиб бормоқ; ташимоқ. Унинг имоси билан Маҳдини залдан олиб чиқиб, ётоқхонага элтиб қўйдилар. С. Сиёев, Ёруғлик. ..аяларингга бир лаганда мантисомса, икки чойнак аччиқ чой элтиб бер! К. Яшин, Ҳамза. Ошла бошлиғи Зуннунхўжа.. Сидиқжон далага уруғлик ва гўнг элтиб, ҳосил келтиради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 шв. Сигдирмоқ; кетмоқ. Челак ун литр сув элтади. ■ Илгари канал тўғрисида гап бораганда, Сидиқжон уни бирон теширмон сув элтадиган ариқ деб ўйлаган эди.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 қ. элитмоқ I. Асrorқул келиб ўтирди. Унинг чакка томirlлари чиққан, нафас олиши бежо эди.. Чилим элтгандир. А. Қаҳҳор, Асror бобо. Иссиқ элтибди, ука. Энди тузалиб қоласиз. С. Аҳмад, Таъзим. Утирдилар бари, ёнбошда парқу, Бошин қўйса, кишини элтар уйқу. М. Алавия, Севинчларим.

Ақлни элтмоқ Ақлни (эс-хушни) олмоқ. Ширин ҳам ойдаини тўлган камоли, Ақлинг-ни элтар ҳусну жамоли. «Баҳром ва Гуландом».

ЭЛФУРУШ Ўз элини, ватанини сотувчи; ватанфуруш, сотқин. ..мол-мулк тўпловчи элфурушларнинг қадами тинди. А. Мухтор, Азамат водий.

ЭЛЧИ I дип. Бир суверен давлатнинг бошқа бир суверен давлатдаги диплома-

тик вакилларининг энг катта мартабаси, унвони ва шу унвонга эга бўлган шахс. *Фавкуллодда ва мухтор элчи.* ■ Аллақачонлардан бери бу давлатда элчимиз ҳам йўқ. Газетадан.

2 тар. Шоҳ томонидан бирор топшириқ билан юборилган киши. *Хўжа Абдулло бошилик элчилар ундан рад жавоби олиб қайтдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Элчи пошшонинг чуқур маъноли гапига қойил қолиб, таъзим қилди.* «Латифалар».

3 кўчма Дарак берувчи нарса, белги. *Қиш элчиси — қарғалар қағиллай бошлади.* ■ Бинафшалар очилди Баҳор элчиси бўлиб. Ю. Ҳамдам.

4 кам қўл. Совчи. Зебихонга элчи қўйиб юрилган вақтларда мингбоши бир сўз деган эмасмиди: *Шуни қўлга келтирсам, бор-йўғимни тутаман.. Чўлпон, Кеча ва кундуз. Совчи бўлдим икковингга данакор, Элчи-совчи бўлмайдикан гуноҳкор.* «Гулихиромон».

5 ҳарб. Урушаётган томонларнинг ўзаро музокара олиб бориш учун юборган вакили. *Элчига ўлим йўқ.* Мақол.

ЭЛЧИЛИК I Элчи иши, вазифа-лавозими.

ЭЛЧИЛИК II Бирор элга, халққа хос расм-русум, тартиб-қоидалар. *Хафа бўлмайсиз, элчилик.*

ЭЛЧИХОНА дин. I Элчи ёки бошқа биринчи даражали дипломатик вакил томонидан бошқариладиган дипломатик вакиллик. *Париждаги Ўзбекистон элчихонаси. Элчихона ходимлари.*

2 Шу вакиллик жойлашган бино. *Элчихонага бормоқ.*

ЭМ I Чечак ва баъзи бошқа касалликларнинг олдини олиш учун тери орқали юбориладиган зардоб ва уни тери орқали юбориш. *Турсагидан юқорида олтинга босилган муҳрдек эм изи кўриниб турарди.* Мирмуҳсин, Яширинган куч.

2 Дори, дори-дармон; умуман, шифобахш нарса. *Доктор сақлаб қолди ўлимдан, Эми билан соғайдим отдай.* О. Юнус.

Эм бўлмоқ (ёки тушмоқ) Кор қилмоқ, шифо бўлмоқ. *Дори эм бўлди.* ■ *Мол деган нозик бўлади. Ҳарна кинна эм тушган бўлсин.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ЭМАҚДОШ I эск. Ҳамкасб, касбдош. *Одатда, иш юзасидан елкадош бўлиши керак бўлган ўртоқлар бир-бирларини буткул*

танитай, ўз эмакдоши қандай заҳмат чекаётганини билмай меҳнат қилади. Газетадан.

2 эск. Ходим. *Уша вақтларда Қориёқубов группа раҳбари, Ҳамза адабий эмакдош эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

3 айн. эмиқдош. *Мендан аввал ўлмасин эмакдошим.. Жаллод, шудир сенга айтган нолишим.* «Ширин билан Шакар».

ЭМАКЛАМОҚ Икки қўл кафти ва икки тизза билан юрмоқ; ўрмаламоқ. *Бола эмаклаб юрибди. Солдатлар эмаклаб бориб, истеҳкомга яқинлашишди.* ■ *Баланд том устида эмаклаб юриб, тунукачилар тунука қоқардилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭМАЛЬ [фр. email — сир, силтиқ сирт] I айн. сир II 2, 3. *Эмали кўчган кастрюлька.* ■ *Эмаль ва лок цехларида ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифати талабга жавоб бермайди.* Газетадан.

2 Тишнинг асосан минерал тузлардан ташкил топган қаттиқ ялтироқ қопламаси. *Эмаль тишни сақлайди.*

ЭМАН Ёғочи оқиш ва жуда қаттиқ, кенг япроқли, жигарранг узунчоқ мевали дарахт; дуб. *Эман дарахтининг эгилгани — сингани, Эр йигитнинг уялгани — ўлгани.* Мақол. *Эман стол.*

ЭМАНЗОР Эман дарахтлари билан банд бўлган ер.

ЭМАНСИПАЦИЯ [лот. emancipatio — озод бўлиш, озод қилиш] Озод бўлиш, озод қилиш, қутулиш; озодликка чиқиш, озодликка чиқариш; ҳуқуқий жиҳатдан тенг бўлиш. *Хотин-қизларни озод қилиш, яъни эмансипация деган гап Англияда ҳам, Францияда ҳам.. барча мамлакатларда кўпдан бери бор.* А. Мухтор, Асарлар.

ЭМАС тўлиқсиз фл. Инкор, рад маъносини билдиради. *Яхши эмас. Борган эмасман. Ҳеч гап эмас. Уша киши эмасмикан?* ■ *Хизматкор — қул эмас.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭМБАРГО [исп. embargo — тақиқлаш, ман қилиш] I Чет эл товарларини ёки валюта бойдикларини киритиш ёки шундай нарсаларни мамлакатдан олиб чиқиб кетишни давлат томонидан тақиқлаш.

2 Чет давлатга қарашли кемаларнинг мамлакат портларига киришини давлат томонидан тақиқлаш ёки бошқа давлатга қарашли кемалар, юклар, қуро-яроғларни вақтинча тўхтатиб туриш.

ЭМБЛЕМА [юн. *emblemata* — бұртма нақш, безак] 1 Бирор гоя ёки тушунчанинг шартли ёки рамзий белгиси, рамзи. *Оқ каптар — тинчлик эмблемасидир.*

2 Бирор ташкилот, уюшма ва ш.к. нинг хос белгиси. *Ҳозирги ҳолида журнал эмблемаси, назаримда, кўнгилдагидек чиқмаган.* Газетадан.

ЭМБРИОЛОГ Эмбриология олими, мухтаассиси.

ЭМБРИОЛОГИК Эмбриологияга оид.

ЭМБРИОЛОГИЯ [юн. *embryon* — пушт, ҳомила; куртак + *logos* — фан, таълимот] Биологиянинг одам, ҳайвон ва ўсимлик эмбрионлари ўсишини ва ривожланишини ўрганадиган бўлими.

ЭМБРИОН [юн. *embryon* — пушт, ҳомила; куртак] *биол.* Одам, ҳайвон ёки ўсимликнинг илк ривожланиш давридаги ҳолати; пушт, куртак; гумона (бачадондаги); куртак (уруғдаги). *Товуқларнинг рационида А витамини етишмаса, тухумдаги эмбрионнинг ривожланиши секинлашади ва жўжа очирши узоққа чўзилади.* «Ўзбекистон паррандачилиги».

ЭМГАК *эск.* 1 айн. меҳнат. *Сен учун дала-нинг чокини сўқдик, Бола устиргандек эмгаклар тўқдик.* Миртемир.

2 Заҳмат, қийинчилик. *Эмгак чекмоқ. ■ Утиб бир қанча ойлар, бошлаб эмгак, Яна юрмоққа бошлаб, чекди эмгак.* Ҳабибий.

ЭМГАКЛАМОҚ *кам қўлл. қ. эмакламоқ.* Бир кун бойваччалар мени эмгаклатиб, ҳангера, дейишди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ЭМГАКЧИ *шв.* Меҳнат қилувчи; меҳнатчи.

ЭМДИ *с. т.* Энди. *-Эмди доиранинг сатҳини ўлчашни ўргатинг, — деди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ЭМИГРАНТ [лот. *emigrans, emigrantis* — кўчувчи, кўчиб кетувчи] Ўз ватанини тарк этиб, бошқа мамлакатга кетиб қолган одам; муҳожир. *Сиёсий эмигрант. ■ Аксарияти эмигрантлардан иборат йўловчилар пароход сатҳига чиқиб, теварак-атрофга кўз ташладилар.* Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ЭМИГРАЦИЯ [лот. *emigrare* — кўчиб бормоқ (кетмоқ), кўчмоқ] 1 Бошқа мамлакатга кўчиш, кўчиб кетиш.

2 Шу мамлакатдаги ҳаёт. *Эмиграцияда яшамоқ.*

3 Бошқа мамлакатда яшовчи муҳожирлар, эмигрантлар.

ЭМИ-ДИМИ *этно.* Кинна солиш ва бошқа дуо, қоқиқ-суқуқлар билан даволаш. *Эми-дими қилмоқ. ■ Абдурасул тўрт томонга зир югуриб, жийрон қашқани эми-дими қилдиради. Бироқ от от бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭМИЗАК *айн. эмизгич.* *Онаси шўрлик кечаси билан ухламай кўтариб, аллалаб чиқади. Эмизак билан оғзига сут қуюди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЭМИЗГИЧ Бола, қўзичоқ ва ш.к. ни эмизиш учун ишлатиладиган сўргичли идиш. *Болага эмизгич билан сут бермоқ. Тойчани эмизгич билан боқмоқ.*

ЭМИЗИК Эмизгичнинг оғизга олиб сўриладиган резинка қисми. *Бузоқ эмар экан, тумшуғи билан эмизикни тортиб-тортиб қўяр эди.* Н. Назаров, Замон.

ЭМИЗИКЛИ 1 Бола эмизадиган, эмадиган боласи бор. *Эмизикли хотин. Эмизикли қўйларни парвариш қилиш. ■ Эмизикли оналар оёғига горчицали ванна яхши ёрдам беради.* Газетадан.

2 Эмадиган, кўкракдан ажралмаган. *Янги туғилган чақалоқ ва эмизикли бола учун энг тўйимли овқат она сuti ҳисобланади.* «Фан ва турмуш».

ЭМИКДОШ Бир онани эмишган (ака-ука, ака-сингил, опа-сингил). *Бир синглим бор — менинг билан эмикдош, Синглимга арзимни етказ, ёлғиз ғоз.* «Алпомиш». *Эмикдош акамга ўхшар юзларинг.* «Эрали ва Шерали».

ЭМИН [а. *امين* — ишончли; пок, софдил; хавф-хатарсиз; сақловчи; нозир] *кам қўлл.* Хавфсиз, омон, тинч. *Деву парининг зиёнидан эмин бўлиш учун ўзингни ўқитиб юр.* «Муштум».

ЭМИН-ЭРКИН Эркин, тинч ҳолатли; ўзини бемалол, тортинмай эркин тутган ҳолатда. *Бизнинг бояги эмин-эркин суҳбатимиз барҳам топди.* Газетадан. *Аям ўзини эмин-эркин тутар, бизнинг ортиқчалигимизни сездирмасликка ҳаракат қилар эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭМИССИОН 1 *мл.* Эмиссияга оид (қ. эмиссия 1); қимматли қоғозлар, қоғоз пуллар чиқарадиган ва уларни ишга соладиган. *Эмиссион банк.*

ЭМИССИОН II физ. Эмиссияга оид (қ. эмиссия II); эмиссия ҳодисаси билан боғлиқ бўлган. *Эмиссион жараён.*

ЭМИССИЯ I [лот. emissio — чиқариш] мл. Пул ва қимматли қоғозларни муомалага чиқариш.

ЭМИССИЯ II [лот. emissio — нур сочиш, ёйилиш, тарқалиш] физ. Қиздирилган ёки ташқи электр ва магнит майдонлар таъсири остидаги жисмлар сиртидан зарраларнинг отилиб чиқиши, чиқарилиши. *Термоэлектрон эмиссия.*

ЭМИШ тўлиқсиз фл. От ва феъл шакллари билан келиб, бевосита ўзи кузатганлик, эшитиб билганлик каби маъноларни билдиради. *Тушимда бутун дунёни сув босган эмиш. Эртага меҳмонлар келар эмиш. Султон ҳазратларининг ўзлари ҳам оташнафас шоир эмишлар. Ойбек, Навоий.*

ЭМЛАМОҚ I Юқумли касалликларнинг олдини олиш учун одам ёки ҳайвон организмга тери орқали зардоб юбормоқ. *Чечакка қарши эмламоқ. Тифга қарши эмламоқ. Кунни билан уйма-уй югуриб касал боқар, мактаб болаларини эмлар, узоқ тоғ қишлоқларига отда бориб, касалларга ёрдам кўрсатар эди. А. Мухтор, Чинор.*

2 эск. Кинна, дуо ва бошқа қоқиқ-суқуқлар билан даволамоқ. *Саройбон бир қайроқни унга булғаб олиб келиб, Некқадамнинг бошига суртиб, эмлаб: -Бой ака! Қулингизнинг боши тошдан бўлсин, — деди. С. Айний, Куллар.*

ЭММОҚ I Эмчакдан ёки сўргичдан сут сўриб ичмоқ. *Қўзичоқ онасини эмай қўйди. Яхши бузоқ икка онани эмади. Мақол. Энангни ийдириб эмгин, Бойчибор! «Алломиш». Оч чақалоқ соғинган маммасини апил-тапил эма бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 кўчма Ўзига сингдирмоқ, олмоқ. *..ёмғир сувини эмиб тўйган ер эркин-эркин нафас оларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. ..гулларидан асаларилар бол эмаётган мевазор боғлар бошланди. «Гулдаста».*

Ит эмган қ. ит I. Хом сут эмган банда (ёки инсон) Ҳар ким ҳам хато қилиши мумкин, деган маъно билдирувчи ибора. *Лекин хом сут эмган банда хатосиз яшай олмас экан. Газетадан.*

ЭМОЦИОНАЛ Эмоция жиҳатдан бўлган, эмоцияга оид; эмоция, ҳис-туйғу ифодаловчи. *Ҳажвий кулги — танқиднинг эмо-*

ционал шаклидир. М. Қодиров, Ўзбек халқ оғзаки драмаси. Режиссёр спектаклнинг эмоционал ривожини бошқариш.. учун сахна қисмларидан фойдаланади. Газетадан.

ЭМОЦИОНАЛЛИК Эмоционал белги, хусусият; шундай белги-хусусиятга эгаллик. *Санъат бошқа фанлардан эмоционаллик билан ажралиб туради. «Саодат». Давр проблемасининг ўзига хос бадиий талқин этилиши.. тасвир услубининг содда ва эмоционаллик билан роман китобхонлар қалбидан жой олган. О. Тоғаев, Олтин зангаламас.*

ЭМОЦИЯ [фр. emotion < лот. emovere — ҳаяжонга солмоқ, тўлқинлантирмақ] Ташқи ва ички кўзгатувчилар таъсири натижасида одам ва ҳайвонларда пайдо бўладиган руҳий кечинма; ҳис, туйғу; ҳис-ҳаяжон; кўзғалиш. *Кучли эмоция. Эмоцияга берилмоқ.*

ЭМПИРИЗМ [юн. empeiria — тажриба] I флс. Тажрибага асосланган идрокни, яъни ҳиссий идрок ва тажрибани билишнинг бирдан-бир манбаи деб биладиган ва назариянинг аҳамиятини инкор қиладиган фалсафий таълимот, йўналиш.

2 Назарияни камситиб, фақат амалий ишга, тажрибага берилиш, қуруқ амалиётчилик.

ЭМПИРИК Эмпиризм тарафдори.

ЭМПИРИК I Эмпиризмга оид. *Эмпирик фалсафа.*

2 Тажрибага асосланган, тажрибадан олинган. *Эмпирик формула.*

ЭМПИРИОКРИТИК Эмпириокритицизм тарафдори.

ЭМПИРИОКРИТИЦИЗМ [юн. empeiria — тажриба + kritike (techne) — танқидий муҳокама қилиш санъати] флс. Фалсафада 19-аср охирида пайдо бўлган, моддий дунёнинг объективлигини инкор этиб, материяни онгнинг маҳсули деб қарайдиган субъектив-идеалистик оқим.

ЭМРАНМОҚ шв. Бирон қайғули, кўнгилсиз воқеа, хабардан озор чекмоқ; ўртанмоқ. *Бошдан давлат кетса, тувғон эмранар. Мақол. Кўргандан эмранди тандаги жоним. «Равшан». Гул кетар бўлса, гулистон эмранар. «Алломиш».*

ЭМУЛЬСИЯ [фр. emulsion < лот. emulgere — соғиб олмоқ (дастлаб ўрганилган эмульсиялардан бири сут бўлган)] I Бир-

бирида деярли эримайдиган икки суюқликнинг бири иккинчисида жуда майда томчилар ҳолида муаллақ сузиб юрадиган ара-лашмаси (мас., ёғ томчиларининг сувдаги қоричмаси эмульсиядир). *Экинларга эмульсиялар пуркаш. Станокни эмульсия билан совитиш. ■ Ультратовуш тебришилари ёрдами билан ҳар хил эмульсиялар ҳосил қилинади. «Физика».*

2 Фотоплёнка, фотоқоғоз ёки фотопластинка бетига суртилган ёруғлик сезувчи қатлам.

ЭМФАЗА [юн. emphasis — ифодалилик, тасвирийлик] Нутқда бирор гап ёки унинг бўлақларидан бирини таъкидлаб талаффуз қилиш.

ЭМФИЗЕМА [юн. emphyseta — бўртиш, шишиш, қапмайиш] тиб. Киши организми тўқимасида ёки бирор аъзосида ҳавонинг тупланиб қолиши натижасида шу аъзонинг шишувидан иборат касаллик. *Унка эмфиземаси.*

ЭМЧАК 1 Аёллар кўкрагидаги ҳар икки сүт безлари ва уларнинг ҳар бири. *Эмчак учини.*

2 Сүтэмизувчи ҳайвонлар сүт безларининг эмиладиган, соғиланиган учини. *..тирсиллаб турган оппоқ елини сонларига шалопшалоқ урилар, урта қўлдай йўғон-йўғон тарвақайлаб кетган эмчакларидан йўл-йўлакай сүт тиз-тиз тирққарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

Эмчакдан ажратмоқ (ёки айирмоқ, чиқармоқ) Гўдакни эмизмай, бошқа овқатлар билан боқа бошламоқ. *Эмчакдан ажралган бир неча болага қараб туриш учун.. рўзгордан бир хотин чопиққа чиқмаса ҳақлидир. А. Қодирий, Обид кетмон. Йўқ, бу совлиқларнинг қўзилари ўтга ўрганиши биланоқ эмчакдан ажратаман. С. Анорбоев, Оқсой.*

ЭМЧАҚДОШ айн. эмиқдош. Қавмим йўқ, Равшанжон, қариндошим йўқ. Сир айтайин десам, эмчакдошим йўқ. «Равшан».

ЭМЧИ 1 Эмловчи табиб, врач, ҳамшира.
2 этн. Эми-дими, дуо, қоқиқ-суқуқлар билан даволовчи табиб. *Бир ман ўзим қоқимчи, ҳам эмчиман, аласчи. Ҳамза.*

ЭН 1 Нарсаларнинг кўндаланг йўналишдаги катталиги; кенглиги. *Уйнинг бўйи ва эни. Эни бир метр, бўйи икки метр келадиган гилам. ■ Энига йигирма олчин жой олган ўн беш даричали каттакон чорхари уй ичида эллик чоғли бек йигитлари гул-*

хан солиб ўтирар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бўйра эни Бир бўйра ҳажмига тенг ўлчов бирлигини (ҳажмини) билдиради. *..уйнинг орқа девори бир бўйра эни кесиб туширилган бўлиб, қорайиб кўрунар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тўрт бўйра эни келадиган ҳовлисига ўн хилга яқин экин экади. «Муштум». Икки эн Икки бўлак нарсадан энига улаб қилинган. Икки эн кўрпа. Эн (ёки энига) тортмоқ Кенгаймоқ, йўғонлашмоқ. Умурзоқ ота пўстлоғи эн тортиб, танаси ковак бўлиб кетган кекса толага суюниб ўтирибди. Ҳ. Фулом, Машғал. У [Давронов] семириб, юзлари қизариб кетган, новча бўйи энига тортган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 Бир кийимлик газлама. *Аҳмад ўзи учун бир жоди, бир тарғил сигир, бир кийимлик эн олди. Газетадан.*

3 Белги, тамға (адаштирмаслик учун қорамол ёки қўй қўлоғида ҳосил қилинган кесик).

Эн солмоқ Молнинг ёки қўйнинг қўлоғини кесиб, кертик қилиб қўймоқ.

ЭНА шв. Она. *Кейин бораман девдим, энам: -Куй уша ўқимингни. Биззи зотда олим чиқмаган сира, — деди. С. Нуоров, Нарвон.*

ЭНАГА Кимсанинг боласини тарбиялаб катта қилган хотин. *Икки энага сарполарини кўтариб, Зухра орқасидан кириб келдилар. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра. Келишувга бинонан, Йигитали қизчани ҳар кун соат бирлардан кейин янги энага қўлига келтириб берадиган бўлди. Д. Нурий, Осмон устуни.*

ЭНАМОҚ шв. айн. эн солмоқ қ. эн 3.

ЭНАҒАР шв. Онағар. *Юрган йўлинг баланд тоғдир, энағар! Ошиқни биз билан ўйна, баччағар! «Гурўғли».*

ЭНГ Белгининг юқори, ортиқ даражасини билдирувчи сўз. *Энг чиройли. Энг баланд. Энг муҳими. ■ Халқ кўзида бу — энг қара, энг мудҳиш, энг зolim маҳжам эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу ишда Қурбон отага биринчи бўлиб қўл бермоқчи бўлган одамларнинг энг биринчиси Абдусаммадқори эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЭНГАК айн. ияж. Ётоқхона олдида келганимизда, қулоқчинини энгагидан боғлаб олган бир бола қаршимиздан чиқиб қолди. Ў. Умарбеков, Шонли авлод. *Икки-уч қадам илгаршлаб, ўнг қўли билан энгагини слаб туриб ўйланиб қолди. С. Кароматов, Олтин қум.*

Энгак қоқмоқ Кўрсатиш, ишора қилиш мақсадида ияги билан им қоқмоқ, шу мақсадда иягини ҳаракатлантирмоқ. *Саидғози.. ёнида турган Зубайданинг тирсагидан ушлаб, олдимга туш, дегандай энгак қоқди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ЭНГАШМОҚ 1 Белни букиб, тананинг юқори қисмини қуйи солмоқ; эгилмоқ. *Фуломжон чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Энгашиб, палакларни титиб қарасанг, тугунак, сапча, хомаклар қийғос.. Н. Фозилов, Дийдор.*

2 Оғмоқ, қийшаймоқ. *Минора энгашиб қолибди. ■ Арава миниб келган Тожибой от устида, девордан энгашиб тушган гилос шохини қайириб турганида, Лутфихон чиқиб қолди. С. Аҳмад, Муҳаббат.*

ЭНГИЛ *айн. кийим.* Энгига энгил битмаган шўрпешона, тўпори, қашшоқ деҳқон.. К. Яшин, Ҳамза. *Болам, устингдаги ҳарбий кийимни ечиб, бошқаларини кийиб ол, ўзим сенга бирам чиройли энгиллар олиб қўйганман. Газетадан.*

ЭНГИЛ-БОШ Бир сидра кийим ва пойабзал; уст-бош. *Энгил-боши бут. ■ ..бирин-кетин энгил-бошлари шалаббо ишончли йигитлар жам бўлдилар. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Зорий Хиванинг атоқли уламоларидан.. энгил-бошига қарамас, аксар девонавор кийимда юрарди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЭНДИ *рвш. 1* Сўз бораётган пайтда; ҳозир. *Энди дераза ортидан тол новдалари қудратли чинор каби тебраниб турарди назарида. С. Кароматов, Олтин қум. Навзамбилло! Танканинг ойнаси бўлишини энди эшитиб турибман. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Сўз бораётган пайдан кейин, бундан бўён. *Мана, энди саройдан бутунлай этак силкиди-ю.. унут бўлаёзган эски дўконга келди. С. Сиёев, Ёруғлик. Мен сизнинг кўрпачангизга кўп ўтирганман, энди менга ортиқча такаллуфнингизнинг ҳожати йўқ. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нима деясан? – Рост, Мунис энди йўқ. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

3 (урғу биринчи бўғинда) Ҳаракат-ҳодисанинг ҳозиргина юз бериши, бошланишини, юз берганига (бўлганига) ҳали ҳеч қанча вақт бўлмаганини билдиради. -Э, энди одамнинг бадани қизувди-да, - деб қўл

силтади. С. Сиёев, Ёруғлик. Энди дераза ёнига етганида, куйга худди торларнинг ўзидай тиниқ бир овоз қўшилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Болани энди ерга қўймоқчи бўлиб турганда, Сабогул етиб келди. С. Кароматов, Олтин қум.

4 Ҳаракат-ҳодисаларнинг давомлилиги, кетма-кетлигида сўнггисини, навбатдагисини билдиради. *Тўғри топдинг, худонинг суюкли бандаси.. Мен шоир Авазман. Энди мenden тингла, йигит! С. Сиёев, Ёруғлик. -Ахир нега кетмаслигингиз керак? – Шерали энди шахдамроқ гапира бошлади. С. Кароматов, Олтин қум.*

5 юкл. *взф.* Маънони кучайтиради, таъкидлайди. *Нега энди уларнинг бошларига тикилган балоларни, кулфатларни даф қилмаймиз. К. Яшин, Ҳамза. Биладим энди. Бир суриштириб кўриш керак, ёши нечада экан? О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

Қани энди Ҳоҳиш-истакни кучайтириб ифодалайди. *Қани энди ҳаётдаги саноксиз эҳтимолларнинг барисига жавоб топиш мумкин бўлса. С. Кароматов, Олтин қум. Қани энди бунинг урдасидан чиқсанг. Т. Ашуров, Оқ от.*

ЭНДИГИ 1 Сўз бораётган пайтдаги, вақтдаги; шу пайтга тегишли; ҳозирги. *Мен энди дунёдан ўтаётган бир киши, эндиги мансабларга унча қизиқа олмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Сўз бораётган пайдан кейин ёки ўша пайт ҳозир бўладиган; навбатдаги, бундан кейингиси. *Эндиги хатни ниҳоятда эҳтиёт билан, нусхага қараб ёздиришни кўнглидан ўтказди-да.. Содиққа деди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЭНДИЛИКДА Ҳозир, ҳозирги вақтда; бутунги кунда; ҳозир ва бундан кейинги вақтларда. *Эндиликда она замин жавоҳиротларидан 92 турдаги минерал хомашёлар олинмоқда. Газетадан. Эндиликда биз, ёзувчилар ана шу талаблар асосида ижод қилмоғимиз керак. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.*

ЭНДОКРИНОЛОГ Эндокринология мутахассиси, шу соҳадаги олим ёки шифокор.

ЭНДОКРИНОЛОГИЯ [юн. endon – ички, ичида + krino – ажратаман + logos – фан, таълимот] физиол. тиб. Эндокрин система аъзоларининг тузилиши ва вазифа-

ларини, ишлаб чиқарадиган гормонларини, шунингдек, уларнинг фаолияти бузилиши туфайли келиб чиқадиган касалликлар, уларнинг диагностикаси, даволаш усуллари ва олдини олишни ўрганадиган клиник тиббиёт соҳаси.

ЭНДОСКОПИЯ [юн. endon — ички, ичида + skopeo — кўраман, қарайман] тиб. Махсус асбоб — эндоскоп ёрдамида бевосита кўзиш орқали организмнинг ички ковак аъзоларини, тана бўшлиқларини ҳамда найчасимон тузилмаларини ўрганиш, текшириш усули.

ЭНДШПИЛЬ [нем. Endspiel < Ende — охир, ниҳоя + Spiel — ўйин] Шахмат ёки шашка партиясининг охириги қисми; қиёсланг: дебют. Пиёдали эндшпилларни ўрганиш мураккаб ҳисоблар юритишни осонлаштиради, шахмат ҳаваскорларининг ўйин маҳоратини оширади. М. Муҳиддинов, Пиёдали эндшпиллар.

ЭНЕОЛИТ [лот. aeneus — мис, бронза + юн. lithos — тош] Неолитдан бронза даврига ўтиш даври (бу даврда дастлабки мис асбоблар пайдо бўла бошлаган). Калтаминор маданиятининг ёдгорликлари неолит ва энеолитга.. оид бўлиб, жуда ҳам кенг территорияга тарқалган. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сўри.

ЭНЕРГЕТИК Энергетика мутахассиси. Ёш энергетиклар ҳам уларга тенглашиб.. астойдил меҳнат қилмоқдалар. Газетадан.

ЭНЕРГЕТИК Энергетикага оид; турли кўринишдаги энергия ишлаб чиқариш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган. Энергетик ресурслар. Қишлоқ хўжалигининг энергетик базаси. ■ Нефть ва газ бизнинг асримизда энг зарурий энергетик хомашё бўлиб қолди. «Фан ва турмуш».

ЭНЕРГЕТИКА [юн. energeia — ҳаракат, фаолият] Фан, техника, саноат ва, умуман, халқ хўжалигининг турли кўринишдаги энергия ишлаб чиқариш, узатиш ва улардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган соҳаси. Қишлоқ хўжалиги энергетикаси. Мамлакат энергетикаси. ■ Энергетика — ишлаб чиқаришнинг техника даражасини ошириш учун хал қилувчи аҳамиятга эгадир. Ш. Рашидов, Дўстлик байроғи. Эндилкда Андиджон вилояти қудратли энергетика база-сига эга. Газетадан.

ЭНЕРГИЯ [юн. energeia — ҳаракат, фаолият] Материянинг асосий хоссаларидан бири, материянинг ҳаракатланиши, иш бажара олиш қобилиятининг мезони; кувват. Механик энергия. Атом энергияси. ■ Инсон организмнинг яшаши учун маълум даражада энергия зарур. «Фан ва турмуш». Фарҳод ГЭСи Тошкент энергия системасига уланди. «Ўзбекистон кўриқлари».

ЭНЕРГОБЛОК [энергия + блок 4] Электр энергияси ишлаб чиқарадиган станциянинг ҳар бир мустақил қисми. Навоий ГРЭСида ҳар бири 25 минг киловатт кувватли иккита дастлабки энергоблок фойдаланишга топширилди. Газетадан.

ЭНИШ шв. 1 Энмоқ фл. ҳар. н. Тоғдан эниш.

2 Пастлик, чуқурлик. Қурбон салласини ечиб қимирлатди ва энишга сакраб тушиб кетди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Бироздан сўнг Эрназар полвон неварасини энишдан чиқаверишда кўрди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЭНКАЙМОҚ Энгашмоқ, букчаймоқ, қуйи солинмоқ. Энкайган чол. Кеккайганга кеккайгин бошинг кўкка еткунча, Энкайганга энкайгин бошинг ерга теккунча. Мақол. ■ [Гулнор] Узун гўзал сочларини осилтириб, энкайиб, уйни супура бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Энди тарқалаётган оломон тўхтади, ерда энкайиб ётган девонага қаради. К. Яшин, Ҳамза. Ориқ.. кийимлари жулдур деҳқонлар омон ортида энкайиб, ҳорғин ер ҳайдайдилар. Ойбек, Нур қидириб.

ЭНКА-ТЕНКА: энка-тенкасини қуритмоқ (ёки чиқармоқ) айн. энка-тинкасини қуритмоқ (ёки чиқармоқ) қ. энка-тинка. Савол устига савол ёндира бериб, энка-тенкамни қуритади. Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. Эшигининг тагига одам тўплай бериб, ўзининг ҳам энка-тенкасини чиқариб юбордик. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЭНКА-ТИНКА: энка-тинкасини қуритмоқ (ёки чиқармоқ) Жуда безовта қилмоқ, ҳолдан тойдирмоқ. Кузак оёқлаган кезлари йиғим-терим кишиларнинг энка-тинкасини қуритиб юборади. «Ёшлик». Шанба куни Қўтирдала томонда кўтарилган чанг одамларнинг энка-тинкасини чиқариб юборди. Мирмуҳсин, Чўри.

ЭНЛАМОҚ 1 Энини ўлчамоқ. Атласни энлаб кўрди.

2 Сатҳини, юзасини қопламоқ. *Фабрикадан чиқётган гиламлар уйни энлаб, чўғдай ёниб турса, қайси кўз қувонмайди.* Г. Нуриллаев, Ғузалик оламида. *У очиқ кўкрагини энлаб турган оптоқ соқолини панжалари билан таради.* Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ЭНЛИ 1 Кенг; сербар. *Энли камар. Энли газлама.* ■ *Унинг энли қошлари чимирилди, кўзларига ташвиш, жиддият чўкди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Терак бўйи келадиған девор жуда энли эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Бармоқ кенглигидаги. *Пўлат икки энли келмайдиған тор пешонасини тириштирди.* «Гунча». *Бусағани тўрт энли тупроқ қоплаган.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭНЛИК 1 айн. энли 1. *Козим белидаги энлик камарини ечиб, портфелини қўлига олди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

2 айн. энли 2. *Шайхнинг чап юзида икки энлик чандиқ.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 айн. энлик. *Ҳаёт одатдагича пардозсиз эди. Кузларида на сурма, бетларида на энлик.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭНМОҚ шв. 1 *Паст (қуйи) томон йўналмоқ; тушмоқ. Тарлон пастга энаётганда, олд оёқлари букилиб, йиқилиб кетайин деди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Келинчак чорраҳадан ўтиб, паст кўчага энлиб кетди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Собир.. йигитча ортидан пастга энаркан, оёғи тортмаётганини ҳис этди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 *Тегмоқ, қўнмоқ, ўтирмоқ. ..тўлқин зарралари соҳил устида учиб, садақайрағочларнинг яланғоч шох-бутоқларига энади.* Й. Шамшаров, Тошқин. *..лабларига энган кўз ёшларини ялаб, ув тортди аёл.* Н. Қилчиев, Устун.

3 *Пайдо бўлмоқ, кирмоқ. Қозигига мол боғланган хонадонга барака энади.* С. Нуров, Нарвон. *Мезон самолини еган сапчаларга ҳам шира энади.* С. Нуров, Нарвон. *Мама-саид эрмисан эрдай бўлиб, вужудига куч энлиб.. бахт қушининг бошига қўнмоқчи бўлаётганидан ўзида йўқ шод.* Т. Сулаймон, Интизор.

ЭНСА Одам бошининг орқа пастки қисми; энса суяги. *Чойхоначи дўпписини пешонасига суриб, энсасини қашиди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЭНСАСИ ҚОТМОҚ Ёқимсиз гап, иш, хатти-ҳаракат, ҳолат ва ш.к. дан гаши, газаби қўзғамоқ; аччиғланмоқ. *Ойимнинг гапларига бувимнинг энсаси қотибди.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. [*Элмурод*] *Мурзиннинг бу томонга келаётганини кўрди-ю, энсаси қотиб, қиздан йироқлашди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *У қилиб юрган ишларни кўрган одамлар энсаси қотар, бир тамағир.. расво эканлигидан ғазабланардилар.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЭНСАҚОТАР Энсани қотирадиган; ёқимсиз, бемаза. *Энсақотар гап.*

ЭНСИЗ Эни унча катта бўлмаган; камбар, тор. *Энсиз мато. Энсиз тахта. Энсиз тош йўл.* ■ *Эғнида тўқ зангори кўйлак, нозик белига энсиз тилла камар боғлаган.* С. Сиёев, Аваз.

ЭНТАК-ТЕНТАК Пойма-пой, тутуриқсиз. *-Менинг энтак-тентак сўзларимдан бой талмовсираб қолди, - деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

Энтак-гентак юрмоқ (ёки қадам босмоқ) *Нотекис қадам ташлаб юра бошламоқ, зўрға бир-икки одим ташлаб юрмоқ, атак-чечак қилмоқ.*

ЭНТИКМОҚ 1 айн. *хўрсинмоқ. Давлатёр қаттиқ энтикиб олди: -Йўқ, гаплашиш жуда қийин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Кумуш кўзини юмди-да, энтикиб қўйди,* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 *Ҳаво етишмаётгандек қийналиб, тез-тез нафас олмоқ, нафаси оғзига тиқилмоқ. Наримон узоқ жойдан чопиб келган одамдай энтикар, бўғиқ овоз билан гапирар, кўзлари олазarak бўлиб, атрофга қарарди.* П. Қодиров, Уч илдиэ. *Орқадан бировнинг бўғиқ нафаси, энтикиб ҳансирагани эшитилди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 *Жуда иштиёқида бўлмоқ; орзиқмоқ. Тезроқ уйга етиб бориб, Жамил Каримович сўзларини эрига бирма-бир айтиб беришга энтикарди.* Мирмуҳсин, Нуқра. *Биз баъзида хом-хатала шеър ёзиб.. газетада босиб чиқаришга энтикамиз.* Газетадан. *Лекин у барқ уриб, мангу очиладиган фурсат қачон келишини энтикиб кутарди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЭНТОМОЛОГ Энтомология мутахассиси. *Очилнинг группасига ёзилган энтомолог ҳовлиқмароқ эканми, ваҳима қилиб юборди: сариқ офат [чигиртка] Каспийдан Тянь-Шан-*

гача минглаб километр масофани эгаллаганмиш. А. Мухтор, Чинор.

ЭНТОМОЛОГИЯ [юн. entomon — ҳаша-рот + logos — фан, таълимот] Зоологиянинг ҳашаротларни ўрганувчи бўлими.

ЭНЦЕФАЛИТ [юн. encephalos — мия + лот. itis — яллиғланишни билдирувчи қўшимча] тиб. Бош миянинг яллиғланиши.

ЭНЦЕФАЛОГРАММА [юн. encephalos — мия + лот. grapho — ёзаман] тиб. Бош мияни рентгенографик текшириш усули.

ЭНЦИКЛОПЕДИК Энциклопедияга оид; энциклопедия доирасидаги; ҳамма илм-фанларни ўз ичига оладиган; қомусий. *Энциклопедик луғат. Энциклопедик билимга эга бўлган одам.*

ЭНЦИКЛОПЕДИСТ [фр. encyclopediste < юн. enkyklios paideytes — кенг фанлар доираси бўйича мураббий] **1** тар. 18-асрда яшаган, илм-фаннинг кўп соҳаларини эгаллаган илғор француз олимлари, файласуфлари, ёзувчилари ва публицистлари гуруҳига мансуб киши (бу гуруҳ 1751—1780 йилларда «Энциклопедия» тузган ва нашр этган).

2 Энциклопедия тузиш ишлари мутахассиси; энциклопедиячи, қомусчи. *Бизда энциклопедист ихтисосини севадиган таланти ёшлар ишлайди. И. Мўминов, Ўлкамиз кўзгуси.*

3 *айн. энциклопедия, қомусий. Машҳур энциклопедист олим Абу Али ибн Синонинг бизгача етиб келган тиббий рисоалари, «Тиб қонунлари»дан ташқари, 31 тага етади.* Газетадан.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ [фр. encyclopedie < юн. enkyklopeideia — кенг билимлар доираси] Илм-фаннинг ҳамма соҳаларини ўз ичига олган ёки бирор соҳа бўйича кенг, тўлиқ маълумот берадиган луғат тарзидаги илмий ёки илмий-оммабоп нашр, тўплам; қомус. *Ўзбекистон миллий энциклопедияси.*

Жонли энциклопедия Ҳамма фанларга оид маълумотларга эга бўлган киши.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯЧИ қ. энциклопедист **1, 2.**

ЭНЧИ Ота томонидан фарзандга ажратиб берилган жонивор, бош мол. *Унинг Алпомишга энчи бир тарлон бияси бор эди. «Алпомиш». Менинг ўзимнинг энчи отим ҳам Бойчибордан кам эмас. «Ёдгор».*

ЭП кам қўл. Бажариш, уддалаш қобилияти. *—Айтмоқчи, — деди Тешабой бирдан жонланиб, — Фулом қорини тушира қолсангиз қалай бўлади, эпи ҳам тузук. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Эп билмоқ Ўзига маъқул, муносиб билмоқ (асосан, бўлишсиз шаклда қўлланади). *Анвар вада бериб қўйишни эп билмаганликдан сўзсиз утирар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Индамай хонага кириб кетишни Ғайрат ўзига эп билмади. М. Ҳазратқулов, Журъат. Эп бўлмоқ Маъқул, ўринли бўлмоқ, тўғри келмоқ. Сизга бундай бепошна гаплар эп бўлмайди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Ўзига эп бўлса қизим, Зўрлик қилиб тортиб олсин. «Баҳром ва Гуландом». Эп келмоқ Маъқул бўлмоқ, тўғри келмоқ. Туркманнинг тўй қоида-расмини яхши биласиз, элга эп келгудай тўйни олиб бора беринг. «Бўтакўз». Шу йўлларнинг қайси бири маъқул? Қайси бири эп келади? Қайси бирини қилсам, ўзимга хайрият бўлади? Чўлпон, Кеча ва кундуз. Эп кўрмоқ айн. эп билмоқ. Хотам ортиқча ади-бади айтиб утиришни эп кўрмади. М. Ҳазратқулов, Журъат. Тутиқиз, отаси ҳар қанча ёмон бўлганда ҳам, юзига нафрат ёғдиришни ўзига эп кўрмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эпга келмоқ Дуруст, маъқул ҳолатга келмоқ; яхши бўлмоқ. Автобуслар тушсин тартибга, Тўхтар жойлар келсин бир эпга. Ў. Рашид. Танбеҳ билан эпга келмаганларни идорага ёзиб топширадилар. А. Қодирий, Обид кетмон. Эпга олмоқ (ёки солмоқ) Маъбул, дуруст ҳолга келтирмоқ. Поёнсиз қирларнинг.. уларнинг димоғига искатган даво ислари, ёқимли ҳидлари ҳар қандай ишдан чиқайвган ҳаёт эгасини озгина бўлса ҳам эпга ола биладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эпи келмоқ Уддасидан чиқмоқ; машқини олмоқ; ўрганмоқ; ёглай оладиган бўлмоқ. *Отда юришга эпи келиб қолгандай эди — энди оғмаяпти ҳам, сурилмаяпти ҳам. С. Анорбоев, Меҳр. Эпини қилмоқ Йўл топа олмоқ, иложини қилмоқ. Нимаики керак бўлса.. айтишаверсин. Бу орада эпини қилолмасам, шаҳар бор, хўпми? М. Исмоилий, Фарғона т.о. Аҳволимиз сизга равшан.. — Бир эпини қилса бўлади. Ойбек, Танланган асарлар.**

ЭПАШАНГ Лапашанг, лаванг. *..марди майдонларни халқимиз чин юракдан таб-риқлайди, фурсатни қўлдан бераётганларга,*

нўноқ, эпашанларга ўзининг нафратини билдиради. Газетадан.

ЭПАҚА: эпқага келмоқ (ёки тушмоқ) айн. эпга келмоқ қ. эп. *Хўжалик эпқага келди. Бола шўхлигини ташлаб, анча эпқага келиб қолди.* ■ *Бир неча вақт ўтгандан кейин Гийёс эпқага тушиб, ҳақгўй, тўғри бўлиб қолди.* Ф. Мусажонов, Фамхўр. **Эпқага солмоқ** (ёки келтирмоқ, олмоқ) айн. эпга олмоқ (ёки солмоқ) қ. эп. *Хўжаликни эпқага келтирмоқ.* ■ *Хуллас, мулла Обидни бошда эпқага олиш, одамшаванда қилиш Тиктепа меҳнаткашлари учун арзонга тушмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Йўқ, кейин танқид қила-қила, эпқага келтирдик.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЭПАҚАЛИ 1 айн. эпли 1. *Эпақали бола.*

2 Эпқага келадиган, белгили тартиб, таллаб чегарасидаги, жўяли. *Лолахон эпқаали сўз топши ҳаракатида эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Энди Абдурахмон ўзининг.. истиқболида ҳам эпқаали бир ҳол тасаввур қилолмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭПИГРАММА [юн. epigramma — уст(идаги) ёзув; кичик ҳажмли шеър] 1 Ҳайкал, ёдгорлик, бино, совға устига ёзилган ва унинг мазмун-моҳиятини тушунтирадиган ёзув.

2 ад. Кичик ҳажмли, ўткир (аччиқ) ҳажвий шеър. *Унинг ҳажвий ҳикоялари, шеърӣй фельетонлари, эпиграмма ва комедияларини китобхонларимиз яхши билишади.* О. Шарафидинов, Ижод самараси.

ЭПИГРАФ [юн. epigraphe — уст(идаги) ёзув] 1 айн. эпиграмма 1.

2 Бутун адабий асар ёки асар қисмининг бошида берилган ва унинг мазмунини ифодаладиган цитата, ибора, мақол ва ш.к. *«Дустлик» сўзи учрашувларимизнинг дебочаси, адабий кечаларимизнинг эпиграфи, ҳафталигимизнинг лейтмотивидир.* Газетадан.

ЭПИГРАФИКА [юн. epigraphe — уст(идаги) ёзув] Тош тахталар, қояларда, металл, сопол ва б. буюмларда ўйиб қолдирилган қадимий ёзувларни ўрганувчи қўшимча (ёрдамчи) тарих-филология фани.

ЭПИДЕМИК Эпидемияга оид, эпидемия характерида бўлган, ялпи, кенг тарқалган ёки тарқаладиган. *Эпидемик касаллик.*

ЭПИДЕМИОЛОГ Эпидемиология мутахассиси.

ЭПИДЕМИОЛОГИК Эпидемиологияга оид. *Касалликларнинг эпидемиологик таснифи.*

ЭПИДЕМИОЛОГИЯ [эпидемия + юн. logos — фан, таълимот] Тиббиётнинг юқумли касалликларнинг келиб чиқиши ва тарқалиш йўллари хамда уларга қарши кураш, уларнинг олдини олиш чораларини ўрганадиган бўлими.

ЭПИДЕМИЯ [юн. epidemia — ялпи, кенг тарқалган (касалик)] Юқумли касалликларнинг муайян ҳудуд учун ғайриодатий тарзда ялпи, кенг тарқалиши. *Вабо эпидемияси.* ■ *Шу сабабли грип эпидемияси асосан шаҳар аҳолиси орасида кўп учрайди.* Газетадан.

ЭПИЗОД [юн. epeisodion — қўшилган, уланган нарса, қўшимча] 1 Айрим ҳаётӣй воқеа, ҳодиса. *Кураш йшларидаги эпизодлар.* У жанг майдонидаги бир эпизодни сўзлаб берди. ■ *Мен бўлиб ўтган воқеалардан икки эпизодни ҳикоя қилиб бермоқчиман.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Адабий асарда, пьеса, кинофильм ва ш.к. да маълум даражада тугал мазмунга эга бўлган парча, воқеа. *Расмда тасвирланган эпизод.* «Алломиш» дostonидаги эпизодлар. ■ *Атманг, — деди бироздан сўнг, — сценарийнинг энг яхши эпизодларидан биттаси шу эди.* «Муштум».

ЭПИЗОДИК 1 Гоҳ-гоҳ бўлиб турадиган, кам бўладиган, тасодифий. *Эпизодик муваффақиятлар.* ■ *IX-XIV асрлар ёдгорликларида бу ҳодисанинг, эпизодик бўлса ҳам, мавжудлиги ҳаммага аёндыр.* «ЎТА».

2 Айрим эпизодларда учрайдиган, кўринадиган, қатнашадиган. *Эпизодик роль. Эпизодик персонаж.*

3 Эпизод тарзидати (қ. эпизод 2). *Украинда кичик бир эпизодик лавҳа яратади, лекин томошбин қалбида эса катта туғён уйғотади.* Газетадан.

ЭПИЗОТИЯ [юн. еpi — устида, ёнида, кейин + зооп — ҳайвон, жонивор] Ҳайвонларда бирор юқумли касалликнинг муайян ҳудуд учун ғайриодатий тарзда кенг тарқалиши; ўлат.

ЭПИК [юн. epikos — эпосга хос, ҳикояга, қиссага оид] ад. Эпосга оид, эпосда бўладиган, эпосда тасвирланган. *Эпик қаҳрамон.* ■ *Аммо тарихий романда эпик воқелик, эпик образ ўтмишдан олинади.* «ЎТА». *Масал — ҳажми унча катта бўлмаган.. мустақил сюжетга эга бўлган эпик асардыр.* «ЎТА».

ЭПИКРИЗ [юн. ері — устида; кейин + krisis — қарор, тұхтам: сўнги, ҳал қилувчи натижа] *тиб.* Касаллик тарихи охирида ёзиладиган асосий ва хулосавий маълумотлар: касалликнинг бошланиши, кечиши, ташхиси, асосий даво чоралари ва натижаси ҳамда келажакда касаллик қайтарилишининг олдини олиш бўйича шифокор тавсияларининг қисқача баёни.

ЭПИЛЕПСИЯ [юн. epilepsia — тутқаноқ] *тиб.* Тутқаноқ касаллиги; куёнчиқ. *Эпилепсия касаллигида бирдан бутун гавдада қалтироқ пайдо бўлади.* Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ЭПИЛОГ [юн. epilogos — хотима < ері — кейин(ги) + logos — сўз, нутқ] Адабий асарнинг хотимаси, асар қаҳрамонларининг асарда тасвирланган асосий воқеалардан кейинги тақдирни ҳақиқати қисм, хотима; *зид. пролог.* *Романининг эпилог.* ■ *Операда прологдан эпилоггача иштирок этадиган яна бир қаҳрамон мавжуд.* Т. Жумаев, Ойжамол.

ЭПИТЕЛИАЛ Эпителийга оид; эпителий хужайраларидан иборат бўлган.

Эпителиал тўқима айн. эпителий 1.

ЭПИТЕЛИЙ [юн. ері — юқорида, устида, ёнида + thele — бўртқи, гудда; эмчак учи] *1 биол.* Кўп хужайрали организмларнинг баданини, ундаги бўшлиқларнинг ички-ташқи деворларини қопловчи тўқималар.

2 бот. Баъзи ўсимликларнинг бўшлиқларини қоплаган юпқа деворли хужайралар қатлами (бу хужайралар мой, қатрон, эфир моддалари ажратиб чиқаради).

ЭПИТЕТ [юн. epitheton — қўшилган, илова қилинган] *ад.* Нарса, воқеа, ҳодиса ва ш.к. нинг сифат-фазилатларини яққол, жонли тасвирлаш ёки тасвирли қилиб кўрсатиш учун уларнинг номига қўшиб ишлатиладиган сифатловчи сўз. *Аёвсиз қоралов, фаш этиш кучига эга булган «мазлумкуш» эпитети авторнинг объектга нисбатан кескин.. позициясини жуда равшан ифодалайди.* «ЎТА».

ЭПИЦЕНТР [юн. ері — устида, юқорида + лот. centrum — марказ] Ернинг зилзила, портлаш ва ш.к. ўчоғи, марказидаги устки қисми. *Зилзила кучи эпицентрда етти баллга етди.* ■ *Эпицентр — зилзила маркази бўлган бу маҳалла гуё бульдозерлар кириб чиққан кўрғонга ўхшаб ётарди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ЭПКИН 1 Шамол, сув ва ш.к. нинг оқими, шу оқимдаги таъсири, уриниши. *Шабада.. саратон яйловининг бошни айлантирадиган эпкинини олиб келади.* А. Мухтор, Чинор. *Эпкинга бардош беролмай, сув тагида бир-бирига урилаётган катта тошларнинг гулдур-гулдури кишини ваҳимага солади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Хирмончилар, эпкин туриб қолса, кечалари ҳам дон шопириб чиқишарди.* Н. Қобил, Унутилган сохиллар. *Шу пайт унинг кўзи кечки эпкинда силкинаётган супа ёқасидаги бўйчан майсага тушиб қолди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Умуман, нарсанинг йўналиши, йўналишдаги уриниш кучи. *Бу зиддиятларнинг эпкини ўша биринчи учрашувдаёқ эсан эди.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

ЭПЛАМА *кам қўлл.* Эплаб-сеплаб қилинган, бир амаллаб ясалган; ясама. *Эплама ош. Эплама курси.* ■ *Эртага ҳамманинг бола-чақаси янги энгил кийиб, кучага чиқса-ю, унинг болалари эплама қилиб туришса, хунук-да!* Қ. Кенжа, Нотаниш гул. *..у яхши кўриб қолган «қиз»нинг афт-ангори, ясама сўзларини, эплама хуснини кўз олдимга келтирсам, кўнглим ағдариладиган бўлди.* «Муштум».

ЭПЛАМОҚ 1 Удаламоқ, уддасидан чиқмоқ. *Ишни эпламоқ. Сен раис бўлсанг, эплайсан.* ■ *Бирон бошқа хунарнинг бошини тутса ҳам эплаб кетарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Сенлар ҳали битта ўқишни ҳам эплотмай юрибсанлар.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

2 Тўғри, меъёрий ҳолга олмоқ, шундай ҳолда тутмоқ. *Гулнор бошига илган камзулини жўрттага эплай олмаган бўлиб, юзини бир зумгина йўлчига кўрсатиб олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аввал битта хотинни эплаб, кейин бошқасига қўл чўз!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Йўл-амалини қилмоқ, эпини қилмоқ. *Эскини эплагунча эсинг кетар.* Мақол. *Оз бўлса, эплаб кўр, Кўп бўлса, сеплаб кўр.* Мақол. ■ *..бир ўспирин укаси бор экан, бу ҳам бировада ишлар экан, ўзини эплаб кетади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭПЛАШТИРМОҚ Эпини қилмоқ, амалламоқ. *Кечаси Ажиниёз чолни қўярдақўймай уйғотиб, ярим шишагина майни зўрга эплаштириб, тонгда кампирниқига келди.* А. Мухтор, Чинор. -*Тихирлик билан ҳайто-*

вур кўнди, отаси! — ёлгонни эплаштирди шўрлик она. Ойбек, Нур қидириб.

ЭПЛИ 1 Қўлидан иш келадиған, удалли, шудли. [Хамқшилоқлари:] Бу келинимиз ҳам сепли, ҳам эпли чиқди, барака топсин! — дейишарди. Ф. Усмонова, Она қалби.

2 кам қўлл. айн. эпакәли 2.

ЭПОПЕЯ [юн. ероріа — эпик шеърят; қўшиқлар, ривоятлар тўплами] 1 ад. Тарихий воқеалар тасвир этилган, эпик жанрдаги йирик асар. Л. Толстойнинг «Уруш ва тинчлик» эпопеяси.

2 Мардонавор, жасурана ишлар билан боғлиқ давомли воқеа-ҳодисалар. Қаҳрамонлик эпопеяси.

ЭПОС [юн. ерос — сўз, нутқ; ҳикоя; қўшиқ] 1 Бадиий адабиётнинг лирика ва драмадан ажралиб турадиган, баён тарзидаги учинчи тури. Воқеаларни кенг ҳикоя қилишга асосланган адабий асарлар гуруҳи эпик тур ёки эпос деб аталади. «Адабиёт назарияси».

2 Халқ оғзаки ижодиётида қаҳрамонлик ва қаҳрамонлар ҳақидаги дostonлар мажмуи. Қаҳрамонлик эпоси. Қирғиз халқининг «Манас» эпоси.

ЭПОХА [юн. еросе — тўхташ; тўхтаб қолиш] геол. Геологик даврнинг тоғ жинслари ҳосил бўлган муайян бир қисми. Тош тузи уюмлари энг қадимги геологик эпохаларда бўлган денгиз сувларининг қуриб қолишидан вужудга келгандир. «Кимё».

ЭПСИЗ Ҳеч нарсани эплай олмайдиган; ношуд, лапашанг. Ҳа.. нича ғижим рўмол олувдик, эпчиллар илиниб, эпсизлар қуруқ қолди. Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ЭПСИЗЛИК Удаллаш қобилиятига эга эмаслик; лапашанглик, ношудлик. Баъзан уларга ҳасад қилса, баъзан ўзининг эпсизлигидан ғазабланирди ҳам. Ж. Абдуллахон, Туфон.

ЭПЧИЛ 1 Ишни тез ва удабуронлик билан бажариш қобилиятига эга; удабурон. Бизда ҳушёр савдогарлар, эпчил бойлар бор, улар кўпаймоқда. Ойбек, Танланган асарлар. Қорачадан келган, эпчил Маҳжамбой ака маслаҳат ошлари тепасида тургани учун, ҳар бир тўй ва маърака рисоладагидек ўтарди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 Тез, чаққон ҳаракатли; шундай ҳаракат билан. Эпчил бир йигит дарҳол киноаппаратини ғилофидан чиқариб, махсумни

суратга ола бошлади. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Ҳамма Назир ота каби шиддаткор, Гўё овга чиққан эпчил, зўр бургут. Р. Бобожон. Кейин эпчил ўрнидан туриб, электр устарада соқолини қиртишлади. Ф. Мусажонов, Қалб амри. Уктам.. чиройли саман отига эпчил минди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЭПЧИЛЛИК Эпчил иш туттиш, ҳаракатланиш қобилияти; шундай ҳаракатнинг ўзи. Жангларда ботирликдан кўра қувлик, моҳирлик, эпчиллик иш беради. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Унинг ҳар бир ҳаракатидан ҳарбийларга хос кескинлик.. ҳамда эпчиллик сезилиб турибди. К. Яшин, Ҳамза. Сўнгга эпчиллик билан Бойчиборга минди-ю, Олтинсойга қараб йўл олди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЭР 1 Эркак жинсига мансуб киши; эркак. Эр сийлаган ерда азиз. Мақол. Анғизил ерда от ўлмас, Ййирли ерда эр ўлмас. Мақол.

2 Хотин киши билан никоҳ аҳдида бўлган эркак киши; қалпик (ўз хотинига нисбатан). Эрга бермоқ. Эрга тегмоқ. Эр қилмоқ. Эрдан чиқмоқ. Элдан қолгунча эрдан қолган яхшироқ. Мақол. Яхши хотин эрни эр қилади, ёмон хотин — ер (қилади). Мақол. ■ Қизимнинг кўнглини ол, эрдан чиқариб, сенга бераман. А. Қаҳҳор, Қўшғинор чироқлари.

3 Мард, олийжаноб, жасур киши. Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар, От бошига иш тушса, сувлуқ билан сув ичар. Мақол. Эр йигит майдонда билинар. Мақол. ■ Эр йигит энаси ғариб ўларми, Энам деб, мастонга кўнгли берарми? «Рустамхон».

ЭРА [лот. аета — бошланғич берилган сон, сана] 1 Бирор йил ҳисоби бошланган пайт ва шундай йил ҳисобининг ўзи. Мусулмонлар эраси — ҳижрий йил ҳисоби Муҳаммад пайғамбар Маккадан Мадинага ҳижрат қилган вақтдан ҳисобланади. Христианларнинг милодий йил ҳисоби Исо пайғамбар (Иисус Христос) туғилган кунидан бошланади. ■ Йиллар ҳисобининг бошланган вақти календар эраси деб аталади. «Астрономия».

2 Қандайдир тарихий ва ижтимоий хусусиятлари билан бошқаларидан (аввалгиларидан) тубдан фарқ қиладиган давр. Космик эра.

3 геол. Ер тарихида маълум тоғ жинсларининг пайдо бўлиши билан характерланадиган, бир неча юз миллион йилларни ўз ичига олган муддат. Палеозой эраси. Кайнозой эраси.

ЭРАМ [а. *ارام* – Шарқ мифологиясида: Яманда подшоҳ Шадлод томонидан бунёд этилган афсонавий боғ]: **боғи эрам ёки эрам боғи қ. боғ I**. *Бир ёнда хаёлий эрам боғидек Буюк ва бетимсол менинг ватаним. А. Орипов. Боғи эрам менинг ёлғиз бошимга нима ҳам керак? Кўпчиликка булсин. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЭРАН-ҚАРАН айн. элан-қаран. [Бола-нинг] *Қадам олиши эран-қаран.. заранг таёғи чағир тошларга тегиб, енгил сакрайди. Э. Аъзамов, Олам ям-яшил. Улар эран-қаран ўринларидан туришди. Ш. Холмирзаев, Сайланма. Тудадан икки киши ажралиб, эран-қаран унинг ортидан юрдилар. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.*

ЭРБИЙ [лот. Erbium < Швециядаги Йттербю (Ytterby) қишлоғи номидан] Менделеев даврий системасининг III гуруҳига мансуб кимёвий элемент; ялтироқ металл.

ЭРГАНАК шв. Ўтов (чодир)нинг эшиги.

ЭРГАШ I Эргашувчи, эргашиб борувчи, эргашиб юрувчи.

Эргаш бўлақлар эск. тлш. Иккинчи даражали бўлақлар. **Эргаш гап** тлш. Эргашган қўшма гапдаги бош гапга эргашиб, бош гапни ёки унинг бирор бўлагини изоҳлаб келган гап.

2 Эргаш (эркаklar ва хотин-қизлар исми).

ЭРГАШИШ I Эргашмоқ фл. ҳар. н. *Би-ровга эргашиш.*

2 тлш. Тобе бўлиш, тобеланиш (бош гап билан эргаш гап ёки гап бўлақлари ўртасидаги тобелик муносабати). *Тенг эргашиш.*

ЭРГАШМОҚ I Орқасидан бормоқ, изма-из юрмақ, кетидан бормоқ. *Ҳаммалари Боисжоннинг орқасидан эргашиб, кучага чиқшди. Н. Сафаров, Қахрамоннинг туғилиши. Мадримбой билан Собирбойлар худди соя каби унга эргашиб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 Бирга бориш учун хархаша қилмоқ, интилмоқ (болалар ҳақида). *Бола онасига эргашиб, йиғлаб қолди. ■ Подачининг товущини эшитиб, далага ошиққан онасига эргашиб, қашқа бузоқ ҳам маъраб юборди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

3 Бирор иш, ҳаракатда кимнингдир кетидан (унинг бошчилигида) бирга ҳаракат қилмоқ. *Кимдир.. Ҳамзанинг қўшиқларидан бирини бошлаб юборди. Қолганлар эса унга эргашишди. К. Яшин, Ҳамза.*

4 Иш-фаолиятида кимнингдир йўлини тутмоқ, унга тақлид қилмоқ. *Кўп юрганга эргашма, кўп билганга эргаш. Мақол. ■ Олдин Камолиддин махдум, унга эргашиб Асадқори хихилаб кулди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Янгиллик ғолиб чиқди. Ш. Холмирзаевга тобора кўпроқ одамлар эргаша бошлади. Газетадан.*

5 тлш. Эргашиш муносабатида бўлмоқ, тобе бўлмоқ. *Гапнинг бошқа бўлақларига бўйсунмай, эргашмай, ўзаро мослашиб келган бўлақлар бош бўлақлар дейилади. «Ўзбек тили» дарслиги.*

Эргашган қўшма гап Ўзаро эргаштирувчи боғловчилар ёрдами билан (баъзан боғловчисиз) боғланиб, эргаш ва бош гапдан тузилган қўшма гап.

ЭРДОНЧА шв. Тирранча, тирмизак. *Энди саккиз-тўққиз яшар эрдончалар парпар, кўёв-кўёв, ўпич-ўпич уйнайди. Ҳамза, Танланган асарлар.*

ЭРИМОҚ I Иссиқ таъсири натижасида қаттиқлигини йўқотмоқ, суyoқ ҳолга ўтмоқ; юмшамoқ. *Эриган нўлат. Эриган чўян. Эриган сариёғ. ■ Ерлар эриб, ҳамма ёқ шилт-шилт лой, қўрғон кунгураларидаги қировлар буғга айланиб, кўкка кўтарилмоқда эдилар. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

2 кўчма Жисмонан бўшашган, «эриган» ҳолатга тушмоқ. *Йўл тортиб – чарчаб келаятган одам эмасми, сояда эриб, кўзи уйқуга бориб, ухлаб қолди. «Ёдгор». Тегирмончи, гўё эриб кетгандай, бошини қуйи солди. Ойбек, О. в. шабадалар. Унинг бутун вужуди эригандай бўлди; кўкрагининг аллақадеридан шув этиб кўтарилган бир нима томоғида лип-лип этди-ю, кўзига ёш олди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

3 Иссиқлик ёки бошқа таъсир натижасида парчаланиб йўқ бўлмоқ, бошқа жисмга айланмоқ. *Мавжларга оқ капалаклардек қўнаётган қор учқунлари шу ондаёқ жимжит эрийди. Ҳ. Фулом, Машъал. Аллақадерда қарға қорлар эриб кетганидан зорланиб қағиллайди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Туз эдикки, эриб кетамизми? – Эриб-ку кетмаймиз.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳаҳ шумтакалар, оғизларингда эриб кетадиган сузма қурутни берсам, олмайсизлар, шу тош қурутни талашасизлар. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўча Парчаланиб йўққа айланмоқ; йўқ бўлмоқ. *Сулув эсини йиғиб қараса, Эримбет жойида эриб кетгандай ғойиб бўлибди, ҳеч қаерда йўқ.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Агар йигит-қизни ҳақиқий севги бир-бирига боғласа, уни ҳеч қандай куч узолмайди, оилада юз берадиган баъзи бир келишмовчиликлар, хафаликлар ҳам севги-муҳаббат ҳароратида эриб кетаверади.* А. Эшонқулов, Оила бахти ҳақида.

5 кўча Рухан илиқлик, ёқимлилик ҳисси уйғонмоқ, хуш ёқмоқ; шундай ҳолатта тушмоқ. *Яхши гапларни тинглаб, эриб ўтирган Нуқра аввал ялт этиб Жалил Каримовичга қаради.* Мирмуҳсин, Нуқра. *Бола кампирнинг сўзларини тушунмаса ҳам, унинг иссиқ оналик меҳридан эриди-да, қувончидан сакраб ўрнидан туриб, кампирни қучоқлаб олди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 Мойиллик, меҳр, ҳиммат ҳисси уйғонмоқ; меҳри товланмоқ. *Ҳозир бўлинг, ўртоқ ефрейтор, гўзал қизлар ҳам анойи эмас, салгина ганга эриб кетавермайди.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

7 кўча с.т. Харид қилинган нарса, янгилик, муваффақият ва ш.к. учун зиёфат қилиб бермоқ; сийламоқ, ювмоқ. *Нимага бу ерда турибмиз? Ошхонага олиб кириб, бир эрийин энди санга, жонгинам! Ж. Абдуллахонов, Түфон. - Яримта эмас, ўнта яримтага эрийман! — капитан шундай деди-да.. қўлидан хатни юлиб олди.* О. Ёқубов, Излайман. *..буғун сал эрисангиз бўларди, охири ойда ўқиган лекцияларингизга икки миллион сўм ёзиб қўйдим.* «Муштум».

ЭРИНМОҚ Ҳафсаласизлик қилмоқ, ҳафсаласи келмаслик, майли бўлмаслик. *Ғанижон қайтиб келгани эринди-ю, кета берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Кунига совун ишлатишга эринадиган одам буғун узоқ совунлаб ювинди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Йигитнинг ҳаракатлари қовушимсиз, кабобни эришибгина китоб муқоваси билан елтийдди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЭРИНЧАК Эриниш хусусиятига эга, ишга эринадиган, кучсиз; ҳафсаласиз. *Эринчак бола.* *Эринчак икки ишлар, охири бармоғин тишлар.* Мақол. *Эринчакнинг иши битмас.* Мақол.

ЭРИНЧАКЛИК Эриниш хислатига эгаллик, эринчак бўлиш; эриниш, эринган ҳолат. *Ҳорғинлик ва олов шу вақтда унда*

эринчакликни кучайтирган эди. Ойбек, Кўёш қораймас. *Сувонжон уйқу аримаган кўзларини ишқаб, эринчаклик билан эшикка қараб юрди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭРИНЧОҚ айн. эринчак.

ЭРИТКИЧ тех. 1 Металларни эритиш учун ишлатиладиган қурилма, печь.

2 Эритма ҳосил қилувчи, эритувчи суюқлик. *Намакоб тайёрлаш учун эриткич — сув ишлатилади.* Ацетон — бўёқларни эритувчи яхши эриткичлардан биридир.

ЭРИТМА 1 Бир ёки бир неча модданинг суюқликда жуда майда қисмларга (молекуларга) ажралган ҳолдаги қоришмаси. *Сувдаги туз эритмаси.* Тўйинган эритма. ■ *Олма мевасига саккиз процентли кальций хлор эритмаси билан ишлов берилса, ундаги замбуруғларнинг ривожланиши тўхтайдди.* «Фан ва турмуш».

Қаттиқ эритма айн. қотишма.

2 тех. Металл эритиш печида бир йўла олинадиган металл миқдори, эритилган маҳсулот. *Пулат эритиш жараёни қарийб уч соат қисқартирилди.* *Ҳозирда ҳар бир печдан суткасига тўрт марта эритма олинапти.* Газетадан.

ЭРИТРОЦИТЛАР [юн. erythros — қизил + kutos — ҳужайра] Қизил қон таначалари; таркибида қонга қизил ранг берувчи гемоглобин моддаси бўлади.

ЭРИТУВЧИ 1 Эритмоқ фл. сфдш. *Юракни эритувчи гап.*

2 айн. эриткич 2. *Сув жуда кўп турли қаттиқ, суюқ, газсимон моддалар учун эритувчидир.*

3 Металлургия саноатининг ишчиси. *Пулат эритувчилар.*

ЭРИШ I 1 Эритмоқ фл. ҳар. н.

2 Иссиқлик таъсирида қаттиқ моддаларнинг суюқ ҳолга ўтиш ҳодисаси, жараёни. *Музнинг эриши.* *Металлнинг эриши.* *Эриш температураси.* ■ *Инсон қақдимдан асил металллар, уларнинг.. бошқа металллар билан бириктиш хусусиятига эътиборини қаратган.* Газетадан.

ЭРИШ II Асл, одатдаги ҳолга тўғри келмайдиган; ғалати. *Кўзга эриш кўринмоқ.* *Қулоққа эриш эшитилмоқ.* ■ *Бу ўтириш буғун Юсуповга жуда эриш, йўқ, ғоят оғир, қийин туюлди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЭРИШМОҚ Муваффақ бўлмоқ, қўлга киритмоқ. *Мақсадга эришмоқ.* *Яхши нати-*

жага эришмоқ. *Фалабага эришмоқ.* ■ *Биз қанча яхши жанг қилсак, зафарга ҳам шунча тез эришамиз.* Ойбек, Куёш қораймас. *Ёш авлод тарбиясида юқори самарага эришиш учун бир қатор шарт-шароитлар барқарор бўлиши лозим.* Газетадан.

ЭРК 1 Кишининг ёки кишиларнинг ўз хоҳиши билан иш-ҳаракат қилиш ҳуқуқи; ихтиёр, майл. *Ҳар кимнинг эрки ўзида.* *Ўз эркига қўйиб бермоқ.* *Эркини бўғмоқ.* *Қўлингга, тилингга эрк берма.* ■ *Санъаткорда куч ва ишонч, эрк ва дадиллик бўлмас экан, у ўз мақсадига эриша олмайди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий жиҳатдан мустақиллик; эркинлик. *Эрк учун курашмоқ.* ■ *Халққа эрк учун, нон учун, маданият учун курашга отилмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб.

Эрк бермоқ Ихтиёрни ўзига қўйиб қўймоқ; йўл қўймоқ. *Инсофсизга эрк берсанг, элни талар.* Мақол. ■ *Абдиев нафси билан бирга қўлига ҳам эрк бериб қўйганга ўхшайди.* «Муштум». *У ҳеч қачон ҳаяжонга ҳам эрк бермас эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ЭРКА 1 Меҳр, суйиш ҳисси билан муносабатда бўлинадиган; суюкли. *Эрка қизча билан меҳрибон отанинг ўртасига раҳна солиш жоҳиллик.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Булғорнинг эркаси, болам, йўл бўлсин..* «Эрали ва Шерали». *Сайр этайлик, кел, бирга, эркам, эрки кетсин биздан умрбод — Шодлик учун яралган олам.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

2 Кўнглига келган ишни қилиш учун ихтиёр бериб қўйилган, талтайтириб юборилган, тантиқ. *Эрка тутса онаси, талтаяди боласи.* Мақол. ■ *Мунис тенгқурларига ўхшамасди: жуда эрка эди, сержаҳл эди.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Фахриддин эрка ўсган тантиқ бола бўлгани учун Нисо буви: -Ҳа, ишқилиб, икковининг жони омон бўлсин, — деб қўя қалар эди.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

3 Эркалик, суюмлилик ифодаловчи. *Ёлгончи экансиз, — деди у яна эрка товушда.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Гулнор чиройли ва эрка табассум билан, ҳўп дегандай, бошини қимирлатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Эрка (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЭРКАК 1 айн. эр **1**, **2**. Эркак жинси. *Эркаклар костюми.* ■ *Доя келгандан сўнг, ичкари ҳовли эркак зотидан тозаланди.* А.

Қодирий, Ўтган кунлар. *Билмадим, хотин тортингани учун эркак тегишгиси келадими, эркак тегишадиган бўлгани учун хотин тортинадими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Эр жинсидаги ҳайвон, жонивор. *Эркак мушук.* *Эркак қўй.* *Эркак ғоз.* ■ *Хотиним қиз туғди, деб хафа бўлма, шернинг эркак ва урғочиси баравар.* «Ёшлик».

Эркак новда Мевали дарахт, ўсимликнинг яхши ҳосил бермайдиган, ҳосилга яроқсиз новдаси. *Энсаси қотиб, узун бир эркак новдани шартта қайчилаб, шиддат билан суғуриб олди.* *Шу беҳосил новда Содир тўнкага ўхшаб кетди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Эркак сабзи* Ўзаги ёғочдай қотган, ишлатишга деярли яроқсиз сабзи; эркаклаган сабзи. *-Пули бор-ку ейди, пули йўқ-чи, — баланд овоз билан сўради, эркак сабзига ўхшаган бир эски чопон.* К. Яшин, Ҳамза. *Эркак супурги шв.* Ёввойи ҳолда ўсадиган ўсимлик ва ундан тайёрланадиган дағал супурги.

ЭРКАКЛАМОҚ Етилган, яроқли вақти ўтиб қотмоқ, яроқсиз ёки деярли яроқсиз ҳолга келмоқ, яхши ҳосил бермайдиган бўлиб ўсмоқ (баъзи ўсимлик ва уларнинг меваси ҳақида). *Эркаклаган сабзи.* ■ *Эркаклар кетган пиёздек бу новча «ёш бек» оғзидан ҳеч қачон ширин гап чиқмаган..* Мирмуҳсин, Меъмор. *Мана бу йўғон, бўғинлари бир-биридан узоқ новда эркаклар кетган, уни шартта олиб ташлаш керак.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ЭРКАКЛАШМОҚ Эркакка хос хатти-ҳаракат, қилиқ, хусусият кабиларга эга бўлмоқ. *[Меҳринисо] Ўзим эркаклашиб кетган.* *Эри билан баб-баравар дам тортиб, босқон уармиш.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Биз ўзимизни йўқотиб, эркаклашиб кетдик.* *Эркаклар эса тобора заифлашиб борапти.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭРКАКЛИК Эркакларга хос нарса, белги-хусусият, хатти-ҳаракат ва ш.к. *Қандайдир паривашининг оловли жозибаси, хусн-малоҳати унинг эркаклик қонига ўт ташлаб юборган эди.* К. Яшин, Ҳамза. *-Хотинларим, — деди бой, — менда эркакликдан бирор нарса қолмаганини биладилар, уйланишимдан улар учун бирон зарар йўқ.* С. Айний, Куллар.

ЭРКАКЧА 1 Эркакларники каби, эркакларга ўхшаб. *Кимдир тез-тез гапиради, дам*

эркакча, дам хотинча сўзлайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эркакларга хос, эркаклар учун белгиланган. *Эркакча кийим. Эркакча ўйин.* ■ *Олдинда эркакча тўн ва бўрк кийган, белига камар боғлаб, ханжар осган Хонзода бегим.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЭРКАКЧАЛИШ 1 Эркакларга ўхшаган, эркаксимон. *Эртаги кун нима қилади бу эркакчалиш секретарда?!* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Эркакларча, эркакча. *Фақат чолгина Комиланинг «эркакчалиш қилиқлари»ни ёқтирмайди, йигит бўлса, каллакесар бўларди, деб юради.* А. Мухтор, Чинор.

ЭРКАКЧИЛИК айн. эркаклик.

ЭРКАКШОДА Эркакларга ўхшаш хатти-ҳаракатли. *Шаддод, гапни бировга бермайдиган, эркакшода Асрора звенога бошлиқ бўлди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЭРКАКУТ бот. Бошоқтиларга мансуб, чўлларда ўсадиган, баъзи турлари экиладиган кўп йиллик озуқабоп ўтсимои ўсимлик.

ЭРКАЛАМОҚ 1 Меҳр билан силабсыйпамоқ, суймоқ. -*Ухла, ухла, айланай полвон боладан!* — эркалаб боланинг бошини силади Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар. Уни ёлғиз дадасигина эмас, бутун қишлоқ эркалар, ҳеч киши унга қаттиқ гапирмас эди. С. Аҳмад, Уфқ. [Отабек] *Ухлаб кетар экан, ўзини гоҳ қонга беланиб ётган ҳолда, гоҳ Кумушни эркалаб турган ҳолда кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўнглига қараб, эрка қилиб ўстирмоқ; эрка, тантиқ қилиб юбормоқ.

ЭРКАЛИК 1 Эркага хос хусусият, хислат. *Эркалатган сари эркалиги ошади.*

2 Эрка одамларга хос қилиқ, иш, хатти-ҳаракат; ноз, эркаланиш. *Қизча бирдан Бектемир тиззасига бошини қўйиб, эркалик, ялинчоқлик билан деди: -Нон бер. Егим келяпти.* Ойбек, Қуёш қораймас.

Эркалик қялмоқ 1) ўзини эркаларча тутмоқ, эркаланмоқ; 2) ҳадди сиғиб, бирор ишни қялмоқ, шу ишни қилишга ботинмоқ. *Бирор нарса етмаса, эркалик қилиб, олдига бораверамиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Эрка бўлган вақт, шароит. *Минг бора розиман она юртимдан, Кўрди у эркалик чоғларимни ҳам.* А. Орипов, Йиллар армони. *Эркаликда ўсган Отабекка бу хўрлик тур-*

мушдан биринчи зарба эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРКАН эск. айн. экан.

ЭРКАТОЙ Эркалик қилиш хоҳиш-ихтиёрини қозонган, шундай эрк-ихтиёрга эга. *Бу эр-хотинга.. тантиқ, эркатой қизлари яйраб-яшинаса бас!* Газетадан. *Қамар раис олдин секретарнинг эркатойи эди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЭРКИН 1 Ҳар қандай тўсиқ, ғов, монелик ва ш.к. дан холи бўлган, эрк-ихтиёри ўзида бўлган. *Эркин ҳаёт.* ■ *Наҳот чайқовчи ўзини шунча эркин сезса!* А. Қаҳҳор, Асарлар. *У энди эркин қуш, боши оққан томонга учishi мумкин.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Қийналмай, қийинчиликсиз, бемалол. *Машқларни эркин бажармоқ. Эркин ҳаракат қялмоқ.* ■ *Урта Осий халқлари тилларида эркин сўзлайдиган Александр Васильевич Сидоров билимдон киши эди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 Очиқ-ойдин, бемалол тарзда. *Мазкур китобда фуқаро ҳуқуқи ҳақида бирмунча эркин фикрлар айтилганини сарой аҳли, жумладан, аҳли фузало билар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

4 Қисиниш, тортинишдан холи ҳолда; бемалол. *Улар билан кўндан танишдек эркин гаплашиб кетдим.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Солижон энди Тошнўлатов билан ийманиб эмас, эркин, ўртоғи билан гаплашаётгандай бўлди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Аҳмаднинг ўзини эркин тутishi Толиб аканинг сал жиғига тегди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

5 Сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий мустақилликка эга бўлган, озод, ҳур.

6 Эркин (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

Эркия нафас олмоқ Сиқилиш, танглик ҳолатидан қутулмоқ, эркин ҳолатли бўлмоқ. *Аҳмад кўчага чиқиб, сал эркин нафас олди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. **Ш.** *Ҳамроев бойлар қўлида эркин нафас олишни, одамдек яшашни орзу қиларди.* Газетадан.

Эркин шеър ад. Қофияси бўлмаган шеър.

ЭРКИНЛИК 1 Бирор жиҳатдан чекланиш, тазийқ ва ш.к. дан холилик; кишининг ўз истағи бўйича иш тутishi. *Бул ерга келиб, эркинликнинг лаззатини ҳис этаётирман.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Уша кун оналар, кампирлар қиз ва невараларига эркинлик беришган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Эркин ҳаёт, шароит. *Эркинликда яшамок.*

3 Озодлик, мустақиллик; ҳуррият, эрк. *Эркинлик учун кураш.* ■ *Вақтли ҳукумат шгариги оз-моз берилган эркинликни ҳам қатағон қилди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЭРКЛИ Ҳз эрки ўзида бўлган; озод, хур. *Эркли юрт.* ■ *Мен эрклиман, қувноқ қиз, Бахт чолғуси қўлимда.* Файратий.

ЭРКПАРВАР Эркининг барқарорлиги учун курашувчи, уни ардоқловчи. *Покистон халқи тинчлик тарафдоридир, аммо лига ва давлат эрқпарвар халқимизни бўғмоқчи.* Ойбек, Нур қидириб.

ЭРКСЕВАР Озодлик, эркинликни севувчи. *Эрксевар халқ.* ■ *Тан бердим эрксевар шу капалакка, Деразам қанотин очиб юбордим.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЭРКСИЗ Ҳз эрки ўзида бўлмаган, озодликдан маҳрум; эрки йўқ, ҳақ-ҳуқуқсиз, тобе. *Эрксизга эрк бермоқ.* ■ *Замоннинг зайли шу бўлса, ўзим эрксиз, кучсиз бир бечора бўлсам, нима қилай ахир, жон қизим!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Булар тағ-томири билан йўқ қилинмаса, халқ эрксиз яшай беради.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЭРКСИЗЛИК 1 Эрксиз ҳолат, ўз эрки ўзида эмаслик.

2 Тобеликдаги ҳаёт, шароит, ҳақ-ҳуқуқсизлик.

ЭРЛИ Эри бор, эрга теккан, эри билан яшаб турган. *Эрли хотин.* ■ *Ҳйнашдан айниб, эрли бўлмоқчиман, мулла ака.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЭРЛИК 1 Эрга хос ҳолат, эр эканлик (қ. эр II).

2 Мардлик, мардонаворлик, қаҳрамонлик, жасорат. *Ҳар ким бу кунги урушдаги ўзининг эрликлари билан, қўлга туширган олтин камари.. ва бошқа ўлжалари билан мақтанади.* А. Қодирий, Ҳтган кунлар.

3 айн. **эраклик.**

ЭРМАК 1 Вақтни кўнгилчоғлик билан ёки зерикмай ўтказиш учун хизмат қиладиган нарса, машғулоти. *Болалар эрмаги. Бекорчиликка эрмак. Эрмак — эрмак.* ■ *Овқатдан кейин эрмак учун ўзининг ҳам ўзга шоирларнинг муаммоларидан бир нечасини ўқиб, яширилган исмларни топишни штмос қилди.* Ойбек, Навоий.

2 Кўнгилга тасалли берадиган, овутадиган нарса, кимса; овунчоқ, юпанчиқ. *На-*

зокатнинг бирдан-бир машғулоти ва эрмаги дотор эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ёлғизликнинг дастлабки кунларида унинг эрмаги фақат Тўлқин билан Учқун бўлди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Масхара, кулги, мазах бўлган кимса, нарса. *Қизлар Салимаҳонни эрмак қилиб, кулишиб ўтирганларида, Хадичаҳон кириб келди.* Н. Фозилов, Оқим.

Эрмак қилмоқ 1) эрмак учун бирор нарса билан машғул бўлмоқ. *Муҳаммад Жамол урина-урина, ниҳоят, уйқуга кетди. Аҳмад Ҳусайн у-бу китобларни эрмак қилди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ана, ҳар куни эрмак қилиб турадиган дўмбирасининг дастаси қамиш кули орасидан чиқиб ётибди.* Н. Фозилов, Дийдор; 2) масхара қилмоқ, устидан кулмоқ, кулги қилмоқ. *Қиз эрмак қилаётгандек, орқасига қараб қичқирди: -Ҳой, Акбар, ўртоғинг келдилар, бу ёққа чиқ.* С. Аҳмад, Тоғ афсонаси. *Сайфи бўлса, ҳадеб тилини чиқариб, мени эрмак қилади.* С. Аҳмад, Сайланма.

ЭРМАКЛАМОҚ кам қўлл. айн. **эрмак қилмоқ** 1, 2. қ. **эрмак.** *Самоварчи келтириб қўйган чойни мен ҳам майдалаб эрмаклай бошладим.* Ҳамза, Танланган асарлар. «*Сенга ўқишни ким қўйибди*», деб эрмаклаган ким эди? П. Турсун, Ҳқитувчи.

ЭРМАКТАЛАБ Эрмак қилиш иштиёқидан бўлган, эрмак истовчи. *Йўловчилардек эрмакталаб халқ камдан-кам бўлади.* С. Аҳмад, Хотин.

ЭРМАКЧИ Эрмак қилувчи, кимсани мазах, масхара қилувчи одам. *Девонанинг ўпкаси шишиб кетди, эрмакчилар унинг юрагига галма-гал ўт ёқар эдилар.* А. Қодирий, Ҳтган кунлар.

ЭРМАН Мураккабгулдошлар оиласига мансуб кўп йиллик, тўп бўлиб ўсадиган ўт (унинг ҳидли майда сарғиш-яшил, какра барглари дори тайёрлаш учун ишлатилади). *..қоя пойларида эса сап-сарик эрман гуллари тўлқини мавж уради.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ЭРМАНА айн. **эрман.** *Эрманали уйда эр ўлмас, Дарманали уйда дард бўлмас.* Мақол.

ЭРМИШ эск. айн. **эмши.**

ЭРМОҚ эск. айн. **эмоқ.**

ЭРОВОЎЛ тар. Отлиқ разведкачи, лашкарнинг олдинги қисмларидан илгари борувчи отлиқ аскар.

ЭРОЗИЯ [лот. erosio – ўйиш, шилиш, емириш] 1 геол. Тупроқнинг, тоғ жинсларининг оқар сувлар ёки шамол таъсирида емирилиши, нураши. *Саҳродаги қудуқлар атрофида ўсимликлар пайҳон қилинганлиги сабабли, у жойларда шамол эрозияси жуда кучли бўлади.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

Тупроқ эрозияси Тупроқнинг энг семиз устки қатламининг сув ва шамол таъсирида нураб ориқлаши. *Бодом илдизи сертармоқ бўлгани сабабли, тупроқ эрозиясига қаршилик қилади.* «Фан ва турмуш».

2 *тех.* Металл буюмлар сиртининг газ ёки сув оқими, шунингдек, электр заряди таъсирида аста-секин емирилиши.

3 *тиб.* Тери шиллиқ пардасининг ёки эпителийнинг яллиғланиши (шилиниши ва яраланиши).

ЭРОНИЙ [а. ایرانی – Эронга, эрон халқига мансуб; эронлик] 1 Эрон халқига мансуб шахс; эронлик. *Эронийлар жанговар қийқириқлар билан жазавога тушиб келишарди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Эрон халқига тегишли; Эронда ишланган. *Хоразм тупроғида етилган тотли мевалар, туркман отлари, эроний ғиламлар.. император ҳазратларига пешкаш қилинади.* С. Сиёев, Аваз.

ЭРОНЛИК Эрон халқига мансуб шахс; эроний.

ЭРОНЛИКЛАР 1 Эронда яшовчи халқлар; Эрон халқи.

2 Она тили эрон тиллари гуруҳига мансуб бўлган кишилар (форс, афғон, тожик ва б.).

ЭРОНШУНОС [ф. ایران – Эрон, эроний + شناس – ўрганувчи] Эроншунослик бўйича мутахассис, олим.

ЭРОНШУНОСЛИК Эроний халқларнинг (форс, тожик, афғон ва б. халқларнинг) тиллари, адабиёти ва маданиятини ўрганадиган фанлар мажмуи. *Шарқшунослик факультетининг эронишунослик бўлими.*

ЭРРАЙИМ Текин даромаддан босартусарини билмай қолган ёки ўзгаларнинг мулкчи, бойлиги устидан каттақонлик қилувчи одам; зўравон; валлакат. *Иккита эррайимнинг лунжига тугун солиш билан овозра бўлиб қолдик.. Иккаласи ҳам хўжайин, бутун Пархонада ном чиқарган зўравонлар эди.. «Шарқ юлдузи».* Яллачиликнинг пулидан

эргинамиз Раҳмат ҳожи бунчалик эррайим бўлиб юрибди. Ф. Фулом, Шум бола.

ЭРРАЙИМЛИК Эррайим одамларга хос иш, хатти-ҳаракат; валлакатлик. *– Сен менга нега эррайимлик қиляпсан! – деди жаҳл билан Умарали, – раис раислигида, самоварчи самоварчилигида турсин.* И. Раҳим, Хаёт булоқлари.

ЭРСА эск. айн. эса.

ЭРСИЗ Эри йўқ, эрта тегмаган ёки бева. *Эрсиз хотин. Уйнашга ишониб эрсиз қолмоқ.* Мақол. ■ *Моҳира ойим таънага тил очади: –Энди дунёдан эрсиз ўтасан, қизим! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЭРСИРАМОҚ Эр истаб, эр талаб бўлиб қолмоқ; куйикмоқ. *Бу ҳийлакор қиз, жуда қув қиз. Мени севмайди юракдан. У ёлғиз эрсираб қолган. Унга уйин керак. Ойбек, Танланган асарлар. [Шарофат:] Мен эрсираб келибманми?.. Эрсираган бўлсам, бўйни йўғон сон мингта! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЭРТА 1 *рвш.* Белгили, одатдаги, мезёрий вақтдан анча ёки бирмунча олдин, барвақт, вақтли. *Эрта турмоқ. Эрта бориб, кеч қайтмоқ. Эрта қариган киши. Бу йил қиш эрта келди. Экинни эрта эккан ҳосилини эрта ўрар.* Мақол. *Ҳаракатинг эрта бўлса, кузда эрта ўрарсан.* Мақол. ■ *Равно сув салқинида бугун ҳам эрта ухлаб қолди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Вақт, фасл билдирувчи баъзи сўзлар билан бирикиб, шу вақт, фаслнинг энг (эндигина) бошланиш вақтини билдиради. *Эрта тонгданоқ ишга йўл оларкан.. қалбида ажиб ҳислар мавж ура бошлади.* Газетадан. *Икромжон, эрта баҳор Найманга кўчиб чиқаётганларида, Азизхонга ёзилган хатга қўл қўйди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Эрта наҳор чоғида, денгизнинг ёқимли оромбахш майин шомоли эсиб турганда.. Каспий ажиб жилавагар кўринарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 *кесим* өзф. Бирор иш-ҳаракатни бажариш, амалга оширишга ҳали вақт борлигини, вақти келмаганлигини билдиради. *Уйга боришни истамади, лекин гапга боришга ҳали вақт эрта эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳали ётмоққа вақт эрта эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 *от* Тундан кунга ўтиш вақти, тонгдан сўнгги пайт; эрталаб. *Носвой йўқ, эртадан бери хумориман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нима қилибди юрагимга? Менга ўхшаб эр-*

тадан кечгача уйда ўтиринг-чи. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

5 от Келаси кун, сўз бораётган кундан кейинги кун. Бу воқеанинг эртаси. Эсарнинг эртаси кўп. Мақол. Бугун бўлмаса, эрта. Бугунми, эртами, ўқишни бошлаймиз. ■ Сизлар чиқинглар.. иш бўлмаса, ётинглар, эрта вақтлуроқ туриб, ёвонга гўнг ташийсизлар. С. Айний, Қуллар. Директоримиз эрта бор, индин бор, деб ишни чўзиб юбордилар. «Муштум».

Эрта билан Эрталаб. Шаҳид бўлган сарбозларни эртага эрта билан шу ерга кўмишни айтган карвонбоши.. отга қамчи босиб, Хўқанд сари чонди. Мирмуҳсин, Меъмор. Эрта бир кув Иш-ҳаракат, ҳодисанинг келгусига оидлиги, келгусида бўлишини билдиради. Кимлар эса бугун қолиб, Эрта бир кун забундир. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ. Эрта кунда жуман; ҳар вақт, доим. Эрта кунда жанжал. ■ Ҳиммат-ку эрта кунда йўқ, яна ўзи ўлгудек бахил.. «Муштум».

ЭРТАГА Сўз бораётган кундан кейинги кун. Эртага борамиз. Бугунги ишни эртага қўйма. Мақол. ■ Эртага эрталаб бизни машина келиб олиб кетишини тушунтирдим. С. Кароматов, Олтин қум.

ЭРТАГИ 1 Эртага бўладиган; эртанги. Эртаги мажлис. Эртаги иш. Эртаги думбадан бу кунги шалҳақ яхши. Мақол. Эртаги савдонинг даҳсар оғирлиги бор. Мақол. ■ Эртаги машғулоти ёдига тушиб, «Ётиш керак!» деди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Бошқа хилларга қараганда олдинроқ етиладиган, пишадиган; эртапишар, чиллаки. ..эртаги, ўртанги ва кечки сабзавот, картошка, полз ва резавор экинлари экиш режаси тўла бажарилган. Газетадан.

ЭРТАК 1 Халқ оғзаки поэтик иходининг асосий жанрларидан бири; тўқима ва уйдирмага асосланган, сеҳрли-саргузашт ва маиший мазмундаги эпик бадий асар; чўпчак. Эртақ айтмоқ. ■ Бир ариқда сут, иккинчи ариқда шарбат – эртақларда бўлади! С. Анорбоев, Оқсой. Илмий фантастик асарлар билан адабий эртақлар ўзаро яқин алоқададир. «Фан ва турмуш».

Эртагиё эртаги, эчкиларнинг бўртаги Эртақнинг бошланишида айтиладиган ибора. -Эртагиё эртаги, эчкиларнинг бўртаги.. – деб бошлади бобом эртақни. Ойбек, Болалик.

2 Ҳикоя, қисса, воқеа. Унсин ҳамма воқеани – акаси билан Гулнорнинг севги эртагини кампирдан тўла эшитди. Ойбек, Танланган асарлар. Ёлғиз Тиктепа қишлоғидагина эмас, теварак қишлоқларда ҳам мулла Обиднинг эртаги, экиндаги муваффақияти оғиздан оғизга юриб кетди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ЭРТАКЧИ Эртаққа уста одам, эртақ айтувчи.

ЭРТАЛАБ Куннинг бошида, тонг отгандан кейин, эрта билан. Эрталаб йўлга чиқдик. Улар эрталаб бизникига келишди. ■ У бу хабарни эртага эрталаб қайси йўсин билан бека билдириш йўларини ўйлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭРТАЛАБКИ Эрталаб бўладиган, эрта билан амалга ошириладиган, қилинадиган, бошланадиган, юз берадиган. Эрталабки чой. Эрталабки воқеа. Эрталабки қуёш нури. Эрталабки гимнастика. Эрталабки туман. Эрталабки поезд. Эрталабки иш кўнгилни қилар хуш. Мақол.

ЭРТАЛИК 1 Эрта билан ўтказиладиган йиғилиш (кўпинча болалар учун). Навоийга бағчишланган эрталик. Байрам шарафига боғчада эрталик ўтказмоқ.

2 Эртаги кунга оид; эртага бўладиган. Кунлик ишга яқун ясалиб, эрталик вазифалар белгилаб олинди. Газетадан.

ЭРТАМАТАН шв. Эрта билан, эрталаб. -Кўп вайсамай, ечиниб ёт, эртаматадан кўзингни очомай қоласан тагин, – деди чол Мардонова. Ж. Абдуллахонов, Йўл.

ЭРТА-МЕРТАН шв. Эрта билан, эрталаб. Эрта-мертан жўнаб кетсам, говгум – ётарларда келиб қоларман. «Муродхон».

ЭРТАН шв. 1 Эрталаб. Оқшом палов, эртан чой. «Равшан».

2 Эртага. Шоҳим, бу мардуднинг тилини кесмасангиз, эртан сизга атаб ҳажв битмоқдан тоймас. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭРТАНГИ 1 Эртага бўладиган, эртаси кун амалга ошириладиган, рўй берадиган. Эртанги кун. Эртанги мажлис. Эртанги ишга бугун режа туз. Мақол. ■ Бу кунги фойда гўшт бўлса, эртангиси нуқул мой бўлиши аниқ. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эрталабки, эрталаб бўладиган. Дастурхон ёзилиб, эртанги нонушта учун дамлаб қўйилган чой олиб келинди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Қани, марҳамат, эртанги

насиба, — деди нотаниш киши бизни анжирга таклиф қилиб. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Келаси, бўлғуси. У [онанг] ҳам доим руҳимни кўтариб, эртанги яхши кун билан овутарди. Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Хаёт-мамот. *Эртанги раис ҳам, боғбону пахтакор ҳам ўқувчилар!* «Ўзбекистон кўриқлари».

4 қ. эртаги 2. Майда эгатларда сув ялти-раб оқар, рўмол танғиган хотинлар, чамаси, эртанги карам экишарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЭРУВ 1 Эримоқ фл. ҳар. н. *Эрув вақтида ярим белдан лой кечишга тўғри келадиган кўчаларнинг лойи қатқалоқланган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 айн. эрувгарчилик.

ЭРУВГАРЧИЛИК Қиш ёки илк баҳор кунлари ҳаво исиб, қор-муз эрийдиган жараён, вақт. *Бу сойнинг сув миқдори тоғдаги эрувгарчилик ва ёғин-сочина боғлиқ.* С. Кароматов, Олтин қум. *Гўё кўклам эрувгарчилигида дарё музи кўчгандай қасир-қусур бошланиб, кетидан.. қаттиқ гумбурлаш бошланди.* Х. Назир, Сунмас чақмоқлар.

ЭРУВЧАН Яхши эриш хусусиятига эга.

ЭРУВЧАНЛИК Модданинг эриш қобилияти, хоссаси. *Металларнинг эрувчанлиги.* ■ *Газларнинг сувда эрувчанлиги температуранинг кўтарилиши билан камаяди.* «Кимё» дарслиги.

ЭРУВЧИЛИК айн. эрувгарчилик.

ЭРУДИЦИЯ [лот. eruditio — ўқимшиллилик, билимдонлик; билим, маълумот] Бирор соҳада кенг маълумотга эгалик, билимдонлик. *Очилнинг нутқи, эрудицияси яхши эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ЭРУР эск. Тўлиқсиз феълнинг сифатдош шакли, боғлама вазифасини бажаради; =дир. *Шул эрур айбим, Муқимий, мардуми Фарғонаман.* Муқимий.

ЭС 1 Одамнинг билиш, фикр юритиш қобилияти; ақл, онг, мия. *Эси наст. Эси бутун. Эсинг борми (жойидами, ўзингдами)? Эсинг борида эл тани, Кучинг борида ер тани.* Мақол.

Эси кетган айн. эсини еган. *Эр-хотиннинг ўртасига эси кетган тушади.* «Қанотли сўзлар». Эси кетди 1) бирор ишининг, гап-сўзнинг жуда иштиёқ билан, берилиб, давомли тарзда бажарилиши, айтилишини билдиради. *Дорим билан тузалиб кетганлар мени «доктор она», деб эслари кетишади.* М.

Исмоилий, Фарғона т. о. *Кимсан ҳам уч кундан бери нормани ошириб бажаряпти. Прораби мақтаб эси кетяпти.* А. Мухтор, Туғилиш; 2) бирор иш билан қаттиқ, ҳолдан тойиш даражасида машғул бўлишни, ҳолдан тойиш даражасига келишни билдиради. *Эсини ямагунча эсинг кетади.* Мақол. ■ *Нозанин қиз.. нуқул илгариси бошлиқнинг бу кабинетни безатгунча эси кетганлиги ҳақида гапирарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Эси кирар-чиқар бўлмоқ* Фикрлаш қобилияти бузилмоқ, бир меъёрда фикрлай олмаслик. *Абдуллахон мағрурликка берилганиданми ёинки қартайиб, эси кирар-чиқар бўлиб қолганиданми, Россия подшоҳининг соғлиғини сўрашни унутиб қўйди.* М. Осим, Элчилар. *Эси (ёки эсдан) оғмоқ* Эс-хушини йўқотиш даражасига тушмоқ. *Менинг бу ҳангамалардан эсим оғиб қолаётган эди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Чарос билан охири марта кўришганидан буён ўтган бир ярим ой ичида эсдан оғиб қолмаганига.. ўзиям ҳайрон бўлди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Эсим курсин* Бирор нарса эсга келмаганда ёки адашилганда айтиладиган ибора. -*Вой, эсим курсин!* — *Зулайхо.. стулни чаққонлик билан олиб, Гавҳарнинг олдига сурди.* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Эсини еган, эсингни едингми* Ақл билан иш қилмаган, нотўғри, номақбул иш қилаётган одамга нисбатан қўлланади. *Бу ишга эсини еган одам аралашади.* ■ *Эсингни едингми, оч!* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Эсини танимоқ* Эс-хушли бўлмоқ, шундай ёшга етмоқ. *Эсини танибдики, одам бўлсам, нимадир яхши иш қилсам, дейди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳали эсимни таниб, биров менинг шахтимни ҳам, илтимосимни ҳам қайтармаган..* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Эсини топтомоқ* Маълум ёшга етгач ёки бирор воқеа-ҳодисадан кейин ақли кирмоқ, ақлли ва тўғри мулоҳаза юритадиган бўлиб қолмоқ.

2 Ёлда сақлаш, қайта тиклаш қобилияти; ёд, хотира. *Эсида бор. Эсимда йўқ. Эсида қолмади. Эсдан чиқармоқ. Эсида тутмоқ (сақламоқ).*

Эсга олмақ 1) эсламоқ, эсга туширмоқ. *Хола Тошкентга кўчиб келгандан бери эсига олмаган Фарғонасини эслади шу кун.* «Гулдаста»; 2) ўйламоқ, ҳисобга олмақ. *Ёрмат.. боллаб сўкишни мўлжаллади-ю, лекин қаер-*

да, кимлар ўртасида турганини дарҳол эсига олиб, товушини ҳалқумида бўғди. Ойбек, Танланган асарлар. **Эсга солмоқ** (ёки **туширмоқ**) Эслатмоқ, хотирга келтирмоқ. *Шаҳзоданинг эри.. беш халта олтини йўқолган судхўр ҳиндини эсимга соляптими? К. Яшин, Ҳамза. Эси чякиб кетмоқ* Ниҳоятда қўрқувга тушмоқ; қўрқмоқ. *Қаерлардадир даҳшатли бақириқ.. эси чиқиб кетган хотинларнинг хунук фарёди эшитиларди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Эсига келмоқ* 1) эсида бўлмоқ, ўйламоқ. *Ҳой Шоди, бу кўмир эсингга келадими ўзи, уйда тирноқдай ҳам кўмир қолгани йўқ. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ;* 2) хотирасига келмоқ, ёдига тушмоқ. *Кейин бир воқеа эсига келиб, мийиғида кулиб қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эсига тушмоқ* Хотирисида тикланмоқ. *Навбат Акмалга келганда, тўстидан Эшмат ака воқеаси эсига тушиб, юраги шув этди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

ЭСА 1 Боғлама вазифасини бажаради; бўлса. *..бурни бироз беўхшовроқ эса-да, лекин унинг умуман юз бичими келишган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Шахс, нарса, ҳодисалар кетма-кетлигида ўзи биричиб келган сўз билдирган шахс, нарса ёки ҳодисани бошқаларига нисбатлаб, ажратиб қайд этади. *Мен эса уни овунтиришга, юпатишга уринардим. «Гулдаста». Қирқинчи йиллардан кейин эса умуман геологлар бормаган. С. Кароматов, Олтин кўм. Мисрда рўй берган мана бу воқеа эса ҳаммасидан ошиб тушади. «Фан ва турмуш». Ундан нарида эса «устод» Мирсалимов чала бўғизланган кўйдек тийиллаб хуррак отарди. «Гулдаста».*

3 шв. Ундай бўлса, у ҳолда. *Эса, Оққиз, бориб сен ҳам кўриб кел-чи. «Равшан». Чойхоначи юзига фотиҳа тортиб насиҳат қилди: -Эса, бундайин утирма.. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЭСАЙМОҚ шв. Эси кирмоқ, эс-ҳушли бўлмоқ. *-Қизим буйига етган, эсайган, ўз эрки ўзида, чақириб сўранглар! - дебди. «Эртаклар».*

ЭСАНКИРАМОҚ Довдирамоқ, ганги-моқ, саросимага тушмоқ, саросимада қолмоқ; эсини йўқотмоқ. *Қийинчиликлар олдида эсанкирамаслик. Ютуқлардан эсанкирамоқ. ■ Укасининг мантқиқи қаршисида Ҳакимбойвачча ҳам эсанкираб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Имтиҳонда оғир саволга*

дуч келгандай эсанкирадим. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЭСАР шв. Эси паст, тентактоб, овсар. *Эсарнинг эртаси кўп. Мақол. ■ Бир ўғлим эсар, бир қизим майиб туғилди. Газетадан.*

ЭСВОС Эси пастроқ, эси кирали-чиқали, чала жинни.

ЭСДАЛИК 1 Эсда қолган таассурот, хотира. *Отам шу мавзуда ўз эсдаликларидан бир воқеани нақл қилди. С. Айний, Эсдаликлар. Асқар Аминовичнинг гаплари кўнглининг энг чуқурида ётган эсдаликларини яна қўзғаб, хаёлини ағдар-тўнтар қилиб юборган эди. О. Ёқубов, Излайман.*

Эсдалик дафтари 1) таассуротларни ёзиб қолдириш учун қўйилган дафтар (мас., музейда, кўрғазмада); 2) хотиралар ёзиб бориладиган кундалик дафтар. *Чанг босиб ётган эсдалик дафтаримни яқинда эски китоблар орасидан топиб олдим. Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил.*

2 Хотира рамзи ёки хотира бўлиб қолган нарса; ёдгорлик. *Бободан қолган эсдалик. Эсдалик совғалар. ■ Бу жойларни расмга олиб қўйсангиз, яхши бўларди. Ҳаммамизга эсдалик бўлиб қоларди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. Ҳалқимиз, авлодларга эсдалик бўлсин, деб чинор экади. Газетадан.*

ЭСИЗ 1 унд. с. Ачиниш, афсусланишни билдиради; аттанг, афсус. *Шундай қилиб, ёзининг бутун кўркамлиги иш билан утиб кетди. Эсиз-эсиз. Ф. Фулом, Тирилган мурда. Сиз уйда экансиз, билсам, дафтаримни олиб келар эканман.. эсизгина.. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.*

2 мод. с. Афсус(ки). *Алишер! Чинданам шерсиз. Буюк шер. Фақат кўндир, эсиз, кўп душманингиз. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

3 Увол, хайф. *Эсиз шунча меҳнат. Қушига берсам — эсиз ошим, уйда турса — сасир ошим. Мақол. ■ Э, хотинчалиш бўлмай ўл, эсизгина буй-баст! А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ЭСИРИК эск. Маст, маст-аласт.

ЭСИРИКМОҚ эск. Маст бўлмоқ, кайф қилмоқ.

ЭСИРМОҚ кам қўлл. айн. эсирикмоқ.

ЭСКАДРА [фр. escadre] **1** Бир ёки бир неча турдаги ҳарбий кемаларнинг йирик оператив-тактик қўшилмаси. *Миноносецлар эскадраси.*

2 Айрим хорижий мамлакатлар ҳарбий ҳаво кучларида самолётлар ва ракетааларнинг тактик қўшилмаси.

ЭСКАДРИЛЬЯ [фр. escadrille] Бир неча зveno ёки отряддан иборат, асосан ҳарбий ҳаво флоти (10 тадан 30 тагача самолёт, вертолёт) бўлинмаси. *Бомбардимончилар эскадрильяси.* ■ *Штурман Жерар — француз.* У «Нормандия-Неман» эскадрильясида менин: ҳалок бўлган акам билан бирга хизмат қилган. А. Мухтор, Қаноти синган орзу.

ЭСКАДРОН [фр. escadron] 20-аср ўрталаригача мавjud бўлган, бир неча взводдан иборат отлик аскарлар бўлинмаси. *Жанговар эскадрон.* ■ *Хов узоқдан тўзон кўтирилди. Туёқ товуши! Эскадрон чопар.* А. Мухтор.

ЭСКАЛАТОР [ингл. escalator — ҳаракатланувчи зинапоя < лот. scala — нарвон, зинапоя] Метро, катта магазин ва ш.к. да одамларни юқорига чиқариш ва пастга тушириш учун хизмат қиладиган, узлуксиз ҳаракатланувчи погоналардан иборат қия зина. *Метро эскалатори.* ■ *Энг қувончлиси 3-қаватгача эскалаторда чиқасиз.* Газетадан.

ЭСКАЛАЦИЯ [ингл. escalation — зина билан юқорига кўтарилиш] Бирор нарса ёки ҳодисанинг аста-секин тадрижий равишда кучайиб, зўрайиб, кўпайиб бориши ёки бирор нарсани аста-секин зўрайтириш, кучайтириш, кўпайтириш.

ЭСКАРМОҚ эск. Эсламоқ.

ЭСКАРТИШ эск. 1 **Эскартмоқ** фл. ҳар. н. 2 **айн. эскартма.**

ЭСКАРТМА эск. айн. эслатма.

ЭСКАРТМОҚ кам қўлл. Эскартма бермоқ, эслатмоқ.

ЭСКИ 1 Янгилик сифати кетган, яроқлилик даражасини маълум даражада йўқотган. *Эски чопон. Эски этик. Эски кўрпа. Эски кийимнинг иссиғи йўқ.* Мақол. *Олтин, кумушнинг эскиси бўлмас.* Мақол. *Янгини эски сақлар.* Мақол. ■ *Қозиққа осилган, чанг босган эски дўппидан бошқа ҳеч нима йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сидиқжон қайтиб келганида.. ток остидаги эски сўрида сочилиб ётган беҳларга кўзи тушди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Кўҳна, кўп вақтлардан бери маълум бўлган, кўп вақтдан бери турган (янгисига нисбатан). *Тошкентнинг эски ва янги шаҳрларида тўплаб [тўпи билан] сотувчи ик-*

ки газлама дўкони.. унга қарайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Довон ошмаймиз. Айланма йўл билан олиб келиб, эски изига соламиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Ўтган вақтга оид, аввалдан маълум; ўтган. *Эски йил.* ■ *Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *[Абдишукур] Энг сўнги хабарлар билан эски хабарларни аралаштириб, бирмунча маълумот берди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Аввал ҳам бўлган, эскидан маълум. *Авазнинг эски қадрдони.. Ҳасан қайғичи хон амалдорлари ҳақида ичагузди ҳангомалар айтарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Нима бўларди, домламиз Латиф Боқизоданинг эски дарди кўзғади.* С. Кароматов, Олтин қум. *Латофатхон.. эски танишдай, Саодатхонни гапга сола бошлади.* С. Зуннунова, Янги директор.

5 Эски усулдаги; эскича. *Тўйнинг табрифини эшитдим.* *Эски тўйга боргани номус қилман.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Бу маҳалланинг шумтака эркак болалари «келин чимчилаш» деган эски одатга жуда риоя қилишар экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Бундан (ҳозиргидан) олдинги; аввалги, собиқ. *Эски директор.*

7 Истеъмолдан чиққан, эскирган ёки бекор қилинган. *Эски алифбо. Эски пул.* ■ *Зийдаҳон баъзан эски сўзларга тили келишмай ва баъзи жумлаларни маъносига мос келмайдиган оҳангда ўқиб, тингловчиларга ўқтира олмагани учун, ҳикоянинг давомини Иброҳимовнинг ўзи ўқиди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 Кўпни кўрган, ҳаёт тажрибаларига эга бўлган, кўпдан маълум. *Сув мутахассиси, жуда эски мироблардан, ирригациянинг пири.* Газетадан. *Юрган жойи неча тоғу дашт экан, Эски киши кўп одамга бош экан.* «Юсуф ва Аҳмад».

Эски гап 1) маълум гап, ҳаммага маълум нарса, воқеа. *Эски гапни қуй.. Хоҳлайди, хоҳламай қаёққа борарди.* С. Аҳмад, Сайланма; 2) ҳадеб такрорланадиган иш. *Ҳали ҳам эски гапми? Ҳей, менга қара, бола! Нега ура-сан Қўзибойни? Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Эски тос, эски ҳаммом* Илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ҳеч қандай ўзгариш йўқ.

ЭСКИДАН Аллақачонлардан бери, узоқ вақтлардан буён; азалдан, қадимдан. *Улар*

эскидан қалин оғайни. Эскидан қолган эртақ. ■ Бу ерда эскидан пахта экилади. «Ўзбекистон кўриқлари».

ЭСКИДУЗ Эски оёқ кийимларини ямаб сотувчи; ямоқчи.

ЭСКИЗ [фр. esquisse — хомаки нарса] Бадий асар, иншоот, механизмнинг ёки унинг бирор қисмининг дастлабки, хомаки, қоралама нусхаси, чизмаси ёки режаси. *Портретнинг эскизи. Эскиз чизмоқ.* ■ Блокнотларнинг бирида Акромжоннинг қалам билан чизган эскизлари, этюдлари бор эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *Композициянинг бир неча вариантлари эскизларини яратдим.* Газетадан.

ЭСКИЛИК 1 Эски ҳолат, эски эканлик. *Кийим тоза бўлса, эскилиги билинмайди.* ■ *Мойлагани билан, барибир, эски эскилигини қилиб, йиртиғи билиниб турибди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Ўтмишга, эски замонларга мансуб, урфдан чиққан, ҳозирги (янги) шароит талабларига жавоб бермайдиган, унга зид урф-одат, расм-русум, тартиб ва ш.к. *Эскилик сарқити. Эскиликдан юз ўғирмоқ.* ■ *Ҳар қандай янгилик эскиликнинг қаршилигига учрайди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Уйимизнинг орқаси қалин терак, ёр-ёр. Совчи деган эскилик кимга керак, ёр-ёр.* «Кўшиқлар».

ЭСКИМО [фр. esquimau — эскимос халқи номидан] Шоколад қобиққа ўралган музқаймоқ. *Тарелкадаги эскимо секин-секин камая борди.* Н. Назаров, Замон.

ЭСКИМОС қ. эскимослар. Эскимос аёл.

ЭСКИМОСЛАР Осиёнинг шарқи-шимоли, Шимолий Америка ва Гренландияда яшовчи халқ.

ЭСКИМОҚ айн. эскирмоқ. *Кийган тўннинг эскийди, кийдирганинг эскимас.* Мақол. ■ *Вино қанча эскиса, мазаси шунча ошади.* Ойбек, Куёш қораймас.

ЭСКИРМОҚ 1 Ишлатилиб, тутилиб эски бўлмоқ, тўзимоқ ёки яроқсиз ҳолга келмоқ. *Эскирган тўн. Эскирган машина.* ■ *Темирчининг икки хонадан иборат уйи эскириб кетган ва пастқам эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Шипи шарқча нақшдор уй, нақшлар эскириб, ранги хиралашган.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Давр талабларига мос келмайдиган бўлиб қолмоқ; истеъмолдан чиқмоқ, урфдан, модадан қолмоқ. *Эскирган дарслик.*

Эскирган суз. ■ *Чулнинг, йиллар ўтса ҳам, эскирмаган тартиб-қоидалари бор.. чунон халқи.. унга буйсунади.* Газетадан.

3 Яшаш, фаолият муддати узаймоқ. *Оила эскирган сари эр-хотин олтин ва гавҳарга айланиб боради.* Газетадан.

ЭСКИ-ТУСКИ Ҳар хил эски, яроқсиз нарсалар, лаш-луш, қақир-қуқурлар. *Ҳовлидаги хоналарнинг.. деразаларига эски-тускилар тўтиб қўйилган.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. [Майрамхон] *Эски-туски темир-терсақларни бир симдан ўтказиб, бошига кийиб юрар эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЭСКИФУРУШ Эски-туски нарсаларни олиб сотувчи. *Устида увада чопон, бунни бозорда ёлғиз эскифурушлар олиши мумкин.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭСКИЧА 1 Эски, илгариги вақтга мансуб бўлган, илгариги одат, расм, тартиб ва ш.к. га мос келадиган; қадимгича. *Эскича тўй. Эскича усул. Эскича гап. Эскича кийинмоқ. Эскича ишламоқ.* ■ *Бу гапингиз нотўғри, қори, сизнинг илмингиз эскича илм.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кам қўлл. Аввалгидек. *У онасининг бу киноясини кулгилик билан кечириб, яна эскича аразда қола берадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..қорига чиқишга қистаса ҳам, кавушини емай, эскича ўтира берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЭСКИЧАСИГА Эски урф-одатларга мос равишда; қадимгича, бурунгидек. *Янгичасига айтганда, мен қизингизни хоҳламайман, эскичасига керак бўлса — уч талоқ қўйдим.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭСКИЧИ айн. эскифуруш.

ЭСКУДО [исп.-порт. escudo — герб] Евро жорий қилинганга қадар Португалиянинг асосий пул бирлиги.

ЭСЛАМОҚ 1 Ёдида тутмоқ, хаёлидан ўтказмоқ, эсга олмоқ. *Унинг ишхонасига дадаси билан бир марта борган, йўлни эслаб қолган эди.* С. Юнусов, Қутилмаган хазина.

2 Эсига келмоқ (келтирмоқ), эсига тушмоқ, хотирасида тикламоқ. *Мен уни алақарда кўргандайман. Эслолмаянман.* С. Зуннунова, Янги директор. *Қизнинг қулдиргичига, лаби устидаги чиройли холига кўзи тушиб, Навоийнинг бир байтини ногоҳ эслади.* К. Яшин, Ҳамза.

ЭСЛАТМА 1 Матннинг алоҳида изоҳ талаб қилган ерига берилган тушунтириш.

Эслатмалар ҳам оғзаки, ҳам ёзма тарзда бўлиши мумкин. Китобнинг охирида берилган эслатмалар.

2 Огоҳлантириш мазмунидаги, алоҳида қайд этувчи сўз, жумла; шундай мазмунли қоғоз, хат. *Яна янги буйруқ, анкет(а), курсатма, «Бажарилсин!» деган қаттиқ эслатма. Ҳаммасида «чорва» деган сўзлар бор.* А. Пўлат, Тасаддуқ.

ЭСЛАТМОҚ 1 Эсламоқ 1 фл. орт. н. *Ваъдани эслатмоқ. Ўтган гапни эслатмоқ.*

2 Ўхшашлиги билан ёки муайян боғлиқлик, қиёслаш орқали эсга туширмоқ, хотирага келтирмоқ. *Унинг эҳтиёткорлиги «Синамаган отнинг сиртидан ўтма» деган халқ мақолини эслатди. ■ Йўлдош Ойнисага кўп жиҳатдан Тоштемурни эслатади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЭСЛИ Ақл-хуши жойида, ақли бутун. *Эсли қиз. ■ Бу болани, эсли деб, уйда қолдириб кетган эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Акрам қилни қирқ ёрган эсли йиғилардан эмасми..* С. Анорбоев, Оқсой.

ЭСЛИ-ХУШЛИ айн. эс-хушли.

ЭСМИНЕЦ [р. «эскадренный миноносец» бирикмасининг қисқарган шакли] Эскадра миноносеси. *Битта эсминец пулига тўрт минг оила уй-жой қуриб олса бўлади.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЭСМОҚ 1 Ҳаво оқими тарзида юрмоқ, урмоқ, ўтмоқ (шамол ҳақида). *Тоғ томондан қор изғирини эсмоқда.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Енгилгина эсган шамол димоққа турли ўт-ўлан исларини келтириб урар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўчма Юзага келмоқ, юз бермоқ, пайдо бўлмоқ. *Эшик очилиб, Жўра кўрингач, Қаримовда кичкинагина кўрқинч ҳолати эсди.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЭСНАМОҚ Ихтиёрсиз ҳолда оғизни очиб, чуқур нафас олиб чиқармоқ; ҳомуза тортмоқ. *Оғзини катта очиб эснамоқ. ■ Олди одамлар уйқу босиб, кафтларига эснай бошлаган эдилар.* С. Аҳмад, Уфқ. *Анзираг хола.. оғзини катта очиб эснади..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭСНАШ 1 Эснамоқ фл. ҳар. н.

2 айн. эсноқ.

ЭСНОҚ Эснаш ҳолати; ҳомуза. *Вақт ўтиши билан бойлик мавзуси уни зериктира бошлади, келган эсноқни юта олмай, ҳомуза тортди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Эсноқ босмоқ Эснаш ҳолати хуруж қилмоқ. *Мени.. қўлимга қалам-қоғоз олдим дегунча эсноқ босади.* «Муштум».

ЭСОН 1 Соғ-саломат, соғ-омон. *Эсон-мисиз? ■ Масковдан нима олиб келай сenga? — Ўзингиз эсон қайтсангиз, бас.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Эсон (эркаклар исми).

ЭСОНЛАШМОҚ Ҳол-аҳвол сўрашмоқ; саломлашмоқ, сўрашмоқ. *Мен билан ийманibroқ, бош қимирлатиб эсонлашиб қўя қолди.* Файратий, Узокдаги ёр.

ЭСОНЛИК Эсон, соғ-саломат ҳолат. *Эсонликда давлат учун гам ема.* Пўлкан шоир. *Эсонлик бандага бир ғаниматдир.. «Ойсулув». Соҳиб қори рюмкани қўлига олиб.. «Эсонлик бўлсин, тинчлик бўлсин», деб чўқиштирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЭСОН-ОМОН 1 Соғ-саломат, соғ-омон. *Ҳамма эсон-омон. Эсон-омон бориб келинг.*

2 кўчма Бирор қор-ҳолсиз, ниятдагидек. *Райҳонбиби шининг эсон-омон битганидан енгил тортди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭСОНЧИЛИК с.т. Эсонлик, эсон-омонлик, эсон-соғлик. *Эсончилик бўлса — кўришармиз.*

ЭСПАНДЕР [лот. expandere — кенг очмоқ, кермоқ; чўзмоқ] Ўзаро бир неча резина чилвир ёки пружина билан бириктирилган иккита тутқич (даста)дан иборат, уни чўзиш билан қўл, кўкрак ва елка мускуллари чиништириладиган спорт анжومي.

ЭСПЕРАНТО [эсперанточа esperanto — ишонувчан] Варшавалик кўз шифокори ва таржимон Л. Заменгоф томонидан 1887 йилда яратилган сунъий халқаро тил (сўз асослари кенг тарқалган европа тилларидан олинган, лотин алифбосидан фойдаланади).

ЭССЕ [фр. essai — тажриба, машқ; хомаки нарса] ад. Адабий, фалсафий, ижтимоий, публицистик ва б. мавзуларда ёзилган, муаммолар систематик илмий тарзда эмас, балки эркин шаклда талқин қилинадиган насрий асар.

ЭССЕНЦИЯ [лот. essentia — энг муҳим, асосий; негиз, моҳият] Бирор модданинг ўткир, қуюқ эритмаси ёки дамламаси (ишлатишдан олдин суюлтирилади). *Сирка эссенцияси.*

ЭССИЗ 1 с.т. Эсиз. *Нодонга сўзлаган эссиз сўзим, Уликка йиғлаган эссиз кўзим.* Мақол. ■ *Эссиз, эссиз.. халқ олдида тикка қи-*

либ қўйиб, суд қилинмади-да! П. Турсун, Ўқитувчи.

ЭССИЗ II I Эс-хуши ўзида эмас. *Муҳаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, эссиз, ҳушсиз қолди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хотираси сушт, ҳеч нарса эслаб қололмайдиган.

ЭСТАКАДА [фр. estacade – қозикларга ўрнатилган кўприк] *мах.* Транспорт воситалари ва пиёдалар ўтиши, алоқа линиялари, турли мақсадларга мўлжалланган қувурлар ўтказиш, юклаш-тушириш ишларини амалга ошириш учун ер юзасидан маълум баландликда, дарёлар ва сойлар устида қуриладиган, бир неча устунлар устига ўрнатилган тўсинсимон конструкциялардан иборат кўприксимон иншоот. *Эстакадага гувуллаб кириб келган самосваллар суюқ бетонни бадяларга билқиллатиб тўқарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЭСТАФЕТА [фр. estafette – чопар, хабарчи < итал. staffa – узанги] I Енгил атлетика, сувда сузиш, чанги спорти кабиларда кўпинча тўрт кишидан иборат спорт жамоаси белгиланган масофани бир-бири билан алмашиб ва бир-бирига рамзий таёқчани узатиб босиб ўтишдан иборат пойга мусобақаси. *Чанғичилар эстафетаси.* ■ *Эстафетада қўлига калтакча тегиши билан бирдан чопишни тезлатган чопқирдек, Содиқ автоматни илб олган замон ўт очди.* Шўҳрат, Олтин зангламас.

2 Шундай мусобақада қўлдан қўлга узатиладиган нарса (одатда, ёғоч таёқча). *Эстафета биринчи этапдан бошлаб, то охиригича қўлма-қўл узатилади.* ■ *Бизнинг штангачиларимиз мерганлар қўлидан олган эстафетани муваффақиятли олиб бордилар.* Газетадан.

3 *кўчма* Авлоддан авлодга ёки отадан болага ўтадиган фикр, ният, орзу, анъана ва ш.к. *Бу орзу [сув орзуси] бамисоли эстафета каби отадан ўғилга, ўғилдан набирага.. авлоддан авлодга ўтиб келмоқда.* Ш. Рашидов, Дўстлик байроғи.

ЭСТАФЕТАЧИ Эстафета қатнашчиси. *..гуллар билан безанган майдонлар учради, саф тортган болалар, майкасида номери бор эстафетачи қизлар ўтиб кетди.* А. Мухтор, Чинор.

ЭСТЕТ [юн. aesthetes – ҳис қилувчи] Санъат ва адабиёт асарларига эстетизм

нуқтаи назаридан ёндашадиган, санъатнинг фақат ташқи шаклларигагина эътибор берадиган одам, эстетизм тарафдори (қ. эстетизм).

ЭСТЕТИЗМ I Санъатда мазмунни ва ғоявийликни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, ташқи шаклларга берилиш.

2 Эстетика талабларига жавоб берадиган нарсаларни, гўзалликни, нафис санъатни, етук бадий шаклларни севиш.

ЭСТЕТИК Эстетикага оид; эстетика талабларига мос келадиган. *Эстетик дид. Эстетик завқ. Эстетик тарбия.*

ЭСТЕТИКА [юн. aesthetikos – ҳиссий идрокка (билишга) оид] I Нафис санъат ва бадий ижодиётни, табиат ва турмушдаги гўзалликнинг моҳияти ва шакллари, инсон ва олам ўртасидаги қадриятлар муносабатини ўрганувчи фалсафий фан.

2 Бирор нарсанинг гўзаллиги, нафосати, лаюфати. *Техника эстетикаси.*

ЭСТОН I Эстония Республикасининг туб (асосий) аҳолисини ташкил этувчи халқ(миллат)нинг номи. *Эстон халқи.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб. *Эстон тили.*

ЭСТОНЛАР Эстония халқи; угро-финн халқлари гуруҳига кирадиган халқ.

ЭСТОНЧА I Эстон халқи, тили, адабиётига ва маданиятига оид. *Эстонча рақс. Эстонча кийим.*

2 Эстон тили. *Эстонча(ни) биласизми? Эстонча сўзлашмоқ.*

ЭСТРАДА [фр. estrade < исп. estrado – тахта супа, минбар] I Артистлар ва оркестр концерт-томошалари учун белгиланган сахна, баланд жой, супа. *Эстрадага чиқмоқ.*

2 Оммавий сахна санъатининг ашула, рақс, акробатика, бадий ўқиш, кичик-кичик драматик ва кулиги асарлар ва ш.к. ни ўз ичига олган бир тури ҳамда шулар асосида ташкил этилган концерт-томошалар. *Ўзбек давлат эстрадаси. Эстрада оркестри.*

ЭСХОНА: эсхонаси чиқиб (ёки ўйнаб) кетмоқ Жуда ҳам кўрқиб кетмоқ, қаттиқ кўрқмоқ. *Чиндан ҳам ўғлининг шарпасини эшитиб, даҳлизда пайдо бўлган онасининг эсхонаси чиқиб кетди.* М. Хайруллаев, Кўнгил. *Эсхонаси тескари бўлмоқ айн. эсхонаси чиқиб кетмоқ. Бай-бай, кўрққанымдан эсхонам тескари бўлиб кетаёзди-я!* К. Яшин, Ҳамза.

ЭС-ЭС: эс-эс билмоқ (ёки эсламоқ) Элас-элас билмоқ, ғира-шира эсламоқ, ноаниқ, зўрға хотираға келтирмоқ. *Отамни эс-эс билман.* ■ *Йўлдош Рашидни эс-эс эсларди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЭС-ХУШ 1 Эс ва хуш, ақл, мия. *Унинг эс-хуши жойида эмас.*

2 Фикр-зикр, ўй-хаёллар. *Нурунисанинг эс-хуши — эрга тегиш.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ерда уч-тўрт кундан буён.. эс-хушим сизда.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭТ 1 айн. *гўшт 2, 3. Мол эти. Кўй эти. Хом эт. Шафтоли эти. Эти қизил қовун. Насия еманг этни, қизартиради бетни.* Мақол. ■ *Сиз мана шу пулга гузардан бир чорак эт келтириб, шўрва қилиб берсангиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Одамнинг бадани; одам баданининг юмшоқ жойи, мушаклари. *Эти увушмоқ. Суз суякдан, таёқ этдан ўтади.* Мақол. ■ *Қизлардан уч-тўрттаси Нозикни таъқиб этди ва шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб, шартак олишдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Бир парча эт Ҳали ҳеч нарсани билмайдиган, янги туғилган чақалоқ ҳақида. *Онажон! Бир парча эт эдим, Сен қилдинг одам.* Д. Файзий. **Бир қоп эт** 1) жуда семиз, турган-битгани гўшт; 2) ҳеч нарса қила олмайдиган, ҳаракатсиз одам ҳақида. *Умидсиз одам — бир қоп эт.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. **Эт билан тирноқ** Бир-биридан ажралмайдиган, ўзаро жуда боғлиқ. *Театр билан драматургни эт билан тирноққа қиёс қилиш мумкин.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Эт олдириб** Озмоқ. *Онажонининг анча эт олдириб қўйганини кўрган ўғли Ҳамидулла ҳам тунлари навбатчилик қиларди.* М. Қўшоқов, Катта хирмон жилғаси. **Эт олмоқ** (ёки солмоқ) Семирмоқ. *Жониворлар мен йўғимда салкам ўн килодан эт олибди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Булар эт солиб, танбаллашиб қолишган, уларни ишлашга мажбур қилиш керак.* А. Мухтор, Туғилиш. **Эти суягига** (ёки устухонига) ёпишмоқ Жуда озиб кетмоқ; суяги чиқмоқ. *Бир неча кун ичида Нодиржоннинг эти устухонига ёпишди.. пешонасида ажинлар пайдо бўлди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак. *Самоварчи эти суягига ёпишган.. ғирт кўса одам эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Эти узилмоқ** Қаттиқ қалтис ейишдан мушаклари чўзилиб қолмоқ. *Кампир чун-*

қайиб, ўғлининг оёғини кўздан кечирди, аста ушлаб кўрди — ҳартугул чиқмаган экан, эти узилган бўлса керак. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. **Эти ўлмоқ** 1) бадани сезмайдиган бўлиб қолмоқ; 2) одатланиб, кўникиб қолмоқ. *Отабой бунақа нуписаларни эшитавериб, эти ўлиб қолганидан, писанга қилмади.* С. Аҳмад, Чўл шамоллари. **Этига** (ёки баданига) сув юқтирмаслик Ўзига гап тегизмасликка, ўз иззат-ҳурмати, обрў-эътиборини сақлаб қолишга ҳаракат қилмоқ. *У этига сув юқтирмасликка уринди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. **Этидан тушмоқ** Озмоқ, этини йўқотмоқ. *Чолнинг кўзига ранги учиб.. бир қават этидан тушгандай кўринди.* «Шарқ юлдузи». **Этини ташламоқ** айн. *этидан тушмоқ.* *Мингбоши келувчига олайиб қаради.. Соли совуқ бирдан икки энлик этини ташлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЭТАЖ [фр. etage — қават; поғона < лот. staticum — туриш] айн. **қават 2.** *Квартирамииз тўртинчи этажда.*

ЭТАЖЕРКА [фр. etagere — тиргак, устунча; пештахта < лот. staticum — туриш] Китоб териб қўйиш учун мосланган, бир неча қават тоқчали мебель тури. *Пўлатжон этажеркадаги қатор китобларга бир кўз ташлаб олди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ЭТАЖЛИ айн. **қаватли.** *Кўп этажли уйлар.*

ЭТАК 1 Кийимнинг пастки, осилиб тушиб турадиган кенг қисми. *Кўйлакнинг этаги. Туннинг этаги* ■ *У гилвоталик қўлини этаги барига артиб, Меъмор билан омонлашди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ота-бола чопонларининг этаklarини бар уриб, қазувга жунаб кетдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 кўча Баъзи нарсаларнинг этакка ўхшаш осилган пастки қисми. *Кўёш қишлоқ устидан этагини йиғиб олган, кеч кира бошлаган эди.* С. Зуннунова, Олов. *Бир кун ҳамма ёқни рутубатли туман чулғайди, бир кун тунд борлиқ узра булут этагини судраб ўтади.* Газетадан.

3 Матодан пахта териш учун махсус тикилган, бир томони бўйинга осиб, бир томони белга боғлаб олинандиган буюм. *Бир этак пахта.* ■ *Кўли этак билан чаноққа худди бузчининг моксидий бориб келяпти.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Зевно авзолари сентябрнинг ўрталарида этак боғлаб, теримга тушдилар.* «Ўзбекистон қўриқлари».

4 Баъзи нарсаларнинг, сатҳнинг чети, куйи томони, охирги қисми. *Дала этаги. Саҳро этаги. Ҳовли этаги.* ■ *Шаҳарнинг ҳар иккала томонида экин майдони бўлиб, этаги ўрмонга бориб тақаларди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. Булоқдан эмас, *этакда ҳайқириб оқаётган сойдан сув олиб келтирарди.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

5 Тоғ, адир, баландликларнинг пастки қисми; пастки қисмидаги жой, майдон. *Ёдгор оҳиста юриб, адир этагига тушиб кетди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Тепаликнинг этагидан ҳар хил овозлар эшитилди.* «Ёшлик».

6 Ариқ, дарёнинг куйи қисми; сувнинг куйилиш жойи. *Зарафшоннинг этаги.* ■ *Кўчиш ҳаво билан чулганган жилга этагида бир қора пайдо бўлган эди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

7 Вақт эътибори билан охирги қисм, охир, сўнг. *Февралнинг этакларида кун исиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Августнинг этакларида келиб, каналга сув очилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бир **этак** бола Бирор аёл ёки оиланинг боласи кўпчилигини билдиради. *Отанг тирик ахир.. ортимда бир этак болам бор.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Узи далага чиққани билан уйда ишга яроқсиз бир этак боласи бор.* С. Зуннунова, Олов. *Енгидан кириб, этагидан чиқади* Ҳта устомон, айёр одам ҳақида. *Эсинг борида этагингни ёп* Номатқул иш, йўл ва ш.к. дан вақт-ганиматда қайтиш, мақбулига ўтиш керак, деган маънони билдиради. -*Йўқ, — деди полвон тўқайдан чиқаётиб, — эсинг борида этагингни ёп, бу йўлингдан қайт!* Ҳ. Назир, Ҳтлар туташганда. **Этаги очилмоқ** Сири очилмоқ, бирор айби, камчилиги маълум бўлиб қолмоқ. *Кўйинглар.. хотин йўлга чиқса, этаги очилади.* Кулги бўласизлар. П. Турсун, Ҳўқитувчи. **Этагини тутмоқ** (ёки ушламоқ) 1) иш-фаолиятда бирор кимсага маҳкам суяниб, ундан қолмаслик. *Омон бува Ёдгоров каби ингичка толали пахта усталари бор. Ана шу оқсоқолларнинг этагини тут.* «Ўзбекистон қуриқлари»; 2) бирор иш, касб ва ш.к. нинг пайдан бўлмоқ, уни егалламоқ. *Оталари касби этагидан тутаётган фарзандларимиз қандини урсин.* Газетадан. **Этагини тутқизмаслик** Тутқич бермаслик. *Лекин уйқу этагини тутқизмай кетди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўз-

лар. *Қидирув бўлими ходимларининг усталик билан ишламаётганликларидан фойдаланиб.. яна этак тутқизмай кетган.* И. Қаландаров, Шохидамас баргида. **Этагини ўпмоқ** Муте бўлмоқ, айтганини қиладиган ҳолда бўйсунмоқ. *Юрт беклари яшаб ўтган, Униб ёвнинг этагин.* «Шарқ юлдузи». **Этак йиртиш этн.** Унашиш, унаштириш маросими. *Оёғинг келишмаган, шумпешона экансан!* *Этак йиртиш қилиб кўйган куёвинг ҳаждан қайтмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Этак силкимоқ** Бутунлай умид узмоқ, кечмоқ. *Этак силкиб, Андижонга кетай десам, руҳсат бермайдир.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Мана, энди сарайдан бутунлай этак силкиди-ю.. унут бўлаёзган эски дўконга келди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Этак қоқмоқ айн.** **Этак силкимоқ.** *Отаси.. телба тўнини тескари кийиб, этак қоқиб, уйдан чиқиб кетган.* «Муштум».

ЭТАКЛИ 1 Этакка эга бўлган, этаги бор. *Бурма этакли кўйлак.*

2 Этак тутган (қ. **этак 3**). *Далага бир нечта этакли талаба чиқди.*

ЭТАКСИЗ 1 Этаги, чети (чеки) йўқ (қ. **этак 4**). *Чўл, учсиз-этаксиз дашт.* *Дазмоллагандай теп-текис.* С. Нуров, Сув кўшиги. 2 Этаги йўқ, безтак (қ. **этак 3**).

3 Этак тутмаган.

4 *кўчма* Тайини йўқ, бетайин; уятсиз, шарманда. *..акамга айтиб, адабингни бердириб қўймасамми, сен, этаксиз, шошмай тур..* К. Яшин, Ҳамза.

ЭТАЛОН [фр. etalon — намуна] Бирор нарсанинг идеал намунаси, ўлчови ёки тури; ўлчов бирликларини ҳозирги кундаги фан ва техника эришган энг юқори аниқлик билан қайд этиш, сақлаш ва тарқатиш учун хизмат қилади. *Метр эталони. Бирламчи эталон.* ■ *Утказгичларнинг қаршичилиги ни ўлчаш учун, аввало, қаршилик намунаси, яъни қаршилик эталони танлаб олиниши керак.* «Физика».

ЭТАН [юн. aither — ҳаво, осмон; эфир] Нефть газлари ва табиий газлар таркибида учрайдиган рангсиз, ҳидсиз газ.

ЭТАП [фр. etape — ўтиш, тўхташ жойи] 1 Бирор нарса, ҳодиса, жараённинг алоҳида босқичи, даври. *Тараққиёт этаплари.*

2 *ҳарб.* Кўшинлар йўлидаги дам олиш, овқатланиш ва тиббий ёрдам олиш пункти.

3 тар. Сургунга олиб кетилаётган кишилар тўдаси, уларнинг йўлдаги қўниш жойи ва сургун жойигача бўлган йўл. *Икки ҳафтадан кейин Содиқни этап рўйхатига тиркадилар.* Шухрат, Олтин зангламас.

Этап қилмоқ Этап билан сургунга юбормоқ.

4 *спрт.* Югуриш мусобақалари, пойга ва эстафета йўлининг айрим қисми. *Биринчи этапни биринчи бўлиб француз спортчиси ўтди.*

ЭТДОР кам қўлл. 1 Этли, семиз, тўла, гўштдор. *Ҳожиди хола узукни этдор синчалоғига ўткази туриб ҳиринглади.* М. Исмоилов, Фарғона т. о.

2 Эти қалин, серэт, этли. *Этдор шафтоли.*

ЭТИК Этикага оид; этика талабларига мос келадиган, ахлоқ меъёрларига жавоб берадиган; ахлоқий, маънавий. *Этик таълимот. Ахлоқнинг этик меъёрлари.*

ЭТИК Болдирни бекитиб турадиган узун кўнжли, пошналы пойабзал. *Амирқон этик. Ағдарма этик. Қирза этик. Хром этик. Этик мойи. Этик кўнжи. Эр бошига иш тушса, этик билан сув кечар.* Мақол. ■ *Йўлчи этиги билан унинг [бойваччанинг] думбасига яна бир тенди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Икки оёғини бир этикка тиқмоқ (ёки суқмоқ) қ. оёқ 1.

ЭТИКА [лот. ethica < юн. ethos — урфодат, хулқ-атвор] 1 Ахлоқ ва унинг шахс ҳамда жамият ҳаётидаги ўрнини, ахлоқнинг шаклланиш шарт-шароитларини ва шакллларини ўрганувчи фалсафий таълимот.

2 Бирор синф, ижтимоий гуруҳ ёки бирор касб эгаларига хос одоб-ахлоқ, унинг меъёрлари ва қоидалари мажмуи. *Тасаввуф этикаси. Касб этикаси.*

ЭТИКДҮЗ Этик тикувчи уста, косиб. *Этикдүз сомсапазлик қилса, хурандаларнинг шўрига шўрва тўкилади, деган нақл бор. «Муштум».*

ЭТИКЕТ I [фр. etiquette — одоб-ахлоқ; маросим тартиби] Бирор жамиятда, ижтимоий гуруҳ ва ш.к. да қабул қилинган ўзаро муомала, одоб-ахлоқ; маросим тартиби, қоидалари. *Сарой аҳлига хос этикет. Дипломатик этикет.*

ЭТИКЕТ II кам қўлл. айн. **ЭТИКЕТКА.**

ЭТИКЕТКА [фр. etiquette — ёрлик < etiqueter — ёрлик ёпиштирмақ] айн. **ЁРЛИК** 2.

Раис энгашиб, булоқдан этикеткаси йўқ шишани олди. Э. Усмонов, Ёлқин.

ЭТИКЧИ айн. этикдүз. *Бой тикувчини сўкиб, қолиплаган бир тоқа этикни унинг бошига чоғлаб отди. Этикчи бошини ҳам қилиб, бу ҳамлани рад қилди.* С. Айний, Қуллар.

ЭТИМОЛОГИК Этимологияга оид. *Этимологик белги. Этимологик луғат.*

ЭТИМОЛОГИЯ [юн. etymon — ҳақиқат, ҳақиқий маъно + logos — фан, таълимот] 1 Тилшуносликнинг сўзларнинг келиб чиқишини, манбаини ўрганадиган бўлими.

2 Сўзнинг манбаи, келиб чиқиши. *«Пул» сўзининг этимологияси.*

ЭТИОЛОГИЯ [юн. aitia — сабаб + logos — фан, таълимот] Касалликларнинг келиб чиқиш сабаблари, шарт-шароитлари ҳақидаги таълимот.

ЭТЛИ 1 Этдор, семиз, тўла. *Этли бола.* ■ *Этлироқ йигитларнинг яқтак елкаларидан бирмунча тер нишонлари кўринади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Эти қалин, гўштдор; ейишли. *Этли шафтоли.*

ЭТМОҚ I ёрд. фл. «Қилмоқ», «айламоқ» маъноларида қўшма феъл яшаш учун хизмат қилади. *Мас., давом этмоқ, ташкил этмоқ, касб этмоқ, лип этиб чиқмоқ, тап этиб тушмоқ, шув этмоқ, ялт этмоқ.*

ЭТМОҚ II шв. Айтмоқ. *Меҳмонга этмоқ.*

ЭТНИК [юн. ethnikos — қабилага, халққа алоқадор] Келиб чиқиш жиҳатидан бирор халққа оид, мансуб, хос бўлган. *Аҳолининг этник таркиби.* ■ *Бу халқ ва миллатларнинг ўз тили.. ўзининг этник хусусиятлари бўлиб, ўлкамизда ягона дўстлик ва қардошлик оиласини ташкил этади.* Газетадан.

ЭТНОГЕНЕЗ [юн. ethnos — халқ + genesis — келиб чиқиш] Муайян халқнинг келиб чиқиши, насл-насаби, пайдо бўлиши.

ЭТНОГРАФ Этнография мутахассиси. *..тарихчилар, этнографлар, археологлар.. Урта Осиёни ўрганиш билан шуғулланидилар.* Газетадан.

ЭТНОГРАФИК Этнографияга оид. *Этнографик материал. Этнографик очерк.* ■ *Ўзбекистон кашта санъати ва этнографик асарларида.. «зардевор»нинг «сардевор» шаклидаги талаффузи учрамади.* «ЎТА».

ЭТНОГРАФИЯ [юн. ethnos — қабила, халқ + grapho — ёзаман] 1 Тарих фанининг

халқларнинг келиб чиқишини, таркибини, жойлашишини, турмушини, расм-русумларини, моддий, маънавий ва ижтимоий маданиятини кўпинча бевосита кузатиш йўли билан ўрганадиган бўлими.

2 Бирор халқнинг ёки бир ҳудуддаги бир неча халқнинг турмуши, маданияти, урф-одатларига хос хусусиятлар мажмуи. *Ўрта Осиё этнографияси. Тарих-этнография кўргазмаси.*

ЭТНОНИМ [юн. ethnos — қабила, халқ + опута — ном] Халқ, қабила, уруғ ва б. хил этник уюшмалар номи. *Кўпгина этнонимларнинг ўтмишида уруғ ва қабила бошлиқларининг номидан олингани шубҳасиздир. «ЎТА».*

ЭТНОС [юн. ethnos — қабила, халқ] Халқ, қабила; этник бирлик, умумийлик. *Гарчи тил асосий этник белгилардан бири ҳисоблансада, бу этноснинг ягона характерли кўрсаткичи бўла олмайди. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.*

ЭТСИЗ 1 Эти, гўшти йўқ, гўшт солинмаган: гўштсиз. *Этсиз шўрва.*

2 Эти (гўшти) меърадагидан кам (бадан ёки ундаги бирор аъзонинг эти ҳақида). *У. билалари йўғон, гавдаси этсиз киши эди. Ойбек, Танланган асарлар. Унинг офтобда пишган, этсиз, йирик ёноқли юзида.. томчилар юмаланар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЭТХҲР 1 ай. гўштхўр.

2 кўчма Одамхўр, қонхўр.

ЭТЮД [фр. etude < лот. studium — ғайрат қилиш; иш, машғулот] **1** Тасвирий санъатда: бирор нарсанинг ўзига қараб ишланган дастлабки, хомаки расм, скульптура, чизма (этюд катта асар учун материал бўлиши, шунингдек, мустақил асар бўлиши ҳам мумкин). *Равно этюдларини ошхона деворига суяб кўярди. Йигитлар бўлса, этюдларидан ҳам кўра, кўпроқ ўзини кўриш пайидан эдилар. А. Мухтор, Чинор.*

2 Мусика ёки бошқа санъат асарининг машқ учун ёки мустақил ижод тарикасида ёзилган, созандининг маҳоратини оширишга ёрдам берадиган бир тури. *Программа ўзбек халқ уйинлари — дорбозлик, кураш.. аския, латифа, этюд ва яна бошқа оммавий санъат турларидан иборат бўлди. Газетадан.*

3 Бирор масалага бағишланган, унчалик катта бўлмаган илмий, танқидий руҳдаги асар тури.

4 Шахмат ва шашка ўйинида: кам сонли фигуралар билан ютиш ёки дуранг қилиш ечимини топиш учун бериладиган позиция, масала.

ЭФЕМЕР 1 [юн. ephemeros — бир кунли(к)] қ. эфемерлар.

ЭФЕМЕР ўтлар ай. эфемерлар.

ЭФЕМЕР II Узок давом этмайдиган, вақтли, ўткинчи. *Агар иситма бир-икки кунгина чиқса, эфемер иситмалаш дейилади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ЭФЕМЕРЛАР Баҳорда униб чиқиб, тез (бир неча ҳафта давомида) уруғлайдиган ва ёзда қовжираб, қуриб қоладиган ўтларнинг умумий номи. *Баҳорда кўкариб, ёзда қуриб қоладиган ўтлардан эфемерлар шўрхок ерда кўп учрайди. «Ўзбекистон географияси».*

ЭФИР [юн. aither — ҳаво, эфир; ҳавонинг юқори, нурли қатлами] **1** *эск. физ.* 19-асрдан то 20-асрнинг 20-30-йилларигача ўтган физикларнинг тасаввурига кўра, юлдузлараро, сайёралараро олам фазосини ва моддалардаги атомлараро, молекулалараро бўш жойларни тўлдирган қандайдир муҳит.

2 Осмоннинг, жаҳоннинг радиотўлқинлар тарқаладиган муҳитининг умумлашма номи. *Эфирга чиқмоқ. Эфирда эшиттирмоқ. Эфирдан келган хабар. ■ Сен эй, сарҳад билмас эфир мавжлари, Дунёга ёй: Бугун қутлуғ айём, де. Миртемир.*

3 *ким.* Кўшалоқ углеводород гуруҳдан иборат хушбўй суюқ органик моддаларнинг умумий номи (тиббиётда эт ўлдирувчи дори, техникада эритувчи сифатида ишлатилади). *Содда эфирлар. Этил эфир. ■ Кучли таъсир этадиган дориларнинг кўпи эфир ва алкоголь билан аралаш ҳолда тайёрланган бўлади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

ЭФИРЛИ Эфир берадиган, таркибида эфир бўлган. *Эфирли аралашма. Эфирли ўсимликлар.*

ЭФФЕКТ [лот. effectus — ҳаракат, фаолият; натижа] **1** Иш, фаолият ва ш.к. нинг натижаси. *Иқтисодий эффект. Даволанишдан олинган эффект.*

2 Мослама, қурилма ва ш.к. воситасида муайян таъсир, таассурот туғдирувчи восита, усул. *Шовқин эффекти (театрда).*

3 *физ.* Физик ҳодиса. *Фотоэлектрик эффект.*

ЭФФЕКТИВ [лот. effectivus — натижа берадиган, фойдали] Яхши амалий натижа,

эффект берадиган; унумли, фойдали. *Эффектдан чоралар. Эффектив таъсир. Маблагдан эффектив фойдаланмоқ.*

ЭФФЕКТИЛИ 1 айн. эффектив.

2 Кучли таъсир кўрсатадиган, эффекти бор. *Эффектли кўриниш. Эффектли усул.*

ЭХИНОКОКК [юн. echinos – типратикан + kokkos – дон, уруғ: шарсимон бактерия] тиб. Ит, мушук, бўри ичакларида бўладиган, уруғи уй ҳайвонлари орқали одамга ўтса, мия, ўпка, жигар ва б. ички аъзоларга жойлашиб, ўсиб, гўмбака айлана-би, оғир касаликка, ҳатто ўлимга ҳам сабаб бўладиган тасмасимон гижжа. *Қизингизнинг ўпкасига эхинококк тушган, аҳволи анча оғир..* Ё. Шукуров, Хирург.

ЭХИНОКОККОЗ Одам ва ҳайвонларда эхинококклар қўзғатадиган гижжа касаллиги.

ЭЧКЕМАР 1 зоол. Калтакесакларнинг бўйи 1,5 метргача етадиган, турли жониворлар билан овқатланадиган энг катта тури. *Қарасам, лўла болишдек баҳайбат бир махлуқ – эчкемар, ҳансираб ётибди.* Й. Шамшаров, Қаҳрамоннинг йўли.

2 қ.ҳ. Узумнинг бир хили; қизил, ҳусайнига ўхшаш ўртапишар хўраки узум.

ЭЧКИ Қувушшоҳлилар оиласига мансуб, кавш қайтарувчи жуфт туёқли сүт-эмизувчи ҳайвон. *Хонаки эчки. Тоғ эчкиси. Эчки сүти. Эчки жуни. Туяни шамол учирса, эчкини осмонда кўр.* Мақол. ■ *Эчкиларга ҳамма ҳайрон: нега Орифнинг эчкиси бир туққанда, иккита туғар экан-у, колхознинг эчкилари нуқул биттадан туғар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЭЧКИЧИ Эчки боқувчи, етиштирувчи чорвадор.

ЭЧКИЧИЛИК 1 Эчки боқиш иши, касби.

2 Чорвачиликнинг эчкиларни боқиш ва кўпайтириш билан шуғуланувчи тармоғи.

ЭЧКИЭМАР айн. эчкемар.

ЭШ 1 Ўртоқ, ҳамдам, йўлдош, шерик. *Кўп ўтмай, янги шаҳардаги бошланғич мактабга муаллим бўлиб кирди, билимли рус, қозоқ йигитларидан дўст-эш орттирди.* А. Мухтор, Чинор. *Ҳасратига қулоқ сол, ҳасратига бўлгил эш.* Т. Тула. *Кўпинча бу ҳазил-хузулларда улар бир-бирига эш бўлишарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 шв. Жуфт. *Бир эш маҳси.*

3 шв. Бола туғилгандан кейин тушадиган қобиқнинг қолдиғи; йўлдош.

4 Эш (эркаклар исми).

ЭШАК 1 Якка туёқлиларга мансуб, қулоқлари узун, сүтэмизувчи, отдан кичик иш ҳайвони. *Эшак минаннинг оёғи тинмас.* Мақол. ■ *Бобоқул ҳам юкларини эшагига ортиб бўлган эди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қишлоқ деҳқонлари қўқон араваларда, эшак араваларда ўрик, тут, терак саржинлари.. юклар бормоқда эдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Бефаҳм, ҳеч нарсага қизиқмайдиган одам ҳақида. *Ишқи йўқ – эшак, дарди йўқ – кесак.* Мақол.

3 (талаффузда кўпинча эшшак) Шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради.

4 Тўрт ёки кўп оёқли узун скамейка, ўтиргич. *Мулла Обид жавоб ўрнига қўл силтаб, Берди татар ўтирган ёғоч эшакнинг иккинчи бошига келиб ўтиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

5 шв. Чаён.

6 с.т. Ҳарак. *Дутор эшаги.*

7 с.т. Гимнастика машқлари учун белгиланган тўрт оёқли узун, усти чарм билан қопланган мослама; қозёл.

Кўп гап эшакка юк Ортиқча гап-сўзнинг фойдасизлиги ҳақида айтиладиган ибора. *Мулла минган эшакдай Жуда итоатли, ювош. Қамоқда эзилса, мулла минган эшакдай, бўйини солиб, бир кунмас-бир кун балки чиқиб келар..* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭШАКВОЙ 1 фольк. Халқ эртақларининг эшак образли қаҳрамони, персонажи (одатда, бу образда ўжарлик, аҳмоқлик хусусиятлари мужассамланади).

2 сўк. Тентак, аҳмоқ (кўпинча болаларга нисбатан айтилади).

ЭШАКЕМ, эшакем с.т. Терига, баъзан шиллиқ қаватларга катта-кичик пуфакчали тошмалар тошиши, қаттиқ қичишиш билан кечадиган касаллик; организмнинг аллергия реакцияси. *Эшониймларнинг битта-яримтасига эшакеми тошдимикан деган хаёллар билан бориб.. бир кишининг эшагини бир соатга ижарага олиб келтирдим.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЭШАКМИЯ бот. Дуккаклиларга мансуб, уруғи заҳарли кўп йиллик ёввойи ўт. *Қишлоқ жойларда донли экинлар билан бирга ўсадиган айрим ўсимликларда (эшакмия ва*

бошқаларда) заҳарли алкалоидлар мавжуд. «Фан ва турмуш». У вақтларда бу ерга сув чиқмаганда, эшакмиядан бўлак ўсимлик ҳам ўсмасди. Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.

ЭШАКҚУРТ зоол. Тенгоёқли қисқичбақасимонлар туркумига мансуб, тўқ бинафша рангли, бир неча жуфт оёқли умуртқасиз жонивор.

Димоғидан эшакқурт ёғилмоқ қ. димоғ 3. *Масуманинг эри димоғидан эшакқурт ёғилладиган, серзарда бойвачча эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. Ҳемирининг тайини йўғ-у, димоғидан эшакқурт ёғилади. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

ЭШВОЙ Ўзбек халқ ашула ва куйларидан бирининг номи. *Сухбатимга кўзи шахло, қоши ўқ-ёй истарам, Бошга парқу, тингламоққа савти эшвой истарам.* «Муштур».

ЭШДОШ Эшлари бир, жуфт.

Эшдош ундошлар тлш. Бир жуфтликни ташкил қиладиган ундошлар (мас., п ва б, т ва д.)

ЭШЕЛОН [фр. echelon < echelle – зина, зинаполя; шкала] 1 ҳарб. Махсус юк, техника, артиллерия, танк ва қўшинлар ортилган поезд ёки автоколонна. *Ҳарбий эшелон.* ■ *Бизлар бир эшелон солдат, бепоеъ даштга тушиб, саёзгина дарё бўйида чодир тикиб ётардик. О. Ёқубов, Излайман.*

2 ҳарб. Кетма-кет саф тортган, биринкетин жангга солинадиган қўшинларнинг навбатдаги гуруҳи. *Биринчи эшелон.* ■ *Авиаразведканинг маълумотига қараганда, душман биз тарафга иккинчи эшелонини бурган. Шухрат, Шинелли йиллар.*

3 Бир хил юк ортилган, бир мақсад билан жўнатилган поезд ёки автомобиллар қатори. *Пахта ортган эшелонлар кетма-кет ўтмоқда.* ■ *Станциядан телефон қилишди. Эшелон келибди. Юкларни эртадан қолдирмай ташиб олмасак, штрафга кирар эмиш. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

ЭШИК 1 Уй, хона, бино ёки ҳовлининг кираверишида ўрнатиладиган, очиб-ёпиб туриладиган қурилиш буюми. *Икки табақали эшик. Уймакор эшик. Кабинет эшиги. Кўча эшиги. Ҳовли эшиги. Эшикни очмоқ. Эшикни тақиллатмоқ. Меҳмон келар эшикдан, Ризқи келар тешикдан. Мақол.* ■ *Дилдор шарт ўрнидан турди-ю, эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 Умуман, одам, жонивор, нарсалар жойлашадиган қурилма, мосламаларнинг кириб-чиқилладиган, очилиб-ёпиладиган қисми. *Машинанинг эшиги. Самолётнинг эшиги. Қафаснинг эшиги.* ■ *Автобуснинг эшиги овозсиз очилди: -Марҳамат, чиқинглар. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати. Бу ўртада соат эшиги очилиб, какку қуш чиқди-да: «Какку! Какку!», деб яна кириб кетди. У. Исмоилов, Сайланма.*

3 шв. Ҳовли, уй-жой; хонадон. [Мирзакаримбой:] *Эшигимда жуда кўп одамлар ишлаган. Ойбек, Танланган асарлар. -Эшигини топа олдингизми? -Топдим. Айтганингиздек, унинг эшигини Тошкентда ҳар ким билар экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Эшик супурмоқ 1) ҳовли супурмоқ; 2) хизматкор бўлиб ишламоқ, хизматкорлик ишларини бажармоқ. *Эшигимни супурсин бу қўмондон, Бўлсин барча қилганига пушаймон. Ҳ. Олимжон. [Жамила:] Мен сизни ўла-ўлгунча дуо қилай, лойиқ кўрсангиз, чўрингиз бўлиб, эшигингизни супурай. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

4 Ташқари, ташқи майдон, кўча. *Эшик совуқ.*

Эшикка чиқмоқ 1) уйдан, хонадан ташқарига, ҳовлига чиқмоқ. *Кўрпача ёзиб, уни ўтқизгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди. С. Кароматов, Олтин қум. Назарбой эшикка чиқиб қараса, бу чодирдан бошқа чодирлар кўп, одамлар сон-саноксиз.. «Ой-сулу»; 2) ҳожатга чиқмоқ, ёзилгани чиқмоқ, ёзилмоқ.*

5 кўча Бир мақсадга, ерга етишиш, эришиш йўли, имконият йўли. *Бахт эшиги кўришиб турибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Барча орзулар эшиги деярли ёпиқ эди. Н. Сафаров, Жасоратнинг туғилиши.*

Эшик оға (ёки оғаси) Ўрта Осиё хонлиқларида хон саройидаги бош хизматкор; олий ҳукмдорнинг турли қабул маросимларини ўтқазиб ишларига мутасадди бўлган шахс. *Эшик оға кириб, аркони давлатнинг ҳозир бўлганини билдиргач, Ҳусайн Бойқаро киришга ижозат берди. Ойбек, Навоий. Эшик қоқмоқ 1) эшикни тақиллатмоқ; 2) бирор вақт, фурсатнинг яқинлашиб, келиб турганини билдирувчи ибора. *Баҳор эшик қоқяпти.* ■ *Айниқса, эшик қоқиб ёз келди-ю, хаёл тўрт ёққа сочилиб, вақт етишмай қолди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.**

ЭШИЛМОҚ I Эшмоқ I I фл. ўзл ва мажх. н. *От белига торта берди сайислар Ипакдан эшилган майин айилди. «Ойсулув».*

2 *кўчма* Кокил каби таралмоқ, ипакдай майин осилиб сочилмоқ. *Қора зулфинг эшилгандир тол-тол.. «Муродхон». Кахрабодек сап-сарик сабзи унинг пичоғи остида ипак сангари эшилиб, таралиб чиқар эди. А. Мухтор, Чинор.*

3 *кўчма* Мулойим ҳаракат, ҳолат касб этмоқ (шахс ҳақида). - *Тухтанг!* — *деди жувон ноз билан эшиларкан. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. Бунақа пайтда оғзимиздан бол томиб, ўзимиз ҳам эшилиб кетамиз. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.*

ЭШИТИШ I Эшитмоқ фл. ҳар. н. *Ҳикояни эшитиш асноси имомда бир гижиниш вазияти бор эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Одам ва ҳайвонларнинг эшитув аъзоси ва эшитув анализатори орқали товуш тўлқинларини қабул қилиш хусусияти.

ЭШИТМОҚ I Товушни эшитиш аъзоси орқали қабул қилмоқ; кулоғига кирмоқ, чалинмоқ. *Кимнингдир инграганини эшитди. Отнинг кишнаганини эшитди. ■ Саодатхоннинг оёқ шарпасини эшитиб, секин кўзларини юмди. С. Зуннунова, Янги директор. Отасининг хуррагини эшитиб, кўнгли равшан тортиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Диққат-этибор билан, маъно, мазмунини ҳам англаш, ўзлаштириш мақсадида кулоқ бермоқ; тингламоқ. *У Меъморнинг гапларини эътироз билдирмай эшитар, бош қимирлатиб тасдиқларди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўз умримда кўп одамларни кўрганман, кўпларнинг саргузаштларини эшитганман. С. Аҳмад, Юлдуз.*

3 Хабар топмоқ, хабардор бўлмоқ, эшитиб билмоқ. *Достон битибди, деб эшитдик, оға. Қачон ўқийсиз? С. Сиёев, Ёруғлик. Чанғи сайлини ҳам ўзинг ўйлаб топдинг. Билардинг, опанг эшитиб қолса, адабингни беришини. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

Гап эшитмоқ Сўкиш, қарғиш ва ш.к. мазмундаги танбеҳ олмоқ. *Қилар ишни қилган Писмиқ-ку, мана энди мен гап эшитяпман. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.*

ЭШИТТИРИШ I Эшиттирмоқ фл. ҳар. н.

2 Радио ёки телевидение орқали товушни узатиш, юбориш; радио ёки телевидение орқали узатиладиган концерт, маъруза ва

ш.к. Болалар учун эшиттириш. *Эшиттиришлар дастури. Бугунги эшиттиришимиз тамом бўлди.*

ЭШИТУВЧИ I Эшитмоқ фл. сфдш.

2 айн. **тингловчи.** *Радио эшитувчилар. ■ ..ўйлаб қараса, ҳақиқатан ҳам яхши агитатор бўлиш учун аввало эшитувчилардан кўпроқ нарсга билиши, кўпроқ тажрибага эга бўлиши керак экан. П. Қодиров, Уч илдиш.*

ЭШКАК Қайиқни (баъзан кемани ҳам) ҳаракатга келтириш ва бошқариш учун хизмат қиладиган узун дастали ёғоч курак. *..туну кун бақирик-чақирик, узун эшакларнинг бетиним шалоплагани, кемачиларнинг сўжингани эшитилиб турарди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Эшкак эшмоқ (ёки тормоқ) Эшкакни сувга уриб, қайиқни ҳаракатга келтирмоқ. *Ишчи ёшларимиз байдарка ва каноэда эшкак эшиш.. билан шуғулланишни ёқтирадилар. Газетадан. У тезроқ соҳилга чиқиб олиш учун жон-жаҳди билан эшкак тортишга тушди. «Ёшлик».*

ЭШКАКЛИ Эшқаги, эшаклари бўлган. *Саккиз эшакли қайиқ.*

ЭШКАКЧИ I Одам ва юкларни дарёдан ўтказишни ўзига касб қилиб олган киши; қайиқчи. *Қайиқ соҳилга чиққач, эшакчи қайиқни толнинг поясига боғлайди. А. Эшонов, Ҳикоялар.*

2 Эшкак урувчи, эшкак тортиб, қайиқни ҳайдайдиган киши; қайиқ ҳайдовчиси. *Бизнинг қайиқда моҳир эшакчи бўлмаган одам ортиқча юк. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.*

ЭШКИЛ-КИШАН Занжир, кишан. *Бир гуноҳорни ёки гуноҳкор саналган бир кишини тугиб келтирадилар, уни қамаб, оёғига эшкил-кишан ёки кунда урадилар. С. Айний, Жаллодлар.*

ЭШЛИК I Эшга хос ҳолат, эш эканлик.

2 Эшларга хос муомала, муносабат; дўстлик, ўртоқлик муносабатлари. *Эшлик қилмоқ. ■ Кулунтой ҳам унга қилиб эски эшлик, Ўргатибдир Кўканчага жувозкашлик. Ф. Фулом.*

ЭШМА Эшиб ясалган, чийратма, пишиқ, *Эшма ил.*

ЭШМОҚ I I Айлангириб, бураб, товлаб пишиқ қилмоқ; пишитмоқ, чийрамоқ; йигирмоқ. *Қамиш эшмоқ. Белбоғни эшиб боғламоқ. Арқон эшмоқ. ■ Мен ҳам тек тур-*

масдим: пахтани чиғириқдан чиқарар, кала-ва ўрар, пахта савар, ҳатто пилта ҳам эшиб берардим. Ё. Шукуров, Қасос. Ҳаётхон бечора ип эшиб, марваридларни теришга ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма* Ўрнига кўймоқ, ўринлатмоқ, қойил қилмоқ, қиймоқ. *Гапни эшади-да.* ■ *Гоҳо Юсуф амаким кўлига дуторини оларди-да, шундай эшиб чалардики, юрагимизни сув қилиб юборарди.* У. Икромов, Унутилмас хотиралар.

Ип эшолмайди қ. ип.

ЭШМОҚ II *айн.* эпкак эшмоқ қ. эшкак. *Лаби чўччайган кичкинагина санитар қиз эшкак эшарди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЭШОН [ф. *ایشان* -- 3-ш. кўпликтаги шахс олмоши: улар; мулла, шайх] Диндорлар орасида маълум обрў қозонган руҳоний, дин пешвоси. *Бу эшон биров билан сўзлашганда, ўзини худди кимга қайси жаннатдан ўрин бериш тўғрисида худо билан сўзлашиб келгандай тутарди.* А. Қаҳҳор, Тўй.

ЭШОНЗОДА [ф. *ایشانزاده* — эшоннинг боласи] Отаси эшон бўлиб ўтган, эшонлардан таркаган шахс, эшон боласи, авлоди. *-Ўзимиз тошкентлик бўламиз, эшон-зодаларданмиз, мадраса кўрган муллои забардастлардан бўламиз, — деди домла.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЭШОНОЙИМ (*тўғриси эшон ойим*) қ. ойим 2.

ЭШОНПАРАСТ [ф. *ایشانپرست* — эшонни ҳурматловчи] Эшонларга қўл берган, уларга сизинувчи, ўтакетган диндор киши.

ЭЪЗОЗ [а. *إعزاز* — иззат, ҳурмат; меҳр, илтифот] 1 Ҳурмат-эътибор ҳис-сезгиси ва унинг ифодаси; эҳтиром. *Отага қўйилган ҳайкал, районнинг унинг номидалиги — бу эъозлар Отага халқнинг меҳр-оқибатини билдиради.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Эъоз қилмоқ (*ёки этмоқ*) *айн.* эъозламоқ. *Хурлик деб тўкилган бу қон рангини Юрак-юрагимдан қилгумдир эъоз.* Ж. Жабборов. *Ҳар лаҳза фирибгарлик бобида бўлиб шоввоз, Ростгўйликни тарк айлаб, ёлғонни этдим эъоз.* «Муштум».

2 Эъоз (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЭЪЗОЗЛАМОҚ Меҳр-эътибор билан муносабатда бўлмоқ, эъоз этмоқ. *Дарҳақиқат, инсон тафаккур эта бошлаган даврлардан бери.. энг азиз зотни — онани*

эъозлайди. «Фан ва турмуш». *Ерга алоҳида меҳр-муҳаббат қўйиб, уни эъозлашни расм қилиб олган халқ Фарғонани харобачиликдан сақлаб қолди.* Газетадан.

ЭЪЗОЗЛИ Эъозлашга лойиқ, эъозга сазовор; ҳурматли. *Эъозли меҳнат. Эъозли меҳмон. Эъозли муҳаббат.*

ЭЪЛОН [а. *إعلان* — кўпчиликка маълум қилиш, билдириш; хабарнома] Кўпчиликка етказилиши зарур бўлган хабар, янгилик, буйруқ, фармон; шундай хабар ёзилган қоғоз, ҳужжат, билдириш. *Газетадаги эълон. Эълон ёзмоқ. Эълон тахтаси.* ■ *Турли хил эълонлар ёништириб ташиланган доска рўпарасидаги қоровулхонага югуриб бордим.* Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил.

Эълон қилмоқ 1) ҳаммага маълум қилмоқ, билдириш. *Мажлис ҳақида эълон қилмоқ;* 2) тантанали суратда билдирмоқ. *..кечга яқин тўполон босилгач, Ҳорун бўзчини Маймана ҳокими деб эълон қилишди.* Мирмуҳсин, Меъмор; 3) бермоқ, билдирмоқ. *Ҳайфсан эълон қилмоқ.* ■ *Армия кунда командир Элмуродга ташаккур ҳам эълон қилди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 4) босилмоқ, берилмоқ (матбуотда). *Турсуной ҳақидаги очерким.. газетада эълон қилинди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЭЪЛОННОМА [эълон + нома] Ёзма эълон, билдириш; мурожаатнома. *Урмонжон.. бу эълонномани ўқиб, аввал хит бўлди, кейин кулгиси қистади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЭЪТИБОР [а. *اعتبار* — ҳурмат, иззат-икром; ҳисобга, назарга олиш; обрў, нуфуз] 1 Бирор кимса ёки нарсага қаратилган диққат-назар, фикр, ёд. *Эътиборини жалб қилмоқ. Эътибор билан разм солмоқ.* ■ *Отабек диққат ва эътибор билан қутидорни кузатиб, жавоб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бир уй меҳмоннинг эътибори жажжигина Азизжонда.* Газетадан.

Эътибор бермоқ Диққат-эътиборни қаратмоқ, эътиборини йўналтирмоқ. *Бойваччанинг орқасида от қўйиб келаётган одамга эътибор беринг.* К. Яшин, Ҳамза. **Эътибор қилмоқ** *айн.* эътибор бермоқ. *Мастон унга эътибор қилмай, отнинг очиқ қолган қуларига қаради.* А. Қаҳҳор, Мастон. **Эътиборга олмоқ** Ҳисобга олмоқ, назарда тутмоқ. *Сен айтган икки нарса илмга маълум эканлигини эътиборга олсак, сен ўтказадиган тажрибанинг*

асосий вазифаси мана шу саволга жавоб бериши. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Ўзга томонидан бўлган ҳурмат ҳисси; қозонилган ҳурмат; обрў, нуфуз. *Эътибори кетди. Эътибори йўқолди.* ■ Низомиддиннинг кўз олдида бу нотаниш одамнинг эътибори янада ошди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Эътибор қозонмоқ (ёки топмоқ) Обрў-ҳурматга эга бўлмоқ, яхши ном чиқармоқ. [Ҳожи] Нормуҳаммад қушбеги олдида ундан ҳам юқорироқ ва мавнолироқ эътибор қозонди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Тошкент чаманзор — Бутун халқ олдида тонди эътибор.* Х. Расул. *Гарчанд баъзи жойда тондим эътибор, Кўксимда нелардир таратур зиё.* А. Орипов. **Эътиборга тушмоқ** Кишилар эътиборини тортиб, ўзига жалб қилмоқ. *Кейинчалик устод Қавом эътиборига тушиб, унинг тавсияси билан Мирзодан иш олган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Эътибордан қолмоқ** Кўпчиликнинг диққат-эътиборини йўқотмоқ. *Агар юлғичликни ташламасангиз, халқ эътиборидан қолиб, шарманда бўласиз.* «Муштум». **Эътибори билан** Жиҳат(и)дан, кўра. *Бадиий таржима моҳият эътибори билан халқлар ўртасида олтин кўприқдир.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

3 Эътибор (хотин-қизлар исми).

ЭЪТИБОРАН [a. *اعتبار*] — ҳурмат ёки ишонч юзасидан; =дан бошлаб, ҳисоблаб] кўм. (ч.к. билан) Пайт ёки макон (жой) билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, пайт, макон муносабатини ифодалайди. *Ёнғоқдан эътиборан сойга тушгунча кўндаланг эгати алоҳида тахта бошланади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ота-она фарзандини туғилган кунидан эътиборан парваришлаб, ювиб-тараб.. катта қилади.* Газетадан.

ЭЪТИБОРЛИ 1 Эътибори, обрўси, нуфузи бўлган, сўзи ўтадиган; нуфузли, ишончли, мўтабар. *Қишлоқнинг эътиборли кишилари.* ■ *Ашула тугагач, эътиборли бир одам келин билан куёвни қутлаб, бахт ва тотувлик, ували-жували бўлишни тилади.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Эътиборга лойиқ; арзирли. *Шайх Ҳамзага бир ўқрайиб қаради-ю, лекин эътиборли гап айтишга ўзида куч тополмади.* К. Яшин, Ҳамза.

ЭЪТИБОРСИЗ 1 Назар-писанд қилмайдиган, бепарво; менсимайдиган. *Мен бу диссертация деб худбин бўлиб кетдим, сенга*

эътиборсиз бўла бошладим. А. Мухтор, Чинор. *Анвар ўлтирар экан, эътиборсиз қўл силтади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Назар-эътибордан қолган, обрўсини йўқотган, нуфузи йўқ, обрўсиз. *Эл олдида эътиборсиз бўлиб қолмоқ.*

ЭЪТИБОРСИЗЛИК Эътиборсиз муносабат, эътиборсиз бўлиш, эътиборсиз ҳолат; бепарволик. *Қораилон ўз орқасида ўғил болача кийиниб, тик турган Бадиани пайқамади.* Бу Қораилоннинг биринчи эътиборсизлиги эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЭЪТИДОЛ [a. *اعتدال*] — шушқоматлик, адиллик; мўтадиллик, ўрта даража; бир текисдалик, мутаносблик] эск. кт. Бир текисдаги, мўтадил ҳолат, мувозанат. *Анварнинг кўнглидаги қоронғилик ҳам кучайди, юрак уриши эътидолдан чиқиб, ўғри кишидек атрофга қарана бошлади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЭЪТИМОД [a. *اعتقاد*] — таянч, суяниш; ишонич, ишонч] **1** Самимий, тўғри, одил деб ҳисоблаб, қаттиқ ишонич, шунга асосланган ишонч. *Агар ҳақиқатни айтилса, хон ўзидан бошқа ҳеч кимга эътимод қилмайди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Кўз тутилган, ишонилган кимсадан кутилган, унга боғланган умид, ишонч. *Биз келажакка ишонган улуг халқимиз. Шунинг учун ҳам ёшларга эътимодимиз катта.* ■ *Эндиликда чол-кампир топган-тутганини Топилга атаган, бутун эътимодини шу кенжа ўғлига қўйган.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЭЪТИМОДЛИ Эътимод қилса, ишонса бўладиган; ишончли. *Ҳусайн Бойқаро.. эътимодли саркардалар билан қуришган ҳолда борар эди.* Ойбек, Навоий.

ЭЪТИМОДНОМА [эътимод + нома] эск. Ишонч ёрлиғи, ваколатнома, ваколат ҳақидаги расмий ҳужжат. *Эли эътимодномасини топширди.*

ЭЪТИРОЗ [a. *اعتراض*] — йўлни тўсиб қўйиш; қарши ҳаракат; қаршилик, келишмаслик] Бирор нарса, таклиф, иш-ҳаракат ва ш.к. га қарши фикр; қаршилик, норозилик. *Қатъий эътироз. Бу таклифга эътироз борми? Эътироз билдирмоқ. Эътироз қилмоқ.* ■ *Муҳаммад Расул ҳўжайиннинг кайфи ўзгаргани учун уйлаган эътирозини айтишга ботинмай турди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бемаслаҳат ҳеч кимнинг фикрига эътироз билдирмайди.* Э. Усмонов, Ёлқян.

ЭЪТИРОЗЛАНМОҚ кам қўлл. Эътироз билдирмоқ. *Хотинга мувофиқ бўлиш ва бўлмасликнинг унча кераги йўқ, — деди Ҳомид эътирозланиб.* А. Қодирий, Утган кунлар.

ЭЪТИРОЗСИЗ Эътироз билдирмай ёки билдирилмай; сўзсиз. *Эътирозсиз «хўп» деди. Кун тартиби эътирозсиз қабул қилинди.*

ЭЪТИРОФ [a. اعتراф] — таниш, тан олиш; икром бўлиш, бўйнига олиш; тавба] Бирор гап, фикр, иш-ҳаракат ва ш.к. ни тўғри, ҳақиқат деб билиш, қабул қилиш. *Ҳақиқатни эътироф қилмоқ. ■ У бу эътирофни кузлари билан, термилиб боқилари билан жуда аниқ билдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Эътироф этмоқ (ёки қилмоқ) Тан олиб тасдиқламоқ. *«Кошинга шошадиган еримиз йўқ», деб корфармо жаноблари хато қилганлар, буни эътироф этамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..Миродилнинг табдилри ва оқил бир шахс эканлигини эътироф қилиб, унинг бутун талаб ва табдилларини тўғри топдилар.* У. Исмоилов, Сайланма.

ЭЪТИҚОД [a. اعتقاد] — ишонч, ишониш; кўнгилда тасдиқлаш; имон, маслак] 1 Қатъий ишонч, дилдан эътироф этилувчи тушунча, нуқтаи назар, қараш. *Эътиқодга кўра, чинор мингга кирган соати ўзидан-ўзи ёниб кетиши керак экан.* А. Мухтор, Чинор. *Ҳар қандай одамнинг ҳам ўзига хос хулқ-атвори, эътиқоди, дунёқараши бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Бирор кимсага ёки нарсага бўлган ишонч; ишонч ва ихлос билан қараш. *Журабой отанинг командир йигитга эътиқоди ўн чандон ошди.* Ҳ. Ғулом, Машғал. *Омон отада билимга, илғор усулларга эътиқод жуда баланд.* Ҳ. Назир, Маёқ сари.

3 Худога ёки, умуман, бирор гайритабиий кучга ишониш; имон. *У ўз эътиқоди билан диний одам бўлиб, намозни ҳам қанда қилмайди, рўзани ҳам.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Эътиқод қўймоқ Эътиқод билан муносабатда бўлмоқ, боғланмоқ. *Ерни севган, унга эътиқод қўйган деҳқон мул ҳосил учун курашни эрта куздан бошлайди.* Газетадан. *Сиз у билан синашта эмассиз-ку, эътиқод қўйишингизни қаранг.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ЭЪТИҚОДЛИ Ўз эътиқодига эга, эътиқодда мустаҳкам. *Эътиқодли кишилар.*

ЭЪТИҚОДСИЗ Эътиқоди йўқ, эътиқод қўймайдиган.

ЭЪТИҚОДСИЗЛИК Эътиқоди йўқлик, эътиқод қўймаслик. *Эътиқод Али Қушчини инсон ва олим сифатида улуғласа, эътиқодсизлик мавлоно Муҳиддинни тубанлик жариға иргитади.* «ЎТА».

ЭҲ унд.с. 1 Завқ-шавқни, қувончни, шодликни билдиради. *-Эҳ! — деб юборди Сангин ўз ўйидан ўзи завқланиб.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ям-яшил ўтов ичра ясаб бир хужра, Қўйсанг агар патефон.* Эҳ.. роҳатижон. Х. Салоҳ.

2 Афсусланиш, ачиниш, ўкинч ёки пушаймонни билдиради. *Эҳ, бу дунёнинг иши-я! На хотин! На кулба! Ш.* Тошматов, Эрк қуши. *Эҳ, аттанг, орзулар учди ҳавога.* Я. Курбон, Меҳрим ва қаҳрим.

ЭҲА унд.с. Ажабланиш, таажжуб ёки қувонч, шодликни билдиради. *Эҳа, олиб келдингизми, ниҳоят! ■ Эҳа, сиз ҳали хотинларнинг гапини кўтариб келдингизми бу ерга.* Қиҳ-қиҳ, э омон бўлинг-э! П. Турсун, Ўқи-тувчи.

ЭҲЕ айн. эҳа.

ЭҲЗОН [a. أحزان] — хафалик, маъюслик; қайғуриш, ғамга ботиш]: *кулбаи эҳзон поэт.* Ғамхона, ғам-ҳасрат уйи, қайғу ҳукм сурган кулба. *Бир боқмаганин ҳоли паришонима сўзлаб, Бир келмаганин кулбаи эҳзонима айтинг.* Ҳ. Ғулом, Машғал.

ЭҲРОМ I [a. إحرام] — мусулмонларнинг ҳаж даврида муқаддас ҳудудга кириши ва эҳром кийиши] 1 Маккага ҳаж сафарига отланган кишиларнинг маълум вақт давомида баъзи нарсалардан фойдаланишдан (мас., атир сепиш, соқол-мўйлов, тирноқ олиш ва б. дан) ўзини тийиши.

2 Ҳажга борувчиларнинг махсус кийими: нина тегизилмаган икки парча қалинроқ газлама (мас., бўз)дан иборат бўлиб, бири бўйин ва чап елкага, иккинчиси белдан пастга ўралади.

ЭҲРОМ II [a. أهرام — «пирамида» (هرم)] с. нинг кўпл.] 1 айн. пирамида 1, 2.

Миср эҳромлари Қадимги Миср фиръавнларининг пирамида шаклида қурилган катта тош сағаналари. *Мисрнинг кўкўпар эҳромлариини Қай куч қилди кекса Помирга йўлдош.* Зулфия.

2 Пирамида шаклидаги бино, иншоот, масжид, мақбара. *Замонлар ғубори чуқиб,*

бутун зағфарон тошлари қорая бошлаган Чашмаи Аюб эҳроми соясида эски шаҳар бозори жойлашган эди. О. Мухтор, Бухоролик бир йигит.

ЭҲСОН [a. *إحسان*] — яхшилик, самимийлик, мурувват; бирор нарсани ҳада қилиш; хайр-садақа] 1 Хайрли, савобли иш, кори хайр; эзгулик. *Бахил эҳсондан қочар, хасис — меҳмондан (қочар)*. Мақол. ■ *Ёғи йўқ, қаймоғи йўқ чойи қурсин, Хайри йўқ, эҳсони йўқ бойи қурсин*. «Фольклор».

2 дин. Худо йўлига бериладиган зиёфат, хайр-садақа, хайр-саховат, хайр-эҳсон, худойи. *Кошки ул хайри эҳсон бергувчи зотлар берадиган бир парча читларини миннатсиз, озорсиз берсалар*. К. Яшин, Ҳамза. *Юзини соқол босиб кетган қаландар эҳсонни тезда кашкулга жойлаб.. узоқ дуо қилди*. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 Умуман, ҳада, инъом. *Эҳсон бермоқ*. ■ [Машшоқ] *Отабекдан катта-катта эҳсонлар кўргани учун, вақтнинг кечлигига ҳам эътибор қилмай, кирган эди*. А. Қодирий, Утган кунлар. *Ёзнинг эҳсони, олингар, азиз меҳмонлар!* Ойбек, Улуғ йўл.

4 Эҳсон (эркаклар исми).

ЭҲСОНЛИ 1 Хайрли, савобли ишларга доим тайёр, шундай ишларни кўп қилиб турадиган.

2 дин. Кўп хайр-эҳсон, худойи қилиб турувчи; художўй.

3 Саховатли, қўли очиқ.

ЭҲТИДО [a. *إتداء*] — тўғри йўлни қидириб топиб олиш ва шу бўйича йўналиш, бориш] Тўғри йўл билан бориш; оғмаслик.

ЭҲТИЁЖ [a. *إحتياج*] — муҳтожлик; зарурият, талаб, ҳожат] Бирор нарсага бўлган талаб; ҳожат, зарурат, зарурият, муҳтожлик. *Эҳтиёж сезмоқ*. *Маданий-маиший эҳтиёжларни қондирмоқ*. *Ортиқча изоҳга эҳтиёж йўқ*. *Унинг пулга эҳтиёжи йўқ*. ■ *Бора-бора чўл саҳрога айланди, одамлар ва отларнинг сувга эҳтиёжи оша борди*. М. Осим, Аждадолларимиз қиссаси. *Қўларим айлар ҳамиша Арзи муҳтожлик сенга, Айт-чи, жоним, борми сенда Кўз ёшимга эҳтиёж?* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ЭҲТИЁТ [a. *إحتياط*] — сақланиш, эҳтиёткорлик; захира] Номақбул нарса, таъсир ва ш.к. дан сақлаш (сақланиш), унга йўл қўймасликка қаратилган чора, тадбир; хатти-ҳаракат. *Ҳовлисида ёки эшигига яқин*

очиқроқ ерда эҳтиёт юзасидан оғзи тор, ичи кенг бошпана қовланган. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЭҲТИЁТ БЎЛМОҚ 1) эҳтиёт чораларини кўриб иш тутмоқ, эҳтиёт ҳолатни сақламоқ. *Ирода билан эҳтиёт бўлиб сўзлашиш.. кераклигини тушунарди Аҳмад*. Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) огоҳлик, зийраклик билан, авайлаб сақламоқ. *Укаларингга эҳтиёт бўл, доим кўз-қулоқ бўлиб тур*. **ЭҲТИЁТ ТУТМОҚ** айн. **ЭҲТИЁТ ҚИЛМОҚ**, **ЭҲТИЁТЛАМОҚ**.

..ўзингни эҳтиёт тут. **ЭҲТИЁТ ҚИЛМОҚ** 1) эҳтиёт чораларини кўриб сақламоқ, эҳтиётламоқ. *Қиз — биллур қадаҳ, эҳтиёт қилмасанг, қўлингдан тушиб кетади*. Шуҳрат, Шинелли йиллар; 2) тежамоқ, тежаб-тергаб, аяб, режаси билан сарф қилмоқ. *Уқни эҳтиёт қил! Мўлжални аниқ ол!* Ҳ. Фулом, Машғал; 3) авайлаб сақламоқ, бекитиб қўймоқ. *Хужжатларни эҳтиёт қилмоқ*. ■ *Йигитлар тилло тангаларни кафтларига қўйиб томоша қилишди*. *Ундан кейин эҳтиёт қилиб, ёнларига солиб қўйишди*. Мирмуҳсин, Меъмор. **ЭҲТИЁТИ ШАРТ** Ҳар эҳтимолга қарши; эҳтиётдан. *Сайфий, эҳтиёт шарт дегандай, қўйнига беш-олти ғазал қистириб келган*. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЭҲТИЁТДАН Эҳтиёт юзасидан, ҳар эҳтимолга қарши. *Абдиларнинг бу томондан эшиги бўлмаса ҳам, Омил эҳтиётдан кузатиб турди*. С. Юнусов, Қутилмаган хазина. *Пайти келганда Йўлчи бойларга.. қарши сўзлаб, мардикор бермасликка ундаб, эҳтиётдан яна кичқариб қўяди: -Сара нон!* Ойбек, Танланган асарлар.

ЭҲТИЁТКОР [a. + ф. *إحتياطكار*] — эҳтиётли, эҳтиёткорлик билан иш қиладиган] 1 Олдиндан эҳтиёт чоралари кўриб, эҳтиёт бўлиб, олди-кетини уйлаб иш қиладиган, эҳтиёткорона иш тутадиган. *Эҳтиёткор одам*. ■ *Ҳа, Рустамбек ҳар ишда эҳтиёткор*. Ҳамза, Паранжи сирласи.

2 Тежаб-тергаб, аяб, режаси билан сарф қиладиган, исрофгарчиликка йўл қўймайдиган; тежамкор, режали. *Эҳтиёткор бичиқчилар*.

ЭҲТИЁТКОРЛИК Эҳтиётлик билан, эҳтиёт чораларини кўриб иш туттиш; мулоҳазакорлик. *Мирзакаримбой илоннинг ёғини ялаган одам эди.. айёр, муғомбир.. у юраксиз эмас, балки ҳар ишда эҳтиёткорликни маъқул кўрар эди*. Ойбек, Танланган асарлар.

ЭХТИЁТКОРОНА [a. + ф. احتباطكارانه] — охирина ўйлаб, мулоҳазакорлик билан, эҳтиёт қилган ҳолда] Эҳтиёткорлик билан, эҳтиётлик билан, эҳтиёт бўлиб ёки эҳтиёт қилиб. *Эҳтиёткорона иш тутмоқ. Эҳтиёткорона муомала қилмоқ.*

ЭХТИЁТЛАМОҚ Эҳтиёт ҳолда тутмоқ, эҳтиёт қилмоқ. *Ҳужжатларни эҳтиётлаб қўй. Ярани эҳтиётлаб боғламоқ.* ■ *Каникулда ишлаб топган пулига олган бир сидирга уст-бошини беш йил эҳтиётлаб кийди. Р. Раҳмон, Мехр кўзда. У балиқларни эҳтиётлаб, хашак устига қўйди-да.. яна нари кетди. Н. Фозилов, Дийдор.*

ЭХТИЁТЛИК айн. эҳтиёткорлик. *Саудий ҳаддан ошиб кетди. Ундан эҳтиётлик талаб қилган Ёқубжон билан уришиб, уни «сотқин» деди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ЭХТИЁТСИЗ 1 Эҳтиёт бўлмаб ёки эҳтиёт қилмай иш тутувчи; талбирсиз. *Эҳтиётсиз бола.* ■ *Элмурод кечаси эшикка эҳтиётсиз чиқди-ю, шамоллаб қолди. П. Тур-сун, Ўқитувчи.*

2 кам қўл. Эҳтиёт қилмай, палапартиш сарф қилувчи; режасиз, исрофгар.

ЭХТИЁТСИЗЛИК Эҳтиётсиз ҳолда иш тутиш; бепарволик, мулоҳазасизлик. *Бахтсиз ҳодисалар, кўнгилсиз воқеалар кўпинча эҳтиётсизлик оқибатида юз беради. Газетадан.*

ЭХТИЁТЧАН кам қўл. айн. эҳтиёткор 1.

ЭХТИМОЛ [a. احتمال] — бардош бериш; чидамлилик; эҳтимоллик, мумкинлик] 1 Рўёбга чиқиш, амалга ошиш, юз бериш имконияти; мумкинлик. *Қани энди, ҳаётдаги саноқсиз эҳтимолларнинг барчасига жавоб топши мумкин бўлса. С. Кароматов, Олтин кум. Уни энг қаттиқ қўрқитган нарса — бу суратнинг босқинчилар қўлига тушиб қолиши эҳтимоли эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 мод. с. Балки, =са керак, бўлиши мумкин. *Унинг келиши эҳтимол.* ■ *Шербек ўшанда ҳол сўраб, эҳтимол, хато қилгандир. С. Анорбоев, Оқсой. Эҳтимол, хон табибни истаган пайтда топши осон бўлсин, деб шундай қилгандир. С. Сиёев, Ёруелик.*

Ҳар эҳтимолга қарши Эҳтимол юзасидан. *Бели синган сарбоз.. ҳар эҳтимолга қарши, ерда ётган ўткир қилични олди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЭХТИМОЛКИ мод. с. айн. эҳтимол 2.

ЭХТИРОМ [a. احترام] — ҳурматлаш; иззат-ҳурмат] Юксак ҳурмат, иззат-икром. *Эҳтиром қилмоқ. Эҳтиром билан салом бермоқ. Зўр эҳтиром билан тилга олмоқ.* ■ *Улуғ шоир ҳайкали пойига меҳр-муҳаббат ва чуқур эҳтиром рамзи сифатида гуллар қўйилмоқда. Газетадан.*

ЭХТИРОС [a. احترام] — кучли истак, интилиш; зўр талаб] Зўр ҳис-туйғу, завқ, шавқ; жўшқинлик. *Эҳтирос билан гапирмоқ.* ■ *Эҳтирос тугён урганда, ақл чироғи хиралашади. Т. Жалолов, Олтин қафас. Севишганларнинг қалблари ширин-ширин талпингани-талпинган. Кўзларидаги мастона эҳтирос тумани оша бир-бирларини кўрадилар, холос. А. Мухтор, Чинор. Алимардон кўндан буён шу қадар эҳтирос билан куйламаган эди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.*

ЭХТИРОСЛИ 1 Эҳтиросга тўлган, оташин. *Эҳтиросли публицист.*

2 Эҳтиросни ифодалайдиган, эҳтирос акс этувчи; жўшқин. *Эҳтиросли сўзлар.* ■ *Унинг чўзинчоқ оқиш юзи ҳам эҳтиросли кўзлари.. сингари ички кечинмаларини узлуксиз акс эттиради. П. Қодиров, Уч илдиш.*

ЭХТИРОССИЗ Эҳтироси йўқ, эҳтиросдан холи, ҳиссиз. *Муаллиф шеър техникаси қоидаларини бузиш билан бирга, эҳтироссиз, маъжум фикрларга ўралашиб қолган. Газетадан.*

-ю (унлилардан кейин) 1 юкл. Таъкид, кучайтирув билдиради. *Шу ҳам иш бўлди-ю!* *Узи кап-катта бола-ю, қилаётган ишини қара!* ■ [Мозорни бузишаётганда] *Ма-читнинг катта домлаларию райисполкомла-ру [райижроком раиси]. Уша ерда бўлишди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Буни қамаган минг-боши-ю, бу ҳезалак махсум мендам доман-гир.* Н. Сафаров, Уйғониш.

2 брт. боғл. Уюшиқ бўлақлар ва гап-ларни бир-бирига боғлаш, бириктириш учун хизмат қилади. *Кечаю кундуз ишладик.* ■ [Фулмжон] *Мадрасада айтган гапларим учун қасос олаяпти, деб ўйлади-ю, минг-бошига бориб арз қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дадаси уни четлаб ўтди-ю, уч қадамча нарига бориб, қўлидаги зонтигини очди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Унинг хаёлига янги фикр келди-ю, ҳозирча институтга боришдан воз кечди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 зидл. боғл. Зид маъноли эргаш гапларни боғлаш учун хизмат қилади. *Уқийди-ю, мазмунига тушунмайди.* *Ишни бошлади-ю, битирмади.* ■ *Эшитади-ю, нима тўғриси-да сўз бораётганини фаҳламайди.* А. Умар, Мухтор. *Буни Убайдулла ака тўйдан кейин билди.* *Билди-ю, хуноб бўлмади.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ЮАНЬ [хит.] Хитой Халқ Республикасининг асосий пул бирлиги.

ЮБИЛЕЙ [лат. jubilaeus < қад. яҳ. jubel – қўй шохи] Бирор шахснинг туғилган кунини ёки бирор ташкилот, муассаса ва ш.к.нинг муайян йиллиги муносабати билан ўтказиладиган тантанали маросим. *Шоирнинг*

80 йиллик юбилеи. Университетнинг 50 йиллик юбилеи. Юбилей йили. ■ *Шу кунларда шаҳримизнинг улкан тўйи – шонли юбилейини муносиб нишонлашга катта тараддуд кўриляпти.* Газетадан. *Юбилей комиссиясининг раиси – бош инженер Умрзоқ минбарга чиқди.* С. Аҳмад, Поччажон.

ЮБИЛЯР Юбилейни нишонланаётган шахс, ташкилот, муассаса ва ш.к. *Нотиқ ўз сўзининг асосий қисмини юблярнинг илмий-ижодий фаолиятини чуқур таҳлил қилишга бағишлади.* «ЎТА». *Қуёш ўзининг сахий нурларини аямасдан юбляр республикамизга сочмоқда.* Газетадан.

ЮБКА [р. юбка < пол. юра – аёллар қўйлаги < а. جَبَّة – ип газламадан қилинган кенг енгли кийим] Хотин-қизларнинг белдан пастки уст кийими, шунингдек, аёллар европача қўйлагининг белдан пастки қисми. *Шерсть юбка. Калта юбка.* ■ У [Фотима] *енгларига чиройли қизил кашталар тикланган украинча оқ шойи кофта, қора юбка кийган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Юбка ва белгача тушадиган свитердан иборат комплект кенг тарқалди.* Газетадан.

ЮБОРМОҚ 1 Нарса ёки кимсани бирор томонга ёки жойга йўлламоқ, жўнатмоқ. *Хат юбормоқ. Совға юбормоқ. Пул юбормоқ. Вакил юбормоқ. Беморни касалхонага юбормоқ.* ■ *Сиз, шаҳаншоҳ, ўша соати музаффарни тайин айлаб, биз қулларига хабар юборсалар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шоҳрух.. вилояту ўлкаларга кўпроқ ўз ўғилларини юборди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Қўймоқ, киритмоқ. *Врач беморнинг вена-сига дори юборди.*

3 кўм. фл. взф. -(и)б шаклли етакчи феъл билан қўлланиб, ҳаракатнинг тугал, кучли тарзда, кўққисдан бажарилиши каби маъноларни билдиради. Қизитиб юборди. Қичқириб юборди. Қўрқитиб юборди. Йиқитиб юборди. Унутиб юборди.

Жаҳаннамга юбормоқ Нобуд қилмоқ, ўлдирмоқ. -Пашша талаятими, ҳозир ҳаммасини жаҳаннамга юборамиз, қорачам! — пашшаларни эзиб давом этди Жўра. Ойбек, Танланган асарлар.

ЮВИБ-ТАРАМОҚ Ювинтириб, тараб парвариш қилмоқ, шу жиҳатдан аҳволига қарамоқ. Ота-она фарзандини туғиган кундан эътиборан парваришлаб, ювиб-тараб, эркалаб-суйиб катта қилади. Газетадан. Қўшнилари савоб учун Малакнинг сочини боқиб, ювиб-тараб қўярди. Мирмуҳсин, Йўқолган жаҳоҳир.

ЮВИНМОҚ Бутун аъзоларини ёки маълум қисмини ювиб тозаламоқ. Ваннада ювинмоқ. Душда ювинмоқ. ■ У ечишиб, энди ювинаётган эди, эшик тақиллади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Фуломжон буларнинг ҳаммасини кўтариб, ҳовлига ювингани кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮВИШ ЮВМОҚ 1, 3, 4 фл. ҳар. н. Қозонни ювиш. Шўр(ни) ювиш. Мукофотни ювиш.

ЮВМОҚ 1 Сув (баъзан спирт, керосин ва ш.к.) билан ишқаб тоза қилмоқ, кирини кетказмоқ. Бетни ювмоқ. Қўлни совун билан ювмоқ. Йдишларни ювмоқ. Ярани спирт билан ювмоқ. Узумни ювиб емоқ. ■ Тўртинчи косани олиб кириб кетгандан сўнг, Ҳаёт қозонни ювди-ю, қопқоғини ёпиб, кириб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Баҳор ариқ бўйига ўтириб, помидор, бодринг ва пиёз ювди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. [Эрали] Отларни.. ювиб, тараб, эзарлаб, юганларди. «Эрали ва Шерали».

Кир ювмоқ Кир бўлган кийим ҳамда дастурхон, сочик, чойшаб каби рўзғор буюмларини кир кетказувчи воситалар (совун ва ш.к.) билан сувда ишқаб тозаламоқ. [Ойимхон] Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақиқа бир коса кепак олиб, нон қилиб еган. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Оқзиб олиб кетмоқ, ўпириб ёки ўйиб кетмоқ. Ёмғир девор сувоқларини ювиб кетди. ■ Сув нов остини ювиб кетяпти. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Аму оқар қир-

ғоқни ювиб, Кунлар ўтар кунларни қувиб. Гайратий.

3 қ.х. Тупроқ шўрини кетказиш мақсадида далага сув қўймоқ; яхоб бермоқ. Шўр ерларни қишда уч-тўрт марталаб ювдик. ■ Бу ерни текислашга ҳам, шўрини ювишга ҳам эҳтиёж йўқ. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 с.т. Эришилган ғалаба, муваффақият ёки бирор яхши нарсанинг қўлга киритилишини зиёфат билан нишонламоқ. -Оғайнилари, энди.. кечирасизлар, — деди Сангин плашининг чўнтагидан яримта ароқ чиқариб, — бу келганларинг ҳисоб эмас, кватиранга алоҳида ювамиз. А. Мухтор, Тугилиш. Бобо амаким ҳам олтимши йиллик тўйларини қилиб беришлари керак. Пенсияни ювмасалар бўлмайди. И. Раҳим, Тақдир.

Гуноҳини (ёки айбини, доғини ва ш.к.) ювмоқ Эзгу иш, яхшилик, ибратли хатти-ҳаракат ва ш.к. билан ўзини оқламоқ; гуноҳидан холи бўладиган иш қилмоқ. Махдумнинг бу сўзи юқоридаги гуноҳини ювгандай бўлди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Гулнор энди тап тортмади. Соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди. Ойбек, Танланган асарлар. **Кир ювди қ. кирювди. Қўлни ювиб, қўлтиққа урмоқ (ёки тиқмоқ)** Бирор кимса ёки нарсадан кўнгли совимоқ, ҳафсаласи пир бўлмоқ. Офтоб ойим эридан ҳам қўлини ювиб, қўлтиғига урган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮВОШ 1 сф.т. Шўхлик қилмайдиган, тинч ёки жим юрадиган; беозор. Ювош бола. Ювош от. ■ Мусулмонқул.. қўй каби ювош Тошкент ҳокими Салимсоқбекни ўлдириб, ўрнига Азизбекдек зolimни белгилади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дадам жуда ювош, ширинсўз чол эди. Ойбек, Танланган асарлар. Юрагингиз дарё-да, ойи! Ёки синфга нуқул ювош, ақлларини териб олганмисиз-а! Х. Назир, Опахонимиз.

2 рвш. Беозор тарзда. Зайнаб ювошигина кулиб, қизариб, чамадончасини кўча ўртасига қўйди. Ойбек, О.в. шабадалар. Қамчи жаҳлидан тушиб, Мавлон акага яхши шогирдлардек ювош боқди. Х. Фулом, Машғал.

ЮВОШЛАНМОҚ Ювош бўлиб қолмоқ, аччиғидан тушмоқ. Бу от анча ювошланиб қолди. ■ -Чиқ, яқинроқ ўтир, гап кўп, — деди ювошланиб чол. Ойбек, Улуғ йўл.

ЮВОШЛАШМОҚ айн. ювошланмоқ. *От ювошлашди.*

ЮВОШЛИК Ювош хислатга эгаллик; безорлик. *Озгин, лекин бақувват уста Замоннинг ювошлиги.. меҳнатсеварлиги солдатларга ёқарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Унинг тўғрилиги, ювошлиги Норбувининг онасига ёқиб қолиб, ўз қизини «арзон-гаровга» тўй қилиб берди.* Х. Шамс, Душман.

ЮВУНДИ 1 Қозон-товоқ, идишларни ювишдан чиққан, таом қолдиқлари аралаш сув. *Бора-бора Тўртқўзнинг увуллашлари аста-секин камайиб, ўзи эса ҳамма чиқариб берган ювундиларни ичавериб, салда семириб кетди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Ювундиларни сизир-бузоқларга беради.* Ойдин, Ҳикоялар.

2 *кўчма* Худди ювунди каби, жуда сифатсиз суюқ овқат, сарқит. *Эшигида ювундисиз зор бўлган полвоннинг давлатини бир кўрсин, куйиб ўлсин!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Ювиш, ювинишлардан чиққан сув. *Паст-баланд қурилган хоналардан оққан ювунди сувлар пишиқ фиштардан равоқсимон шаклда ясалган тазар [канализация қувири] орқали чуқур обрезага [кир ўрага] келиб қуйилган.* Газетадан.

ЮВУНДИХЎР Бировларнинг ювундиси, сарқити эвазига хизматини қиладиган шахс. *Энди келиб-келиб бировнинг сарқитини ейдиган бўлиб қолдингми? Энди ювундиҳўр бўлиб қолдингми?* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ўртоқларинг сени, сен ювундиҳўрни ҳамқишлоғимиз дегани орқилишади!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЮВУҚЛИ Ювилган, тозаланган, тоза. *Ювуқли идишлар. Ювуқли кир. Косалар ювуқлими?*

ЮВУҚСИЗ 1 Ювилмаган, кир, ифлос. *Ювуқсиз идиш. Ювуқсиз сочиқ. Қўли ювуқсиз бола.* ■ *Укишининг [Бобохоннинг] зарбидан кўрққан бағзи муллаваччалар.. бетлари ювуқсиз ҳолда дарсларини такрор қила бошлар эди.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Ерўчоқ олдида даста-даста ювуқсиз лаганлар ётарди.* С. Аҳмад, Пойқадам. *-Кир-чири ювуқсиз қолмасин, вақти бемаҳал иссиқ томоқсиз қийналасин, деб раҳмим келганидан теккандим бунга, — деди Сабохон.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *кўчма* Ҳаром-харишни фарқ қилмайдиган; нопок. *Мана шунақа ювуқсизларнинг гапига ишониб, йўқ нарса учун билмасдан хафа бўлиб юрадим!* Ҳамза, Тўхматчилар жазоси.

ЮВҒУЧИ Мурдани ювиб кафанловчи шахс; ғассол, мурдашўй. *Наби ака Қодиржоннинг иягини малла бўз белбоғи билан боғлаб, ювғучи Салоҳиддинхўжа ва Мамажон гўрковнинг уйига қараб жўнади.* А. Раҳмат, Ҳаёт лавҳалари.

ЮГАН 1 От, эшак каби уй ҳайвонларини бошқариш учун улар бошига солинадиган, сувлуқ, тизгин ва қайиш тасмалардан ясалган абзал. *Ойқиз бўлса.. бир қўли билан юганни ушлаб, отни бошқарарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Отларни оғилга боғладилар, юганларининг сувлуқларини чиқариб, олдиларига кўк беда солдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮГАН 2 Гули сариқ, баланд ўсадиган кўп йиллик ўт.

ЮГАНЛАМОҚ 1 От, эшак каби уй ҳайвонларининг бошига юган солмоқ, юган урмоқ. *Тойни юганламоқ.* ■ [Эрали] *Отларни ювиб, тараб, эгарлаб, юганларди.* «Эрали ва Шерали».

2 *кўчма* Ўз измига бўйсундирмоқ, бошқармоқ. *Асов дарёларни юганламоқ.* ■ *Йайдоқ бўз ҳам маданий, Биз уни юганладик.* Ф. Фулом.

ЮГАНЛИ Югани бор; юганланган. *Юганли от.* ■ *Ҳукмдорнинг бир чокари Ибн Синога зар ёқали тўн кийгизиб, кумуш юганли арабий отни кўндаланг қилди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ЮГУРГИЛАМОҚ с.т. Тез-тез югурмоқ, чопқилламоқ. *Йигитлар югургилаган боланинг орқасидан кичкина кўчага қайрилишди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Ёрмат билан Нормат югургилаб, суюнчиға чиқиб кетишди.* А. Мухтор, Чинор.

ЮГУРДАК 1 Бировга хизмат қилиб турадиган шахс; хизматкор, малай. *У [Йўлчи] сўрамаса ҳам, чойхоначининг югурдаги чой қўйиб кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ибодилла, бой боласи бўлгани билан, отасининг югурдаги, холос.* Х. Фулом, Машғал.

2 Ёрдамчи, дастёр. *Мана, ойим, сизга яна бир дастёр — югурдак топиб келдим.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

3 эск. Бирор идоранинг хат-хабарларини тегишли кишиларга ёки муассасаларга ташувчи ходим; хат ташувчи. *Мадрашми сельсовет [қишлоқ кенгаши]нинг уша вақтдаги раиси районга олиб бориб, ижроқўм югурдаги қилиб қўйди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 салб. Бировнинг буйруғини ёки топшириғини хушомадгўйлик билан бажарувчи; лаганбардор, малай. *Амалдорларнинг югурдаклари кўча-қўйларда одам ўлдиришга киришдилар. С. Айний, Жаллодлар.*

5 айн. **югурик 2.** *Югурдак оёққа кавуш топилар. Мақол. ■ Гулишан дегани шаккокроқ, тили югурдак, ўзи зийрак-туйғун.. эди. Ҳ. Шамс, Душман.*

ЮГУРДАКЛИК Югурдак иши, вазифаси. *Йўлдаги азоб-уқубат, дастёрлик, югурдакликдан тинкаси қуриган Дусмат ака Кобулга етганда, қаттиқ касал бўлиб, тўсатдан вафот этди. Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар. Кўчада қолган.. бировнинг хизматида югурдаклик қилувчи болалар озмунча эмасди. П. Турсун, Уқитувчи.*

ЮГУРИК 1 Тез югурадиган, чопадиган; чопқир, чопагон. *Кепак еган от югурик бўлмас. Мақол. ■ Чўлоқ одам учун хизматкорлик қийин, боёқши Қамбар бу камчиликни билдирмаслик учун югура-югура югурик бўлиб қолганди. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳаёт мисли бир югурик дарё, оқадди-кетади, сурган кайфу сафонгиз қолади, — қув кўзларини сузиб илжайди Эшонхон. Ойбек, Улуғ йўл. Икков миниб тулпор отти, Чопмоққа ҳаваси кетди, Кимнинг оти югурик, деб. «Эрали ва Шерали».*

2 Илдам, тез ҳаракат қиладиган; чаққон, тез (оёқ, кўл, тил ҳақида). *Югурик бармоқлар. Югурик оёқ. Қўл югуриги — ошга, Тил югуриги — бошга. Мақол. ■ У [Абдишукур] болалик чоғида دادаси билан бирга янги шаҳарда резавор сотиб юргандаёқ, русчага тили югурик бўлиб қолган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ақли югурик Бирор масалани тез тушунадиган, тез ҳал қила оладиган; фаҳмли. *-Не-не ақли югурик донишлар жон бермаган бу йўлни солгунча.. — деди бува. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.*

ЮГУРИШ 1 **Югурмоқ** фл. ҳар. н. *Сиз лоп деса, ола қоп олиб югуриш ўрнига, ана*

шунақа иғвогарларни тутиб беришларингиз керак. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 *срт.* **Йирик** ва илдам қадам билан олға томон тез ҳаракат қилиш; чопиш. *Қисқа масофага югуриш. Узоқ масофага югуриш. Югуриш мусобақаси.*

3 *с.т.* Бирор ишни амалга ошириш ёки рўёбга чиқариш учун уриниш, югуриб-елиш, ҳаракат қилиш. *Шунча югуришлар бекорга кетди. Унинг югуришларидан бирор натижа чиқмади.*

ЮГУРМОҚ 1 Иргишлаб, бирор йўналишда тез ҳаракат қилмоқ; чопмоқ. *Бор кучи билан югурмоқ. Бола югуриб, тепаликка чиқди. ■ Шу маҳал бир тўда бола чуғурлашиб, гузар томонга югуриб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Гулнор билан Унсин танчада ўтириб, бир-бирига меҳрибон эгачи-сингилдай сўзлашаркан, болалардан бири югуриб келди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *срт.* **Югуриш** билан шуғулланмоқ; югуришда қатнашмоқ. *Қаердадир музыка янгар, майдон четидаги йўлқаларда майкачан қизлар югуришарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

3 *кўча* Бирор иш ёки мақсадни амалга ошириш учун ҳаракат қилмоқ; ҳаракатида бўлмоқ, уринмоқ. *Уқийнинг кетидан югурмоқ. Юзуранники эмас, буюрганники. Мақол. ■ Раис Умурзоқ отага ўхшаш обрўли, тажрибакор пахтакорларни қўлга олиш ниятида озмунча югурмади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

4 Бирор жой, томонга ошиғич, тез ҳаракатда бўлмоқ, йўл олмоқ. *Бугун Гавҳарнинг телеграммасини олиш билан вокзалга югурди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бу Отабекни Тошкентдан уйлантириб, бошини боғламасак, кун сайин унинг Марғилон югуришидан қутула олмасмиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

5 *кўча* Тезлик билан ҳаракатланмоқ (сув, шамол кабиларнинг ҳаракати ҳақида). *Қишлоқ ўртасидан ўтадиган икки сой тошлардан тошларга урилиб, кўтириб, узоқ пахта далаларига қараб югуради. Мирмуҳсин, Ҳамзаободда. Мирзачўлнинг оч бағрига Югурганда Сирдарё Уйлаганми эди шундай Чаманлар яратишни. Т. Тўла.*

6 *кўча* Пайдо бўлмоқ, намоён бўлмоқ, кўринмоқ (бирор хусусият, белги, ҳолат

ва ш.к. ҳақида). Унинг юзига қон югурди. ■ [Ибн Сино] Назари сатрлар оралаб йўрғаларкан, ер остидан хазина топган кишидек, қўллари аста титрайди, юзига ғалати табассум юзуради. М. Осим, Китобга ихлос. Малоҳат Каримованинг юзларига қизил югурди, юзидаги кулдиргичлар ҳуснига ҳусн қўшди, кўзлари чарақлаб кетди. Ойдин, Асил ёр. Энди ҳар икковининг ҳам юзига жиддият югурди. Ҳ. Шамс, Душман.

ЮГУРТИРМОҚ 1 Югурмоқ фл. орт. н. Бироз шамоллаб юргани учун касалхонага одам югуртирди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 Ҳаракатлантирмоқ, юритмоқ. Бир эрта уйғониб, калламга қўл югуртирсам, сочларим остида яра-чақа уч берибди. «Ёшлик». Пахтакорлар эгатларга сув югуртириб, жўякларни юмшатиб олдилар. «Ўзбекистон кўриқлари».

Ақл югуртирмоқ Ақлни ишлатмоқ. ..эшитганларингиздан кўпининг моҳиятига ақл югуртириб кўрмаган бўлишиниз мумкин. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Кўз югуртирмоқ** Қараб чиқмоқ, кўздан ўтказмоқ. У кўёшдан кўли билан кўзини тўсиб.. болаларга кўз югуртириб чиқди. С. Зуннунова, Янги директор. -Шоирман денг?! - қоровул қизиқсиниб, унга қайта бошдан кўз югуртирди. Н. Фозилов, Шонли авлод.

3 Сиртига бирор нарса бермоқ; юритмоқ; таъминламоқ. Узукка олтин суви югуртирмоқ. ■ Дўппининг олдин ипак югуртирилган гуллари ўрнида турли ипаклар билан тикилган мукамал гуллар пайдо бўлган сайин, у ўз ишидан завқланарди. К. Яшин, Ҳамза.

ЮГУРТМОҚ айн. югуртирмоқ. Тозилар югуртиб, тоққа чиқардим.. «Муродхон». Қози домла қўлларини ювиб туриб, дастурхонга кўз югуртди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сартарош.. секин «бисмилло!» деганича, устарани Мирқаримнинг бошидан чаққон югурта кетди. Ойбек, Болалик. Йўлчи атрофга кўз югуртиб, ошхонага кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЮГУР-ЮГУР Бирор оғир ва шошилинч ишни амалга ошириш вақтида юз берадиган оворагарчилик, ҳовлиқиб у ёқдан бу ёққа чопиш; чоп-чоп. Шунча югур-югурдан ҳеч қандай натижа чиқмади. ■ Кучада югур-югур, шовқин, итлар вангиллаган, товуқлар қийқиллаб қочган. А. Қаҳҳор, Башорат.

ЮЗ 1 1 Одам бошининг олд томони, олд томондан кўриниши; бет. Чузик юз. Қизил юз. Кулча юз. Юзини ювмоқ. ■ Бошқалар бўлса, Ниёз қушбегининг сўзидан кейин.. ҳожсининг юзига тикилган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қизғин бўғувчи ҳаво юзга уради. Ойбек, Танланган асарлар. Канизак.. дуррасининг учи билан юзини бекитиб, тескари ўғирилди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Инсон бетининг у ёки бу томони; ёноқ. Раёно супага оёқ солинтириб ўтириб олди. Кампир уни кўриб, аввал ўзини йўқотиб қўйди, кейин бўйнидан қучиб, у юзидан, бу юзидан ўнди. А. Қаҳҳор, Кўк конверт. Унинг юзларида, дудоқларида йигитнинг юрагини эртувчи бир табассум ёнади. Ойбек, Танланган асарлар. ..бу йигитнинг сурати.. ўнг юзидаги қора холи Шаҳзодага уйқу бермай қўйди. К. Яшин, Ҳамза.

3 Бирор нарсанинг устки томони, юзаси; сирт, сатҳ. Қир юзини лолалар қоплаган. Кўк юзини булут босди. Ойнинг юзида ҳам доғ бор. Мақол. ■ Мана, икки ойнинг ичида яйдоқ дала юзи ям-яшил ғўза ниҳоллари билан қопланди. Газетадан. Деразаларга урилган ёмғир нарчалари ойна юзини ювиб.. пастга оқарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. ..унинг қор юзида жимираб уйнаши кўзни қамаштирарди. Ҳ. Шамс, Душман.

4 Айрим нарсаларнинг у ёки бу томони, тарафи, қирғоғи. Кўчанинг икки юзида қатор уйлар. ■ -Дарёнинг бул юзида қолиб, ул юзидаги ёрига етолмай қақшаган бадбахт ошиқ шўри бошимда, - деди Ғуломжон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мусулмонқул Чирчиқ бўйига келиб етганда, қушбеги бошлиқ Тошкент йигитлари ҳам сувнинг бериги юзида кутиб турган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Обрў, эътибор; юз-хотир. Эр юзини ер очар, ер юзини эр очар. Мақол. ■ [Юсуфбек ҳожси:] Ҳар ҳолда ҳурматларини бажо келтир, Марғилон деган шаҳардан сенинг юзингни деб келадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Кесиш ёки чопиш асбобларининг тиғи. Пичоқнинг юзи. Болтанинг юзи. ■ Гўрков кетмон урса, ер нақ тошдай, кетмон юзини қайирибди. Ойбек, Танланган асарлар.

7 мат. Текислик ёки сиртнинг чизиклар билан ўралган қисми; сатҳ. Доиранинг юзи. Учбурчак юзи.

Ер юзи 1) ернинг юзаси, сирти. *Мама-тов билан Бобоёровлар бригадасида шудгор қилиш ўрнига фақат ер юзи тирмаланган, холос.* «Муштум»; 2) бутун олам; дунё, жаҳон. *Тошкент ер юзининг турли жойларидаги биродарлашган шаҳарлар билан мустаҳкам дўстлик алоқаларини ўрнатган.* Газетадан. **Ер юзини кўрмоқ** Дунёга келмоқ, пайдо бўлмоқ. *- Бунинг ўз оти ўзи билан. Етти ойда ер юзини кўрди. Еттивой бўлади-да, — дебдилар [бувиш].* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Ёруғ юз билан** Ҳеч қандай камчилик ёки айбосиз ҳолда. *Баракали юк билан декадага отланиб, Яшин ёруғ юз билан хушнуд қадам ташлади.* «Муштум». **Юз амри ширин** Бег бетга тушиб турганда, юз-хотирга бориш, бирор иш, хатти-ҳаракатдан ўзини тийишни билдирувчи ибора. *- Тўғри, юз амри ширин-ди! — Турсун ака жаҳл билан эшикни ёпиб чиқиб кетди.* «Муштум». **Юз бермоқ** Юзага келмоқ; бўлмоқ. *Бу шу қадар тез юз бердики, Ҳафиз ҳам, унинг ёнида турган одамлар ҳам йиқилганидагина кўриб қолишди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Асосий қурилиш ишлари кенг қулоч оттирилган бўлса, нега бундай ҳол юз бериши мумкин?!* «Ўзбекистон кўриқлари». **Юз кўрар этн.** Ниқоҳнинг эртаси кунни кўрмана билан келин кўриш маросими. **Юз кўрсатмоқ** Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. *Ҳаёл гирдобида чўмилиб ётар, Унда юз кўрсатар яшнаган сароб.* Р. Парфи, Кузлар. **Юз очмоқ** Намоён бўлмоқ, ўзини кўрсатмоқ. *Янги бир китобни варақлагандай, Кунлар ўтади-ю, юз очар баҳор.* Ё. Мирзо. *Машина кўп юрмай, дўнгликдан ўтди-ю, тамомила бўлак манзара юз очди.* «Ўзбекистон кўриқлари». **Юз тутмоқ** Ўзи бирикиб келган сўз англатган нарса, ҳаракат, ҳолат сари йўналишни билдиради. *Инқирозга юз тутмоқ.* ■ *Гулханий феодализм тузумининг тушқуналикка юз тутган бир даврида Қўқон хонлигида яшади ва ижод этди.* «ЎТА». **Юракларни қаттиқ ўйнатган ҳовлиқши дамлари ўтди,** энди нафас ўнганлишига қараб юз тутди. **М.** Исмоилий, Фарғона т. о. **Юз ўғирмоқ** 1) *айн. юзини ўғирмоқ.* *- Менимча, уйланишдек нозик бир иш дунёда йўқдир, — деди Раҳмат ва Отабекка юз ўғирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *алоқани узмоқ; кечмоқ. Агар яна бир оғиз сўз айтсанг, мен сендан юз ўғираман!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қариндошларимиз ҳам дадамдан юз ўғиришган. Пияниста дейишади.*

Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Юзи ёруғ** Иш-фаолият, хатти-ҳаракатида камчилиги ёки айби йўқ ҳолатли. *Хирмонимиз баракали бўлса, давлатимиз, халқимиз олдидан юзимиз ёруғ бўлади.* Газетадан. *Эшитдим. Ҳайтовур, бечора қизнинг юзи ёруғ бўлди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Юзи йўқ** Орномуси, уяти йўқ; бетсиз. *Шу тобда Мирбадал кўзимга кўринармиди-я. Юзи йўқ экан!* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Юзи чилдамаслик** Орияти йўл қўймаслик. *Ҳадеб ишдан жавоб сўраб келаверишга юзим чидамай қолди.* «Муштум». *Содикжон бойвачча «уч таноб ер, катакдек чорбоғ»ни анчадан бери кўз остига олиб юрар, лекин буни Пўлат отага айтишга юзи чидамай келарди.* К. Яшин, Ҳамза. **Юзи шувут қ. шувут.** *Энди юзи шувут, нима қилишни билмай ўтирибди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. **Юзи қора** Айбдор, гуноҳкор ҳолатли. *..ўз жони ва икки боласини деб, икки лочинни тутиб берса, юзи қора бўлиб, эл ичида қандай бош кўтариб юради кейин.* К. Яшин, Ҳамза. **Юзи курсин** Нафрат, ҳазар ифодаловчи ибора. *Ёмоннинг юзи курсин.. Юзига айтмоқ* Шаҳсан ўзига очик, рўйирост айтмоқ. *У.. мажлисларда кимнинг айби бўлса, шартта юзига айтаверарди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Ҳозир ўзлари бўлганда, юзларига айтар эдим.** *Яхшиси, халақит бермасинлар.* Н. Сафаров. **Юзига ёпиқ** Қулф ёки бошқа нарса билан маҳкамланмай беркитиб (ёпиб) қўйилган (эшик, дераза кабилар ҳақида). *Бурчакда, ердан икки ярим газлар юксакликда кун ботишга қаратиб қурилган иккита кўринмасиз бир бетли эшиклар юзларига ёпиқ ҳолда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юзига ёпмоқ (ёки бекитмоқ)** Қулфламай ёки бошқа нарса билан маҳкам (очилмайдиган) қилмай беркитмоқ (ёпмоқ). *Ювош ғийқилатмасликка ҳаракат қилиб, деразани юзига ёпиб қўйди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..тувоқни ёпиб, кўча эшикни юзига бекитдида, сунага чиқиб, омонатгина ёнбошлади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Юзига оёқ қўймоқ (ёки тирамоқ)** қ. оёқ. **Юзига солмоқ** Таъна, миннат тарзида ўзича гапирмоқ. *Уни юз-хотир қилмай, золимлигини дангал юзига солишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ваҳолонки, одамлар эсида сақлаб юраркан. Йиғиб юриб, юзингга соларкан.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. **Юзига қарамаслик (ёки бормас-**

лик) Ўзгага бериш, сарфлаш ва ш.к. да аяб, ҳисоблашиб ўтирмаслик. *Барака топ, айланай, йигит деган шунақа мард бўлса. Беш сўм, ўн сўмнинг юзига қарамаса! О. Ёқубов, Тилла узук. Булар бир тийин, икки тийин, беш тийиннинг юзига қарамай, чойга, нонга. ортиқча пул тўлаб кетар эдилар.* Ф. Фулом, Шум бола. **Юзини ерга қаратмоқ** Юзи шувут ҳолга солмоқ, ор-номусдан хижолатли ҳолга туширмоқ. *Ватаннинг амри шу, бурчингни бажар, Охири юзимни ерга қаратма!* Файратий. *Ҳасан аканинг юзини ерга қаратадиган бўлдиқ.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. **Юзини кўрмоқ** Ўзи бириқиб келган сўз англаган нарса, жой ва ш.к. да пайдо бўлмоқ, кўринмоқ маъносини билдиради. *Дунё юзини кўрмоқ.* ■ **Лермонтовнинг рус драматургиясининг ажойиб дурдоналари** ҳисобланган сахна асарлари фақат бир неча ўн йилдан кейингина сахна юзини кўрди. Газетадан. **Юзини ўтирмоқ** 1) юзини бошқа томонга бурмоқ. - *Сизнинг олдинизда ечинайми? - Уялсангиз, мен юзимни ўгириб турай.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *айн. юз ўтирмоқ.* *Авом улардан юзини ўгирган.. Мирмуҳсин, Меъмор. Фақат кечагина юзини ўгириб олган бу ситамқор бахт Мадумар оиласига тўлиб-тошиб, қучоқ очиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қайси юз билан** Уялмай-нетмай, қандай қилиб. *Энди қайси юз билан халққа қараймиз? О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Ундоқ бўлса, бу ерга қайси юз билан келади? А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари.*

ЮЗ II снқ. сон 1 100 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. **Юз қадам.** **Юз сўм.** **Юз дона қилам.** Бундан юз йил илгари. **Юз даражали термометр.** **Юздан бир қисм.** **Юзгача санамоқ.** Мингни юзга бўлмоқ. ■ **Жиян, ақлинг бўлса, кишининг бир тийинига хиёнат қилма.** Тийин ҳам пул, юз.. сўм ҳам пул. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Кўп, кўп марта. **Мард бир ўйлар, номард юз ўйлар.** Мақол. ■ **Адолат юз изтирбодда тўлганган қалбини енгди-ю, бошини кўтарди.** С. Зуннунова, Гулхан. **Йўлчи ўз онасидан юз марталаб эшитган гапларни** Мирзақаримбой ҳикоя қила бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЮЗА I Бирор нарсанинг усти, устки қисми, юзи, бети; сирт, сатҳ. **Силлиқ юза.** **Сув юзаси.** ■ **Юзадан ярим метрғача нам**

тупроқ, ярим метрдан кейин ботқоқ кўчади. А. Қодирий, Обид кетмон. **Қўшнилари**нинг баланд иморатлари ҳовли юзасига андаккина **офтоб туширарди, холос.** Мирмуҳсин, Умид.

2 Атрофи очик, яланг; баҳаво. **Ҳожии уларнинг олдиға** — юзага чиққач, **Офтоб ойим салом бериб, рўмоли билан томоқ остларини ўраб олди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. - *Мана шу ёқ бироз юзага ўхшайди, — деб аравакаш от бошини кўчанинг ўнг тарафига бурди.* Ойдин, Фонарь тагида.

3 рвш. Ер юзасига яқин, чуқур эмас. **Қизилқумнинг айрим ерларида тупроқ жуда юза ковланар, кўпинча агрегатлар харсанг тошларга дуч келиб, таққа тўхтаб қоларди.** Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Кўпчилик майдонларимизда ер ости сувлари юза жойлашган.** Газетадан.

Юзага келмоқ 1) пайдо бўлмоқ, ҳосил бўлмоқ; яралмоқ. **Камишкапада деворлари ганч сувоқ қилиб оқланган, қизил тунука томли бир бино юзага келди.** П. Турсун, Ўқитувчи; 2) **содир бўлмоқ, рўй бермоқ, келиб чиқмоқ.** **Орада зиддият юзага келди.** ■ **Автобус ичида одамлар зич, ҳаво дим.. нафасни бўғадиган вазият юзага келган эди.** Газетадан. **Юзага чиқмоқ** 1) сиртида пайдо бўлмоқ, сиртга чиқмоқ. **Уларнинг ҳам жасади кум орасида ётади-да, бир куни шамол бўлиб, уларнинг ҳам суяклари юзага чиқиб қолади.** Мирмуҳсин, Меъмор. **Ер остида ётмасдан Юзага чиқсин конлар.** Қ. Муҳаммадий; 2) пайдо бўлмоқ, вужудга келмоқ; маълум бўлмоқ. **Атом энергияси ядро ичида яшириниб ётади ва фақат ўша ядро ёрилгандагина юзага чиқади.** «Фан ва турмуш»;

3) **рўёбга чиқмоқ, амалга ошмоқ.** **Киши ҳақ бўлса, жонини ҳақиқат йўлида фидо қилса, унинг эзгу иши юзага чиқади.** Н. Сафаров, Оловли излар. **..лекин, ука, ер олганимдан кейин ҳам ўша мўлжалларим юзага чиқмади.** А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари; 4) **ўзига хос мавж билан маълум бўлмоқ, зътибор қозонмоқ; кўринмоқ.** **Албатта, ҳақ жойида қарор топади, биз яна юзага чиқамиз.** Мирмуҳсин, Меъмор.

ЮЗАКИ Асосли ва жиддий бўлмаган, енгил-елпи. **Дастлабки юзаки таассурот остида ўйламасдан дағал гапирди, чоғи.** А. Мухтор, Туғилиш. **Акс ҳолда, ўқувчининг билими юзаки бўлиб қолаверади.** Газетадан.

Қурилиш бошқармаси бу ишга юзаки қараётганини танқид қилди. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

ЮЗАКИЧИЛИК Масалага енгил-елпи қараш, жиддий эътибор билан иш тутмаслик. Баъзи қурилиш раҳбарлари планнинг бажарилишига берилиб кетиб, юзакичилик, қалбакичиликка йўл қўймоқдалар. «Муштум». Бу соҳада ҳамон юзакичилик, расмиятчилик давом этаётгани каби фактларга энди тоқат қилиб бўлмайди. Газетадан.

ЮЗАСИДАН кўм. Ондлик, сабаб каби муносабатларни ифодалайди; учун, ҳақида, бўйича. *Одоб юзасидан. Давлатга жун сотиш юзасидан олинган мажбурият бажарилди. Муҳокама қилинган масала юзасидан қарор қабул қилинди.* ■ *Ҳовлисида ёки зиигига яқин очикроқ ерда эҳтиёт юзасидан оғзи тор, ичи кенг бошпана ковланган. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Ахир, хизмат юзасидан чақирди — борди. Бир пиёла чойга таклиф этди.. йўқ демади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Валихон ҳурмат юзасидан таъзим қилиб, унга ҳалиги қоғозни узатди.* К. Яшин, Ҳамза.

ЮЗБОШИ тар. 1 Ўрта Осиё хонликларида (18-19-асрларда): юзта отлик аскарга кўмондонлик қилувчи ҳарбий бошлиқ. Сарбозларнинг юзбошилари катта ойлик олардилар. С. Айний, Эсдаликлар.

2 Қишлоқ ёки маҳалла оқсоқоли. *Миршаб ва юзбошилар фуқарога юқоридан қараб, дағал муомала қилар ва ўшқириб гапирардилар.* М. Муҳаммадзонов. Турмуш уринишлари. [Ўғрилар] *Юзбошини ғалати қилишибди: бир сандиқ тилласи бор экан, олиб чиқиб, олдига қўйишибди, «Еганингча егин, қолганини олиб кетамиз», дейишибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЮЗКЎРДИ этн. Никоҳнинг эртаси кунни кўрмана билан келин кўриш, шунингдек, янги чақалоқни кўриш (кўрсатиш) маросими. *Жасура туғилган йили, чақалоқ баҳона юзкўрди, яраш-яраш қилиб биринчи марта хотини билан қишлоққа борган эди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ЮЗЛАНМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарсага юзини қаратмоқ, унга томон ўғирилмоқ, қарамоқ. *Нормурод Шомуродов қандайдир тараддуд билан меҳмонга юзланди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Директор бир неча ва- рақ қоғозни стол устига қўйиб, залга юз-*

ланди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Ҳамма ўша томонга юзланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Рўбарў (юзма-юз) бўлмоқ. *Бу лаҳза унинг кетидан келиб, ҳовлида турган Низомиддин билан Бадиа Зулфиқорга юзланишди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бирор томонга қараб юрмоқ, йўл олмақ, Бундан икки ой илгари, йигирма беш ёшда [Туғонбек] Ҳиротга юзланди. Ойбек, Навоий. *Омади кетган немиснинг шашти қайтиб, шарқдан юз ўгириб, ғарбга томон юзланиб кетди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 Юз бермоқ, келиб чиқмоқ. *Мен учун шу кунларда сознинг овози эшитилса бас! Қўрқаманки, бехудлик юзланмаса!..* С. Абдулла, Қувғунда.

ЮЗЛАШМОҚ Бир-бирига рўпара бўлмоқ, юзма-юз келмоқ, учрашмоқ. *Ҳомид узоқ ўйлаб турмади, юзидаги совуқ бир ўзгартиш ичиди: -Майли, башарти юзлашмоққа тўғри келганда ҳам, мен ҳозир, — деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бўлмаса, ҳақиқат қилинг, Қодирбек Мансуровни чақиртиринг, мен билан юзлашин.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ЮЗЛИ Аниқловчи орқали ифодаланган белгили (тахлит, тусдаги) юзга эга. *Луппи юзли. Қизил юзли.* ■ *Бу икки кишининг иккинчиси узун бўйли, қора чўтир юзли, чағир кўзли.. уттиз беш ёшларда бўлган кўрмисиз бир киши эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮЗЛИК кам қўлл. Юзга тутиладиган нарса (рўмол, тўр ва ш.к.). *Келиннинг юзлик рўмоллари хотинлар ўртасида талаш бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮЗМА-ЮЗ рвш. 1 Қарама-қарши, рўбарў, бетма-бет; тўқнаш. *Юзма-юз утирмоқ. Юзма-юз келмоқ. Юзма-юз қилмоқ.* ■ *Унга юзма-юз келиб, бундай кўрс, бундай терс гапларни ҳеч вақт айтган эмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Улар столнинг икки томонида бир-бирларига юзма-юз бўлиб ўтирдилар.* Х. Тўхтабоев, Шонли авлод.

2 Бевосита алоқада, дуч ҳолатда; бақамти. *Меъмор билан юзма-юз гаплашмай туриб, бундай қарорга келиб бўлмайди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..асосий эътибор биринчи марта таржима билан юзма-юз келаётган олий мақтаб талабаларига суз санъатининг бу соҳасига оид зарур билим беришга қаратилди.* Ф. Саломов, Таржима назариясига

кириш. *Шабон Очилова келинчақлигидан яйловда. Танги, ўжар табиат билан юзма-юз яшайди.* «Саодат».

ЮЗМОҚ *шв.* Сузмоқ, *Дарёда юзган қайқими.* Пулкан шоир.

ЮЗПАНА: юзпана қилмоқ Бирор нарса билан юзини беркитмоқ, пана қилмоқ. *Румоли билан юзпана қилиб, Гулнора келади.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ЮЗСИЗ Раъй-андишани билмайдиган, ор-номуссиз, уятсиз. *Юзсиз одам. Ўзи юзсиз — сўзи тузсиз.* Мақол. ■ *Эрим, деб туққан онангдан кечасанми, юзсиз?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Юзсиз калиш Одатда, этик ёки ботинка билан кийиладиган юзи қисқа калиш.

ЮЗСИЗЛИК Юзсизга хос иш, хатти-ҳаракат. *Юзсизлик қилмоқ.* ■ *Шербек йигитнинг юзсизлигидан нафратланди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Моҳира ойим бу юзсизликдан ер ёрилса, ерга киргундек бўладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮЗТА 1 Юз дона, юз нафар. *Юзта дафтар.* *Юзта одам.*

2 с.т. Юз грамм (ичкилик ҳақида). *Қани, юр, юзта-юзта отамиз, онангнинг хурмати..* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

ЮЗТАЛИК 1 Юз донадан иборат. *Юзталиқ папирос.*

2 Қиймати юз сўмга тенг, юз сўмлик (пул, облигация ҳақида). *Тўртта юзталиқ.* ■ *..мен мактабнинг юзини эмас, «юзталиқ» ларни кўриб турибман.* «Муштум».

ЮЗТУБАН Юзини пастга қаратиб. *..секин эшикни очиб, хужрага қаради, юзтубан ётган Ҳамзанинг бошига борди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шарт қўймоқчи, юзтубан тиз чуқтирмоқчи.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Юзтубан кетмоқ 1) юз ўтириб йўналмоқ. *..томон (қараб) кетмоқ.* *Амирзодалар хунхорликлар, бемаъни ишлар қилиб қўйиб, салтанат таназзулга юзтубан кетаётганида, бу айбни бошқа бир одамга тўнкаб, «фарзин» айирбошлашадилар..* Мирмуҳсин, Меъмор; **2)** тубанликка (пасткашлик, разилликка) юз тутмоқ. *..истиқболлари учун курашаётган халқларнинг умумий ишига қўшаётган жуда катта ҳиссамизни чиппақка чиқаришига уринар эканлар, бу уларнинг юзтубан кетганликларини кўрсатади.* Газетадан.

ЮЗ-ХОТИР Андиша, риюя. *-Сўзга чиққандан кейин ҳеч кимни юз-хотир қилмай,*

дадил танқид қилавериш, камчиликларни очиб ташлаш керак, — деди Хўжаев. А. Муҳиддин, Юзга айтганнинг захри йўқ. *Эрнинг юз-хотирини қилмайдиган хотин ирига ҳам дўст бўлмайди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЮЗХОТИРЧИЛИК Ҳурмат, андиша юзасидан иш тутиш. *Юзхотирчилик, келишувчиликни безгақдан ҳам ёмон кўраман.* «Муштум».

ЮК 1 Бир ердан иккинчи ерга кўтариб, ташиб борилиши лозим бўлган оғирлик. *Оғир юк. Қўл юки. Юк ортмоқ. Юкни туширмоқ. Юки оғир эшак илдам юради.* Мақол. ■ *Тешабой араваларга юк ортаётган қаролларга меҳмонхона айвонидан қараб турган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бой шаҳарга бироз юк туширган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Кишини уринтириб қўядиган, ташвишга соладиган ортиқча нарса; ташвиш, дахмаза. *-Бахтим кўрсин — узоққа чўзилмади, қайтага укам, синглим менга юк бўлиб тушди: ҳар иккаласини боқишим керак, — деди Гулсара.* М. Жўра, Изтироб. *Моҳидилнинг.. бошида ғалати ўйлар, фикрлар тўлқин ура бошлади.. Борди-ю, тузал-маса-чи? Бу ердагиларга оғир юк бўлиб қолмасмикан тағин?* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 с.т. Қориндаги бола; ҳомила. *Эрталаб доду фарёд билан юкимдан бўшадим [деди Ҳожжи хола].* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳиқичоқ хола алланима бало қилиб, болани туширди-ю, онанинг бошига етди.* Маъсума юкидан озод бўлгач, оёғини судраб, аранг уйига етиб келди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

4 Диний эътиқодга кўра, азиз-авлиёларни ранжитиш туфайли юз берадиган касаллик. *-Агарда! — деди кўз ёши қилиб Холжон хола, — азизлар юки босса ё ажиналар чалиб кетса, гуноҳим сизнинг бўйингизда.* Файратий, Довдираш. *Нимжон бўлиб қолган бола қаттиқ иситмалаб, ёмон аҳволга тушгач, бола шайтонлабди, унга юк тушибди, «домлага ўқит», деб қўйишмайди..* Газетадан.

Юки ерда қолмайди Иши битмай қолмайди. *Сизнинг қанотингиз остида бўлсам, юким ерда қолмайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Кўпчилик бор жойда юкингиз ерда қолмайди.* Ж. Шарипов, Саодат.

ЮККАШ 1 айн. юкчн 1. Юккаш бўлиб ишламоқ.

2 айн. юкчн 2. Юккаш автомобиль. Юккаш кема.

ЮКЛАМА тлш. Мустақил бўлак ёки гапга турли қўшимча маъно бериш, шунингдек, турли грамматик муносабатларни ифодалаш учун хизмат қиладиган ёрдамчи сўз ёки қўшимча, мас. *наҳотки, холос, -чи, -ми.*

ЮКЛАМОҚ 1 Юк ортмоқ. *Машинага ғишт юкламоқ. Эшакка ўтин юкламоқ. ■ Шу ерда аравага шох юклаётган Абдусамад қори дарров йўргалаб чиқиб, жувонни гапга солди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 кўчма Вазифа ёки иш топширмақ, зиммасига қўймоқ; ортмоқ. *Ўз ишини бировга юклаб қўйди. ■ Ҳамма ишни ўринбосаримга юклаб қўйдим. «Муштум». Ойнисага янги цех мудирлигини юклаб, тўғри қилганига қаноат ҳосил қилди. Х. Фулом, Тошкентликлар.*

ЮКЛИ 1 Юк ортилган, юки бор. *Юкли машина. ■ Ўн икки қопқадан ўн икки йўлга Жўнаб кетар экан юкли карвонлар. М. Шайхзода. Тешабой юкли арвалар ёнида қўл қовуштириб турган қаролларга қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 с.т. Ҳомиладор, ҳомиласи бор. *Юкли хотин. ■ Пулимиз йўқлиги етмай, сарғардон сарғайганимиз етмай, бунинг устига юкли бўлиб қолганим иккимизни қайғудан қайғуга отарди, — деди Ҳожн хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ЮКСАК кт. 1 Баланд, юқори. *Юксак бино. ■ Сенинг режанг билан юксак тоғларнинг Ушатдик, қўзғатдик зўр бардошини. Ғайратий. Фақат юқори синф шоширларидан бир нечаси адил, юксак пальма дарахтлари остида нималардир тўғрисида жимгина, лексин жиддий суҳбатлашмоқда эдилар. Ойбек, Нур қидириб.*

2 кўчма Юқори даражадаги, олий. *Юксак унвон. Юксак мартаба. Юксак малакали мутахассислар. Юксак ҳурмат. ■ Бу юксак инсонийлик барқарор экан, бизни ҳеч қандай душман енқолмайди. Р. Файзий, Сен етим эмассан.*

ЮКСАКЛИК 1 Юксак ҳолат. *Уйнинг юксаклиги. ■ Бурчакда, ердан икки ярим газлар юксакликда кун ботишга қаратиб қурилган иккита кўримсиз бир бетли эшик-*

лар юзларига ёпиқ ҳолда эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ер сатҳидан жуда юқоридаги бўшлиқ, баландлик; осмон. *Ой юксакликка кўтарилган, бепеён пахтазор кумуш нур ичида чайқалади. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.*

ЮКСАЛИШ 1 Юксалмоқ фл. ҳар. н. *Хирмонимизнинг юксалишида илғор теримчиларнинг ҳиссаси катта. Газетадан.*

2 Тараққий этиш, ўсиш, юксак даражага эришиш. *Маданий юксалиш. ■ Юксалишимизнинг мезони ҳам, чароғбони ҳам шу биродарлигимиз, шу қардошлигимиз, шу улғу дўстлигимиздир. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

ЮКСАЛМОҚ 1 Баланд кўтарила бормоқ, юқори томон ўрламоқ. *Ҳамманинг кўзи узоқдаги, осмонни ютмоқчидек қутуриб юксалган даҳшатли ёнғинда эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Чўққиларга кетсам юксалиб, Пастда қолиб кетар адирлар. У. Қўчқоров.*

2 кўчма Ўсмоқ, ривожланмоқ; камолотга эришмоқ. *Маданиятимиз тобора юксалмоқда. ■ Асосий вазифалардан бири ёш ҳаваскор ёзувчиларнинг ижодий юксалишига ёрдам беришдир. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ЮКУНМОҚ кам қўлл. 1 Ўтиниб (бош эгиб, тиз чўкиб) мурожаат қилмоқ, илтижо қилмоқ, ёлвормоқ. *Ўртага она тушди. Кўзларидан ёшларини қуйиб, юкуниб, эрга ялинар, фақат инсоф, адолат тилар эди. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Таъзим қилмоқ. *Шайхулислом юкуниб, қорғони хон қўлидан олиб, унга кўз югуртирар экан, қолганлар ташвишга тушдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Шаҳодалар бориб, юкуниб, айри-айри кўришдилар ва подшоҳнинг узатилган қўлини камоли эҳтиром билан ўндилар. Ойбек, Навоий.*

ЮКЧИ 1 Юк ташиш, ортиш, тушириш билан шуғулланувчи ишчи. *Степан душман қўлига ўтиб кетган кичик бир пароходга юкчи бўлиб кирди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ҳўжабеков кун билан елкасидан беш пудлик қоп тушмаган юкчидай, эшикнинг кесакисига суянди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Юк ташишга мўлжалланган, юк ташийдиган. *Юкчи самолёт. Юкчи такси. ■ -Йўқ, бу эмас, — деб қўйди Акбар ака, узоқлашаётган кумуш рангли самолётни кузатар экан, — Халилжонники юкчи. С. Акбаров, Отанинг хаёллари.*

ЮЛДУЗ 1 Қизиган газ (плазма)лардан таркиб топган, табиатига кўра Қуёшга ўхшайдиган, кечаси нур сочувчи нуқта бўлиб кўринадиган осмон жисми. *Ёруғ юлдуз. Хира юлдуз. Қутб юлдузи. Юлдузлар туркуми.* ■ *Оқшом чўкди Тошкент қўйнига, Милтиллашиб кўкларда юлдуз. Х. Салоҳ. Бу ерга қуёш оғди — салқин тушади, кечалари, тепамизда юлдуз тўла осмон. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.*

2 Бир неча ўткир учли геометрик шакл ҳамда шундай шаклга эга бўлган нараса. *Беш учли юлдуз. Юлдузнинг шаклини чизмоқ. Арчанинг тепасига юлдуз ўрнатмоқ.*

3 кўча Машхур бўлиб танилган, шуҳрат қозонган шахс ҳақида. *Кино юлдузлари.* ■ *Донғи кетган теримчи ва шуҳрат юлдузидан, Лафзи ҳалол, юзи оқ Фарғонанинг қизидан. Уйғун. Йиғилганларни қизиқтирган нараса ўзбек адабиёти ва санъатининг юлдузлари, ўзбек жангчилари бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

4 Юлдуз (хотин-қизлар исми).

Юлдуз кўрмай жон берди Узок турмади, барҳам топди, йўқ бўлиб кетди, ғойиб бўлди. **Юлдуз санаб ётмоқ айн. тоқи санаб ётмоқ қ. тоқи.** **Юлдузи иссиқ айн. истараси иссиқ қ. истара.** *У [Умид].. рўпарасидаги юлдузи иссиқ қиздан асло кўз узмасди. Мирмуҳсин, Умид. Юлдузи (юлдузига) тўғри келди* Характери, феъли-атвори бир-бирига мос тушди; севишди. *-Мен жиддий сўраялман, нега Исомиддин билан юлдузларинг тўғри келмаяпти? Бирор сир борми? — деди Норбуви Каримовга. Ҳ. Шамс, Душман. Аброр билан Чиннихоннинг юлдузи юлдузига тўғри келиб қолгани ҳеч кимга сир эмас. П. Қодиров, Қалбадаги қуёш. Юлдуз-ни бенарвон урадиган (одам) қ. бенарвон.*

ЮЛДУЗЛИ 1 Юлдузлар кўриниб турган, юлдузи бор. *Юлдузли кеча. Юлдузли осмон.* ■ *Баландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Юлдуз сурати солинган, юлдуз тамғали. *Беш юлдузли коньяк.*

ЮЛДУЗСИМОН Юлдуз шакли, юлдузга ўхшаган, юлдузнамо. *Юлдузсимон шакл.*

ЮЛДУЗЧА 1 Юлдуз с. кичр. *Қизил юлдузча.* ■ *Яланғоч дарахтлар майда юлдузчалар билан ёнган қора, ажиб, чиройли қўлкалар ташлайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *плагрф.* Юлдузнамо босмаҳона белгиси. *Китобдаги изоҳлар юлдузчалар билан кўрсатилган.*

ЮЛДУЗШУНОС Юлдузлар ҳаракати ва уларнинг хусусиятларини текширувчи олим; мунажжим. *Бу фожиадан [Улуғбек ўлимидан] Улуғбекнинг энг яқин шоғирди, юлдузшунос Али Қушчи ҳам кечқурун.. оғоҳ бўлди. С. Нуоров, Туман тарқалди.*

ЮЛИШМОҚ 1 Юлмоқ фл. бирг. н. *Болалар ёввойи ўтларни юлишди.*

2 Бир-бири билан уришмоқ, бир-бирини юлмоқ, юмдаламоқ (аёллар ҳақида). *Икки кундош уйни холи топиб, тагин юлишманглар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу гани фар ҳам кўтара олмас, тикка юлишар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЮЛМОҚ 1 Силтов билан тортиб узиб ёки суғуриб олмоқ. *Сочини юлмоқ. Товуқ патларини юлмоқ. Ортиқча гўзаларни юлиб ташламоқ.* ■ *Ота.. семиз, бўяб қўйгандай қизил ўтни юлиб олди. С. Анорбоев, Оқсой. Ўз ёнида ғумай юлаётган Адолатнинг қўли қийлиб қонаганини кўрган Бегимхон хахолаб кулиб юборди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ука — жигар, тош отай деса, жигарчилик, отмай деса, хон турипти; ниҳоят, тўнидан увода юлиб отибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Тирнаб жароҳатламоқ, тимдаламоқ. *Бировнинг бетини юлмоқ.* ■ *-У-у ҳаракат қилдим, тендим, урдим, юлдим, тирнадим — бўлмади, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Сочин ёйиб, бетин юлиб, йўлга кирди чаққон бўлиб. «Муродхон».*

3 кўча Бирор шахс ёки халқ мулкидан ўмармоқ, юлқиб олмоқ. *Юлғич юлиб тўймайди. Мақол.* ■ *[Бой:] Нонтенкилик қилма! Шу соқолим билан ёлғон гапираманми? Юлсам, сендай гадодан юланманми? Ҳамза, Бой ила хизматчи. Амалдорлар эса турли йўллар билан камбағал халқнинг бор-будини юлиб олар эдилар. «ЎТА».*

4 кўча Ажратиб олмоқ. *Афсуски, факт ва далиллар, кўпинча, умумий контекстан юлиб олиб таҳлил қилинади. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. Ҳури ўз хаёлидан ўзи чўчиб, бошини ёстиқдан юлиб олди. Н. Фозилов, Дийдор.*

5 кўча Бирор нараса ҳисобидан чегириб қолмоқ; тежамоқ. *Агар сизлар мана шу йўл билан бутун бир мавсумда ўн меҳнат куни-*

ни тилладан юлиб, пахтага бергани ёрдам қилсаларинг ҳам ҳарна. А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди.

Гапини оғзидан юлмоқ Кимсани гапидан тўхтатмоқ. *Одамнинг гапини оғзидан юлиб олманг, киши гапини айтиб бўлгунча сабр қилинг.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЮЛУҚ Юлиб ташланган, юлиб олинган, узилган. *Пати юлуқ ҳўроз.*

Думи юлуқ 1) думсиз. *Думи юлуқ товуқ;* 2) кўчма калта дум; чўлтоқ. *-Эй, бебош бола, сочи калта, думи юлуқ бир сатангга уйланиб олибсан-у, онанг беҳабар, — деди Каромат.* Ш. Саъдулла, Икки билгаузук; 3) тўлиқ бўлмаган, яқунсиз, яқунига етмаган. *..гапининг ё боши йўқ, ё бели майиб, ё думи юлуқ бўлиб қолади.* «УТА».

ЮЛҚИЛАМОҚ 1 Ҳадеб юлқимоқ, такрор-такрор юлқимоқ. *Камолитдин иягини тиззасига тираб, нарироқда карракларнинг учини юлқилаб еяётган нортуюга, унинг ғамгин кўзларига тикилади.* С. Нуров, Сув кўшиғи. [Ҳури] Тебларча онасини юлқилай бошлади. Н. Фозилов, Оқим.

2 айн. юлмоқ 3. *Торт-торт қилиб, тушум пуллардан юлқилаб, серхархаша жигилдонини тинчитиб юрган Эргашев.. шофёрларнинг мушугини пишт деёлгани ҳам йўқ.* «Муштум». *Комбинатдан юлқилаган моллари туфайли гарданига тушган қарзлари бости-бости бўлиб кетиши ҳеч гап эмас.* А. Муҳиддинов, Ҳадя.

ЮЛҚИМОҚ 1 Тортқилаб узиб олмоқ, силтаб тортмоқ, юлиб ташламоқ, юлмоқ. *Муаллимимиз телпагимни юлқиб олиб, деразадан отиб юборди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Бир маҳал аллақандай куч мени зарб билан юлқиб, ўрнимдан турғазди.* Э. Раимов, Ажаб қилшлқ.

2 айн. юлқиламоқ. *Юнг юлқимоқ.* ■ *Фуломжон бир сиқим пахтани қўлида юлқиб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Умар юзини енгил шабадага тутиб хаёл суради. Ел майин сочларини юлқиб ўйнайди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 айн. юлмоқ 3. *Ҳар маош тарқатганда, ўқитувчилардан 5-6 сўмдан юлқиб қолиши ҳам ҳовла экан.* «Муштум». *..у сўнги уч-тўрт йилнинг ўзидагина ҳар кимлардан минг сўмлардан кўпроқ пулни юлқиган.* «Муштум».

ЮЛҒИЧ Шахс ёки жамоат мулкини (ҳақини) ўмариш, юлишга мойил, шундай

иш билан шуғулланувчи шахс. *Бундай сердабдаба тўйларни оддий меҳнат аҳллари эмас, балки айрим юлғичларгина қилишяпти.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар. *Назорат бўш бўлган жойда юлғичларнинг ничоғи мойда, дейишади.* «Муштум».

ЮЛҒИЧЛИК Юлғичга хос иш, хатти-ҳаракат; юлиш иши, юлиш (қ. юлмоқ 3). *Юлғичлик кайфиятларига қарши кураш.* ■ *Унинг гаплари ва ҳаракатларида юлғичлик ниятининг асорати ҳам сезилмайди.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Агар юлғичликни ташламансангиз, халқ эътиборидан қолиб, шарманда бўласиз.* «Муштум».

ЮЛҒУН Гули майда, оқиш, майда баргли бута. *Узоқ-узоқларда.. саксовул, туранғи, юлғун ва янтоқ кўзга ташланиб турардики, буларнинг ҳаммаси саҳро қуёшининг саҳий нурига чўмганди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЮЛҒУНЗОР Юлғун кўп ўсадиган ер, майдон. *Арава тебраниб, ғижирлаб, катта-кичик қумтепалар, юлғунзорлар орасидан ўтиб, бепоён кўриққа чиқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЮМАЛАМОҚ 1 Айланиб, гилдираб кетмоқ; думаламоқ. *Ғула юмалаб кетди.* ■ *Бир чойшаб анор ҳар томонга юмалаб кетди, бир нечаси обрезга тушди.* А. Қаҳҳор, Анор. *Юсуфжон ҳазил қилиб, боланинг қўлидаги барабанини тушириб юборган эди, бола ҳам баландликдан барабан билан кетма-кет юмалаб кетди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик. *..ийқилганда то адирнинг этагигача юмалаб кетишига кўзи етар эди.* А. Қаҳҳор, Мاستон.

2 с.т. *Йиқилмоқ, қуламоқ.* *Бир ўқ билан душман отдан юмалади.* ■ *Жангчиларимиз узоқда дам юмалаб, дам туриб қоаяётган фашистларни ўқ билан қулатиб.. югуришди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Нихоят, икковимиз бараварига пастга юмалаб тушдик.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

3 с.т. *Ерга қулаган, чўзилган, ағнаган ҳолда бўлмоқ.* *Жангчиларнинг кўпи овқатланишни ҳам унутиб, қалин пичан устига юмалаб, ухлаб қолишди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Фуломжон ўз ерига қайтди.* *Гувоҳлар бири қорнини кучоқлаб, иккинчиси ерда беҳуш юмалаб ётарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Тўкилмоқ, оқмоқ (кўз ёши ҳақида). *Аёлнинг тош қотган кўзларини қайғу теш-*

ди. Юзларидан томчилар юмалади. Ойбек, Куёш қораймас.

5 *поэт*. Оғмоқ, ботишга яқинлашмоқ (куёш ҳақида). Куёш юмалаб кетди футбол тўнидай, Лолаларга кўмилди уфқ қопқаси. Ф. Фулом.

Бир юмалаб Ҳийла-найранг билан тез амалга оширилган тадбир ҳақида. Кампир бир юмалаб шонга айланди. «Этрактлар». ..бир юмалаб яна ўша дўсти Отажоновнинг соясида ҳозирги ишлаб турган мактабига директор бўлиб тайинланди. «Муштум».

ЮМАЛАНМОҚ айн. юмаламоқ. Соқолли солдат от остида қолди, униси отдан учиб, юмаланиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қизча ялт этиб қаради — унинг лўппи юзларидан томчилар юмаланарди. Ойбек, Куёш қораймас. Қора Аҳмад ярим юмаланиб, остида қолган қўлини бўшатиб чиқарди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЮМАЛОҚ 1 Шар шаклига ўхшаш, шунга яқин шаклли; думалоқ. Юмалоқ ёнғоқ. Юмалоқ қанд. Юмалоқ тарвуз. ■ Ундан [зишқдан] ёш боланинг, сочлари типрастикан иғналаридай, юмалоқ боши кўринди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Юмалоқланган нарса; думалоқ нарса; шар. Қор юмалоғи. ■ [Болалар] Қордан кичкина юмалоқ ясаб, думалатиб-думалатиб, ўз буйларидан баланд, катта курра ясаганлар. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Доира, тўтарак шаклидаги. Юмалоқ стол. Юмалоқ майдон. ■ Ойсулув.. шошиб бориб, тоқчадан юмалоқ ойнани олди. С. Анорбоев, Оқсой.

4 Жуда семиз, бақалоқ, гирдиғум (одам ҳақида). Йўлчи ўзидан бир неча қадам нарида хўмрайиб, ҳаммага разм солган шоп мўйлов, юмалоқ сариқ полиция бошлиғини кўриб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Паст буйли, япалоқ юзли, ғуладек юмалоқ Бозоровнинг лапанглаб югуриши Норматнинг кўзига узоқдан гўё тўнғак думалагандек бўлиб кўринди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Ўлчов билдирувчи (нумератив) сўз вазифасида; дона, пачка. Бир юмалоқ печенье. Уч юмалоқ чой. ■ Бўлмаса, бир юмалоқ қанд билан бир пиёла чой олиб чиқинг. А. Қаҳҳор, Сароб. Ҳаёт ерга қараб утирган эди, секин юзини кўтарди, кўзларидан икки юмалоқ гавҳар қулади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Юмалоқ хат с.т. айн. имзосиз хат қ. имзосиз. Юмалоқ хат ёзишни касб этган туҳматчи иғвогарларнинг касби кармонкесар киссавулардан ҳам тубандир. Р. Усмонов, Одобнома.

ЮМАЛОҚ-ЁСТИҚ: юмалоқ-ёстиқ қилмоқ Тезда ва чалакам-чатти бажармоқ. Мана шу йўсунда Паркент қишлоғида уч кунда ўттиз пара қурғонни юмалоқ-ёстиқ қилиб туширдик. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -Кўриб турибсан-ку, сен билан тезроқ дийдор кўришай деб, командировкани чала-чулла, юмалоқ-ёстиқ қилиб қайтиб келдим, — деди Темир Роҳатга. Б. Раҳмонов, Ўзи бошқа-ю, сўзи бошқа. Бу мактабда ҳам иккита латифа айтиб, дарсни юмалоқ-ёстиқ қилади-ю, интернетга чопади. «Муштум».

ЮМАЛОҚЛАМОҚ Юмалоқ қилмоқ, юмалоқ ҳолга олмоқ. Дастурхонни юмалоқламоқ. ■ [Салима] Қордан бир чангал олиб, шоша-пиша юмалоқлади. М. Исмоилий, Бизнинг роман. Хотин паранжи-чимматини юмалоқлаб, дераза олдида турган стол устига қўйди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЮМАЛОҚЛИК Юмалоқ ҳолатга эғалик. Ернинг юмалоқлиги. Соққанинг юмалоқлиги.

ЮМАЛОҚ-ЯССИ айн. юмалоқ-ёстиқ. Мен юкларимни шошиб-пишиб, юмалоқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим, руслар билан қўл бериб хайрлашдим-да, вагондан тушдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ЮМДАЛАМОҚ Чанг солиб тирнамоқ, тимдалаб юлмоқ. Ширмонхон чорпоядан сакраб тушиб, Адолатни юмдалай кетди. С. Зуннунова, Гулхан. Баъзилар ҳамон юзларини юмдалаб дод солаётган аёлга тасалли беришарди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ЮММА: юмма таламоқ Ғазаб билан ташланиб, ёпишиб жанжал қилмоқ. Коми-ла ҳар кун гузарга чиқиб, кўпчиликнинг ўртасида, «Ёш умримни хазон қилдинг!» деб уни юмма талар, гапга нўноқ Кўзибойнинг дилини сиёҳ қилишини қўймас эди. С. Аҳмад, Чўл шамоллари. -Анави Тоғжихон бор-ку, — дея кўпириб гапира бошлади Иқбол сатанг, — тақачининг қўшиниси-чи, бирам юмма талаб берса бўладими. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЮММА-ЮММА: юмма-юмма йиғламоқ айн. юм-юм йиғламоқ қ. юм-юм.

ЮММОҚ Кўзни, оғизни ва ш.к. ни қисиб, сиқиб беркитмоқ. *Ашула бошланганда, домлалар кўзларини юмиб, чайқала бошладилар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ис-мат соқов оғзини юмганича «хувв» деб кулди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Кўз очиб юмгунча Бир лаҳзада, бир зумда. *«Исфандиёр хон бўлибди!» деган сўзлар кўз очиб юмгунча шаҳарга тарқалди.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кўз юммаслик** Ухламаслик. *–Даҳшат! – деди меҳмон, – тунги билан кўзимни юммай чиқдим.* «Муштум». **Кўз юммоқ** 1) билиб туриб, ўзини билмасликка солмоқ; яширмоқ. *Янги ер очиб тўғрисида муттасил кекирдак чўзадиган ўртоқлар ҳақиқатдан кўз юммоқдалар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) кўчма оламдан ўтмоқ, қазо қилмоқ, ўлмоқ. *Кошки эди сўнг қўлингда, Эркаланиб берсам жон.* Сўнги нигоҳ сенда қолса, Мен кўз юмсам беармон. Зулфия. **Оғзингни юм** Оғзингни очма, гапирма, жим бўл. *Оғзингни юм, бўлмаса, кекирдагингни узиб оламан.* М. Қориев, Ойдин кечалар.

ЮМОР [ингл. humor – хулқ, феъл-атвор, кайфият < лат. humor – намлик, ҳўллик] 1 Камчиликлар, айрим воқеа ва ҳодисаларни кулгили қилиб, ҳазиломуз тасвирлай билиш, уларни беғараз ҳажв қилиш. *Бутун ҳаракатлари юморга бой бўлган Наби Раҳимов яратган ҳар бир образ фавқуллодда ҳаётийлиги.. билан қалбларни мафтун этади.* Х. Тўхтабоев, Саҳнамиз юлдузи.

2 Шу йўсинда ёзилган адабий асар. *Са-тира ва юмор. Муқимий юморлари.*

ЮМОРИСТ [ингл. humorist – юморчи] Юмористик асарлар ёзувчи адиб.

ЮМОРИСТИК Юморга асосланган; кулгили. *Юмористик ҳикоя.* ■ *Масалда сатирик ва юмористик элементлар муҳим ўрни тутади.* «УТА».

ЮМРОН айн. **юмронқозик.** Бир юмрон ҳадеб ғўза уватидаги ковакдан тунроқ чиқариб ташлаётти. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ЮМРОНҚОЗИҚ Ер остидаги инларда яшаб, экинларга зарар келтирувчи, тийинлар оиласига мансуб кемирувчи сүтэмизувчи ҳайвон. *Онда-сонда чўл сичқонлари, юмронқозиклар ўрмалаб, йўлни кесиб ўтиб қолади.* М. Мансуров, Ёмби.

ЮМУРТҚА шв. Тухум.

ЮМУШ (кўпроқ оддий сўзлашувга хос) 1 Иш, хизмат; меҳнат. *Оғир юмуш. Рўзгор юмушлари.* ■ *Қайната билан қайнананинг уйдаги юмушлари ҳар кун эрталабдан кечгача келинга ибратли ва инсофли хотин қандай бўлиши тўғрисида насиҳат қилиш эди.* Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. *Елкага баҳор офтоби тегиб, деҳқоннинг юмуши кўпайиб қолган.* С. Маҳқамов, Катта рулда.

2 Вазифа, топшириқ. *Паст баҳо асло олма, Пок юзингга доғ солма. Уйингга берса юмуш, Лозимдир ёзиб қўйиш.* Қ. Муҳаммадий. *Оиланинг ҳар бир аъзоси ўз иши, юмуши билан машғул.* Х. Фулом, Машғал. *Отабек меҳмонларни танчага ўтқазиб, фотиҳадан сўнг Ҳасаналидан сўради: – Баъзи юмушлар буюрсам.. [Ҳасанали:] Буюрингиз, ўғлим.* А. Қодирий, Утган кунлар.

ЮМУШКОР кам қўлл. Меҳнатқаш; ишчан. *Юмушкор йигит.* ■ *Қаюм Йўлдошев.. ювош, юмушқ сўзликдан юмушкор, тўғри одамдек кўринган эди.* «Муштум».

ЮМУШЛИ Иш, юмуш билан машғул, иш билан банд, ишли. *Юмушли одам.*

ЮМУШСИЗ Ишсиз, иш қилмайдиган. *Юмушсиз одам. Бир кун ҳам юмушсиз туролмайман.*

ЮМУШЧИ с.т. Бирор иш билан шуғулланувчи, бирор вазифани бажарувчи; ишчи, хизматчи. *Ҳар ёқда питирлаб юрган юзларча юмушчилар, навкарлар уни жилла кўзга ташлатмас эди.* Ойбек, Навоий.

ЮМУҚ Очиқ эмас, юмилган (кўз, оғиз ҳақида); қисик. *Кўзи юмуқ киши.* ■ *–Не гап ўзи, жаноб? – сўради яна бир чўққи соқол, чўтир, бир кўзи юмуқ дўкандор, якка кўзини чақчайтиришига тиришиб.* Ойбек, Нур қидириб. *Қўрбошининг чап кўзи юмуқ, лекин ўнг кўзида аллақандай ёмон ўт ёниб турарди.* Х. Фулом, Машғал.

ЮМШАЛМОҚ кам қўлл. айн. **юмшамоқ.** ..кескинлик юмшалиш ўрнига кучайиб кетмасмикин, деб қўрқаман. Газетадан.

ЮМШАМОҚ 1 Юмушқ ҳолга келмоқ, майинлашмоқ. *Мум юмшади. Азот билан ўғитланган ер юмшайди.* ■ *У [Йўлчи] бу ерга олдин сув бериб, ер юмшагандан сўнг ковлаш кераклигини англаса ҳам, вақтни йўқотмаслик.. учун метин жойни ковлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асфальт йўллар бўлса мумдек юмшаган.. Мирмуҳсин, Умид.*

2 кўчма Ҳовридан, газабдан тушмоқ; андиша, шафқат йўлига ўтмоқ; эримок. *Аразлаб турган Зиёдахон Шербекнинг гапига юмшаб:* -Болаликдаги шўхлигингиз ҳалиям қолмабди, — деди. С. Анорбоев, Оқсой. *Аммо ясовул бир қизнинг ялиниб-ёлворишидан юмшайдиган кишилардан эмас.* С. Айний, Дохунда. *Кампир неварасининг порлаб турган кўзларига тикилиб, бироз юмшади.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар.

3 кўчма Пасаймоқ, сусаймоқ, бўшашмоқ (совуқ, вазият ва ш.к. ҳақида). *Кескинлик анча юмшади.* ■ *Совуқ бироз юмшаб тушган, кўёш очик ҳавода ҳаракат этмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Февралнинг ўрталарида ҳаво юмшаб, дала-тошни, туқайларни босиб ётган қалин қор ёпиғи тешила бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сўзингиз тўғри, иним.. кўмда ҳаво қизик бўлишига қарамай, нафас олиш қулай.* Асаблар ҳам юмшаб, киши кайфияти кўтарилади. Мирмуҳсин, Меймор.

ЮМШАРМОҚ айн. юмшамок. У [Жонфигон] ўпкасини тўтолмай, йиғлаб юборди, Малоҳат уни ҳеч қачон бу аҳволда кўрмаган бўлса керак, юмшарди. А. Қаҳҳор, Жонфигон.

ЮМШАТИШ 1 Юмшатмоқ фл. ҳар. н. Терини юмшатиш. ■ *Алиқул харидорларнинг берига новвот солинган чой, берига чилим тақлиф этиб, кўнглини юмшатишга жуда моҳир эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Чол, чармни кўва билан асабий равишда дўқиллатиб уриб, савдогарни яна юмшатишга тиришиди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 қ.х. Ерни юза ҳайдаш, чопиқ қилиш. *Ерни ҳайдаш олдидан юмшатиш.* Ғўза туплари остини юмшатиш.

Юмшатиш белгиси тлш. «ь» ҳарфининг номи.

ЮМШАТМОҚ 1 Юмшамок фл. орт. н. Терини юмшатмоқ. ■ *Баҳор нафаси ҳамма ёқни юмшатиб, алланечук бўшаштириб қўйган.* П. Қодиров, Уч илдиш. [Ғофир:] *Ахир, бу кўзлардан оққан жигар қонлари, бева-бечора, етим-есирларнинг оху зорлари кўнглингизни юмшатмайdimи? Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

2 қ.х. Чопиш, ҳайдаш йўли билан тупроқни юмшоқ, ғовак ҳолга келтирмоқ. *Ўзимга ажратилган ерни ҳам юмшатиб, ҳам экиб олдим.* Р. Азизқўжаев, Яшил чайла. *Ишладинг,*

юмшатдинг ёмби тупроқни, Ўзини кўрсатди шу асл пардоз. Ғайратий.

ЮМШОҚ 1 Қул тегса ботадиган, осон эзиладиган; мулойим, майин. *Юмшоқ ёсти.* *Юмшоқ пат.* *Юмшоқ хамир.* ■ *Уй тўрида, юмшоқ кўрпа устида қаргашойи кўйлакли бир хотин.. ётар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У беихтиёр тўшакдай юмшоқ майсазорга ўтириб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Қор сувига тўйган ер хамирдек юмшоқ эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Нормат Адолатнинг юмшоқ қўли, нозик бармоқларини кафти билан силди.* Й. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 **Осонликча турли шапка кирадиган, ишлов берилиши осон, бўш.** *Юмшоқ ёғоч.* *Юмшоқ металл.* *Юмшоқ сим.*

3 **Чайналиши, ейилиши осон; майин, мулойим (овқат ҳақида).** *Юмшоқ шавла.* ■ *Мана, йиғитча, юмшоқ нон ҳам олиб чиқдим.* Ҳ. Ғулум, Машғал. *Шу йиғит менга уч ҳафта қаради, бир бурда нон топса, юмшоқ жойини менга бериб боқди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 **кўчма Бировга қаттиқ гапирмайдиган, дағаллик қилмайдиган; мулойим.** *Мунаввар «ута интеллигент», юмшоқ бир одамга дағаллик қилиб, озор берганига ўксинди.* С. Анорбоев, Мехр. *Кампир кўпни кўрган, аччиқ-чучуқни татиган, юмшоққина хотин эди.* С. Аҳмад, Ота. *Табиатан юмшоқ, кўнгличан одам, ёлғиз фарзандини уришишга тили бормасди.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири.

Кўнгли юмшоқ ёки юмшоқ кўнгли Бировнинг гапига тез ишонадиган, тез қунадиган; кўнгличан, раҳмдил. *Очил қанчалик тез ва кўнгли юмшоқ бўлса, Маҳкам шунчалик вазмин эди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

5 **Ёқимли таъсирга эга; мулойим.** *Авжи қиш вақти бўлса ҳам, ерда сира қор йўқ, ҳаво худди баҳордай юмшоқ эди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ҳозир унинг ҳорғин юзидаги юмшоқ жилмайиш бирдан сунди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. -*Бирор соат ҳам ухлаганим йўқ, — деди-да, «сабабини ўзим ҳам билмайман», дегандек юмшоқ кулиб қўйди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

6 **Озор етказмайдиган; енгил.** *Юмшоқ жазо.* ■ *Қутурмай ҳам нима қилсин, чайқовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқарадики, билмайсан киши: жазо бердим, насиҳат қилдимми? А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

Юмшоқ супурги қ. супурги.

ЮМШОҚЛАНМОҚ с.т. Юмшамоқ.

ЮМШОҚЛИК Бўш, юмшоқ ҳолатга эгалик; мулойимлик. -Аяжон, — деди Адолат юмшоқлик билан, — клубдан сира қўрқманг.. Уерда эркак киши бўлмайти. С. Зунунова, Гулхан. *Кларкнинг юзида ғайрирасмий вақтларда камдан-кам кўринадиган юмшоқлик бор эди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ЮМ-ЮМ: юм-юм ёш Мўл-мўл, дувуллаб тўкилган ёш. Тўтихон мунгайиб ўтирар, оқшомлари ҳам кўзларига уйқу ўрнига юм-юм ёш келарди. Н. Аминов, Тило табассумлар. *Гавҳарнинг кўзидан юм-юм ёш оқар.. йиғлаб юборишдан ўзини зўрға тутарди.* П. Қодиров, Уч илдиш. **ЮМ-ЮМ ЙИҒЛАМОҚ** Мўл-мўл ёш тўкиб йиғламоқ, Мехриниса Ботирни бағрига босиб, юм-юм йиғлайверди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Дадам келиб, ўзини каравотга отди, мени қучоқлаганича, юм-юм йиғлади.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

ЮНГ с.т. Жун. Туя юнги. *Юнг савамоқ. Юнг рўмол.* ■ *Юнглари қирқилиб, енгил бўлган кўй-кўзилар дикир-дикир сакрашадди.* О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. *Айиқдай бесўнақай, юнглари ҳурпайган оқ ит конверт тишлаб келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЮНГЛИ Юнги бор, юнги ўсган. *Раёно томорқада думбаси селкиллаган, жингалак юнгли қўзчасига майса юлиб бераётган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чироқлар.

ЮНДИ с.т. Ювунди. *Заҳар солмоқ бўлса тотли ошингга, Мажжақла, ҳаттоки бермагил юнди.* Файратий.

ЮНДИХҲҮР с.т. Ювундихўр. *Бойларнинг юндихўри.*

ЮНКЕР [нем. Junker — йирик ер эгаси] 1 *Феодал Пруссияда йирик ер эгаси, дворян; умуман, немис помешчиги.*

2 *Чор Россиясида офицерлар тайёрлайдиган ҳарбий ўқув юртининг ўқувчиси. Юнкерлар мактаби.*

3 19-асрнинг 60-йилларигача Россияда маълум муддат ҳарбий хизмат қилиб, имтихон топширгандан кейин офицер унвонини олиш ҳуқуқига эга бўлган дворян боласи.

ЮНОН айн. грек. *Қадимги юнон файласуфлари.*

ЮПАНМОҚ 1 Йиғлашдан тўхтамоқ; овуномоқ (гўдак ҳақида). *Болалик экан, янги кийим дарагини эшитиб, юпаниб қолдим.* И. Раҳим, Оловкор. *Бир ярим яшар чамасидаги бола гоҳ йиғлар, гоҳ юпаниб, онани эмарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 *Таскин топмоқ; овуномоқ. Холмурод бу одамлар орасида бироз юпанди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Уйланмай ёши ўтиб кетаётган ўғлининг гоҳи қизлар ҳақидаги гаплари Шарофат холага ҳамма вақт сирли бир қувонч бағишлар эди. Ҳозир ҳам шу фикр билан юпаниб.. ўз ишлари билан овора бўлди.* А. Мухтор, Чинор.

ЮПАНЧ 1 Юпантирувчи, овунтирувчи сезги, ҳис-туйғу; тасали, таскин. *Бу товушлар, бу портлашлар унинг асабини негадир бузмади. Қайтага қандайдир ҳаловат, юпанч бераётганга ўхшарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Қозоқ халқи ўз мунг-зорини, қувончи билан юпанчини, орзу ва муддаосини ўлан билан ифодалаб келди.* Газетадан.

2 Юпантирувчи нарса, шахс; овунчоқ. *Кундузи шу дарахт, кечаси парёстик унинг юпанчи.* С. Нуров, Ёстик. *Кечалари юлдуз тула осмонга тикилиб, тунни тонгга улаб, қушлар наъмасидан, сувлар шилдирашидан кўнгли аллақандай юпанч изларди.* С. Аҳмад, Уфқ. У [Моҳидил] *онасини ниҳоятда севар, бир зумина ажрашни истамас, юпанчи ҳам, қувончи ҳам — шу она.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ЮПАНЧИҚ айн. юпанч 2. *Бола — унинг бирдан-бир юпанчиғи.* ■ *Қани, дунё тор кўринганда, кўнглимни кўтарувчи юпанчиқларим? Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.* -*Ёлғиз ўғлимнинг жуфти, ўғлим йўғида юпанчиғим бўлар, деб ўйловдим, — деди Нуқра опоқи Солия опага.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЮПАНЧЛИ Кишини юпатадиган, овутадиган; таскин ва осойишталик бағишлайдиган. *Сўйламади юпанчли сўзлар, Одатдаги дўстлар сингари; Аммо енгил тортиб нафасим, Назаримда, ғам кетди нари.* Зулфия.

ЮПАТГУЛИК Таскин бера оладиган; юпатадиган, овунтирадиган. *Онаси ҳам боласининг, бахти қора жигарғўшасининг кўзларидида шу зору муштоқлик оловини кўрар, лекин уни юпатгулик.. сўз тополмаганидан дилхун бўларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮПАТМОҚ I Йиғлашдан тўхтатмоқ; овутмоқ. *Болани юпатмоқ.* ■ «Муз тоғ»лардан чикарди Бир алла сози — Ёш гудакни юпатган Она овози. Ҳ. Олимжон.

2 Қайғу-аламини енгиллатишга уринмоқ, таскин бермоқ. *Қудратни юпатиш учун деди: —Жон болам, бекорга диққат бўлаверма! Мана, қўли кетиб, ози қолибди-ку..* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Мени ғалаба ва халқимизнинг бахти юпатади.* Уйғун. *Хуршид аясини юпатиб, кўнглини овлашга ҳарчанд уринса ҳам, оловдек ёниб турган она тафтидан тушмади.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЮПАТҚИЧ айн. юпанч. *Исмоил аканинг қўлида унинг кўнгли юпатқичи, бирдан-бир суянчиги.. найи бор эди.* Туйғун, Найчининг қалби.

ЮПИТЕР I [лот. Júpiter — қадимги Рим мифологиясида: олий маъбуд, бош худо] (Ю — катта) астр. Қуёш системасидаги энг катта, Қуёшдан узоқлиги буйича бешинчи сайёра; Муштарий.

ЮПИТЕР II Кинога олиш маҳалида ишлатиладиган жуда кучли электр ёритувчи асбобларнинг умумий номи.

ЮПУН I Танани яхши иситмайдиган, юпқа, енгил-елпи (кийим ҳақида). *Юпун чопон.* ■ *Қиш совуқ ва лойғарчилик келди.* Менинг устим юпун, кавушимнинг бир жағи йиртилган эди. М. Муҳаммадзонов, Турмуш уринишлари. [Камолнинг] *Соқол-мўйлови ўсган, кийим-боши юпунгина.* Ҳ. Назир, Кўк-терақ шабадаси. *Йўқчиликдан бўлса керак, ҳарқалай, Дўст ёшлигида юпун кийинарди..* М. Жўра, Изтироб.

2 Уст-боши хароб, камбағал; қашшоқ. *Кир, юпун одамлар ҳансираб, каловланиб, букилиб боришарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Меҳнат аҳли юпун, яланғоч, Чапатиға бўлдилар муҳтож.* Файрағий.

3 Кўчма Қийинчиликда қолган; ночор, хароб. *Болалик, ғариб ва юпун кўнлардан бери дўст бўлган Охунбобоевнинг ишончига лойиқ иш қилолдимми, кексайганимда беобрў, шарманда бўлиб қоламаними?!* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Хароб, юпун, таланган қишлоқнинг изтироббахш манзараси гўё Полвоннинг кўксига ўз дардини қўярди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЮПҚА I Қалин эмас, кўндалангига ингичка; нозик. *Юпқа газлама. Юпқа тери.*

Юпқа қоғоз. Юпқа тунука. Юпқа шиша. ■ *У бир лаҳзада косани тушириб, юпқа пўстлоқ ичидан шираси томиб кетгудек бўлиб турган шафтолига қўл урди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Туламат мўйлов юпқа лас чопон устидан қават-қават боғланган қийиқчаларга қўлини тиради.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Зич ёки қалин эмас, сийрак (туман, тутун, булут ва ш.к. ҳақида). *Дарё устини юпқа туман қоплаган.* ■ *Қор-ёмғирда букиб ётган ерлардан юпқагина буғ кўтарилди.* Ойдин, Ширинга мактуб. *Уфқдан кўтарилган қуёш чанг ва тутун орасидан юпқа булут босган тўлини ойдай кўринар эди.* А. Қаҳқор, Олтин юлдуз.

3 от Хамирни чаппакка ўхшатиб ёйиб, устига ёгда қовурилган қийма, сабзи солиб, қозонда пишириладиган таом; чўзма. *Юпқа пиширмоқ.* ■ *Уқишда толиқиб қолмасин, деб доим сомсам, уч-тўртта юпқами пишириб қўяман.* Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан.

4 кўчма Фақирона; бой бўлмаган, оз миқдорда. *Мутриб дорифуруш отасидан қолган юпқагина мерос билан аранг тирикчилик ўтказарди.* С. Сиёев, Аваз.

Соясн юпқа қ. соя. Териси юпқа қ. тери. **Юпқа томоқ** Нозик ва чиройли буйинли қиз ёки жувон ҳақида.

ЮПҚАЛАНМОҚ айн. юпқалашмоқ.

ЮПҚАЛАШМОҚ Юпқа бўлиб қолмоқ; юпқа тортмоқ. [Унсиннинг] *Бошида эски, тўзиган қизил шол рўмол, эғнида нахтаси юпқа солинган ёки ювила-ювила юпқалашган калтагина қора лас камзул, этаклари фижимланган, ранги айниган чит кўйлак.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮПҚАРМОҚ кам қўл. айн. юпқалашмоқ.

ЮРАК I анат. Одам ва ҳайвонлар кўкрак қафаси ичида жойлашган, уларнинг қон айланиш системасидаги мускул қопчиққа ўхшаш марказий аъзо. *Соғлом юрак.* *Юрақнинг уриши.* *Юрақ касаллиги.* *Юрақ клапани.* ■ *Юрақ бир-бири билан тушамайди диган икки қисмдан иборат бўлиб, бу қисмлар бир-биридан яхлит тўсиқ билан ажралган.* «Анатомия». *Юрақ — зарур нарса.* *Юрақ бақувват бўлса, иш ҳам унумли бўлади, киши чарчамайди.* Уйғун, Сўнгги пушаймон. [Кумушини] *Ҳарорати кучли, юрақ уриши фавқуллодда тез эди.* А. Қодирий, Утган кўнлар.

2 кучма Кишининг ҳис-сезгиси, руҳи, кечинмаларининг рамзий маркази, улар сақланадиган жой; қалб, дил. *Пахтазорда бўлиб ўтган жанжал Ойқиз юрагида чуқур из қолдирди*. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қисман у [Зебо] ҳақли эди. Зотан асрлар фожияси ва қувончи бўлган муҳаббат жуда қадимий нарса бўлса ҳам, ҳар бир юракда мисли кўрилмаган ўзига хослик билан барқ уради. Шўҳрат, Шинелли йиллар. Хатолари, нуқсонлари кўп бўлса ҳам, юраги асл кўринади. Уйғун, Навбаҳор. Аҳмад ўртадаги адоватни унутиб, юрагини очди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Юрагидагини дангал тўкиб солаётган қизнинг ҳаққоний сўзлари Шерзод Қамбаровичга оғир ботарди*. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

3 Кўркмаслик, жасорат ва ш.к. рамзи. *Оббо сиз-е, ҳали шу юрак билан юрибсизми.. «Муштум»*. Мен унинг Утапбой қушбегига қилган муомаласини эшитиб, юрагинга балли, деган эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Юраги ачимоқ (ёки ачишмоқ) Ачинмоқ, куйинмоқ. *Отабекни бу аҳволда кўриб, Кумушининг юраги ачиди*. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..Уйиши мужмал, алақандай касалсимон ғўзаларни кўрар, юраги ачишар эди. Ойбек, О. в. шабадалар. **Юраги бетламаслик** Журъат қилмаслик, ботина олмаслик. *Шундан-шунга чопиб келиб, мактаб директориغا учрагани юрагим бетламади*. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Юраги ёрилмоқ** 1) ниҳоятда кўркмоқ. Унинг ваҳимасидан юрагим ёрилай деди; 2) жуда диққат бўлмоқ. ..Баъзи вақт, Йулчивой, юрагим тарс ёрилгудай бўлади, дунё кўзимга қоронғи кўринади. Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги жиз этмоқ** Қалбида кескин ҳолда ёқимли ҳис-туйғу кўзгалмоқ, шундай ҳисни туймоқ. *Эрталаб бу сўзлар ғашини келтирган эди, ҳозир ҳам юрагини жиз эттиролмади*. О. Ёқубов, Излайман. **Юраги жиг этмоқ** 1) айн. юраги жиз этмоқ. *Шунда кўзлар кўзга тўқнашди, Фуломжоннинг юраги жиг этиб кетди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) айн. юраги шув этмоқ. ..ҳар куни саломга кирадиган бўлиб қолди. Ҳар кирганда, «сўйиб келмадимикан», деб юрагим жиг этиб кетади. А. Қаҳҳор, Асарлар. **Юраги зир этмоқ** Кўркув, безовталик ҳиссини туймоқ. *Тантибойваччанинг юраги зир этиб кетди*. Асабийланиб, ўзгарган товуш билан бобиллади.. Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги йўқ**

Кўрқоқ, юраксиз. **Юраги кенг қ. кенг**. *Юрагингиз мунча ҳам кенг бўлмаса, кўзингизга уйқу келмаганига ҳайронман*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Юраги куймоқ** 1) жуда ташна бўлмоқ. *Иссиқда узоқ йўл босиб, юрагим куйди*; 2) қаттиқ куйинмоқ. *Юраклари куйиб кетиб Темурхон, Во болам, деб майиб нордай йиғлайди*. «Ҳасанхон». **Юраги орзикмоқ қ. орзикмоқ**. **Юраги орқасига тортимоқ** Қаттиқ чўчишдан кўркув ҳолатига тушмоқ. *Сарой мулозимини кўргач, унинг юраги орқасига тортиб, эти сесканиб кетган эди*. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. **Юраги пўкилламоқ** Кўркувда бўлмоқ; чўчимоқ. *Ҳар йили жийда гули вақтида, «Сой тошиб, йўл бекиладиган бўлди», деб юракларимиз пўкиллаб туради*. «Муштум». *Юраги яна пўкиллади*. «Тошкентнинг тўрт даҳаси» танийдиган давлатманд бу кишининг олдига қандай киради? Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги сиқилмоқ** Диққат бўлмоқ, диққати ошмоқ. ..орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, Бухорода юраги сиқилиб, «ёлғизлик» азобини тарта бошлади. Мирмуҳсин. Меъмор. **Юраги така-пука бўлмоқ** Ваҳима, кўркув, хавотир ҳолатида бўлмоқ; безовта-ланмоқ. *Шу капаларга яқинлашган сайин Сидиқжоннинг юраги така-пука бўла бошлади*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Юраги типирчиламоқ** Тезлашиш ҳаракатида, иштиёқида бўлмоқ. *Азиза юраги типирчилаб кийинди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. **Юраги тор** Арзимас нарсага сиқилаверадиган, тажанглиги тутадиган. *Анзираг хола ҳам юраги торгина бир кампир, бўлар-бўлмасга хархаша қиладиган*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Юраги тошмоқ** Ғам, ҳасрат, ҳаяжон ва ш.к. ичига сигмай кетган ҳолат. *Баъзан юраги тошиб, бутун дардини Унсинга очишни истайди..* Ойбек, Танланган асарлар. **Юраги тутдай тўкилмоқ** Интизорликда изтироб чекмоқ, дили бевасанжом бўлмоқ. *Худди биров: «Э, ўл-а, шунақа-да, чиройли йигитни кўрсанг, юрагинг тутдай тўкилади»* — деб таъна қилаётгандай қизарди. А. Қаҳҳор, Сароб. **Юраги увушмоқ** Маъюз, эзгин ҳолатни туймоқ. *Мана шуну ўйласам, алақандай бўлиб кетаман, юрагим увушади*. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Юраги чиқмоқ** 1) ниҳоятда кўркмоқ; эси чиқмоқ. - *От опқочди, — деди*

Бадиа. -Юрагимиз чиқиб кетди-ку! Мирмуҳсин, Меъмор; 2) ниҳоятда тўлқинланмоқ. Бу хабарни эшитиб, хурсандликдан юраги чиқиб кетди. **Юраги чопмоқ** Ишонч билан ботинмоқ. Аммо адреси тайинсиз бу келинга ҳам юрак чопмай турибди. «Муштум». **Юраги шув этмоқ** (ёки шиф этмоқ, шувулламоқ, шигилламоқ) Чучиш, кўрқув ҳис этмоқ. Баширжоннинг юраги шув этиб, кайфи учди. Н. Аминов, Суварак. *Бир одамнинг тўнқарилиб ётганини кўрди. Юраги шиф этиб, орқасига тортиб кетди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Саодатхоннинг юраги шувуллаб кетди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Биров Қумриниса, деса кампирнинг юраги шигиллаб кетади.* Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. **Юраги ўйнамоқ** 1) юраги тез ва кучли урмоқ. *Отини қутидорнинг йўлагига етаклар экан, негадир юраги ўйнаб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўчма ваҳима босмоқ, кўрқмоқ, ҳовлиқмоқ. *Шу савол бошига келганда, кўзига тўсатдан Канизак кўриниб, Сидиқжоннинг юраги ўйнаб кетди: Борди-ю шу бўлса-чи.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ваҳима қилаверманглар, юрагим ўйнаб кетяпти.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Юраги қинидан чиқмоқ** Ниҳоятда ҳаяжонли, тарвасали ҳолатга тушмоқ. *..Марғилон дарвозасидан кириши билан унинг ҳоли ўзгара бошлар, юраги қинидан чиқар даражада.* эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юраги қон Жуда диққат, хуноб ҳолатли.** *Эртадан бери тўппи, қийиқча, жияк тика бериб, юраги қон бўлган қизлар.* Ойдин, Ҳикоялар. **Юрагига сифмаслик** Маъқул келмаслик, ёқмаслик. *Юрагимга сифмайди, сифмайди юрагимга ҳеч нарса!* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. **Юрагига қўл солмоқ** Синаш, билиш мақсадида бир гапсўз айтмоқ. *Бир куни у шу артелдаги Масъуда деган қизнинг юрагига қўл солиб кўрди.* «Муштум». **Юрагида кири йўқ** Бировга ёмонликни раво кўрмайдиган, дили пок, дили-ғули. **Юрагини бўшатмоқ** Бор дардини тўкиб солмоқ. *Урмонжон кўп ҳам тўлиб-тошиб юрган экан, юрагини роса бўшатди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Юрагини ёрмоқ** 1) бировни қаттиқ кўрқитмоқ, чўчитмоқ. *Чернецов жангчилар олдидан узоқлашгач, Эмин Норматга: -Нега юрагимни ёрган эдингиз, комиссар индамади-ку, - деди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) айн. юрагини очмоқ. **Юрагини очмоқ** Дилидагини маълум

қилмоқ, айтмоқ. *Албатта, у ўз юрагини ҳеч кимга оча олмаган. Дардини ўз ичига ютган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асқар полвон ҳам юрагини очди - ёлғизгина қизчасини соғинганини.. сўзлади.* Ойбек, Куёш қораймас. **Юрагини тирнамоқ** Безовта ҳолатта солмоқ. *Ўзини қаяёққа қўйишини билмай, юрагини тирнаган кечинмалари.. билан ҳовлида кездди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Юрагини чаңгалламоқ** Бирор нарса ҳақида ўта ташвишланмоқ, кўрқмоқ. *Ҳаёт қозонни ювди-ю, қопқоғини ёпиб, кириб кетди. Энди бўш саҳну, унинг этазида юрагини чаңгаллаб ўтирган Фуломжонгина қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Юрагини эзмоқ** Рухий азоб бермоқ. *Кумушнинг бу ҳоли бечора онанинг юрагини эзар, юз хил васвасаларга солар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юрагини ҳовучлаб** Кўрқа-писа, безиллаган ҳолатда. *Доим ойим бечора юракларини ҳовучлаб ўтирардилар.* Э. Раимов, Ажаб кишлоқ. **Юрак олдиarmoқ** Кўрқиб, чўчиб қолмоқ. *Бир дўққа шунчалик юрак олдирибсиз, яшанг-е, раис ака!* С. Анорбоев, Оқсой. **Юрак тепиши** Юрак фаолиятининг тезлашиш ёки заифлашиш ҳолати. *Жаннат опа эшикни очиб, уйга кирганда, у оҳистагина замбил остидан чиқди, унинг юрак тепиши ҳали ҳам шиддатли эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Юрак ютиб** Тап тортмай, кўрқмай. *Наҳот сиз.. бу ишга бош қўшиб, юрак ютиб, менинг остонамга келсангиз?* К. Яшин, Ҳамза. **Юрак ўйноғи** Юрақнинг безовта бўлиши. *Бир куни уйда ётиб, яхши уйқуси келмай, юрак ўйноғиси қўзиб чиққан экан.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Эъзозхоннинг юрак ўйноғи ҳадеганда босила бермади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

4 кўчма Бирор нарсанинг асоси, маркизи. *Ахир Пекин шаҳри янги халқ Хитойининг.. қудратли ва улкан мамлакатнинг юраги-ку.* Т. Жўраев, Улуғ Хитойда. *Ҳа, улар Тошкент темир йўл устахонаси Туркистонда кўзғолоннинг юраги эканини тушундилар.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

5 с.т. Қорин, ошқозон. *Унинг юраги гижимлаб оғрияпти.*

Юрак буруқ айн. юракбуруғ. Соғлиқни сақлаш бўлиmidан чўпонлар ўртасида юрак буруққа қарши профилактика утказиш тўғрисида кўрсатма бор. С. Анорбоев, Оқсой. **Юрак оғриғи** с.т. 1) ич бузилиши, қорин оғриғи; 2) кўчма қатъиятсиз, мужмал.

ЮРАКБУРУҒ с.т. айн. ичбуруғ. -Қимор-боз билан олти йил умр қилдим. Уч бола кўрдик, лекин биттаси ҳам турмади. Бири-ни қизамоқ, бирини кўйўтал, кичигини юракбуруғ олиб кетди, — деди Ҳожиди хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЮРАКДОШ поэт. Фикр-ёди, ўйи, мақсади бир хил бўлган; ҳамнафас, дўст. Замондош дўстларим чиндан юракдош, Ҳамиша ҳамнафас, ўртоғу йўлдош. С. Абдулла.

ЮРАКЗАДА Юрагини олдирган, чўчиб қолган. Балки улар — бу томондаги қушлар ҳали юракзада бўлишмаган. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Коххозчилар сўнги йилларда нобон раисларни кўравериб, юракзада бўлиб қолган эдилар. Й. Шамшаров, Юксалиш.

ЮРАКЛИ 1 Юрагида ўти бор; кўрқмас, жасур. Юракли йигит. ■ Зебихон опангиз сизни жуда мақтади. Юракли қиз экан, деди. С. Зуннунова, Гулхан. Амирбек.. эсли, ҳимматли, юракли эди.. «Юсуф ва Аҳмад».

2 Ўзи боғланиб келган сўз билдирган (шундай белгили) юракка эгаликни билдиради. Йўлчи шу тонда бу гўзал, тоза юракли, жасур, вафодор қизнинг оёқларига бош қўйишга тайёр. Ойбек, Танланган асарлар. Аммо арслон юракли Отабек ҳам бадбахтни шундоғ янчиб ташладик, бу жуда оз кишилар қўлидан келадиган ишдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАКСИЗ Бирор нарсага ботинолмай-диган; кўрқок. Юраксиз бола. ■ -Жудаям юраксиз одамсиз-да, Юсуфбек, — деди муфти. А. Ҳакимов, Илон изидан. Ёнбошлаб ётганлар туриб, ўнгланиб ўтирдилар, баъзи юраксизлар орқа-ўнгларига қараб ҳам олдилар. Ҳ. Шамс, Душман.

ЮРАКСИЗЛИК Юраги дов бермаслик, кўрқоқлик. Эҳтиёткорлик юраксизлик эмас. ■ Қошим муштумини кўрсатди-ю, аммо туширишга келганда юраксизлик қилди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Ҳали унчалик оғир гап ўтгани йўқ, юраксизлик қилиб, бу машинани ташлаб кетса, ўшанда шарманда бўлади. Й. Шамшаров, Довруқ.

ЮРАКСИНМОҚ кам қўл. Юраги бетламақ, ботинмоқ. [Офтоб ойим] Кумушга оғиз очишга юраксина олмай, азобланар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮРАМОЛ 1 шв. Тез юрадиган, юришга моҳир; юрагон. Юрамол от.

2 айн. юримсак.

ЮРАҒОН Яхши, тез юрадиган. Жонивор жуда юрагон чиқиб қолди. Узангига оёқ қўйганимдан бери бирон марта «чух» деганим йўқ. М. Хайруллаев, Меҳр кўзда.

ЮРГИЗИЛМОҚ Юргизмоқ фл. мажҳ. н. Машина аранг юргизилди. Динга қарши ташвиқот юргизилди.

ЮРГИЗМОҚ 1 Юрмоқ 1, 2, 4, 7, 10, 12, 13 фл. орт. н. Тракторни юргизмоқ. Соатни юргизмоқ. ■ [Йўлчи] Гулбоғчадаги у пари кўздан ғойиб бўлгунча, отни секин юргизиб.. ширин ўйларга ботган ҳолда кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Маълум иш олиб бормоқ, бирор иш ёки фаолият билан шуғулланмоқ. У [Абдишукур] ўзини энг «кўзи очиқ ва янги фикрли» мусулмонлардан ҳисоблаб, «усули жаҳид» мактабларини очишга ташвиқот юргиза бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Алексей — хўжайиннинг заводини юргизадиган уста. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 кўчма Бирор нарса билан чизмоқ, бўймоқ. Тушъ устидан қизил қалам юргизмоқ. Пиёла четларига тилла суви юргизмоқ. ■ Қошининг ўз қораси қаноатлантирмади, шекилли, устидан қора қалам юргизди. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

[Бировнинг] Бошида тегирмон тоши юргизмоқ қ. тегирмон. Кўз юргизмоқ Қараб чиқмоқ, назар ташламоқ. Йўлчи атрофга кўз юргизиб, сўнг мулойимлик билан жавоб берди. Ойбек, Танланган асарлар. Фикр юргизмоқ қ. фикр 1. Ўз сўзига юргизмоқ Ўз айтганини қилдирмоқ, ўз томонига оғдирмоқ. Ёв тинч ётмас.. [баъзиларни] алдаб-сулдаб, ўз йўлига юргизмоқда. Ф. Фулом, Шум бола.

ЮРГИЛИК: юргилиги қолмади Элга кўшила олмай қолди, эл ичида юрломмай қолди. Фикр қилиб ўйладим, хўб бўлмади, Оқтош элда юргилигим қолмади. «Муродхон». Ер босиб, кўз очиб юргилигим қолмади. Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ЮРИДИК [лот. juridicus — суд ва судловга оид] Ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид; ҳуқуқий. Юридик консултация. Юридик факулътет. Юридик жавобгарлик.

Юридик шахс Турли мулкчиликка асосланган, мустақил иш юритувчи, қонунга кўра фуқаролик ҳуқуқлари ва мажбуриятлари субъекти бўлган корхона, ташкилот, муассаса.

ЮРИМСАК с.т. 1 Кўп юришни, масалан, меҳмондорчиликни яхши кўрадиган (аёллар ҳақида). *Юримсак жувон.*

2 Тез тарқаладиган, оғиздан оғизга кўчаверадиган. *Бу юримсак миш-мишларнинг айримлари қўлоғига етиб келди.* Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.

ЮРИСДИКЦИЯ [лот. jurisdictio — суд қилиш, суд жараёни] 1 Ҳуқуқий масалаларни ҳал қилиш, судлов ишларини олиб бориш ҳуқуқи.

2 Муайян давлат органи ваколатлари доирасидаги ҳуқуқ соҳаси.

ЮРИСКОНСУЛЬТ [лот. juris consultus — ҳуқуқшунос; ҳуқуқ маслаҳатчиси] Бирор муассасанинг ҳуқуқий масалалар бўйича доимий маслаҳатчиси; шу муассаса манфаатларини суд ва б. ташкилотларда ҳимоя қилувчи шахс. *Наширётнинг юрисконсульти.*

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ [лот. jurisprudentia — ҳуқуқшунослик] Ҳуқуқ тўғрисидаги фанларнинг, ҳуқуқ нормаларининг амалий суратда қўлланиши билан алоқадор бўлган билимлар мажмуи.

ЮРИСТ [нем. Jurist < лот. jurista — ҳуқуқшунос] Юридик маълумотга эга бўлган шахс; ҳуқуқ соҳасининг амалий вакили. *Моддаси моддасига тўғриланди. Пихини ёрган юрист ҳам материалдан хато тополмайди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮРИСТЛИК 1 Юрист иши, вазифаси. *Юристлик қилмоқ.*

2 Юристларга, ҳуқуқшуносларга хос. *Унинг эғнида ёқасига юристлик белгилари тақилган оқ каламенка китель, бошида фуражка.* О. Ёқубов, Ларза.

ЮРИТИЛМОҚ 1 **Юритмоқ** фл. мажҳ. н. *Машина бугун юритиладими? ■ Бу тўғрида юритилган фикр, ўқилган мақолалар унинг [Элмуллонинг] кўзини янада каттароқ очиб, мулоҳазасини чуқурлаштирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 ..деб айтилмоқ ёки ағалмоқ. *Предметни билдирувчи сўзлар от деб юритилади.*

ЮРИТМОҚ айн. юргизмоқ. [Шоқосим] *Яна жувозни юритиб.. қичқирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу икки [киши] қоғозга миҳлангандек гап-сўзсиз савағич қаламни қирр-қирр қоғоз устида юритиб турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Фикр юритмоқ қ. **фякр** 1.

ЮРИШ 1 **Юрмоқ** фл. ҳар. н. *Поезднинг юриши. Соатнинг юриши. ■ Йигит уни муъжаз қоматидан, чаққон юришидан дарҳол таниди: «Ҳаёт, Ҳаётим!» деб юборди у.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Меҳмондорчилик, кино, театр, сафар ва ш.к. га бориш; сайр қилиш, томоша қилиш. *Юришни яхши кўрадиган хотин. ■ Ўзлари тўйма-тўй юришни, ярқироқ чопонлар кийишни яхши кўрадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 **Ҳарб.** Душманга, ёвга қарши кўшин тортиш, жангга отланиш. *Юриш қилмоқ. ■ Рота командири старший лейтенант Годин шу ерғача бўлган юришга якун ясади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

4 Бирор кимсага қарши ёки бирор мақсадга эришиш учун ташкилий равишда кўтарилиш, оммавий ҳаракат. *Эртасига муштумзўр хўжаликларни тугатиш учун юриш бошланди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Халқ юриш бошлади. Бу бир бурда нон учун, инсоний ном учун бошланган юриш эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Шахмат, қарта каби ўйинларда ўйновчининг навбатдаги ҳаракати, тadbири. *Бу юриш ютқизиққа олиб боради. Юриш кимдан? Юриш мендан. Филни юриш.*

6 с.т. *Ҳаёт кечириш, яшаш. —Ана гап! — деди Суллонали, — балки умр бўйи шу вазифада қолиб кетарсиз. Шу ҳолда бутун умр хотинсиз юриш.. хах-хах!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Мен ўз юртимда кўкрагимни кўтариб юришга ўрганиб қолган йигитман. Мен ўз юртимда мусофир итдай думимни қисиб юришни хоҳламайман.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 айн. **юриш-туриш.** *Бироздан сўнг Шоқосим отларни тўхтатиб, Йўлчига қичқирди: —Тушунтир мундоқ, ўзи нима гап? Янги кийим кийган етимчадай кўзларинг така-пука, юришларинг ичунин бежо? Ойбек, Танланган асарлар. Бу юриши ўз бошига балоди(р), Бировнинг қўлида тайин ўлади.* Фозил Йўлдош ўғли.

Кун юриш томон с.т. Жануб. *Қишлоқнинг кун юриш томони.*

ЮРИШЛИ 1 Тез ва яхши юрадиган. *Юришли айғир. ■ Салимбойвачча, яхши ва юришли бўлса ҳам.. бу отда боришни ўзига эп кўрмай, дам жўнашга қарор қилар, дам яна айнар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сайр ёки томоша қилса арзийдиган. *Йўқса, жоним, юринг. Янги шаҳарга чиқайлик, кечқурун юришли жойлар бор.. айланиб келамиз.* Ойбек, Улут йўл.

ЮРИШМОҚ 1 Юрмоқ фл. бирг. н. Улар анча жойгача пиёда юришди. ■ Жангчилар кийим-бошларини ечиб чиқишар, исимоқ учун у ёқдан бу ёққа юришар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Болалар ҳали ҳам кучада тўполон қилиб юришарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Авжланиш, равнақ томон юз тутмоқ. *Иш юришмаса, буламиқ дандон синдирад.* Мақол. ■ *Ҳавога устун каби кўтарилган чанг-тўзон, қий-чув овозлар ишнинг юришиб кетганидан далолат берар эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Бу ишда фақат менинг омадим юришмади.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

Ҳаво (ёки кун) юришиб кетди Ҳаво очилиб, кун исиб қолди. *Ҳаво юришиб кетгунча анча траншея қазиб оламиз.* И. Раҳим, Ихлос.

ЮРИШ-ТУРИШ Иш, хатти-ҳаракат ва ш.к. да ўзини тутиш ҳолати, аҳволи. *Унинг юзи-кўзи ва юриш-туришида бошқа жангчиларникидан фарқ қиладиган бирор нарса йўқ эди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *У Шакархоннинг ҳозирги юриш-туришидан шубҳаланган эди, шубҳаси тўғри чиқди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Рост, бу ўғлингиз сергайрат ва зехнли эканлиги юриш-туриши, важоҳатидан билиниб турибди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Уларнинг гаплари, муомалалари, юриш-туришлари Йўлчига тамом бегона туйилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮРМОҚ 1 Қадам ташлаб олға босмоқ, қадамлаб жилмоқ. *Тез юрмоқ. Секин юрмоқ. Оқсаб юрмоқ. От юрмай тураверди.* Юрган — дарё, ўтирган — бўйра. Мақол. ■ *Кампир юрганда, ҳеч қанақа овоз чиқмасди.. Оёғи худди пардек ерга беозор тегарди.* С. Аҳмад, Ота. *Мен ана у сўқмоқдан юрсам ҳам бўлади.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Чол от жилловини слтади. Отлар юриб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Маълум йўналишда ҳаракат қилмоқ, бир жойдан бошқа жойга жилмоқ, бормоқ ёки кетмоқ (асосан, транспорт воситаси ҳақида). *Машина чап томонга юрди. Трактор бедазорга қараб юрди. Катта арава қай*

йўлдан юрса, кичик арава ҳам шу йўлдан юради. Мақол. ■ *Шаҳарда кўнкани илгари от сургар эди. Мана энди кўнка отсиз юрибди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Поезд бир неча соат йўл юргандан кейин ана шундай бекатчалардан бирига келиб тўхтади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Умуман, бир жойдан жилмоқ, силжимоқ (сузмоқ, судралмоқ, ўрмаламоқ ва ш.к.). *Ҳовузчада унтача балиқ юрипти. Дастурхон устида чумоли юрипти. Қурт новдадан юриб, гулга етди.*

4 Кезиш, айланиш, саёҳат ва ш.к. да бўлмоқ. *Шаҳарма-шаҳар юрмоқ. Эшикма-эшик юрмоқ.* ■ *Йўл билмасанг, йўл сўрагин юргандан, Гап билмасанг, гап сўрагин билгандан.* Н. Назаров, Замон. *Андижоннинг сувин ичганмон, Шарбат десам, қилмайман хато. Пахтазорин кезганман роса, Қирларида юрганман ҳатто!* Ё. Мирзо.

5 Ҳаёт кечирмоқ, яшамоқ. *Жияним уч йил бизникида юрди. Руслар орасида юриб, тил ўргандим.* ■ *Жамоа сизнинг бу ёқларда юргангизни ҳали билмайди [деди Шарофат Сидиқжонга].* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Мирзакаримбой:] *Ёшим етмишда. Элик йил мол қайғусида юрдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен Тошкентда юрарман, аммо кўз ўнгимда сизнинг ҳай-қалингиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Иш-фаолият ва ш.к. да бирга бўлмоқ. *Ёмон билан юрдим — қолдим уятга, Яхши билан юрдим — етдим муродга.* Мақол. *Нодон билан юрма, номусингни букма.* Мақол. ■ *Бирга ишлайди, бирга юради, бирга туради; бир-бирига жуда муносиб.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Мен далада ҳар куни қизлар, келинчақлар орасида юардим. Ёш бўлсам ҳам, севганим бор эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Қатнамоқ. *Марказдан қишлоғимизга автобус юради.*

8 Давом этмоқ (ўзи бирикиб келган сўз билдирган ҳолатда). *Эсон-омон юрибсизларми? ■ Сиз шу йўсинда юра берсангиз, эртаиндин ўғилдан ажраласиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Маърифатхон воқеасини эшитганидан бери унинг қабрини зиёрат қилиш ниятида юрган эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Ҳомиднинг бундай ишлари бор эканидан хабарсиз юганимизга ҳайрон қоламан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Шахмат, қарта, домино каби ўйинларда ўз навбатида, навбати келганда ҳаракат қилмоқ, ўйнамоқ; юриш қилмоқ. *Пиёдадан юрмоқ. Тузни юрмоқ.*

10 Ҳаракатга келмоқ, ишлаб турмоқ, ишламоқ (механизмлар ҳақида). *Соатим яхши юрпти. Машина кечгача юриб турди.* ■ *Ҳа, айтгандай, бу орада.. «трактор чўчканинг ёғи билан юрар эмиш», «гүристондан товуш чиқипти», деган гаплар чиқиб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

11 с.т. Суйган ёр билан вақт ўтказмоқ, яқин муносабатда бўлмоқ. [*Диловоз:*] *Уша кунни Жўранинг юрадиган қизи Бибигул менинг атлас кўйлагим билан ҳаворанг дуррачамни олган эди. С. Кароматов. Бир томчи қон. Биласиз-ку, иш кўп. Ҳар хил мажлислар ҳам кўп. Шулар билан юрсам, у мени хотинлар билан юрган, деб гумон қилади. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Айт, қачондан буён юрдинг.. Тиғи парронга учрагур! Йўлчи билан қачон топшидинг? Ойбек, Танланган асарлар.*

12 Рози бўлмоқ, кўнмоқ, унамоқ. *У бировнинг айтганига юрадиган одаммас.* ■ *Тўғри, ихтиёр ўзларида, лекин сизга маслаҳат соладилар, маслаҳатингизга юрадиларда, яхши маслаҳат берсангиз, юрмайдиларми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Оз бўлса ҳам, пешона терим билан топанан, суқтойлик, мўлтониликка сира юрмайман. Ойбек, Танланган асарлар.*

Йўлига юрмоқ Бировнинг айтганини қилмоқ, айтганини бажо келтирмоқ. *Нурматжон, «Бу очиқ аёллардан чиққан гап, қиз шуларнинг йўлига юрган бўлса, жазосини тортсин», деб жўрттага иккинчи оғиз очмади. А. Қаҳҳор, Қизлар. Ё мен бошлаган йўлга юрсан, ё жонингдан умидингни узасан. С. Аҳмад, Ҳукм.*

13 Ёйилиб кетмоқ, ёйилмоқ; тарқалмоқ (гап-сўз, хабар ҳақида). *Эл оғзида юрган миш-мишлар.* ■ *«Кечадан бери бир ярим минги қирилган!» деган хабар юриб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

14 кўм. фр. взф. -(и)б қўшимчали равишдошга бирикчи, ҳаракатнинг давомийлигини билдиради. *Томоша қилиб юрмоқ. Нима қилиб юрибсиз? Мен ўғлимни ахтариб юрибман.* ■ *Низомиддиновнинг қўлидаги папиросидан сизиб чиқаётган тутун уй ичида ҳалқа-ҳалқа бўлиб сузиб юрибди. С. Аҳмад, Ҳукм.*

15 (2-ш. буйр. м. шаклида – юр) Бирор томонга жўнаш, кетишга ундашни билдиради. *Юр, кеч қоламиз! ■ Ҳа, баракалла, жумбоқ ўша ерда ечилади, юринглар! М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Бош кўтариб юрмоқ қ. бош.

ЮРТ 1 Маълум халқ, аҳоли яшаб турган жой; ўлка, мамлакат, ватан. *Туғилиб ўсган юртим. Ўзга юртда шоҳ бўлгунча, ўз юртингда гадо бўл. Мақол.* ■ *Баҳор! Ўзига хос ёқимли виқор билан юрт узра одим ташлайди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

2 Бирор мамлакат ёки ўлкада яшовчи халқ; эл; аҳоли. *Юрт пуфласа, шамол туради. Мақол.* ■ *Ана холос, қози поччанг юртга ош бераётган бўлсалар, туянинг думи ерга тегибди-ку. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Юрт сўрамоқ Юртни, мамлакатни бошқармоқ, ҳукмдорлик қилмоқ, ҳоким бўлмоқ. *Агарда менинг юрт сўрамоққа ва шу восита билан бойлик орттирмоққа орзум бўлса, бошқалардан ҳам кўра ўз ўғлимга – сенга маълум бўлмасиди? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Билим юрти Ўрта махсус ўқув, таълим-тарбия муассасаси. *Педагогика билим юрти.* ■ *Муборакхон билим юртида ўқиб юрган пайтларидаёқ тарбиячи бўлиб ишлаб бошлаган эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Ўқув юрти* Умуман, ўқув муассасаси. *Олий ўқув юрти.*

ЮРТБОШИ 1 Эл-юрт бошлиғи, сардори, ҳукмдор; оқсоқол.

2 Мустақил Ўзбекистонда: Президентга нисбатан ҳурмат маъносида қўлланади. *Юртбошимизнинг нутқида кўтарилган ҳар бир масаланинг мазмун-моҳиятини жамоатчиликка атрофича тушунтиришда университет жамоаси.. олдида турган вазифалар муҳокама этилди. Газетадан. Юртбошимиз бошлаган шарафли ишга бутун бир халқ қўшилди, юрагида ўти бор инсонлар Президент атрофида бирлашдилар. «Мулоқот». Юртбошимиз алоҳида таъкидлаб ўтганидек, янги давлат барпо этишда миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбияланган.. янги авлод кадрларни тайёрлаш масаласи муҳим принципал ва ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Газетадан.*

ЮРТГАРЧИЛИК Юртда бўладиган турли таомил, муносабат, урф-одат ва ш.к. *-Ҳар ҳолда [ароқлар] кўздан йироқ турга-*

ни яхши, юртгарчилик-да, яна бирон киши..
— ярим чин, ярим ҳазил аралаш гапирди
Халлоқбердиев. Т. Тула, Ҳожи ҳисобчининг
ҳикоялари.

ЮРДОШ Бир юртда яшовчи ёки
яшаган кишиларнинг ҳар бири (бир-бири-
га нисбатан). Қудратнинг ҳам жанговар
хизмати юртдош ёру дўстларининг хиз-
матидай арзигулик бўлса. З. Фатхуллин,
Сўнмас юлдуз. *Юртдошлар армияга чақи-
рилувчиларни кузатгани шу ерга келдилар.*
Газетадан.

ЮРТФУРУШ Ўз юрти ёки ватанига
ҳиёнат қилувчи; ватанфуруш, хоин. *Орамизда
йўқ бизнинг Юртфуруш, қўрқоқ!* Шухрат,
Мангулик.

ЮРТЧИЛИК айн. юртгарчилик. *Ахир,
юртчилик, қарашиб туришим керак-ку. Уй-
ғун.*

ЮРУВСИЗ айн. юрқсиз. *Ошна, сен ме-
ни юрувсиз қилдинг. Т. Мурод, Юлдузлар
мангу ёнади.*

ЮРУМ шв. Бирор иш, нарса, гап-сўз
ва ш.к. нинг тартиб билан давом этиши,
йўналиши, бориши, оқими. *Ишимизнинг
юруми шундай бўлди. ■ Ҳожи хола, қўли-
дан тушган косани синдирмай ушлаб қол-
ган кишидай, гап юрумани тўғрилаб кетди.*
М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЮРУМСАК айн. юримсак. *Унақа юрум-
сак бўлма, тентираш қизларга ярашмайди.*
Ойбек, Улуғ йўл.

ЮРУҚ шв. айн. юриш 2.

ЮРУҚСИЗ: юрқсиз бўлмоқ Бош кў-
тариб юролмайдиган бўлмоқ. *Шарманда
бўлдим, тенгқурларим орасида юрқсиз бўл-
дим. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Ўзингни ик-
ки нафсан тий. Акс ҳолда, эл-юрт олдида
юрқсиз бўлиб қоласан. Н. Қобил, Бугдой
пишиғига етмаганлар. Юрқсиз қилмоқ* Бош
кўтариб юролмайдиган қилмоқ. *Ҳали қў-
лингдан от ўғирлаш ҳам келадими, қон ют-
кур! Мени элда юрқсиз қилдинг-ку!* Р. Раҳ-
монов, Чангалзордаги шарпа.

ЮРҒУСИЗ айн. юрқсиз. *Ёмонга яқин
юрсанг, қораси юқар. Каримга яқин юриб,
юртга юрғусиз қилдинг!* Ш. Рашидов, Бў-
рондан кучли.

ЮСТИЦИЯ [лат. justitia — адолат, одил-
лик; қонунийлик] 1 Олий суд; суд органла-
ри фаолияти; суд, адлия.

2 Суд муассасалари тизими; суд идораси.

ЮТ 1 Дон-ғалла унмаган йил; очарчи-
лик, қаҳатчилик.

2 Чорва очарчилиги; ўлат. *Увоқ моллар
кўтарам бўлиб, ют бошланди. Асабий тек-
ширишлар кетди; ахир қирилиб кетган мол-
лар учун кимдир жавоб бериши керак-ку. С.
Анорбоев, Оқсой.*

ЮТАМОҚ айн. ютоқмоқ.

ЮТИНМОҚ 1 Томоққа яқин суюқлик-
ни ютмоқ, ютгандек ҳаракат қилмоқ. *Чол
қулт этиб ютинди. Уйчан кўзларини найга
қадаб, тикилиб қолди. Ў. Ҳошимов, Кўприк.
Лоланинг кўзига ёш келди, лекин йиғламади.
Қуруқ ютиниб, кўз ёшини қайтариб юборди.*
Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

2 Ичкиси, егиси келиб, томоғида ютиш
ҳаракатини қилмоқ. *Чойхоначи келтириб
қўйган чойни қайтарайтган эди, димоғига ош
ҳиди урилиб, ютинди. Ш. Холмирзаев, Мил-
тиқ отилди. Меливой ҳақиқатда чуллаган
экан, ютиниб, пиёлага қаради. Ф. Мусажо-
нов, Нозик масала.*

ЮТИШМОҚ 1 Ютмоқ 1 фл. бирг. н.
Беморлар иккитадан дори ютишиди. ■ Фу-
ломжонлар у ерга этиб боргунча қинғир-
қийишқ кўчаларда.. роса тузу тупроқ ютиш-
ди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЮТИШМОҚ 2 Ютмоқ 2 фл. бирг. н. Бу
галги уйинда фарғоналик қизлар ютишиди.

ЮТМОҚ 1 1 Бўғиз мускуллари кўмағи-
да оғиздаги бирор нарсани томоқдан ўт-
казмоқ; ичмоқ; емоқ. *Дори ютмоқ. Сув ют-
моқ. Дустинг учун заҳар ют. Мақол. Ютга-
ним — ўзимники, чайнаганим — гумон. Ма-
қол. ■ Эр бечора ҳудди қаттиқ ётган ка-
салдек майни қулат-қулат ютибди. Т. Обидов,
Юсуфжон қизик. Эйтибор опа.. иштаҳа би-
лан толқон ямлаб ютаётган Тўлқинжоннинг
тим қора жингалак сочини силади. Ҳ. Фулом,
Машъал.*

2 Ичига тортмоқ, сўрмоқ. *Папирос туту-
нини ютмоқ. ■ Болалигидан савағич чанги-
ни ютиб, қирққа кирмай, ўпкаси тешилиб
ўлган оталар, бўзчи тақдирини била туриб,
болаларига ҳамон шу касбни мерос қолди-
рар эдилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

3 Кўча Бирор нима дейишдан ўзини
тиймоқ, ошкор қилмаслик. *Эргаш ака аввал-
ги шахтидан тушиди.. нимадир демоқчи эди,
гапини ютди. Н. Сафаров, Қаҳрамоннинг
туғилиши. Тўсатдан келиб қолган Фотима-
ни кўриб, йишитлар нафратларини ютдилар.*

П. Турсун, Ўқитувчи. *Гамни ютди, ютди аламни. Дард қуритди кўздаги намни.* Э. Раҳим. [Бибиқатча] *Гира-шира тонгда изтиробини ичига ютиб, қўрадан чиқди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. -*Маҳкам ака, — деди Гавҳар, — кўнглингизга келган ҳамма нарсани айтинг, ўтган йилдагидай ичингизга ютиб юрманг.* П. Қодиров, Уч илдиэ.

4 Ўз қаърига тортмоқ, йўқ қилмоқ. *Нега худонинг қаҳри келмас экан? Нега бу аблаҳ бойни ер ютиб юбормасикин-а?* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Уруш она ардоқлаб тарбиялаган фарзандларни балодай ютади.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Хода ютгандай Ҳеч нарсага эгилмай, қайишмай, гўдайган ҳолдаги шахсга нисбатан қўлланади. *Худододбек отининг жиловини ушлаганча, хода ютгандек гўдайиб турар эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳой, шумоёқ, нима қилиб турибсан хода ютгандай.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. **Ютаман дейди** Жуда ваҳимали, қўрқинчли (бўш уй ёки ҳовли ҳақида). *Хувуллаб қолган уйда ёлғиз яшаш қийин. Ҳовли ютаман дейди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Катта уй, ҳамма ёқ сукунат, нақ ютиб юборай дейди.* Н. Фозилов, Дийдор. **Қон ютмоқ** Ниҳоятда азоб чекмоқ, хуноб бўлмоқ. *Дехқон ерига чиғириқдан сув чиқариш учун навбат етгунча қон ютарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЮТМОҚ II I Бирор иш, мусобақа, спорт ва ш.к. да ғалабага эришмоқ, муваффақият қозонмоқ. *Шахмат ўйинида ютмоқ.* *Курашда ютиб чиқмоқ.* ■ *Арслон деган бир йигит курашда тенгқурларини ютди.* А. Эшоннов, Бир оғиз сўз. *Табрик қиламан, бригадангиз бу чопиқда ҳам ютиб чиқди.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи.

2 Лотерея, қимор ва ш.к. ўйинда пул ёки бирор нарсани қўлга киритмоқ. *Заёмга ютмоқ.* *Лотерея билетига машина ютиб олди.* ■ -*Эрим ютган пулларни, қимматбаҳо буюмларни бирга олиб жўнадим, — деди Ҳожи хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Фойдаланмоқ, наф кўрмоқ. *Бу ишдан мен ҳеч нарса ютмайман.* ■ *Душман ўз кучларининг ичкарилиқдаги позициясига мустаҳкам ўрнашиб олиши учун вақтдан ютиш пайида эди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Ҳун, хатин одамларга кўрсатарсиз, улар хотиним иккиталигини биларлар.* Бундан сиз нима ютасиз? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЮТОҚ I Ғоят сувсираган, чанқоқ. *Ютоқ дала, оч дала, Оч даладан қоч дала.* Миртемир, А. Пўлат, Сирдарё сепи. *У[Яйра] чули маликка, бир вақтлардаги ютоқ, сангин чулга тикилиб турарди.* С. Акбарий, У ҳаётни севади.

2 айн. **ЮТОҚИ.**

ЮТОҚИ Очқўз, ебтўймас.

ЮТОҚМОҚ I Ниҳоятда сувсамоқ, чанқамоқ. *Очил акалар яна ярим тунда қайтишди. Ҳаммалари кела солиб, ютоқиб сув ичишди-да, таппа ташлаб, тошдек қотишди.* А. Мухтор, Чинор. *Кампир.. манний крупа билан шакар солиб сут пиширди. Уни шишага солиб берган эди, бола худди она кўкрагига ютоқиб ёпишгандай, икки қўли билан идишни чангаллаб, миқ-миқ шмира кетди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

2 Ғоят очқамоқ, очлик ҳис этмоқ. *Умида.. қўлидаги зоғора нонни ютоқиб кавшарди.* Ш. Холмирзаев, Ўн саккизга қирмаган ким бор.

3 Умуман, бирор нарсага ўта талаб бўлмоқ, эҳтиёж сезмоқ. *Деразани очиб ташлайлик, Уй ютоқиб олади нафас.* У. Кўчқоров. *Арслон каби тутоқиб, Дев сингари ютоқиб..* З. Диёр. *Бобур ютоқиб, олдинга интилди.. навкарлар қуршовини ёриб чиққанда, юзига шабада тегиб, хиёл енгиллашди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЮТУМ I Ичишдаги ҳар бир ютиш, томоқдан ўтказиш. *У, чанқовдан оғилни бузиб чиқиб, дуч келган ариқни очқўзлик билан симирган буқачадай, катта ютумлар билан ичаверди.* Ойбек, Навоий.

2 Ўлчов билдирувчи (нумератив) сўз; қултум, ҳўплам. *Бир ютум сув.* ■ *Почамир билан Жума тоға бир четдан ҳовузга яқинлашдилар; лойқаланган сувдан бир-икки ютум олиб ичдилар.* Фитрат, Қиёмат.

3 Ютиш, ичишдаги таъм; ютиш, ичим. *Ютуми яхши вино.*

ЮТУҚ I Иш, фаолиятда эришилган муваффақият; ғалаба. *Илм-фан ютуқлари.* ■ *Мен.. ўзбек халқининг пахтачилик соҳасида бу йил эришган катта ютуғини кўриб, беҳад қувондим.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Ютуқлар замирида доимо катта меҳнат, изланиш ўрин олган бўлади.* Газетадан. -*Ҳа-да, ишни бушаитирмай, ураверайлик, битта тош жилдирсак ҳам, ютуғимиз, — деди Фуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Заём, лотерея каби ўйинлар тиражида қўлга киритиладиган, ютиб олинмаган нарса. Заёмга беш минг сўм ютуқ чиқди. *Ютуқни олмоқ.* ■ *Жўравой билетларни қўлга олгач, мажбурлаб берилган лотереяга кўпинча ютуқ чиқади, деган миш-мишларни эслаб, кўнглида қандайдир умид учкуну йилт этди.* Газетадан.

3 Баҳс, беллашув кабиларда эришилган ғалаба ва шу ғалаба учун берил(ади)ган нарса. *Йирик-йирик мусобақаларда ажойиб ютуқларни қўлга киритган.* ■ -*Енгилдим.. -Енгилган бўлсангиз, ютуғимни беринг.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЮТУҚЛИ Ютуқ чиқиши мумкин бўлган, ютуқ чиқадиغان. *Ютуқли заём.*

ЮТУҚСИЗ Ютуқ чиқмайдиган, ютуқ чиқиши мумкин бўлмаган. *Ютуқсиз иш.*

ЮТҚИЗИП айн. *ютқизик.* *Вақтдан ютқизиш.* ■ *Гоҳо ютқизишда, гоҳо ютуқда Бир-бирин англарди олиқ-сотикда.* М. Шайхзода. [*Қамбар:*] *Ҳужайиннинг кармони ўпирилганга ўхшайди, толеи йўқ-да. Шу бу йил ютқизишдан боши чиқмай қолди. Нуқул бой беради.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЮТҚИЗИҚ Бирор соҳада юз берган муваффақиятсизлик, зарар кўриш; зиён. *Бу шахмат партиясини мен ютқизик деб билмаман.*

ЮТҚИЗИҚСИЗ Бирор соҳада зарар келтирмайдиган. *Ютқизиксиз иш. Ютқизиксиз ўйин.*

ЮТҚИЗМОҚ I **Ютмоқ I** фл. орт. н. *Бола шу овқатни ҳам хархашасиз ютқизмади.*

ЮТҚИЗМОҚ II **Ютмоқ II** фл. орт. н. *Гапимга кирсанг, ютқизмайсан. Чемпион шахматда олти партияни ютқизиб қўйди. Футболчиларимиз бу гал ҳам ютқизмадилар. Ошиқ ўйнаб, бор-ўғини ютқизиб қўйибди. Жаҳлни кечиктирган ютар, ишни кечиктирган ютқизар.* Мақол. ■ *Тўқилган шоналарни тўлатиб олмасак, ютқизиб қўямиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЮТҚИНМОҚ айн. *ютқинмоқ.* *Ютқиниб олган ўпишларнинг йўқотдим салмоғин.* Ф. Фулом.

ЮҚ I Бирор нарсада қолган асар, қолдиқ. *Сут юқи. Қаймоқ юқи. Ун юқи халта. Қатиқ тўқилса, юқи қолади, Айрон тўқилса, неси қолади.* Мақол. ■ *Лабларига сутга тўғралган нон юқи ёпишган чинни идишлар, пиёлалар ҳам йиғиштириб олинмабди.* Ж.

Абдуллахонов, Тўфон. *Ойим келганларида, ҳовлидаги қон юқларини кўриб, қўрқиб кетдилар.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Қосимбек мўйловиغا теккан қимиз юқларини кафти билан артиб, сўз бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 (3-ш. бирл. шаклида — юқи) Ўзи бирикиб келган сўз англагган нарсага эгалик (шу нарса текканлик) маъносини билдиради; юқли. *Ёғ юқи сув ичида қозонсочиқ ивиб ётарди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Хотини кириб, қўллари хамир юқи бўлганидан, тушиб кетган енгини шимариб қўйишни сўради.* Ҳ. Икромов, Булутли тонг. *Аҳмад афт-ангори кир, қўллари мой юқи.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Чап ячакка ҳам юқ бўлмайди қ. чап I. **ЮҚ (ҳам) бўлмайди** Ниҳоятда оз, кам. -*Халқ жонини фидо қилиб ишласа-ю, унга косага юқ бўлмайдиган овқат берса, — деди Анвар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. **ЮҚ бўлмоқ** Танасига сингмоқ. *Совлиқнинг егани ўзига юқ бўлади: кузгача семиради.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЮҚА шв. айн. *юпка I.*

ЮҚМА кам қўлл. айн. *юқумли.* *Юқма касал.*

ЮҚМОҚ I Бирор нарсадан ёпишмоқ, тегмоқ. *Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар, Ёмонга яқин юрсанг, балоси юқар.* Мақол. ■ *У [Турсуноӣ] йўлни ҳам жуда танлаб юрарди, шунча йўл юриб, почасининг жиягига гард юққан эмас.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Унинг тупроқ юққан юзларида из қолдириб, тўхтовсиз ёш оқарди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Бировга ўтмоқ (асосан, касаллик ҳаққда). *Грипп — юқадиغان касаллик. Менинг касалим сенга ҳам юқмасин.*

3 *кўчма* Ўз таъсирига олмоқ, таъсир қилмоқ, бошқага ўтмоқ. *Эшон ҳам, отиноий ҳам иккиюзлама, ёлғончи ва сассиқ гап одамлар эди, уларнинг бу одатлари болаларига ҳам юққан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Эҳтимол, Элмуроднинг шодлиги унга юққандир.* Шухрат, Шинелли йиллар.

Гап юқмайди Гап кор қилмайди, гапни қулоғига олмайди. *Унча-мунча гап манга юқмайди-да. Чунки терим нўст ташлайвериб, чармга айланиб кетган.* М. Иброҳимов, Эгасига тегмаган мактуб.

4 (асосан, инкор шаклида) Яхши ҳазм бўлмақ, танасига сингимоқ. *Ўғирлик ош баданга юкмас.* Мақол. ■ *Бир еринг санчиб, бошинг айланаб турса, еган-ичганинг юкмас экан.* «Муштум».

Сув юкмас, сувюкмас Гап таъсир қилмайдиган, безбет. - *Бошлиғимиз феълига сира тушуниб етмадим. Узиям хўп сув юкмас экан-да. Кишига сира эл бўлай демайди-я.. — деди Остонақул. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.*

ЮҚОРИ 1 Бирор нарсанинг энг устки қисмида жойлашган; тепадаги, баланддаги, устки. *Бинонинг юқори қавати. Булутнинг энг юқори қатламлари.* ■ [Муллаўст:] *Пастки жағи юқори жағи билан эртадан кечгача муштлашгани-муштлашган.* Ҳамза, Майсаранинг иши. [Қиз] *Белини қизил камар билан шундай сиқиб боғлабдики, икки бўлак одамга ўхшайди. Агар жиндек эгилса, юқориси тушиб кетадигандек.* С. Аҳмад, Мўтти. *Заврак билан Зулфиқор юқорида ғишт теришарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бинонинг ёки бирор иншоотнинг устки қавати; болохона. *Қори ўрнидан турди, бошқа ҳеч нарса демай, бошини қуйи солганича, битта-битта қадам босиб, юқорига чиқиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Бирор ерга нисбатан баланд ўрнашган жойлар; баланд томон; баландлик. *Аҳмад-жон.. ҳеч нарсага қарамай, полизма-полиз юқорига қараб кетди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. - *Сувни уч-тўрт қақирим юқоридан икки ёғига чим босиб, кўтариб келиш лозим бўлади, — деди [Амин бува]. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Катта ер юқорида, шу ердан бир соат мўлроқ юрасиз, у ерда нукул пахта унади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ер, шахс ёки нарса устидаги бўшлиқ; тепа. *Қуюқ тутун юқорига ўрляпти.* ■ *Қайтиши ҳамон юқоридан учиб ўтган бирикки мошак қушининг «чев-чев» деган товушини эшитиб, кўкка қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шар дақиқа сайин катталашар, юқорига кўтарилар эди.* Газетадан. *Ола-тасир бошланди, юқоридан дўлдек ёғилаётган ўқдан душман ўзига келди.* Газетадан.

5 Хонанинг эшикка нисбатан қарама-қарши томони; одатда, ҳурматли кишилар ўтирадиган томони; тўр. *Сидиқжон пойгакка бироз силжиб, уни [Зуннунхўжани] тўрға*

таклиф қилди: -Қани.. юқорига. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Меҳмонни юқорига ўтқазиб, дарҳол ўғлига дастурхон ёзишни буюрди. Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Микдор, сифат ва ш.к. жиҳатдан меъёрдан, мавжуд ҳолатдан ортиқ, ортиқ даражали. *Юқори баҳо. Юқори босим (тиб., физ.) Юқори маданият. Юқори малака. Юқори сифатли моллар. Юқори нав пахта. Юқори ҳарорат. Юқори ҳосил.* ■ *Киш бўлишига қарамай, ҳавонинг тафти юқори, осмон муссаффо.* Газетадан. *Мактаб ислоҳоти ўқитувчилик касбининг обрў-эътиборини юқори кўтарди.* Газетадан.

7 Нисбатан устун. [Отабек] *Унинг хусндагина эмас, ақлда ва бошқада Зайнабдан неча баравар юқорида эканини ўйлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Йирик заминдорлар, сармаядорлар учун ўз манфаати, ўз фойдасидан юқори нарса йўқ.* Ойбек, Нур қидириб. *Бизнинг жамиятимизда инсон нурдек покиза, нондек азиз, у ҳар қандай бойликдан юқори туради.* Газетадан.

8 с.т. Вазифа, мавқе ва ш.к. жиҳатдан юқори, етакчи бўлган (ташқилот, орган ва б.). *Юқоридан олинган буйруққа биноан иш кўрмоқ. Юқоридан берилган топшириқ. Юқоридан келган вақиллар.* ■ -Қани.. ҳа, ундан кейин уртоқлар, — деб яна изоҳ берди Алимқул, — *қул қўйиш масаласида менга юқоридан ҳам, пастдан ҳам бироз гап тегиб қолаётибди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сизга кичик офицер увонини бериш ҳақида юқорига ёзма хабар берганмиз.. Назармат, Журлар баланд сайрайди.*

9 Ўқувчилари ўқиш муддатини битиришига яқинлашиб қолган, ўқиш муддатининг сўнгги йилларидаги (синф, курс ва ш.к. ҳақида). *Юқори курс талабалари.* ■ *Фақат юқори синф шогирдларидан бир нечаси адил, юксак пальма дарахтлари остида нималардир тўғрисида жимгина, лекин жиддий суҳбатлашмоқда эдилар.* Ойбек, Нур қидириб.

10 (ў.-л.к. шаклида — юқорида). Воқеалар баёнининг олд (юқори) қисмида. *Юқорида биз ёш Хушрўй билан ўқувчини бир даража таништирган эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮҚОРИГИ Бирор жой ёки нарсанинг юқори, устки қисмига жойлашган. *Мудофелар қўрғоннинг энг юқориги поғонасида*

ўзларининг турли тус ва бичиқдаги кийимлари билан.. қўрғон кунгурасига суяниб, бошларини қуёшга бериб ўтирардилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шербек чамадончасини юқориги полкага қўйди-да, ўзи пастки полкага, янги ҳамроҳлари қаршисига ечинмасданоқ ўтира қолди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЮҚОРИЛАМОҚ Тепа томонга, юқорига кўтарилмоқ, юқорилашмоқ. Самолёт тобора юқорилаб кетди. Юқорилаб учмоқ. ■ Юқориланганимиз сари арчалар ҳам сийраклаша боради. С. Анорбоев, Йўлда йўлдош бўлганлар.

ЮҚОРИЛАНМОҚ кам қўлл. айн. юқорилашмоқ 4. Азизбекни қўлга тушириб бериш билан қипчоқлар хузурида ҳам Юсуфбек ҳожининг қадру қиймати юқориланган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЮҚОРИЛАШМОҚ 1 Юқориламоқ фл. бирг. н. Улар тобора юқорилашди.

2 айн. юқориламоқ. Шар юқорилаша бориб, кўздан йўқолди.

3 кўчма Авжита чиқмоқ; кучаймоқ. Касалнинг иссиғи юқорилашиб кетди. ■ Орадан ўн беш дақиқа чамаси фурсат ўтиб, товушлар бироз юқорилашиб келмакка бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 кўчма Юқори даражадаги лавозимни эгалламоқ; мартабаси ва обрўси орта бормоқ. Ҳали ёш йигитсиз.. мансаб поясида балки юқорилашурсиз. Ойбек, Навоий.

ЮҚОРИЛИК 1 Юқори ҳолат, юқори эканлик. Баҳонинг юқорилиги. Иссиқлик даражасининг юқорилиги. Мансабнинг юқорилиги. ■ Ўзбек ойимнинг бўлса олатурган келинига эътиמודи юқорилигидан ўйлаб-нетиб турмади.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Нисбатан юқори, баланд жой; тепалик. Белгача совуқ сув ичида, ботқоқликда пуд-пудлаб лойни жуда юқориликка отиш керак. Ж. Шарипов, Хоразм. Кучанинг нариги томони яна юқорилик бўлиб, унда 159-полк анчадан буён туради. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЮҚТИРМОҚ Юқмоқ фл. орт. н. Озода киши энига гард юқтирмайди. Касаллик юқтириб олмоқ. ■ [Муаттар:] Вой, вой.. Қорақуяни қаердан юқтирдинг? Н. Сафаров, Шарқ тонги.

Сиртга сув юқтирмаслик қ. сирт.

ЮҚУВЧАН Осонлик билан, тез юқадиган. Грпп юқувчан касалликдир.

ЮҚУМЛИ 1 Юқиш хусусиятига эга; юқадиган (касаллик ҳақида). Юқумли касаллик. ■ Бу чора ҳар хил юқумли касалликларнинг тарқалишига йўл қўймасликни таъминлайди. Газетадан.

2 кўчма Умуман, юқадиган нарса ҳақида; юқиш хусусиятига эга. Ёмон одат юқумли бўлади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Рисолатнинг кулгиси шу қадар ёқимли ва «юқумли» эдики, бошқалар ҳам беихтиёр жилмайишди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЮҚУМСИЗ Бошқаларга юқмайдиган, юқумли эмас. Юқумсиз касаллик.

ЮҚУМСИЗЛАНТИРМОҚ Юқишнинг олдини олмоқ, юқмайдиган қилмоқ. Касалликни юқумсизлантирмоқ. Уруғликни юқумсизлантирмоқ.

ЮҚУМЧИЛ кам қўлл. айн. юқумля. Юқумчил касаллик. ■ Касалини билмадик. Юқумчил бўлса, тағин юқмасин. А. Қаҳҳор, Сароб. Бу фалокатли юқумчил дард эрур инсон учун.. Ҳабибий.

ЮҚ-ЮРУН айн. юқ. Мендан ғалла олсалар ҳам, қолган юқ-юрунлари билан ўзимни очликдан сақлай оламан. С. Айний, Дохунда.

ЮФУРМА Бадний асарлар йиғиндиси, мажмуа; тўтлам.

ЮҶО 1 Барча жониворларни аралаш еб, ютиб юборадиган афсонавий махлуқ.

2 кўчма Ебтўймас, очофат. Мавжуд қонун-қондаларни топташ эвазига бўлса ҳам, кўпроқ бойлик орттириш пайига тушган юҳолар ҳам йўқ эмас. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидиға қатл. Болта кўнас Миркомилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди: пахтани пахтада ютади, мевани — мевада. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

-я юкл. (унлилардан кейин) айн. -я. Таъкид, таажжуб каби маъноларни билдиради. -Саксонта қовунга-я! Уч сўм! — деҳқон тескари бурилди. Ойбек, Танланган асарлар. Тавба! Шу кичкинагина орзуси ҳам ушалмади-я! Р. Раҳмонов, Келин. -Раҳимжон, — деди Эҳсон чой маҳалида, — рафиқангиз кирмайди-я! Шунақа уятчанми? А. Қаҳҳор, Сароб. У шу сўзларни айтди-ю, юраги шув этиб кетди: онаси жеркиб ташласа-я! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Фирромлик қилишмаса майли-я. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳай-ҳай, жонивор сув муздек. Баданга мойдай ёқади-я. Ш. Сулаймон, Ота, Уғил. Қилғиликни қилиб қўйиб, тағин талмовсирайди-я бу хотин. Р. Раҳмонов, Келин.

ЯГАНА [ф. *يگانه* — якка, битта, биргина] қ.х. Экин тупининг яхши ривожланиши учун ёш вақтида ортиқчасини юлиб ташлаш, керакли миқдорда қолдириш, сийраклатиш. Ғуза қаторларини ягана қилмоқ.

■ Бу пахта семиргани кўядими! Чигит ташлайсан — эгиласан, ягана, ўтоқ, чопиқ қиласан — эгиласан.. терасан — эгиласан. С. Нуров, Нарвон. Илгари чопиқ, яганаю чеканка ҳам ўқувчиларсиз битмас эди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЯГНАЛАМОҚ қ.х. Яганалаш ишини бажармоқ; ягана қилмоқ. Ғузани яганалаш, озиклантириш.. ишлари уюшқоқлик билан ўтказилмоқда. Газетадан.

ЯГАНАЧИ қ.х. Яганалаш ишини бажарувчи.

ЯГОНА [ф. *يگانه* — якка, битта, биргина] 1 Бор-йўғи битта, якка-ёлғиз; бирдан-бир, биттаю битта. Оиланинг ягона фарзанди.

■ Бу дардли ҳаётда Гулнорга ягона бахт — Йўлчининг синглиси Унсин эди. Ойбек, Танланган асарлар. «Эшак» деб аталадиган уч кишилик ягона, оёқлари тарвайган скамейкада Абдурасул билан Ойимхон ўтиришибди. П. Турсун, Уҳитувчи. Фарбий Буг дарёси устидаги ягона кўприк.. Тез бориб, уни албатта эгаллаш зарур эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Бошқа тенги йўқ, биттаю битта ҳисобланувчи. У ўттиз хунарда ягона. Ойбек, Навоий. Ҳа, Нажмиддин Бухорий ҳазратлари билан отангиз устод Қавом ҳазратларини Хуросону Мовароуннаҳрда ягона, десак хато бўлмайди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Ҳамма учун умумий, бирлашган, бирдан-бир. Ягона давлат нархлари. ■ Ўзбекистонда юздан ортиқ миллат ва элат вакиллари ягона оила бўлиб яшамоқдалар. Газетадан.

4 кам қўлл. юкл. Фақат, биргина. Ширин афсоналар айтиб юлдузлар, Ёнига чорлайди мени ягона. Р. Парфи.

ЯДРО [р. ядро < юн. hadros — куч, қувват; кучли, мустаҳкам] 1 спрт. Итқитиш учун ишлатиладиган думалоқ оғир спорт қуроли. Спортчи ядрони 20 метрга иргитди.

2 махс. Бирор нарсанинг ички марказий қисми; ўзаги, мағзи. Ернинг ядроси. Атом ядроси. Ядронинг бўлиниши. ■ Ядро эса ҳужайрадаги барча жараёнларни бошқариб турадиган марказдир. «Фан ва турмуш»

3 кўчма Бирор жамоа, гуруҳ, ташкилот ва ш.к. нинг асосий қисми, муҳим қисми; таянч. Шу сабабли миллий тил ономасти-

каси ва топонимикаси фондининг асосий — ядро қисмини халқ шеваларидаги ономастик материаллар ташкил этади.. «ЎТА».

4 айн. ядровий. Ядро уруши. Ядро қуроли. ■ Бутун рўйи заминга ядро фалокати соя ташлаб турган айни пайтда халқаро бирдамлик тантанаси улкан аҳамиятга эгадир. Газетадан.

ЯДРОВИЙ Ядрога, атом ядросида рўй берадиган жараёнларга оид, ядро қуроли билан бўладиган. Ядровий қурол. Ядровий уруш. Ядровий физика. Ядровий фалокат.

ЯЁВ с.т. айн. пиёда. Икковга биров ботолмас, отлиққа яёв етолмас. Мақол. ■ Водийларни яёв кезганда, Бир ажиб ҳис бор эди манда. Ҳ. Олимжон. Марднинг иши элда шундай бўларми? Отидан айрилиб, яёв қоларми? «Алпомиш». Зевидиланинг тахминича, Комил дарёдан ўтган, Қумқишлоқ гузаригача яёв келган. Ҳ. Фулом, Машғал.

ЯЁВЛАМОҚ фольк. Пиёда юрмоқ. Яёв-лаб чиқдингми ўсган элиндан? «Муродхон».

ЯЗДОН [ф. یزدان — худо, тангри] Худо, тангри. Ҳазрати шери яздон, йигитлар пири ҳазрати Али камарбандини боғласинлар.. Ғ. Фулом, Шум бола.

ЯЗНА шв. Почча. Уктамбой язнасининг кетмонини ҳам узоқ ишлатолмай, ўзи олиб келган расмий кетмонни ишлатишга мажбур бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. Райим язнамиз сал ғирром куёвлардан чиқиб қолди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ЯЙДОВ айн. яйдоқ 1. Олисларда яйдов отлар кишнайди.

ЯЙДОҚ 1 Эгар-жабдуқсиз, яланғоч (от ҳақида). Яйдоқ отни етаклаб олган баланд бўйли хушмўйлов йигит анҳор томонга ўтиб кетди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Ярим соатдан кейин ҳалиги йигит, яйдоқ от устида ўқдай учиб ўтди. А. Мухтор, Опасингиллар. Йигитлар отларни яйдоқ миниб, уй анжомларини тепаликларга ташимоқдалар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 кўчма Ўсимлик ўсмайдиган, ўт-ўлансиз, дов-дарахтсиз; яп-яланғоч. Яйдоқ чўл. ■ Яйдоқ Бўз ҳам маданий, Биз уни юганладик. Ғ. Фулом. Тўрткўл десам, Нукус қалъам соғинтирар, Чимбойдаги яйдоқ далам соғинтирар. С. Акбарий.

3 кўчма Ҳеч нарсаи йўқ; қашшоқ. Буни ҳайданг, сира қўйманг, Иши савдою харид,

Олти кунда ҳаммани Яйдоғу яксон қиладир. Ҳамза.

ЯЙЛАМОҚ фольк. Ёйилмоқ, ёйилиб ўтлаб юрмоқ. Отинг яйлаб бу чорбоғда юрибди, Қанча бир гулларни нобуд қилибди. «Нурали».

ЯЙЛОВ Чорва моллари эркин ўтлайдиган, ёйилиб боқиладиган кенг дала, майдон; ўтлоқ. Моллар билан ёз яйловда бўламиз, Қиш совуқда ферма билан келамиз. Фозил Йўлдош ўгли. Мисрбойнинг яйловда минглаб зотли йилқиси, от заводи, шаҳарма-шаҳар юриб от сотувчи аспжаллоб одамлари бор. С. Абдулла, Ўғрини қарокчи урибди.

ЯЙЛОҚ шв. айн. яйлов. Булар ҳам келиб, Урганчининг Боғотида яйлоқ тепанинг устига чодир текиб ётар эди. «Юсуф ва Аҳмад».

ЯЙРАМОҚ 1 Ўзини эркин ҳис қилган, ўйнаб-кулган ҳолатда бўлмоқ; ёзилмоқ, маза қилмоқ. Дунёга келгандан кейин юр, кул, яйра, кўр, маишат қил. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Боёқиш хотинлар ҳам бир яйраб келсин-да. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор нарсадан гоят мамнун бўлмоқ, хурсанд бўлмоқ; севинмоқ. Гудакдай яйраб кетди. ■ Розик мўйловини бураб, тилла тишини йилтиратиб, яйраб, илжайиб турарди. С. Аҳмад, Хукм.

ЯЙРАТМОҚ 1 Яйратмоқ фл. орт. н. Бу бахт Паризод дилини яйратар, чехрасини гулгул яшнатарди. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. Саидгани.. овқатни зўр иштаҳа билан еди. Иссиқ овқат танасини яйратди. Н. Юсуфий, Хатдаги доғ.

2 Ҳайвон ва паррандаларни кенг майдонга ёйиб юбориб ўтлатмоқ, сайр қилдирмоқ. Қўйларни яйратмоқ.

ЯЙРАШМОҚ Яйратмоқ фл. бирг. н. Болалар боғчада ўйнаб-кулиб яйрашади. ■ Бироз яйрашамизми, деб келган эдим, шу ерда ҳам тинчлик бермадингиз! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЯК [ф. یک — бир, битта, якка, ягона] кам қўлл. Бир, якка, ягона. Олма, анорингга балли, Як дона холинга балли. Ҳамза, Майсаранинг иши.

Як жилов қилмоқ Жиловнинг бир томонини тортмоқ; шу тарзда от бошини ўнгга ёки сўлга бурмоқ. Шумлик қилсанг, қонлар ютиб ўлсанг-чи, Икки қўллаб як жилов қиб бурсанг-чи. «Алпомиш».

ЯКАН 1 бот. Зах ва серсоя ерларда, тўқайларда тола-тола бўлиб ўсадиган бир

ёки кўп йиллик ўсимлик (толаси пишиқ бўлганлигидан, одатда, боғдорчиликда ток боғлаш учун ишлатилади) *Якан ўрмоқ. Токни якан билан боғламоқ.* ■ *Кўлнинг саёз жойларида одам бўйи қамишлар, яканлар ўсиб. ётарди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ЯКАН II жарг. Пул. *Эсинг борида этагингни ён, деган машхур нақлга амал қилмасак бўлмас. Бир ёқдан яканнинг кўри қочяпти. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Ганни айланторманг. Ёғлиқ жой. Якан катта бўлади!.. «Муштум».*

ЯКАНДОЗ [ф. *يکانداز* — бир хил, тенг; ўхшаш] Узун бир қават кўрпача. *Тошхон тахмондан якандоз олиб тушади. Р. Раҳмонов, Келин. - Мингбоши мени юқорига — икки қават якандозга таклиф қилди, — деди Шокарим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.*

ЯКАНЧИ Эски-туски нарсалар билан савдо қилувчи; ёймачи. *Шаҳарнинг Ожар кўчасидаги узун тор бозор ҳам ўзига хос, қизиқ.. Мискар-кулолчилар ҳам, яканчилар ҳам.. маддоҳлар ҳам — ҳаммаси шунда. Ҳ. Қодирий, Қоҳира лавҳалари.*

ЯКБОРА [ф. *يکباره* — бирдан, тўсатдан; бир йўла; тамомила, бутунлай] *кт.* Ҳамма барабар, бир вақтнинг ўзида, бир йўла, ёппасига. *Якбора ҳамма ўрнидан турди.* ■ *Якбора «Агар эртага уруш бўлса» деган ашулани айтмоққа бошладик. М. Муҳамедов, Машқ.*

ЯКДИЛ [ф. *يکدل* — ҳамжиҳат(лик), бир хил фикрли(лик)] Фикри, мақсади бир, бир хил; иноқ, аҳил, ҳамнафас. — *Қурилишни тез бошлаб юбориш учун ҳамма яктан, якдил.. — деди Уктам. Ойбек, О.в. шабадалар. - Жамоа, Асқар оқсоқол қандай одам эди? - Раҳматли яхши одам эди.. Якдил бу жавоб оқсоқол умрининг ўзига хос якуни, ўзига хос баҳси эди. «Ёшлик».*

ЯКДИЛЛИК Якдил ҳолат, бир жон-бир тан бўлиш. *Мамлакатимиз учун иттифоқлик, баҳамжиҳатлик, якдиллик сув ва ҳаводай зарур. Ойбек, Нур қидириб. Конференция охирида унинг қатнашчилари якдиллик билан тавсиялар қабул қилдилар. «ЎТА».*

ЯҚДОНА [ф. *يکدانه* — якка, ягона; севимли, арзанда] 1 *Донаси йирик, боши сийрақ узум тури. ..Яқдона узумнинг олтин доналарини оғзига бир-бир отиб.. Ойбек, О.в. шабадалар.*

2 *кам қўлл.* Бир донагина; якка, ягона. *У [Патила] ҳеч кўрмагандай, яна бир карра*

Ҳафизанинг лаби остидаги якдона холига, кўзларига рашк билан қараб қўйди. Мирмуҳсин, Умид.

ЯККА [ф. *يکک* — бир, битта; ягона, ноёб; тенги, ўхшаши йўқ; ёлғиз] 1 *айн.* *ягона 1. Якка тун ўрик. Якка ўзим келаман. Якка бортли костюм. ■ Мунисхон онанинг якка қизи эди. С. Зуннунова, Меҳнат ва турмуш. Қишлоқ тинчлигини бузган бу якка от туюқларининг тарақ-туруқи, тақаларнинг тошларга урилишидан чиққан ялт-юлт чақмоқ дам ўтмай узоқлашди. С. Анорбоев, Оқсой. Бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

Якка кифт бўлиб Бир кифтини олдин чиқариб, бир кифти билан. *Йўлчи якка кифт бўлиб, халқ орасини ёриб, олдинга ўтди. Ойбек, Танланган асарлар. Яккаю ягона 1) бирдан-бир, ёлғиз, ягона; 2) кўчма энг яхши, тенги йўқ, мисли кўрилмаган. Бу ҳофиз бутун оламга танилган яккаю ягона овоз. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *Ҳеч кимсиз; ёлғиз, кимсасиз. Зайнаб қолди бечора якка.. На бир сирдош, на-да бир йўлдош. Ҳ. Олимжон. Нима бўлса ҳам яккаман.. Кўза кунда эмас, кунда синади. «Ойсулув». Бир қояда гариллаб чақиради, Добили ярқиллаб, бир одам якка. «Нурали».*

3 *айн.* *ягона 2. Эзгулик бобида фақат у якка, Фақат у барчага тенг ва баробар. А. Орипов.*

4 *Бошқаларга қўшилмасдан, ўзи алоҳида бўлган. Якка ҳунарманд. Якка деҳқон. ■ Гапнинг боши шуки, ўша сен пул қистаб борганда, у Ҳайдар ҳожидан ажраб, ўзи якка дўкон очиб ҳаракатида юрган эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Якка хўжалик эск. Колхоз ёки совхозга кирмаган, жамоа хўжалигига қўшилмаган хонадон, оила. *Билиб қўйинг, якка хўжаликнинг колхозга бирлашиши муқаррар. С. Юнусов, Қутилмаган хазина.*

5 *кўм. взф. кам қўлл.* Фақат. *Ёлғиз мени ўйла интизор, Ўйларингда мен яшай якка. Р. Парфи.*

ЯККАБОШ Ҳеч кими йўқ, сўққабош, кимсасиз, ёлғиз. *Яккабош йигит. ■ Отанасидан айрилиб, яккабош саргардон бўлиб юрганидан буён, бирон одам у билан одам қатори гаплашмаган эди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ЯККАБОШЧИЛИК Бошқаларга қўшил-маслик, ўзи ёлғиз, якка тартибда ҳаракат қилиш.

ЯККА-ДУККА Унда-бунда, сийрак. *Якка-дукка сочлари силлиқ таралган.* ■ *Сўл томонда.. якка-дукка дарахтлардан нари азим дарё оқариб кўринади.* А. Қаҳҳор, Қўш-чинор чироқлари. *У ер-бу ерда хўрозлар чақиргани, якка-дукка итлар хуригани эшитиларди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯККА-ЁЛҒИЗ 1 Биттагина, фақат битта, яккаю ягона, ягона. *Батальонда якка-ёлғиз бўлган қизни ўқситиши яхши эмаслигини имкони борича ётиғи билан гапириб чиқди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Бошқалардан ажралган ҳолда; ёлғиз. *Якка-ёлғиз қорайган уйлар..* П. Турсун, Ўқи-тувчи.

ЯККАЛАМОҚ Бир ўзини бошқалардан ажратиб қўймоқ, ёлғиз қолдирмоқ; ажратиб ташламоқ, ёлғизламоқ. *..шафқатсиз, беомон тақдир ёшлигидан қўйноққа солди.* Севгилис Зубайдадан жудо қилиб, яккалаб қўйди. К. Яшин, Ҳамза.

ЯККАЛИК Якка ҳолат, якка бўлиш. *Уватларни увалатиб, Яккалик чекин бузиб [жамоа хўжалигининг] Учинчи қўши чиқди.* Ф. Фулом.

ЯККАМА-ЯККА Бир киши билан бир киши, бир кишига қарши бир киши; биттага битта. *Яккама-якка суҳбат.* ■ *[Рус-там] Яккама-якка жангларда сак уруғининг душманларидан кўп баҳодирларни ер тишлатган эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Хон, вазири акбар билан яккама-якка суҳбатлашгани чўчигандек, ҳамиша аёёнларини икки биқинига йиғиб ўтиради.* С. Сиёев, Аваз.

ЯККАМ-ДУККАМ айн. **якка-дукка.** *Узоқдаги тунроқ йўлдан ўтаётган яккам-дуккам.. аравалар кўринади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Жонизоқ отанинг яккам-дуккам бир тутамгина соқоли титраб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЯККАМОХОВ Эл-юртга қўшила олмайдиган, жамоатдан ажралиб қолган. *Одамови, яккамохов бўлиб яшайди.* «Гулдаста».

Яккамохов қилиб қўймоқ Эл-юртга қўшмай, жамоатдан ажратиб, ёлғизлаб қўймоқ. *Бу одати учун [Қоплонбекни] болалар «яккамохов» қилиб қўйса, ойисининг қутисидан ҳовуч-ҳовуч мевалар ўғирлаб чиқиб,*

улашарди-да, «ярашиб» оларди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЯККАХОН [ф. *يگهخوان*] — ёлғиз, бир ўзи қуйловчи) 1 Якка ашуру этувчи (қўшиқни); солист. *Яккахон ашулачилар танлови.* ■ *Ўтиб санъатда Юсуф Андижоний, Навоийнинг севикли яккахони.* Ҳабибий. *Шоирлар хорида яккахон бўлиб, Баралла янграйди сенинг овозинг.* Уйғун.

2 Бир ўзи, ёлғиз. *Яккахон бедана жуфтини чорлаб питтилади.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Куюқ дарахтлар шохида макон тутган яккахон булбул бирам ёқимли хониш қилдики.. иложсиз тўхтаб, ҳузур қилиб тинглайсан киши.* Р. Раҳмонов, Восил ака.

ЯККАЧЎП [ф. *يگهچوب*] — битта, ягона тахта, хода) Ариқ ёки анҳор устидан ўтиш учун қўйилган узун хода. *Йигит ўгирилиб қараган эди, яккачўп устида қошига энлик қилиб ўсма қўйиб олган, кўкракбурма қўйлакли қизни кўрди.* С. Аҳмад, Муҳаббат. *Ногаҳон ўзимни катта дарё устига ташланган яккачўп олдидан чиқиб қолгандай ҳис қилдим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ЯККАШ [ф. *يگهش*] — якка, ягона, бир ўзи, ёлғиз] рвш. с.т. 1 Нукул, ҳамиша; доим. *Бир, кўнгли бўшгина аёл эса Абдулладан кўзини узолмай, яккаш йиғларди.* Ф. Усмонов, Қора ният. *Ҳар баҳорга чиққанда яккаш: «Бахтим борми?» дея сўрайман.* Ҳ. Олимжон.

2 кам қўлл. айн. **якка 1.** *Дарё бир севги жоми.. Ойдайд хўснда яккаш.* С. Акбарий. *Сени ким дер илми толиб, Халойиқни уйлатмасанг, Қалам билан яккаш қолиб, Қоғозингни сўйлатмасанг.* Б. Бойқобиллов.

ЯККА-ЯРИМ Оз миқдорда, битта-ярымта. *Катта ҳовлида якка-ярим наварлар от қашлаб, жул-жулба ямаб, ивирсиб юрар.* А. Ҳақимов, Илон изидан. *Дам ўтмай.. якка-ярим чакшлаб турган ёмғир худди челақлаб қўйгандек шаррос қуя кетди.* Ш. Фуломов, Қалб ундайди.

ЯККАҚЎЛ Оила-рўзғор ишида асосий (касбий) ишни фақат ўзи бажарадиган, биргалашадиган кишиси йўқ. *Яккақўл косиб.* ■ *Жамоадан.. баъзи яккақўл ўртаҳол деҳқонлар бу ишга [ёппа колхозлашишга] аввал совуққонлик билан қараб, у қадар қаршилик кўрсатмаган эдилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

ЯККАҲОЛ: яккаҳол деҳқон эск. Жамоага қўшилмай, ўзига алоҳида, ҳўжалиги алоҳида бўлган деҳқон. *Олахўжа ён-верига қараб, кўзи тушган ўрта деҳқон ва ҳатто яккаҳол деҳқонларни ҳам Абдурасулга қарши гижгижлата бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯКОРЬ [р. якорь < қад. исландча ankari < лот. апсога — лангар, якорь] *тех.* Электр машинанинг айланма ҳаракат қиладиган қисми. *Генератор якори.*

ЯКРҮЯ [ф. якровие — самимий, очиқ, тўғри; «бир юзлама», бир томонлама] *кам қўлл.* Бир томонига пардоз берилган, бир томонлама. *Якрүя газлама. Якрүя рўмол.*

ЯКСОН [ф. يكسان — тенг, бир хил, ўхшаш] *эск. кт.* Бир, бирга, бирликда. *Кимники инсон десанг, инсон эмас. Шаклда ҳам феълда яксон эмас. Алишер Навоий. О, она табиат! Сен билан яксонман.. Жоним ширинлиги.. тириклиги сендан.* А. Мухтор.

Яксон бўлмоқ ёки ер билан яксон бўлмоқ Бутунлай йўқ бўлмоқ, тугатилмоқ (бузиб, емириб ва ҳ.к.). *Чангал солган бало яксон бўлди.* Ойбек, О.в.шабадалар. *Иккинчи, учинчи бомба хаталарга тушди. Бир неча уй ер билан яксон бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **(Ер билан) яксон қилмоқ (ёки этмоқ)** Бутунлай йўқ қилмоқ, тугатмоқ. *Уруш Украинанинг не не асрий гўзал ва шинам шаҳар ва қишлоқлари, нодир маданий ёдгорликларини яксон қилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Белоруссиянинг шаҳар, қишлоқлари ер билан яксон қилинган эди. Лекин тезда шаҳарлар тикланиб олинди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ЯКСОНЛАМОҚ 1 *кам қўлл. айн.* **яксон қилмоқ** қ. яксон.

2 Пайҳон қилмоқ.

ЯКТАК [ф. يكته — бир қаваф, астарсиз кийим] Узун, кўкрак олди очиқ, эркаклар кўйлаги. *Бўз ятак қичитар, Яхши хотин тинчитар.* Мақол. ■ *Ятак ва чопонининг очиқ ёқасидан кўриниб турган кенг кўкраги совуқ тавсиридан қизарган эди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Чанг ва тердан ҳосил бўлган кирни ятак этаги билан юзидан сидириб ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ятак тўн шв. айн. ятак. *Оёғига кўн этик, эгнига тўн алакдан қилинган тўн, қалами иштон берди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЯКТАКЧАН Фақат ятак кийган, ятак билан. *Куз кириб, ҳаво салқинланганига*

қарамай, Тешабой ташқарисида ятакчан, сарпнойчан юрган эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЯКТАН [ф. يكتن — яккаю ягона; ёлғиз, ноёб] Фикри, мақсади бир хил, бир тан-бир жон; ҳамжиҳат, аҳил. *[Тантубойвачча:] Шарт шу: бундан кейин ҳар хусусда мен билан яктан бўлиб ишласангиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯКТО [ф. يكتا — бир, биргина, ёлғиз; тенги, ўхшаш ийўк] *кт. кам қўлл.* Ҳеч ким, ҳеч нарса тенглашолмайдиган, тенги йўқ, мисли кўрилмаган; ягона. *Ёш Ниёзни севибди бир қиз — Қизларнинг энг яктоси ёлғиз.* Ҳ. Пўлат. *[Ўзбек ойим Зайнаби] Чиройликда танҳо, ақллиликда якто топиб.. ўғлига «хотин бу бўлибдир!» деган.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Мен ёр, дедим.. Мана мен, деб шеърдан боқди якто юрак.* У. Азим.

ЯКУН [а. يکون — сўнг, охир; натижа] 1 Бирон нарсанинг охири, туғаш, охирига етиш қисми. *Мусобақа якунида ғолибларни шарафлаш маросими бўлди.* Газетадан.

2 Хулоса, натижа. *Ўқув йилининг якунлари. Мунозараларнинг якуни. Ишнинг якуни.* ■ *Ҳар бир туп ғўзани ўстирдинг силаб, Етмоқ ниятида порлоқ якунга.* Э. Раҳим. *Сенинг севгинг ҳам, менинг оилам ҳам, бутун халқимиз бахти ҳам шу урушнинг якунига боғлиқ.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

Якун топмоқ Натижаланмоқ, натижага етмоқ; охирига етмоқ; йўқ бўлмоқ. *Мазмунки, олам-олам зўр бойлик топди якун.* Файратий. **Якун ясамоқ** Хулоса чиқармоқ, якунламоқ. *Умматали уйқудан ногоҳ уйғотилган кишидек гангиб турар экан, майор аниқроқ қилиб якун ясади: -Терговингиз тугади. Бугундан бошлаб озодсиз! Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

ЯКУНЛАМОҚ 1 Хулоса, натижа чиқармоқ, хулосаламоқ. *Маош олмаса ҳам, кечакундуз ўтириб, тажрибаларини якунлади. Натижасини директорга ёзиб берди.* С. Нуоров, Нарвон. *Мусобақа ишимизга юқори сурват ва сифат бағишламоқда. Мусобақани ҳар куни якунлаймиз. «Ўзбекистон кўриқлари».*

2 Муайян натижа ёки хулоса билан адо этмоқ, тамомламоқ. *Ўқув йилини юқори кўрсаткичлар билан якунламоқ.* ■ *Фабрика квартал ишлаб чиқаришини муваффақият билан якунлаганини, маҳсулот сифати кў-*

тарилганини гоҳ илжайиб, гоҳ писанда қилиб ўқиб берди. С. Аҳмад, Сайланма.

ЯКШАНБА [ф. *يکشنبه* — бир(инчи) шанба; ҳафта куни] Ҳафтанинг сўнгги, еттинчи куни; умумий дам олиш куни; бозор куни.

ЯКШАНБАЛИК Бир якшанба куни жамоа бўлиб, ихтиёрий равишда бажариладиган ижтимоий иш. *Якшанбалик қатнашчилари барвақт тўпланишди.* ■ *Якшанбалик куни ҳаммамиз машина залини тартибга келтирдик.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЯКҚАЛАМ [ф. + а. *يک قلم* — қалами, ёзуви бир: бутунича, бутунлай, тўлиқ; бирдан]: якқалам қилмоқ (ёки этмоқ, айламоқ) эск. *кт.* Ялписига қўлга олмоқ; бирлаштирмоқ. *Турк назмида чу мен тортиб алам, Айладим ул мамлакатни якқалам.* Алишер Навоий. *Самарқанд кечмишин айлаб якқалам, Бир мактуб йўлладим Сизга сўнгида.* Б. Бойқобилдов, Мени кутинг, юлдузлар.

ЯЛАБ-ЮЛҚАМОҚ I Кўп яламоқ, кўп ялаб тозаламоқ (баъзи ҳайвонлар ҳақида). *Говмиш бузоғини ялаб-юлқади.* Т. Мурод, Қушиқ.

2 *кўчма* Ниҳоятда яхшилаб тозаламоқ (хона, ҳовли, асбоб кабиларни). *Нозимахон.. атрофни чинни-чироқ қилиб ялаб-юлқаш билан овора.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

3 *Ўта* эъзоз билан, айланиб-ўргилиб, жуда эътибор билан қарамоқ, шундай муносабатда бўлмоқ. *Кувдан ёлчиган қайнона уни ялаб-юлқарди.* *Тўй-ҳашамларга, лозимандаларга олиб борарди.* С. Аҳмад, Ҳикоялар. «Маликам, гузалим, жоним», деб ялаб-юлқашларингиз ёлғон экан-да.. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЯЛАКАТ: ялакат мағиз Баъзан бир данак ичида ҳосил бўладиган иккита мағиз, эгизак мағиз, кўш мағиз. *Анорхон билан Собир юмшоқ ва шик қанорлар орасига ялакат мағиздай ўрнашиб олиб, суҳбатлашар эдилар.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ЯЛАМ Бир, икки каби саноқ сонлар билан қўлланиб, нарсани шу сон билдирган миқдорда, шунча ялашлик маъносини билдиради. *Бир ялам асал.* *Икки ялам қаймоқ.*

ЯЛАМА: ялама туз Йирик, майдаланмаган туз (чорва ҳайвонларига ялатиш учун ишлатилади).

ЯЛАМОҚ I Ейиш ёки мазасини тотиш мақсадида бирор нарсага тилини тегизмоқ; тил воситасида оғизга олмоқ. *Асал яламоқ.*

Бол ушлаган бармоғини ялайди. Мақол. ■ *Табиб косадан бармоғига бироз илаштириб ялади ва дарров туфлаб ташлади:* -Заҳар ичибди! А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Лаган бўшагач, Йўлчи қўлини тортиди.* Қамбар лаганга бармоқларини ишқаб ялади. Ойбек, Танланган асарлар. *Камолхонов.. қошиқдаги юкни ялаб, узоқ таъмини олди — ҳақиқатан қатиққа ўхшайди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

2 Тозалаш, ҳўллаш ва ш.к. мақсадда тилини суртмоқ. *Янги бўшанган совлиқ қўзисини яларди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Ниҳоят, гапирга-гапир қақраган лабларини тили билан ялаб, Лутфинисо жим бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *кўчма* Тегиб, урилиб таъсир қилмоқ (шамол, совуқ, иссиқ ва ш.к. ҳақида). *Ҳаво булут. Изғирин бет ялайди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Юзни, кўзни, баданни иссиқ шамол ялайди.* Й. Муқимов, Шарофат. *Пода кетидан юравериб, офтоб ялаган буғдойранг юзлари бироз тўлишгандай..* Н. Фозилов, Дийдор.

4 *Ўз йўналишида* нарсанинг сирт қисмини узиб, юлқиб кетмоқ (шамол, сув ва ш.к. ҳақида). *Пойариқнинг ёқасидаги карталарни сел сал қиялаб ялаб кетибди, холос.* И. Мирзаев, Тўйбошилар. *Шамол қўмларни учуриб, тепаликларни ялаб кетган..* Мирмуҳсин, Меъмор. *Чап тирсаги ачишиб оғриди: ўқ ялаб кетган бўлиши мумкин.* Х. Фулом, Тошкентликлар.

ЁҒ (ёки мой) тушса (ёки томса) ялагундай қ. ёғ. Илоннинг ёғини ялаган қ. ёғ. Оёғини (ёки товонини) яламоқ Бирор шахсга лаганбардорлик қилмоқ. *Ўзидан кучли кимсанинг товонини ялаб, ўзидан ожиз бечорани хўрлаш — риёкорлик..* С. Сиёев, Аваз.

ЯЛАМСИҚ Очкўз, ебтўймас, очофат. *Яламсиқ бола.*

ЯЛАМУР шв. Яламсиқ. *Яламур сигирлар бўлса, иштаҳаси очилиб, ҳаш-паш дегунча хашакни тугатишибди.* «Муштум». ...қонунбузарлик қилиб юрган бу яламураарнинг кирдикорлари фош этилди. «Муштум».

ЯЛАНГ I I Дов-дарахтсиз, иморатсиз; очик, бўш. *Яланг ер. Яланг майдон. Яланг қир.* ■ *Ҳамманглар ҳам яланг далада тугилганмисизлар?* Шухрат, Шинелли йиллар. *Атроф яланг, қум саҳроси.* Ш. Тошматов, Эрк қўши. *Қумли дўнгликнинг олди ден-*

гиз томон пасайиб, кети яланг текисликка туташади. «Фан ва турмуш».

2 айн. яланглик. Аҳмаджон синчиклаб қараса, эҳе.. шунча одам кеча кечаси қаерда экан? Ялангларга, йўлқаларга одам сиғишмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. -Меҳмонларни кутиб ол, қизим. Мана бу ерга жой қил, — деди.. Абдували ота, чайла ёнидаги ялангни кўрсатиб. Ҳ. Иброҳимов, Оддий кечада.

3 Кийимсиз, яланғоч. Эғнида бир енги тирсақдан, бир бари тамоман йўқ илматешик бўз яқтак.. бош-оёғи яланг.. чолни кўриб, Фуломжоннинг юраги эзилиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эғнида отигина қолган жулдур яқтак, йиртиқ иштон, оёқлари яланг.. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Бир қават, енгил, юпқа кийимда. Ой-нисанинг юраги уриб, совуққа яланг чиққандай, эти увишиб кетди: Уруш!. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

5 айн. яланг қават 2. Шоирнинг устида яланг қўнғир мовут чакмон. Ойбек, Навоий.

6 Қиндан чиқарилган; яланғоч. Қирқ азамат, бўл ҳа-бўл деб, Қилич яланг келаётир. «Хушкелди».

Яланг қават 1) бир толалан иборат, бир қават. *Яланг қават ип;* 2) фақат аврадан иборат, астарсиз. *Яланг қават тўни тағидан икки қўлини орқасидан ўтказиб, қадам санаб бораётган Маҳкам тақачи кўринди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯЛАНГ II Ҳамма вақт; ҳамиша, доим, нуқул. *Яланг кулади. Яланг бир хил овқат пиширади. Сиз билан яланг шу ерда учрашиб қоламиз. ■ Катта амалда ишлайдиган одамларнинг болалари ёмон ўқишса ҳам, яланг аъло баҳо қўяди..* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ЯЛАНГЛАМОҚ айн. яланғочламоқ 2. *Райимбек додхоҳ қилич яланглаб, сипоҳилар олдида оломонга қараб югурди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯЛАНГЛИК Дов-дарахтсиз кенг, иморат қурилмаган, очик, бўш ер; текислик. *Кенг ва совуқ ялангликда пахта ташийдиган ўн гилдиракли юк машиналари қаторлашиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдииз. *Шомга яқин колхозчилар правление олдидаги ялангликка тўпланишди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Серёжа тонг ёришаётган пайтда ўрмон ичидаги ялангликни кесиб ўтди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ЯЛАНГТЎШ I Кўкраги (тўши) очик. *Хумрайган ялангтўш чоллар, бурнининг суви оқиб йиғламсираган бола-бақралар..* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. *Жўра мингбошининг мусодара бўлган ҳовлиси яқтакчопон кийган ялангтўш деҳқонларга лиқ тўлди.* Р. Раҳмон, Изидан гул унган.

2 Кўкраги кенг, яғриндор; мард, жасур. *Ялангтўш йигит. Ялангтўш, ишодкор мағрур ўзбекман — Меҳнатим туфайли кўрсатдим жамол! Шухрат. Гулчехранинг ашуласи ялангтўш ва серяғрин одамлар бадаинини жимирапатар эди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Қирқ беш ёшдагидай мош-биринч соқол, Барваста, меҳрибон, ялангтўш, танчи.* Ф. Фулом.

3 кўчма Сатҳи, бағри бўш; яланг. *Ялангтўш ерлар оппоқ қорларни «тиш»га босиб шимяпти.* Ш. Убайдуллаев, Қишлоқ улугларари. *Картани ялангтўш қилиб юборганимиз чакки бўлмади-а.* Ш. Фуломов, Қалб ундайди. *Хайр, қоронғи чангалзорлар, зумрад далалар, ялангтўш тоғлар.* З. Акрамов, Хиндистон лавҳалари.

ЯЛАНМОҚ Яламоқ фл. ўзл. н. *Тўлқин гоҳ-гоҳ қирғоққа сапчийди, ости яланиб, илдизи очилиб қолган дарахтларни кўпориб, юлиб-юлқиб кетади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Ит нонни ютди-ю, ердаги увоқларини ялаб, миннатдор бўлиб, болага тикилди, тилини чиқариб, яланиб тураверди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

Ичи яланмоқ Ичи сидирилмоқ, очқамоқ. [Кампир:] *Бай-бай-ей, чолим бечора, ичи яланиб, оч келди-я.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЯЛАНСИМОҚ Ёғли, кучли овқатга эҳтиёж сезмоқ, талаб бўлмоқ; ёвгонсирамоқ.

ЯЛАНҒОЧ I Кийим киймаган, уст-бошсиз, кийимсиз. *Яланғоч гудак. ■ Нон қадрини оч билар, Кийим қадрини — яланғоч.* Газетадан. *Фосиҳ афанди, музга яланғоч ўтириб олгандай, сесканиб тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унинг оёқяланг, ярим яланғоч шўх болалари.. шовқин-сурон билан ўйнашар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Баргсиз, барги йўқ; барги тўкилган. *Сув ёқалаб ўсган яланғоч дарахтларнинг бутоқ-новдаларида совуқ шамол шувуллаяди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўёш новча теракларнинг яланғоч новдаларини чўғдек қизартириб, адир орқасига чўкди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 *кўчма* Дов-дарахтсиз, иморатсиз, гиёҳсиз; яланг. *Яланғоч ер янги чумилтирилган чақалоқдай буғланади.* П. Қодиров, Уч илди.

4 *кўчма* Устига бирор нарса тушалмаган; палоссиз. *Нури олдинроқ юриб, саҳни яланғоч, эни бир бўйра қадар айвонга яқинлашгач.. катта пахмоқ кучук ўрнидан турди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мендан бошқа одам турмайди, шекилли, каравотлар яланғоч, матраслар йиғиштирилмаган.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 *кўчма* Кийишга кийими йўқ; уст-боши хароб; камбағал, қашшоқ. *Очман! Яланғочман! Хорман! Сиз у деб сўкасиз, бу деб сўкасиз, бас-да, шунча хўрлаганингиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Қинсиз, филофсиз; қин, филофдан чиқарилган (баъзи қурол-яроғлар ҳақида). *Хон Ҳасаннинг қиличи қўлида яланғоч.. «Ҳасанхон». Бир қўлида яланғоч наган, бир қўлида фонарь. «Гулдаста».*

ЯЛАНҒОЧЛАМОҚ 1 Уст-бошини бутунлай ечиб олмоқ, яланғоч қилмоқ, ечинтирмақ. *Болани яланғочламоқ.* ■ *Йигит белигача яланғочланиб олганидан хижолат бўлиб, қизга гуноҳкорона кўз ташлади.* Э. Самандаров, Тангри қудуғи.

2 Эгар-жабдуғини, абзалини ечиб олмоқ. *Отни яланғочламоқ.* ■ *Аваз қараса, кўса Чўлтоқни яланғочлаб, офтобга ўзини солиб ётибди.* «Авазхон».

3 Шох-шаббасини, шох-бутоқларини кесиб ташламоқ; очмоқ. *Йўлчи катта тўнкани яланғочлаб, илдиэларини, йўғон томиларини болта билан уриб, ердан айрар экан, ўзидан ўн беш-йигирма қадам нарида турган бир қизга кўзи тушди.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Қинидан, филофидан чиқармоқ, уриш, чопиш ёки отишга шайламоқ (баъзи қурол-яроғлар ҳақида). *Қилич(ни) яланғочламоқ.* ■ *Илгари очиқчасига пичоқ яланғочлаб юрганлар энди пичоғини енг ичига олган.* С. Аҳмад, Хукм. *Майна маузерни яланғочлаб, йўлда тўхтатган эски извош ёнида от бошини тортиб турарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

5 Шипшийдан қилмоқ, бўшатмоқ. *Уйни яланғочламоқ.*

ЯЛАНҒОЧЛИК 1 Яланғоч ҳолат. *Биз, санъаткорлар, яланғоч хотиннинг суратида*

қарар эканмиз, хотиннинг яланғочлигидан эмас, унинг тасвир қилинишидан завқ оламиз. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Кийими йўқлик. *Очлик кўчага чиқарар, Яланғочлик уйга киритар.* Мақол.

3 Қашшоқлик, очлик, муҳтожлик. *Нега булар [пулни] ўз билгиларича бермайдилар? Қишлоқда ўз жиянларининг оч, яланғочлигини билса керак эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯЛАТМА Жуда юпқа қилиб солинган. *Тунга ялатма қилиб пахта солинди.*

ЯЛИНМОҚ Ўтиниб, илтимос билан сўрамоқ, илтимос қилмоқ; ёлвормоқ. *Яна қаттиқроқ йиғлаб юборди Шоқосим ва йиғи аралаш Ёрматга ялинди: -Энди хўжайиндан бироз пул қарз келтириб беринг.* Ойбек, Танланган асарлар. [Ғофир:] *Ҳой бўрилар! Сўзларингдан қайт! Бўлмаса, ҳокимингга бормайман, мингбошингга ялинмайман, халққа арз қиламан, халққа! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ЯЛИНЧОҚ 1 Ялиниш ҳис-хусусияти кучли, ялинаверадиган. *Ялинчоқ бола.* ■ *Бу ерга келганларнинг ҳаммаси ялинчоқ, дуоғуй бўлиб қолганликлари сабабли, иккала адвокат ҳам бу «дуо»ларга парво қилишмади.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

2 Ялиниш ифодали. *У [Шаҳзода] дуоғнасининг қўлини қисиб, ёлғиз қолдириб кетаётганидан кечирим сўрагандек, ялинчоқ назар билан унга бир тикилди-да, одамлар орасига шўнғиди.* С. Зуннунова, Гудак ҳиди. -*Бир илтимос, тўрт қаторгина, — деб ялинчоқ овозда такрорлади у.* Н. Аминов, Суварак.

ЯЛИНЧОҚЛИК Ҳадеб ялинавериш, шундай одатга, хислатга эгаллик, ялинчоққа хос хатти-ҳаракат. *Танзила бу сўзларни шу қадар мулоиймлик, ялинчоқлик билан айтдики, Шерали беихтиёр тўхтаб, қиз томон ўеирилди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Амма ялинчоқлик билан Шоқирга: «Гапир, гапир!» деб турган бўлишига қарамай, у гапирмади.* Ҳ. Назир, Куктерак шабадаси.

ЯЛЛА [ф. *ياللا*] (ялали, яллали) — бекорчилик; хурсандчилик, айшу ишрат чоғидаги оҳ уриш) Рақс билан ижро этиладиган энгил ва шўх қўшиқ, ашула. *Уйнашиб, тўй-тўйлашиб, айтиб қўшиқлар, яллалар, Қилгали аҳду никоҳни келди меҳмонлар букун.* Ҳабибий. *Ичкари ҳовлида эса бой хотин-*

ларининг дутор чалиб, ялла айтаётганлари эшитилар эди. С. Аҳмад, Оқпадар. Араваларда, отларда, пиеда кетиб бораётган ёшу яланг, қарию қартанглар суюнчлари ичлари-га сиғмай, ялла айтишади.. кулишади. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Базм авжида. Халқ ҳофизлари Ж. Суллонов, М. Узоқов, Халимаҳоним ялласига Мукаррамаҳоним ва Тама-рахонимлар рақсга тушарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Ялла қилмоқ 1) енгил ва шўх кўшиқ айтмоқ. *Урмонжон Курбон ота билан Сидиқжонни созандалар ялла қилаётган дав-радан тонди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқ-лари; 2) кўчма вақтини ўйин-кулги билан ўтказмоқ, беғам ва бепарво юрмоқ. *Алла, жоним, алла, ҳозир ишлашга палла, Йиғим-теримларни олиб, сўнгга қиламиз ялла.* «Кў-шиқлар».

ЯЛЛА-БЕПАРВО Ҳеч нарса ташвишини қилмайдиган; беғам. *Ялла-бепарво одам.*

ЯЛЛАЧИ Тўй-томошаларда кўшиқ ай-тиб, ўйинга тушиб юришни касб қилиб олган шахс (асосан, аёллар ҳақида). *Тош-кентнинг донг чиқарган яллачилари шўх, жонли кўшиқ* — «Олмача, анорингга балли. Боғу бўстонингга балли»ни куйлаб, гулхан теварагида рақс этадилар. Ойбек, Танлан-ган асарлар.

ЯЛЛАҚАМОҚ с.т. Ёрлақамоқ. *Дамирнинг стипендияси яллақаганда уч-тўрт кунга етарди.* «Шарқ юлдузи». *От кишинайди алла-қайда, Турсун турди анил-ташил.* -Худо ўзи яллақайди, — деди момо, гўё кафил. Т. Тўла.

ЯЛЛИФ 1 Аланга, ёлқин. *Лампанинг кучсизгина яллиғи шабадада лип-лип этиб, айвон олдинигина ёритиб турди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Сал ўтмай душман му-дофаасининг уфқиде устма-уст яллиғ кў-тарилди, кейин гумбураш эшитилди.* Шух-рат, Шинелли йиллар.

2 Бирор иссиқлик манбаидан уфурувчи ҳарорат; тафт. *Саратон жазирамасида тан-дирдек қизиган ернинг яллиғи гушллаб юзга урилади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Тандирдан чиқаятган яллиғ унинг ҳам бет-ларини қизартириб юборган.* С. Аҳмад, Сай-ланма.

3 кўчма Тафт, ҳарорат. *Кўчқорнинг ҳа-зин куйи, юрагининг яллиғи теккан сузлари [Шербек] қулоғига аниқ эшитилаётгандек туюлди.* С. Анорбоев, Оқсой.

4 Қизариш, шишиш. *Томоғининг яллиғи батамом қайтганини кўриб, профессор унга томоқ безини олдириш учун ўз клиникасига йўланма берди.* Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ЯЛЛИҒЛАМОҚ айн. **ЯЛЛИҒЛАНМОҚ.** *Кўмир яллиғлади. Печка яллиғлади. Чипқон яллиғ-лаб турибди.*

ЯЛЛИҒЛАНИШ 1 **Яллиғланмоқ** фл. ҳар. н.

2 Организмнинг зарарланган (лат еган, жароҳатланган..) жойида қизиш, қизариш, шишишдан иборат оғриқли жараён. *Ичак яллиғланиши. Ўпка яллиғланиши.* ■ -*Док-тор назоратида, кунлар ўтган сари жара-ҳатдаги яллиғланиш қайтиб, оёғим ердан енгил кўчадиган бўлиб қолди,* — деди Ҳамро. Н. Сафаров, Тирилган одам.

ЯЛЛИҒЛАНМОҚ 1 Аланга чиқармоқ, таркатмоқ; алангаланмоқ. *Аллоннинг мойли кўзи қоронғида Сулувни қидирар, ўчоқда олов яллиғланганда уни топиб, билагига, тўшига тармашар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қис-саси. *Дарвоза олдида турганлардан бири.. мисдай яллиғланиб турган кўёш айланасига ишора қилди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 Чўғдай қизариб турмоқ, ёнаётгандай кўринмоқ. *Лекин машғала ёлқинидан қи-зарган парда ҳамма томондан яллиғланиб кўриниб турарди.* А. Мухтор, Опа-сингил-лар.

3 Қизиб, қизариб шишмоқ.

Яраси (ёки жароҳати) яллиғланди 1) яра-си, жароҳати газак олди; 2) кўчма дард-алами зўрайди. *Бугун унинг [Адолатнинг] бутун эски жароҳатлари яллиғланадиган кун, у бунга тайёр бўлиб, жинчиқоққа ти-клиб ўтирарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЯЛЛО 1 айн. **ялла.** *Девсифат киши ял-лосини тўхтатди-ю, жамоатга қараб ҳай-қирди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. -*Сав-латингга, ғайратингга қойилман!* — деган яллони айтиб қўяди, гўё бу билан ўзининг муваффақиятига жар солади. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ўйин-кулги, хурсандчилик. *Биласиз-ку ишимни. Ҳамма вақт ялло, ўзим хон, кў-ланкам майдон.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

Ялло қилиб юрмоқ Ҳеч бир иш қилмай, ҳеч нарсага қарамай, вақтини ўйин-кулги, хурсандчилик билан ўтказмоқ. *[Холмирза] Валининг анчадан бери хотинини ташлаб қўйиб, касалманд онасига сув ҳам томиз-*

май, боши оққан томонда ялло қилиб юргани-ни эшитганди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ЯЛМОН шв. Каламуш.

ЯЛМОҒИЗ 1 миф. Халқ оғзаки поэтик ижодида кенг тарқалган, ўта хунук қари кампир сифатида тасвирланадиган, дуч келган ҳамма нарсани еб-ютиб юборадиган афсонавий махлуқ; жодугар. *Ялмоғиз кампир*. — *Кунботарда бир ёвуз Дев бор эмиш, ялмоғиз*. Ҳ. Олимжон.

2 *кўчма* Ҳамма нарсани еб-ютадиган, қуритадиган; юҳо. *Долларга топинган ялмоғизларнинг Қонли хуружига чек қўйинг тезроқ*. Уйғун. *Бу ялмоғиз қашшоқликнинг захарли томирлари ўз ризқини қаердан ва қандай олишини яхши билиб олди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯЛОВ кт. Байроқ, туғ. *Зафар яловини олиб келишингизга ишончим комил, дўстим Абдураҳмон*. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Ҳазрат, яловни кўтариб олсакми?* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *..баланд пештоқда кўндирилган сербар, узун ялов саросима оғушидаги меҳмонларни хушвақтлик билан ичкарига чорлади*. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ЯЛОВБАРДОР кт. **1** Байроқ кўтариб борувчи; байроқдор. [*Моҳидил*] *Ҳақиқий яловбардор сингари ўзи сафнинг қоқ марказида туриб, икки қанотни баб-баравар жангга бошлади*. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 *кўчма* Бирор соҳада ёки ишда бошқаларни бошлаб борувчи илғор шахс. *Усмон Носир ўз сафдошлари.. билан адабиётимизнинг олдинги сафларида яловбардор бўлди*. Т. Тула, Фавқуллодда талант соҳиби.

ЯЛОВДОР айн. яловбардор.

ЯЛОВКАШ эск. айн. яловбардор.

ЯЛОҚ 1 Ит, мушук каби ҳайвонларнинг овқат ейиши учун белгиланган идиш. *Ит ялоғи*. — *Ҳалиги тўртта ит сурувдан нарироқда тилларини چاپллатиб, ялоқдан овқат ичмоқда*. С. Анорбоев, Оқсой. *Уша куни у [ит] ҳовлига қайтиб, ялоқдаги ювундини шалопплатиб ичди*. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Оғзи кенг (баъзи идишлар ҳақида). *Тоғора, жом, шунақа оғзи ялоқ идишларда у ер-бу ерга сув қўй..* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. *Усубали ёғоч ялоқда сув келтириб ичирди, юзига сув сенди*. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 айн. ялоқи. *Упка, жигар, буйрак, талоқ, Ҳаммадан ҳам Ҳамид ялоқ*. «Бойчечак».

4 шв. Чуғурчуқ, қораялоқ.

ЯЛОҚИ Кишиларнинг сарқити билан кун кечирадиган; ювундихўр, текинхўр. *Сен ўша маккор ялоқи эшон кетидан юриб, нима қаромат кўрдинг?* Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар.. *Ташвишим сенга тушмай қўя қолсин*. Тегсам ҳам, сендақа ялоқига тегмайман. Ойбек, Танланган асарлар. *Бу муттахам ялоқилардан унинг ўлса ўлиги ортиқ!* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЯЛОҚХҲҲҲ айн. ялоқи. Аммо чор ҳужумати ва унинг маҳаллий ялоқхўрлари.. унинг бу ишларига тиш-тирноқлари билан қарши чиқишди. К. Яшин, Ҳамза.

ЯЛПАЙМОҚ 1 Ёйилиб япалоқланмоқ, япалоқ бўлмоқ. *Болға зарби билан темир ялпайди*. — *Темирнинг бир учи ялпайиб, кулчадай булади*. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 (-б, -иб қўшимчали рвдш. шаклида — **ялпайиб**) Ўзини эркин, «ёйилиб» тутган ҳолда. *Бир хил йигитлар от устида ялпайиб.. ияги титраб, ўзи қалтираяпти*. «Нурали» Лулининг эркагидай ялпайиб ётаверасизми.. Н. Аминов, Суварак. *Салласининг ранги учиб кетган.. заҳил юзли бақалоқ мулла наматда ялпайиб ўтирибди*. С. Сиёев, Аваз.

ЯЛПАНГЛАМОҚ шв. Ялиномоқ, ялиниб-ёлвормоқ; лаганбардорлик қилмоқ. *Очил ўзининг унга муштоқ эканини билдирмайди, ўзини ерга урмайди, ялангламайди*. П. Қодиров, Уч илдиз.

ЯЛПИ 1 Ҳаммага тегишли, умумий. *Ялпи сафарбарлик*. — *Баъзан жамоа шўроси ҳам ялпи мажлисларини шу ерда ўтказарди*. Ҳ. Шамс, Душман. *Аъзоси бўлди бу ҳам Ялпи ҳаётнинг, Ишга солди, ростлади Синган қанотини*. Файратий.

2 Ҳаммасини қўшиб ҳисоблаганда, бутунича; ҳамма, умумий. *Бирлашма квартал планини ялпи маҳсулот бўйича анча ошириб базгарди*. «Ёшлик» *..йигим-терим якунлари, яқин ўтмишда бўлганидек, ялпи натижа бўйича эмас, балки олинган толаннинг сифати бўйича баҳоланади*. Газетадан.

3 айн. ялпсига. *Халқни ялпи кўтариш керак*. Ойбек, О. в. шабадалар. *Сарбозлар ялпи ўқ узиб келмоқдалар*. «Шарқ юлдузи».

ЯЛПИЗ Тиббиёт, атторлик ва озиқ-овқат саноатида ишлатиладиган, сербарг хушбўй кўп йиллик ўтсимон ўсимлик. *Ёв-*

войи ялпиз. ■ *Рисолат отин.. боғдан бир этак кукат: кашнич, жамбил, райхон, ялпиз, отқулоқ юлиб чиқиб, кук шўрвага уринди.* Х. Фулом, Тошкентликлар.

ЯЛПИЗЛАМОҚ 1 Ялпиз солмоқ (суяқ таомга). *Маставани ялпизламоқ.*

2 *кўчма* Ўзини оклашга, айбини ювишга уринмоқ; ҳолатни юмшатиш, текислашга уринмоқ. - *Хайр, қарилик қурсин, қизим, хафа бўлма, майли, қаҳрамонча иш тут, — деб ялпизлай бошлади Зокир ота Зебога.* А. Муҳиддин, Зебонинг севгиси. *Унинг кўзлари катта очилиб, бутун умидлари пучга чиққан одамдай, бўшашиб утириб қолди, уни бу аҳволда кўриб, шошиб қолдим, кейин ялпизлашга тушдим.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЯЛПИСИГА айн. ёнвасига. - *Лекин, ука, Туркистон улқаси қоронғида, ҳаммамиз ялписига саводсизмиз, бунинг чорасини излаш керак, — деди Умарали чойдан хўлаб.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ялписига пахтага муқкасидан кетиш оқибатида яйловлар, мева-сабзавотлар экиладиган майдонлар камайиб кетган.* Газетадан.

ЯЛПОҚ Ясси, ёйиқ, япалоқ. *Халилийнинг рапидадек ялпоқ, қорамтир бетига кулги ёйилди.* Газетадан. *Назар ялпоқ куракни қўлига олиб, илжайганча, Ҳайдарга қараб иш қокди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЯЛПОҚЛАМОҚ Уриб ёки босиб, ясси, ялпоқ ҳолга келтирмоқ, япалоқламоқ. *Металл парчани ялпоқламоқ.*

ЯЛПОҚЛАНМОҚ 1 Ялпоқламоқ фл. мажж. н.

2 *кўчма кам қўлл.* Ёлвормоқ, Букун тагин йиғиси ошиб тушди. *Ҳайтовур, ялиниб, ялпоқланиб, аранг ҳаммомга юбордик.* А. Қодирий, Утган кунлар.

ЯЛТ тақл. с. Бир маротаба, қўққисдан юз берган (кўринган) нурни (ёруғликни) билдиради.

Ялт этиб 1) кутилмаганда, бирдан нур чиқариб, ярқираб; ялтираб, товланиб. *Чироқ ялт этиб ёнди. Чақмоқ ялт этиб сўнди;* 2) *кўчма* кутилмаганда, кескин, бирдан. *Маҳбуба ялт этиб юзюмга қаради.* О. Ёқубов, Тилла узук. *Ниҳоят, хаёлига ялт этиб бир фикр келиб қолди.* «Гулдаста». **Ялт этмоқ** Бирдан нур пайдо бўлмоқ, кўринмоқ. *Қоронғиликда бир нарса ялт этди.* ■ *Ой нурида ялт этар-у, Ҳуштак чалар ҳавода.* Х. Даврон.

ЯЛТИЛЛАМОҚ с.т. Ялтирамоқ. *Скамейкаларнинг оқ қовурғаси офтобда ялтилайди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Деворлар оқланган, поллар ойнадай ялтилар, бўёқ ҳиди анқиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ЯЛТИРАМОҚ Ялт-ялт қилмоқ, ярқирамоқ. *Шамширдек ялтираган чақин чўлнинг олисларигача ёртади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кенг яйловда тўшалиб ётган қор уюмлари.. ой шугласида ялтираб туради.* О. Қўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. *Қум зарралари қуёш нурида товланиб ялтирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЯЛТИРБОШ 1 с.т. Сочи тўкилиб кетган, сийқабош, тепакал. *Ҳамро Раҳимов тўладан келган, ўрта буй, ялтирбош, буғдойранг, қирқ ёшлардан ошган киши эди.* Ж. Абдуллахонов, Туфон.

2 *бот.* Асосан, кумли чўлларда ўсадиган, барглари қуёшда ялтираб кўринадиган бир йиллик бегона ўт. *Офтоб тиғида эрта тонгдан шомгача силкиниб, ярқираб товланган ялтирбош, ялтироқ тусини ўзгартиб, қизғимтир нурга кўмилди.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони.

ЯЛТИРОҚ 1 Ялт-ялт қиладиган, шу даражада тиниқ. *Ялтироқ шиша. Ялтироқ танга. Ялтироқ нарса олтин бўлавермайди.* Мақол. ■ *Икки қулоғига офтобни узиб олиб қўйгандек ялтироқ зирак таққан бир қиз кирди.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. *Элмуроднинг назарида, бу ялтироқ кўзларда бутун бир алам ёниб турганга ўхшади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Пичоқнинг қора сопи ялтилар эди, тиғи эса қотиб қолган қон билан ўз ялтироғини йўқотган.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 *кўчма* Буюқти, бежама, юзаки. *У [Машҳадий] султонларни, бекларни пучак, лекин кўз қамаштиргич ялтироқ сўзлар билан мадҳ этмоққа моҳир.* Ойбек, Навоий. *Чунки сен муҳаббат боғлаган эркак сенга ўзининг ялтироқ қирраларини кўрсатади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Усти (ёки сирти) ялтироқ — *ичи қалтироқ қ. уст.* *Сирти ялтироқ* — *ичи қалтироқ* бу уйларидаги камчиликларни бартараф этиш илнжидида устаси фаранг қурувчилар бошлиғига учрайвериб, оёқларимизда дармон қолмади. «Муштум».

ЯЛТОҚ Лаганбардор, хушомадгўй; тил-ёғламачи. *Садр ялтоқ кейинги кунларда ти-*

лини шу қадар ширин қилган эдики.. Й. Шамшаров, Тошқин.

ЯЛТОҚЛАНМОҚ Лаганбардор бўлмоқ, хушомадгўйлик қилмоқ. Раиснинг эрталаб менга ялтоқланиб, «акаларча» меҳрибонлик қилишларидан мақсади эса оғриқнинг олдини олиш, босиб келаётган тошқинни тўсиб қолиш экан. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Карима опа.. гуноҳдор кишидай, ялтоқлана бошлади. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЯЛТОҚЛИК Ялтоқ шахсга хос хатти-ҳаракат. У ўрнидан андак кўзғалди ва ялтоқлик билан ўзини оқлай бошлади. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЯЛТ-ЮЛТ тақл.с. «Ялт» ва шунга яқин нур, ёруғликни билдиради. Осмонда юлдузлар минг-минг, лиқ тўла.. Бир хили баъзида учади бирдан, Чақмоқлар сингари ялт-юлт ўйноқлаб. Қ. Муҳаммадий. Ялт-юлт кўёш кузак чечакларидаги, қаҳрабо чиройга фарқ чинор баргларидаги шабнам — марварид доналарини симириб улгурмаган ҳам эдики.. С. Азимов, Икки дил — икки олам.

Ялт-юлт қилмоқ Ялт-юлт нур чиқармоқ, таратмоқ. Пиёлалар ўн икки шамлик кумуш қандил ёруғида ялт-юлт қилар эди. М. Осим, Элчилар. ..қишлоқ тепасида ялт-юлт қилиб чақмоқ чақди-ю, бироздан кейин момақалдироқ гумбурлади. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ЯЛЧИМОҚ шв. Ёлчимоқ. Чучварани хом санама, мендан ялчиб алимент ололмайсан! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЯЛ-ЯЛ Нур сочиб; товланиб; жилоланиб. Атлас кўйлақлар машъалдек ёнарди ял-ял. Шукрулло, Икки ҳикоя. Бўстон, устида ял-ял учиб ўтаётган сунъий ер йўлдошига қарар, юраги дук-дук урарди. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. -Эртага ҳаво очик келар экан, — деб кўйди Ҳайитбой ота, ял-ял товланаётган шафқатқа тикилиб. Газетадан.

ЯЛҚАМСИҚ Бирор ишга астойдил ёпишмайдиган, ялқовлик билан ҳаракат қиладиган; эринчок. Ялқамсиқ одам.

ЯЛҚОВ 1 Ишлашни ёқтирмайдиган; ишەқмас; дангаса. Ялқов ва ғирром ё кўли эгри бўлса, силлиқлик билан ҳайдайдиман. Ойбек, Танланган асарлар. Бўлма ялқов, оч кўзингни, орқада қолмоқ уят. Ҳабибий. Улар [болалар] ялқов, ийғлоқи, серуйқу эдилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 зоол. Марказий ва Жанубий Америкада тарқалган, дарахтда яшайдиган, кам ҳаракат кичик сүтэмизувчи ҳайвон.

ЯЛҚОВЛАНМОҚ 1 Бирор ишни бажаргиси келмай турмоқ, ялқовлик билан ҳаракат қилмоқ. [Нури] Худди меҳмонга келган такаббур келиндек, ялқовланиб [ҳовлида] кезди. Ойбек, Танланган асарлар. Кучук секин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб, яна ётди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. ялқовлашмоқ. Чунки Махдум мактаб ишида ялқовланиб, Анварга суяниб қолди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Шунинг учун ялқовланиб кетган бу яшшамагур, оққатини ҳам олиб келиб бериш керак. А. Мухтор, Кумуш тола.

ЯЛҚОВЛАШМОҚ Бутунлай ялқов бўлиб қолмоқ, ялқовлик касб этмоқ. Жуда ялқовлашиб кетибсан, оғайни..

ЯЛҚОВЛИК Ялқовга хос хислат, хатти-ҳаракат; кайфият. Ялқовликнинг охири хўрлик. Мақол. Меҳнат кишини боқар, ялқовлик ўтга ёқар. Мақол. ■ Башорат хола қаршисида уй ишига ялқовлиги билан онасини хуноб қилаётган енгилтак Олимжон эмас, балки оғир табиатли, мўмин бир бола тургандай эди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

Ялқовлик қилмоқ Ялқов ҳолатида бўлмоқ, дангасалик қилмоқ. Бош тортиб ўқишдан, қилсанг ялқовлик, Сўнгра, болам, кўп пушаймон қиласан. Фозил Йўлдош ўғли.

ЯЛҒАРС шв. Йирик, беўхшов, кўпол. Жура онасининг ялғарс гавдаси, шоп мўловига нафратли кўзларини узоқ қадаб турди. Ҳ. Назир, Онаизор.

ЯЛҒАК шв. Соддадил, хуштабиат, хушфелъ; ёқимли. Ялғак аёл. Ялғак бола. ■ Норкўзи бува.. Шавкатжон билан Низомжоннинг ниҳоятда билимдон, ялғак, шалдиршудлар, лекин қизлардай майин йиғитлар эканини.. сўзлаб берди. А. Муқимов, Ғаяти одамлар. Устанинг.. очик, ялғак муомаласидан, тўғриси, эриб кетдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ЯЛҒАКЛИК Ялғакка хос хатти-ҳаракат; соддадиллик; хушфелълик. [Кумуш] Юзини четга бурди: -Ялғакликни қўйинг! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯМАБ-ЯСҚАБ Йиртиқ, узук, камтик ва ш.к. жойларни бутлаб, яроқли ҳолга келтириб. Кампир эса кўйлақ-иштонимни ямаб-ясқаб берди. Файратий, Ёшлигимиз. Файрат

қилиб тешик новни Ямаб-ясқаб тузатмас-лар. Ш. Раҳмон. *Асли, алмисоқдан қолган бу шалоқ араванинг соғ жойи йўқ.. Бердибой у ёқ-бу ёғини ямаб-ясқаб, бозор-ўчаргаю, қозон-товоқ орасида миниб юрар эди.* «Гулдаста».

ЯМАМОҚ Бирор нарсанинг йиртилган, узилган, тешилган жойини бутунламоқ; уламоқ, ямоқ солмоқ. *Ботинкани ямамоқ. Ямасанг, янги булар, янгининг тенги булар.* Мақол. ■ *Йулчибой ўлгури яхши дейишарди, ўзим ҳам яхши кўрардим. Кирини ювдим, ямоғини ямадим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯМАШМОҚ 1 Ямамоқ фл. бирг. н. *Балиқчилар кун буйи елкан ва турларни ямашди.*

2 *кўчма* Кўшилмоқ, бирлашмоқ. *Бир-бирига ямашган бинолар.* ■ *Кўча-кўчаларга тушиб, Купаяерди ямашиб..* «Гулшанбоғ».

ЯМЛАМОҚ 1 Чайнамай, оғиз ичида айлантирмоқ, милки билан эзмоқ. *Овқатни ямлаб ютмоқ.* ■ *-Икки юз таноб!* — дея Полвонга қаради нон ямлаётган Иброҳим ота. Ж. Шарипов, Хоразм. *Этибор опа.. ёнида иштаҳа билан толқон ямлаб ютаётган Тулқиннинг тимқора сочини силади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Янга охурдаги емини ямлаб ютаётган сизирга қаради.* С. Нуров, Нарвон.

2 Лаб, милклар орасига олмоқ. *Абдуқодир қаттиқ ғазабланди, бир неча минут тутақиб, дағал қизғиш мўйловининг учини ямлаб, бошини тебратди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ойшабону бошламоқчи бўлган гапдан чолнинг ҳам хабари бўлса керак, соқолининг учини ямлаб туриб, бир ижирганди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Санобар газетанинг бир четини ямлаганча, хаёл суриб қолди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

3 *кўчма* Домига тортмоқ; ютмоқ. *Олов ёниб, ямлайди утин, Декча тинмай биқирлар, тошар.* З. Обидов. *Орқасида қора кул қолдириб ўт-аланга юмалайди, янтоқларни ямлайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *..машина лентани тортиб ямлай бошлайди, кейин пилта ўраб чиқаради.* М. Жўра, Куёшдан нур эмганлар.

Гапни (ёки сўзини) ямламоқ Гапни (фикр-ни) тўла ва аниқ айтмай, узук-юлуқ ифодаламоқ, чайналмоқ. *-Гапни ямланган, — деди Уктам ҳосилотга тикилиб.* Ойбек, О.в. шабадалар. *У сўзини ямлаб, ўғлига қараб қўйди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. **Икки**

ямлаб, бир ютмоқ Чайнамай ютиб юбормоқ, йўқ қилиб юбормоқ. *Лайлаквой: -Ҳақ саломинг бўлмаса, икки ямлаб, бир ютардим.* «Эртақлар». **Ямламай ютадиган салб.** *Ўринлатадиган, қойил қиладиган. -Вой Тўламаст тушмагур-эй, ёлғонни ямламай ютасан-а!* — ичади узилгудек қотарди кекса ўроқчи. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯМЛАНМОҚ 1 Ямламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Лекин у.. заҳар-заққумга тўлган илон оғзида бир-икки ямлаиб, суяклари мажҳланган чумчуқдай бир нарсага ўхшарди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Гапни очик-аниқ айтмай, узук-юлуқ ифодаламоқ; чайнамоқ. *-Чекканим ғанимат, — деди Али тажанг ямлаиб, сўлагини оқи-зиб.* Ойбек, Куёш қораймас. *..домла, гапнинг учини йўқотиб қўйдими ё фикридаги ошкор зиддиятдан хижолат тортдими, ямлаиб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯМОҚ 1 Бирор нарсанинг йиртилган, тешилган, узилган жойини ямаш, бутунлаш учун мулжалланган бир парча мато, чарм ва ш.к. *Шимининг тиззаси билан ўнг чўнтагининг тагига ямоқ солинган эди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Плансиз, муваққат уйлар, зар либосга бўз ямоқ сингари, қалъа ҳусини бузиб турибди.* Газетадан.

2 Ямоқ солинган, ямоқли жой. *Шерали, жила бўлмаса, битта ямоқни бекитмоқчи бўлиб, қўлагини шимининг устидан туширди.* С. Кароматов, Олтин қум. *У отасининг чанг босган бўйнига, чопонининг елкасидаги ямоқларга назар солди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Ямаш талаб этадиган, ямаладиган нарса, буюм. *У энди вақтининг кўпини ҳар ким келтирган ямоқларни ямаш билан ўтказга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ямаш, ямашга оид. *Ямоқ ишлари сийраклашгач, ювилган кийимларга дазмол босишди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

5 Ямоқ солинган, ямаб тикилган; ямалган, ямоқли. *Ямоқ кўрпа. Ямоқ тўн. Ямоқ этик.* ■ *Айвон устунига суяниб турган олабула ямоқ чопонли бир бола келиб, унинг олдига тушди: -Қани, юринг, муллака! П. Турсун, Ўқитувчи. Тиззаси ямоқ шимни торлик қилиб қолгунча кийиб юрди.* У. Икромов, Унутилмас хотиралар.

6 *кўчма* Тузалган яранинг изи, чандиқ. *Юзнинг ямоғи.* ■ *Меҳмоннинг бошида қан-*

дайди тиртиқ, ямоқ доғлар, соч чиқмаган жойлар ҳам бор эди. У. Исмоилов, Сайланма.

7 кўчма Кам-кўстни, камчилиқни тўлдирган нарса. Ёмонга ёмон бўл, Яхшига ямоқ бўл. Мақол. ■ Пахтадан келган ҳаён чорвага ямоқ бўлиб кетарди. Й. Шамшаров, Тошқин.

ЯМОҚЧИ Оёқ кийимларини тузатиш, ямаш иши билан шуғулланувчи касиб. *Уста Абдурахмон*: -Ҳа, Розик ямоқчининг қизлари ўқиб, шаҳар сўрармиди!.. — дед уришиб берди. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам. *Дукчи ёнида ямоқчи касиблар, бирор кимса тиртиқ маҳсими, чурук чорикми кўтариб келармикан, деган умид билан сарғайиб ўтирар эдилар.* Ойбек, Улуғ йўл.

ЯМОҚЧИЛИК Ямоқчи иши, касби. - У шаҳардами? Ямоқчиликни билар эканми? — деди Нури. Ойбек, Танланган асарлар. *Болтабой қотиб-қотиб кулди-да.. ямоқчилик қилаётган Маллавой акани кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЯМОҚ-ЯСҚОҚ 1 Ямалган-чатилган; эски, чурук. *Ямоқ-ясқоқ кўрпалар.* ■ Ямоқ-ясқоқ олача ятаклар. Ойбек, Навоий.

2 Ямаш, тикиш, тузатиш ишлари. - *Онам яқин ва узоқ маҳалладаги ўзига тўқ кишилар уйига бориб, кир ювиб, ямоқ-ясқоқ қилиб, бизларни боқишга киришди, — деди Пулат.* Файратий, Унутилмас кунлар.

ЯНА 1 Аввал бўлган иш-ҳаракат, нарса-ҳодисанинг такрор юз беришини, бошланиши ва давом этишини билдиради; такрор ҳолда; қайтадан, тагин. *Ёмғир яна ёға бошлади.* ■ *Лектор.. хатга қараб, жаҳл билан яна бир марта «Ўртоқлар» деди-ю, лекцияни бошлаб юборди.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон. *Уста Фарфи уни яна бир қат кўздан кечириб олгач, чўккалашини бузиб, чордана қуриб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аваз дўконда яна бирпас китоб мутулаа қилиб ўтирди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Сентябрь тонгогарда яқин қолди, яна синфларда ўқувчиларнинг шодон овози жаранглайди.* Газетадан.

2 Бундан ташқари, бунинг устига. *Яна бир сават нон бор.* ■ *Чойни ичинг, яна олиб чиқаман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Масаланинг яна бир нозик томони бор.* Бўғоз совлиқни узоқ ётқизиб бўлмайди: бола ташлайди. Газетадан. *Ўртоқ Бақоев яна бир пиёла чой сўради.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

[Мирзакаримбой] *Бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қоғоз ва бир сўлкавой қўшиб, Йўлчига ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 (одатда, «бир», «бирор» сўзи билан бирга) Илгаригилардан бошқа; бошқа бир; янги, бошқа. *Яна бир масала чиқиб қолди.* *Яна бирор гап йўқми?* ■ *Хон мактубнинг яна бир жойида шегр битган эди: «Мен Самарқандни сенсиз нетайин.»* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. - *Қариган чоғида хўрозқанд яламай домла ҳам ўлсин!* — деди яна бири. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

4 айн. янада. Шунинг учун қўрбошининг бояги шубҳаси яна кучайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ашула ниҳоясига етди.* *Лекин бир зумдан кейин яна айни товуш парвоз қилди.* *Аммо ўзга мақомда, яна чуқурроқ мавжланишлар, жилвалар билан, кўнгили яна қаттиқроқ сеҳрловчи ингичка титрамалар ва ранглар билан..* Ойбек, Танланган асарлар.

5 юкл. Таъкид билдиради; тагин. *Яна шўхлик қилиб юрмагин!* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Сиз ҳам, эски муаллимга ўхшаб, кетиб қолманг яна!* П. Турсун, Ўқитувчи. *..сен супада ўтир, ўткинчилар яна бир нарсани илиб кетмасин!* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯНАГИ Бундан кейин келадиган; келаси, навбатдаги. *Янаги ҳафта.* *Янаги сафар.* ■ *Янаги йил баҳорда икки йиллик отпускани бир қилиб.. борамиз.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯНАДА Белгининг аввалги ҳолатига нисбатан кучли, ортиқ эканини, шундай бўлишини билдиради; яна ҳам. *Абдусаттор устозига етиб олиши учун техникани янада пухта эгаллаб олиши лозим эди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Ҳовлининг ичкараси янада бемаъна эди.* Н. Аминов, Суварак.

ЯНВАРЬ [лат. januaris < Janus — куёш маъбуди номи (Янус)дан] Янгича йил ҳисобида, яъни Григорий тақвимида 31 кундан иборат биринчи ойнинг номи.

ЯНГА 1 Аканинг хотини (ука ва сингилга нисбатан); келиноғи. - *Мен билет олиб бораман, — дейди акаси билан янгасига.* «Гулдаста». *«Янгамнинг ошини мазали қилган акамнинг масаллиғи», демоқчиси-да.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

2 Ёши ўзига нисбатан катта бўлган аёлга (ўзга аёлга) нисбатан қўлланади. *Бўғдой-*

зорда бир кўринг Санам янга кучини. «Шарқ юлдузи». Сотувчи телпакни олиб, бир пуфлади-ю, чўзди: -Марҳамат. Олинг, амаки, янгам қувонади.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 этн. Никоҳнинг иккинчи куни кечаси келин билан куёв хизматида қолувчи икки хотиндан бири. Янгалар келинни ичкари киритиб, тўй эгалари рўпарасига турғизшиди. Сузамол янга маросимни бошлади. Р. Раҳмонов, Келин. Янгалар Кумушни қизларга топшириб кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНГИ I I Илгари бўлмаган, энди юзага келган (келаётган, келадиган). Янги ариқ. Янги технология. Янги девор. Янги завод. Янги йўл. Янги илмий йўналиш. Янги корхона. Янги уй. Янги шаҳар. Янги нав. ■ Тинчлик-омонлик бўлса, бир кун келиб, янги данғил-лама иморатлар солиб ҳам, ҳозиргидай, «шунчалик гап экан-ку», деймиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. У дўстларига тунов кунги янги шеърини маъқул қилолганига қувонарди. С. Сиёев, Ёруғлик. У Мирмуродовни ҳар кўрғанда: -Янгиси борми, зшитайлик, - деб сўрайдиган бўлди. «Гулдаста».

2 Ҳали тутилмаган ёки жуда кам ишлатилган, асл ҳолатини йўқотмаган; зид. эски. Янги кийим. Янги машина. ■ Душанба куни янги банорас тўн ва янги яшил бахмал дўппимни кийиб, идорага бордим. «Гулдаста».

3 Иш-фаолияти, ҳаёти энди бошланган, бошланганига ҳали кўп бўлмаган; янги қилинган. Бу ишда у янги, ёрдам бериш керак. ■ У - янги ҳисобчимиз Оқпўлат аканинг яккаю ягона арзанда ўғли. С. Сиёев, Ёруғлик. Сатторқул янги раис бўлса ҳам, шошмасдан кўкламни тизгинлаб олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ниҳоят, отаси ўз мудоасига етди - қизини янги куёвга топшириб тинчланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ўзаро навбатда аввалгисидан кейингиси; навбатдагиси, эндигиси. Янги директор. Янги лавозим. ■ Билым масканларида янги ўқув йили бошланди. Газетадан. Ҳа, тонгни қаршилаб олса-да такрор, Янги деб атайди ҳар кунни одам. А. Орипов.

5 Шу йил, шу мавсумга тегишли; шу йилга оид; дастлабки. Шўрвага янги картошка солинди. Янги бугдойнинг нони. ■ Янги ҳосилни пешма-пеш қабул қилиш ва ундан

сифатли тола ажратиб олишга ҳам пухта ҳозирлик кўрилди. Газетадан.

ЯНГИ II (урғу олдинги бўғинда) рвш. Яқиндагина, ҳозиргина У янги шу ерда эди. Тандирдан янги узилган нонлар. ■ Янги бўшанган совлиқ кўзисини ялайди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ЯНГИДАН рвш. Қайтадан, қайта бошдан, бошқатдан, янгитдан. Мақолани янгидан таҳрир қилиш керак. ■ Гуё бўлиб ўтган можаро янгидан бошланиб, энди Абдурашул даъвогар бўладиганга ўхшар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Кўм-кўк осмон ҳудди артилган шишадек тиниқ. Гуё олам янгидан яратилган. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯНГИЛАМОҚ I Айнан бир нарсанинг эскисини янгисига алмаштирмақ, янги қилмоқ. Соат пружинасини янгилamoқ. ■ Зеби қайната ва қайнанага вақтида чилим тутуши, чилимнинг сувини тез-тез янгилаб, сархонасини тозалаш лозим эди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Меҳриниса, эри идорага бориб келаман, деб чиқиб кетгач, дастурхонни йиғиб, самоварнинг кулини қоқди, сув тўлдириб, оловини янгилади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Борини бошқаси билан алмаштирмақ; ўзгартирмоқ. Кафедра мудирини янгилamoқ. Иш жойини янгилamoқ. ■ Ношуд раисни янгилаш зарур бўлиб қолганида, балогардон бизнинг Абдуллажон отага ёпишиб оладилар. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Аввалгиси (эскиси) ҳам тургани ҳолда янгисини олмоқ. Кийимларини янгилamoқ. ■ Хулласи калом, ишларим чакки эмас, дўппим яримта. Фақат менда бир армон бор. У ҳам бўлса, хотинни янгилаб олсам. «Муштум».

Ярасини (ёки дардини) янгилamoқ Тузалган, битган (йўқ булган) ғам-ташвиш, нохушликни, дардни қайта кўзғamoқ. ..унинг ярасини янгилаб қуйишдан қўрқиб, ярим йўлгача индамай борди. К. Яшин, Ҳамза. Нотиқлар орасида эски дардимни янгиллаган молдован ёзувчиси Павел Петрович Бацу бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ЯНГИЛИК I Янги ҳолат, янги эканлик. Кийимнинг янгилеги. Раҳбарнинг янгилеги.

2 Илгари маълум бўлмаган, яқиндагина пайдо бўлган нарса ёки ҳодиса; янги хабар, маълумот. Фан ва техника янгилликлари. ■ Қандай қилиб бўларди, иш унумини ошира-

диган янглик уйлаб чиқдингиз-ку, яна бир янглик киритсангиз, анча одам бўшаб қолиши табиий. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Зорқишлоқда ҳар куни бир янглик, ҳар куни бир мўъжиза юз берарди. С. Аҳмад, Ҳукм. Сизнинг ана шу янглик тарафдори эканингизга ҳамма қойил. Ж. Шарипов, Саодат. Акрам Адолатни яхши кўради. Қани, марҳамат этиб, мана бу янгликни эшитинг-чи, ёқармикан сизга. С. Анорбоев, Оқсой. Сайфулла кун сайин бир янглик топиб келарди: -Домла Тоҳирни, Мансурга кўтартириб қўйиб, қамчи билан қуймиचига ҳўп савалади. П. Турсун, Ҳўкитувчи.

ЯНГИТДАН с.т. Янгидан. Иш янгитдан бошланди. ■ Уша пайтларда янгитдан расм бўлган примус, занжирига тош бойланган осма соатларни Максим бемалол тузата оларди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ЯНГИТГА шв. Ҳозиргина, янгигина; яқиндагина. Сидиқжон янгитга чиқиб кетибди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Омон-эсон мен ҳам янгитга келдим. Фозил Йўлдош ўғли.

ЯНГИЧА 1 рвш. Илгаригиларга ўхшамаган ҳолда, янги усулда, янги тартибда. Биз янгича ишлаймиз, янгича яшаймиз. ■ Янги сунурги янгича сунуради, деб тўғри айтарканлар. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. У бутунлай янгича кийинган: оёғида фарчи сариқ ботинка, эгнида куларан костюм, сочини жуда силлиқлаб, орқасига тараган эди. П. Турсун, Ҳўкитувчи.

2 сфм. Илгаригиларга ўхшамайдиган, янги урф бўлган. Янгича турмуш. Янгича кийиниш. Янгича муносабат. ■ Абдишукурнинг тили қичиб, янгича тўй ҳақида.. муфассал изоҳ бермоқча чоғланган эди, лекин сўзни Ҳакимбойваича шиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар. [Абдусамодқори:] Мен бироз эскича ўқиганман, янгичага ҳали машқим роса бўлган эмас. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЯНГИЧАСИГА рвш. Янги йўл, янги усул билан, янги урф-одатларга мос равишда. [Сидиқжон:] Қулук!. Биз ит бўлсак, бўйнимиздаги тилла занжирингиз ўзингизга, янгичасига айтганда, мен қизингизни хоҳламайман, эскичасига керак бўлса — уч талоқ қўйдим! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЯНГЛИШ 1 Ҳақиқатга ёки бирор қоидага тўғри келмайдиган ҳолда; нотўғри, ха-

то. Янглиш гапирмоқ. Янглиш ёзмоқ. Янглиш ҳисобламоқ. Янглиш хулоса. ■ Одамлар бирма-бир патнис олдига келиб: «Номингиз, фамилиянгиз, жойингиз, молингиз» каби сўроқларга, гўё янглиш айтиб қўйишдан қўрққандай, уйланиб жавоб қайтара бошладилар. П. Турсун, Ҳўкитувчи. Танқиднинг чиққани ҳам, газетанинг янглиш келтирилгани ҳам рост. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

2 Хато иш; хатолик. Агрономиядаги янглиш гоҳо дўл, сел, бўрон, қурғоқчиликдан ҳам катта зарар етказиши мумкин хўжалikka. С. Нуров, Нарвон.

ЯНГЛИШМОҚ 1 Ҳақиқатга ёки бирор қонун-қоидага хилоф иш тутмоқ; хато қилмоқ, адашмоқ. Ҳисобда янглишмоқ. Бу ҳовлига янглишиб кириб қолибман. ■ -Жияним сўзларидан янглишиб кетсалар, нима бўладир? -Нега янглишсинлар, улар билганларидан ортиқни, албатта, сўзламаслар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Иш-фаолиятда, ҳаётда нотўғри йўл тутмоқ. Мен бола-чақали одам, янглишиб, йўлдан озиб, сизга уйланган эканман, никоҳимдан чиқдингиз, мени кутманг. Ойбек, Танланган асарлар. Якка қолган Саодат қадрининг поймол этилганидан, янглишганидан тўйиб-тўйиб йиғлади. «Ёшлик».

ЯНГЛИФ кўм. эск. Сингари, каби. Лола янглиф. Олов янглиф. Шер янглиф курашди. ■ Рангим сомон янглиф дард ила ғамдан, Жудоликдан тушган ҳажру аламдан. Ҳамза. Негаки мен ўзимнинг севган ва муҳаббат қўйган эримдан бунча уятсизлик, бу янглиф вафосизлик кўрдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯНГРАМОҚ Кучли овоз таратмоқ, жаранглаб ёйилмоқ, жарангламоқ. Залда «ура» садолари янгради. ■ Яна узун ва ваҳшатли жанг карнайи янгради. Мирмуҳсин, Темур Малик. Ғала-ғовур ичида аллақимнинг баланд овози янгради. М. Исмоиллий, Фарғона т. о.

ЯНГРОҚ Янграб эшитиладиган, янграб чиқадаган; янграган. Янгроқ қўшиқ. ■ Марям тирсиллаган олма сингари, кулгиси кумушдек янгроқ, сапчиб турадиган олов қиз эди. А. Мухтор, Чинор. Юксаларкан давримиз янгроқ куйи, Эркин руҳим ўзга куйни кучолмас. Ғайратий. Алиохун.. янгроқ овозини

баланд қўйиб, бирдан қуйлаб юборди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯНМОҚ Айбситувчи гап-сўз айтмоқ. *Сардоров, шахсан берган кўрсатмасини вақтида бажармай, комиссия олдида уятга қолдиргани учун, раисни яниб қўйган.* Х. Назир, Кўктерак шабадаси. *Соливой қулогини секин олиб келса, кексалар ҳадеб икковини янишаётган экан.* Ж. Шарипов, Саодат.

ЯНТОҚ Чулларда ўсадиган, дуккаклиларга мансуб, тиканли кўп йиллик бегона ўт. *Туяга янтоқ керак бўлса, буйинини чузади.* Мақол.

ЯНТОҚЗОР Янтоқ ўсган, янтоқ билан қопланган ер.

ЯНЧМОҚ 1 Ўрилган ғалла бошоқларини босиб, уриб, эзиб, донни ажратиб олмақ. *Бугдой янчмоқ. Шоли янчмоқ. Янчиш машинаси.*

2 Зарб билан уриб эзмоқ; майдаламоқ, кукунга айлантормоқ. *Мурч янчмоқ. Толқон янчмоқ.* ■ *Чу, десанг тоғларни чоғлар димоғи, Тошни янчар нўлат, асил тўёғи.* «Равшан». *Илонни қўйруғидан эмас, бошидан янчадилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Оёғости қилмоқ, пайҳон қилмоқ, эзиб ташламоқ. *Ел ортиқча бир ғазаб устида эди, ер юзидаги тиккайган нарсани букиб-янчиб ташламоқчи бўлгандек нишқирар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Янчиб ўтар ҳар бир танка бало тоғини, Самолётлар ёғдиради самодан олов.* Файратий.

ЯПАЛОҚ Ялпайган, ялпоқ, ясси. *Япалоқ темир. Япалоқ тош. Япалоқ юз.* ■ *Бўрихўжа ўн бир қатор япалоқ ғишт билан кутарилган.. қадимий айвонда ўтириб.. хомчўт қилди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш. *Азмиддин Талъатбекнинг серташвиш юзига, япалоқ бурнидаги тўғ изига, совуқ кўзларига қараб, уйга толди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

Ёмоннинг кучи япалоққа етар Ўзидан кичик ёки кучсизга озор берувчи кишига нисбатан айтиладиган ибора.

ЯПАЛОҚЛАМОҚ Япалоқ қилмоқ, ялпоқламоқ. *Михнинг учини япалоқламоқ.*

ЯПАЛОҚҚУШ Бойўели, бойкуш.

ЯПАСҚИ Паст бўйли, пастак, пакана. *Япасқи одам. Япасқи сигир. Япасқи дарахтлар.* ■ *Анча-мунча юрилгач, чап тарафдаги ясси тоғлар этагида япасқи битта оқ уй кўринди.* Файратий, Узоқдаги ёр. *Япасқи олмаларнинг ёмғирда чўмилган ҳўл барг-*

лари гўё «ҳой, уятсиз» деб шивирлар ва юзларига шаппатилар эди. С. Анорбоев, Оқсой. *Йўлдошбойнинг япасқиси ҳам ҳозир унча қамчи талаб қилмайди, жийрондан қолишмай одимлаб боради.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЯПАСҚИЛАМОҚ айн. ялпоқламоқ. *Абгор бу одам дўпписи жиягини ҳимариб, тарелкасимон япасқилаб, ўтган-кетганлардан.. садақа сурайди.* Н. Ёқубов, Жон.

ЯПОН 1 Япония асосий аҳолисини ташкил қилувчи халқнинг номи. *Япон халқи.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. *Япон тили. Япон йўғити.*

ЯПОНЛАР Японияда аҳолининг асосий қисмини ташкил этадиган халқ, Япониянинг туб аҳолиси.

ЯПОНЧА 1 Японияга, япон халқига, унинг алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Японча рақс. Японча қўшиқ. Японча ёзув.*

2 Япон тили. *Сиз японча(ни) биласизми? Японча гапирмоқ.*

ЯПРОҚ 1 Ўсимликларнинг ҳаводан озикланиш ва газ алмашиниш учун хизмат қилувчи, одатда, юпқа варақча шаклидаги асосий вегетатив аъзоларидан бири; барг. *Яшил япроқлар. Кузги япроқ. Гуллар япроқ чиқарди. Дарахт — япроғи билан кўркам, одам — меҳнати билан.* Мақол. ■ *Ҳадемай карнайсулар.. ипларга чирмашиб, катта-катта япроқлар отди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Куздан дарак берувчи сарғайган япроқлар йўл устида, ариқ бўйида ётарди.* Ж. Шарипов, Саодат.

2 Бир бўлак юпқа нарса ҳақида. *Бир япроқ қазди.* ■ *Ҳолвафуруш.. токчадаги қалин бир китобни очиб, унинг орасидан бир неча япроқ яп-яни, шалдироқ ғоғоз олиб.. узатди.* Ойбек, Навоий.

ЯПРОҚЛАМОҚ 1 Барг чиқармоқ, япроқ ёзмоқ. *Баҳор келиб, дарахтлар япроқлай бошлади.*

2 Юпқа-юпқа қилиб кесмоқ, парракламоқ. *Гўштни япроқламоқ. Япроқлаб кесмоқ.* ■ *У қазини ҳар япроқлаганда, тиёлани бушатган кишининг оғзига ўзи солиб қўяди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Оқсоч рюмка билан унга керак бўладиган закуска [газак] ҳам олиб келди: япроқланиб, бетига шакар сепилган лимон, қовурилган хурмо мағзи.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЯРА 1 тиб. Тери ёки шиллиқ пардининг, шунингдек, тери ости тўқималарининг турли сабабларга кўра нобуд бўлган қисми кўчиб, унинг ўрнида ҳосил бўладиган нуқсон.

2 Тиг, зарб ва ш.к. таъсирида ҳосил бўладиган шикаст; жароҳат. *Ёмон яра. Тиг яраси. Ярани даволамоқ.* ■ У. *граната осколкаси ўнг оёғини ёриб юборган, окоп деворига суяниб типирчилаётган солдат ёнига бориб, ярасини боғлай бошлади.* А. Убайдуллаев, Қонли издан. *Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди. Яра кўкракда, юракка яқин: ундан куюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кучли қайғу, руҳий азоб, алам берувчи нарса; шикаст. *Тиг яраси тузаларди, тил яраси тузалмайди.* Мақол. ■ *Фулломжон Эрбўтани калака қилиш учун эмас, ўз қалбида фасод боғлаб ётган боласизлик ярасига малҳам босиш учун ўйнашиб эди.* М. Исмоилов, Фарғона т. о. *Баъзан [Гулнорнинг] юраги тошиб, бутун дардини, яраларини урасинга очишни истади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ақли кирди. Болалигида қалбида бўртган алам яраси йилдан-йилга йиринг боғлаб, фасод йиға бошлади.* С. Зуннунова, Гулхан.

Яра устига чипқон Дард устига дард, қайғу-алам устига яна оғирроғи. *Бир маломат шубҳаси ҳали юрагидан кетмай туриб, буниси яра устига чипқон бўлмасин.* Р. Раҳмонов, Келин. **Ярасига тегмоқ** Бирор гап-сўз, хатти-ҳаракат билан кимсанинг унутилаёзган ғам-аламини, дардини янгиламоқ. **Ярасига туз сепмоқ қ. сепмоқ.** **Ярасини ёрмоқ** Дардини айтмоқ, дилдагини ошкор қилмоқ. *Азизбек, халққа ташаккур айтиб, ярасини ёрди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Яраси енгил** Қийин эмас, осон; ҳеч гап эмас.

ЯРАДОР Жароҳат олган, жароҳати бор; ярали. *Ярадор солдат. Енгил ярадор. Оғир ярадор.* ■ *Ўлган, ярадор бўлганларга қарамай, кўзғолончилар катта сурон билан шгарай тшилиб, «тошбўрон»ни кучайтирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қайшлма атрофидаги окопларда ҳам уч киши ярадор бўлди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳадемай шу батальондан ярадорлар кела бошлади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЯРАЛАМОҚ кам қўлл. Яра, жароҳат етказмоқ. *Елкасини яралади.* ■ *Дилингни яралаб, дунёни кўзингга қоронғи қилиб қўяди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ЯРАЛИ 1 Бирор жойига яра чиққан, яраси бор; ярадор. *Ярали киши. Юзи ярали. Қўли ярали.*

2 кўчма Қаттиқ руҳий азоб берувчи ҳолатли, руҳиятида шундай азоб берувчи нарса бор. *Кўнгли ярали одам.* ■ *Зайнабнинг ҳам юраги ярали эди, унинг тўйи яқинлашган вақтда, севаикли кувёв йигит икки кунгина хасталаниб ўлган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯРАЛМОҚ Дунёга келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Ҳамма нарса севиниб куйлар, Яралгандек олам севинчдан.* Р. Парфи. *Қайта яралдими бу кўҳна дунё.* «Гулдаста».

ЯРАМАЙДИ 1 Ярамоқ фл. ҳоз.-кел. зам. шакли. *Булар ҳеч нарсага ярамайди. Чап қўли ишга ярамайди.*

2 Дуруст эмас, маъқул эмас. *Энди адолатга қарши хиёнат қилиш ярамайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бунақа оёғости қилиш ярамайди.* «Гулдаста». *Биз қишлоқларни обод қилиш билан хотиржам бўлиб қолишимиз ярамайди.* «Гулдаста».

ЯРАМАС 1 Ярамоқ фл. сфдш. *Бўйнидан бойланган ит овга ярамас.* Мақол.

2 Ахлоқ-одоб, қоида, тартиб меъёрларига тўғри келмайдиган; бўлмағур. *Кайф таъсирида шундай ярамас ишлар қилинадикки, терининг қалинлигига қарамай, титрашга тўғри келади.* Газетадан. *Хўш, тарбия ўчоғида қачонгача бу ярамас ҳолат давом этади.* «Муштум».

3 Иши, феъл-атвори ахлоқ-одоб меъёрларига тўғри келмайдиган; ахлоқан нобоп, бузуқ. *Шубҳаю бад олиш, ярамас кимсаларнинг фитнаси бизни подшо қаҳрига гирифтор қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳой, қанақа ярамас боласан, туш томдан. Ҳе, ахлоқсиз! С. Аҳмад, Сайланма.*

4 Шундай хулқ, хислатга эга бўлган шахсга нисбатли ҳақорат учун қўлланади. *Тўхта, деяпман сенга, ярамас! Ҳозир мушукдай дераздан отиб юбораман! С. Сиёев, Отлик аёл. Кўзимга кўринма, ярамас.. Ж. Абдулахонов, Хонадон.*

ЯРАМАСЛИК 1 Ярамас иш, хатти-ҳаракат. *Балки улар бўлганида, бу ярамасликка йўл қўйилмас эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Шунча кишининг илтимосини ерда қолдириши — ўзи ярамаслик. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ярамас, ярамайдиган эканлик. Сенинг.. ярамаслигинг ана шу сўзларингдан билиниб турипти. С. Айний, Куллар. Раҳматулла Обидий домлалikka ярамаслиги кўп ўртоқларга маълум бўлса керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЯРАМОҚ I Истеъмол учун, ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. учун мумкин, яроқли бўлмоқ. Бу сув ичишга ярайдими? Қурилишга ярайдиган ёғоч. Бу этиклар кийишга ярамайди.

2 Бирон ишни бажаришга лойиқ бўлмоқ, ишлатишга хизмат қила олмақ. Бу асбобларнинг кўпи ишга ярамайди. ■ Мурғоб отлари қумга ярамайди.. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бирор ишга яроқли бўлмоқ, қўлидан келмоқ, бажара олмақ. Самоварчиликка ярайтими, ахир? А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Қора йиғит столда ётган бир даста пул, тилла соатни олиб, хотинига отди: -Биз бунақа соат олиб беришга ярамаймизми? С. Аҳмад, Сайланма.

4 Бирор талаб, эҳтиёж учун керак бўлмоқ; асқатмоқ, иш бермоқ. Кучада ётган эски тақа, занглаган мих, шунга ўхшаш бало-баттарга кўзи тушса, дарров олар эди. Коринга ярайдир бир кун, дер экан. Ойбек, Танланган асарлар. Кўп бўлмаса, озроқ булар: рўзғорга, невараларга яраб турса бўлди. С. Нуров, Нарвон. Яхши ҳам Назиржон бор экан, шу бечора кунимга яраб турибди. С. Аҳмад, Хукм.

ЯРАТГАН I Яратмоқ фл. сфдш. Ахир, мени тўраларнинг тўраси қилиб яратган худо нажот қўлини чўзади. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Худо, тангри. Дардмандларга шифо топиб беради, Таваккални яратганга қилади. «Баҳром ва Гуландом». Яратгандан ҳам айланай. Бандасини доим бир томондан қисиб қўяди-да! Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ЯРАТМОҚ I Ярамоқ фл. орт. н. Бирор кунига яратмоқ.

ЯРАТМОҚ II Вужудга келтирмоқ, бунёд этмоқ, барпо қилмоқ. Пахтадан хирмон яратмоқ. Шароит яратмоқ. Имкон яратмоқ. Боғлар яратмоқ. ■ Худо бутун жониворларни яратиб бўлиб, ҳар қайсисига умр

улашадиган бўлибди.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қирқ кун канал қазиб, водийнинг белига белбоғ бўладиган азим дарё яратдилар. «Ўзбекистон қўриқлари».

ЯРАТУВЧИ I Яратмоқ фл. сфдш. Тарих яратувчилар. ■ Қуртдан гул, гулдан баҳор, янроқдан асал Яратувчи моҳир боғбон йўқдир онадан ўзга. Ё. Мирзо.

2 дин. Худо, оллоҳ, тангри.

ЯРАТУВЧИЛИК Яратиш, бунёд этиш, вужудга келтириш. ..давримиз кишисининг буюк яратувчилик жасоратини улуғлаш ижодий интеллигенциямизнинг шарафли вазифасидир. Газетадан. Зиммага олинган улуғвор марраларни эгаллаш орзусида яшил яйловларда яратувчилик меҳнати жўш урмоқда. Газетадан.

ЯРА-ЧАҚА Кўп ва турли яралар. Булар орасида яра-чақаси камроғи Барот полвон. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳожи табиб.. яра-чақани малҳам билан даволашини айтди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ЯРАШ I Ярамоқ фл. ҳар. н. Дўст оғир кунда яраши керак. ■ Ҳамишраликка яраш ҳам гапми? А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

2 Уруш-жанжални тўхтатиш; ярашиш. Бу жанжал яраш билан тугади. Яраш аҳди тузилди. ■ Иккала ҳукмдор яраш битими тузибдилар.. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Олдин уришиб, кейин ярашадиганлар, одатда, бир майизни иккига бўлиб ейдиган жуда қалин дўст бўлиб кетишади.. Қани, Нусратжон, тушинг, Аҳмаджоннинг яраш ошини еб келайлик бўлмаса. С. Нуров, Нарвон. Бу сайлов миллий яраш сиёсати, янги сиёсий йўлнинг ғалабасидир. Газетадан.

3 Яраш (эркаклар исми).

ЯРАША I (ж.к. билан) кўм. Мос келадиган, мувофик, лойиқ. Кучига яраша. Сўзига яраша. Эшагига яраша тушови. Мақол. ■ Аҳли растага ва бойваччаларга яраша дурустгина кийинади. Ойбек, Танланган асарлар. Тўйда ўзингиз бош бўласиз, худо хоҳласа.. Аввал ўзига яраша бир қиз топилсин. П. Турсун, Ўқитувчи. -Бизда илғорлар ишига яраша ҳурматдалигини яхши биласан, — деди Йулдош Саидга. А. Мухтор, Чинор.

2 Қиёс, нисбатлаш билан инкор мазмунини ифодалаш учун хизмат қилади. Беш фарзандим бор. Дарслиги етишмаганига яраша дафтари бўлсайди. Газетадан.

Ўзига яраша Фақат ўзига тегишли бўлган; ўзига хос. *Зиёбекнинг ҳам ўзига яраша дарди, севгиси, орзуси бор эди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Бундай тунда яёв кетишининг ҳам ўзига яраша гашти бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ЯРАШИШ 1 Ярашмоқ фл. ҳар. н.

2 айн. яраш 2.

ЯРАШИҚ Мос келадиган, муносиб, ярашадиган; мос. *Юбилей йилига ярашиқ ишлар. Ярашиқ кийим. Исми жисмига ярашиқ. Даиримизга ярашиқ одатлар.* ■ *Ҳа, эгаси ҳам номига ярашиқ эди [деди Сафарали].* М. Исмоилий, Қарс икки қўлдан. [Комилжоннинг] *Бежирим лаблари ҳам ўзига ярашиқ.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Ҳали у замонамизга ярашиқ кўп образлар яратиб, томошабинларни беҳад мамнун этади.* В. Саъдулла, Саҳнамиз фаҳри.

ЯРАШИҚЛИ айн. **ярашиқ**. *Қора шириндан келган бу қизнинг лаблари қалин ва ярашиқли эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЯРАШМОҚ 1 Ўзаро уриш-жанжални тўхтатмоқ, урушиқсиз ҳолатга ўтмоқ. [Кумуш:] *Мен ҳали урушиқлик ҳолдаман, ярашганим йўқ!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унақа олифта бўлса, келмасин эди! Ярашгани келганми? Уй кўргани келганми?* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Соли сингиллари билан ярашди. Ўртада узилиб қолган алоқа тикланди.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

ЯРАШМОҚ II 1 Кўриниш, қад-қомат ва ш.к. жиҳатдан чиройини очадиган бўлиб турмоқ; ёқимтилиқ, кўркамлик бахш этмоқ. *Бу либос сизга жуда ҳам ярашибди.* ■ *..Оптоқ соқоли хуш қоматига жуда ярашган, ярашганина эмас, балки унга алақандай салобат бахш этиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Унга ҳарбий кийим жуда ҳам ярашган ва бутунлай ўзгартириб юборган эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Гул ҳам ярашганга ярашар экан. Сизга ярашмабди.* Уйғун, Ҳаёт кўшиғи.

2 Муносиб тушмоқ (кишининг иш-ҳаракат, қилиқ-қилмишлари ҳақида). *Бахиллик иқтидорсиз одамларга ярашади..* С. Снєев, Аваз. *..ўзини кўрган кишининг кўзи қувнайди, шўхлиги, қўйинг-чи, барча қилиқлари ўзига ярашади.* К. Яшин, Ҳамза. *Ғуломжон севаги васвасасига учганини, шабнига ярашмаган қилиқ қилганини энди англади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯРАҚ тақл.с. Жуда ёруғ, ялтироқ нур аксини билдиради.

Ярақ-ярақ қилмоқ Шундай нур чиқармоқ, акслантирмоқ. *Ҳаммаси яп-янги.. офтобда ярақ-ярақ қилади.* Ҳ. Назир, Бир тул ғўза.

ЯРАҚЛАМОҚ 1 Ярақ-ярақ қилмоқ; ялтирамоқ. *Бепоеън қор даласи олмос каби ярақлайди.* ■ *Бухоро устида энди кўтарилган офтоб, мансабдорларнинг камарига ўрнаштирилган рангли тошларга тушиб ярақларди.* Ф. Расул, Адолат. *Ҳозиргина ёмғир ёғиб ўтгани учун, дов-дарахт япроқлари ярақлайди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадор.

2 Ёруғ-равшан бўлиб кетмоқ, порламоқ; равшан кўринмоқ. *Чироқ ёниши билан уй ярақлаб кетди.*

ЯРИМ 1 Бирор нарсанинг икки тенг қисмидан биттаси, иккидан бир бўлаги, иккидан бири. *Йилнинг ярми. Ноннинг ярми. Қишининг ярми тугади. Ишнинг ярми битди.* ■ *Ёни-вери билан қўшилиб, бир танобдан мўл ер қўлга киради. Кейин яхшилаб чопасан. Ярмага сабзи, ярмига картошка экасан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ой ҳам қора парда ичидан ярим юзини очиб, ер юзига мўра-лаб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бутуннинг иккидан бирига тенг миқдор; 0,5. *Ярим йил. Ярим литр ёғ. Ярим метр лас. Ярим килограмм шоколад. Ярим соат суҳбат.*

3 Бир нарсанинг ўртаси, ўрта бели. *Йўлнинг ярмига етганда, машина бузилиб қолди. У ярим кечада етиб келди. Бу тоғнинг ярмига аранг чиқдик.* ■ *Холисанинг норози овози эшитилди: -Ярим кеча бўлди-ку!* С. Нуров, Нарвон. *Вақт ярим тундан ошган эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

4 Тўлиқ эмас, нотўлиқ; чала. *Ярим шаффоф. Ярим қоронғилик. Ярим жиддий. Ярим ҳазил.* ■ *Унинг оғзи ярим очиқ, сариқ мўйлови юпқа лабининг икки чеккасидан осилиб турарди.* Н. Аминов, Суварак. *Аравага, ундан бошқа, ярим яланғоч, сочлари ҳурпайган бир йигит ҳам ўтирди.* Ойбек, Нур қидириб.

5 Икки хил нарса, модда, ҳодиса ва ш.к. дан ташкил топган, аралаш. *Ярим жун мато. Ярим ипак шоҳи.*

Кўнгли ярим айн. кўнгли яримга қ. кўнглил. **Ярим подшо (ёки пошшо) с.т. тар.** Чор ҳукуматининг Ўрта Осиёни бошқариш учун

тайинлаган, катта маъмурий имтиёзларга эга бўлган ҳокими; губернатор. *Қишлоқда «Бу одамларни сўроқ қилгани ярим пошшонинг ўзи келар эмиш», деган овоза тарқалди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЯРИМАВТОМАТ Бирор туркум ишни киши иштирокисиз ўзи мустақил бажара олмайдиган, тўла автоматлашмаган механизм.

ЯРИМ-ЁРТИ *рвш.* Охирига етказилмаган ҳолда; чала. *Ишни ярим-ёрти қилиб ташлаб кетишдан ёмони йўқ. Бироқ кўпчилик бир овоздан экспедицияни давом эттиришни маъқуллашди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Бўлган воқеани Ҳафиза бувисига ярим-ёрти айтиб берди, кампир таҳоратини ҳам унутиб, бақрайиб ўтириб қолди.* Мирмуҳсин, Умид.

ЯРИМЖОН Куч-қувватдан кетган; заиф, нимжон. *У [маҳбус] яримжон гавдасини деворга тираб.. узун бармоқлари билан тасбеҳ ўғирарди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

ЯРИМЛАМОҚ Яримга ёки ўртасига етмоқ; ярим кетиб, ярим қолмоқ, ярим бўлиб қолмоқ. *Ҳовуз суви яримлаб қолди.* ■ *Шу тариқа қиш ҳам яримлади.* С. Аҳмад, Уфқ. [*Дастурхонда*] *Бир шиша ароқ бушатиладан, иккинчиси яримлаган, нон билан мевадан бошқа егулик нарса кўринмасди.* Х. Гулом, Сенга интиламан. *Дарс яримлаганда, ўқитувчи бирдан қулоқ солиб қолди.. Аллакимнинг нишиллаётгани баралла эшитилди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЯРИМОРОЛ *геогр.* Ҳар учала томони сув билан ўралган ва фақат бир томондан қуруқликка туташган орол.

ЯРИМТА 1 Бутуннинг иккидан бир қисми, қоқ ярим. *Яримта нон. Яримта тарвуз.*

■ *Йисит елкадан қопчасини ечиб, яримта ғиштдай нон, икки катта чақмоқ қанд, бир қаричча йўғон колбасани олди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

2 с.т. Ярим литр ичкилиги бор бутилка; яримталиқ. *Манноп каттакон бархан салқинида ёнбошлаб ётар, «яримта»ни бўшатай деб қолган эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Олой бозоридан мастава масаллиқ харид қилишди. Зойиржон яримта ароқ олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

Дўпписи яримта қ. дўппи. Кўнгли яримта қ. кўнгли.

ЯРИМТАКИ *шв.* Ярим синиқ, ярим ейилган, яримта бўлиб қолган. *Яримтаки калиш. Яримтаки ғишт.*

ЯРИМТАЛИК 1 Яримга тенг, ярим ҳолатли.

2 айн. яримта 2.

ЯРИМТА-ЮРИМТА Бутун эмас; яримта ва ундан кичик (синиқ) нарсалар. *Яримта-юримта ғиштлар.*

ЯРИМФАБРИКАТ Чала тайёрланган, яна, сўнгги марта қайта ишланиши керак бўлган маҳсулот.

ЯРИМЧИЛИК *шв. эск.* Ҳосилни тенг бўлиб олиш шарти билан шерикчиликка қилинган деҳқончилик. *Туранинг «шлтифот» билан Иброҳим ота янги очилган ердан икки танобчасини ижарага — яримчиликка олди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЯРИМЎТКАЗГИЧЛАР Одатий (хонаки) температурада электр ўтказувчанлиги металлларга қараганда кам, диэлектрикларга қараганда кўп бўлган моддалар.

ЯРЛАҚАМОҚ *айн. ёрлақамоқ.* *Ўтган йил, худо ярлақаб, ўзимга маҳси тиккан эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯРМАРКА [*нем. Jahrmarkt* — йиллик савдо < Jahr — йил + Markt — савдо>] **1** Айни бир жойда ва бир вақтда мунтазам ўтказиладиган катта савдо, бозор. *Фабриканинг ранго-ранг сўзаналари.. дўппиларини.. жуда кўп халқаро ярмаркаларда кўриб, ўзбек халқининг ажойиб санъатига таҳсин ўқишади.* Г. Нуруллаева, Ғузалиқ оламида.

2 Савдо ва саноат ташкилотлари, тижоратчилар, ишлаб чиқарувчилар, матлуботчиларнинг асосан кўргазмага қўйилган товарларни улгуржи сотиш ва сотиб олиш мақсадида даврий равишда ўтказиладиган йиғини, қурултойи. *Бу йил ўнинчи майдан ўн бешинчи майгача республикамиз пойтахтида.. улгуржи китоб ярмаркаси ўтказиладиган бўлди.* Газетадан.

ЯРОҚЛИ 1 Муайян талабларга жавоб берадиган, бирор нарсага ёки бирор мақсадда ишлатса бўладиган; ярайдиган. *Экишга яроқли ер. Ичишга яроқли сув. Яроқли асбоб-ускуналаримиз бор.* ■ *Текширув натижаси тупроқнинг дамба учун яроқли эканини кўрсатиб турибди-ю, лекин у, барибир, лаборатория хулосаси эмас-да.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Бирор ишни қилиш қўлидан келадиган, бажара оладиган, бажаришга ярайдиган; лаёқатли. *Ишга яроқли кишилар.* ■ *Бибинургина бу ердаги ўзга меҳмонлар орасида таржимонликка яроқли эди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Яқинда уни [Эркинни] ҳарбий комиссарлик чақириб, комиссиядан ўтказибди, врачлар уни хизматга яроқли топишибди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ЯРОҚСИЗ 1 Бирор талабга жавоб беролмайдиган, бирор мақсадда ишлатиб бўлмайдиган, бирор нарсага ярамайдиган. *Ишга яроқсиз материал. Экишга яроқсиз уруғ. Яроқсиз асбоб. Кўчат вақтида экилмаса, яроқсиз бўлиб қолади.* ■ 300 килограмм нон хом-хатала пиширилганлиги учун, яроқсизга чиқарилди. Газетадан.

2 Бирор иш бажаришга қурбсиз; лаёқатсиз. *Авзамнинг ишга яроқсиз бўлиб қолгани билан хўжайинлари алақачон унинг думини туккан.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Комиссия уни армия хизматига яроқсиз деб топди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЯРОҒ Ҳужум ёки ҳимоя қилиш учун ишлатиладиган асбоб; қурол, аслаҳа. *Ботирнинг мушти ҳам яроғ.* Мақол. ■ *Тинтув вақтида уйингиздан яроғ чиқса, бекорга ўлиб кетасиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Эр йигитни шердил қилади нўлат Яроғи ярқиллаб турса қўлида.* «Муродхон».

ЯРОҒЛАНМОҚ Қуролни қўлга олмоқ, қуролланмоқ. *Яроғланган йигитлар ирғиб туриб, кўчага чиқиб кетдилар.* С. Айний, Қуллар. *Барча яроғланганлар урушга ҳозир эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯРОҒЛИ Қўлида қуроли, яроғи бор, қуролланган; қуролли. *Ёвга чиқсанг, яроғли чиқ, ёлғиз чиқма, ҳамроҳли чиқ.* Мақол. ■ *Ҳовли ўртасида буларни бир тўда яроғли кишилар ўраб олдилар.* С. Айний, Қуллар. *Қушбеги яроғли йигитларни қайтишга буюриб, гуноҳкорларни ювошига қилиб, ўз олдига чақирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯРОҒСИЗ Яроғи, қуроли, аслаҳаси йўқ; қуролсиз. *Яроғсиз одам. Яроғсиз отряд.*

ЯРОҒСИЗЛАНМОҚ Қурол-асбобларни ташламоқ, қуролсизланмоқ.

ЯРОҒСОЗ Қурол-асбоб ясовчи уста.

ЯРОҒСОЗЛИК Қурол-асбоб ясаш. *Яроғсозлик устахонаси. Яроғсозлик заводи.*

ЯРОҒХОНА Қурол-асбоб, ўқ-дори сақланадиган жой; арсенал.

ЯРУС [лот. arcus — букик жой, гумбаз, меҳроб] Томоша залидаги ўрта ёки юқори қаватлардан бири.

ЯРҚ тақл.с. Бирдан юз берган ёруғлик аксини билдиради.

Ярқ этмоқ Шундай нур юз бермоқ, ифодаланмоқ. *Баҳор келди, Тун бағрида ярқ этгандай бўлди нур.* Э. Воҳидов.

ЯРҚИЛЛАМОҚ айн ярқирамоқ. *Ўзи экан ярқиллаган кенг сарой, Одам тушса, бир томоша қилгудай.* «Рустам». *Белида ярқиллар кесқир нўлати.* «Маликаи айёр».

ЯРҚИРАМОҚ Нур сочиб, порлаб турмоқ, ярқ-ярқ қилмоқ. *Осмонда тўлин ой ярқираб турибди.* ■ *Отабек ярқираб чиқиб келган қўёшга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Одатда Мирзакаримбой ўтирадиган меҳмонхонанинг деразаларида чироқ ярқираб эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Нурматовнинг қўлидаги ўтқир болтаси офтобда ярқираб кетар эди.* Ж. Шарипов, Саодат. *Янтоқлар қорайиб, чақмоқ тошлар оидинда ярқираб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Пешонаси ярқираган Омади келган, бахти очилган, бахтли.

ЯРҚИРОҚ 1 Нур сочиб, порлаб, чақнаб турадиган; ярқ-ярқ қиладиган. *Ярқироқ юлдузлар.* ■ *Тип-тиниқ зангори осмон, ер юзи оппоқ, ҳаддан ташқари ярқироқ қуёш.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. **ялтироқ** *Ярқироқ шиша. Ярқироқ идиш.* ■ *Ўзлари тўйма-тўй юришни, ярқироқ чопонлар кийишни яхши кўрадилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Чиннидай ярқироқ, ҳаётдай тоза.* Ю. Ҳамдам.

ЯРҒИЧОҚ шв. Ёрғичоқ. *Миршаб Абрайқулнинг уйига саҳарлаб борса, бечора ярғичоқда буғдой тортаётган экан.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЯРҒОҚ 1 Жунни тўкилган, ошланган (тери ҳақида). *Шу пайт энига яроғ теридан камзул кийган, камарига қилич ва ўқ-ёй осган намат қалпоқли бир паҳлавон йигит келиб, отнинг жиловини ушлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Онаси садақайрағочнинг соясига нўстакнинг яроғини ташлаб берган эди.* Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.

2 Туки (жуни) тўкилган, тўкилиб ялтираб қолган. Умримда кўрмаган бир одам келди.. бошида жуни тўкилиб кетган яроғқ телпак, оёғида чориқ.. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. Шу чоқ уларнинг тепасида барваस्ताқомат, қизғиш яроғқ боши чироқ нурида ялт-юлт қилаётган дароз бир йигит пайдо бўлди. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

ЯСАДОҚ шв. Ясамол, ясоғлиқ. -Бизникидақа кичкина, ғарибона эмас, катта, чиройли, ясадоқ уй экан, — деди Ҳожжи хола. М. Исмонлий, Фарғона т. о.

ЯСАМА 1 Кўлда ясалган; хонаки. Ясама пичоқа. Ясама радиоприйёмник. Ясама стол.

2 Асли ўзиники эмас, тайёрланган; но-табий, сунъий. Ясама тиш. — Сизга бир оғиз сўз айтиб қўйишимни буюрдилар, — деди ясама соқол-мўйлов ёпиштириб олган Қора Қоплон.. К. Яшин, Ҳамза.

3 Ҳақиқий бўлмаган; ғайритабий. Ясама кулги. Ясама ноз. Ясама табассум. — Боя жуда самимий туюлган хушчақчақлиги эса энди қандайдир ясама бўлиб кўринди Жабборга. О. Ёқубов, Учрашув. Буларнинг ҳаммаси уқувсиз ёш артист томонидан биринчи мартаба биринчи репетицияда бажарилган ролдай ясама чиқди. А. Қаҳҳор, Сароб. Асарнинг ясама сюжети, сунъий тили Набижонни ранжитди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

4 айн. қалбаки. Газеталаримиз баланд-парвоз, сунъий ва ясама материалларга мутлақо ўрин бермасликлари зарур. Газетадан. ...йғилишларнинг ҳаммасини ўтказиш мумкин бўлмаганлиги учун, ясама қарорлар ёзиб қўйиш билангина чекланилмоқда. Газетадан.

5 тлш. Ясовчи қўшимчалар воситасида ҳосил қилинган, ясалган. Ясама от. Ясама сифат. Ясама равиш. Ясама феъл. — Содда терминлар ўз ўрни билан иккига бўлинади: туб ва ясама терминлар. «УТА».

ЯСАМАЛИК Ясама, сунъий ҳолат. Яхши дид.. ҳар қандай қалбақчилик ва ясамаликдан нафратланишга даъват этади. Й. Абдуллаев, Дид-фаросат — фазилат. Дадамат аканинг сўзлашиди.. ясамаликдан нишон ҳам йўқ. Ф. Мусаждонов, Ҳимнат.

ЯСАМОҚ 1 Иш-фаолият, ўйин ва ш.к. га оид нарса (қурол, буюм кабилар) тайёрламоқ, ишламоқ. Хуштак ясамоқ. Арава ясамоқ. Дутор ясамоқ. Тандир ясамоқ. Кет-

мон ясамоқ. — Сизлар учун ясадик жажжи уйчалар. И. Муслим. Деҳқончилик машиналарин бу ясаб, Пулатга зўрлик қиб, йўлга солади. Фозил Йўлдош ўғли. Уроз.. ўзи ясаган кичкина дўмбирасини чала кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Бобожоним қўғирчоқлар ясаб берарди.. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 айн. тузамоқ. Шолча устига эса кўрпачаларни солиб, дастурхон ясабди. «Эртақлар». Жондор вагончи шу уйга ёпишган иккинчи бир кичик уйдан патнис ясаб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ҳосил қилмоқ (кўриниш, шакл ва ш.к. ҳақида). Юксак дарахларнинг учлари қучоқлашиб, муаззам яшил чодир ясаган. Ойбек, Қуёш қораймас. Катта майдонда юзлаб аравалар давра ясаган. Т. Обидов, Юсуф-жон қизик.

4 Безатмоқ, ясантирмоқ. Нима учун ҳамма ёқни палақлар, сўзаналар билан ясамдинлар? М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 с.т. Пиширмоқ, тайёрламоқ. Куркадан иккитасини сўй, бир қобили қилиб димлама яса. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Лолахон, болаб битта палов ясай қол. С. Зуннунова, Янги директор.

6 с.т. кам қўлл. Ўзи бириқиб келган сўз билдирган иш-ҳаракатни қилмоқ, амалга оширмоқ маъносини билдиради. Бу ҳодиса ўзбек ҳалқи ҳаётида туб бурилиш ясади. — Чўлга қарши бир атака ясайлик. Ойбек, Танланган асарлар. Қумуш гўё Зайнаб устига ҳужум ясайдигандек ҳурнайди. А. Қодирй, Утган кунлар.

7 с.т. Гап-сўз ва ш.к. билан бопламоқ, адабини бермоқ. Қуруқ аравани олиб қочаверган эди, кўпчилик олдидан роса ясади. «Ешлик».

Пашшадан фил ясамоқ айн. пашшани фил қилмоқ қ. пашша. Яқун ясамоқ қ. яқун.

ЯСАНМОҚ 1 Ясан-тусан нарсалари билан безанмоқ. Тўйга борадиган хотинлардек ясанмоқ. Куча ясанган одамлар билан тўлган. — У жуда ясанган, билақларида қўш-қўш олтин билагузуклар, бармоқларида бриллиант кўзли узуклар. Ойбек, Танланган асарлар. Ойша хола менинг ясениб олганимни пайқади, шекилли, сўраб қолди: -Бир ёққа бормоқчимисиз, ўғлим? О. Ёқубов, Тилла узук.

2 кўчма Гузал, яшнаган куруниш касб этмоқ; гўзаллик, чиройга бурканмоқ. Қуёш-

нинг зар кокили билан Ясанибди кенг пахтазоринг. Файратий. Олам бирданига ясанди-ю, чамандек яшнаб, нурга кумилди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

ЯСАН-ТУСАН 1 Янги кийим, турли тақинчоқ, безак кабилар билан ясаниш, безаниш. -Эрга тегаётган Гулсум деган ўртоғим-у, ўсма-тасма, ясан-тусанни биз қилдик, - деди Меҳри опа. А. Эшонов, Дутор. Фуладай юм-юмалоқ, семиз бўлса ҳам, ясан-тусанни жойига қўйган.. аёл ичкари кириб келди. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Ясанган-тусанган. Парк оқшомда ясан-тусан одамлар, ранг-баранг чироқлар.. билан тўлиб, жуда катта кўринар экан, шекилли, кундузи офтобда аланечук кичрайиб қолганга ўхшарди. П. Қодиров, Уч илдиш. Олдинги «Волга»нинг ойнасидан ясан-тусан аёлларнинг шодон чеҳралари.. кўринди. С. Нуров, Нарвон.

ЯСАНЧОҚ кам қўл. Ясан-тусан ҳолатли, ясан-тусанга берилган. Мармар зинапояларнинг учтасини бир қилиб чоққиллаб тушишлар, ясанчоқ, сергап қизларнинг чулдираниш.. бари, бари йўқ. Мирмуҳсин, Умид.

ЯСАТИҚ айн. ясатиғлиқ.

ЯСАТИҒЛИҚ 1 Ясатиш жиҳозлари билан безатиб, жиҳозлаб қўйилган; ясатилган. Ясатиғлиқ хона. Ясатиғлиқ от. ■ Кундузлари Тошхон ясатиғлиқ уйда ёлғиз қолар. Р. Раҳмонов, Келин.

2 айн. ясоғлиқ. [Ёрқиной] Куёв йигит билан ясатиғлиқ стол ёнига келиб ўтирганларидан бери, ичиш у ёқда турсин, туз ҳам тотгани йўқ. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. [Салима] Меҳринисанинг «қўйинг, овора бўлман», деб жаврашига қарамай, дастурхон ёзди, ясатиғлиқ патнисни қўйди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЯСАТМОҚ 1 Ясамоқ фл. орт. н. Устага китоб жавони ясатмоқ. ■ Иссиқ кунларда салқинлаш, малика хонимлар билан ишрат қуриш учун «боғи эрам» ясатдик. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Чиройли буюм, безак ва ш.к. билан жиҳозламоқ. Отни ясатмоқ. Болаларни байрамга ясатдик. ■ Мен бориб, Тупанисо опамга айтмай, у ёқ-бу ёқдан нарса топиб, уйини ясатайлик. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 айн. ясамоқ 2. Чой қайнатиб, столни ясата бошладим. Газетадан.

ЯСЛАНМОҚ айн. ястанмоқ. Отабек ҳордиқ чиқариб ясланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қизнинг чеҳраси ёришди. «Хайрият!» деди-ю, трубкани илиб, мамнун ҳолда стулга ясланди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЯСЛИ [р. ясли, ясля - охур; болалар муассасаси] Уч ёшгача бўлган гўдакларни сақлаб боқувчи тарбия муассасаси. Келинлар далада, неваралар боғчада ва яслида; ҳовли жимжит. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЯСМИН [ф. ياسمين] қ. ёсуман 1. Биз Нил ёқаларида нилуфарлардай очилиб, ясминлардай гуллаб турган бир юракни кўрдикки, бу Мисрнинг қалбидир. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

ЯСМИҚ Дуккаклилар оиласига мансуб ўсимлик ва унинг дони. Ясмиқ шавла.

ЯСОВ эск. Саф, қатор. Улар энди удайчининг «ясовингни сақла!» деб бақиршига қулоқ солмай.. ўзлари олдин ўтишга ҳаракат қилардилар. С. Айний, Эсдалиқлар.

Ясов тортмоқ эск. Сафга тизилмоқ, саф тортмоқ. Ҳой, қўрғон устидаги азаматлар! Ҳозир бўлингиз, ясов тортингиз, бек келадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қуёш ёруғида муғуллар ясов тортаётган эдилар. М. Осим, Ўтрор.

ЯСОВУЛ тар. Ўрта Осиё хонликлари даврида: юқори мансабдаги амалдорларга хизмат қилувчи қуроли соқчи, посбон. Тоҳир хонга қараб югурди, ясовулар унинг орқасидан келиб, бўйнига сиртмоқ ташлаб, боғладилар. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.

ЯСОВУЛБОШИ тар. Ясовулар бошлиғи. Подшо доно вазирлари, ясовулбошиларига подшо ўтирган жойга «ўтиринглар», деб жой кўрсатди. «Юсуф ва Аҳмад».

ЯСОВУЛХОНА тар. Ясовулар, соқчилар ва қурол-яроғ турадиган бино ёки махсус хона. У ясовулхонага кирганда, у ерда ўтирган азиз дўсти Ашир маҳрамни кўриб, ўпкасини босиб олди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ЯСОВЧИ 1 Ясамоқ фл. сфдш. Стол ясовчи. Гувала ясовчи. Пул ясовчи.

2 тлш. Сўз ясалиш асосига қўшилиб, янги сўз ҳосил қиладиган. Сўз ясовчи қўшимчалар (мас, ичиш сўзидаги -чи қўшимчаси). Фезл ясовчи қўшимчалар (мас., ишла сўзидаги -ла қўшимчаси).

3 мат. Айланма сирт ҳосил қилувчи чизиқ, Конус ясовчиси.

ЯСОҚ тар. 1 Қонунлар мажмуи; қонун. Чингизхон ясоғи. Хоразм хонлиги жазо қонунлари ясоғи. ■ Уфадаги Мадрасаи олияда шоғирларга ҳар куни бир соат, жума кунлари кечгача кўчада юришга рухсат этилар, бошқа вақтларда кўчага чиқиш «қатағон ясоқ» эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Жазо. Сийёсат учун майдонда ясоққа етказиш керак, токи бошқаларга ибрат бўлсин! — деди Узун Ҳасан. «Ясоққа етказиш» халойиқ олдида бошини олиш, деган гап эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЯСОҒЛИҚ Ноз-неъматлар билан тўзалган; безатилган. Ясоғлик хона. Ясоғлик стол. Ясоғлик патнис. ■ Хизматкор чол дарҳол дастурхон ёзиб, даҳлиздан ясоғлик баркаш олиб кирди. М. Осим, Ўтрор. Биринчи ва иккинчи гуруҳлар ясоғлик уйларида ўтиришади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯССИ 1 Юза, ёйиқ, ялпоқ. Ясси тарелка. Ясси қайиқ. ■ Акрамхон йигитни зимдан кузатди: кенг юзи заҳил, кўзлари нурсиз, бурни ясси, қулоғи остидаги ямоғида тиғ ўрни сезилиб турарди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

2 Ўнқир-чўнқирсиз, текис; юза. Бригада ерининг бир бўлаги ясси тепаликдан иборат эди. Туйғун, Йўлдош акани эслаб. Мана, айланма йўллар ҳам орқада қолди. Яғриндор ясси қир бошланди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯССИЛАМОҚ Бирор нарсани уриб ёймоқ, япалоқламоқ. Уста темирни чуққа солиб болғалайди, чузади, яссилайди. Ойбек, Болалик.

ЯССИЛИК 1 Ясси эканлик, ясси ҳолат. Тошнинг яссилиги. Ликопчанинг яссилиги. Ернинг яссилиги.

2 Ясси, текис ер сатҳи. Таллимаржон йўл устидаги кичик, кўримсизгина шаҳарча бўлиб, тақир ва яссиликларга жойлашган. Мирмуҳсин, Меймор.

ЯСТАНМОҚ 1 Оёқ-қўлни узатиб, ётган ёки ўтирган ҳолда ўзини эркин тугмоқ; ясланмоқ. Кампир диванда ястаниб ётарди. ■ Майсага ястаниб ётган Сувонжон Нигорага ён томондан келиб қўшилган жилғанинг лабини кўрсатди. С. Анорбоев, Оқсой. Мана буқун қўлинг ўргилсин бир хиёбонки, кўланкасида ястангинг келади. Ойбек, О.в. шабадалар. Қўли креслонинг ён суянчиғига ястанган Латифжоннинг иссиқ

билагига.. тегай-тегай деб турарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Ернинг маълум сатҳини қоплаб, эгалаб ётмоқ, чўзилиб ёйилиб ётмоқ. Нариги томонда эса, кун нурида қизиган оқ-сарик кумлар ястаниб ётарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Буларнинг орқасида шакарқамиш, каноп, жўхори ва ҳар нав сабзаватлар билан қопланган кўм-кўк далалар ястанган. Ойбек, Нур қидириб.

ЯСҚОҚ қ. ямоқ-ясоққ.

ЯТИМА [а. *يتيمه* — ота-онасиз қиз] кт. Етим қиз. Ятима қизлар оғзидан биринчи марта эшитган.. шу бир калима сўз унинг қалбини меҳр билан тўлдириб, тўлқинлантириб юборди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЯХ [ф. *يخ* — муз] айн. муз. Яхда тойғанмоқ. Айронга ях солмоқ. ■ Ариқ бўйларига атайлаб гўё Яхдан маржон ясаб тақибди биров. Т. Тўла. Бизнинг чашмаизининг сувиданам ширин-а.. кўринлар, ях! К. Яшин, Ҳамза.

Ях бўлиб (ёки яхман деб) туриб олмоқ Бирор маслаҳат, йўл-йўриққа кўнмасдан ўжарлик қилмоқ, безрайиб туравермоқ. — Мен салкам 30 йилдан буён пахтанинг ичидаман. Менга машинанг керак эмас, — деди-ю, яхман деб туриб олди [Ҳожибой ака]. Газетадан.

ЯХАКИЖОН шв. Муз қириндисига шинни кўшиб тайёрланган ширинлик. Баъзан шиннидан яхакижон қилардиқ. М. Қориев, Ойдин кечалар. ..ҳайитлик пулларига обакидандон, нўхатшўрак, яхакижон олиб, мазза қилиб ёйишади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЯХДАЙ айн. муздай. Бор, ариқдан яхдай лой олиб сурт.. С. Нуров, Нарвон. Ма, ич, яхдай экан. С. Нуров, Нарвон.

ЯХДОН [ф. *يخدان* — музхона; музли сув солинадиган идиш; чарм сандиқ] эск. Устига гул ва баҳя тикилган қизил чарм сандиқ. Бойга Зубайда эмас, Аҳмадохуннинг қашқар саройи, яхдондаги олтинлари керак!. К. Яшин, Ҳамза.

ЯХЛАМОҚ 1 Музга айланмоқ, музламоқ. Ана, айтмадимми, бутун қилган ишинг шунақа. Қишда сабзи яхлаб қолиши билан иши йўқ. Ойдин, Ўзи монанд. Қиш чиллада ўрик гуллабди-ю, Саратонда яхлаб қопти сув! Ойбек.

2 с.т. Каттиқ совуқ емоқ, совқотмоқ; совиб қолмоқ. *Оёқ-қўлим яхлаб кетди. Чой яхлаб қолибди.*

ЯХЛИТ 1 Қисмларга бўлинмаган; бир бутун ҳолда(ги). *Яхлит муз массаси. Яхлит ойнали дезазалар. Яхлит пайкал.* ■ *Яхлит картадаги чигитлар бир текисда униб чиққан. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. Нутқимиз яхлит бир оқимдан иборат бўлмай, балки мазмун билан боғлиқ ҳолда бўлиниб-бўлиниб туради. «ЎТА». Бир танишим меҳнат отпускасини ҳеч вақт яхлит олмасди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

2 Ягона бир, бир умумий; ягона. *Халқ хўжалигининг яхлит давлат режаси.* ■ *Сулонон Жўранинг «Қалдирғоч» эртак-дostonида.. тинчлик барча эл-элатларнинг осойишталиги ва бахтли тақдирини белгиловчи энг асосий омил, деган яхлит ғоя ишғари сурилади. «Фан ва турмуш»*

3 Йирик (катта) қисмдан иборат; йирик. *Муз қатламларига урилиб, яхлит-яхлит муз парчаларини баландга иргитаётган снаряд ва бомбаларнинг гумбурлаши тобора даҳшатли. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Элчиев ҳам жамғармасидан яхлитини кўтариб, бозор-ўчар тараддудига тушиди. Э. Аъзамов, Жавоб.*

4 Касрсиз, бутун, йирик. *Яхлит рақамлар.*

ЯХЛИТЛАМОҚ Майда бўлақларни бир бутун ҳолга келтирмоқ; йирикламоқ. *Пулни яхлитламоқ. Рақамларни яхлитламоқ.*

ЯХЛИТЛИК Яхлит ҳолга эгалик. *Обид Жалилов образнинг бадиий яхлитлиги учун унинг бошқа қиёфасини тўғри ва ҳаққоний ифодалаш қанчалик муҳим эканлигини яхши тушунади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.*

ЯХМАЛАК [ф. *يخماله* — силлиқ, текис муз: музда сирпаниб ўйнаш] Муз билан қопланган; тойғаноқ, сирпанчиқ. *Болалар чана учишган бўлса керак, анҳор устидаги кўприк яхмалак бўлиб кетибди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

Яхмалак отмоқ Муз устида сирпаниб ўйнамоқ. *Менинг бирга ошиқ ўйнаб, яхмалак отиб ўсган бир оғайним бор. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ЯХНА [ф. *يخنى* — гўштли қайнатма шўрва; пишириб совитилган гўшт] Тайёрлаб совитиб қўйилган; совуқ, муздай. *Қори муллаваччаларнинг йўл учун пишириб олган яхна*

гўштларидан оз-моз еб, қувватга кириб қолдим. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Олис йўл босиб, чўл қувиб келатган «улу»лар ҳам шу чойхонага қўниб, битта яхна кўк чой ичмасдан ўтолмасдилар. С. Аҳмад, Чўл шамоллари. Дастурхон ёзилиб, бир лаган яхна эт, бир лаган қуймоқ келтирилди. Ойбек, Навоий.

ЯХОБ [ф. *يخ آب* — музли сув; ўта совуқ сув] 1 қ.х. Ҳосилдорликни ошириш, шўр ювиш, ерни зарарли ҳашаротлардан тозалаш учун экин майдонига қишда, эрта баҳорда қўйиладиган сув; қавс суви. *Ҳадемай ерларга яхоб суви бериш палласи бошланади. Шўрни ювиш турибди олдимизда. С. Кароматов, Сўнгги бархан.*

Яхоб бермоқ Яхоб (суви) оқизмоқ, яхоб сувига бостирмоқ. *Ер ҳайда, совуқ тушиди дегунча машиналарнинг ремонтини бошла, ерга яхоб бер.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Боғлар ва тоқзорларга қишда яхоб берилиши жуда яхши натижалар беради. Газетадан.*

2 шв. Музли сув; муздай сув.

ЯХТА [ингл. *yacht* < голл. *jacht* < *jagen* — ҳайдамоқ, бошқармоқ] 1 *спрт.* Катта ва енгил, елканли ёки елкан-моторли спорт қайиғи.

2 Саёҳат ва спорт ишлари учун мўлжалланган, унча катта бўлмаган кема.

ЯХТАК с.т. Яктак.

ЯХТАЧИ қ. яхтсмен.

ЯХТСМЕН [ингл. *yachtsman* — яхта ҳайдовчи] Асосан, яхтада елканли спорт билан шуғулланувчи спортчи.

ЯХШИ 1 Ижобий сифатга эга бўлган, бирор талабга тўла жавоб берадиган, кишига ёқадиган, маъқул бўладиган. *Яхши киши. Яхши от. Яхши баҳо. Яхши гап. Яхши ғоя. Яхши тилақлар. Яхши емоқ. Яхши киймоқ. Ўзини яхши тутмоқ. Яхши сўз — жон озиғи, Ёмон сўз — бош қозиғи. Мақол. Яхши ошини ер, ёмон — бошини. Мақол. Яхшига ёндаш, ёмондан қоч. Мақол. Яхши билан юрсанг, етарсан муродга, Ёмон билан юрсанг, қоларсан уятга. Мақол.* ■ [Кумуш] *Кундан-кунга Зайнабнинг сусайиб, ўзига беғоналашиб борганини яхши англади эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Яхши гапириб ҳам кўрди, ёмон гапириб ҳам кўрди, фойдаси бўлмади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Гулнор, сиз яхши ўйланг, иштиёр сизда. Ойбек, Танлан-*

ган асарлар. *Яхшининг юзид* зулук ҳам хол бўлиб кўринади. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

Яхши кўрмоқ 1) бирор нарсани, кишини ёқтирмақ, маъқул кўрмоқ. *Сухбатни яхши кўради. Озода кийинини яхши кўраман.* ■ *Бу камбағал хаста йегитни Йўлчи яхши кўрар, аҳволига кўнглидан қайғурар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. 2) муҳаббат қўймоқ, севмоқ. *Бир-бирини яхши кўрмоқ.* ■ *Рости-ни айт, муаллим болани яхши кўрасанми? — деб суради Тожибой қўққисдан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Зулфиқор устоднинг қизини ниҳоятда яхши кўриб қолганини дўстига айтиб қўйган эди.* Мирмуҳсин. Меъмор.

2 мод. с. Розилик, маъқуллаш маъноси-ни билдиради; хўп бўлади, дуруст, маъқул. *Яхши, ҳозир етиб бораман. Яхши, мен яна ўйлаб кўраман.* ■ [Юсуфбек ҳожи:] *Яхши. Ваъда ҳам берайин, аммо сен унашмай тур!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Оқсоқол] *Ўрнидан турди ва қаттиқ овоз билан: — Яхши.. Бу кишига ҳам «шакл»дан берасан, — деди ва шовганича чиқиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯХШИКИ мод. с. Ўзи таркибид

бўлган гап билдирган нарса, ҳодиса бошқа бир иш, ҳодисанинг юз бериши ёки юз бермаслигига сабаб эканини қайд этади; хайрият, хайриятки. *Яхшики, бизнинг можаролардан қайин отам жуда суйрак хабардор бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯХШИЛАБ 1 Яхшиламоқ фл. рвдш. **2** Аъло даражада, бекам-кўст, жуда боплаб. *Яхшилаб ёзмоқ. Бу гапларни яхшилаб тушуниб ол! Яхшилаб дам олмоқ. Яхшилаб текширинг.* ■ *Кумушнинг кўнглини яхшилаб очинглар, қизлар!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ёрмат челақ билан аравага жуда кўп сув сепди, яхшилаб сунурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *—Боплабсизлар. Яхшилаб таъзирини бериш керак, токи бошқаларга ибрат бўлсин!* — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

ЯХШИЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг сифатини, ҳолатини юқори даражага кўтармоқ, илгаригидан яхшироқ ҳолга келтирмақ; тузатмоқ. *Ёзувни яхшиламоқ. Ишларни яхшиламоқ. Меҳнат интизомини яхшиламоқ. Экин навларини яхшиламоқ.* ■ *Ўғли уйлангандан кейин рўзғорни яхшилаб, овқатларни мўл-кўл қилибди..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Яхши сифатлар билан баҳоламоқ, гапирмоқ. *У сизни доим яхшилаб юради. Бировни орқасидан ёмонлаш ўрнига яхшилаган маъқул.*

ЯХШИЛАНМОҚ Яхшиламоқ фл. ўзл. ва мажҳ.н. *Иш сифати яхшиланди. Йўллар яхшиланди. Касалнинг аҳволи яхшиланди.* ■ *Гулнор ҳозир Нурининг меҳрибончилигига севинди, Эрга тегиб, феъли анча яхшиланибди, шекилли, деб ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЯХШИЛИК 1 Яхши хислат, хулқ-атвор кабиларга эгаллик. *Ҳикоя алоҳида шахсларнинг яхшилиги ё ёмонлиги ҳақида, ё бўлмаса, турмушдаги бирор тасодиф устида ёзилмайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Тошкентга қайтишда мени ҳам олиб жўнадилар. Чунки яхшилигимни, тўғри, ҳалол ишлаганимни билар эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ихтиёрий равишда бирор кишининг манфаатини кўзлаб иш тутиш, бирор манфаат етказиш; меҳрибонлик; хайрли иш, эзгулик. *Яхшилик қилмоқ. Яхшиликни унутма. Сизга яхшилик хоҳлайман. Яхшиликнинг кечи йўқ. Матал. Ёмондан яхшилик кутма. Мақол. Яхши одамнинг яхшилиги тегар тор ерда, Ёмон одамнинг зарари тегар ҳар ерда. Мақол.* ■ *Яхши одамлар ҳамма жойда топилади. Лекин бу бечораларнинг қўлларидан бировга яхшилик қилиш келмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Йўқ, худди шундай! Лекин мен хотиним билан анча йўлдан бери туриб, ундан кўп яхшиликлар кўрганман. Бу яхшиликларнинг ҳар қайсиси кўнглимдан алоҳида-алоҳида жой олган.* А. Қаҳҳор, Олтин қолдуз.

3 Яхши эканлик.

ЯХШИЛИКЧА рвш. Бирор кўнгилсиз ҳодиса юз бермасдан, яхшилик билан, уриш-жанжалсиз. *Яхшиликча бу ердан жўнаб қол.* ■ *—Яхшиликча эгардан туш-у, қўлингни кутар. Бўлмаса, от устидан тепнакдай учираман, — деди Абдурашул.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қани, тур бўлмаса, чиқиб кет! Яхшиликча жойингни топ!* Ф. Фулом, Шум бола. *Ана шунақа-да, ака, биз бир-биримиз билан яхшиликча гаплаша олмаймиз.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт.

ЯХШИСИ мод.с. Энг қулайи, мувофиғи, маъқул бўлгани, тўғриси. *Яхшиси, менинг маслаҳатимга кириңг.* ■ *Сен ўчакишиб юрма, яхшиси, қайин отанга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унақа деманг,*

яхшиси, соқолим кўксимга тўқилсин, деб қўя қолинг. С. Аҳмад, Хукм.

ЯХШИЯМ [асли яхши ҳам] с.т. Яхшики. Яхшиям, ўзи келмабди.

ЯША 1 Яшмоқ фл. 2-ш. буйруқ шакли. Узоқ яша.

2 унд. с. Мақтов-маъқуллашни билдиради; балли, баракалла. Яшанг, ўғлим, кам бўлманг! А. Қаҳҳор, Асарлар.

ЯШАВОР с.т. айн. яша 2. -Яшавор! — Тула ўртоғининг юлун пальто тагидан суяги туртиб чиққан елкасига попиллатиб урди. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ЯШАМОҚ 1 Маълум муҳлат умр кўрмоқ; ҳаёт кечирмоқ; тирик юрмоқ. Кўп яшаган билмас, Кўпни кўрган билар. Мақол. ■ Маллаҳондан бери яшайман, болам, не-не хонларнинг, не-не бекарларнинг отларини кўрганман. Не-не отлар ўз қўлимдан ҳам ўтган. Ойбек, Танланган асарлар. Фуломжон бу кекса дунёда жуда кам яшаган бўлса ҳам, бошидан жуда кўп уқубатлар кечирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бирор йўсинда ҳаёт кечирмоқ, бирор тарзда тирикчилик ўтказмоқ; умргузаронлик қилмоқ. Азобда яшмоқ. Ёлғиз яшмоқ. Ота-онасиз яшмоқ. Роҳатланиб яшмоқ. Тутқунликда яшмоқ. Қул бўлиб яшмоқ. Тиз чўкиб яшагунча, тик туриб ўлган яхши. Мақол. ■ Масалан, тоғлардаги оҳулар, ўрмондаги тўтилар, чамандаги булбуллар ҳам ёлғиз эмас, жуфай яшайдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Содиқлар ўз овқатларини ҳам ўтказолмаган ҳолда фақирликда яшаб, йил сайин менга оз-моз ерларидан сотиб, тириклик қилар эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Ҳаётини бирор жойда ўтказмоқ; бирор жойда истиқомат қилмоқ, турмоқ. Шаҳарда яшмоқ. Қишлоқда яшмоқ. Мусофирчиликда яшмоқ. Чет элда яшмоқ. ■ Мана ҳозир уч кундан бери бу ерда, опасининг боғида яшайди. Ойбек, Танланган асарлар. Шу қишлоқларда, кўрғончаларда одам яшаганлиги, хурсандчилик, тўй-томоша қилганлиги узоқ ўтмиш тўғрисидаги эртақдай туйилар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. [Абдишукур] Бу ерда бир татар савдогарнинг хизматига ўтиб, Қозонга кетди. Қозонда уч йил яшади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бирор кимса билан бир жойда бирга (яқини, қариндоши, эри ёки хотини сифатида) истиқомат қилмоқ. Мен билан яшай-

диган кампир бозорчи хотин эди. Ойбек, Танланган асарлар. Биз икков ёшликдан бирга яшаб келамиз, орамизда махфий сирларимиз йўқ. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Мана, уч ойга яқиндир, Нуриниса ўзи кўрмаган, билмаган, ҳатто исмини тўй арафасида келинбойисидан эшитган эри билан яшайди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 кўчма Мавжуд бўлиб турмоқ, бор бўлмоқ, сақланмоқ. Мангу яшар шуҳратимизшонимиз. ■ Бир неча юз йиллардан бери яшаб, фавқулодда зўрайиб кетган «Хўжа Маъоз» мазорининг чакалаги бу қоронғиликка бир манба каби эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳазаб ичра ўртаб инсонни, Қирғоғига тўқилган қонни Ювомайди! Яшайди бу қон, Унутилмас бу кураш, қурбон. Э. Раҳим.

ЯШАР Саноқ сонлар ёки «ўрта» сўзи билан қўлланиб, одам ёки ҳайвоннинг шу сўз билдирган ёшда эканини билдиради; ёшли. Ярим яшар бола. Уч яшар қиз. Олтмиш яшар чол. Урта яшар хотин. Беш яшар от. Икки яшар тана. Бу ганни етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма билади. ■ Устанинг шогирди — ўн тўрт яшар Йўлдош — дераза олдида ўтирарди. Ойбек, Танланган асарлар. Бир кун Қудрат сув секиб тургани устига ўзидан бир яшар катта бўласи ичкаридан ёғоч от миниб чиқиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЯШАРМОҚ қ. ёшармоқ. Шаҳримиз кундан-кунга яшармоқда. ■ Ўз элига содиқ киши яшаради, Ишласа, иш сурьатин оширади. «Кўшиқлар». Сув шимиб яшарайётган ғўзалар яйрарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЯШАШ 1 Яшмоқ фл. ҳар. н. Бу тоқати тоқ, жони темирдан инсоннинг тузалиб кетишини, яшашини, узоқ умр кўришини унинг ўзидан ҳам кўпроқ тилар эдим. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 Ҳаёт тарзи, турмуш, тирикчилик. Яшаш йўли. Яшаш қандай?

ЯШИК [р. яшик < яск — корзина] Нарса солиш, сақлаш учун фойдаланиладиган, одатда, тўртбурчак шаклидаги буюм. Ёғоч яшик. Темир яшик. Снаряд яшиклари. Чой яшиги. ■ Маҳалланинг баъзи бир устиринлари пичоқ билан қопни ё яшикларни тешар, чўнтакларига қўрқа-писа мева соладилар. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯШИЛ 1 Сариқ билан кўк ранг ўрталигидаги, барг ёки майса рангига эга бўл-

ган ранг. *Яшил баргли ўсимликлар. Яшил парда. Яшил бўёқ.* ■ Чап томонда тоғ этаклари, ўнг томонда яшил пахтазор, ўртада қишлоқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бошидаги яшил рўмоли қорачадан келган юзини бўғиброқ қўйган бўлса ҳам, ўзига ҳўп ярашган. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Эркин қўшлар дарахтларнинг қуюқ яшили ичидан жонли найларини тинликка қуярди. Ойбек, Навоий.

2 Яшил рангли ёш майсалар ва ўсимликлар билан қопланган. *Яшил водий. Яшил дала. Яшил қирлар.* ■ Ўнроқда, яшил тена устида қўйлар, қўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди. Ҳ. Фулом, Машъал.

ЯШИЛЛАНМОҚ Яшил тусга кирмоқ, яшил барг, майса ва ш.к. билан қопланмоқ. *Сал кун ўтмай баҳор жалалари бошланади. Қамишзорлар яшилланади, қирларда лолақизғалдоқлар гулхани ёнади. С. Аҳмад, Уфқ. Соҳидаги қатор кулранг жийдалар таги, шлон изи сўкмоқ ҳам яшилланди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Ҳаким сувчининг даштга эккан маккажўхориси бир қарич бўлиб яшилланади.* Газетадан.

ЯШИЛЛИК 1 Яшил ҳолат, яшил рангли ҳолат. *Ҳовлида жаладан кейинги манзара бошқача: дарахтлар яшиллиги яна ортган. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 Яшил ранг. *Яшиллик югурган дарахтларнинг учларида илк баҳор қўёшининг олтин шўғаллари товланарди. С. Зуннунова, Гулхан.*

ЯШИН 1 Атмосферала булутлараро ёки булутлар билан ер сирти орасида пайдо бўладиган жуда кучли оний электр учқуни; чақмоқ. *Яшиннинг кўккимтир ёруғида рўпарадаги уйлар ва ёмғирдан жимир-жимир бўлиб ётган ҳовли бир кўринди-ю, кўздан йўқолди. П. Қодиров, Уч илдиш. Бир ерда туриб қолсак, совқотиб ёки яшин уриб ўлишимиз аниқдир. С. Айний, Қуллар.*

2 Яшин (эркаклар исми).

ЯШИНМАЧОҚ шв. Бекинмачоқ. *Яшинмачоқ ўйнашмоқда гулзорда Бир барно қиз билан жиддий бўз ўғлан. Р. Бекниёз. Болаларни излади. Бу, яшинмачоқ ўйини бўлади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ЯШИН-ТОПАЛОҚ шв. Бекинмачоқ. [Каримов:] *Ҳаялаб ўтиришининг урни йўқ, ука, биз ҳоким эканмиз, истаганимизни амалга оширамиз. Етар энди «яшин-топалоқ» ўйи-*

ни, энди улар билан астойдил гаплашмоқ керак. Ҳ. Шамс, Душман.

ЯШИРИН 1 сфт. Бошқаларга маълум бўлмаган, бошқалардан сир тутилган; махфий. *Яширин йўл. Яширин гап. Яширин қочмоқ.* ■ *..йўл-йўлакай унга бу яширин тўгарак ҳақида баъзи гапларни айтиб берди. С. Аҳмад, Хукм.*

2 Ҳали маълум бўлмаган, белги бермаган. *Грипп билан касалланишининг яширин даври икки-уч кун бўлиб, кейин ўткир даври бошланади. «Саодат».*

3 Анйқ ифодага эга бўлмаган. *Айниқса, нутқий вазият, шароитга қараб қаҳрамонлар тилидан айтилган яширин маъноли сўзлар, луқмалар драма тилида алоҳида урин тутади. «ЎТА». Бу хушҳол ва очиқкўнгли аёлда кўзга яққол ташланмайдиган кучли ирода ва мустақиллик яширин эди. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.*

4 Ҳеч ким билмайдиган, ҳеч кимга маълум бўлмаган. *Сизни кутиб турар оппоқ пахтанинг Бағрида яширин қанча сирли ранг. А. Орипов. Бу томонда бор экан яширин сўкмоқ йўллар. «Ёшлик».*

5 айн. *яшириқча. У ўтирганларга яширин бир назар ташларди.* Газетадан.

ЯШИРИНМОҚ 1 Яширмоқ фл. ўзл. н. *Овчи дарахт орқасига яширинди.* ■ *Гулнор кўрпанинг бир чеккасини бошига тортиб яширинди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Кўздан холи, номаълум ҳолда бўлмоқ. *Инсон унинг [тоғнинг] метин бағрида яширинган хазиналарга қўл солган. С. Аҳмад, Тоғларда. Ахир, бу дуолар, ривоятлар ниқобига яширинган зулмдан, жафолардан биз шўринг қурғурлар кимга дод деймиз. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ЯШИРИНЧА рви. Бошқаларга билдирмасдан, сездирмасдан, махфий равишда; пинҳона. *Яширинча термилмоқ. Яширинча кўз қисмоқ. Яширинча иш тутмоқ. Яширинча қараш.* ■ *Мастура секингина йўрғалаб, уйга борди-да, онасидан яширинча бир сиқим чувилган пахтани қўйнига тиқиб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. Нури палак остида, ёш аёллар билан қуршалган ҳолда турар.. баъзан яллачиларга яширинча мўралаб қўяр эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЯШИРИҚ айн. *яширинча. Бир вақтлар Нурунинг ўртага отган туҳмати орқасида Гулсунбиби эри Ёрматдан яшириқ қизнинг*

феъли-атворини, юриш-туришини очиқ ва бекитиқ равишда узоқ таъқиб этди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЯШИРИҚЛИК шв. айн. яширин. *Ширин сўз билан бола ичида яшириқлик ҳамма нарсани билиб олиш мумкин.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

ЯШИРИҚЧА айн. яширинча. [Шарофат хола] Айниқса, ўғлининг ундан яшириқча ича бошлаганини пайқагач, у сўнги илинжини ҳам йўқотгандек бўлди. А. Мухтор, Чинор. *Ўзлари, яшириқча гапим бор, деб қўймадилар-ку.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ЯШИРМОҚ 1 Биров билмайдиган, кўрмайдиган ёки топа олмайдиган жойга қўймоқ, беркитиб қўймоқ. *Калитни яширмоқ. Пулни яширмоқ.* ■ Йўлчи учун келтирилган тугунчак ёдига тушди. Уни паранжига ўраб, тахмоннинг бурчагига яшириб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар. *Одамлар молини яширса, биз.. мана, кўриб турибсизлар, бир дона гугурт чўпини ҳам остонадан ташқарига чиқармадик.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кушбеги жавоб бериш ўрнига, мактубни олиб, кўрпача остига яширди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўринмайдиган ҳолатга олмоқ; пана қилмоқ, беркитмоқ. *Бировдан юзини яширмоқ. Рўмол учи билан оғзини яширмоқ. Бир қўлини орқасига яширмоқ.* ■ Раъно ўзига қараб келгувчи Анварга ер остидан кулумсираб олач, бироз кўриниб турган оёқ учларини сариқ атлас қўйлаги билан яширди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Яширай деб кўзда ёшини, Кучиб олди қизнинг бошини.* Э. Раҳим. *Элликбоши оломонга қайрилиб, бир қўли билан шиш кўзларини яширган ҳолда, иккинчи қўлини мушт қилиб, дўқ урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Кўчма Махфий сақламоқ, сир тутмоқ. *Исмини яширмоқ. Мақсадини яширмоқ. Севгисини яширмоқ. Ҳазабини яширмоқ. Сирини яширмоқ.* ■ Улар ҳар икковлари ҳам ҳаяжонларини яшира олмай, бир-бирларига тикилиб қолишди. М. Жалолитдинова, Кейинроқ. *Жонфигон бунӣ [ишланмаслигини], албатта, талай вақтгача хотинанин яшириб юрибди.* А. Қаҳҳор, Жонфигон. *Касалингни яширсанг, ўртоқжон, иситмаси ошкор қилади.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

ЯШНАМОҚ 1 Барқ уриб ўсмоқ, гулламоқ, гули очилмоқ. *Олдин экилган ғўза-*

ларимиз эса кун сайин яшинапти. Р. Азиз-хўжаев, Яшил чайла. *Юз очмиш, яшнамийш сумбул ва лола.* Файратий.

2 Ўзига тортадиган гўзал ҳолга келмоқ; ёрқинлик, кўркамлик касб этмоқ; гўзаллашмоқ. *Баҳор келиши билан дала яшнар.* ■ *Эл келтириб ёйди пойандоз, Яшнаб кетди ҳовуз бўйлари.* Э. Раҳим. *Гулнорнинг бўйи ўсиб, кўкраги тўлишиб, бутун гавдаси қизлик латофати билан яшнаган чоғда, бойвачча уни кўз тагига олиб қўйган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У [Асрора] кирган уй яшнаб кетади.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Кўчма Ривож топмоқ, камолга эришмоқ; авж олмоқ. [Йўлчи:] *Халқ борган сари пачақланаверади, бойлар яшнаиверади, негаки илдизи кучимизни сўради-да.* Ойбек, Танланган асарлар. *Одалларда ғайрат ва ташаббус яшнаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Саидийнинг қалбидаги сўна бошлаган муҳаббат чўғи яшнаиб бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Порлаб, чақнаб, яшнаб кўринмоқ, намоён бўлмоқ. *Юлдузлар чароғон бўлиб яшнамоқда.* ■ *Қўша-қўша гиламлар яшнаган бу уй, Унсин ёлғиз қоларкан, аллақандай совуқ туюлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Кўчма Яйрамоқ, ёзилмоқ. *Янги турмуш боғларинда Ёш кўнгуллар яшнасин!* Ҳамза. *Ҳар замон бўл билим ўчоғида, Яшнаган маърифат кўчоғида.* Файратий. *Паранжини ўт-оташга Ташлаганим-ташлаган, Давлат қуши қўнган бошга, Яшнаганим-яшнаган.* З. Диёр.

ЯШНАТМОҚ Яшнамоқ фл. орт. н. *Яхши парвариш қилиб, кечки гўзаларни ҳам яшнатиб юбордик.* ■ *Яшнатдим бўз қирлар, бепоён даштин.* Файратий. *Бу бахт Паризод дилини яйратар, чеҳрасини гул-гул яшнатари.* Х. Аҳорова, Орифнинг давлати.

ЯШНОҚ кам қўлл. Яшнаб турган, гўзал, жозибали. *Яшноқ боғлар. Яшноқ дала-лар.* ■ *Сурма тортилган чақноқ кўзлари, гулгун яшноқ юзлари, бежирим кийимларидан тортиб, баланд пошнали қора туфлисигача Моҳидил кузатиб чиқди.* Ж. Абдуллахонов, Туфон.

ЯШОВЧАН Яшаш қобилияти кучли, яшаб турадиган. *Яшовчан микроблар. Яшовчан ўсимликлар.*

ЯШПАМАГУР қарғ. Умринг қисқа бўлгур, ўлгур. -*Қоч, дейман, аблаҳ, қоч! Нақ*

бўйинингни узаман, — деб ўшқирди амакиси. — Қоч! Яшшамагур, қоч! — деб такрорлади шақилдоқ келинойиси. П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳа, яшшамагурлар! Бола эмас, бало булар! Тегма гулларга! С. Нуров, Нарвон.*

ЯЪЖУЖ-МАЪЖУЖ [а. *ياجوج ماجوج*] — Куръонда зикр этилган бузгунчи қавм(лар) номи| Диний эътиқодга кўра, қриёмат кунида ўз маконидан чиқиб, оламни босиб олиб, учраган кимса ва нарсаларни ютиб, йўқ қилиб юборадиган икки ёввойи, ваҳший халқнинг номи; афсонавий зўр куч, енгилмас бало. *Билмадим, буюёқчининг нили бузилганми ё охир замон яқинлашиб, яъжуж-маъжуж хуруж қилганми? Ойбек, Танланган асарлар. Яъжуж-маъжужлардек ёпирилиб келган мўғуллар.. [қалъаларга] мўр-малахдай ёпирилиб қирадилар. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЯЪНИ [а. *يعنى* — яъни; тўғрироғи, аниқроғи] *боғл*. Гап ёки гап бўлагини унга изоҳ берувчи бошқа жумла билан боғлаш учун ишлатилади. *Мен эртадан кейин, яъни шанба кун, уйда бўламан. ■ Ота-онам орзуси ушалиб, илгариги Назирқул энди Назир афанди, яъни ўқитувчи бўлиб қолган эдим. Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.*

ЯҚИН [а. *يقين* — ҳақиқий билим, қатъий ишонч] 1 Оралиқ масофа унча катта бўлмаган, узоқ эмас. *Энг яқин йўл — шу. Шаҳарга яқин бир қишлоқда яшаймиз. Бир-бирига яқин уйлар. Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар. Мақол. ■ Қирғоққа яқин ерда тўрт қозиқ устида каттакон бир қайиқ турар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Тункалар жуда кўп, ҳам бир-бирига жуда яқин. Ер эса тош-метин. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Нутқ сўзланаётган пайтдан вақт оралиғи унча катта бўлмаган. *Яқин фурсатда дийдор кўришмоқни орзу қиламиз. Яқин келажакда бу ерлар шаҳарга айланади. ■ Ҳа, айтгандай, устоз шу яқин кунларда уруғчилик совхозига келар эканлар. Хат олдим. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

3 Бирор ҳодиса ёки воқеа юз берилишига оз фурсат қолганда, маълум бир вақт келиши олдидан. *Кечга яқин меҳмонлар келишди. Шаҳарга яқин йўлга тушдилар. Иш битишига яқин қолди. ■ У энди, иложи бўлса, муносиб кишига Гулнорни ҳозирдан унаштириб, фотиҳа ўқиб, тўй-никоҳни баҳорга яқин ўтказмоқчи. Ойбек, Танлан-*

ган асарлар. *Тўйга яқин қолганда, келин кўчанинг бошидаги ательега кўйлак буюргани келган экан. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.*

Яқин ўртада (ёки орада) 1) шу ердан узоқ бўлмаган жойларда, шу атрофда. *Яқин ўртада чойхона борми?; 2) кўп вақт ўтмасдан, озгина вақт ўтгач. [Йўлчи:] Тоҳир ака, кўйинг сиз табибларни. Менга қолса, маслаҳат шу: мана яқин ўртада баҳор, сиз қирга чиқинг, кўкрагингизга тоза шамол тегади. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *кўча* Дўстона муносабатда бўлган, қадрдон, меҳрибон. *Яқин ўртоқ. Яқин дўст. ■ «Қизиқ одам экансиз», дедингиз. Аммо дўстингдан, яқин бир одамингдан тўсатдан шундай гап эшитиш менга, албатта, оғир. П. Турсун, Ўқитувчи. Назарида, нотаниш йигит аллакимга, жуда-жуда яқин одамга ўхшатаётгандек. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Меҳмонларни тўй эасининг яқинлари ҳурмат ва сартакаллуфлик билан кутиб олишарди. О. Хусанов, Шинаванда.*

Ўзини [бировга] яқин олмоқ (ёки тутмоқ) Кимса билан дўстона муносабат сақламоқ, ўзини шундай ҳолатда тутмоқ. *Мени севадимми? Чиндан севадимми ёки мусофирликнинг диққинафаслигидан ўзини менга яқин тутиб юрибдимми? Шухрат, Шинелли йиллар.*

5 Нимаси биландир ўхшаш ёки деярли бир хил. *Ҳавоси бир-бирига яқин. Маъноси бир-бирига яқин сўзлар. ■ 1287 йилнинг сунбула ойи, яъни эрта кузнинг кўклам ҳавосига яқин бир кун. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

6 Тахминан, қарийб. *Орадан яқин икки йил ўтгандан кейин Авлиёотага Бувайдадан бир одам бориб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Бир кун икки кишининг сўроғи яқин тўрт соат вақтнинг олди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

7 (3-ш. эгалик ва ж.к., ў.-п.к. ва ч.к. шаклида — **яқини**га, **яқини**да, **яқинидан**) Кўмакчи вазифасида қўлланади ва макон муносабатларини билдиради. *Раъно келинларча Анварга салом қилди ва жазб қилгандек, Анварнинг яқинига бориб тўхтади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Бу икки хоналик уй янги қурилаётган мактаб яқинида.. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ЯҚИНДА *рвш*. 1 Бундан бироз аввал. *Яқинда тазтилдан қайтдим. Ораларига*

яқинда совуқчилик тушди. ■ Отаси бечора бўлса, қанча вақт эл-халқдан номус қилганидан, аллақандай шаҳарга бадарга бўлиб, яқинда келди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Учувчилик мактабини яқинда битириб, Тошкент аэропортига путёвка олармиш. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Яқин вақт, яқин кунлар ичида. У яқинда диссертация ёқлайди. Яқинда бошқа ишга ўтмоқчи. ■ Мусабекларникидан яқинда совчи келармиш. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бу ердан узоқ бўлмаган жойда, шу атрофда. Яқинда магазин борми? ■ [Мутал:] Яқинда одам йўқми? -Йўқ, қиҳ. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЯҚИНДАГИ 1 Бу ердан узоқ бўлмаган жойдаги, шу атрофдаги. Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши. Мақол. ■ Шу яқиндаги гулзор хушбўйини ўғирлаб келган шабада гуп этиб димоғига урилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. У [Шербек] саргузашт излаб, неча марта уйдан қочган, шўрлик онаси гоҳ шаҳардан, гоҳ яқиндаги темир йўл станциясидан топиб келган эди. С. Анорбоев, Оксой.

2 Бундан бироз аввал юз берган ёки бўлиб ўтган. Яқиндаги гап. Яқиндаги воқеа.

ЯҚИНДАН рвш. Яқин масофадан ёки яқин вақт (лар)дан. Яқиндан бери. Яқиндан бошлаб. ■ Икки ёшнинг ҳозирги ҳолини яқиндан томоша қилмоқчи бўлган туссиз бир юлдуз кўк саҳнининг ерга яқинроқ қисмига учиб тушди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

Яқиндан ёрдам (ёки кўмак) бермоқ Амалий ёрдам кўрсатмоқ, бевосита ёрдам қилмоқ. ..ишимизга яқиндан кўмак бериш учун ёрдамчи белгилашди. Файратий, Узоқдаги ёр.

ЯҚИНЛАМОҚ айн. яқинлашмоқ. Бир-бир босиб, илгари елди, Соё бўйига яқинлаб келди. Ҳ. Олимжон. Белидан қўлини олмай яқинлаб келди техник. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ЯҚИНЛАШМОҚ 1 Бирор кимса ёки нарса яқинига бормоқ ёки келмоқ. Тоққа яқинлашмоқ. Шаҳарга яқинлашиб қолдик. ■ Зайнаб ҳам кулумсираган ҳолда Кумушга яқинлашиб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У шундай ўйчан, паршон ҳолатда булоққа яқинлашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Отлар турган жойга яқинлашганда, отларга қоровуллик қилиб турган икки одам ҳам кўринди. С. Айний, Қуллар.

2 Бирор иш, ҳодиса ёки воқеанинг юз беришига оз вақт қолмоқ, вақт жиҳатидан яқин келмоқ. Янги йил яқинлашиб қолди. ■ Вақт хуфтонга яқинлашган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Даҳшатли минутлар нафас сари яқинлашиб қолмоқда эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ой-кўни яқинлашмоқ Туғишига оз вақт қолмоқ. Фанижон хотини ҳомиладор бўлганда ҳам, болани кўтариб юрганда ҳам, ой-кўни яқинлашиб қолганда ҳам, бунга қишлоқда ҳар кўни, ҳар ерда бўлаётган ва бўладиган ҳодиса деб қараган эди. А. Қаҳҳор, Каравот.

3 Миқдор билдирувчи сўзлардан кейин келиб, ўша миқдорга етишга озгина фурсат қолганлигини билдиради. [Олимжоннинг] Ёши олтмишга яқинлашган бўлса ҳам, одамлар элликдан ортиқ беролмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Мана, институтни битириб, шу қишлоққа келиб ишлай бошлаганига уч йилга яқинлашди. С. Анорбоев, Оксой.

4 Дўстона, яқин муносабатда бўлмоқ, дўстлашмоқ. Сержант Сакен Рамзатовнинг қиз билан яқинлашиб қолиши унинг гагини келтирди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ЯҚИНЛАШТИРМОҚ Яқинлашмоқ фл. орт. н. Тошни қўндаланг ушлаб, мен айтганда, бир мартаба чайқаб, бекнинг кўзларига яқинлаштирасиз. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. Деҳқонларни бундай мажлисларга яқинлаштириш керак эмас, ажаб эмаски, буларнинг ораларида большевикларнинг тилчилари бўлса. С. Айний, Қуллар.

ЯҚИНЛИК 1 Яқин ҳолатдалик. Ғалабанинг яқинлиги. Бозорнинг яқинлиги. Иш жойининг яқинлиги. ■ Отларнинг кишини, одамларнинг ҳой-хўйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Дўстона муносабат, яқин муносабатда бўлиш (қ. яқин 4). Умиднинг «сен» дегани Ҳафизага жуда ёқди — бу жуда яқинлик белгиси. Мирмуҳсин, Умид. Бу ҳаммаси меннинг Элмурода яқинлигим туфайли. Шўҳрат, Шинелли йиллар.

3 Яқин эканлик (қ. яқин 4). У билан яқинлигини билман.

ЯҚҚОЛ рвш. Аниқ, равшан; ошкора, рўйирост, баралла. Тоғлар яққол кўриниб турибди. Нуқсон кўзга яққол ташланади. Яққол мисол. ■ «Йигитлар» орасига кирганда эса, у ўз тақдирининг бутун даҳшатини яққол кўрди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ҳар дам яққол сезиб тураман Маъналарнинг қанотланганин. Ф. Фулом.

ЯҒИР 1 От, эшак, туя сингари ҳайвонлар устида терининг оғир юкдан эзилиши, ишқаланиши туфайли юз берадиган йирингли яра, жароҳат. Ёли қуюқ эшакдан, яғир булган от яхши. Мақол. Туя қанча катта булса, яғири ҳам шунча катта. Мақол. ■ Йунғичқачапояларга қўйиб юборилган эшакларнинг яғирларини қарғалар чуқимоқда. С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Оғир юк ёки зарба туфайли киши елкасида ҳосил булган жароҳат, яра. Яғир этди арқон елкамини, Бадан куйиб, тош бўлди товон. Э. Раҳим. Оғир юкда яғир бўлди Оппоқ, нозик елкалар. Ҳамза. -Ҳусан — мўмин, қобил бола. Елкаси Самсоқбойнинг қамчисидан яғир булган, — деди Арслонқул. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

3 кўчма Жуда ифлос, исқирт (уст-бош ҳақида). Дуппинг мунча яғир бўлиб кетибди. ■ -Яғир ёстиғингизни ерга қўйинг, — деди Холнисо, — байталмонни мунча қучоқлайсиз. Мирмуҳсин, Чиникиш.

Яғири чиқмоқ Яғир бўлмоқ (қ. яғир 2, 3). -Вой-бу, — деди Умиднинг кенг кўксигаги ёлига, кифтларига ялт этиб қараб қўйган Жанна, — майкангизнинг яғири чиқиб кетибди. Мирмуҳсин, Умид. ..кеча-кундуз ишлашинг, ишлаганда ҳам елкангнинг яғири чиқиб ишлашинг керак бўлади. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ЯҒМО 1 эск. Талон-торож, бузғунлик. ..Маъмулар тўплаган олтин-қумушларни яғмо этгаймиз. М. Осим, Карвон йўлларида.

ЯҒМО 2 эск. Шаҳар, мамлакат, қабила номи.

ЯҒРИН 1 Тананинг икки елка оралигидаги орқа қисми; курак усти. Яғрини кенг йигит. ■ Каравот четига ўтириб кийинди,

коридорда қизаргунча ювинди, ҳўл сочиқ билан кўкрак, буйин ва яғринларини обдан ишқалаб, қонини бетга тептирди. Шухрат, Шинелли йиллар. Кун қизиқ. Офтоб яғридан уриб туради. Ф. Фулом, Шум бола.

2 Ҳайвонларда белнинг юқори қисми, икки елка оралиги. От.. яғринини талаётган чивинларни думи билан тўзитиб юборар. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Яғринига офтоб тегмоқ Бахти очилмоқ, омади келмоқ, -Э, хотин, мана бизнинг ҳам қўлимиз узун бўлиб қолди. Ошиғимиз олчи. Пешонамиз ялтираб, яғринимизга офтоб тегадиган бўлди, — деди Остонақул. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ЯҒРИНДОР 1 Яғрини кенг. Амина опа.. ёши қирқлардан ошиб қолган, эркакнамо, новча, яғриндор хотин эди. О. Ёқубов, Бир фелетон қиссаси. Баланд бўйли, яғриндор, каллахум йигитча кирди. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 кўчма Кенг қулоч ёйган, бағри кенг. -Ана бу паканага боқинг, паканага, — ота пастаккина, аммо яғриндор олма дарахтига ишора қилди. Й. Муқимов, Қўшбулоқ. Бағри кенг жилғалар, яғриндор қирларда яшовчи жониворлар жимгина писиб, йўловчини кузатардилар. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯҒРИНЛИ: кенг яғринли айн. яғриндор. У [Рустам] бир вақтлар кенг яғринли, баланд бўйли, паҳлавон эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Кенг яғринли адирлар, полизларда сой тошидай юмалаб ётган қовун-тарвузлар, фарқ пишган мевали боғларни кўмсаб, кўнгиш қуши туғилиб ўсган қадрдон қишлоғига қараб талпинарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЯҒУДИЙ [а., яҳ. *יהודי* — бани Исроил, яъни Исроил авлоди; еврейлар] **1** Тарихан қадимий сомиёй қабилалардан келиб чиққан, бутун дунёга кенг тарқалган халқнинг номи. Яҳудий халқи. Яҳудий миллати.

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли. Яҳудий тили. Яҳудий аёл.

ЯҒУДИЙЛАР Тарихан қадимий сомиёй қабилалардан келиб чиққан, бутун дунёга тарқалган халқ.

Ў унд. с. 1 Бировга мурожаат қилганда, унинг диққатини ўзига жалб этишни билдиради: «хой», «ҳей», «эй». -Ў, телба хотин, нега зарда қиласан, — деди орқасига суяниб, кўзини кмиб. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 (турли даражадаги чўзиқлик билан) Хурсандлик, миннатдорлик ёки афсусланиш, нафратланиш, ҳайратланиш ҳис-туйғусини билдиради. -Ў, бу ёрдамшигизни сира унутмайман, дўстим. ■ -Раҳмат, ў, раҳмат! — деди Элмурод бойчечакларни олар экан. П. Турсун, Ўқитувчи. -Ў, нақадар ваҳшийлик, — деди Саидий. А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎББУ айн. оббо. Ўббу сен-эй, бошлабсан-ку.. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Ўббу, дардисар сумалаз-эй.. Н. Мақсудий, Лайлатулқалр.

ЎБДАН шв. Обдан. Бир ярим товақ мастава, икки чойнак кўк чойни ўбдан ичгандан кейин.. Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимга келди.

ЎГАЙ 1 Олдинги эр ёки хотиндан бўлган фарзандлар ҳозирги эр ёки хотинга ҳамда уларнинг қариндошларига нисбатан, шунингдек, ҳозирги эр ёки хотин ва уларнинг қариндошлари олдинги эр ёки хотиндан бўлган болаларга нисбатан. Ўгай набира. Ўгай ота. Ўгай хола. ■ Ҳафсалам пир бўлиб: -Пешонамнинг шўри қурсин, ўгай бола ҳам насиб қилмаса, — деб йиғлаб-йиғлаб қайтдим. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Чап томондагиси Юсвали тоғанинг ўгай ўғли Аваз, ўнг томондаги Давлатёр эди. П. Турсун, Ўқитувчи. [Марасул:] Ўз холам бўла туриб, тўйга келмадингиз-а? Ўгай бўлсангиз ҳам хафа бўлмас эдим. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

Ўгай қайнана ёши олтимышларга борган, семиз, забардаст, димоғдор кампир эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир онадан туғилмаган ёки бир отадан бўлмаган, отаси ёки онаси бошқа, туғишмаган фарзандлар (бир-бирига нисбатан). Ўгай ака. ■ [Дилбар:] Ботиржон акамнинг ўгай синглиси бор, оти Адолатхон, шу ўғил туғибди. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

3 кўчма Ўзиники бўлмаган; ёт, бегона. Бобур ўзига улуғ бир мураббий топдим, деб суюниб юрганида, ўгай тақдир уни бу мадақкоридан ҳам жудо қилган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. «Ўгай» экинларнинг ҳолидан ҳеч ким хабар олмади. Газетадан. Булбул ўгай эрур зоғлар орасида, Юзурик сўв ўгай тоғлар орасида. А. Орипов, Рухим.

Ўгай кўроқ (ёки қармоқ) ёки ўгай кўз билан қармоқ Бегона каби муносабатда бўлмоқ. Мустамлакачи чор маъмурлари маҳаллий меҳнаткашларни ўзларига ўгай кўрардилар. Н. Сафаров, Оловли излар. Дангалини айтавериш керак.. авваллари бу машинага одамларимиз ўгайроқ қаради. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Дангал айтишим керак, ўртоқлар, машинага ўгай кўз билан қаровчилар йўлимизга кўндаланг туришиб олдилар. Газетадан.

ЎГАЙЛАМОҚ Ўгай қармоқ, ўгайларча муносабатда бўлмоқ. Уни [келинни] камситишга, ўгайлашга уринган баъзи қайнаналар, шубҳасиз, келгуси кўнглисизликларга замин яратлади. Т. Фуломов, Қайнанаг яхши бўлса. Шифобахш мева берадиган қимматли дарахтларни ўгайлаб қўймадлигимиз керак. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎГАЙЛИК 1 Ўгай ҳолат, ўгай эканлик. Қиз билан бола ўгайликни билмай.. иноқ бўлиб ўйнаб юришибди. «Олтин бешик».

2 Ўгай кишига нисбатан бўладиган муносабат. *Жувонмарглар ўгайликни билдирди, Дushmanлик қиб [қилиб], бағрим қонга тўлдирди.* «Ширин билан Шакар».

ЎГИРИҒЛИҚ Бирор тарафга қаратиб ўгириб қўйилган; терс. *Куча тарафга орқаси ўгириғлик пастаккина бир уй, бир айвонимиз бор.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

ЎГИРМА Каштачиликда: безак — гул тикишининг бир усули. *Тикиши силлиқ эмас: Ўғирмаси чакмага, Санамаси йўрмага Кундош бўлиб тургандай.* Ф. Фулом.

ЎГИРМОҚ 1 Асл (турган) ҳолатидан бирор томонга қаратмоқ, бурмоқ. *Равно юзини четга ўгириб, бошидаги рўмоли билан юзини артди, узун энтикди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *У киргач, хотин бошини ўгириб қаради-да, шу қараганича кўзлари хиралашиб, секин юмилди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Баширжон дарҳол хотинига орқа ўгириб, бармоғини қалин лабларида ҳўллаб олиб, санашга тушди.* Н. Аминов, Суварак.

2 Ҳайвонда: ошиқ, гугурт каби нарсаларни (бирор ҳолатда, мас., тикка туришини мўлжаллаб) думалатиб, ерга ташламоқ. *Бола ошиқ ўғирди.*

3 Тўй-ҳашам ва ш.к. да қўшиқчи, ўйинчи бошидан пул айлантириб ташламоқ, пул қистирмоқ. *Пулдор хотинлар бир-бирларидан қолмасликка тиришиб, пул ўғирдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 *дин.* Азиз-авлиёларга атаб боши ёки устидан пул ёки бирор буюмни айлантириб садақа қилмоқ (бирор эзгу тилакка эришиш учун ёки бирор бахтли ҳодиса муносабати билан). *Маҳалладаги қушноч хотин беморнинг бошидан бир қора товўқни ўгириб.. бир эчкини сўйиб, худойи қилишини буюрди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Офтоб ойим эрининг бу сўзини эшитиши билан Хўжа Баҳовуддин йўлига ўгириб қўйган етти танга пулини Тўйбекага бериб, дарров эшонникига жўнатди.* А. Қодирий, Ўттан кунлар.

5 Таржима қилмоқ. *..оригиналдаги асар лейтмотивини ифодалайдиган дўстлик, қўшиқ, рақс, висол.. сўз ва ибораларни қўйиб қилиб ўғирган.* «ЎТА». Асадулла хаёлидаги ўзбекча шеърни форсийга ўгириб ёзди. «Шарқ юлдузи».

Бошидан сув ўгириб ичмоқ Ўта қадрламоқ, гоят эъозламоқ. *Пахтакор билан механизатор ҳар бир янги машинанинг бошидан сув ўеириб ичгудай.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. **Калима ўғирмоқ** айн. **калияма келтирмоқ** қ. **калияма.** Бурун замонда буларга ўхшаган қарилар эмас, ҳатто ёшлар ҳам калима ўеириб ётар эди, яъни айтмоқчи бўламанки, яшашдан кўра кўпроқ ўлиш тўғрисида ўйлар эди. А. Қаҳҳор, Йиллар. **Юз ўғирмоқ** қ. **юз 1.**

ЎГИТ Йўл-йўриқ кўрсатиб айтиладиган гап; насиҳат. *Зеҳни тез, тиришқоқ Собир, отасининг ўғитини бажаришга интилиб, «Машраб», «Сўфи Оллоёр» каби китобларни тезда шариллатиб ўқийдиган бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Кейин ўзидан-ўзи мамнун бўлиб, ўғит оҳангига ўтди: -Ёшларнинг тарбияси билан шугулланиш кўп савоб иш, албатта.* А. Мухтор, Туғилиш.

ЎГИТЛАМОҚ кам қўлл. Насиҳат қилмоқ. *Жумақул ота ўзининг бугунги бахтли кунларини ўйлаб, ниҳоятда қувонди. Кампирини ўғитлади.* Ш. Сулаймон, Ота ўғил.

ЎДАҒА фольк. Бошлиқ, саркор. *Йигитлар ичида менман ўдаға..* «Равшан».

ЎДАҒАЙЛАМОҚ Баланд овоз билан дўқурмоқ, таҳдид ёки пўписа қилмоқ. *Жўра ҳам Замонга ўдағайлаб гапира бошлади.* Н. Назаров, Замон. *Фосиҳ афанди.. гудак боланикига ўхшаш кичкина муштини торгина кўкраги олдига силкитиб ўдағалайди.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о.

ЎДАҒАЙЛАНОМҚ Ўдағайламоқ фл. ўзл. н. айн. ўдағайламоқ.

ЎЖАР 1 Тўғри, мақбул маслаҳат, гап-сўзга ҳам қулоқ солмай, ён бермай, ўз фикрини маъқуллаверадиган; гап ўқмайдиган, қайсар. *У қанча сўзламасин, бу китобнинг динга зиёнсиз эканини ўжар мусулмонга тушунтира олмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баъзи бир ўжар, фойдали ишдан бўйин товловчи кишилар унинг маслаҳати, ёрдами туфайли ҳаётда ўз йўлини топиб олади.* Газетадан. *-Эртага вожатийдан сўраймиз, — деди Қудрат гап ўқмас, ўжар сингисини тинчитиб.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳайвоний-ёлворини, илтимос кабиларга қўнавермайдиган, ўз сўзидан, фикридан қайтмайдиган; бир сўзли. *Унга камоли эҳтиром билан салом берди. Дилидаги гапларни*

астойдил тушунтириб тўкди. Ун бешинчи тушмагур бир сўзли ўжар одам экан. Кўнмади. С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма Бошқанинг измига юрмайдиган; бўйсунмас. *Ўжар дарё. Ўжар табиат.* ■ *Ғулумжоннинг миясига яна қон югурди, боғиги таниш ўжар ҳис яна бутун вужудини қамради.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сув ўжар, уни тизгинлаш осон эмаслигини Пулатжон билади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

4 кўчма Қайтариб, ўзгартириб бўлмайдиган нарса ҳақида. *Ҳақиқат — ўжар нарса. Кишиларнинг кимлиги, қайси вазифада ишлашини юз-хотир қилмайди.* А. Набихўжаев, Ўжарнинг қисмати. *Фирибгар ҳар қанча айёрлик қилмасин, ўжар фактлар олдига қилмишига иқрор бўлди.* Газетадан.

ЎЖАРЛИК Ўз билганидан қолмаслик; ўжарларга хос хусусият, муомала; қайсарлик. *Айтудим-а, қийналиб қоласан, деб! Ўжарлик қилдинг-да, дўстим.* О. Ёқубов, Излайман. *Ўжарликни қўйиб, гапимга қулоқ солсанг.. оғанингнинг ёнига олиб кираман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎЖАРОНА рвш. кам қўлл. Ўжарлик билан. У диннинг талабларига қаттиқ, ўжарона риоя қиларди. Ойбек, Улуғ йўл. *У қиёфасини ўзгартирмай, ўжарона оҳангда яна такрорлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЖАРЧАСИГА айн. *ўжарона.* Йўлчи бошини қўйи солиб, жим ўтирди. Аммо чолнинг ялиншилари, савдогарнинг ўжарчасига оёқ тираб туриши йигитнинг ғазабини ошира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЗ уэл. олл. 1 Эгалик қўшимчасини олган от олдидан келганда, кимса ёки нарсанинг эгалик қўшимчасидан англашилган шахсга (1-, 2- ёки 3-шахсга) қарашли экани ифодаланади. Бунда шахс маъноси шахс қўшимчаси орқали воқеланади, *ўз* сўзи таъкидлаш учун қўлланади. *Ўз ватани. Ўз дўстинг. Ўз мулкимиз. Ўз уйим. Ўз хоҳишим билан рухсат бердим.* ■ *Бой ўз умрида кўпни кўрган..* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳошимжон ака бу билан ўз журъатсизлигини яшироқчи эканига ҳақманонг имони комил эди.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

2 Эгалик қўшимчаси билан келганда: 1) иш-ҳаракат шу қўшимча билдирган шахсга оидлигини билдиради. *Ўзим сўрадим. Ўзинг сўра. Ўзи сўради. Бу шеърни ўзим ёздим. Масалани унинг ўзи ечди.* ■ *Ўзи тўғради*

ниёз, Ачиса ҳамки кўзи. Ю. Шомансур. [*Каромат опа!*] *Тенгини қиз боланинг ўзи танлагани маъқул-да, холажон.* Т. Алимов, Совчи. *Ўзинг ишлаб топганингга ўзинг эга бўлмасан!* С. Аҳмад, Ҳасрат; 2) 3-ш. шаклида (*Ўзи*) иш-ҳаракат ҳеч кимнинг иштирокисиз бўлиши, бажарилишини билдиради; ўзича, ўзидан-ўзи. *Девор ўзи йиқилиб тушди. Машина ўзи юриб кетди. Чироқ ўзи ўчиб қолди.* ■ *«Уч-тўрт кун одамларнинг ҳожатини чиқариб юра турай, тузук иш ўзи чиқиб қолди», деган ўйда юра берди.* А. Қаҳҳор, Асарлар; 3) сўроқ мазмунли гапларда таъкид, кучайтириш учун қўлланади (бунда шахс маъноси бўлмайди). *Мен ўзи қаерга келиб қолдим? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ўзи нима ишлар бўлаётибди? Мирмуҳсин, Меъмор. Сенда уят, одамгарчилик деган нарса борми ўзи? С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Бирон сабаб, мақсад билан эмас, шунчаки. -*Нимага хафасан? Мана, ман соғсаломат қайтдим. -Ҳеч нима, — ерга қараб деди Унсин, — ўзим, шундай..* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ўзига хос. *Кузда балиқ овлашнинг ҳам ўз гашти бор.* Газетадан.

5 Қаратқич келишигидаги сўз билан қўлланиб, ўхшашликни алоҳида таъкид, қайд билан билдиради. *Катта ўғли отасининг ўзи.* ■ *Ўзиям Роҳилагинамнинг ўзи-да..* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Ўз гази билан ўлчамоқ қ. газ I. **Ўз** ёғига **Ўзи** қовурилмоқ қ. ёғ. *Онам ўз ёғига ўзи қовурилиб, кимнидир қарғади.* Т. Алимов, Тўй қолди. **Ўз** йўлида **Ўз** иш-фаолияти давомида. *Ҳар ким ўз йўлида матонат билан курашмаса, фожиага йўлиқмаган тақдирда ҳам, ярим йўлда қолиб кетиши мумкин.* С. Кароматов, Олтин қум. **Ўз** навбатда *Навбати билан, ўрни билан (ўрни келганда). Омон кўп масалаларда Шерали билан маслаҳатлашар, ўз навбатида Шерали ҳам ночор қолган давларда у билан сўхбатлашиб, кўнгил чигилини ёзарди.* С. Кароматов, Олтин қум. **Ўз** сўзли қ. сўзли. **Ўз-ўзидан айн. Ўзидан-ўзи.** *Панжаларим ўз-ўзидан очилиб, замбилни тўқ эткизиб ташлаб юборди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Ўзи** бўладими ёки **ўзи** бўлмайди *Осон эмас, осонгина амалга ошадиган иш эмас. Мактаб зиналаридан чиқа беришнинг ўзи бўладими? Ж. Шарипов, Хоразм. Ўзига келмоқ* Эс-хуши, ҳолати меъёрий ҳолга

тушмоқ, ростланмоқ. У, қулоғига гап кирмай, гаранг бир аҳволда ўтирганда, бирдан қозон бошида кўтарилган шов-шувни эшитиб, ўзига келди. Н. Фозилов, Дийдор. *Худодоббек Бадиадан шапалоқ егач, анча ўзига келиб, мулоийм бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўзига урсин (ёки кўринсин) Қилмиши ажрини ўзи кўрсин, ажри ўзига тегсин. Касофатинг ўзингга урсин!* К. Яшин, Ҳамза. *Илоҳо, қилмишларинг, нобакор ишларинг ўзингга кўринсин!* К. Яшин, Ҳамза. *Ўзида йўқ Белгининг кучли даражасини билдирадиг; ниҳоятда, жуда ҳам. Матчон тўра ўзида йўқ хурсанд бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Ўздан кетмоқ* Эс-ҳуши, меъёрий ҳолатини йўқотмоқ. *У мактубни ўзининг сўнги томчи кучи билан ўқиб тамом қилди-да, ерга йиқилиб, ўздан кетди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Ўздан-ўзи* 1) сабабасоси номаълум ҳолда. *Эшик ўздан-ўзи очилиб кетди.* ■ *..ўзимдан-ўзим терлаб кетавердим.* Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб; 2) ўзича. *Бургут уйга қайтиб кирар экан, ўздан-ўзи кулар эди.* С. Аҳмад, Чўл бургути. *Ўзингдан қолар гап йўқ* Ҳаммасини ўзинг биласан, ўзинг тушунасан. *Буларни айтиб ўтиришнинг нима ҳожати бор, ўзингдан қолар гап йўқ.* *Ўзини босмоқ қ. босмоқ* 16. *Ўзини йўқотмоқ қ. йўқотмоқ.*

ЎЗАК 1 Ўсимлик пояси ва илдизининг кўпинча юмшоқ тўқимадан иборат бўладиган ички қисми. *Толнинг ўзаги.*

2 шв. Дарахт, бута кабиларнинг танаси; поя. *Фуломжон ўрикнинг кекса, йўғон ўзагини ушлаб туриб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Сумба қилдим ирғайнинг ўзагиндан.* «Оқ олма, қизил олма».

3 Илдизмеванинг (ёғоч ўзагига ўхшаш) ўрта қисми. *Сабзининг ўзаги.*

4 тех. Электромагнит ва ш.к. нинг ичига, ўртасига ўрнатилган қисм; стержень. *Электромагнит ўзаги.*

5 тлш. Сўзнинг асл маъносини билдириб, янги сўз ясалишига асос бўладиган, сўз ясовчи қўшиладиган энг кичик қисм; сўз ясалиш асоси.

6 кўчма Бирор нарсанинг энг муҳим, асосий қисми; асос, моҳият. *Улар [аёллар] ошланинг ўзаги ва файзигина эмас, балки жамоатчилик ҳаётида ҳам алоҳида ўрин эгаллайдилар.* Газетадан. *Менинг назаримда, ўртоқ Мардиев, биз қилаётган ишнинг ўзаги*

битта! Умумхалқ, умумдавлат манфаати. С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ЎЗАН 1 Сув оқиб ўтадиган узун чуқурлик; сув йўли. *Энди ўздан бу ёққа ариқ чиқариш ва ҳовуз қазिश керак эди.* П. Қодиров, Қадрим. [Жамолнинг] *Кўз олдига эгри-бузри Чирчиқ ўзани.* *Ундан нарида — каттакон Тошкент.* С. Анорбоев, Меҳр. *Зарафшон дарёсининг эски ўзанлари кўп.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида. *У сув ювган тақир ўздан борар экан, чакалакзордаги.. буталардан асар қолмаганига гумон қилмасди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. *Йигинимиз оддий кунда эмас, канал ўзанига биринчи кетмон урилаган куннинг ўттиз йиллиги арафасида бўлди.* «Ўзбекистон қуриқлари».

2 кўчма Бирор давомли нарсанинг муайян йўли. *Йўқ, ҳаётни жўнлаштириб бўлмайди.* *У ўзининг чигал, мураккаб ўзанлари бўйлаб оқади.* А. Мухтор, Чинор. *Ашурмирзо парво қилмай, гап ўзанидан чиқмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЗАРО Икки ёки бир неча шахс ўртасида ёки томонлар орасидаги. *Ўзаро суҳбат.* *Ўзаро келишув.* *Ўзаро мусобақа.* *Ўзаро текширув.* *Ўзаро низолар.* ■ *Ўзаро қирғин, ҳарбий юришлар.. раиятни тобора қашшоқлаштириб, тинкасини қуритди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Умри менинг бу гапларимни ўзаро маслаҳат деб тушунди, шекилли, югуриб уйдан бир қоғоз олиб чиқди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ЎЗАҒОН Ҳаммадан тез югурадиган, ўзиб кетадиган, ўзгир. *Ўзағон бола.* *Ўзағон от.*

ЎЗБЕК 1 Ўзбекистон Республикаси туб аҳолиси (халқи)нинг номи. *Ўзбек халқи.* *Ўзбек миллати.*

2 Шу халқ (миллат)га тегишли, мансуб. *Ўзбек хонадони.* *Ўзбек тили.* *Ўзбек лотин алифбоси.*

ЎЗБЕКЛАР Ўзбекистон Республикаси туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ.

ЎЗБЕКЛИК Ўзбек халқи (миллати)га мансублик, ўзбек эканлик. *Мен ўз ўзбеклигим билан фахрланаман.* Мирмуҳсин, Умид.

ЎЗБЕКЧА 1 Ўзбекларга хос; ўзбек тили, адабиёти, санъати, маданияти ва ш.к. га оид. *Ўзбекча кийим.* *Ўзбекча одат.* *Ўзбекча таом.* *Ўзбекча кийинмоқ.*

2 Ўзбек тили. *Ўзбекча(ни) биласизми? Ўзбекча сўзлашмоқ.* ■ Соқолли солдат чалачулла ўзбекча билар экан. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЎЗБЕКЧАЛАМОҚ с. т. Ўзбек тилида гапирмоқ. *Иккови бир-бирининг муддаосини сира тушунолмади. Охири хотин ўзбекчалаб тушунтиришга тиришди.* А. Қаҳҳор, Сароб. -Йўқ, — деди милтиқли киши, узоқдан ўзбекчалаб. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЗБЕКЧАЛАШТИРМОҚ Ўзбек тилига таржима қилмоқ, ўтирмоқ. *Дастлаб кинотомошабинлар ўзбекчалаштирилган фильмларни кўриб ҳайрон бўлишган.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

ЎЗБЕКЧАСИГА рвш. 1 Ўзбекча, ўзбекларга хос ҳолда; ўзбекча қилиб. -*Ҳа, элатлар, аҳвол қалай? — деди лейтенант кулиб ва кўришгани кўлини узатди. Жангчилар ўзбекчасига кенг кучоқ очиб кўришдилар.* Ойбек, Куёш қораймас.

2 Ўзбек тилида. *Ўзбекчасига бу нарса қандай аталади?*

ЎЗБЕКЧИЛИК Ўзбекча хос аъъана, урф-одатлар. -*Ўзбекчилик, тўй қилмасам бўлмайди. Янгича тўйларда нима хосият бор? Замонани қаранг: ҳамма нарса тўкин-сочин бўлса, ҳар уйда бешта-ўнтадан қўй, мол боқилса-ю, тўйларимизни қурумсоқнинг нонуштасига ўхшатиб қўйсак. Ахир ўзбекчиликка ярашадиган ишми бу?! — деди Азизга Пирназар.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ЎЗБИЛАРМОН 1 Ҳамма нарсани ўзим биламан, деб ўйловчи, ўзига ортиқча баҳо берувчи; манман. *Бошқаларнинг ишини камситишни яхши кўрадиган бу ўзбилармон одам, бу гал жиндай ён беришга мажбур бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўзи билганича иш тутадиган, бошқалар фикрига қулоқ солмайдиган; ўжар, қайсар. *Мана шу шаддод, ўзбилармон қиз эрталабдан бери уйда.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ЎЗБИЛАРМОНЛИК Ўзбилармонга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. *Ҳар бир ишни мен билан баҳамжиҳат қилинг, ўзбилармонликни кўтармайман.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЗБОШИМЧА 1 Бошқалар билан ҳисоблашмасдан, фақат ўз эрки, ўз хоҳиши билан иш тутадиган ва шу тарзда амалга оширилган. *Ўзбошимча одам.* ■ *Бунга Собировнинг ўзбошимча ҳаракати келиб қў-*

шилга, Берди татарнинг тутуни осмонга чиқди. А. Қодирий, Обид кетмон. *Менки шу Қамишкананинг раиси эканман, ҳеч ким менадан бемаслаҳат, ўзбошимча иш қилмаслиги керак.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ҳеч кимга буйин эгмайдиган, ахлоқодоб талабларига риоя қилмайдиган; бебош. *Сен уялмай, ўзбошимча жувонмарг, Кучаларда ашула қиб юрибсан. «Ойсулув».* Унинг кўз олдида Ҳафизаси дам ақлли, иффатли, дам бебош, ўзбошимча бўлиб кўрина бошлади. Мирмуҳсин, Умид.

ЎЗБОШИМЧАЛИК Ўзбошимча иш, хатти-ҳаракат (ўзбошимча ҳар икки маъносида). *Луқмончанинг бевақт ўлиб кетишига участкадаги ўзбошимчаликлар зомин бўлди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ўзбошимчаликни бошлайдиган аввал ўзинг! Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

ЎЗГА 1 Қариндошлик, туғишганлик ва ш.к. жиҳатдан алоқаси йўқ одам; бегона. -*Демак, Худойкул ўз жигарингиз бўлгани учун, ўзгалардан кўра кўпроқ эзиб, уни оғир бир аҳволга солишга ҳақли экансиз-да? — деди Элмурод.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўзгага боқса кўзим, кўр бўлсин, оқсин гавҳари, Косаси тупроқ била тўлсин, кўмилган яхшироқ! Ҳабибий.*

2 Сўзловчи ёки сўзловчи ва тингловчидан бошқа одам. *Ўзингда йўқ — ўзгада йўқ.* Мақол. *Ёмон ўзини билмас, ўзгани кўзга илмас.* Мақол. ■ *Куёв томондан ориқ, дароз, чайир бир хотин бел боғлади. Ўзгалар — ёшқари ҳаммаси шу икки аёлнинг белбоғига, этакларига ёпишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзингизни билинг, ўзга билан нима ишингиз бор?* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Ўзига мансуб бўлмаган; нотаниш, ёт. *Ўзга тилда сўзлашмоқ.* ■ *Одамзод бир сабаб билан ўзга юрт, ўзга шахарларни ихтиёр этади.* Мирмуҳсин, Мезмор.

4 (ч. к. с. билан) Ўзи боғланиб келган сўз билдирган шахс ёки нарсадан бошқа сўз ишора қилади; -дан бошқа. ..*Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмай.. орзу-ҳавасимиз, умид-ҳадафимиз фақат шу Отабекдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бандамиз — тақдирга тан беришдан ўзга иложимиз йўқ.* Н. Сафаров, Оловли излар.

5 Одатдагидан бошқача, ўзгача. *Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат: ариқларда сув қумушланади, майсалардан уқа тут-*

ган ҳовуз сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади. Ойбек, Танланган асарлар.

6 тиб. Учинчи шахс.

ЎЗГАЛИК 1 Ўзга ҳолат, ўзга эканлик.

2 Фарқ қиладиган белги, хислат, хусусият. *Сажиядагина эмас, сурат ва сиймо важиди ҳам [Кумушнинг] катта ўзгаликлари бор эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЗГАРИШ 1 Ўзгача ҳолат юз бериш. *Ундаги ўзгаришни кўриб, Хулқар ўзини тез ўнглаб олди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Қизда ҳам қандайдир ўзгариш бўлди.* Т. Расулов, Марҳамат. *Йўлчидаги бу ўзгариш унинг аввалги фикрини таъкидлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тараққиёт тарихида юз берадиган кескин бурилиш, бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтиш; ўзгача, бошқача бўлиш. *Ижтимоий тузумнинг ўзгариши.* ■ *Биз катта ишлар, улғў ўзгаришлар арафасида турибмиз.* Газетадан. *Дарҳақиқат, биз Ўзбекистоннинг қишлоқларида юз берган ўзгаришларнинг шоҳиди, иштирокчиларимиз.* «Ўзбекистон қўриқлари».

3 эск. айн. инқилоб. *Ўзгаришнинг 9 йили давомида.. хотин-қизлар масаласига келганда, жуда ҳам оз ишлаганимиз маълумдир.* Газетадан.

ЎЗГАРИШСИЗ Ҳеч қандай ўзгариш юз бермаган ҳолда; олатдагидай, эскича. *Гулдур-шалдир, тарақ-туруқ ўзгаришсиз давом этади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎЗГАРМАС Ҳамма вақт бир хил турадиган, ўзгармайдиган, доимий, турғун. *Ўзгармас ғоя.* *Ўзгармас электр оқими.*

ЎЗГАРМОҚ 1 Қиёфа, ҳолат ва ш.к. да маълум ўзгариш юз бермоқ; бошқача бўлмоқ, Авзойи ўзгарди. *Товуши ўзгарди. Кайфияти ўзгарди. Ҳаво ўзгарди. Баҳор келиб, табиат ўзгарди.* ■ *Башорат сингисининг ўз кўз ўнгида ўзгариб бораётганини сезарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Боғлардаги чиллакилар чумак уриб, олма, ноклар, тиллакўнғиз ёпишган шафтоли ва олхўрилар ранги соат сайин ўзгарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. *Отанг нуқул мени курси ўзгариб кетади.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Моҳият жиҳатдан аввалгисига ўхшаманган ҳолатга ўтмоқ, мазмунан бошқача бўлмоқ, *Вазият ўзгарди. Ижтимоий тузум*

ўзгара боради. ■ *Бахтимизга замон ўзгариб, Бундай яхши кунларга етдик.* Э. Раҳим.

3 Ўрни, вазифаси, мақоми ва б. жиҳати янги бўлмоқ; алмашмоқ, бошқа бўлмоқ, *Ўқитувчи ўзгарди. Бошлиғимиз ўзгарди. Ўзбек ёзуви бир неча марта ўзгарди. Адресимиз ўзгарди. Иш жойимиз ўзгарди. Маршрут ўзгарди. Амударё оқими тез-тез ўзгариб туради.* ■ *Шамол ўзгариб, ўнг томондан эсиб қолди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЗГАРУВЧАН Бир ҳолатда турмайдиган, ўзгариб турадиган; беқарор. *Ўзгарувчан ҳаво. Ўзгарувчан миқдорлар. Табиат ўзгарувчандир.* ■ *Ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга молик кўнгина ҳодисалар, табиийки, ўзгарувчан бўлади.* «Фан ва турмуш».

ЎЗГАРУВЧАНЛИК 1 Ўзгарувчан ҳолат, хусусият. *Иқлимнинг ўзгарувчанлиги.* ■ *Осмон ўзининг бутун ёритқичлари билан бирликда доим ўзгарувчанлик намунаси.* «Астрономия». *Бобурдаги бу ўзгарувчанликни Қосимбек ёшлик гўрлигидан кўрарди.* П. Қодиров, Юлдузи тунлар.

2 тиб. Барча тирик организмлардаги кимёвий, морфологик ва физиологик хоссаларнинг хилма-хиллиги, шундай хоссаларни ўзгартира олиш хусусияти.

ЎЗГАЧА 1 Тамомила бошқа, бутунлай фарқли. *Аҳвол тамомила ўзгачадир.* «ЎТА». *Бугунги куннинг реалликлари уруш ва тинчлик масалаларида бутунлай ўзгача ёндашувни талаб этади.* Газетадан.

2 Одатдагидан бошқача, ўзича алоҳида, ўзига хос. *Бу қоядан қараганда водий ўзгача бир манзара касб этар эди.* ■ *Баҳор келиши жангчиларимизга ўзгача кайфият бағишлади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ЎЗИБЎЛАРЧИЛИК Ишни ўз холига ташлаб қўйиш; беғамлик, бепарволик. *Равшанки, ўзибўларчилик ғовлаб кетган жойда бутун куч ва ғайрат йиғим-теримга сафарбар қилинмаган.* «Муштум».

ЎЗИДАН-ЎЗИ рвш. Бировнинг таъсирисиз, кўриниб турган бирор сабаб бўлмаган ҳолда; беихтиёр. *Бургут уйга қайтиб кирар экан, ўзидан-ўзи кулар эди.* С. Аҳмад, Лочин. *Турсуной бўлса, у судраган сари, оғирлигини солиб, осмонга, узоқ-узоқларга қараганча, ўзидан-ўзи гапирарди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЗИЧА рвш. 1 Мавжуд ҳолатини сақлаб, қандай бўлса шундайлигича, ўзгармасдан

ёки ўзгартирмасдан; аслича. *Лойиҳа ўзича қолди. Матнни ўзича қолдирмоқ.*

2 Ўз ақли доирасида, ўз тушунчасига мувофиқ. *Ҳовлида кезиб юрган маст Салим-бойвачча ўзича фурсатни ва тасодифни жуда қулай топди. Ойбек, Танланган асарлар. Қумринисо бу қарашга ўзича маъно бериб, қизаргандай бўлди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ҳар ким ўзича ҳижоянинг мағзини чаққандай жимиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Биров билан келишмасдан, ўз хоҳиши билан; мустақил равишда. *Бундан йигирма кунлар бурун уста Олимнинг устакор билан нима учундир уришганлиги ва шундан сўнг ўз уйига дўкон қуриб, ўзича ишлай бошлаганлиги англашлар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Петька, душман бостириб келаятганда, ўт очгани команда бермаган командирни хоин гумон қилиб, ўзича ўт очган. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

4 Ўздан-ўзи; ўз ҳолича. *У шунда алланечук шавқланиб, ўзича кулумсирар эди. Н. Мақсудий, Юксалиш. [Йигит] Қамчини кўтарди-ю, яна секин ёнига туширди. Чол буни сездим, ё ўзичами: -Чопкиниз келдими, ўғлим? — деб сўради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

5 Шунчаки ўзи. *Ҳа, баракалла! Ундан кейин, хотининг ўзича келганмикин? Йўқ!.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 Ўзига хос, алоҳида. *Яхши қиз билан «сўхбат» қилишининг ҳам ўзича бир гапти бўлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЎЗИПМАЧОҚ Бирор нарса, масала юзасидан баҳслашув, ким ўзар, мусобақа. *Агар қовун ейшладиган бўлса, Сайфулла билан Мастура ўзимачоқ ўйнардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎЗИЮРАР Ўзига ўрнатилган мотор кучи билан юрадиган. *Бобоевнинг батареяси душманиннг.. иккита ўзиюрар тўпи ва бир батальон газандани йўқ қилиб ташлади. А. Раҳмат, Элик бир баҳодир.*

ЎЗЛАШМА Ўзлашиш, ўзлаштириш йўли билан пайдо бўлган. *Ўзлашма терминлар.*

ЎЗЛАШМОҚ 1 Ўз кишиси бўлиб қолмоқ, ўзиникидек яқин, иноқ бўлмоқ. *Ўзбек оймнинг дили-ғулигидан Офтоб ойм ва Кумуш унга жуда ўзлашиб олганлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Онгига етиб бормоқ, тушунарли бўлмоқ; сингмоқ. *Маъруза тингловчиларга яхши ўзлашдими?*

3 қ. х. Ишлатиш, фойдаланишга туширилмоқ. *Абдусаммад насос станцияси қурилиши билан Сирдарё ёқасида неча минг гектар ерлар ўзлашиб кетди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

4 тлш. Ўзга тилдан қабул қилинмоқ. *Ҳозирги кунда ўзбек адабий тилида ўзлашган сўзлар жуда кўп миқдордадир.*

ЎЗЛАШТИРМА: ўзлаштирма гап тлш. Ўзгаларнинг шаклан ўзгартириб берилган гапи. *Ўзлаштирма сўз* Айни тилга бошқа тиллардан кириб келган сўз.

ЎЗЛАШТИРМОВЧИ Дарсларни тушуниб, ўзига сингдириб ололмаган, ёмон ўқийдиган; улгурмовчи. *Ўзлаштирмовчи ўқувчи. Ўзлаштирмовчилар билан қўшимча машғулот ўтказиш.*

ЎЗЛАШТИРМОҚ 1 Ўзлашмоқ 2-4 фл. орт. н. *Дарсни ўзлаштирмоқ. Дастур материалларини ўзлаштирмоқ. Қуриқ ва буз ерларни ўзлаштирмоқ.*

2 Бошқага қарашли нарсани ўзиники қилиб олмоқ, эгаллаб олмоқ. *Бировнинг китобини ўзлаштириб олмоқ. — Кейинчалик маълум бўлишича, Собиржоннинг чала қолган илмий ишини Салимхон ўз ишида ўзлаштириб юборган. Мирмуҳсин, Умид.*

ЎЗЛИК Кишининг ўз шахсияти, табиий ҳолати, вужуди, борлиги. *Йигит бир он тикилади-да, кўзларини юмди; гўё унинг бутун ўзлигини Гулнор хаёли қучди. Ойбек, Танланган асарлар. Келди очилур чоғи, ўзлигинг намоён қил. Ҳамза. Наволарнинг дардли авжи дилларни тилкалар, одамлар эса бу жароҳатдан лаззат топиб, ўзлигини унутар эдилар. А. Мухтор, Чинор.*

Ўзлик нисбати тлш. Ҳаракатнинг субъектнинг ўзига объект сифатида қаратилганлигини ёки субъектнинг ўзи доирасида юз бериши маъноси ва шундай маънони билдирувчи феъл шакли. Мас., *ювинмоқ, мақтанмоқ, қийналмоқ. Ўзлик олмоши* Аниқ (муайян) яқкаликни белгилловчи, кишилик олмоши ёки от билан келиб, уни таъкидлаб кўрсатувчи олмош — *ўз. Сен ўзинг. Укамнинг ўзи.*

ЎЗМОҚ 1 Тез юриб ёки югуриб, олдиндаги ёки тенг кетаётган киши ёки нарсадан ўтиб кетмоқ, уни орқада қолдир-

моқ. *Озгина юргандан кейин, тўнқатар яёвлардан ўзди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Болалардан кичикроқлари чопқиллашиб, Саодатхондан ўзиб кетишди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Холматнинг оти чинакам чопғудек бўлса, шамолдан ҳам ўзади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 *кўча* Бирор соҳа, иш, мусобақа ва ш. к. да бошқалардан олдинда бўлмоқ, қолиб келмоқ. *Бирлашган ўзар, бирлашмаган тўзар.* Мақол. ■ *Хидир ота ҳозир йигитлардан ўзиб, ҳамқишлоқларини изза қилапти.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ЎЗОҒ: *ўзоғ(и)* йили Бултурдан аввалги йил. [*Уста Олим:*] *Мен сизга ўзоғи йили бир йигитнинг.. мен билан бирга ҳовлига келиб, бир кун ётиб кетганлигини сўзлаб эдим, шеклилли?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЗ-ЎЗИГА Фақат ўзига қарата. *Шокир ота ишдан айрилмай, гўё ўз-ўзига дегандай, лекин асабий равишда сўзлай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамза тик боқади ўлим кўзига, «Сен ёлғиз эмассан», дер ўз-ўзига.* Ж. Жабборов.

ЎЗ-ЎЗИДАН 1 Ўзидан, ўзи ўзидан. *Бир зум қараш билан юракка нақшланган унинг чеҳрасини яна кўз олдида жонлантиришга тиришди [Йулчи] ва: «Кимнинг қизи у? Яна кўрармиканман?» — деб ўз-ўзидан сўради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Биров аралашмасдан, ёрдам бермасдан; бирор кимса ёки нарсанинг иштирокисиз, ўзидан-ўзи. *Ўз-ўзидан юрмайди карвон. Пул керак, пул — дасталаб червон.* Э. Раҳим.

ЎЗҒИР 1 Ҳаммадан ўзиб кетувчи, ўзғон. *Ўзғир от.*

2 *кўча* Илғор, зарбдор. *Бирдай сулув сиз икковдон, Пахтазорим ўзғирлари.* Миртемир.

ЎЙ 1 Хаёлан фикр, мулоҳаза юритиш жараёни ва унинг натижаси; фикр, мулоҳаза. Унинг [*Бектемирнинг*] *мардона очиқ пешонаси, қуюқ эгилмас қошлари чуқур ўйни ифодалар эди.* Ойбек, Кўёш қораймас. «*Балки муғомбилрик қилаётгандир*», деган ўйлар *Латофатга уйқу бермас эди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Машинада бораётган одамлар хаёлга берилиб кетишган, ҳар ким ўз ўйи билан банд.* «Ўзбекистон қўриқлари».

Ўй сурмоқ Ўйлаш жараёнида бўлмоқ, узоқ ўйламоқ. *Санобар жавон олдида кўйлақ танлар экан, яна ўй суриб кетди.* М.

Хайруллаев, Кўнгил. **Ўйга берилмоқ** (*ёки ботмоқ, чўммоқ, толмоқ*) Бутунлай ўйлашга берилмоқ, ўйлаб қолмоқ, ..ўзини бир бурчакка ҳорғин ташлада-да, ўйга берилди. Ойбек, Нур қидириб. *Одамлар ўйга ботиб, уй-уйларига тарқалишди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Замира ўйга чўмиб, мажлиснинг қандай давом этаётганини ҳам сезмади.* П. Қодиров, Уч ил-диз. *Отақўзи.. чойи совиб қолган ниёлани қўлида айлантирганича ўйга толди.* О. Ёқубов, Диёнат. **Ўйига етмаслик** Ҳар қанча ўйлаб, қатъий ҳукм, хулосага келмаслик. *Қанча ўйлаган билан етолмади ўйига.* «Ой-сулув».

2 Фикран мўлжалланган режа, ният, мақсад. *Ишимдан хурсандман, энди битта-яримта насибаси қўшилган хотин чиқиб қолса, уйлансам, деган ўйим ҳам йўқ эмас.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Менга айтгин кўнглингдаги ўйингни, Айтгин, болам, борадиган жойингни.* «Равшан».

3 Фикрлаш қобилияти; ақл. *Бўйимиз етса ҳам, ўйимиз етмайди.* ■ *Туядай буй берибди-ю, тугмадай ўй бермабди сенга!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Тўғри, у илгариги Муса, бироқ буйи жойида бўлгани билан, ўйи жойида эмас.* Н. Фозилов, Оқим.

4 Ўйла(н)ган нарса. *Ҳамма.. сув чиқаришни ўйларди.* *Ҳозир ҳамманам ўйи сув эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎЙДИМ-ЧУҚУР *айн. ўнқир-чўнқир.* *Ҳуломжон аллақачон қишлоқдан чиқиб, ўйдим-чуқур шаҳар йўлида ёлғиз борар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Тревога эълон қилиниши билан, солдатлар дарахт паналарига, ўйдим-чуқур жойларга ўзларини олдилар, бутун колонна ерга етди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Мана шу кўчларнинг узоқ муддат ҳаракат қилиши натижасида тоғлар емирилди. Даралар, жарликлар, ўйдим-чуқурлар пайдо бўлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎЙИН 1 Кўнгил очиш, дам олиш, тарбиялаш мақсадида қилпадиган эркин ҳаракат ёки машғулот. *Болалар ўйини.* ■ *Кўча туташ балчиқ бўлганидан болаларнинг ўйини тугул, юришига ҳам имкон йўқ эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..кенг майдонда шовқин-суронли қиш ўйинлари: баланд тепадан сирпанишлар, думалашлар, ченаларда учишлар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бошқалар билан мусобақа қилиш учун маълум қоидалар асосида ўтказиладиган

машғулот. Футбол ўйини. Шахмат ўйини. Эстафета ўйинида қизлар командаси ютиб чиқди. ■ Жон-дилим футбол эмасми, қизни ҳам унутиб, бутун хаёлим ўйинда бўлиб қолди. Газетадан.

3 Ўртага пул ёки нарса тикиб ўтказиладиган машғулот; қимор. *Отам ўйин қизигида ютқазишга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешонасини ёрди, йиғлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 Ритмик ҳаракатлар ва мимикалар уйғунлигидан иборат санъат; рақс. *Оёқ ўйини. Шўх ўйин. Кавказча ўйин.* ■ *Ўйин ҳам бир турли назокат касб этиб, Гулсунбиби йўрғалай кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўйинга тушмоқ Бирор рақсни ижро этмоқ. *Ҳаваскор ҳофизлар қўшиқ айтди, шўх йигитлар ўйинга тушди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

5 кўчма Парвоз вақтида шох уриб (таш-лаб) қилинадиган енгил, ёқимли ҳаракат. *Кабутар ўйини.*

6 с. т. Спектакль, концерт, цирк томошаси ва ш.к. Булар театрининг олдига келганларида, ўйин бошланишига учинчи қўнғироқ ҳам берилган эди. Ойдин, Фонарь тагида.

7 кўчма Бетартиб, бироқ ўзига хос жозибали ҳаракат (ҳайвон ва нарсалар ҳақида). *Шабдада ўйини.* ■ *Ғазаб билан ҳайқириб бурон, Балки қилар минг турли ўйин.* Файратий. *Балиқларнинг бундай ўйинини энди кўриб тургани!* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

8 кўчма Эрмак тарзидаги ҳаракат, қилиқ ва ш.к. *Аччиқ ўйин ширин турмушни бузар.* Мақол. ■ *Ҳар ҳолда, тақдирнинг бунчалик ўйинлари турган бир замонда биз нима ҳам қила олар эдик.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У муҳаббатни ўйин деб ҳисоблайди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Хат сенга ўйин бўлиб қолдими?!* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Ўйин қилмоқ Ўйин, мазах тарзидаги ҳаракат, қилиқ қилмоқ. *-Вой юрагим, вой-вой, — деб атай ерга ағнаб, оғзидан оқ кўпик чиқара бошлади. Унинг ўйин қилаётганини Меъмор сезиб турарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

9 с. т. Унчалик қийин, мушкул бўлмаган иш ҳақида. *Қизники — қийин билан, ўғилники ўйин билан битар.* Мақол.

10 с. т. Сууюёёқ, бузуқ аёл ҳақида.

ЎЙИНБОЗ с. т. Бирор кўнғил очиш машғулотига, ўйинга қаттиқ берилувчи;

ўйинчи. *Бир ёқда қизлар, сатта терилган сарвинозлар, ясанган таннозлар, ҳадсиз ўйин-бозлар.* «Фольклор».

ЎЙИНБУЗУҚИ 1 Ўйиннинг боришига ҳалақит берувчи, уни бузишга уринувчи. *Мактабда танаффус пайтлари шашка ёки волейбол ўйинларида фирромлар, ўйинбузуқилар ҳам бўларди.* Газетадан.

2 айн. ишбузуқи. *Аҳмаджон сўраб оладиган нарсалари бор эди-да: қай бола қандай ишляпти, энг яхшиси ким, ўйинбузуқиси ким.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ЎЙИН-КУЛГИ Кўнғил очиш йиғини, базм; хурсандчилик. *Шу одамлар ҳам ўйин-кулгини билар, шу одамларга ҳам ўйин-кулги ярашар экан-ку!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Аммо Унсиннинг кўнғили ўйин-кулгини кўтармас, шодлик унга бегона эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЙИН-МАЗАХ Кўнғил очиш воситаси; эрмак, ўйинчоқ. *Шаббодада ўйноқлаган шўх пирпиракдай, Унга ўйин-мазах экан бунда ҳар нима.* Ф. Фулом.

ЎЙИНХОНА с. т. Бирор ўйин ёки томоша кўрсатиладиган жой (театр, цирк, кино ва ш.к.).

ЎЙИНЧИ 1 Ўйин с. сфдш; ўйинга тушувчи, ўйнаётган, яхши ўйнайдиган. *Ўйинчи йигит четга чиқиши билан пирриқларига сурма кўйган.. йўғон бир жувон ўртага чиқиб, йўрғалай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ешигина бўлса ҳам, шўх, ўйинчи қиз экан-да.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 Рақсга тушувчи шахс; раққос ёки раққоса. *Шўх йигитлар ўйинчига хушомад қилар, қийқиришар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мажлиснинг шоирлари, ўйинчилари, чилдирмачи ва дуторчилари — барчаси ҳам ҳозир бўлиб, Кумушбигина ҳаммомдан қайтмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Юсуфжон ака Фарғона водийсининг энг ўтқир ўйинчи устозларидан кўп рақсларни ўрганган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

3 кўчма Яхши ўйнайдиган (қ. ўйин 5). *Яна қандай денг, энг ўйинчи, серпарвоз каптарларимдан ажралдим.* А. Қодирий, Обид кетмон.

4 Футбол, шахмат каби ўйинларда иштирок этувчи; спорт мусобақасидаги бирор жамоа аъзоси. «Пахтакор» ўйинчилари. *Уста ўйинчи. Ўйинчилар ҳужумга ўтишди.*

ЎЙИНЧИҚ с. т. Ўйинчоқ, Хусайн Бойқаро набираси Мўмин мирзони тиззасига олди, белида камарга тақилган ўйинчиқ ханжарчасини томоша қилди. Ойбек, Навой. *Марҳамат опангиз тўғри айтяпти.. деҳқончилик ўйинчиқ эмас.* Х. Назир, Сўнас чақмоқлар.

ЎЙИНЧОҚ 1 Болаларнинг ўйнаши, овуниси учун хизмат қиладиган нарса ёки буюм. *Ўйинчоқ сотиб олмоқ. Ўйинчоқ машина.* ■ Буvasи унга дадасига ўхшаб қўғирчоқлар, ўйинчоқлар, ҳар хил ҳайвонларнинг расми солинган китоблар олиб келиб бермасди. С. Анорбоев, Оқсой. *Чиқарманг кўрол, оқмасин қонлар. Китоб, ўйинчоқ беринг бизларга!* И. Муслим.

2 кўча Бировнинг кўнгил очиш воcитаси; эрмак. *Ташландиқ бу қизингиз, қўлма-қўл юрувчи бу ўйинчоқ қизингиз ким-у, сиздек бир меҳрибон онани қон йиғлатган ким? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кимларнинг соф ҳаёти Қўлда ўйинчоқ. Ғайратий.*

3 кўча Бировнинг хоҳишини сўзсиз, кўр-кўрона бажарувчи, итоатгўй; қўғирчоқ. *Мўғуллар ва уларнинг қўлида ўйинчоқ бўлган.. амир Бурҳониддин ташвишга тушиб, бу даҳшатли халқ кўзғолонини бостириш ҳаракатига тушиб қолдилар. М. Осим, Маҳмуд Торобий.*

ЎЙИНҚАРОҚ 1 Вақтини доимо турли ўйинлар билан ўтказадиган, ўйинга берилган; шўх (болалар ҳақида). *Кинотеатрнинг деворлари баланд бўлса ҳам, ўйинқароқ болаларга асло халал бермасди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қўда бўлмишимиз остонамизни сунуриб, ҳол-жонимизга қўймайпти; узатиб, ўйинқароқ қизи тушмагурдан тинчиб қўя қолсакмикан, деган ўйим бор. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар. -Жўра деган бола сал ўйинқароқ чиқиб қолди, гўзага сувни ҳам ўша тошириб юрган, - деди Шокиров. Н. Назаров, Замон.*

2 Уйин-қулги, шўхлик билан ўтадиган. *Ботиралининг бу ўйинқароқ йиллари узоқ чўзилмади. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ЎЙИНҚАРОҚЛИК 1 Ўйинқароқ бўлиш, ўйинқароқ хислатга эгаллик. *..дам олишини тўғри ташкил қила билмаслик ҳам ёшларни ўйинқароқликка.. саёқ юришга олиб боради. Шукрулло, Сайланма.*

2 Уйинқароқ эканлик. *Унинг ўйинқароқлигини ҳамма билади.*

ЎЙИҚ Ўйилган жой; чуқурлик. *Ана шу ўйиқнинг охирига етиб, бир тўда ёввойи чўчкага дуч келдим. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. Форондара - «ғорлар дараси» маъносида бўлиб, бу ерда қадимий ўйиқлар жуда сероб эди. С. Кароматов, Олтин кўм.*

ЎЙЛАМОҚ 1 Фикр-мулоҳаза юритмоқ; фикрламоқ. *Ўйлаб тузилган режа. Кўп ўйла, оз сўзла. Мақол. Ўйламай қилинган иш - бошга келтирар ташвиш. Мақол. ■ У ҳар қанча ўйласса-да, Асқар ака ҳақида ёмон фикрга ботинолмас эди. Н. Фозиллов, Дийдор. Токайгача шу кепатада юрасан, болам, ахир менга ҳам жон керак, ўйласанг бўлмайдими? Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

2 Хаёлидан кечмоқ (кечирмоқ), хаёл қилмоқ. *У баъзан ўғлининг соғ-саломат жангдан қайтишини тилаб.. юртда тинчлик бўлса, умри боқий бинолар қуриб беришини ўйларди. Мирмуҳсин, Мезмор. «Икки қўллаб қандай терар экан-а?» деб ўйлайман ичимда. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

3 Ёдга олмоқ, эсга келтирмоқ; хогирламоқ. *Лекин мен бояги йиғитни ўйлаб, юрагим эзилиб кетяпти. П. Қодиров, Қора кўзлар. Аксинча, ҳар куни минг яшаб, қувнаб, Сен қилган ишларни ўйлайман, ўғлим. Ғайратий. Ҳар куни дадамини бир ўйлаб қўяман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

4 Бирор кимса ёки нарса манфаати юзасидан иш тутмоқ; шунинг дардида бўлмоқ. *Эл-юрт тинчлигини ўйламоқ. ■ Сут соғувчи ҳам, энг аввало, инсон соғлигини ўйлайди. Газетадан. Кўзим очиқлигида қизимнинг тўйини кўрай, деб ўзимни ўйлабман-у, бу тўйдан кейин Насиба нима бўлишини ўйламабман. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Ўзингиз бўласиз, Усмон ака.. биз иқтисодчимиз, даромадни кўп ўйлаймиз. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

5 Хаёл қилмоқ, тахмин қилмоқ, ..деб ҳисобламоқ, тушунмоқ. *Бу ишга раҳбарлик қилсангиз, мен ўйлайман, яна бир хайрли ишни юзага чиқарган бўласиз. Мирмуҳсин, Мезмор. Менинг дўқимдан кейин Одил қизларга хат ёзмайди, деб ўйлайсизми? С. Зуннунова, Янги директор. Зайнаб сиз ўйлаган келинлардан эмас.. худого шукур, ақл-хуши жойида. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қадамни ўйлаб босмоқ Фикр-мулоҳаза билан, ҳар томонини ўйлаб иш тутмоқ. *Мен сизга ёмонликни раво кўрмайман. Қадамин-*

гизни ўйлаб босинг, ука! С. Анорбоев, Оқсой. Адашиш ёмон нарса. Адашиб қолмаслик учун эса қадамни ўйлаб босиш керак. Газетадан.

ЎЙЛАМСИРАМОҚ Бирор нарса ўйлаётгандай бўлиб кўринмоқ, ўйлаб ҳаёл сурмоқ. Алижон ўйламсираб, [Холнисо холага] қараб турган эди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Файзи бир дақиқа ўйламсираб, кейин тавakkал қилиб, электр моторга ток улади. Газетадан.

ЎЙЛАНМОҚ 1 Ўйламоқ фл. ўзл. н. ..«Тушунаман», дегандай имо қилди-да, яна жим, ўйланиб ётаверди. Ойбек, Танланган асарлар. Бу товуш менга жуда чуқур ўйланган қарор жарчисидек эшитилди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Мулоҳаза юритмоқ, ҳаёл билан банд бўлмоқ. Бу ишлар давомида у ҳам Авазни қийнаб юрган нарсалар тўғрисида ўйланар эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Мактабни очмасдан аввал ҳам.. бу тўғрида кўп ўйланди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ЎЙЛИ кам қўл. Ўй-мулоҳаза билан иш юритадиган; фикр-мулоҳазали. Рустам эси кириб қолган.. ҳар гапнинг маъносини тушунадиган бўлган, ўйли, ақли кўп йигит эди. «Муродхон».

ЎЙМА 1 Ўйиб ишланган, ясалган. Ўртада, ўйма ўчоқда катта ҳўл тўнка уйни тутунга тўлдириб, бурқсиб ётади. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ўйиб, қириб, зарб қилиб безак ишлаш усули ва шу усулда ишланган безак, нақш. Гавҳар ойна устига солинган катта бир ўйма нақш олдиди Маҳкамни тўхтатди. П. Қодиров, Уч илдиз. Қоғозни усти ўйма гулли чарм жуздонга тиқиб, қалин китобни варақлашга бошлади. Ойбек, Навоий.

ЎЙМАКОР 1 Тахта, ганч, мрамор ва ш. к. га ўйиб, гул, нақш ишловчи уст. Бу [эшик] қалин, бақувват тахталардан ясалган бўлиб, моҳир ўймакорлар бегаган, уста бўёқчилар нақш берганди. С. Юнусов, Қутилмаган ҳазина.

2 Ўйиб, зарб қилиб ишланган; ўйма. Олтин қуббачалар, ўймакор гуллар билан безанган эшикни очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага кирди. Ойбек, Навоий. Унинг [Абдулла Болтаевнинг] қўли билан қилинган ўймакор нақшлар эскизи 1937 йили Парижда очилган санъат виставкасида ҳам юксак баҳо олди. С. Қодиров, Қирқ китобнинг тўрт

саҳифаси. Табақалари кенг, очиқ турган ўймакор шамшод дарвоза Ҳасан овчини қаврига тортиб, ютиб юбормоқчидай. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЎЙМАКОРЛИК 1 Ёғоч, ганч, металл, тош ва б. ни ўйиш, йўниш йўли билан гул, нақш кабилар ишлаш; ўймакор қасби. Ўймакорлик билан шуғуланмоқ. Ўймакорлик тўғрисида. ■ Ўймакорликнинг чуққисига чиққан Худойберган муҳркани ҳам албатта эслашади. Ж. Шарипов, Хоразм. Уста Усмон ёғоч ўймакорлигини биринчи бўлиб дутор, танбур, рубобга татбиқ этиб, асбобнинг гузал бўлишига эришди. Т. Баҳромов, Оҳанг ҳазиначиси.

2 Бирор нарсага ўйиб ишланган нақш, тасвир ва ш. к. Болалар чизган суратдай соддагина ўймакорликларда.. ҳайвонлар.. одамлар тасвирланган. П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎЙМАЛАМОҚ 1 Ўйиб ташламоқ, ўйиб, чуқурчалар ҳосил қилмоқ. Болалар ҳовли юзини ўймалаб ташлашибди.

2 Уста-уст, давомли тарзда ўймоқ, чимчиламоқ. Умид ўз йўлида давом этди-ю, юрагини яна ногаҳоний бир алам ўймаларди. Мирмуҳсин, Умид.

ЎЙМОҚ 1 1 Бирор нарса билан ковлаб, чуқур ҳосил қилмоқ; ковламоқ. Ерни ўймоқ. Деворни ўймоқ. ■ Тирноқ-ла ер ўйиб, сувлар оқизган Ғариблар аҳволи қоларди тангга. Ғайратий. Аваз учи тирсакка ўхшаш силлиқ тош топиб, бўзни ўйиб, икки қатор чуқурчалар ясади. П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Чуқурча ҳосил қиладиган қисмини ажратиб олмоқ. Мен ҳам лип этиб ҳужрага кириб, хумчадан ёғ ўйиб олдим. Б. Фулом, Шум бола. Мана шу ёлғиз қўлим билан малъун Жапақнинг кўзини ўяман. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 Нақш, гул, тасвир ва ш. к. ишлаш учун бирор сиртга из, ўйиқ туширмоқ. Супадада бир нарча ганчага Наққош уяр сўнги нақшини. Э. Раҳим. Исломуҳжа усталар билан саломлашиб, мрамор тошга Огаҳий шеърларини уяётган Худойберган муҳркани олдига борди. Ж. Шарипов, Хоразм. [Солижон] Такрорлайди дарсларин, Кўздан тугал ўтказар, Тошга ўйган хат каби Пухталаб дилга ёзар. Қ. Муҳаммадий.

4 Емириб, ювиб, чуқур ҳосил қилмоқ. Ойқиз бутун кучини йиғиб, Погодинни сув

уйган чуқурлик қирғоғига судраб келди.. Ш. Рашидов, Бурондан кучли.

5 кўчма Қаттиқ чимчиламоқ. *Роҳила* [қизнин] биқинини ўйиб олди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

6 кўчма Қаттиқ руҳий азоб бермоқ. *Юрак-бағримни ўйдинг, Мени номусга қўйдинг.* Ҳ. Олимжон.

Ўйиб олмоқ Қаттиқ таъсирли, таъзирли гап қилмоқ. *Алим бува мингбошини ўйиб олди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..бирор нарса ни баҳона қилиб, гап билан ўйиб-ўйиб олади.* О. Ҳусанов, Най.

ЎЙМОҚ II 1 Унча катта бўлмаган чуқурлик; чуқурча.

2 Кичкина, тор, бежирим. *Қизнинг қошлари ингичка, кўзлари мастона, сузукдан-сузук, бурни бежирим. Оғзи ўймоқ. Лаблари лоларанг.* Э. Самандар, Тангри кудуғи.

ЎЙМОҚ III *шв.* Ангишвона. *Унинг нозик қирра бурни, ўймоқдаккина оғзи.. биринчи қарашдаёқ Мунавварни ўзига тортди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ЎЙНАМОҚ 1 Дам олиш, кўнгил очиш мақсадидаги бирор эркин иш, машғулот, ўйин билан шуғулланмоқ (қ. **ЎЙИН** 1). *Бекимчочқ ўйнамоқ. Қорбурон ўйнамоқ.* ■ *Шу чоқ кучада ўйнаб юрган қўшнисининг боласи Асад келиб қолди.* «Муштум».

2 Расмий иш-вазифалардан холи ҳолда дам олиш, сайр этиш каби ҳолатларда вақт ўтказмоқ. *Собираҳон, Баҳрини ҳам олиб боринглар, ўйнаб келсин..* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Эрталаб Ёдгор Чарос билан тоққа чиқмоқчи эканини айтганда, Зойиржон қувонган эди.. «Яхши ўйнаб келинглар», деганини эслаб, баттар ўсал бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Мусобақа тарзидаги спорт ўйини билан шуғулланмоқ, шундай ўйинда қатнашмоқ (қ. **ЎЙИН** 2). *Шахмат ўйнамоқ. Бильярд ўйнамоқ. Футбол ўйнамоқ.* ■ *Мирмуродов дастлабки икки ўйинни, атайлаб қилдими ё буш ўйнадими, ютқизди.* «Гулдаста».

4 Қимор ўйинида қатнашмоқ (қ. **ЎЙИН** 3). *-Сиз билан ўйнамаса, ким билан ҳам ўйнайди, — деди гап оҳангини ўзгартириб [Турди-мат чўтал], — товва пуккани ейди, олчи чиккани ейди дегандек, бой берсангиз нима, сиз ҳам ютиб юргансиз.* А. Мухтор, Опасингиллар. *Кеча бироз қарта ўйнаб.. Масковдан келган бир фавуркончи [фабрикант]*

ўрсининг тўрт минг сўмини ютибман. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Тана, оёқ, қўл ва қош-кўзларни куйга муқобил ҳолда ҳаракатлантирмоқ; рақс тушмоқ (қ. **ЎЙИН** 4). *Бу жувон тановарга жуда яхши ўйнайди.* ■ *Раис шавқ-завқ билан ўйнаб, даврани бир неча марта кезиб чиққач, пилдираб бир айланди-ю, беҳосдан Ўрмонжонга ташланди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Саҳна асарида бирор ролни ижро этмоқ. *Гулсун куёв ролини ўйнар, Хонимбиби Кумуш ролида, иккисининг бир-бирисига қараб ўқишган лапарлари барчани кулдириб, ичакларини узар даражада.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Ниманидир қўлда ҳаракатга келтирмоқ, айлантирмоқ ва ш.к. *Фотима ерга қараб, рўмоли учини ўйнаб ўтирарди.* Т. Ашуров, Оқ от. *Шарифжон терган пахтасини чангалида ўйнаб, гоҳ у, гоҳ бу қизга совға қиларди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. *Усмонжон, қўлида ниманидир эзгилаб ўйнаб ўтирган Адолатга қаради.* С. Зуннунова, Гулхан. *Ёрмат.. носқовоғини ўйнаб, ерга тикилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 Бировга гап, сўз билан тегишмоқ; ҳазил қилмоқ. *Ўйнаб гапирсанг ҳам, ўйлаб гапир!* Мақол. ■ *Бугун бўлса [Кумушининг] ўйнаб айтган сўзи жавобсиз ҳам қолдирилиб, бу ҳол яна унинг миясини қотирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 кўчма Турли-туман, шўх, ёқимли ҳаракат қилмоқ (жонивор ва нарсалар ҳақида). *Ҳовузда балиқлар тиниқ сувни тўлқинлатиб ўйнайди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Чайқалади денгиз беором.. Оқ чечакдек кўпниклар ўйнар.* Ғайратий. *Духоба гулларга дудоқ тегизиб, Ҳар саҳар шабада ўйнаб ётади.* Уйғун. *Беланчак бошида ўйнар парча нур.* А. Орипов.

10 кўчма Кўрк, гўзаллик акс эттириб ҳаракатланмоқ, пирпирамоқ, диркилламоқ, *Қизнинг қош-қовоқлари ўйнайди.* ■ *Унинг [Инобатнинг].. озиб, кичкина бўлиб қолган юзи, узун киприклари ҳаяжон билан ўйнар эди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. *Лаъли паранжани-чачвонини оппоқ билагига ташлаб, севганига термилиб қолган; қора атлас кўйлагини туртиб чиққан қабарик кўкраги бекни телба қилар даражада ўйнаб турибди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

11 Ирғишлаш, шох ташлаш ва ш.к. тарздаги ўйноқи ҳаракат қилмоқ. *Осмонда озод қушлар ўйнаб-ўйнаб парвоз қилади. С. Сиёев, Ёруғлик. Эллигида айғир отдай ўйнайди. «Ойсулув».*

12 *кўча* Қабариб, бўртиб чиқмоқ (мушак, томир кабилар ҳақида). *Териб қўйилган ялаоқ, гиштар устига чўкиб, томирлари ўйнаган, қалтироқ кўлига мўлгина нос тўкиб, тил тагига отди. Мирмуҳсин, Бир хумча тилла. Машқ қиламан ҳар куни, Мускулларим ўйнайди. Ю. Ҳамдам.*

[Бировнинг] *ноғорасига ўйнамоқ қ. ноғора. Тупроғи ўйнамоқ* Тупроғи кўп миқдорда чиқиб ётмоқ. *Ётоққа кираверишдаги тупроғи ўйнаб кетган энсиз йўлакнинг бурчагида тагига занглаган челақ қўйилган дастшўй жами уч хонада истиқомат қилувчилар учун хизмат қиларди. С. Кароматов, Олтин қум. Юрағи ўйнамоқ қ. юрак 1. Қаллиқ ўйнамоқ этн. Расмий никоҳ тўйдан аввал бўлажак келин билан яширин учрашиб турмоқ.*

ЎЙНАШ 1 *Ўйнамоқ* фл. ҳар. н. *У жуда зеркиб, нима ўйин ўйнашни, ким билан ўйнашни билмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 *кўча* Никоҳсиз яқин муносабатда бўлувчи эр киши ёки аёл (бир-бирита нисбатан). *Ўйнашга ишониб, эрсиз қолдим. Мақол. ■ Расми, қиз бузилса, уни ўз ўйнашига беришади. Ойбек, Танланган асарлар. Бўронбек ўйнашининг чинакам гўзаллигига қаноат ҳосил қилгандан кейин, отига ҳаради. Х. Фулом, Машғал.*

ЎЙНАШЛИК *Ўйнаш* билан бўладиган муносабат, алоқа. *Одамнинг шундай хотини бўлса, боласи бўлса-ю, бировларнинг хотини билан ўйнашлик қилса-я. И. Ақром, Адолат.*

ЎЙНАШМОҚ 1 *Ўйнамоқ* фл. бирг. н. *Кетишдилар қувлашиб, Ўйнашиб кула-кула. Т. Тўла. Болалар ҳар кунгидақа ошиқ ўйнашмади.. китобчаларни томоша қила бошлашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 *Жиддий эмас, ҳазил-хузул муносабатда бўлмоқ, менсимай муомалада бўлмоқ. Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан. Мақол. ■ Бу — бир кишининг чорак умри деган гап. Ҳа, қонун билан ўйнашиб бўладими! С. Анорбоев, Оқсой.*

3 *Ўз никоҳида бўлмаган шахс билан яқин алоқада бўлмоқ. Хуморхонни олмасдан, шундай ўйнашиб юраверсангиз бўлмасмиди? А.*

Қаҳқор, Оғриқ тишлар. Ўша Холмат жик-какка ҳам ўйнашиб теккан. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ЎЙНОҚ *позт. 1* Тез ва енгил ҳаракат қиладиган; шўх. *Шаҳарнинг қалби Тўлқин бошлайди. Ўйноқ сувардек. Уйғун.*

2 *Завқ-шавқ бахш этадиган; енгил, шўх. Кунлар келар, ўйноқ созининг Севзиларни қилур тарона. Файратий.*

Юрак ўйноғи қ. юрак 1.

ЎЙНОҚИ 1 Тинч турмайдиган, серҳаракат; шўх. *Сойтўпининг аёллари хушрўй, ўйноқи бўлади. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Махсус мулозимлар. ўйноқи отни етаклаб келтирдилар. Ойбек, Навоий.*

2 *кўча* Енгил ва ёқимли; шўх. *Баҳорнинг ўйноқи еллари. ■ Машинанинг дарчасидан кираётган ўйноқи шабада дилларни қитиқлайди. Т. Расулов, Марҳамат.*

3 *Завқ-шавқ бахш этадиган; шўх. Сафарда ҳамроҳларига латифалар, ўйноқи қўшиқлар айтиб, кулдириб юради. М. Осим, Элчилар. Бироздан сўнг Хоразмнинг ўйноқи куйлари чалиниб, шўх лазги бошланди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

4 *кўча* Оёғи енгил, суюқ. -*Поччангнинг феъли-атворини биласан-ку, ўлғудай енгил, ўйноқи, — деди Ҳалима. Х. Назир, Ўтлар туташганда. Жамшид базмини қурдик денглар. Жонон ж-жа ўйноқиға ўхшайди, сизни ҳам илб кетибди-да! С. Анорбоев, Оқсой.*

ЎЙНОҚЛАМОҚ 1 Тинч турмай, турли ҳаракатлар қилавермоқ, ўйнаб кетмоқ, ирғишламоқ. *Қўзичоқлар ўйноқлайди. ■ Қуён боласи ўйноқлаб, оёқларини осмонга отиб югурар эди. Х. Тўхтабоев, Шошқалоқ. [Балиқ] Гоҳ ўйноқлар, гоҳ орқаси билан ётар, билтангларди. Ж. Шарипов, Хоразм. «Оқтой» анчадан буён яйдов юргани учун, арава шотиси остига асти рўпара келмай, ўйноқлаб кетаверди. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 *кўча* Шўх ҳаракат қилмоқ, ўйнамоқ. *Шеърда Чирчиқ дарёсининг ўйноқлаб оқиши, табиат манзарасининг тасвири ортиқча. Э. Охунова, Пахтазор куйлари.*

3 *айн. ўйнамоқ 12. Бирдан кўк томирлари ўйноқлаб чиққан.. Бектемир ака кўз олдига келди. А. Мухтор, Чинор.*

ЎЙПАРАСТ *Ўй* суришга мойил, кўп ўй сурадиган. *Мен хаёлни шеърга солдим, Ўйпараст бўлма ва лек, Бесамар бўлса сени*

Бир кун хароб айлар хаёл. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

ҲЙҶАН 1 Ҳй билан банд бўлган, Ҳйга чўмган. У шундай Ҳйчан, паришон ҳолатда булуққа яқинлашди. М. Исмоилий, Фарғона т.о. Нигора юлдузларга Ҳйчан тикларкан, киприкларида Ҳша юлдузлардек жилвала-нувчи ёш томчилари қотди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ҳйга, хаёлга кўп бериладиган; Ҳй, хаёл билан доимо банд бўладиган. Ҳйчан қиз. ■ Бу ёлғиз ҳорғинликдан эмас, икки кун ичида кўрганлари уни қандайдир Ҳйчан, камгап қилиб қўйганди. Ойбек, Куёш қораймас.

3 Ҳйга чўмганлигини акс эттириб турган. Чол Ҳғлининг Ҳйчан кўзларига термилиб, Ботиралидан гапира кетди. Ҳ. Гулом, Машғал. Исроил Норматнинг Ҳйчан юзига қаради. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Тинч ва соқин; худди хаёл сургандай. Ҳйчан оқшомлар! Салқин оқшомлар! Нашъага элтар. М. Шайхзода. Ҳйчан кеча, тун ичра танҳо, Рауф Парфи, қолдик икковлон. Р. Парфи, Кўзлар.

ҲЙҶАНЛИК Ҳйчан ҳолат. -Лекин, - деди Адолат Ҳйчанлик билан, - дадамга ҳали кўринганим йўқ. С. Зуннунова, Гулхан. Унинг нозик қирмизи юзиде хафалик.. кўзлариде чуқур Ҳйчанлик бор эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲЙЧИ Ҳйга, хаёлга кўп бериладиган ёки кўп Ҳйлайдиган киши. Ҳйчининг Ҳйи бит-гунча, таваккалчининг иши битади. Мақол.

ҲКИЛ [а. وكيل - ишончли, ваколатли шахс] шв. этн. Никоҳ пайтида йигит ёки қиз томонидан кафилликка Ҳтувчи, вакиллик қилувчи киши; вакил. Ҳкил ота. Ҳкил она. ■ [Авас:] Мен сизни булак одам деб туриб эдим, мен гапу авзойингиздан билдим: отамнинг Ҳкил энаси экансиз. «Балогардон».

ҲКИН: Ҳкинга тушмоқ Ҳкинмоқ, афсусланмоқ. Тракторчилар Анор ака келганда, ҳазиломуз кутиб олган бўлсалар, унинг бу гапидан кейин хонадагилар бир-бирига қараб қўйишди. -Ҳкинга тушганки, келган-да, - деди кимдир ёнидаги шеригега пичирлаб. С. Маҳкамов, Катта рудда.

ҲКИНИШ 1 Ҳкинмоқ фл. ҳар. н. Бунарсани илгари Ҳйламагани учун афсус қилди. Лекин энди Ҳкиншининг фойдаси йўқ эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. Ҳкинч. Элмурод уни яхшигина кўзатиб, ундан бирор Ҳкинши изларини кўрмади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҲКИНМОҚ 1 Пушаймон бўлмоқ, афсус қилмоқ (асосан, Ҳз иши, қилмишидан). Баҳодир ножўя ҳаракати билан Оқилани хижолатга қўйганидан қаттиқ Ҳкинар, лекин иш Ҳтган эди. М. Жалолиддинова, Кейинроқ, У [Умурзоқ], иш билан овора бўлиб кетиб, кечадан бери Ҳйга келолмаганидан Ҳкинди, Ҳз-Ҳзини бепарволикда койиди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Дарбадарликдан, Ҳзининг симобдай беқарор саёқлигидан жуда Ҳкинар эдим. Ф. Гулом, Шум бола.

2 Умуман, хафа бўлмоқ, куйинмоқ. Адолат фронтдан хат келганига хурсанд бўлди. Хурсанд бўлди-ю, Норматни, Олимжонни эслаб Ҳкинди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Унинг ҳазиллашиб бирон сўз айтмаганига қиз хурсанд бўлди, лекин шу билан баробар, кутилмаган бепарволигига Ҳкинди. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҲКИНЧ Номақбул, кўнгилсиз иш, ҳодиса ва уни тузатиб бўлмаслик тўйғуси туфайли юз берадиган ғамгинлик, хафалик; афсусланиш, афсус. -Кўвончми, Ҳкинчми, билиб бўлмайдиган аллақандай бир ҳис ичимни тимдалайди, - деди йигит. С. Аҳмад, Таъзим. Зумрад бу сўзларни шу қадар Ҳкинчи, ажабланиш ва даҳшат билан айтдики, Самандарнинг кўзларидан дув ёш чиқиб кетишига оз қолди. С. Кароматов, Қалбимда куёш. Ёрмат ёшли кўзларини йилтиратиб, Ҳкинч билан бошини тебратиб турди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲКИНЧЛИ Ҳкинч ёки афсусланиш ҳисси сезилиб туриадиган, Ҳкинч ифодаловчи. -Мен бечора.. - деди Искандаро Ҳкинчли товуш билан. Ойбек, Нур қидириб.

ҲКИРИК Қаттиқ йиғи овози. Ойимбиби бу Ҳкирикдан бир чўчиб тушди, кейин шошилиб ўрнидан турди-да, ошхонага кириб кетди. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. [Ҳаққул ота] Юрагининг бир парчаси узилгандай, сийнасидан қаттиқ Ҳкирик чиқаркан, Ҳўхра буви кўрқувдан эсини йўқотгандай бўларди. Ҳ. Назир, Сув гадоси - оқпадар..

ҲКИРМОҚ 1 Кучли овоз чиқармоқ (йиғи овози ҳақида); ҳўнграмоқ. Кутилмаганда Рихси холанинг кўнгли юмшади-ю, Ҳкириб йиғлаб юборди. П. Қодиров, Қора кўзлар.

2 Бақирмоқ, бўқирмоқ (инсон ва баъзи йирик ҳайвонлар товуши ҳақида). *Ҳоким халққа минг аллозда ўқириб, ҳаммани ҳақорат қилиб.. уйига қайтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Оғир юкли туялар буйинларини осмонга кўтариб ўқирарди.* Ш. Тошматов, Эрк хуши. *Жадал келаётган катта айиқ жуда кунук ўқирарди.* Газетадан.

3 кўчма Қаттиқ овоз чиқармоқ (жонсиз нарсалар ҳақида). *Ташқарида шамол ҳамон ўқирар.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Ўқириб тўхтади сўнги замбарак, Жаҳаннам худоси қаҳ-қаҳдан тинди.* Ф. Фулом.

ЎКРАМОҚ айн. **ўқирмоқ** 1. -Эй худо, нима гуноҳ қилдим мен сенга! — бошини столга қўйиб, ўқраб йиғлаб юборди Адолат. С. Зуннунова, Гулхан. *Марзия бўш стулларга тикилиб.. ўқраб йиғлабди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎКРАНМОҚ шв. Эркаланиб босиқ овоз чиқармоқ; пишқирмоқ (от ҳақида). *Қашлагани отга ёқиб қолибди, Украиниб у гир айланиб турибди.* «Алпомиш». *Куйни тушунмаётгандай отлар ҳам жим, ўкранмас, ҳўкизлар ҳам кавш қайтармай.. пиш-пиш нафас олиб, жим турардилар.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎКСИЗ 1 Ота-онасиз, етим. *Ўқсиз болалар.*

2 Бирор ёрдам берадиган кишиси йўқ; ҳимоясиз, бахтсиз, бечора, ўқсик. [Маҳкам:] *Бу қандай зўравонлик! Қўл-оёғимизда кишан! Ўқсиз она! Бахтсиз Иқболлой. Миршабдан калтак еди-я!* Н. Сафаров, Уйғониш.

3 Ғам ва ҳасратни ифодалайдиган; ғамгин. *Умидсизлик, ўқсиз руҳ уни [Машҳадийни] бир зум ҳам тарк этмайди.* Ойбек, Навоий.

ЎКСИЗЛАНМОҚ Ачиниб афсусланмоқ, хафа бўлиб қолмоқ; ўқсинмоқ. У [Бектемир] *дадаси кетидан томошага.. боролмай қолган боладек, ўқсизланди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

ЎКСИК 1 сфт. Бирор нарсадан афсусланиб хафа бўлган; эзилган; ғамгин, қайғули. *Ўқсик кўнгли.* ■ *Гудакнинг ўқсик йиғиси Ойша отага қаттиқ таъсир этди.* М. Исмоилий, Озодлик гулини ҳидлаган киши.

2 от Бирор нарсадан афсусланиб хафа бўлиш туйғуси; хафалик, ғам, қайғу. У [Хури] *кўкрагини тўлдириб хўрсинди.* Қалбида зўр ўқсик бор эди. Н. Фозилов, Оқим.

ЎКСИКЛИК Ачиниб афсусланиш; хафалик, ғам, қайғу. *Ой нуридай кўзинг порлар яшин аралаш, Варақланар ўқсикликнинг дафтарин қати.* Ф. Фулом.

ЎҚСИМОҚ Бирор нарсага эриша олмаганлиги, бебаҳраллиги, камситилганлиги ва ш. к. учун афсусланмоқ, хафа бўлмоқ, ғам чекмоқ. *Иккинчи она ва унинг болалари Очилга ёмон кўз билан қарашмаса ҳам, ҳар ҳолда, у бегонасира, сал нарсани кўнглига олиб ўқсир эди.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Бу гапларни эшитиб, Полвоннинг яримта кўнгли яна баттар ўқсиди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ЎҚСИНМОҚ айн. **ўқсимоқ.** *Элмурод, унинг [Гулсумнинг] бу қадар ўпқаси тўлиб, ўқсиниб йиғлашининг сабабини суриштиришдан илгари, уни юпатиш лозим, деб ўйлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. [Хўлқар:] *Ойим раҳматли мени қиз туққанларидан ўқсинар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎҚТАМ 1 Бошқаларга ўз таъсирини, сўзини ўтказадиган; шижоатли, ўткир. *Маҳалланинг ўқтам йигити.* ■ *Урмон полвон, Бозор амин, Ҳайит амин ва бошқа ўқтамроқ одамлар миришаб билан бирга даҳлизга қараб югурдилар.* С. Айний, Қуллар. *Шакарнинг димоғи баланд, айтгани айтган, дегани деган.. тенгқурлари ичида ўқтам бўлиб, башанг кийиниб юрарди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

2 Ҳиммати улуғ, олийжаноб, ҳотам, сахий. *Бўрихўжа уйда ҳам ўқтам: синглисига дашном беришдан ўзини тиярди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Уша барно йигит — ўқтам бир аскар Юртини асрайди ёмон кўзлардан.* Б. Бойқобилов.

3 кўчма Ёқимли, хуш ифодали. *Энди унинг ўқтам гаплари, қисқа, муайян буйруқларидан мамнун эди.* О. Ёқубов, Ларза. *Авазнинг қадди расо, бир мўйи қилт этмай, тахт томонга ўқтам боқиб турарди.* С. Сиеёв, Аваз.

4 Ўқтам (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЎҚТАМЛИК Ўқтам шахсга хос хислат, хатти-ҳаракат. [Мутал] *Шундай ишонч, шундай ўқтамлик билан гапирдики, гўё уч кун давом этган тергов унинг фойдасига ҳал бўлган!* О. Ёқубов, Ларза. *Ғайратнинг юрагида кучли бир шиддат, ўқтамлик, йигитларга хос ғурур борлигини Иқлима сезарди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЎКЧА *шв.* Оёқ кийимининг товони остига қоқилган қалин чарм; пошна. *Оёғида ўкчаси баланд қизил этик, елкасида милтиқ..* С. Сиёев, Аваз.

ЎКЧАЛИ *шв.* Пошналик, баланд пошналик. *Тўғайсари уларга тил учида салом бериб, ўкчали этигини суғурди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЎЛ-А *унд. с.* Бирор кимса ўз қилмишига яраша жазо олганда ёки унинг қилмишлари ўйлаганидек натижа бермаган ҳолатда унга таъна сифатида айтиладиган ибора. *Ул-а, қўлга тушидинг-ку! Ул-а, аҳволинг шу экан-ку!*

ЎЛАЙ: **вой ўлай** *унд. с.* Бирор нотўғри иш ёки ҳатти-ҳаракат туфайли ҳаяжонга тушганликни ифодалаш учун қўлланади (одатда, хотин-қизлар нутқида). *Вой ўлай, нима иш қилиб қўйдинг!* ■ *Вой ўлай, мен қандай қилиб айтаман?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎЛАКСА 1 Ўлган нарса; ўлик. *Баъзан ҳуриб қолади Ўлакса қидирган ит.* Файратий. *Девор ковагида моғор босиб ётган ўлаксага қўл уриб нима қиласиз.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 Ўлар ҳолатга етган, ўта заиф, ўлимтик. *Ўлакса от. Ўлакса товуқ.*

3 Шундай ҳолатли нарсага нисбатли ҳақоратни билдиради. *..солиқни туламайсан, йиғим деса, жонинг бўзгинга келади, ўлакса!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 *с. т.* **Ўлаксахўр.** *Мен бу софликка ўлак-са кузғунлар қўнишини истамайман.* А. Мухтор, Чинор.

ЎЛАКСАХЎР 1 Ўлган жониворларни ейдиган, ўлимтик билан овқатланадиган. *Ўлак-сахўр, сен мени ея олмайсан.* С. Азимова, О, Лайло.

2 *айн. тасқара 1.* *Боғда бургут, лочин, қарчиғай, қирғий, калхат, бойқуш, ўлаксахўрдан тортиб олатўғоноқча.. томоша қилишди.* Н. Назаров, Замон.

3 *қўчма* Ишламай, бошқалар ҳисобига яшайдиган; текинхўр. *-Сабаби маълум, — деди отам, — агар ҳашар тамом бўлса, бу икки юз ўлаксахўр текин овқатни қаердан топади ва отлари учун бепул ем, беда қаердан келади.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ЎЛАМСА *шв. айн. ўлакса 1.* *Бу бўрилар ушанинг битта-яримта ўламсасини еб.. юришади.* Н. Қобил, Бурдой пишиғига етмаганлар.

ЎЛАН 1 *айн. ўт II.* *Қўм-қўк ўланлар ва уларнинг орасидан илон изи бўлиб, қуёшнинг нурида кумуш тасмадай ярқираб турган ариқ ва ариқчалар кўриниб туради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Енгилгина эсган шамол димоққа турли ўлан исларини келтириб урар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎЛАН II Халқ оғзаки ижодида, одатда, тўй, гап-гаштак ва ш.к. да ижро этиладиган ашула, кўшиқ. *Ўлан айтмоқ.* ■ *Қора-қора қўзилар Қўйни бошлар, ёр-ёр. Қалам қошли янгалар Ўлан бошлар, ёр-ёр.* М. Алавия. *Шўх-шўх парвоз этар ўлан овози, Бахшининг қўбизи, созанда сози.* С. Жўра. *Тенгдошлар қўшиғи — дўстлик ўлани Қуёш йўлларида кетсин жаранглаб.* С. Акбарий.

ЎЛАНЗОР Турли ўт-ўланлар ўсган майдон; ўтзор. *Дарё, ўша ўланзор қирғоғу.. ёввойи жийда кундасидан бўлак ҳеч нима йўқ эди.* Р. Бекниёз.

ЎЛАНЧИ Ўлан айтувчи, кўшиқчи. *Жуда сулув қиз, ўланчи қиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эшигида неча қўшчи, қўлончи, Бари — полвон, бари — чечан ўланчи.* М. Алавия.

ЎЛАРДАЙ *айн. ўларча.* *Ўлардай зиқна. Ўлардай ўжар. Ўлардай ишламоқ. Ўлардай чарчamoқ.* ■ *Заргаров Қутбиддиновни ўлардай калака қилиб, тоза аламини олди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

ЎЛАРМОН 1 Нафсини тия олмайдиган; очкўз. *Ўлармон ҳўкиз болтадан тоймас. Мақол. Ёмон отга ёл битмас, Ўлармонга мол битмас.* Мақол.

2 Ўта берилган; муқкасидан кетган. *Ичкиликка ўлармон одам.* ■ *Ишратга ўлармон, нафси ёмонлар Хун дея, қул дея, пул дея босди.* М. Шайхзода.

ЎЛАРМОНЛИК Ўлармонга хос хислат, ҳатти-ҳаракат. *..устоз Қавомнинг «ўлармонлиги», беш қўлини баробар оғзига тақийши ҳақида.. турли гаплар юрарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎЛАРОҚ *кт.* Гапда ўзидан олдинги сўз ёки ибора маъносини таъкидлаш ва уни гапнинг кейинги бўлаги билан боғлаш учун қўлланадиган сўз. *У [Юсуфбек ҳожии] биринчи мартаба ўлароқ ўзининг ички касалини Нормуҳаммад қўшбегига очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу ерда ер ислоҳотининг фойдасига ўлароқ бирмунча сўзлар бўлиб ўтди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎЛАРЧА Ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари; ўлғудай. *Уларча очкўз. Уларча ичи қора.* ■ [Ойқиз хола:] Ёлғиз болам ўксимасин, яхши ўссин, деб мушук боладай папалаб катта қилдим. У бўлса ўларча ўжар, биркесар бола чиқди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ЎЛАСИ: ўласи қилмоқ Ўлар ҳолатга келтирмоқ, чала ўлик қилиб ташламоқ. *Уласи қилиб урмоқ.* ■ *Мардон уларнинг [жаллобларнинг] гапига унамаганда, товонига беҳи таёқ билан уриб ўласи қилдилар.* М. Осим, Элчилар.

ЎЛАТ Одам ва ҳайвонларда ўлат таёқчаси кўзгатадиган ўткир юкумли касаллик; кўплаб ёки ёппасига ўлимга сабаб бўладиган касаллик, мас., вабо. Қишлоқлар узоқ давом этган ўлат ёки уруш натижаларида хароб бўлгандай вайронликка юз тутган. А. Қаҳҳор, Сароб. *Бу аҳвол умумий вабо ва ўлат эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

Ўлат тегмоқ Ўлатга дучор бўлмоқ. *Чиндан ҳам у ўзини танимаслик даражасида олдирган, ўлат теккан кишилардек, кўзлари ичига чуқиб кетган эди.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.

ЎЛГАНДА с. т. 1 Фейлнинг тасдиқ шакли билан қўланиб, инкор маъносини ифода қилади; ҳеч қачон. *Ўлганда ақл киради сенга!* Ўлганда одам бўлади!

2 Энг камида, кам деганда, ҳеч бўлмаса. *Бу чамадон ўлганда йигирма кило келади.*

ЎЛГУ(Н)ДАЙ, -дек 1 Ўладиган даражада, ўласи қилиб. *Бек хирмонда бекиниб ётган деҳқонни ўлғудай калтаклади.* Ф. Расул, Адолат. *Дарров бир киши аравага юборилди, биттаси, ўзига келармикан деб, ўлғудек бўлиб ётган Эсонбойнинг юзига сув сеппи эди, қимир этмади.* А. Қодирӣй, Улоқда.

2 Ниҳоят даражада, ҳаддан ташқари; ўларча. *Кўринишида мутавозе, лекин аксари ҳақиқатда ўлғудай кибри, димоғдор мусулмон бойларини кўриш мумкин.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўлғундай безбет экансан-да, Набиғул!* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Қаримжон буюш-баёвгина, ўлғудек содда, бўшашган эди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ЎЛГУНЧА 1 Ўлмоқ фл. чегара шакли. *То ўлғунча шу ўлкада қол.* Ҳ. Олимжон.

2 айн. **Ўлгу(в)дай.** *Ўлғунча бахил. Ўлғунча инжиқ. Ўлғунча калтакламоқ.* ■ *Маҳдум уларни ўлғунча ёмон кўриб.. эшикдан қай-*

таришига тиришар эди. А. Қодирӣй, Мехробдан чаён.

ЎЛДА-ЖУЛДА рвш. 1 Тартибсиз сочилган ҳолда, ҳар қаерларда. [Зухра:] -*Идора-сида тартиб йўқ, хўжалиги ўлда-жўлда деса-санг-чи!* — *деб жаҳли чиқар эди.* С. Анорбоев, Оксой. *Чарчаб қолишиди йўлда, Қанчаси қолиб кетди, Етолмай, ўлда-жўлда.* Т. Тўла.

2 Охиригача етказилмаган, чала ҳолда. *Энди биз бу ишни ўлда-жўлда ташлаб кетмаймиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ЎЛЖА 1 Душман устидан ғалаба қилиш туфайли қўлга киритилган нарса. *«Ҳозилар» эрталаб соат ўнларда уйқудан уйғондилар, сўнгра ўлжа ва тутқунларни бўлиш иши бошилди.* С. Айний, Қуллар. *Элмурод кечаёқ раисга ваъда қилган, қишлоқда қўлга туширилган ўлжа қуролларни топширди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Сафарқул ўлжа милтиқларни ўз одамларига кўтартириб, кўчага чиқди.* С. Айний, Қуллар.

Ўлжа қилмоқ (ёки олмоқ) 1) куч ишла-тиб қўлга киритмоқ. *Ёш экан, жон ширин, ваҳм олади. Номард бўлса, отни ўлжа қилди.* «Ширин билан Шакар»; 2) кўчма кест. қулай фурсатдан фойдаланиб, бирор нарсани текинга олмоқ, ўзлаштирмоқ; ўғирламоқ.

2 Овда қўлга тушириладиган, тутиб ёки отиб олинадиган нарса; ов. *Ўрмон қатларидан шиддатли овоз, Ўлжасини титар ёввойи махлуқ..* С. Ақбарӣй. *Пастлаб келиб, энди ўз ўлжалари устига қўнмоқчи бўлаётган қора қушлар бирдан баландлашди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Кечки пайт улар қармоқларни соҳилга боғлаб қўйиб, каттагина ўлжа билан қайтдилар.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

ЎЛИБ-НЕТИБ: **Ўлиб-нетиб қолмоқ** Ўлиб қолмоқ ёки бошқа бир фалокат юз бермоқ. *Киши молини сақлаш бениҳоят қийин, ука.. Ўлиб-нетиб қолса, балога мен қоламан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎЛИБ-ТИРИЛИБ Бутун кучни сарфлаб, астойдил ҳаракат қилиб, тиришиб; тиш-тирноғи билан. [Норбой ота:] *Ўлиб-тирилиб ҳисор зотини хиллаганман, юз йигирма-тадан кўзи олганман.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Бизлар кўчага чиққанзимизда, фашистлар ўлиб-тирилиб қаршилиқ кўрсатишарди, баёзилари машиналарда қочишарди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ЎЛИК 1 Ҳаёти тугаган; ўлган, жонсиз; зид. **тирик**. *Солдилар бир навиға [тобутга] икковни — Жонсиз келину ўлик куёвни. Алишер Навоий. Жой олди кучоғиндан Сонсиз ўлик тан. Ким не қилди кимларга, Билмайсан, недан? Файратий.*

2 от Жонсиз тана; жасад, мурда. *Кейинги вақтларда жаноза ўқиб, ўлик кўмиш одади ҳам барҳам еди. С. Айний, Қуллар. Кучалар тўла ўлик.. Куйиб булган бинолардан тутун бурқсайди. Шухрат, Шинелли йиллар. Аваз ветарачни қақирган эди, қўйларнинг ўлигини кўриб: — Ёндириб, кўмиб ташланглар, — деди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

3 кўчма Ўз хусусиятини (сифатини) йўқотган, қотиб, яроқсиз ҳолга келган. **Ўлик оҳак. Ўлик цемент. Ўлик чигит.** ■ **Оҳак қиёми кетса, Қотиб бўлар ўлик ганж.** К. Муҳаммадий.

4 кўчма Жон асари йўқ, мурданики сингари. *Ўртада ўн тўртта минглик қоғоз уюмини кўргандагина, Қўлматқоранинг ўлик кузларига пича жон кирди, ўрнидан қўзғалиб, чўкка тушиб ўтирди. А. Мухтор, Опасингиллар. ..Мастуранинг юзидан ўлим пардаси кўтарилгандай, ҳаёт тўла кузлари ўлик юзига жон киргизгандай бўлди. А. Қаҳҳор, Минг бир жон.*

5 кўчма Ҳаётдан нишона йўқ; кимсасиз, ҳаракатсиз. *Ушандай ўлик қишлоқда бойқушага ўхшаб кимдир истиқомат қиладди. С. Анорбоев, Оқсой. Кимсасиз, ўлик кўринган дашт одамлар билан жонланиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

6 кўчма Таъсирсиз, ҳис-ҳаяжон уйғотмайдиган, зериктирадиган. *Кундалик ҳаётимизда шунақа ўлик нутқларни озми эшитамиз! А. Қаҳҳор, Қуюшқон. Заруратсиз, ички дардсиз, эҳтироссиз ёзилган асар ўлик бўлади. Газетадан.*

7 Бисотда сақланадиган, ишлатилмайдиган мол ҳақида (маблағга нисбатан қўлланади). *Ҳеч нарсани олдин олиб қўйиш керак эмас, чунки пул бекор банд бўлиб, ўлик ҳолда қолади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Ўлик табиат Ҳайвонот ва ўсимлик оламига мансуб бўлмаган нарсалар; тирик организмлардан бошқа жисмлар мажмуи. **Ўлик тиллар** Ёзма манбалардан маълум бўлган, ҳозир кундалик ҳаётда қўлланмайдиган тиллар. **Ўлик уйқу қ. уйқу 1. Ўлик эт** Тирик организмнинг касаллик ёки қариш туфай-

ли ўсиш, ривожланишдан тўхтаган, кўпинча кўчиб, тушиб кетадиган қисми. **Яранинг ўлиги** Яра ичида қотиб қолган фасод. **Ўлса, ўлиги ортиқ** Бир неча марта яхши. ..ўзи кўчиб қирган уйнинг ҳам эски кўрғончасидан «ўлса, ўлиги ортиқ» бўлиб, бола-чақаси яйраб қолганини мақтай кетди. Ҳ. Назир, Сув гадо-си — оқпадар..

ЎЛИКХОНА Мурда сақланадиган, ёриб текшириладиган ва кўмиш учун бериладиган махсус бино.

ЎЛИМ 1 биол. Организм ҳаёт фаолиятининг бутунлай тўхташи, тугаши; ортага қайтмас жараён, ҳужайра ва тўқималарда физиологик жараёнлар тўхтаб, ортага қайтмас ҳолат содир бўлиши.

2 Инсон ёки ҳайвон ҳаётининг тўхташи; вафот, қазо. *Отнинг ўлими — итнинг байрами. Мақол.* ■ *Гулнор ўлимнинг учинчи кунни Самарқанддан уларнинг бир қариндоши.. келган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Белбоғ олиб келган одам ўлим олдидан марҳумнинг нималар дегани ва қайси самоварда учратгани, бировни кўп тилга олганини сўзлади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Жон таслим қилиш, жон бериш жараёни, вақти. *Майли, сиз учун ўлимга ҳам тайёрман. П. Қодиров, Қора кўзлар. Лекин Гулнорнинг ўлими олдидан айтган сўзларини Гулсумбиби ўз эрига уқтирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Хайрият, ўлим чекинди, икки ойдан сўнг бемор оёққа турди. Газетадан.*

4 с. т. Ўлим юз бериши ва у билан боғлиқ ҳолат, шароит, жараён. *Ўзингиз биласиз, бултур падар марҳум бўлган эдилар, бугун бошимизга яна ўлим тушадиган бўлиб қолди, тоғам Ҳомидни алақимлар чавоқлаб кетибдилар! А. Қодирӣй, Ўтган кунлар. Ўлим — тўй эмас, борнинг пулини сочади, йўқнинг сирини очади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

Ўлим жазоси Айбдорни ўлдириш кўзда тутилган жазо чораси. *Бу ярамаслар ўлим жазосига ҳукм этилди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўлим тўшаганда ётибди Ўлими жуда яқин, ўлим ҳолатида. Ўлим тўшагида ётганида ҳам ҳазилини қўймаган эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Ўлимдан хабарим бор, бу гапдан (ёки нарсадан) хабарим йўқ Бирор нарсадан хабарсизликни алоҳида таъкид билан ифодаловчи ибора. Бекор гап!*

Ўлимдан хабарим бор, бу гандан хабарим йўқ.. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЎЛИМ-ЙИТИМ Ўлим ёки бошқа бир сабаб билан ажраб қолиш, абадий йўқотиш. *Ҳар нарса бўлса бўлсин — ўлим-йитим бўлмасин. — Илҳомжон, ўз одамага кўра, яна бахтсиз ҳодисалар, ўлим-йитим ҳақида гапира бошлади. Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.*

ЎЛИМЛИК этн. Кимсанинг ўз дафн маросимлари учун олдиндан ажратиб, сақлаб қўйган буюмлари ёки пули. *68 ёшли кампир Ҳамро хола машина ҳайдашни билмайдиган ўғлига «Москвич» олиб берибди. Бу машина кампирнинг ўлимлиги эмиш. И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. Меҳрибон буви. эски пешонабоғига тугилган бир даста пулни чолига узатди: -Мана буни қўшиб қўйинг, буvasи, ўлимлигимга йиғувдим. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ЎЛИМНОМА кам қўл. Бирор кимсани ўлдириш, йўқ қилиш ҳақидаги ёзма ҳукм ёки буйруқ. *Зарба бердик беомон бир яшин каби. Улимнома бўлмишди халқнинг газаби. Уйғун.*

ЎЛИМСА шв. айн. ўлакса 1. -*Меҳмонлари ўлимса бўлса, ўзи ўлимсахўр, — деди.. бири. С. Айний, Қуллар.*

ЎЛИМСАХЎР шв. айн. ўлаксахўр 1. *Сен ўлимсахўр, мурдахўр бир ҳайвонсан. С. Айний, Жаллодлар.*

ЎЛИМТИК 1 Ўлган жонивор, ўлик, ўлакса. *Қузғун, қорақуш, тасқара каби қушлар ўлимтик билан озиқланади.*

2 Ўлар ҳолатга етган; ўлакса. *Бу ўша абжағи чиққан жаҳонгир. Бу ўша, ўлимтик жодугар, айёр. Уйғун. Бу ўлимтикни қаердан топиб келдингиз. Биз берган зотли сигирнинг ундан бирига ҳам тўғри келмайди-ку. «Муштум».*

3 Заиф, кучсиз. *Чиммат орқасидан ўлимтик товуш эшитилди.. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Девордаги кўкиш тун чироғи ўлимтик нур сочади.. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.*

4 кўчма Очкўз, қурумсоқ. *Ўлимтик одам.*

ЎЛИМТИКЛИК Очкўзлик, қурумсоқлик. *Ўзининг ўтакетган ўлимтиклиги билан, пайтини топганда, оғиздаги ошга ҳам чанг сола бошлаган Махзумнинг хатти-ҳаракати мурид ва мухлисларнинг асабига тегди. Файратий, Довдираш.*

ЎЛИМТИКХЎР айн. ўлаксахўр. *Қўзини очиб, осмонда самолётлар ўрнида настлаб чарх урган ўлимтикхўрларни кўрди. М. Мансуров, Ёмби.*

ЎЛКА 1 айн. мамлакат 1. *Бир сўз билан айтганда, республикамиз импорт ўлкасидан экспорт ўлкасига айланиб бормоқда. Газетадан.*

2 Мамлакатнинг маъмурий-худудий бирликка эга бўлган бирор қисми. *Хоразм кўп узоқ ўлка, «Муштум» тоға чиқар йўлга.. «Муштум». Шохрух мамлакат бутунлигини сақлаш ва ўзига содиқ амирзодаларни ўрни-ўрнига қўйиш мақсадида.. вилояту ўлкаларга кўпроқ ўз ўғилларини юборди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 кўчма Бирор нарса, ҳодиса кўп бўлган, ишғол этган, қоплаган. *Чўпон қўбизининг мунгли куйлари эл кўрмаган қизалоқни афсоналар ўлкасига олиб кетарди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Бир мамлакат — кекса, жафокаш, Қадим давлат, қумлар ўлкаси. Э. Раҳим, Янги қадам. Нурхона Бекобод шаҳридан бир неча чақирим йироқликда, «шамоллар ўлкаси» — Фарҳод қоялари яқинида барно этила бошланди. Газетадан.*

ЎЛКАШУНОС Ўлкани ўрганувчи. *Ўлкашунослар тўғараги.*

ЎЛКАШУНОСЛИК 1 Ўлкани ўрганиш иши; ўлкашуносо касби. *Ўлкашунослик — қизиқарли машғулот.*

2 Ўлкани ўрганиш ҳақидаги фан; мамлакатнинг бирор ҳудуди ҳақидаги тарихий, географик ва ш.к. билимлар мажмуи. *Машҳур табиатушunos А. Федченко юрган йўллар, у очган музликлар, ўлкашунослик фанига қўшган ҳиссаси бизни қойил қолдирмоқда. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ЎЛМАС 1 Ўлмоқ фл. бўлишсиз сфдш. *Ҳунарли ўлмас, ҳунарсиз кун кўрмас. Мақол. Бир кунга ҳўкиз ўлмас, Икки кунга эгаси бермас. Мақол.*

2 Кишилар хотирасида доим сақланмаган, унутилмайдиган, ҳамиша тилга олинадиган. *Ўлмас асар. Ўлмас кашфиёт. — Кимсасиз кўринган кечада, хилват, баҳайбат тоғда. киши хоёлига ўлмас афсоналар келади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Ўз қадри, қимматини йўқотмайдиган, ҳамиша керак бўладиган. *Ўлмас мол. Ўлмас буюм. Ўлмас ҳўнар.*

4 Ўлмас (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ЎЛМОҚ I 1 Ҳаёти тугамоқ, яшашдан тўхтамоқ, қазо қилмоқ. *Ўз ажали билан ўлмоқ. Йиқилиб ўлмоқ. Ботир ўлса, номи қолар, Номард ўлса, неси қолар. Мақол. ■ Кечга яқин йўл устида ярадор лейтенант ўлди. Ойбек, Куёш қораймас. Бунинг устига кутилмагандан бир сурувдан устма-уст иккита қўй касалланиб ўлди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

2 Йўқ бўлмоқ, барҳам топмоқ. *Ҳаваси ўлмоқ. Иштаҳаси ўлмоқ. ■ Муҳташам саройларнинг зиёси кетган, Улаётган синфдек зиёси кетган. Файратий. Ер юзидан ўлмагин, номингни сақлаб қолгин. У. Исмоилов, Сайланма.*

3 Бирор сифати, хусусияти ва ш.к. ни йўқотмоқ, яроқсиз ҳолга келмоқ. *Ўлган оҳақ. ■ Робия хола қайноғи ўлиб қолган чойдишга ўт қалаб юборди. С. Зуннунова, Олов.*

4 Бирор ҳаракат-ҳолат таъсирида жуда ночор, оғир аҳволда қолганликни билдиради. *Мирмуродов соатни бир амаллаб олти қилгунча ўлаётди. «Гулдаста». Э, вокзалнинг олдида ўлдим-чарчадим, афтимнинг куясини кўр. Ойбек, Болалик.*

5 кўм. фл. взф. Етакчи феъл билдирган ҳаракатни кучайтириб ифодалайди, ортиқ даражасини қайд этади. [*Туйбека:*] *Мени эрга берганларида, сенга ўхшаш мен ҳам йиғлаган эдим, аммо ичимда никоҳ кунининг тезроқ келишини кута-кута ўлган эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..Қилматхон ҳар келганида, она сигирдай ялаб-юлқаб ўлади. Шўҳрат, Жаннат қидирганлар.*

Ажалидан беш кун бурун ўлмоқ *Ўз ажалидан илгарироқ, бевақт дунёдан ўтмоқ. [Кумуш:] Уғрилар тешиб, олдимга чиққанларида, мен нима қилар эдим? Оҳ, отажон! Мен ажалимдан беш кун бурун ўлар эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Уятга (ёки номусга) ўлмоқ Қаттиқ хижолат чекмоқ, изза бўлмоқ, уялиб ўсал бўлмоқ. Сидиқжон номусга ўлиб, ғазабдан кўзига қон тўлиб, нима қилишини билмай, хийла туриб қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Эти ўлмоқ* 1) бадани сезмайдиган, ҳис қилмайдиган бўлиб қолмоқ. *Дарра келгунча этим ўлиб, дарра еганим билинмайди. «Латифалар»;* 2) таъсирланмайдиган бўлиб қолмоқ; кўникиб, одатдагидай қабул қиладиган бўлмоқ. *Ё фирт содда, ё анойи.. ёки аёлларни кўравериб.. Поччаев аччиқ ҳазил, кинояли гаплар, ҳат-*

то калака қилишлар ҳам кор қилмайдиган бўлиб, эти ўлиб қолган эди. А. Мухтор, Туғилиш. Ўлай агар Иш-ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. нинг чинлигини алоҳида таъкидлайди. *Ўлай агар, кўрганым йўқ. ■ ..Ўлай агар, бор-йўқ пулим шу, мен мусофирман. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакатаи. Ўлганнинг кунидан Бошқа иложи бўлмаганидан. Ўлганнинг кунидан рози бўлдим. ■ Ўлганнинг кунидан чолга тегиб бораман. «Кўшиқлар». Ўлганнинг устига кўмган* Бир кўнгилсизлик устига бошқасининг юз беришини ифодаловчи ибора. *Буниси ўлганнинг устига кўмган бўлди. «Муштум». Ўлганнинг устига (чиқиб) тепмоқ айн. ўлганнинг устига кўмган. Худойга шукур, қўлингда хатинг бор, ўлганнинг устига чиқиб тенгандек хат-хабарсиз қўйма! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўлиб бўлдим ёки ўлар бўлсам, ўлиб бўлдим* Бирор нарса ҳаракатида, таъсирида жуда ҳолдан тойганликни, ўлар ҳолатга етганликни билдиради. *Уҳ, ўлиб бўлдим, қизим! Ёлғиз қўйни ҳайдаш нуқул азоб! Ойбек, Танланган асарлар. Юпатгунимизча эр-хотин ўлиб бўлди. С. Зуннунова, Янги директор. Шарифжон, ўлар бўлсам, ўлиб бўлдим. Бу поччанг мени адо қилди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ўлиб турган (ёки юрган) экан* Жуда хоҳлар, жуда иштиёқманд экан. *..дундиқчанани муҳайё қилиб берайлик, дедим. Жонкелди ўлиб турган экан, қулоқ қоқмай, хўп, деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бирорта ҳамёни каттароққа пулласам, деб томоғи қақраб ўлиб юрибди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўлмаган менинг жоним (ёки сенинг жонинг) «Мен бундан баттарига ҳам чидаганман»; «фақат сен чидайсан, шунча чидабсан» маъносидаги ибора. *Вой, Марасул ака-ей, ўлмаган сизнинг жонингиз! Бу шаллақи билан қанақа умр қилиб келаетибсиз? А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Ўлса ҳам* Катъий инкорни билдиради. *Ўз отасини сийламаган, ўлса ҳам бизни одам ўрнида кўрмас! «Ёдгор».**

ЎЛМОҚ II эск. Бўлмоқ. Бу кунлар бошимизда бир сахоб ўлса, ажаб эрмас. Завқий. *Лутфу карамингиз ила кўнгилларимиз чароғон ўлиб.. дуою жонингизни қилмоқ ила хурраммп. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ЎЛПОН тар. Ердан фойдаланганлик учун олиннадиган солиқ; ер солиғи. *Бир кун хоннинг ўлпон йиғувчилари қишлоққа чиққанларида, Ботирали уларни қаттиқ ҳақо-*

рат қилибди. **Ф. Расул, Тўнғич ўғил.** [Жайноқ:] Хужайининг подшоликка ўлпон тўлаганда, биз тўламабизми? **Н. Сафаров, Уйғониш.** Сенларга неча қур айтдим-а: қарзларингни тўлаб қўй, ўлпонни бер, деб. Қулоқ салдингларми? **М. Исмоилий, Фарғона т. о.**

ЎЛПОНЧИ тар. Ўлпон йиғувчи. Кузга бориб ошлик ҳам, пахта ҳам ёлчитмади. Бир ёқдан ўлпончилар зуғум қилади. **С. Сиев, Аваз.**

ЎЛТАНГ шв. Сув тақсимловчи тўғон, сув тақсимлагич. Тошсоқа маэистрал каналининг ҳам қути учиб қолган — сув ўлтанда шилдирапти. **Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.**

ЎЛТИРИШ эск. айн. ўтириш 1. Энди Раённинг, ҳар ҳолда, чиқишини билса ҳам, бироқ қачон чиқишини билмас, шунга биноан бир хўроз қақирғи ўтгунча кутиб ўлтиришини чамалар эди. **А. Қодирий, Мехробдан чаён.**

ЎЛТИРМОҚ эск. айн. ўтирмоқ. Тўғри сўзламайсиз, **Отабек**, бу кунгача меним кўрпачамда ўлтириб юрган **Шоқирбек** отли бир йиғит эди. **А. Қодирий, Ўтган кунлар.**

ЎЛЧАГИЧ Нарсанинг ўлчамини белгилаш, ўлчаш учун ишлатиладиган асбоб. Ўлчагич билан текшириб кўрмоқ. Ўлчагич воситасида аниқланмоқ. Ўлчагич асбоб. ■ У ерда лабораториядагидай эгри-бугри шиша найчалар, шиша идишлар, ўлчагичлар, электрокамера, ҳар хил асбоблар. **С. Анорбоев, Оқсой.** Вақт ўлчагич — соат кашф этган **Ҳожи Муҳаммадга Темурихон** бир хуржун олтин инъом этган экан. **Мирмуҳсин, Меймор.**

ЎЛЧАК шв. Ўлчов, ўлчам. Амлоқдор уларга [деҳқонларга] ҳам илгаридан экилиб келган ерлар қаторида бир ўлчақдан солиқ солди. **С. Айний, Эсдалиқлар.**

ЎЛЧАМ Нарсанинг ҳажми ёки катта-кичиклигини ифодалайдиган рақам кўрсаткичи; ўлчов; размер. Ўлчами 3 м бўлган хона. 500 см ўлчамдаги идиш. Бош кийим ўлчами. ■ Қадимги юнон олимлари **Ернинг** шаклини аниқлаш билан бирга, ўлчамларини топши билан ҳам шуғулланишган. «Фан ва турмуш».

ЎЛЧАМЛИ Ўлчамга хос бўлган; ўлчамдаги. Қисқа ўлчамли кабеллар проленти мейёрдагидан анча камайди. Газетадан.

ЎЛЧАМОҚ 1 Ўлчов асбоби воситасида нарсанинг узунлиги, ўлчамини белгиламоқ.

Ёғочнинг узунлигини ўлчамоқ. Майдон сатҳини ўлчамоқ. Оқаётган сув миқдорини ўлчамоқ. Етти ўлчаб, бир кес. Мақол. ■ Қани, яхши қиз, ўрнингиздан туринг, бўйингизни ўлчаймиз. **И. Раҳим, Ихлос.** Сотувчилардан бири сут ўлчамоқда.. «Муштум».

2 Фикр-мулоҳаза билан чамасини, ҳисобини қилмоқ, белгилашга ҳаракат қилмоқ. -Кечаси бир маҳалгача гаплашиб, ҳамма бўладиган гапни ўлчаб, чамалаб кўрдик, — деди чол. **П. Турсун, Ўқитувчи.** [Ҳасанали] Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади. **А. Қодирий, Ўтган кунлар.**

Ўз гази билан ўлчамоқ қ. газ 1.

ЎЛЧОВ 1 айн. ўлчагич. Ақлнинг ўлчови — идрок. Мақол. ■ Хонанинг бурчагида **Меъморнинг** асбоблари: ўлчовлар.. андоза, курак, теша, табар, чуқморлар ҳам тўнлаб қўйилган. **Мирмуҳсин, Меймор.**

2 айн. ўлчам. Сочларини чамбар қилиб олган навбатчи қиз, бир ўлчовда кесилиб, патнисда терилган қора нонларни **Элмуродга** тутлади. **П. Турсун, Ўқитувчи.**

Ўлчов бирлиги **Муайян** катталиқни миқдоран баҳолаш учун асос қилиб олинадиган катталиқ.

ЎЛЧОВЛИ 1 **Муайян** ўлчовдаги, белгили ўлчовга эга (бўлган). Озиқ-овқат ўлчовли. ■ Гоҳи озроқ, гоҳ зиёда — **Ўлчовли** фурсат берилар, **Ким** суворий, ким пиёда — **Умри** омонат берилар. **Б. Бойқобиллов.**

2 **Муайян** бир ўлчовда, бир хилда, бир текисда содир бўладиган; бир хил. **Кўкраги**га автоматлар осган, ўлчовли одимлар отиб, қора булутдек масофани қамраган, қалин фашист тўлқини келмоқда. **Ойбек, Қуёш** қораймас.

ЎЛЧОВСИЗ 1 Ўлчами аниқ бўлмаган, ўлчанмаган. Ўлчовсиз ҳосил. Ўлчовсиз мато. Ўлчовсиз ер.

2 Ўлчаб бўлмайдиган даражада; кўп, беўлчов. Бир онда у [Йўлчи] ўз кучининг ўлчовсиз даражада ўсганини сезди. **Ойбек, Танланган** асарлар.

ЎЛЧОҒЛИ айн. ўлчовли. Азизим, вақт жуда ўлчоғли. Ишни биров жадаллаштириб юборасиз. **Мирмуҳсин, Меймор.** **Биттагина** взвод, қурол, ўқ-дори ҳам ўлчоғли. **Т. Рустамов, Мангу** жасорат.

ЎМАРМОҚ с. т. Яшириқча олиб кетмоқ, ўзлаштирмоқ; ўғирламоқ. **Сават-са-**

ват пачақ тухумларни пуловчи қаллоб одамлар.. бу ердан анча пулни ўмариб кетар эдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ўғил деди: - Шу фурсат қулай: Отам йўғ-у, пулни ўмарай.* С. Абдуқаҳҳор. *Чойдан ур, деса мойдан ҳам ўмариб қоладиган баъзи ходимлариға кўз югуртириб чиқиб, сирли овоз билан шундай деди.. «Муштум».*

ЎМБАЛАМОҚ *шв.* Мункимоқ, мункиб йиқилмоқ. Зиёбекнинг *оти бирдан шудгорга келиб ўмбалаб қолди.* Н. Фозилов, Оқим.

ЎМБАЛОҚ: ўмбалоқ ошмоқ 1) бошини қўйи ёки орқага ташлаб ағнамоқ, айланма ҳаракат қилмоқ. *Дарвоз узун лангарни ушлаб, арқондан юқорига ўрмалаб бормоқда, ўмбалоқ ошиб ўйнамоқда.* Ж. Шарипов, Хоразм. *..бир тўда каттар катта даврада парвоз этар, учиб бораётган ерида ўмбалоқ ошиб ўйнарди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар; 2) худди шу тарзда қуламоқ. *Кенжа жон ҳолатда отни қамчиларкан, от.. мункиб кетди. Кенжа тошга ўмбалоқ ошиб тушди.* Х. Назир, Маёқ сари.

ЎМБОҚ-ДҶМБОҚ Сирти тепалар ёки чуқурликлар билан қопланган; баланд-паст, нотекис. *Унқир-чунқир, ўмбоқ-дўмбоқ жойлар текислангач, чўлга анча фойз кирди.* М. Назаров, Сирли хат.

ЎМГАК *с. т.* Ўмган. *Худоёр, чарчаган кишидек, стол қиррасига ўмгагини тираб олди.* Ш. Холмирзаев, Сайланма. *От мункиб кетиб, ўмгаги билан шағалга қадалди-да, ағнаб, бир неча минутнинг ичида ўла қолди.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ЎМГАН Кўрак, тўш. *Ўткир сўз ўмганни тешар.* Мақол. ■ *Бериб ўмганни ерга, гоҳ эмаклаб, Тикиб кўз, ун чиқармай, лабни тишлаб.* Ҳабибий. *Ниҳоят, Пулат Қосимий аста ўмганини кўтарди.* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш. *Тирноқча ножўя сўз.. унинг таъбири билан айтганда, ўмганини тешиб ўтарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎМГАНЛАМОҚ Кўрак кучи билан ўзига йўл очмоқ, кўрак кериб, олға интилмоқ; бор кучи билан олға интилмоқ. *Бош кўтармасмиз тершини дўндириб, қойил қилиб, Интилиб, ўмганлаб, олға сурмаслик то бошқача.* Ҳабибий.

ЎМИЗ 1 *Елканинг қўл билан туташган қисми. У менинг ўмизимдан Бир отадай ушлади.* Миртемир.

2 *махс.* Кийимнинг енг ўтказиш учун ўйилдиган жойи.

ЎМИЛДИРИҚ Икки учини эгарнинг олд қисмига, учинчи учини отнинг ўмрови орқали ўтказиб, айилга бириктириб қўйилдиган безакли қайиш тасма (эгарнинг орқага сурилиб кетмаслиги учун хизмат қилади). *Қўшиннинг икки ёни ва орқа томони ни ҳимоя қилиб турган отлиқлар сувлуғини чайнаб, тилла ўмилдириқларини офтобда ярқиратиб турган сафсиз арғумоқларнинг бошини қўйиб юборадилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Бошида кумуш юган, кўксидаги ўмилдириқларида ҳам кумуш қўб-бачалар бор.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ЎМРОВ *айн.* кўкрак. *Иброҳимбек попуқли лўла болишни тортиб, тиззасига қўйди.* Унга ўмровини тираб олди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Сув гунчакдан ошиб, отнинг ўмровига чиқди.* Х. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЎМРОВДОР *айн.* ўмровли.

ЎМРОВЛАМОҚ *кам қўл.* Ўмровни ишга солиб, ўмров билан олға интилмоқ, ўмганламоқ. *Бульдозерлар дўнгарни ўмровлаб сурди.* Й. Шамшаров, Енгиш.

ЎМРОВЛИ Ўмрови кенг; кўкракдор. *Арслонқул барваста қомат, ўмровли, содда, ўн саккиз яшар йиғитча эди.* Ойбек, Навоий. *Ўмровли не полвонлар йиқилди майдон ичинда.* «Равшан».

ЎН 10 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Иккита беш ўн бўлади. Ўн километр. Ўн киши. Ўн марта. Бирни кессанг, ўнни эк.* Мақол. ■ *Бир савдогар ўн той молни олиб, бир зумда қорасини учирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аммо қиз узоқ кетмади, ўн қадамча нарида тўхтаб, бошидаги чопони ичидан бир қиё боқиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ўн гулидан биттаси ҳам очилмаган қ. гул 1.

ЎНАҚАЙ 1 *Ишни ўнг қўли билан бажарадиган; зид. чапақай.* *Ўнақай бола.*

2 *Ўнг, қулай бўлган ҳолат, фурсат.* *Аммо энди унга Марғилон бориш ўнақайи сира келмас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бизга фақат ишнинг ўнақайини топиб, хондан тасдиқ эттиришигина қолган!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 *Кимса ёки нарсанинг ўнг томонида бўладиган, ўнг томонга оид.* *Ўнақай этик.*

Унақай қўлқоп. Унақай ошиқ (ҳайвоннинг ўнг оёғидан олинган ошиқ).

ЎНБОШИ 1 Ҳарбий унвон; ўн кишидан иборат энг кичик ҳарбий бўлинма бошлиғи. -Қўлингни тушир, қийшайма! — Сарбоз дўқ урди. — Навкар ёшулли билан қандай мулоқотда бўлмоғини ўнбоши айтмадими? Мирмуҳсин, Чури.

2 эск. Бригадир, бригада бошлиғи.

ЎНБОШИЛИК Ўнбоши иши, лавозими. Анали.. Ҳаҳ, оти нимаиди? Болаларга ўнбошилиқ қилиб турган ўртоғинг-чи? Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ташкил қилинадиган кетмончиларга ўнбошилиқ вазифасини Берди татав ўзига сўраб олди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎНГ 1 1 Гавданинг юрак ўрнашган томонига қарама-қарши тарафида жойлашган; *зид. чап, сўл. Ўнг қўл. Ўнг оёқ. Ўнг бетида холи бор. Ўнг елка. Ўнг биқин.* ■ *Гоҳ чап оёқ, гоҳ ўнг оёқда туриб, аранг ўнгача санадим.* С. Сиёев, Ёруглик.

2 Худди киши гавдаси олд томонига нисбатан бўлганидек, нарсаларнинг олд йўналишдаги, олдга қараган ҳолатдаги ўнг томон қисми; *зид. чап, сўл. Йўлнинг ўнг бети.* ■ *Амударёнинг ўнг ва сўл қирғоғида ўнлаб янги шаҳарчалар, посёлкалар бор.* «Ўзбекистон кўриқлари». Бу орада танкаларимиз жшлғадан бирин-кетин чиқиб, тепаликнинг ўнг ёнбағриддан ўрмалай кетди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Ўнг томон. *Хотин.. асл ўрданинг улуғ муҳташам дарвозасига яқинлашгандан кейин ўнгдаги янги йўлга бурилди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Душман гоҳ ўнгдан, гоҳ сўлдан келар ва ҳар қаерда дўлдай ёғилган ўққа учрар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 *от* Кулай, мувофиқ ҳолат, фурсат; *яна қ. унақай 2.* У қочиб кетишнинг ўнгини тополмай, қайрағочга суяниб ўтириб олди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Иш ўнгидан келмоқ Иш кўнгилдагидек бўлмоқ, юришмоқ. *Ишимиз ўнгидан келди, Полевон, хон ҳазратлари икки юз таноб ер инъом қилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм. **Кўз ўнги хиралашмоқ** (ёки қоронғилашмоқ) Кўз қаршисида ҳеч нарса кўринмайдиган ҳолат юз бермоқ. *Ғуломжон Ҳаётни кўрди-ю, юраги шигиллаб, кўз ўнги хиралашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мансур тишини тишига қўйиб, ўрндан турди.* Кўз ўнги қоронғилашса ҳам,

чидади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўз ўнгига келмоқ** Назарида гавдаланмоқ. *Онасининг вафотидан кейин хувуллаб қолган ҳовли кўз ўнгига келди, шекилли, Мансур қуруққина шивирлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Кўз ўнгида** Кўриб, кузатиб турган ҳолатда; олдда, рўпарасида. *Унинг кўз ўнгида чопиб, жар солиб, Шовқин-сурон билан оқар бир дарё.* Ҳ. Олимжон. *Ҳозиргидай кўз ўнгимда: чойхонанинг орқа томонидан кичкина хужра бор.* Газетадан. **Ўнг келмоқ** Кулай, муносиб ҳолат, шароит юз бермоқ. *Ўғрида инсоф бўладими? У уйда ҳам, кўчада ҳам — ўнг келган жойда бировнинг молига қўлини қузаверади.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. **Ўнг қўл 1)** ўнг томон. *Ўнг қўлдаги қатор тутлар панасидан Гулсум опа чиқди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса; 2) раҳбар, бошлиқ ва ш.к. нинг энг биринчи, энг ишонган ёрдамчиси. *..раиснинг ўнг қўли бўлгандан кейин, шу билиниб турмаса бўладими..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Соли совуқ мингбошининг ўнг қўли бўлса, Жуман писмиқ Соли совуқнинг ўнг қўли.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Сиёсий ва ижтимоий ҳаётдаги илғор оқимга, тараққиётга душман; консерватор, реакция. *Ўнг партия. Ўнг лейбористлар. Ўнг социалистлар.*

ЎНГ 2 Амалда, ҳақиқатда содир бўладиган воқеа ёки ҳодиса, воқеа ҳолат. *Қудрат севғилиси ёнида, унинг хусн-жамолини ўз кўзи билан кўриб турибди.* Бу туш эмас, ўнг, ҳақиқат. 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Қани энди, ҳозир шу тушим ўнг бўлиб қолса.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Туш ўнг келмоқ Тушида кўргани ҳаётда ҳам юз бермоқ, туши тўғри бўлиб чиқмоқ. *Кўрадиган тушларининг барчаси ўнг келаверади.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Мен бир ваҳимали туш кўрдим.. Илоҳим, тушим ўнг келмасин.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ЎНГ 3 1 Нарсанинг одатда кўриниб турадиган томони, сирти. *зид. терс, тескари.* *Баргнинг ўнги. Газламанинг ўнги. Қуйлак ўнги.*

2 Нарсанинг фойдаланишга қулай бўлган томони, тўғри тutilган ҳолати. *Газетанинг ўнги. Китобнинг ўнги. Пичоқнинг ўнги.* (тиғи). *Китобни ўнг ушламоқ.*

ЎНГАРМОҚ 1 Елкага ёки улов устига кўндаланг қўймоқ, олмақ. *У энгашиб, кат-*

тагина боғ машоқни елгага ўнгариб келар эди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? [Мусавой:] Жон ака, айтинг, бўри қандай бўлади? Қўйни бирдан бўғиб, ўнгариб кетармиш-а? Ойбек, Болалик. Саломатни отга ўнгариб олиб қочган, уни қўрбошига пешкаш қилган ким? С. Аҳмад, Ҳукм.

2 айн. **ЎНГЛАМОҚ** (тўғри ва кўчма маънода). -Бизнинг туман бойлари.. ўз ишларини озгина вақтда ўнгариб оладилар, - деди бой. С. Айний, Қуллар. ..ўз рақибини чунонам урдик, у «гуп» этиб ерга йиқилди, аммо ўзини дарҳол ўнгариб олди. Ж. Шарипов, Хоразм. «Пахтакор» футбол командаси ўзини сал ўнгариб олди. «Муштум». Онаси ҳовлиққанидан калишларини ўнгариб киёлмасди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЎНГИМОҚ Ранги йўқолмоқ, асл ранги ўзгармоқ, туси ўчмоқ. Бундай бўёқ билан бўялган мато ўнгиб кетмайди. «Фан ва турмуш». Устидаги гимнастёркаси ёмғирда ювилиб, офтобда ўнгиб, оқариб кетган эди. Й. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎНГИР Ўйилган, чуқур жой; ўйиқ. Йиғитлар дарахтларда, тоғ ўнгирларида туриб, соққон отиб, ёвни шунча думалатиб турсалар ҳам, у газандалар борган сари кўпая берибди. Ойдин, Олтмиш газ арқон. Сўнги қор ҳали тамом эриб битмаган, ўқтин-ўқтин жойда, пастқамлар ва дўнгликларнинг кунга тескари ўнгирларида лахтаклахтак бўлиб ётибди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ЎНГЛАМОҚ 1 Қулай, ўнг ҳолатга олмақ, келтирмақ; тўғриламақ. Аҳмаджон шошмасдан милтиғини ўнглади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Қўзибой.. папкасини ўнглаб олиб, Қўдратни бошлаб бораркан, гап орасида сўраб қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Мезёрий ҳолатга келтирмақ; яхшиламоқ. Ишини ўнгламоқ. ■ Селдан, дўлдан зарарланган ғўзаларни ўнглаб олиш осон бўлмайди. Газетадан. Сафарали бир нафасга каловляниб қолди-ю, ўзини тезда ўнглаб олди. Н. Фозилов, Дийдор.

ЎНГМОҚ Ўнгланмоқ, дуруст бўлмоқ. Бошқалари у ёқда турсин-а, пахтаининг ўзи билан ҳам ишимиз ўнгмасди. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари.

ЎНГ-СЎЛ, ўнгу сўл 1 Ўнг ва чап томон. Ўнг-сўлга (ўнгу сўлга) назар ташламоқ.

2 Ўраб турган томонлар; атроф. Ўнг-сўл кўкаламзор. ■ Салимбоев ўнг-сўлига қарамасдан, ишга киришди. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. Тўхта, болам, бир насихат айлайин, Душманларинг бордир ўнгу сўлинда. «Нурали».

3 кўчма Ўраб турган шароит; вазият. Йўлларим порлоқ, тўсиқ бўлмагай, Аниқлаб олдим мен ўнгу сўлимни. Файратий.

ЎНГ-ТЕРС 1 Бирор нарсанинг ўнг ва тескари томони, ўнги ва терси. Газламанинг ўнг-терси. Ноннинг ўнг-терси. ■ Бизнинг штурмчиларимизнинг ҳаракатидан сўнг фашист солдат ва офицерлари кийимларининг ўнг-терсини тополмай қолдилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 кўчма Бирор нарсанинг ҳар томони, ҳар жиҳати. [Ҳасанали] Бу икки турли масаланинг ўнг-терсини айлантириб муҳокама қилди ва ўлчади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎНГ-ТЕРСИГА ҚАРАБ Ҳар томонлама мулоҳаза қилиб кўриб, ҳар жиҳатини ҳисобга олиб. -Худога шукур. Лаби-даханимизга чипқон чиққан эмас, тоға, гапнинг ўнг-терсига қараб гапириш лозим бўлса, бир одамчалик гапир олармиз, дейман, - деди Бозорбой. П. Турсун, Ўқитувчи. **ЎНГ-ТЕРСИГА ҚАРАМАЙ** ёки **ЎНГ-ТЕРС** Фарқига бормай, эътиборсизлик билан; палапартиш. **ЎНГ-ТЕРСИГА ҚАРАМАЙ** ишламоқ. ■ Зайнаб бу ёлғонлаш натижасидан қўрқиб, ўнгу терс ишига ёпишди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎНГЧИЛИК эск. Ўнг оқимдагиларга хос маслақ, ўнглик; консерватизм.

ЎНЛАР: **ўнлар хонаси мат.** Кўп хонали сонларда охиридан иккинчи хонадаги рақам номи ва унинг ўрни.

ЎНЛИ мат. Ўнлаб ҳисоблашга асосланган. **Ўнли саноқ системаси.**

Ўнли каср Маҳражи ўн, юз, минг ва ҳ.к. рақамлар билан ифодаланган каср. **Ўнли тарози** Тортиладиган нарсанинг оғирлиги ундан ўн марта енгил тошлар воситасида ўлчанадиган тарози.

ЎНЛИК 1 Ўнни ифодаловчи рақам. 2 Ўнта холи бўлган домино, қарта ва ш.к. Таппоннинг ўнлиги. Доминонинг ўнлик тоши.

ЎНТАЛИК с. т. 1 Ўнта бир хил нарсадан иборат. **Ўнталик папирос.**

2 с. т. Ўн сўмлик қоғоз пул; червон. **Ўнталикларни чўнтакка жойламоқ.** **Ўнталик пуллар.**

ЎНҚИР Ўйилган, чуқур жой: *Ўнқирларга солинган қамиш, похоллардан эҳтиёт бўлиб ўтиш керак. Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши. ...тўлқин борган сари кучайиб, ўша сув остида юрган нарсаларни ўнқирларга суриб ташлар, ўзининг тўғри йўлида давом этарди.* «Муштум».

ЎНҚИР-ЧЎНҚИР Юзасини чуқурликлар ва дўнгликлар қоплаган; баланд-паст, нотекис, ўйдим-чуқур. *Фойтун Тозабоб дарвозасига қараб яна тез-тез паст-баланд, ўнқир-чўнқир йўллардан ўтиб борарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Йўлнинг кўпи қир ва сойлик, ўнқир-чўнқир бўлгани учун, туялар чайқалиб-чайқалиб борар, бундан менинг бошим айланиб, кўнглим озар эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Қоялар остида, тепалар тагида, ўнқир-чўнқирларда яшириниб қолган қор парчалари баҳор кўёшининг иссиқ нафаси билан қозонга тушган ёддек эриб, кўз илғамас жилгаларни тўлдирган ҳолда, сой тубига равона бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ЎНҚИР-ЧЎНҚИРЛИК Ернинг паст-баланд жойи; ўнқир-чўнқир жой. *Набижон отни жадаллаб ҳайдаб борар, йўлнинг ўнқир-чўнқирлигидан тинмай силкиниб бораётган бу йўловчилар индашмас эди. С. Зуннунова, Гулхан.*

ЎНҚОВ с. т. Имконли, қулай ҳолат; имконият. *Қандай бўлса ҳам, бир ўнқовини топиб.. орзу-ҳавасли тўй ўтказиш ниятида эдилар. Ф. Фулом, Эшон. Бузулча ишининг ўнқовини қилолмадим, кечқурун яна суриштириб кўраман. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. У кабинетига келиб энди ўтириши билан раис чақиртирди. «Бу ёқдан ҳам бир ўнқови келиб қолганга ўхшайди», деб кабинетга кирган эди.. А. Муҳиддин, Характеристика.*

ЎНҒАЙ 1 Бирор жиҳатдан мос келадиган, фойдаланиш учун қулай, боп, яхши. *Яёв юриш учун бу йул жуда ўнғай. ■ У серсоқол, тунд рус жангчиси яқинида ўзига ўнғай ўрин танлаб, писиб ётди. Ойбек, Қуёш қораймас. Кейин [Нури] бир неча кун ўйлаб, Йулчи билан махфий учрашувга қарор қилди. Бу орзу кундан-кунга кучайса ҳам, ўнғай фурсатни кутди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Осон бажариладиган; осон, енгил. *Бегонанинг қонига қул уриб, ярасига малҳам*

бўлиш, унинг азоб чекаётган юз-кўзига қараш ўнғай ишми! Шухрат, Шинелли йиллар. Кишининг дилини билиш ўнғай эмас.. ман ғарибга йўл кўрсатинг [деди Ёрмат] Ойбек, Танланган асарлар. [Навоий:] Ёдгорнинг пойтахтга тез ва ўнғай кирганлиги ғоят таажжуб. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ЎНҒАЙЛАШМОҚ Қулай ҳолга келмоқ; осонлашмоқ. *Иш анча ўнғайлашди.*

ЎНҒАЙЛИК 1 Ўнғай, қулай шароит. *Ишга ўнғайлик туғдирмоқ. ■ Мен уни бир ойга қолмай расвосини чиқараман. Унинг енгил табиати бўлиши менинг ишимга анча ўнғайлик беради. Ҳ. Шамс, Душман.*

2 Осонлик, енгиллик. [Сокина:] *Мен бунини ўнғайлик билан боқиб ўстираётганим йўқ. И. Аҳмедов, О. Толипов, Ким айбдор?*

ЎНҒАЙСИЗ 1 Хижолатга соладиган; хижолатли, ноқулай. *Ҳар иккиси ҳам бир-бирининг авзойини кўриб, ўнғайсиз ҳолатда қолдилар. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Орага ўнғайсиз жимлик чўкди. С. Маҳкамов, Шогирд. Элмурод.. бу ўнғайсиз савола дағалроқ қилиб жавоб берди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 с. т. кам қўл. Бир иш-ҳаракат учун яхши имкон бермайдиган; ноқулай. *Жарнинг нариги томони бир тепадан иборат бўлиб.. бу тепа, қўрғонсиз ҳам, душманининг ҳужумига ўнғайсиз эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЎНҒАЙСИЗЛАНМОҚ Ўнғайсиз ҳолга тушмоқ, хижолат тортмоқ. *Аваз отасига тик гапирганидан энди бироз ўнғайсизланди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Асқар ота шунча хотиннинг ичиди якка ўзи бўлганлигидан нечқудир ўнғайсизланар ва ҳар қайсига алоҳида-алоҳида «яхшимисиз», дер ва дуо қилар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

ЎНҒАЙСИЗЛИК Ўнғайсиз ҳолат, ноқулай аҳвол. [Анварнинг] *Разнога айтмоқчи бўлган сўзи, эҳтимол, унинг ўзига ҳам ўнғайсизлик берар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. -Йулариди кимлар бор экан? — деди Саодатхон ўртадаги ўнғайсизликни кўтариш учун. С. Зуннунова, Янги директор.*

ЎНҒАЛМАС Тузатиб бўлмайдиган, яхшиланмайдиган; ривож топмайдиган, ўнганмайдиган. *Ўнғалмас иш.*

ЎНҒАРМОҚ с. т. Ўнгламоқ.

ЎПИРИЛИШ 1 Ўпирилмоқ фл. ҳар. н. *Дарё қирғоғининг ўпирилиши.*

2 кўча Барбод бўлиш, орқага кетиш, бузилиш. *Хўжалик ишларида ўпирилишга йўл қўймаслик.* ■ *Графикдан орқада қолиб кетдик. Ишда ўпирилиш юз бериши аниқ бўлиб қолди.* Газетадан.

ЎПИРИЛМОҚ *Ўпирмоқ* фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қиш, тўхтамай қор ёғади. Қадам босган ерингиз ўрадек ўпирилиб қолади. Ойдин, Сухбати жонон. *Чопиб кетяпман-у, бир маҳал оёғимнинг таги гуп этиб ўпирилиб тушса бўладими?! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

ЎПИРМА *кам қўлл.* Ўпирилган жой, чуқурлик. *Кенг, чуқур ўпирма ичидан кишилар юк билан худди тоққа кўтарилгандай тирмашар эдилар.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ЎПИРМОҚ 1 *Ўйиб, бузиб юбормоқ; маълум қисмини учириб ёки оқизиб, юлиб кетмоқ; емирмоқ. Сув тўғонни ўпириб юборди.* ■ *Дарё қайнар, тошар, кўпирар, Тунка остин ялаб ўпирар. «Муштум». Эргаш тўп снаряди ўпирган чуқурга тушиб ётди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Тўп ўқлари қалғанинг нештоқларини ўпириб тушса ҳам, қалса устига ўрмалаб чиқувчи азамат бўлмади. Ж. Шарипов, Хоразм.*

2 *кўча* **Кўп** қисмини ёки бутунлай ўзини йўқ қилмоқ; ўмармоқ, ўзлаштирмоқ. *Хирмондаги бугдойни ўпириб юборишибди.* ■ *Бутун бошли қурилишнинг бир ёғини ўпириб олган Владимир Чекмаров, қараса бўлмайдиган, илиқ-иссиғида ўзини панага олмақчи бўлди. «Муштум». Дадахўжаев бир йилгина ишлаганда, колхознинг бутун молмулкни ўпириши турган гап эди.* Газетадан.

ЎПИЧ *Севиш, эркалаш ифодаси сифатида лаб тегизиш; бўса. Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англадида:* -*Ўпичми? Ҳеч бўлмаса, шун тўғри айта қолсангиз, нима булар экан!* — деди. А. Қаҳҳор, Асарлар.

ЎПИШ 1 *Ўпмоқ* фл. ҳар. н. [*Хотини:*] *Садқани эркаклик кетинг, хилватга тортиб ўпшин ҳам билмайсиз!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 *айн.* **Ўпич.** *Унинг эркалашларини.. аёл кишини беҳуш қиладиган қайноқ ўпишларини бегона қилишни истамас экан-да бўлмаса?! К. Яшин, Ҳамза.*

ЎПИШМОҚ 1 *Ўпмоқ* фл. бирг. н. *Бу гап эл-юрт олдидан ошқор, тортинмай узоқ ўпишдилар. Шухрат, Шинелли йиллар. Кўришиб, ўпишиб, обдан йиғлашиб бўлганимиз-*

дан кейин, ҳаммамиз.. чувуллашиб йўлга тушдик. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

Ўғиз-бурун ўпишмоқ *Жуда аҳил муносабатда бўлмоқ, иноқлашиб кетмоқ. Ғиёсидин тилмочлик қилиб юрган кезларда шаҳарнинг казо-казолари билан оғиз-бурун ўпишиб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Пахтаси ўн беш кун олдин очилди-ю, уни мақтамай, мени мақтасинми? Аммо ўзи ҳам академик билан нақ оғиз-бурун ўпишиб қолди-да!* О. Ёқубов, Диёна.

2 *кўча* **Бир-бири** билан туташмоқ, бир-бирига уланиб турмоқ. *Олдимизда Олой тоғининг чўққилари уфқ билан ўпишиб ётибди. Н. Сафаров, Оловли излар. Ёшларнинг тиниқ овози кўк билан ўпишган азим дарахтлар оралаб ўтиб, кенг атрофга таралмоқда эди.* Газетадан.

ЎПКА 1 1 *анат.* *Одам ва қуруқликда яшовчи умуртқали ҳайвонларнинг кўкрак қафаси ичига жойлашган бир жуфт, конус шаклидаги нафас олиш аъзоси. Ўнка касаллиги, Ўнканинг яллиғланиши.* ■ *Ўнкасига ҳаво тўлди, кўзлари ҳам ёришиб кетди. Ойбек, Қуёш қораймас. Кузнинг ёқимсиз шамолни ўпкани қичитиб, йўтални қистатар.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ўпкаси йўқ *Ўта ҳовлиқма, фикр-мулоҳаза билан иш юритмайдиган. Ишқилиб, юртимиз иши мана бундай уз қадрини билмаган, ўпкаси йўқ тойлоқчаларга қолмасин-да.. Мирмуҳсин, Супургига сажда. Ўпкаси кўринмоқ* *Бирор нарса дардида ниҳоят даражага етганлик, жуда ҳолдан тойганликни билдирувчи ибора. Маликахон деса, ўпкангиз кўринадиган бўлибди-ю, сир бой бермаганингизга ўлайми?! Ф. Зоҳид, Ошиқ ва маъшуқ. Бир тирноқ кўрсам, деб оҳ урса, ўпкаси кўринади. К. Яшин, Ҳамза. Ўпкаси (оғзига) тикқилмоқ* *Ниҳоятда ҳаяжонли, ҳовлиққан, ҳатто гап-сўз айтиш қийин бўлган ҳолатта тушмоқ. Ҳовлиққанымдан ҳаллослаб, ўпкам тиқилиб қолган экан, бувим жон ҳолатда дивандан туриб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -Тинчлик эмас, — дедим ўпкам оғзимга тиқилиб. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Ўпкаси тўлмоқ* *Йиғлаш даражасига келмоқ, йиғиси томоғига келмоқ. Чолнинг товуши ўзгарди, ўпкаси тўлди, шекилли, бирпас тек қалиб, кейин гапирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Тоҳир]*

Негадир ўпкаси тўлиб, кўзига ёш келди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. - *Азизим Ҳаётим, нима бўлди? — деди Фуломжон ўпкаси тўлиб.*

М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ўпкаси шишмоқ қ. шишмоқ. Барчаси чарчади, ўпкаси шишди. «Баҳром ва Гуландом». **Ўпкасини босмоқ** Ҳовлиқиш, жаҳл қабдан ўзини тиймоқ. *У кули бир энлик сигаретини жаҳл билан чертиб ташлади-ю, ўпкасини босиброқ давом этди.* С. Сиеёв, Ёруғлик. *Кўзингни шира босмасин, акаси, ўпкангни босиб олгин-у ақлингга ривож бер.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ў, сал ўпкангизни босиб олинг, тинчликми ўзи? «Муштум».* **Ўпкасини тутолмас-лик** Йиғини тия олмаслик ҳолатига келмоқ, *Нормат ҳам ўпкасини тутолмади, аммо [она] бағридан чиқиб, сафга бориб қўшилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. - *Отангдан сўра, болам, — дея ўпкасини тутолмай йиғлаб юборди Жаҳонбуви.* К. Яшин, Ҳамза. **Ўпкасини қўлтиқламоқ** Ҳовлиқмоқ, бирор нарса дардида ҳолдан кетар даражада юрмоқ. *Шу пайт куёв стол остидан эмаклаб ўтди-ю, ўпкасини қўлтиқлаганча куён бўлди.* «Муштум». *Исқирт бўлиб, лақиллаб юраманми, дедим-да, орқамдан ўпкасини қўлтиқлаб юрган Махзумовга турмушга чиқиб олдим.* Файратий, Довдираш.

2 с. т. кўча Ўзини босолмайдиган, ҳовлиқма шахсларга нисбатан, одатда, уларнинг исмига қўшиб (тиркаб) ишлатилади. *Жумабой ўпқадан ҳар балони кутса бўлади.* Агар ўпкалиги қўзиб, камар билан.. *Суяркуянинг миясига солиб қолса борми..* А. Кўчимов, Ҳалқа.

3 Ҳайвонларнинг шу азбоси (овқат сифатида). *Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги (олдингдаги) ўпка яхши.* Мақол.

ЎПКА II Ўзига нисбатан бўлган номақбул иш, хатти-ҳаракат ва ш. к. дан ранжиш ҳолати, хафалик ва уни билдирувчи гап-сўз; гина. *Тешабойнинг юрагида бош кўтарган гумон деви Тўраҳоннинг.. ўпкаларидан кейин ёта қолди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Лолахон қўлидаги булка ва шоколад ўроғлик қоғозни авайлаб скамейкага қўяркан, ўпка ва эркаланиш аралаш Алижонга қаради.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Ўпка қилмоқ айн. ўпкаламоқ. - *Шунча йиллардан бери, нима бўлди, деб йўқламадингиз! — деди ўпка қилиб.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Она ўғлининг туйига ҳам кел-*

маган эди, неварасини кўргани ҳам.. Араз қилиб, ўпка қилиб юрибди, чамаси. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ЎПКА-ГИНА Ўпкалаш, кек сақлаш; гинахонлик. [Расулов] *Қишлоқларда юриб, анча ўпка-гиналарни йиғиб қўйган экан.* И. Султон, Бургутнинг парвози.

ЎПКАЛАМОҚ Ўпка, гина ифодаловчи гап-сўз айтмоқ, ўзини ўпка-гинали ҳолатда тутмоқ. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама!* Мақол. ■ *Элмурод Турдиевнинг «разведкага юбормайди», деб ўпкалаб юрганини бир неча марта эшитган эди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *У [Ҳамида] ҳомиладор хотинга самовар кўтартириб қараб ўтирган поччасидан ўпкаламоқчи эди, бироқ уялди, индамади.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

ЎПКАЛИ I Ўпка қилган (сақлаган) ҳолатли. *Ўпкали дўстига аҳволни тушунтирди.*

2 Ўпка (гина) ифодали (ифодаловчи). *Станокнинг бошида Қумрининг ўзи.. Уқтин-ўқтин қарайди Ўпкали кўзи.* Файратий. *София Борисовна эрига ўпкали назар солди, нима қилишини билмай, шошиб-пишиб, яна вино қуя бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎПКАСИЗ I Биров ранжимайдиган, аразламайдиган, аччиқ-тирсиқсиз. *Туй ўпкасиз бўлмас.* Мақол.

2 кўча айн. ўпкаси йўқ қ. ўпка I 1.

ЎПКАЧИ с. т. Салга ўпкалайверадиган, гиначи. *Ўпкачи хотин.*

ЎПМОҚ I Эркалаш ёки севги-муҳаббат ифодаси сифатида кимсанинг бирор ерига лабларини тегизмоқ, ўпич олмоқ. *Болани ўпмоқ. Пешонасидан ўпмоқ.* ■ *Аваз хотинини боладай қўлларига кўтариб олди-да, кўзларидан, қошларидан ўтди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Нормат онасини кучоқлаб ўпди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ҳурмат, садоқат ёки эъозлаш ифодаси сифатида муқаддас, азиз саналган нарсага лабларини тегизиб қўймоқ. *Она-Ватан тупроғини ўпмоқ. Байроқни ўпмоқ.*

3 кўча Бирор нарсага енгил-енгил тегмоқ, урилмоқ. [Кумушининг] *Бу кунги совуққа қарши кийиб олган савсар пўстинининг ёқалиги кишининг ҳасадини орттириб, нафис бақбақаларини ўпиб ётар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ел қитиқлаб, ўпиб қочди Чечакларнинг япроғидан.* Файратий.

Онаси ўлмаган Ифбатли, соф. Пулинг бўлса.. онаси ўлмаган малика қизлар сенга кучоқ очади. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎПОҚ: ўтурса — ўпоқ, турса — сўпоқ дёмқ Ҳар бир ҳаракатидан айб топмоқ, айб топиб камситавермоқ. Шунинг учун ҳам улар бу ўзича бахтиёр қайнонага ўтурса — ўпоқ, турса — сўпоқ, деб кун кўрсатишмади. К. Яшин, Ҳамза. Кўчқор бечорани ўтурса — ўпоқ, турса — сўпоқ, деб ораларига совуқлик солди. С. Анорбоев, Оқсой.

ЎПОҚ-СЎПОҚ Нотўғри шаклдаги, қингир-қийшиқ, кўримсиз, хунуқ. Ўпоқ-сўпоқ ишлалар. Ўпоқ-сўпоқ номлар.

ЎПҚИН 1 Бирор табиий куч воситасида ҳосил бўладиган уярма; гирдоб. Дарё ўпқини. ■ [Низомжон] Қўлидаги қоғозни гижимлаб, электр лампаси атрофида капалакдек айланаётган қор ўпқинларига тикилганча туриб қолди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 айн. ўпқон. [Навоийга] Улим билан ҳаёт орасидаги қора ўпқин оддий ва яқин нарса каби сезила борди. Ойбек, Навоий.

ЎПҚИНЛИК Тубсиз чоҳ, ўпқон. Бу ерда ариқ доимо куйламаса, ҳаёт.. бир ўпқинликдир. Ойбек, О.в. шабадалар.

ЎПҚОН 1 Сувни тортиб кетадиган, ер остидаги кўринмас чуқурлик, ғовак, бўш жой. Ариқнинг тагидан ўпқон чиққан экан, каттариб-каттариб, устидаги тупроқни ҳам қўлатиб туширибди. П. Қодиров, Яхшилиқ. Харсанглар тагидан ўзига йўл топган сув бетида ўпқоннинг воронкага ўхшаш гирдоби айланар.. эди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Оқсойнинг таги тубсиз, ўпқонлари бор. Уни тўхташиб бўлмайди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 кўчма Гирдоб, исканжа; қамров, қуршов. Хотинлар пайдо бўлиши билан қайта бошдан куч олган жанжал ўпқони уни тобора ўз заптига торта бошлади. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

Нафси (ёки жигилдои) ўпқон Ҳеч тўймайдиган. Оғайнилар, айтган сўзим лоф эмас, Нафсим ўпқон, қоп эмас.. «Муштум». Бу йил ўпқонга айланган жигилдоннинг мўрчисини келаси йил янада кенгайтириб, ғорга айлантирмоқчи. «Муштум».

ЎПҚОНЛИК Тубсиз жарлик; ўпқон. Алишер Навоий! Ўпқонликка қўлаб кетаётган тоғни ёлғиз тутиб қола билади. Ойбек, Навоий.

ЎР 1 1 Жарлик, чуқурлик; ўра. Ўра тушиб кетмоқ. ■ Фронт орқасида ўр қазиб турганда, Мулла Обиддан ўттиз метрча нарига бир катта тўп ўқи тушиб, қаттиқ товуш чиқариб ёрилади. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Тепалик, баландлик. Қияда қилтиллатди, Ўр келса, ўмганлатди [отни]. «Рус-тамхон». Лолақизғалдоқлар ўру қирларга қипқизил гилам-пойандоз тушаган. «Ёшлик». Ўзига қолса, шаҳар деб, қир ошиб, ўр ошиб утирмасди-ю.. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎР тортмоқ Баландлик томон йўналмоқ; ўрламоқ. Арқининг икки ёнида бурама йўл билан юқорида ўр тортиб кетган пиллапоярлар: улар мезаналарга олиб чиқади. К. Мирзо, Олам гўзал. Йўл борган сари оғирлашиб ва тоғ тарафга қараб ўр тортиб борар эди. Файратий, Узоқдаги ёр.

3 кўчма Юқори, баланд. Биродарлар, ўзбек эли ўр келади, ўзи ўжар, зўр келади! Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ЎР II фольк. Ўжар; жоҳил. Ҳали бу бола ёш бўлса ҳам, ёмон ўр бола экан. Ўзбек ўр бўлади-да, дейишаёттирлар. «Равшан».

ЎРА 1 Сабзавот, дон ва ш. к. ни кўмиш учун махсус қазилган, одатда, ости кенгроқ бўладиган чуқурлик. Картошка ўра. Сабзи ўра. Бир ўра турп. ■ Уста Олим ҳам қайнисини туришга ишорат қилди ва ўрадан сабзи олиб тўғрашга буюрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Менда-ку ўрадаги беш-ун нуд ғалла билан оғилдаги беш-ўнта қорамолдан бошқа нарса йўқ. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Умуман, бирор мақсадда қазилган чуқурлик. Уранинг ичи гувала катталигидаги тошлар билан айлантириб уриб чиқилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Иккала йигит ҳам [жаллод пичоғидан кейин] букчайганича, ўрага қўлаб тушди. Мирмуҳсин, Меъмор. Э, бормисан, ука, ўра-пўрага тушиб кетмадингми, ҳайтовур? А. Қодирий, Кичик асарлар.

ЎРАБ-ЧИРМАБ Бир амаллаб мол, қийим-кечакларини қилиб, шулар билан таъминлаб (узатиладиган қиз, унинг тўйи ҳақида). Мана, баҳор утиб, ёз келаётганда, тўйини қилиб, ўраб-чирмаб узатиш ўрнига бу гапни чиқариб утирибсиз.. С. Кароматов, Ҳижрон.

ЎРАЛАМОҚ 1 айн. ўрламоқ. *Шипга яна ҳам гуруллаб тутун ўралайди. П. Турсун, Ҳикматчи.*

2 Дахл қилмоқ, ўз таъсирига олмоқ. *Кучли аланга ўрмонга ўралади. Партизанлар қаерда-ю, гитлерчилар қаерда — билиб бўлмади. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

ЎРАЛАШМОҚ 1 Бирор жойда уйма-лашмоқ, тентимоқ; изғимоқ. *Қодиров ўзи ҳам коридорда ўралашиб юрарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Гажак қўйган келинчақлар, гижим рўмол ўраган қизлар фотография олдидан ўралашиб қолишади. С. Аҳмад, Уфқ, Қурилиш кетаётган бир пайтда участка атрофида бир киши ўралашиб қолди. «Муштум».*

2 Ўралмоқ, ўранмоқ. *У [хотин] эски парпаша паранжи ичидан ўралашиб, юриб эмас, югургандай тезлаб келар эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

3 *Кўча* Бирор иш билан банд бўлмоқ, овора бўлмоқ; куйманмоқ. *У ўн болани ўстираман, деб уйда ўралашиб қолди. ■ Касби билан ўралашиб кетармикин, деб касалхона ҳам очиб берди. Йўқ, бўлмади. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Кампир инак қуртлари билан ўз-ўзидан ўралашиб қолди. Х. Назир, Ёнар дарё.*

ЎРАЛИШМОҚ 1 Ўралмоқ фл. бирг. н. *Болалар кўрпага ўралишди. Қизлар атласга ўралишибди..*

2 айн. ўралашмоқ 3. *Борсам, чўти олдидан. Ойнак тақиб олибди. Ҳисобига етолмай, ўралишиб қолибди. Т. Тўла. Шу орада Қоралион ўралишиб юргандини.. пайқади. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЎРАЛМОҚ 1 Ўрамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Фолбин оғзини йиғиштириб, латтага чандиб ўралган, катталиги данакдай бир нимани енг учидан чиқариб берди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 айн. ўралашмоқ 3. *Албатта, хўжайиники — ноҳақ. Боласи билан ўралиб қолди, энди ишлай олмайди, деб ўйласа керак у. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Айланиб ёпишмоқ, чирмашмоқ; ўрашмоқ. *Карнайгул инга ўралиб ўсади. ■ Даладаги шўралар Оёғимга ўралар. «Оқ олма, қизил олма».*

4 *Ип, арқон, сим, тўр каби нарсаларга иланиб, чулганиб ҳаракат қилолмай қолмоқ; ўралашмоқ. Қўй арқонга ўралиб қолмасин.*

ЎРАМ 1 1 Ўралган ҳолга келтирилган, ўраб қўйилган. *Икки ўрам ип. ■ Ойша трактор орқасидаги бир ўрам арқонни олиб, унга улоқтирди. С. Аҳмад, Икки ҳикоя. Бир ўрам қоғоз олди яна. Бу майда ҳарфлар билан қора сиёҳда кўчирилган газаллар. С. Сиёев, Ёруелик. Хива заргарлари зийнатлаган тилла буюмлар, той-той инак ўрамлари император жанобларига пешкаш қилинади. С. Сиёев, Аваз.*

2 Ўралган нарсанинг ҳар бир қавати. *Беморни каравотга ётқизишди. Икки ҳамшира бирин-бирин доқа ўрамларини еча бошлади. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

Ўрам қилмоқ Ўрам ҳолатига олмоқ. *Ўрам қилинган қоғоз. ■ Арқонга осилиб туриб, тошда нимадир чизаётган йигит қўлидаги оқ нарсани ўрам қила бошлади. П. Қодиров, Қора кўзлар. Тоҳирнинг шериги хуржунидан ўрам қилинган арқон олди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

3 Тахлаб бирор нарса билан ўралган, ўраб тугилган. *Дастурхонга бир ўрам қоғоз пул қўйди. Н. Мақсудий, Юксалиш. Эртасига Аматажон Тулғонийнинг қолган-қутган сепини, уч-тўрт кўрпа-ёстиқ, бир ўрам идиш-товоқ олиб келиб берди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

4 Бир ўрашга етарли, бир марта ўраса бўладиган. *Бир ўрам махорка.*

5 Бирор нималар билан ўралган, ораликда бўлган жой. *Икки қўшин бир-бири билан аралашиб, қилич солишарди.. Яраланган отлар ўрам ичидан чўлоқланиб, кишнаб юрарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ЎРАМ 2 эск. Ижтимоий, худудий ва ш.к. жиҳатдан алоҳида, мустақил бўлган жой, маҳалла, хўжалик ва ш.к. *Ўрамларга тарқалдилар ул гуруҳ, Бўлиб мавжи дарё каби кўҳ-кўҳ. С. Хондайлиқий. Айёр экан шу ўрамнинг қизлари, Яхши ёрим ёмон йўлга солибди. «Оқ олма, қизил олма». Аслида бу икки шикоятчининг арзи, район у ёқда турсин, хўжалик ўрамидан ташқарига чиққулик эмасди. «Муштум».*

ЎРАМА 1 сфт. Бир неча марта айлан-тириб ўралган, ўраб боғланган. *[Жонузоқ ота] Ўрама белбоғига қистириғлик турган ирғай дастали қамчисини ўйнай бошлади. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 сфт. с. т. *Буралиб-буралиб кетган. Олқор шохи ўрама, гапни сочдай бурама. «Кўшиқлар».*

3 *от Ёйилган юпқа хамирни кесиб, ўзига хос шаклда ёгда қовуриб тайёрланган таом, пишириқ. Бундай мўрт хамирдан печенье, чакчак, ўрама каби таомлар тайёрланса, оғизда уқаланиб туради. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

4 *айн. ўрам I I. Бу (ич) маҳсулотларнинг ҳар биридан ҳар хил яхна овқатлар.. нўстдумба ўрамаси каби қатор тансиқ таомлар пиширилади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. У майда-чуйдаларни қаламдон ичиги солиб, уни қоғоз орасига қўйиб, ўраб, лос билан боғлади, мени хуржунсиз эшакка миндириб, ўрамани олдимга қўйиб, Соктарегу жунатди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ЎРАМАЛАМОҚ Бирор нарса билан ўраб беркитмоқ, ёпмоқ. *Отни ўрамаламоқ. ■ Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар, у [Отабек] чалқанча ётган қўйи оғзини ўрамалаб, кумак кутган каби, кўкка кўзини тиккан эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЎРАМЛАМОҚ Ўрам ҳолатига келтирмоқ; ўрам қилмоқ. *Газетани ўрамламоқ. Газламани ўрамламоқ.*

ЎРАМОҚ I Ўрам, калава қилиш учун айлантирмоқ, ўрам, калава ҳосил қилмоқ. *Газетани ўрамоқ. Картонни ўрамоқ. ■ Овқатдан сўнг знам хира чироқ ёруғида, ўзларича қандайдир қадимий ашулани хиргойи қилиб, калава ўрардилар. «Саодат».*

2 *Ип, сим ва ш.к. ни бирор нарса устидан айлантириб, ўрам ҳолига келтирмоқ, Ипни чиллакка ўрамоқ. Арқонни белга ўрамоқ. ■ Инакларни найчага ўрайдиган, калавалайдиган дастгоҳлар бир маромда ишламоқда. Газетадан. Баъзан йиғитлар белларига йўғон симни уч-тўрт қават қилиб ўраб келадилар. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 *Бошни беркитмоқ, бошга ёпмоқ, тангинмоқ. Дуррача ўрамоқ. ■ Хотин бошидаги жун рўмолини олди-да, бир-икки қоқиб, яна ўради. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

4 *Айлантириб, айланиб, атрофини тўс-моқ. Ҳовлини тахта девор билан ўрамоқ. Боғни панжара билан ўрамоқ. ■ Зирқлар тўрт тарафни девордек ўраб турар.. эди. П. Қодиоров, Қора кўзлар. Атрофни осмонўпар тоғлар ўраб олган. К. Яшин, Ҳамза.*

5 *Атрофидан, устидан айлантириб банд қилмоқ, ичига олмоқ, беркитмоқ. Бўйинга шарф ўрамоқ. Ярани бинт билан ўрамоқ.*

Пайтава ўрамоқ. ■ Адолат.. индамай ётар, бош ва юзлари дока билан ўраб ташланган эди. С. Зуннунова, Олов. Писмиқ қопчиқнинг ичидан терига ўраб қўйилган бир туғунни олди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

6 *Устидан бирор нарса билан маҳкамлаб боғламоқ, ичига олмоқ. Нарсаларни қоғозга ўрамоқ. ■ Аҳён-аҳёнда тамаки ўраш учун ҳам қоғоз тополмай, диққинафас бўлади киши. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

7 *Қопламоқ, қуршамоқ, Кукни ўраб олган қора булутлар ҳам тўс-тўсга бўлиниб, ой ҳам қора парда ичидан ярим юзини очиб, ер юзига мўралаб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ...шамол энди бўронга айланиб, араваларни сариқ чанг ўрай бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор.*

8 *кўчма Ишғол қилмоқ, банд этмоқ, эгалламоқ; босмоқ. Ҳозир унинг юрагини бошқа бир ҳақиқат тирнай бошлаган ва виждонини фақат шу масалагина ўраб олган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Унинг юрагини қарама-қарши ҳислар, кечинмалар ўради. Ойбек, Танланган асарлар.*

Пилла ўрамоқ Пилла ҳосил қилмоқ (ипак қурти ҳақида). *Қурт пилла ўради. Оқ пилла ўрайдиган ипак қурти.*

ЎРАШМОҚ I Ўрамоқ фл. бирг. н. Қизлар рўмол ўрашади. *Кампирлар ип ўрашади.*

2 *Ўралмоқ, чирмашмоқ, илашмоқ. Зеби-хон ариқ бўйида толга ўрашиб чиққан чирмовуқнинг карнай гулидан битмасини узиб, кўкракка, настига қаратиб тақиб олди. С. Аҳмад, Уфқ. Эгасиз отлар эгарлари қийшайган, жиловлари оёқларига ўрашган ҳолда.. пароканда кезардилар. Ойбек, Навоий.*

ЎРГАМЧИ шв. Ўргимчак.

ЎРГАМЧИК I Ўрганиш, тажриба учун қилинган (қилинаётган); дастлабки. *Ўргамчик иш. ■ Муҳаммад Жамол эндигина шевр ёзишга уринар ва ўргамчик тарзда ёзар, қиз эса иштиёқ ва марақ билан тинглар эди. Ойбек, Нур қидириб. Адабий танқидчиликнинг биринчи ўргамчик асарлари вақтли матбуот саҳифаларида пайдо бўлди. «ЎТА».*

2 *Бирор ҳунар ёки касбни энди ўзлаштириб келётган. Ўргамчик шофёр. ■ Тажрибали тракторчи, универсалчилар жуда оз. Ишимизнинг бир қисми янги ўргамчикларга қолди. И. Раҳим, Ҳилола*

ЎРГАНИШ I Ўргаммоқ фл. ҳар. н. Сузишни ўрганиш. *Ўқишни ўрганиш. ■ Ҳунарни*

ўрганиш пайдан бўлгин, болам. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 айн. одат 1. *Ҳечқиси йўқ, аввал шунақа қийин бўлади, кейин ўрганиш бўлиб кетар.* А. Мухтор, Чинор. *Бадианинг йигитона кийиниб юрганини қўшнилар ҳам кўриб тааж-жубланишгани йўқ, чунки бу шаддод қиздан ҳайиқишар ва бу ўрганиш бўлиб қолган эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ЎРГАНМОҚ 1 Билим, касб, иш ва ш.к. ни ўзлаштирмақ, эгалламақ, билиб олмақ. *Бировдан иш ўрганмоқ. Шахмат ўйинини ўрганмоқ. Хунар ўрганмоқ. Оз-оздан ўрганиб олим бўлар.* Мақол. ■ *Ишни оддий бетончиликдан бошлаган ўсмир аста-секин керакли касбларнинг ҳаммасини ўрганиб олди.* Газетадан. *Ўтган ярим асрлик мураббийлик даврим мен учун ҳам катта ҳаёт дарсхонаси бўлди, кўп нарса ўргандим.* Газетадан.

2 Сири, моҳияти, маъмуни ва ш.к. ни аниқлаш, белгилаш мақсадида текширув, кузатув, таҳлилдан ўтказмоқ. *Бу далилларни синчиқлаб ўрганиб, Қуёшнинг нисбатан тинч пайтда космик нурланиш ердан узоқ жойларда киши учун хавфли бўлмаслиги керак, деган хулосага келиш мумкин.* «Фан ва турмуш». *Сибирлик археологлар трасса бўйлаб қазималар чоғида чиққан тош аср қуролларини ўргандилар.* Газетадан. *..республикамиздаги қадимий қонларга доир адабиётларни икки-уч йилдан буён синчиқлаб ўрганаётган эди.* С. Кароматов, Олтин қум.

3 Ғайритабиий, ноқулай каби туйилмайдиган ҳолга айланмоқ, шундай сезилмоқ, қабул қилмоқ. *Халқ бунга ҳақли эди, чунки бундай тинчсизликларни кўра-кўра жуда ўрганиб қолди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Булар орасидаги бетакалуф муомала ва муносабатга одамлар ўрганиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Одат қилмоқ *Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас.* Мақол. ■ *Тўққизинчига ўтгунча ичишни, чекишни ўргандим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

5 Ўзини яхши алоқада тутмоқ, мослашмоқ, боғланиш («ўзиники бўлиб») қолмоқ. *Бу тўриқ менга жуда ўрганган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Хола бир-икки кун ичида янги шароитга ўрганди, қўшнилар билан танишди.* «Гулдаста».

ЎРГАТМОҚ 1 Бирор иш, касб ва ш.к. ни бажаришни, қилишни тушунтириб бил-

дирмоқ, ўзи бажара оладиган қилмоқ; малака ҳосил қилдирмоқ. *Рақс тушишга ўргатмоқ. Касб-хунар ўргатмоқ.* ■ *Бугунги кунда илғор ишчи ўзининг бой ҳаётий тажрибасини ёшларга кунт билан ўргатмоқда.* Газетадан. *Баъзида унинг кунлари менга бичиш-тикишни ўргатишдан кўра кўпроқ панд-насиҳат бериш билан ўтади.* «Гулдаста».

2 Бирор иш, амалга йўлламоқ; йўлга солмоқ. *Менга қара дейман! Ким ўргатди сенга ёлғон гапирини?* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Икки оғиз нордон гап айтай десам, унда [кампирда] нима айб.* Унга ўргатишган. «Муштум».

3 Илм, одоб ва ш.к. дан таълим бермоқ. *Демак, сенинча.. ўша миришларни ҳам маърифатдан баҳраманд қилиш керак, илм ўргатиш керак, шундайми?* К. Яшин, Ҳамза. *Улар Қудратга бу хунарни ўргатиш билан бирга, ҳақсизликка қарши курашни ҳам ўргатдилар.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о. *Шокир юқори курсда бўлгани учун қизларга ёрдам беради, кўпинча физика қоидаларини ўргатади.* «Гулдаста».

4 Бирор нарса ёки иш-ҳаракат билан доим шуғулланадиган қилмоқ, шунга одатлантирмақ. *Болани эрта туришга, салом беришга ўргатмоқ.* ■ *Оқсоқол аввалги тилмочни ҳам уйига ўргатиб олган эмиш.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳа, бошидан қаттиқ туриб, ўргатиб олмасанг, кейин қийин бўлади.* Ф. Мусаёнов, Нозик масала.

5 Бирор ишни бажаришга кўникма, малака ҳосил қилдирмоқ (асосан, ҳайвонлар ҳақида). *Итни ов қилишга ўргатмоқ.* ■ *..князь учта отдан иккитасини бериб юборди, қолган битта отни коляскага ўргатгин, деди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЎРГИЛМОҚ 1 Юксак ҳурмат, садоқат ва севги туфайли бутун борлигини бахш этмоқ, фидо қилмоқ, қурбон қилмоқ. *Зарари йўқ, Махсум, шариатдан ўргилсак ҳам арзийди.* *Сиз билан менга ўхшаш аҳли мўминларга истаганимизча йўл топиб беради.* «Муштум».

Айланиб-ўргилмоқ Бирор нарсанинг шайдоси, мафтунни бўлиб қолмоқ, парвона бўлмоқ. *Ўзбек ойим ҳам уни маҳкам сиқиб кучоқлаб олган, юзидан шап-шап ўниб, айланиб-ўргилар ва тикилиб-тикилиб, нима учундир, ийғлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 (буёр. м. шаклида – ўргилай. ўргилсин) Ниҳоятда ёқтириш, меҳрибонликни ифодалайди. *Вой, қоматингдан онанг ўргилсин!* ■ *Оёгинга нима қилди? Кир, кир тезроқ! Бу ёққа, ўргилай.. А. Қаҳҳор, Асарлар. Юзинг ёруғ бўлибди, болам, вой, ўргилай сендан. Газетадан. Сенга етолмай оҳ урганлар қанча, амманг ўргилсин!* «Ёшлик».

3 (1-ш. бирл. шакли – ўргилдим) Ёқтирмаслик, эътироз каби муносабатни ифодалайди. *Э, ўргилдим ўша зарур ишдан, нима, биз бекорчимизми? «Муштум». -Э, савлатингдан ўргилдим! – дедим ичимда. Бу касалхонанинг сартарошики шу қадар нўрим бўлса, профессори қанақайкин? Н. Аминов, Суварак.*

Қулинг ўргилсин қ. қул. Ёзда анави толининг тагида қулинг ўргилсин битта чойхона очиб, турли овқатлар ташкил қиламиз. Н. Аминов, Суварак.

ЎРГИМЧАК Ўзига овқат бўладиган ҳашаротларни тутуш учун тўр(ин) тўқийдиган бўғимоёқли йиртқич ҳашарот. *Ўргимчак уяси.* ■ *Шифтда ўргимчак турмага илиниб, бир мақомда ғинғиллаб турган пашша Низомиддиновнинг ғашига тегди. С. Аҳмад, Хукм.*

ЎРГИМЧАККАНА Ўргимчасимонларга мансуб, ўсимлик ширасини сўриб яшайдиган кана, майда ҳашарот. *Ширани, ўргимчакканани қийратгунча қанча овориш сарсон бўлган эдик. Ҳ. Назир, Сунмас чақмоқлар.*

ЎРДА тар. 1 Туркий ва мўғул халқларида ҳукмдор, хон қароргоҳи, қалъа. *Юсуфбек ҳожи бошлиқ еру кўкка сизмаган музаффар халқ ўрда теварагини қуршаб тушди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Муллажон ёшлигида Қўқон хони ўрдаси олдидаги казарма майдонидан отда машқ қилаётган солдатларни кўриб, солдат бўлишни орзу.. қиларди. А. Раҳмат, Элик бир баҳодир.*

2 Қўшин қароргоҳи, лашкаргоҳ. *Ҳарбий ҳаракатлар вақтида ўрда атрофи хандақ билан ўралган. «ЎзМЭ».*

Олтин Ўрда 13-асрнинг 40-йилларидан 16-аср бошларигача мавжуд бўлган, пойтахти турли даврларда турли шаҳарларда жойлашган, асосан, туркий ва мўғул кўчманчи қабилалари иттифоқидан иборат йриқ давлат.

ЎРДАК Ўрдаксимонлар оиласига мансуб, бўйни калта, оёқлари қисқа кураксимон, сувда сузиб юришга мослашган, ялпоқ тумшукли парранда. *Ёввойи ўрдак. Хонаки ўрдак. Ўрдак тухуми. Ўрдак овламоқ. Дунени сув босса, ўрдакка нима қайғу? Мақол. Шошган ўрдак ҳам боши билан, ҳам думи билан ишўнғийди. Мақол.* ■ *Соҳилида чайқалар қамиш, Учиб ўтар баъзан ўрдак, ғоз. Ё. Мирзо.*

ЎРДАЛИК Ўрдада яшайдиган; ўрдада хизмат қиладиган, амалдор. *Ўрдаликка гап уқтириш қиёматдан қийин, тақсир. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ЎРДУ эск. Қўшин, лашкар. *Ғалаба қўшини, меҳнат ўрдуси, дейди бизни тарих!.. Тўлқинларда ўсдик ўктам бўлиб. Миртемир.*

ЎРДУГОҲ Қўшин қўнадиган ёки турадиган жой, лагерь. *Қун беклар ва йиғитлар ўрдугоҳдан қоча бошлаган эдилар. Уйғун ва Й. Султон, Алишер Навоий. Ярим кечанда, бутун ўрдугоҳ уйқуга кетганда, у [Спитамен] ташқарига чиқиб, бир айланаб келди. М. Осим, Искандар ва Спитамен.*

ЎРИК 1 Гули оқ ва пушти, меваси эса оқиш, сарғиш, қизғиш рангларда бўладиган йриқ дарахт. *Ўрик гули. Ўрик кўчати.*

2 Шу дарахтнинг данакли меваси. *Оқ ўрик. Ўрик мураббоси.* ■ *Мен гушт-ёғни ташиб бўлиб, ҳовлининг тўрига тергани бордим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Жувон дастурхонада учта арпа нон, икки-уч ҳовуч ўрик ташлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ЎРИКЗОР Ўрик дарахтлари ўсган ер, майдон. *Ўрикзорда қизил кўйлакли бир аёл кўринди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎРИКФУРУШ Ўрик савдоси, ўрик сотиш билан шуғулланувчи киши. *Шаҳардан қайтаётган ўрикфуруш ҳам, майизфуруш ҳам, донфуруш ҳам, эндиликда унинг карвонсаройида тунаб, қовоқхонасида кайф қилиб кетади. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ЎРИМ 1 1 Бугдой, беда каби экинларни ёки ўт-ўланларни пояси тагидан ёппасига чалғи, ўроқ ва комбайнда қирқиб олиш; ўриш. *Ғалла ўрими. Биринчи ўрим. Ўрим асбоблари.* ■ *Пастдаги бўлимларнинг экинни ўримга келмай, мол қўйиб юборишди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Бетоб экан. Қун иссиқ, яна ўримга чиқибди. М. Ҳазратқулов, Журъат.*

2 Шундай ишлар мавсуми. *Нусратбек пичан ўримига вакил бўлиб, чорвадор районга бориб, Аҳмад бригадирликка ўтди. С. Нуров, Нарвон.*

ЎРИМ II Толасини ёки бир неча тутамини бирга қўшиб ўрилган ҳар бир бўлак; ўриб тайёрланган нарсаси. *Соч ўрими. Арқон ўрими. ■ Эшоннинг аччиғи келиб, қаласининг ўримида ушлаб. бир калнинг камчасига қўйиб юборди. «Зулфизар билан Авазхон». Ашурхон қошларини бироз чимирганича, бир ўрим сочининг учини ўйнаб, индамай ўтирарди. С. Зуннунова, Олов. Баланд пешонасининг икки четини сочлари бекитган, ўримга кирмай қолган ингичка соч толаларига шабада тегиб, мулоим қимирлаб туради. П. Қодиров, Уч илдиш.*

ЎРИМ-ЙИГИМ Дехқончилик ҳосилини йиғиштириб олиш ишлари, шундай ишлар жараёни, мавсуми. *Ёз бор, куз бор, пишқичлик, ўрим-йиғим бор, худо хоҳласа. П. Турсун, Ўқитувчи. Эндиги муҳим вазифа — ўрим-йиғимни ғоятда қисқа фурсатда уюшқоқлик билан ўтказиш, исрофгарчиликка йўл қўймасликдан иборат. Газетадан.*

ЎРИН (3-ш. бирл. — ўрин) 1 Бирор кимса ёки нарсаси ишга қилиб турган ёки ишга қилиши мумкин бўлган ер, сатҳ ёки фазо; жой. *Тошни ўридан қўзғатиб бўлмади. Ўтирган ўрин топади. Мақол. ■ Бағзилари ўтирган ўринларида мудраб қолишибди. Й. Раҳим, Чин муҳаббат. Мактаб қишлоқнинг қоқ ўртасида бўлади. Ҳу, ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сафар бўзчи турган ўридан силжимади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. У ўтирган ўқув залида ҳамма ўринлар банд. П. Қодиров, Уч илдиш.*

2 Ухлаш, ётиб дам олиш учун тўшаб қўйилган кўрпа, ёстиқ ва ш. к. мажмуи; жой. *Муҳаббат чирой танламас, уйқу — ўрин. Мақол. ■ Она-бола бир ўрин ёзиб ётдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Комил кетгандан кейин Бўронбек уйига кириб, чинни косада тўладириб бўза симириди-да, ўрин солиб ётди. Ҳ. Фулом, Машғал. Ўрин йиғилмаган, тош-ойна олдига курсида Мунисхоннинг ички кўйлаги ётарди. У. Умарбеков, Ёз ёмғири.*

3 Яшаш учун бошлана, тураржой, маскан. [Қутидор:] *Уятсизга менинг уйимда ўрин йўқ. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 Кишининг, нарсанинг ҳаётда ўзига хос фазилат, мактаби ва ш. к. билан белгиланувчи ҳолати, мавжудлик мақоми. *Кун ҳисобин ой олар, бедов ўрнин той олар. Мақол. ■ — Бу қиздан бир бало чиқади. Унта ўғилнинг ўрнини босади, — дейишарди. С. Аҳмад, Уфқ. Тушуниб турибман, ўлганларнинг ўрни мана шунақа улуг айёмда йўқланади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

5 Бирор нарсанинг маълум бир жойи, қисми, бўлаги. *Эртанинг баъзи ўринларини қолдириб кетмоқ. Мақоланинг айрим ўринларига тузатиш киритилди. ■ Қумушбиби хатнинг бу ўрнига етганда қизариниб, бироз ўқийдан тўхтаб олди ва давом этди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 Иш-ҳаракат, фаолият ва ш. к. нинг белги-даражаси жиҳатидан кўрсаткичи, банд этган ҳолати, даражаси. *Бир вақтлар Тошкент шаҳри дов-дарахтлар бўйича жаҳонда иккинчи ўринда турарди. Газетадан. Уй-лайимзки, йиғитлар совринли ўринлардан бирини олишга ҳаракат қилишади. Газетадан.*

7 Вазифа, лавозим. *Ўрини эгалламоқ. Ўридан бекор қилмоқ. Эски раиснинг ўрнига янгиси сайланди. ■ Халқ иши бўлгандан кейин ўриннинг катта-кичиги бўлмас экан, Эргашвой. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Асқар ота эркаклар қошида кўп муҳтарам хотинларни кўрган, лекин буларнинг кўпчилиги раис, мудири, директор дегандай раҳбарлик ўриндаги хотинлар эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

8 (3-ш. эгалик шаклида) Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун қулай фурсат, пайт, маврид; хонаси. *Ўрни келса, отанени ҳам аяма. Мақол. ■ Бўлак гапларни ўрни билан гаплашармиз. Биз томонларга ҳам боринг. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўрни келмаганда, мен ҳам гапирмас эдим. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ҳозир иноннинг ўрни эмаслигини ҳарчанд ўқтирмакчи бўлдим, кўнмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

9 Бирор иш, ҳаракат учун зарурат, асос; ҳожат, эҳтиёж. *Меҳнатсиз пул топиш йўлига тушгач, чўнтакни қаппайтириб олгандан сўнг, ишни ҳам, коллективни ҳам ҳурмат қилишга ўрин қолармиди? «Муштум». Вас-васаланишнинг ўрни йўқ, мундан сўнг ҳам сизнинг хайрихоҳона кенгашларингизга муштоқман.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

10 (бу, шу сўзи билан) Муайян фурсат, ҳолат маъносини билдиради. *Шу ўринда яна бир нарсага эътиборни қаратмоқчиман.* ■ Рафиқам Мукамбархоннинг тадбиркорлиги бу ўринда ҳам жонимга ора кирди. Н. Сафаров, Оловли излар.

11 Муайян мавқе, ҳолат. *Шахснинг ҳазил-мутойиба, юморга мойиллиги ҳам муҳим урин тутади.* «УТА». *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Бу оддий тракторчи жувонга бўлган эҳтиром уни айрим ўринга қўяр эди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

12 Макон маъноли грамматик терминлар таркибидан қўлланади: *Урин келишиги. Урин ҳоли. Урин эргаш гап.*

13 (3-ш. эгалик ва ж. к., ў.-п. к. шаклида — ўрнига, ўрнида) кўм өзф. Зидлик, қиёс каби муносабатларни. *каби, эваз, кўра кўмакчиларига хос маънони билдиради. Лекин ечиниши ўрнига шошилиб портфелини олди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Сенинг ўринингга ит боқсам бўлмасмиди!* С. Аҳмад, Уфқ. *Бу кунки қорачопон ва қитчоқ низоларини сизга бир тимсол ўрнида кўрсатайин.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *-Нима қилди? — деган эди, опаи ўрнига сингиси жавоб берди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

14 Урин (эркаклар исми).

Иссиқ ўринни советмоқ (ёки ташламоқ, кечмоқ) Мавжуд қулай. яхши шароит-имкониятидан, жойидан кечмоқ, уни ташламоқ. *..ҳе йўқ, бе йўқ иссиқ ўринини советиб, ишимдан олиб ташласанг..* Газетадан. *Сабабики бўлмаса, ким иссиқ ўринни ташлаб, қум тепаликлари орасида саргардан бўлиб юради?!* Мирмуҳсин, Меъмор. **Кўнгли ўрнига (ёки жойига)** тушмоқ Кўнгли таскин топмоқ, хотиржам бўлмоқ. *Хўш, кўнглинг ўрнига тушдимми?* О. Ёқубов, Чин муҳаббат. **Урин йўқ** Кераги йўқ, ориқча. *Кўнгли яқин жойда бундай гапларга ўрин йўқ.* С. Зуннунова, Янги директор. **Ўрнига келтирмоқ айн. Ўрнига қўймоқ.** [Қодиров] *Колхозчилар йўла-йўлакай қўл қовуштириб салом беришларини, иззат-ҳурматини ҳаминга ўрнига келтиришларини истайди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Ўрнига ўтмайди** Ўринни босмайди, мурод ҳосил бўлмайди. *Мамажон полвон ишга тушишдан олдин патефонни бир қўйиб, музыка эшитиб олмаса, ўрнига*

ўтмайди. Газетадан. **Ўрнига қўймоқ** Кўнглидагидек, қойил қилиб, жуда яхши бажармоқ; ўринлатмоқ. *Тошкент халқаро анжуманларни ўрнига қўйиб ўтказишда бой тажрибага эга.* Газетадан. *Фулом ака унга иш буюриб қолгудек бўлса, боши осмонга етар, севинганидан чопқиллаб бориб, дастёрчиликни ўрнига қўярди.* Р. Файзий, Чўлта баҳор келди. **Ўрнида кўрмоқ** Қаторига қўшмоқ; ҳисобламоқ. *Мардикорни, хизматкорни, қосибни одам ўрнида кўришмайди бу замонда.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шу икки йилдан бери менга бўлган алоқангиз бир зарра ҳам ўзгарган эмас.. мени хотин ўрнида кўрмайсиз!* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ЎРИНБОСАР 1 Бирор кимсанинг ишини давом эттирадиган, мавқеини эгалладиган шахс; шогирд. *Сохта олимларнинг ёмон иши — улар ўз ўрнига ҳам сохта ўринбосарлар тайёрлашдир.* Р. Усмонов, Одобнома. *Муносиб ўринбосарлар еояга етаётганидан хурсандман.* «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Бошлиқ ёки раҳбарнинг вазифасини бажариш ҳуқуқига эга бўлган расмий ёрдамчи; муовин. *Директорнинг ўринбосари.* ■ *Сизни ўзимга ўринбосар қилиб олганимда, умидим катта эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРИНДИҚ 1 Утириш учун мўлжалланган махсус мослама (мас., стул, кресло, диван ва ш. к.). *Ўриндиқда ўтирган қиз сакраб ерга тушди.* М. Назаров, Сирли хат. *Мехрихон опа инграганича «Москвич»нинг орқа ўриндиғида ётарди.* Н. Қобил, Беморлар. *-Хизмат? — деди Каримий дарвоза оғзидаги тахта ўриндиққа пуфлаб ва Баширжонни ўтиришига таклиф этди.* Н. Аминов, Суварак.

2 Шундай нарсаларнинг орқа (кўт) қўйиб ўтириладиган жойи, қисми. *Ёдгорнинг кўз ўнги қоронғилашди-ю, йиқилиб қолмаслик учун, стул ўриндиғини чангаллаб олди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЎРИНДИҚЛИ Ўриндиғи бор. *Анвар юмшоқ ўриндиқли креслони Алишардоннинг олдига сурди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЎРИНДОШ 1 айн. ўринбосар. *Уни тахтдан маҳрум этмоқчи бўларди.* Аммо Исфандиёрнинг ўрнига ўриндош тополмай иккиланарди. С. Сиёев, Аваз.

2 Ўриндошлик йўли билан ишловчи шахс.

ЎРИНДОШЛИК Асосий лавозими билан бир вақтда бошқа маошли лавозимни ҳам эгаллаб туриш. *Вазифани ўриндошлик йўли билан бажармоқ.* ■ .. шаҳар поликлиникасига ярим ставка билан ўриндошликка ишга жойлашиб олди. Газетадан.

ЎРИНЛАМОҚ 1 кам қўлл. Адо этмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ. *Устахонада ҳар ким мавсумий ишларини барвақт ўринлаб қўйишга шошиларди.* Газетадан.

2 Амалга ошмоқ; ижобий натижа бермоқ. [*Сафар бўзчи:*] *Ариза ўринласа, яна хизмат қилармиз, мизрабоши.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎРИНЛАТМОҚ Яхшилаб, кўнгилдагидек қилиб бажармоқ, ўрнига қўймоқ, дундирмоқ. *Шерназарбой ўзини мақташга уста бўлиб, гапни жуда ўринлатар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бу йил звенеликни ўринлатинг, келаси йили, албатта, бригадир бўласиз.* Уйғун, Дўстлар. *Қачон менинг айтганимдек қилиб ўринлатувдингки, энди ўринлатасан!* Шухрат, Жаннат қўдирганлар.

ЎРИНЛАШМОҚ айн. ўрнашмоқ. *Отлик меҳмон ўринлашиб олган.. Зокирбой ўтирганларга кибр-ҳаво билан уни таништира бошлади.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бора-бора бу фикр унинг бошига жиддий ўринлашиб олди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРИНЛИ 1 Миқдор билдирувчи сўзлар билан келиб, шу сўзлар билдирган миқдорда ўринга эгалликни билдиради; ўринга эга, ўрни бор. *Тўрт ўринли енгил машина. Олти юз ўринли зал. Икки юз ўринли касалхона.* ■ *Шерзод ётган еттинчи палата икки ўринли эди.* Ҳ. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

2 Ҳақиқатни ифодалайдиган, адолатли; асосли, тўғри. *Ўринли мулоҳаза. Ўринли фикр. Ўринли маслаҳат.* ■ *Ҳасан сўфи билан Алим бува Қудратнинг ўринли гапларини жон қулоқлари билан тинглашди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Жоиз, муносиб. *Шуни айтиб ўтиш ўринлики, бу муносабатнинг моҳияти ҳақида ўзбек тилшунослигида фикр баён қилинмаган.* «ЎТА».

4 Ўз жойида, ўрни билан, заруриятга кўра; тўғри. *Ўринли харажат. Ўринли сарф. Минерал ўғитларни ўринли ишлатмоқ.*

ЎРИНСИЗ 1 Асоссиз, бесабаб, беҳуда, ортиқча, нотўғри. *Ўринсиз ғазаб. Ўринсиз араз. Ўринсиз койймоқ.* ■ *Аваз қозининг*

шикояти ўринсиз топилиб, мол-мулки мусодара қилинди. Н. Сафаров, Оловли излар. *Кўрқмангиз, ҳожил!.. Марғилон ҳокими ўринсиз қон тукувчи эмасдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ярим кечага борганда, Оқилахон қуруқ туҳмат, ўринсиз таъналардан қутулиш йўллариини ўйлай-ўйлай, диванга суянганича ухлаб қолди.* Р. Раҳмонов, Талваса.

2 Муайян вазиятга тўғри келмайдиган, ёпишмайдиган; ноўрин. *Ўбай, директорнинг ўринсиз ҳазилидан шартта орқасига ўеирилади-ю, кабинетдан чиқиб кетди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Муҳаммаджон ҳозир гапирини ўринсиз деб билди ва қовоғини солиб, юзини Зокирдан ўеириб олди.* П. Қодиров, Уч илди.

3 Бирор заруратсиз қилинган; фойдасиз, нотўғри, беҳуда, чакки. *Бир бойнинг икки ўғли бўлиб, каттаси машаппараст, серхаражат, пулни ўринсиз сарф қиладиган экан.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ЎРИС эск. с. т. Рус. *Ўрис хотин.* ■ *Ўрис амалдорга тегажсоғлик қилишини унга ким қўйибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎРИСЧА эск. с. т. Русча. *Қани энди, мен ҳам ўрисчани шариллатиб ўқийдиган бўлсам.* С. Аҳмад, Хукм.

ЎРИШ 1 **Ўрмоқ** I фл. ҳар. н. *Давлатбеков.. пичан ўриш графигини ошириб бажаришга жон-жаҳди билан ҳаракат қиляпти.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎРИШ II 1 **Ўрмоқ** II фл. ҳар. н. *Сочларини қирқ кокил ўришларини айтинг.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 *тех.* Туқиманинг, матонинг узунасига ўтган иглари. *Ўриш ва арқоқдай Текис зехнимда Туқилишга тайёр Янги қўшиқлар.* Ҳ. Фулом.

ЎРКАЧ 1 Туянинг орқа сиртида битта ёки иккита бўладиган, қалин ёғ қатламидан иборат дўнг ўсимта. *Уни [туяни] ҳеч ким қистамайди, етакламайди ҳам, худди машинадай, ўз ишини ўзи билади: ўркачларини диркиллашиб лўкиллаганича, бир йўлдан тинмай бориб-келиб туради.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Нор ўркачин туширар эсга Дарё бўйидаги тепалар.* Э. Раҳим.

2 *кўчма* Тепалик, тоғ ва ш. к. нинг ўркачга ўхшаш жойи. *Қирнинг ўркачи нари четда юксалган тоғнинг белига етиб турар.. эди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Узоқдан қорайиб кўриниб турган тоғ ўркачига тўлин ой*

миниб олди. Ҳ. Фулом, Машғал. *Мавзе чети ўрқач қирларга туташ.* А. Ибодинов, «Латофат» дуконидаги қатл.

ЎРҚАЧДОР Ўйриқ, қатта ўрқачли. *Бах-мал, кимхоб ёпилган ўрқачдор туяларга ёки каттакон зар дўппиларга ўхшаб кетган барханлар унга дош беролмай чекинardi-лар.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Дараю до-вонлардан ошиб, ёш-яланг йўловчилар «Қиз сийна» деб аталган ўрқачдор тепаликка кўтарилдик.* Й. Муқимов, Кўшбулоқ.

ЎРҚАЧЛАНМОҚ Ўрқачга ўхшаб кўта-рилмоқ. *Сувнинг ўрқачланишини қаранг, ҳар қандай отни ҳам эсанкиратади.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЎРҚАЧЛИ Ўрқачи бор. *Ўрқачли туя. Икки ўрқачли туя.*

ЎРЛАМОҚ 1 Юқорига, тепаликка то-мон юрмоқ, йўналмоқ, чиқмоқ. *Тоққа ўр-лаб Очил кетиб боради.* Фозил Йўлдош ўғли. *Аёли ёш боладай унинг қўлидан тутади. Етаклашиб, юқорига ўрлайдилар.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *Қирга ўрлаб ке-тадиган сўқмоқда бир эшакли боряпти.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

2 Кўкка (осмонга) кўтарилмоқ; юқо-риламоқ. *Султон улардан [қуюнлардан] қо-чиб, машинани дам чапа, дам ўнга бурди, ниҳоят, қутулдик деганимизда, яна битта-си рўпарамиздан осмонга ўрлаб қолди.* А. Мух-тор, Давр менинг тақдиримда. *Уйларнинг мўрисидан кўтарилган тутун осмонга ўр-лайди.* М. Ҳазратқулов, Журъат.

ЎРЛИК шв. Ўжарлик. *Ўрлик қилса, айт-ган сўзга кўндириб, Мусофирга зўрлигимиз билдириб.* «Едгор». *Одамлар чолни ўрликда қанчалик айбламасин, лекин у жуён турмуш-га кўникиб кетолмади.* Н. Норқобилов, Бе-катдаги оқ уйча.

ЎРМА Ўриб, эшиб тайёрланган. *Ўрма арқон.* ■ *Сувонжон наҳ елкасига тушай деган ўрма қамчига чап берди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ЎРМАК Шолча ёки гилам тўқийдиган маҳаллий дастгоҳ. *Уйнинг соя томонига Са-нам хола узун қилиб ўрмак қурган.* П. Қоди-ров, Қора кўзлар. *Эндигина қурила бошлаган ўрмак атрофида уймалашаётган келинлари-га, невараларига тикиларкан.* Н. Норқоби-лов, Бекатдаги оқ уйча. *Уйнинг ичига ўрмак тикиб, фронт учун пайтава тўқийди.* Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.

Ўрмак қўймоқ айн. танда қўймоқ 2 қ. танда. *Мана, бир йилдирки, у [Нусрат] та-фин Тошкентга ўрмак қўйиб қолди.* Э. Аъ-замов, Жавоб.

ЎРМАЛАМОҚ 1 Юрмоқ (ҳашаротлар ҳақида). *Қўнғиз ўрмалайди. Қирқоёқ ўрмалаб кетмоқда. Даҳадан турган қуртлар барг қидириб ўрмаламоқда.* ■ *Адирда бир чумо-ли ўрмаласа, у [бобо] сезар.* Қ. Муҳаммадий.

2 Худди шундай юриш қилмоқ, судра-либ юрмоқ; эмакламоқ. *Танклар далага ёйи-либ, ўт пишқириб, ҳар ёқдан ўрмалаб ке-ларди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бектемир душман мудофаасига яқин жойдан ўрмалаб келган бир танкистнинг бетига қарашга бо-тина олмади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Узоқ-даги адирнинг ёнбағрида бир нима ўрмалаб келяпти.* О. Ёқубов, Излайман.

3 Юқорига томон тирмашмоқ, ёпишиб чиқмоқ, кўтарилмоқ. *Элмурод қалбига мил-тиқ товушлари билан кираётган қувонч таъсиридан ҳовлиқиб, том устига ўрмала-ди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *[Болалар] Гоҳ тик қояга ўрмалар, гоҳ илон изи бўлиб кетган сўқмоқдан настликка — дарага тизилишиб тушиб боришарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақ-моқлар.

4 Милдираб оқмоқ, жилдираб ўтмоқ (сув, томчи ҳақида). *Тагидан сув ўрмалаган ҳар тун ғўза тирилмоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ота чуқур тин олди. Ич-ичига ботиб кетган кўзларидан ёш ўрмалайди.* А. Қуронбоев, Ориятсиз ўғил.

ЎРМОН Бир-бирига ва ўсиш шароити-га таъсир этувчи ва географик ландшафт элементини ҳосил қилувчи дарахтсимон ўсимликлар мажмуи, дарахтлар ғуж ўсган жой. *Қалин ўрмон. Ўрмон хўжалиги.* ■ *Пет-тербург остонасидаги ўрмонларда дарахт қулатади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Улар фақат кечга яқин қалин ўрмон билан ўралган қиш-кинагина бир қишлоққа етиб келишди.* А. Раҳмат, Соқов бола.

ЎРМОНЗОР Ўрмонли жой; ўрмон, да-рахтзор. *Бир ёни сой, бир ёни қалин ўрмонзор эди.* Уйғун.

ЎРМОНЛИ Ўрмони бор; ўрмон билан қопланган. *Ўрмонли тоғ. Ўрмонли жой.*

ЎРМОНЛИК айн. ўрмонзор. *Кўзларидан ўт сочди. Ўрмонликдан тун қочди.* Ҳ. Олим-жон.

ЎРМОНЧИЛИК Халқ ҳўжалигининг ўрмон ҳосил қилиш ва ўрмон маҳсулотини тайёрлаш билан шуғулланувчи соҳаси (ўрмоншуносликнинг бир тармоғи). *Ўрмончилик ҳўжалиги. Ўрмончилик саноати.*

ЎРМОНШУНОС Ўрмончилик мутахассиси. *Ўрмоншунос олим. Ўрмоншунослар тайёрламоқ.*

ЎРМОНШУНОСЛИК Ўрмон ҳаёти, ўрмонлар яратиш ва ўрмон маҳсулотидан фойдаланиш ҳақидаги фан.

ЎРМОҚ I Ғалла ўсимлиги, ўт, беда ва б. ўсимликни чалғи, ўроқ, комбайн ва ш. к. билан қирқиб олмоқ. *Арпа ўроқ. Қамиш ўроқ. Янтоқ ўроқ.* ■ [Бекбой:] *Ўроқ яса-тиб беринг, мен ҳам буғдой ўраман, деъ жон-ни-ҳолимга қўйдими бу қизча. Н. Сафаров, Дон. Қоровул шўра ва ялпизларни ўриб, сув урган жойга тиқа бошлади. «Ёшлик».*

Арпанинги хом ўрдими? қ. арпа. Ўроқ ўроқ Ўроқ билан ўроқ, ўроқ билан ишламоқ. *Машраб индамай, ўроқ ўраётган жойига қараб кетди. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса. Сизнинг молларингизга қараган, ўроқингизни ўрган, хирмонингизни янган.. бир инсонни биламан.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎРМОҚ II Толаларни ёки уларнинг бир неча тутамини бир-бирига чалмаштириб тўқимоқ, эшмоқ. *Сочни ўроқ. Қамчи ўроқ.* ■ *Ҳафиза оқ батис(т) қўйлагини.. кийиб, сочини битта қилиб ўрган эди. Мирмуҳсин, Умид. Отга чиғаноқли асбобларни тақиб, ёлани қизил латталар билан ўриб, отнинг атрофиди айланиб, унга жуда зеб берди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЎРМОҚ III шв. Ўрламоқ; ўрмаламоқ. *Ёлғизоёқ йўлдан қирга томон ўриб чиқаетган бир тўда аёлларни ўз оғзига қаратиб бораётган Мавсумаойнинг сўзини кимдир бўлди. Н. Сафаров, Дон. Дасталарга чиққан қуртлар, пилла ўраш ўрнига ўриб юрар, якка-якка ўраганлари ҳам пиллани тешиб, яна чиқиб кетган эди. Н. Сафаров, Олийхон Султонова.*

ЎРНАК Бошқалар эргашса, тақлид қилса арзийдиган иш ёки ҳаракат намунаси. *Ўрнак бўлмоқ (кўрсатмоқ). Ўрнак олмоқ.* ■ *Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб, далага чиқиши — бошқаларга ўрнак. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шундай оғир, масъулиятли пайтларда командирнинг шахсий жасорати ва ўрниги бир онда юзларча одамларни қанотлантирадиган*

қандайдир сеҳрли бир кучга эга эканига асло шубҳа қилмасди. Ойбек, Қуёш қораймас. Сержант меҳнатда қандай ўрнак бўлган бўлса, жангда ҳам жангчиларга ўрнак бўляпти. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎРНАКЛИ Ўрнак бўладиган, бошқалар тақлид қилса арзийдиган; ибратли. *Ўрнакли иш. Ўрнакли жасорат.* ■ *Мудир жадал қадам ташлаган ҳолда тўхтовсиз гапирар, унинг сўзлари ҳам ўрнакли, ҳам қизиқ эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎРНАМОҚ кам қўлл. Ўринлашмоқ, ўрнашмоқ. *Стал яхши ўрнакда.* ■ *Саидий — жун студент, ёзувчиликка ўрнаб, ҳамиша муваффақиятсизликка учраб юрган бир йигит. А. Қаҳҳор, Сароб*

ЎРНАТМОҚ I Муайян бир ҳолатда ўрнига мослаб қўймоқ, жойламоқ, ўрнаш-тирмоқ. *Йўлчи шамни қизнинг тепасидаги тоқчага ўрнатди. Ойбек, Танланган асарлар. Аҳмаддон чакалакзордан ўтиб, пуле-мётни снаряддан ҳосил бўлган бир чуқур бўйига ўрнатди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

2 Бунёд қилмоқ, ясамоқ, қурмоқ. *Ҳайкал ўрнатмоқ. Стенд ўрнатмоқ. Майдон ўртасига монумент ўрнатмоқ.* ■ *Иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлганлар хотирасига ёдгорлик ўрнатиш расм бўлди. Газетадан.*

3 Бирор ҳолатни юзга келтирмоқ, жорий қилмоқ. *Тинчлик ўрнатмоқ. Интизом ўрнатмоқ.* ■ *Ғулмжон дастлабки кундан тортиб мактабда қаттиқ тартиб ўрнатди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ахир, адолатни қон тўкмай ўрнатса бўлмайдимиз? К. Яшин, Ҳамза.*

4 Ишга, ўқишга ва ш. к. га киритмоқ, жойлаштириб қўймоқ. *Мана, Қодиров номига ёзилган хат, сизни ишга ўрнатиб қўяди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ЎРНАШМОҚ I Бирон ўринни ёки жойни эгалламоқ, эгаллаб ўтирмоқ, ўринлашмоқ. *У креслога қўлай ўрнашиб олди. Ўрнашиб ўтиринг. Жой нэтекис бўлгани учун стол ўрнашмади.* ■ *Ҳалиги шох арқоннинг орасига бутоқ-мўтоқлари билан кириб, маҳкам ўрнашиб олибди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Сидиқжон сизга яхшироқ ўрнашиб, отнинг жиловини силкиди. А. Қаҳҳор, Қўш-чинор чироқлари.*

2 кўчма Бир қои, ўрин ва мавжуд бўлмоқ, унда жой эгалламоқ. *Ўрнашига ўрнашган, сингишган ҳам келмаган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Бирор жойни ишғол қилмоқ, бирор жойда яшамоқ; ҳаёт кечирмоқ, турмоқ. *Ётоққа ўрнашмоқ. Квартирага ўрнашмоқ. У шаҳарга ўрнашиб қолди.* ■ Янги ерларга жасур ёшлар кучиб боришиб, ўрнашиб қолмоқдалар. Газетадан. Душман муҳим стратегик аҳамиятга эга бўлган станцияда жуда маҳкам ўрнашган ва ҳар қандай қурбон бадалига бўлса-да, уни қўлдан чиқармасликка тиришарди. Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Бирор иш-фаолият, лавозим ва ш.к. да ўрин эгалламоқ, унда муқим бўлмоқ. *Директорликка ўрнашмоқ. Институтга ўрнашмоқ.* ■ У вилоят газетасига мисъл котиб бўли ўрнашди. А. Қаҳҳор, Сароб Аммо Холмирзаев ҳеч ерда муқим ўрнашилмади. «Муштум».

5 кўчма Эс, ҳаёл ва ш. к. да жой эгалламоқ. *Бу лавҳанинг ҳаммаси унинг хаёлига қаттиқ ўрнашиб қолган эди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. ...майин товуши, нуқрадек совуқ ва ясамароқ жилмайиши хотиралга ўрнашиб қолди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Бақирданган кўра, мароми билан секинроқ қилинган тасна қулоққа яхшироқ киради, зехнга яхшироқ ўрнашади. Газетадан.

УРОВ Уралган, куршалган ҳолат; куршов. *Талвасига тушган душман, урогда қолган бўлса ҳам, осонликча жон бермай, қаттиқ олишарди.* Ғайратий, Унутилмас кунлар.

УРОЛ фольк. Гап ёки нутқнинг боши, бошланиш; муқаддима. *Ўзбекча «йўл бўлсин» деган сўз гапнинг ўроли бўлади.* «Равшан». *Ўзбекнинг қизи ҳар сўзининг ўролида айтади: -Эр Алпомиш ёрим бордир, Элда зўраворим бордир.* «Алпомиш».

УРОҚ 1 Турли бошоқли экинлар, беда, пичан ва утларни қўлда ўриш учун ишлатиладиган, бели букчи, ўткир тигли меҳнат қуроли; қўл ўроқ. *Йўлчи ўроққа диққат билан тикилиб қаради ва энкайиб ўра бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Даштдаги буғдой асосан ўроқ билан ўрилгани учун, машоқ фақат янтоқ қалин жойлардагина кўпроқ учрарди.* О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

Чалғи ўроқ с. т. Чалғи. *Эҳе, машина лиқ тўла темир асбоб. Бир хили чалғи ўроққа ўхшаб тиғи қайрилган.* Х. Назир, Чўл ҳаво-си. **Ўроқ ўроқ** с. т. қ. **ўроқ 1.** *Очил олчага бўйи етиб-етмай қўш ҳайдаган, ёз ойларида отасига қўчилиб ўроқ ўрган, тоғларда қўй боққан.* П. Қодиров, Уч илдиз. **Қўл ўроқ** айн.

ўроқ 1. [Соволди:] *Айтгандай, бир қўл ўроқ, бир чалғи, кетмондан иккита.* П. Турсуни, Ўқитувчи.

2 с. т. Ўриш иши; ўриш жараёни. *Авжи ўроқ пайти. Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда — ҳозир.* Мақол. ■ *Қирдаги буғдойларни, қўриқлардаги деҳқончиликларини саранжомлагандан кейин Бердибой тўқайга шולי ўроққа кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

Ўтганинг ўроғини, кетганинг кетмонини олмақ Дуч келган кишига озор бермоқ, безорилик қилмоқ. *-Уша кезлари Бургут босар-тусарини билмай, медалларини жаранглатиб, ўтганинг ўроғини, кетганинг кетмонини олиб юрди, — деди чол.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

ЎРОҚ-БОЛҒА тар. Ишчилар ва деҳқонларнинг бирлиги, иттифоқи рамзи сифатида бирининг устига бирини қўйиб, чалмаштириб туширилган ўроқ ва болға сурати. *Унинг [танганинг] буғдой бошоқ қўйилган ўроқ-болға тамғаси сув остида Саодатнинг кўзига ўзгача ярқирамоқда.* И. Раҳим, Ихлос.

ЎРОҚЧИ 1 Ўроқ совчи уста, темирчи.

2 Ўриш иши билан шуғулланувчи, ўрувчи киши. *Ўроқчининг ёмони ўроқ танлар.* Мақол. ■ *Эртасига ўроқчилар қуруқ пичанларни тўп-тўп йиғнай бошладилар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўзини чандаст-энчил ўроқчи ҳисоблаган Ёрмат.. Йўлчининг ишида ҳеч қандай камчилик топа олмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎРОҚЧИЛИК 1 Ўроқ (ўриш) иши. *Мен қараб турмадим: пода боқдим, ўроқчилик қилдим, отбоқар бўлдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 эск. Бозорда ўроқчилар растаси, қатори.

ЎРОҒЛИҚ Ўраб, беркитиб қўйилган; ўралган. *Қудратни қўлтиқлаб, сўри остидаги стулга бориб ўтирди ва газетига ўроғлиқ блокнотини очди.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Хури қўлидаги қоғозга ўроғлиқ нарсани Насимага тутқазиб, самимият билан гапирди.* Ф. Мусажонов, Хури. *Эсонбобо.. ўроғлиқ турган дастурхонни ёзиб, бойваччининг олдига сурди.* С. Юнусов, Қутилмақ ҳазина.

ЎРП шв. Елин. *Биянинг ўрпига сўтлар келади.* Буни кўриб Ҳаким отдан қўнади. «Алпомиш».

ЎРТ шв. Олов, ўт, аланга. *Шубҳа қовураар эди Бағзиларни мисли ўрт.* Миртемир.

ЎРТА 1 Сатҳнинг четларидан марказига томон тенг узоқликда бўлган қисми, нуқтаси; марказ. *Ноннинг ўртаси. Газетанинг ўртаси. Хонанинг ўртаси. Ҳовузнинг ўртаси. Тарвузнинг ўртаси.* ■ У [Сувонжон] девордан бир сақрашда ошиб тушди-ю, кучининг борича олдинга интилди. Боғнинг ўртасида Ойсулувага етди. С. Анорбоев, Оқсой. *Шаҳарнинг ўртасида данғиллама ҳовлим бор! О. Ёқубов, Учрашув. Тухта хола ҳовли ўртасидаги сўрига келиб, оппоқ ёстиққа энгашди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Узун нарсанинг икки учидан тенг узоқликда бўлган нуқтаси, жойи. *Арқонни ўртасидан кесмоқ.* ■ *Уш билан Андижон йўлининг ўртасида шармайиб ётган Қорабулоқ қишлоғи бирваракасига уйғониб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Икки ёки ундан ортиқ нарсаларнинг оралиқ қисми; оралиқ. *Чап томонда тоғ этаклари, ўнг томонда яшил пахтазор, ўртасида қишлоқ. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шарқу ғарб ўртасида катта бир манзил, Чин-Мочиндан толиқиб келган карвонлар.. М. Шайхзода.*

4 Кишилар ёки бир жойдаги нарсалар ораси; қуршов, давра. *Ўртада бир неча қизлар рақс тушмоқда — жонли, шўх, тетик рақс. Ойбек, Қуёш қораймас. Оломон ичидан Мамажон ўртага чиқди. А. Мухтор, Опасингиллар. Санам хола билан қандай ярашганини айтди-ю, қайнанаси пишириб берган варақи сомсаларни ўртага қўйди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

5 сфт. Оралиқ (ўрта)да бўлган; ўртадаги. *Ўрта бармоқ. Ўрта эшик. Ўрта ҳовли.*

6 Бошланишидан ва охиридан тахминан тенг узоқликда бўлган вақт. *Куннинг ўртаси. Йилнинг ўртаси.* ■ *Саратон ўтган, кузнинг ўртаси — меҳржон [кузги ҳосил байрами] палласи эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

7 (асосан ў.-п. к. шаклида — **ўртада**) Ҳамма ёки бир неча киши учун умумий, тенг, бир хилда тегишли бўлган. *Ўртада машиналар, Ўртада бу гараж ҳам, Дуст бўламиз чинакам. Қ. Муҳаммадий. [Низомиддинов:] Колхоз эмиш-а, ҳамма нарс ўртада: Бутун бир қишлоқ бир кўрпада. Ёр ўртада, мол-жон ўртада. С. Аҳмад, Ҳукм.*

8 Метёрий даражали; ўртача. *Ошнинг тузи баланд ҳам, паст ҳам эмас — ўрта. Ўрта бўйли йигит. Ўрта ёшли аёл.* ■ *Дехқон.*

Ўртадан кўра пастроқ, пастдан кўра юқорироқ хўжалиги бор. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

9 Беш балли баҳо тизимида «яхши»дан паст, «ёмон»дан юқори даражадаги баҳо; ўртача, қониқарли. *Ўқувчининг билимига «ўрта» қўймоқ. Иншодан «ўрта» олмоқ. ■ Хўп, ҳозир кўрамиз.. «Яхши!».. «ўрта».. «ўрта». Қани «аёло»? А. Қаҳҳор, Айб кимда?*

10 (макон келишиклари шаклида — **ўртага, ўртада, ўртадан**) кўм. *взф.* Макон, пайт ёки объект муносабатини билдиради. *Гавҳар шошилмай ўтиб, Зулайхо билан Абдухалилнинг ўртасига ўтирди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Отанг билан ўртамизда шундай гаплар ўтган.. М. Ҳазраткулов, Журъат. ..икки кундош ўртасидан анча гаплар ўтгани бир даража маълум бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ширмонжон оломон ўртасидан суғурилиб чиқди. С. Зуннунова, Олов.*

Икки ўртада Томонлар тортишуви оқибатида. *Икки ўртада қизимга жабр бўлма-са сўзга эди! И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ўрта йўлда қолмоқ айн. арасотда қолмоқ қ. арасот. У ўрта йўлда сўппайиб қолган эди. Изма-из жазони ўтаб чиққан «устоз»нинг этагидан маҳкам тутди. «Муштум». Ўртага олмоқ Бирор нарса юзасидан кўпчилик бўлиб панд-насиҳат қилмоқ, таъсир ўтказмоқ. «Йиғи»дан сўнг икки овсин дарров Нуруни ўртага олиб, шивир-шивир билан «фалокат»ни тушунтира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўртага солимоқ айн. ўртага ташламоқ. Умумий мажлис қиламиз, ўртага соламиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўртага ташламоқ Кўпчилик муҳокамасига тақдим этмоқ. *Иброҳимов.. ўртага ташланган фикрларни ва буларнинг тўғри ё нотўғри эканлигини исбот қилиш учун кўрсатилган далилларни ўлачб, салмоқлаб кўрди.. ёзиб олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўртага тушмоқ айн. орага тушмоқ қ. ора. -Битта гапдан қол, Умар, аччиғингни ют, — деди Буронбой ўртага тушиб. К. Яшин, Ҳамза. Аммо хўжайин ўртага тушса, у вақт иш силлиқ бўлиб чиқса керак, деб ўйлайман. Ойбек, Танланган асарлар. Ўртада қолмоқ айн. орада қолмоқ қ. ора. [Эримбет:] Элгелди ога, воқеа ўртамизда қолсин. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Ўртадан кўтармоқ Йўқ қилмоқ. Ноқулай вазиятни ўртадан кўтармоқ.**

Гина-кудуратни ўртадан кўтармоқ. ■ Му-
суммонқул бу ишларни бир яхши мақсадни
кузатиб қилганда, золимларни ўртадан кў-
тариб, юртга осойиш берганда, унга ким ни-
ма дея олар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎРТААСРЧИЛИК Ўрта асрга хос хусу-
сият, ҳолат.

ЎРТАКАШ с.т. Тўй, зиёфат, ўтириш ва
ш.к. маросимларда даврани олиб борувчи,
маросимни бошқарувчи киши, тамада. *Ўр-
такашнинг «Тўй — тўйдай бўлсин!» деб қич-
қирганларини эслаган бўламиз.* Газетадан.

ЎРТАЛИК кам қўлл. Ўрта ер, ўрта жой;
ўрта, оралик. *Вақт кечикиб бормоқда, ўртал-
лик қоронғилашмоқда эди.* Ф. Фулом, Шум
бола. *Ҳамма жим туриб қулоқ солди. Ҳеч
қандай овоз йўқ эди. Демак, ўрталик ҳали
катта, кўп кунлар, балки ойлар қозишга
тўғри келади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.
*Ўрталикда жой бормикан? Йўқ, ўртада жой
йўқ.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ЎРТАМИЁНА Ўрта даражадаги; ўртача.
*Ўртамиёна уй. Ўртамиёна хўшалик. Ўртам-
миёна асар.* ■ *Мен ўртамиёна баҳоларни
ёмон кўраман. Менга ё «беш», ё «икки» қў-
йинг!* Ф. Мусажонов, Ғамхўр. *Лоф бўлса ҳам,
дадамнинг шихонасини ўртамиёна кутубхо-
на, деса бўлади.* Газетадан. *Зайнаблар ўртам-
миёна яшашарди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.
*Аксинча, ўртамиёна актёр бўлсанг, режиссёр-
нинг олдига сен борсан.* Газетадан.

ЎРТАМОҚ 1 Ўт олмақ; ёнмоқ, ёндир-
моқ. *Уйларимиз ўртаб ёнарди, Иссиғига
исинарди ёв..* Т. Тўла. *Халойиқ.. қизил аскар-
лар хонумонимизни ўртаб вайрон қилди..* Н.
Сафаров, Кўрган-кечирганларим.

2 *кўчма* Ниҳоят даражада қиздирмоқ;
куйдирмоқ. *Қуёшдан оққан олов сели гав-
жум шаҳар кўчаларини ўртайди.* Ж. Аб-
дуллахонов, Орият.

3 *кўчма* Руҳий алам-изтиробга солмоқ;
куйдирмоқ. *Юракни ўртамоқ. Жонни ўртам-
моқ.* ■ *Нега индамайсан, йиғлайсан, Юрак-
баргим ўртаб тиглайсан.* Э. Раҳим. *Остингда
юз алвон уйнайди отинг, Душманни ўртайди
шаъни-шавкатинг. «Алпомиш». Акроннинг
қулоғига карнай-сурнай садоси чалинса, ҳеч
қачон ушалмас орзуни алам бўлиб, вужудини
ўртайди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ЎРТАНЧА Ака-ука, опа-сингиллар (фар-
зандлар), шунингдек, куёв ёки келинлар ва
ш.к. қаторида энг каттасидан кейинги, энг

кичитигдан каттаси; ўртадагиси. *Энг катта-
си — борса келарга, ўртанчаси — борса кел-
масга, кичиги — борса хатарга кетибди.*
«Эртақлар». *Чала бино орқасидаги янги уйда
мўйсафиднинг ўртанча ўғли яшайди.* Ў. Ус-
монов, Сирли соҳил. *Ўртанча қизи Ойша
беғимни унаштириб қўйишган эди.* П. Ко-
диров, Юлдузли тунлар. *Кампир у ёқ-бу ёқ-
қа кетганида, бу ишларни фақат ўртанча
келинига ишонарди.* С. Аҳмад, Сайланма.

ЎРТАПИШАР Мавсум ўрталарида пи-
шадиган. *Ўртапишар олма. Ўртапишар нах-
та навлари.* ■ *Ҳар меванинг ўз участкаси
бор, ҳар бир участканинг ўз бўлимлари бор:
эртапишар, ўртапишар, кечпишар.* И. Раҳим,
Ҳаёт булоқлари.

ЎРТАЧА Ўрта даражага эга бўлган, ўрта
даражадаги; юқори (ортиқ) ҳам, паст ҳам
эмас. *Ўртача оғирликдаги тарвуз. Ўртача
ҳарорат. Ўртача тезлик. Ўртача ривож-
ланмоқ. Ўртача исимоқ.* ■ *Қаишқа жийрон
устидо малла чарм тўнли, тулки телпакли,
ўртача жуссали бир кимса калта тақилган
узангига оёқларини тираб ўтирарди.* П. Тур-
сун, Ўқитувчи. *Ўртача гўштили ишчи отлар
келган-кетганларга парвосиз, анғиздан бош
кўтармайдилар.* А. Қодирий, Обид кетмон.
*Дала бизнинг боғчадан кенг, ҳавоси ёқимли-
роқ эди, ўртача эсаётган ёқимли шамол
кишининг юзини сийпалаб, димоққа латиф
хуш ҳидларни келтирарди.* С. Айний, Эсда-
ликлар.

ЎРТАҲОЛ эск. Яшаш, турмуш даража-
си ўртача бўлган; бой эмас, лекин камба-
ғалдан дурустроқ ҳаёт кечирувчи. *Орада яна
камбағал, ўртаҳол.. деган гаплар келиб чи-
қади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Содиқ таранг
ўзига тўқ ўртаҳол деҳқонлардан эди.* С. Аҳ-
мад, Сайланма.

ЎРТОҚ 1 Ёши тенг ёки яқин бўлиб,
ўзаро яхши алоқада бўлган тенгдошлар (бир-
бирига нисбатан); бирга ўсган; тенгдош,
дўст, ошна. *Укамнинг ўртоғи. Қалин ўртоқ.*
■ *Хайр, онажон! Менинг учун бувимни қу-
чоқлаб қўйинг, ўртоқларимга салом айтинг!*
А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳатто тумсайиб
ўтирган Асрора ҳам беихтиёр чапак чалар,
ўртоғининг хусну латофатига маҳлиё эди.*
С. Аҳмад, Уфқ. *Шу хотиннинг ўртоғи бор
эди. Яхши жонон.. Ойбек, Танланган асар-
лар. Бугун стипендия олишгани учун икки*

ўртоқ қўлбола ош қилишмоқчи эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Дунёқараш, фаолияти, яшаш шариоити ва ш.к. жиҳатидан бир, ғоявий жиҳатдан яқин киши; ҳамфикр, ҳамғоя. Қудрат.. ҳокимнинг қон тўлиб кетган кўзларидан яширинмади, аксинча, ўртоқлари билан гузарда ярим кечагача жилмай ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эски ўртоқларингдан айрилгансан, янги ўртоқ орттиролмадинг. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 расм. Кишиларга муружаатда, одатда, уларнинг фамилияси, касби, унвони ва ш. к. билдирувчи сўзга қўшиб ишлатилади. *Ўртоқ директор. Ўртоқ майор.* ■ Қани, ўртоқ бемор, оёқларингизни узатинг-чи. С. Кароматов, Олтин қум. Рўзимат саҳнадан чиқиб кетди-ю, ҳаял ўтмай залда пайдо бўлди ва Канизакнинг олдига келиб, қулоғига секин: *-Ўртоқ Аҳмедов йўқлаётибдилар, — деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 с. т. айн. турмуш ўртоғи; эр ёки хотин, рафиқа ёки рафиқа. Ҳалимаҳон, ўртоғингиз қаерда ишлайдилар? ■ Эрақлар ҳам рўзғор ишини яхши билиши, ўртоғига яқиндан ёрдам бериши керак. Газетадан.

Турмуш ўртоғи қ. турмуш. Ҳошимжон, биринчидан, жонажон дугонамнинг турмуш ўртоғи, иккинчидан, ўз акамдай кўраман уни. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

5 Бирор иш-фаолиятда бирга бўлувчи, бирор нарсани баҳам кўрувчи; шерик. *Ошга ўртоқ — бошга тўқмоқ.* Матал. ■ Дам бўламан олтин қуёш Ҳуснига ўртоқ. Дам тераман этак-этак Гуллар: пушти, оқ. Файратий.

Ўртоқ бўлмоқ айн. ўртоқлашмоқ. *Фирромликни билмайдиган ҳалол бола кўринади. Ўртоқ бўлсанг арзийди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЎРТОҚЛАШМОҚ 1 Ўртоқ бўлмоқ, ўртоқлик муносабатини тутмоқ. *Йўлчи улар билан содда ва очиқ кўнгли билан сўзлашиб, бирпасда апоқ-чапоқ ўртоқлашиб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Фақат икковларинг дўстлашиб, ўртоқлашиб кетишларингни хоҳлардим.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 кўчма Хурсандчилик, қайғу-ҳасрат ва ш. к. га шерик қилмоқ. *Ҳадичахон Аҳророва ҳам қурултой минбаридан туриб нутқ сўзлади. Вакиллар билан ўз тажрибасини ўртоқлашди.* Н. Сафаров, Ҳадича Аҳророва. У

ҳикоя жуда қизиқ бўлганидан ҳозиргача эсимдан чиқмаган ва уни нақл қилиб, китобхонлар билан ўртоқлашсам, зарар қилмас керак. С. Айний, Эсдалиқлар.

ЎРТОҚЛИК Ўртоқчиликка хос муносабат; дўстлик. *Ҳожига тенг бўлмаса, Абулбарак билан ўртоқлиги бўлмаса.. Албатта, Таманнонинг илнжиди елиб-югурадида!* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. *Боболаримиз ҳам, «Кўрғон қурма, бойлик тўлама, дўст орттир», деганлар. Ҳақиқатан ҳам дўстликдан гўзалроқ, ўртоқликдан кучлироқ нарса йўқ оламда.* М. Салом, Кечирим.

Ўртоқлик учрашуви спрт. Расмий бўлмаган учрашув. *..Мойлисув шахрининг баскетболчилари наманганлик спортчилар билан ўртоқлик учрашуви ўтказдилар.* Газетадан.

ЎРТОҚЧИЛИК айн. ўртоқлик. [Суннат:] *Ахир дунёда ўртоқчилик, таниш-билишлик ҳам бор. Сенингча, ёлғиз муҳаббат бор-у, бошқа ҳеч нарса йўқ.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ЎР-ҚИР Рельеф шакли, ер юзаси но текис, чуқурлик билан қирлар алмашиниб келадиган жойлар.

ЎСАЛ 1 Беморнинг ниҳоятда оғир, ҳеч нарсани билмайдиган ҳолати, тузалишига умид қолмаган оғир касал.

Ўсал бўлмоқ 1) оғирлашиб қолмоқ, ўлим олдига ётмоқ. *Кампир ўсал бўлиб қолибди.* ■ Бемор кундан-кун баттар бўлиб, охири ўсал бўлди. А. Қаҳҳор, Бемор; 2) ўта хижолат бўлмоқ, шарманда бўлмоқ. *Ёлғончининг ўзи ўсал бўлди.* ■ У лом-мим дея олмади, ўсал бўлиб, ерга қаради. Мирмуҳсин, Қизил дурралар. **Ўсал тортмоқ** Ноқулай, хижолатли ҳолатда қолмоқ, қаттиқ хижолат бўлмоқ. *Оғир дашномлардан ўсал тортиб, сувга тушган мушукдай бўлиб ўтирган Силин бирдан сапчиб турди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. **Ўсал қилмоқ** Қаттиқ уялтирмоқ, шарманда қилмоқ. *Борса, ё уришиб берар, ё.. шоир бўлмаган бир сен қолган эдинг, яқинда ариза ва қарорлар ҳам шеър билан ёзиладиган бўлади! — деб кўпчилик ичида ўсал қилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ярамас, ёмон; бемаъни. *Ўсал ишни қилиб бўлган гуноҳкор. Ундайин фарзанднинг ўлмоғи даркор.* «Ширин билан Шакар». *Аҳмад ўсал бир кайфиятда ўрнидан турди, қўлёмани олиб, хонадан чиқди.* Ф. Муса-

жонов, Ҳиммат. *Бегижон, бу ишинг ўсал бўлибди, Бойчиборни, билдим, қалмоқ минибди.* «Алпомиш».

ЎСАЛЛАШМОҚ Касали оғирлашмоқ, ўсал бўлиб қолмоқ. *Касал ўсаллашди.*

ЎСАЛЛИК I Касалнинг оғирлашган, ўлим олди ҳолати.

2 Уят, шармандалик.

ЎСИМ эск. кам қўлл. 1 Ўсиш, кўпайиш; ортиш.

2 Бирор мажбуриятни ўз вақтида тўламаганлик учун олинадиган жарима ёки фоииз ҳисобида қўшимча тўлов. пеня.

ЎСИМЛИК Ҳаво ва тупроқдаги органик ва анорганик моддалар билан озикланадиган, анорганик моддаларни органик моддаларга айлантириш хусусиятига эга бўлган, одатда, бирор жойга ўрнашган ҳолда ривожланадиган организм. *Ёввойи ўсимлик. Маданий ўсимлик. Хонаки ўсимлик. Кўп йшиллик ўсимлик.* ■ *Гиёҳлар орасида кўкнор, наша каби заҳарли ўсимликлар борки, булардан истеъмол қилинганда, организм қаттиқ заҳарланади.* Газетадан. *Бодринг иссиқсевар, ёруғсевар ва намга талабчан ўсимлик.* «Фан ва турмуш».

ЎСИМЛИКШУНОС Ўсимликшунослик билан шуғулланувчи мутахассис, олим.

ЎСИМЛИКШУНОСЛИК Маданий ўсимликларни етиштириш усуллари ҳақидаги фан. *Ўсимликшунослик институти.*

ЎСИМТА Одам, ҳайвон ёки ўсимлик танасидан ўсиб, бўртиб ёки туртиб чиққан қисм. *Кўричак ўсимтаси. Муртак (чигит) ўсимтаси.* ■ *Нерв тўқимаси нерв хужайраларидан, яъни нейронлардан ҳосил бўлади, нейронлар эса тана ва ўсимталардан иборат.* «Анатомия». *Қуён миячасининг биргина хужайрасида олти миш мингдан кўп ўсимта бор.* Н. Ёқубов, Жон.

ЎСИШ I Ўсмоқ фл. ҳар. н. *Дарахтнинг ўсиши.*

2 биол. Хужайралар, шунингдек, хужайра бўлмаган тузилмалар сони ва массасининг ортиши ҳисобига организм ёки тана аъзолари ҳажми ва массасининг ошиб бориши.

3 иқт. Товарлар ишлаб чиқариш ва хизматлар яратиш ҳажмининг олдинги йил (давр)ларга нисбатан кўпайган миқдорда такрорланиши.

ЎСИҚ Меъёрдагидан ортиқ ўсган, яхши ўсган. *Ўсиқ қош. Ўсиқ киприқлар.* ■

Тўриқ яна бир кишнади-ю, ўсиқ ёлини тўзғитиб елганча кетди. М. Осим, Ўтрор. *Ўсиқ ғўза туплари уни бўйнигача кўмиб юборган..* С. Анорбоев, Оқсой. *Фақат ўсиқ анжир буталарининг нари ёғида Маҳкам ҳар куни зарядка қиладиган пана жой ҳали сояга чўмиб ётарди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

ЎСИҚЧА айн. ўсимта. *Кўричакдан илгичка чувалангсимон ўсиқча чиққан бўлиб, унинг деворида жуда кўп лимфатик тугунчалар жойлашган.* «Физиология».

ЎСМА I I Узун чўзинчоқ тўқ яшил баргли, крестгуллилар оиласига мансуб икки йиллик ўтсимон ўсимлик. *Қиш бошла-нишида ҳамма ток кўмса, Маликаҳон ўсмасини кўмар, чиллада ҳам унинг ҳовлисиди ўсма баҳордазидек кўкариб ётарди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Шундай ўсимликнинг баргидан сиқиб олиниб, қош ва киприқларга қўйиш (суртиш) учун ишлатиладиган қора-яшил рангли суюқлик. Унинг ҳозиргина қўйган ўсмаси чаккасига оқиб тушган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ЎСМА II тиб. Организмдаги ўзгарган ва ўзининг одатдаги шакли ҳамда вазифасини йўқотган хужайралардан иборат тўқималарнинг зўр бериб ўсиб кетиши. *Жигар ўсмаси. Мия ўсмаси.* ■ *Тажрибалардан маълум бўлдики, кобранинг заҳари ҳатто рақ ўсмасини ҳам ўсидан тўхтата олар экан.* «Фан ва турмуш».

ЎСМАЛИ Ўсма қўйилган, ўсма суртилган. *Бегимхон ғўзадан бошини кўтариб, қуюқ ўсмали қошларини чимириб, бобиллаб берди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎСМИР Болалиқдан балоғат ёшига ўтиш давридаги, 12-16 ёшдаги бола. *Атрофида — унинг латифаларига, қизиқ-қизиқ ҳангомаларига муштоқ бўлган беш-олтита ўсмирлар.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ўзининг меҳнат фаолиятини бошлаётган ўсмир алоҳида муомалага, кўпроқ эътиборга муҳтож бўлади.* Газетадан.

ЎСМИРЛИК Ўсмир ёшидаги давр. *Ўсмирлигимда у билан чираниб баҳслашиб эдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ЎСМОҚ I Ривожланиб бўйига ёки узунлигига ўзини қўймоқ, чўзилмоқ, ривожланмоқ. *Бола яхши ўсди. Катта майдондаги ғўзалар барқ уриб ўсяпти.* ■ *Бодом дарахти ер танламайди, тошлоқ, қумлоқ*

жойларда ҳам ўсаверади. Газетадан. ..жуда ўсиб кетибсиз-ку, Ойтути, мана қаранг-а, менга етиб қолибсиз. Ойдин, Фонарь тагида.

2 Кўқарган (Ўсган) ҳолда бўлмоқ (дарахт, ўсимлик ҳақида). Кўчамизнинг муқолишида ўсган сада тагида қўйилган қаравотда икки кампир дам олиб ўтиришибди. Газетадан. Яси қирга чиқиб қарасам, ҳақиқатан ҳам ялангликда катта садақайрағоч ўсиб турбди. Газетадан.

3 Катта бўлмоқ, балоғатга етмоқ; улғаймоқ, У туғилиб ўсган қишлоғининг ҳар бир деворига, таниш дарахтларда яшнаб турган кўм-кўк япроқларга суқ билан тикилиб борарди. С. Аҳмад, Уфқ. У [Аваз] чорвадор оилада ўсиб, мол сўйишларни кичиклигидан кўп кўрган эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Оҳ, она тупроғим, ўсган жойларим, Кўнглимда сақланар хурматинг, қадринг. Миртемир.

4 Сон-миқдор, даража ва ш. к. жиҳати ортмоқ, кучаймоқ. Утган йили жамият аъзоларининг сони бирмунча ўсди. Газетадан. Чорва комплекслари ва фермаларига техникавий хизмат кўрсатиш тобора ўсмоқда. Газетадан.

Кўнгли ўсмоқ Кўнгли кўтарилмоқ, кўтаринки руҳга эга бўлмоқ, руҳланмоқ. Аваз ўзининг чўпонлик қобилиятидан ғурур қилиб, кўнгли тоғдай ўсиб юрган пайтларини эслади. П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎСМОҚЛАМОҚ кам қўлл. айн. ўсмоқчиламоқ.

ЎСМОҚЧИЛАМОҚ Ўзи билган ёки тахмин қилган нарсани янада суриштириб аниқлашга уринмоқ, шу мақсадда гап-сўз ташламоқ. Пишиқ, сузамол кампир.. келинларни ўсмоқчилаб гапга солар, эшитганларини дарров Қоратойга етказар эди. Ойбек, Танланган асарлар. -Қаёқда юрибсиз бемаҳалда? - худди эрининг «кирдикори»дан хабардор бўлгандай ўсмоқчилади Шакархон. Х. Назир, Утлар туташганда. У Мухаррамдан кўп нарсани ўсмоқчилаб сўради. Шухрат, Шинелли йиллар.

ЎСПИРИН Балоғат ёшига етмаган ёш йигит. Бу йигитни танийман кўндан, Самарқандда ўсган ўспирин. Ё. Мирзо. Бундан саккиз йил аввал, у [Ўроз] ўн етти яшар ўспирин экан. Ойбек, Танланган асарлар. Мана, ўғлим лаби устида Қалдирғочнинг майим қаноти. Успириним тоза кўксидан Кунда ошар янги ҳис тоти. Зулфия.

ЎСПИРИНЛИК 1 Ўспирин ёшидаги давр; ёшлик. Успиринлик йилларим. — Энди болалик бўстонида хатлаб ўтиб, ўспиринлик даврига қадам кўйгансиз, ҳаёт учун керакли касб-хунар орттириш лозим. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Ўспиринга хос ҳолат, хислат. Шунинг учун Ҳайдар чўққи саксонда Ўспиринлик даво қилса ҳаққи бор. Ф. Фулом.

ЎСУВЧАН Тез ўсадиган. Ўсувчан бута.

ЎСУВЧАНЛИК Яхши, тез ўсиш белгиси, хусусияти.

ЎТ 1 1 Ёниш жараёни; олов, оташ. Ер тўйдирар, ўт куйдирар. Мақол. Ерга тушган гул бўлур, Утга тушган кул бўлур. Мақол. — Бу орада майдончада ўт ловуллади. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Утнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаётган тутун эса нафасини бўғар эди. Н. Сафаров, Водиллик қахрамон. Ҳовли ўртасидаги бир бузоқ билан икки кўй гўшти солинган дошқозон тагида ҳамон ўт ёнар. П. Турсун, Ўқитувчи.

Икки ўт орасида (ёки ўртасида) қолмоқ Бирини деб, бошқасидан кечиб бўлмайдиган, кечиш қийин ҳолатга тушмоқ. Бобур ўзини икки ўт орасида қолгандай сезди. Беклару навкарларнинг кўнглига қарай деса, бу ёқда раият очарчиликдан ўляпти. Раиятни очлик чангалдан қутқазай деса, беклар, навкарлар дод солади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Авзам икки ўт орасида эди: ё чиройли хотину ўзинг учун ўл етимлик, ёки чиллак оёқ совуқ хотину обрўй ва амал. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Тўқайга (ёки ўрмонга) ўт кетса, ҳўлу қуруқ баробар ёнади Кўпчиликка тегишли бир иш, ҳодиса ҳеч кимни четлаб ўтмайди, деган маънода қўлланувчи ибора. Тўқайга ўт кетса, ҳўлу қуруқ баробар ёнганидай, димоғдор, одамлардан жирканиб, ўзини улуғ тутадиган бек анчадан буён кишилар ғазабини қўзғаб, тоқатини тоқ қилиб келарди.. Мирмуҳсин, Меъмор. Ўрмонга ўт кетса, ҳўлу қуруқ баробар ёнар экан.. Ҳозир ҳам шундай бўлди. Н. Сафаров, Оловли излар. Ўзини ўтга, сувга урмоқ Бирор мақсад йўлида ҳар қандай, ҳатто бир-бирига зид ишга ҳам қўл урмоқ. Ўзини ўтга урди, сувга урди, ишқилиб, участка тақсимловчи техник бўлиб олди. «Муштум». Ўт билан сувдек Бир-бирига қарама-қарши муносабатли. Илга-

рилари ўт билан сувдек бўлган кундошлар энди сирдош бўлиб, чекка-чеккада пичирлашадиган бўлилар. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Ўт қўймоқ Ёндирмоқ, ёқмоқ. Ўзбек ойм ҳашарчи хотиндан бирига тандирга ўт қўйишни буюрди-да, ўзи Зайнабнинг олдига келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тоҳирнинг мўлжалли қирқ-эллик қадам ичкарироққа бориб, кўприкнинг ўртасидан ўт қўйиш эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Аланга, ёлқин. Сойнинг у бетидаги тоғларда соққадек-соққадек ўт ялтиради. С. Анорбоев, Оқсой. Шу он унинг ўнг томонидаги тепаликда ялт этиб ўт кўринди. Ж. Ташенов, Жангчи Ўтеген.

3 Оловнинг алангаси сўнган (тўхтаган) ҳолати; чўғ. Танчага ўт солмоқ. ■ Ўчоқдаги ўтни аста-секин кул босди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Қуёшнинг ўт яллиғи каби қаттиқ қиздирадиган, куйдирадиган ҳолати; тафт. Айни туш чоғи-ку, келинойижон, Қуёш ўз ўтидан беҳол бўлган пайт. Қ. Раҳимбекова, Юрагимда кўрганларим.

5 кўчма Киши руҳиятидаги, қалбидаги аланга, олов каби «ёнувчи» («ёндирувчи»), «куйдирадиган» ҳолат; «олов». Ишқ ўти. Ҳижрон ўти. ■ ..кўзларида ғазаб, нафрат ўтлари чақнаган аёлнинг сурати туширилган плакатлар ёпиштирилган. Р. Файзий, Сен етим эмассан. У жаҳл ўтида ёниб, «Сендай тоғам йўқ», дея қичқиради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У кишилар қалбида ғайрат ўтини ёқа олади. Газетадан. Кайҳусравнинг ўлганини билиб, эронийларнинг руҳи тушиб кетди, уларнинг ғалабага бўлган ишончларига путур етиб, юракдаги ўтлари сўна бошлади. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Бу ўт [интиқнон ўти] оғирни енгил, узоқни яқин қилади; нўлатни эритади, ўлимга даҳшат солади. Аҳмаджон кўрган ҳамма жангчининг қалбида мана шундай ўт ёнар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

Юрагига ўт ёқмоқ Бирор нарсага завқ-иштиёқ, интилиш ҳиссини кўзгатмоқ, уйғотмоқ. Аммо ҳеч бири юрагида нотаниш қиз ёқиб кетган ўтни пасайтира олмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Водийнинг манман деган раислари юрагига ўт ёққан киши — Полвон ака Қозоқов бўлади. «Ўзбекистон қуриқлари». Ўт олмоқ Алангаланмоқ, алангаланиб кучаймоқ. Унинг Урмонжонга қар-

ши юрагидаги адовати ўт ола борди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Араббойнинг ётоқхонага кириб кетаётганини кўргач, кўнглида ҳозиргина бироз сусайган норозилик ангидан ўт олади. П. Турсун, Ўқитувчи.

6 кўчма Киши қалби (руҳи)даги жўшқин ҳолат; жўшқинлик, ҳарорат. Фуломжон энди ўзини анча тўтиб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

7 кўчма Қалбида шундай ўти бор; ўтли. Ҳой, ўт йигит, ҳалиги сўзларинг олтинга арзийди, аммо ҳар кимга сўзлайверма. Ойбек, Танланган асарлар.

8 Отиш қуролларидан ялпи, тўхтовсиз узилган ўқлар. Душманнинг ўтидан бир-икки қайиққа шикаст етди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Тепалик ҳар хил турдаги тўплар, миномётлар, пулемётлар ўти остида қаттиқ ҳимоя қилиб турилибди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

9 махс. Электр заряди.

Ўт бермоқ ёки ўт олдирмақ Зарядламоқ, зарядлаб ишлатмоқ. У дарҳол мотоцикл моторига ўт бериб. сув ҳовузи томон шамолдай учиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Бозор Ҳамроевич машина моторини ўт олдириди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ЎТ II Пояси ёғочланмайдиган, чорва моллари учун асосий озуқа бўладиган яшил ўсимлик; алаф. Ёввойи ўтлар. Доривор ўтлар. Чорвабон ўтлар. Сув ўтлари. ■ Барра ўтларга хўп тўй, Ҳеч ким бермайди халал. И. Муслим. [Хулкарнинг] Қадди-қомати нозик кўринса ҳам, ўзи йигитлардай запт билан ўт ўрар. эди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Кўйлар ўтдан бошини кўтармайди. О. Кучқорбеков, Чупон Рўзи бахши.

ЎТ III Жигардан ажралиб чиқувчи сарғиш-яшил рангли аччиқ суюқлик. Кимгадир ёввойи эчкининг терисими, айиқнинг ўтими керак экан. Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.

Ўт пуфаги Жигарнинг пастки юзасидаги махсус чуқурчада жойлашган, ҳажми 50-60 см³, шакли нокка ўхшаш пуфакча (унда ортикача ўт сақланади). Ўтн ёрлмоқ айн. ўтақлаш ёрлмоқ қ. ўтақа.

ЎТА I Ўтмоқ фл. рвдш. Мудҳиш жанглар кўз олдидан ўта бошлади. Жарликдан ўта олмади.

2 Белгининг ортиқ даражасини билдиради; ниҳоят, ғоят, жуда. Ўта айёр. Ўта

доно. *Ўта* золим. *Ўта* иссиқ. *Ўта* сахий. *Ўта* совуқ. *Ўта* қисқа. *Ўта* қизитилган. ■ *Ижрочининг серифода кўзлари, ярашиб тушган ҳаракатлари, қилиқлари ўта табиийлиги билан ҳаммага маъқул эди. М. Жалолитдинова, Кейинроқ. Олимжон ана шу кадрдон ерларни неча ойлаб кўрмай, ўта соғинган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Активация таҳлил усулида тоза ва ўта тоза металллар олиш учун улардаги аралашма элементларнинг миқдорлари аниқланмоқда. «Фан ва турмуш».*

ЎТАКА: *Ўтакаси ёрилмоқ* Ниҳоятда кўркмоқ. *Онасининг маънодор қарашларидан бир нима уққандай, Раҳимнинг ўтакаси ёриди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Майна наганни ёнига суқди.. Ўтакаси ёрилаёзган Нарзи тоға кўзларини юмганича, қимир этмай эшакда ўтирар эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ЎТАКЕТГАН Белгининг ниҳоят ортиқ даражасини билдиради (асосан, салбий маъноли сўзлар билан қўлланади). *Ўтакетган жоҳил. Ўтакетган аҳмоқ. Ўтакетган фирром. ■ Мана, бир вақтлар мактаб учун ўзининг меҳмонхонасини инъом қилган Турдибой халфа билан ўтакетган мунофиқ Олахўжа махсум ҳам аста тебранишиб, томошага келишди. П. Турсун, Ўқитувчи. Даф бўлгандан кейин унинг ўтакетган хотинбоз эканлиги аниқланди. «Муштум».*

ЎТАМОҚ I Бегона ўтларни юлиб ташламоқ, ўтоқ қилмоқ. [*Бувим*] *Томорқада сабзи-пиёз ўтайди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Чўлқуварлар ёз бўйи ғўзанинг ичидан чиқишмади, чопиқ қилишди, ўташди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ЎТАМОҚ II I Адо этмоқ, бажармоқ. *Директорлик вазифасини ўтамоқ. ■ Ота билан акаси унинг бу истагини ҳам ўтамай қўйишмади. «Муштум».* *Дустаикнинг негизи садоқат ва самимиятдир. Содиқ одам бурчини виждони билан ўтайди. М. Алавия, Болаларимнинг отаси.*

2 Бирор вазифа, жазо ва ш. к. муддатини тугатмоқ. *Қамоқ муддатини ўтамоқ. ■ Саттор армия сафида хизмат муддатини ўтаб қайтди. «Ўзбекистон кўриқлари».* *Алимжон шогирдлик муддатини ўтаганича йўқ. Газетадан.*

3 Бирор нарсага хос вазифани бажармоқ, шу вазифада қўлланмоқ, фойдаланилмоқ.

..чойхона ҳали бу ерга кўчмаган, бино ҳозирча клуб вазифасини ўтаб турарди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Султоновнинг икки каллеси бор эди: биттасида тунашса, иккинчиси ошхона вазифасини ўтарди. «Ўзбекистон кўриқлари».

ЎТАР I **ЎТМОҚ I** фл. сфдш. *Дарё ўтар — тош қолар, Ўсма кетар — қош қолар. Мақол.* **Ўзингиздан ўтар (ёки қолар) гап йўқ** «Хаммасини ўзингиз биласиз, ўргатадиган жойи йўқ» маъносидagi ибора. *Ўзингиздан ўтар гап йўқ, тоға. Кўз узоқ бўлгани билан кўнгиля яқин.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎТАР II с. т. айн. отар II. *Яйловга ёйилганди ҳам, кўрага қайтишда ҳам ўтарни ўз майлига қўйиш керак. «Ёшлик».*

ЎТГАН I **ЎТМОҚ I** фл. сфдш. *Ўтган ишга ўкинма! Мақол. ■ У [деҳқон] тағ-томири билан тўғилган ҳовлисига боғланган, бу ҳовли ота-бобоси ўтган муқаддас жойдир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

2 Бундан аввалги (вақт ҳақида). *Ўтган йил. Ўтган ҳафта. Ўтган асрнинг 60-йиллари. ■ Мана, ўтган ойда 30 тонна материал ўрнига 7 тонна бердингиз. «Муштум».*

Ўтган кун(и) Кечадан аввалги кун. *Бу ўринни ўтган кун кечаси келиб кўриб кетгани учун қайтадан қараб турмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўтган кунни отланиб, Андижонга кетган мулла Фазлиддин бугун.. Қувага қайтди. П. Қодиров, Юлдузли тулпар.*

ЎТЗОР Ўт-алаф билан қопланган ер, ўтлар ўсиб турган майдон; ўтлоқ. *Ўтзорга ёйилган пода. Ўтзорда пичан тайёрламоқ. ■ Ўтзорлар ичидан жонажон қишлоқ яққол кўруниб турибди. Ш. Рашидов, Қудратли тулқин.*

ЎТИМЛИ: *ўтимли феъл тлш.* Тушум келишитидаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас., *китобни ўқиди, уни танийман.*

ЎТИМСИЗ: *ўтимсиз феъл тлш.* Тушум келишитидан бошқа келишиқдаги сўзларни бошқарадиган феъл, мас., *мактабдан келди. мактабга борди.*

ЎТИН Ёқиш учун ишлатиладиган ёғоч, тахта, поя, шох ва ш. к. *Ўл ўтин. Ўрик ўтин. Саржон ўтин. Хашак ўтин. Ўтин термоқ. Ўтин ёрмоқ. Тандирга ўтин қаламоқ. ■ Саратон кўрган ўтин шатирлаб ёна бошлади. Ойбек, Танланган асарлар. Ёқай десам, ҳўл ўтин, Буралиб чиқар тутун. «Кўшиқлар».*

Ўтин бўлмоқ с. т. Путурдан кетмоқ, яроқсиз ҳолга келмоқ (асосан, аёл киши ҳақида). -Хузур, хузур сеники-да, Мехриниса, - деди Иқбол сатанг. -Кўйинг, опа, шу гапларни. Хотин киши ўттиздан ошди - ўтин бўлади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Сен кўрпада ҳам гўзани ўйлайсан. Уттизга кирибоқ, ўтин бўлиб қолдингми? И. Раҳим, Ихлос.

ЎТИНКАШ айн. **Ўтинчи**. Шароф ўтинкашни худойи ошга ҳам йўлатмайдилар. С. Айний, Қуллар.

ЎТИНКАШЛИК Ўтин териш иши. Қиш бўйи ўтинкашлик қилиб йиққан бир пуд-ярим пуд буғдой, арпа, жўхори, тариқ каби ғаллаларимизни супуриб, сийририб олиб кетдилар. С. Айний, Қуллар.

ЎТИНМОҚ 1 Ёлвориб, илтижо билан илтимос қилмоқ; сўрамоқ. Ҳаммасини бажо келтираман, фақат мени ўлдирманг, ўтин-наман. Т. Рустамов, Мангу жасорат. -Йўқ, йўқ, синглим, - ялинди Раҳим Саидов. -Ўтин-наман, ҳозир беринг, жуда зарур. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 Афв этишни, кечирришни илтимос қилмоқ. У ничоқни ташлаб, бир қўлини кўксига қўйиб ўтинди. Ойбек, Танланган асарлар.

ЎТИНФУРУШ Ўтин сотувчи. Қамбар деган ўтинфуруш чол.. мой, биринч сотиб, баққоллик қилиб ўтирар эди. «Эрали ва Шерали».

ЎТИНХОНА Ўтин-кўмир сақланадиган усти ёпик жой; хона. Ўтинхона энди саранжом эди. Фақат бир бурчақда тўқилган писта кўмирнинг тагидан шиббаланган тупроқ кўришиб турарди. С. Зуннунова, Гулҳан.

ЎТИНЧ Қаттиқ илтимос. [Ҳомид:] Жанобларидан ожизона ўтинчим шулки, бу сирни сизларга билдиргувчи мен бўлганлигимни ўзларидан бошқа кимса билмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўтинчим бор, халоскор жангчи: Эсдаликка бир нима қолдир! Ё. Мирзо.

ЎТИНЧИ Ўтин тайёрлаб сотиш билан шуғулланадиган шахс. Ўтинчи чол. Отаси ўтинчи эди. ■ Бир ўтинчи меҳнатқашман, билсанглар. Меҳнат қилиб, ўз кунимни кўрганман. «Муродхон».

ЎТИРГИЧ, **ўтиргич** Ўтириш учун мосланган нарса (стол, курси, скамейка ва ш. к.). Вагон олдидаги қоровулнинг бош суяги пачақланиб, ўтиргич ёнида чўзилганди. Ш.

Тошматов, Эрк куши. Утирсангдан тутиб, балиқхонасига етаклади. Қозондан олисроқдаги учун ўтиргичга чўкдик. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Бир лаҳзадан кейин ён томондаги ўтиргичга таклиф қилди. М. Қўш-жонов, Дийдор.

ЎТИРИК қ. **Ўтрук**. Ў, болам, ростми, ўтирикми, Гурўғлибек мажлисда ўтирганида айтар эди.. «Хушкелди». Мана, қиблага қараб айтаман: агар ўтирик айтсам, кўр бўлайин. Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. Етти, десам ўтирик бўлар, лекин олти пуштимни яхши биламан. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎТИРИКЧИ қ. **Ўтрукчи**. Ўғлим ё ўтирикчи, ё ўзим ҳеч балони тушунмайман. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ЎТИРИШ 1 Ўтирмоқ фл. ҳар. н. Ерда ўтириш. Стулда ўтириш.

2 Яқин кишилар, дўстлар ўртасида ташкил қилинадиган суҳбат; меҳмондорчилик, зиёфат. Яйлов билан қўйдан бошқа нарсани ҳам кўрмаган чўпонлар дилкаш ўтиришларга, шаҳарлик меҳмонларнинг суҳбати:а жуда иштиёқманд эдилар. П. Қодиров, Қора кўзлар. Ўтириш жуда қизиқ, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқириқли бўлишини билиб.. саман йўргани эгарлатиб қўйган эди у. Ойбек, Танланган асарлар. Сиз шу ердалигингизда кичкинагина ўтириш қиламиз. Ҳ. Ғулум, Сенга интиламан.

Бир ўтиришда Бир тамадди давомида. Унинг бир ўтиришда 7 та товуқ гўштини паққос туширганини ўз кўзимиз билан кўрганмиз. «Муштум».

ЎТИРМОҚ 1 Кетни бирор жойга қўйиб, бирор жойни ишғол этиб ўринлашмоқ; чўкмоқ. Чордана қуриб ўтирмоқ. Чўкка тушиб ўтирмоқ. Оёқ узатиб ўтирмоқ. Диванда ўтирмоқ. Кўрпачада ўтирмоқ. Стулда ўтирмоқ. ■ Бу ҳолдан аччиқланган Қалом ёнимга келиб ўтирди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Гулнор дераза остига кўрпача солиб, қизни ўтказди ва ўзи яқин ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Асосан, шундай (ўтирган) ҳолда бирор жой, маконда бўлмоқ. Чойхонада узоқ ўтирмоқ. ■ Саодатхон олдинги қаторда ўтирган Лолахонага қаради. С. Зуннунова, Янги директор. Йўлчи бу ерда кўчи соат қадар ўтириб, юкка иликмагач, бозор айланиси учун туриб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Утириб бажариладиган бирор ишга уннамоқ, шу ишни бажарадиган вазиятни эгалламоқ. *Фотиҳадан сўнг ҳар ким ўз ишига утирди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Офтоб ойи Тўйбекани меҳмонхонага бу-юрди ва ўзи хамир қилишга утирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Файзулла ўзига хос мулоимлик билан кулиб, аста бош сил-киди-ю, рулга утирди.* Газетадан.

4 Транспорт воситасига тушмоқ, чиқмоқ; минмоқ. *Самолётга утирмоқ. Трамвайга утирмоқ.* ■ *Кеча у [Абдишукур] хўжайини билан извошга утириб, бу ерга меҳмон бўлиб келган эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биринчи аравага Меъмор оила аъзолари билан чиқиб, иккинчи ва учинчи араваларга Зул-фиқор, Заврак, Ғаввослар утириши керак эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

5 с. т. Бирор лавозимни эгалламоқ, бўлиб ишламоқ, тайинланмоқ. *У ректор бўлиб утирибди.* *У раислик лавозимига утирди.* ■ *Хон икки мартаба тахтдан ҳайдалиб. учинчи мартаба тахтага утириши рус ис-тибдодининг Тошкентни олиб, Хўжандга қўл узатган саналарига тўғри келган эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

6 с. т. Бирор жойда маълум вақт бўл-моқ; турмоқ, яшамоқ. *Узоқ йиллар уларга қўшни бўлиб утирдик.* ■ *Сартарошлик ёмон касб эмас. Оппоқ халатларни кийиб. озода хонада утирасан.* Э. Раймон, Ажаб қишлоқ, Нури бундай гапларни бепарволик билан эши-тишга уриниб боқарди: «Аяжонимнинг бағри-да утирибман-да, шошмасалар ҳам бўлар эди». Ойбек, Танланган асарлар.

7 Жазо муддатини ўтамоқ, Турмада утир-моқ. *Қамоқда утирмоқ. Зиндонда утирмоқ.* ■ *Шўхлиги бошига етиб, бир-икки йил ути-риб ҳам чиқибди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ғаразли манфаат, нафс балоси йўлида орт-тирган ҳамтовоқларининг йўриғига юрган Содирнинг иккинчи, учинчи, тўртинчи марта утириб чиқишига тўғри келди.* Газетадан.

8 Инмоқ, ёпишмоқ, ўрнамоқ. *Китобларга чанг утирибди.* *Қиш келди-ю, новдаларга утирди қиров.* ■ *Иигитнинг узоқчина йўл-дан келганлиги унинг киприк ва қошларига, ҳам эндигина чиқа бошлаган соқол-муртла-рига ўтирган тўзонлардан белгили эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Иссиқ куннинг ўтли ҳароратини пасайтириб, тоғ шабадаси эсиб турар, ҳар томондан атиргул, райҳон, жам-*

билларнинг ёқимли ислари димоққа утирар-ди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

9 с. т. Мос бўлиб тушмоқ; ярашмоқ, Бу костюм сизга жуда утирди. ■ *Оёғидаги қизил саҳтиён этиги ўзига жуда утирган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Зухра Каримовна-нинг.. кўйлаги ўзига жуда утирган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

10 Хуш келмоқ, ёқмоқ. *Инспектор Ориф Саидов унинг [Очиловнинг] дидига утирмай қолган.* А. Муҳиддин, Ҳадя. *Кеча мажлисда жияним тўғрисидаги ўтиб кетган гапни пар-дозлаганингиз менга унча утирмади.* «Муш-тум».

11 Тараққиёт юз бермай, паст, қуйи даражада тўхтаб қолмоқ. *Уруш туфайли колхозимиз анча ўтириб қолган экан, шундай бўлиши ҳам табиий.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Ўтириб қолган с. т. Турмушга чиқмай, ёши анча ўтиб қолган. *Ўтириб қолган қиз.*

12 кўм. фл. взф. Етакчи феълдаги ҳара-катнинг давомлилиги, маъқул қўрилмаслиги каби маъноларни билдиради. *Чой дамлаб, кутиб утирибман. Кап-катта бола чойнак-ни синдириб ўтирибди-я!* *Арзимаган гапга аразлаб ўтирибсанми?* ■ *Қассоб лабини бурди: -Бе! Биз нимани тушунамиз. Тушун-сак, сиздан сўраб ўтирармидик.* П. Турсун, Ўқитувчи. -*Бу киши ҳидлаб ўтирмайди, тўғри ейди-қўяди, — деди.* А. Қаҳҳор, Қўшич-нор чироқлари. *Менинг уйим сизнинг ҳам уйингиз. Айттириб юборишимни кутиб ўтир-май, бор-йўғимда ҳам келиб туринг.* С. Аҳ-мад, Хукм.

ЎТКАЗГИЧ физ. Ўзидан иссиқлик, теб-раниш, электр оқими ва ш. к. ни яхши ўт-казадиган модда. *Ярим ўтказгич. Электр ўтказгич.* ■ *Радиоактив нуранли ҳавони ионлаштиради, уни электр ўтказгич қилади.* «Қизикарли геохимия».

ЎТКАЗМОҚ 1 Ўтмоқ фл. орт. н. Ма-шинани кўприкдан ўтказмоқ. *Уни элакдан ўтказмоқ. Металл электрни ва иссиқликни яхши ўтказади. Мажлис ўтказмоқ. Вақтни иш билан ўтказмоқ. Ўз номига ўтказмоқ. Ҳаёлидан ўтказмоқ. Тўйни ўтказмоқ. Алам ўтказмоқ.*

2 Эқмоқ (қўчат, қаламча ҳақида). *Кўчат ўтказиб, боғ қилиш — улуғ савоб.* Газетадан. *Бири ариқ қазир, ер ҳайдар, Бири гул ўтка-зар боғига.* Ҳ. Олимжон.

3 Ўтирғизмоқ, чўқтирмоқ. *Бектемир ўз олдига Зинани ўтказди. Ўзи ҳам чордана қурди.* Ойбек, Қуёш қораймас. Юсуфбек ҳожми.. кундош ораси бузилиб, ўртадан сўз чиққанини эшитса, иккала келинни ўз олди-га қақртириб, уларни қатор ўтказар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Баъзи сўзлар билан бирикиб, шу сўз билдирган иш-амални амалга оширмоқ, олиб бормоқ, қилмоқ маъносини билдиради. *Машғулот ўтказмоқ. Шанбалик ўтказмоқ. Мажлис ўтказмоқ. Тажриба ўтказмоқ.* ■ *Уруш ветеранлари йиғилишиб, кенгаш ўтказиб, Хуррамовни ўз кенгашларининг раиси қилиб сайладилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

Бурнидан ип (ёки сым) ўтказиб олмоқ қ. бурун 1. Қиличдан ўтказмоқ қ. қилич 1.

ЎТКАЗУВЧАН физ. Ўзидан иссиқлик, тебраниш, электр оқими ва ш.к. ни яхши ўтказадиган ва чиқарадиган.

ЎТКАЗУВЧАНЛИК Жисмнинг тебраниш, иссиқлик, электр оқими ва ш.к. ни ўтказиш қобилияти. *Жисмнинг товуш ўтказувчанлиги.* ■ *Қолаверса, янги материалнинг юқори ҳароратларда ўта ўтказувчанлик хусусиятига эгалиги техника ва санат учун муҳим аҳамият касб этади.* «Фан ва турмуш».

ЎТКАРМОҚ эск. айн. ўтказмоқ. Э, синглим, на савдоларни кўрдинг, на ишларни бошингдан ўткардинг. «Эрали ва Шерали».

ЎТКИЗМОҚ қ. ўтказмоқ.

ЎТКИНЧИ 1 Ўтиб бораётган, ўтиб борувчи; йўловчи. *Йўлда битта-ярымта ўткинчи учраб туради.* Ойбек, Болалик. *Низомжон.. тонг ёриши билан Олтиариқ йўлига чиқди-ю, ўткинчи машинага қўл кўтарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Тезда ўтиб кетадиган, оз фурсат ичида йўқ бўладиган, вақтинчалик. *Ўткинчи ҳавас.* ■ *Ҳозиргина тинган ўткинчи ёмғир кундузи тинимсиз ҳаракатдан кўтарилган чангни босган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кишининг ташидаги ғазаб ўткинчи бўлади, юрагидаги нафрат эса даҳшатли ва мудҳиш бўлади.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ЎТКИР 1 Яхши кесадиган; кескир. *Ўткир қайчи. Ўткир устара. Ўткир пичоқ.* ■ *Али тажангнинг кўзлари яна уйнаб кетди. Қани, қулида ўткир болтаси бўлса-ю, энг адил бир дарахтни кесиб, елкага олиб жуна-*

са! Ойбек, Қуёш қораймас. *Муталнинг биринчи ҳаракати бўшга кетди-да, чан биқинига ўткир ханжар ғарчча ботирилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Учи найзаланган; учли. *Ўткир бигиз. Ўткир найза. Ўткир учли қалам.*

3 Таъм билиш, ҳидлаш, эшитиш ва б. сезги аъзоларига кучли таъсир этадиган, кучли. *Ўткир овоз. Тузи ўткир овқат. Қуёшнинг ўткир нури куйдирмоқда.* ■ *Бу ариқчалар бўйида ўткир ҳидли қорамтир ялпизлар.. ўсан.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Аччиқ, ўткир тамакидан боши гир айланиб, кўзлари ёшланди-да, йўтала-йўтала юриб кетди.* Ойбек, Нур қидириб. *Оч қоринга тушган ўткир май виз эттириб, меъдани қайнатди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Кўчма Рухий ва б. жиҳатдан таъсир даражаси, кучи юқори; кучли. *Ўткир асар.* ■ *Ўткир ҳажвий кули билан суғорилган бу гаплар.. «ЎТА». Шариф Ризаев ўзининг ўткир, танқидий, ҳужумкор мақолаларида эскилик сарқитларини.. аёвсиз танқид қилди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

5 Қобилиятли, имконияти юқори даражали. *Ақли ўткир. Зеҳни ўткир.* ■ *Гиламларга ўзгача жозоба бағишлаган қизларнинг чевар қўллари, ўткир кўзлари, нозик дидлари.. «Саодат». Низомиддиновнинг қулоғи ўткир эди. Теварак атрофни бутун ўғурдудини қулоқ қилиб эшитар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

6 Касб-ҳунар, билим ва ш.к. да юқори даражага эга бўлган, юқори савияли; кучли. *Юсуфжон ака Фарғона водийсининг энг ўткир ўйинчи устозларидан кўп рақсларни ўрганган эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ботирали тўқай оралаб борар экан, гарчанд ўзи ўткир овчи бўлса ҳам, ана шундай ов гаштини ўйламади.* Ҳ. Фулом, Машғал. *-Бу мастеровойларинг жуда ўткир халқ бўлар экан-да? — деди чол.* Ойбек, Танланган асарлар.

7 Ўткир (эркаклар исми).

ЎТКИРЛАМОҚ Чархлаб, қайраб, яхши кесадиган қилмоқ; ўткир қилмоқ. *Саховатли, одил ва дилкаш темирчи унинг дурадгорлик асбоб-усқуналарини ясаб ёки ўткирлаб берарди, ҳақ сўрамасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ЎТКИРЛАШМОҚ 1 Яхши кесадиган ёки яхши ўтадиган ҳолга келмоқ; ўткир

бўлмоқ. *Пичоқ ўткирлашди. Бигиз ўткирлашди.*

2 Даражаси ортмоқ, кучаймоқ. *Аччиқ аёз кўрсатар кучин, ўткирлашди совуқнинг қаҳри.* Д. Файзий. *Гуё зеҳни бояғидан ҳам ўткирлашиб, тили бийронлашиб кетгандай, шўх, кулги гаплар [Мирзанинг] хаёлига ўзидан-ўзи қуйлаб келарди.* О. Ёқубов, Мирзатерак *..истеҳзо-кесатиқ, заҳарханда ўткирланган сайин юмор ҳажвга яқинлашади.* «ЎТА».

ЎТКИРЛИК Ўткир ҳолат, ўткир эканлик. *Пичоқнинг ўткирлиги. Овознинг ўткирлиги. Зеҳннинг ўткирлиги.* ■ *Ўзбек ойимини ўткирлиги эрлар томонидан ҳам тасдиқ этилганлигини иқрор қилишга тўғри келади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎТЛАМОҚ 1 Ўсиб ётган ўт-қўкатдан емоқ (ҳайвон ҳақида). *Анҳор ёқасидаги тоғлар орасида иккита оқ эчки ўтлаб юради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Узоқда, тоғ ёнбағирларида, беҳисоб қоракўл қўйлари ўтлайди.* Мирмуҳсин, Ҳамзаобода.

2 *кўчма* Мавзуга оид бўлмаган, керакли-кераксиз, озгига келган гапларни гапирмоқ. *Майли энди, қўйинг, ота. Кўнам гапни чўзманг, ўтлаб кетдингиз.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Ҳўш, кинани ташлаган бўлсангиз.. нега уларнинг олдига озгизга келганини ўтладингиз?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎТЛИ 1 1 Ёниб, нур сочиб турадиган. *Булутиларга ураган Куёш ўтли юзини.* Файрагий. *Узоқда қоп-қорайиб, ярим осмонни тўсиб турган адирнинг устида, уфқда ўтли из қолдириб, юлдузлар учади.* А. Қаҳҳор, Мастон.

2 *кўчма* Олов пуркайдиган; оловли. *Жўраҳон хотирасини ўтли фронт йўлларида жанг қилган командирлари ва жангчи дўстлари ҳам унутганлари йўқ.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 *кўчма* Зўр ҳароратли; қайноқ. *Иссиқ қучоқ, ўтли бўсадан Томирингда жўш урганда қон.. Уйғун. ..боя шу эшик ойнасида изтироб билан қараганини эслаб, баданига ўтли ҳаяжон югурди.* П. Қодиров, Уч илдиэ. *Олимжоннинг ўтли нафаси Ойқизнинг юзини иситарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

4 *кўчма* Файрат-шижоатли, юрагида ўти бор. *Ўтли йигит.* ■ *Айниқса.. Ҳасан Раҳмат ажойиб ўтли бир ёшдир.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ЎТЛИ 2 Ўт, қўкат билан қопланган. *Ўтли далалар. Ўтли соҳил.*

ЎТЛИ-ШУДЛИ Серҳаракат ва меҳнатсевар, тиниб-тинчимас; уддали. *Башорат.. ўтли-шудли хотин экан, ўзини эглаб кетади.* С. Аҳмад, Муллажон. *Баъзи ўтли-шудли студентлар уни «нисмиқ» дейишарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Раисимиз ўтли-шудли одамга ўхшайди, нафасини ростламай, иш бошлаб юборди.* «Муштум».

ЎТЛОВ *айн. ўтлоқ.* *Қўрада бандилардан бошқа жонзот қолмаган, қўйлар ўтловга ҳайдалган эдилар.* С. Айний, Қуллар.

ЎТЛОҚ Ўт-алаф ўсиб ётган, чорва ўтлатиладиган жой, дала. *У [Бўронбек] кўчадаги, гузардаги одамларга кўринишга ҳам журъат қилолмай, йўлни чўрт кесиб ўтдида, далага чиқиб, ўтлоқ оралаб кетган сўқмоқдан борди.* Ҳ. Фулом, Маишъал. *Элмурод мол боқиш учун ўтлоқ қидириб, кун сайин узоқроққа кетиб қолар.. эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎТМАС Яхши кесмайдиган, дами қайтган, ўтмайдиған. *Ўтмас пичоқ қўл кесар.* Мақол. ■ *Унинг [Сотволдининг] юзи қаттиқ, серқирри тошларга узоқ вақт ишқаланган ёки қандайдир ўтмас теша билан йўниланганга ўхшарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ақли (ёки зеҳни, фикри) ўтмас Дарров англаб, тушуниб етолмайдиган; анқов, қовоқбош. *Ўтмас мол Биров сотиб олмайдиган, сотилмай қолган, паст сифатли буюм ёки нарса.*

ЎТМАСЛАНМОҚ қ. ўтмаслашмоқ.

ЎТМАСЛАШМОҚ Ўтмас бўлиб қолмоқ (ўтмас тўғри ва кўчма маънода) *Пичоқ ўтмаслашди.* ■ *Инсон курашмоғи керак. Акс ҳолда, ақл-заковати йиллар ўтиши билан ўтмаслашади, завол топади.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Энди унинг хаёли паршон, нигоҳлари ўтмаслашган эди.* М. Қўшонов, Дийдор.

ЎТМИШ 1 Киши, халқ ҳаётининг ўтган қисми, шу ўтган давридаги ҳаёти. *Мен ўтмишимда отамга қарашдим, пода боқдим, машоқ тердим.. қишлоғимизда мактаб ҳам йўқ эди.* «Ёшлиқ». *Ўтмишини хотирларкан, Йўлчи оғир хўрсинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Гоҳ ўлтириб, гоҳи ётиб, бемалол Сўзлар эди ўтмишидан кекса чол.* Ҳабибий. *Музейдаги экспонатларда белорус халқининг ўтмишини кўрдик ва яқиндан танишдик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Утган давр; кечмиш, мозий ва шу даврдаги кишилар (аждолар) ҳаёти. *Утмишда ота-боболаримиз озмунча тоғ қазिशгани, биз ҳам қазиймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳа, Ойбек ака айтгандай, Гафур Фулом ўтмишга қараб бугунни, бугуннинг хулосасидан эртасини кўра оладиган одамлардан эди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Мақтамасман мозийни, бироқ Утмишингни уйлайман бир зум.* А. Орипов, Юртим шамоли.

ЎТМИШДОШ Ўтмиш ҳаёти бирга бўлган шахс. *Узунинг ўтмишдошларига тақлид қилади, холос.* Газетадан.

ЎТМОҚ I Маълум йўналишда ҳаракатда бўлмоқ (юрмоқ, учмоқ, оқмоқ ва ҳ.к.). *Ит хурар, карвон ўтар.* Мақол. ■ *Кучадан ўтаётган ёшу қари қўлини кўксига қўйиб, отахонга салом беради, ҳол-аҳвол сўрайди.* Газетадан. *Дала йўллари физ-ғиз ўтиб турган машиналардан гавжум, автобуслар серқатнов.* Ҳ. Фулом, Бинафша атри. *Бу қуш ҳар замон бир томоқ қоқиб, кўкда арғимчоқ солиб ўтаётган турналарни кузатиб қолади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Сатҳ ёки бошқа маконда маълум йўналишдаги ҳаракатни таъминлайдиган нарса йўналган (чўзилган, ётқизилган) бўлмоқ. *Ёр остидан газ қувурлари ўтган.* ■ *Гол ўсган ердан кўча ўтгани учун, дарахт кесиб ташланди.* Газетадан. *Дарчанинг орқаси анорзор, унинг этагидан анҳор ўтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..демак, шу бута остидан телефон сими ўтган.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Маълум жой, сатҳ ва ш.к. ораллиғида (бирор томонга қараб) ҳаракатланмоқ, шундай ҳаракат билан уни орқада қолдириб, ундан кейинги жойда мавжуд бўлмоқ. *Гуллар юзиде ханда, бу боғдан ёр ўтдимиз?* С. Зуннунова. *Қиз бедапоядан ўтиб, сўл ёқдаги дарахтлар орасида ғойиб бўлгач, Йўлчи.. яна ишга тушди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аҳмаджон бир чорбевордан ўтиб, кичкина майдонга чиққанида, рўпарада пулемёт таршлади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 Қарама-қарши томонлари (боши ва охири, икки чети) бўлган йўл, очиқ жой, тешик ва ш.к. нинг томонлари ораллиғида ҳаракатланмоқ (йўналмоқ) ва шу йўналишда бир томонини қолдириб, иккинчисида ҳозир бўлмоқ. *Дарёдан ўта бошлади.* Зовур-

дан сакраб ўтди. *Тешикдан нариги ҳовлига ўтмоқ.* ■ *Йўлнинг нариги юзига, автобус бекатига ўтмоқчи бўлди-ю, ўша заҳоти бу фикрдан қайтди.* М. Хайруллаев, Гилла маржон.

5 Юриб ёки бошқа ҳаракат билан (йўналиб) маълум жой, ўринда мавжуд бўлмоқ; ўрин олмоқ, жойлашмоқ. *Олдинги қаторга ўтмоқ.* *Меҳмонлар махсус ҳозирланган хонага ўтишди.* ■ *Муслимжон, қани, тўрга ўтинг.* Н. Сафаров, Оловли ичлар.

6 Иш-фаолият кўрсатаётган жойини ўзгартириб, бошқасига кўчмоқ. *Техникудан рабфакка ўтибсан деб эшитдим.. яхши қилибсан.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими. *Аҳмад Акмалхоннинг кўп жойларда ишлаб чиққанини эшитганди, «иккинчи программа» деяпти, демак, радиого ўтибди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

7 Иш-фаолиятини ёки ундаги усул ва ш.к. ни ўзгартирмоқ, бошқасига кўчмоқ. *Конвейер усулига ўтмоқ.* *Савдо ишига ўтмоқ.* *Пудрат усулида ишлашга ўтмак.* ■ *«Сегоҳ»га ўтди, яна аллақандай ялғин, эзгин куйларни айтди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 Ўз жойини ўзгартирмоқ, биридан бошқасига кўчмоқ. *Мен бир турмадан иккинчи турмага ўтаётиман, нега йиғилмайсан!* А. Қаҳҳор, Тошоабат.

9 Эгаллик, тасаруф ўрни ўзгармоқ. *Бу ерлар корхона ихтиёрига ўтди.* ■ *Уларнинг ўзаро писандаларига мувофиқ, янги ерлар, чиқарилдиган сувлар Тешабойга тешичга ўтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

10 Кимда ёки нимададир бўлган марга, хусусият ва ш.к. бошқасига ҳам кўчмоқ: унда ҳам пайдо бўлмоқ. *Ҳоким йиғирма бизи солдатнинг кучи ўзига ўтиб қолгандек, кўчана бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Уларнинг биридаги шўхлик ва завқ иккинчисига тез ўтар эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Кумуш тўй ўзбеклар учун янги одак бўлиб, Европа халқларидан ўтган.* Газетадан.

11 Таъсир этмоқ, таъсири юзага келмоқ. *Калтак ўтмайди.* *Оёғидан совуқ ўтди.* ■ *Бир ёш йигитнинг икки оғиз гани Саҳабни Гаффорнинг у ёқ-бу ёғидан ўтиб кетди.* «Муншум».

12 Ўз йўналишида муайян жой (нуқта)дан илгари йўналмоқ, узоқлашмоқ. *Сафар бўзчи Абдураҳмоннинг тўхтаганида*

хабарсиз икки-уч қадам нарига ўтган эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Энка-тинкаси чиқиб кетганидан, Валижон тушадиган бекатидан ўтиб кетганини энди сездди.* Газетадан.

13 Бир хил йўналишдаги ҳаракатда (юриш, югуриш, сузиш ва б.) ортда қолдирмоқ, ундан ўзмоқ, ўзиб кетмоқ. *Маррага яқинлашганда, барча пойгачилардан ўтиб, марра чизигини биринчи бўлиб кесиб ўтди.* ■ *Гоҳ афанди эшакдан, гоҳ эшак афандидан ўтиб, уйга етдилар.* «Латифалар».

14 кўчма Бирор хусусият, белги, хатти-ҳаракат ва ш.к. да бошқаларини ортда қолдирмоқ; устун, юқори бўлмоқ. *Қамиш-капада бундан ўтадиган юзи қора йўқ.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ичимизда Юовшдан ўтадиган теримчи йўқ.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Қовунлар фарқ пишган. Бир-бировидан ўтаман дерди.* «Муштум».

15 Мазмунидан иш-ҳаракат англанувчи отлар, шунингдек, -(и)ш қўшимчали ҳаракат номи билан қўлланиб, шу сўз билдирган иш, ҳаракат қилишни бошлаш, шунга киришиш маъносини билдиради. *Охири йиғлашга ўтди. Бирор натижа чиқмагач, дўқ-лўписага ўтди. Хужумга ўтмоқ.*

16 Кечмоқ (бирор иш, воқеа, ҳодиса жараёни ҳақида). *Кенгаш яхши ўтган эди, чамаси, Ғиёсиддиновнинг вақти чоғ эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Давра суҳбати савол-жавоб тарзида ўтди.* Газетадан. *Гарчи операция муваффақиятли ўтган, хирург роппароса тўрт соат ўлим билан олишган бўлсада, бироқ башоратга ҳали эрта эди.* Газетадан.

17 Юз бермоқ, бўлиб ўтмоқ; кечмоқ. *..ўзимдан қандоқ камчилик ўтганига ҳайронман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..Абдура-сул билан қассоб ўртасида ўтган гаплар эсига тушди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

18 Кейинда қолмоқ; кечмоқ (вақт ҳақида). *Йиллар ўтди, бироз улғайдик, бу кун — Ватан хизматида бир қадар дастёр.* А. Орипов. *Олтин кузнинг олтин дамлари ўтиб бормоқда.* Газетадан.

19 Шахснинг шу феъл боғланган сўз англагган рақамдаги ёши бошланиши, шу ёшга қадам қўйиши маъносини билдиради. *Олти (ёш)га ўтди.* ■ *Қизимизнинг бўйи чўзилиб, ўн тўртдан ўн бешга ўтиб қолди.* «Муштум».

20 Умрнинг ёки маълум қисмининг шу феъл боғланган сўз англагган иш, ҳолат билан кечишини билдиради. *Ёшим қирққа етди. На хотин, на бола-чақа. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хонумомшидан кечаман, дунёдан портфелсиз, пальтосиз ўтаман, аммо бу ишни очмасдан қўймайман.* А. Қаҳҳор, Бек. *..Умри машинада ўтган кишини консерватор деганларига ҳайронман.* «Муштум». *Мана, умрим ўтди, нуқул азоб ичида ўтди.* Ойбек, Танланган асарлар.

21 Барҳам топмоқ. *Бўроннинг тезда ўтиб кетишига кўзим етмайди.* Мирмуҳсин, Меймор. *Азим бойвачча, «Шўро ҳукумати баҳор ёмғиридек тез ўтиб кетади», деб ўйлар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Шамоллагансиз, хафа бўлманг, ўтиб кетади.* Ойбек, Танланган асарлар.

22 Бирор иш, мансаб, ташкилот ва ш. к. га кирмоқ, тайинланмоқ, қабул қилинмоқ. *Партияга ўтмоқ. Депутатликка ўтмоқ.* ■ *Оқибат, Воҳидов айтган номзод ўтди.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Бўта раисликка ўтмаса, мен хижолат бўлиб қоламан.* С. Аҳмад, Ҳукм.

23 Харид қилинмоқ, сотилмоқ. *Бу матолар яхши ўтмаяпти.* ■ *Корхона хўжайини эрталаб домлага: — Агар магазинларда ўтмай ётган моллардан бироз олмасалар, буюртма бажарилмайди, — дебди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

24 кўм. фл. өзф. Етакчи феълдаги ҳаракатнинг давомлиги, йўлақай бажарилувчи ҳаракат эканлиги каби грамматик ва модал маъноларни ифодалаш учун хизмат қилади. *Сен ҳовлига бор, жой тайёрла. Бир йўла магазинга ҳам кириб ўт.* Н. Сафаров, Оловли излар.

25 Бирор масалага оид мавзу, асар ва ш.к. ни ўқиш, ўрганиш, тинглаш амалиётини ўтказмоқ; ўқитмоқ, ўргатмоқ (ўқимоқ, ўрганмоқ). *— Уқиганмисиз? — деди унинг сўзини кесиб бойвачча. — Уқиганман. Навоий, Фузулийни ҳам ўтганман.. — жавоб берди Гуландом.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамида бегологиядан нималар ўқиганини, бу ўқув йилида яна нималар ўтилажанини сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

Баҳридан ўтмоқ Алоқани узмоқ; кечмоқ. *..боши олтиндан бўлса ҳам, шу одамнинг баҳридан ўтинг.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳалиям бўлса, бунинг баҳридан ўт..* П. Қо-

дилов, Қора кўзлар. Бошидан ўтмоқ Ҳаёт-да кечирмоқ. *Ким табиб — бошидан ўтган табиб, дейишар эди, шмсизлик бошингиздан ўта туриб, шу гапни гапирасиз-а?! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Бошимдан ўтган гапларни бировга айтиш қаёқда, эсимга тушса, ўзим чўчиб кетаман. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Жонидан ўтмоқ* Азоб берадиган даражада қаттиқ таъсир қилмоқ. *Бояги гаплар Умматалининг ёнидан ўтган бўлса, буниси жонидан ўтиб кетди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Куни ўтмоқ* 1) куни кечмоқ. *Меҳнат кунингдан ҳам кечиб, Кунинг ўтар ароқ ичиб. «Муштум»;* 2) тирикчилиги юришмоқ. *Ука, бор — борича, йўқ — ҳолича, ишқилиб, бир кунимиз ўтиб турибди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўз ўнгидан ўтмоқ* Кўз билан кўргандай гавдаланмоқ, ақсланмоқ. *Қорақалмоқ элининг Аму тўлқинларидек сокин, жўшўқин ҳаёт лавҳалари кўз ўнгимдан ўтди. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Кўзи ўтмоқ* Кўра олмоқ, яхши кўрмоқ (асосан, майда, кичик нарсалар ҳақида). *Мана, ўқи, кўзинг ўтса, комиссар буйруғини. Миртемир. Бир вақтлар дўппи тикдим, кўрпа қавидим. энди ундай ишларга кўзим ўтмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Кўнглидан ўтмоқ* Ҳаёлидан, ақлидан кечмоқ. *«Ҳамма гапни эшитиб олган экан писмиқ чол», деган фикр ҳар иккала ёшнинг ҳам кўнглидан ўтди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Сўзи ўтмоқ* Сузи инобатга олинмоқ. *Унинг тоғаси амалдор, амалдор бўлганда ҳам, қаерга узатса, қўли етади, нима деса, сўзи ўтади. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Ўзинг(из)дан ўтар гап йўқ* Ўзингиз ҳаммасига тушунасиз, ҳаммасини биласиз. *Бу иш кечаси бўлгани маъқул. Кундузи бўлса, ўзингдан ўтар гап йўқ, хунукроқ кўринади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ўтиб тушмоқ* Бошқаларидан жуда устун бўлмоқ, бошқаларни орқада қолдирмоқ. *Бу ишда, айниқса, Жунаидхоннинг содиқ сардори Матчон тўра ҳаммасидан ўтиб тушди. Ж. Шарипов, Хоразм. Қадри ўтмоқ қ. қадр. Охир вақт бола қадри ўтиб, ҳар бир шаҳардан ўғил олиб келиб боқиб, қирқта ўғил боқиб олди. «Бўтакўз». Қаторга ўтмоқ (ёки кирмоқ, кўшилмоқ)* 1) сафта кирмоқ, кўшилмоқ, *«Қаторга киролмаган» деҳқонларга бошқачароқ тadbир қўлланади. А. Қодирий, Обид кетмон;* 2) бирор гуруҳга мансуб кишилар қаторидан, сафидан ўрин олмоқ. *Унинг [Сидиқ-*

жоннинг] номи чиқмаганлигига ҳеч ким эътибор қилмаган бўлса ҳам, назарида, ҳамма унга: «Ҳафа бўлманг, ахир бир куни қаторга кириб қоласиз», деяётгандай бўлар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Қўлидан ўтмоқ Муайян шахс ёки шахсларнинг синови, хизмати ва ш. к. да бўлмоқ, бўлиб ўтмоқ. *..не-не бекларнинг отларини кўрганман, не-не отлар ўз қўлимдан ҳам ўтган. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЎТМОҚ II 1 Кесмоқ, қирқмоқ. *Қаттиқ ёғочга болта яхши ўтмаяпти. Сабзига ўтмайдиган пичоқни ёнингда олиб юрибсанми.*

2 Ичига ботиб, уйиб кирмоқ; тешмоқ, санчилмоқ. *Ўқ ўтмайди. Аҳмоққа айтган билан гап уқмайди, Ҳарсанга қоққан билан мих ўтмайди. Мақол.*

ЎТОВ Марказий ва Ўрта Осиё, шунингдек, Жанубий Сибирь кўчманчиларида: енгил материал, кигиз кабилардан конуссимон шаклда ясалган кўчма уй, тураржой. *Иккинчи машинада кетма-кет брезент ўтовлар, қамиш деворлар ҳам етиб келибди. Ш. Фуломов, Қурбоналининг дадаси. Қудуқ атрофида ўттиз-қирқта қапа, тўрт-бешта кигиз ўтовдан ташкил топган овул бор. «Ўзбекистон қўриқлари». Оқбурасой бўйларида ҳам, Чилмаҳрам тоғининг этакларидаги кўкаламзорларда ҳам қозлаб чодирлар ва ўтовлар пайдо бўлди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ЎТ-ОЛОВ I Ўт ва олов, оташ, аланга, чўғ.

2 *кўчма айн. ўт I 7. Кунларнинг бирида Ўктамхон қишлоқнинг ўт-олов йиғити.. Сидиқжоннинг Мирзачўлга муҳим топшириқ билан кетганини эшитиб қолди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.*

ЎТОМОЧ эск. Трактор. *Қирларимда ўйнаган ўтомочлар.. Миртемир.*

ЎТОҚ I Экин ва кўчатлар орасидаги бегона ўтларни юлиб ташлаш. *Сабзи тоғи. Шоли ўтоқ. ■ Ёза ўтоғига чиққан Ойшахон кечки пайт бошига бир боғ ўт қўйиб, уйларига қайтди. П. Қодиров, Эрк. Ҳар йили пахтага ҳам, яганага ҳам, пиллага ҳам, ўтоққа ҳам олиб чиқишаверади. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.*

Ўтоқ қилмоқ Ўташ ишини бажармоқ. *Деҳқончилик қилиб, пахта ҳам экканман. Ўтоқ қилганман, ёза чопганман, пахта терганман. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.*

ЎТОҚ II кам қўлл. Бирор хислати билан бошқалардан ўтадиган, юқори турадиган; афзал, аъло. *Мана, мажлис аъзолари шунақанги бир-биридан ўтоқ малаклар, парилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎТОҚЧИ Ўтоқ қилувчи киши. *Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда, кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди.* Х. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ЎТОҒАСИ I Маълум тўда ёки гуруҳ ичида бошқаларга гапи ўтадиган, обрўли киши, тўда етакчиси; сардор. *Сўнгра буларни ўрдага олиб бориб, ойимларга ўтоғаси қилиб қўйдилар.* «Муродхон». *Қари-қартанг ва ўтоғасилар орага тушиб, қизни қочирган янгани зўрга ажратиб олдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

2 Шундай шахсларга мурожаат шакли. *Сувонжон чолнинг жим бўлиб қолганини жаҳлдан тушидига йўйиб: -Ўтоғаси, қўчқорларни ҳайдаб кетаверайми? — деб сўради секин.* С. Анорбоев, Оқсой. *-Ассалом алайкум, ўтоғаси! — деб салом беришади [мол боқиб юрган эркаклар, аёллар, болалар] дадани куриб.* Ойбек, Болалик.

ЎТПАРАСТ тар. Ўтти худо деб билувчи, ўтга сифинувчи; оташпараст.

ЎТПАРАСТЛИК тар. Ўтпарастрлар дини; оташпарастлик.

ЎТРИК қ. ўтрук. *Ҳали ҳам, бек оға, қайтгин элингга, Ўтрик сўз сўзламагин синглингга.* «Муродхон».

ЎТРОҚ Маълум бир жойда доимий яшайдиган; турғун. *Агар бу водийда узоқ ўтмишдан буён деҳқончилик қилиб келаётган донишманд ўтроқ халқ бўлмаганда, ҳосилдор ерлар сақланиб қолмаган бўларди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ЎТРОҚЛАШМОҚ Ўтроқ ҳаёт кечирishга ўтмоқ; турғунлашмоқ. *Кўчманчи чорвадорлар ўтроқлашиб қолдилар.* ■ *Отаси Жомрот ўзбекнинг кўпроқ ўтроқлашган «қатагон» уруғидан, чаласавод деҳқон эди.* «Фольклор».

ЎТРОҚЛИК Маълум бир ҳудудда узоқ вақт турғун яшаш, турғун ҳаёт кечирish тарзи.

ЎТРУ эск. Муқобил, қарши (томон), рўпара. *Ўлтирар сочин тараб ёр Чашманинг ўтрусиди.* Ғ. Воҳидов, Муҳаббат. *Бахмал тили тунини зулмат эзар бемалол, Ва ўт-*

румда ёлғиз юрак хаста, бемажол. А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

ЎТРУК эск. Ёлғон. *Ўтрук сўзламоқ.* ■ *Сафарга бу баландпарвоз ўтрук гаплари ёқмади.* И. Шомуродов, Мағлубият.

ЎТРУКЧИ эск. Ёлғончи.

ЎТСОЧАР ҳарб. Душманга ёниб турган суюқлик сочадиган қурол.

ЎТТИЗ 30 рақами ва шу рақам билан ифодаланган сон, миқдор. *Ўттиз метр чит. Икки ўн беш — бир ўттиз.* Мақол. *Оларда — ҳисоби тўққиз, берарда — саного ўттиз.* Мақол. ■ *-Мана энди ишонгандирсиз! — дедим унинг қўлтиғидаги портфелига кўз қиримни ташлаб, — санамай саккиз, ўйламай ўттиз дема, деб шуни айтадилар.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. *Эркак-аёл — жами ўттизга яқин одам тор кўчага гўж бўлган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎТХОНА Нарсанинг ўт ёқishi учун хизмат қиладиган жойи. *Паровознинг ўтхонаси. Ҳаммоманинг ўтхонаси.* ■ *Очил мана шуни ҳис қилиб, ўтхонага тушгандай чўғланиб кетган эди.* П. Қодиров, Уч илдиш. [Рамзон] *Самоварнинг кулдонини ингичка сим билан атрофлаб қовлаб, бир-икки қисм кул туширди-да, ўтхонасига икки-уч думалоқ тошқумир ташлади.* Х. Нуъмон, Фасллар.

ЎТХУР ўт, кўкатни суйиб ейдиган. *Ўтхур ҳайвонлар.*

ЎТ-ЎЛАН Ҳар хил ўтлар, кўкатлар. *Рота бир қатор бўлиб сўқмоқдан, баланд ўсган ўт-ўланлар орасида гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай кетмоқда эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ЎТҚАЗМОҚ I Кимсанинг ўтириши учун жой бермоқ, ўтиришга кўмаклашмоқ. *Гиламга ўтқазмоқ. Диванга ўтқазмоқ. Машина кабинасига ўтқазмоқ.* ■ *Зайнаб оёғи олти, қўли етти ҳолда эрини тўрт қават кўрпача устига ўтқазиб, ёнига учта парёстиқни уйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ўтқазгани жой тонамаслик Ниҳоятда яхши қабул қилмоқ, эъзозламоқ. *Офтоб ойимни бўлса Ўзбек ойим ўтқазгани жой тонамас, қуда сўзи ўрнига, синглим, деб хитоб қилар, ошни ҳам унинг раъйини сўрамасдан буюрмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Жойлаб қўймоқ, ўрнатмоқ. *Йулчи тоқчада ётган шамни ёқиб, бир ниёлани тунтараб, унинг устига шамни ўтқазди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мулла Бурҳон*

оптоқ доқа саллани қозиқдан оқиста олди, кимхоб туппига ўтқазди ва бошига қўйди. М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

3 Эқмоқ (кўчат, қаламча ҳақида).

4 Ўринлаштирмоқ, жойламоқ; қўймоқ. *Квартирант ўтқазмоқ.*

Бошига ўтқазмоқ 1) ортиқ даражада ҳурмат қилмоқ, эъозламоқ; 2) бош хўжайин қилиб қўймоқ. *Ёш, чиройли хотинга ёқиш, унинг кўнглини кўтариш учун, уги ҳаммамизнинг бошимизга ўтқазиб қўяди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎХЧИМОҚ Кўнгилай айниб йўталган-симон, ғайрихитиёрий товуш чиқармоқ; қусмоқ. *Салимбойвичча қоронғида дарахтни кучоклаб, узоқ ўхчиди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қонни кўришим билан яна кўз олдимдан қизил доғлар ўта бошлади, кўнглим беҳузур бўлиб, ўхчий бошладим.* Ҳ. Тур-сункулов. Ҳаётим қиссаси.

ЎХЧИҚ Ўхчиш ҳолати; ўхчиш. *Ўхчиқ тўхтади.* ■ *Санобар ўхчиқ тутиб, ҳовлига югурди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ЎХШАЛМОҚ айн. **ўхшамоқ** 3. *Ош ўхшалган эди. Биринчи ошамдаёқ, маҳдум Нигор ойимни тақдир этди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ЎХШАМАГАН 1 **Ўхшамоқ** фл. бўлишсиз шаклдаги сфдш. *Укалари ўзига ўхшамеган, жуда ўжар.* ■ *Фолбин узоқ вайсади.. одам кулгисига ўхшамеган бир йўсинда қийқариб кулди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с. т. Хунук кўринадиган, ярашмаган. *Ўхшамеган кийим. Ўхшамеган қилиқ.*

3 Эҳтимол тугилмаган, кутилмаган, бемаврид. *Ўхшамеган ерда бир хотиннинг арзга келиши кўрбошининг кўнглига шубҳа солди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎХШАМОҚ 1 Ҳусусият, хислат, тузилиш ва б. белгиси билан бир хилликка (ўхшашликка) эга бўлмоқ; ўхшаш бўлмоқ. *Бола отасига ўхшайди. Бу суюқлик мойга ўхшайди. Улар бир-бирига ўхшамайди. Мол эгасига ўхшамаса, ҳаром ўлади.* Мақол. ■ *Чирчиқ бўйи қишлоқларидаги уйлар бир-бирига ўхшайди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *..домла сочларини бўлтибдилар!*. *Азбаройи худо, куя тушган нустиқка ўхшайди.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

2 Ж. к. шаклидаги сўз билан шу сўз англатган нарса ҳақидаги тахминни, тахминий тасаввурни билдиради; бўлиб кў-

ринмоқ. *Аҳволи чатоққа ўхшайди.* Юр, бир айланиб келамиз, зерикканга ўхшайсан. *Бугун кун қаттиқ исийдиганга ўхшайди.* ■ *Гапига қараганда. хурсандага ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 с. т. Кўнгилагидек бўлмоқ, ўринламоқ. *Иш унча ўхшамасди. Ош жуда ўхшабди.*

4 (редш. сфдш. ҳар. н. шаклида — **ўхшаб, ўхшаган, ўхшаш**) кўм. вzf. Қиёс, ўхшатиш муносабатларини ифодалайди; каби, сингарии. *Подадан қочган бузоққа ўхшаб, дуч келган эшикка бошингни тиккаверасанми?!* Ойбек, Танланган асарлар. *Яқинроқ бориб қараса, унинг боши қийшайган, чеккасидан уводага ўхшаган бир нарса чиқиб турибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Эрлар севингандан кулсалар, сизга ўхшаш қизлар йиғлайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎХШАТИШ 1 **Ўхшатмоқ** фл. ҳар. н. *Аҳмадга ўзининг ўхшатиши нашъа қилиб, кулусираб қўйди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 ад. Икки нарса ёки воқеа-ҳодисалар ўртасидаги ўхшашликка асосланиб, уларнинг бири орқали иккинчисининг белгисини, моҳиятини тўлароқ, бўрттириброк кўрсатиб беришдан иборат бадий тасвир воситаси, кўчимнинг содда тури.

ЎХШАТМА 1 айн. **ўхшатиш** 1. *Бизнинг бу ўхшатмамиз ҳам унча тузуқ эмас.* С. Айний, Эслаликлар.

2 Ўхшатиш асосида яратилган, қилинган иш, нарса. *Ўтмиш адабиётда машҳур шоирларнинг шеърларига ўхшатма яратиш бир одат бўлган.* Н. Маллаев, Улуғ зуллисонайн шоир.

ЎХШАТМОҚ 1 **Ўхшамоқ** фл. орт. н. (қ. **ўхшамоқ** 1, 3). *Укасига ўхшатдим. Ошини жуда ўхшатибди.* ■ *Лекин жуда муғом-бир, мутони одамга ўхшатаман.* Ҳ. Шамс, Душман.

2 Бирор кимса ёки нарсага қиёс қилмоқ, шунга ўхшаш, худди ўзи деб билмоқ. *Ҳаммани ўзингга ўхшатасан-а!.* П. Қодиров, Қора кўзлар. *Унинг кулиши, юришини Рус-там аллакимага ўхшатди.* «Муштум».

3 Қўйилмақом қилмоқ; бошламоқ. *Ёшига монанд ва озода кийим кияди, сочини ўхшатиб тарайди.* М. Жўра, Изтироб. *Бу етмагандек, ўхшатиб ҳақорат қилди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Азим унинг киндигига ўхшатиб тенди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

4 (-и)б қўшимчали рвдш. — ўхшатиб) кўм. өзф. Қиёс, ўхшатиш муносабатини билдиради; каби, сингари. Энди мен сизларни гудак болаларга ўхшатиб, алдаб овқат едираманми?! Мирмуҳсин, Меъмор. Йигит.. чакмоннинг икки енгини хуржунга ўхшатиб, елкасига ташлади-да, орқага қайтди. П. Қодиров, Қора кўзлар.

5 (ўтг. зам. бирл. шаклида — ўхшатдим) Аскиянинг бир жанри, йўли. Аскиянинг бир қатор жанрлари мавжуд: қофия.. ўхшатдим, бўласизми.. «ЎТА».

ЎХШАШ I Ўхшамоқ фл. ҳар. н. Табиат билан одам боласи қиёс қилинса, бир-бирига ўхшаши ақлини ҳайратга солади. Газетадан. Чўл одами худди янтоққа ўхшаши керак. Газетадан.

2 Ўзаро бир хил, бир-бирига ўхшайдиган. Унинг ёнида, укалари бўлса керак, бир-бирига жуда ўхшаши икки бола.. Ойбек, Танланган асарлар. Уларнинг ички дунёси кўп жиҳатдан ўхшаш эди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Сиз билан бизнинг қисматимиз жуда ўхшаш.. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 кўм. өзф. Каби, сингари (қ. ўхшамоқ 4). У жилмайганида, қизларниқига ўхшаш текис тишлари ярқ этиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЎХШАШЛИК Ўхшаш белги, ўхшаш белгига эгалик, ўхшаш ҳолат. Боланинг онасига кўпроқ ўхшашлиги аниқ эди. Ташқи ўхшашлик. — Тутиқиз билан Дилшодда чиндан ҳам ўхшашлик, умумий жозибача бор эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎХШАШСИЗ кам қўл. Тенги йўқ даражада, жуда ҳам, ғоят. — Ҳўзим кўрмадим, — деди Офтоб ойим, — аммо кўргувчиларнинг сўзларига қараганда, ўхшашсиз кўркем, тенгсиз ақли бир йигит эмиш! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ЎХШОВСИЗ Кўриниши хунук, меъёрга номуносиб, ярашмаган. Сатанг хотинларнинг мўйчинакда терилиб, қора сурилган қошларидаги ингичка мўйлови унинг афтангорини ўхшовсиз бир қиёфага солиб қўйган эди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Пешонасида ажинлар қаторлашиб ётган қари куёв, худди жуфти билан энди танишган бўйдоқдай, ўхшовсиз қилиқлар қилади. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ЎЧ I Ҳақорат, алам ўтказганлик, умуман, ёмонлик учун қилинадиган жавоб

тарзидаги иш, ҳаракат, ёмонлик; қасд. Йўқ, Нусратилла уни ёмон кўради, бу одамларнинг ҳаммасида алами, ўчи бор. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Элмурод юзини кўтарди ва ялтироқ пешона, гўё бир ўчи бордай ғазабли кулги ифодаси билан хўмрайган кўзларни кўрди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ёвни барбод этмай қўймайман! Юрак ёнар ўч аламида.. Р. Бобожон.

ЎЧ олмоқ I) зиён етказгани, таҳқирлагани ва ш.к. учун жавоб тарзидаги ишни қилмоқ. Онажон, йиғламанг, мен ўғлимни ўлдирганлардан ўч оламан! Мирмуҳсин, Меъмор; 2) умуман, аламини йўқотиш, тарқатиш учун бирор иш қилмоқ. Сен бўлсан, бугун ароқдан ўчингни олмоқчи бўлганга ўхшайсан. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎЧ II Ниҳоятда берилган, ҳирс қўйган. Ширинликка ўч бола. Пулга ўч. — Латофат ёшлигидан қўшиққа ўч эди. С. Кароматов, Ҳижрон. Айниқса, хўжайиннинг катта ўғли Ҳакимбойвачча пахтага жуда ўч одам. Ойбек, Танланган асарлар. Хуморхон шунча нарсаларга ўч, ушанга оширамиз. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЎЧАКИШ Аччиқ-алам, ўч олиш каби зид иш тутиш, зиддига бориш, шундай мақсадда бўлиш. Бундай мижозлар билан ўчакишни Ҳазархўжа ишга зарар беради, деб ҳисоблайди. «Муштум».

ЎЧАКИШГАНДАЙ, —дек I **Ўчакишмоқ** фл. сфдш. нинг ўхшатиш шакли; ўчакишган каби. Улар бир-бирлари билан ўчакишгандай, хурракни даража-бадаража оширишга тиришади.. Ойбек, Танланган асарлар. Изғирин ўчакишгандек.. оёқларга урилиб, йиқитмоққа жазм қилди. «Ўзбекистон кўриқлари».

2 Аксига олиб, бахтга қарши. Ўчакишгандай, айна терим олдидан Темиржоннинг тоби қочиб қолди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Ўчакишгандек, Воҳидовнинг отпускаи вақтига тўғри келди. Бузув бориб, яна тополмадим. С. Зуннунова, Янги директор.

ЎЧАКИШМОҚ Аччиқ-алам, ўч олиш каби ният билан зид иш тутмоқ, шундай мақсадда бўлмоқ. Ашур одамга бир ўчакишиб қолгандан кейин, то енгиб олмагунча қўймас экан. П. Қодиров, Уч илдиш. Отам бечора нафаси ичига тушиб минғирлайди, халфани инсофга, муросага чақиради, дам ўчакишиб, қаттиқроқ гапиради. П. Турсун,

Ўқитувчи. Сиз Толиб акага гап қайтарманг, ўчакишманг. Кек сақлайдиган одам у. Ф. Му-сажонов, Ҳиммат. Агар ораларингга совуқ-чилик туширадиган бўлса, сен ўчакишиб юр-ма, яхшиси, қайин отангга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил! А. Қодир-рий, Ўтган кунлар.

ЎЧИНҚИРАМОҚ Сал ўчмоқ, бўзармоқ, оқармоқ (ранг-рўй ҳақида). Унинг ранги бироз ўчинқираб кетди.

ЎЧИРГИЧ 1: ўт ўчиригич Ёнғинни ўчи-риш асбоби.

2 Ёзув ва ш.к. ни ўчириш учун иш-латиладиган махсус резинка. Бу ёққа кел, болам, ўчиргични ҳозир топамиз. Мирмуҳ-син, Умид.

ЎЧИҚ 1 Ўчган, ўчирилган. Иккинчи қа-ватдаги чироқлари ўчиқ хона дерзаларига ички бир армон билан тикиламан. Газетадан.

2 Қизиллиги йўқолган; бўзарган (ранг-тус ҳақида). Юзлари пачақланган, ҳамма ёғи моматалоқ, сочлари тўзғанган, ранги ўчиқ Жураҳон ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ҳайдар совуқ, ўчиқ юзини терс бурган подшоҳга таъзим қилиб, орқаси билан юриб чиқди. Ойбек, Навоий.

ЎЧЛИК Ўч бўлиш, ўч эканлик. Пулга ўчлик. ■ Бири вилоятнинг тинчлигин уй-лар, Урушнинг қонларга ўчлигин уйлар. М. Шайхзода. Маҳаллада Ориф отанинг райҳон-га ишқибозлиги, ўчлигини ёшу қари билар-ди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ЎЧМОҚ 1 Ёнишдан, ёлқин беришдан тўхтамоқ; сўнмоқ. Утни қовласанг — ўчади, Қўшинингни қовласанг — кўчади. Мақол. ■ Шу чоқда на учундир тоқчада ёниб турган шам ҳам лип-лип қилди-да, ўчди. А. Қодир-рий. Ўтган кунлар. Самандаров бир қоши паст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қол-ган махоркасини чироқдан тутатиб олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Асл тусини йўқотмоқ; хиралашмоқ, ўнгмоқ. Читнинг ранги ўчибди. Қадимий минора нақшларининг бўёғи ҳамон ўчмаган. ■ Фафур тобора асабийлашар эди, бунинг оқибатида кўзлари хиралашиб, лаблари пирпирар, ранглари ўчиб, қўллари титрар-ди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Кўздан ғойиб бўлмоқ, кўринмай қол-моқ, йўқолмоқ. Гуллар, яшилликлар орасида унинг адил — келишган қомати, шаффоф

бир хаёл каби гоҳ ялт этиб кўринар, гоҳ учар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Водийни ярим доира шаклида ўраган баланд-паст тоғлар аста ўча бошлаган. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

4 кўчма Йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ. Уйқуси ўчмоқ. Тарихдан номи ўчмоқ. ■ Саҳронинг номи ўчар, Ўзгаради қумлоқлар. Қ. Муҳам-мадий. Ундаги улуғ зотлик аломатлари бир-данига ўчди. Н. Сафаров, Оловли излар. Оқподшонинг тахти куйсин, қораси ўчсин! Ойбек, Танланган асарлар. [Таннозхон:] Дий-доринг ўчсин сенинг! З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

5 Тўхтамоқ, тинмоқ; эшитилмай қолмоқ. Ҳозиргина сўзлашиб ўтирган Кумуш билан онасининг товушлари ўчган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Саидғозининг момақалдироқ қалдирашидек асабий кулгиси қандай бош-ланган бўлса, ўшандай тўсатдан ўчди. С. Анорбоев, Оқсой. Извош қўнғироғи, от ту-ёқларининг овозлари бора-бора ўчади. Н. Сафаров, Уйғониш.

Нафаси ўчмоқ Овози чиқмай қолмоқ, жим қолмоқ. Элмурод салом бериб, эшикдан кириши билан, унинг нафаси ўчиб қолди. П. Турсун, Ўқитувчи. Салқинда чирилдоқнинг ҳам нафаси ўчганди. С. Юнусов, Кутилмаган хазиана.

6 кўчма Хотирадан кўтарилмоқ, эсдан чиқмоқ, унутилмоқ. Номи ўчиб кетган Боқи мирзо кўп вақт ўтмай «инобатлик мирзо» номи билан бош кўтарди. А. Қаҳҳор, Мирзо. Шоир сўзи мрамор тошга ўйилган — Уй-ма хатдек турар, дунёда ўчмас. Қ. Муҳам-мадий.

7 с.т. Сафдан ёки ҳисобдан чиқмоқ. Ёзувчилар уюшмаси аззолигидан ўчган киши. Рўйхатдан ўчганлар.

ЎЧОҚ 1 Орқа ва ён томонлари ёпиқ бўлиб, ичига ўт ёқиладиган, овқат пиши-риш учун устига қозон ўрнатиладиган қу-рилма. Лой ўчоқ. Ер ўчоқ. Темир ўчоқ. ■ Тош ўчоқда арча чуғи яллиғланиб турибди. П. Қодиров, Қора кўзлар. Бригада булоққа яқинроқ жойдан ўчоқ қовлаб, қозонни ўрнат-ди. С. Анорбоев, Оқсой. Кунчиқар томонда катта ўчоқ, қозонда шўрва қайнаб турибди. «Эртақлар». Ҳиммат. ўчоқда ловуллаб ёна-ётган ўтга қосовни тутиб. папиросини ту-татиб олди. М. Муҳамедов, Ҳиммат билан Ҳиммат.

Ўчоқ боши 1) таом пишириш учун ўчоқ қурилган жой. Синдирилди тез зоғора нон, Севган қизи, кўз нури — Ойхон Қушдай учди ўчоқ бошида. Ҳ. Пулат; 2) қ. **Ўчоқбоши**. Ўчоқ бошида керосин билан шишасиз ёнаётган жинчиروқни олиб, ташқари чиқди. С. Айний, Қуллар. ..қуртга барг кесгани борамиз. У киши келсалар, овқат ўчоқбошида. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Бирор нарса пайдо бўладиган, амалга ошадиган, тарқаладиган жой; манба, марказ. *Билим ўчоғи. Маърифат ўчоғи. Тарбия ўчоғи.* ■ [Элмурод] *Агар ўзи бу ердан кетганда ҳам, дастлабки мадъият ўчоғининг абадий қолишини ўйлаб, ўзидан-ўзи гурурланди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Хуллас, Шероз қадимдан адабиёт, санъат ўчоқларидан бири бўлган, у ерда миниатюра маътаби ҳам ривожланган.* Газетадан. *Мамлакатнинг марказий ва шимолий туманларида ёнгин ўчоқлари сони ортиб бормоқда.* Газетадан. *Қумқишлоқ деҳқонларини қадимдан қўйнаб келган ботқоқларни.. иситма-безгак ўчоқларини қуритиш учун бир неча чақирим узунликда зовур қазиб керак.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ЎЧОҚБОШИ Таом тайёрлаш учун ўчоқ-қозони бўлган ва овқатланиш учун керакли асбоб, идиш ва б. билан жиҳозланувчи хоналари бўлган жой. *Ҳужра ёнида кичкинагина ўчоқбоши қўнқайган.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Кампир икки йилча тинч, хотиржом яшади. Чевараларини суяр, шулар билан овунар, эндиликда ўчоқбошига яқин бормасди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

ЎША кўрс. олим. Узоқдаги, аввал тилга олинган кимса ёки нарсани, ўрин, пайтнги кўрсатиши, айтиб ўтилган, аввалдан маълум бўлган бирор ҳодисани эслатиши, унга ишора қилиши учун хизмат қилади. *Ўша йил. Ўша кундан бошлаб. Ўша одам ёдингиздами? Ўша жойда учрашамиз.* ■ Бу шоду хуррамликни тугдирган яна ўша сув эди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Биз ўша ерга бориб туришимиз керак.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Яқинроқ борсақ, яна ўша эрталабки ёш эрхотинлар.* Ҳ. Қодирий, Йўлда. *Ўша жилва ва ўша оташ, Ўша кўзки, сузгин, хаёлкаш, Ўша имо, ўша ишора Эта бошлар юракни пора.* Ҳ. Олимжон.

ЎШАЛ эск. айн. **ўша**. Севганимдан айрилсам, Ўлганим ўшал кундир. «Қўшиқлар».

Ўшал кишининг ўғиллариман дегин. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ЎШАНАҚА айн. **ўшандай**. *Ўшанақа ишлардан биттаси пилла қурти.* А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қокди.

ЎШАНАҚАНГИ с. т. **Ўшанақа**. *Онахон оқпошонинг тахтдан туширилганини, аллакимлар тахтага бошқа бир ўшанақанги пошони ўтқазшмоқчи бўлиб уринганини Собиржондан эшитди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ЎШАНАҚАСИ Ўша йўл билан, ўша томондан. *Умар акам ўшанақаси шаҳарга жўнаган бўлса керак..* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

ЎШАНДАЙ Айтиб ўтилган кимса ёки нарсага ўхшаган, ўшанга ўхшаш. *Сен ҳам — ўшандай кишилардан бири. Ўшандай қилиқ сенга ярашмайди.* ■ *Ўшандай дағал, қалин, узун, чўндай ингичка суяк бармоқлари билан эшик ҳалқасини ушлаб.. олдинга юрди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўшандай тепки ҳали эс-ҳушини ўнглаб ололмаган Ҳамроқулнинг ҳам кукрагига тушди.* А. Қаҳҳор, Томошабоғ. *Ўшандай шошилиш билан варақлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ЎШАНДАЙИЧА с. т. Ўшандайлигича.

ЎШАНДАЙЛИГИЧА рвш. Қандай бўлса, шундайлигича; илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ўшандай ҳолатда. *Бу минора юз йил аввал қандай бўлса, ҳозир ҳам ўшандайлигича сақланиб турибди.*

ЎШАНЧА рвш. 1 Айтиб ўтилган миқдорда; ўша даражада; шунча. *Қанча кўп ишласанг, ўшанча кўп ҳақ оласан.*

2 Айтиб ўтилган киши ёки нарсага ўхшаш ёки тенг. *У бола 50 кило пахта терди, сен ўшанча ҳам бўлмадинг.*

ЎШАНЧАЛИК рвш. Айтиб ўтилган даражада. *Водокачкалардан бирини тиклашда, тайёр сувга ариқ чиқаришда ўшанчалик ноаҳил бўлган капсанчилар ҳозир бунчалик иттифоқ бўлиб қолганларига ўзлари ҳам ҳайрон эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ЎША-ЎША рвш. 1 Илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай, ўзгармаган, ўша ҳолатда, ўшандайлигича. *У анча кексайиб қолибди, аммо феъл-атвори ўша-ўша.* ■ *Уйда тирикчилик ўша-ўша-ю, лекин вофурушлар домидан қутулганига Собиржон минг марта рози эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Ўшандан буён; шу-шу. У уч йил аввал аразлаб кетган эди, ўша-ўша келмайди.

ЎШШАЙМОҚ Қовоқ-тумшуғи солиниб, хўмрайиб турмоқ. *Бошқаларга ўшиайиб, Қовоғингни уясан. «Муштум».* Ҳали шунақа тилларинг борми сенинг, дегандай она қизига ўшайди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. *Мухбирнинг бу саволи.. китоб савдоси ходимларига ёқмади, бирдан ўшшайиб олишди. «Муштум».*

ЎШҚИРМОҚ Дўқ, пўписа қилмоқ, жаҳл билан қаттиқ гапирмоқ, газаб билан бақирмоқ. *Муса кўса Бўтага қараб турган хотинига ўшқирди. С. Аҳмад, Ҳукм. Бегимхон икки чаккасидаги гажагини силкитиб, муштрларини белга тираб турган эди, Адолат ўшқириб берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ЎЮВЧИ 1 Ўймоқ фл. сфдш. *Ер ўювчи киши.*

2 махс. Кимёвий реакцияга киришиб, тана тўқимасини бузадиган, емирадиган. *Ўювчи кислота. Ўювчи ишқорлар.* ■ Агар бундай чангнинг таркибига ўювчи ёки заҳарли моддалар кирса, у вақтда бу чанг жуда зарарли бўлади. «Физиология».

ЎҚ 1 1 Ёйга қўйиб отиладиган, учи найзасимон узун, ингичка таёқча; тир. *Садоқдаги ўқ.* ■ У камонга чапдастлик билан ўқ ўрнатди ва чопиб бораётган от устида нишонга отди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Милттик, тўппонча, пулемёт каби қуролларга жойлаб отиладиган кичкина снаряд; патрон. *Душман пулемёти бирдан жимиб қолди, ўқи тугаган пулемётчи эса қоча бошлади. Н. Сафаров, Оловли излар. Ўқ овозига одам тўнланганда, мис кўза қорни пачақланиб, тупроққа ағнаб ётар эди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

3 Шундай снаряд, патроннинг отилганда оғзидан чиқиб учадиган, мўлжалга йўналтириладиган қисми (кўрғошин, питра каби). *Оқилхонтўра Бўтабойни мўлжаллаб отган ўқ Тиллабувага теккан экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ортиқ, гилам тўшалган уйда, ойнаванд шкаф қаршисига айиқ терисини ёйиб, ўқ тешган жойларини кўздан кечираётган эди. П. Қодиров, Қора кўзлар.*

ЎҚА ТУТМОҚ Кетма-кет, узлуксиз ўқ йўлламоқ. *..ҳарқалай, сен айтгандай, граната ташламабди-ю, самолётни ўққа тутибди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. ..душманнинг учта*

транспортёри йўлда дарахт кесаётган жангчиларни ўққа тутиб, қайтиб келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 Миномёт, реактив артиллерия ва ш.к. қуроллардан отиладиган ўқ-дори; снаряд. *Фронт орқасида ўра қазиб турганда, Мулла Обиддан ўттиз метрча нарига бир катта тўп ўқи тушиб, қаттиқ товуш чиқариб ёрилди. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ЎҚ II 1 Икки учига филдирак ўрнатиладиган, ёғоч ёки металлдан ясалган ғўла. *Автомобилнинг ўқи. Трамвайнинг ўқи. Ўқ ясамоқ.* ■ Бир нима десалар, мой сурмасанг, араванинг ўқи ҳам фирчиллайди, деймиз. «Муштум».

2 Дастгоҳ, машина ва ш.к. нинг айланиб турадиган ўқсимон узун қисми. *Зиёбек қандайдир бир ўланни хиргойи қилиб, кунжаранинг четини синдириб, ўқ тагига ташлайди. Н. Фозилов, Дийдор. Вишканинг тепасидаги пишангнинг ўқи сал қийшайиб қолган экан. П. Қодиров, Эрк.*

3 Бирор жисм ёки фазонинг марказидан ўтади, деб фараз қилиналган тўғри чизиқ. *Айланиш ўқи. Симметрия ўқи. Ер ўз ўқи атрофида айланади.* ■ ..планнинг бош ўқи шаҳарнинг шимолдан жанубига қараб адил ўтказилган. Т. Жўраев, Улуғ Хитойда.

ЎҚАЛОҚ Бўка (сўна) қурти (асосан, сўтэмизувчи ҳайвонлар танасида бўлади).

ЎҚАЛОҚЛАМОҚ 1 Шундай қурт чиқармоқ. *Ҳа, ака, ўқалоқлайдиган сўна қаёқда!*

2 Шу қурт терини тешиб чиқаётганида, ирғишлаб, шаталоқ отмоқ. *Сигир ўқалоқлади.*

ЎҚАРИҚ Пайкал эгатларига ёки, умуман, пайкалга шохарикдан сув олиб тاراتиш учун хизмат қиладиган муваққат ариқ. *Бироздан кейин сув таралган картанинг ўқариғи бошига келиб тўхтади. Газетадан. Ўқариқ ёқаларида кета-кетгунча тут дарахтлари. Пайкалардаги ҳар бир эгат ипга чизиб қўйгандай текис. С. Нуров, Нарвон. Насим бугдойпояда ўқариқ қазийдан эрта қайтди. Т. Мурод Қўшиқ.*

ЎҚДАЙ, -дек 1 Ўқ сўзининг ўхшатиш шакли; ўқ сингари, ўқ каби. *Сипарангиз ва унинг сафдошлари ҳалок бўлганлиги тўғрисидаги хабар Тўмариснинг ва барча аёлларнинг юракларини ўқдек тешиб ўтди. М. Осим, Тўмарис.*

2 кўча Жуда тез. .қора терга тушиб, оқ кўшикка ботган тўриқ.. тупроқ йўлдан ўқдек учиб борарди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўча Тўғри, тик, адил. *Ўқдай ёғоч. Ўқдек йўл.*

ЎҚДОН 1 айн. садоқ.

2 Ўқ, патрон солиб, кўпинча белга осиб юриладиган чарм қутича; патронташ. У [*Мадамин*] қора тўни устидан елкасига қадимги ўқдонларини осган. П. Турсун, Ўқигувчи.

Ўқдон-камар эск. Сиртига ўқлар жойлаштириш учун мосланган қайиш лента. *Белига ҳам, елкасидан ошириб кўкрагига ҳам кенг ўқдон-камар тақиб олган қора мўйловли, новча бир одам она-болани.. ичкарига такалади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 махс. Ствол коробкасининг ўқ жойланадиган қисми. *Милтиқнинг ўқдони.* ■ *Қора Қоплон иккита қирқма бешотар милтиқ.. иккита тўппончани қўйиб, ўқдонларини бирма-бир кўздан кечириб, отишга шай қилиб қўйди-да.. хуржунларга жойлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ЎҚ-ДОРИ Снаряд, патрон, мина, граната каби портловчи моддалар, жанг буюмлари мажмуи. [*Али тажанг:*] *Ўқ-дорининг бари фашист занғарда экан, гумбурлатгани-гумбурлатган.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Ўқ-дори юкланган араваларнинг кўллари ўрмон балчиқларида қолиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. У.. бу йил қанча милтиқ, тўп, ўқ-дори келтирилганини айтди.. С. Сиёев, Ёруғлик. *Мана, ўқ-дорилар ҳам отларга ортиб булинди..* К. Яшин, Ҳамза.

ЎҚ-ҲЙ 1 Ҳй ва ўқ (ов ва ҳарбий мақсадларда ишлатиладиган отиш қуроли); камон. *Пошио Кимсанни ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой, чинакам қилич, чинакам от ва чинакам ўқ-ҳй ҳада қилди.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. *Қўлимда ўқ-ҳй бўлганда ҳам, отмас эдим бу гўзал жониворни.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 шв. Камалак. *Ёмғирдан сўнг осмонда ўқ-ҳй кўринди.*

ЎҚИГАН 1 Ўқимоқ фл. сфдш. Бундаги фарқни Юсуф-Зулайхо қиссаларини ўқиган киши биладир. А. Қодирий, Утган кунлар.

2 Ўқимишли. *Ўқиган қиз.* ■ *Ўқиган бўлса ҳам, ўқмаган йигитга ўхшайди, йўқса, Насибанинг ўқишини ора йўлда қолдириб,*

мактабидан юлиб олмоқчи бўлмас эди. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ЎҚИЛОН Сувилонлар оиласига мансуб, гавдаси ингичка, узунлиги тўқсон см. гача бўлган, танасининг орқа томонида тўртта бўйлама қорамтир йўли бор илон.

ЎҚИМАГАН 1 Ўқимоқ фл. бўлишсиз сфдш. шакли. *Газета ўқимаган одам ҳаётдан орқада қолади.* ■ *Биз ўқмаган, оми одам бўлсак ҳам, сиздан аҳмоқроқ эмасдирмиз.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 с. т. Арзимас (оддий) нарсанинг фаҳмига етмайдиган одам ҳақида, шундай шахсга нисбатан қўлланади. *Шуни ҳам билмайсанми, ўқимаган.*

ЎҚИМИШЛИ 1 Ўқиб, муайян маълумотга эга бўлган, онг, саводи яхши. *Аваллари эрини «ўқимишли одам, ёрдам берар, ўнинчини битирганимча қолиб кетмасман», деб юрган хаёллари ҳам охири пучга чиқди.* Мирмуҳсин, Топилган хусн. *Унга хатсавод ургатишга, жамоанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боришга сиздай ўқимишли кишилар керак.* Х. Фулом, Машғал.

2 кам қўл. Яхши савод билан ёзилган; ўқишли. *Бой ҳаёт тажрибасига эга бўлган муаллиф бу китобида энг гўзал инсоний фазилатларни ҳаётий лавҳаларда ўқимишли баён қилган.* Газетадан.

ЎҚИМОҚ 1 Сўз, жумла, гап, матн ва ш.к. нинг ёзма шаклини ичда ёки оғзаки ифодаламоқ. *Мақолани ўқимоқ. Қадимий ёзувни ўқимоқ. Товуш чиқариб ўқимоқ. Ўқиб эшиттирмоқ. Рўйхатни ўқимоқ. Нотўғри ўқимоқ. Қийналиб ўқимоқ. Биринчи саволни ўқиди.* ■ *Кўп ўтмай, у дурустгина ўқийдиган ва унча-мунча ёзадиган бўлиб қолди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Шезьрий ёки насрий матнни ёддан айтмоқ. *Йигит форсча бир байт ўқиди.* -Бобо Урёний бу, биламан! - деди Аваз. - Бошқа ўқи! С. Сиёев, Ёруғлик. *Чойхонада.. узун қулоқли қаландар кўзларини юмиб, янғроқ овозини баланд қўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқийди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бувижон, дуоларинизни ўзимизнинг тилимизда ўқийверсангиз, худо тушунмасмикин-а?* «Гулдаста».

3 Диққат билан, таҳлил қилиб назардан ўтказмоқ; мутолаа қилмоқ. *Диққат билан қайта-қайта ўқимоқ.* ■ *Кўп ўқигансиз, лекин кам биласиз, синглим!* Ў. Ҳошимов,

Қалбингга қулоқ сол. *Фузулийни яхшилаб ўқиш керак!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ўзи бирикиб келган сўзни ёки унга хос маънони (мазмунни) билдирувчи сўзларни, ибораларни айтмоқ, *Лавнат ўқимоқ. Тасаннолар ўқимоқ.* ■ Бу ерда ишлаётган экскурсоводлар ҳамда қайиқчилар маҳорати ва матонатига офаринлар ўқидик. Газетадан. *..бугун Эрбўта билан йўлда келаётиб, болани эсдан чиқариб қўйганда ҳам, Ҳаёти дилрозини ўқиётганда ҳам шу ўй миёсида, тилининг учида эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 Диний тушунчаларни ифодаловчи баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз иштирокидаги жумла, гап ва ш.к. ни айтмоқ, унга оид ҳолат, маросимни ўтамоқ маъносини билдиради. *Никоҳ ўқимоқ. Фотиҳа ўқимоқ. Дуо ўқимоқ. Намоз ўқимоқ.* ■ *Шариат бўйича никоҳ хутбаси ўқилган, — деди шайх..* К. Яшин, Ҳамза. *..Мансур онасининг қабри тепасида узоқ ўтирди. Қоровул чол қуръон ўқиганидан кейин хувуллаб қолган ҳовлига қайтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

6 Ўқув юртларида таҳсил олмоқ. *Мактабда ўқимоқ. Лицейда ўқимоқ. Мадрасада ўқимоқ. Бешинчи курсда ўқимоқ.* ■ *Кунт билан ўқиди. Олий маълумотли бўлди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Бўлди! Театр-рассомчилик институтида ўқийдиган қиз. Худди ўшанинг ўзи!* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

7 Шахс ёки нарсанинг қиёфа, ҳолатидан бирор маънони англамоқ, билмоқ, тушунмоқ, уқмоқ. *Гўё бу сеҳргар чол ҳамма сирни бетдан ўқиб олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг кузларида, сени суйганимдан жўрттага ноз қиялпман, дегандай бир маъно ўқиди Комила. Ойбек, Танланган асарлар. Табиат ўз тилида роз айтиб шувулла экан, йигит бундан ўз қувончининг мадҳини ўқирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

8 Кўчма «Ўз тилида сўзламоқ» (шахсдан бошқа нарсаларга нисбатан). *Тонг ёришгани, дунёга нур тўлгани учун қувонаётгандек, осмонда тўрғайлар ҳамду сано ўқийдилар..* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бир неча қалдирғоч Салор оқими бўйлаб учар ва учган қўйи «валфажри» ўқир эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

9 Кўчма Бирор мақсадга кўндирувчи, оғдирувчи гапларни қилмоқ, миясига қуймоқ. *Биз ҳам анойи эмасмиз, ахир. Мухбирни ўртага олиб, роса ўқиймиз..* «Муштум». *Кейин аста устидан сув сочдим, тушунган.. хотинлар тузун кўтариб юрмайди, бир килоикки кило ширинлик ёки бирор кийимлик олади-қўяди, деб роса ўқидим.* Т. Алимов, Дашшў.

ЎҚИТМОҚ 1 **Ўқимоқ** фл. орт. н. *Чиқиб, почталъон бериб кетган мактубни қўшинининг ўғли Азимхонга ўқитди.* Ҳ. Шамс, Оқпадар. *Сиз бир неча кишини ёрдам учун юборсангиз, улар ўз қўшниларини ўқитиб ўргатадилар, қандай қилиб қуриш зарурлигини амалда кўрсатиб қайтадилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Отабекка] *Бу савол берилиб, Ҳомид билан бояги учрашишини унга хотирлатган ва энди ҳам кулиб қарамаган бахтига лавнат ўқитган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Сотиболди касални ўқитди — бўлмади..* А. Қаҳҳор, Бемор.

2 с. т. *Ўргатмоқ. Менга ўқитасанми бу ишларни, ўзим сендан яхши биламан. Ўқитма менга, ёшлик қиласан.*

ЎҚИТУВЧИ 1 **Ўқитмоқ** фл. сфдш. *Қадимий ёзувларни ўқитувчи киши.*

2 Фан, тарбия асосларидан бирини ўқитадиган, дарс берадиган киши; муаллим. *Адабиёт ўқитувчиси. География ўқитувчиси. Университет ўқитувчиси.* ■ *Оқкўлга ўхшаган узоқ қишлоқларга ўқитувчи етишмас эди.* П. Қодиоров, Қора кўзлар. *Жисмоний тарбия ўқитувчиси унга «сендан яхши спортчи чиқади», деган.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ЎҚИТУВЧИЛИК **Ўқитувчи** иши, касби; ўқитувчи эканлик. *Ўқитувчилик — шарафли касб. Ўқитувчилик қилмоқ.* ■ *Жаҳл устида акасининг ўқитувчилигини унутиб, шу ишни қилган Аваз энди.. ҳеч кимнинг кўзига кўрингиси келмас эди.* П. Қодиоров, Қора кўзлар.

ЎҚИШ 1 **Ўқимоқ** фл. ҳар. н. *Буларнинг ёшида биз ўқишни билардик.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қуръон ўқишга ҳеч кимда мажол йўқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамкасасбасига таҳсин ўқишдан ўзини сақлаб қололмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ой ёруғида киши чехрасини ўқиш қийин.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Ўқув машғулоти; дарс. *Ўқишлар ўзбек ва рус тилларида олиб борилади.* ■ *Олдинги ҳафтада бир-икки кун ўқишга бормай юрдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ҳар куни маълум соатларда ўқиш бўларди, турли машғулот ўтказиларди.* А. Қаҳҳор. Олтин юлдуз.

3 Маълум бир ўқув юртида таҳсил олиш; таҳсил жараёни, муддат. *Энди мактаб бор, бемалол ўқишларингиз мумкин.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ўқишни битирганимдан сўнг тақсимот бўйича юборишганди.* О. Мўминов, Хийбондаги уч учрашув. *Ўғлимнинг ўқишига ҳалақат берманглар, ўғлим дадасининг, менинг орузуми рўбёга чиқариши керак.* «Гулдаста». *Ўқининг охири кунни ҳам келди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ЎҚИШ-ЎЗИШ Ўқиш ва ёзиш; савод. [Фозилжонни] *Катта ёйдагиларга хос усул билан ўқитиб, икки-уч ой ичида русча ўқиш-ёзишга ўргатиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎҚЛАМОҚ Ўқдонга ўқ жойламоқ, отиш учун ҳозирламоқ. *Тўппончани ўқламоқ.* ■ *Аваз милтиқ ўқлаётган эди: айиқ қўшни сурувга ҳужум қилганини у ҳам эшитган эди.* П. Қодиров, Қора кўзлар.

ЎҚЛИ I Ўқи бор; ўқ жойланадиган; ўқланган. *Ўқли милтиқ. Етти ўқли тўппонча.*

ЎҚЛИ II Ўққа ўрнатилган; ўқи бўлган. *Тўрт ўқли вагон.*

ЎҚЛОВ I Ўқламоқ фл. ҳар. н.

ЎҚЛОВ II Ўқлоғи. -*Ойим қўлидаги ҳамир ёйиб ўтирган ўқлов билан бошимга астагина урди, — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

ЎҚЛОҚ айн. **Ўқлоғи.** ..овози ҳасталанган, ориқлаб, кўл томилари ўқлоқ каби ирғиган эди. Ҳ. Назир, Сув гадиси — оқпадар..

ЎҚЛОҒИ Ошхамир ёйиш учун ишлатиладиган узун силлиқ таёқча. *Мен бу боққа фақат бир кинначи сифатида кирган эдимки, бузоқ йўқотган эгачим ўқлоғи кўтариб қаршилади.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ЎҚРА айн. **ўқалоқ.** -[Сигирнинг] *Ўқраси ҳам бор экан, — деди сутчи бобо.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ЎҚРАЙМОҚ Жаҳл, газаб билан қармоқ, чақчаймоқ; хўмраймоқ. *Низомжон шердек букириб, ўрнидан туриб кетди. У қалтқалт титрар, кўзлари қинидан чиқай деб, опасига ўқрайиб қарар эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

[Фозилжон] *Хотинига ўқрайиб бир қаради-да, эшикни қарсиллатиб ёниб, ичкари уйга кириб кетди.* С. Зуннунова, Узилган ип.

Кўзлари ўқрайди I хўмрайиб қаради; 2) озиб, кўзлари ич-ичига тушиб кетди. *Беш ой ичида унинг қизил нэзи сўлишиб, кўзлари ўқрайиб қолган эди.* М. Осим, Ўлчилар.

ЎҚРАНМОҚ Томогидан гулдуратанга ўхшаш бўғиқ товуш чиқармоқ (от, сигир ҳақида). *Соқибулбул бориб вақтин хушлади, Фирқук бедов бир ўқраниб кишнади.* «Ҳасанхон». [Отхонада] *Ҳўкизлар пишқирар, отлар одам товушини эшитиб ўқранар эди.* Н. Фозилов, Оқим. *У бузоққа яқин келиши билан говмиш қизгани ўқранарди.* Н. Қобил, Бугдой пишиғига етмаганлар.

ЎҚСОЧАР с.т. эск. Автомат, пулемёт. *Лавнати, ўқсочари билан баримизни тутдай тўкиб ташлайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ЎҚТАЛМОҚ Мушт, таёқ, милтиқ ва ш.к. ни уриш, отиш таҳдиди билан кўтармоқ, тўғриламоқ. *Калтак ўқталганга чўқмор кўтар.* ■ *Ердан думалоқ тош олиб, менга ўқталди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. *Қорабоев тўппонча ўқталиб, оқсоқолга ханжарни узатди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Халфа ўрнидан ирғиб туриб, менга мушт ўқталди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Полвон кўрбошига орқасини ўғириб, йигитларга — милтиқ ўқталиб турганларга қаради.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

ЎҚТАМОҚ Бирор томонга йўналтирмоқ, ниқтамоқ, қадамоқ. *Афанди эса, бунинг аксини қилди ва бармоқларини ерга ўқтади.* «Латифалар».

ЎҚТИН-ЎҚТИН рвш. Бирмунча вақт оралатиб; баъзан-баъзан, гоҳо-гоҳо. *Зиебек ўқтин-ўқтин орқага қарайди.* Н. Фозилов, Оқим. *Олисдаги тракторнинг овози ўқтин-ўқтин эшитилиб қўярди.* Т. Расулов, Шонли авлод. *Ўқтин-ўқтин тўхтаб, айрим туплардаги шоналарни эринмай санарди.* С. Нуров, Нарвон.

ЎҚУВ I Ўқимоқ фл. ҳар. н.; ўқиш.

2 Ўқиш ва ўқитиш билан боғлиқ бўлган, ўқиш ва ўқитишга тааллуқли. *Ўқув соати. Ўқув йили. Ўқув режаси.* ■ *Илк куклам ёғдулари ўқув корпусининг узун коридорларини равшанлаштириб юборган.* П. Қодиров, Уч илди. *Куз келиб, янги ўқув йили бошланди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўқув юрти қ. юрт 2.

ЎҚУВЧИ 1 Ўқимок 1 фл. сфдш. *Китоб ўқувчи бола. Бироздан кейин ёнидаги журнал ўқувчи йигитга мурожаат қилди.*

2 Бирор ўқув юртида (асосан, мактаб-да) таълим олаётган шахс. *Тўққиз йиллик мактаб ўқувчилари. ■ Мактабнинг очилганига икки ҳафта бўлмай, ўқувчиларнинг сони ўттиздан ошиб кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ёш-ёш қизлар, ўқувчи болалар сафдаги йигитларга гулдасталар узатмоқдалар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

3 Вақтли матбуот ёки адабиётнинг маълум бир турини мунтазам ўқиб турадиган шахс. *«Муштул» ўқувчилари. ■ Газета ўз хатосини очиқ айтиб, ўқувчиларидан узр сўраса, обрўйи тушар эмиши? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўқувчининг қимматли вақтини аяганимдек, қаламни ҳам бу гиди-бидидан озод қилишни мувофиқ кўрдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ЎҚЧИ 1 тар. Ёй ўқи тайёрлаш билан шуғулланувчи хунарманд, косиб.

2 Пиёда қўшинларнинг милтиқ, пулемёт, автомат билан қуролланган жангчиси, солдати. *Ўқчилар ротаси. ■ Ўнг қанотда турган автоматчилар, ўқчилар бирдан кўтарилиб, олдинга ташландилар. А. Убайдуллаев, Қонли издан.*

ЎҚЧИМОҚ айн. ўхчимок.

ЎҒИЛ 1 Эр жинсидаги бола. *Бола ўғилми, қизми? ■ Бу қиздан бир бало чиқади. Ўнта ўғилнинг ўрнини босади. С. Аҳмад, Уфқ.*

Ўғил бола 1) айн. ўғил 1. *Ҳовли эшигидан ёш-ёш ўғил ва қиз болалар чувуллашиб чиқишди. Ойбек, Танланган асарлар; 2) кўчма с. т. сахий, танти, мард, олийжаноб киши. Тўрабой ака, гапимизни ерда қолдирмай келибсиз, бўлди! Ўғил бола экансиз, бошқа гап йўқ! С. Анорбоев, Гўзаллик излаб. Ўғил тўйи этн. Ўғил болани тантана ва зиёфат билан суннат қилиш маросими. Туламат ўғил тўйи қилганда, у ҳам бел боғлаб, хизматини аямаган. С. Анорбоев, Оқсўй.*

2 Эр жинсидаги фарзанд (ўз ота-оналарига нисбатан). *Ўқиган ўғил — отадан улуғ. Мақол. Ўғли борнинг ўрни бор, қизи борнинг қадри бор. Мақол. ■ Комилнинг ўғли отасининг Тошкентга кўчириб кетибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Меҳмонни юқори ўтқазиб, дарҳол ўғлига дастурхон ёзишни буюрди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

3 (фақат 1-ш. эгалик қўшимчаси билан) Фарзанди тенги шахсга нисбатан мурожаат шакли. *Чол бу бегона йигитнинг вазиятида тараддудланиш сезиб, қайтадан сўради: -Хуш, ўғлим, нима арзинг бор? Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Ўғил (хотин-қизлар исми).

Ғапнинг ўғил боласи ёки ўғил бола гап Энг маъқул тушган, энг тўғри, ҳаққоний гап. *Ғапнинг ўғил боласини айтдингиз, оқсоқол. Мавлон ака сигирнинг сутини ичмайди-ган одам, бузоқнинг ҳақи бор деб. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ЎҒИЛЛИ Ўғли бор, ўғли бўлган. *Икки ўғилли ота. ■ Маҳалламда уч ўғиллилар, беш ўғиллилар бор. Ойбек, Танланган асарлар.*

ЎҒИЛЛИК Ўғилга хос хислат, хусусият. *Қалин қор билан қопланган қабрга бошини қўйиб, Йўлчи товушсиз, лекин бутун ўғиллик муҳаббати билан узоқ йиғлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

Ўғиллик қилмоқ 1) ўғилга хос бурчини ўтамоқ, фарзандлик бурчини адо этмоқ; **2)** бировга ўғил ўрнида хизмат қилмоқ, ўғил ўрнини босмоқ.

ЎҒИЛСИЗ Ўғли йўқ. *Ўғилсиз киши.*

ЎҒИЛСИЗЛИК Ўғил туғмаганлик ёки кўрмаганлик, ўғли йўқлик. *Мадамин фақат ўғилсизликдан нолир, бўлмаса, ғам нима, ҳасрат нима — билмас эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ЎҒИЛ-ҚИЗ 1 Фарзандлар, болалар. [*Ўзбек ойим*] *Ҳатто ўғил-қиз ўстиришни билмагувчи Юсуфбек ҳожидан аллақанча юқориларда юрар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ёш авлод, ёшлар. *Физиллашиб ўтишар, Ўғил-қизлар қувнашиб. И. Муслим. Баҳодир ўғил-қизлар отланибди сафарга. Ё. Мирзо.*

ЎҒИР Ўртасида қўл билан тутадиган тешиги бор даста ҳамда донни уриб туйиш, эзиб майдалаш учун ишлатиладиган ичи ўйиқ ғуладан иборат рўзғор буюми; кели. *Ўғир даста. Ўғирда буғдой янчмоқ. ■ Баҳри ҳовли этагида, ўз хужраси олдида ўғир янчаётган эди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ЎҒИРЛАМОҚ 1 Ўзганинг нарсасини хуфиёна олмоқ, олиб кетмоқ; қонунга ҳилоф равишда ўзлаштирмоқ. *Ўғли. рўзғорни яхшилаб, овқатларни мул-қўл қила бошлабди. Отасининг пулини ўғирлаб, харажат қилаверибди-да. Ойбек, Танланган асарлар.*

Зухур амаким складдан тахта ўғирлаб, қамалиб кетганлар. «Муштум».

2 Кимсани бошқаларга билдирмасдан, зўрлаб олиб қочмоқ. Ҳасаналини болалик вақтида Эрондан киши ўғирлаб келувчи бир одам қўлидан Отабекнинг бобоси ўн беш тилла баробарига сотиб олган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 кучма Ўзи бирикиб келган сўз билдирган нарсани «хуфиёна олмоқ», ундан айирмоқ, уни йўқ қилмоқ. Жаҳолат ёмон нарса, айланай, одамнинг ақлини ўғирлаб, фожиага ттаклайди. «Муштум». Алифдек қоматини сен букдинг, юзларига ажинларни сен солдинг, кўзларидан қувончини сен ўғирладинг. С. Аҳмад, Уфқ. Домлага қўл уриш билан маҳалланинг файзини ўғирлаган.. бу аёлни кўрган ҳам, кўрмаган ҳам.. бир ғазаб билан ёмон кўрар эди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

Ғап ўғирламоқ Бошқаларнинг ғапини тинглаб, билиб олмоқ, эслаб қолмоқ. Ҳо-о, қачондан буён инсоф тарозисининг посангисига қараб тош босадиган бўла қолдингиз? Ёқмас, бу ерда туриб ғап ўғирлаб нима қиласиз? С. Кароматов, Ҳижрон. Жой ўғирламоқ Керакли жойни банд қилмоқ, меъёрдан ортиқ жой эгалламоқ. Фикр ўғирламоқ 1) бировнинг мулоҳазасини ўзиники қилиб олмоқ; 2) бировнинг мулоҳаза юртишига халал бермоқ. Анвар Раънога ўнглаиб ўтирдир: -Фойдаси йўқ, энди фикрни ўғирладинг. [Раъно:] Мен фикр ўғириси эмасман. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ЎҒИРЛИҚ 1 Ўғирлаб қўлга киритилган, жиноий йўл билан ўзлаштирилган. Ўғирлиқ мол. Ўғирлиқ ош баданга юқмас. Мақол. ■ [Тураҳон] Ўғирлиқ пулларини бир неча йил маишатга, бузуқчиликка сарфлаган. М. Муҳаммадзонов, Турмуш уринишлари.

2 айн. ўғрилиқ. [Ёрмат:] Ўғирлиқдан бошқа ишини — жаммики хунарни қилиб кўрдим. Ойбек, Танланган асарлар. Нега айб менда бўлади, хола, мен ўғирлиқ қилибманми? Одам ўлдирибманми? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎҒИРЛИҚЧА айн. ўғригича. У [Салимхон] қачон бўлса ҳам, ўғирлиқча кўришга жазм қилди. А. Қаҳҳор, Сароб. Норматнинг дадаси Соҳиб қориза ёзган хатини чўнтагидан топиб, ўғирлиқча ўқиган ва яна ўз жойига қўйган эди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ЎҒИТ Ернинг кучини, ҳосилдорлигини орттириш учун солинадиган, таркибида

ўсимликлар учун зарур озиқ элементлар бўлган моддалар. Минерал ўғит. ■ Дехқонлар бўрондан сўнг ғўзаларни диққат билан кўздан кечирдилар-у, дарҳол ўғит солиб, культивация қилиб, суғориш лозим, деган қарорга келдилар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Пахта учун ҳаммаси ҳам зарур.. ўғит ҳам зарур. Уйғун, Навбахор.

Маҳаллий ўғит Ғунг ва чиқиндилардан иборат ўғит. ..чолларнинг кучи билан кечалари маҳаллий ўғит тўплашиб, далага ташиб турдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Юрагида ўғити бор кам қўлл. Файрат-шижоатли, ишчан одам ҳақида. Юрагида ўғити бор йигит. ■ Юрагингда Уринбой отанинг ўғити бор-да! Ойбек, Кўёш қораймас.

ЎҒИТЛАГИЧ қ. х. Ўғит сочувчи мослама. Экиш вақти келганда эса тракторга культиватор-ўғитлагич агрегати билан сеялжани тиркадим. Ш. Фуломов, Ташаббус.

ЎҒИТЛАМОҚ Ерни ўғит билан таъминламоқ, ўғит солмоқ. Қарталарни кетма-кет ўғитлаб, культивация қилаверинг, изма-из суғоринг. Х. Фулом, Сенга интилам.

ЎҒЛОН кт. 1 Эр бола, ўғил; фарзанд. -Ўғлоним, ўс, яйра! — дер. Қ. Муҳаммадий. Бёзга қилибди Булғор элини, Энди кесар икки ўғлон сарини. «Эрали ва Шерали».

2 Ёш ва жасур йигит; кўрқмас, ботир. Душман чиқса мендай ўғлон йўлига, Аямасдан бошим боғдай чаларман. «Ёдгор». Халқимиз ўзининг фидойи ўғлонларини ҳеч қачон унутмайди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 тар. Атоқли отлар билан келиб, шахснинг шох, султон авлодидан эканлигини билдиради.

ЎҒОН эск. Худо, тангри. ..ўғоним гувоҳ, тилимни қимирлатмадим. Ойбек, Навоий.

ЎҒРИИ Ўғирловчи, ўғрилиқ билан шуғулланувчи шахс. Ўғрини қароқчи урди. Мақол. ■ Бир кеча.. қўрага иккита ўғри тушиб, қоровулнинг оёқ-қўлини боғлаб, оғзига тўппи тиқиб, учта сизир, иккита от, тўртта қўйни ҳайдаб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Ўғрилари ўлдирганда, Отабекнинг ёнида неча кишиси бўлган? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ғап ўғрисн Ғаразли ниятда бошқаларнинг нима деяётганини билиб олишга, эс-

лаб қолишга тиришадиган шахс. — *Данос, гап ўғриси!* — деди Мели полвон. — *Чап кўзинг ўнг кўзингга дўст бўлмайди-ю, кўпчиликка эл бўлармидинг?* П. Турсун, Ўқитувчи. **Ўғри тутмоқ** Ўғри деб билмоқ, ўғри ҳисобламоқ. *Ўзингга эҳтиёт бўл, қўшинингни ўғри тутма.* Мақол. **Ўғри қараш** Сездирмай, пинҳона қараш, ўғрилар каби назар ташлаш. *Атрофга ўғри қараш қилгандан кейин, бошқа эшикларни маҳкамлаб, секин ўрта эшикка қўл чўзди.* У. Исмоилов, Сайланма.

ЎҒРИБОШИ Ўғрилар тўдасининг бошлиғи. — *Асли зоти ўғри, ўғрибоши дегин, — деб илова қилди Олахўжа.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ЎҒРИВАЧЧА сўж. Ўғрининг боласи, ўғри авлоди.

ЎҒРИЛИК I Ўғри иши, ўғирлаш. *Ўғрилик қилмоқ.* ■ *Ўғрилик қилган учун қўл кесиладир ва ё дорга осиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўғирлаш иши билан шуғулланиш. [*Ҳайдар:*] *Бу ўғриликкина эмас, қароқчилик — кундузлай халқнинг кўзи олдида йўлбосарлик.* С. Айний, Қуллар. *Ўғриликка ўрганган бўлманг тағин, яйловда юриб.* А. Мухтор, Чинор.

ЎҒРИНЧА рвш. Ҳеч кимга сездирмасдан, яширинча. *Шербек йўғон, ичи ковак толни паналаб тўхтади. Атрофга ўғринча назар ташлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Мурзин эса ҳамон ўша тепалик орқасидан ўғринча қараб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Муллавачча чистонларни ўғринча ёзиб олганига Авазинг гумони қолмади.* С. Сиёев, Аваз. *Чодир ичида бўлаётган гапларни ўғринча тинглаётган Мажиддин.. ўзини четга олади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Умуман, Абул-*

барака ичкиликни ёмон кўрмас эди. То Парижга ўқишга кетгунча отасининг таъқибиди бўлиб, ичса ҳам ўғринча ичиб юрди. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ЎҒРИНЧАСИГА кам қўлл. айн. **Ўғринча.** *Баъзи расво овчилар ўғринчасига иш тутмоқдалар.* «Муштум».

ЎҒРИНЧИ айн. **ўғринча.** *Тавба, ўз устахонамиз бўлсин-у, кўчама-кўча тиланчилик қилиб, ўғринчи материал қидирайлик..* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Йигитлар бўлса, қизлар билан юзма-юз гаплашиш у ёқда турсин, ўғринчи туйнукдан, девор тирқишидан мўралаб қарашдан ҳам кўрқишарди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ЎҒРИХОНА Ўғрилар яшайдиган, тўпланадиган, кўп оралайдиган жой. *Ахир, деворсиз ҳовли ўғрихона бўлиб кетди-ю.* Уйғун.

ЎҒҒҒ Ўзбек халқининг генетик таркибида кирган қабилалардан бирининг номи; шу қабил аҳолисига мансуб. *Ўзбек тилининг ўғуз шеваси.*

ЎҒ унд. с. Кўрқув, оғрик, ачиниш, нафратланиш каби ҳисларни ифодалаш учун қўлланади. *Уҳ, биқиним ёмон санчди-ку!*

ЎҒҒ I унд. с. Таажжуб, ҳайрат каби ҳисларни ифодалайди. — *Ўҳҳ..* *Культивацияни қойил қилиб юборибсиз-ку, Собиржон ака, — деди Сабохон.* А. Муҳиддин, Ҳаля. — *Ўҳҳ, — деди Сидиқжон, — жуда ўпириб ташлабсиз-ку!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ЎҒҒ II тақл. с. Йўтал товушини ифодалайди. [*Уроз:*] *Шошманг, бу дарди ҳарина оз-моз тутаяқсин. Пуф-пуф... Ўҳҳ, ўҳҳ, аҳ. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди!* Ойбек, Танланган асарлар.

ЎҒҒҒҒ айн. **ўҳҳ I.**

ҚАБАРИНҚИ айн. қаваринқи.

ҚАБАРИҚ айн. қавариқ. Қора атлас күйлагини туртиб чиққан қабариқ кўкраги бекни телба қилар даражада уйнаб турибди. Ҳ. Ғулом, Маишғал. Ҳис овлаган хотирам гўё Нур тўловчи қабариқ шиша. Ҳ. Шарипов.

ҚАБАРМОҚ айн. қавармоқ. Унинг ингичка бели, чинни каптар кўксидек қабариб чиққан кўкси, йўғон сочлари шундай кўриниб турарди. Мирмуҳсин, Умид. Раҳматилланинг оёқлари қабариб, қонталаш бўлиб кетибди. А. Кўчимов, Ҳалқа. Кузларининг милки бироз қабарган. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар.

ҚАБАРЧИМОҚ айн. қабармоқ. Ишладик, ишладик тўкиб маржон тер, Қўллар қабарчиди ва бўлди қадоқ. Қўллар қабарчиса. қилма хавотир, Меҳнат билан кетар юракдаги доғ. Ҳ. Салоҳ, Тошкент билан суҳбат.

ҚАБЗ [а. قبض — олиш; туттиш; сиқимлаш, тутамлаш; тўхтатиб қолиш] айн. қабзият 2. Қабз ўлмағимга боис ҳажринг ҳужуми эрмиш. Увайсий.

ҚАБЗА [а. قبضة — чангал; ҳовуч; тутқич, даста; қўлга киритиш] 1 Тутқич, даста. Маҳкам дарҳол ичкарига кириб, эшикнинг қабзасидан тортиди. П. Қодиров, Уч илдиэ. Аҳмаджон пулемётнинг қабзасини маҳкам ушлаган ҳолда. душманни кузатар, афтидан, шеригининг сўзини эшитмас эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 Бир кафт тутимига тенг узунлик ўлчови. Теша сопи одатда 4–5 қабза, кетмон сопи эса 12–15 қабза бўлади.

3 Тутам, даста. Бир қабза пиёз. ■ Ойни-са бедадан бирор қабза олиш у ёқда турсин, ҳатто назар солгани кўрқарди. Ҳ. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚАБЗИЯТ [а. قبضيات — қисилиш; тўхтаб қолиш; ич қотиш] 1 Ич қотиши, узоқ вақт ич келмаслиги ёки қийинчилик билан келиши. Эчки гўшти ҳам парҳез, уни қабзият бўлганда ейилса, ични суради. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. Қабзият вақтида истеъмол қилинган овқат моддалари ичакларда узоқ — бир неча кун туриб қолади. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиши.

2 эск. Диққат ошган, юрак сиқилган ҳолат; дилгирлик. Тошкент Ўрта Осиёнинг энг жонли бир шаҳри. томоша қилиб, вақтинги чоғ қилиш мумкин, бироқ менда нимадан-дир диққатлик, қабзият ҳамма ёғимни ўраб олган. «Муштум». Мен аламзада шўрликни оғир қабзиятда кўрган кампир. «турқ-тароватингизни кўриб, ҳар кунни чорак этдан тушияман», деб мени бисёр тангликка солди. Ғайратий, Довдираш.

ҚАБЗИЯТЛАНМОҚ эск. Диққат бўлмоқ, диққатчилиги ошмоқ. Ортиқ даражада қабзиятланган Ёқуб ота ҳаммани койиб ташлади. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚАБЗЛАНМОҚ айн. қабзиятланмоқ. [Онаси қабзланиб:] Э болам, кўнглингиз эр тилар ўхшар, ошиқманг, ошиққан қиз эрга ёлчимас. Гулханий, Зарбулмасал.

ҚАБИЛ [а. قبيل — нав, хил; тарз, йўсин] Ў.-п. к. ва ч.к. шаклида кўмакчи вазифасида қўлланади: қабилда Қиёс, ўхшатиш муносабатини билдиради; тарзида, йўсинда.

Раиснинг «Қурққан олдин мушт кўтарар» қаблида қилган ҳозирги ҳаракати ўтирганларга ёқмади. С. Маҳқамов, Шогирд. Ақли бор одам, фақир киши панада, қаблида ўзини бир четга олиб, ишини ўхшатиб юраверади. В. Гофуров, Вафодор. Сен менга тегма, мен сенга тегмайман, қаблида иш тутиш — энг хавфли мараз. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қабилдан 1) кам қўлл. айн. қабилда. Еган оғиз уялар, қабилдан Ўзбек ойим ҳам муомалани қудаларга қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу том ва деворлар гўё. «бўлса — бўлар, бўлмаса — говлаб кетар» қабилдан қилиб, омонатгина қўнқайтириб қўйилгандек кўринади. Ҳ. Шамс, Душман; 2) от ёки отлашган сўзлар билан қўлланиб, ўхшатиш, қиёс маъносини билдиради; каби, сингари. Қоравой полвон улар қабилдан эмас, сиёсатдан ҳам оз-моз баҳшашар. эди. Й. Шамшаров, Тошқин. Қобил ака ўзини сенсираб, тракторини сизсирайдиганлар қабилдан. «Ўзбекистон кўриклари».

ҚАБИЛА [а. قبيلة — авлод, насл; уруғ] 1 Уруғ-аймоқ, бир ота-онадан тарқаган бир неча гуруҳ уюшмаси, этник бирлик. Турк қабилалари. ■ ..шаман ва мажусий қабилалари кўп обидаларни ер билан яксон қилганликларини устоздан суҳбатда эшитган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Тарихий маълумотларга қараганда, бу ердаги қабилалар Америкага европаликлар боришидан анча илгари картошка экиб, ҳосил олишган. «Фан ва турмуш».

2 Насл-насаб жиҳатидан бир хил бўлган кишилар тоифаси, гуруҳи. Хужалар қабилла жиҳатидан тўртга бўлинадилар. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚАБИЛАВИЙ [а. قبيلوي / قبيلی — қабиллага оид, алоқадор] Қабиллага оид, қабилаларга хос бўлган (қ. қабилла 1, 2). Қабиллавиий низола. Қабиллавиий урф-одатлар.

ҚАБИЛАДОШ Бир қабиллага мансуб бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). Жанобларига хайрихоҳ бўлганим учун қабилладошларимдан қаттиқ ситам кўрдим. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҚАБИЛАЧИЛИК Кишилар қабилла-қабилла бўлиб яшаган жамият; кишиларнинг қабилаларга бўлиниб яшашига асосланган ижтимоий тузум. Қабилачилик даврини ўт-

казаётган халқларда динлар ҳам бошқача, қурбонликлар ҳам ўзгарадир. Газетадан.

ҚАБИҲ [а. قبيح — жирканч, ярамас; дaғал; кўпол; ахлоқсиз] Ахлоқ-одоб, инсонийлик қоидалари талабига зид; жирканч, разил, ярамас. Қабих иш. Қабих одам. ■ Фуломжон бу қабих найрангбозликдан қаттиқ ғазабга келса-да, ўзини оғир тутиб, оғир сўзлашга ҳаракат қилди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Ичкиликбозлик кўплаб қабих жиноятлар манбаидир. Газетадан.

ҚАБИҲЛАШМОҚ Тобора қабих, разил бўлиб бормоқ, қабихлик, разиллик йўлига ўтмоқ; разиллашмоқ.

ҚАБИҲЛИК Қабих, ярамас иш, хатти-ҳаракат, қилмиш. Ҳар қандай қабихликдан қайтмайдиган одам. ■ Мақсад — юракларга солишдир рахна Мудҳиш қабихликнинг кирдикоридан. Ж. Жабборов. Ўзингиз биласиз, [Бергер] ҳеч қандай қабихликдан қайтмайдиган одам. А. Мухтор, Чинор.

ҚАБЛ қ. қабил. Саломатми? Тетикми? Руҳи қалай? Дилшод ҳам худди шу қаблда жавоб қилди: саломат, тетик, руҳи жуда баланд. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚАБЛАЛМИЛОД [а. قبل الميلاد — милоддан аввал(ги)] эск. кт. Милодгача, янги эрагача, милоддан олдинги.

ҚАБЛАТТАРИХ [а. قبل التاريخ — тарихдан аввал(ги), қадимий] эск. кт. Жуда қадимий, ёзув ва ёзма ёдгорликлар, ёзма асарлар майдонга келмаган даврга оид.

ҚАБО [а. قباء — устки кийим, чакмон] эск. Узун ва кенг устки кийим. Хонзода бегимнинг нафис қадди-қамати, ипак матодан кийган камалакдай товланувчи қабоси Аҳмад Танбалга бугун ҳар қачонгидан ҳам жозибали кўринади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАБОҚ эск. қ. қовоқ II. Сўз сўзласа, қабоқингни уясан.. «Муродхон». Қабоқлари кенг-кенг, оғизлари тор. Лутфий.

ҚАБОҲАТ [а. قباحة — қабих иш, қабихлик, разиллик; беадаблик] 1 от Қабих иш, ярамас хатти-ҳаракат; қабихлик. «Қандай пасткашлик, қандай ярамас қабоҳат! Шу маҳалгача сезмаганимга ҳайронман!» деб ўйлади Фуломжон. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Интизор ҳар уй диловар, Дилкушолар базмига, Гар оёқ қўйса қабоҳат, Йиғлагай остона ҳам. Э. Воҳидов, Муҳаббат.

2 сфт. Қабоҳатли, разил, қабиҳ. *Қабоҳат иш.* ■ *Бозорнинг устини туман олибди, Одамларга қабоҳат кун бўлибди.* «Очилдов». *Бу қабоҳат қирғин поёнига етмай, давлатпаноҳ аёнлари қуршоовида жер ёқасида қатор тизилган ўлим дорлари томон юрди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҚАБОҲАТЛИ Қабоҳат билан тўлиб-тошган; қабиҳ, разил, ифлос. *Неча вақтлар бўлди, тентираб юрган, Қабоҳатли қаттиқ кунлар кечирган.* «Ойсулув».

ҚАБР [а. *قبر* – гўр] Одам ўлити (мурда-си) кўмиладиган ёки кўмилган махсус жой; гўр. *Чинорли мозорда хўп меҳрибон, хўп дилкаш одам – Бобоқул отанинг қабри бор.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бу қабрларда дорга осилган Низомиддин ва унинг олти ўртоғи.. ётгандай бўлиб кўринарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАБРИСТОН [а. + ф. *قبرستان* – қабрлар, гўрлар макони; мазор, гўристон] Мархумлар дафн қилинадиган махсус жой; гўристон. *Шу куни отасининг мазорига бориб, шам ёқди, қабристондаги шайхларга назр берди.* Мирмуҳсин, Йўқолган жавохир.

ҚАБРТОШ Қабр устига ўрнатиладиган, мрамор, харсангтош ва б. материалдан тайёрланадиган ёдгорлик. *Борса-келмас эврилди – Эрмадинг сен. Қабртошлар тирилди – Эрмадинг сен.* Э. Шукур, Ҳамал айвони.

ҚАБУЛ [а. *قبول* – маъқуллаш; ижозат бериш; битишув, розилик] 1 Таклиф, илтимос ва ш.к. га билдирилган розилик, маъқуллаш. *Қабул жавоби.* ■ *Кумуш қабул ифодасини бергандан сўнг, қушбеги даҳлизда қараб турган қўрбошига: -Кирсинлар, – деди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Завқ-сафони тезроқ тотишга интилган Мирзакаримбоғи эътироз қилса ҳам, ниҳоят, қабулга [никоҳни кечиктиришга] мажбур бўлди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Бериладиган, тақдим этиладиган, топшириладиган нарсани олиш; қабул қилиш. *Хирмонлар донга тўлиб, ғалла ортган автомашиналар карвони қабул пунктлари томон шошилмоқда.* Газетадан. *Бойсунқур мирзо мадраса қурилишини ниҳоясига етказиш ва тантанали қабул маросимларини ўтказишларига раҳбарлик қилишни устод Қавомдан иттимос қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Ишга, ўқишга, аъзоликка, сафга, қаторга ва ш.к. га олиш, ўтказиш, қўшиш. *Институтга қабул бошланди. Курсга қабул тўхтатилди. Қабул имтиҳонлари муваффақиятли ўтди. Қабул комиссияси ишга тушди.* ■ *-Бу йилги қабулга менинг ҳам биров алоқам бор, – деди у.. – ҳаракат қилиб кўришим мумкин.* П. Қодиров, Уч илди.

4 Сўхбатлашиш, арз ёки шикоятни тинглаш, кўриш ва ш. к. мақсадларда кимса ҳузурда бўлиш, ҳузурга чақириш ёки қўйиш. *Қабул маросими. Қабул соатлари. Бошлиқ қабулида бўлмоқ.* ■ *Фаттоҳ Ўлмасбеков бугунги қабулни бир амаллаб тугатди-ю, аммо ўзи ҳам букчайиб қолгандай бўлди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Куннинг иккинчи ярмида Ойқизнинг қабул вақти эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Врач қабулга биринчи бўлиб ёзилай, деб хўроз қичқирмасдан келгандим.* «Муштум».

5 Эфир тўлқинларини ўзига олиш, ушлаш, тутиш. *Қабул қилувчи аппарат. Радиостанция маълумотларни бериб бўлгач, қабулга ўтди.*

Даргоҳида қабул қилмоқ эск. кт. 1) ҳузурга киритмоқ, қўймоқ; 2) дин. ижобат қилмоқ. *Бемор.. кўзини очиб, қизчасини ёнига тортди ва пичирлади: -Худо қизимнинг саҳарлари қилган дуосини даргоҳида қабул қилди. А. Қаҳҳор, Бемор. Қабул қилмоқ (ёки этмоқ) 1) рози бўлмоқ, кўнмоқ; маъқул деб топмоқ, қўшилмоқ. Таклифни қабул қилмоқ. Шартини қабул қилмоқ. Узрни қабул қилмоқ.* ■ *..бизларнинг бу раъйимизга қарши тушиб, ҳарчанд рад қилса ҳам, ниҳоятда онасининг сўзини ерда қолдирмаслик учун қабул қилган эрди. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) олмоқ (тақдим этилган, топширилган нарсани). Қиз гулдастани қабул қиларкан, мастона кўзларини йиғитга тикди. Газетадан. Пахтани ўз вақтида қабул қилиш, тозалаш, авайлаб-асраш.. ниҳоятда зўр масъулиятни талаб қилади. Газетадан; 3) ўз қаторига, сафига олмоқ. *Партияга қабул қилмоқ.* ■ *Азизим.. Сиз санаткорлар оуласига қабул қилиндингиз.* «Муштум»; 4) ҳузурда бўлишга рухсат бермоқ, киритмоқ. *..бу оғирлик бурундан сармунший бўлган кишининг устидаги қонуний вазифа бўлиб келганликдан кишиларни уйда қабул қилишга Анавар мажбур эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён; 5) муҳокама этилган масала юзаси-**

дан якуний, хулосавий тўхтамни белгиламоқ, шундай тўхтамга келмоқ. *Қарор қабул қилмоқ. Резолюция қабул қилмоқ. Табрикнома қабул қилмоқ.* ■ Бу масала юзасидан қарор қабул қилингандан кейин, иккинчи масалага ўтилди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари; 6) эфир тўлқинларини тутмоқ. *Космик кема локатори ҳаракатга келиб, тезина тўғриланиб олади-да, радиодан берилаётган сигналларни қабул қила бошлади.* Газетадан; 7) бирор гап ёки нарсани ўзи бириқиб келган сўз ёки жумла билдирган маънода инобатга олмақ, тан олмақ маъносини билдиради. *Ҳазратим, берган ўғитингизни бебаҳо гавҳар ўрнида қабул қилурмиз.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Мулла Фазлиддин Хонзода бегимнинг мақтовини ишга оид оддий гаплардек қабул қилмаса, кўнглидаги нозик ҳисларни сездириб қўйса, ўн жонидан бири ҳам омон қолмаслигини сизди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар; 8) бирор мазҳаб ёки динга кирмоқ, ўтмоқ. *Исломи динини қабул қилган халқлар.*

ҚАБУЛХОНА [қабул + хона] 1 Расмий идораларда иш билан келувчилар навбат кутиб ўтирадиган ёки қабул қилинадиган хона. *Фаттоҳ Ўлмасбеков йўлакдагилар олдидан қошларини чимириб ўтди-ю, қабулхонага кирди.* Ҳ. Усмонов, Сирли соҳил. *Шербек суриштириб юриб, Зоология институтини топиб олди. Тўғри директор қабулхонасига кириб борди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 тар. Қаровсиз қолган болалар уйи; етимхона.

ҚАВАРИЛМОҚ кам қўлл. айн. **қавармоқ.** Салим баққолнинг қора, чўтир юзлари.. думалоқланиб, қаварилиб чиққан бурни.. ҳеч кимга ёқмайди. Уйғун, Турсуной.

ҚАВАРИНҚИ кам қўлл. айн. **қавариқ** 3. *Бир томони қаваринқи линза.*

ҚАВАРИШ Турли механик таъсирлар натижасида баданнинг бирор соҳаси терисига шикаст етиши (купинча оёқ бармоқлари, товони, қўлнинг кафти ва панжаларида юз беради).

ҚАВАРИҚ 1 от Узоқ ишлаш, ишқаланиш ва б. сабаб билан терида ҳосил бўлган шиш, пуфак. *Қўлдаги қавариқлар.*

2 сф. Шиш, пуфак ҳосил бўлган; қаварган. *Дарё қизга эркалангандек, тўлқин кўтариб қирғоққа чиқар ва унинг қавариқ оёқларини ялаб кетар эди.* «Ёшлик».

3 Гумбазсимон бўртган; бўртиб чиққан. *Қордай оппоқ яктагининг ёқасидан ҳабашларникидек қора қавариқ кўкраги бўртиб чиқиб турарди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҚАВАРИҚЛИ Қавариғи, қавариқлари бўлган, қавариқлар билан қопланган. *Қавариқли темирлатки. Қавариқли шиш.*

ҚАВАРМОҚ 1 Ишлаш, ишқаланиш ёки куйиш натижасида қавариқ ҳосил бўлмоқ. *Кун бўйи кетмон чопиб, қўлим қаварди.* ■ *Менинг ҳам дастёрчилик қилавериб, оёғим қаварди.* Ойдин, Фонарь тагида. *Бетон қорши машинасини айлантириш вақтида қавариб кетган қўллари зирқирарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Туртиб чиқмоқ, бўртиб турмоқ. *Иккинсининг.. бўйин томирлари арқондай қаварган, билак пайлари темирга айланган.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўча Етилиб, пишиб, яққол сезилиб бўртиб турмоқ. *Меҳмонни кузатиб қўйганидан сўнг Ганжанинг кўнглида қавариб турган ўт бирдангина ловуллаб кетди.* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

Кўкся (ёки **юррак-бағри, кўнгли**) **қаварди** с. т. Қаттиқ хафа бўлди, ранжиди, кўнгли ўксиди, оғринди. *Гапи курсин, юрак-бағрим қаварди, Гурўғлига бориб, бергил хабарди.* «Гўрўғли». *Закот деди, ўн тўрт маҳрам буюрди, Маҳрам келиб, менга берди хабарди, Закот деган гапга кўнглим қаварди.* «Ал-помиш». *Оёғи қавармоқ* Юравериб, қатнайвериб чарчамоқ. *Тили қавармоқ* Гапиравериб чарчамоқ. *Йигит қўлини силтади: -Запчастъ [эҳтиёт қисмлар] деявериб, тилларимиз қавариб кетди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани.

ҚАВАРТИРМОҚ 1 Қавармоқ фл. орт. н. *Юравериб, оёқни қавартирмоқ.* ■ *Замбил қўлингни қавартирган бўлса, қонда орқала.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Эркаларнинг кўзлари газабдан чақчайган, бўйин томирларини қавартириб, бўғилиб бақаришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўча Муболаға қилмоқ; бўрттирмоқ. *Нури эрдан кўнглисиз эди. Аиниқса, кейинги кунларда эрининг қусурини ўз хаёлида ғоят қавартириб юборди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАВАРТМА айн. **қавариқ** 1. *Агар ташқи томондан қаралса, ўпка пуфакчалари ярим*

доира кўринишидаги қавартималар билан қопланган бўлиб кўринадди. «Анатомия».

ҚАВАРЧИҚ Майда қавариқ.

ҚАВАТ 1 Қат-қат нарсаларнинг ҳар бир қати, қатлами ва уларнинг ораси. У *дўптини тахлаб, кўрпанинг қаватиغا қўйди.* ■ *Қават-қават мрамарни кўрганмисан? Гушти ушандай бир қават ёғ, бир қават гушт бўлади.* С. Анорбоев, Оқсой. *Саккиз қават кўрпада оёғини узатиб ётган кексаларнинг бел боғлаб, далага чиқиши — бошқаларга ўрнак.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ахар у [Майна] изнанинг тешигидан етти қават осмонни кўрадиган мерган.* Элу юрт орасида унинг таърифи зур. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Хоналари устма-уст солинган биноларнинг бир баландлиқдаги хоналардан иборат қисми, қатори. *Бинонинг бешинчи қавати. Остки қаватда яшамоқ.* ■ *Баширжон қават навбатчисидан калитни олиб, ўз номерига кирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Устма-уст жойлашган тоқча, полка ва ш.к. нинг ҳар бир поғонаси. *Муниسخон жавонлардан бирини очиб, унинг юқориги қаватидан бир тўп сурат олди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 с. т. Ён, қатор, саф. *Отамиз бизни қаватларига олиб, деҳқончилик қилдилар.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Мана, йигитлардан сўра, даштда денгиз яратаётганлар шулар.* Уғлинг ҳам шулар қаватида. Ҳ. Назир, Сув гадоси — оқпадар. Ун учга кирган акам Солижон онам қаватларига кириб қолди. Газетадан.

5 Ип ва ш.к. га тизилган нарсаларнинг ҳар бир тизими; шода. *Маржон шодасининг уч-тўрт қавати узлиб кетган, уша узук шодалардан марварид доналари худди кўз ёшидай ерга томиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

6 кам қўлл. Марта, карра. [Холиسخон:] *Ҳаммаси эсимдан чиқиб, минг қават тағин ғайратландим.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

7 Сидра. *Шоҳим бир-икки қават эски қўйлак-иштондан бошқа нарсаси бўлмаган бўқчани устига керосин тўкиб ёндирмоқчи бўлди.* С. Айний, Қуллар.

ҚАВАТИГА *рвш. с.т.* Қаторасига, ара-лаш. *Қаватиға ҳаммани койийвермоқ.*

ҚАВАТЛАМОҚ 1 Қават-қават қилиб термоқ, тахламоқ ёки букмоқ. *Кўрпани қаватламоқ. Чалпақни қаватламоқ. Газеталарни қаватлаб тахламоқ.* ■ *Арабхон бегим шоҳи-*

атлас кўрпачалардан иккитасини танча тўрига қаватлаб солди. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ип, каноп ва ш.к. нарсаларнинг бўлақларини, қатларини ёнма-ён тизиб, ёндаштириб ёки букиб йўғонлаштирмоқ. *Канопни қаватлаб эшмоқ.* ■ *Сафархалтадан йўл учун олинган инни олти қаватлаб пишитиш, кўрпа қавиқ нина билан каллани ўз жойига қўйиб тика бошладик.* Ғ. Фулом, Шум бола.

ҚАВАТ-ҚАВАТ 1 Бир неча қаватдан, қатламдан ташкил топган, бир неча қаватга эга бўлган; қат-қат. *Қават-қават тоғ жинси.* ■ *Дурагайлarda думба ёғи бада-нига уриб кетади. Қават-қават мрамарни кўрганмисан? Гушти ушандай бир қават ёғ, бир қават гушт бўлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Қаватлаб тахланган, терилган ёки букланган. *Қават-қават кўрпа.* ■ *Неча марта кўргансан, келган кун кўрсатдим-ку, — деди Эрали қават-қават қилиб букланган хатни сержантга узатаркан.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қатор-қатор тизилган, тортилган, ёнма-ён турган, қўйилган (узун ва ингичка нарса ёки чизиқлар ҳақида). *Қават-қават қилиб пишитилган ип.* ■ *У йўлда бораркан, қават-қават тиканли симлар билан ўралган ҷеҳларнинг қўриқчилари ундан пропуска сўрай бошладилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАВИМА Орасига пахта солиб қавилган. *Қавима кўрпа. Қавима шим.*

ҚАВИМОҚ Авра-астари орасига пахта солинган нарсаларни икки томонга ипни ўтказиб тикиб чиқмоқ. *Тунни қавимоқ. Пахтали шимни қавимоқ.* ■ [Қосимжон] *Уйга келганда, ойиси айвонда кўрпа қавиб ўлтирарди.* Ў. Умарбеков, Она.

ҚАВИК 1 Чок тури; қавиладиган нарсалар (тўн, дўпни, кўрпа ва ш.к.)нинг икки томонига ўтказиб тикилган чоки. *Йирик қавиқ. Гулдор қавиқ.* ■ *Эвзозхон паранжи ичидан бошини кўтариб қаради, Раззоқнинг ихчам кирза этигини, майда қавиқ пахталик шимини кўрди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Қавиш иши. *Қавиқни ўрганмоқ.* ■ *Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қоплаб, қавиқдан чиқарди.* А. Ҳайитметов, Унсин хола. *Қўлига игна киргани баҳона бўлди-ю, юрагига сиғмаётган қавиқни ҳам йиғиштириб қўйди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҚАВИҚЧИ Қавиш иши билан шуғулланувчи одам. *Моҳир қавиқчи.*

ҚАВЛ [а. قول — сўз, гап; мулоҳаза, фикр] 1 кам қўлл. Лафз, сўз. *Қавли йўқ одам.*
■ *Ўламан деб мард қавлидан тоярми?* «Равшан».

2 эск. айн. зътиқод.

ҚАВМ [а. قوم — халқ, миллат; кишилар тўдаси, гуруҳи] 1 Бир авлоддан тарқалган, ўзаро қариндошлик муносабатлари билан боғланган кишилар бирлашмаси; уруғ, аймоқ, қабила. *Гарчи сизнинг қипчоқ қавмига мансубиятингиз бўлса ҳам, Муслмонқулни ҳайдашда бизга унутилмаслик.. хизматлар қилдингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 дин. Бир масжидда ибодат қилувчи кишилар, бир масжиднинг намозхонлари ва уларнинг ҳар бири. *Жилвхонада намоз кутиб ўтирган қавмлар ичида Самад бўқоқ, Шукур суфилар ҳам кўринар эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *..хатна тўйига етти мачит қавмини таклиф қилган бўлса, маҳалла учун жонкуяр Маҳкамбой терисига сиғмай қоларди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

3 Кишиларнинг маълум бир иш ва б. жиҳатдан бўлган бирлиги, гуруҳи; тоифа. *Ҳалиги қавмдаги муаллифлар энди ошқора ошна-оғайнигарчилик, лўттибозлик, гуруҳбозлик.. йўлига ўтиб олдилар.* Газетадан. - *Мен бир ожиз фуқаронгизман, — деди у дарҳол, — аҳли шуаро ила фузало қавмига кўрсатган иноятларингиз таҳсинга сазовордир.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 (3-ш. эгалик ва ў.-п. к. шаклида — қавмида) «Қаторида» маъносини билдиради. *Менга-ку жаноза ўқийдиганлар топилади. Аммо сенлар тўнғиз қавмида кетасанлар.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. *Зокир темирчи ғозийнинг қиличидан ўлган, шунинг учун ҳам у кофир қавмида кетган эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАВМ-ҚАРИНДОШ, қавму қариндош Узоқ-яқин қариндош-уруғ, хеш-ақрабо. *Ўрмонжон.. Баҳрободдаги уй-жойини, қавм-қариндошини, ёр-дўстини ташлаб келиб, биз билан жафо чекиб ўтирибдими, баракалла!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАВОМ [а. قوام — малад, таянч; маъно, моҳият; қавмлар] 1 Қавм; қавмлар. *Хумсон ҳам расво бўлди дегин.. у манзилларнинг қавоми инсофли эди-ку?!* Ойбек, Болалик.

2 Қавом (эркаклар исми).

ҚАВРАК Қир-адирларда эрта баҳорда униб чиқадиغان ўтсимон кўп йиллик ўсимлик ва унинг ёш пайтида ейиладиган ўзаги. *Ҳар ер-ҳар ерда қаврак ўсимлиги танаси бошқа ўсимликлардан баланд кўтарилиб туради.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ҚАВС I [а. قوس — камон, ёй; равоқ; тиниш белгиси] Ўзбек тилида кенг қўлланадиган, икки элементли (қўшалок), асосан, гап ўртасида ва охирида ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси. *Кичик қавс. Ўрта қавс. Катта қавс. Қавсга олмоқ. Қавсдан чиқармоқ. Қавс ичида берилган изоҳ. Қавс ичидаги математик ифода.*

ҚАВС II [а. قوس — ўқ-ёй буржи] 1 (А - катта) астр. Ун икки буржнинг бири, Ақраб ва Жад(и)й буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида тўққизинчи ойнинг арабча номи (22 ноябрь — 21 декабрь орасидаги даврга тўғри келади). *Қавс суви — дардга даво, Куйш, ҳаво — танга даво.* Мақол. ■ *Бизда мезон, ақраб ва қавс ойлари қуруқ бўлиши керак, бўлмаса, кузги ҳосилни, айниқаса, ғўза-пахтани йиғиштириб ололмаймиз.* С. Айний, Қуллар.

ҚАВСОБ [а. + ф. قوساب — қавс суви] Қавс ойида, яъни ноябрь охири — декабрь бошларида ерни суғориш учун бериладиган сув; қавс суви. -*У ҳам, — деди бригадир, — кузда шудгор қилинган, қавсоб, чиллаоб берилган, ғўнгли тупроқ солинган.* С. Айний, Қуллар.

ҚАВЧИН Ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири. *Қишлоқ одамлари олчин, паритўп, қавчин.. дея аталмиш уруғ-аймоқларга бўлиниб олишади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшоом.

ҚАД(Д) [а. قَد — бел, қомат; ўлчам, миқдор; ўлчов] 1 Бўй-баст, гавда бичими; қомат, сумбат. *Қадди келишган одам. Қадди букилган чол.* ■ *Фуломжон.. чиройли қаддини букиб, онаси устига энгашди.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о. *Соқолининг оқлигига қарамасдан, унинг қаддида кексалик аломати сезилмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Олимов.. қадди барваста, семизгина киши эди.* Ҳ. Назир, Сўнги чакмоқлар.

2 Тананинг оёқлардан юқори қисми, гавда. *Костюм ҳали бўйига нисбатан ингичка бўлган қаддига кенглик қилди, кўкраги бироз халта бўлиб, ёқаси кўчиб турибди.*

П. Қодиров, Уч илдиэ. Бек қаддини ёстиқ устидан кўтариб, Комилга жилмайиб қаради. Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Киши ва нарсаларнинг бўйи, баландлиги. Ун кунлик меҳнат орқасида ҳар томони беш газли ва қадди уч ярим газли бир ҳужра ҳосил бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. Энди у озди, соқоллари ўсди, юзи қорайди.. қадди чўзилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Хирмонлар қаддини кўкдан оширинг.. Ф. Фулом.

Қад кўтармоқ 1) бўй чўзмоқ, ўсмоқ. Райҳонлар қад кўтариб, ҳид сочди.. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Муроталининг ҳовлисидида қад кўтарган ўрик бутун қишлоқда мавжуд бўлган дарахтларнинг энг каттаси ва чиройлиси эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) тикланмоқ, қурилмоқ. Клуб деворлари кун эмас, соат сайн қад клубара борди. «Муштум». Уч ҳафта ичида ғиштин сардоба ердан икки-уч газ қад кўтариб, узоқ-узоқлардан кўзга ташланадиган бўлиб қолди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳар ер-ҳар ерда.. кабоб, сомса, палов пиширадиган ошхоналар тезда қад кўтариб, ишга тушди. Ж. Шарипов, Хоразм. **Қад ростламоқ** айн. қаддини **ростламоқ** 2. Бинокор қадами ётган жой тез обод бўлади, улкан завод-фабрикалар қад ростлайди. Газетадан. **Қадди расо** 1) қ. расо. Қадди расо йигит; 2) тик ўсган, адил. Қадди расо тераклар. **Қаддини кўтармоқ** айн. қаддини **ростламоқ**. Супада ёнбошлаб ётган йигит қаддини кўтариб, атрофга қаради. — Қаддини кўтаргунча, заводчи бойлардан солиқ олинмасин, — деди.. Ёлмонбой. Ж. Шарипов, Хоразм. **Қаддини ростламоқ** 1) қаддини тик, меъёрий ҳолатга олмақ. Қурбон ота энгашиб, самоварнинг остига сим тикаётган эди, қаддини **ростлаб**, Сидиқжонга қаради. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. ...пулларни кўрпачага узала тушиб, ҳузур қилиб хаёлан санаб ётган Пошша хола Лаълига кўзи тушиди-да, қаддини **ростлади**. Д. Нурий, Осмон устунни; 2) кўчма ўзини тутиб олмақ. Гарчи қаддини **ростлаб** олган бўлса ҳам, ҳали ёш, ёмғирда қолган ғўзалар Муҳиддиннинг кўз ўнгидан ўтарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди; 3) иш, аҳвол-шароитни яхшиламоқ, дуруст ҳолга келтирмоқ. Шаҳар бозоридида отаси берган пулни сармоя қилиб, дўкон очган Тожи савдо-

сотиқни авж олдириб, қаддини **ростлай** бошлади. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАДАЛМОҚ 1 **Қадамоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. Бу йил уруғ барвақт қадалди. Кукракка қадалган қатор орденлар. — Ҳаммининг кўзи қора чарм қопланган эшикка қадалган. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

2 **Кўзини тикмоқ**; тикилмоқ. *Сочларини ёйиб, уқдай қадалди..* К. Яшин, Ҳамза. *Чол ўғлига қадалиб олганди..* «Шарқ юлдузи». *Валижон.. биллур тошлар орасидан қайнаб чиқайтган тиниқ сувга қадалиб, хиёл жим қолди.* О. Ёқубов, Ларза.

3 **Юрмоқ**, **турмоқ** каби баъзи сўзлар билан қўлланиб, қимирламай шу сўзлар англаган ҳолатда бўлиш маъносини билдиради. ..бу ерда қолган кишилар стулларга михлаб қўйилгандай қадалиб ўтиришларидан шахсий ишлари кўриладиган кишилар эди. И. Раҳим, Ихлос. ..мажҳул киши юзини ойдинга бериб, хароба уй остидида қадалиб туранликдан унинг ким эканлигини таниш осон эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бемор бироздан сўнг чой сўради. Кейин яна қадалиб ётаверди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ҚАДАМ [а. قدم — оёқ қафти, товон; оёқ, одим] 1 **Юриш** жараёнидаги ҳар бир оёқ ташлаш, оёқ босиш; одим. *Илдам қадам. Шаҳдам қадам.* — *Очил «бу гапларнинг менга алоқаси йўқ», дегандай қилиб, қадамини тезлаштирди.* П. Қодиров, Уч илдиэ. *Ёнидаги қорабайри бунни сезди, шекилли, бир неча одим ўтиб, қадамини секинлаштирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шу вақт болохона нарвонида гурс-гурс қадам товуши эшитилди.* Ҳ. Фулом, Машғал. — *Мардонқул ака, — деди у бошлиқнинг юришига қадамини мослаб..* А. Муҳтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Саодатхон бир-икки қадам босиб, яна орқасига қайтди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 **Ҳар бир қадам** оралиғига тенг масофа, оралиқ масофа. — *Ассалому алайкум, — дедим остонадан бир қадам нарида туриб.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Содиқ аминнинг капаси унгурдан юз қадамча ғарбда, тоғнинг саябон бўлиб осилиб тушган каттакон тоши остиди эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 **кўчма** Иш-фаолият, ривожланиш ва ш.к. да олға силтжиш, илгарилаш. *Ўртоқ Аҳмедов, бу тажриба пахта агротехникасида олға қўйилган катта қадам, дейди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

4 кўча Бирор жой, томонга қаратилган, йўналган юриш; ташриф. Унинг бу ердан қадами узилди (кесилди). У бизни кига қадам босмай қўйди. ■ Агар қадамими бой сезиб қолса, Гулнорнинг аҳволи оғирлашмайди? Ойбек, Танланган асарлар. Хайрият, хайрият, Абдурасул!. Сенинг ҳам қадаминг биз томонларга тушар экан.. П. Турсун, Уқитувчи. Сенинг учун келди совчи қадами.. «Баҳром ва Гуландом».

5 кўча Иш-фаолиятдаги ҳар бир хатти-ҳаракат; амал. Одам баъзан бир марта нотўғри босиб қўйган қадами учун умрбод жавоб беради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қўлоқ сол. Ахир, кам гапириб, қадамини билиб босса, ишини билиб қилса ва зимдан қора ниятлар йўлидан кета берса, уни дарҳол билиш осонми, ахир? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Бир қадам 1) айн. қадам 2. Бир қадам нарида турибди; 2) жуда қисқа оралиқ, оралиқ масофа ҳақида. Узингиз кўрдингиз, бузун гузардан бир қадам ҳам жилганим йўқ, гувоҳ бўларсиз дейман-да. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қадам босмоқ 1) қадамлаб юрмоқ. ..Турғуной тиззасини ушлаб, зўрга қадам босарди. А. Қаҳҳор, Мастон; 2) бирор жой, маконга бормоқ, келмоқ; ташриф буюрмоқ. Йўқ, амаки, уйга энди бир умр қадам босмайман. С. Аҳмад, Уфқ. Бугун саккиз кун бўлди, қадам босмайсиз-а? С. Сиёев, Ёруғлик; 3) иш-фаолиятда муайян тарзда иш тутмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. ..Уша босган ножўя қадами бошига бало бўладиган бўлди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Қадам олиш Иш-фаолиятда, ҳаётда ўзини тутиш, бундаги ўзига хос хатти-ҳаракат, ҳолат. Иккаласининг кайфлари балинди ё Она келтирган хушхабар эсанкиратиб қўйганим, ишқилиб, қадам олишлари бошқача. О. Ёкубов, Ларза. ..Абдусамадқорининг сўнги кунлардаги қадам олиши Ўрмонжоннинг ҳар иккала тахмини ҳам тўғри эканини аниқ кўрсатиб турар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Қадам отмоқ (ёки ташламоқ) 1) қадам босиб юрмоқ, одим отмоқ. Иккала от бир қиёсда баравар қадам ташлаб борар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо; 2) кўча ситжимоқ, юрмоқ, бормоқ. Қуёш ташлар фарб сари қадам. Файратий. Қадам ранжида қилмоқ қ. ранжида. Устоз ёзувчи хотирасини эъзозлаш учун қалам соҳиблари, олимлар.. музейга қадам ранжида қилдилар. Газетадан. Қадам таш-

ламоқ айн. қадам босмоқ 1; қадам қўймоқ. Мақсадсиз ташланган қадам — ўқсиз милтиқ билан овга чиқишдек гап. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Утган йил билан ҳам хайрлашдик. Янги йилнинг бўсағасига қадам ташладик. Н. Сафаров, Оловли излар. Қадам қўймоқ 1) айн. қадам босмоқ 1, 2. У уйнинг зинасига энди қадам қўйганда, похол остидан чиққан кампир: -Ҳой, болам, немис бор! — деб қичқирди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Дўст билан обод уйинг, Гар бўлса у вайрона ҳам. Дўст қадам қўймас эса, вайронадур қошона ҳам. Э. Воҳидов; 2) журъат қилмоқ; киришмоқ, бошламоқ. Бу ишга қадам қўймасдан илгари, бир карра сизнинг алдингиздан ўтиш, раъйингизни билишга тўғри келди. Ойбек, Танланган асарлар; 3) бирор ёшга тулиб, кейингисига ўтмоқ. Ўн иккига қадам қўймоқ. ■ О, учга қадам қўйиб қолди-ку. Тили бирам ширин бўлиб чиққанки, сира қўя берасиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қадамини узмоқ Бормайдиган, келмайдиган бўлмоқ. Нега бизниқидан қадам узиб кетдингиз ё кўнгул қоларлик иш ўтдимиз биздан? К. Яшин, Ҳамза. Ҳар қадамда 1) ҳар бир қадамга тенг масофада. Ҳар қадамда белги қўйиб борарди; 2) жуда кўп, оралари жуда қисқа, тигиз жойлашган нарсалар ҳақида. «Масжиди жомий» бўйлаб ҳар қадамда гадоё, қаландарлар, тиланчи болалар, кампирлар.. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДАМА 1 Қадаб, тўғнаб ёки тикиб, чатиб қўйиладиган. Қадама жияк. Қадама ёқа.

2 Безак яратиш, безатиш, ясатиш ва ш.к. учун қадалган нарса. Уша чолғуларни ўйладим бу гал, Чиройда беқиёс, кўзин олади. Садаф қадамалар ёнар мукаммал.. А. Исроилов.

ҚАДАМ-БАҚАДАМ айн. қадамма-қадам. Саломатнинг қонини Низомиддинов қадамбақадам босиб борарди. С. Аҳмад, Хукм.

ҚАДАМГОҲ [а. + ф. قدمگاه — (авлиёлар) қадами изи] кам қўлл. айн. қадамжо(й) 2. Моҳир меъмор ва наққошларга қадамгоҳ бўлган кўҳна Хиванинг архитектура ёдгорликларини томоша қилиш нақадар завқли. Газетадан.

ҚАДАМЖО(Й) [а. + ф. قدمجاي — (авлиёлар) қадами теккан жой] 1 дин. Зиёрат қилиш, сифиниш учун бориладиган, мўъжизали, муқаддас деб саналувчи жой; зиё-

раттоқ. *Резидент ўрнидан туриб, харита олди-га келди:* - Руслар мусулмонларга қадамжоларни зиёрат қилиш учун тўсқинлик қилишмайди. К. Яшин, Ҳамза. *Комил ишонч билан айтиш мумкинки, бу муқаддас қадамжо [Чашмаи Айюб] чиндан ҳам мўъжизадир.* Газетадан. *Имом Бухорий қадамжосида барпо этилган мухташам меъморий обида қурилишига ҳам бироз ҳисса қўшганман.* Газетадан.

2 *кўчма* Кўриш, бирор нарса ўрганиш, намуна олиш учун бориладиган серфайз ёки азиз жой. *Тошкент қадамжойдир.* Азиз жой экан. М. Шайхзода. *Бу жойларни очиб, қадамжо қилишга эса бирмунча азият чекиш керак.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҚАДАМЛАМОҚ 1 Қадам ташлаб юрмоқ; одимламоқ. *Майна олдинга қадамлади. Ҳамма унинг чиройли юзига, келишган қомаги, ҳарбий кийимига ҳавас билан боқди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 (-6 қўшимчали рвдш. шаклида - қадамлаб) Қадам ташлаб, қадам билан. *Извош муқолишига яқинлашиб қолганда, йўртиб келаётган от тўсатдан қадамлаб юра бошлади.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Туроб чодирга жой чамалаб, қадамлаб, қозик ўринларини белгилаб олди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҚАДАМЛИ Қадам чамасидаги; ..қадам келадиган. *Юз қадамли масофа. Икки қадамли жой.*

ҚАДАМЛОВЧИ Қадамламоқ фл. сфдш. *Қадамловчи экскаватор айн. одимловчи экскаватор қ. одимловчи.*

ҚАДАММА-ҚАДАМ рвш. *Изма-из, кетидан қолмай, из қувиб; бирин-кетин. Мен келдим, (кетимдан) қадамма-қадам у ҳам келди.* ■ *Унда устозининг ортидан қадамма-қадам юриб, у босиб ўтган йўлдан бориш, ўшанинг ўзидай бўлиш орзуси ҳам кундан-кунга улғаярди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАДАМОҚ 1 Тирамоқ, тақмоқ. *Тахта-нинг бир учини деворга қадамоқ.* ■ -*Бу яшамай ўлеурнинг ўзи ёмон, - деди опа муштини ерга қадаб.* А. Қаҳҳор, Сароб. [Бектемир] *Иккита танкни кўрди, бири қийшайган, иккинчиси эса тумшуғини ерга қадан.* Ойбек, Куйёш қораймас.

2 Санчмоқ, суқмоқ. *Ханжар қадамоқ.* ■ *Пичоқчанинг учини консерва банкига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади.* Н. Аминов, Суварак.

3 Тўғнамоқ, тақмоқ. *Тўғнағич қадамоқ. Тўғнағич билан қадаб қўймоқ.* ■ *Мен бирон қоғозни ўқимасдан қўл қўйсам, сен бирон қўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб қўйсанг, ишга совуққонлик билан қараганимиз учун жавобгар бўламиз.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? *Дасторпеч.. гавҳарларни Ботирнинг.. салласига қадаб қўйди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

4 Ўрнига тушириб бириктирмоқ; солмоқ, тақмоқ (тутма, пистон ва ш.к. ни). *Гимнастёркасининг ёқасига қўл юборди-ю, туемасини қадашга угурулмай, яна сўзида давом қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан қучли.

5 Ўрнатмоқ, тикмоқ; босиб, суқиб, ўрнига жойлаштирмоқ. *Глухов пичоқ билан бирпасда беўхшовгина юлдуз ясади, бармоқдай қизил қалам билан уни бўяди-да, ёғочга бириктириб, қабрга қадади.* Ойбек, Куйёш қораймас.

6 *кўчма* Эқмоқ, тикмоқ. [Бутабой] *Шудгорни кесиб, чигит қадаётганлар олдига борди.* С. Аҳмад, Хукм.

Қўзларни (ёки кыпригни) қадамоқ Тикилиб қарамоқ, боқмоқ, тикилмоқ. *У [Комилжон] шофёрга бошқа савол бермай, икки кўзини машина ойнасига қадаб борди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚАДАР I [а. قدر - миқдор, ўлчам, даража] кўм. 1 (б. к. билан) Таққослаш, ўхшатиш, даража муносабатларини, маъноларини билдиради; каби, ўхшаш, -дек. *Косани олиб, қатта қошиқ билан шошиб-пишиб ичди. Косада ош уч эллик қадар озайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дунё қадар мардлик сиққан кенг қучоғингга Яширинган миллион халқнинг ғазабли саси.* Ҳ. Пўлат. *Биз ўзимизни ичкарига олғач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга тўнғиллайдир-да, дарвозани берклаш ҳаракатига тушади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 (ж. к. билан) Чегара муносабатини, маъносини билдиради; довуր, -гача. *Уйдан вокзалга қадар. Етти яшардан етмиш яшарга қадар.* ■ *Дарвоза остини то ҳамсоялар эшигига қадар сунуриб кириб ўлтириб, оналари билан чой ичмоққа машғул бўлар эрди.* Ҳамза, Танланган асарлар. *Шу йилнинг охирига қадар қорхонада бешта дастгоҳ тайёрланади.* Газетадан.

Бир қадар Маълум даражада, бироз, бирмунча, сал. *Бу ишлар бир қадар битган-*

дан кейин, Сидиқжон онасини олиб келгани Баҳрободга борди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Икки оға-ини бир қадар саро-симага тушиб, ўринларидан туришди. Ойбек, Танланган асарлар. Мумкин қадар Имкони борича, иложи борича. Қамбар маҳалланинг номини айтиб, у ердаги тор кўча, боши берк кучаларни, эшикларни мумкин қадар синчиклаб тушунтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Булиб ўтган воқеага мумкин қадар беозор баҳо бериб, қизни унутиб, тинчлигини истар.. эди. «Шарқ юлдузи». У қадар 1) унга тенг келадиган, унчалик. Ма-салани у қадар ечолмасам керак; 2) айтишга арзигудек, деярли. Унинг нимаси мени ўзига тортар экан? У қадар гўзаллиги ҳам, бошқа одамлардан ортиқлиги ҳам йўқ-ку! П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДАР II [a. قدر — тақдир, ёзмиш] эск. кт. Тақдир, қисмат, ёзмиш.

ҚАДАРЛИ с. т. Қадар, довор, -гача.

ҚАДАҚ шв. Оловкурак; хокандоз.

ҚАДАҲ [a. قداح — пиёла, жом, май идиши] Май ичиладиган идиш; жом. Биллур қадаҳ. Олтин қадаҳ. Бир қадаҳ вино. ■ Мударрисов бўшаган қадаҳни дастурхон четига қўяр экан, кампир.. «дуруст-ку», дегандай қош қоқиб, Йигиталига қараб қўйди. Д. Нурий, Осмон устун. Ароқдан қилқиллатиб қуйиб, ўрнидан турди.. Қадаҳнинг бирини бошлиққа узатди. Н. Аминов, Суварак.

ҚАДДИ-БАСТ айн. қадди-қомат. Қадди-бастни келишган, чайир билакларидан куч ёғилиб турган .. йигитлар ўтганларида, «Ким экан у?» деб сўз қотмайдиган сулув бормикин?! Газетадан.

ҚАДДИ-ҚОМАТ Бўй-баст, сумбат, қомат. Қадди-қомати келишган йигит. ■ У сочи оқара бошлаган, лекин қадди-қомати йигитларникидек хипча, бўйи ўртадан тикроқ киши эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚАДИМ [a. قديم — ўтган, илгариги, кўҳна, эски] 1 от Узоқ ўтмиш, қадимги замон, узоқ ўтмиш давр. Қадимдан қолган одат. ■ Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олаҳўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қадимнинг қоидасига мувофиқ, ҳар икки томоннинг шумтака болалари бир-бирларини қорга думалатиб, бир нафас муштлашиб олдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 сфт. Узоқ ўтмишдаги; қадимий, кўҳна. Қадим замон. ■ Бу йўллар кўп қадим йўллардир. Ф. Фулом. Ҳунармандчиликнинг ривожланиши катта савдо йўлидаги қадим шаҳарнинг бошқа узоқ музофоту ўлкалар билан алоқасини авж олдирди. К. Яшин, Ҳамза.

3 Илгарилари, қадимда. Ҳовлиларга кираверишдаги катта ва сервиқор дарвозаларни айтмайсизми, қадим бундай дарвозаларни Орифхўжабойлар қурарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҚАДИМГИ 1 Узоқ, ўтмиш замонларда ёки узоқ замонлардан бери мавжуд бўлган, узоқ ўтмишга оид; қадимий, кўҳна. Қадимги туркий тиллар. Қадимги форс ёзуви. ■ Ҳозирги Ўзбекистон тупроғида яшаган қадимги халқлар ўзларининг мустақил, бой маданиятларига эга бўлганлар. К. Яшин, Ҳамза.

2 Илгариги, аввалги. Фарғона водийсидан Тошкентга қатнайвериб, довол ошиб, товонлари тош бўлган қадимги батрак Абдурусул бу кунларда ўз муддаосининг амалга ошадиганини ҳис этар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАДИМГИЛАР Қадимда, анча аввал яшаб ўтган одамлар, ота-боболар. Бундай ёзилибгина бир гаплашса-чи. Қаёқда! Онанинг кўнгли болада, боланинг кўнгли далада — қадимгилар хўп топиб гапиришган-да. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАДИМГИЧА 1 Қадим қандай бўлса ўшандай, ўзгаришсиз, илгаригидай. Ўғлининг қабри қадимгича турмоқда эди. Ф. Расул, Тўнгич ўғил.

2 Эски одат бўйича; эскича. Қадимгича туй.

ҚАДИМДА Қадим вақтларда, илгарилари. Ривоятларга қараганда, қадимда Маккага борган диндорлар хурмо олиб келишиб, яқинларига улашар эканлар. «Ўзбекистон кўриқлари». Қадимда Ургут қишлоқларига боқинчилар тез-тез ҳужум қилар экан. «Саодат».

ҚАДИМДАН рвш. Узоқ ўтмишдан, қадимги замонлардан. Қадимдан қолган урф-одатлар. ■ Товуш тўлқинларини тутғич вазифасини ўтовчи қулоқ супраси табобатда катта аҳамиятга молик экани Шарқ тиббиётида қадимдан маълум. «Фан ва турмуш».

ҚАДИМИЙ [а. قديمى — қадимга, ўтмиш-га оид] Қадимга оид, қадимдан бор, ўтмишдан сақланиб келаётган. *Қадимий урф-одатлар. Қадимий шаҳар. Қадимий анъаналар.* ■ *Қадимий Хоразм ўзининг бетакрор маданий обидалари билан машҳур.* «Саодат». *Тупроғи серунум, иқлими мўътадил, аммо суви камчил Қашқа воҳасини боғ-роғларга айлантириш қадимий орзу эди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚАДИМОНА Қадимги урф-одат, анъана ва ш.к. га хос, мос. *Тансиққа ҳам бурмасиз, ҳашамсиз, узун ва жуда кенг қадимона кўйлак кийишни буюрар эди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚАДИМЧА кам қўлл. айн. қадимгича 2. *Болохона бугот томли, кўримсизгина бўлса ҳам, ичи бежирим — қадимча эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДИМШУНОС [а. + ф. قديمشناس — қадимиятни, ўтмишни (урганувчи) кам қўлл. айн. археолог. *Эндиликда қадимшунослар ихтиёрида тадқиқотлар учун 7 та археологик топилма бор.* Газетадан.

ҚАДОҚ I Қиймат жиҳатдан I фунтга тенг бўлган қадимги оғирлик ўлчов бирлиги (1 фунт = 409,512 г.). *Бир қадоқ чой.* ■ *Афанди ишонмай, мушугини тортиб кўрса, тўрт қадоқ чиқибди.* «Латифалар».

Қадоқ тош, қадоқтош Нарсаларни тарозида тортишда тарози палласига қўйиладиган ўлчовли тош. *Ҳар бир сўзи қадоқ тошдай вазмин бу киши кейинги кунларда янада камгапроқ бўлиб қолган.* М. Муҳамедов, Қахрамон изидан.

ҚАДОҚ II I айн. чега. *Битта қадоқ билан бутун бўладиган ликопча.*

2 сфт. Қадоқланган, чегаланган. *Салтонбу.. қадоқ пиёлага [шилпилдоқ] солиб берди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАДОҚ III: қадоқ чой, қадоқ қанд Қоғоз ёки бошқа нарсага жойлаб маҳкамланган, маълум миқдордаги чой, қанд.

ҚАДОҚ IV Одам терисидagi кўп ишқаланадиган ва қисиладиган жойнинг қалинлашуви, қаттиқ қавариқ (кўпроқ оёқ панжалари, товон, кафт, баъзан қўл панжаларида учрайди). *Вали ака.. қўлининг қадоқлари озор беришидан қўрқаятгандек, хотинининг пешонасини авайлаб силади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Собир ака.. оғир меҳнатдан эзилган, қўллари қадоқ, мушаклари*

чайир бўлиб кетган эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

Қадоқ қўл(ли) ёки қўли қадоқ 1) қўли қадоқ бўлган, қўлини қадоқ босган; 2) *кўчма ўз кучи билан тирикчилик қиладиган, бироннинг кучидан фойдаланмайдиган; меҳнаткаш. Қадоқ қўлли миллионлар Янчи зулм тахтини, Барпо этиб бўстонлар, Топди қувонч, бахтини.* З. Диёр. *Бойларга қарши курашни Ниёзга ўхшаш айрим кишилар эмас, ҳамма қўли қадоқлар оlib бориши керак.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚАДОҚЛАМОҚ I I Оғирликни қадоқ билан ўлчамоқ, тортмоқ. *Қадоқлаб бозордан мева олиб, санаб еб, ёзни ўтказасизлар.* Шўҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 Тортиб, маълум оғирликда ёки миқдорда ўлчаб пачкаламоқ. *Чой(ни) қадоқламоқ. Қанд(ни) қадоқламоқ. Унни қадоқламоқ.* ■ *Шўрсув қонида майдаланган олтин-гузуртни полиэтилен халтачаларга қадоқлаш йўлга қўйилган.* Газетадан.

ҚАДОҚЛАМОҚ II айн. чегаламоқ. *Тоғжибой қадоқчилик «дўқони»ни ёяди, мезбонларнинг синиқ идиш-товоқларини тўглаб, қадоқлашга тушади.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚАДОҚЛАНМОҚ I Қадоқламоқ I фл. мажх. н. *Чой қадоқланадиган фабрика.*

ҚАДОҚЛАНМОҚ II Қадоқламоқ II фл. мажх. н.; чега билан бириктирмоқ. *Салтонбу уч еридан қадоқланган.. эски пиёлада намакоб қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАДОҚЛАНМОҚ III Қадоқ бўлмоқ (қ. қадоқ IV). *Қўллари қадоқланган, кўзлари ўтдай ёнган..* Ф. Фулом.

ҚАДОҚЛИ I Қадоқ оғирлигидаги. *Беш қадоқли тош.* ■ *Кетмончиларнинг энг катта деб билган ўн қадоқли кетмонлари ҳам мулла Обидга ёқмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚАДОҚЛИ II Қадоқланган, синган жойи ямалган, чегаланган. *Қадоқли пиёла.*

ҚАДОҚЛИ III Қадоғи бор, қавариб, қадоққа айланган, қадоқ босган. *Қадоқли қўллар.*

ҚАДОҚЛОВЧИ I Қадоқламоқ фл. сфдш. *Қадоқловчи цех. Қадоқловчи дастгоҳ.*

2 Касби қадоқлаш бўлган шахс. *Чой қадоқловчи.*

ҚАДОҚЧИ айн. чегачи. *Илкинга кундириб қўш, ул сенга номуносиб, Боқиб ўзинг-*

га иш қил, касбинг қадоқчи, ҳожим. Муқимий.

ҚАДОҚЧИЛИК Қадоқчи иши, касби. Қирғиз ҳожи тирик эмиш, Андижоннинг узум бозорига қадоқчилик қиялти экан. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚАДОҚЧОЙ Ураб юмалоқланган маълум миқдордаги чой, қадоқланган чой. [Муҳаммадсаиднинг] *Ўзи ё афғонистонлик, ё ҳиндистонлик мусулмон бўлиб. узоқ мамлакатлардан қадоқчой, тахтачой келтириб сотар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАДР [а. قدر — миқдор, ўлчов; даража, мартаба; тақдир, қисмат] 1 Жамиятда, кишилар ўртасида тутган ўрин, ўзга(лар) томонидан бўлган ҳурмат, эътибор. *Ўз қадрини билмаган бировнинг қадрини билмайди.* Мақол. *Дарё сувини баҳор тоширар, Одам қадрини меҳнат оширар.* Мақол. ■ *Оҳ, она тупроғим, ўсган жойларим.. Кўнглимда сақланар хурматинг, қадринг.* Миртемир. Кишининг қадри амали ва унвони билан эмас, ватанига, халқига қилган хизмати билан ўлчанади. Шухрат, Шинелли йиллар. *Офтоб ойим.. қизининг қадрини бунчалик аршларга-ча кўтармоқда бўлган йигитга ўзида йўқ чексиз муҳаббат, поёнсиз эҳтиром сезмоқда.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳаётда тутган ўрин; аҳамият, муҳимлик ҳолати. *Зар қадрини заргар билар.* Мақол. ■ *Газламанинг қадри жуда ошиб кетди.* Эрталабки нарх кечга тўғри келмайди. Ойбек, Танланган асарлар. *Утомонларда меванинг қадри баланд дейишади, ростми?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Биз ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолгандан кейин биламиз.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Қадр қилмоқ, қадрига етмоқ ёки қадрини билмоқ 1) обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-ҳурмат қилмоқ, қадрламоқ. *Бола қадрига етмаган она қадрига етмайди.* С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар; 2) аҳамияти нақадар азиз, аҳамиятли, қийматли эканлигини билмоқ, аҳамиятига, қимматига яраша эъозламоқ. *Саломатликнинг қадрига етмоқ.* Гул қадрини булбул билар. Мақол. ■ *Кулликин сезмаган хурлик қадрига ета олурми?!* Ҳамза. *Қадри ўтмоқ* Аҳамияти, ўрни сезилмоқ, ўрни билинмоқ, йўқлиги сезилмоқ. *Дўстимнинг қадри ўтди, у бўлса, бунчалик қийналмас эдим.* ■ *Исроил Аҳме-*

довнинг қадри, айниқса, ҳозир ўтяпти. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАДРДОН [а. + ф. قدردان — қадрини билувчи, баҳо берувчи; яхшилиқни билувчи] 1 Ўзаро қадр-эътиборли, бир-бирини жуда қадрлайдиган. *Бу киши бизга жуда қадрдон.* *Иккаламиз эски қадрдонмиз.* ■ *Шуми ҳали қирқ йиллик қадрдондан чиққан гап?* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Ултармалик Асрорқул Ҳайдар отанинг қадрдон ошнаси бўлади.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Кўпдан бери таниш, ўрганиш бўлган, ўрганиб қолинган, қадрли бўлган. *Қадрдон болалар.* *Қадрдон қишлоғим.* ■ *Нормат қадрдон батальонига келиб, ошна-оғайншлари билан учрашаркан, севинчини юрагига сифдиrolмай, жуда гапдон бўлиб кетди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ота қадрдоним Отамни танийдиган қадрдоним, отамнинг дўсти. *Ота қадрдонларим билан таништирганингиз учун раҳмат, амаки.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАДРДОНЛАШМОҚ Ўзаро қадр-эътиборли муносабатда бўлмоқ; қадрдон бўлмоқ. *Феруза, чўл қишлоғидаги бегона кишиларнинг бир она қорнидан талашиб тушган-дек қадрдонлашиб кетганини ўз кўзи билан кўрди, ишонди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. *Ўктам техника фанлари доктори Урмонов билан қадрдонлашиб қолди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚАДРДОНЛИК Қадрдонларга хос муносабат, ҳолат. *Сиз олийжанобсиз: эски қадрдонлик хурматига, кўнги учун кулиб боқарсиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..андишасиз кишининг муомаласини қилса, ўттиз йилдан ортиқроқ умр кўрган қадрдонлик ўйламасдан айтилган бир оғиз сўз қурбони бўлар эди.* М. Исмоилий, Одамийлик ҳиссаси.

ҚАДРИЯТ [а. قدریت — қиймат, аҳамият; қимматбаҳо буюмлар; халқ бойлиги] Воқеликдаги муайян ҳодисаларнинг умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий, маънавий аҳамиятини кўрсатиш учун қўлланганидан тушунча. Инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган барча нарсалар, мас., эркинлик, тинчлик, адолат, маърифат, ҳақиқат, яхшилик, моддий ва маънавий бойликлар ва б. қадрият ҳисобланади. *Аммо ошкоралик дегани хоҳлаган кимсанинг хоҳлаган пайтда қадриятларимизни оёғости қилиши дегани эмас.* Газетадан. *Бутун бир миллат-*

нинг қадриятлари топталса, йўқола бошла-са, бу ўша халқнинг фожияси эмасми? Газетадан. Бу қадриятларнинг бари айнан миллий қадриятлар билан уйғунлашган ҳолдаги-на намён бўла олади. «Тафаккур».

ҚАДРЛАМОҚ 1 Обрў-эътиборига, қадр-қимматига яраша иззат-хурмат кўрсатмоқ, қадр қилмоқ. Устозларини қадрламоқ. ■ Созандаларни, устозларимизни қадрланг, хурматланг.. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

2 Аҳамиятига, қимматига яраша эътибор бермоқ, шунга яраша муносабатда бўлмоқ. Инсоний фазилатлардан бири — дўстлик ва ўртоқликни қадрлашдир. Газетадан. Йўлдош ота ерни қадрлаб, пахтани фарзандидай кўрадиган одамларни Мирзачўлга чорлаган экан. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАДРЛИ 1 Қадр-эътиборга лойиқ; хурматли. Қадрли ўртоқ. Қадрли ўқитувчи. ■ Ҳамма уни гўё узоқ вақтдан бери кутилган қадрли бир меҳмондай қувончли юз билан қаршилади. Р. Файзий, Уч қиз. Нарзи, узоқдаги ота-онаси каби, бу ердагилар учун ҳам азиз ва қадрли жигарбанддир. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қадри, қиммати юқори, қадр-қиммати ни йўқотмаган. ..меҳнатинг қадрли, ҳаётинг фэйзли.. Газетадан.

3 кам қўлл. айн. қадрдон 2. -«Фарҳод» бизга қадрли жой, — деди кулиб Мирҳайдар. Ойбек, О.в. шабадалар. Сўйла, ўртоғим, менга, Сўйла менга, қадрлим. Ҳ. Олимжон.

ҚАДРСИЗ 1 Қадр-эътибори йўқ, ҳеч ким хурмат қилмайдиган, назарга илмайдиган. Қадрсиз киши. Қадрласанг, қадринг ошар, қадрсиздан ҳамма қочар. Мақол.

2 Ҳеч қандай қиммати, аҳамияти, қадри йўқ, ҳеч нарсага арзимайдиган. Қадрсиз нарса. ■ Хотинларнинг меҳнати айниқса қадрсиз, сув теккин бўлишини ўшанда билдим. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАДРСИЗЛАНМОҚ 1 Обрў-эътиборини, қадрини йўқотмоқ, назардан қолмоқ. Энди сенга қадрсизланган бўлсалар, аммо бизнинг қошимизда уларнинг қадру қимматлари юқори. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Қийматини, аҳамиятини йўқотмоқ. Пулнинг қадрсизланиши. Валютанинг қадрсизланиши.

ҚАДРШУНОС [қадр + ф. شانس — билувчи, ўрганувчи] эск. кам қўлл. Киши ёки

нарсанинг қадр-қийматини биладиган, қадрига ета оладиган, қадрлайдиган.

ҚАДРШУНОСЛИК эск. Қадрлаш, қадрига етиш хислати, хусусияти. -Қадршуносликларингга раҳмат, ўртоқ! — дейди, — мулла Обидиний қадрига етдинг, менга шу бас. А. Қодирий, Қадр кетмон.

ҚАЕР [асли қай ер] сўр. олим. Қайси ер?, қайси жой?, қайси томон?, қаёқ? Қаер сизга ёқади? Бу қаернинг анори? Қаеринг оғрияпти? ■ Ҳали ҳеч қаерни кўрганмича йўқ. А. Қаҳҳор, Янги ер. Аҳмаджон.. ўзига келгач, разм солиб қараса, ҳеч қаери майиб бўлмабди, фақат билагидан қон оқар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚАЕРГА [асли қай ерга] сўр. олим. Қайси ерга?, қайси жойга?, қайси томонга?, қаёққа? Китобни қаерга қўйдинг? У қаерга кетди?

ҚАЕРГАДИР [асли қай ергади] гум. олим. Номаялум (бир) жойга, номаялум (бир) томонга; бирор жойга; бирор томонга. Хатни қаергадир қўйган эдим, топа олмаяпман. ■ Қоровул кўчанинг у юзига ўтиб, қаергадир кириб чиқди. А. Қаҳҳор, Картина. Унинг ҳаракати гўё қаергадир шошилаётгандай эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЕРДА [асли қай ерда] сўр. олим. 1 Қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? Қаерда ишлайсиз? ■ -Мен ўраман бедани, бедаларинииз қаерда? — Ёрматга қараб деди Йўлчи. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қаёқда 2, 3.

ҚАЕРДАГИ [асли қай ердаги] сўр. олим. 1 Қайси ердаги?, қайси жойдаги?; қайси томондаги? Қаердаги китобни олай?

2 Риторик сўроқларда: ҳеч ким ўйламаган, ҳеч кимнинг хаёлига келмаган, қаёқдаги каби маъноларни билдиради. Қаердаги гапларни ўйлаб топасан.

ҚАЕРДАДИР [асли қай ердадир] гум. олим. Номаялум (бир) ерда, жойда; номаялум (бир) томонда; бирор ерда, жойда; бирор томонда. Биз сиз билан қаердадир учрашганмиз. ■ Қаердадир қизилиштон қариллади, попишак «пу-пу-пуп-пиш» деб қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАЕРДАН [асли қай ердан] сўр. олим. 1 Қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан?, қаёқдан? Сувни қаердан олиш мумкин? Меҳмонлар қаердан келишиди?

2 Қандай қилиб?, қаёқдан? *Сен қаердан зўравон бўлиб қолдинг?*

3 Кимдан?, ким орқали? *Бу гапни қаердан эшитдинг? ■ А, севаман? Бу ёмон гапни қаердан ўргандинг? Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАЕРДАНДИР [асли қай ердандир] *гум. олм.* Номаълум (бир) ердан, жойдан; номаълум (бир) томондан. *Йўлчи «маъкул» деди. Уроз, қаердандир, катта тарвуз келтириб, ўртага қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЕРЛИК [асли қай ерлик] *сўр. олм.* Асли қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси жойда туғилиб ўсган? *Она, сўрамоқнинг айби йўқ, сиз бу томонларнинг одамларига ўхшамай-сиз, қаерлик бўласиз? С. Айний, Қуллар.*

ҚАЁН [асли қай ён] *эск. кт айн. қаерга.* Бахт этагин тутқизмас, Гам кутар, борса қаён. Миртемир. *Адашган кимсадек Фурқат қаён боргум билолмасман.. Фурқат.*

ҚАЁҚ [асли қай ёқ] *айн. қаер.*

ҚАЁҚДА [асли қай ёқда] **1 айн.** қаерда **1.** *У қаёқда? Урда қаёқда?*

2 Инкорни, акс ҳолат мавжудлигини билдиради. - *Энди тамом бўшатдиларми сени? - Бўшатиш қаёқда! Қочдик.* Ойбек, Танланган асарлар. *Камбағалга мактаб, ўқиш қаёқда эди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

3 Қиёслаш, таққослаш маъносини билдиради. *Бўта қаёқда-ю, Низомиддин қаёқда.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Тракторист танқид қилганига санъаткор асти чидай олмас эди; трактор қаёқда-ю, масалан, «чорзарб» қаёқда, тракторист қаёқда-ю, ашулачи қаёқда! А. Қаҳҳор, Санъаткор.*

ҚАЁҚДАГИ [асли қай ёқдаги] **1 айн.** қаердаги. *Қаёқдаги уй яхши?*

2 Хаёлга келмаган, йўқ ердаги. *Қаёқдаги уйни ўйлайсиз. Улатон бек бўлган бўлса, бўлти-да. «Ёдгор». ..қаёқдаги гапларни топиб, бошни оғрита бошлади.* «Гулдаста».

ҚАЁҚДАДИР [асли қай ёқдадир] *айн. қаердадир.*

ҚАЁҚДАН [асли қай ёқдан] *айн. қаердан.* *Сен бунга қаёқдан олдинг? Қаёқдан билмаган бўлиб чиқдинг? ■ -Ассалому алайкум! - деди раисга рўпара бўлиб. Раис товуш қаёқдан келганини билмай аланглади. А. Қаҳҳор, Башорат.*

ҚАЁҚДАНДИР [асли қай ёқдандир] *айн. қаердандир.*

ҚАЁҚҚА [асли қай ёққа] *айн. қаерга.* *Қаёққа қарасанг, қовун. ■ От кўчанинг айрилишига етиб, «энди қаёққа юрамиз», дегандек тўхтаган эди, эгаси яна «чуҳ», деб жавоб берди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚАЁҚҚАДИР [асли қай ёққади] *айн. қаергадир.* *Баландда, юлдузли кўкда, қаёққадир самолётлар учиб ўтди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ҚАЗИ Отнинг тўш ва пешноп гўшти; шундай гўштан отнинг йўғон ичагига тикиб тайёрланган озиқ-овқат маҳсулоти. *Янги қазу.* *Бир йиллик сур қазу. ■ Ўн етти отнинг эти, мойи, қазиси дегандек, икки юз саксон пуд ораларида тош беради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Кечки норин учун катта қозонда ёғли қазу пишади. Иккинчи қозонда қўй этидан шўрва қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЗИЛИ Қазу солинган, қазу солиб пиширилган. *Мен ўзимга тўқ, ҳар куни қазули ош ейман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАЗИЛМА **1 геол.** Ер остидан қазиб олинadиган нарсалар (кўмир, нефть, руда ва ш.к.). *Фойдали қазилмалардан олинadиган минерал ўғитлар..* Газетадан.

2 археол. Ер остида қолиб кетган ва қазиб топиладиган қадимий ёдгорликлар ёки уларнинг қолдиқлари; топилма, топилдиқ.

3 Қадимий ёдгорликларни ёки уларнинг қолдиқларини топиш ва текшириш юзасидан олиб бориладиган қазिश ишлари. *Қадимги Тошкент ўрнида археология қазилмалари ўтказилмоқда.* Газетадан.

ҚАЗИМОҚ **1** Ерни ковлаб, ўйиб, бирор нарса тайёрламоқ. *Ариқ қазимоқ. Окоп қазимоқ. Қудуқ қазимоқ. Бировга чоғ қазисанг, ўзинг йиқиласанг.* Мақол. ■ *Заранг ерларни лўм билан уриб, шундай қазийдики, ҳамма ҳайрон қолади.* Ойдин, Олтин узукка олмос кўз. *Халқимиз катта-катта каналлар қазиб, дарёларни бўғди.* «Мушгум».

2 Ерости бойликларини ковлаб чиқармоқ, олмоқ. *Кўмир қазимоқ. Руда қазимоқ. ■ Сиз дарров шу олтинларни қазиб олиб, кунингизга яратинг.* «Эртақлар».

ҚАЗИШ **1** Қазимоқ *фл. ҳар. н. Демак, ўрталиқ ҳали катта, кўп кунлар, балки ойлалар қазिशга тўғри келади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. қазув. *Эрта билан фотиҳа бера-сиз.. қазिश ишларини бошлаб юборамиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЗИШМА Ерости қазув ишлари. Си-
бирлик археологлар трасса бўйлаб қазииш-
малар чоғида тош аср қуролиларини урган-
дилар. Газетадан.

ҚАЗМОҚ с. т. Қазимоқ, ковламоқ. Қаз-
ган билан туганмас кўмир.. Ҳ. Олимжон.

ҚАЗНА Дағал ипак, пилла чиқитидан
ҳамда яроқсиз пиллалардан олинган паст
сифатли ипак. ..қиш кунлари ғўза чувиш, ип
ийгириш, пилла қайнатиб қазна қилиш каби
ишлар билан шуғулланар эди. Ҳ. Шамс,
Душман.

ҚАЗНОҚ Омбор вазифасини ўтовчи
кичикроқ хона, ҳужра. Шу уй ёнида кичик,
қоронғи бир зах қазноқ бўлиб, бу омбор эди.
Ж. Шарипов, Хоразм. Бу йилги ғалласи йи-
гирма пудга базўр етган эди. Уни қоплаб,
қазноқда кўз қорачиғидай асраб ўтирғанди.
С. Сиёев, Аваз.

ҚАЗО [а. قضا — ҳуқуқшунослик, суд
ишлари; қозихона; ижро, ҳукм; тақдир,
қисмат] Ҳ. Шамс; вафот; ўлиш, вафот этиш;
ўлим соати, ажал. Қазоси етди. Жон бор
ерда қазо бор. Матал. ■ Куним битиб, қазо-
йим яқинлашиб қолди, шекилли.. Ойбек, Улуғ
йўл. Зағчақўз.. Қамишканадаги ҳар бир во-
қеадан бехабар қолмас, тўй ёки қазога дар-
ров етиб келар эди. П. Турсун, Ҳ. Шамс.
Худойга топширдим, Кумуш, қазом етиб,
қўролмай ўлсам, мендан рози бўл! А. Қодирий,
Ўтган кунлар.

Қазо қилмоқ 1) ўлмоқ, вафот этмоқ. Ора-
дан икки йил ўтгач, онаси қазо қилди. Ж.
Абдуллахонов, Хонадон; 2) дин. вақтида
ижро қилмай ўтказиб юбормоқ, вақтида
бажармай, ижро қилмай қолдирмоқ. Элмурод
биринчи кун беш вақт намозни тугал ўқиди.
Иккинчи кун учтасини ўқиб, иккитасини
қазо қилди. П. Турсун, Ҳ. Шамс. Кимки тан-
жоним соғ, умрим узок, кайфим чоғ бўлсин
деса, намоз, рўзани қазо қилса қилсин, аммо
чаҳ-чаҳни қазо қилмасин. К. Яшин, Ҳамза.
Қазову қадар [а. بالقيضاء والقدرة — тақдир
тақозоси билан, тасодифан] Тақдир, қис-
мат. Жониворларнинг бир жойда муқим тур-
ганини камдан-кам одам кўрган: доимо ти-
пирчилаб юришади. Қазову қадар уларнинг
гавдасиниям шунга муносиб яратган. Ш. Бў-
таев, Қўрғонланган ой.

ҚАЗОЙИ [а. قضائي — қазога, тақдирга
оид; ҳуқуқий]: **қазойи муаллақ** 1) муқаррар
ўлим, ажал. Булар бахтига қазойи муаллақ

Баззоз ҳожининг бошига етиб, унинг бутун
мол-мулки билан хотинини Миродилнинг
қўйнига солиб қўйди. У. Исмоилов, Сайлан-
ма; 2) кўчма балохўр, ҳаромхўр. Домла поч-
чангиз билан.. аълам, муфти, ҳоказо қазойи
муаллақлар зўр бериб қўйруқ ғажийдилар.
«Муштум».

ҚАЗУВ 1 Қазииш ишлари.

2 Хива хонлигида канал (ёп) ва ариқ-
ларни ҳар йили тозалаш таомили. Туркман-
лар қадим замонлардан бери қазувдан озод
этилган эса-да, Исфандиёр уларни қазувга
солди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЗУВЧИ 1 Қазимоқ фл. сфдш. Ариқ қа-
зувчи ёшлар..

2 Қазииш ишларини бажарувчи шахс,
мутахассис. ..қишлоқнинг этагидаги, қазув-
чилар манзил қурган бу пастак тоғ.. Муз-
лоқ тоғ деб аталарди. М. Исмоилий, Фар-
ғона т. о.

ҚАЗҒОҚ 1 Бошнинг сочли қисмида пай-
до бўладиган майда кипиқлар. Қазғоқ бош
териси қуриганда пайдо бўлиб, кўпинча соч
тўкилишининг асосий белгиси ҳисобланади.
Газетадан.

2 Ипак қурти, ёш бузоқ ва ш.к. нинг
нишхўрт аралаш ахлати.

ҚАЙ сўр. олм. Қайси?; қандай? Қай
вақтда ўқийсиз? Қай маҳалда келдингиз? Қай
даражада? Қай аҳволда? ■ Бир ошно из-
лайдир девона дилим, Қай тараф қарасам —
туман, залолат. Э. Шукур, Ҳамал айвони.
Бувим сўзлар хўрсиниб, Утмишидан ўксиниб:
-Ут ўрдим, машоқ тердим, Қай иш дуч кел-
са қилдим. Қ. Муҳаммадий. Тонгла маҳшир-
да қай юз билан сенга боқаман? Ойбек, Тан-
ланган асарлар.

ҚАЙБИР 1 Баъзи, айрим. Қайбир кун-
ларда? Қайбир кишилар. ■ Улардан қайби-
ри фароғатда, қайбири эса азоб-уқубатда
эканини чуқур тушунди. Газетадан.

2 Ҳар қандай, қайси бир. Бобом бир сўз
десалар-чи, Сўз устидан чиқарканлар. Қай-
бир ишга қўл урсалар, Кечиктирмай қилар-
канлар. Қ. Муҳаммадий.

ҚАЙГА сўр. олм. с. т. Қаерга?, қаёққа?
Қайга кетмоқдасан бунчалар шошиб? А.
Орипов.

ҚАЙД [а. قيد — кишан; тугун; ўлчам,
масофа; рўйхатга киритиш, ёзиб қўйиш] кт.
1 Таъкидлаш; таъкид. Иккинчи дафтарни
қўлга оламан. Бу эса театр тарихининг қим-

матли хазинаси — унутилмас саналар, ноёб фикрлар, қайдлар, таклифлар жамламаси. А. Юнусов, Чинор ва ниҳол.

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Татқид билан айтмоқ, тилга олмақ. *Сиз мени жаҳонгашта, деб тўғри қайд қилдингиз.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *..тарбиявий ишлар дуруст йўлга қўйилмаганлигидан аянчли аҳволлар содир бўлаётганлиги қайд қилиб ўтилди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Академик Отабоев.. бу ёш олим ҳам тиришиб ишлаётганини қайд этган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Ёзиш, ёзиб қўйиш, рўйхатдан ўтказиш; рўйхат. *Қайд дафтари.*

Қайд қилмоқ (ёки этмоқ) Ёзиб қўймоқ, акс эттирмоқ (маълумот сифатида). *Заррабинда ҳар хил ҳашарот, қурт-қумурсқа, илдизларни синчиклаб кўради, янги тугилган кундалигига қайд қилади.* С. Нуров, Нарвон. *-Кимнинг нима дарди борлиги дафтарида қайд этилган, — деди врач.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАЙДА сўр. о.м. с. т. 1 Қаерда?, қайси ерда?, қайси жойда?; қайси томонда? *Купчилик қайда бўлса, тўқчилик шунда булар.* Мақол. ■ *Салим қайда? Чақиринг.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қаёқда 2, 3. *..узоқ сафарга пул керак. Текин қимиз, эт қайда?* Ойбек, Танланган асарлар. *Одамни уялтирманг, сиз айтган санаткорлар қайда-ю, мен қайда?!* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙДАМ с. т. Билмадим, билмасам, қаердан билай. *-Бизнинг қишлоқлик Отақул эмасми? — деди Давлатёр. -Қайдам? Қамиш-кападанман, деб юрарди, ишқилиб.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙДАН сўр. о.м. с. т. 1 Қаердан?, қайси ердан?, қайси жойдан?; қайси томондан?; кимдан? *Қайдан келдинг? Бу гапни қайдан эшитдинг? Юрган йўлдан топади, утирган қайдан топади.* Мақол. ■ *Йўлишга разм солиб, қайдан бошлаш кераклигини ўйлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаёқдан?, қай сабабдан?, қандай қилиб? *Сенинг ишқинг менга қайдан ёпишди! Танамга ўт тушиб, жоним туташди. «Кўшиқлар».*

ҚАЙИЛИШ I Қайилмоқ фл. ҳар. н.

2 Кўча, йўл, сув ва ш.к. нинг бурилиш жойи; муюлиш, қайрилиш, бурилиш. *У қа-*

йилишга етганда, орқасига бир қараб қўйди. Дарёнинг қайилиш жойи.

ҚАЙИЛМА кам қўлл. Қайилган жой, бурилиш жойи. *Эминжон, мана энди, қайилма атрофини қўриқлаб турибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИЛМОҚ с. т. Қайрилмоқ. *Мих қайилиб кетди. Йўловчи чап томонга қайилди.* ■ *Томдан сакрашда қайилиб, тўпиги ўйнаб кетган оёғи ҳадеганда тузала бермай, кейинчалик Бўрихўжа чап оёғини терсроқ босадиган бўлди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚАЙИН I «Ота», «она», «эгачи», «сингил» сўзлари олдида келиб, шу сўзлар билан ифодаланган қариндошларнинг эр ёки хотинга қариндошлик муносабатини билдиради. *Кувёнинг қайин отаси. Келиннинг қайин онаси. Қайин оғам.* ■ *Улар менинг қайин иниларим, камбағал, уятчан кишилар, ўзлари келишдан уялиб, аризаларини мандан юбордилар.* С. Айний, Қуллар.

ҚАЙИН II Шимол томонда ўсадиган, тераксимон тик, пўсти оқ дарахт. *Қадрдон дублар, арчалар, қайинлар гамгинлик билан бош эгиб, орқада қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЙИН III: қайин анор Доналари тўқ қизил, ўртача нордон анор (асосан, Фаргона водийсида бўлади). *Серсув қайин анорнинг шарбатлари энгагимдан тирқираб оқиб кетмоқда.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАЙИНБЎЙИН Эрнинг яқин қариндошлари (унинг хотинига нисбатан) ёки хотиннинг яқин қариндошлари (унинг эрига нисбатан).

ҚАЙИНЗОР Қайин дарахтлари билан банд ер, жой, майдон.

ҚАЙИР I [a. قعير — чуқур, теран] Водий тубининг, дарё тармоқлари ва сунъий каналлар этаклари (қирғоқлари)нинг дарё тошганда сув босадиган жойлари; ерости суви юқори (юза) бўлган ерлар. *Зарафшон дарёси қайирида, яъни дарё суви босадиган ўтлоқ ерларда ҳам ботқоқликлар бор.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида. *Ибтидоий суғориш деҳқончилиги билан бир қаторда қадимги хоразмликлар қайирларда.. деҳқончилик қилганлар.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бу — дарё ўртасидаги оролчами? Биз бу ерларни ўрта қайир деймиз.* Газетадан.

ҚАЙИР II шв. Қовун экиладиган бӯз ер.
ҚАЙИРМА I Қайриладиган, қайтариладиган; букиладиган; буклама. *Қайирма пичоқ.* ■ *Қайирма ёқа кўйлак устидан Кишиб олган янги чопонни.* Э. Раҳим, Янги қадам.

2 Эгилган, букилган, қайрилган. *Узун ёғоч бошига боғланган қайирма учли ўтқир темир ойдинда ялтирарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Тепки (милтиқ, тўппонча ва ш.к. да).

ҚАЙИРМОҚ I Букиб қаватламоқ, букиб қаватлаб қўймоқ, қайтармоқ, *Гиламни қайириб қўймоқ.* *Дастурхоннинг четини қайириб босмоқ.* ■ *Этиги лой бўлгандан, Йўлчи танчага ўтирмай, наमतнинг учини қайириб, пастроққа чўккалади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Енглари шимарилган Комилжон, этагининг пешини қайириб олган Давронов энг олдинда борарди.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Эгмоқ, букмоқ, эгиб, букиб қийшайтирмоқ. *Михни қайирмоқ.* *Дарахнинг шохини қайирмоқ.* ■ *Ер кетмоннинг бетини қайирадиган даражада тош-метин бўлиб муздади.* С. Анорбоев, Оқсёй. *Фуломжон кўрди-ю, шарпа ваҳимини ҳам унутиб, шохларни икки ёнга қайирди-да, орасидан суқилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Эгиб, букиб ёки буриб, бирор томонга қайтармоқ ёки синдирмоқ. *Қўлларини қайирмоқ.* ■ *Жўхорини амакимнинг ўғли учдан бирга қайириб, уқалаб келтириб берди.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

4 Бурмоқ, буриб, бирор томонга йўлламоқ, бошламоқ, янги изга солмоқ. [*Очил ака:*] *-Бу ҳазил гапми? - деди-да, бригадаси томон отининг бошини қайирди.* А. Ҳайитметов, Пўлат бармоқлар. *Оқбўранинг ярмини эмас, тўртдан бирини қайириб келганимиздай, қишлоғимиз - қўл, ўзимиз - ўрдак бўлардик-ку!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 *кўчма* Ёмон йўлдан қайтармоқ; ўз йўлига солмоқ. *Ҳой, калла.. Эр деганни хотин қайириб олиши керак. Ҳозир қайириб олмасанг, кейин ҳолингга маймунлар йиғлайди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Баъзи бир амал эгаларининг оғзини мойлар, агар.. райондан чиққан бирортасини шундай сийлай олса, «Қайирдим, бу энди ўзимизнинг одам», деб кўп талтаяр эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

6 Қайтариб олмоқ, олиб, ушлаб, чегриб қолмоқ. *Қарзимни қайириб қолди.* ■

Булар [косиббачалар].. чойга, нонга, ўтинга, туз-қалампирга ортиқча пул тўлаб кетар эдилар. Албатта, мен уларни ўз чўнтагимга қайириб қолар эдим. Ф. Фулом, Шум бола.

Шохини қайирмоқ (ёки синдирмоқ) Бирор ёмон ниятдан ваз кечишга мажбур қилмоқ; таъзини, адабини бермоқ. [*Мураттар:*] *Бир ялангоёқ Пўлатнинг шохини қайиролмаган йигит осмондаги юлдузга қўл чўзса, қизиқ бўлар экан.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. **Қайириб ташламоқ** 1) жеркиб, силтаб ташламоқ, қаттиқ ушқириб, гапини бўлмоқ. *-Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тахтада нима гуноҳ! Ёқма! - деди Фуломжон. Лекин қози уни қайириб ташлади: -Оғзингни юм, бетавфиқ!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) баланд келиб, (бировнинг гапини, фикрини ва ш.к. ни) рад қилмоқ, беҳудага чиқармоқ. **Қанотини қайирмоқ қ. қанот I.**

ҚАЙИШ I I Пардозланмаган, яхши ишлов берилмаган хом чарм; паст навли чарм. [*Сипоҳлар*] *Оқ қайишдан камар, сўлига қилич осилиб, ўнг томонига тўппонча қистирилган, ҳар қаторда тўрттадан отлиқ келмоқда эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Давидбой узун қайиш қамчисини ҳавога кўтариб, жиловни бўшатди, отлар олдинга интилиб, тарақ-туруқ билан йўртиб кетди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 Турли мақсадлар учун ишлатиладиган узун чарм тасма (камар, тиркиш, боғич ва ш.к.). *Ўқтам этигини аскарча кўнт билан тозалаб, қайишни бўшатиб, кўрпачага ўтирди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *-Улар бир-бирларини қўллашади: ясовулбошини қозикалон, қозикалонни хон, - деди [Аваз] устарасини қайишга қайраб туриб.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Бадиа отининг олдига келиб, уни эркалади, эгар, жабдуқ уриб, қайишларини маҳкамлаб боғлади.* Мирмуҳсин, Мезмор.

3 айн. тасма **3. Вентилятор қайиши.**

ҚАЙИШ II шв. Хамир овқатнинг бир тури: сувда пиширилган хамирни сузма ёки қатиқ билан аралаштириб ейилади.

ҚАЙИШМОҚ I айн. майишмоқ. Отнинг ингичка бели сал қайишиб, унинг устидоги чавандоз аста қайқалди. Ҳ. Фулом, Машғал. *Мингабошининг буйруғи, эрининг ғазабли ҳайқирғи билан қадди букилиб, оёқлари қайиша бошлаган Жўраҳон бир неча*

зум ўзини йўқотиб турди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Бели қайишмоқ 1) айн. майишмоқ. Кўзларингиз хираланиб, белингиздан куч кетганда, елкангиз букчайиб, белингиз қайишганда, оғир ишга буюрганлари тўғрими, ахир. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) бели толиб увушиб, қотиб қолмоқ. *Нигора.. эгарда энгашиб ўтирганидан қайишиб қолган белини энди ростлаган ҳам эдики, қаршидаги буталар орқасидан бир кўппак отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 3) кўчма меҳнат қилмоқ, тер тўкмоқ. *Ерни белингиз қайишиб топангизда, жонингиз ачир эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2) Тоб ташламоқ, букилмоқ. *Тахта қайишиб қолибди.*

3) кўчма Бирор ишга бўй бермоқ, эгилмоқ. *Бас энди, ёта берма. Сал меҳнатга ҳам қайиш.* Ф. Фулом, Тирилган мурда. *..астасекин уй юмушларига қайишяпти бечора.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

4) кўчма Жон куйдирмоқ; бўлишмоқ. *Мансурқори ака камбағал ошладан бўлгани учун, албатта, ўз камбағалига қайишарди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бир хил қизлар бор, қийин аҳволга тушган йигитга кўпроқ қайишади.* П. Кодиров, Қадрим.

Қовурғаси қайишмоқ Ачинмоқ, куйинмоқ. *Синглим учун қовурғам Қайишади, ёр-ёр. «Оқ олма, қизил олма». Йигитсан, қовурғам сенга қайишади..* «Муродхон».

ҚАЙИШҚОҚ Эгилувчан, эгилса ҳам синмайдиган; эластик. *Қайишқоқ металл. Қайишқоқ ёғоч.* ■ *..кичик ва ўрта ёшдаги мактаб болалари гавдасининг суяклари таркибида органик моддалар жуда кўп бўлади, шунинг учун ҳам қайишқоқ бўлади.* «Фан ва турмуш».

ҚАЙИҚ Дарё, кўл ва б. сув ҳавзалари учун мўлжалланган сузиш воситаси. *Эшакли қайиқ. Моторли қайиқ. Қайиқ ҳайдамоқ.* ■ *Мени дарёдан Умурзоқ ота деган чол қайиқда ўтказиб кўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Қайиқлар кўприкка етар-етмас тўхтади. Талабалар қирғоққа чиқишди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАЙИҚСОЗ Қайиқ ясовчи уста.

ҚАЙИҚСОЗЛИК 1) Қайиқ ясаш иши, касби. *Қайиқсозлик қилмоқ.*

2) Халқ ҳўжалигининг қайиқ ишлаб чиқариш билан шуғуланувчи тармоғи. *Қайиқсозлик корхонаси.*

ҚАЙИҚЧИ 1) Қайиқни юргизувчи, бошқарувчи, қайиқ ҳайдовчи. *Кўприк йўқ экан, дарёдан ўтай деб, қайиқчини чақирибди.* *Қайиқчи пул сўраса, полвон муштини кўрсатибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2) айн. қайиқсоз.

ҚАЙЛА 1) Майда тўғралган гўшт ва сабзавотдан қовуриб тайёрланадиган, сўнгра тайёр овқат устига солинадиган кўшимча масаллиқ. *..пиёзлари қип-қизил қовурилган қайлалари мошкичиридан кўзга шинар-шинмас ҳовур кўтарилади.* Ж. Абдуллахонов, Хоналон.

2) шв. Овқатга солиб пиширилган шاپалоқ-шاپалоқ ҳолдаги хамир, шундай хамирли таом. *Аммам боёқиш ёғли қайла қилди. Иштаҳа билан едим.* Ойбек, Болалик.

3) махс. Майда чарм резгилари билан сирачдан тайёрланган куюк, бўтқасимон қоришма (поябзалдўзликда ишлатилади).

ҚАЙЛИҚ шв. Қаллиқ, *Қайлиғинг қани? Ё сен ҳам паранжси ёпинтириб кўйдингми?* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАЙМОҚ 1) Бир неча вақт турган, сақланган сут бетида пайдо бўладиган ёки сутдан сепаратор ёрдамида ёки бошқа йўл билан ажратиб олинган куюк, ёғли маҳсулот. *Куюк қаймоқ. Яхши сутнинг қаймоғи сермоғи бўлади.* ■ *Сутдан қаймоқ, қатиқ, сариеғ тайёрланади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

Қаймоқ боғламоқ 1) бетида қаймоқ қатлами ҳосил бўлмоқ; 2) кўчма бети қаймоқ каби парда билан қопланмоқ. *Сув қаймоқ боғлабди* (яъни юпқа муз билан қопланибди). *Мурabbo қотиб, қаймоқ боғлабди.* **Қаймоқ чой** Қаймоқ солинган чой, қаймоқли чой. *Шодимат.. асалга аралаштирилган сариеққа нонни ботириб, қаймоқ чой билан роса туширди.* А. Муҳиддин, Ошналар. **Қаймоқдек ёқди** Жуда маъкул тушди, жуда ёқди. *Унинг бу сўзлари менга қаймоқдек ёқди.*

2) кўчма Киши ёки нарсаларнинг элг яхши қисми, сараси, асиллари. *Йигитларнинг қаймоғи фронтда.. Лекин иш сустлашгани йўқ.* С. Зуннунова, Олов. *Жуда саз, — қичқирди Ўсаржон. — Сўзинг қаймоғи — танқид!* Ойбек, О.в. шабадалар.

3) кўчма Бирор иш, нарса ва ш.к. нинг натижаси, ҳосили, хулласи. *Ернинг қаймоғи — меҳнат қилганники.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Қаймоғини олмоқ 1) сутнинг қаймоғини ажратмоқ; 2) кўчма натижасини ёки хулласини олмоқ. *Бир йиллик меҳнатимизнинг қаймоғини оладиган вақт келди.*

4 с.т. Сув бетига ялпоқ тош ёки бошқа нарсани отганда, янгиқ бир неча бор сув бетига тегиши, шу тегишдан ҳосил бўладиган ҳолат. *Нодир билан Музаффар пастроқда ким кўп «қаймоқ» қилиш ўйнашарди. Нодир.. яссироқ тош олиб, сув оқимига қарата отар, тош эса сув юзиди сакрай-сакрай, беш-олти «қаймоқ» ҳосил қиларди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚАЙМОҚДОН Қаймоқ солинган, солинадиган идиш. *Беш тийинга ярим қаймоқдон қаймоқ, икки тийинга битта обинон олиб, бир чеккага чўнқайиб, қаймоқ ея бошладим.* Ғ. Фулом, Шум бола.

ҚАЙМОҚЛАНМОҚ 1 Қаймоқ боғламоқ (сут ҳақида).

2 кам қўл. Қаймоқ тегиб мойланмоқ.

Лаби (ёки оғзи) қаймоқланди Лабига қаймоқ тегди; қаймоқ еди. *Бойвуччинг қизил лаби қаймоқлансин деб, Илк саҳардан оқшомгача пода боқасан.* Ғ. Фулом.

ҚАЙМОҚЛАШМОҚ с. т. 1 Куюқ суҳбатлашмоқ, гурунглашмоқ, куюқ суҳбат билан вақт ўтказмоқ. *Муроджоннинг буваси у билан қаймоқлашгани-қаймоқлашган.* Н. Мақсудий, Умидли бола. *Икки дўст то пешингача қаймоқлашиб ўтирдилар.* С. Сиёев, Аваз. *..Узи бир эсонон билан қаймоқлашиб турарди.* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

2 кўчма Куюқлашмоқ; кучаймоқ; кўнгилли, ёқимли тус олмоқ. *Ўртада гап қаймоқлашиб, Иброҳимхўжанинг тузоғига Муҳаббатхон, Муҳаббатнинг тузоғига Иброҳимхўжа илинган экан.* «Муштум». *Тоштемринг Иван ака билан дўстиги тагин ҳам қаймоқлашди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚАЙМОҚЛИ Қаймоғи бор; қаймоқ солинган. *Қаймоқли нон.*

ҚАЙМОҚХҲҮР Қаймоқ ейишни яхши кўрадиган; қаймоқни кўп ейдиган. *Қаймоқхўр одам.*

ҚАЙМОҚХҲҮРЛИК Мириқиб, тўйиб қаймоқ ейиш, қаймоққа тўйиш. *Қаймоқхўрлик қилмоқ.* ■ *-Бахтимизга бобо фермада эканлар, юр, қаймоқхўрлик қиладиган бўлдик, — дедим Муродга.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ҚАЙНАМА 1 Катта сой, дарё ва ш.к.нинг сув уюрмаланиб, қайнагандай варақлаб турадиган жойи; гирдоб. *Амударёда тош йўқ ҳисоб. Аммо гирдоб — қайнамалар жудажуда кўп.* Газетадан.

2 махс. Ариқ сувини йўл остидан ўтказиш учун мўлжалланган гидротехника иншооти. [Сув] *Қайнама — бетон ҳовузчалар орқали ерости қувурларига қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди.* Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. *Қайнама қуришда ёгин сувлари ҳам ҳисобга олинади.* «ЎЗМЭ».

ҚАЙНАМОҚ 1 Кучли иссиқдан кўпириб, буғланиб вақирлаб турмоқ. *Юз градус иссиқликда сув қайнайди. Қозонда шўрва қайнамоқда.* ■ *Бақирлаб қайнаётган дорини биров қошиқ билан шопириб турди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши.

2 кўчма Қайнаган ҳолатни билдирувчи товуш чиқармоқ (ичида сув, суюқлик бўлган идиш ҳақида). *Самовар қайнади. Тикилган қозон қайнамас.* Мақол. ■ *Печка устида учта котелок [қозонча] буғ бурқштириб, шақирлаб қайнарди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 кўчма Худди қайнаган кўринишли ҳолатда бўлмоқ; отилиб чиқмоқ (булоқ, дарё кабилар ҳақида). *Аммо дарё қайнар, кўпирар — Тўнка остин ялаб ўпирар.* «Муштум». *Қадимий чинор тагида чойхона, унинг ҳовлисида биллурдек тиниқ чашмалар қайнаб ётади.* Газетадан. *Қайнаб тошсин нефть булоқлари.* Ё. Мирзо. *..уларнинг ҳозирги ҳолларини сезиб ётган Кумушнинг-да қайнаб чиққан кўз ёшлари икки чеккасидан ёстиққа оқиб туша бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Пишмоқ, пишиб ейишли ҳолга келмоқ. *Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас.* Мақол. ■ *Декчада сабзи-пиёз ҳам мириқиб қайнади.* Ҳ. Фулом, Машъал. [Пулдорларнинг] *Қоринлари тўқ. Бола-чақалари роҳатда, уйларида қазии-қарта қайнайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 кўчма Ачимоқ, бижғимоқ, ачиб-бижғиб бижирламоқ; шу тариқа етилмоқ. *Бочкага босилган узум қайнай бошлади.* ■ *Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўзалар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан тирликлик қилувчилар ҳам йўқ эмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 кўчма Кучли хатти-ҳаракатли, кўзғалган, тўлқинланган ҳолатда бўлмоқ (кўпчилик одамлар ҳақида). Султонмурод қайнаган оломон ичида туртки еб, босилиб, эзилиб, узоқ юрди. Ойбек, Навоий. Кун совуқ, лекин бозор қайнарди. Ойбек, Улуғ йўл.

7 кўчма Кучли, қизгин тус олмақ. Дала-ларда иш қайнайди: кимлар пахта теради, кимлар беда уради, кимлар шудгор қилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уста Ҳазратқулнинг қурилиш майдончасида ҳам меҳнат қайнайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

8 кўчма Жаҳли, асаби кучли кўзғалмоқ. Телефон дастасини қўлол ҳаракат билан, пешонасидан тер чиққунча айлантиради-да, жавоб ололмай қайнаб кетади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

9 кўчма Айрим сўзлар билан бирикиб, шу сўзлар англаган нарсанинг кучли, ортиқ даражада бўлишини билдиради. Ичида қайнаган ҳислар булоғи қўлига қалам олди-ди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен унча-мунча бепарво қизлардан, деб юрсам, ичида шунақа фикрлар қайнаб ётган экан. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Жапақнинг миясида саволлар қайнаб тошди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қис-саси. Ростини айтсам, шу замонда гап-сўз қайнаб кетган, лекин бировининг ҳам маъно-си йўқ. Ойбек, Танланган асарлар.

10 кўчма Ниҳоятда исимоқ; «ёнмоқ». Кун қайнаб кетган. Тўрт томонни ёндириб ётган саратон оловининг тафти чалла ичка-рисига дам-бадам урилади. «Ёшлик».

11 кўчма Кўп миқдорда тикилиб кетмоқ. Булоқда балиқ қайнаб ётибди. ■ Бу коридорда танаффус вақтида одам қайнайди. П. Қодиров, Уч илдиз. Ҳовлига чиққанда, катта ҳовли хотинлар билан қайнар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Ичи қайнамоқ Дикқати ошмоқ, асаби кўзгамоқ. Қаршибой ота.. саломатлигини йўқотган ошнасига озор беришни истамаса ҳам, ичи қайнаб кетди. Ҳ. Назир, Сув гадо-си — оқпадар.. Унинг ишига разм соларкан, ичи қайнаб кетгудай бўларди-да, жаҳли чиқиб: — Ё ҳайдаб юбораман, ё чаққон ишла-ни ўргатиб қўяман, — дерди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Шўри қайнаб айн. шўри қуриди қ. шўр. — Яна камбағалларнинг шўри қайнайди денг.. — деди Йўлчи ғазабланиб. Ойбек, Танланган асарлар. Қони қайнамоқ 1) қони жўш урмоқ. Томирларда қони қай-

наб, кўзларидан ўт чақнарди, мушак гўшт-лари пўлатдай қотиб кетган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 2) қаттиқ жаҳли чиқмоқ, тутақмоқ. Самандаровнинг қони қайнаб кетди: — Мундай гапирсангиз-чи. Забон борми!? А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАЙНАНА Қайин она (эрнинг онаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг онаси унинг эрига нисбатан). Фотиҳа ўқилиб, куёв қайнамага узр айтди. А. Қодирий, Ҳўтан кунлар.

ҚАЙНАТА Қайин ота (эрнинг отаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг отаси унинг эрига нисбатан). Эри ва нодон қайнатасидан тухматга қолганида, Журахон уни [Ҳафизани] ҳимоя қилиб, судда бир соат гапирган. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Сидиқжон қайнатаси Зуннунхўжанинг «Сиз менинг ҳам куёвим, ҳам ўғлимсиз», деганини эслаб, кулиб қўйди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАЙНАТМА 1 Қайнатиб, яъни қовурмасдан пиширилган, тайёрланган (асосан, таом ҳақида). Қайнатма шўрва.

2 махс. Қайнатиб тайёрланган нарса, дори. Қадимдан гулхайрининг қайнатмаси билан кўкйўтал, ўпка шамоллаши.. каби касалликлар даволанган. Газетадан.

ҚАЙНАТМОҚ Қайнамоқ 1, 2, 4, 5, 8, 9 фл. орт. н. Сув қайнатмоқ. Чой қайнатмоқ. Шўрва қайнатмоқ. Савовар қайнатмоқ. Қонини қайнатмоқ. ■ Назаровнинг муваффақиятлари унга тинчлик бермади, ғазабини қайнатарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЙНАҒА Қайин оға (эрнинг акаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг акаси унинг эрига нисбатан). Ишқ завқидан чала маст бўлган Лаъли чўзиқ-чўзиқ хуррак тортаётган эрини аллақачон унутиб юборганидек, қайнағасининг айвондан тикилиб турганини ҳам сезмади. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚАЙНИ Қайин ини (эрнинг укаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг укаси унинг эрига нисбатан). Эрталабки чойдан сўнг уста Олим ўзининг қайниси билан.. ипакка оҳор бериш ила овора эди. А. Қодирий, Ҳўтан кунлар.

ҚАЙНОВ Қайнамоқ фл. ҳар. н. Қайнови тиниб ётган қозон.

Бир қайнови ичида (ёки кам) Ақли пастроқ, етишмайдиған; думбул.

ҚАЙНОҚ 1 Қайнаган, қайнаб турган; куйдирадиган даражада иссиқ. *Қайноқ сув. Қайноқ шўрва. Қайноқ чой.*

2 Ҳарорати баланд; ҳароратли, иссиқ. *Қизининг ҳасратини тушунган она унинг қалин сочларини, қайноқ пешонасини силай бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Шербекининг қайноқ нафаси урилганиданми, Нигоранинг юзлари ловуллаб кетди. С. Анорбоев, Оқсой.*

3 кўчма ЖУш урган, авж олган; қизғин, жўшқин. *Қайноқ иш. Қайноқ меҳнат. Қайноқ жанг. ■ Тўғонбек.. қайноқ сиёсий курашларга.. боши билан шўнғиди. Ойбек, Навоий. Шу қайноқ вақтда чўққайиб, бир пиёла чойни юз қултум қилади. Ойбек, О. в. шабадалар.*

4 кўчма Кучли, кучайган, тўлиб-тошган, ошиб-тошган. *Қайноқ ғазаб. Қайноқ қасос ҳисси. ■ Ҳозир уларнинг дийдор кўришлари, биринчи марта бошларидан кечираётган қайноқ туйғулари.. ҳар қандай ўпичлардан кўра баландроқ, софроқ эди. П. Қодиров, Уч илдиз.*

5 кўчма Куч-ғайратга тўлган, куч-ғайрати тўлиб-тошган; оловли, ўтли, оташин. *Қайноқ ёшлик. Қайноқ юрак. ■ Бу қайноқ ёшлар.. Шодлик ёши, учрашув ёши. Иккимизнинг қалбимизни ҳам Қиздирарди зафар қуёши. Уйғун.*

6 кўчма Одамлар билан тўлиб-тошган, одамлар ғўжгон ўйнаган. [Йўлчи] *Икки кулоч арқонни белбоғ устидан бойлаб, ҳаммоллик қилиш учун бозорнинг энг қайноқ жойига борди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАЙНСИНГИЛ Қайин сингил (эрнинг синглиси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг синглиси унинг эрига нисбатан). *Улар [Нурунинг келиндошлари] шошиб-пишиб ўринларидан туришиди-да, қайнсингилни қарши олиш учун ҳовлига туришиди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАЙНЭГАЧИ Қайин эгачи (эрнинг опаси унинг хотинига нисбатан ва хотиннинг опаси унинг эрига нисбатан).

ҚАЙРАЛМОҚ 1 Қайрамоқ фл. ўзл. ва мажж. н. Яхши қайралган пичоқ.

2 Тобланмоқ, чиниқмоқ. *Меҳнатда қайралган йигит.*

ҚАЙРАМОҚ 1 Тош ёки бошқа нарсага ишқаб ўткирламоқ, чархлаб, ўткир, кескир қилмоқ. *Устарани қайрамоқ. Пичоқ қайра-*

моқ. ■ Этигининг қўнжидан пичоқ чиқариб, пиёланинг орқасига қайрай бошлади. Т. Алимов, Одамсиз уйлар.

2 кўчма Пешламоқ, ўткирлаштирмоқ. *Иродани қайрамоқ. Онгни қайрамоқ. ■ Кўпчилик ўртасида гапира олсанми? Лабдаҳанни бир қайраб, ишга солгин бўлмаса, ука. П. Турсун, Ўқитувчи. А. Қодирий юқорида номлари саналган газета-журналларда фаол иштирок этиб, қаламини қайрайди. Газетадан.*

3 кўчма Бирор кимса, ташкилот, мамлакат ва ш.к. ни бошқасига қарши гиж-гижламоқ, тезламоқ, хезламоқ, оёқлантирмоқ. [Сухсуров:] *Идорадаги душманларим сизни ҳам қўлга олганини, менга қарши қайраб солганини билардим. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Ҳаммани раисга қарши қайраб қўйиб, энди ётиғи билан гаплашмоқчимисиз?! «Муштум».*

Тишини қайрамоқ 1) ейиш-ичишга тайёрланмоқ, дам сақламоқ. *Тишингни қайраб тур, ука, сал қўл бушасин, катта тўй қилиб бераман. Атайлаб битта хумга чаросни босиб қўйдим!* Ойбек, О.в. шабадалар; 2) ўч олиш мақсадида ёки, умуман, ёмонлик қилиш ҳаракатида бўлмоқ, шунинг пайида бўлмоқ. *Душманлар писиб юрган бўлсалар ҳам, алам ичида тишларини қайраб юрибдилар. П. Турсун, Ўқитувчи;* 3) умуман, бирор нарса хатти-ҳаракатида, илинжида, истагида бўлмоқ. *Йигитларнинг сараси чўлга қайраган тишин. Р. Бобожон. Янги машинада мунча пахта тераман деб, пул, орден, мукофотларга тишини қайраб юрганлар ундан кўп. С. Нуров, Нарвон;* 4) кам қўлл. *ғазаб билан тишларини ғижирлатмоқ. Арслонкул тишини қайраб, Тўғонбекка ўқрайди-да, тез юриб кетди. Ойбек, Навоий.*

ҚАЙРАҒОЧ Ёғочи қаттиқ, шоҳлари тигиз жойлашган, барги майда ва тўқ рангли, қалин соя берадиган, сувсизликка чидамли дарахт. *Бир боғ жўҳориюя аравага ўқ бўлмайди, лекин битта қайрағоч бўлади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қурғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири майда баргли қайрағочдир. Ж. Абдуллахонов, Орият. Тут ёғочдай мевали онам, Қайрағочдай мевали онам.. «Оқ олма, қизил олма». Яқиндагина уст-бошини тузатиб, қорамтир кўк тусга кирган қайрағоч дарахтлари.. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ҚАЙРИЛИШ 1 Қайрилмоқ фл. ҳар. н.

2 Йўл, ариқ, дарё ва ш.к. нинг бурилиб, ўз йўналишини ўзгартирадиган жойи; қайрилиш, бурилиш. *Маҳаллага қайрилишда, гўё уни кутиб турган каби, элликбоши Олимхон учраб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Шарқдан узоқ йўл босиб келган поезд.. разъезд қайрилишига етганда.. тун қоронғисида кўздан ғойиб бўлди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.*

ҚАЙРИЛМА 1 Ёйсимон эгилган, ёйсимон эгилиб, қайрилиб турадиган. *Усмонжонни кўраан Адолат секин кўзини настга олди. Узун қайрилма киприklar соя ташлади. С. Зуннунова, Гулхан. Чакка сочларини қўнғир қилиб, пешонаси устига ярим ойдек қайрилма гажак тушириб юради. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

2 Қайриладиган, қайтариладиган, йигма. *Қайрилма сопли пичоқ.*

3 Қайтариб қўйиладиган, қайтарма. *Мирза Баҳром қайрилма ёқа жужунча камзулининг қўйин чўнтагидан кичкина дафтарча чиқариб, Тавҳидийга берди. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.*

ҚАЙРИЛМОҚ 1 Қайирмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Китобнинг варағи қайрилиб қолибди. Мих қайрилиб кетяпти. ■ Эҳе, машиналик тўла темир асбоб. Бир хили ўроққа ўхшаб тиғи қайрилган. Х. Назир, Чўл ҳавоси. [Саодат] Ҳосили қўплигидан шохи ерга қайрилиб тушган олма дарахтларига узоқ тикилди, нималарнидир ўйлади. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. Булбули гўё эдим, синди қанотим қайрилиб, Не гуноҳим бор эди — қолдим онамдан айрилиб. С. Абдулла, Тоҳир ва Зухра.*

2 Бурилмоқ, ўгирилмоқ. *Эркак тўнига яхшироқ уранди-да, орқасига қайрилиб, уй томон йўл олди. Н. Аминов, Суварак. Қутидор ҳовлисига қайрилар экан, бек билан хайрлашди. А. Қодирий, Уттан кунлар. Тозилар қайрилди келган йўлига, Офтобой эргашди тозиларига. «Рустамхон». Ҳуломжон тўхтаб, орқасига қайрилди. Мадаминхўжа етиб келди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Букилмоқ, букчаймоқ; мунқаймоқ. *Бағри тош қайрилма қош менга насиб қилгаймикин, Ёки қаддим қошидек ҳажрида қайрилгаймикин. С. Аҳмад, Ҳукм.*

4 *кўчма* Эътибор бериб қарамоқ, парво қилмоқ, илтифот кўрсатмоқ. *Қайрилма-*

ганга қайишма. Мақол. ■ Сен қайрилсанг мендай мунглиғ ҳолига, Билмайман кетдими Оқтош элига. «Рустамхон». Ким бизга қайрилди, Очлик, қаҳат тўрт томон. Миртемир. [Рокия:] Вой, юртда нима кўп, қиз кўп. [Турғун:] Кўп бўлган билан биронтаси қайрилиб қарамаса. Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

Пихи қайрилган қ. пих 1. *Пихи қайрилган тафтишчилар ҳам бирон марта камомат тополмаганлар. Й. Шамшаров, Тошқин.*

ҚАЙРОҚ 1 Кесувчи асбобларнинг тигини ўткир қилиш учун ишлатиладиган, одатда, узунчоқ ва япалоқроқ силлиқ ёки махсус ишланган тош. *Тош туз туйиладиган ўғир ичидан узун қайроқни олиб, пичоқни қайрай бошлади. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. Касбим — сартарошлик. Битта қайроғу битта устара дастмоя.. Газетадан.*

2 Жисми содоланувчи урма чолғу; раққос(а)лар қўлда шиқирлатиб ўйнайдиган бир жуфт чўзинчоқ (қайроққа ўхшаш) тош. *Шермат билан Алишернинг ёғочоёқда туриб, қайроқ билан уфорига ўйнашини айтмайсизми?! М. Қодиров, Асака дорбозлари. Хоразм қайроқлари яна қайси халқ қўлида шундай жаранглаши мумкин? «Шарқ юлдузи».*

3 (3-ш. эгалик шаклида — **қайроғи**) *кўчма* Умуман, ўткирловчи, чархловчи нарса. *Китоб — ақл қайроғи. Қўлнинг кучи бирни енгса, билимнинг кучи мингни енгади. Шўҳрат, Шинелли йиллар.*

4 *айн. қайроқи.* *У қайроқ бугдой унидан ёғли патир, сомса ёнди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚАЙРОҚБОЗ Қайроқ шиқирлатиб ўйновчи раққос(а).

ҚАЙРОҚБОЗЛИК Қайроқ шиқирлатиб ўйнаш, қайроқ билан рақс тушиш.

ҚАЙРОҚИ 1: *қайроқи ер (ёки тупроқ)* Тоғ этакларида тош қатлами устида пайдо бўлган, соз тупроқли, деҳқончилик учун яроқли ер. *Тоғлик районларда ва тоғ этакларидаги районларда, қайроқи ерларда бовдорчилик, узумчиликни, полизчиликни ривожлантиради. Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. Қайроқи экин Шундай ерларга экиладиган экинлар.*

2 Шундай ерларда, Ўзбекистонда ва, умуман, Ўрта Осиёда етиштириладиган йирик бугдой нави. *Қайроқи бугдой. ■ Мана, Элгелди бовур, қизинг супрасига яратиб тур-*

син, қайроқи ун.. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 *кўча с.т.* Юқори сифатли, ишлов берилган нарсаларга нисбатан қўлланади. *Катта тажрибаси, кенг билими.. халқ мақоллари ва маталларидан, қайроқи сўз ва ибораларидан моҳирлик билан фойдаланишига имкон бермоқда.* Газетадан. *Анави нақшинкор, қайроқи балконларни айтмай-сизми! Гултанжаралари ипакдан тўқилган каби.* С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. *Иккала ҳамдард, Пирзоданинг таъбирича, қайроқи қорадоридан данак миқдоридо отишиб, кейинидан чоҳсўрликка тутилишиди.* «Шарқ юлдузи».

ҚАЙРОҚТОШ 1 айн. қайроқ 1. *Ёрмат қизидан хурсанд бўлди.. Пичоқ, қайроқтошни ва гўшт-мой солиш учун тоғораларни тозалаб, тайёр қилишни буюрди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Силлиқ ёки қайраб, чархлаб, махсус шакл берилган тош. *Угапирар экан, Петербург шаҳрининг майда қайроқтошлар терилган кенг-кенг кўчалари.. кўз олдидан ўтарди.* Ж. Абдуллахонов, Түфон.

ҚАЙСА Бутунлигича данаксиз қуритилган ўрик. *Қайса тайёрлаш учун яхши пилган ўрик, данаги билан 2-3 кун сўлитилгач, данаги мева банди ўрнидан сиқиб чиқарилади ва.. қуритилади.* «ЎЗМЭ».

ҚАЙСАР [а. قيسار – подшоҳ < лот. caesar < Caesar – Рим императори Гай Юлий Цезар номидан] 1 *от Рум подшоси; умуман, подшо, ҳоқон. Жаҳоннинг фотиҳи Искандар, Рум қайсари, қотил Чингиз.* Ғ. Фулом. *Урушга кирганди – қоплон юрагинг, Қайсар сифат болам, қайдин бўласан?* «Рус-тамхон».

2 *сфт.* Тутган ерини кесадиган; ўжар, тихир, терс. *Қайсар бола.* ■ *Тура қолинг, энди жуда пайти, одам бунчалик қайсар бўлмайди. Узр сўранг, узр.* Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон. *Қайсар Зухрага гап уқтириш қийинлигини билган Йўлдош юк халтасини елкасига осди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

3 *кўча* Киши иродасига бўйсунмайдиган; ўжар, асов. *Қайсар табиат.* ■ *Қайсар сув яна кўтарилди бошлади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Лекин фактлар қайсар нарса, уни хаспўшлаб бўлмайди.* А. Эшонов, Ҳ. Умаров, Одамларни ўйлаб.

ҚАЙСАРЛАНМОҚ *кам қўлл.* Қайсарлик қилмоқ. -*Сиздақанги раисдан-чи тўққизтасини шу столда, ҳа, шу столда кўрдим, – деб Денисенко қайсарланди.* И. Ўктамов, Сирли қотиллик.

ҚАЙСАРЛИК Ўз билганидан, тутганидан қайтмаслик; ўжарлик. -*Нима десангиз денг, ойижон, барибир унга [Холдорга] теемайман, – деди қайсарлик билан Малика.* Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда.

Қайсарлик қилмоқ Ўз билганида, тутганида туриб олмоқ, ўзганинг айтганига, йўлига юрмаслик. *Дастлабки кунлардаги сўроқлардан натижа чиқмади. Қобил қайсарлик қилиб, ўз сўзида туриб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Терговчи, гапи мўлжалга текканини сезди, энди бобо қайсарлик қилиш фойдасизлигини тушуниб, ҳамма гапни айтиб беради, деб кутган эди.* С. Юнусов, Қутилмаган ҳазина.

ҚАЙСИ *сўр. олам.* 1 Бир неча киши ёки нарсадан биттасини аниқлаш учун бериладиган сўроқни ифодалайди. *Отабек гангиг, шошиб сўради: –Қайси қизига унашиб келдингиз? –Қутидорнинг ёлғиз қизига! – деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қаймоқни бир ялаб, қайси шаҳарнинг қаймоғи эканини айта оласизми? Мен дарров айтаман.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти – бир бутун.

2 Киши ёки нарса белгиси, хусусияти, сифати ҳақидаги сўроқни ифодалайди: қандай, қанақа. *Иккинчи эҳтимол: Гулнорни олиб қочганлар. Жиноятчи чиркин қўллар бор! Улар ким? Қайси мақсад билан бу жиноятни бажарадилар? Буни билмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. *Сен қайси йўлдан бошласанг, шу йўлдан юраман.*

Қайси бир гум. *олам.* Кимлиги, қандай, қаерда ёки қачонлиги номатълум; аллақайси, аллақандай, аллақаерда(ги). *Қайси бир куни. Қайси бир шаҳарда.* ■ *Қайси бир ковакда чумчуқ болалари чирқиллайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..беш-олти йил бурун қайси бир идоранинг извошини минар экан..* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Қайси куни* Бундан бир неча кун аввал; тунов куни. *Қайси куни Худойқулнинг янги қўйлак-иштонда қувончи ичига сиғмай юрганини кўриб, кўзларимдан ёш чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қайси куни отаси, «Иккинчи теримга туша-*

миз», дегандек бўлиб эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЙСИКИ 1 боғл. Бош гапдаги бирор отни (кўпинча эгани) аниқлаб келадиган эргаш гапни бош гапга боғлаш учун хизмат қилади. *Бешкапа қишлоғидаги бирдан-бир аёл, қайсики юз процент тушунмаган.. Туфанисо Мелиева қишлоқнинг отидан норози бўлиб, шундай деган эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 калл. айн. қайси **1**. *Қайсики қишлоққа тушар отидин, Элни йиғиб, воқиф этар зотидин. Муқимий.*

ҚАЙТ [а. قى — қусиш; қусуқ]: **қайт қилмоқ** с. т. Кўнгил айниб, еган-ичганини қайтариб ташламоқ; қусмоқ. *Пиёз ҳидиданми, оғзидан кўпик чиқа бошлади, сал ўтмай қайт қилиб юборди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Қиз ўпкаси оғзига келгандек, нафаси бўғилиб, қайт қилолмай тўлғана бошлади. А. Мухтор, Чинор.*

ҚАЙТА 1 Янгидан, бошқатдан, яна (аввал мавжуд бўлган ҳаракат, ҳолатнинг давоми, янгидан юз бериши маъносига). -*Саодатхон эндигона ёнган зонтини қайта очди. С. Зуннунова, Янги директор. Муяссар қабристондаги бойўғлининг ваҳимали «хув-хув»лашидан уйғониб кетди-да, қайта ухлай олмади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Лолалар бироз уринқираган, аммо вазадаги сув унга қайта ҳаёт бахш этган эди. «Гулдаста».*

2 Такрор ҳолда, такроран, яна. *Фафур Ғулом билан бир кўришганимча, қайта учрашишга жўрғат қилолмай юрардим. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Темиржон кетишни ҳам, қайта кўнғироқ тугмасини босишни ҳам билмасди. Ж. Абдуллахонов, Орият.*

3 Аввалгисидан фарқли ҳолда, маълум ўзгаришлар билан; бошқатдан. *Навоий бу бинони қайта ишлатган: биринчи маротаба шарқ нақшошчилигига хос ранг-баранг нақшин гулларни фазатган. Мирмуҳсин, Меъмор..карнизни фазат тўрт энлик чиқарилганлиги учун ёмғир-чочин девор сувоқларини ювиб кетади, деб томини қайта ёпар эмишимиз. «Муштум». Коридорлар.. фан кабинетлари юксак дид билан қайта жиҳозланди. Газетадан.*

4 (снқ. сонлар билан) Марта, карра. *Пулни икки қайта санамоқ. ■ У чоқларнинг лаззатини шунда яна бир қайта ялагандек,*

лаблари титради, юраги урди. Ойбек, Танланган асарлар. Отабек тўғрисидаги ташвиш бояғидан ўн қайта ортган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 айн. қайтага. *Қайта бизниқига бора қолайлик. ■ Кутилган пайт келди. Лекин ёмғир ва шамол бўлгани қайта яхши бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Гапиринг, изза қилинг. Болалар мактабда ўқиб, қайта бевош бўлиб кетяпти. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

Қайта ишлаш 1) ишлаб, тузатиш, ўзгартишлар киритиш, шу мақсадда ишлов бериш. *Асарни қайта ишлаш. Мақолани қайта ишлаш. ■ Ўзгириш ишида киностудиянинг монтаж, овоз, фильмни қайта ишлаш ҳамда мураккаб съёмка цехлари фаолият кўрсатади. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш; 2)* янги маҳсулот олиш мақсадидаги иш(лар)ни амалга ошириш. *Хомашёни қайта ишлаш. Нефтни қайта ишлаш. ■ Бир грамм соф радиий олиш учун бир неча тонна уран рудасини қайта ишлашга тўғри келади. «Фан ва турмуш». Қайта қуриш 1)* маълум ўзгартишлар киритиб, қайтадан қуриш. *Бинони қайта қуриш; 2)* бирор системани янгилик асосига ўзгартиш, ўзгартишлар билан қайтадан тузиш. *Ўрта ва олий мактабларни қайта қуриш учун маълум вақт ва катта иш талаб қилинади. Газетадан.*

ҚАЙТАГА 1 Аксинча, билъакс. *Онахон бу гапга парвосиз қаради, қайтага чехраси очилди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Мен сиздан ҳеч синам йўқ. Қайтага бошоғриқдан қутулдим. С. Нуров, Нарвон.*

2 Яхшиси, ундан кўра. *Бизники мана шу бурқандаги эшик.. Қайтага букун бизникида қолсангиз бўлмасми-а? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚАЙТАДАН рөш. Янгидан, бошқатдан. *Қайтадан ёзмоқ. Қайтадан ишламоқ. Қайтадан тикламоқ. Қайтадан қурмоқ. ■ Мактуб унинг [Кумушининг] юрак жароҳатини қайтадан тирнаб ташлаган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Терговни қайтадан бошлаймиз, қишлоқдан кетиб қолманг, — деди терговчи. С. Анорбоев, Оқсой. Бектемир чувалган пайтавасини ечиб, болдирларини ишқалаб, қайтадан аскарчасига ихчам уради. Ойбек, Куёш қораймас.*

ҚАЙТАЙ(ИН) шв. Нима қилай, қандай қилай, қўлимдан нима келарди, иложим қанча. *Қайтай, хафа қилдим сендай қўзим-*

ни. «Рустамхон». Қайтайин, бошима бўлди қиёмат, Кеча-кундуз ишим оху надомат. «Равшан».

ҚАЙТАЛАБ айн. маргалаб. Уч қайталаб кир ювди. Газетадан. Сиз билан отамга муддаомни неча қайталаб айтдим-ку.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙТАЛАМОҚ 1 Такрор айтмоқ ёки қилмоқ; такрорламоқ, қайтармоқ. - Уч кишига танҳо ўзи? — қутидор ишонмаган эди. - Азаматнинг ёлғиз ўзи, — деб уста Олим илгариги сўзини қайталади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Такрорланмоқ, қайта содир бўлмоқ. Касали яна қайталади. Қайталайдиган касаллик.

ҚАЙТАЛАНМОҚ айн. қайталамоқ 2. Қайталанадиган терлама. Касалликнинг қайталаниши.

ҚАЙТАМАН шв. Қандай қиламан, нима қиламан. Так-так-а ҳо-ҳо, ўзбеки(нг) оти, йиқилиб тушсам, қайтаман. «Эртаклар».

ҚАЙТАНГА с. т. Қайтага. Жанжал каймайди. Қайтанга кўпайди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ҚАЙТАРГИЧ махс. Ўзига келиб урилган тўлқин, нур ва ш.к. ни қайтарувчи ёки зарарсизлантирувчи асбоб. Нур қайтаргич. Овоз қайтаргич. Яшин қайтаргич.

ҚАЙТАРИШ 1 Қайтармоқ фл. ҳар. н. Саволга жавоб қайтариш. Молни эгасига қайтариш.

2 Қайтариқ, такрор. Туртинчи кўринишда ортиқча қайтаришлар бўлмади. С. Кароматов, Ҳижрон.

ҚАЙТАРИҚ 1 Такрорланадиган ёки такрорланган ибора, гап ва ш.к. Бундан ташқари, спектаклда қайтариқлар ҳам кўзга ташланади. Газетадан. Ҳарқалай, қуруқ мақтовлар, қайтариқлар ўрнини.. ҳаётий шеърлар олмоқда. Миртемир, Тоғдай таянчим.

2 Қайтариш, такрорлаш, такрор. Дарсни қанча қайтариқ қилсанг, шунча пухта ўзлашади.

3 кам қўлл. айн. қайтим. Пул тўлаб, қайтариғини олмоқ.

4 Эски эътиқодга кўра, касаллик, фалокат ва ш.к. ни даф қилиш, иситилган кишидан совитиш ва ш.к. мақсадларда дуо ўқиш, дам солиш ва шундай дуо ўқиб дам солинган нарса. Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб

қайтариқ қилдирасан. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эзибички бериб, тутатқи тутатиб, бошимиздан бало-қазоларни қайтариқ қилиб ҳайдайман. К. Яшин, Ҳамза.

ҚАЙТАРМА 1 Қайтариб, қайириб, буклаб қўйиладиган, қайирма. У [Аваз] уйига етиб бориб, чироқни ёқди, қайтарма ёқа камзулини ечди. Ж. Шарипов, Хоразм. Тилма зовурдан чиқиб, тупроқ уюмидан сакраб ўтган Алижон қайтарма этигига ёпишган тупроқни жаҳл билан қоқди. Ҳ. Нуъмон, Фасларлар.

2 шв. айн. қайтариқ 4. Азайимхонларга юборинг, тумор қилдириб тақсин, дами ўткирларга юборинг, дам солдирсин, қайтарма қилдириб ичсин, сиз ҳам ичинг. М. Исmoilий, Фарғона т. о. [Канизак Сидиқжонни] Ўзига иситиб олган. Эсизгина, буни билганимда, ўша ердан қайтарма қилдириб келар эканман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Аёлларнинг билгани — ирим, билгани — қайтарма, билгани — азайимхон. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

3 Халқ куйларидан бирининг номи.

4 с. т. Пул муомаласида унинг маълум қисмини ўзига (ўғринча) уриб қолиш. Кас-сир Давронов ишчиларга маош бераётган вақтида.. унталикдан бир-иккитасини қайтарма қилиб, тишининг оқини кўрсатиб қўяди. «Муштум».

ҚАЙТАРМОҚ 1 Қайтмоқ фл. орт. н. Коптоқни тегиб, орқага қайтармоқ. Подани изига қайтармоқ. Тракторни ўннга қайтармоқ. Аслига қайтармоқ. Ҳаётга қайтармоқ. Хатга жавоб қайтармоқ. Тешанинг юзини қайтарадиган ёғоч. Нур қайтарадиган ойна. Яхшиликка яхшилик қайтармоқ. ■ Гулнор боғда ишлашга югурар экан, Гулсумбиби қайтарди. Ойбек, Танланган асарлар. [Ўзбек ойим:] Кеча ўрда бек оймидан менга арава келган экан, феълим айнаб турган эди, бормай, аравани бўш қайтардим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хафа бўлма. Онани қайтариб бўлмайди.. Синглингни қидириб топамиз. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

2 Олинган нарсани жойига қўймоқ ёки эгасига келтириб бермоқ, юбормоқ. Қарзни қайтармоқ. Китобни кутубхонага қайтармоқ. Ишлатилган асбобларни жой-жойига қайтариб қўймоқ. ■ Тулаган аканинг аризасини, оти билан сигирини қайтариб бериш — эртага яна бир неча ариза тушувига

йўл очиб демакдир. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Салтонбу ичилмаган сувни кўрага қайтариб тўкди-ю, шошиб келиб, ун ёнига чўнқайди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Чойни қайтармоқ Чойни бир неча бор пиёлага, ундан яна чойнакка қуймоқ. *Тоза-гул чойни пиёлада шопириб қайтара бошлади.* Ҳ. Фулом, Машъал.

3 Такрор қилмоқ, такрор этмоқ, такрорламоқ. Саволни қайтармоқ. Хатони қайтармоқ. Дарсни қайтармоқ. Хатни қайтариб ўқимоқ. ■ [Ашулани] *Иккинчи қайтариб айтишида унга Хонимбиби қўшилишди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Раис Низомиддиновга танбеҳ қилди: -Гапирилган гапларни қайтарманг-да, ҳатто ўзингиз айтган гапларни такрорлаётирсиз! Конкрет фактларга ўтинг.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

4 Букмоқ, қайирмоқ. Этакни қайтармоқ. Ёқани қайтармоқ. Дастурхоннинг четини қайтариб тикмоқ. ■ *Мунисхон қора бархит пальтосининг ёқасини бошигача қайтарган ва учини бир қўли билан ияги остидан ушлаган, бировни кутган вазиятда турар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

5 Кимсани бирор номақбул ёки ножўя ишдан, хатти-ҳаракатдан тийилишга ундамоқ, тиймоқ. Ичкиликдан қайтармоқ. Чекишдан қайтармоқ. ■ *Менга шунча яхшилик қилдингиз.. янги келган вақтингизда мени ёмон йўлдан қайтардингиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Даф қилмоқ, йўқ қилмоқ, йўққа чиқармоқ. Ҳужумни қайтармоқ. Бирлашган ёвни қайтарар. Мақол. ■ *Батальон шу куни кечгача душманнинг ўн уч мартаба қилган шиддатли атакасини қайтарди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

7 этн. Қайтариқ қилмоқ, қайтариқ қилиб даф этмоқ, йўқ қилмоқ. *Марғилонликнинг домласи жухуд ҳам эмас, мусулмон ҳам эмас. Ҳиндиларнинг ҳам ҳанноси, бас, ҳанноснинг сеҳрини на мусулмон домласи қайтарсин-у, на жухуд.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 Рад этмоқ, йўқ демоқ, қабул қилмаслик. Раъйини қайтармоқ. Илтимосини қайтармоқ. ■ *Ақлли, номусли қиз ўз дадасининг гапини ҳеч вақт қайтармайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дадамга менинг арзимни айтсангиз, албатта, қайтармас.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Гап қайтармоқ Айтганини қилишдан, бажаришдан бўйин товлаб айтишмоқ, баҳс-лашмоқ, тортишмоқ. [Ақбархўжа:] *Агар боланинг руҳи синса, шунақа бетгачопар, каттага сўз қайтарадиган қайсар бўлади.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Қўлини қайтармоқ** Бирор нарса узатган, тутган кишининг қўлидан узатилган, тутилган нарсани олмаслик. *Мана бу узумни олинг, жуда яхши пишибди, қўлимни қайтарманг.* Ойбек, Танланган асарлар.

9 Қўсмоқ, қайт қилмоқ. Урнимдан турсам, бошим айланади, овқат есам, қайтариб ташлайман. Ойдин, Садағанг бўлай, командир.

Кавш қайтармоқ қ. кавш. Тутув қайтармоқ қ. тутув. Шахтини (ёки шашгини) қайтармоқ 1) астойдил киришилган иш-ҳаракатдан қайтармоқ, ҳафсаласини пир қилмоқ, кўнглини совитмоқ. [Умурзоқ:] *Майли, болакайларнинг шахтини қайтарма, ҳарна ёрдам беришгани. «Ҳайт» деган туюга мадор.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар; 2) ғазабидан туширмоқ, мулойим, ювош қилиб қўймоқ. *Тантубойвачча Йўлчининг шахтини қайтариш ва ўзига муте қилиб олиш ниятида унга пул узатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЙТАРУВЧИ 1 Қайтармоқ фл. сфдш. *Йўлчи [йўлдан] қайтарувчи кишига кўзини ёмон олайтирди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 махс. Аслига келтирувчи, тикловчи нарса, модда. *Қайтарилиш реакциясига ёрдам берадиган моддалар қайтарувчилар деб аталади.* «Кимё» дарслиги.

ҚАЙТАСАН шв. Нима қилсан, қандай қилсан, қўлингдан нима келади, начора. *Томирингни мақталам, ёмон чиқса қайтасан?* Мақол.

ҚАЙТИБ 1 Қайтмоқ фл. рвдш. *Изига қайтиб, кабинетига кирди.*

2 Бошқа, қайта, яна. *Низомжон сувга қайтиб тушмади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Хоннинг ишораси билан олқишлар тинди, ҳамма жойига қайтиб ўтирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Авазинг қисташига қарамай, қайтиб ҳандалакка қўл урмади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЙТИМ Тўловдан ортган ва эгасига қайтариб бериладиган пул. *Бир аёл шошилиб, газ сув ичди-да, қайтимига сотувчидан икки тишинлик чақа беришни сўради.* Газетадан.

ҚАЙТИШ 1 Қайтмоқ фл. ҳар н. *Қудаларнинг қайтиши чинга айлангандан кейин,*

йўл тараддуди бошланди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Куннинг қайтиши ҳамон молларни ёйишсин. С. Анорбоев, Оқсой.

2 шв. Ўлиш, вафот қилиш; ўлим. -Яна кимдир қайтиш қилибди-да, — деди чол қадоқ қўлларини жуфтлаб, юзига фотиҳа тортаркан. Газетадан.

КАЙТМАС I Қайтмоқ фл. бўлишсиз сфдш. Йигит сўздан қайтмас, йўлбарс — узидан. Мақол.

2 Ҳайиқмайдиған, қўрқмайдиған; ботир.

КАЙТМОҚ I Келган ёки келаятган томонига йўналмоқ, юрмоқ; айланиб даст-лабчи ерига келмоқ. Орқасига қайтмоқ. Саёҳатдан қайтиб келмоқ. Изига қайтиб кетмоқ. Автобус шу ердан қайтади. ■ У [Сидиқжон] уйга хийла таъби очилиб қайтди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчма Яна олдин булган ишга, айтилган гап, фикр ва ш.к. га келмоқ. Лирик чекиншидан кейин асосий мавзуга қайтмоқ. ■ ..ажойиб замондошимизнинг достони узун. Вақти билан унга яна қайтармиз. Н. Сафаров, Оловли излар.

3 Аввалги ҳолати, даражаси ва ш.к. га келмоқ, уни эгалламоқ. Мана, йиқилдим, деб ит азобини кўрган мингбоши мана эндигина аслига қайтиб, эркин нафас олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 махс. Тўсиққа урилиб, йўналишини ўзгартирмоқ. Оқ сиртдан нур яхши қайтади.

5 кўчма Воз кечмоқ, тарк этмоқ, чекинмоқ. Фикридан қайтмоқ. Сўздан қайтмоқ. Айтар сўзни айт, айтмас сўздан қайт! Мақол. ■ Уни, худодан қайтган, деб таёқ билан саваладилар. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.

6 (асосан, бўлишсиз шаклда) Ўзини тиймоқ; тийинмоқ. У ҳеч нарсадан қайтмайди. Сен учун ўлимдан ҳам қайтмайман. ■ Ҳомид бу тўхматдан ҳам қайтмас ва ўз тўхматини маҳкама олдида мантиқий равишда исбот ҳам қила олур эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..улардан пул ундириб олиш, бензинни талон-торож қилишдан ҳам қайтмайди. Газетадан.

7 Даражаси, кучи пасайиш, сўниш томонга йўналмоқ. Беморнинг иситмаси қайтди. Совуқ қайтди. Бозор қайтди. Ундан ихлосим қайтди. ■ Кеч кириб, қуёшнинг тапти қайтганда, вагон-ремонт заводининг ёшлари.. «сахна» ясадилар. А. Мухтор, Опа-

сингиллар. Низомиддиновнинг титроғи қайтгандек бўлди. С. Аҳмад, Хукм.

Ёши қайтмоқ Ҳаёти кексалик томон юз тутмоқ Ёши қайтиб, соқолига оқ оралаган бўлса-да, йигитлардек бақувват эди. М. Осим, Аждолларимиз қиссаси.

8 Қабул қилинмай, ўтмай ёки ортиб қолиб қайтарилмоқ, қайтариб берилмоқ ёки қайтариб юборилмоқ. Мол бозордан қайтди. Пул ортиб, юз сўми қайтиб келди. Ун сўмдан уч сўм қайтди. ■ Бўлмаса, бу ёққа ола қолинг, қайтган мол ўзимизга тан! «Ёшлик».

9 Эвази тегмоқ, эвази эгасига келмоқ. Боланг туфайли ҳар қанча оғирчилик бўлса, устингга ол. Бу қарз болангдан қайтади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бу яхшиликларингиз биздан бўлмаса, худодан қайтсин. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

10 Тўтмоқ, ўтмас бўлиб қолмоқ (нарсаларнинг учи ёки тиғи ҳақида). Пичоқнинг юзи қайтибди.

11 кам қўлл. Бурилмоқ, қайрилмоқ. Ана шу йўл билан тўғри бориб, чапга қайтасиз. «Гулдаста».

12 с.т. Кексалик ҳолатида бўлмоқ, шу ҳолатда (ёшда) ўзини бардам тутмоқ. Баъзи одамлар кексайганда яхши қайтади. ■ Кексайганда Акбар акадек қайтиш бошқаларга ҳам насиб бўлса эди. Й. Шамшаров, Гурусаройликлар.

13 шв. Ўлмоқ, вафот қилмоқ.

КАЙТОҚ(И) кам қўлл. Қайтарилиб турадиган, қайтарилган; қайтарма, қайтарилма. Бодом гули оқ экан, Барглари қайтоқ экан. Наврўз насими билан Чиройли порлоқ экан. Т. Тўла. Тўламат мўйловини силлаб, жияги қайтоқи дўппини чеккасига қўндириб, қўш белбоғини суриб, чопонининг карнайнусха узун енгини силтаб ташлаб, даврага тушди. С. Анорбоев, Оқсой.

Дўпписи қайтоқи айн. дўпписи яримта қ. дўппи. ..доим дўпписи қайтоқи, чеккасида холи бор. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚАЙЧИ Оқпа нарсаларни, мато, қоғоз ва ш.к. ни кесиб учун ишлатиладиган, ўрта еридан бир-бирига винт билан бириктирилган икки тигдан иборат дастали асбоб. Ўтқир қайчи. Ток қайчи. ■ Кампирнинг қўлидаги конвертни олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғоғини кесди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қайчи билан чимдиб қирқилган

мўйлови тагига яширинган лаблари пичирлар.
С. Анорбоев, Оқсой.

Қайчи куда айн. қарши куда қ. қарши.

ҚАЙЧИБАРГ Қайчисимон керилган узун-узун учли барг (мас., баъзи гўзаларнинг ёки чинорнинг барги). *Соғлом гўзанинг.. барги қорайиб, қайчибарг бўлиб қолади.* Ё. Шукуров, Биринчи парвоз.

ҚАЙЧИЛАМОҚ Қайчи билан кесмоқ, қайчи билан кесиб ишлов бермоқ, тузатмоқ. *Гулларни қайчиламоқ.* ■ *Уста яна банд. Бир мўсафид кишининг мўйловини қайчилаб қўймоқда эди.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Сочимни қайчилаб ташладим-да, чўлиқ бола бўлиб кийиниб бордим.* А. Мухтор, Чинор.

ҚАЙҚАЙМОҚ *шв.* Қаққаймоқ. *Бу ёлғиз маконда сенга нима бор, телпагинг қайқаймай ўлгур қаландар.* «Муродхон».

ҚАЙҚИ *шв.* Қайилган, эгилган, эгрибугри. *Қайқи ўроқ.* ■ *Қултой Алпомишни куриб, кўнглини хушлаб, йилқи боқадиган қайқи таёғини ушлаб.. бир сўз айтиб турган экан.* «Алпомиш».

ҚАЙҒУ 1 Бошга тушган руҳий азоб; ғам, мусибат. *Оғир қайғу. Чуқур қайғу. Қайғу тортмоқ.* ■ *Журахоннинг нобуд бўлиши юрт қайғусига айланди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Тўғри, [Шоҳиста] баъзи вақтларда нималарнидир ўйлаб, бироз маъюсланар.. аммо бунчалик қайғуга ботмасди.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. *Ҳасратли хужрамда қайғудан булак ҳамма кетиб бўлди бирма-бир.* Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 Кўзланган мақсад йўлидаги безовталик хатти-ҳаракати, ўй-фикр; ташвиш, ғам. *Эчкига — жон қайғуси, қассобга — мой қайғуси.* Мақол. ■ *Йигитлар ўз истиқболлари қайғусида янги бино, янги рўзғор тузайдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЙҒУДОШ Кимсанинг қайғусига шерик бўладиган киши, ҳамдард; дард-каш. *Унга [Унсинга] дардларини ўртоқлашувчи сирдош — қайғудош бўлмоқчи бўлиб, ҳол-аҳволини суради.* Мирмуҳсин, Созанда. *Азангда қайғудош, тўйингда ўртоқ.* Т. Тўла.

ҚАЙҒУЛАНМОҚ *кам қўлл. айн. қайгурмоқ.* *Кўқонга боргач, биринчи ишим ўглингизни қутқазиб бўлсин, жойсиз қайғуланмангиз, ҳож!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАЙҒУЛИ 1 Қайғу-алам чекаётган. *Қайғули киши.* ■ *Унсин севиқли ва қайғули ягона дўсти.. бўлган акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзини, кўзини суриб ёта берди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайғу-аламга эга; қайғуга соладиган; мусибатли, аламли; ғамгин, маъюс. *Қайғули кунлар.* ■ *Нега қайғули кўринасан, Офтоб?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бугунги қайғули ҳодиса уни бу уйга эртароқ келтириб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Санъаткорни яқиндан билган ёки томошаларини кўрган киши бу қайғули хабарга асло шонгиса келмасди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚАЙҒУРМОҚ 1 Қайғу-алам чекмоқ; куймоқ. *Қайғурманг, опагон.* *Қора кунлар ўтар, ёруғликка чиқармиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қаҳрамон қизнинг фожияли ўлимини эшитганлар ҳаммаси қайғуриб йиғладилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бирор кимса, нарса, иш ва ш.к. ҳақида ўйламоқ, унинг хатти-ҳаракати, ташвишида бўлмоқ. *Нодира онаси ўрнида Анварнинг бошини силади, ювиб таради ва Анварнинг истиқболи учун қайғурди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Мўл-кўл ем-хашак — кўп гушт, сут, ёғ демакдир. Шунга кўра молларнинг қишқи озуқаси ҳақида ҳозирдан қайғурайлик.* Газетадан.

ҚАЙҒУСИЗ 1 Қайғу-аламдан холи, тинч, хотиржам, осуда. *Қайғусиз ҳаёт.*

2 Ҳеч қандай ғам-ташвиши йўқ, ҳеч нарсани ўйламайдиган; беғам, беташвиш. *Қайғусиз одам.*

ҚАЛА *шв.* Шаҳар, қалъа.

ҚАЛАЙ 1 *сўр. олм. с. т. 1* Қандай?, қанақа? *Бола қалай экан? Оёқ-қўли чаққонми?* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бу ерда ҳайрон бўлиб тургандан кўра гузарга борсанг, қалай бўларкин?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалайсан ёки қалайсиз? 1) аҳволинг (аҳволингиз) қандай?, яхшимисан (яхшимисиз)?; 2) *кест.* хўш, энди аҳволинг (аҳволингиз) нима бўлди?; ҳорма(нг) энди! *Энди қалайсан, қўлга тушдинг-ку.*

2 Сўроқ гап олдида кинири сўз вази-фасида ишлатилади. *Қалай, нонвойликдан бир нима ортадим?* Ойбек, Танланган асарлар. *Қалай, мулла, бизнинг ёқлар сизга маъқул бўлди?* П. Турсун Ўқитувчи.

ҚАЛАЙ 2 [а. فلع , قلى — эритиб ажратиб олиш; қалай ёки قلى , قلى — ишқор] 1

Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент; болгалаганда тез яссиланадиган, юмшоқ, кумушсимон оқ рангли металл. *Соф қалай. Қалай қотишмаси.*

2 Идишларнинг бетини қоплаш, оқартириш учун югуртирилган шундай металл қатлами. *Қалайи кўчган идиш.*

ҚАЛАЙИ *эск. айн. қалай II. Буларнинг 24 таси калий, кальций, рубидий, қалайи каби элементларнинг узоқ яшовчи радиоизотоплариридир. «Фан ва турмуш».*

ҚАЛАЙЛАМОҚ 1 айн. кавшарламоқ. *Самоварнинг тешигини қалайламоқ.*

2 Қалай югуртирмоқ, қалай билан қоплаб оқартирмоқ. *Идишларни қалайламоқ.*

ҚАЛАЙЛИ Таркибида қалай бўлган. *Қалайи баббит.*

ҚАЛАМ [a. قلم — қамиш перо; услуб; хат, дастхат] 1 Ўртасига интичка, узун графит жойланган чўп шаклидаги, хат ёзиш, расм солиш, чизма чизиш учун ишлатиладиган ёзув, чизув асбоби. *Қора қалам. Рангли қаламлар. ■ Чернецов кўк ва қизил қаламлар билан безаб ташланган харитага қаради. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

Муй қалам ёки қалами муй қ. муйқалам. Тош қалам айн. грифель.

2 Пероси ўзидан чиқарилган ручка. *Савағич қалам. ■ Кейин бир парча қоғоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу шикиси қоғозга миҳлангандек гап-сўзсиз қаламни қирр-қирр қоғоз устида юритиб турар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

Пўлат қалам эск. айн. перо.

3 Умуман, ёзиш, ижод қилиш қуроли. *У қўлимга тутқазиб қалам, Кўзларимдан олди уйқуни. Э. Воҳидов. Усмон Носир ўтган йўлларида чаман унган, қалами Пушкин, Лермонтовларни ўзбек тилида гапиртирган. Газетадан.*

4 *кўча* Ёзма асар ижод этиш; ёзма ижод, ижод. *Яхши йигит, сизнинг қалам кучингиз жуда ҳам зўр экан-ку. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Унинг қаламига мансуб шеъринг асарлар.. таъсирчанлиги билан кишини ўзига мафтун этади. Газетадан.*

Қалам учи (ёки ҳақи) Ёзилган нарса учун бериладиган ҳақ; гонорар. *Дуо қилиб, қалам учисига бўзни узатдим — олмайди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Бир ой ўтгач, га-*

зетада босилган илк ҳикоясига қалам ҳақи келди. «Ёшлик». Қалам юргизмоқ (ёки тебратмоқ, сурмоқ) 1) ёзмоқ, хат машқ қилмоқ. Уларнинг зеҳни ўткирроқлари ҳозир бемалол хат танийдиган, қалам юргизадиган бўлиб қолишди. Ҳ. Фулом, Машғал; 2) адабий асар ёзмоқ, ижод этмоқ. У шеърнинг турли навларида қалам юритади. Ойбек, Навоий. Маъруф Назаров.. қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. Қаламга олмоқ Бирор асар, мақола ва ш.к. ни ёзишга киришмоқ; ёзмоқ. Бу кун мен шу «Ўтган кунлар»ни қаламга олганимда ҳам, ўша ўзимни зериктирган фаслни ташлаб кетишга мажбурман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..вафодорликни улуғлаб, бевафоликни ранж билан қаламга олдик. Газетадан. Қалами ўткир Ижод, ёзиш қобилияти даражаси юқори. Фазлиддин эса, қалами ўткир журналист эди. Д. Нурий, Осмон устуни. Аҳмаднинг бўлимга кўп фойдаси тегиши мумкин, қобилиятли бола, қалами ўткир. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қудрат қалами Худо томонидан битилган, белгиланган. Ҳар банда қудрат қалами билан ёзилганни кўради. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Қошни қора қилиш учун суртиладиган қора модда ва уни қошта суртиш учун ишлатиладиган чўпсимон асбоб. *Сени ҳарамда яхшилаб ясантираман, қошларингга қалам, кўзларингга сурма тортаман. Мирмуҳсин, Чўри.*

6 махс. Тош, тахта каби қаттиқ жисмларни ўйиш, кесиш ва гул солиш учун ишлатиладиган металл асбоб. *Ҳайкалтарош қалами.*

7 шв. Тилим, тилик. *Бир қалам гўшт.*

Қалам қош 1) унча эгилмаган қоп-қора чиройли қош. *Турри, қалам қошга усма кўйилса бузармиш. С. Анорбоев, Оқсой; 2) шундай қошли киши. Кўп йигит айрилди қалам қошидан. Файратий. Қоши қалам айн. қалам қош 2. Бирдан қоши қаламим Пайдо бўлди ниҳоят. Ё. Мирзо.*

ҚАЛАМА Қалаб, устма-уст териб ясалган. *Тошлоқ йўл овулни четлаб ўтади. Йўлнинг ўнг томонида пастак қалама тошдевор қўзилиб кетган. Ш. Холмирзаев, Оқ отли. Болохона деганлари дарвозахонанинг устига қурилган, сал қийшайиброқ турган*

қалама бир хонали уй экан. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚАЛАМДОН [a. + ф. قلمدان — қалам ва ш.к. ёзиш қуроллари сақланадиган идиш] Ичига қалам, ручка солиб қўйиладиган қутича. [Акрам] Қаламдондан йўғон қизил қаламни қўлига олиб айлантирди—да, жойига солиб қўйди. С. Анорбоев, Оксой.

ҚАЛАМДОШ Бирор соҳада ёзма асар ёзувчиларнинг бири (бошқасига нисбатан) ёки, умуман, ёзувчи ва шоирлар (бир-бирига нисбатан). Мен ўз қаламдошларимга мурोजаат қилмоқчиман.. Ойбек, Халққа хизмат — бахт.

ҚАЛАМИ I [a. + ф. قلمى — қаламга алоқадор; қаламга ўхшаш; қаламда бажарилган] Қўлда тўқилган, таги оқ йўл-йўл гулли ип мато. Бир қўйлақлик қалами. ■ Оёғига кўн этик, эгнига чий алакдан яқтак тўн, қалами шитон берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қалами дўкон Қалами тўқиладиган дўкон, дастгоҳ. Норматпаранг ўзи косиб, лекин уни қалами дўкондан эмас, қўқноридан бойиган дейишади. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАЛАМИ II Сопол буюмларга қалам ёрдамида чизиб, безак ишлаш усули ҳамда шу усулда яратилган безак, нақш.

ҚАЛАМКАШ [a. + ф. قلمكش — қалам чевучи, қаламда чизувчи: ёзувчи, шоир] Қалам тебратувчи, ёзувчи (шоир, ёзувчи, журналист, таржимон ва ш.к. ҳақида). Малика Мирзеева шеърят чаманига ўзига хос овоз билан кириб келган қаламкашлардан. Газетадан.

ҚАЛАМОҚ I Устма-уст, ёнма-ён ёки тартибсиз равишда тиқиштириб, тўлдириб тахламоқ, термоқ. Газаламаларни араваларга тоғ-тоғ қалаб, олиб кетадилар. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ёқиш, ёндириш учун ўчоқ ва ш.к. га жойламоқ, тиқиб ташламоқ. Учоққа утин қаламоқ. ■ [Бектемир] Утинни майдалаб, роса диққат билан чайла ўртасига қалади. Ойбек, Куёш қораймас. Нонвой чол пешонасини бойлаб, тандирага ўт қалапти. С. Аҳмад, Уфқ.

Гурига ғяшт қаламоқ қ. гўр.

ҚАЛАМПИР айн. гармдори. Аччиқ қалампир. Туйилган қалампир.

ҚАЛАМПИРГУЛ Хушбўй гулли бир йиллик ўтсимон боғ ўсимлиги ва унинг гули.

ҚАЛАМПИРМУНЧОҚ Бир турли тропик доим яшил дарахт ва унинг доривор ва зиравор сифатида ишлатиладиган шонаси. Қандайдир сирли, ғойибона куч мени қалампирмунчоқ ҳиди анқиб турадиган ўша қадрдон гўшага чорлайвереди. «Саодат». . . ҳар қандай ярага дори бўлган балзаммой, қалампирмунчоқ, томирдори — қўйинг-чи, ҳамма нарсая бор. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАЛАМРАВ [a. + ф. قلمرو — қалами юрвучи; таъсир доираси, ҳокимият чегараси] эск. кт. Бирор ҳукмдорнинг ҳукми юрадиган ҳудуди ва унинг қўл остида бўлган ерлар. Қаламравидаги барча шаҳарлар ва қишлоқларга саркорлар тарқатди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҚАЛАМТАРОШ [a. + ф. قلمتراش — қаламни тарашловчи] Тиғи сопи ичига қайириб, ёпиб қўйиладиган пичоқча; пакки. Икки тиғли қаламтарош. ■ [Саримсоқ ота] Сарғиш белбоғига қирғий бурнига ўхшаш қаламтарош, соқолтароқ ҳам осиб олган. Мирмуҳсин, Чиниқчи.

ҚАЛАМЧА I Кичкина қалам; қолдиқ қалам. [Петров] Йулчини саводли қилишга астойдил уринди. Қўлга базўр илинадиган кичкина қалам билан (у бу қаламчани еркўкка шонмас эди) махорка қоғозларига ёзиб, Йулчига русча ҳарфларни танитди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 қ. х. Пайвандлаш ёки кўкартириб кўчат қилиш учун кесиб олинган новдача. Анор, узум, тол, терак, атиргул қабиларни қаламчадан кўпайтириш мумкин. ■ Олимларимизнинг берган маълумотларига қараганда, лимонни экиб, қаламча.. қилиб кўпайтирилади. Газетадан.

ҚАЛАМҚОШ (туғриси қалам қош) қ. қалам.

ҚАЛАНДАР [a. قلندر — дунё ташвишларидан кечиб, дайдиб юрвучи дарвеш] 1 Диний ғазаллар ўқиб, мусулмон динини тарғиб қилиб дарбадар кезувчи, таркидунё қилган, гўшанишинликка берилган суфий. Чойхонада узун бўйли, узун кулоҳли қаландар кўзларини юмиб, янграқ овозини баланд қўйиб, Машрабдан ғазаллар ўқийди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Дунёдан воз кечган, таркидунё қилган киши; зоҳид. Бизлар ҳозир юрт устида қаландар, Бемакон, бенаво бўлган дарбадар. «Ширин билан Шакар».

3 Ўзбек халқ қуйларидан бирининг номи.

4 Қаландар (эркаклар исми).

ҚАЛАНДАРБАЧЧА [ф. قلندر بچه — қаландарнинг боласи, фарзанди] Қаландарнинг шогирди.

ҚАЛАНДАРЛИК Суфийлик-зоҳидлик ҳаракати.

ҚАЛАНДАРХОНА [қаландар + хона] тар. Қаландарлар йиғиладиган ва тунайдиган жой. Эшоннинг уйлари зикр тушадиган хонагога туташган эди. Қаландархона ҳам шу ерда эди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚАЛАНМОҚ I Қаламоқ фл. мажх. н. Печкага қаланган ўтин шитирлаб ёнмоқда. ■ Хайдар токчага қаланган китобларни кўздан кечирди. Ойбек, Навоий.

2 Жуда кўп йиғилган, тўпланган ҳолда бўлмоқ; қалашиб ётмоқ. Тонга яқин тўплар, машиналар, танклар қаланган, жангчилар қайнаган катта манзилнинг қўйнига кирди. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚАЛАНФИ кам қўлл. Бетайин, дайди (шахс ҳақида). -Бугун ҳам уйга келмабди, қаланғи, — деб ромни қаттиқ бир муштлади-ю, гандираклар жунади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЛАНФИ-ҚАСАНФИ айн. қаланғи ва қасанғи; ҳар хил бўлмағур, бетайин одамлар, саёқлар. Жуда кўп қаланғи-қасанғиларга мадад қўлини чўзди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Шокирвой гўлдек хотини ва фарзандлари бўла туриб, текин маишат кетидан қувган қаланғи-қасанғилар билан топшиб олди. Газетадан.

ҚАЛАЧА эск. Шаҳарга хос; шаҳарча. Куз, деҳқон бозорини мўлжаллаб, беш юз нар амалоча, хиром заифона маҳси ва юз нар қалача кавуш ғамлаган эдим. С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҚАЛАЧИ қ. қалъачи. Қаладан қалампир юклар қалачи. «Алпомиш».

ҚАЛАШМОҚ I Қаламоқ фл. бирг. н. Уч киши чорқўп атрофига ўтириб, ўт қалашиди. Саратон кўрган қуруқ ўтин шатирлаб ёна бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Тўп-тўпи, уйилган ва кўп миқдорда бўлмоқ. Ҳовлида парталар, скамейка, стуллар қалашиб кетган. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 кўчма Кўп бўлмоқ, йиғилиб қолмоқ. -Раҳмат, — деди у [Уктам] ошиқиб. — Ондан тушдим-у, бу ёққа юрдим. Ишларим қа-

лашиб ётибди. Ойбек, О.в. шабадалар. Пастда йигитнинг ҳароратли шивир-шивири эшитилади: тўйдан бери айтиб тугатолмаган, юрагида қалашиб ётган дардини, чеккан изтиробларини, қувончини сўзлаётгандир? С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛБ I [а. قلب — юрак, дил; ўрталик, марказ; лашкарнинг ўртаси] I Юрак. Мен узоқ вақтгача ухлай олмай ётдим, нафасим қисилиб, қалбим нотинч тепарди. М. Жабборов, Севинч ёшлари. Мирзакаримбойнинг хотини Лутфинисо тўсатдан, қалб хасталигидан бўлса керак, бир кечада вафот этди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Кишининг руҳий ёки маънавий дунёси, ички ҳис-туйғулари маркази рамзи; юрак, дил, кўнги. Қалби пок одам. Қалб амри. Қалб ҳарорати. Қалби қувончга тўла. Қалбига йўл топмоқ. ■ Қиз ўз қалбини Йўлчига бағишлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бобур юқори қаватга қайтиб чиқар экан, қалбини тўлдирган шодликлар орасида сурнай навосидек жерангли ва ёқимли бир туйғу янграб эшитилаётганини сездди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАЛБ II [а. قلب — айланиш, бурилиш, ўзгариш; ўзгартириш; ҳукуматни ағдариш] I Алдам-қалдам, қинғир ишлар қиладиган, қаллоб, нопок. Қалб қозони қайнамас, қайнаса ҳам қуюлмас. Мақол.

2 Нопок, эгри, қинғир. Қалб ишга қўл урмоқ. ■ Ҳиммати-ку.. йўқ, яна ўзи ҳам ўлгудек бахил, нияти қалб йигит. «Муштум».

ҚАЛБАКИ [а. + ф. قلبى — ўзгарган, сохта] Ҳақиқий эмас; сохта, ясама; ёлғондакам. Қалбаки тул. Қалбаки ҳужжат. Қалбаки имзо. Қалбаки тиллами. ■ Тоза тиллами, қалбаки тиллами — кўряпмиз! С. Анорбоев, Оқсой. Шаҳар банкида ёнгин бошланганлиги ҳақидаги қалбаки маълумотни ўт ўчириш қисмига Ҳасановнинг ўзи хабар қилган эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚАЛБАКИЛАШТИРМОҚ Сохталаштирмоқ, қалбаки ҳолатга солмоқ. Ҳужжатларни қалбакилаштирмоқ.

ҚАЛБАКИЛИК I Қалбаки эканлик. Ҳужжатнинг қалбакилиги билиниб қолди.

2 Қалбаки иш, хатти-ҳаракат, риёкорлик. -Рухонийларнинг макри, қалбакилиги ҳақиқатан чегарани билмайдди, — деди Муҳаммад Жамол жирканиб. Ойбек, Нур қидириб. Қалбакилик инсонни бебурд қилади, тақсир.

Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Азиз қалбингни пок эт, қалбакиликдан ҳазар даркор. Ҳабибий.*

ҚАЛБАКИЧИ кам қўлл. Қалбаки иш қилувчи; сохтагар. *Мана шуларнинг ҳаммаси қалбакичиларни хилма-хил тўхматларни ўйлаб чиқаришга.. мажбур қилмоқда. Газетадан.*

ҚАЛБАКИЧИЛИК Ишдаги қалбаки ҳолат, қалбаки иш. *Баъзи қурилиш раҳбарлари.. юзакичилик, қалбакичиликка йўл қўймоқдалар. «Муштум». Эртага текширишда Журанинг қалбакичиликлари, албатта, очилади. С. Кароматов, Бир томчи қон.*

ҚАЛБАН [a. قلاب — чин юракдан, самимий] рвш. кт. Бутун юракдан, қалбдан, дил билан. *Аваз Мутрибни пинҳоний ифодасиз бир меҳр билан суюди, унга ҳамиша қалбан интилади. С. Сиёев, Ёруғлик. Уста Журжоний, мен сизнинг изтиробларингизни қалбан сезиб турибман. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚАЛБДОШ кт. кам қўлл. Бутун руҳи, дунёқарашини, орзу-истагини ва ш.к. бир хил бўлган, қалби бир (қ. қалб 2). *Қўнчиликнинг меҳрибон, қалбдош саркардалари бўлган раисларимиз ўзларига билдирилган ишончини ҳамиша юксак тутадилар. Газетадан.*

ҚАЛБИЙ [a. قلبى — юракка алоқадор; самимий] кам қўлл. Қалбдан бўлган, қалбга оид. *Бунда унинг қалбий нигоҳи тобора чуқурлашиб боради, онгли камолотнинг янги қопқаларини очади. И. Ғафуров, Шарқ Прометейи.*

ҚАЛБЛИК Қалб эканлик (қ. қалб II). *Қўли қалблик. ■ Қалбликка қалбқу-я, лекин қўлга тушириб бўлсан. «Муштум».*

ҚАЛДИРАМОҚ Қалдир-қулдур овоз чиқармоқ. *Момақалдироқ қалдиради. ■ Оёғимиз таъзида ётган узун темир қуеур қалдирадир эди. Ш. Фуломов, Инсон қўли гул.*

Тили қалдирамоқ Меъёрида гапиролмай қолмоқ; гулдурamoқ. [Солижон] *Яна бир нима демоқчи бўлди-ю, бироқ тили оғзида қалдирад:* — *Мени кечиринг, — деб қўя қолди. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинглр. Рузвон хола кўз ўнгига қўрзон келди-ю, тили қалдирад қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚАЛДИРОҚ I сфт. Қалдир-қулдур қиладиган, қалдираган. *— Тур ўрнингдан, амалдор! — деди банги қалдироқ овозда. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.*

2 от Кучли қалдир-қулдур овоз. Вазмин тўплардан ерда, самода учган қалдироқларга қулоқ солди. Ойбек, Куёш қораймас. Сурон солса агар зўр қалдироқлар, Яшин тегса агар, Юз йиллик чинорга ларза тушади. Миртемир. Ерни, кўкни қамрагандай титратган бу садо олдида табиатнинг ҳар қандай даҳшатли қалдироғи ҳам оғиз бўлиб қолади. Ойбек, Куёш қораймас.

ҚАЛДИР-ҚУЛДУР Гулдурoган, қалдираган узлуксиз овоз. *Ичим қалдир-қулдур қилаяпти.*

ҚАЛДИРҒОЧ I Чумчуқсимонлар туркумининг бир оиласини ташкил этадиган, қаноти ингичка ва узун, жуда тез учадиган, қора-ола кичкина қушча. *Туя қалдирғоч. Шаҳар қалдирғочи. Тоғ қалдирғочи. ■ Бир неча қалдирғоч Салорнинг оқиши бўйлаб учар ва учган кўйи «валфажр» ўқир эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 кўча Бирор нарсанинг пайдо ёки содир бўлиш белгиси; бошлаб берувчи, дарақчи. *Ҳа, кампир, севиниб қолдингизми? Эшитиб хурсанд бўлдим. Рустам қалдирғочини юборибди, ажабмас, кетидан ўзи ҳам қанот қоқиб келиб қолса. В. Ғофуров, Вафодор. Чегарадош ерларда Жиззах чўлининг қалдирғоч хўжалиги ташкил топди. «Ўзбекистон кўриқлари». Жамоамизда янги ва улуг ишинг.. қалдирғочлари бўласиз. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. ..Ҳожиакбар Шайховни ўзбек илмий-фантастик адабиётининг қалдирғочларидан бири, деб атаса бўлади. Газетадан.*

ҚАЛИН I I Кўндаланг ўлчами катта (одатда, ясси-ёйиқ нарсалар ҳақида). *Қалин китоб. Қалин тахта. Қалин қоғоз. Қалин наmat. Пўчоғи қалин қовун. ■ У дафтарнинг қолган ёзувларини ҳам ўқир экан, қалин лабларига титроқ кирди. «Муштум».*

2 Бир неча қаватли ёки орасига нарса солиб ишланган (асосан, кийим, кўрпа ва ш.к. буюмлар ҳақида). *Қалин кўрпа. Қалин тўн. Қалин кийинмоқ. ■ [Фосих афанди] Қалин кўрпача устида савол-жавобга қулоқ солиб ўтирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..эски қалин чопон.. лозиму кўйлак олиб чиқди. Мирмуҳсин, Меъмор. [Қутидор:] Ўзингни тежа, қизим, ўрнингни қалин қилиб бурканиб ёт, терласанг ёришасан, қизим? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 Бир-бирига жуда яқин жойлашган; зич, тигиз. Қалин соч. Қалин майса. Қалин ўрмон. ■ Куёш секин-аста кўтарилиб, қалин шохлар орасидан мўралай бошлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат. ..қалин ўт устида ўтириб, атрофни кўздан кечирди. А. Раҳмат, Соқов бола.

4 Туташ ҳолатли; куюқ. Уларнинг ҳовлисида қошига қалин ўсма қўйган, қомати барваста, чеҳраси қувноқ аёл чиқиб келяпти. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Икки ўртоқ.. қатор дарахтлар қалин соя ташлаб турган кўчага бурилишиди. С. Кароматов, Олтин қум. «Жинчироқ» ҳам кўринмайди, уй ичи қалин тутун. Ойбек, Танланган асарлар. Йўлни кўзлаб ўтирган эдим, у ёқдан.. қалин чанг кўтарилганини кўрдим. С. Айний, Куллар.

5 Кўп, мўл. Қалин қор. ■ Бозор куни бўлганидан, расталарда одам қалин. Ойбек, Танланган асарлар. Тўй эгаси йирик қўшма корхона раҳбари бўлгани учунми, одам жуда қалин эди. Газетадан. Ташқари супуриб-сидирилган, қалин қилиб сув урилган бўлиши керак. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 кам қўлл. Йўғон. Наридан келади қалин бир овоз. М. Шайхзода. Соқолли кампир бир қўлини Нурунинг бошига енгил қўйиб, баланд, қалин товуш билан.. сўзларни оҳангдор чўзиб қичқирди. Ойбек, Танланган асарлар.

7 кўчма Яхши ва мустаҳкам алоқали; қадрдон, яқин, жонажон. У меннинг қалин ўртоғим. ■ Низомжоннинг энг қалин ошнасиди Каримжон ҳам фронтга кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Тантубойвачча у билан бир йилдан буён қалин дўстлашиб, ҳар ҳафта улфатчилик қилишга бошлаган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Олимлар саноат ва қишлоқ хўжалиги ходимлари билан қалин ҳамкорликда.. бир қанча ишларни бажардилар. Газетадан.

Териси (ёки бети) қалин қ. тери I.

ҚАЛИН II этн. Никоҳ тўйида куёв томондан келин томонга бериладиган, тўланадиган пул, мол ва ш.к. У тўй шарту шароитлари устида, қалин устида савдолашиб ўтирмай, фотиҳага қўл кўтарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бизга ҳеч нарса — данғиллама тўй ҳам, қалин ҳам, сеп ҳам керак эмас, деб уқтиришиди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Чиқиб олиб берай шохнинг қизини,

Қалинни берганча қараб тураман. «Алломиш».

ҚАЛИНЛАНМОҚ кам қўлл. айн. қалинлашмоқ 1-3. Оломон борган сари қалинланиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЛИНЛАТМОҚ Қалинроқ қилмоқ, қалинлаштирмоқ.

ҚАЛИНЛАШМОҚ I Кундаланг ўлчани ошиб, йўғон, қалин тортмоқ, қалин бўлмоқ. Қоғоз қалин бўлса, китоб қалинлашиб кетади. ■ Томларда, дарахтларда қор анча қалинлашган. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир-бирига яқин жойлашмоқ, тигизлашмоқ, зичлашмоқ. Сугорилган майса қалинлашди. Шойи ювилгач, қалинлашди. Ўрмон тобора қалинлашмоқда. Осмондаги булутлар қалинлашмоқда.

3 Мўл бўлмоқ, купаймоқ. Кўчада одам қалинлашди.

4 кўчма Қалин дўст, яқин ўртоқ бўлмоқ, яқинлашмоқ, дўстлашмоқ. Шу кунларда улар жуда қалинлашган. ■ Солдатлар йўл-йўлакай бир-бири билан жуда қалинлашиб кетди. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ҚАЛИНЛАШТИРМОҚ Қалинлашмоқ фл. орт. н. Сочи қалинлаштирадиган дори. Сувоқ деворни қалинлаштиради.

ҚАЛИНЛИК Қалин ҳолат; қалин ҳолат, муносабатга эгаллик. Тахтанинг қалинлиги. Деворнинг қалинлиги. ■ Ҳар бирининг [понанини] узунлиги бир газ, қалинлиги гугурт қутисининг бўйидай, эни ярим қаричча бўлиб, то нариги учигача икки томони бир зайлда юпқаланиб борарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ахир у меннинг Анна билан қалинлигимни биларди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАЛИНЧИ этн. Кимса эшигида хўжайин томонидан тўланган қалинни қоплаш учун ишлаб турган хизматкор, қарол. Бошига қозоқи туюқ кийган подачи йигит ҳаммадан айрилиб, четга чиқди-да, ёшигина хотинини эраштириб кета бошлади. Бу Аллонбийнинг қалинчиларидан бири эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қирсиси.

ҚАЛЛИК I Бирор йигитта унаштирилган қиз (шу йигитга нисбатан). Фотиманинг Тошкентдан ёзги таътилга келишини сабрсизлик билан кутиб турган Матёқуб қаллиғи келиши биланоқ тўйни бошламоқчи. Ж. Шапилов, Хоразм.

Қаллиқ ўйнаш этн. Никоҳгача (шариатга хилоф равишда) унашилган қиз — бўлажак келин билан махфий учрашиш.

2 Эрли ёш жувон, ёш хотин. *Абдуваҳоб бўлса. ўз эрки билан ишлайди, қора кўз қаллиғи билан чиқиб экин экади, дарахт ўтказади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 с. т. Куёв бўлмиш йигит (унаштирилган қизга ёки хотинига нисбатан). *Маликанинг ишораси билан бир қиз Ойқиз ва унинг қаллиғига мевали патнисни тутди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҚАЛЛОБ [а. قلاب — ҳаракатчан; беқарор, ўзгарувчан] Ўз манфаати йўлида турли найранглар ишлатувчи, алдам-қалдам, қинғир, қалб ишлар қилувчи; фирибгар. *Шири қизлар, қаллоб ошиқ қўлин олманг, Даврон суринг хур меҳнатда, асли толманг.* А. Пўлат. *У қаллоб сизни йўлдан оздирмасин.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚАЛЛОБЛИК 1 Қалб ишлар билан шуғулланиш. *Қўрқувнинг энг захарли меваларидан бири — ёлғон билан қаллоблик.* *Ҳеч ким ўз-ўзидан ёлғончи бўлмайди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Қинғир, қалб иш. *Қаллоблик қилмоқ.* ■ *Сиз бундай қаллобликни илгари ҳам қилган эдингиз.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚАЛЛОБЧИЛИК с. т. айн. қаллоблик 2. *Шофёрлар ўртасида қаллобчилик авжига минган.* «Муштум».

ҚАЛМОҚ I қ. қалмоқлар. *Қалмоқ тили. Қалмоқ халқи. Қалмоқ қиз.*

ҚАЛМОҚ II с. т. Қармоқ, Дарёга қалмоқ ташлаган киши илганини олади-да. *Қайси бир балиқчи тўрига тушган лаққани ташлабди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАЛМОҚИ Қалмоқларда бўладиган, қалмоқларга хос; қалмоқча. [Ўзбек ойим] *Иккита рўмолига ҳам қониқмай, ўзининг келинлигидан ўралмай қолган қалмоқи саллачасини кўшган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қалмоқи мол Қорамолнинг иссиққа чидамсиз бир тури, нави.

ҚАЛМОҚЛАР Россия Федерацияси таркибидаги Қалмоғистон Республикасининг туб аҳолиси, туркий тилларнинг бирида сўзлашувчи халқ, қалмоқ халқи.

ҚАЛМОҚЧА I Қалмоқ халқига, маданиятига, урф-одатига, тилига оид. *Қалмоқча рақс.*

2 Қалмоқ тили. *Қалмоқча(ни) биласизми? Қалмоқча суҳбатлашмоқ.*

ҚАЛОВ I Қаламоқ фл. ҳар. н.

2 айн. тугантириқ. *Жапак ўтов ўртасидаги ўчоқда қаловига қамиш солиб, тезак тутатди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Қаловини топмоқ 1) тўғри қаламоқ; 2) кўчма йўлини, иложини топмоқ; ишнинг кўзини билиб иш тутмоқ. *Қаловини топса, қор ёнар.* Мақол. ■ *Гап айланиб-айланиб, қишлоқ хўжалик техникасига бориб тақалди.* *Қалови топилиб қолди, шекилли, Икромжон бирдан очилиб кетди.* И. Раҳим, Хислат.

ҚАЛОҚ I Бурунда қотиб қолган мишиқ.

ҚАЛОҚ II шв. Чилчўп.

ҚАЛПОҚ I Юпқа наматдан қилинган бош кийими. *Бахмал жиякли оқ қалпоқ.* ■ *У. энига брезент чакмон, бошига оқ намат қалпоқ кийган.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳар қандай тўқима ёки матодан тикилган бош кийим. *Болалар қалпоғи. Похал қалпоқ.* ■ *Ошпаз оқ қалпоғини пешонасидан юқори кўтарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Таманно эртасига магазиндан шалвар, офтобдан яхши сақлайдиган оқ қалпоқ.. сотиб олди.* Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно. *Дарвоза олдида.. бошига учли қалпоқ кийган давангирдай қаландар турарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 с. т. Каска. *Мис қалпоқ. Пулат қалпоқ.* ■ *Асқар полвон ҳансираб ва бошидан каскасини олиб, ерга тўнтарди: манглайни эзиб юборди бу чўян қалпоқ! Ойбек, Куёш қораймас.*

4 шв. Дўппи, каллапўш.

5 Нарсалар устини қоплаб, беркитиб турадиган соябон ёки қопқоқ. *Шипга осиглиқ қирқинчи чироқнинг қалпоғи уй деворларининг тепа ёғига чўзиқ соя солган.* Х. Фулом, Машғал.

6 Бирор нарсанинг қалпоқли қисми, каллаги; каллак. *Мих қалпоғи. Замбуруғ қалпоғи.*

Қалпоқ қилиб киймоқ Бирор нарсани қойил қилиб бажарувчи, бирор иш-фаолитнинг жуда устаси бўлган шахсга нисбатан қўлланади. - *Ишни қалпоқ қилиб кийиб кўямиз, — дея жавоб қайтардик.* Х. Тўхтабоев, Шири қовунлар мамлақати. *Ўртоқ Солибоев кўзбўямачиликни қалпоқ қилиб*

кийиб юрган кунлардан бирида.. митинг бўлиб қолди. «Муштум».

ҚАЛПОҚДОР айн. қалпоқли 3.

ҚАЛПОҚДҮЗ Қалпоқ ва, умуман, бош кийим тикувчи уста, хунарманд.

ҚАЛПОҚЛИ 1 Қалпоқ кийган, бошида қалпоғи бор. *Отлиқ.. беҳилардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қалпоқсимон қоққоқ билан ёпилган, қалпоқ кийдирилган. *Барак шипининг ўртароғига осиглиқ тунука қалпоқли қирқинчи лампа хира нур сочиб турибди.* Х. Фулом, Машғал.

3 Каллакли, каллакдор, қалпоқдор. *Қалпоқли замбуруғ.*

ҚАЛПОҚЧИ айн. қалпоқдўз.

ҚАЛТИЛЛАМОҚ с. т. Қалтирамоқ, титрамоқ; силкиниб қўймоқ. *Ёлғизоёқ кўприк қадам босганда қалтиллаб турар эди.* ■ Саидхоннинг.. учбурчак шақлидаги мошгуруч соқоли қалтиллаб олди. Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

ҚАЛТИРАМА 1 Қалтираб, тебраниб турадиган, қалтироқ, титроқ.

2 *тиб.* Ихтиёрсиз қалтирашдан, аъзонинг бирор ери ихтиёрсиз учиб туришидан иборат касаллик.

3 *шв. айн.* қоқшол II.

ҚАЛТИРАМОҚ 1 Кучли тарзда титрамоқ; қалт-қалт қилмоқ. *Совуқдан қалтирамоқ. Бўйнида иллати борнинг оёғи қалтирайди.* Мақол. ■ *Адолат сурбет Бозоровни кўриши билан газабдан қалтиради ва титроғини босиш учун пахта тераверди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Охири мадори кетмаётганини сезди, тиззалари қалтиради.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Қўрққанларидан дағ-дағ қалтираб туришибди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 *кўчма* Шундай ҳаракатни эслатувчи, шунга ўхшаш ҳолатта нисбатан қўлланади (нарсалар ҳақида). *Чўлнинг у ер-бу ерида қовжираб турган шuvoқ муттасил кезиб юрган чўл шабадасида қалтираб турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Қоғоз қўлимда шамолдаги баргдек қалтирар, ҳарфлар сакраб, сузлар тутқич бермасди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Баширжоннинг овози қалтираб, томоғи қуруқшаб кетди.* Н. Аминов, Суварак.

Тили қалтирамоқ кам қўлл. айн. тили қалдирамоқ қ. қалдирамоқ. Сатторқул.. ҳарчанд гапиришга уринса ҳам бўлмади, тили қалтираб қолаверди. «Муштум».

ҚАЛТИРАНМОҚ кам қўлл. айн. қалтирамоқ I. [Анвар:] *Сени.. сенга мумкинми, Раъно! -Мумкин! — деб қалтиранди Раъно.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАЛТИРОҚ 1 Кучли тарздаги титроқ (қ. титроқ I). *Уни қалтироқ босди. Бутун аъзойи баданига қалтироқ кирди.* ■ *Бекнинг вужудини қоплаб олган қалтироқ тобора кучаяр, қалбининг дуқиллаб уриши ўзига эшитилиб турарди.* Х. Фулом, Машғал. *Бу зах хонада Адолатни қалтироқ босди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бозор қалтироқдан, кўрқувдан тамоман толиб, мудраб кетган экан, кўз очиб қараса, тонг отибди.* А. Мухтор, Чинор.

2 *сфп.* Қалтираган ҳолатли. *Бой аъзойи баданидаги яраларнинг аламини тортаётгандай безовталаниб, яна қалтироқ қўллари билан чилимга ёпишди.* Х. Фулом, Машғал. *-Яхшимисиз, Ҳаётхон? — деди қалтироқ товуш билан йигит.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАЛТИС 1 Алоҳида эҳтиёткорлик талаб қиладиган, нозик. *Қалтис савол.* ■ [Равшан полвон] *Масала жуда қалтис эканини Жамоловдан ҳам яхшироқ тушуниб қолди.* О. Ёқубов, Ларза. *Ёш бўлса-да, دادаси сингарии дадил тушади, курашининг кўп қалтис хунарларини отасидан ўрганиб олган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Хавф-хатар билан боғлиқ бўлган, оқибати ёмон бўлиш эҳтимоли бор, хатарли. *Қалтис қадам. Қалтис тажриба. Қалтис ҳазил. Қалтис хунар. Қалтис сиёсат.* ■ [Майна] *Бу хатарли, қалтис сафардан асло чўчимасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Аҳмаджон ака, жуда қалтис иш-да.. Бир чувингиз чиқса борми..* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Самарқанда таваккал қилиб бораётган Бобур жуда қалтис ишга бел боғлаганини сезарди.* П. Қодиоров, Юлдузли тунар.

3 Уйламай, билмай, ихтиёрсиз қилинган; ноқулай. *Терговчи гапни қалтис бошлаб қўйганидан пушаймон бўлди.* И. Қаландаров, Шохидамас, баргида. *Қалтис йиқилиб, бирон жойи майиб бўлган киши бунинг оғриғини ўша тобда эмас, кейин билганидек, Сидиқжон бу можаронинг бутун даҳшатини.. кейин билди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Қалтис емоқ айн. **шикастланмоқ**. *Ушанда оёғи қалтис еган, лекин табиблар уни чиққан деб қайта-қайта шиқирлатиб сола берганларидан, бир оёғи калта бўлиб қолган.* Ойдин, Ҳикоялар. **Қалтис кетмоқ** Эҳтиётсизлик билан оқибати ёмон бўлиши мумкин булган иш, гап-сўз қилмоқ. *Сиз жуда қалтис кетдингиз-да. Бирдан «муътабар» одамларнинг ёқасига ёпишдингиз..* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАЛТ-ҚАЛТ: қалт-қалт титрамоқ Каттиқ, зир-зир титрамоқ. *Замира кутилмаган жанжалдан қалт-қалт титрар эди.* П. Қодиров, Уч илди. **Қалт-қалт қилмоқ айн. қалтирамоқ.** *Кўйлар.. очлик ва совуқдан қалт-қалт қилар эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАЛҒА [а. قلع — девор билан ўралган кўрғон, шаҳар] **1 тар.** Душман ҳужумига қарши мустаҳкам девор ва хандақ билан ўралган, мудофаа воситалари, истеҳкомлар билан таъминланган шаҳар. *Андижон қалғаси мустаҳкам. Бобур мирзо у ерда бўлса, қалға янада мустаҳкам бўлур.* П. Қодиров, Юлдузли туллар.

2 Катта бой, ер эгаларининг сарой кўрғони; қаср, арк. *Туроббийнинг қалғасида тўққиз от чоптирим ердан кўринадиган битта терак буларди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 шв. Шаҳар. *Канизларнинг кўпи турли қалғалардан олиб келинган ёш гўзаллар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Мингта қалғадан далам яхши, Охун. Бизнинг қизларимиз ҳам жуда шўх бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзим қишлоқиман, қалғадан нарида тураман..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАЛҒАЧИ тар. Шаҳарларга, хусусан, Россия шаҳарларига бориб савдо-сотик қилувчи йирик маҳаллий савдогар. [Йўлдошбой] *«Қалғачи» савдогар бўлиб, майиз, ўрик ва бўз пахталик чопонларни Оренбург, Қазали ва Оқмачит каби шаҳарларга олиб бориб сотиб, у томонлардан Россия молларини олиб келиб сотарди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҚАЛҚИМОҚ 1 Суюқликнинг бетида чайқалмоқ, тебранмоқ. *Қайиқ сувда қалқиб турибди.* ■ *Сув юзида қамши ғарамлар қалқиб сузар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 Юзада, бирор нарса устида лапангламоқ; у ён-бу ён чайқалмоқ, силкинмоқ.

Ердан кўтарилган чанг-тўзон оғир-оғир қалқиди. Шухрат, Шинелли йиллар. *Ўртада устига қора гулдор жойнамоз ёпилган тобут.. елкама-елка қалқиб ўтади.* Т. Ашуров, Марварид тут. *Назокат қора хонатлас кўйлак кийиб олган, қизил духоба нимчаси остидан тўла кўкраги қалқиб турарди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Ихтиёрсиз, қандайдир таъсир билан бирор томонга силтанмоқ. *Трамвай кўзғалганда, бир мўсафид қалқиб кетиб, икки йигита тегиб кетди.* «Муштум». *Малоҳат юрак олдириб кўйгани учунми ёки чўчидими, ўтирган стулида бир қалқиб кетди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

4 кўча Нотинч ҳолатда, ҳаракатда бўлмоқ. *Замона қалқиб турибди, бек тузул амирнинг ўзи ҳам қутқуда эмиш.* А. Мухтор, Чинор. *Икки ўртада сўз қочиб, вазият қалқиб турганда, ёшгина йигит сўз сўради..* С. Маҳкамов, Гина.

5 Бирор нарса остидан, ортидан, тубидан сиртга (юқорига) чиқмоқ. *Улар, башарти, биронтаси сув юзига қалқиб чиқиб қолса, яна ўқ отишарди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Дарахтлар ортидан ой қалқиб, секин сузиб кўтарилди бошлади.* Ойбек, Нур қидириб. *Мамажоннинг ўлкаси тўлиб, кўзига ёш қалқиди.* С. Нуров, Нарвон.

6 Ўтирган, ётган ўрнидан турмоқ, кўпмоқ. *Оптоқ дала, қир, Ой нури балқир, Тонг отар-отмас Битта қиз қалқир.* М. Алавия. *Хон ўрнидан қалқиб туриб, ҳеч кимга қарамай, ҳеч нарса демай, ўқдай отилиб, ичкарига кириб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Оёққа қалқимоқ Ўтирган жойидан тикланмоқ, тик турмоқ. *Юзбошилар ҳам оёққа қалқиб, кўл қовуштиришди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ҳамма оёққа қалқиб, саломлашди.* Шухрат, Шинелли йиллар. **Юраги қалқимоқ** Қалбида кучли нохуш ҳис-сезги кўзғалмоқ. *Ёдгорнинг юраги қалқиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

7 Пайдо бўлмоқ, чиқмоқ, тошмоқ. *Унинг баданига аллақандай қора доғлар қалқиган, иситмаси чиқиб ётибди.* А. Мухтор, Туғилиш.

8 кўча Намоён бўлмоқ, акс этмоқ. *Ойна опа чехрасидаги жиддийлик йўқолмаган бўлсада, лабларининг бир четиди табассум қалқиди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Чехрасига қалқиб чиққан аламли ифодани яширишга*

урилиб, бурилиб қаради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

9 кўчма Иккилик бўлиб, на у ёқли, на бу ёқли бўлмайдурмоқ; иккиланмоқ. *Мингбошининг бу тилёғламалиги мажлисининг қалқиб турган қисмини ҳам унинг томонига буриб юборди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

10 айн. **Ўқчимоқ.** *Қандолат буви чой хўлаб туриб, ниқ этиб кулиб юборган эди, қалқиб кетди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Томоғимдан ош ўтмай, қалқиб кетдим.* Р. Азиз-хўжаев, Яшил чайла.

ҚАЛҚМОҚ айн. **қалқимоқ.**

ҚАЛҚОВУЧ тех. Суюқликка ботирилган ҳолатда кўтарилиш кучи ва сузувчанлик хоссасига эга бўлган, суюқлик сиртига қалқиб чиқадиган, енгил материаллардан тайёрланадиган мослама.

ҚАЛҚОН 1 Жангчининг танасини қилч, найза ва ш.к. тигли қуроллар зарбидан ҳимоя қилувчи, турли материаллардан ясалган мослама. *Бадиа сирӣ фош бўлиб — қилчи синиб, қалқони тешилган сарбозлардай, лол бўлиб қолди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳаммадан олдинда бошдан-оёқ зирҳли кийим кийиб, қўлида қалқон тутган Аҳмад Танбал келмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Офат, бало, кўнгилсиз ҳодисалар ва ш.к. дан сақловчи восита; тўсиқ, ғов. *Қум балосига, гармсел балосига нима қалқон — дарахт қалқон.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Низомулмулк.. сизнинг зарбангизга қалқон қидириб, ўзини у томонга яқинроқ олиб юрибди.* Ойбек, Навоий.

3 кўчма Ҳимоячи. *Матҳасан оғам ёнимда бўлса, кўчада қўрқмай юраман.* Бу менинг қалқоним-да. С. Сиеёв, Ёруғлик.

Кўкрагини (ёки кўксини, бағрини, ўзини) қалқон қилмоқ Жонини ҳам аямай кўриқламоқ, кўксини тутиб ҳимоя қилмоқ, даф этмоқ. *Ана шу йилларда Холмат Ражабов.. душманларга кўкрагини қалқон қилганлардан.* Н. Сафаров, Оловли излар. *У кўксини қалқон қилиб, юртини ҳимоя қилди.* Мирмуҳсин, Куламас қоя. *Бир тўда одамни.. тасирлатиб ўққа туттишганда, бир чол, болани орқасига олиб, ўзини қалқон қилган экан-да.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҚАЛҚОНЧА 1 Қалқон с. кичр.

2 зоол. Кўнгиз ва ш.к. ҳашаротлар қанотининг қаттиқ қобиғи.

ҚАЛҚУВЧАН Ботирилганда қалқиб чиқаверадиган, қалқиб турадиган, ботмайдиган.

ҚАМАЛ 1 Шаҳар, қалъа, армия ва ш.к. ни таслим бўлишга мажбур этиш мақсадида душман кўшинларини қуршаб олиш ва шундай ҳолатда сақлаш; қуршов, муҳосара. *Қамал ҳолати.* *Шаҳарни қамал қилмоқ.* *Душманни қамалга олмоқ.* *Қамалда қолмоқ.* *Қамалдан чиқмоқ.* ■ *Етмиш кунлик бир қамал, етмиш кунлик четдан ва энг ози қишлоқлардан муносабатни узиб туриш, албатта, Тошкентни бўлдириб қўйган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ахси қалъасининг қамалда қолиши мирзога энди муқаррардек туюлди.* *У эшик огага олти ойлик захира тайёрлашни буюрди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Бирор давлатни сиёсий ёки иқтисодий жиҳатдан яққалаб қўйиш мақсадидаги хатти-ҳаракатлар мажмуи. *Иқтисодий қамал.*

Қамал қилмоқ Қамал ҳолатига олмоқ, шундай ҳолатда сақламоқ. *Шаҳар қамал қилгани бу ваҳимани яна ҳам кучайтириб юборди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бобур ўтган дафъа Самарқандни етти ой қамал қилганда, шаҳар халқи очликдан нечоғли азоб тортганини Навоий ҳам эшитган бўлса керак.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 кўчма Ҳураб олинган, чиқолмайдиган кўринишли ҳолат ҳақида. *Ой булуғлар қамалидан чиқиш учун югурарди.* «Ёшлик».

ҚАМАЛИШМОҚ Қамалмоқ фл. бирг. н. *Полициялар, миришаблар яна уйларига қамалишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАМАЛМОҚ 1 Қамамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бир йилга қамалди.* *Моллар кўрага қамалди.*

2 Ташқи муҳит билан алоқада бўлмай, ўзини маълум бир муҳит, жойда босим тутмоқ, босим шу ҳолатда бўлмоқ. *Қариллик орқасида кўздан қолиб, икки-уч йилдан буён уй ичига қамалган қайнатаси Нажмиддинбойнинг давлати зўр.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ишдан бўшатилган Баширжон ўн кунча уйда қамалиб ётди.* Н. Аминов, Суварак.

3 Ичкари кириб ёки илиниб, тутилиб, чиқа олмай қолмоқ, тутилмоқ, тушмоқ. *У ичига катта оқ каламуш қамалган қоп-*

қонни ерга қўйди, эшикчасини очди. Ойбек, Танланган асарлар. *Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек ғунғиллади, оёғи қалтираб мажолсизланди.* С. Аҳмад, Хукм.

4 Атрофи ўралган жойга кириб, тўпланиб қолмоқ. *Уйга қамалган тутун жуда секин тарқалмоқда.* ■ Чор атрофдаги тунука томлардан чиққан ҳарорат ҳовли ичига қамалиб қолгандай туюларди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

КАМАМОҚ I Озодликдан маҳрум қилиб, қамоқхонага ёки бошқа бирор қамоқ жойга ташламоқ, қамоққа олмоқ. *Турмага қамамоқ. Авахтага қамамоқ. Беш йилга (беш йил муддат билан) қамамоқ.* ■ Агар ҳоким ҳеч кимни, айтиқса, Қудрат акани қамаманган бўлса, аҳолини қўрқитмаслик, ишдан совитмаслик учун қамаманган. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима қилсин, милицияга бориб, ё мени қаманглар, ё оқланглар, десинми?* С. Аҳмад, Хукм.

2 Бирор чиқолмайдиган жой, хона ёки ҳолатга олмоқ. *Ғулум қори Азимбойваччанинг болаларини ҳужрасига қамаб олиб, хафа қилаётган экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Авазни кичкина ҳужрага олиб кириб қамаб қўйди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Атрофи ўралган (одатда, доим сақланадиган, махсус) жойга ҳайдаб киритмоқ, ҳайдаб киритиб, бекитиб қўймоқ; тутқунликка солмоқ. *Қўйларни қўрага қамамоқ. Товуқларни товўқхонага қамамоқ.* ■ Ёйишга жойи бўлмаган ҳўжаликлариғина молларини оғилхоналарга қамаб боқади. С. Анорбоев, Оқсой. *Сорахон пашшани кафтига қамаб, муштини Саидийнинг қулоғига тутди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 с. т. Берк жойга текиб қўймоқ, берк жойга текиштириб сақламоқ. *Нарсаларни амборга қамамоқ.*

5 с. т. Дам бермоқ, дамламоқ. *Камерага ҳаво қамамоқ.*

КАМАР [а. *قمر* — ой; йўлдош (сайёраларда)] 1 кт. айн. ой 1. *Букун коинотда Шамс — подшо, Қамар вазирдир.* Ойбек, Навоий.

2 Камар (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

КАМАРИЯ [а. *قمرية* — ойга оид, тааллуқли] кт. Мусулмон оламида ойнинг иккита бир хил фазаси, мас., Ой туғилган кундан келгуси Ой туғилган кунгача бўлган вақт асос қилиб олинган йил ҳисоби (Қамария ҳисобидаги йил, шамсия ҳисоби-

дагидан деярли 11 сутка қисқа. Қамария ойлари: муҳаррам, сафар, рабиулаввал, рабиуссоний, жумодилаввал, жумодиссоний, ражаб, шаббон, рамазон, шаввол, зулқайда, зулҳижжа).

КАМАШМОҚ I Қамамоқ фл. бирг. н. [Баҳром:] *Мендан кейин онами қамашибди. Кампир турмада.. қазо қилибди. Синглим домдараксиз.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. *Эртасига Раҳимчани ҳам.. ўн беш кунга қамашибди.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

КАМАШМОҚ II: кўз қамашди 1) ўткир ёруғлик таъсирида кўз тинди, кўз кўрмайдиган, ажратолмайдиган бўлиб қолди. *Прожекторларга қараб кўзим қамашди.* ■ *Тик қуёш тизғларидан кўзи қамашган чол.. ча-вандозлар келаётган томонга югурди.* Ҳ. Ғулум, Машғал; 2) кўз жимирлашди; кўриб ақл шошди. *Табиий, ҳаммадан Нурунинг уйи ҳашаматли, қимматли жиҳозлар билан магазиндай ясалган; кўрган одамнинг кўзи қамашади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Тиш қамашди** Нордон нарса чайнаш натижасида тишлар безиллаб қолди. *Куксултон еб, тишим қамашиб қолди.*

КАМИЧ с. т. Қамиш.

КАМИШ I Бошоқдошларга мансуб, сувда, ботқоқликда, тўқайзорда ўсадиган, бугим-бўгим узун пояли ўсимлик; шу ўсимликнинг ўрилган пояси ва унинг чўпи. *Қамиш ўрмоқ. Қамишдан буйра тўқимоқ.* ■ *Улар қамишларни шалбиратиб, сувга яқин келганларида, ўзлари ҳам балчиққа ботиб кета бошлашди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Уч томони қамиш билан ўралган ҳовлига аввал Сидиқжон кирган эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Шу ўсимлик пояси билан ўралган, ёпилган; шундан ясалган. *Қамиш девор. Қамиш том. Қамиш най.* ■ *Кейин бир парча қоғоз олиб, қамиш қаламни қитирлатиб ёза бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қамишдан бел боғлаб Сидқидил билан, астойдил. *Туйларингизга қамишдан бел боғлаб хизмат қилайин, укажон.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚАМИШЗОР Қамиш ўсадиган (ўсган) жой, тўқай, тўқайзор. *Ушалоқлатиб сув олар экан, қамишзорларнинг нариги четидан қақағлаган товўш эшитилди.* С. Сиёев, Аваз.

ҚАМИШЗОРЛИК кам қўлл. Қамишзор жой, қамишзор.

КАМИШҚУЛОҚ Қулоқлари узун ва чиририлиб, диккайиб турадиган (от ҳақида).

ҚАМОҚ 1 Озодликдан махрум этилган кишилар, маҳбуслар, жиноятчи ва ш.к. қамаладиган жой; қамоқхона, турма. *Қамоқдаги қарияларга бир қултум сув, бир бурданон ҳам беришмабди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 Қамоқ ҳукмини (жазосини) ўташ жараёни. *Қамоқ деподаги ишидан айирган бўлса ҳам, лекин у ерда орттирган дўстларидан айиролмади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Уша кўнгилсиз сафари — қамоқдан қайтиб келгандан кейин маҳаллада кичкина сартарошхона очди.* Шукрулло, Сайланма. *Бу қўшиқ ажойиб қўшиқдир, сўзлари куйдирар томоқни. Улимни назарга илмайсан, сезмайсан сургуну қамоқни.* Ш. Раҳмон.

ҚАМОҚХОНА Қамоқ жойи; қамоқ, турма. *Қамоқхонада ётмоқ.* ■ *Обхоналар. Бухоронинг энг мустаҳкам қамоқхонаси эди.* С. Айний, Дохунда. *Уларни шаҳар қамоқхонасига тиқши учун олиб кетишгандан сўнг.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАМРАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, қуршамоқ. *Шаҳар атрофини ўрмон қамраган. Душман истеҳкомини қамраб олмоқ.* ■ *Коса кўтарган хотин-халаж қозон атрофини қамраб олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ёйилиб, тарқалиб, маълум жойни эгалламоқ; босмоқ, тутмоқ, қопламоқ. *Ёнғин бутун уйни қамраб олди.* ■ *Кеча гупиллаб қор ташлади, бугун унинг қора совуғи ҳамма ёқни қамраб олди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Розиқнинг аззойи баданини яна ўлим даҳшати қамради.* С. Анорбоев, Оқсой. *Бутун борлиқни қамраб олган чириллаш мана шу митти жониворларникилигига ишонгинг келмайди.* «Ёшлик».

3 Ўзидан мужассамлантирмоқ, акс эттирмоқ, ифодаламоқ; ўз ичига олмоқ. *Жуда катта давр тарихини қамраб олган асар.* ■ *У [Навойи] мингларча йилги маданиятни, асрларнинг фикр бойлигини қамраган шоир эди.* Ойбек, Навойи. *У тиниқ дарё, мусаффо осмон, кексиз кенгликлар ҳақида ўйланар ва хаёли шундай улкан нарсаларни бемалол қамраб олаётганидан ҳайрон бўларди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҚАМРОВ 1 Иш-фаолият, ижод доирасини ўз ичига олиш, сиғдира олиш, қамраш имконияти. *Ҳоди Зариф — қамрови кенг*

олим. М. Афзалов, Жонкуяр олим. *Идроки-миздан кўра кўзларимизнинг қамрови кенгроқ бўлса не ажаб.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 айн. **қуршов, оғуш.** *Инженерлар бу жойнинг гардсимон қизғиш тупроғини қўлларида эзгилаб, хаёл қамровида ўтиришар.. эди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

3 Бирор нарсанинг фаолият доираси, чегараси. *Румия гап қамровини асосий мақсадга бурган сари, Афанасий Васильевич ушта мергандек ёйни узоқроққа мўлжаллаб отарди.* С. Кароматов, Сўнгни бархан.

ҚАМТИ рви. Юзма-юз, бақамти. *Анвар ўртага дастурхон эзиб, икки лаган манти чиқариб қўйди, уч киши қамти ўтириб, манти тановул қилдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Қамти келмоқ Бетма-бет бўлмоқ, дуч келмоқ. *Ана шу оқналарга қамти келиб қолсам бўладими!* Ойбек, Болалик. **Қамти қилмоқ (ёки қўймоқ)** Юзма-юз, бақамти қилмоқ, юзлаштирмоқ, учраштирмоқ. *Мактабдаги одатимни қилиб, болани ота-онасига қамти қилиб сўзлашдим.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҚАМЧИ 1 От-уловни уриб, юришга ундаш, тезлатиш учун ишлатиладиган дастали, кўпинча қайиш тасма шаклидаги асбоб. *Ўрма қамчи. От ўйнатадиган узун қамчи.* ■ *Раис отига қамчи уриб, идора томон кетди.* Ойдин, Юрагида ўти бор. *У ҳар замонда қамчисини кўтариб қўяр, от эса, сағрисига қамчи тушувини кутмасдан олға интилар* эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

Қамчи босмоқ (ёки солмоқ, бермоқ) Қамчи билан урмоқ. *Йўлчининг юз-кўзи аралаш яна қамчи солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Асқар ота беҳштиёр отига қамчи босди, яна бошини тортиди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. *Қамчи берса, бедов от ўйнаб кетиб боради.* «Нурали». **Қамчи ўйнатмоқ** Қамчисини ҳаволатиб силкитмоқ, қамчи билан пўписа қилмоқ. **Қамчисидан қон томган (ёки томадиган, томади)** Жуда ҳам золим, шафқатсиз. *Қамчисидан қон томмаган бой — бой эмас.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Бу хусусда отасининг қамчисидан қон томар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 *кўчма* Ўзи бирикиб келган сўз англатган нарсанинг қалтагини билдиради. *Шоир савдогарларни ҳам сатира қамчисиси остига*

олди. Газетадан. *Эрк-адолат йўлида жаҳолат қамчисидан, ҳатто қўрқинчли таҳликадан қўрқмаган Аваз.* Газетадан.

ҚАМЧИЛАМОҚ 1 Қамчи билан урмоқ. *Фузор томондан оқ саллали кимдир биров от қамчилаб, шитоб билан келарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Арслон.. тўриғини қамчилаб, узоқлашиб қолган отликларни қувиб кетди. О. Ёқубов, Излайман.*

2 *кўчма* Сўз билан «урмоқ», қаттиқ танқид қилмоқ, пўстагини қоқмоқ. *Машҳур фитначи Муҳаммад Жамол чиқиб, хўп қамчилади сизни ва бизни. Ойбек, Нур қидириб. Фурқат, Завқий.. ўзларининг ҳажвий шеърларида порохўр амалдорларни шафқатсиз қамчиллаган эдилар. «Шарқ юлдузи».*

3 *кўчма* Қистамоқ, ундамоқ, мажбур қилмоқ. *Тангриқул ҳожии қўлидаги бутун воситалар билан ерни қамчилаб, кўпроқ ҳосил беришга мажбур қилар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Одамни жиловлаб, қамчилаб турадиган, тоблаб чиниқтирадиган нарса — ташвиш. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Отни қамчиламоқ Зудлик билан, фурсатни қўлдан бермай ҳаракат қилмоқ; ҳаракатни тезламоқ, тезлатмоқ. *Иш кўп, вақт оз — отингни қамчила. ■ Ана шу тифиз кунларда отини қамчиллаган пахтакор асти доғда қолмайди.* Газетадан. *«отни қамчилаш керак, бўлмаса кечикасиз», деган гапи Мадинани оёққа турғизди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.*

ҚАМЧИЛАШМОҚ 1 Қамчиламоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бирини қамчи билан урмоқ, ўзаро қамчи солиб савашмоқ. *Қорахон қайтмайди навбат олади, Гоҳ ерларда қамчилашиб савашиб, Кўп хархаша қилар ақли шошиб. «Алпомиш».*

ҚАМЧИН қ. қамчи. *Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолинг оқини хурмат қилдим. Ойбек, Танланган асарлар. Урмонжон.. тўқайга кириб кетган тупроқтепани қамчинининг сопи билан кўрсатиб: -Канал, — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҚАМЧИНЛАМОҚ қ. қамчиламоқ. *Юк ортиб, отни қамчинлаб.. Хадрага келганда, у бирдан отни тўхтатди.. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАМҒОҚ Шарсимон юмалоқ ўсадиган, уруғи пишганда, илдиз бўғзидан узилиб,

шамол билан узоқ-узоқларга думалаб кетадиган майда тиканли чўл ўсимлиги; шўрак. *Янтоқ ўзини боғ билади, Қамғоқ ўзини тоғ билади. Мақол.*

ҚАНАҚА с. т. Қандай. *Бу қанақа гап? ■ Отини эшитаман, холос, қанақа одам, билмайман. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАНАҚАНГИ с. т. Қандай. *Сен ўзинг қанақанги одамсан?*

ҚАНАҚАСИ с. т. сўр. олим. Қайси бири?, қайси хили?, қандай? *Бу газмоллардан қанақаси сенга ёқади?*

Бу қанақаси (бўлди)?! Таажжуб воқеа, ҳодиса ва ш.к. юз берганда айтиладиган ибора (кўпинча истеҳзо билан айтилади). *Сўрамай кетаверибсиз, бу қанақаси бўлди? Ёз чилласида ёмғир ёғяпти, бу қанақаси бўлди?*

ҚАНАҚАСИГА рвш. с. т. Қандай, қандай қилиб, қай йўсинда. *Қанақасига яшасанг, яшайвер. У дарёдан қанақасига ўтади?! ■ Пешонамга ёзган бўлса, сизларга нима! [Ҳожар:] Ҳа, қанақасига ёзар экан у қулваччани. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ҚАНД [а. قند — шакар, обакиданон] 1 Соф шакар моддасидан, шакардан тайёрланадиган маҳсулот; ширинлик. *Чақмоқ қанд. Қанд заводи. Қанд ушатмоқ. Қанд билан чой ичмоқ. Меҳнат қилиб топганинг — қанду асал топганинг. Мақол.*

Қанд қасаллиги с. т. Диабет. **Қандингни ур!** **Қандини урсин ёки қандингни е!** Таҳсин-офарин маъноларини ифодалайдиган ибора; балли, баракалла. *Қандингни ур, юлдузларинг жуфт тушган бўлса-чи, одам боласи сенларни ажрата олмас! Ойбек, Танланган асарлар. [Ғофир ака] Кўпчиликка етакчи, катта-кичикка баравар, қандини есин! Н. Мақсудий, Умидли бола. Биров: «Янги ер обод қилса, қандини урсин» деса, яна биров: «Бу ерда иш топилмайдими?» дерди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

2 қ. қандлар.

ҚАНДА эск. кт. Қаерда, қаёқда. *Ухлаб қолиб бўлдим банди, Қолдим юз туман армонда. Банди бўлмадим майдонда, Мендай банди бўлди қанда? «Равшан».*

ҚАНДАЙ 1 сўр. олим. Белги, сифат, хусусият ҳақидаги сўроқни билдиради; қанақа? *Бу қандай китоб? Қандай овқатни хоҳлайсиз? У қандай иш билан банд? ■ [Ёрмат:] Қандай беда денг, боғи кучоққа сиф-*

майди. Ойбек, Танланган асарлар. *Айт-чи ўзинг, Зарифа, ахир кеча қандай туш кўрдинг?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Сўроқ гаплардан трансформацияланган гаплар таркибиди сўроқ аниқламай, фақат нисбий белгини билдиради. *Куйёв учун қандай кийим ярашмоғи ҳам баҳс қилинар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Капитан жангчиларни ном-баном чақириб, ким қандай қуролни ўрганмоқчи эканини сўради.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Э, онажонгинам, қани энди сен ҳам шу ерда тирик бўлсанг-у, ўз ўғлингнинг қандай одам бўлганини кўрсанг.* П. Турсун, Ҳаётини.

3 Махсус оҳанг ёрдамида белги-даражани кучайтириб ифодалайди; нақадар. *Ҳаёт қандай гўзал!* ■ *Оҳ, инсонга таъзим қилиш, қад букиш қандай оғир, қандай ҳақорат.* К. Яшин, Ҳамза. *Унсин учун — бечора қиз учун бу қандай фалокат, бу қандай мудҳиш мотам!* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. *Сотиб олинган қул қандай бўлса, у ҳам бизга шундай эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 рвш. Қай тарзда, қай йўсинда. *Луғат қандай тузилади? Бу перо қандай ёзади? Шунча ишни бир ўзинг қандай бажарасан?*

Қандай қилиб Қайси йўл билан, қай тарзда, қайси йўсинда. *Қандай қилиб бу ерга келиб қолдингиз?* ■ *Сиз Олтин юлдузни қандай қилиб олгансиз? Шунга айтиб берсангиз.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Биз радио-актив моддаларнинг ғўзалардаги тирик тўқималарга қандай қилиб таъсир қилишини аниқлашга муяссар бўлдик.* «Фан ва турмуш».

6 -ганда қўшимчасини олган феъллардан кейин келиб, берилган саволга ижобий жавобни бўрттириб, таъкидлаб ифодалайди. *Бу фильмни кўргансиз? -Кўранда қандай. Шу китоб қизиқми? -Қизиқ бўлганда қандай дейсиз!*

Қандай бўлмасин (ёки бўлса ҳам) 1) қандайдир, қанақа бўлмасин, барибир. *Энди у [Нури] Фазлидиннинг ҳамма сифатларида, қандай бўлмасин, бир камчилик кўра бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) қанчалик оғир, қийин бўлса ҳам; нима (қилиб) бўлса ҳам, илож топиб. *Қандай бўлмасин, эртага келишинг керак. Қандай қилай* Нима қила олар эдим, нима қилай, начора. *Энди*

қандай қилай, булар иш бўлган. ■ *Қандай қилай, ўртоқжон, ўзимга қолса, шундоқ бўлсин дебманми.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚАНДАЙДИР гум. олам. 1 Қандайлиги ёки кимлиги номаълум, белгиси, сифати, хусусияти у қадар аниқ бўлмаган; аллақандай. *Қандайдир шаҳар. Унинг қандайдир иши чиқиб қолибди. Қандайдир бир киши сизни сўраб келди.* ■ *Бир нарча қозғонини юзига қора, қуюқ сиёҳ билан ўнг-тескари, қандайдир ҳарфлар ёзилган.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қайсиллиги номаълум, қайси бирилиги у қадар аниқ бўлмаган; аллақайси. *Ҳа-кимбойваччанинг яқин дўстларидан бир киши, қандайдир бир ўтиришда Мирзакаримбойга орқаворатдан тил тегизганини эшитиб, у билан узоқ замон олишган.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАНДАК [а. + ф. قندک — олманинг ширин тури] 1 *Ўрик, жийда* каби сўзларга қўшилиб, уларнинг у қадар йирик бўлмайдиган, камсув, аммо сершира навини билдиради. *Болагинанинг боласи — қандак ўрикнинг донаси.* Мақол. ■ *Оғзиларига биттадан қандак жийда солгач, суҳбат яна қизиб кетди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Столнинг усти оқ-сарик майиз, қандак ўрик, баргакларга тўлиб кетди.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Халқ селекциясида чиқарилган маҳаллий эртапишар ўрик нави.

ҚАНДАЛАЛАР Қон сўрувчи ҳайшаротлар туркуми. *Қандала қон сўрган вақтда кишини қаттиқ безовта қилади.* «Фан ва турмуш».

ҚАНДАЛАТ с.т. Қандолат.

ҚАНДАҚА с.т. Қандай, қанақа. *Э, қандак хотин бу, бировнинг уйига бостириб киради!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚАНДАҒОЧ Оқ қайинлар оиласига мансуб бўлган баргли дарахт ёки буга.

ҚАНДАЙ, -дек 1 Қанд каби, қандга ўхшаш. *Қанддай ширин мева. Қовун қанддай чиқди.*

2 кўчма с. т. Жуда яхши, кўнгилдайдй. *Икки танобгина ер олсам, оз бўлсин, соз бўлсин дегандай, қанддай иш қилар эдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *Айниқса, Фарҳодни қўшганинг қандек бўлибди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

3 рвш. кўчма с. т. Нақд, мўмай қилиб; қуртдай. *Пулни қанддай (санаб) олди.*

ҚАНДДОН [а. + ф. قنددان – қанд идиши] Қанд, шакар солиб кўйиладиган махсус идиш. *Қўлимдаги зарҳал патнисда чойнак, пиёла ва қанддон.* «Саодат».

ҚАНДИЛ I [а. قنديل – чироқ, чилчироқ, люстра < юн. candela – шам, шамчироқ < лот. candela – шам] Бир неча шам ёки лампочка кўйиладиган оёқли ёки осма чироқ; чилчироқ, люстра. *Деворий қандил. Осма қандил.* ■ *Олтин қандилдаги эликлаб шамларнинг нури.. уйга бир хаёлийлик берар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўрнидан тურიб, девордаги включателни чиқиллатган эди, уч лампали қандил ёғдуси нотинч ва ҳаяжонли юзларга тушди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Катта долон, ҳар бир уйда қий-чув, ерда чироқ, қандиллар осиглиқ.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАНДИЛ II Олма навларидан бирининг номи. *Қандил, симиренко.. олмалар серҳосиллигидан кўзингиз қувониб, дилингиз равшан бўлади.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАНДИМ Кумда ўсадиган бута, ўсимлик. *Улар кун ёйилган бир пайтда қандим буталари билан қопланган қумтепадан ёнлаб ўтаёттиб, бир ўтов, бир чайлага дуч келишди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ҚАНДИН [а. + ф. قندين – қандли, ширин] Сершира, сершакар, ширин. *Қуюқ қандин нишолда ликопчалар, жонон пиёлаларда.. ичкарига, ташқарига кета бошлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАНДЛАР Углеводлар синфининг куйи молекулали вакили. Қандлар биринчи қайси манбадан олинган бўлса, ушанинг номи билан аталади. Мас., глюкоза – узум қанди, сахароза – лавлага қанди ва б. *Шифобахш ўсимликлар витамин.. ва қандларга бой бўлади.* Газетадан.

ҚАНДЛИ Қанди бор, қанд солинган, ширин. *Қандли чой.*

Қандли диабет Организмда инсулин етишмаслиги ва моддалар алмашинувининг бузилиши натижасида келиб чиқадиган касаллик. *Сўнги 20 йил ичида қандли диабет билан оғриган беморлар сони деярли уч баробар кўпайди.* «Сихат-саломатлик».

ҚАНДОЛАТ I Ун ва қиёмдан ўртасига мағиз ёки қовурилган нўхат солиб тайёрланган юмалоқ-юмалоқ ширинлик. *..хилма-хил анорлар, қандолат, парварда, пашмак.. саримойдан тортиб тандирдан янги узил-*

ган пармуда сомсаларгача бор. К. Яшин, Ҳамза.

2 Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари, маҳаллий ширинликлар, қанд-қурслар. *Узум кислотаси.. турли қандолат маҳсулотлари тайёрлашда кенг қўлланади.* «Фан ва турмуш».

ҚАНДОЛАТФУРУШ Маҳаллий шакарпазлик маҳсулотлари билан савдо қилувчи дукондор. *Дукондорлар савдо бўлмагани учун қўшнисини билан эринибгина суҳбатлашиб ўтиришади, қандолатфуруш хира пашшаларни ҳафсаласизлик билан қўриydi.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚАНДОЛАТЧИ Қандолатлар ва, умуман, маҳаллий ширинликлар тайёрловчи ҳунарманд, шакарпаз. *Шаҳарда машҳур бўлган бир қандолатчи.. ўз қўли билан тўйга нишолда ҳозирлайди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАНДОЛАТЧИЛИК Қандолат етиштириш, тайёрлаш; шакарпазлик (қ. қандолат 2). *Аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган қандолатчилик маҳсулотлари мутлақо йўқ.* Газетадан.

ҚАНДОҚ с. т. Қандай. *Қандоқ қилай, энди не чора? З. Диёр. Хотиржам бўлганда қандоқ, тақсир!* Ғ. Ғулум, Машғал.

ҚАНДЧОЙ Қанд ёки шакар кўшилган ширин чой. *Палатамизга қайтдик. Ҳожини ака каравотида ёнбошлаб, қандчой ичиб, узини елиб ётар эди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

ҚАНД-ҚУРС Қанд, новвот, пашмак, конфет каби ширинликлар. *Расталарда ёнғоқ-майизлар, қанд-қурслар тоғ-тоғ уйиб ташланган.* С. Анорбоев, Оқсой. *Темиртош ҳам кеча қаллиғи Менглиойнинг янгасига иккита проқи совун, упа-элик олиб, янги рўмолчасига қанд-қурс туеиб, қош қорайганда борган эди.* М. Осим, Ўтрор.

ҚАНЖИР Қўнғирлар туркумига мансуб, дарё, кўл ва ш.к. сув ҳавзаларида яшовчи қуш.

ҚАНЖИ(Р)ҒА Юк ва б. нарса боғлаш учун эгар орқасига маҳкамланган тасма, боғич ёки илгак. *Яхши ҳам чол шаҳарга ўрганмаган итни адашиб кетишидан қўрқиб, эшакнинг қанжигасига боғлаб олган экан, бўлмаса, пок титиғасини чиқарар экан.* Ғ. Ғулум, Шум бола.

ҚАНЖИҚ I Урғочи ит.

2 Шу ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. *-Ҳақорат қилди сени.. унақанги*

қанжсиқ ҳар муюшда топилади, — деди [Кимсан]. А. Мухтор, Тугилиш.

ҚАНЗИМОҚ Обу тобидан ўтиб, қотиб қолмоқ (хамир ҳақида). *Қўлингизни ювиб, бироз қарашворинг, хамир қанзиб қолмасин..* Газетадан.

ҚАНИ 1 сўр. олм. Кўз олдида йўқ шахс ёки нарсанинг қаерда экани, мавжуд ўрни ҳақидаги сўроқни билдиради. *Болалар қани? Портфелинг қани? — Нега вақтсиз келдинг? Отабек қани?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Этиборни жалб этиш, ундаш, давват билдиради. *Қани, бек отаси, кўрманани беринг-чи!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қани, қирғизим, дўмбирани ол.. ўланингни чўз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қани, тўшакка ўтиринг, Вали ака.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Истак-хоҳиш маъносига алоҳида таъкид, уруғ беради; қани энди. *Қани бир най бўлса, Йўлчи ҳам чалса—да, бутун кўнги қайғуларини.. кечанинг сукут тўла оғушига қуйса..* Ойбек, Танланган асарлар. *..қани шундоқ яхши соатларда унинг ёнида ўғли Низомиддин ҳам бўлса!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қани ҳамма хотин ҳам сиздай бўлса!* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Қани энди айн. қани 3. *Қани энди, ҳар бандаи мўминга Дехқонбойдай куёву сиздай қайнана насиб қилса.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Қани энди, вақтим ва имкониятим бўлса. Анави тоқчаларни ҳам китоб билан тўлдирар эдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАНОАТ [a. قناعت — мамнунлик, бори-га шукур қилиш; қаноатлилик, камсукумлик] 1 Озга ёки борга кўниш, бори билан кифояланиш, нафси тийиқлик билан кўпга, ортиқчаликка интилмаслик ҳисси. *Камбағали сабру қаноат асрайди. — Қаноат қилмаса, шармандалиги ортади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Муталга раисликни бериб, ўзи муовинликка қаноат билдирган чоғларда, Равшан полвон Муталдан умиди бошқа эди.* О. Ёқубов, Ларза.

2 Мамнунлик, қониқиш ҳисси; мамнуният, қониқиш. *Почаев ҳамманинг фақат ўзига қараб қолганини ичда қаноат билан қайд қилиб, Жуманга ер остидан «қалайсан?» дегандай бир назар ташлаб қўйди.* А. Мухтор, Тугилиш. *Қаноат ахлоқий, иродавий фазилатлар жумласига киради.* «Фан ва

турмуш». *Қаноат йўқ ерда мурувват йўқ, мурувват йўқ ерда имон йўқ.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Ишонч, ишониш. *—Бу сирингизни менадан яширмоқчи бўласиз, — деди тамом қаноат билан Ҳасанали, чунки энди ўз кашфига жуда ишонган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қаноат қилмоқ Ўзини қаноатда тутмоқ, бориға сабр қилмоқ, бори билан кифояланмоқ. *Овқат устида бошини эгиб, олдиға суриб қўйишганиға қаноат қиларди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Нусратбекнинг қўшимча даромад қидирмай, маошға қаноат қилиб юрганиға ҳали ҳам тушуна олмасди.* С. Нуров, Нарвон. *Заргаров қийқириб кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрнидан туриб ўйинга тушди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қаноат ҳосил қилмоқ** 1) қониқиш ҳосил қилмоқ; кифояланмоқ, чекланмоқ. *Лекин Ибн Сино бу қиссани ёзишда Қуръонда келтирилган нақл билан қаноат ҳосил қилмаган кўринади.* Газетадан; 2) рози бўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ. *Унинг гапидан ҳаётга тўймаганлик, ўтган умридан қаноат ҳосил этмаганлик кўриниб турарди.* Шуҳрат, Шинелли йиллар; 3) ишонмоқ, ишонч ҳосил қилмоқ. *Бояги сўзларни тушида эмас, унда эшитганиға қаноат ҳосил қилгандан кейин сўради: —Сиз Раззоқни малазимми, ўғлим?* Ҳ. Фулом, Машғал. *Истат бибининг ухлаб ётганиға қаноат ҳосил қилгач, ҳовли бурчагидаги дарчадан чорбоққа ўтди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҚАНОАТЛАНАРЛИ Қаноат ҳосил қилса бўладиган, қаноатлантирадиган, қониқарли. *Қаноатланарли жавоб. — Эътироф қилиш керакки, районларға булган раҳбарлигимиз қаноатланарли эмас.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАНОАТЛАНАРСИЗ Қаноатланиб бўлмайдиган, қаноатлантириб бўлмайдиган; қониқарсиз. *Қаноатланарсиз жавоб. Қаноатланарсиз ишламоқ.*

ҚАНОАТЛАНМОҚ 1 Озга, бориға қаноат қилмоқ, бори билан кифояланмоқ, қониқмоқ. *Кичкина декча қайнатиб, бир товоқ хўрда ошға қаноатланганидан, дўкондорлар орасида у сал кунда «хўрда махсум» деб лақабланди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, мамнун бўлмоқ, қониқмоқ. *Ишнинг унумидан қаноатланмади, шекилли, чолға зуғум қила кетди.* К. Яшин,

Ҳамза. Уринни солиб битиргандан кейин Зайнаб қаноатланиб, уйдан чиқмоқчи бўлган эди, уни Қумуш тўхтатди. А. Қодирий, Ўтган қунлар.

3 Чекланмоқ, кифояланмоқ. Элмурод эшон билан оқсоқол ўртасидаги диний муносабатга аралашшини лозим кўрмади. Фақат завқли кулги билан қаноатланди. П. Турсун, Ўқитувчи. Агар биз шу бугунги ўйлар эканмиз ва бугунги ишмиз билан қаноатланиб қолар эканмиз, эртага ҳам худди шу бугунги иш такрорланаверади. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҚАНОАТЛАНТИРАРЛИ Қаноатлантирадиган, қониқтирадиган, мамнун қиладиган. Турдиев қанча ўйламасин, охирига етмади. Узини қаноатлантирарли жавога тополмади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАНОАТЛИ Озга, борига қаноат қиладиган, кўп талаб қилмайдиган; сабрли. Қаноатли киши. ■ Афанди, «эшак ҳам қаноатли бўлар экан», деб унга ем бермай қўйди. «Латифалар». Исоқ ота ва унинг ўғиллари кўл меҳнати билан кун кечиришга одамлини қолган, қаноатли, кўнгли бўш одамлар эди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҚАНОАТСИЗ Озга, борига қаноат қилмайдиган, кўп талаб қиладиган; чидамсиз.

ҚАНОР, қанор қоп Катта қоп. Маҳкам тўлиб кетган этагини қанорга бўшатиб келди. П. Қодиров, Уч илди. Катта қанор қопларга тегиб солинган пахталар арваларда ўрлаб ётарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚАНОРА [ف. قناره — илмоқлар ўрнатилган тахта ёки тўсин] Гушт осиб қўйиладиган бир неча илгакли мослама; чантак. Семиз қўй ўзини қанорада кўрар. Мақол. ■ Қанораларга осиб қўйилган нимта-нимта қўй, мол.. гўштлари кўзни қамаштиради. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.

ҚАНОРЛАМОҚ Қанорга солмоқ, жойламоқ. Қанорланди дегунча арваларга ортиб жўната бериш керак. А. Қодирий, Кичик асарлар.

ҚАНОТ 1 Қуш ва ҳашаротларнинг учиб аъзоси. Фознинг қаноти. Қалдирғочнинг қаноти. Капалакнинг қаноти. Пашшанинг қаноти. Қуш қаноти билан учиб, қўйруғи билан қўнар. Мақол. ■ Марғилон ва Қўқонга учадиган махсус кабутар келтиришди. Найча қилинган қисқа хатлар уларнинг

қанотлари тагига маҳкамланди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Нозик ранг-баранг парвоналар, капалаклар лампа атрофида айланар, гулдор қанотларини шишага уриб титирчилар, гиламга енгилгина қулаб, тинар эдилар. Ойбек, Танланган асарлар.

Қанот қоқмоқ (ёки силкимоқ) 1) такрор ҳолда қанотларини кўтариб, ёнига қўймоқ. Том орқасида хўроз қанот қоқиб, қичқирди. А. Қаҳҳор, Анор; 2) қанотларини силки-тиб учмоқ, қанотларини силкиган ҳолда парвоз қилмоқ. Шийпоннинг атрофидаги гулзорда ранг-баранг капалаклар, иначилар қанот қоқар, асаларилар гўнғиллар, аллақаерда ғуррак ғуруллар эди. А. Қаҳҳор, Картина. Ундан нарироқда қора калхат ўз санъатини намойиш қилаётгандай, қанот силкимай, бир текис сузиб юрибди. Н. Фозилов, Дийдор.

2 кўчма Шахс ёки нарсанинг «учиши», «парвоз»ига хизмат қилувчи аъзосининг рамзи маъносини билдиради. От — йигитнинг қаноти. ■ Янгиликнинг қаноти бор. Оғиздан оғизга ўтиб, тез тарқалади. Газетадан. Ҳамза бўлса, хаёл қанотида ўтмишни бирма-бир кезиб чиқди. К. Яшин, Ҳамза. Шундоқ деб Илҳомнинг нозик ва майин Қанотларин Ҳасад қилиб ташлади. А. Орипов, Йиллар армони. Умумхалқ жонкуярлиги ўқитувчиларга қанот бахш этяпти. Газетадан.

Қанот бағишламоқ «Учиш», «парвоз»га имкон яратмоқ, шундай имкон билан таъминламоқ; мадад бермоқ. ..юрагининг аллақаерида учқунланаётган умид унга қанот бағишлар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қанот ёзмоқ 1) қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ, юзага келмоқ. ..қалбимда янги бир орзу — Шерободга отланиш орзуси қанот ёзди. Газетадан; 2) тарқалмоқ, ёйилмоқ. Илғор тажриба, ибратли ташаббус ҳамиша қўллаб-қувватланади, кенг қанот ёзади. Газетадан. **Қанот ёймоқ айн. қанот ёзмоқ** 2. Чўлда янги ҳаёт қанот ёймоқда. «Ўзбекистон кўриқлари». **Қанот қоқмоқ** 1) шайланган, интилган ҳолатда бўлмоқ. Сиздан билимдон топилиб қоларди юборишга. Ўзингиз элбурутдан қанот қоқиб қолдингиз. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда; 2) учмоқ. У дунёга десангиз ҳам, қанот қоқиб борардим.. С. Кароматов, Олтин қум. **Қанотини қа-йирмоқ (ёки синдирмоқ)** Иш-ҳаракат, фао-

лият воситаси (имконияти)дан маҳрум қилмоқ, мажруҳ ҳолга келтирмоқ. [Жамила:] *Куш эдим — қанотимни қайирдилар. Гул эдим — булбулимдан айирдилар. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қанотимни қайириб, Туққан элдан айириб, Ташладилар зиндонга, Бошладилар ҳижронга. Ё. Мирзо.*

3 Самолётнинг ердан кўтарилиб, ҳавода муаллақ туриши учун хизмат қиладиган қанотсизмон ёйиқ қисми.

4 Автомобил, велосипед каби машиналар гилдираги устига лойдан ҳимоя қилиш учун ўрнатилган мослама. [Йигит] *Олдинги қаноти синиб қолган «Зиф» велосипедини секингина ҳайдаб келяпти. Ш. Отамуродов, Кўнгил. Автомобил қаноти.. алюминийдан ишланади. «Фан ва турмуш».*

5 Эшик, дераза ва ш.к. нинг табақаси. *Юнусов деразанинг қанотларини очиб, кесақасига қулочини ёзганча туриб қолди. Н. Мақсудий, Мажлисдан сўнг. Узоқдан Ботирнинг устма-уст берган сигнали эшитилгандан кейин катта дарвозанинг қанотлари кенг очилди. И. Раҳим, Ихлос.*

6 Ёйиқ, чўзиқ нарсаларнинг бирор томони, ёни, чеккаси. *Бинонинг сўл қаноти — эшик олди баланд айвон. А. Қаҳҳор, Янги ер. Кучалар қанотидаги ариқларда зилол сувлар шарқираб оқиб турибди. Л. Эргашев, Гулбулоқ.*

7 Зина, кўприк ва ш.к. нинг ёнига ўрнатилган тўсиқ; панжара. *Маҳкам зинапоёга қараб чопди ва унинг силлиқ ёғоч қанотидан ушлаб, учинчи қаватга югуриб чиқди. П. Қодиров, Уч илдиш. Тоҳир кўприкнинг қанотидан настга эгилиб қараб, шу тиргаклардан бирини мўлжалга олди-ю, тўхтади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

8 ҳарб. Ёйиқ жойлашган кўшинларнинг, фронтнинг ўнг ёки сўл томони, шу томон қисми. *Мирзо Ёдгорнинг ўнг ва сўл қанотлари қаттиқ шикаст еб, бутунлай бебошбетаптиб қочишга юз тутган эди. Ойбек, Навоий. Бобур қўшини ёв билан юзма-юз тўқнашиши учун ўнг қанотини олдинроқ чиқариб, дарёга орқа ўғирди-ю, жанубга томон бурила бошлади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

9 кўчма Суянчиқ, кўмакчи. *Ёрим бўлса, қанотим, дейман. Сайёр. У [Низомжон] Икромжонга ўғил бўлди. Унинг кўш қаноти бўлди. С. Аҳмад, Уфқ.*

10 кўчма Дикқат-эътиборда бўлиш ҳолати; ҳимоя, ҳомийлик, паноҳ. *Устозлар қанотида, уларнинг кўмаги ва йўл-йўриқлари асосида илғорлар тажрибасини ўргандим. Газетадан. Унинг қанотида кўндан-кўн ёш талантлар таржимонлик, тахрирчилик сингари мураккаб ишнинг сир-асрорини билиб олдилар. Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.*

Қанот ости (ёки таги) айн. қанот 10. *Қаноти остида сақламоқ. ■ Бу хатарли аснода мен сени қанотим остидан чиқармагайман. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. ..мана энди у сизнинг қанотингиз тагида жон сақлаб юрган экан.. С. Маҳкамов, Шогирд. Сидиқжон.. Собиржон қорига қарол бўлиб юрган вақтларида Ҳадича хола уни ўз қаноти остида ҳисоблар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Қаноти остига (ёки тагига) олмоқ 1) ўз паноҳига, ҳимоясига ёки қармоғига олмоқ. *Етимларни қаноти остига олибди; 2) салб. ёнига, атрофига тўпламоқ. Қодиров оғзи катта эркаларни қаноти остига олиш йўли билан ўз мавқеини кучайтиришга интилганини сезиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қаноти остида бўлмоқ* Кимсанинг паноҳида, ҳимоясида ёки қармоғида бўлмоқ. [Майсара:] *Энди, тақсирим, давлатни ҳам кўрганман, ишқилиб, сизнинг қанотингиз остида бўлсак бўлади-да. Ҳамза, Майсаранинг иши.**

ҚАНОТЛАНМОҚ 1 Қанот пайдо қилмоқ, қанот чиқармоқ. *Ҳавасларим қанотланиб, кўкка учди. Ф. Фулом.*

2 кўчма Кучли иштиёқ билан шайланмоқ; интилмоқ. *Қишлоққа учишга қанотланиб ўтирганимда, дадам билан маҳалла элликбошиси офатдай, бирдан босиб келишди. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 кўчма Кучаймоқ. *Тошбулоқ яқинида тиканак ва арча чуқуртакларидан гулхан ёқилгач, болаларнинг қувончи яна қанотланди. Х. Назир, Сўнмас чироқлар. Командирнинг шахсий жасорати ва ўрнаги бир онда юзларча одамларни қанотлантирадиган қандайдир сеҳрли кучга эга эканига асло шубҳа қилмайди.. Ойбек, Қуёш қораймас. Йигит ҳозир ўз елкасида Акбар ака қўлининг ҳароратини сезар, унинг беғараз, самимий сўзлари келасажакка бўлган ишончини қанотлантирар эди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.*

ҚАНОТЛИ Қаноти бор, қанотга эга бўлган (қ. қанот 1-5). *Узун қанотли қуш. Тўрт қанотли капалак. Ақлли иш — қанотли қуш. Мақол. ■ Билгани шўхлик унинг, Гул қанотли капалак. Файратий.*

ҚАНОТ-ҚҲЙРУҚ 1 Қанот ва қўйруқ. *Қанот-қўйруғи юлинган товуқ.*

2 *кўчма* Суянчиқ, кўмакчи; ҳимоячи. *Биронта тузук таниш-билиш, қариндош-уруғ борми? ..Кенг қирдаги яккаоёқ йўлдек ёлғизман. Одамларга ўхшаб қанот-қўйруғим йўқ. С. Абдуқаҳҳор, Гап норда эмас. Ҳали унга қанот-қўйруқ бўлиб юрганлар кўп. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚАНТАР: қантар оғди Қишнинг ярми ўтди, иккинчи ярми бошланди. *Булунғур туманидаги.. Ҳ. Муҳаммадқуловнинг айтишича, одатда, далаининг 2-3-кунни қантар оғади, яъни ер тагига иссиқ киради. Газетадан. Қантарга олмоқ шв. Қантарилиб, қиш уй-қусига кетмоқ (қишда ухлаб, қарахт бўлиб ётадиган ҳайвонлар ҳақида).*

ҚАНТАРИҚ Қантариб қўйиш, қантариғлиқ ҳолатда тутиш ва шундай ҳолатнинг ўзи. *Ориқ ҳўкиз қантариқдан кўтармас бел. Ф. Фулом.*

ҚАНТАРИҒЛИҚ 1 Қантарилган, қантариб қўйилган. *Жонизоқ қантариғлиқ турган отини қозикдан ечиб минди-ю, Нигоранинг орқасидан от қўйди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 *кўчма* Фойдаланилмай, ишсиз, бекор турган. *Қантариғлиқ терим машиналари.*

ҚАНТАРЛАМОҚ шв. Қантармоқ.

ҚАНТАРМОҚ 1 Овқатга, ем-шашакка ета олмайдиган қилиб, арқонни калта қилиб боғламоқ (асосан, от ҳақида). *Отряд.. отдан тушди, ҳар ким ўз отини у ердаги дарахтлар шоҳига қантариб боғлади. С. Айний, Қуллар. [Қудалар] Келиб тушди дегунча, бўғизлатиш учун деб бир ғўнон қўйни оғининг устунига қантариб қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 *Озиқ-овқат, сув бермай сириб қўймоқ, овқатдан, сувдан қисмоқ, оч қолдирмоқ. -Бизни ишга юбормай, очликда қантарадилар, — деди Турсун. А. Раҳмат, Брест қаҳрамони.*

3 *кўчма с. т. Ишлатмай бекор, бўш қолдирмоқ; фойдаланмай дам бериб қўймоқ. -Нега универсални қантариб қўйдинг, Содиқ? — деди Комилжон шотут тагида ўтирган универсалчига қараб. И. Раҳим,*

Ихлос. Қантариб қўйилган машиналар ишга тушди. С. Сиёев, Отлик аёл.

ҚАНЧА 1 сўр. олм. Миқдор, кўлам, ўлчам кабилар ҳақида сўроқни билдиради; қай миқдорда? *Туйга қанча одам келди? Бугун қанча пахта терилди? Ошга қанча гуруч солдингиз? Намакоб тайёрлаш учун бир литр сувга қанча туз солинади? Кечгача қанча йўл юрдик? Қанчадан бери учрашмадинглар?*

2 Риторик сўроқ гапларда миқдор, ўлчам ва ш.к. нинг ортиқ даражасини, кўплигини қайд этади. *Ўйлаб қара, эртадан кечгача қанча одам билан муомала қилади! Ойбек, Танланган асарлар. Мирзажон ака.. қишлоқ қурилишида лойиҳачилар, архитекторлар, қурувчилар билан қанча курашмади! «Ўзбекистон қўриқлари». Бошидан қанча хўрликлар ўтказди, лекин ўғлига бир оғиз ёмон гапирмади. К. Яшин, Ҳамза.*

3 Сўроқ гапдан трансформацияланган гапларда сўроқ англамай, фақат нисбий белги билдиради. *Қанча ётдим — билмайман, секин кўзимни очсам, ўша торгина хонада ётибман. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Бу жанг қанча вақт давом этганлиги Аҳмаджоннинг эсида йўқ.. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Бир кунда қанча сабзи-пиёз сотади — буну ҳеч кимга, уй ичидагиларга ҳам айтмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 *рвш. Ҳар қанча, нечоғли, нақадар. Бир хизматкорнинг қизига уйланиши, қиз қанча чиройли бўлмасин, ўз обрўси учун катта нуқсон деб билган эди. Ойбек, Танланган асарлар. У қанча ўйласа ҳам, Асқар ака ҳақида ёмон фикрга ботинолмас эди. Н. Фозилов, Дийдор.*

5 Боғловчи сўз (нисбий сўз) вазифасида қўлланади. *Ўзбек ойим набира масаласида қанча хурсанд бўлса, Отабек шунчалик хафа эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Товуқ билан одам орасида қанча фарқ бўлса, бу икки жониворнинг муҳаббати орасида ҳам шунча фарқ бор. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

ҚАНЧАДАН-ҚАНЧА Номаълум (мавҳум) миқдордаги кўпликни билдиради; бир талай, аллақанча. *Унинг [Асрорнинг] юрагида қанчадан-қанча орзулари бор. У шу орзуларга, албатта, етади. С. Аҳмад, Уфқ. Ўзи билан бирга етмиш мингга яқин одам, қанчадан-қанча от-улов, озиқ-овқат, асбоб-*

усқуналар келтирибди. Ойдин, Ширинга мактуб.

ҚАНЧАЛИК Қай даражада, нақадар. Раҳим Саидовга бу қанчалик оғир ботмасин, у Мунисхоннинг шу ерда тун бўйи ёлғиз қолишини истамас эди.. Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири. Эртага унинг устига ёлғиздан тошларнинг оғриғи қанчалик даҳшатли бўларкин? П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАНШАР 1 Буруннинг икки қош ўртасидаги юқори қисми. Қаншари наст. ■ Қаншарида кўзойнак ҳам пайдо бўлиб қолибди. С. Анорбоев, Гулдаста. Ойна опа ички бир титроқ товуш билан ингранди. Қаншарида икки қат ажин бўртди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Бутоқларга қаншарини урсинми, пешонасиними? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма кам қўл. Нарсаларнинг «пешонаси», олдинга туртиб чиққан жойи. Юзаки қараганда, бу кашфиёт дизель тракторининг қаншарига улаб қўйилган қандайдир ортиқча дахмадан ҳеч фарқи йўқ. Ж. Абдуллахонов, Йўл. Кўза ташланадиган бир тепаликнинг қаншарини тушириб юборди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚАНҚАЙМОҚ с.т. Қаққаймоқ, серраймоқ. «...очгин дарвозангни», деб узангига оёғини тираб, қанқайиб турибди. «Тоҳир ва Зухра».

ҚАНҚИМОҚ шв. Дайдимоқ, санқимоқ. Унда-мунда душмандан қочиб, ўрмонларда қанқиб юрган хонавайрон одамлар.. вазиятни тушунтирадилар. Ойбек, Кўёш қораймас. Сизнинг тор кўчаларингизда шайтон қанқийди.. кўп таранг қилмай, нархини гапиришаверинг. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚАПИШМОҚ 1 Зич тегмоқ, ёпишмоқ. Йигитнинг қўллари қизнинг белларида чирмашди, кўкраклари бир-бирига қапишди. Ойбек, Танланган асарлар. Гоҳ деворларга қапишиб, бир кўчадан иккинчисига чопиб ўтишарди. Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Ичига ботмоқ, пучаймоқ. Ориқлаб, қорни қапишиб кетибди. Қорни қапишган от. ■ Шербек бир қарашда уларнинг биқини қапишиб ётганини пайқади. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАППАЙМОҚ Шишиб, тўлиб, тўлишиб кўтарилмоқ, олдинга туртиб, дўппайиб чиқмоқ; дўппаймоқ. Қорни қаптаган одам. ■ У [Хайри] қаптаган эски портфелини ҳовуз

бўйидаги супага қўйди-да, уйга кириб, Пулатнинг пиджagini олиб чиқди ва елкасига ташлаб қўйди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Чўнтаги (ёки ҳамёни) қаппаймоқ Пули кўпаймоқ, бойимоқ. Мўмай фойдадан тегсиз чўнтак анча қаппайиб қолди. «Муштум». Айрим одамларнинг ҳамёни қаппайса, босартусарини билмай қолади. «Муштум».

ҚАПЧИМОҚ шв. 1 Зарб билан урилиб, бирор томонга отилмоқ, учмоқ. Ботири отган ўқ қалқонга тегиб, қапчиб кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Азим Тошевич ҳам ўзини эшикка урди. Бироқ коптокдек қапчиб кетди. «Муштум».

2 Ирғимоқ, сакрамоқ, сапчимоқ (ўтирган еридан). Сидиқжон унинг чап ёнига ўтириди-да, орқасидан қўлини узатиб, елкасини ушлади. Жувон қапчиб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАРАБ 1 Қарамоқ фл. рвдш. Ўзбек ойим эрига анқайганча қараб турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 кўм. өзф. (ж.к. билан) Нисбат, қиёс, шунингдек, макон, йўналиш каби муносабатларни билдиради. Шароитга қараб иш тутмоқ. Даромад — қилинган меҳнатга қараб тақсимланади. Жанубга қараб йўл олмақ. ■ Қутидор билан Офтоб ойимнинг бу жавоблари ўзларича эмас, балки Кумушнинг кўнглига қараб берилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бўта ўрнидан туриб, чигит экилган ерга қараб кетди. С. Аҳмад, Ҳукм. Уйдан бўғчалар олиб чиқади ва Холнисага қараб улоқтиради. А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚАРАГАНДА кўм. (ж. к. билан) Нисбатлаш, қиёс, шунингдек, сабаб, асос муносабатларини билдиради. Сизга қараганда у ёш кўрилади. Кумушга қараганда олтин оғир. Бу йил пахта ўтган йилгига қараганда анча кўп бўлди. Одамларнинг айтишига қараганда. Гапига қараганда, хурсандга ўхшайди. ■ Бу икки ўрим соч қирқ кокилга қараганда жуда ҳам ўзига келишиб, унга яна бир қайта улуғворлик ва олийжаноблик бағишлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Бу хўжжатларга қараганда, қизингиз эрдан чиқайтгани йўқ. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Космосга юборган элчиларимизнинг маълумотларида қараганда, Ер атрофини ўраб олган бундай заррачаларнинг сони беҳад кўпдир. «Фан ва турмуш».

ҚАРАИМ қ. қараимлар. *Қараим тили. Қараим халқи. Қараим йигит.*

ҚАРАИМЛАР Украина, Литва, Россия ва б. худудларда яшовчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ (лаҳжалари уларнинг яшаш жойларига қараб бир-биридан анчагина фарқ қилади), қараим халқи.

ҚАРАЛМИШ тлш. Қаратқич келишигидаги сўзга боғланиб келадиган тобе сўз (мас., *укамнинг китоби, бизнинг бурчимиз бирикмаларидаги китоби, бурчимиз сўзлари*).

ҚАРАМ 1 Ихтиёри, эрки-хуқуқи ўзида бўлмаган, бошқага тобе мавқели. *Қарам мамлакат.* ■ *Фабрика-заводлар, корхоналар, ер-сувлар яна ўша хўжайинлар қўлида. Ишчилар, чоракор, қароллар яна уларга қарам.* П. Турсун, Уқитувчи. *Сиз, яхшиларим, бу қисқа ўйлашингиз билан ўз оёғингизга ўзингиз болта уриб, яна қиччоқларга қарам бўласиз!* А. Қодирий, Утган кунлар.

2 Юқори ташкилот томонидан бошқариладиган, унга итоат қиладиган; қарашли. *Шаҳар ва район ҳокимликларига тушган анчагина шикоят, аризалар текшириш учун қарам ташкилотларга юборилган.* Газетадан.

3 Кимсанинг таъминотида, қарамоғида бўлган. *Касал ўғил, хотин, боз худо берган набира. Ҳаммаси шу чолга қарам.* Ойбек, Танланган асарлар. *Пошишахоннинг эри энди ишга яроқсиз, хотинига қарам.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚАРАМАЙ 1 Қарамоқ фл. бўлишсиз рвдш. *Эсини йўқотиб қўйган қайин отасига қарамай:* -Сизми, Кумуш? — деб сўради [Отабек]. А. Қодирий, Утган кунлар.

2 кўм. (ж.к. билан) Тўсиқсизлик, зидлик муносабатини билдиради; =са-да. *Декабр бўлишига қарамай, кун иссиқ.* ■ *Аҳвол мураккаблашганига қарамай, илғор бўлимлар ҳужумни давом эттиришди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб, бурилиб кетди.* У. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҚАРАМАСДАН айн. қарамай. Бундан унинг хабари бормиди, йўқми, лекин у бу томонга қарамасдан, отини эгарлаш билан машғул эди. А. Қодирий, Утган кунлар. *Йўталининг азоб беришига қарамасдан, Турғуноининг чехраси очиқ, иштаҳа билан нон ер эди.* А. Қаҳҳор, Мاستон.

ҚАРАМА-ҚАРШИ 1 Бир-бирига тўғри келмайдиган, хилоф, бири иккинчисини инкор этадиган, бир-бирига зид, хилоф. *Қарама-қарши фикрлар. Қарама-қарши таллаблар.* ■ *Фуломжон шу хил қарама-қарши ўйлар билан этини еб, узоқ ўтирди. Кетмай деса, иланж қўймайди, кетмай деса — ўкинч.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аммо ҳар гал экспедициялар бир-бирига қарама-қарши, чалкаш ахборотлар қолдиришган.* С. Кароматов, Олтин кум.

2 Мақсад, мавқе ва ш.к. жиҳатдан ўзаро тескари, қарши ҳолатда бўлган; мухолиф. *Қарама-қарши кучлар.*

3 Бири иккинчисининг рўпарасида бўлган, бир-бирига қараб турган, рубару. *Қарама-қарши бинолар. Қарама-қарши жойлаштирмоқ.*

4 Бири иккинчисига қарши йўналган, қарши йўналишдаги. *Қарама-қарши шамол.* ■ *Одамлар ҳамон кети узилмай, бир қисми хиёбон томон, бошқа қисми қарама-қарши томонга ошиқарди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Йўлнинг четидан катта сой оқиб ётарди. У йўлга қарама-қарши оқарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАРАМА-ҚАРШИЛИК Қарама-қарши ҳолат; зиддият. *Ички қарама-қаршилиқлар.* ■ *У буюк шоирнинг қарама-қаршилиқларга тўла қалбини англай ва ёрқин ифода-лай олган.* Газетадан.

ҚАРАМЛИК Қарам ҳолат; тобелик; эрксизлик. *Тунис халқи эндиликда.. иқтисодий қарамликдан қутулишни истайди.* Газетадан.

ҚАРАМОҚ 1 Кўриш учун кўзни бирор томонга, нарса ёки кимсага йўналтирмоқ, кўз ташламоқ, назар солмоқ; боқмоқ. *Атрофга қарамоқ. Соатга қарамоқ. Булутларга қарамоқ. Тикилиб қарамоқ. Кулиб қарамоқ. Хўмрайиб қарамоқ.* ■ *Ҳакимбойвачча ялт этиб укасига қаради.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳамдам дадасига қараганича, узоқ туриб қолди.* А. Қаҳҳор, Айб кимда? -*Менга қара, хотин!* — деди ҳожи жиддий тусда. *Ўзбек ойим қаради.* А. Қодирий, Утган кунлар.

2 Фикран назар ташламоқ, кўз тикмоқ, боқмоқ, кўз олдига келтирмоқ. *Ўтмишга бир қаранг. Келажакка ишонч билан қарамоқ.*

3 Кўздан кечирмоқ, назар солмоқ, текширмоқ. *Хатни қараб чиқдим, айтилган*

гапларда жон бор. «Шарқ юлдузи». [Ҳомид:] Эшикнинг занжирига бир қараб келингизчи, имон топкур Жаннат она. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Улар бир неча кўчани қунт билан қараб чиқиб, чойхона тополмадилар. Ойбек, Куйёш қораймас. Қизинг қани, дедим. «Уйда эди, қаёққа борарди», деди. У ёқни қарадик, бу ёқни қарадик, йўқ. Шу қоронғида қаёққа боради? Ойбек, Танланган асарлар.

4 Юзланмоқ, юзини (бетини) бир томонга қаратмоқ. Уялиб, ерга қаради. ■ Дадам индамай, тескари қараб олдилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Нури деразага қараб, ҳовлида Ёрматнинг қораси учар-учмас, Гулнора деди. Ойбек, Танланган асарлар. Йигит кўкка қараб, тинч ухлар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Эътиборда, муносабатда бўлмоқ, ёндашишмоқ. Аммо энг катта нуқсон шунда эдики.. ўқиганларига танқидий ёндашиб, ўз нуқтаи назаридан қарамасди. С. Кароматов, Олтин қум. Сиз бу эҳтимолга қандай қарайсизлар? А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нима учун бола тарбиясига совуққонлик билан қараган ўқитувчига қонун йўқ, қақир бу ёққа Ҳамдамни! А. Қаҳҳор, Асарлар.

6 Иш-машғулот, кимса ёки нарсанинг тарбияси ва ш.к. билан машғул бўлмоқ; шуғулланмоқ; кўз-қулоқ бўлмоқ; даволамоқ, парвариш қилмоқ, Отга қарамоқ. Экинга қарамоқ. Болага қараб турмоқ. ■ Мана, сиз, битта ўзингиз ўттиз иккита машинага қарар экансиз. А. Қаҳҳор, Йиллар. Энди ишинга қара, болам.. С. Сиёев, Ёруғлик. Саидмурод ака уч кун ҳам хотинининг тепасидан жилмади, ҳўл-қуруғига ўзи қаради. Н. Қобил, Беморлар. -Энди менинг ҳолим йўқ сенларга қарайдиган, — деб бувим йиғлаб юбордилар. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳамма кўли бўшаганда йиғлайди, сен йиғидан бўшамайсан. На ўзинга қарайсан, на уйга. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

7 Эътибор бермоқ, назарда тутмоқ, ҳисобга олмақ. Бировнинг рағийга қарамоқ. Қош-қовоғига қарамоқ. ■ Уй қиладиган бўлсангиз, менинг ҳам ихтиёримга қаранг-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ўзинг нега онамизнинг розилиқларига қарамаган эдинг? А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Эри унга [Зайнабга] ойлаб, йиллаб қарамай қўйганида ҳам,

у «их» деб товуш чиқармади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

8 с. т. Еб-ичмоқ, олмақ, Меҳмонлар, овқатга қараб ўтиринглар. ■ Қани, нон ол, узумга қара. Ойбек, Танланган асарлар.

9 Боғлиқ бўлмоқ, аҳамияти бўлмоқ. Ақл ёшга қарамайди. ■ -Ҳа, уч ярим меҳнат ишлайдиган одамга ўхшамайдими? -Жуссага қарамас экан-да. -Нега, жуссага ҳам қарайди. Жуссаси ёмонми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Яхши эр-хотин бўлиш қўлнинг қаттиқ-юмшоқлигига ҳам қарамас экан-ку! А. Қаҳҳор, Мастон.

10 Кимсага эргашмоқ, тақлид қилмоқ, унга боқиб, унинг белги-хусусиятлари бўйича иш тутмоқ. Сизга қараб ўзини сипоҳ тутяпти. Одамнинг ҳуснига қарама, ақлига қара. ■ Бошқаларга қараш керакмас, бошқалар бизга қарасин, кўрсин, ўйласин. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

11 Юзи, беткай томони билан бирор нарсага ёки томонга рўбарў турмоқ, Деразалари жанубга қараган уй. Тоққа қараган шийпон.

12 Ихтиёрида бўлмоқ (тасарруфи, боқими ва ш.к. жиҳатдан). Бу боғлар қўшни туманга қарайди. ■ Бедапоянинг нарғи учинчи бригадага қарайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Етти болам бор. Онам бор, хотиним — ҳаммаси бўлиб ўн киши менга қарайди. Ж. Шарипов, Хоразм.

13 Муҳокамасини ташкил этмоқ, муҳокамасини ўтказмоқ; кўрмоқ. Суд сизнинг ишингизни эртага қарайди.

14 Кутмоқ, пойламоқ, кўз тутмоқ. Биз сизга икки соатча қарадик. ■ Сенинг чиқаришинга қараб, қўш маҳалини ўтказиб юборайми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

15 (деб сўзи билан қўлланади) ..деб туюшунмоқ, билмоқ, ҳисобламоқ, ўйламоқ, Ҳаммани ўзига дўст деб қарамоқ. ■ Қози ҳам, Асад қори ҳам жадид мактабларига қарши эди, улар бу хил мактабларга диний мактабларнинг гуркови деб қарар эдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу хотинлардан ҳеч бири қилаётган ишига, касб-корига сабаби тирикчилик деб қарамайди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

16 (2-ш. буйр. м. шаклида — қаранг, қара) Ажабланиш, ўйламаганлик, кутмаганлик маъносини (эътироз, норозилик ёки

мамнунлик маъноси билан) билдиради. Аксига бугун ёмғир ёққанини қаранг. ■ Хоинлик қилиб қўйиб, яна мунофиқлик қилганини қаранг-а! Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Хаёлни қаранг, ахир сизга парадфин олиб келган эдим-ку!* С. Кароматов, Олтин кум. *Барака топқурни қаранг, тақсир..* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Найрангбозликни қара, эви билан бўлади-да!* Ойбек, Танланган асарлар.

17 (1- ва 3-ш. шарт майли шаклида – қарасам, қараса) «Эътибор берсам», «диққат қилсам» маъносини билдиради. *Бир маҳал қарасам, темир йўлда кетаялман.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Шунақа қилиб, қарасак, эликбоши қўймайдиган..* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Жонфигон унинг ўқишига «нотавон кўнгл.. орзуга айб йўқ» деган назар билан қараб юрар экан, бир вақт қарасаки, Малоҳат курсни битириб, грузовой [юк машинаси] миниб юрибди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

18 *кўм. фл. вэф.* Етачки феълдаги ҳаракатнинг синаб қўриш, билиш, тажриба, синовдан ўтказиш ҳаракати эканини билдиради. *Табиб.. товоқдаги қусуқни ҳидлаб қаради..* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Урмонжон бу йилларни суриштириб қараса, тошқин тахминан ҳар ўн-ўн икки йилда бир мартаба бўлар экан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Хушёр пайтлариди у ўзининг аҳволини ўйлаб қарар, назарида, даҳшатли туш кўраётганга ўхшаб кетар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

Ер остидан (ёки тагидан) қарамоқ Юзини ерга қаратган ҳолда қарамоқ. *Унинг олдидаги ҳаммол, ёмон назар билан ер остидан қараб, юзини тескари бурди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ерга қарамоқ Ноқулай, хижолатли ҳолга тушмоқ. ..битта-ярымта эшитгудек бўлса, биз ерга қарарлик бўлмайлик, ўлтиришининг катта илтимоси сиздан – шу!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кўзнингга қара қ. кўз 3. Ола қарамоқ қ. ола. Оғзияга қарамоқ қ. оғиз. Тик қарамоқ Тап тортмай, дадил юзланмоқ, қарамоқ. Дил-қуза салом ҳам бермай, унинг кўзига тик қаради.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *..умрида биринчи марта эрига тик қараб: -Ким сизни тушунган одам дейди! – деди. Мирмуҳсин, Топилган хусн. Қараб тур Дўқ-пўписа, жазолаш ҳақидаги таъкидни бил-*

диради. Қараб тур, даданг келсин! Шундай танобингни торттирайки.. Н. Сафаров, Оловли излар. *Маҳалладагилардан бирига: -Хали қараб турсин! – деди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. **Қараб турмоқ** 1) кўз-қулоқ бўлиб, назорат қилиб турмоқ. *Мен бозорга бориб келгунча, болаларимга қараб туринг, қўшни;* 2) кутмоқ, кутиб турмоқ. *Пулингиз йўқ бўлса, нега неварангизни пул топгунча кўммай, қараб турмадингиз.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси; 3) фаолиятсиз, ҳеч қандай муносабатсиз ҳолда бўлмоқ. *-Она шўрлик боласи учун ўзини ўтга ташлайди. Мен ҳам қараб турмайман, – деди Фуломжон.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Олимжон ака, сиз чора кўраверинг, қараб турманг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Подшоҳ бизнинг дўстларимизни ўққа тутса ҳам, қараб тура берамизми? «Ёшлик».*

ҚАРАМОҒ Тарбия, боқиш, тасарруф ва ш.к. жиҳатдан мансублик, ихтиёрида бўлиш, қарамлик. *Ўн ёшимгача онамнинг қарамоғида тарбияландим. ■ Азизбек Туркистон хонлигининг энг золим.. бекларидан ва унинг ўз қарамоғида бўлган Тошкент аҳолисига қилган зулмлари Фарғонага дoston.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эшмат ака.. қарамоғидаги болалари туғрисида справка келса, ўйга қайтарышлари лозимлигини ёзарди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тулса.

ҚАРАНМОҚ 1 **Қарамоқ** 1 фл. ўзл. н.

2 **Қарамоқ, боқмоқ;** синциклаб қараб чиқмоқ. [Отабек] *Жавоб ўрнига ҳовли томонга қаранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Гулчехра худди уйқудан бош кўтарган киши каби атрофга қаранди-да.. ташқарига отилди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи.

ҚАРАТА *кўм. (ж. к. билан)* 1 Қаратиб, тўғрилаб, йўналтириб. *Канали бўйлаб ўтган кўчанинг кун юриш томонига паркка қарата солинган.. клуб одамга лиқ тўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..миномётчиларимиз ҳам душман марралари ва ўт очиш нуқталарига қарата ўт очди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

2 **Кимсани кўзда тутиб ёки унга атаб, мурожаат қилиб. Сизга қарата айтилган гап.** ■ *Полковник.. ҳаммага қарата нуққ сўзлади.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАРАТИЛМОҚ **Қаратмоқ** фл. мажҳ. н. *Ҳамманинг диққати бир масалага қаратилган. ■ У [Мирзакаримбой] боғнинг таш-*

қарига қаратилган эшигига кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТМОҚ 1 Қарамоқ фл. орт. н. Уҳамани ўзи томонга қаратди. Бемор вақтида докторга қаратмади. Шимолга қаратиб солинган айвон.

2 Жалб этмоқ, тортмоқ. Маърузачи ҳаманинг диққатини бир масалага қаратди. ■ У биров билан шахмат ўйнар ва айни вақтда йигирмага яқин одамни оғзига қаратиб, кулдириб ўтирар эди. А. Қаҳҳор, Қушқон.

Ўзига қаратмоқ 1) кимсани ўзига қарашга мажбур қилмоқ, эътиборни тортмоқ. Бу чечак қирлари ўз бағрида борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) ўзига оғдирмоқ, ўзига мойил, тарафдор қилиб олмақ ёки буйсундирмоқ. Уҳамани ўзига қаратиб олди; 3) ўзиники қилиб эгаллаб олмақ, ўзлаштирмоқ. Соддадил одамларнинг ҳавли-жойларини ўзига қаратиш сингари ҳаром ишларнинг пири эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРАТҚИ шв. Қўриқчи (экинларга зарар етказувчи жониворларни қўрқитиш, ҳайдаш учун, баъзан кишиларни чалғитиш, алдаш мақсадида қўлланади). Назарҳожиди қаратқи миндирилган отларни баланд тепаликда қолдириб, ўзи жанг майдонига келди. Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚАРАТҚИЧ таш. Қаратиш йўли билан аниқлаб келиб, киши ёки нарсаларнинг кимга ёки нимага қарашли эканлигини кўрсатувчи сўз шакли, сўз бирикмасининг шундай қисми. Мас., Менинг китобим бирикмасидаги менинг сўзи.

Қаратқич келишиги Қаралмишдан англашилган нарсанинг шу келишикдаги сўз англаган предметга қарашли эканини, хошлигини ифодаловчи келишик. Бу келишикнинг қўшимчаси билан шаклланади. Шу куннинг вазифалари. Олимларнинг изланишлари.

ҚАРАШ 1 Қарамоқ фл. ҳар. н. Тикилиб қараш. Хўмрайиб қараш. Кулиб қараш. ■ Қиладиган ишим — отларга қараш, кечқурунлари ҳалиги икки қизни отлиқ саёҳат қилдириш. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Кўз ташлаш, боқиш йўсини; назар, нигоҳ. Аёлнинг шу биргина қарашини Низо-

миддиновнинг ҳаётини таҳликага солиб қўйди. С. Аҳмад, Ҳукм.

3 Бирор тарздаги, бирор маъноли нигоҳ, боқиш. Ёв қараш. Ит қараш. ■ Назаров, эшитдингизми, дегандай қараш қилди. Назаровнинг шу боқиши Шербека оғир ботди. С. Анорбоев, Оқсой. Латифий Элмуродга ит қараш қилгани ҳолда, унинг олдидан узоқлашди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қосим отанинг диққати ошиб, йигитга пастдан қуш қараш қилди. «Муштум».

4 Факт ва ҳодисаларни тушуниш системаси; нуқтаи назар. Турли сиёсий қарашлар. Тил ва тафаккур муаммоларига оид қарашлар. ■ ..инсон улғайиб боргани сарининг ҳаёт, дунё ҳақидаги қарашлари ҳам.. ўзгариб бораверади. Газетадан.

ҚАРАШЛИ 1 Бошқарувида, тасарруфида бўлган; буйсунадиган. Маданият вазирлигига қарашли муассасалар. Олий таълим вазирлигига қарашли ўқув юртлари. ■ Набиев марказ йўлланмаси билан бизнинг бошқармага қарашли.. янги очилган шахтага ўтган экан. Ғайратий, Узоқдаги ёр.

2 Бирор ҳудудий бутунлик таркибига кирувчи, унинг таркибидаги. Қўшни вилоятга қарашли ерлар. ■ Капсанчилар қишлоғига қарашли Қўғазор маҳалласида турувчи Муҳиддин Муҳаммадсолиҳ ўғли.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Бирор гуруҳ, оила ва ш.к. таркибидаги, унга оид. Ўзимизга қарашли йигитлар, бирортасига айтаман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Унга қарашли икки муттаҳам йигит кеча кеч Салимнинг қўмаги билан қизни.. қулайгина ўғирлаб чиқди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Муайян кимсаники бўлган, унга тегишли. ..бу йил баҳорда устига янги шийпон қилинган эскигеина бир уй Мирзакаримбойга қарашли бўлиб.. Ойбек, Танланган асарлар. Чорвоқ даласи қадимда Мадамин билан Олахўжабойга қарашли эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кам қўлл. Тааллуқли, оид. Мамажон ялқовнинг кундалик дафтарига турли йилларга қарашли бир неча саҳифаларни ялқовнинг ўз дастхати, ўз оғзи билан айтмоқчи бўлман. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚАРАШМОҚ 1 Қарамоқ фл. бирг. н. Болалар ялт этиб Фуломжонга қарашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қизлар бир-бири-

га қарашиб олдилар. Ойдин, Юрагида ўти бор.

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ, ёрдамлашмоқ. Қизча онасининг ишларига қараша бошлади. ■ Оқжарда олимларга қарашиб юрганини била туриб, унинг кўзини шамғалат қилиб, қизга ишқибозлик қилишади-я, тавба. М. Мансуров, Ёмби. *Бой ота, менга ҳам бир нуд уруғликдан қарашиб турсангиз, савоб бўларди.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚАРАҒАЙ, қора қарағай Игнабаргли, майда тўнғиз ёнгоғи бўладиган, тик, доимо яшил дарахт. *Қарағай ёғоч. Қарағай тахта.* ■ ..қопчиғининг оғзини очиб, хатларни қарағай тагига ағдарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Аканг қарағай с.т. Ўз ёки ўзга шахсини бўрттириб кўрсатиш, юқорилаш учун ишлатиладиган ибора. *Аканг қарағай ошни қийиб юборган. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. «Аканг қарағай Гулмат» (А. Обиджон асари).*

ҚАРАҒАЙЗОР Қарағайлар билан банд бўлган жой, ер. *Аэродром шу ердан уч юз қадамча нарида, қарағайзор ўртасидаги сайхонликда.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

ҚАРДОШ I Дўстлик, биродарлик алоқлари билан боғланган, бир-бирига жуда яқин; дўст, биродар. *Қардош халқлар.* ■ *Келар дўстлар, қардошлар Марказий Фарғонага.* А. Пўлат. *Усмон Серивелли шеърларида дўстимиз, қардошимиз озарбайжон халқининг бахтиёр қалби жаранлар эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Қариндош, қариндош-уруғ. *Акам сут-мар бола вақтда, акам касал бўлгани учун, Эргашнинг онаси акамни эмизган, у бизга сут қардош эди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Оғани, қардошимдан — Барчасидан жудо бўлдим.* «Равшан».

3 Ўзига тенг кишига мурожаат шакли; ошна, оғайни, биродар, ўртоқ. *Юрагинда нима дард бор, қардош?* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАРДОШЛАРЧА *рвш.* Дўстона, биродарларча. *Қардошларча салом. Қардошларча ҳамкорлик.* ■ [Аҳмадқул] *Оддий деҳқонлар билан қардошларча суҳбатдош бўлади.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚАРДОШЛИК Қардошларга хос ҳолат, муносабат. *Дўстлик, қардошлик, биродарлик биз этиб келган порлоқ манзилларнинг, юк-*

сак довоиларнинг тамал тоши бўлиб қолади. Ҳ. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Дўстлик, қардошлик, ҳамкорлик алоқаларини мустаҳкамлашда адабиёт — китоб айниқса муҳим роль ўйнайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚАРЗ [а. *قرض* — қарз; насия] I Маълум муддат ўтгандан кейин қайтариш шarti билан берилган ёки олинган нарса (пул, буюм, галла ва ш. к.). *Қарз(за) олмоқ. Қарз кўтармоқ. Қарз(за) бермоқ. Қарзни тўламоқ. Қарздан қутулмоқ. Мен сиздан юз сўм қарзман.* ■ *Афандининг бир баққолдан эллик уч танга қарзи бор эди.* «Латифалар».

2 Ишлатганлик, фойдаланганлик учун тўланадиган нарса (асосан, пул). *Тўлов қарзлари. Солиқ қарзлари.*

3 кўчма Кимсанинг зиммасидаги вазифа, мажбурият, бурч. *Ёшнинг ҳурмати — қарз, Қарининг хурмати — фарз.* Мақол. ■ *Уғил онасидан қарзин узгандай, Тоғ ҳам оқлаётир она сунини.* «Гулдаста». *Адабиёт ва санъат арбобларининг талабчан китобхонлар ва томошабинлар олдига ҳали қарзи кўп.* Газетадан.

Қарзга ботмоқ Зиммасидаги қарзи жуда ҳам кўпаймоқ, кўп бўлмоқ. *Кечагина кимсан — Шомурод бойваччанинг уғлиман, деб керилиб юрган Нормурод қулоғига қарзга ботиб, кафангадо бир йигитга айланди-қолди.* О. Ёқубов, Диёнат. **Қарзи қиёмат, қиёмат қарзи ёки қиёмати қарз** Тирикликда тўланиши ёки адо этилиши шарт бўлган қарз. **Қарзи ҳасана қ. ҳасана.** **Ҳам фарз, ҳам қарз** Албатта қилиниши, бажарилиши шарт, деган маънодаги ибора. *Ҳазили йўқ. Уйланиш сизга ҳам фарз, ҳам қарз.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 кўчма Адо этилиши, бажарилиши шарт бўлган иш, вазифа. *..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан қарзи борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Сен хумпарни қанча сўксан, яна бўйинда қарз қолади.* А. Қаҳҳор, Қушчинор чироклари.

ҚАРЗДОР [а. + *فرضدار* — қарзи бор, қарзли] I Зиммасида қарзи бор (шахс). *Афанди бир судхўрдан қарздор эди.* «Латифалар». *Хўп, бу нарсаларни олсак, сиздан неча пул қарздор бўламиз?* А. Қаҳҳор, Қушчинор чироклари. *Маҳалла одамларидан бир камбағал биздан қарздор эди, уч юз сўмга яқин..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *кўча* Бировнинг яхшилиги, хизмати ёки, умуман, ким (лар)дир олдида бурчли; бурчли бўлган шахс. *Пулатжон акамлар.. бизни мактабда ўқитганлар. У кишидан умр бўйи қарздормиз.* Мирмуҳсин, Умид. *Ижодий ходимлар ўқитувчилар олдида қарздордир.* Газетадан.

ҚАРЗ-ҚАВОЛА [қарз + *ا. قباله* — кафолат, жавобгарлик; шартнома] Ёрдам тариқасида олинган қарз, қарз-қурз. *Боёқши Дусанов қарз-қавола қилиб, инспекторга минг сўм тўғрилаб берди.* «Муштум».

ҚАРЗ-ҚУРЗ [қарз + *ا. قروض* — «қарз» с.нинг кўпл.] Ундан-бундан олинган қарз; ҳар хил майда-чуйда қарзлар. *Қарз-қурз билан амал-тақал қилиб, чит, тик, тринка олади.* Ойбек, Болалик.

ҚАРИ I 1 Анча ёшга борган, қартайган; кекса. *Қари киши. Қари от. Қари тол. Ёшу қари(лар).* *Қари билганини пари билмас.* Мақол. ■ *Қари ҳам, ёш ҳам унинг олдида одоб сақлаётгандек, аскияга ортиқ оғиз очмади.* М. Исмоилов, Фаргона т. о.

Кекса қари Катта одамлардек фикр юритувчи бола, маҳмадона. **Қари қиз** Эрга чиқмасдан ёши улғайиб, ўтириб қолган қиз. *Сидиқжонга жувоннинг бу гаплари, катта ишонч ва зўр мамнуният билан гапириши унча ботмади, шунинг учун эрдан қолган қари қиз бўлса керак, деган ҳаёлга борди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 *кўча* Узоқ ўтмишга эга. *Етиб келар муздай шабада.. Қари тоғнинг хўрсиниқлари.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари. *Ёзди қари тарих саҳифасига Тарихни титратган бир сўз — ларзакор.* Миртемир.

ҚАРИ II тар. Ўрта Осиёнинг турли худудларида турлича микдорни ифодалаган, ил, ипақдан тайёрланган газламаларни, баъзан масофани ўлчаш учун қўлланган узунлик ўлчови бирлиги: Хоразмда 149 см га, Тошкентда 189 см га, Фарғонада 164 см га, Бухорода 320 см га тенг бўлган. *Иштон-сизнинг тушига икки қари бўз кирибди.* Матал. ■ *Тўқсон қари буздан бўлган киссаси, Шундоқ қалмоқ айланади майдонда.* «Ал-помииш».

ҚАРИЙБ [*ا. قريب* — яқин, яқиндаги; қариндош] *рвш.* Тахминан, деярли, яқин. *Қарийб бир километрча масофа.* ■ *Танк қирқ-эллик метр яқин келганда, Аҳмаджон ўша чакалакзордан чиққан қарийб бир рота не-*

мис пиёда аскарини кўриб қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *У қарийб доимо хушсиз ётар, ҳеч бир нарса емас, фақат гоҳ-гоҳ сув сўраб ичарди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Троллейбус қарийб бўш бўлгани учун, Авзамжонни бема-лол саволга тутди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

ҚАРИЛИК I Қари эканлик. *Унинг қариллиги билинмайди.* ■ *Жоним бобо, қариллигинг ҳурмати, Кўя бергин энди отнинг жиловин.* «Рустамхон».

2 Организм ҳаётининг ёшга боғлиқ муайян бир даври; умрнинг сўнги, ёши қайтган ҳолати, даври; кексалик. *Қариллики донолик безайди.* ■ *«Тиқ» этса, бирор хуш-хабар қуттиш, ҳамсуҳбат ёки соғинган киши-си кириб келармикан, дея кўз тикишдек қарилликка хос одат отада ҳам мужассам эди.* «Муштум».

ҚАРИЛЛАМОҚ «Қарр» этган товуш чикармоқ, «қарр-қарр» сайрамоқ. *Қаердадир қизилшитон қариллади, попишак «ну-ну-пупиш» деб кўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАРИМОҚ 1 Ёши улғайиб, қариллик даврига ўтмоқ; кексаймоқ, қартаймоқ. *Қариган хотин. Қариган дарахт. Аҳмоқ ҳориганини билмас, кўса — қариганини.* Мақол. ■ *-Сиз нечага кирдингиз? -Мени сўраманг, мен энди қариб қолдим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қариб қолишган, оғир мусибатни кўтариша олмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Жисмонан қариллик даврига хос ҳолатга тушмоқ. *Ҳадича хола умрини хорлик-зорлик тортиб ўтказган ҳамма кишилардай тез қариган..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Қалб қўрини эл хизматида бахшида қилган, юртини яшнатиб-яшартирган киши қаримайди.* Газетадан.

3 *кўча* Эскириб, ўз умрини тутатмоқ, тутатиш босқичига ўтмоқ. *Асрлардан асрларга улашган Асил санъат қаримайди.* Қ. Муҳаммадий.

4 *кўча* Хазон бўлмоқ, сўлмоқ. *Боғимизга зоғу хазон доримасин, Гул ила гулзоримиз қаримасин.* Уйғун.

5 *кўча* Ўз муддатининг тугаш палласига ўтмоқ, тугаш жараёнида бўлмоқ. *-Баҳарнинг дараги бу, — деди Унсин майин оҳангда осмонга қараб, — қиш қариб қолди.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ўвуллаган сариқ водий-*

да Қариган куз ётади беҳол. Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

Сафар қариди 1) маълум жойда ёки сафарда бўлиш муддати тугади, қайтиш вақти келди. *Сафар қариди. Фуломжон ака юртини шунчалик соғинган эдики, ҳар элаганда, юрак-бағри эзилиб кетарди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон;* 2) умри оз қолди, ўлимига яқин қолди. *Маъмура синглим, менга олам уйдан жой қолмади, сафарим қариди, муддатим битди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.*

ҚАРИМСИҚ Қарига ўхшаб кўринадиган, қарилик белгилари акс этган (асосан, юз ҳақида). *Унинг қаримсиқ ва сўниқ.. тиришиб кетган юзида ачиниш ифодаси зоҳир бўлди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Шунинг учун башарасини ҳалитдан ажин босиб, қаримсиқ бўлиб кетган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҚАРИМТА 1 Бирор нарса ўрнига, бадалига бўладиган (қайтадиган) нарса; қайтим, эваз. *Қиш шароитида йирик бетон ишлари икки ойга тўхтатилади. Аммо март ойининг ўзидаёқ қаримтаси қайтади. А. Мухтор, Туғилиш.*

2 Қасос, интиқом, ўч.

Қаримтаси қайтди 1) яхшилик қайтди; 2) қилмишига яраша жазосини тортди, қасос қайтди.

ҚАРИМТАЛИ: қаримтали дунё айн. қасосли (ёки қайтар) дунё қ. қасосли. *Қаримтали дунё. Қариганимизда, Асқаржон ҳам биларни яккалаб қўйса, нима қиламиз. А. Исомиддинов, Гулдаста. Қаримтали дунёни қаранг, кулганим ҳам йўқ эди-ю, қирқ кун тугул, қирқ соат ҳам ўтмай, ўзимнинг бошимга тушиб турса-я. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ҚАРИНДОШ 1 Бир авлод-ажлодга мансуб бўлган кишилар, ота ва она томонидан бўлган шахслар (бири бошқасига нисбатан). *Ота томондан қариндош. Она томондан қариндош. Узоқ қариндош. Яқин қариндош. Чатишган қариндош. Қадр билмас қариндошдан қадр билган ёт яхши. Мақол. ■ Туй, маърака — барисига аралашаман. Меҳмонларини ҳам, қариндошларини ҳам танийман. Ойбек, Танланган асарлар. Ававал қўни-қўшилар, кейин узоқ-яқин қариндошлар этиб келишди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Келиб чиқиш манбаи бир бўлган, бир-бирига яқин. *Турк ва мўғул тиллари қариндош тиллар эканлигини баъзи мутахассислар.. исботламоқчи бўладилар. Газетадан.*

ҚАРИНДОШЛИК 1 Қариндош эканлик. *Она томондан қариндошлик. Қўшини мизга қариндошлигини биламан.*

2 Қариндошларга хос боғланиш, муносабат; инсонлар ўртасида қон жиҳатдан боғланиш. *Тожибой ғўлдираб, жавоб берди: -Олаҳўжа махсум менинг тоғам бўлади. Илгари қариндошлик йўли билан унча-мунча борди-келдим бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 айн. қариндошчилик 1. *Эрингга айтиб қўй: қариндошлик қилмаганимда, ҳаммаларинг ётардиларинг.. ётадиган жойларинг-да. Т. Малик, Ажаб дунё.*

ҚАРИНДОШ-УРУҒ Узоқ-яқин қариндошлар, хеш-ақраболар, уруғлар. *Қариндош-уруғи кўп одам. ■ Эралининг ҳам қариндош-уруғлари ташвишда эдилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚАРИНДОШЧИЛИК 1 Қариндошлик муносабатлари; қариндошларнинг бир-бирига оқибати. *Шу кўрдан нима қариндошчилик чиқар эди. «Гўрўғли». Қани энди, шундақа қариндошчилик кўпроқ бўлса. «Муштум».*

2 айн. қариндошлик 1. *Унинг гапи ғирт ёлғон.. менинг унга ҳеч қандай қариндошчилигим йўқ. «Муштум».*

ҚАРИЧ Ёзилган панжанинг бош бармоғи учидан жимжилоқнинг учигача бўлган масофа; шу масофага тенг эски узунлик ўлчови. *Киприк улай қаричдай.. Э. Охунова. Тоғдан эсанг шабада ердан бир ярим қарич кўтарилган ғўзаларнинг барларини шивирлатди. П. Турсун, Ўқитувчи. Саидий.. Саломхоннинг узидан бир қарич нарига жилишини хоҳламайди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

Бир қарич Баъзи сўзлар билан қўлланиб, белги, ҳолатни кучайтиради. *Шу қизни бир қаричлигидан тарбиялаб, едириб, кийдириб, мана вояга етказдим. Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳўжайиннинг лайчаси-ку, бурнини бир қарич кўтарганига ҳайронман. Ойбек, Танланган асарлар. [Кумуш] Зайнабнинг бир қарич осилиб кетган қовоқ-дудоғига истеҳзоланиб, томоша қилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тили бир қарич Тили узун, оғзи ботир, гап билан мақтанадиган. Ҳой, ўғлим! Қилғиликни қилиб қўйиб, тагин нега ти-*

лингни бир қарич қиласан? Х. Назир, Бир туп ғўза. Тили бир қарич бўлиб, «ундоқ қилдим, мундоқ қилдим», дея кўкрагига уради. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАРИЧЛАМОҚ Қарич билан ўлчамоқ. ..у тўсинларни бирма-бир қаричлаб ўлчаб чиқди. Т. Алимов, Жоним ҳиқилдоғимга келди.

ҚАРИШ Ёш улғая бориши билан организмнинг аъзо ва системаларида пайдо бўладиган салбий ўзгаришлар. Улар организмнинг ҳаётга мослашув имкониятларининг сусайишига, қаришга олиб келади. Газетадан.

ҚАРИШҚУЛ с. т. Бўри, қашқир.

ҚАРИЯ Қари(ган) киши; кекса, мўйсифид, чол. Нуроний қариялар. Қариялар чойхонаси. ■ Қариялар дастурхонга фотиҳа ўқишгач, ҳамма ўрнидан турди. С. Аҳмад, Уфқ. - Тағин нима бўлди, қария? — ҳар нарсани лўнда қилиб гапиришни севган Қоратой чидамсизлик билан сўради. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРИ-ҚАРТАНГ Турли ёшдаги қариялар, чоллар, кекса одамлар. Катта сув бўйига қурилган чойхонадаги қари-қартанг ҳам.. ашула тингламоқда. С. Азимов, Олпоқ тонг қўшиғи.

ҚАРИҚИЗ I бот. Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, зах ва соя ерларда, йул ёқаларида ўсадиган икки йиллик бегона ўт (халқ табобатида ва чорвачиликда ишлатилади).

ҚАРИҚИЗ II бот. Қора тусли, бўртма йўллари бор, чўзинчоқроқ, кам этли кузги қовун. Қовун-тарвуз растасидаги бир со-тувчи.. харидорга қариқизни мақтар эди. Э. Самандар, Тангри кудуғи.

ҚАРЛУҚЛАР Ўзбек халқи таркибига кирган, тарихан уч қабиладан ташкил топган этник уюшма.

ҚАРМАМОҚ шв. Қамрамоқ, ўраб олмоқ. Мард Ҳасаннинг гирдини Қармаб олаёттирди. «Равшан».

ҚАРМОҚ I Балиқ овлаш учун ипга боғлаб, сувга ташланадиган ўткир учли махсус илгак; учига шундай илгакли ип боғланган узун таёқ шаклидаги балиқ овлаш асбоби. Ерни қазимасанг, олтин чиқмас, Қармоқ солмасанг, балиқ чиқмас. Мақол. ■ Қодир балиқни қармоқдан чиқариб, майса устига ташлади. Э. Усмонов, Ёлқин.

2 кўчма Бирор киши ёки нарсани қўлга олиш, илантириш учун ишлатиладиган

восита, тадбир, макр ва ш.к.; тузоқ, дом. Бировнинг қармоғига илинмоқ (тушмоқ). ■ Пайғамов Нусратбекнинг боши айланиб, тили каловланаётганини сезди, қармоқ ташлаб кўрди. С. Нуров, Нарвон. Тусатдан оилада совуқлик пайдо бўлиб қолди. Бунда ё хотинга бирор бошқа эркак қармоқ қўйди, ё эрга бошқа хотин қўл узатди. Газетадан.

ҚАРО эск. кт. Қора. [Мансур:] Пирим, афв айлангиз бахти қарони, Ғарибу хастадил мотамсарони. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ҚАРОБАТ [а. قرابت — яқинлик, қариндошлик; тахминийлик] эск. кт. Яқинлик, қариндошлик. Вазир аъзам ҳазратларига қаробатим бор. Ойбек, Навоий. Аммо у, хонга қаробат ҳосил қилиш учун, аздаҳидил [астойдил] Анварнинг қасдига тушганки, бунда шубҳа йўқ. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚАРОВ кам қўл. 1 Қарамоқ фл. ҳар. н. 2 Назорат, текширув. У ҳозир ҳам врачнинг қаровида. ■ [Тракторларни] Ремонтдан чиқариб, техник қаровдан ўтказиб, тайёрарлик чизиғига қўйганмиз. Газетадан. Тиббий қаров ўтказилганда, уларнинг 63 нафаридан таносил касалликлари борлиги аниқланди. Газетадан.

ҚАРОВСИЗ Қарамай, парвариш қилмай, ўз ҳолига ташлаб қўйилган; боқимсиз, ташландиқ. Қаровсиз экин. Қаровсиз ер. ■ У [Эргаш] ҳовли-жойининг бу хилда қаровсиз ётишига бир кун ҳам чидаялмас эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қаровсиз узумларга ёппасига кул тушган эди. А. Мухтор, Чинор.

ҚАРОВСИЗЛИК Қаровсиз ҳолат, қарамай ташлаб қўйилганлик. Маккажўхоримиз қаровсизликдан ёзнинг жазирама иссиғида қовжираб кетибди. «Муштум». Қаровсизликдан занг босган, сўлоғи ўйнаб ётган машиналар.. «Муштум».

ҚАРОЛ тар. 1 айн. қул 1.

2 Хизматкор; батрак. Ерлари бойга ўтиб кетган камбағал деҳқонларнинг кўпчилиги шу бойнинг эшигида қарол бўлиб қолаверар эканлар. Ғ. Фулом, Тирилган мурда. Қандай қилиб Олахўжабой билан унинг жабр-зулмини кўрган собиқ қарол Абдурасулнинг дили бир бўлсин? П. Турсун, Ўқитувчи. Қарол, келишувга биноан, хўжаликда молларга қараш, юк ташиш, далага ўғит чиқариш, сув келтириш, ўтин тайёрлаш, қор кураш каби бир

қатор юмушларни бажарган. «Фан ва турмуш».

ҚАРОЛЛИК Қарол хизмати, вазифаси, иши. *Қароллик унинг жонига теккан эди. ■ Рўзиматнинг отаси.. Сўфичопон деган чопонфурушга қароллик ҳам қиларди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

ҚАРОР [a. قرار — тўхтам, ҳукм, хулоса; туб, асос; тинчлик, ором; манзилгоҳ, тураржой] 1 Бирор иш, масала ва ш. к. юзасидан қабул қилинган хулоса; амалга ошириш лозим топилган қатъий фикр; аҳд, тўхтам. *Аёлнинг истаги зўр, қарори қатъий эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. [Ҳасанали:] *Мен сизни қўтидорнинг қизига уйлантиришга қарор қилиб, қароримни букун кечаси Зиё шоҳичи билан амалга оширдим.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

Қарор бермоқ кам қўлл. айн. қарор қилмоқ. *Кўп уйлаш натижасида.. Поиша ҳам ўз қарорини бериб, дарҳол ишга киришган эди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Мен ўз жоним учун сенинг ҳаётингни қурбон қилмасликка қарор бердим.* К. Яшин, Ҳамза. **Қарор қилмоқ** Маълум (ёки қатъий) фикрга (тўхтамга) келмоқ. *Нури фурсатни қочирмаслик учун ҳийлани ишлатишга қарор қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шароф Рашидов Мирзачўлда бўлганида, қашқадарёлик чўлқуварларни зиёрат қилиб ўтишга қарор қилди.* Газетадан. **Қарорга келмоқ** Бирор фикр, тўхтамга келмоқ, қарор қилмоқ. *У Аваздан ҳар не кутган, аммо бунчалик қарорга келар, деб уйламаган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Расмий орган, ташкилот, мажлис, мансабдор шахс ва ш.к. нинг бирор иш, масала юзасидан бамаслаҳат қабул қилган тўхтама, ҳукми. *Транспорт бўйича қабул қилинган барча қарорлар ҳаракатдаги саставлардан тўла ва яхши фойдаланишга қаратилган.* Газетадан. *..пахтага бормеган бир болани.. институтдан ҳайдашга қарор чиқаришган..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Бу ҳақда гап-сўз бўлиши мумкин эмас. Қарорнинг лойиҳаси ҳам бор.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 Осойишта, безовта бўлмаган ҳол, осойишталик; ором. *Ёш юрак аста-секин қарорини йўқота борди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар дам куярман, ёдимга тушсанг, Бир кўрмагунча йўқдир қарорим.* Муқимий.

Қарор топмоқ 1) тинчимоқ, ором топмоқ. *Сиз каби нодир шахсни амирлик рутбаи олийси билан сарафроз қилмагунча, кўнглимиз қарор топмас.* Ойбек, Навоий; 2) ўр-нашмоқ, ўрин олмоқ. *Турмушлари яхши бўлган жойларда эса қарор топиб қолаверганлар.* Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. *Ҳар ким ўз даражасига кўра ҳар вақт ўтирадиган ўрнида қарор топди.* Ойбек, Навоий; 3) юзага чиқмоқ (келмоқ), амалга ошмоқ. *Санъатда миллий шакл тарихан қарор топди..* Газетадан. *Кўп ўтмай даштда ҳам янги-ча тартиблар қарор топа бошлади.* Газетадан. **Қарор йўқ** 1) тинчи-ҳаловати йўқ. *Қарорим йўқ бораё деса..;* 2) сабр-тоқати йўқ; беқарор; 3) бир иш ёки жойда кўним билмайдиган; беқарор; 4) гап-ваъдасида тайинсиз; субутсиз, тутуриғи йўқ.

4 кт. *Тураржой, тўхтайдиган жой. Ҳали мунда не манзилда қароринг? Мусофир меҳмоним, қайдан бўласан?* «Равшан».

ҚАРОРБОЗЛИК Бўлар-бўлмақ қарорлар чиқариш, қабул қилиш ишларига зўр бериш. *Мажлисбозлик, қарорбозлик ҳам барҳам топди.* «Муштум».

ҚАРОРГОҲ [a. + ф. قرارگاه — манзилгоҳ, ўрнашган жой, макон] 1 Вақтинча истиқомат қилиш ёки кўниш жойи. *Чўлпонлар қароргоҳи. ■ Шаҳрисабз узоқ ўтмишда савдо қарвонларининг севишли қароргоҳи бўлганлиги тарихдан маълум.* Газетадан.

2 Умуман, яшаш жойи; маскан. *Шанба кунларининг бирида эшон қароргоҳи одатдагидек гавжум бўлди.* Ё. Шукуров, Қасос. *Зумрад ўзи ўсган маскани билан видолашаётган кимсадек, хароб қароргоҳ олдида бир нафас бош эгиб турди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

3 Давлат бошлиғи, ҳукумат ёки бирор давлат арбобининг доимий ёки вақтинча турадиган жойи, саройи. *Жунаидхондан чопар келиши амримаҳол, унинг ҳам тайин қароргоҳи йўқ.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Хон урушини тезроқ бошлашнинг чорасини излаб, Бобур қароргоҳида мунажжимлик қилиб юрган яширин кишисига хабар юборди.* П. Қодиров, Юлдузли туңлар.

ҚАРОРСИЗ айн. беқарор. *Қарорсиз одам. ■ Йул жимжит, фақат тўполончи шамол чангни тўзитиб, қарорсиз елади.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚАРОРСИЗЛАНМОҚ Қарорини, оромини йўқотмоқ, беқарор, бетоқат бўлмоқ.

[Нури] Юрагига тиркаган кечинмалари, сирли умилари билан қарорсизланган, маст бўлган каби, ҳовлида кезди, ошхонага кирди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАРОҚЧИ эск. Йўлтўсар, босқинчи (одатда, тўда, гуруҳ бўлиб юрадиган босқинчи, ўғрилар ҳақида). *Ривоятларга кўра, қароқчилар тўдаси шу атрофга ўрнашиб олиб, қарвонларга ҳужум қиларкан. Газетадан. -Дод! Войдод! Қароқчилар босди!! - до-вон орқасидан икки хотин фарёд кўтариб чиқди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

Етти қароқчи айн. Етти оғайни қ. етти. **Кичик етти қароқчи айн.** Кичик етти оғайни қ. етти.

ҚАРОҚЧИЛИК 1 Қароқчи иши; босқинчилик. *Тирикчиликнинг осон йўли қароқчилик деб билган Дурди.. деҳқончилигини йиғиштириб қўйди. Ж. Шарипов, Хоразм. -Бу ўғриликкина эмас, қароқчилик, кундузлай халқнинг кўзи олдида йўлбосарлик, - деди Ҳайдар. С. Айний, Қуллар.*

2 ҳў. Очқ дегнгда савдо ёки фуқаро кемаларини хусусий ёки давлат кемалари томонидан ғайриқонуний равишда эгаллаш, талон-торож қилиш ёки чўктириш.

ҚАРОҒ 1 эск. Кўз қорачиғи: кўз. *Ёки асил инжу бўлиб кўзинг ўйнатолсам, Қаратолсам қора чўғдай қароғинг. Миртемир. Тўйиб боққил бу юрт ҳуснигаким Кўнглингни чоғ этгин, Ватан ҳар зарра тупроғин Кўзингга сен қароғ этгин. Э. Воҳидов, Муҳаббат. Ўғли вужудида жамланган завқ-шавқ, қароғларидан ёғилаётган нозиккина туйғунлик.. бор эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.*

2 (1-ш. эзалик шаклида - қароғим) Ўзидан ёш шахсга мурожаатда яқин муносабатни билдириш учун қўлланади; нури дийдам, чироғим. *Сенга қийин.. Аммо бошқаларга ҳам осон эмас, қароғим. О. Ёқубов, Ларза. Тила тилагингни, қароғим, деди Камоли эҳтиром билан Орзу. Т. Тўла.*

ҚАРР тақл. с. Қарға ва баъзи бошқа қушларнинг товушини билдиради. *Зерикдими, нега «қарр, қарр» Демайди қарға, қаранг. Ф. Фулом.*

ҚАРС 1 тақл. с. Нарсаларнинг бир-бирига қаттиқ урилишидан, синишидан ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *У тишида қарс этиб ёнғоқ чақди. Шиша қарс этиб ёрилиб кетди. Қарс этган милтиқ овози эшитилди. ■ Мадаминхўжа дастурхон*

солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскетдини келтириб, пичоқ тортган эди, қовун қарс этиб ёрилди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. От олдинга интилди, тиришатириша аравани кўприкка олиб чиқди. Лекин шу онда нимадир «қарс» этди. Ойбек, Танланган асарлар. Раис ўрнидан туриб, шофёрни чақирди, кўк «Волга»га ўтириб.. эшигини қарс бекитди-да, «кетдик», деди шофёрга. Э. Раҳим, Ҳаёт амри билан.

2 Қарсак, чапак. *Қарс урмоқ. ■ Полвоннинг рапидадек кенг кафтларидан чиққан қарс - чапак кўп кишиларнинг диққатини жалб этди. Ойбек, Кўёш қораймас. Кишилар қарс уриб турадилар ва мени масхаралагандек қийқириб, оғиз-бурунларини қийшайтирадилар, лекин мен уларга нарво қилмай, уйинни давом эттираман. А. Қодирий, Жинлар базми.*

Қарс икки қўлдан чиқади айн. *қарсак икки қўлдан чиқади қ. қарсак. Баробар учинг, фақат баробар усанқизгина, муҳаббат сизга қанот. Қанот жуфт бўлади, қарс икки қўлдан чиқади. А. Мухтор, Қарс икки қўлдан чиқади.*

ҚАРСАК айн. чапак. *Қарсак чалмоқ. Қарсак урмоқ. Давомли гулдурос қарсаклар. ■ Оломоннинг қарсаги остида Нарзи тоға дастурхон кўтариб, вагонга чиқиб борди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Зални гурр қарсак босди, ҳамма ўрнидан турди. М. Муҳамедов, Қахрамон изилан.*

Қарсак икки қўлдан чиқади *Икки томонга дахлдор иш иккала томоннинг ҳаракати билан бўлади. Халқ қараб турмаса, мен ҳам қараб турмайман. Қарсак, албатта, икки қўлдан чиқади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қарсак чалмоқ (ёки урмоқ) Олқишламоқ, табрикламоқ; маъқуллаш, қойил қолиш, тан беришни чапак билан изҳор қилмоқ. Ҳамон Ота писмиқ қўшиқ айтиб ўйнар, болалар қарсак чалиб кулишарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Йиғилганлар бир неча дақиқа, саҳнадаги нарсаларга маҳлиё бўлиб қолгандай, жимгина ўтирдилар, ногаҳон қарсак уриб юбордилар. Ж. Абдуллаонов, Хонадон. Бу қарорни маъқуллаб мажлис, Тикка туриб қарсак чалади. Э. Раҳим.*

ҚАРСАКБОЗЛИК Ҳадеб, берилиб, давомли, такрор-такрор қарсак чалиш; чапакбозлик. *Ашула тугар-тугамас, қарсакбозлик бошлиниб кетди. ■ Зойиржон чан*

қўлини орқа белидан ўтказганча, ўнг қўли билан қошини чимчилаб, «Андижон полкаси»га шундай муқом қилиб ўйнадики, қарсақбозлик бўлиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ҚАРСАКЧИ Қарсақ чалувчи одам. *Қарсақчи қизлар қарсақ уриб.. неча ўйинчи барнолар қўл қоқиб, ўртага тушиб ўйнаб турибди.* «Равшан». - *Жим туринг, қўшини, — деди ҳалиги қарсақчининг ёнида ўтирган киши, — кафтингизнинг қаваргани қолиб, чапагингиз ҳайф кетади.* «Муштум».

ҚАРСИЛЛАМОҚ «Қарс» этган овоз чиқармоқ, «қарс» этмоқ. *Эшик қарсиллаб ёпилди. Дарахтнинг шохи қарсиллаб синиб тушди. Милтиқ қарсиллаб отилди.* ■ *Йирик томчилар билан том ва бўғотларни қамчилаб, ёмғир ноғора чала бошлади, яна қарсиллаб, гулдураб чақмоқ чақди.* «Ёшлик». *Узоқ ёқда музлар қарсиллар..* А. Орипов, Йиллар армони.

ҚАРСИЛЛАТМОҚ 1 Қарсилламоқ фл. орт. н. *Эшикни қарсиллатиб ёнди.*

2 (асосан, -иб қўшимчали рвдш. шаклида — қарсиллатиб) *кўчма с.т.* Ҳаракатнинг белгисини кучайтиради. *Саидмуродов «давр келганда, суриб қол», деб бу материаллардан олганини олиб, қолганини қарсиллатиб пуллайверди.* «Муштум».

ҚАРСОҚ Тулқига ўхшаш, лекин ундан кичикроқ йиртқич ҳайвон. *Тулқи, қарсоқ уни бир, Фар, ўғрининг тили бир.* Мақол. ■ «*Борса-келмас*» оролида йиртқичлардан тулки, қарсоқ, силовсин бор. «Фан ва турмуш».

ҚАРТ шв. Қари, кекса. *Шу пайт олисдан йўтал эшитилди, бир-бир босиб келаётган икки қарт киши кўринди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАРТА I Отнинг ёғли йўғон ичгаи ва ундан махсус тайёрланган, кўпинча яхна қилиб ейиладиган таом. *Шойи кийдим, кимхоб кийдим, устимда йўқ, Қазидан қарта едим, қорнимда йўқ.* Мақол. ■ *Қазидан қарта, сиркаланган ва тузланган сабзавотлар эса қиш ойларида тановул қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансик таомлари.

ҚАРТА II [р. карта < лот. charta < юн. kartis — папирус барги, қоғоз] I Сурати ёки холлари билан бир-биридан фарқ қиладиган бир тўп махсус ўйин варақчалари ва унинг ҳар бир варақчаси. *36 варақли қарта. Қарта ўйини. Қартани бўлмоқ.* ■ *Қарта чийлаб ўтирган одамни кўрсатиб: -Машҳур*

Йўлдош қарвон шу одам бўладилар, — деди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Экскаваторчилар.. стол атрофини ўраб, папиростутуни ичиде қарта ўйнашаётган экан. А. Мухтор, Туғилиш.

2 с.т. қ.х. Яхлит бир бўлак ер ёки экин майдони. *Мажлиснинг охири шу хилдаги ғўзалар кўпроқ бўлган Қамбарали ака бригадасининг учинчи қартасига кўчирилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ҳали сиз кузни гапирасиз, ҳозиргисини айтинг, уватини ўт босмаган қартамиз жуда оз.* Н. Сафаров, Жасоратнинг давоми.

ҚАРТАБОЗ [қарта + ф. باز — ўйновчи] Қарта ўйинига ишқибоз одам. *Даданг ўтакетган.. қартабоз бир киши эди.* Ё. Хаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚАРТАБОЗЛИК Берилиб қарта ўйнаш, қарта ўйини. *Қартабозлик узоққа қўзилмади.* «Шарқ юлдузи».

ҚАРТАЙМОҚ айн. қаримок 1. *Қартайиб қолган одам.* ■ *Қартайсангиз ҳам қуюлмайсиз.* Ҳ. Назир, Яхши исм. *Қартайганда хўр бўп қолган ўзимди(р), Сен англагин гулдай сўлган тарзимди.* «Алпомиш». *..мен ҳам биологик жон сифатида улғаяман, қартаяман ва, охир-оқибат, бир кун вафот этаман.* О. Мўминов, Хиебондаги уч учрашув.

ҚАРТАНГ кам қўлл. Қартайган одам, қари киши. *Асом чол деган бир қартанг хотин-қизларга қарши ташвиқот юргизиб, бир қават терисини ташлабди.* «Муштум».

ҚАРТ-ҚУРТ тақл. с. Молларнинг хашақ чайнашидан чиқадиган товушни билдиради. *Бу тинчликни сарой отхонасидаги отларнинг қарт-қурт хашақ чайнашлари.. бузар эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАРЧИҒАЙ Қалта қайрилма тумшукли, тирноқлари узун ва ўткир, овга солинадиган йиртқич қуш. [Поччам] *Ёнига тозисини ҳам қарчиғайини олиб, матрап кўтариб, уч-тўрт кун далага чиқиб кетди.* Ғ. Фулом, Шум бола.

ҚАРИШИ I Тарафдор бўлмаган, тарафдор эмас, маъқул деб билмайдиган, зид фикрдаги. *Иккинчи ўиланишга Отабек бутунлай қарши бўлиб, фақат бу қудаларнинггина ишларидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шанбаликка кўп одам келишига қаршисан..* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *..мен ҳам Қумушни Тошкент юбормоққа қаршиман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Хилоф, зиддига иш тутувчи; мухолиф ёки душман. *Қарши томонлар. Қарши кучлар.* ■ *Устоз Қавом.. шундай мўтабар зотнинг фарзанди салтанатга қарши бўлгани, набокор чиққанига афсусланади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Бошқасини инкор этадиган, унинг зидди бўлган. *Бир-бирига қарши фикрлар. Қонунга қарши хатти-ҳаракатлар.* ■ *Бўтабой акамга қарши гапирсам ҳам майлигами? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

4 Рубару жойлашган ёки йўналган; қарама-қарши, рўбару. *Қарши оқим. Қарши шамол. Қўчанинг қарши томони. Қаршида турган одам. Қаршидаги боғ.* ■ *Ойқиз қарши томондан келган шамол-тўполонни ёриб, ҳамон олдинга интиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ётоқхона олдига келганимизда.. бир бола қаршимиздан чиқиб қолди.* Ҳ. Умарбеков, Шонли авлод. *Отабек учун энг нозик саналган бу масала қаршидаги жавоб кутиб ўтиргувчиларни ниҳоят зериктирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 (ж.к. билан – га қарши) кўм. вэф. 1) зидлик (зидлаш) муносабатини билдиради; зид (хилоф) ҳолда. *Унинг овози истагига қарши баланд жарангламади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қутидор, оdatига қарши, бозордан кундуз соат учларда қайтиб келди-да, Отабекни сўради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Энди адолатга қарши хиёнат қилиш ярашмайди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ўзи бирикиб келган сўз англатган нарсани даф этиш, йўқ қилиш, олдини олиш ва ш.к.га қаратилганлик маъносини билдиради. *Ичкиликбозликка қарши кураш. Ҳашаротларга қарши дори сепмоқ.* ■ *Касалнинг олдини олиш чораларидан энг муҳими вақтида тепкига қарши эмлатишдир.* «Саодат».

6 (3-ш. эгаллик ва ў.-п. к. шаклида, б.к. билан – қаршисида) кўм. вэф. эск. айн. олдида қ. олд. *Шунинг учун кутмаган ҳол қаршисида бироз довдираб қолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Йнобатхон кутилмаган бу аччиқ муомала қаршисида борлиқ-йўқлиқ ҳолда қолди.* «Муштум».

Бахтга қарши қ. бахт. *Қарши атака қ. қарши ҳужум. Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Қарши бормоқ** *Қарши иш тутмоқ, қарши ҳаракат қилмоқ. Умримда биринчи мартаба кўнгил орзусига қарши бор-*

дим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Эрининг раъйига қарши боришдан фойда йўқлигини билди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши келмоқ**

1) зид бўлмоқ, хилоф бўлиб тушмоқ. *Уларнинг жавоблари кечаги сизнинг оқлашингизга сира қарши келмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) дуч келмоқ, рўбару келмоқ, юзма-юз учрашмоқ. *Улар боғдан чиқиш олдига бир йигитга қарши келдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши олмоқ** 1) кутиб олмоқ, қаршиламоқ (ташриф буюрувчини). *Биров тунд, биров очиқ чехра билан қарши олди меҳмонларни.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат; 2) бирор иш, тадбир, таклиф ва ш.к.га нисбатан ўз муносабатини билдирмоқ. *Гулнор бу хабарни жуда совуқ қарши олди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши турмоқ** *Қарши чиқиб, монелик кўрсатмоқ, тўсқинлик қилмоқ. Дадасининг уйланишига қарши туриш учун ҳеч қандай асос топа олмади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қарши тушмоқ** эск. айн. **қарши турмоқ.** *Унинг [Ҳасаналининг] бу фикрига Қумуш билан онаси қарши тушдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қарши чиқмоқ** 1) пешвоз чиқмоқ, кутиб олмоқ; 2) қаршилиқ билдирмоқ, қарши бўлмоқ. *Механизацияга қарши чиқишлар бўлиб турадимиз, бўлса – қарши чиққан одамларнинг дили ва исботлари нималардан иборат? А. Қаҳҳор, Картина.* **Қарши куда** *Ўзаро қиз бериб, қиз олишган кудалар (бир-бирига нисбатан).* **Қарши қўймоқ** 1) бирини иккинчисига қарама-қарши, мухолиф, зид қилиб қўймоқ. *Ёрмат.. Йулчини ўз қўлтиғига олиб, бошқаларга қарши қўйишни истар эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бирини иккинчисига қаратиб, рўбару қилиб қўймоқ. **Қарши ҳужум** *Душманнинг ҳужумини даф қилиш, унга жавобан қилинадиган ҳужум. Душман жон ҳолатда бор кучини қарши ҳужумга ташлади.* Газетадан. **Ҳар эҳтимолга қарши қ. эҳтимол.**

ҚАРШИЛАМОҚ 1) Кутиб олмоқ, қарши олмоқ (ташриф буюрувчини). *Меҳмонларни қаршилаб олмоқ.* ■ *Бошлиқ Қиёмхонни ўрниндан туриб, жуда ҳушчақчақ қаршилади.* Н. Аминов, Суварак. *Улар ҳужрага келиб кирдилар. Отабек келувчиларни улуғлаб қаршилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2) *кўчма* Бирор маросим, тадбир, таклиф ва ш.к.ни қарши олмоқ. *Мен шу ҳовлида тўрт фаслни кузатиб, тўрт фаслни қарши*

олардим. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

ҚАРШИЛАШМОҚ 1 Қаршиламоқ фл. бирг. н. *Уқувчилар муаллимни тикка туриб қаршилашди.* ■ Бу фавқулодда севинч хабарни бекнинг қайси йўсинда қаршилашини уйлар эди. А. Қодирий, Утган кунлар.

2 кам қўлл. Қарши келмоқ, рўбару бўлмоқ. *Салимбойвачча зинадан энди тушган чоқда Гулнор билан қаршилашди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўлл. Бир-бирига қарши, тескари бўлиб қолмоқ, зидлашмоқ.

ҚАРШИЛИК 1 Қарши эканлик. *Сенинг бу ишга қаршилигингни биламан.* ■ Ул ҳар нарса деса, фақат Марғилондан уйланганинга қаршилигидан айтадир. А. Қодирий, Утган кунлар.

2 Қарши фикр, норозилик, эътироз. *Қаршилик билдирмоқ.* ■ *Қаршилик йўқ бу ишга, Улфат аҳли ёр.* Файратий. *Гавҳарнинг қаршилигига қарамай, икки марта суратга олди-ю, раҳмат айтиб, бурилиб кетди.* У. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Қарши ҳаракат, акс таъсир. *Душман қаршилигини енгмоқ. Қаршиликка дуч келмоқ.* ■ *Фақат яхши ўйлаб тузилган манёвр билангина душман қаршилигини синдира олди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Ҳар қандай янгилик эскиликнинг қаршилигига учрайди, бу — қонуний.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қаршилик қилмоқ Қаршилик билдирмоқ, тўсқинлик қилмоқ, қаршилик кўрсатмоқ (қ. **қаршилик 2, 3**). *Ҳаёт қўлини секин тортиб олди, Фуломжон қаршилик қилмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз қаршилик қилай деса, қўли кишианда.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚАРШИМА-ҚАРШИ кам қўлл. айн. қарама-қарши.

ҚАРҚАРА Бўйни, тумшуги ва оёқлари узун, тик қоматли, турнага ўхшаш, оппоқ, чиройли ботқоқлик қуши; кўтонларнинг бир тури.

Қарқара бўлмоқ Барқ урмоқ. -*Бу йил ҳуб ишладик, — дейди Хайрихон, — Яшинади ғўзалар бўлиб қарқара.* Х. Расул. *Сув очилиши тезлашмаса, қарқара бўлиб ўсаётган ғўзалар қуриб қолиши аниқ.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚАРҚУНОҚ Чумчуқлар туркумига мансуб, тумшуги эгилган, ҳашарот, майда парранда ва ҳайвонлар билан озиқланадиган қуш. *Сой ёқасидан ялпиз ҳиди келарди, маст*

бўлиб қарқуноқлар сайрарди. А. Мухтор, Чинор. *Булбуллар, зарғалдоқлар, қарқуноқлар боғларни ташлаб қочди.* Н. Ёқубов, Жон.

ҚАРҒА 1 Патлари тим қора (қора қарға) ёки қора билан кулранг аралаш (ола қарға) кўчманчи қуш (Ўзбекистонда қиш ойларида бўлади). *Бир қарға билан қиш келмас.* Мақол. *Қарға қарғанинг кўзини чуқимас.* Мақол.

Гўнг қарға қ. гўнгқарға. Кўк қарға қ. кўкқарға. Қарға жийда қ. қаргажийда.

2 Уйин қартасининг найза учига ўхшаш қора холти тури. *Қарғанинг саккизлиги.*

ҚАРҒАЖИЙДА Меваси майдароқ бўладиган ёввойи жийда.

ҚАРҒАМОҚ Бировга ёмонлик, бахтсизлик ёки ўлим тилаб, қарғиш сўзларини айтмоқ. *Қиз Мирзакаримбойларни, ҳокимларни, тўраларни қарғайди, уларга ўлим тилайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *«Худо кўтарсин Оқилхон билан Муродхонни, ўлимингни бергурлар!» деб қарғаб ўтирди.* «Муродхон».

ҚАРҒАНМОҚ 1 Қарғамоқ фл. ўзл. н.

2 Ўзича норозилик, қарғиш сўзларни айтмоқ. *Электрнинг тилига тушунадиган бир маст бир бўш патронга пичоқ тикди-да, бутун чироқларни ўчирди ва то монтер келиб тузатмагунча, хотинларнинг қарғанган, сўкинган товушлари узилмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ажралдилар. Чол-кампир қарғандилар: — Саёқайи сенга берган панду ўғит! «Муштум».*

ҚАРҒАШ Қарғамоқ фл. ҳар. н. -*Қарғашнинг ҳеч кераги йўқ, — деди Марҳамат.* — *Лекин бунақа талтайтириш ҳам яхшимас-да.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚАРҒАШМОҚ 1 Қарғамоқ фл. бирг. н. *Қизлар урушини.. бошлаганларни титраб қарғашарди.* А. Муҳиддин, Х. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

2 Бир-бирини қарғамоқ.

ҚАРҒАШОЙИ Шойининг қора-сарик-кўк гулли тури. *Бир кийимлик қарғашойи. Қарғашойи кўйлак.*

ҚАРҒИШ Қарғаш ибораси, қарғиш ифодали гап, сўз. *Ёмон қарғиш. Енгил қарғиш. Қарғиш эшитмоқ.* ■ *Узлари отин бўлсалар ҳам, оғизларидан қарғиш тушмайди.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. [Кумуш:] *Алмо.. севганингиз — кенжангизнинг жеркишларидан, қарғишларидан беҳад қўрқаман.* А. Қодирий, Утган кунлар.

Қарғишга қолмоқ (ёки учрамоқ) Қилмишига яраша қарғиш эшитмоқ, лаънат остида қолмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Х. Фулом, Машғал. Аммо, бола, олди-кетинга қараб иш тут, халқнинг қарғишига учрайсан. Т. Малик, Ажаб дунё.

ҚАРҒИШЛАМОҚ шв. Қарғамоқ. Қиз берганни қарғишлаб.. *Хон ўртанди тобора.* Х. Олимжон.

ҚАСАВА [а. *قصاب* – тилла ёки қумуш ип; зар уқа; кимхоб, зарбоф] 1 Узун докадан аёллар бошига баланд қилиб ўраш учун қўйиладиган картон тутқич ва унга ўралган рўмол; дакана. *Эшик олдидан бизни оқ докадан баланд қилиб қасава ўраган қотма, буйдор аёл кутиб олди.* Газетадан. *Саллага ўхшатиб, лекин кунгурадор қасава шаклида бошига ўралган қора дурра..* Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

2 шв. Бешикнинг кўприги.

ҚАСАМ [а. *قسم* – онт, қасамёд; ваъда] 1 Ўзининг ҳақлиги, сўзининг тўғрилиги ва ш.к.ни тасдиқлаш, унга бошқаларни ишонтириш учун муқаддас нарсалар, кимсалар номини оғизга олиб айтиладиган масъулиятли сўз; онт. *Қасам(и)дан қайтмоқ. Қасам(и)ни бузмоқ.* ■ [Сафар:] *Шу кабатуллонинг ичида ўлтириб ёлғон гапирган одам мусурмон эмас. Кишининг қасамига ишонмаган ҳам етти мазҳабда мўмин эмас!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *...ҳеч кимга айтмаслик учун оғизга келган қасамларни валдирай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Содиқлик ҳақида расмий равишда бериладиган тантанали ваъда, қасамёд. *Майли, ёмғир, қор ёғсин, ўз постимдан кетмайман. Аскарлик қасамига ҳеч хиёнат этмайман.* Уйғун. *Юсуфжон ака умрининг охиригача ўз қасамига содиқ қолди.* «Ўзбекистон қўриқлари».

Қасам бермоқ Расво қилмоқ, ёмон ҳолатга солмоқ. *«1-сорт» сўзига юмуқ кўз билан қараб, штампни босавериши маҳсулотга қасам берапти.* О. Юнус, Қочинг, телефон жиринглапти. *Ўғлим, шу таъзир оз эмас.. Ҳовли юзига чиқаргандан кейин, қасам бериб бўшатиурмиз.* Ҳамза, Майсаранинг иши. **Қасам** **ичмоқ** Қасам сўзларини айтмоқ (**қасам** – ҳар икки маъносида). *Жонфиғон қасамнинг ҳар хилидан ичди, кейин бизнинг кафил бўлишимизни сўради.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз

читтақ. *Каломулло беринг, қасам ичаман!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Қурилишни тезда тамомлашга қасам ичганмиз. Ийлар ванг!* «Муштум».

ҚАСАМЁД [а. + ф. *قسم يادکردن* – «қасам сўзларини айтмоқ» бирикмасининг қисқарган шакли] 1 Қатъий ваъда, онт. *Олимжон ва Ойқиз, ғўзаларни бўрон зарбидан сақлашмиз, деб қасамёд қилган экан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Халқимизнинг бахти учун жон-таним билан курашаман, душманга раҳмсиз бўламан, деб қасамёд этдим.* Ойдин, Садаганг бўлай, командир.

2 Содиқлик ҳақидаги расмий ваъда, қасам. *Кечагина Бобур мирзога содиқмиз, деб қасамёд этганлар бугун унга шунчалар ёмонлик қилмоқдасиз!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚАСАМХҲҮР [а. + ф. *قسمخور* – қасам ичувчи] Бўлар-бўлмасга қасам ичаверадиган, қасам ичиб, ундан қайтаверадиган, қасамининг бурди йўқ. *Қасамхўр одам.* ■ *Одамлар қасамхўр бўлиб кетди. Бир кафт жўғари, бир сариқ танга илинжида қурьон кучоқлаб қасам ичадилар.* С. Сиёев, Аваз. *Кетма-кет қасам ичаётган азамат.. машхўр қасамхўр Мадраҳим Адамбоев бўлади.* «Муштум».

ҚАСАНҒИ кам қўлл. Бетайин, арзимас. *Бева боши билан шунчалик ўстирса-ю [қизни], у юзига тик қараса?! Тағин, келиб-келиб аллақанақа бир қасанғи йигит деб-а! Ў.* Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚАСД [а. *قصد* – мақсад, ният; интилиш, иштиёқ; ғараз] 1 Албатта амалга ошириш кўзда тутилган, жазм этилган қатъий ният; азм-қарор, аҳд. *Уйдан чиқишданоқ унинг [Отабекнинг] қасди бу кунни далада ўтказмоқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *У Мунисхондан уни совитиш қасдидан эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Қасд қилмоқ Бирор ниятда бўлмоқ, мақсадни кўзда тутмоқ. *Эртдан бошлаб бепарвороқ бўлишга қасд қилдим.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Агар Фуломшер қасд қилса, ҳар қандай ишнинг урдасидан чиқишига ҳамма ишонар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

2 Ҳақорат, ёмонлик учун жавоб қайтариш (ҳисоблаш) ният; адоват, ўч, алам. *Қасд қилмоқ. Бировга қасд қилма.* ■ *Сен жинни бўлдингми? Ё менда бошқа бир қасдинг борми? «Латифалар». Менинг фа-*

шизмдан бўлак ҳеч кимда қасдим йўқ. Уй-гун. *Шермуҳаммаднинг эса хотин жунидан менда қасди бор.* К. Яшин, Ҳамза.

Жонига қасд қилмоқ (ёки этмоқ) Ўлдириш, йўқ қилиш учун ҳаракат қилмоқ, суиқасд қилмоқ. *Ботиралининг жонига қасд қилган ким бўлса ҳам, юртнинг қарғишига қолди.* Х. Фулом Машғал. **Жонингда қасдинг борми?** Жонингдан тўйдингми? Жондан безор бўлдингми? Ўлтинг келдими? *Жонингда қасдинг борми, бунча ароқнинг кетидан қувмасанг.* «Муштум». **Қасдига тушмоқ** Пайига тушмоқ, ўч олиш, йўқ қилиш ва ш.к. учун ҳаракат қилмоқ. *Душман тушар давлатлининг қасдига.* «Ойсулув». **Қасдида бўлмоқ** 1) бирор мақсадда, ниятда бўлмоқ; 2) ўч олиш, йўқ қилиш, ўлдириш ёки қўлга тушириш ва ш.к. ниятда бўлмоқ. *Уйингиз орқасини тешиб, Қумуш қасдида бўлувчи.. ҳам шу баттол Ҳомид экан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАС(Д)ДАН [a. قسدا - муайян ният, мақсад билан] *реш.* Маълум бир мақсад билан, журтгага, атайлаб. *Аслида у турли баҳоналар билан усталарни қасдан шошилтирмаётган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Гўё мен.. ундан қутулиш учун қасддан чоҳга итарган эмишман.* О. Ёқубов, Излайман.

ҚАСДДОР [a. + ф. قسددار - қасди, ғарази бор] Қасди бўлган, ёвуз ниятли. *Қасддор ёвларга Чегара бекик!* Тўйгун.

ҚАСДЛАНМОҚ кам қўлл. 1 Қасд қилмоқ. *..қайнанасига гап қайтаришга қасдланди-ю, тагин охирини уйлаб, қар-соқов бўлиб юраверди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

2 Йўқ қилиш пайига тушмоқ; суиқасд қилмоқ.

ҚАСДЛАШМОҚ Қасд, душман бўлмоқ, қаршилашмоқ, ўчакишмоқ. *Насихатимизни қулоғига олмади, танқидимизни ғалати тушунди, қасдлашиб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАСДМА-ҚАСД(И)ГА *реш.* Кимса билан қасдлашиб, ўчакишиб. *Қасдма-қасдга бел олишмоқ.* ■ *Угай она ёлғон гапиргани учун, қасдма-қасдга шу ёнғоқдан олиб кетмоқчи бўлди.* «Ёшлик».

ҚАСИДА [a. قصيده - назмий асар тури] Шарқ мумтоз адабиётидаги шеъринг жанрлардан бири, кўпинча бирор шахснинг (одатда, ҳукмдор ёки олий мартабали кишининг) мадҳига бағишланадиган, шунингдек, фалсафий, ахлоқий-дидактик,

ижтимоий мазмундаги, кўтаринки, тантанавор оҳангли, ғазалга ўхшаб қофиялансада, ҳажми 20 байтдан 200 байтгача бўладиган шеъринг асар. *Тўйинг бўлди қасидамга баҳона, Қасидам, тонг эмас, бўлса тўёна.* Ҳабибий. *Бу қасидам сенга, халқим, Оқ суту туз ҳурмати, Эркин ўғлингман, қабул эт, Ўзбегим, жон ўзбегим.* Э. Воҳидов, Ўзбегим.

ҚАСИДАҒҲЙ [a. + ф. قصيدهگوي - қасида айтувчи] 1 Қасида ёзувчи шоир, қасида-навис.

2 *кўчма салб.* Ҳушоматгўйлик билан кўчма кўтариб мақтовчи; мадҳиягўй, маддоҳ. *Қасидагўйлиги афтидан билиниб турган шоир Абу Мансур тахт рўпарасига келиб таъзим қилди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ҚАСИДАНАВИС [a. + ф. قصيدهنويس - қасида ёзувчи] *айн.* қасидагўй 1.

ҚАСИДАЧИ *айн.* қасидагўй 1.

ҚАСИРА I *тақл.* с. Ёғоч ва шунга ўхшаш нарсаларнинг чатнашидан ёки синишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Шамолда бақатерак қасир этиб синиб тушди.*

ҚАСИРА II [a. قصير - қисқа, калта; паст]: **ақли қасир** *эск. кт.* Ақли қисқа, ақли етуқ бўлмаган; қисқа ақл. *Башарти сиз киромлар ул бепарҳез золимнинг мингбошилиқ вази-фасидан.. [бекор қилишга] бел боғлаган бўлсаларингиз, биз фақирларнинг ақли қасиримизга бир андиша келади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАСИРА-ҚУСУР *айн.* қасир-қусур.

ҚАСИРЛАМОҚ «Қасир» этган овоз чиқармоқ, қасир этмоқ, қарсилламоқ. *Ер қимирлаганда, синч деворлар қасирлаб кетди.* ■ *Орқада миналар гумбурлади. Қаердадир ўрмонлар қасирлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *От боради асирлаб, Отган ўқдай тасирлаб, Тилла узанги, маҳси-кавуш Тепсинганда қасирлаб.* «Равшан».

ҚАСИРА-ҚУСУР «Қасир» ва шунга яқин (ўхшаш) товушларни билдиради. *Отларнинг туёғи тошларга урилиб, қасир-қусур овозлар даштни қоплаб боряпти.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Юк вагонлари қасир-қусур қилиб, у ёқдан бу ёққа ўтиб турибди.* С. Аҳмад, Таъзим.

ҚАСИРҒА *кт.* Уюрма, куюн. *Туфон, қасирғани зўримиз енгиб, Ваҳшат ғалаёни топди асойиш.* Ф. Фулом. *Туфон, қасирғалар кечар-ку ҳали..* А. Орипов, Ҳайрат.

ҚАСМОҚ 1 Уст-бошга ўтирган қалин кир қатлами, қатирма кир. *Енглари бир элик қасмоқ. Қасмоқ сочиқ.* ■ Шунча юриб, нима орттирдинг? Мана шу жулдуз чопон билан қасмоқ дўппиними? С. Аҳмад, Қадрдон даладар. ..ёрғоқ бошига ёғ босган қасмоқ дўппини бостириб кийиб юриадинг бу одам.. А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

2 Бошдаги қалин қазғоқли кир қатлами. *Болалигимда Оппон деган бир ўртоғим бўларди. Сира бошидан қасмоқ аримасди. С. Аҳмад, Сайланма. Бошлари қасмоқ боғлаган, оёқ яланг болалар.. сопол косаларда қаймоқ олиб ўтадилар. Ф. Расул, Адолат.*

3 Бирор нарсанинг қотиб қолган устки қатлами; қатқалоқ. *Шўри қалин қасмоқ бўлиб ётган бу ер ўтган йшли баҳорда инсон қадама тезмагандай эди. Й. Шамшаров, Ойдин кўлар.*

ҚАСМОҚЛАМОҚ Қалин кир билан қопланмоқ, қасмоқ боғламоқ. *Қасмоқлаган лунги.*

ҚАСОС [а. *قصاص* – ўч олиш; ўч, интиқом; жазо(лаш)] Ёмон, номақбул иш, қилмиш учун жавоб қайтариш мақсади, шунга қаратилган ният; шу мақсаддаги иш, ҳаракатнинг ўзи; ўч. *У қасос ўтида ёнаётган кишиларни базўр тўхтатиб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал. Йўқ, мен таъна қилмайман. Кўрсин, куйиб ўлсин. Шунинг ўзи қасос бўлади. С. Аҳмад, Қадрдон даладар.*

Қасос олмоқ Қасос тарзидаги иш, ҳаракатни амалга оширмоқ. *Шунча кўргиликлари учун эридан қасос олишга аҳд қилди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Ёвларимдан қасос олдим. Уйга ғалаба билан қайтиб келдим. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. Зумрад, сенинг ҳар томчи ёшинг учун Ширмонхонга ўхшаганлардан қасос оламан. С. Зуннунова, Гулхан.*

ҚАСОСКОР [а. + ф. *قصاصكار* – қасос, ўч олувчи] Қасос олиш ниятида бўлган, қасос олувчи. *Бобурнинг икки юзу қирқ кишиси ёнига беш-олти минг кишилик қасоскор оломон қўшилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Халқ қасоскорлари сув остидан бориб, кўприк тагига портловчи модда кўмдилар. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҚАСОСЛИ Ҳар ким қилмишига яраша жазо тортадиган, қасос, қаримта қайтарадиган; қаримтали.

Қасосли дунё Қасос, қаримта қайтадиган дунё. *Сабр қил, ўғлим. Бу қасосли дунё қайтади. Н. Сафаров, Уйғониш.*

ҚАСОСЧИ айн. **қасоскор**. *Халқ қасосчиларининг муқаддас бурчи шу! Босқинчилар юртимиздан чиқиб кетмагунча, биз ундан ўч оламиз!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚАСР [а. *قصر* – сарой, кошона, арк; кўрғон] 1 Подшолар, хонлар ёки мулкдорларнинг ҳашаматли саройи. *Хужа Абдулла ўнда, Мазидбек чанда юриб, Бобурни арк тўридаги қишлик қасрга бошлаб келдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Регистон майдони подшо қасрининг олдидаги майдонга эмас, ифросликлар билан тўлдирилган қишлоқ бозорлари майдонига ўхшарди. С. Айний, Эсдаликлар.*

2 кўчма Ҳар қандай муҳташам бино, дангиллама уй, тоқ-равоқ, кошона. *Турт томони гумбазли қасрлар билан ўралган қалъанинг темир дарвозаси ланг очилди.. Исфара чиқиб келди. М. Маҳмутов, Мангу куй излаб. ..баландликдаги сарой ичидаги қасрларда ҳокимлар базми қуриб, ҳозир сархуш ухлаб ётишибди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚАССОБ [а. *قصاب* – қўй-мол сўювчи] Мол сўювчи ва гўшт билан савдо қилувчи шахс. *Чумчуқ сўйса ҳам, қассоб сўйсин. Мақол. Эчкига – жон қайғуси, қассобга – ёғ қайғуси. Мақол. ■ Ҳовли четида қўл-оёқлари боғлоғлиқ қўй тепасида турган қасос Меъморга қараб: -Фотиҳа беринг, – деди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚАССОБЛИК 1 Қассоб иши, касби. *Қассоблик қилмоқ.*

2 Бозорда қассоб дўконлари жойлашган раста, гўшт растиси.

ҚАССОБЧИЛИК Қассоб касби, қассоблик. [Жонфигоннинг] *Шундан кейин қилмаган иши қолмабди деса бўлади: гулфурушлик дейсизми, том шuvoқ дейсизми, қассобчилик дейсизми.. бир-икки ҳафта бозорда қовун тилиб ҳам сотибди. А. Қаҳҳор, Жонфигон.*

ҚАСҚОН 1 Галвир, элак, чирманда ва ш.к. буюмларнинг гардиши, чамбарак. *Чирманданинг қасқони, Банди борми осгани. Уйнасанг уйнаб олгин, Ёринг борми тўсгани?* М. Алавия.

2 Манти, хоним кабилар териладиган махсус патнислари бўлган, шундай таомлар пишириладиган ошхона асбоб-буюми.

Юзта манти элтадиган қасқон. ■ Нигор ойим ошхонада мантиларни қасқонга териб, қозонга уяр, Раъно бўлса, кичкина укалари орасида ўтирар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қасқонга димланиб, устига сариёғ суртилган ошқовоқ жуда хуштаъм бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ҚАТ I I Қават-қават ёки қатлам-қатлам нарсаларнинг ҳар бир қавати, қатлами. *Тўрт қат букланган кўрпача. ■ Азмиддин бир варақ қоғоздаги бир неча қат букланган хатни олиб, чироқ шувласига тутиб, кўздан кечирди. Х. Фулом, Машғал. Имонимни асрайман десанг, бу ерлардан бош олиб кетиш керак. Бўлмаса, етти қат ер тағида ёниб турган дўзахда қовурилсан. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Тахланган, букланган нарсаларнинг ораси. *Кўрпанинг қати. ■ Ҳожимат белбоғининг қатидан қоғоз чиқазиб ташлади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Меҳри она биринчи конвертни очди.. Иккинчисини очди-ю, хатнинг қатидаги расмга кўзи тушиши билан тўхтаб, унга тикилиб қолди. Р. Файзий, Она.*

3 Маълум қалинликдаги ёйиқ нарсалар қатлами, қават. *Бир бечоранинг чеккан хўрлигини ўйлаб, ҳар кунни бир қат этдан тушаман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мана, мен геолог, неча йилдирки, Тинмай ўрганаман тупроқ қатини. Зулфия.*

4 кам қўл. Саҳифа, варақ. *Варақланар етимлиқнинг дафтари қати. Ф. Фулом.*

5 кам қўл. айн. **қатор I.** *Ойна она ички бир титроқ товуш билан ингранди. Қаншарида ички қат ажин бўртди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.*

6 Марта, қарра, қатла. *Бироқ унинг ташвиши икки қат ошди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Айниқса, кейинги пайтларда иш чалкашиб, ун қат оғирлашиб кетди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нега, кўнглим, бўлдинг бетоқат? Тинчман, дедим сенга неча қат. Миртемир.*

ҚАТ II шв. сўр. олам. Қаер?, қайси ер?, қайси жой? [*Шербек:*] *Узоқлиги қатга борарди? Кўни билан тўрт-беш кунлик йўл. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚАТ III эск. Устига қамиш қалам учини кўйиб туриб, пичоқ билан кесиш учун суяқдан ясалган тахтача.

ҚАТ IV [а. قطع — кесиш, қирқиш; узиш, узилиш]: **қат этмоқ** с. т. айн. **қатъ этмоқ** қ. **қатъ**(ъ).

ҚАТАЛОҚ шв. Ўқалоқ. *Қоя ёнбағрига ёйилиб кетадиган эчкиларни қария ит азобиди қайтариб тушар, қаталоқ пайтида эса ҳаллослаганча, тили буғзига тикилиб, адоий тамом бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Ундан кейин тонг отгунча тилла камарли.. беклар қоровул бўлиб, қаталоқ бўлган ҳужиздай чопиб ётар эди. «Юсуф ва Аҳмад».*

ҚАТАЛОҒИ тутмоқ; ўқалоқламоқ. *Қаталоғи тутган мол борки, қишлоқ кўриниб турган сойлик томон ўзини урар ва подачиларнинг ирғай таёғига дучор бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.*

ҚАТАҒОН I эск. Тақиқ, ман. *Жума кунлари кечгача кўчада юришга руҳсат этилар, бошқа вақтларда кўчага чиқиш «қатағон ясоқ» эди. М. Мухаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Қадимги халқлар орасида кенг тарқалган табу — қатағон одати бадиий адабиётда ҳам ўз аксини топган. «Фан ва турмуш».*

Қатағон қилмоқ (ёки **этмоқ**) **1)** бекор қилмоқ, йўқ қилмоқ. *Вақтли ҳужумат илгариги оз-моз берилган эркинликни ҳам қатағон қилди. К. Яшин, Ҳамза; 2)* қувғун қилмоқ. *Анварнинг ватандан қатағон этилиши! Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.*

2 тар. қ. репрессия. *30-йиллардаги қатағон қурбонлари хотирасини абадийлаштириш, уларни ёд этиш билан боғлиқ маънавий-маърифий тадбирлар.*

ҚАТИМ I Иш тикишда: тикиш асбоби — игна, сўзан ва ш.к. га бир марта ўтказиладиган ёки ўтказилган ўлчамдаги (ип, ипак ва ш.к. ҳақида). *Қудажон, бемалол бўлса, ўша ҳаворанг ипакдан бир қатим беринг. А. Қаҳҳор, Янги ер. ..чўнтагига солиб олган ипакларни чиқариб, калта-култа қатимлардан бошқасини қайтариб олди. Ойдин, Ҳикоялар. Ип қатимини узиб, игнани кўкрак чўнтаги қопқоғига тўғнади. С. Аҳмад, Сайланма.*

2 Тикишда: игна ёки сўзандаги ип ёки ипакни ҳар бир ўтказиш. *Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ ипни ҳар бир қатимда бармоқлари билан «қир-қир» тортиб қўяди. Ойбек, Танланган асарлар. Мунча ҳам бежирим қўл ҳунарингиз.. Ҳар*

қатим, ҳар чокда катта маҳорат. Ғайратий.

Қатим тортмоқ Қатимламоқ (қ. қатим 2). Онахон бўлса жинчиқоқда туни билан ўтириб дўппи тикар, энди олти ёшга кирган Башоратни зўр бериб қатим тортишга ўргатар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. У шартта-шартта қатим тортиб.. маҳси тикиб ўтирарди. Ойбек, Болалик.

3 Тикиш асбобига ўтказиладиган ип, ипак. *Қўпол ип узилади, майин ип чўзилади. Нозик қатим игнадан силлиқ ўтади, оғайни.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҚАТИМЛАМОҚ 1 Ип, ипак ва ш.к. ни қатим-қатим қилмоқ. *Онам хурсанд бўлиб гапирди.. ипакни қатимлаб.* Ойбек, Болалик.

2 Қатим тортмоқ.

ҚАТИРМА 1 Оширилмаган хамирдан қозонда ёғсиз пиширилган юпқа нон. *Отасига деб, хурмачага солинган ошининг устига битта қатирмани ёпиб, рўмолчага тугди-да, чиқиб кетди.* Ойдин, Гулсанам.

2 Кийим ёқаси, елкаси, кўкраги текис турсин учун авра билан астар орасига қўйиладиган крахмалланган мато. *Кўкрагига қатирма қўйиб тикилган костюм.*

3 *кўчма с. т.* Қалин кир, қасмоқ. *Умрида ҳаммом ва совун кўрмагандан бўлса керак, икки юзи қатирма бўлиб кетган, қўй кўзли бола келиб, рўпарамда тўхтади.* Ш. Ризо, Қор ёёди, излар босилди.

ҚАТИРМАЛАНМОҚ Қатирма кир бўлмоқ, қасмоқ босмоқ, қасмоқланмоқ. *Муйсафид сартарош уни бақувват шалоқ курсига ўтқазиб, кирдан қатирмаланиб ялтираган лунини бўйнига илиб, бошини ишқалай бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТИРМОЧ шв. 1 Кир, ифлос. *Қўйлагининг ёқаси қатирмоч бўлиб кетибди.*

2 Товада пишган нон; қатирма.

ҚАТИҚ Сутдан томизғи солиб ивितिб тайёрланган парҳез маҳсулот. *Янги ивитилган қатиқ. Қатиқ тўқилса, юқи қолар, айрон тўқилса, неси қолар.* Мақол. *Сутдан оғзи куйган қатиқни ҳам пуфлаб ичади.* Мақол. ■ *Овқат пишди. Қозоннинг занги чиқиб қарайган гўжага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор.

Мияннинг қатиғи с. т. Мия. *Шеряна Шерзоднинг устига ташланишга ўзини чоғлаб кўрди, лекин миясининг қатиғи чиқиб ҳолсизлангани учун мажоли келмади.* «Эртак-

лар». **Мошхўрдага қатиқ бўлмоқ** Орага тушмоқ; аралашмоқ, суқилмоқ. *Мошхўрдага қатиқ бўлиб, Очилни аранг суяб қолдим-у, совхознинг бир бўлимига агроном қилиб қўйдим.. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Офтобда (ёки офтобшувоқда) қатиқ ичишган (ёки ялашган) Доим бирга бўлган; ҳамтовоқ, улфат. Сиз қаерда бўлсангиз, биз ҳам ўша ерда бўламиз. Офтобда шерикчиликка қатиқ ичган одамлар охиригача бирга бўлиши керак.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. **Директор Салимов билан офтобшувоқда қатиқ ялашганмиз. Наҳотки, игна ўз тешигини тикса.** «Муштум».

ҚАТИҚЛАМОҚ 1 Қатиқ қўшмоқ, қатиқ аралаштирмоқ. *Жаҳон биби ярим-ярим қилиб уч коса мастава келтирди. Уни қатиқлаб, кашинчу райҳон сепган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 Қатиқ суртмоқ, қатиқ билан ҳўлламоқ. *[Кумуш] Сочини қатиқлаб, совунлаб ювгач.. иккита қилиб ўрдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТИҚЛИ Қатиқ қўшилган; қатиқ солинган, қатиғи бор. *Қатиқли хурмача.* ■ *[Меҳмонлар] Олдиларига қўйилган бир косадан қатиқли гўжани ёғоч қошиқ билан ича бошладилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТИҚСИЗ Қатиқ қўшилмаган, солинмаган, қатиғи йўқ, беқатиқ. *Қуюқ ёки суюқ, ёғли ёки ёғон, қатиқли ёки қатиқсиз, ишқилиб, ҳар қайси оила ўз топган-тутганини дастурхонга қўйиб баҳам кўрадиган муқаддас пайт.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТИҚФУРУШ айн. қатиқчи.

ҚАТИҚЧИ Қатиқ билан савдо қилувчи, қатиқ сотувчи. *Ёдгор кўзларини ярим юмганча.. узоқ ётди. Йўлакдан қатиқчи боланинг овози келди: Иссиқ нон.. ёғли қатиқ..* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ҚАТЛ [а. قتل — ўлдириш, қатл қилиш; қотиллик] кт. Буйруқ билан расмий тарзда ўлдириш, ўлдирилиш. *Бечора ўғлининг қатлидан кейин девона бўлиб қолибди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Райимбек додхў Азизбек ҳокимиятининг тирағи эди. Унинг қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қатл қилмоқ (ёки этмоқ) Шундай ўлдиришни (ўлимни) бажармоқ, амалга оширмоқ. *Ўғлимни қатл қилишдан олиб қолишни*

сўраган эдим. Мирмуҳсин, Меъмор. Мўмин мизосини қатл этди жаллод, Тулиқ мақсадга Маждиддин етиб шод. Ҳабибий. Қатли бедод Омонсиз ўлдириш. Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедодингдин энди қилуқол айлаб кетай. Ҳамза, Паранжи сирлари. Қатли нафс Ўз-ўзини ўлдириш. Қатли ом Ёппасига ўлдириш, қириш; қирғин. Улуғбек мирзо тузган сиёсату салтанат вайрон бўлади, содиқ кишилар, уламуқо фузало қатли ом этилар экан-да! Мирмуҳсин, Меъмор. Қатли ом дегани етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган барча одамларнинг қиличдан ўтказилишидир. «Шарқ юлдузи».

ҚАТЛА кам қўл. Марта, карра. Дутов Оренбургни иккинчи қатла босиб олиб, Туркистонни Россия билан боғловчи темир йўли яна кесди. А. Ҳақимов, Илон изидан. [Роҳила:] Шукур, худога минг қатла шукур, кўзим очқлиғида қизгиннинг тўйини кўрадиган бўлдим. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚАТЛАМ 1 Маълум қалинликдаги ёки қат-қат ёйиқ нарсалар қавати; қат. Шағал қатлами. Атмосферанинг юқори қатлами. Тупроқнинг устки қатлами. ■ Даранинг икки ёни жуда тик; неча терак бўйи баланд тош қатлами девордай юксалиб, худди зангори кўлдай жимирлаган осмонни кўтариб турганга ўхшарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Тарқибни асосан бир хил бўлган жинсларнинг ёйиқ қавати. Оҳақ қатлами. Тошқўмир қатлами. ■ Маргимушни биласиз, учувчи унсур, у олтинли қатламлар тепасида нурдай таралиб, ҳовурдай жимирлаб ётади. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Қалин қор қатлами ҳамма нарсани, шу жумладан, полиция фаолиятини ҳам тўхта-тиб қўйди. Газетадан.

3 кўчма Кишиларнинг айрим белгилар билан бирлашган гуруҳи; табақа.

4 кўчма Ҳар қандай нарсанинг айрим белгиларига кўра бирлашган гуруҳи. Тилнинг луғавий қатламлари.

5 кам қўл. айн. қават. Бир неча қатлам қилиб ўралган чит рўмолни бўйнига ташлаб олган эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚАТЛАМА Оддий хамирдан юпқа ёйиб, ёғда пишириладиган таом (бошқа шу каби пишириқлардан қатламтилиги билан ажралиб туради). Патнисларда, тоғораларда,

саватларда қулча, қовурма чучвара, варақи, қатлама ва бошқа ҳар нав мева-чевалар. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАТЛАМЛАМОҚ 1 Қатлам-қатлам қилиб тахламоқ, термоқ. Олма яшикка қатламлаб жойланди.

2 Алоҳида қатламга ёки айрим қатламларга айирмоқ.

ҚАТЛАМЛИ Бир ёки бир неча қатламдан иборат бўлган; қатлам-қатлам. Қатламли булутлар.

ҚАТЛАМОҚ Юпқа нарсаларни буклаб ёки устма-уст қилиб қаватламоқ, букламоқ, тахламоқ. Қоғозни иккига қатламоқ. Кўрпачани тўрт қатлаб солмоқ. Фанерларни қатламоқ.

ҚАТЛАМ-ҚАТЛАМ 1 Бир неча қатламдан иборат бўлган; устма-уст ёки ёнма-ён жойлашган, терилган. Қатлам-қатлам тоғ жинслари. Қатлам-қатлам булутлар. ■ Пастда кичкина тоғ ирмоғи қатлам-қатлам бўлиб ётган зинасимон тошларда сакраб ўйнайди. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?

2 Ажин босиб бурушган, бурушиқ. [Қудратиллаҳўжа] Қотма, серсуяк бўлса ҳам, қатлам-қатлам пешонаси ва, айниқса, бурни жуда зўштор. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚАТЛАНМОҚ 1 Қатламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қат-қатгина қатламалар Қатланади, ёр-ёр. Қизни олиб янгалари Отланади, ёр-ёр. «Кўшиқлар».

2 Тиришмоқ, бурушмоқ. Уфққача борар дашт, Баъзиларнинг кўнгли гаши, Тушди қўлтиқдан тарвуз, Қатланди гунчадек юз. Ё. Мирзо.

ҚАТЛГОҲ [а. + ф. قتلگاه – қатл (қилиш) жойи, майдони] Қатл этиладиган жой. Ҳамма қалъа тағига бораверди, бозордагилар, кўча-кўйдагилар ҳам қатлгоҳга равона бўдилар. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚАТМА-ҚАТ 1 Қават-қават, қат-қат ёки бирин-кетин жойлашган. Душманнинг қатма-қат мудофаа линияларига бўлган умидлари пучга чиқди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 кўчма Тахланиб, йиғилиб ётган, жуда қўп. Бугун бутун олам шундай кўҳликки, Қарайман, юракда севинч қатма-қат. Ж. Жабборов. Сидиқжон.. бу жойларни ҳазин бир қўшиқни хиргойи қилиб кезар экан, назарида, кўп замондан бери кўкрагида қатма-қат бўлиб ётган дард-ҳасрати шу қўшиқ билан

чиқиб кетаётгандай булар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАТНАМОҚ 1 Мунтазам равишда, белгили пайтларда бориб келмоқ, юриб турмоқ. *Фарғонага самолёт ҳар куни уч марта қатнайди. Автобуслар кечгача қатнайди.*

2 Умуман, бирор жойга кўп ёки маълум марта бориб келмоқ. *Шаҳарга ёзи билан қатнадим. Қатнаб оёқдан қолдим. Полвон ҳам қумларни яхши билади, саратоннинг жазирама иссиғида қанча-қанча марта ўтинга қатнаган эди. Ж. Шарипов, Хоразм. Шахсий уй-жой қурувчилар йиллар давомида район ижроия комитетларига қатнайвериб, оёқларида оёқ қолмади. «Муштум».*

3 Ўқиш, машгулот ва ш.к. га мунтазам бориб-келиб турмоқ, *Ўқишга қатнамоқ. Тўгаракка қатнамоқ. Боғчага қатнамоқ. Қатнаб ўқимок. Кечагина мактабга қатнаб юрган бола бугун онанинг кўзига шер йигит бўлиб кўринди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Келин докторга қатнапти. Эсон-омон қутулсин. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ҚАТНАШМОҚ 1 Қатнамоқ фл. бирг. н. Улар йил бўйи шаҳарга қатнашади.

2 Бирор иш-ҳаракатда иштирок этмоқ, фаолият кўрсатмоқ. *Мажлисда қатнашмоқ. Пахта теримида қатнашмоқ. Сайловларда қатнашмоқ. Спектаклда қатнашмоқ. Мана шу «Ажаб қишлоқ»нинг ўзидан урушга бир юз ўттиздан ортиқ оталаримиз, акаларимиз қатнашган. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.*

3 Аралашмоқ, қотишмоқ. *Мулла Абдусалом ва унинг ошдошлари.. мулла Туробнинг кавуш жанжалига қатнашмаган эдилар. С. Айний, Эсдаликлар.*

ҚАТНАШУВЧИ 1 Қатнашмоқ фл. сфдш. Танловда қатнашувчи талабалар.

2 айн. қатнашчи. *Мажлис қизиб кетди. Қатнашувчиларнинг кўпчилиги озми-кўпми, яхшими-ёмонми, ишқилиб, гапирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҚАТНАШЧИ Иштирок этувчи шахс; иштирокчи. *Кенгаш қатнашчиси. Уруш қатнашчиси. Конференция қатнашчилари. Декада қатнашчилари қаторида, ҳурматли меҳмонлар сифатида, Юсуфжон ака ҳам бор эди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

ҚАТНОВ 1 Қатнамоқ фл. ҳар. н. *Шундан бошлаб Ойсулувнинг ҳар куни кунботарда Кўзёшибулоқ томонга қатнови бошланди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Транспорт воеиталарининг мунтазам бориб-келиб туриши, юриши; умуман, транспорт ва йўловчилар ҳаракати, кўча ҳаракати. *Автомобиллар қатнови. Қатнов йўли. Шаҳарда қатнов тўхтади, дўконлар ёпилди. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Боку осмони тинч. Каспий денгизида пароходлар қатнови баҳора нисбатан кўпайди. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Аста тонг ёришиб келар, ҳали кўчаларда қатнов бошланмаган. С. Юнусов, Кутилмаган хазина.*

ҚАТОР {a. قطار — туя карвони; поезд} 1 Нарса ёки кишиларнинг бир йўл (чизик)да жойлашган ҳолати; шундай жойлашган тизими. *Қатор уйлар. Қатор тераклар. Нонвойлик растасига келсалар, қатор дўконларнинг ҳаммаси ёпиқ. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Андижон деган катта юрт, Теварази қатор туп. «Қўшиқлар». Тунларнинг қатор ораларига ишлов берилмоқда. Газетадан. Саодатхон олдинги қаторда ўтирган Долахонга қаради. С. Зуннунова, Янги директор.*

2 айн. саф 1. *Қаторда катта-катта одимлар отиб бораётган Элмурод шикоятланди. П. Турсун, Ўқитувчи. Душман қайта-қайта атакага ўтиб, қаторларимизни ёриб ўтишга ҳаракат қилмоқда. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Рота бир қатор бўлиб, сўкмоқдан.. кетмоқда эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

3 Бирор ижтимоий гуруҳ, ташкилот ва ш.к. га мансуб кишилар мажмуи; саф. *Илғорлар қатори кенгаймоқда. Қатордан қолгунча хатардан қол. Мақол. Бу йигитни Чилимаҳрам тоғи этагида аскарий машқ ўтказаетган наваркарлар қаторига қўшинг. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Шериклари қаторига қўшиб, уни ўқитамиз. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.*

4 Бир қанча, бир талай, анча кўп. *Аҳоли орасида жисмоний тарбияни ривожлантириш соҳасида қатор ишлар амалга оширилди. Газетадан. Романдаги қатор образларнинг замирида конкрет тарихий шахслар ётади. Газетадан.*

5 мат. Маълум тартибда жойлашган катталиклар сираси. *Бутун сонлар қатори. Фурье қаторлари. Қаторлар назарияси.*

6 ким. Ўзаро маълум муносабатда боғланган кимёвий бирикмалар гуруҳи.

7 (3-ш. эгалик шаклида — қатори) кўм. өзф. Ўшшатиш, қиёс муносабатини («каби», «тенги» каби маъноларни) билдиради. *Мана энди, у одамлар қатори эрталаб ишга бориб, кечки пайт, эл-юрт қатори, уйга қайтади.* Т. Ашуров, Оқ от. *..кечаю кундуз ўшанинг жувозиди, яйловида ишлашади. Биз ҳам шулар қаторимиз-ку!? Нимамиз ортиқ?! А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман. Шулар қатори мен ҳам гуноҳорман.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 (3-ш. эгалик ва ў.-н. к. шаклида — қаторида) айн. қатор 7. Агар менга ҳурмат лозим бўлса, муболаға билан эмас, яна такрор айтаман, бир қариндошинииз қаторида такаллуфсиз муомала қилиш билан бўлсин!. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Шу қаторида бадиий адабиёт ва санъат ҳам бир қадар эътибор топади.* «Фан ва турмуш». Юсуфбек ҳожи бекнинг уйланишини ҳам оддий гаплар қаторида эшитиб ўтқарди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚАТОРАСИГА рвш. 1 Бирин-кетин, бир-варакайига, бирйўла, бир ҳаракат билан. *Уч самоварга қаторасига сув солиб, кўмир ташлаб қўйди.* Ойдин, Ҳазил эмиш. Қамчи, охириг марта қаторасига ўқ отилган жойини тахминан мўлжалга олган бўлса ҳам, тўқайга кирганда, мўлжалдан адашди. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Бир қатор қилиб, ёнма-ён, қатор. *Ҳовлининг уч томони бир уй, бир айвон қилиб қаторасига солинган янги бинолар билан ўралган, бир томони гилосзор боғча.* Ойбек, Танланган асарлар. *Дехқонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси Капсанчилар қишлоғи деб аталар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТОРЛАМОҚ Қатор қилмоқ, қатор қилиб тизмоқ, жойлаштирмоқ, термоқ. *Стуларни қаторлаб қўймоқ. Қаторлаб экмоқ. Қаторлаб экадиган сеялка.*

ҚАТОРЛАШМОҚ 1 Қатор бўлмоқ, қатор бўлиб тизилмоқ, жойлашмоқ. *Симда қалдирғочлар қаторлашиб ўтирибди. Машиналар қаторлашиб ўтмоқда.* ■ Фермада

сут тўла бидонлар қаторлашиб турибди. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар. *Қаторлашиб ётган кексалар ва гўдакларнинг юзиди неча кунлик азоб ва уқубат.. гамнинг доғи кўриниб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Кўп бўлмоқ, кўплигидан тикилиб, қаллашиб ётмоқ. *Нуротанинг тарвузи қаторлашиб, зумраддай Гиждувон узумлари, серсув тукли шафтоллари тахланиб ётардилар.* М. Журабоев, М.Б. мартабаси.

ҚАТОРЛАШТИРМОҚ Қаторлашмоқ фл. орт. н. Саволларни қаторлаштириб ташламоқ. ■ *У болаларни орқама-орқа тўрт сирадан қаторлаштириб, ҳар хил машқлар қилдирди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАТОРМА-ҚАТОР рвш. 1 Қатор қилиб, қаторлаштириб. *Қаторма-қатор қилиб солинган бинолар.*

2 Қаторлар бўйлаб, қатордан қаторга ўтиб. *Чинталарни қаторма-қатор текширмоқ.*

ҚАТОР-ҚАТОР Бир неча қатордан иборат бўлган; ёнма-ён, кетма-кет қаторлар. *Қатор-қатор турналар. Қатор-қатор машиналар. Қатор-қатор стуллар.* ■ *Элмурод.. худди чўғдай ёниб турган қатор-қатор сўзларни ўқиди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қатор-қатор ўтқазилган ёш ва нимжон ниҳоллар эндигина япроқ чиқарган эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚАТРА [a. قطره — томчи, зарра; томизги (дори)] 1 Сууюкликнинг зарралари тортишуви натижасида шарча шаклини олган алоҳида кичик бўлаги; томчи. *Бир қатра сув. Қатра қолдирмай ичмоқ. Оз-оздан ўрганиб, доно бўлур, Қатрадан кўпайиб, дарё бўлур.* Мақол. ■ *У оҳу кўзлар.. Анбар ҳидли қатралар тўқди, Юзда қолиб биллурун излар, Чаманларга олмослар чўқди.* М. Шайхзода. *Хирург стакандан чой хўплар, унинг пешонасида майда тер қатралари йилтирар эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 кўчма Оз миқдор, озгина, жиндай. *Қатра ҳам уни йўқ экан, олдимга ярим стакан қатиқ қўйди.* О. Ҳусанов, Чўлда. *Эй дунёйи бевафо!.. Қаҳрингдан ҳамманинг бағри қон, кўнгли паришон. Шу йигитдан бир қатра бахтни олдингми? Ойбек, Танланган асарлар. Унда нуқул салобат билан қаҳромонлик қайнайди-ю, назокатдан қатра йўқ.* Шухрат, Шинелли йиллар.

КАТРОН I [a. قطران — суюқ смола; қорамой, чирк; гудрон]: **қатрон қилмоқ** 1) обдан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатрон қилмоқ.* ■ *Туй ҳам туғади. Олти овсин уч кун идиш-товоқларни қатрон қилишди.* С. Аҳмад, Келинлар кўзғолони; 2) обдан тозаламоқ. *Нозимахон каталакдек ҳужрада яшаганда ҳам, ҳамма ёқни қатрон қилиб ётарди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Биз соч оладиган бўлсак, устара билан теп-текис қатрон қилиб оламиз.* Т. Мурод, Кўшиқ; 3) дезинфекция қилмоқ. *Шунинг учун Тождор инни тозалаб бўлиб, шамоллатди. Остига газандаўт тўшаб қатрон қилгач, уларни ҳам чиқариб ташлади.* С. Нуров, Нарвон.

КАТРОН II Ёғоч, торф, тошқўмир ва ш.к. дан ҳавосиз қиздириб олинадиган қора қуюқ модда. *Тошқўмир қатрони.* ■ *Завод битгандан кейин мамлакатингиз бензин, керосин, эфир, қорамой, қатрон.. — ҳаммаси бўлиб 250 хил қимматбаҳо маҳсулотга эга бўлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

КАТРОНЛАМОҚ Қатрон қилмоқ, обдан ювиб, қиздириб ёки куйдириб тозаламоқ. *Қозонни қатронламоқ.*

КАТТИҚ I физ. Одатдаги шароитда ўз шакли ва ҳажмини сақлайдиган. *Қаттиқ жисм. Қаттиқ модда. Қаттиқ ва суюқ ёқилгилар.*

2 Умуман, шакл ўзгаришларига, ташқи таъсирга яхши қаршилик кўрсатадиган; синдириш, ушатиш, кесиш қийин бўлган. *Қаттиқ ёғоч.* ■ *Бу ёқнинг тоши у ерники сингари қаттиқ, яхлит эмас, жуда бўш, ғураша эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Шу тош қурутти талашасизлар. Мана, кўрдинларми, қаттиқ — тишларингни ушатади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энг нозик ниҳоллар ҳам тошдай қаттиқ ерни, қоялардаги ёриқларни ёриб, ўсиб чиқади.* Газетадан.

3 Баданга, қўлга ботадиган; салга эзилмайдиган, босилмайдиган. *Қаттиқ ўрин. Қаттиқ хамир.* ■ *У [Тулаган ака] тикандай қаттиқ соқолини Сидиқжоннинг юзига ишқаб.. пичирлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чирқоқлари.

4 Маҳкам, мустаҳкам, пишиқ. *Белбоғни қаттиқ боғламоқ.* ■ *Холиқов ўрnidан туриб, унга пешвоз чиқди ва қаттиқ қўл қисиб кўришиб, креслога таклиф қилди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Энди гап шу: оёқни*

қаттиқ тиранг.. насияни тезроқ ундириш. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Белги даражаси юқори (ортик) бўлган; кучли, зўр, жуда. *Қаттиқ товуш. Қаттиқ оғриқ. Қаттиқ изтироб. Қаттиқ шамол. Қаттиқ совуқ. Қаттиқ зарба. Қаттиқ хурматламоқ. Қаттиқ азоб чекмоқ. Қаттиқ чарчamoқ.* ■ *Гулнор Йўлчини қаттиқ севади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Неъмат Ҳайдарович, хотиним қаттиқ касал..* Н. Қобил, Беморлар. *Касалнинг қаттиқ илтимоси ва талабига кўра, кабинетдаги телефонни қаравот ёнига ўрнатдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ўзбек ойим ўглининг бунчалик қатъий кетишини кутмаган эди ва бу йўсин қаттиқ муомалани-да Отабеддан биринчи мартаба кўрар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу овозни ким эшитарди, қаттиқроқ чақирсанг-чи!* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. *Кечки пайт ёға бошлаган ёмғир ярим кечага борганда чақмоқ, момақалдироқ аралаш қаттиқ қуйди.* С. Зуннунова, Гулхан.

6 Қийинчилик, машаққат билан бўладиган, куч, меҳнат, машаққат талаб этадиган; оғир, қийин, машаққатли. *Қаттиқ меҳнат.* ■ *Бу уйдаги хотинлар Унсинни қаттиқ юмушларга сола бошладилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қаттиқ кундан бизларни халос этган отамдир, Мен шу мусофир отамдан хабар оламан. «Зулфизор билан Авазхон».*

7 с.т. Сарф-харажат, умуман, чиқимга тоби йўқ, унга чидамайдиган. *Ундан бирон нарса сўраш керак эмас, ўлгундай қаттиқ одам.*

Бети (ёки юзи) қаттиқ қ. бет. Қаттиқ ботмоқ (ёки тегмоқ) Хафа қиларли, ранжитадиган даражада таъсир қилмоқ. *Бу гап Тўхта холага қаттиқ ботди.* Кампир Бозоровнинг юзига газабли кўзларини тикди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Даминжоннинг «Машинанинг ақли бултурдан бери сизникига қараганда кўпроқ кирганга ўхшайди», дегани Шермат акага жуда қаттиқ теккан эди.* А. Ҳайитметов, Шонли авлод. **Қаттиқ гап айн. оғир гап қ. оғир.** *Менинг шунчалар қаттиқ гапларимга қандай чидадинг? К. Яшин, Ҳамза. Қаттиқ олмоқ* Қаттиқ ботадиган даражада қабул қилмоқ. *-Қанақа хато экан? — кўнглига қаттиқ олгандек секретарга қаради раис.* Н. Сафаров, Оловли излар. **Қаттиқ турмоқ** Гап-сўзидан, азм-

қароридан қайтмаган ҳолда ўзини тутмоқ. *Мен ўнинчи синфни тамомлаганимча эрга тегмайман, деб қаттиқ туриб олдим.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. **Қаттиқ тутмоқ**

1) қаттиқ риоя қилмоқ, амал қилмоқ. *Урф-одатларни қаттиқ тутмоқ;* 2) ўз измида (хукмида) сақламоқ, измида бўлишга мажбур қилмоқ. *Шариат хотинни қаттиқ туттиш керак дейди-ю, аммо хотинни қанча қаттиқ тутсангиз, шунча ғафлатда қола-сиз.* А. Қаҳҳор. Майиз емаган хотин.

ҚАТТИҚЛАМОҚ с. т. 1 Қаттиқ қилмоқ, қотирмоқ.

2 Маҳкамламоқ, маҳкам қилмоқ, маҳкам қилиб боғламоқ ёки тортмоқ.

ҚАТТИҚЛАШМОҚ 1 Қаттиқ бўлмоқ, қотмоқ. *Бола ўсган сари, суяклари анча қаттиқлашади.* ■ *Кафтда сиқила-сиқила қаттиқлашган, тухумдай қор «ёвга» тегмай, адашиб, йўлчининг бошини ялаб, дўпписини қийшайтириб ўтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Кучаймоқ, зўраймоқ. *Шамол қаттиқлашди.* ■ *Назирбой, уруш қаттиқлашди-ку.* Ж. Шарипов, Хоразм.

3 с. т. Оғирлашмоқ қийинлашмоқ. *Иш қаттиқлашиб кетди. Тирикчилик қаттиқлашди.*

4 Шафқатсиз, аёвсиз бўла бормоқ; қатъийлашмоқ, жиддийлашмоқ. *Муртазонинг нигоҳи сўнги пайтларда анча дағаллашиб, қаттиқлашиб қолди.* Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.

5 Қаттиқ, зикна бўлиб бормоқ.

ҚАТТИҚЛИК 1 Қаттиқ эканлик. *Тошнинг қаттиқлиги. Ишнинг қаттиқлиги. Ироданинг қаттиқлиги. Интизомнинг қаттиқлиги. Оғриқнинг қаттиқлиги.* ■ *Эртага қиёмат деса, ишониш мумкин эди-ю, лекин ўлғудай қаттиқлиги, хасислиги билан донг чиқарган Болта кўпасининг ўғлидан бундай сахийлик келишига ишониш мумкин эмасди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ирода, матонат, қатъият. *Қийинчиликларни енгиш учун қаттиқлик ва чидам зарур.*

3 Қийинчилик, оғирлик; қаттиқчилик. *— Мен ўзимни камбағал деёлмайман, — деди бой, — лекин замонанинг қаттиқлиги мени ҳам камбағалларга яқинлаштирган.* С. Айний, Қўллар.

4 Қаттиққўллик, талабчанлик. *Қаттиқлик билан қўл остида сақламоқ.*

5 Металлургияда: бирор жисм (мас., металл)нинг қаттиқ жисмнинг ботишига кўрсатадиган қаршилиги; жисмнинг механик хоссаларидан бири.

ҚАТТИҚЧИЛИК Азоб-уқубатли, оғир аҳвол, машаққатли ҳолат; оғирчилик, қийинчилик. *Қаттиқчиликка чидамоқ.* ■ *Сен ўзимизнинг болалардан. Етим ўсиб, қаттиқчиликни кўргансан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Беш-ўн кун қаттиқчиликни устимизга олиб, шу оз улов билан кўкламни енгиб олсак, кўп одамларнинг кўзи очилиб кетади.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚАТТИҚ-ҚУРУМ айн. қаттиқ-қуруқ.

ҚАТТИҚ-ҚУРУҚ 1 Қуриб, қотиб қолган, қотган-қутган. [Гулжон:] *Қир-қирларингизни ювиб бераман, қаттиқ-қуруқ нонларингиз бўлса беринг.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 *кўчма* Кишига қаттиқ тегадиган; оғир, қаттиқ. *Қаттиқ-қуруқ гап.* ■ *Мадумар Гуломжоннинг далилларини қунт билан эшитди, қаттиқ-қуруқ гапирмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ойша билан Раҳима ҳеч вақт бир-бирининг кўзига тик қарашмаган, қаттиқ-қуруқ гапирмишмаган.* Ҳ. Нуъмон, Меҳр.

ҚАТТИҚҚҮЛ 1 Тартиб-интизомни яхши ушлайдиган; қаттиқ, талабчан. *Қаттиққўл раҳбар.* ■ [Комилжоннинг] *Илми ва билими бор, қаттиққўл.* И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

2 Шафқатсиз, бераҳм. *Ҳожи унга нисбатан жуда қаттиққўл, кўп сўқади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚАТТИҚҚҮЛЛИК Қаттиққўл бўлиш, қаттиққўлга хос иш тутиш. *Иброҳим Султоннинг қаттиққўллиги подшоҳга ёқарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Қўчқоровнинг жиноятчига нисбатан олийжаноблик қилишини қувватлаб бўлмади. битта қонхўрнинг баҳридан ўтиш керак.. Баъзан қаттиққўллик ҳам керак, ўртоқлар!* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚАТТОЛ [a. قاتل — қотил, ўлдирувчи] 1 Одам ўлдирувчи, хунхўр, қотил. *У тошдек оғир гавдасини куч билан Мардонбек томон ташлаган замоноқ, қаттол бирин-кетин икки ўқ узди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Ана, камоннинг қаттол ўқи дов ўмровга санчилади!* А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

2 *кўчма* Ашаддий, ёвуз. *Қаттол душман.* ■ *Қалбимда ғазабнинг ўти тутақиб, Энг қаттол ёвларни қаттиқ қоралаб..* Ф. Фулом.

3 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, кескин. *Вазир жаноблари хазина сарф-харажатларини қаттол назорат остига олмоқни таклиф этадир.* С. Сиев, Аваз.

КАТ(Ъ) [а. قطع — кесиш, қирқиш, узиш, узилиш; муайян масофани босиб ўтиш]: **қат(ъ)** этмоқ *эск. кт.* 1) босиб ўтмоқ. *Бир масофани қатъ этиш учун, аввало, унинг ярмини, ярмини қатъ этиш учун унинг тўртдан бири, саккиздан бири ва ҳоказодан бирини қатъ этиш керак.* А. Қаҳҳор, Сароб; 2) кўчма кескин узмоқ. *Алоқани қатъ этмоқ.* -дан **қатъи назар қ. назар.** *Сен ихтиёр қиласанми, қилмайсанми, бундан қатъи назар, мен сени бахтиёр қилмасдан туролмайман.* А. Қаҳҳор, Сароб.

КАТЪАН [а. كطآن — асло, қатъиян] *эск. айн.* қатъиян. *Ҳукумат ишчиси бўла туриб, ҳукуматнинг обрўсини бир пул қилмоқлари қатъан жоиз эмас.* «Муштум».

КАТЪИЙ [а. قطيى — узил-кесил, энг охириги; тўла, тўлиқ] 1 *Узил-кесил белгилаб қўйилган, ўзгармайдиган; мустаҳкам, барқарор. Қатъий баҳолар. Қатъий режа. Қатъий муддат.* ■ *У ерда батальон командири билан бира қатъий жадевал асосида машғулот ўтказадилар.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бинокорлик ишларини шундай йўлга қўямизки, ғўза парваршига сира халал бермайди. Фақат қатъий тартиб ўрнатишимиз керак.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 *Қайта кўриш, ўзгартириш, шарт, писанда, эътироз ва ш.к. га йўл қўймайдиган; узил-кесил. Қатъий жавоб. Қатъий фикр. Қатъий қарор.* ■ *Қуръони шариф майни макруҳ деб қатъий тақиқлаган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Сув исрофеарчилигида, суғоришни сифатсиз ўтказишга қатъий барҳам бериш керак.* Газетадан.

3 *Мустаҳкам, шак-шубҳасиз, қаттиқ. Қатъий ваъда. Қатъий руоа қилмоқ. Қатъий ишонч.* ■ *Мен сени ғолиблар қўлида кўриб, Озод келажакка қатъий ишондим.* Уйғун. *Ҳайдар ўз фикрида қатъий туриб олди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

4 *Астойдил, жиддий, қаттиқ.* У. *қатъий товуш билан интизом ҳақида гапирди.* Ойбек, Куёш қораймас. *Қутидорнинг бу сўзи жуда ҳам қатъий эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..сувсиз ётган ер борки, ҳаммасини ўзлаштиришга қатъий бел болаганмиз.* «Ўз-

бекистон кўриқлари». *Ҳўжаев раис кабинетидан ранги ўчган ҳолда чиқди.* Амма ҳақиқатдан кўз юма олмаслигини қатъий туриб айтди. «Муштум».

КАТЪИЙЛАШМОҚ *Қатъий тус, ҳолат касб этмоқ; барқарорлашмоқ. Бутабойнинг хаёллари борган сари қатъийлашди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Маҳмудов жим қолди, нималарнидир ўйлаб кетди, излаган нарсасини тоғандай, фикри энди қатъийлашди, кўзлари чарақлаб ёнди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. *Гап пишиб, қарор қатъийлашганда, Шодмонбек Ҳусниларниқига одам юбормоқчи бўлган эди.* М. Исмоилий, Одамийлик қиссаси.

КАТЪИЙЛИК 1 *Қатъий ҳолат, қатъий ҳолатга эгалик, қатъий эканлик. Фикрнинг қатъийлиги. Ишончинг қатъийлиги. Мақсаднинг қатъийлиги.* ■ *Тартибнинг эркинлиги нисбий бўлганлиги каби, тартибнинг қатъийлиги ҳам нисбийдир.* Газетадан. *Ҳафиза ўз ниятида қатъийлиги, маъсум, беғубор севгиси билан гўзалдир.* О. Тоғаев, «Умид» романи ҳақида.

2 *айн. қатъият 1.* -Ҳамма иш муҳим, — деди *Адолат қатъийлик билан, — аммо сув муҳимроқ.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Унинг бутун вужудида ўзига ишонч, қатъийлик сезилиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

КАТЪИЯН [а. قطعيان — қатъий равишда, узил-кесил, батамом] *рвш.* 1 *Қатъий равишда, бутунлай. Қатъиян рад қилмоқ. Қатъиян ман қилмоқ.* ■ *Шу минутдан бошлаб [Элмурад] ўз қароридан қатъиян кечмоқчи ва ҳаммасини бирийўла кўнлидан чиқариб ташламоқчи бўлди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Бундай эътиборсизликка қатъиян барҳам бериш керак.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 *Сира ҳам, ҳеч, мутлақо. Уларнинг ҳаракатларидан, юзларидан бениҳоят чарчаганликлари сезилиб турса ҳам, лекин доводираш, ҳовлиқиш, паршонлик қатъиян кўринмасди.* Ойбек, Куёш қораймас.

3 *кам қўлл. айн. қатъий 4.* *Отинойи бу сафар ўз қондасини бузиб, қатъиян тайинлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАТЪИЯТ [а. قطييت — қатъийлик, узил-кесиллик; дадиллик, матонат, сабот] *кт.* 1 *Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қаттиқ туриш; қатъийлик. Қатъият кўрсатмоқ.* ■ *Тўлқинжон анқайиб қолди.* У *Ҳуридан бундай қатъиятни ва иродани сира кутмаган эди.* Ф. Мусажон, Ҳури. *Унинг чехрасида, юпқа*

лабларида аллақандай бир қатъият бор, ҳаракатлари кескин, шиддатли эди. О. Ёқубов, Излайман.

2 Сабр-тоқат, матонат, ирода. *Ҳарбий хизмат ўз характериға кўра йигитлардан қатъиятни талаб қилади.* «Саодат».

КАТЪИЯТЛИ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан туралиган; азмок. *Қатъиятли ходим.* ■ *Аввалиға Ҳошим Латифжонға анча қатъиятли, ростгўй ўртоқ сифатида танилган эди.* Ж. Абдуллахонов, Туфон. *Меҳрибон устоз Муҳсин Қодиров ўта талабчан, изланувчан ва қатъиятли мураббий.* Газетадан.

2 Матонатли, иродали.

КАТЪИЯТСИЗ 1 Ўз фикрида, сўзида, азму қарорида қатъият билан туролмайдиған; беқарор.

2 Ноаниқ, бетайин. *Бу тўғрида қатъиятсиз, мужмал жавоблар беришдан.. тўйинган Раёно Анвардан кўз олмай турар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КАТЪИЯТСИЗЛИК Қатъиятга зид иш, хатти-ҳаракат. *Жуда кўп ҳолларда.. йўл қўйиб бўлмайдиған даражада қатъиятсизлик, журъятсизлик қилди.* Газетадан.

КАТҚАЛОҚ 1 Кучли ёғинлар ва суғоришдан сўнг нам тупроқ бетида ҳосил бўладиган қаттиқ қатлам. *Уруғ экилгандан сўнг устига кучли ёмғир ёғса, тупроқ бети қотиб қолади, биз шуни қатқалоқ деймиз.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Бугун звено аъзолари далага чиқиб, қатқалоқ ерларни юмшатиб, ғўза ниҳолларининг тагини бўшатиш билан банд.* С. Аҳмад, Қадрдон даладар.

2 Ер, қор ва ш.к. нинг музлаб, қотиб қолган устки қатлами. *Кўча музлаб, қатқалоқ ва тойғоқ ҳосил бўлибди.* И. Раҳим, Ихлос. *Бектемир қатқалоқларга қоқиниб-суқиниб, штабга келди.* Ойбек, Куёш қораймас.

Қатқалоқ совуқ Ҳамма нарсани музлатиб, қотириб кўядиган қаттиқ совуқ. *Одамлар «чийиллаган чилла» деб таърифлаган кунларда шундай қатқалоқ совуқ роса бир ҳафта давом этди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАТҚАЛОҚЛАНМОҚ 1 Қатқалоққа айланмоқ; қатқалоқ билан қопланмоқ.

2 Яхлаб қотмоқ. *Эрув вақтида ярим белдан лой кечишга тўғри келадиган кўча-*

ларнинг лойи қатқалоқланган. А. Қодирий, Утган кунлар.

ҚАТ-ҚАТ 1 Бир неча қават ёки қатламдан иборат бўлган; қават-қават, қатлам-қатлам. *Қат-қат кўрпалар.* ■ *Қат-қат булутни беҳол ёриб чиққан куёш ўз аксини сувага туширган эди.* Й. Шамшаров, Ойдин кўллар. *Токчалар қадимча — ганчдан ишланган қат-қат катакчалардан иборат.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаватлари букланиб очиладиган ёки шундай йўсинда тахланган. *Оёғида шпорли яхши хром этик, унинг қўнжини манглай ажинидай қат-қат қилиб, бири устига бири-ни қалаштирган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

3 *Кўчма* Қаторлашиб тахланиб ётган; жуда кўп, чексиз. *Сен ўқийсан, мен ишда, Дилда умидлар қат-қат.* Зулфия. *Дўстим билан қуанаб, кулишиб, Биз қайтамиз, севинчлар қат-қат.* Х. Салоҳ.

4 *Кўчма кам қўлл.* Такрор-такрор, қайта-қайта. *Мени бутун дунё тингласин, Чевар қиз, деб мақтасин қат-қат.* Уйғун. *Умр талаб мард ўғли учун, Она қат-қат қарар юлдузга.* Ҳ. Фулом.

ҚАТҚОРИН *анат.* Кавш қайтарувчи ҳайвонлар ошқозонининг қат-қат қисми.

ҚАФАС [а. قفص — катак, каталак; сават, кажава; кўкрак қафаси] 1 Куш ёки ҳайвонларни сақлаш учун махсус ясаладиган хонача. *Темир қафас.* *Қафасда савва боқмоқ.* *Қафасдаги шер.* ■ *Қафас яшириб қўйилган арча тагида бир каклик патиллаб қолди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Каттагина бир қафасдаги чиябўри, чет одам келганидан, норози иржайиб қўйди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

Кўкрак қафаси *анат.* Гавданинг қовурғалар билан ўралган, юрак жойлашган қисми. *Юрагимни эзиб, кўкрак қафасимни ёриб юборгудай бўлаётган алам ва фарёдга чидай олмай, секин боққа чиқдим.* О. Ёқубов, Излайман.

2 *Кўчма* Қафасга нисбатли нарса, ҳолатни билдиради. *Мана икки йилдирки, у Соддиқжон бойвачанинг олтин қафасида қон йиғлаб, кундошлик жафосини тартади.* К. Яшин, Ҳамза. *Етти ўғлон қутқарганда ёрни жинлар қафасидан..* М. Шайхзода.

3 *Кўчма* Саноқ сон билан қўлланиб, айрим кушларни уриштиришда ўтадиган маълум вақт доирасини (бирлигини) бил-

диради. *Тешабой бўқоқ Раҳимберди калнинг туллаги билан жўжасини уриштирган эди, икки қафасдаёқ Раҳимбердининг беданаси.. чийшлаб чиқиб кетди. «Муштум».. икки муллани бир қафас уриштириб, томоша қилмоқчи бўлибдилар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ҚАЧОН сўр. олам. 1 Қай(си) вақтда? Қачон келасиз? Мажлис қачон бошланади? ■ Қачон керак бўлсам, айт, югуриб келаман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 бркт. боғл. өзф. Қачонки. Қачон унинг паранжисини кўрса, қачон овозини тўсатдан эшитса, йигит қалтирайди, ранги оқаради. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАЧОНГИ 1 сўр. олам. Қайси вақтга таллуқли?; қайси вақтда бўлган? Бу қачонги воқеа?

2 сфм. Узоқ ўтмишга оид, анча вақт илгари, қачонлардир юз берган; эски. Хў, бу қачонги одам. Қачонги ишларни суриштириб юрибди.

ҚАЧОНДИР 1 Тарихи аниқ бўлмаган узоқ ўтмишда, ўтган замонда. Бу ерлар қачондир тўқайзор бўлган. ■ У [Абдулла] асли хўжандлик тожик бўлиб, Қамишканага қачондир кўчиб келган, сартарошлиги учун ҳамма уни «уста» дер эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Келажак кунларнинг бирида, қачон бўлмасин бир кун, бир кун эмас бир кун. Унинг [Тулаганинг] бу гаплари керакли, ҳозир бўлмаса, қачондир айтилиши керак гаплар бўлгани учун Бутабой ҳам қўйиб берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚАЧОНКИ бркт. боғл. Бирор воқеа ҳодисанинг содир бўлиш пайтини ёки шартини ифодалайди; «агар», «башарти» маъноларида қўлланади.

ҚАЧОНЛАР рвш. Бундан анча вақт аввал; аллақачон. Халқлар ичида кўндан овоза — донғи кетган, Дунёнинг ҳаммасига қачонлар бориб етган. Қ. Муҳаммадий.

ҚАШИМОҚ Бирор жойнинг қичишини энгиллаштириш ёки босиш учун нарса ёки тирноқ ва ш. к. билан тирнамоқ, қичимоқ, У [Қўдрат] кўзини қисиб, ручканинг думи билан пешонасини қашиб, узоқ ўйлади. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Баққол.. харидор кутиб, оптоқ соқолини қашиб ўтиради, кўзлари ўтган-кетганда. «Шарқ юлдузи». -Қийин.. Оғайни, қийин, — деди ияги-

ни қашиб ошпаз солдат. З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. Улар [чумчуқлар] бир-бирларини қувишиб ўйнашар.. патларини, қанот тағларини қашиб-қашиб қўяр эдилар. М. Исмоилӣй, Фарғона т. о.

Бош қашимга (ёки қашигани) вақт йўқ ёки бош қашигани қўл тегмайди Жуда банд, озгина ҳам бўш вақт йўқ. *Мартенчиларнинг бош қашигани вақтлари йўқ: улар кўндан қутилган машиналарни монтаж қилишлари, уларни тездан ишга солишлари керак* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Майли, эканлар экиб, тикканлар тикаверсин, бошимизни қашимга қўл тегмайди-ю..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Бошини қашимоқ** Хижолатли, ноқулай шароитга тушганда ёки бирор хаёлга борганда, ўй сурганда, қўлни бошга юбориб, қашимга ўхшаш ҳаракатлантириш ҳолатини билдиради. *Машраб хижолат чекиб, бошини қашиди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Гап шу ерга келганда, Берди Аминовичнинг нафаслари ичларига тушиб, кўрсаткич бармоқлари билан бошларини қашиб қолдилар.* «Муштум». *Бошин қашиб бир нафас, Ботди оғир хаёлга.* Файратий.

ҚАШЛАМОҚ 1 айн. қашимоқ. *Ҳамроқул бекка қараб ва қўлини тўни ичига олиб, қорнини қиртиллатиб қашлай бошлади.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси. *Зиёнонов Тулаганга қараб, тақир бошини қашлади.* А. Мухтор, Чинор.

2 Қашлагич билан тозалामоқ. *Қашлагич олдим-да, қора қашқани у ёқ-бу ёғини қашлаб чиқдим.* А. Қодирӣй, Улоқда.

3 кўчма кам қўлл. Алдаб-сулдаб, силаб-сийпаб, бирор ишга кўндирмоқ. [Мастура:] *Ахир сиз қизиқсиз! Беш кун сабр қўлинг, кувё-пуёвга чиқсин, бир ой-ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-аста қашлаб, ишга солайлик-да.* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Мен сенга ёмонликни кўзласам, орқангни қашлаб гапирар эдим.* И. Раҳим, Ихлос.

4 кўчма Шилиб, юлиб-юлқиб олмоқ. *Яхши билан ўртоқ бўлсанг, яхши йўлга бошлайди, Ёмон билан ўртоқ бўлсанг, бор-йўфингни қашлайди.* Мақол.

ҚАШЛАҒИЧ Отни қашлаб тозалаш учун ишлатиладиган, қатор тишли темир асбоб. *Тўра от устини бир сидра ювиб, сўнг қашлагич билан бўйинларини, ўмовини қашлай бошлади.* Н. Фозилов, Дийдор.

КАШОВ *шв.* Қашлағич. *Тилла қашов, гудан жэроб [сунурги] қулида, Торта берди Фирқунинг баданига.* «Хушкелди».

КАШШАНГ *шв.* 1 Уяти йўқ, сурбет, суллоқ. *Қашшанг одам.* — *Қуёш, бошлиқ бевақт ишга кўзгаган қашшанг каби, тажсангларча нур сочмоқда.* «Шарқ юлдузи».

2 Буй бермайдиган, асов. *Қашшанг от.*

КАШШОҚ Ўта камбағал, фақир; фақирона. *Қизиқ экансан.. бу ердагилар ҳаммаси гадойдан нон тилайдиган қашшоқлар..* Ойбек, Танланган асарлар. *Ушнинг баланд-паст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаётнинг гувоҳидек мунғайиб турибди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Рўзиматнинг отаси жуда қашшоқ яшар, мешкобчилик билан кун кўриб, оиласини боқолмас эди.* Туйғун, Шоир ҳақида ҳақиқатлар.

КАШШОҚЛАНМОҚ *айн.* қашшоқлашмоқ.

КАШШОҚЛАШМОҚ Қашшоқ ҳолатга тушмоқ, камбағаллашмоқ. *Кейинги пайтларда деҳқонлар қашшоқлашган, ерсизлик балоси жонларига тегиб кетган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

КАШШОҚЛИК Қашшоқ ҳолат, қашшоқ турмуш. *Очлик, қашшоқлик — уруш дарахтининг аччиқ мевалари.* Т. Малик, Ажаб дунё.

КАШҚА 1 От ёки мол пешонасидаги оқ жой, оқ нишона; шундай нишоннали от, мол. *Ола бузоқ, қашқаси ҳам бор, Усти қора, бағри оптоқ қор.* Ғ. Ғулум. *От келар яшнаб борлиқ, Қашқаси гўё ёрлиқ.* Т. Тўла. *Ўртароқда анчадан бери бир-бирига ўқрайганча елкалашиб келаётган қашқа буқача билан тарғил буқача тўсатдан сузишиб қолиб, поданинг тўс-тўполонини чиқарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кўчма* Бетнинг кўринадиган ерида урилишдан қолган нишона, мас., яра, чақа. *Сапчиб ўрнимдан турсам.. пешоналари қашқа, кийимлари тупроқ.. дадам кириб келаяптилар.* Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. [Мавлон] *Ҳозир афти-башарасини қашқа қилиб мушталашшдан, бировларнинг таъбини хира қилишдан бошқа иш қилмайди.* Ш. Шухратов, Безорилар.

Отнинг қашқаси салб. Ҳамма биладиган, танийдиган. *Луқмонбек маҳаллада отнинг қашқаси.* С. Аҳмад, Сайланма.

КАШҚАЛДОҚ Сувмошаклар туркумининг қамишзор қўлларда яшайдиган, бошида қашқаси бор бир тури; ўрдакдан кичикроқ ёввойи ов қуши. *Тунғизларнинг бесаранжом хур-хури, ўрдак ва қашқалдоқларнинг ғақ-ғуқи оламни тутган.* С. Аҳмад, Уфқ.

КАШҚАЛИ Пешонасида қашқаси бор. *Майна яна бир карра извош ва отларни кўздан кечирди.. Отнинг бири қизил, четдагиси оқ қашқали тўриқ.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

КАШҚАРБЕДА Дуккакдилар оиласига мансуб, оқ ёки сариқ гулли, ўқилдизли икки йиллик бегона ўт.

КАШҚАРБОЛДОҚ Исирғанинг 18-асрда Фарғона водийсига қашқарликлар келтирган, ҳалқа шақлидаги тури. *Қашқарболдоқнинг маҳаллий анъаналарга яқинлиги унинг тез тарқалишини таъминлаган.* «УзМЭ».

КАШҚАРГУЛ *айн.* кўқонгул.

КАШҚАРИ Қашқарда бўладиган; Қашқарда ясалган. *Ҳаётхон ўрнидан турди, онам умид билан унга тиктириб қўйган.. қашқари қундуз телпақни кийгизди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

КАШҚАРЧА 1 *сфт.* Қашқарга ва қашқарликларга оид; уйғурча. *Қашқарча ўйин. Қашқарча овқатлар.*

2 *от* Олди ромлар билан ўралган айвон. *У «тиқ» этган овоз келса, кўзларини беихтиёр кўча эшикка тикиб, қашқарчада ўтирибди.* А. Ёқубов ва Ш. Шодиев, Топилган қиз.

3 *от* эск. Уйғур тили. *Қашқарча(ни) биласизми? Қашқарча сўзлашмоқ.*

4 *от* Келиб чиқиши уйғур мусиқаси билан боғлиқ куй ёки ашула номи. *Одамларнинг кўзлари гулхан ёруғида ўртада «қашқарча»га муқом қилувчи, беқасам тўн устидан белбоғ боғлаган қора қош йиғитда.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КАШҚИР *айн.* бўри 1. *Қашқир ўзининг уяси олдидаги қўйларга теғмай, узоқдаги бошқа қўйларга боради.* О. Кўчқорбеков, Чўпон Рўзи бахши. *Мен кетган сўнг ўзинг ёлғиз қолмагин, Қашқир-қобонларга емиш бўлмагин.* «Ширин билан Шакар».

КАЪДА [а. قعدة — ўтириш, вазият, ҳолат] *этно.* Киши вафотидан кейин унинг кейинги маросимларидан бирини, мас., «йигирма»си ёки «қирқ»ини бирор яқин

қариндошиникида ўтказиш одати, таомили. **Қаъда қилмоқ.**

Қаъда қаримас Қилиниши лозим, аммо шошилич бўлмаган иш ҳақида. *Халқимизда «Олтин чиримас, қаъда қаримас» мақоли бежиз дунёга келмаган. «Фан ва турмуш».*

ҚАЪР [а. قعر — чуқурлик, чуқур жой; таг, туб] Бирор нарсанинг сиртидан анча чуқур ери, ости, ичи. *Ернинг қаъри. Дарёнинг қаъри. ■ Бир ярим соат ичида денгиз даҳшатли юкни бутунлай қаърига ютиб юборди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Негадир шундай баҳайбат тоғлар ҳам кўринмас, улар ҳам худди тун қаърига сингиб кетгандай эди. К. Яшин, Ҳамза.*

ҚАҚАЖОН шв. Қақилдоқ. Қандолатхон Барнони яхши билар эди: ёлғиз ўсган қақажон қиз. И. Раҳим, Барно. *Бирам қақажон, кўҳлик, Бирам бийрон ва айёр. Миртемир.*

ҚАҚАНОҚ Қўй ёки эчкининг оғиз сutiдан пиширилган овқат. [Жонгул] *Йигитга ҳар гал яйловдан қайтганида, албатта, ёғоч косада қатиқ, қўй сutiдан ясаган қақаноқ ёки ивтиланган қурут олиб чиқар эди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи. Онаси эчкининг янги сutiдан қақаноқ қилиб берарди. Н. Қобил, Бурдой пишиғига етмаганлар.*

ҚАҚАС шв. Кишилардан ёки кишилар яшайдиган жойдан узоқ, чекка ер; овлоқ. *Қақас жойда учрашмоқ. ■ Лўлилар колхозга аъзо бўлиб киришга қарор берганларида, биринчи шарт қилиб, қишлоқдан қақасроқ ерни талаб қилган эдилар. Н. Сафаров, Лўлилар.*

ҚАҚА(Қ)ЛАМОҚ «Қақ-қақ» овоз чиқармоқ; қақилламоқ (товуқлар ҳақида). *Чипор товуқ ҳам зўр ташвиш билан қақақлаб, таралиб юрган жўжаларини қаноти остига чакирарди. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қаблби қиз.*

ҚАҚИЛДОҚ Ўзини билагон санаб, ҳадеб гапираверадиган; гапдон, маҳмадона (кўпинча қизлар ҳақида). -*О, мунча қақилдоқ экан бу қиз, — олифта хоним юзини тескари бурди, — ташвиқот қиляпти бизни. Ойбек, Нур қидириб. Бошқа бирор кўзлагани бордир қақилдоқнинг. Н. Аминов, Муяссар.*

ҚАҚИЛЛАМОҚ 1 айн. қақа(қ)ламоқ. *Чипор товуқ шу кунларда етилган.. қақиллаб юрибди. С. Айний, Қуллар.*

2 кўчма Ҳадеб гапиравермоқ, маҳмадоналик қилмоқ. *Хўп, хўп. Бунча қақиллай-*

сан? Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Эшонни ҳам, қорини ҳам оғзига қаратиб, анчагача қақиллади. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚАҚИР Сувсиз, қақраб ётган қоқ ер, қақроқ жой. *Бўз ерларга сув чиқади, қишлоқ атрофи, қақир бўз ерлар кўкаламзор, экинзор бўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ташналаб ётган қақир чўлларни ҳосилдор этиб, Боғу бўстону экинзор этгали имкон сув. Ҳабибий.*

ҚАҚИРЛАМОҚ айн. қақилламоқ. *Қақирлаб кулмоқ. Қақирлаб сайрамоқ. ■ Қори Маҳмуд қақирлаб кулгандан кейин, жиддий бир вазият олиб: -Менимча, — деди, — ҳар бир киши ва ҳар бир нарса учун бир ном керак. С. Айний, Эсдаликлар.*

ҚАҚИР-ҚУҚУР Ҳар хил майда-чуйда нарсалар; ашқол-дашқол, лаш-луш. *Бу машина, араваларга тирбанд қилиб.. аллақандай қақир-қуқурлар ортилган эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Ёрматнинг қақир-қуқури оз бўлгани учун, араванинг олдинги қисмида Гулнор ва онаси бемалол жойлашган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚАҚОЛАМОҚ айн. қақа(қ)ламоқ. *Тухум қўймаган товуқ кўп қақолайди. Мақол.*

ҚАҚРАМОҚ Нами қочиб ёки сувсизликдан, ташналикдан қуриб қолмоқ; қуруқшамоқ. *Қақраган чўл. Томоғим қақраб кетяпти. Беморнинг лаблари қақради. ■ Кимсасиз чўл. Қуёшнинг жазирама иссиғидан ҳамма ёқ қақраб кетган. Газетадан.*

ҚАҚРОҚ Қақраган, қақир. *Қақроқ чўллар. Қақроқ лаблар. ■ Сув — анқога шафе. Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қақроқ қум. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бобоқул ота томоғининг қақроғини босиш учун ҳовуздан оқиб чиқаётган ариқдаги зилол сувдан ҳовучини тўлдириб ичиб олди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ҚАҚШАМОҚ 1 Оғриқли зирқироқ тутмоқ, сирқирамоқ. *Аъзойи баданим қақшайпти. ■ Лўқ-лўқ қақшайтган чаккаларидаги оғриқ босилди.. С. Нуров, Нарвон. Оёқлари зир қақшар, бир қадам босишга ҳам мадори келмас эди. М. Мансуров, Ёмби.*

2 кўчма Азоб-уқубатли, машаққатли ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатни кечирмоқ. *У бечора, ёшлиги минг хил азоблар билан қақшаган, хўрланган, бечора халқнинг бу қадар ишонч ва эҳтиромини ҳеч вақт хаёлига келтирганмикин? А. Мухтор, Қорақалпоқ*

қиссаси. Эзилган, қақшаган, очу яланғоч, Ҳа-миша бир ғарибпарварга муҳтож. Ҳабибий.

3 Зир-зир титрамоқ, қалтироқ тутмоқ; қалтирамоқ. *..лаби лабига тегмай титрар, авзойи бадани безгак тутгандай қақшарди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

4 Куриб, қақраб қолмоқ, куриб қоқ бўлмоқ. *Бочка куриб, қақшаб кетибди.* ■ *Қоракул дарёси куриб, қақшаб ётибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

5 Кўча Ачиниб, ёлвориб ёки хафа бўлиб, кўп гапирмоқ. *Қақшаб гапирмоқ. Кўп қақшадим, сўзимга кирмади.* ■ *Хадича буви ичкарига кирди-ю.. ўша ерда қақшаб, қарғаб ўтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ачинарли, зор ҳолатга тушмоқ. *Қон қора қақшамоқ.* ■ *Карима опа қақшаб йиғлаётган ўглини ётоғига олиб кириб ётқизди.* М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Жуда хунук иш бўлди-да. [Қизнинг] Онаси зор қақшаб, қидириб юрганدير.* С. Аҳмад, Лочин. *Бечора увол кетибди. Ота-онаси қақшаб қолибди-да, аттанг, аттанг!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

ҚАҚШАТМОҚ Қақшамоқ фл. орт. н. Осмонни қоплаб олган чодирдек булут қулоқ-бурунни кўкартириб, суюқни қақшатувчи аччиқ изғирин қор бошлаб келди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Беғуноҳ онани қон қақшатиб, зрини тортиб олаётган эканман-ку.* А. Муҳиддин, Куёв қочди.

ҚАҚШАТҚИЧ Қақшатувчи, ларзага, қийин аҳволга солувчи, яксон қилувчи, йўқ қилиб юборадиган. *Қақшатқич зарба. Қақшатқич жанг. Қақшатқич танқид.* ■ *Нусратилла рўпарасида чўяндай қорайиб ўтирган душманнинг ҳақоратлариға қарши қақшатқич бир гап тополомай, ҳамон ёнади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *..тўрт-беш баравар кўп кучга эга бўлган душман атакаси қақшатқич ўқ довули билан рад этилиши керак.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚАҚШОҚ Куруқ ва қаттиқ; қотган. *Она қақшоқ қўллари қизининг юрагига қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚАҚШАМОҚ Тикка қотиб турмоқ, тик ҳолатда бўлмоқ. *Мочалов билан бирга унинг каби погонли, яроғ-аслаҳали икки тўра зинада қаққайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бавзан қизғиш-қўнғир бир шлон ўт орасидан ўрмалаб келиб, атрофни томоша қилаётгандек қаққайиб қолган юмронқозиққа ташланади.* М. Осим, Тўмарис. *Қиш оппоқ кўр-*

насин тушаган ерда Қаққайиб турибди бир туп оқ қайин. Х. Салоҳ.

ҚАҚ-ҚАҚ тақл. с. Товуқларнинг ўзига хос овозини билдиради. *Товуқлар қақ-қақ қилиб қочшиди.*

ҚАҒ тақл. с. Қарға, зағча, қузғун ва ш.к. нинг товушини билдиради. *Қарға қағ этади, ўз вақтини чоғ этади.* Мақол.

ҚАҒАНОҚ айн. қақаноқ.

ҚАҒИЛЛИАМОҚ «Қар-қағ» овоз чиқармоқ; қағқағламоқ. *Қиру сой, дарахтлар қорга ботибди, Қарғалар қағиллар бўлиб миннатдор.* Шухрат. *..баланд теракнинг айри шохида қағиллаб турган олаҳаккага анграйиб қолган эди.* Н. Аминов, Суварак.

ҚАҒАТ [а. حطّ — ёмғирсизлик, қурғоқчилик; очарчилик] 1 Топилмайдиган, йўқ ҳолат. *Бир қафт дон-дун экишга ҳам қурбим етмади.. Ер ориқ, зўнғ ҳам қаҳат.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Наҳот шунча қаттиқ табиат қаҳри, Наҳотки шлож йўқ, бир чора қаҳат.* С. Зуннунова. *Бу ерда ҳатто пайпоқ, носки ҳам қаҳат экан.* Газетадан.

Ўғрига мол қаҳатми? Уддабуурога ҳамма нарса топилади, деган маъноли ибора. *Ўғрига мол қаҳатми, ҳасса йўқолса, сен учун топилмайдиган матоҳмас-ку, — дедим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

2 айн. қаҳатчилик. *Ким бизга қайрилади, Очлик, қаҳат тўрт томон.* Миртемир.

ҚАҒАТЛИК Топилмаслик, етишмаслик; йўқлик.

ҚАҒАТЧИЛИК Уруш ёки бирор табиий офат натижасида ёки экин-тикин битмай қолганлиги сабабли кундалик эҳтиёжларга зарур нарсаларнинг топилмаслиги, топилиши жуда қийинлиги юз берган ҳолат. *Нархнаво кўтарилиб кетди. Қимматчилик ҳадемай пулга нон топилмайдиган қаҳатчиликка айланади.* А. Қаҳҳор, Ўтмишдан эртақлар. *..ғалла камайиб, пахта майдонлари қисқариб, чорва турли офатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди..* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҒВА [а. قهوه — кофе дарахти ва меваси; кофе] айн. кофе 1-3. *Қаҳва майдонлари. Бир стакан қаҳва. Қаҳва ичмоқ.* ■ *Хизматчи қаҳва келтирди, Анвар Мурод дастурхонга меҳмонларни ундади.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚАҒВАХОНА [қаҳва + хона] Чой, қаҳва, енгил таом ва ш.к. сотиладиган кичик

ресторан. *Биноларнинг пастки қавати хил-ма-хил дўконлар, ошхоналар, қаҳвахоналар ва турли муассасалар билан банд.* Х. Қодирий, Қоҳира лавҳалари.

ҚАҲВАЧИ 1 Қаҳва билан савдо қилувчи, қаҳва сотувчи. *Қаҳвачи чол қайтиб кирганида, Озод бошини хонтахтага қўйиб, донг қотиб ухларди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Қаҳвахонанинг хўжайини, эгаси.

ҚАҲР [а. *قهر* – бўйсундириш, мажбурлаш, зўрлаш; хафалик, алам, қайғу] 1 Қаттиқ аччиқланиш, жаҳл туйғуси; ғазаб. *Замиранинг қаҳрдан ёнаётган кўзлари, аччиқланганда ҳам нафосатини йўқотмайдиган юзи жазманига янада чиройли кўринди, шекилли, йигит ширин илжайди.* П. Қодиоров, Уч илди. *Кўзголончи халқнинг.. қаҳри ҳар лаҳзада кучайди, ҳайқириғи кўкни тутди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг сўзлашув оҳанги мулоим бўлса-да, аммо узиб олгудек қаҳр ва аччиқ киноя сезилиб турарди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 *кўчма* Баъзи табиий ҳодисаларнинг «аламли» кучи, таъсирига нисбатан қўлланади. *Қиш қаҳридан қарсиллайди қайрағочлар.* А. Мухтор. *Аччиқ аёз кўрсатар кучин, Утқирлашар совуқнинг қаҳри.* Д. Файзий.

Қаҳри келмоқ айн. қаҳрланмоқ. *Олимпоннинг қаҳри келди, кўмир чўғидай кўзларидан ўт чақнади.* «Муштум». *Қаҳри келганда, ҳеч кимни аяб ўтирмайди.* Т. Ашуров, Оқ от. **Қаҳри қаттиқ** Меҳр-шафқати йўқ. *Ҳа, ана шундай бемехр, қаҳри қаттиқ кимсалар ҳам бор.* Газетадан. **Қаҳрига олмоқ** Қаҳрини ўтказмоқ; жабрламоқ. *Эй худованди қарим, мен бечорани нега бунча қаҳринга олдинг.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚАҲРАМОН [ф. *قهرمان* – ботир, жасур; чемпион] 1 Шиҷоати, довраклиги, ботирлиги билан шўҳрат қозонган, жонбозлик, мардлик қилиб, ўзини кўрсатган шахс. *Ўлимдан қўрққан киши қаҳрамон бўлолмайди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Қўшиғимга илҳом берган қиз Олим-олам ҳайдаб қўйди ер. Ким кўрса ҳам уни, шубҳасиз, Пахтазорнинг қаҳрамони дер.* Т. Тўла.

Ўзбекистон Қаҳрамони Ўзбекистон Республикасида алоҳида хизматлари учун бериладиган олий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс.

2 ад. Бадий асарнинг бош иштирокчиси. *Роман қаҳрамони. Фильм қаҳрамонлари.* ■ *Ҳамма, биринчи навбатда, ҳикоямизнинг қаҳрамони Ёдгорни табриклар эди.* С. Айний, Дохунда.

3 Умуман, бирор воқеа-ҳодиса ва ш.к.нинг содир бўлишига сабаб бўлган ёки унда асосий роль ўйнаган шахс. *Юқорида Отабек томонидан олинган мактубнинг ҳақиқати мана шу йўсин хиёнатнинг натижаси эдики, биз энди хиёнат қаҳрамонлари билан ўқувчини таништирамиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Қаҳрамон (эркаклар исми).

ҚАҲРАМОНЛИК 1 Мардлик, ботирлик; довраклик. *Жангчининг қаҳрамонлиги.* *Қаҳрамонлик кўрсатмоқ.* ■ *Иш «номардларча» милтиқ урушидан, эски қаҳрамонлик дostonларидагидек, «мардларча» қилич билан чопиш.. ханжар ва найза билан суқишга ўтди.* С. Айний, Куллар.

2 Қаҳрамонларга хос иш, ҳаракат, мардлик, жасорат намуналари. *Газета хабарлари, каналдаги бўлган қаҳрамонликлар, мардликлар Жумақул отанинг диққатини жалб қилди.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҚАҲРАМОНОНА [ф. *قهرمانانه* – қаҳрамонларча, ботирона, мардонавор] Қаҳрамонларга хос равишда; қаҳрамонлик билан, қаҳрамонларча. *Қаҳрамонона жанг қилмоқ.* *Қаҳрамонона кураш.*

ҚАҲРАТОН Жуда қаттиқ, жуда ҳам шиддатли, ортиқ даражада совуқ. *Қаҳратон қиш.* *Қаҳратон совуқ.* ■ *Қиш фаслида қаҳратон изғирин, бўрон, Қора булут, қора туман, тонги йўқ тунлар.* Ҳабибий. *Мукаррама Самодова ёзнинг жазирамасида ҳам, қишнинг қаҳратонларида ҳам пахтакорлар, чорвадорлар.. орасида бўлди.* Газетадан.

ҚАҲРЛАНМОҚ Ортиқ даражада аччиқланмоқ, қаҳри келмоқ; ғазабланмоқ. *Ҳоким нича қаҳрланиб турди, кейин қўлини силтаб, ясовулни қайтарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қаҳрлансам, армон билан ўласан.. «Муродхон».* *Булутолarki кўкартирар ерларни, Қаҳрланса, чақмоқ-яшин сочади.* М. Шайхзода.

ҚАҲРЛИ 1 Қаҳру ғазабга тўлган, қаҳру ғазаб ифодаловчи; ғазабли. *Асқар полвон сарғайган, кир, лекин қаҳрли юзидан терини артди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Мударриснинг қаҳрли важоҳати суратни йиртиб таш-*

лашдан ҳам тоймаслигини кўрсатар эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 кўчма Жуда ҳам қаттиқ, шиддатли, аёвсиз. Қахрли қиш. Қахрли совуқ. ■ Шу содда йигитнинг юрагини заҳарлаган қахрли, мудҳиш ҳаётни қарғади. Ойбек, Навоий. Ҳақиқатан ҳам куз этагиёқ қиш қахрли келишидан дарак бера бошлади. Д. Нурий, Осмон устунни.

ҚАҲ-ҚАҲ: қаҳ-қаҳ урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ) Қаҳқаҳламоқ. Шунақа қаҳ-қаҳ солиб, беғубор кулишардики, дарахтларда тунаган қушлар чўчиб қанот қоқади. Шуҳрат, Шинелли йиллар. Қайрилиб қаҳ-қаҳ урадир бир киши. «Оқ олма, қизил олма». Шудгорларда бригадалар қатор-қатор, Яланликда лаблари шўх қаҳ-қаҳ отар. Ф. Фулом.

ҚАҲҚАҲА [а. قهقهه — хахолаб кулиш; қаттиқ кулги] 1 Қаттиқ хушчақчақ кулги. Шербекнинг қаҳқаҳаси Сувонжонга тепасида бехосдан чақмоқ чаққандек бўлиб туюлди. С. Анорбоев, Оқсой.

Қаҳқаҳа урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ), қаҳқаҳа уриб (ёки отиб, солиб) кулмоқ айн. қаҳ-қаҳ урмоқ (ёки отмоқ, солмоқ) қ. қаҳ-қаҳ. [Нигора] Бирдан қаҳқаҳа уриб куларкан, булоққа қўлини тиқиб, чалпитиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Хуш, хотин, хафа кўрунасан. Болаларнинг бахтига ўйнаб-кулиб, келинчаклардай қаҳқаҳа отиб юрмайсанми? Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

2 кўчма Давомли қичқариш, қагиллаш ва шу сингари товушларни билдиради. Бойқушнинг шум қаҳқаҳаси. ■ Қаердадир, қум ичида, урғочи оқчорлоқнинг хунук қаҳқаҳаси эшитилар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАМОҚ «Қаҳ-қаҳ»га ўхшаш товуш чиқармоқ; хахоламоқ. [Холиқов] Гоҳо баралла қаҳқаҳлайди, баъзан: «Мен ундай қилдим, мен бундай қилдим, қотирдим, дундирдим», деб осмондан келади. А. Муҳиддин, Тўғри савол. Ҳа, йигитлар ютқизиб қўй-масалар яхши эди [деди кимдир]. Ҳамма қаҳ-қаҳлаб кулди. Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚАҲҚАҲ(А)ЛАШМОҚ 1 Қаҳқаҳ(а)ламоқ фл. бирг. н. Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишди. Айниқса, қора қошли, юзлари қуёшда пишган йигит силласи қуриб куларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 Хушчақчақ суҳбат қуриб, биргаликда вақт ўтказмоқ, чақчақлашмоқ.

ҚИБЛА [а. قبله — рўпарада турган нарса; намоз пайтида юз қаратиладиган томон (Макка томони); меҳроб; жануб] 1 дин. Мусулмонлар намоз ўқийётган пайтда юзни қаратиб, ўтириб турадиган томон, Макка шаҳри жойлашган томон. Қиблага қараб фотиҳа ўқимоқ. ■ [Отамнинг] Кўп вақтлари тасбеҳ ўеириш.. кечалари қиблага қараб, тиз букиб ўтириб, худога йиғлаш билан ўтар эди. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. Меъмор дасторини бошига қўндириб, қиблага юзини тўғрилади.. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 эск. Ғарб, кунботиш томон. Қибладан эсган шамол.

Тўрт томонинг қибла! Қаёққа кетсанг кета бер, ихтиёринг ўзингда. -Иккисидан бирини танланг, — деди Ойқиз қатъият билан, — ё кетмон, ё тўрт томонингиз қибла, бошингиз қаёққа оғса, уша томонга жўнанг. Ш. Рашидов, Бурондан кучли.

ҚИБЛАГОҲ [а. + ф. قبلهگاه — қибла сингари жой] 1 дин. Қибла томон, қибла.

2 кўчма маж. Ута ҳурматга лойиқ киши (мас., ота, она) ҳақида; унга мурожаат шакли. Минг мартаба шукр бўлсин парвардигорга, Мендан рози кетган экан қиблагохларим. А. Орипов, Жаннатга йўл. Қиблагохим, валламатим, қулоқ сол. Энди сиздан оқ фотиҳа тилайман. «Равшан».

ҚИБЛАНАМО [а. + ф. قبلانما — қиблани кўрсатувчи] эск. айн. компас. Командирниқига ўхшаб қибланимонг борми? Ойбек, Қуёш қораймас. Ҳорунбек қуёшга қарар, ундан сўнг пешмат ёнидаги қибланимони олиб, кафтига қўяди. Мирмуҳсин, Меъмор. Энди мenden кетди ихтиёр! Юрагимни қўйиб кафтимга, Шивирлайман бе-сабр, такрор: Қибланимом, йўл кўрсат менга. У. Азим.

ҚИДИРИШ 1 Қидирмоқ фл. ҳар. н. Йўқолган нарсани қидириш. ■ Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чеҳрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 айн. қидирув. Геологик қидиришлар. Жиноят-қидириш ишлари.

3 кам қўлл. айн. изланиш. Менинг барча ижодий қидиришларим, уринишларим, мушкулотларимни бу шоир ҳал этди. Ойбек, Нур қидириб.

ҚИДИРИШМОҚ Қидирмоқ фл. бирг. н. Туғилган кунимда дадам билан бувим ном қидиришиб, ахир Адолат қўйишибди. Ғ. Расул, Адолат. Улар бир-бирларининг кўзидан маъно қидиришди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИДИРМОҚ I Топиш учун уринмоқ, топишга ҳаракат қилмоқ; ахтармоқ, изламоқ. *Йўқолган китобни қидирмоқ. Дустини қидирмоқ.* ■ *Ҳаёт шохларга тикилиб қаради. У овоз эгасини таниган, таниганини қидира бошлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қутбиддин тўхтаб, шу атрофда тунаб қолшига ярайдиган жой қидира бошлади.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳури.. гапни чўзиш учун ҳовлиқиб, мавзу қидира бошлади.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

2 Қидириш, излаш ишлари олиб бормоқ, тадқиқ этмоқ. *Янги конлар қидирмоқ. Космосни забт этиш йўллари қидирмоқ.*

3 Топиш, эришиш ўй-хаёлида, иштиёқда, йўлда бўлмоқ. *Бахт қидирибсанми, уни фақат меҳнатдан топасан.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳалиги мен айтган ўртоғимнинг ота-оналари.. орзу-ҳавас қидириб, бечора қизларини қаритиб қўйдилар.* А. Қодирий, Утган кунлар.

4 шв. Сайр-саёҳат қилмоқ. *Сайр этиб-қидириб, дунёни кезиб, Сўз айтиб, Масковда юрган Жамбулдир.* Фозил Йўлдош ўғли.

Из қидирмоқ айн. *изига тушмоқ* 2, 3. қ. *из.* *Кампир из қидириб, боғма-боғ бориб, баланд девор олдида тўхтади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. **Тирноқ** *остидан кир қидирмоқ қ. тирноқ.*

ҚИДИРУВ I Қидирмоқ фл. ҳар. н.

2 Қидириш иши. *Археологик қидирув. Геологик қидирув.* ■ *..қидирув отряди қийинчиликларга дуч келар, биронта жасадни топишолмасди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қидирув давомида мўмийи аслга тоғда яшовчи ҳайвонлар, қушлар ва ҳаттоки айрим ҳашаротлар ҳам уч бўлиши аниқланди.* А. Шокиров, 3. Ҳакимов, Мўмийи асл.

3 ҳуқ. Судгача дастлабки тергов: жиноятга доир қўшимча далиллар тўплаш. *Жиноят-қидирув бўлими.*

ҚИЁ I айн. *қия.* *..қоронғи тушишига яқинлашганликдан, қиё ёпилиб турган дарбозани кимдир ичкаридан зичлаб ёпди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

2 айн. *қиялик, қия.* *Тоғ оралаб юрар эмиш Утиб қиру қиёдан.* Т. Тула. *Қиё тепасида бир*

йигит турар — Кенг водий устида ўйчан боқиши. Миртемир.

Қиё боқмоқ (*ёки қарамоқ*) айн. *қия қарамоқ* (*ёки боқмоқ*) қ. *қия.*

ҚИЁЛАМОҚ *кт. айн. қияламоқ.* *Тонг чоғи сарвинозим аста қиёлаб ўтди.* Чархий.

ҚИЁМ I [a. *قيام* — тик туриш, қойим туриш; жўнаб кетиш; мавжудлик] 1 *Куёш тикка кўтарилган пайт, туш пайти; пешин. Қиёмда чопиқчилар дам олгани чиқишди. Кун қиёмдан оғди.* ■ *Қиём вақтида бир қанча болалар «тўй келди, тўй келди», деб бақариб-чақариб югуришди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кун қиёмга келиб, пешин намози ўқилгандан кейин кўшкнинг ич-таши жимжит бўлиб қолди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 *Меъёр, маром.* *Шавла қиёмга этиб пишиган эди. Алижон иштаҳа билан ҳузур қилиб еди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. *Фикр баҳсда қиёмга етади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Кетмон деганни бир қиёмда чопади киши..* А. Қаҳқор, Кўшчинор чироқлари.

3 *Охири нуқта, тамоm бўлиш пайти, охири.* *Соч олдириш қиёмга етай деганда, саррожлик — эзар-жабдуқ растаси томондан қийғос тўполон овоз кўтарилиб қолди.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Тўйлари ғариброқ бошланди-ю, қиёмда қизиб кетди.* Э. Аъзамов, Жавоб. *Канал қурилиши қиёмга ета бошлагач, Андижонга қайтдим.* «Ўзбекистон қуриқлари».

ҚИЁМ II I Шакарни сувда қайнатиб тайёрланган қуюқ шарбат. *Кампир.. ўнг қўлига дастурхондан бир бурда жиззали нонни олди-да, ниёладаги қиёмга ботирди.* Ибохон, Феруза қўзли исирға.

2 айн. *мураббо.* *Олча қиёми. Олча қиёми. Анжир қиёми.*

ҚИЁМАТ [a. *قيامت* — диний эътиқодга кўра, инсонларнинг қайта тирилиш кунин; тик туриш; кўзғолон, ғавғо, тўполон] 1 *Диний эътиқодларга кўра, гўё бу дунё тугагач, у дунёда ҳамма тирилиб, сўроққа тўпланадиган кун; охират, маъшар. Афандим, ким қурбонликка қўй сўйса, қиёмат кунин қил кўприкдан ўша қўйини миниб ўтар эмиш, шу ростми?* «Латифалар». *Агарда ҳаққингизни олмасангиз, мен бир кекса одамни қиёматгача қийнаган бўласиз, олинг, иним.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 *кўчма Қий-чув, тўполон, ур-йиқит; жанжал.* *Эрталаб кўча қўққисдан қий-чув,*

қиёмат бўлиб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Айланай, сизларнинг қораларингизни кўриши билан: «Раиса Жалил улгур етказган. Бўл-маса, нега келяпти?» деб қилди қиёматти, қилди қиёматти. С. Анорбоев, Оқсой. Мана энди нима бўлди. Ҳали эшикдан киришим билан келин қиёмат кўтаради. Ойдин, Келин ўғил туғибди.

3 кўчма с.т. Жуда ажойиб, киши қойил қоладиган. Қиёмат этик. ■ *Ўзбекистон оқсоқоли Йўлдош ота билан Усмон Юсупов ҳам шу ерда [бош тўғонда] эдилар. Кўп участкалардан одам йиғилган, қиёмат базм бўлди. Ф. Фулом, Ҳамидни эслаб.*

Қиёмати қарз қ. қарз 2. Қиёматда Ҳеч қачон; охиратда, ўлганда. Қарзингни ундан қиёматда ҳам ололмайсан. Қирқида қўлига соз олган, қиёматда қулоғини бурар. Мақол. Қиёматдан қийин Ниҳоятда қийин, жуда ҳам қийин. Уни кўндириш қиёматдан қийин. ■ *Айниқса, Тўлқиннинг ухлаши қиёматдан қийин, кўзи уйқуда бўлса ҳам, тили тинмайди. Х. Фулом, Машғал.*

ҚИЁМАТГАЧА с.т. 1 Ўла-ўлгунча, бир умр; абадий. Энди сендан қиёматгача ажралмайман.

2 Ҳеч қачон. *Ўт шу бўлса, ошинг қиёматгача ҳам пишмайди.*

ҚИЁМАТЛИ Ажралмас, абадий. Қиёматли дўст. Қиёматли кўшнилар. ■ *Мен сизнинг қиёматли синглингиз бўлай. П. Турсун, Ўқитувчи. Сен ҳам булгин қиёматли фарзандим. «Равшан».*

ҚИЁМАТ-ҚОЙИМ Қиёмат кунни, рўзи қиёмат, маҳшар. Қиёмат-қойим бўлади, яқинда ҳаммани ер ютади. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИЁС [а. قياس — солиштириш, ўхшатиш; андоза, ўлчов] 1 Ўзаро чоғиштириш, солиштириш, таққослаш; муқояса, таққос. *Таржима сифатини аниқлашнинг асосий воситаси қиёсдир. Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. У нотиқлик санъатини эринмай ўрганиши, оддий қиёслардан катта хулосалар чиқариш кўникмасини ҳосил қилмоғи лозим. Газетадан.*

2 Ўхшаш, тенг, мисл. *Онамиз кўкрогин йўқдир қиёси, Шундан оқиб чиқар меҳр дарёси. Ё. Мирзо. Юртим, сенга шегр битдим бу кун, Қиёсингни топмадим асло. А. Орипов, Рўҳим.*

Ўзингдан (ўзимдан) қиёс Бунга ўзинг (ўзим) мисол бўласан (бўламан), ўзингга (менга) қараб хулоса қилавер, мазмундаги

ибора. *Мана, ўзимдан қиёс. Кечагина ҳамманга кулги бўлиб юрган бир солдат эдим. Мана энди, худога шужур, жир битиб, одам бўлиб қолдик.. О. Ёқубов, Излайман.*

ҚИЁСАН [а. قياساً — қиёсланган ҳолда, таққослаш асосида] Қиёсий равишда, қиёс билан қараганда; қиёсланганда, нисбатан. *Қиёсан ўрганиш. Қиёсан олганда. ■ Ўрданинг теварак масофасини чамалаб кўрган эдик, шунинг учун ўрданинг қай даража кенг бўлиши ҳам бизга қиёсан маълум. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ҚИЁСИЙ [а. قياسى — қиёслашга асосланган, қиёсан] Ўзаро таққослашга, қиёслашга асосланган. *Қиёсий метод. Қиёсий грамматика. Сифатнинг қиёсий даражаси (тлш.). ■ Уларнинг [ёшларнинг] билганлари тахминий ва қиёсий бўлиб, кўпинча тарихий ҳақиқатга тўғри келмайди. С. Айний, Эс-даликлар.*

ҚИЁСЛАМОҚ Нисбат бермоқ, ўхшатмоқ; ўзаро таққосламоқ. *Ёшликни баҳор фаслага қиёслайдилар.. Газетадан. Равон йўлдан борарканмиз, бу бепоён даштни беихтиёр шахмат тахтасига қиёслаймиз. Газетадан. Бухгалтер корхонанинг ўтмиши ва ҳозирги турмуши, хўжалигини қиёслаб, чўтга сола кетди. Газетадан.*

ҚИЁССИЗ айн. беқиёс. Қиёссиз жисмоний куч. ■ *Чорвачиликда тенгсиз Фориш ва узумчиликда қиёссиз Боғишамол боғларигача қўлоч отган Жиззах вилоятида буғун катта шодиёна. Газетадан.*

ҚИЁТ тар. этн. Ўғузлар таркибига кирган қадимий қабилалардан бирининг номи. *Мен тилаб ҳусн, вале шоҳ тилаб аслу насаб, Менга лўли била ҳинду, анга қўнғироту қиёт. Алишер Навоӣ.*

ҚИЁФА [а. قیافه — ташқи кўриниш, юз, афт; қадди-қомат; ўзини туттиш] 1 Ташқи кўриниш, тус. *Шаҳримизнинг қиёфаси кундан-кунга ўзгармоқда. ■ Гуё улуғ бир ҳодиса содир бўлиши кутилаётгандек еру кўк тантанали қиёфа олди. С. Анорбоев, Оқсой. Замоннинг оёғида Қудрат берган эски чориқ, қўлида ёш боланинг калласидай гурзи.. юзида ғайрат ўти — у шу қиёфада Фарҳодни эсга солади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ўша Элгелдимишан, томир? Соб бўлибсан-ку! Байбай-бай.. Одамни ҳам шундай аянчли қиёфага солса бўлар экан-да. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

2 Юз ифодаси. Унинг қиёфасидан хурсанд эканлиги кўринади. ■ Негадир, ҳамманинг қиёфаси бирдан жиддий тус олган. Анварнинг кўзларида ҳатто қўрқув. Х. Аҳмар, Ким ҳақ? Қиёфамда ранж аломати бўлди, шекилли, ҳамхонам дарҳол гапни бошқа томонга буриб юборди. Н. Аминов, Қалтис хато.

3 кўчма Кишининг маънавий, руҳий ва ахлоқий хусусиятлари, онги, дунёқараши, билим-савияси ва ш.к. мажмуи. Кишининг маънавий қиёфаси. ■ Ёшларнинг қилаётган ишлари уларнинг қиёфасини белгилаб беради. Газетадан.

КИЁФАЛИ Бирон қиёфада бўлган; кўринишдаги. ..деҳқонларча камтар, содда қиёфали рус йиғити кичик сержант эди. Ойбек, Куёш қораймас.

КИЁФАТ [a. كَيْفَات - ташқи кўриниш, юз, афт; қадди-қомат; ўзини тутиш] кт. кам қўлл. айн. қиёфа. ..қорадорнинг хуморгарчилиги қиёфатимга анча тағйир [ўзгартириш, бошқача тус олиш] бериб, хуснимга путур етказган эди. Ғайратий, Довдираш. Уй эгаси Отабекнинг қиёфат ва уст-бошидан савдогарга ўҳшатган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

КИЁФАТЛИ кт. кам қўлл. айн. қиёфали. Биз беноён Ватанимизга тумшуқ суқмоқ орзусини қилган, одам қиёфатли бир махлуққа ўз кучимизни кўрсатмоқчи бўлдик. А. Умар, Мухтор.

КИЁҚ 1 Ингичка, узун-узун кескир баргли кўп йиллик ўт. Кекса подачи ботқоққа ҳам, юзига урилган кескир қиёқ барглари ҳам эътибор қилмай, олға интилар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Кўкорол пахтазори ғумай, қиёқ, печак каби ўтлардан тозаланиб бўлаёзди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Баъзи ўт-ўсимликларнинг қиёқ баргига ўхшаш, кескир барги. Майсалар қиёқ чўзиб қолди. Қамишнинг қиёғи қўлни кесиб кетди. ■ Уқ товуши тинганда, савағчининг қуриган қиёқлари тўзғиб кетганини кўрди. С. Аҳмад, Уфқ.

КИЁҚЗОР Қиёқ босган ер. Чўл.. қаёққа қараманг, жинғил, ўт-ўлан, қамишу қиёқзор. «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚИЗ 1 Балоғат ёшига етмаган аёл. Қиз бола. Ёш қиз. Ўқувчи қиз.

2 Хотин жинсига мансуб фарзанд (ўз отонасига нисбатан). Унинг уч ўғил, икки қизи

бор. Қиз чиқармоқ. Қиз узатмоқ. Қизи борнинг нози бор. Мақол. ■ Фарзанд ўғилми, қизми — барибир, ота-онасининг юраги бўлар экан. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Балоғатга етган, аммо ҳали эрга тегмаган аёл; маъсума, бокира. -Қизми, жувонми, Гулнорми — барибир, ман дадамнинг ёш хотин олишини хоҳламайман, — деди Салим. Ойбек, Танланган асарлар.

Қари қиз қ. қари 1.

4 Қизларга ёки ёш жувонларга нисбатан мурожаатда ишлатилиб, ҳурмат, эр-калаш, ўзини яқин олиш сингари маъноларни ифодалайди. Отага энцил экансан-ку, қизим! Баракалла-е. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ёзиб беринг, айланай пошша қиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИЗАЛОҚ Қиз бола, ёш қиз. Уйимизда яна битта қизалоқ туғилди. Х. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. ..ўлакда югуриб кетаётган бир қизалоқнинг қўлида гунафша кўриб қолди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗАМИҚ Асосан, болаларда айрим аъзоларнинг яллиғланиши, баданга қизил тошма тошиши ва иситма билан кечадиган юқумли касаллик. Онанинг назарида, қизининг юзига қизамиқ тошиб, шабадада сувланиб кетганга ўхшарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Уруш давридаги қизамиқ Асқар отанинг бирийла уч қизини тутдай тукиб кетди. Д. Нурий, Осмон устуни.

ҚИЗАРИНМОҚ Қизармоқ фл. ўзл. н. Ҳалима она қизариниб кулди. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. ..қизлар гуруҳида ўтирган Нафиса ўрнидан турди, қизариниб, Элибекка қаради. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚИЗАРИНҚИРАМОҚ Бироз қизармоқ, қизаринмоқ. Адолат.. ўз ҳаракатидан ўзи ўнғайсизланиб кетди, бироз қизаринқиради-ю, бирдан кулиб юборди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИЗАРИШМОҚ 1 Қизармоқ фл. бирг. н. 2 Сану манга бормоқ; айтишмоқ, аччиқлашмоқ. Исломуҳжа Шерназарбой билан қизаришиб олди. Ж. Шарипов, Хоразм. Йўқчилик улсин, икковининг ҳам тури таранг, сал нарасага қизаришиб қолади. «Муштум».

ҚИЗАРМОҚ 1 Қизил ёки шунга яқин тус олмоқ, қизил тусга кирмоқ. Осмон қизарди. Қулулнай қизара бошлади. Бети совуқдан қизариб кетди. Нон қизариб пишди. ■

Жуда чиройли бизнинг боғчамиз, Қизариб қолди гилос, олчамиз. Қ. Ҳикмат. *Шарқ уфқи қон туркалгандек қизарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 кўчма Ножўя, номақбул хатти-ҳаракати, қилмиши, айби, камчилиги ва ш.к. учун кимса олдидан хижолат тортмоқ, изза ҳолатта тушмоқ. *Модомики мендан гуноҳ содир бўлмади, текширсалар, ҳақиқат алдида ўзлари қизариб қоладилар, шундай эмасми? Ойбек, Нур қидириб. Текин томоқ бизларга ёт; Меҳнат билан ширин ҳаёт. Ё эл билан бўлмоқ керак, Ё қизариб ўлмоқ керак. С. Акбарий.*

ҚИЗАРТ(ИР)МОҚ Қизармоқ фл. орт. н. Товуқни қизартириб пиширмоқ. *Ўзлаштирмовчи ўқувчини ўз ўртоқлари олдида қизартирмоқ. ■ Ботаётган қуёшнинг ҳорғин нури рўпарадаги қорни, тоғ чўққисини.. булутни бир лаҳза қизартирди-да, сўнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Салимни қизартиш яхши эмас. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЗДИРГИЧ тех. Иситиш, қиздириш учун ишлатиладиган асбоб, мослама, аппарат ва ш.к. *Лампали қиздиргич.*

ҚИЗДИРИЛМОҚ Қиздирмоқ фл. мажҳ. н. Қиздирилган дазмол. *Қиздирилган думба ёғи. ■ Қий-чув, чағир-чугур қулоқни қар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгратади. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЗДИРМОҚ 1 Қаттиқ иситмоқ, иситиб қайноқ, қуядиган ёки қуйдирадиган ҳолга келтирмоқ; қизитмоқ. *Дазмолни қиздирмоқ. Тандирни қиздирмоқ. Ёз қуёши ер юзини қиздирмоқда. ■ Утнинг ҳарорати Эргашевнинг юзини қиздириб, бурқиб чиқаётган тутун эса нафасини бўғар эди. Н. Сафаров, Водиллик қаҳрамон.*

2 Доғ қилмоқ (ёғни, мойни). *Пахта ёғини қиздирмоқ.*

3 Ҳароратини, иситмасини оширмоқ; иситма чиқармоқ. *Безгақ аззойи баданни қақшатиб қиздирмоқда эди.*

4 Қонни юриштирмоқ, қонни юриштириб ортиқ иситмоқ, қизитиб юбормоқ. *Асал кўп ейилса, баданни қиздиради. Одамни пустин эмас, иш қиздиради. Мақол.*

ҚИЗ-ЖУВОНЛАР Ёш аёллар. *Йигит-қизлар, қиз-жувонлар чорвоқларнинг деворларидан сакраб ўтиб, ариқлардан ҳатлаб, югуриб борардилар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚИЗИЛ 1 Қон рангидаги; қирмизи, алвон. *Қизил муқовали китоб. Қизил кўйлак.*

Қизил қалам. Қизил олма. ■ Патнисда тўртта кулча, икки бош қизил чиллаки ва бир бош қуш чўқиган қандайдир оқ узум бор эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Қизил ари айн. қовоғари. Қизил гул 1) қизил рангда очиладиган ҳар қандай гул; 2) атиргулнинг қизил очиладиган алоҳида бир тури. *Ёз гулшани қизил гул, Халқим қилур намойиш. С. Абдулла; 3) шундай гуллар очилган пайтда ўтказиладиган халқ сайили. Қизил китоб Йўқолиб бораётган ёки йўқолиш хавфида бўлган ноёб ўсимлик ва ҳайвон турларини қайд қилувчи давлат ҳужжати. Халқаро қизил китоб. Ўзбекистон қизил китоби. Қизил лавлағи айн. қизилча 1.*

2 от Юзнинг, баданнинг шу тусга мойил ранги; қизиллик. *Унинг юзидаги қизилга яна қизил кўшилди. Ойдин, Ўзидан кўрсин. Ширинзабоновнинг юзига қизил югурди. «Муштум».*

3 кўчма с.т. Вино. *Сиз ҳар вақт Жамолбой акам билан чўқиштирасиз, бизга жўра бўлинг, қизил ичинг! Ойбек, Танланган асарлар.*

4 кўчма эск. Октябрь инқилоби, шўро тузуми, армиясига оидликни билдирадиган сўз сифатида қўлланган. *Қизил армия. Қизил шарқ. Қизил аскар. Қизил тўй. Қизил матбуот. Қизил чойхона. Қизил карвон. Қизил гвардия.*

ҚИЗИЛБОШ I бот. Ўрдақлар кенжа оиласининг шўнғувчилар уруғига мансуб ёввойи ўрдақ.

ҚИЗИЛБОШ II тар. 1 Сафавийлар даврида Озарбайжон ва Шимолий Эрондаги туркий қабилалардан эрон кўшинида хизмат қилган аскар.

2 Ана шу даврда суннийларга қарши диний жангларда қатнашган шиа жангчиларига уларнинг бош кийимларига қараб турклар томонидан берилган ном.

ҚИЗИЛИШТОН Оёғи калта, тумшуғи бакувват ва узун, ўрмонда яшовчи қуш.

ҚИЗИЛЛИК Қизил ранг, тус. *Қоннинг қизиллиги. Шафақнинг қизиллиги. ■ Гулсумнинг юзидан қизиллик қочиб бўзарди. П. Турсун, Ўқитувчи. Гап ким устида кетаётганини билиб, Гулшоднинг юзига қизиллик югурди. С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.*

ҚИЗИЛМАҒИЗ 1 Юзи тўладан келган ва қизил рангли. *Саман отини йўғалатиб, қизилмағиз, басавлат бир чол ўтиб кетди. С.*

Зуннунова, Гудак ҳиди. *Омонқул амаки, ай-ниқса, менга маъқул бўлди: қизилмағиз, бар-васта, юрт кўрган одамлиги кўриниб туриб-ди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚИЗИЛМИЯ айн. *ширилмия*. *Моҳанда-рон водийсида юлгун.. қизилмия, ажриқ ўса-ди.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ҚИЗИЛОЁҚ Сув бўйларида яшайдиган узун оёқли балчиқчи қуш.

ҚИЗИЛУРУҒ Қовуннинг эти ва уруғи қизил бўладиган ўртапишар тури. *..думига пичоқ қўйиш билан тарсиллаб, неча бўлакка ажралиб кетадиган қизилуруғ, шакарпалак-ларни уйиб ташлаганлар.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚИЗИЛЧА I *бот.* I шв. Эти ва барг сава-ғи қизил, овқатга солинадиган лавлаг; қизил лавлаг.

2 Чўлларда ва қуруқ тошлоқли тоғ ён-бағирларида ўсадиган буталар туркуми (тиббийта да кўлланади).

ҚИЗИЛЧА II Баданга қизил тошиши ва иситма билан кечадиган, кўпинча болалар-да бўладиган, қизамиққа ўхшаш ўткир юкумли касаллик.

ҚИЗИЛУНГАЧ Одам ва ҳайвонларда овқат ҳазм қилиш йўлининг ҳалқум билан меъда ўртасидаги бир қисми (истеъмол қилинган овқат массаси у орқали меъдага йўналади).

ҚИЗИЛҚУЙРУҚ *бот.* Ўзбекистонда манзарали ўсимлик сифатида ҳамда си-лосбоп кўкпояси учун ўстириладиган бир йиллик ўтсимон ўсимлик.

ҚИЗИМОҚ I Ҳарорати кўтарилмоқ, баланд бўлмоқ; исимоқ (асосан, ҳаво ҳаро-рати ҳақида). *Ҳаво ниҳоятда қизиган, отлар ҳаллослаб терлар.. Мирмуҳсин, Меъмор. Эрталабданоқ кун қизий бошлайди-да, чош-гоҳга борганда қуёшдан олов ёмғири ёғила-ди.* Ҳ. Фулом, Бинафша атри.

2 Бирор нарса (олов ва б.) таъсирида тана ҳарорати ошмоқ, кўтарилмоқ (жисм, тана ҳақида). *Бадани қизиди. Тандир қизиди. Темир қизиди.* ■ *Отабекнинг манғлайида турган қўли қизиб кетиб, иккинчи қўлини алмаштиришга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳамма ёқ қум, қизиб, ёниб ётган қум..* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 айн. **қизишмоқ**. [Содиқ:] *Қизиб кетган эканман, қаранг, мингбошини ҳам чўзил-тирмоқчи эдим-у, бироқ орқадан келиб, қў-*

лимни боғлаганларини билиб қолдим. Н. Са-фаров, Уйғониш.

4 *кўчма Қизғин тус олмоқ. Сухбат қизи-ди. Мунозара қизиди.* ■ *У саҳна чеккасига суриб қўйилган парда олдига борганида, концерт қизиб кетган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бу кун чоршанба бўл-ганидан бозор айниқса қизиган.* Ойбек, Улуғ йўл. *Иш қизиб кетган пайтда қишлоқ то-мондан кўчани чангитиб келаётган машина кўринди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Қозир овнинг авжи қизиган пайти, кўлда ўрдак, қашқалдоқ кўп.* Ж. Шарипов, Хоразм.

Боши қизиди 1) боши қон тепгандек оғирлашиди. *Қоратой бироз ўйланиб, боши қизиган каби, дўпписини курсига олиб қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) кайфдан, мастликдан боши оғирлашган ҳолга тушиди. *Қодирнинг саломатлигига.. бир неча марта қадаҳ кўтарилди. Қодирнинг боши қизиб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтақ. **Ичи қи-зимоқ айн. ичи пишимоқ қ. ич.** *Сентябрь келишини кутиб, ичи қизиб кетяпти Тош-бибининг.* Газетадан. **Қулоғи қизимоқ с.т.** *Гуё қулоқнинг бироз қизиши кимса ҳақида бирор гап бўлаётганидан (бўлганидан) бел-ги, хабар беришини қайд этувчи ибора. Сен ҳақингда ҳам кўп гаплар бўлди, роса қуло-ғинг қизигандир.* ■ *Ўзи йўқларнинг ҳам қу-лоғи қизиб турармиш.* С. Кароматов, Олтин қум.

ҚИЗИТАЛОҚ Баччаталоқ, лаънати (ен-гил сўкиш сўзи). *Қизиталоқнинг боласи, аҳ-воли мушкул демайсан, нуқул қизига тики-ласан?!* Н. Фозилов, Дийдор.

ҚИЗИТМОҚ **Қизимоқ I, 2, 4** фл. орт. н. айн. **қиздирмоқ.** *Тандирни қизитмоқ. Қуёш тошу қўмларни қизитиб юборди. Чилдирма-ни қизитмоқ. Сухбатни қизитмоқ.*

ҚИЗИШМОҚ I **Қизимоқ** фл. бирг. н.

2 Ҳарорати бироз кўтарилмоқ; қизимоқ. *Алимжоннинг юраги тез-тез уриб, бадани қизиди.* Э. Раҳим, Шонли авлод. *Меҳмон-ларга шўрва билан ароқ тортилди. Йиғишга «қизишиб» олишгач, келин хонадонига йўл олинди.* Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар.

3 Жуда қизиқиб, астойдил берилмоқ. *Даврадагилар қизишиб кетиб, бир-бирлари-га гап маъқулашар.. икки гапириб, бир ку-лишар эди.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Кет-монни бир меъёрда чопади киши. Ундан ке-йин, чарчагунингча чопма, айни қизишган*

вақтингда.. дам ол! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Қизиққонликка берилмоқ; тутақмоқ. *Аъзамжон ўжар, сал гапдан қизишиб кетадиганлардан эди. С. Аҳмад, Уфқ. Қачон, нима масалада гап кетмасин, Бурҳонов раис билан қизишиб ўтирмайди, ётиғи билан тушунтиради. М. Ҳазратқулов, Журъат. -Ўзи нима гап? — чол яна қизишиб кетди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЗИҚ I 1 Кишини ҳайрон қолдирадиган, ажаблантирадиган. *Табиат жуда қизиқ, ўз саховатини заминнинг барча ерига бирдек инъом этаверади. Газетадан. Ҳаёл.. қизиқ нарса, у ўзининг тутқич бермас қанотларида баъзан кишини узоқ-узоқларга олиб учади. С. Зуннунова, Янги директор.*

2 Қизиқиш уйғотадиган, диққатни тортадиган; қизиқарли. *Қизиқ ҳикоя. Қизиқ эртак. Қизиқ томоша. ■ Бунда ҳолдан тойгунча ишлашиб, устаканинг умумий геологик схемасини тузишди, баъзи бир қизиқ жойларнинг суратини олишди. С. Кароматов, Олтин қум. Етти-саккиз ёшдаги болалар учун чиллак ўйинидан қизиғи борми? Р. Файзий, Сен етим эмассан.*

3 Завқ, кулги кўзғатадиган. *Улар бир-бирига гап бермай, алақандай воқеани гапиритиб келишяпти. Жуда қизиқ жойига келишган бўлса керак, ҳаммалари бирдан хахолаб кулиб юборишди. С. Анорбоев, Оқсой.*

4 Кўнгил очадиган, мароқли, қизиқарли. *Базм жуда қизиқ, жуда кўнгилли эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Салимбойвачча] Ўтириш қизиқ, жуда хушчақчақ, базм жуда қийқириқли бўлишини билиб.. саман йургани эгарлатиб қўйган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

5 Ғайриоддий, ажаблантирарли, ғалати. *Уни бекордан-бекорга қамаб қўйиши қизиқ-ку! Мирмуҳсин, Меъмор. Ўзиман қизиқманда.. Шу ёмғирдан қўрқиб, мактабдан қолиб ўтирсам. Э. Раимов, Ажаб қашлоқ. Бу ўғрилар қизиқ: «Ойда, йилда бир келган меҳмонидан айрилмасин», деб ашула айтади.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

6 Таажжуб, ҳайронликни билдиради. *Қизиқ, бирдан ойим, бояги гаплар эсига тушдим, қовоғини солиб олди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. -Қизиқ, нима қилиб юрибди ярим кечада? Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

Қизиқ, кечагина денгиз эди тинч, Қаърига олмоқда бугун зилзила. Г. Жураева, Иқбол.

7 айн. **қизиқчи.** *Юсуф(жон) қизиқ. Охун қизиқ. ■ Улуғбек ўтказган катта бир тўйда қизиқлар, чолғучилар, аскиячилардан ташқари, бир аёл ашула айтиб.. ҳаммани масту шайдо қилган экан. К. Яшин, Ҳамза. Бирдан хон ва раият кулиб юбордилар, бу киши Худодёрнинг энг яхши қизиғи Зокир гов эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚИЗИҚ II 1 Жуда инсизқ пайт, ҳолат; қизиб турган, қизиган. *Куйё янгигина ботгани учун куннинг қизиғи ҳали қайтмаган эди. С. Зуннунова, Гулхан. Тандир каби чўл қизиғида Қизарибсан мисоли ширмон.. Р. Божов.*

2 Қизгин тус олган, авжига чиққан, қизгин. *Мажлис анча қизиқ бўлди.*

Темирни қизиғида бос қ. темир. **Қизиқ устида** Қизишиб турган пайтда. *Аҳмад баҳслашишни яхши кўрарди ва гоҳида қизиқ устида, ўзи сезмаган ҳолда, қалтис гапирарарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. ..болангиз бор экан.. Ҳозир қизиқ устида билинмас-ку, кейин чиқолмайсиз. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қизиғида 1) авжга чиққан, қизиб кетган пайтида. Ишини айна қизиғида ёмғир қуйиб қолди. ■ [Ҳожиги хола:] Отам, ўйин қизиғида ютқазишга ютқазиб қўйиб, кейин ўзини урди, пешонасини ёрди, йиғлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулай пайтни қўлдан бермай, иссиғида.*

ҚИЗИҚАРЛИ I Диққат-эътиборни жалб қилиб, қизиқиш уйғотадиган. *Шу куни футбол майдонларида ҳам қизиқарли беллашувлар ўтказилади. Газетадан. Сўхбатларни жонли, қизиқарли, турмушдаги фактларга суяниб ўтказиш керак. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

2 Манфаат жиҳатидан ўзига жалб қилладиган. *Боғ чакки эмас, унчалик қизиқарли ҳам эмас, шундайми, Салим ака? Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚИЗИҚИШ I **Қизиқмоқ** фл. ҳар. н. *Ҳатто нима депти закончи Оқилжон? — қизиқиш билан суради Тантйбойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. Эртанамо бу ҳангома қайси мамлакатда, қайси замонда бўлганига ҳурматли журналхонлар қизиқишлари табиий. «Муштум».*

2 Билиш, ўрганиш ва ш.к. га интилиш, ҳавас майли; шахснинг ўзи учун қимматли

ва ёқимли бўлган муайян нарса ва ҳодисага муносабати. *Бердиевнинг ёшликдаги интилиши, қизиқиши уни ўзи орзу қилган билим чўққиларига етаклади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Ота ўглининг техникага қизиқишини ёшлигиданоқ сезганди.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚИЗИҚМОҚ 1 Қизиқиш билан эътибор бермоқ, астойдил берилмоқ, берилиб муносабатда бўлмоқ, ҳаракат қилмоқ. - *Овозингни чиқариб ўқи, нима дебди?* - *Мирзакаримбой ҳам қизиқди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У шунча қизиқиб кетган эдики, елкаси аста қўйилган қўлни ҳам сезмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Улар ҳар гап сайин, «қалай, сизга маъқулми?» дегандек Элмуродга тикилиб олар, у эса, чой ҳўплаган ҳолда, бу содда мунозарани қизиқиб тинглар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Билиш, ўрганиш, ишлашга майл қўймоқ, ҳавасманд бўлмоқ. *Мен мусиқага қизиқаман.* ■ *Унинг ўзи ёшликданоқ физикага қизиқар эди..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Марақли дарсларнинг кучими, кўпчилик ёшлар математика билан адабиётга қизиқарди.* Газетадан. *Мен энди, дунёдан ўтаёзган бир киши, эндиги мансабларга унча қизиқа олмайман.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар.

3 Ҳавас қилиб эргашмоқ, ҳавас қўймоқ; берилмоқ. *Кўқон кетаётган ўртоқларига қизиқиб, борма, деганга кўнмади.* А. Қодирӣй, Ўтган кунлар. *Гандон, хушчақчақ меҳмонларга қизиқиб, у ҳам майни қониқиб ичган эди, чала ечиниб, тош қотиб ухлади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Ҳавас-да.. Болалигимдан овга қизиқаман.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚИЗИҚСИНМОҚ Маълум даражада қизиқмоқ, қизиққандек бўлмоқ. - *Шоирман денг!* - *қоровул қизиқсиниб, унга қайта бошдан кўз югуртди.* Н. Фозилов, Ҳаёт ўргатди. *Хадичабегим Астрободда рўй берган воқеалар билан қизиқсинди.* Ойбек, Навоӣй. *Жангчилар комиссарнинг ҳикояларини қизиқсиниб тингламоқда эдилар.* М. Муҳамедов, Машқ.

ҚИЗИҚТИРМОҚ Қизиқмоқ фл. орт. н. Бу ҳикоя ҳаммани қизиқтириб қўйди. *Мусиқага қизиқтирмоқ.* ■ *Уни ҳозир ўрдак отишдан кўра Жумагулнинг жамоли қизиқтирар.. эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚИЗИҚУВЧАН Ҳар нарсани билишга интиладиган, қизиқадиган; қизиқиш, ҳавас майли кучли. *Инсон табиатан сирли, сеҳрли нарса, ҳодисаларга қизиқувчан бўлади.* У. Норматов, Талант тарбияси.

ҚИЗИҚУВЧАНЛИК Қизиқиш, ҳавас майлига эгаллик, эга бўлиш. *Йигитали тиришқоқ, ҳамма нарсага қизиқувчанлиги билан тенгдошлари орасида ажралиб туради.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҚИЗИҚЧИ 1 Қизиқ ҳаракатлари ва сўзлари билан кишиларни кулдирувчи одам. *Дадаси жуда қизиқчи киши.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Илгари овчилик қилган бир қизиқчи йигит мудирликни қабул қилганди.* С. Аҳмад, Музей.

2 Халқ сайилларида, йиғилишларида томошабинларни кулдирадиган ўйинлар кўрсатувчи артист; масҳарабоз. *Қизиқчилар ўйини. Қизиқчилар кийими. Қизиқчи артист.* ■ *Қишлоқ болалари бу масҳарабоз, қизиқчи бола — Кимсаннинг сўзига қотиб кулишдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан. *Ўтмишдаги санъаткорлар ичида қизиқчилар алоҳида ўрин эгаллаб келганлар.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚИЗИҚЧИЛИК 1 Қизиқчи иши, касби. 2 Қизиқчилар кўрсатадиган ўйин-томоша; ўзбек анъанавий театри тури. *Қизиқчилик кечаси.* ■ *Унинг асл исми — Наби.* *Узининг ашуласи, чолғуси ва қизиқчилиги билан суҳбатларни гуллатгани учун маҳалладаги улфатлари уни «гул» — «Набигул» деб атаганлар.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Ҳазил ва шўхликда, ҳар хил ўйинлар ва қизиқчиликда ҳаммани ўзига қаратарди.* Ф. Мусажонов, Ҳури.

Қизиқчиликка ёки қизиқчилик учун Кишиларни кулдириш ёки эрмак учун, ҳазил тарихасида. *Бу ишни қизиқчилик учун қилдим.* ■ *Келин дарҳақиқат ёш, лекин худди қизиқчиликка семиргандай юм-юмалоқ.* А. Қаҳҳор, Тўйда аза.

ҚИЗИҚҚОН 1 Салга жаҳли чиқиб, тутақиб кетадиган, аччиғи тез. *Қизиққон одам.* ■ *Феъл-атвори жиҳатидан жуда қизиққон, сал нарсага лов этиб.. ингичка овозини баралла қўйиб чийиллайди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 кам қўлл. Юрагида ўти бор; серғайрат. *Ўринбой — шижоатли, қизиққон йигит.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚИЗИҚҚОНЛИ кам қўлл. айн. қизикқон. Иним, бизнинг тарафнинг фуқароси андак қизикқонли бўлади. Ойбек, Навоий.

ҚИЗИҚҚОНЛИК Қизикқон шахсга хос хислат, хатти-ҳаракат. Қизикқонлик мардга эмас муносиб. Ж. Жабборов. Бу гўзаллик кибр ёки совуқликни эмас, балки ғайрат ва қизикқонликни тақозо қиларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИЗИҒАР сўж. Енгил койишни ифода-лайди. Қизиғарларнинг кўзини очиш керак, батракларнинг ҳам одам эканлигини билиб қўйсинлар. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚИЗКЎРАР этн. Унашиш олдидан совчиларнинг қизни кўриш маросими.

ҚИЗЛИ Қизи бор, қизи бўлган. Қизли уй. ■ Бу тўй ўғиллининг ўғлидан, қизлининг қизидан қайтади, сенинг нимангдан қайтади? «Алпомиш».

ҚИЗЛИК 1 Қиз фарзандлик. Усизга қизлик қилмайди.

2 Аёлларнинг ёшлик чоғи ва шу чоқдаги ҳолати. У қизлигида жуда чиройли эди. ■ Фазлидин Нури қизлик чоғида ўз хаёлида чизган.. йигитларга сира ўхшамас эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Иффат, маъсумалик, бокиралик. Қизлигини йўқотмоқ. ■ Офтоб оймининг: -Нега қирқ кокил қилмайсан? — деб сўрашига: -Қизингиз энди қизлик давридан ўтиб, келинлик даврига кирди, — деб кулди [Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Бокира қизларга хос. Бу унинг бояги айтган гапига қизлик иффати билан қайтарилган жавоб эканини тушунди. С. Аҳмад, Уфқ. Ой нури қизнинг сочларида, юзида жим-жим ўйнар, қизлик латофатига сирли ва сеҳрли бир нима бағишлар эди. «Шарқ юлдузи».

ҚИЗОШИ этн. Никоҳ тўйидан бир кун олдин қизнинг уйида дугоналари учун берилдиган зиёфат.

ҚИЗТАЛОҚ айн. қизиталоқ. Оббо қизталоқ, шайтоннинг домласи экан-а! Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЗУВЧАН 1 Тез қизийдиган. Мис қизувчан металллардан бириди.

2 кўчма кам қўлл. Салга аччиғи келади-ган; жаҳли тез, қизикқон.

ҚИЗЧА 1 Қиз 1, 2 с. кўчр.-эркл.

2 Ёш қизларга мурожаат шакли.

ҚИЗЧИҚАРАР этн. Никоҳ тўйи, қизни турмушга узатиш. Эсласам, шунда ҳам қизчиқарар тўйга борувдик. Газетадан.

ҚИЗКЎШ Балчиқчилар туркумига мансуб, жиғали ботқоқ қуши; қизғиш.

ҚИЗҒАЛДОҚ айн. лолақизғалдоқ. Алвон қизғалдоқлар билан қопланган тепалик шафақдай қизарган, аллақерда тўрғай фарёд соларди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

ҚИЗҒАНМОҚ 1 Бирор нарсани сарфлашга ёки бировга беришга оғринмоқ, эсиз деб билмоқ, ҳайф кўрмоқ, аямоқ. Айрон сўраб келгандан челагингни ҳам қизғанма. Мақол. ■ Эшонни қандайдир пул қизиктираётганини, қори эса сир бой бермагани ҳолда, ўша пулни қизғанаётганини Элмурод сезиб турарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Ачинмоқ, раҳми келмоқ. Қизган, она, ўксизни, Ўша кутқазди бизни. Ҳ. Олимжон. Йигит кўзларидаги алам ва фироқни кўрган Искандаро уни қаттиқ қизғанди. Ойбек, Нур қидирбо.

3 Бекор кетмаслик ҳаракатини қилмоқ, ҳайф бўлмасликни уйламоқ. Бугун ҳеч қаерга бормадим — ишимни қизғандим. ■ Муҳиддин бирон жойга кириб, тамадди қилиб олишни уйласа, поездга кеч қолаётган киши сингари вақтни қизғанарди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4 с.т. Рашк қилмоқ. -Абдуваҳобнинг турқини худо кўтарсин, ундан хотин қизғанадиган ўрни йўқ. Уни номахрам деб бўлмайди, одам эмас — қул, — дейишарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Умар Гулсунни Элмуроддан қизғаниб, ичи ўртаниб келган эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

5 Ўзига тегишли нарсага (мас., боласига) тегишиш, дахл этишга йўл қўймаслик ҳолатида бўлмоқ, шундай хусусият (олағ)га эга бўлмоқ (асосан, жониворлар ҳақида). Совлиқ боласини қизғаниб, уларга ёвқараш қиларди. С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚИЗҒАНЧ кам қўлл. Қизғаниш ҳис-туйғуси; рашк, ҳасад. Ҳамдамформа қизғанч-ҳасад билан тўлиб-тоша бошлаган кўнглини юната бошлади.. С. Айний, Қуллар. Бу сўз Элмуроднинг кўнглидаги қизғанч чўғини босган кулни учириб юборди.. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИЗҒАНЧИҚ 1 Нарсасини бировдан аяйдиган; бахил. Қизғанчиқ бола. ■ Новда керак десам, ўзимизга керак, помидор бой-

лаймиз, дейди. **Қизғанчиқ!** Х. Назир, Сунмас чақмоқлар. *Хали айтганимдай, отам қанчалик сахий бўлса, онам шунчалик қизғанчиқ.* «Муштум».

2 Рашкчи; ҳасадчи.

ҚИЗҒАНЧИҚЛИК Қизғаниш иши, одати. *Қизғанчиқлик бахилнинг иши.* ■ *Озиқ-овқат тақчил бўлишига қарамай, табиатимда қизғанчиқлик йўқ эди.* С. Исоқов, Олам гузал.

ҚИЗҒАНЧОҚ шв. Қизғанчиқ.

ҚИЗҒАР с.т. Қизғар.

ҚИЗҒИМТИР айн. қизғиш 1.

ҚИЗҒИН 1 Қизиб турган, қизиган; ҳароратли, иссиқ; қайноқ. *Саратоннинг қизғин қуёши.* ■ *Қизғин қум.. остидан янгигина келтирилган тўрт дона қумач иштаҳаларни ўзига тортар эди.* С. Айний, Қуллар. *Собир юзини унинг ўтдай қизғин юзига сал тегизиб, шивирлади.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 Жўш урган, жўшга келган; авжига чиққан; жонли, жўшқин. *Қизғин иш.* *Қизғин кураш.* *Қизғин суҳбат.* *Қизғин мунозара.* *Ғўза парваришининг қизғин палласи.* *Ўрмийғим қизғин давом этмоқда.* ■ *Ҳозир пахта учун кураш янада қизғин тус олди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

3 Чинакамига ва кучли тарзда, чин дилдан. *Қизғин салом.* *Қизғин табриклар.* ■ *Биз кексаларнинг орзу-истакларини қизғин қуватлаймиз.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Эр-хотин бир-бирларини ҳеч қачон ўша кундагидай қизғин суймаган бўлсалар керак.* Э. Аъзамов, Жавоб.

ҚИЗҒИНЛАШМОҚ Қизғин тус олмоқ. *Иш қизғинлашди.* *Мунозара қизғинлашмоқда.* *Кураш қизғинлашди.* ■ *Ер ислоҳоти тўғрисида сўз қизғинлашган сайин унинг боши ёстиққа яқинлаша берди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЗҒИНЛИК Қизғин ҳолат. *Ишнинг қизғинлиги.* *Тортишувларнинг қизғинлиги.* ■ *«Ҳақиқат, синалган ҳақиқат!» — деди Ўктам қизғинлик билан.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Қоразнинг саннат корхоналарида меҳнат қизғинлиги даладан қолишмайди.* «Саодат».

ҚИЗҒИШ 1 Қизилга мойил, қизилга яқин рангдаги; қизғимтир. *Қизғиш тош.* *Қизғиш япроқлар.* ■ *Уфқ қизғиш тусга кириб, тонг ёришарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Куз ўрмоннинг ювилган, тоза сарғиш-*

қизғиш олтинини ёлқинлатди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚИЗҒИШ 2 айн. қизқуш.

ҚИЙ 1 Қуй, эчки ёки туя қумалоғидан иборат гўнг қатлами. *Бир жойда хазина курганман.. Уч-тўрт йиллик қуй қийи босилиб ётибди.* С. Нуров, Нарвон.

ҚИЙ 2 тақл. с. Баъзи қушлар чиқарадиган товушни билдиради. *Қашқа томондан унидан безовта қилинган сақоқушининг «қий-қий»и эшитилди.* С. Нуров, Нарвон.

ҚИЙИЛЛАМОҚ Ингичка қичқирик овоз чиқармоқ, чийилламоқ. *Мирзачўлга кеккайиб келиб, қийиллаб қочган бунақа жўшахўрозларни кўп курганман.* А. Қаҳҳор, Янги ер.

ҚИЙИЛМОҚ 1 Қиймоқ 1, 3-6 фл. мажх. н. *Ой юзлар, қаламдай қийилган қошлар, Шерсифат, мардона, шўх барно қизлар.* С. Жўра.

2 Қиймоқ 2, 6 фл. ўзл. н. *Қўлим қийилиб кетди.*

Қирчинингдан қийилгур қ. қирчин.

ҚИЙИН 1 Қийинчилик билан амалга ошадиган, кўп куч, меҳнат ва ш.к. талаб қиладиган; сермашаққат, машаққатли; зид. осон. *Қийин иш.* *Қийин масала.* *Қийин вазифа.* ■ *Санъат турларининг ичида энг қийини — рассомчилик.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мулла Фазлиддин ёш подшоҳнинг амри билан Буратоғнинг чиқиб қийин бўлган хушманзара бир қоятшои устига кичкина хўжра кураан.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Оғирчилик, қийинчилик билан боғлиқ бўлган; оғир, мушкул. *Қийин шароит.* *Қийин аҳвол.* ■ *Қараб ўтирсак — уят бўлади, халқ.. қийин кунимда асқатмади, дейди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мусофирчилик қийин, бола-чақани соғинади киши.* Ойбек, Танланган асарлар. *«Бола фақирга қийин бўлди, — деди Жонизоқ оқсоқол Ойсулув сузиб келган овқатни еяётиб.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Кесим взф. Маҳол, амримаҳол. *Қоронғида ким эканини билиш қийин.* *Касалнинг келиши осон, кетиши қийин.* Мақол. ■ *У замонда, ўғлим, бизга ўхшаган одамларнинг тўрт танга орттириши қийин эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Бунинг устига, суяғ меҳнатда қотган аёлнинг нозик қомат, хипча бел бўлиши қийин, албатта.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Дудуқ одамнинг гапириши қийин, аммо унинг гапини тушуниш ундан ҳам қийин.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

4 кам қўлл. айн. қийинчилик. Қизники қийин билан битар, Уғилники ўйин билан битар. Мақол.

ҚИЙИНДИ Газмол, чарм, тунука ва ш.к. нарсани қийиб ишлашда ҳосил бўлган чиқинди, қийқим, қийқинди.

ҚИЙИНЛАШМОҚ Қийин ҳолга келмоқ, қийин бўлмоқ; оғирлашмоқ. *Чуққига чиқиш тобора қийинлашмоқда. Иш қийинлашди.* ■ Далаларни бир меъёрда сув билан таъминлаш йилдан-йилга қийинлашиб борапти. Газетадан. Қанча ичкари кириб борган сари юриш қийинлашарди. М. Ҳазратқулов, Журъат.

ҚИЙИНЛИК 1 Қийин ҳолат, қийин эканлик. *Ишнинг қийинлиги. Масаланинг қийинлиги.* ■ Қийинлиги билан неча пулик ишим бор. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. [Нор.] Сизнинг муддаонгиз бошқа нарсада. Бўлмаса, сизга бунинг ҳеч қийинлик жойи йўқ. Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 айн. қийинчилик. Бектемир йўлда учраган қийинликларни унутди. Ойбек, Куёш қораймас. [Тожибой:] Сизларнинг уйларингиз печата бўлиб, кўп қийинликлар тортишди. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚИЙИНЧИЛИК 1 Умуман, қийналиш, қийноқ келтирадиган (туғдирадиган) ҳолат; қийинлик. *Яраланган Қодир қийинчилик билан ўрнидан турди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Дастлаб, отанга бор, онанга бор, қабилдаги бирмунча қийинчиликлар содир бўлган эса-да, кейинчалик ишлар юришиб кетди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. [Йўлчи] Қоратойга йўлиқди, қийинчилик билан бир аравани байлашди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Ишга халал берадиган, уни қийинлаштирадиган нарса ёки ҳолат; монелик, тўсиқ, гов, қийинлик. *Унгуру. ичкарилашган сари қийинчиликлар туғдириб борди. Уч қулоч илгарилаш билан унгуру ичи анча қоронғилашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Улар ўзларининг кучли иродалари, курашлари билан ўз йўлларида тўғоноқ бўлган қийинчиликларни енгиб ўта оладиган кишилардир. С. Сиёев, Ёруғлик.*

3 Машаққат; азоб-уқубат. *У отасидан йигирма ёшда қолиб, укаларини қийинчилик билан боққан. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Қанчадан-қанча қийинчиликлар билан уни ўқитиб, олий маълумот олишига имкон берган*

ота-онасидан умр бўйи миннатдор бўлиб яшади. «Саодат».

4 Оғир моддий аҳвол, қаттиқчилик, оғирчилик. *Қийинчилик билан ўсган бола.* ■ *Ҳаммаларининг гаплари, айланиб келиб, тобора авж олаётган қимматчилик ва қийинчилик устида тўхталар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚИЙИНЧИЛИКСИЗ 1 Қийинчилиги йўқ. *Қийинчиликсиз иш борми.*

2 Қийналмай, қийинчилик кўрмай. *Мунисхон доим ғолиб келадиган отига ҳеч қийинчиликсиз миниб олган эди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Автобус, троллейбус, трамвайлар мунтазам ишлаб турган вақтдагина йўловчи ишхонасига қийинчиликсиз, кайфияти чоғ ҳолда етиб келади. Газетадан.*

ҚИЙИН-ҚИСТОВ Ҳаддан зиёд қисташ, шошилтириш, ҳоли-жонига қўймай ундаш ёки талаб қилиш. *Бир йил ўтгандан кейин у, Собирнинг қийин-қистови билан, Адҳамни судга чақиртирди. Ҳ. Зиёхонова, Унутилмас хатолар. Бунчалик қийин-қистовга олиб ишларидан янги пахта териш машинаси битиб қолай деганга ўхшайди. Газетадан.*

ҚИЙИН-ҚИСТОҚ айн. қийин-қистов. *Салимжон, болани баҳона қилиб, ҳар куни «ишингдан бўша», деб хотинини қийин-қистоққа олаверди. А. Муҳиддин, Давлат қораловчиси.*

ҚИЙИШМОҚ 1 Қиймоқ фл. бирг. н. **2** Нархни ўз фойдасига ошириш ёки камайтириш учун талашмоқ, тортишмоқ, савдолашмоқ. *Мутавалли қийиша-қийиша, Алёнкани ҳам ўттиз тиллага сотиб олди. М. Осим, Элчилар. У, Зумраднинг таърифини эшитган ҳамон, шоҳи ва инакларни кўтариб келди ва эзмаланиб, узоқ қийишиб, бир жуфт қоziқ лунги билан бир гулқўрна буюриб кетди. Ойбек, Улуғ йўл.*

ҚИЙИҚ 1 1 Мато, қоғоз ва ш.к. дан, одатда, учбурчак шаклда қийиб олинган парча ёки ортиб қолган қийинди, қийқим. *Қоғоз қийиқлари.* ■ *Дераза ойналарига турли шаклда қийиқ қоғозлар ёпиштирилган. Ойбек, Куёш қораймас.*

2 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, қийғоч, қийшиқ. *Йиғилган пулларни яктагининг қийиқ чўнтагига солиб, хайралишиб жўнади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. [Кумуш] Айвон устунига суянгач, қора қийиқ*

қошларини чимириб, кўча йўлак томонга қаради. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Қисик ёки сузук; қисилган ёки сузилган, қийғоч (кўз ҳақида). Чорбоғнинг қоқ ўртасига қурилган баланд шийпон зиналаридан ўрта ёшли, миқтидан келган, қийиқ кўзли бир киши тушиб келаётган эди. М. Осим, Ўттор.

4 кўчма Гапта кўнмайдиган, тутган ерини кесадиган; ўжар, қайсар. Қийиқ бола. ■ Мулла Икром қийиқ одам бўлганиданми ёки касби шуни лозим кўрганиданми, муросага унамади. Ойбек, Танланган асарлар. Қийиғимни боғламади — қийиқ экан, Боқсам — кўзи шўху қоши куюқ экан. Т. Тўла.

5 кўчма Камчилик, нуқсон, хато. Агаповнинг сени менсимай пичинг қилиб, гапингдан қийиқ топиб ўтириши бежиз бўлмаса керак. И. Раҳим, Ихлос. Унинг ҳар бир ишидан қийиқ топишга уринар эди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

Қийиқ гап Бўлмағур, тескари, қинғир гап. Гарчи кўнглига қийиқ гап келмаган бўлса ҳамки, шундай ёш жувонда ўқиш ўзи учун ғайритабиийдек кўринар эди. М. Исмоилғий, Фарғона т. о. Қилдан қийиқ ахтармоқ (ёки топмоқ) Тўғри гапдан, ишдан хатолик изламоқ; йўқ жойдан камчилик топишга ҳаракат қилмоқ ёки топмоқ. Ҳар қайсимиз битта одамча ўлиб-тирлаётган бўлса-у, қилдан қийиқ ахтариб, звономизни тошбақа қилиб, газетга чиқаришса. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ҚИЙИҚ II Одатда, белга боғлаш учун атрофига гул тикилган тўртбурчак мато; белбоғ, қийиқча. Лас қийиқ. Шоҳи қийиқ. ■ [Ғози] Қишда беқасам тўн устидан шоҳи қийиқ боғлар, ёзда эса пилта ёқали оқ ятакни белбоғсиз киярди. И. Раҳим, Ихлос. Хадича хола, бундан яқин олти ой бурун келганида, бир қийиқ беҳи олиб келди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЙИҚЛИК I Қийиқ кишига хос хусусият, хатти-ҳаракат. Қийиқлигингни ташла.

ҚИЙИҚЛИК II Қийиқ учун ярайдиган; қийиқбоп. Қийиқлик шоҳи.

ҚИЙИҚЧА айн. қийиқ II. Шоҳи қийиқча. Қийиқча боғламоқ. ■ Тикиб қўйган қийиқчаю гулдор халтачаларингиз қани? И. Раҳим, Чин муҳаббат. Тўлават мўйлов юпқа лас чопони устидан.. боғланган қийиқчаларга унғ қўлини тиради. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЙМА Чопқи билан чопиб ёки гушт-қиймалагичдан ўтказиб майдаланган гушт. Ёғли қийма. Гуштни қийма қилмоқ. Овқатга қийма солмоқ. Қийма шўрва. ■ Баковул ичига қийма тикилган какликларни олиб ўтяпти.. М. Осим, Ўттор. Ошпазлар эса, гуштини қийма қилиб, сунғини бошқа қилиб қўйган эди. И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҚИЙМАЛАМОҚ I Қийма ҳолига келтирмоқ, қийма қилмоқ. Ошхонада келин гушт қиймалапти. С. Нуров, Мушук чикди.

2 кўчма Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ. Қоғозни қиймалаб ташлабди. ■ Гаффорбой қишлоқни қон қақшиятяпти. Ҳалим акамни қўлга тушириб қиймалади. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

3 кўчма Пора-пора қилмоқ, эзмоқ, жарахатламоқ. Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди. С. Зуннунова, Гулхан.

4 Қийма солмоқ, қийма қўшмоқ. Тузук.. овқат сўровди, қиймалаб, қатиқлаб, хўрда қилиб бердим. М. Исмоилғий, Фарғона т. о.

ҚИЙМАЛИ Қийма солинган. Қиймали мастава. Қиймали сомса.

ҚИЙМАТ [а. قيمت — бойлик, қиммат-баҳо нарса; қадрият; нарх, баҳо; қиймат] I иқт. Товар нархи.

2 Пулнинг харид қобилияти; муайян бозор нархлари даражасида пул бирлиги ҳисобига сотиб олиш мумкин бўлган товарлар ва хизматлар миқдори. Бинокорлик ишларининг қиймати анча камайтирилди.

3 иқт. Товар ишлаб чиқарувчиларнинг товарда гавдаланган ва унда моддийлашган ижтимоий меҳнати.

4 Савдо-сотикда: нарх, баҳо. Молларнинг қиймати.

5 кўчма Киши ёки нарсанинг турмушда тутган ўрни, аҳамияти, қадри. Отабекнинг.. ёзган хатини ўқиб эшитиш Кумуш учун катта қийматга молик эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 мат. Ўзгарувчан миқдорнинг маълум шартдаги катталиги. Икснинг қиймати.

7 Ўлчов асбоблари шкаласининг ҳар бир бўлими ифодалаган катталиқ.

8 с.т. Қиммат. Бу киши: -Қиймат беҳикмат эмас, арзон беиллат эмас, бунинг тагида бир иллат бордир, сабр қилайлик, — деб ланжлик қилдиар. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЙМАТАХТА Гуштни чопиб қийма қилиш учун мосланган тахта ёки кунда. *Ариқ бўйида чўққайиб, қийматахта юваётган Холнсо холининг юраги орзиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИЙМАТБАҲО с.т. Қимматбаҳо. *..хуёв томон.. қийматбаҳо буюмлар билан безатилган хоналарга таклиф этилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙМАТЛИ 1 *иқт.* Бирор қийматга эга бўлган (қ. қиймат 1).

2 с.т. *айн. қимматли 1, 2. Марҳамат, марҳамат, қийматли меҳмон, жуда яхши келдингиз.* М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

ҚИЙМАТШУНОС [а. + ф. *قيمت شناس* — қийматини, баҳосини, қадрини билувчи] кам қўлл. Мол ёки нарсанинг қадр-қимматини яхши биладиган, баҳолай оладиган киши; товаршунос. *Ҳар қадамда бир тўхтаб, қийматшунос сингари, матоларнинг ранги.. ва ҳоказолар ҳақида баҳо бериб турди.* Ойбек, Навоий.

ҚИЙМА-ҚИЙМА: қийма-қийма қилмоқ Майда-майда, бурда-бурда қилмоқ, қиймалаб ташламоқ. *-Қотиллар! — деди Нормат ғазабланиб. — Ушлаб олиб, қийма-қийма қилгим келяпти уларни!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИЙМОҚ 1 Қайчи билан бўлмоқ, қисмларга ажратмоқ, кесмоқ, қирқмоқ. *Бахмални қиймоқ. Қоғозни қиймоқ. Тунукани қиймоқ.* ■ *Қайчи олиб, уч, энидан қиясан.. О. Қўчқорбеков.*

2 Зич, таранг тортилиш, боғланиш ва ш.к. туфайли тана ёки аъзо ичига ботиб жараҳатламоқ; ўйиб кирмоқ (ип, сим ва ш.к. ҳақида). *Қўлимни сим қийиб юборди.* ■ *Пақирлар қўлимни қийиб юборай деди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 *шв.* Тандан жудо қилмоқ, олмоқ, кесмоқ, чопмоқ, узиб ташламоқ. *Қарчиғайман, душман бошин қияман.* «Алпомиш».

4 с.т. Айланма йўлни қўйиб, тикқасига юрмоқ. *Бурилишларда йўлни қийиб ўтмоқ.* ■ *Неча тоғнинг тумшугин Қийиб ўтиб боради.* «Равшан».

5 *кўча с.т.* Усталик билан бажармоқ, моҳирлик билан адо қилмоқ, қойил қилмоқ, ўринлатмоқ, дўндирмоқ, бопламоқ. [Машрабжон] *Хушовоз йигит-а. Ашулани роса қияди-да.* Ш. Саъдулла, Икки билгузук. *Роса овози бор экан-да, йўлни ҳам*

қияр экан. Ойбек, Танланган асарлар. *Оббо Журавой-е, аммо-лекин гапни қиясиз. Ёлғонни ҳам ростдай қилиб гапирасиз.* Уйғун, Ҳуррият.

6 *кўча кам қўлл.* Камайтирмоқ, қисман нобуд қилмоқ, йўқ қилмоқ. *Бировнинг ризқини қиймоқ.* ■ *Саудий бунга ишонмаса ҳам, Мунисхоннинг шу ҳаракати унинг умридан катта қийди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Кўзи қиймайди (т.к., ж.к. билан) 1) ажралишга, ташлаб, қолдириб кетишга кўнгли, розилиги бўлмайди. *Сизни кўзим қиймайди, сиздан узоқлашгим келмайди, Гулнор!* Ойбек, Танланган асарлар; 2) бировга беришга, воз кечишга, баҳридан ўтишга кўнгли, розилиги бўлмайди. *Яккаҳўжаликларнинг кўпи бисотида бор жониворлардан кўзи қийганини сўйиб, кўзи қиймаганини шаҳарга ҳайдай бошлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 3) ачинди, юраги ачишди, раҳми келди, аяди. *Бечора Нодира оғир ҳолда Анварни кишига шогирд бериб, ўқишини зое қилишга кўзи қиймади.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Сўзини қиймоқ* Сўзини ерда қолдирмоқ, қайтармоқ. *Менга иш буюринг. Камол аканинг сўзини қиймай, бир соатга вақт топиб келдим.* А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. **Қиймади** Рағбати бўлмади, аяди. *Ширвоннинг барча катталари, подшога қийнлари — бариси Равшанбекни дорга осмоққа қиймадилар.* «Равшан». *Кетар эдим сен билан Айланайин, ёр-ёр. Уйда қолган онамни Қиймадим, ёр-ёр.* «Қушиқлар».

ҚИЙНАЛИШ 1 Қийналмоқ фл. ҳар. н.

2 Қийинчилик, муҳтожлик. *Моддий жиҳатдан қийналиш. Қийналиш нима эканини билмаслик.*

3 *айн. қийноқ 1.* Оҳудек эркин югуриб юрган қиз биринчи бор ҳуқуқсизлик ва қийналиш исканжасида қолган.. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚИЙНАЛМОҚ 1 Қийнамоқ фл. ўзл. н. *Оғриқдан қийналмоқ. Ташналиқдан қийналмоқ. Тепаликка чиқишда кўп қийналдик. Масалани ечишда қийналмоқ.* ■ *Қиз тўғри уша ерга келиб чўққалади. У ҳансирар, қийналиб нафас олаётгани билиниб турар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отабек боши берк кўчада қолгандек бўлди, жавобига қийналди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с.т. Бирор жиҳатдан сиқилмоқ, муҳтожлик, қийинчилик сезмоқ. *Сувдан қий-*

налдик. Пулдан қийналмоқ. ■ [Йўлчи] Тутулиб қолмас-а, калласи жойида; тегиримонга тушса, бутун чиқадиғанлардан у. Лекин овқатдан қийналади-да, мендан баттар чақасиз эди. Ойбек, Танланған асарлар.

ҚИЙНАМОҚ 1 Жисман ёки руҳан озор бермоқ, азият етказмоқ, азоб-укубатга, қийин аҳволга солмоқ. Тиш оғриғи мени қийнапти. Уни ташналик қийнапти. ■ Анвар қийнамай, озор бермай, захасиз капалак тутиб келғанларга сабоғини ўқитиб қўйиш билан мукофот берар эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Комила оқсаб қолди, уни баланд пошнали, қошиқдай ихчам туфлиси қийнар эди. Ойбек, О.в. шабадалар. Нимага индамайсиз, Ҳаётхон? Гапиринг, ё мени қийнагани чиққанмидингиз? М. Исмоилий, Фарғона т.о. Қудам икковимиз басма-басига орзу-ҳавас деб, болаларни қийнаб қўйибмиз. «Муштум».

2 с.т. Бирор жиҳатдан чекламоқ, қисмоқ, муҳтож қилмоқ, зориқтирмоқ. Овқатдан қийнамоқ. Пулдан қийнамоқ.

3 Махсус усуллар билан азоб бермоқ, азобламоқ, қийноққа солмоқ. Қийнаб сўроқ қилмоқ. ■ Босқинчилар унга сира тиним бермай урмоқда ва қийнамоқда эдилар. Газетадан. Фашистлар Ҳасановдан ўзлари учун керак бўлган маълумотларни сўраб, қийнай бошладилар. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚИЙНАШ 1 Қийнамоқ фл. ҳар. н. Қўп савол бериб қийнаш.

2 айн. қийноқ 2. ..Гаффор отага юборилган хатни шунча қийнашлар билан ҳам бермадинг. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚИЙНОВ 1 кам қўлл. Қийнамоқ фл. ҳар. н.

2 айн. қийноқ 2. Маҳбуслар қийновдангина эмас, очликдан ҳам ҳалок бўлардилар. Газетадан.

ҚИЙНОҚ 1 Жисмоний ёки руҳий азоб, азият, озор. Атрофда гув-гув пашша; оёқларга ёпишади, бурун катакларига суқилди, қулоқни узади.. бир зум тинчлик йўқ. Йўлчи соч олдириб бўлгунча, қийноқ ичида тоқатсизланди. Ойбек, Танланған асарлар. Руҳий азоб ва мушкул фикрлар қийноғида туннинг қандай ўтганини сезмай қолдим. М. Жабборов, Севинч ёшлари.

2 Қийнаш, азоблашнинг йўл-усуллари ва уларни қўллаш. Териси шилиниб, минг азоб билан қийноқда ўлдирилган улуг шоир.. Насимий ҳаёлидан ўтди. Мирмуҳсин, Меймор. Айниқса.. ваҳшийларча қийноққа солинганини кўранда, дод деб, буш стаканни экранга отди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚИЙНОҚЛИ Қийноққа соладиган; қийнайдиган, азобли. Узи қалбдан азобланар, унинг учун бу гаплар оғир, нақадар қийноқли эди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.

ҚИЙНОҚХОНА Асир, маҳбус ва ш.к. ни қийнаш, қийноққа солиш учун мосланған махсус хона.

ҚИЙНОҚ-ҚИСТОҚ айн. қийин-қистов. Фарида индамай ишга отлана бошлади. Онаси қийноқ-қистоққа олаверишдан истиҳола қилди. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИЙНАНГЛАМОҚ айн. қийшангламоқ. Чол қийнанглабина унинг олдига борди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚИЙПИЧОҚ айн. қирпичоқ. [Зуннунов] Раислар билан ҳам қийпичоқ. Унга фақат.. раис Умар ака ёқади. И. Раҳим, Ихлос. Энди мен билан ҳам қийпичоқ бўлмоқчимисиз, ўртоқ Муҳамедов? П. Қодиров, Уч илди.

ҚИЙРАТМОҚ 1 Бир текис йўқ қилмоқ; қирмоқ. Яйловдаги қўзичоқларни қийратиб юрган бир оч бўрининг қоқ биқинидан уриб қулатган. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Бомбалар кузатилаған мўлжалга — газанда-лар тўпланған жойга тушар.. ёвни қийратар эди. Ж. Шарипов, Хоразм. [Янги раис] Ишни тиклашдан эмас, йиқитишдан бошлапти. Дарахларни қийратиб борди. И. Раҳим, Ихлос.

2 Шилмоқ, шипшийдан қилмоқ, йўқ қилмоқ. — Бу уруш ўлгур ҳамма ёқни қийратяпти, — деди Рисолат опа Низомжонга. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚИЙРИХОН шв. Қийшиқ, қия, эгри. Яктагини қийрихон ёпинмоқ. Қийрихон қарамоқ. ■ Офатижон бир санам, бошини қийрихон бурган кўйи, дилбар, дилўртар табассум қилиб турарди. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ҚИЙТИМ айн. қийиқ 1 1. Лутфинисо.. нимчасининг чунтагидан бир қийтим йўл-йўл шоҳи олди ва Тожбойга узатди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҚИЙТИҚ 1 Қийқим, қийинди, қийтиқ. Латта, кимхоб тўн бичдим, Қийтиғи менга тегмади. М. Алавия.

2 Пайкал, тахта, пол четида қолган бўл-так, туморча (ер ҳақида). *Бу ерда, бир гек-тарча келадиган шу қийтиқ тепада, ғуза қийғос гуллабди.* Й. Шамшаров, Енгиш.

3 *кўча с.т.* Чала ёки қинғир иш, кам-чилик, нуқсон. *Тўғри сўздан нуқсон, қийтиқ топишни касб қилиб олган бу Содиқов ҳеч бир тап тортмай, жамоатчилик юзига оёқ тираб келяпти.* Газетадан.

ҚИЙ-ЧУВ 1 Тартибсиз қаттиқ овозлар, бақириқ-чақириқлар; чуввос. *Қий-чув, ча-ғир-чуғур қулоқни кар қилади. Қиздирилган чирмандалар ҳавони янгради.* Ойбек, Тан-ланган асарлар. *Онахон қий-чув қилиб, сўв сачратиб ўйнаётган болаларга яна қаради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қарсак устига қар-сак бўлди, қий-чув кўтарилди.* М. Муҳам-маджонов, Турмуш уринишлари.

2 Тартибсиз йиғи-сиғи овозлари; уввос. *Аёлларнинг аза тутгандаги қий-чуви, бола туққандаги фиғонлари эшитилиб турадиган пастак уйлар камбағал-қашшоқларнинг бош-паналари эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Атрофни қий-чув, ғала-ғовур босди.* С. Сиёев, Аваз.

ҚИЙЧУВЛАШМОҚ Тартибсиз қийқи-ришмоқ, қичқиришмоқ, шовқин-сурон кў-тармоқ, чуввос солмоқ.

ҚИЙШАЙМОҚ 1 Бирор томонга оғмоқ. *Девор қийшайиб қолибди.* ■ *Жангчилардан бири йўл буйида қийшайиб ётган симёғочга тахта қоқиб, кўмир билан ёзиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Сўлғин, сариқ ўт билан қопланган далада қоп-қора иккита танкини кўрди — бири қийшайган, иккинчиси эса тумшугини ерга қадаган.* Ойбек, Куёш қораймас. *Ноғорачилар ва чирмандакашлар терлаб-пишиб.. гоҳ қийшайиб, гоҳ кескин силкиниб чаладилар.* Ойбек, Танланган асар-лар.

2 Бурилмоқ, ўгирилмоқ. *Сафар бўзчи остона ёнида маҳдумга қийшайиб қаради.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

3 Эгриланмоқ, эгилмоқ, эгри-бутри бўл-моқ; тоб ташламоқ. *Тахта қийшайиб қолибди.*

4 *кўча с.т.* Нотўғри томонга оғмоқ. *Сизнинг Ёқубжонингиз ҳам, звено бошлиғи бу ёқда қолиб, агрономга қараб қийшайиб кетди-ку.* Б. Раҳмонов, Ҳасад ва муҳаб-бат. *Шундай пайтда бир-биримизга тир-гов бўлмасак, ҳар ким ҳар ёққа қийшайиб, иш ора йўлда қолиб кетади.* С. Маҳмамов, Катта рулда.

5 Асабийликдан табиий ҳолати, шакли ўзгармоқ, бурушмоқ. *Аламдан кўзлари қий-шаймоқ.* ■ *Саидий иш столи ёнига келиб ўлтирганида, юзининг томири тортишиб, башараси қийшайди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эл-ликбошининг лаблари алақандай ёмон қий-шайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Араз қилмоқ, тиртаймоқ. *Шу аҳволда пахта ундириб бўладими? Бугун биттаси қийшайса, эртага иккинчиси ноз қилса.* Ой-дин, Юрагида ўти бор.

ҚИЙШАНГЛАМОҚ 1 Ярашмайдиган қилиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қил-моқ, қийпангламоқ, жилпангламоқ. *Сора-хон.. Саидийга қараб.. бир қийшанглаш билан қўл узатди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 *с.т.* Безангламоқ, чўчиб кетмоқ. *Терим машинаси деса, қийшанглайдиган бўлиб қо-либсан, бу қилиқ қаёқдан чиқди?* С. Аҳмад, Ҳодивой.

3 *кам қўл.* Сал қийшайиб юрмоқ, оқсоқ-ланмоқ.

ҚИЙШАНҒИ *салб.* Ярашмайдиган қи-лиқлар, ҳаракатлар, ноз-ишвалар қилади-ган; танноз, серқилиқ. *Қийшанғи аёл.*

ҚИЙШИҚ 1 Тепага йўналиши тўғри эмас, бирор томонга оғган; қийшайган. *Қий-шиқ столба. Қийшиқ девор. Қийшиқ чинор.* ■ *Уртаси букчайиб кетган стул устидаги қий-шиқ шамдонда шам ёниб турарди.* «Саодат». *— Ҳу анови қийшиқ ўсган юлғунни кўряписми?* — *шивирлади у.* — *Ушандан сал юқорида.* С. Анорбоев, Оқсой. *Паранжини қийшиқ ёпи-ниб, кампир кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Паст, баланд ва қийшиқ уйлар ора-сида режа билан солинган чиройли оқ имо-ратлар учрар эди.* А. Қаҳҳор, Картина.

2 Йўналиши бирор томонга ёки ҳар ик-ки томонга бурилган; эгри, қинғир. *Тор, қийшиқ кўчалар адашиб қолиб, Илондек ўр-малар паршон тунда.* Х. Даврон, Тунги боғ-лар. *Янги моделнинг сифати бузилди: бири-нинг чоки қийшиқ, иккинчисининг дастаги паст.* «Муштум». *..қўлига қийшиқ калтак ушлаган С. Сиёев.. охират кунидан ваъз ай-тарди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Жойлашиш, туриш ҳолати тўғри, меъ-ёрий эмас. *Башаранг қийшиқ бўлса, ойнадан ўпкалама.* Мақол. *Оғзи қийшиқ бўлса ҳам, боининг ўғли гапирсин.* Мақол. ■ *Серсоқол, тўла юзга, бир кўзи қийшиқ киши мулоим товуш билан деди..* Ойбек, Куёш қораймас.

Сен бирон кўйлакнинг ёқасини қийшиқ қадаб кўйсанг.. жавобгар бўламиз.. А. Қаҳҳор, Асарлар.

4 *кўчма кам қўлл.* Ҳақиқатга тўғри келмайдиган; нотўғри, хато. *Мурзин Элмуроднинг адолатли огоҳлантиришидан қийшиқ хулоса чиқара бошлади.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИЙШИҚ-ТУЙШИҚ *шв.* Қинғир-қийшиқ. *Санам кўрсаткич бармоғи билан деразанинг пастки ойнасига қийшиқ-туйшиқ чизилар тортиди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқарнинг «қийқ»қа ўхшаш овозини билдиради.

ҚИЙҚАНГЛАМОҚ *шв.* Қийшангламоқ, қийпангламоқ. *Қўллар интиқ қилиб бизни, Қийқанглаган шоҳнинг қизи.* «Муродхон».

ҚИЙҚИЛЛАМОҚ «Қийқ-қийқ» товуш чиқармоқ, қийқирмоқ. *Хўроз қийқиллаб қочди.*

ҚИЙҚИМ 1 Қийиб ишланган нарсалар чиқиндиси, қийинди. *Қоғоз қийқимлари.* ■ *Бу аёлнинг ташаббуси билан электр тикув машиналарига «кўчиб юрувчи линейка» ўрнатилди. Бу — қийқимни камайтиришда муҳим омили бўлди.* Газетадан.

2 Газмолнинг бичиқдан ёки савдодан ортган бўлаги; лахтак.

3 Бир парча, қийтиқ жой. *Қийқим ер.* ■ *Гектарларнинг тўла бўлишига, карта четларида қийқим ва туморчалар қолдирмасликка катта эътибор берилди.* Газетадан.

ҚИЙҚИНДИ *айн.* қийқим 1, 2. Газмол қийқиндилари. ■ *Менинг уйимда ҳар хил қийқиндилар бор, ўшани олиб келаман-да, костюмчалар тикамиз.* Н. Назаров, Замон. *Ёнида турган оқ халтадаги ҳар хил қийқиндилар орасидан румолчадек лахтакни олиб, қизига берди.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

ҚИЙҚИРИШ 1 Қийқирмоқ фл. ҳар. н.

2 *айн.* қийқирмақ. *Ҳазабланган кучукларнинг вовуллаши, томошабинларнинг қийқирishi кўкни қоплайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЙҚИРИШМОҚ Қийқирмоқ фл. бирг. н. *Болалар қийқирishi, қувлашиб ўйнардилар.* ■ *Фуломжон ҳар гурзи урганда, тоғ палахса-палахса бўлиб ағдарилар, одамлар қийқирishi, юзуришиб ташишар эмиш.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИЙҚИРИҚ 1 Кучли тарздаги, бетартиб қичқирмақ, шовқин, қий-чув. *Фақат ич-*

каридан мастларнинг қийқирмақлари, аллакимнинг бўғиқ алёри эшитилади. Ҳ. Фулом, Машғал. «Арава пойга»нинг гумбури, аравакашларнинг қийқирмағи.. билан туй карвони бораркан.. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қўллаб-қувватловчи, олқишловчи ялпи овоз; ҳайқирмақ, қичқирмақ. *Шодлик қийқирмақлари. Туйчиларнинг қийқирмақлари.* ■ *Залда олқишлар бўрони кутарилиб, «Яшасин Юсуфжон қизиқ!», «Яшасин ўзбек санъати!» деган қийқирмақлар эшитилди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Пуч қийқирмақча учмаслик, шов-шувга сабаб бўладиган ғаройиботлар кетидан қувмаслик керак.* Газетадан.

3 Баъзи парранда, қушларнинг «қийқ» деганга ўхшаш кучли товуши. *Қайси бир унғурдан йиртқич қушнинг қийқирмағи эшитилиб, акс садо беради.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Турналарнинг ўйчан қийқирмағида мудраган ойдin кечалар бошланди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ҚИЙҚИРМОҚ 1 Томоқдан қаттиқ, баланд овоз чиқармоқ, ҳайқирмақ, қичқирмақ. *Халқ кулади, олқишлайди, қийқиради.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Заргаров қийқирмақ кулди, чапак чалди ва бунга ҳам қаноат қилмай, ўрндан туриб, ўйинга тушди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ишдан қайтган чоғида Қийқиради ўғилчам.* Ё. Мирзо.

2 *айн.* қийқилламоқ.

ҚИЙҚИРОҚ Бўлар-бўлмасга қийқираверадиган, ҳайқираверадиган; бақирмақ. *Қийқирмақ одам.*

ҚИЙҚИРТИРМОҚ Қийқирмақ фл. орт. н. *Хўрозни қийқиртириб сўймоқ.* ■ *Кимдир йўлакда кўринган қизлар ва жувонларни қийқиртириб қувади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЙҚИЛЛАМОҚ *айн.* қийқилламоқ. *Бургут чаппар уриб, қийқиллаганча айланиб келди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚИЙҚИР Тумшуги калта ва қайрилган, асосан, унча йирик бўлмаган қуш, паррандаларга овга солинадиган соҳибчангал йиртқич қуш; қирғий. *Ойсулув қийқирнинг чангалидан қутулган каптардай, Сувонжоннинг қучоғидан отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қийғир бурун, қийғирбурун Қийғир тумшугига ўхшаш, пастга томон қайрилган бурун. *Салтанатнинг йигити келишган, қийғир бурни чехрасига аллақандай жасорат бағишлаган.* О. Ёкубов, Бир фельетон қиссаси.

Кийғир қараш қилмоқ Ўқрайиб қарамоқ. *Йулда кета туриб, Болта акамиз бир қийғир қараш қилиб қўйдилар.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.

КЙЙҒОС 1 Ҳаммаси бараварига, ёппасига, шифа. *Чигит қийғос ундириб олинди. Ғуза қийғос шоналади.* ■ *Нариги қирғоқдаги мевазорларда ўрик, олча, олма, шафтолилар қийғос гуллаб ётибди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *..Тангри қачонлардир тилиннга эккан Сўзлар гуллаёттир қийғос ва қийғос.* Э. Шукур, Ҳамал айвони.

2 Айни, авжи. *Мана, қийғос пишиқчилик, лекин ошхоналарда сабзавотдан таомлар тайёрланмади.* Газетадан.

3 шв. Жиддий равишда, қаттиқ. *Ҳа, айтгандай, бир куни Ҳайдар ҳожи билан қийғос уришди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 кам қўлл. Шовқин-сурон, чуввос. *Уйда ҳеч вақт кўрилмаган, ваҳимали бир қийғос кўтарилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўчадан қийғос ва говур-ғувур товуш эшитилиб, эр-хотиннинг суҳбатини тўхтатди.* С. Айний, Қуллар.

КЙЙҒОЧ 1 Қисик ёки сузуқ (кўз ҳақида). *Бели бурма камзулининг ичида баланд кўкси бетоқат тўлқинланиб, қийғоч кўзларида олов ёнарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Кўзини қийғоч қилмоқ Кўзини қисиб ёки сузиб қарамоқ. *-Вой, менга қара, - деди Шодимат, кўзларини қийғоч қилиб, қошини чимириб.* А. Муҳиддин, Ошналар. **Қийғоч қарамоқ (ёки боқмоқ)** айн. қия қарамоқ (ёки боқмоқ) қ. қия. *Муздек сойга туш уриб, Узоқ учар қалдирғоч. Гоҳ қилиб баланд парвоз, Пастга боқади қийғоч.* Файратий.

2 Нафис қия тушган (қош ҳақида). [Фотограф] *Объективни.. хушрўй, қийғоч қош қизга қаратди.* Газетадан.

3 айн. қия, қияма. [Ҳасанали] *Даричани нариги уйдан қараганда киши кўринмаслик қилиб қийғоч очди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Онахон] *Икки қўлини палтосининг қийғоч чўнтагига солиб.. ерга тикилди.* А. Мухтор, Опа-сингилар. *Қоп-қора чайир юзидан, иягидан қийғоч кетган пичоқ узидан, айёр кўзларидан ёш боши билан кўлни кўрганлиги билиниб турарди.* А. Мухтор, Туғилиш.

КЙЛ 1 От ва баъзи бошқа ҳайвонлар думи ёки ёлининг ҳар бир толаси; умуман, жун, соч, мўй ва ш.к. нинг толаси. *От думи-*

нинг қили. Қил элак. Қил тузоқ. Арғамчига қил қувват. Мақол. ■ *Очлининг от қилидай қайсар, қўнғиртоб сочлари дўппи четидан қайрилиб чиқиб турар.. эди.* П. Қодиров, Уч илди.

2 с.т. эск. Мусиқа асбобларининг тебранганда овоз чиқарадиган ипи; тор. [Гуландомнинг] *Бармоқлари дутор қилларида моҳир ўйнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ораларидан қил (ҳам) ўтмайди Ўта сирдош, жуда яқин дўст. *Иккалалари ораларидан қил ўтмайдиган дўст эдилар.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Ҳамирдан қил сургундай қ. хамир. Юрагига (ёки кўнглига) қил сифмайди* Кўнгли ғаш, хафа, диққат. [Холисхон:] *Қичқирма, юрагимга қил ҳам сифмай қолди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Қил (нинг) устида** Жиддий хавф остида; жар, ҳалокат ёқасида. *Операция оғир бўлди. Беморнинг ҳаёти қил устида.* Ж. Саримсоқов, Шифокор. **Қилдан қийиқ ахтармоқ қ. қийиқ 1** 5. **Қилни қирқ ёрмоқ (ёки айирмоқ)** 1) синчковлик билан текширмоқ; йўлини, тадбирини, сабаби ва ш.к. ни топмоқ. *Бу ишга бутун шаҳар ҳайрон. Қилни қирққа ёрадиган донолар ҳам бир нарса тўқий олмайдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) турлича ёки ўзи хоҳлаганича талқин қила олмоқ (шариат ҳақида). *Шариат қилни қирққа айиради, деган сўз тўғриси ўхшайди, дўстим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛВИР Алдам-қалдам, қалб, нопок иш қиладиган; алдамчи, фирибгар, қаллоб. *Бойнинг қилвир тарозибони ҳам минг хил найранглар билан ҳар бир қанор нахтадан бир неча қадоғини уриб қолар эди.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *Биласизми, ўша эски, қирпи, қилвир Боймат бунинг ҳам чорасини алақачон топиб қўйган.* К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.

ҚИЛВИРЛИК 1 Қилвир эканлик. *Унинг қилвирлиги ҳаммага маълум.*

2 Алдам-қалдам, қалб иш, хатти-ҳаракат; қаллоблик. *Агар улар [Тешабойлар] бу сирларни ўлиб-тирилиб яшираётган бўлсалар, балки бунда бир қилвирлик бордир?* М. Исмоилӣ, Фарғона т. о. *Упайтлари эшитиб комбинатида турфа қилвирликлар билан мўмай даромад топиш одатий ҳол эди.* А. Ибодитов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ҚИЛДАЙ 1 Қилга ўхшаш, қилга тенг келадиган.

2 кўча Озгина, кичкина, заррача, қилча. Буни қаранг: қилдай жони қолибди-ю бу бечоранинг! М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚИЛДИРМОҚ Қилмоқ фл. орт. н. *Иш қилдирмоқ. Овқат қилдирмоқ. Томоша қилдирмоқ.* ■ Гулнор бу ерга келса, Нури ҳаргал бирон юмуш қилдирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЛИЧ 1 Бир тигли, ғилоф (қин) билан ёнга осиладиган, чопиш, санчиш билан ёвга шикаст етказиладиган қурол. *Ўткир қилич. Учи қайрилган қилич. Қилич яланғочламоқ. Қилични қиндан суғурмоқ. Қилич солмоқ. Қилич билан урмоқ.* ■ Мудофелар қўлларидаги милтиқ, шашвар, ойболта, қилич ва найзалари билан тизилишиб олдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қилич уйнатмоқ (ёки кўтармоқ) Қилич билан таҳдид қилмоқ. *От устида қилич уйнатган Тўхтасин ўз йигитлари билан босиб киради. К. Яшин ва М. Раҳмон, Сирдарё.* **Қиличдан ўтказмоқ** (ёки кечирмоқ) Қилич солиб ўлдирмоқ, қирмоқ. *Паризодни, хонни ҳам, Икки номард жонни ҳам Қиличдан ўтказмоққа.. Ҳозир эди шул замон. Ҳ. Олимжон. Ушбу фармонимизни олган он, дарҳол ўн беш ёшдан то етмиш ёшгача бўлган қипчоқ эр зотини қиличдан кечиргайлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қиличдан қон томадиган айн. қамчисидан қон томадиган қ. қамчи.* Бу ерда Шўрога қарши исён чиқариш у ёқда турсин, қиличдан қон томадиган беш-ўнта маслакдош ҳам топилмади. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Қилич (эркаклар исми).

ҚИЛИЧБОЗ Қилич ишлатишни, қилич билан жанг қилишни яхши билладиган киши. [Навоий:] *Бу қайси Турдубой? Ҳалиги донғи кетган жангчими? [Жалолiddин:] Ҳа, бутун насли жанг майдонида ўтган донгдор қиличбоз. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ҚИЛИЧБОЗЛИК 1 Қилич ишлатиш маҳорати, санъати. *Қиличбозликни ўрганмоқ. Қиличбозлик машқи. Қиличбозлик санъати.*

2 Қилич ишлатиб қилинадиган жанг. *Ён томондан бостириб келган бир тўда мўғул аскарлари Темур Маликка уларнинг саркардаси билан қиличбозлик қилишга халал берди. М. Осим, Темур Малик.*

3 *спрт.* Муайян қоида асосида тигли спорт қуроллари воситасида яккама-якка ўтказиладиган мусобақа. 1937 йилдан қи-

личбозлик бўйича жаҳон чемпионати ўтказиб келинади. «ЎзМЭ».

ҚИЛИЧБОҒ Қилични осиб юриш учун мосланган тасма.

ҚИЛИЧДАЙ, -дек 1 Қиличга ўхшаган, қилич сингари ярқироқ, ўткир, кескир. *У [Элмурод] беихтиёр осмонга қаради ва денгиздай қорайган осмонда қиличдай уйнаган прожектор ёғдусини кўриб, кўнгли яйраб кетди. П. Турсун, Ўқитувчи. Арра ҳам қиличдеккина экан. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.*

2 *кўча* Қадди-қомати келишган; тик, тетик. *Иккала қизимни чиқарганман, бунга [Хожарга] қиличдай бир йигит топиб, ичкўёв қиламан. А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. Бир ойнинг ичида Алижон илгариги ортиқча гўшларини йўқотиб, қиличдек бўлди. Мирмуҳсин, Чинқиш.*

ҚИЛИШ-ҚИЛМИШ кам қўлл. айн. қилмиш.

ҚИЛИҚ 1 Кишининг юриш-туришидаги, бошқалар билан муомаласидаги ўзига хос ҳаракатлари, хулқ-атвори. *Қилиғи иссиқ одам. Қилиғи совуқ йигит.* ■ Унинг қилиқлари ўзига жуда мос тушар, ҳатто қўли қаттиқлиги ҳам фазилатдек туюларди. Ф. Мусажонов, Пушаймон. -Кечирасиз! — деди ўз қилиғига уялиб, шолғомдай қизариб кетган Мастонова. Файратий, Йўқлов.

2 Файритабийи ёки ноҳўя иш, ҳаракат, одат ва ш.к. *Келишмаган қилиқлар.* ■ Зебиҳон шунақаям қилиқлар қилдики, Турсунбой анграйиб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. *Бунақа қилиқ Нишопурий жанобларидан чиқади. Мирмуҳсин, Меъмор. Фуқароларнинг кечаги қилиғи Султонали ҳожини телба қилиб қўяй деди. С. Сиёев, Аваз.*

3 Умуман, кишининг одати, расми. -Ҳали ҳам эски қилиғини қўймайди. Уйга чақириб, олдига дастурхон ёзмагунча, сув бермайди, — деди [Давлатёр]. П. Турсун, Ўқитувчи. *Келди қонли қиличин Кўтариб Туғлиқ. Бу ҳам чиқарди яна Кўп найранг, қилиқ. Файратий.*

ҚИЛКЎПРИК 1 қ. пулспрот, спрот. *Ҳўш, тақсир, ана энди, борингки, оқ қўчқорга миниб, эсон-омон қилкўприкдан ҳам ўтиб олдик. Ҳўш, ундан у ёғи жаннатми? П. Турсун, Ўқитувчи.*

2 *кўча* Жиддий хавф, ҳалокат. *Шу тобда қилкўприкнинг устида қилтиллаб турибмиз. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚИЛМИШ 1 Қилинган иш, ҳаракат, фаолият. *Ҳар ким ўз қилмишига қараб топади.* Мақол. ■ *Терговчи ўз қилмиши билан фахрлангандай, ҳаммага бир-бир қаради.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Унинг хафа бўлганини авзойидан, қилмишидан билиб бўлмайди.* Газетадан.

2 Ножўя иш, ҳаракат, қилғилик. *Ўз қилмишига иқрор бўлмоқ.* ■ *Тоғамнинг қилмишидан номусларга ўлади киши.* А. Қаҳҳор, Янги ер. *Адолатли ҳукм чиқариш, гуноҳкорларни қилмишига яраша тўғри жазолаш.. осон иш эмас.* Газетадан.

Қилмиш-қидирмиш Ҳар ким ўз қилмишига яраша жазоланади, ёмонлик қилган ёмонлик кўради, маъносидаги ибора.

ҚИЛМОҚ 1 Бажо келтирмоқ, бажармоқ, ижро этмоқ, амалга оширмоқ. *Иш қилмоқ.* *Қиламиз десак иш кўп.* *Айтганингизнинг ҳаммасини қилдим.* *Билганингни қил.* *Куш уясида кўрганини қилади.* Мақол. ■ *Қиз томон, гарчанд тўйни бир йил кейин қилиш шарти билан бўлса ҳам, розилик берибди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

2 Баъзи отлар билан бирикиб, шу от англатган нарсани тайёрлаш, ҳозирлаш, пишириш маъносини билдиради. *Хамир қилмоқ.* *Гувала қилмоқ.* *Эшик қилмоқ.* *Пичоқ қилмоқ.* *Ром қиладиган уста.* *Ўтин қилмоқ.* *Нон қилмоқ.* *Шўрва қилмоқ.*

3 Бирор-бир ишга, лавозимга кўймоқ, белгиламоқ, тайинламоқ, лозим кўрмоқ, танлаб олмақ. *Вакил қилмоқ.* *Директор қилмоқ.* *Бўлим бошлиғи қилмоқ.* ■ *Қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз, лекин ҳосилот кенгашига раис қилсаларинг, куймайсизлар.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Биз Ҳомидбойни ўзимизга куёв ўғил қилишдан ҳеч бир монелик кўрмаймиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 ёрд. фл. өзф. Сўз ясаш учун хизмат қилади — от, сифат ва б. туркумга оид сўзлардан турли маъноли феъллар ясайди. *Томоша қилмоқ.* *Таклиф қилмоқ.* *Раиш қилмоқ.* *Эълон қилмоқ.* *Орзу қилмоқ.* *Зўрлик қилмоқ.* *Душманлик қилмоқ.* *Обод қилмоқ.* *Шод қилмоқ.* *Безовта қилмоқ.* *Саришта қилмоқ.* *Оҳ-воҳ қилмоқ.* *Лип-лип қилмоқ.* *Тақир-туқур қилмоқ.* ■ *Ўғрилиқ қилгани учун қўл кесилдир ва ё дорга осилдир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Яна бир марта опалик қилсангиз, деб маслаҳатга келган эдим.* Б. Раҳ-

монов, Юрак сирлари. *Бўтабойга, колхоз мустаҳкам бўлади, деган гапнинг ўзи кифоя қилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор, чироқлари. *Йўғон киши, худди ғозга ўхшаб, «ғат-ғат-ғат» қилиб кулди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Боғлама вазифасида қўлланади. *Ўқитувчилик қилмоқ.* *Ўғлини муҳандис қилмоқ.* ■ *Сидиқжон ҳали бузилмаган тўқайнинг нариги томонида аравакашлик қилар эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мансур ҳам ўртоқлари билан шу майдонда футбол ўйнар.. қора кепкасини қошигача бостириб, дарвозабонлик қилар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ҚИЛПАНГЛАМОҚ 1 айн. қийшангламоқ 1, 2. [Мунаввар] *Бир вақтлар Йўлдош олиб келган шоҳи-атласларни кийиб, тилла болдоқ, ёқут кўзли узукларни тақиб, ўзини кўзуга солиб, хўп қилпанглаган.* С. Анорбоев, Меҳр.

2 айн. қилпилламоқ 2. *Олахўжа махсум камбағалдан кўтарилган бир киши олдида «қариндошим», деб қилпанглашга мажбур эди.* П. Турсунов, Ўқитувчи. *Пошша хола гавдасига ярашмаган қилиқ билан қилпанглади.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҚИЛПАНҒИ айн. қийшанғи.

ҚИЛПИЛЛАМОҚ 1 Ноз-ишвали ёки ажиб ҳаракатлар қилмоқ, ликилламоқ, жилпангламоқ. [Қори:] *Унинг ўрнида сиз бўлсангиз-у, кўз олдингизда боши очиқ бир жувон қилпиллаб юрса.. Э, содда экансиз, ука! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 кўчма Лаганбардорлик қилмоқ, атрофида парвона бўлмоқ.

ҚИЛТ: қилт этмоқ 1) билинар-билинамас қимирламоқ, кўзғалмоқ, қимир этмоқ. *Ҳаво дим.. яроқлар қилт этмасди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Саҳро йўли, саҳро табиати, саҳро жазираси бошланди. На дов-дарахт, на сув, на қилт этган шабада.* Ҳ. Назир, Газқайнар достони; 2) эшитилар-эшитилмас, кучсиз овоз чиқармоқ, секин шитирламоқ, тикирламоқ. *Ичкаридан қилт этган товуш эшитилмас, фақат эшик дарзидан узун йўлакнинг ярмигача қинғир чироқ ёруғи тушиб турарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл. *Баширжон чойдан хўплади, оғзини чайгандек қилт этиб ютди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚИЛТАБ шв. Филай.

ҚИЛТАНГЛАМОҚ У ён-бу ёнга ташланиб ҳаракатланмоқ, юрмоқ. *Холиқбой ҳас-*

сасига тираниб, қилтанглаганича кичкина кўк дарвозага кириб кетди. С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИЛТАНОҚ 1 Балиқнинг игнасимон ингичка, узун суяги. - Бечоранинг томоғига балиқнинг қилтаноғи тиқилиб қолибди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Арпа, шоли ва ш.к. экинлар дон қобиғи учигадаги игнасимон узун қилча; қилтириқ, қилтиқ.

3 шв. айн. қилтириқ 2. Қизимнинг ишқи, киши қуриб кетгандек, шу қилтаноққа тушгани мени ич-ичимдан еб қўйяпти. И. Ҳамза, Ҳикоялар.

ҚИЛТИЛЛАМОҚ 1 Аранг қимирламоқ, жонсиз тебраниб турмоқ. У ғоз бўйнида ингичка бўйнида қилтиллаб турган бошини дадил ва бақувват тутишга тиришарди. Ойбек, Куёш қораймас. Ҳожия хола қилтиллаб келиб, Муҳаббатни бағрига босди. В. Ғофуров, Вафодор.

2 кўча Аранг жон сақлаб турмоқ. Шу тобда қилкўприкнинг устида қилтиллаб турибмиз! И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қимирламоқ, қалтирамоқ. Элгелди турган жойида қилтиллаб кетди, худди ўғридай, ён-берига аланглаб олди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚИЛТИРИҚ 1 от шв. Қилтаноқ. Унинг кўзлари.. бугдой бошогининг қилтириғи каби узун киприклар орасидан ўзига тикилган чиройли қора кўзлар билан тўқнашди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 сфт. Жуда ориқ. Қилтириқ бола. ■ Ашир мастикдан юмила ёзган кўзини йлтиратиб, ҳингир-ҳингир кула бошлади. У кулган сари қилтириқдай бўйнига калласи оғирлик қилиб, дам олди, дам орқасига оғиб кетарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЛТИҚ айн. қилтаноқ 1, 2. Ботир милтиқсиз бўлмас, Балиқ — қилтиқсиз. Мақол. ■ Бугдойлар ҳали пишмаган, бошоқларнинг қилтиғи энди-энди сарғая бошлабди. С. Нуров, Тоғдаги дарё.

ҚИЛТОМОҚ с.т. 1 Қизилўнғачнинг яра ёки бошқа сабаб билан торайиб, овқат ўтмай қолишидан иборат касаликларнинг умумий номи; рақнинг бир тури. Эр-хотиннинг кўз ўнгига қўшнилари Жўрабек аканинг қилтомоқдан қийналиб ўлгани келиб, ваҳима тушди. Мирмуҳсин, Умид.

2 Шундай касаликка дучор бўлган киши.

3 кўча Кам овқат ейдиган, чимхўр одам. Ҳаёт.. бояйдаи қилтомоқ бўлиб утираверди, тўғриси, бу ноёб бахт унинг иштаҳасини бўғиб қўйган эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эмлашдан кейин, егани баданига юкмайдиган қилтомоқ биродарлари бирдан.. иштаҳага кирган эди. А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ҚИЛУҚОЛ, қийлуқол [قىلوقال — гап-сўз, миш-миш, овозалар] Гап-сўз, гапириш; шовқин-сурон, жанжал-тўполон. Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг менинг аҳволима, Қатли бедонингдан энди қилуқол айлаб кетай. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҚИЛЧА 1 Қил с. кичр.

2 Озгина, кичкина, зарра(ча), қилдай. Унда қилча айб йўқ. Бу ишда қилча адашмоқ ҳам хавфли. ■ Рўҳим нича енгил тортсин, қилча дармоним йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Салимбойвачча, қилча шубҳаланманг. Ойбек, Танланган асарлар. Кўнглининг нозиклиги қилча бўлурми, ҳай-ҳай. С. Зуннунова.

ҚИЛЧАЛИК с.т. Қилча, озгина.

ҚИЛЧИЛВИР Қилдан эшиб тайёрланган ингичка арқон, чилвир. Кейин эшагимнинг нўхтасига боғланган қилчилвирни оёғим остига босиб, тошга ўтирдим. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚИЛҚАЛАМ 1 айн. мўйқалам.

2 Ухшат одам, хаттот. Муҳаммад Юсуф-жон қилқалам баъзи зарур мактублар, қасидалар, лавҳалар, қимматли қўлёзмаларнинг қалам ҳаққисини Муқимийнинг ўзига бериб, уни бу ишга қизиқтирмакчи бўлди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҚИЛҚИЛЛАМОҚ кам қўлл. Лиқ-лиқ қилмоқ, лиқилламоқ. Унинг помидордек оч қизил бағбақаси қилқиллаб турар, кўзлари кулгидан юмилиб кетган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Ёш бўлса ҳам, шўх, уйинчи қиз эканда, уйнаса, бутун вужуди симобдек қилқиллайди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚИЛФИЛИК Қилинган, содир этилган ноҳўя иш, ҳаракат. Қилфиликни қилиб қўйиб, тағин нега тилингни бир қарич қиласан. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. Қилфиликни қилганлар жавобини ҳам берсинлар. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИМИЗ Бия сутидан махсус идишларда бижғитиш йўли билан тайёрланадиган, енгил кайф берувчи, шифобахш ичимлик. Да-

ла ҳавоси, қимиз, кўкаламзор — дардимга нақ даво. Ойбек, Танланган асарлар. Корсондаги қимиз тугаб, шўрва ҳам ичилди. А. Қодирий, Ўттан кунлар.

ҚИМИЗАК айн. нордон. Қимизак олма.

ҚИМИЗХҲҮР Қимизни кўп ичадиган, қимизни яхши кўрадиган. Қимизхўр одам. ■ Чипта соябонли извош тагида бош остига тўқим қўйиб ётган йилқичилар оқ уйдаги қимизхўр бўз болаларнинг шовқинига ухлашолмайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚИМИЗХҲҮРЛИК Мириқиб, тўйиб қимиз ичиш. Тунов кун тоққа қимизхўрликка чиқдим. Н. Ёқубов, Хаёлимдаги қиз. Утовларда қимизхўрлик қилганимизда, Тухтағул қўшиқларини жон қулоғим билан тинглаганман. Ҳ. Нурий, Улуғ оқин.

ҚИМИР: қимир этмоқ Билинар-билинамас, озгина қимирламоқ, кўзғалмоқ, ҳаракат қилмоқ. Утап ҳар қанча жон куйдириб гапирса ҳам, кўчани қоплаган оломон қимир этмади. Ҳ. Фулом, Машғал. Раҳим миқ этмай қармоққа кўз тиккан, қармоқ эса қимир этмасди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. От, тўрт оёғи ерга михлангандай, қимир этмасди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИМИРЛАМОҚ 1 Секин-аста ёки ғимир-ғимир ҳаракат қилмоқ, у ён-бу ён бориб-келиб, силкиниб турмоқ; тебранмоқ. Шамол бўлмаса, дарахтнинг боши қимирламайди. Мақол. ■ Қурбон ота чўкка тушган, икки қўли тиззасида, худди сурат олдираётгандай ҳеч қимирламайди. А. Қаҳҳор, Тўй. Шу вақт тахмонга осилган киртўш ўз-ўзидан қимирлагандай бўлди. А. Қодирий, Ўттан кунлар. Умурзоқ ота ана шу хаёллар билан экан, икки қармоқ бирин-кетин қимирлаб қолди. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Жойидан кўзғалмоқ, жилтмоқ, силжимоқ, нари кетмоқ. Шу жойдан қимирлама. Бемор олдидан қимирламай ўтирмоқ. ■ «Ғир» этган шамол йўқ, от-арава кўтарган чанг, ҳавода узоқ вақт қимирламай туриб қолар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Иш, ҳаракатда бўлмоқ, чалишмоқ; юрмоқ; тезроқ қимирланг, кеч қоляпмиз. Қимирлаган қир ошар. Мақол. ■ Йигирма учта машинамиз бўлса-ю, шундан бор-йўғи тўрттаси қимирласа-я! «Муштум».

4 Бирор иш-машғулот билан банд бўлмоқ, шу туфайли кун кечирмоқ, тирик-

чилик қилмоқ. Раҳматлик бувам ўлганларидан кейин самовар ўзимга қолди. Ёш бўлсам ҳам, чойхонада қимирлаб турибман. Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси. Мен ҳам, албатта, тек ўтирмай, кучим етганча қимирлаб турибман. Қурт тутамиз. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Жони бор одам қимирлаб туриши керак — унинг фалсафаси шу. Ҳ. Фулом, Машғал. Бе-е, менда нўлат нима қилади, тақсир. Эски тақалар, темир-терсақлар билан зўрға қимирлаб турибмиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қимирлаб қолди 1) қимирлаш ҳолати юз берди (қ. қимирламоқ 1). Одамларга жон киргандай, бир-бирларига жиммайиб, қимирлаб қолишди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ; 2) ҳаракатга тушмоқ, кўзғалмоқ; иш-фаолиятида жонланиш юз бермоқ. Нарх-наво қимирлаб қолди. ■ Муз кўчди, ўртоқ Сафаров, ўрта деҳқон қимирлаб қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Қимирлаган жон Тан-жони соғ, жони бор ҳар бир одам, инсон зоти. Қимирлаган жон йўқ эмиш. Беҳишдай бир олам эмиш. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Кечки куз бободехқонни жуда ташвишлантириб қўйди, қимирлаган жонда яхши ташвиш. Газетадан. Айниқса, йиғим-терим пайтлари қимирлаган жон борки, далада кўрмаса, кўнгли юланч топмас эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҚИМИРЛАТМОҚ Қимирламоқ фл. орт. н. Столни жойидан қимирлатманг. Бош қимирлатиб саломлашмоқ. ■ Тўнғак ёна бошлабди. Шу вақт тўнғак ичидан бир илон бошини чиқариб қимирлата бошлади. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚИМИР-ҚИМИР: қимир-қимир қилмоқ айн. ғимир-ғимир қилмоқ қ. ғимир-ғимир.

ҚИММАТ [а. قِيَمَات — бойлик, қиммат-баҳо нарса, қадрият; баҳо; қиймат] 1 Нисбатан ёки меъёр, мўлжалдагидан катта пул турадиган, нархи баланд. Қиммат мол. Қиммат буюм. ■ Қиммат бўлса ҳам, ноилож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади. Ойбек, Танланган асарлар. Шунақа қимматидан олмасдан, газмол олиб келсангиз-ку, бир хил қилиб тикиб берардим.. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Этигингиз қиммат, уста. Биз талабаларнинг қудратимиз етмайди. Мирмуҳсин, Меъмор.

Бир пулга (ёки пақирга) қиммат Ҳеч нарсага арзимайди. Бир пулга қиммат мато.

■ *Бир пақирга қиммат, ўткинчи икир-чикирлар учун жон куйдиради-ю, энг бебаҳо хазинасидан — саломатлигидан жудо бўлаётганини ўйлаб ўтирмайди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. **Қиммат бермоқ кам кўла.** Баҳо бермоқ; баҳоламоқ. *Дарҳақиқат, ўзаро битмас низоларнинг асли маъносини у яхши англаб таҳлил қилар ва дуруст қиммат берар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қимматга тушди** 1) мўлжалланганидан юқори нархга олинди. *Антибиотиклар микроорганизмлардан ҳосил қилиниши сабабли қимматга тушади.* «Фан ва турмуш»; 2) кўчма катта сарф-харажат, меҳнат ва ш.к. эвазига амалга ошиди, қўлга кирди; зарар келтирди. *Бу жанг бизга қимматга тушди, анча ўт очиш нуқталаримиз қуроллар ва солдатларимиз билан бирга яксон этилди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Масъул лавозимдаги ходим етти ўлчаб, бир кесмаса, унинг хатоси қимматга тушиши турган гап.* Газетадан.

2 айн. **қимматбаҳо** 1. *Олган совғам олтин узук, қиммат тош эмас.* Ғайратий. - *Сенга ҳам даркор, — деб дурур жавоҳир, қиммат тошлардан берди.* «Нурали».

3 кўчма Пулга, ҳеч нарсага сотиб олиб бўлмайдиган; баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. *Билим давлатдан қиммат.* Мақол. ■ *Гар дилингда ўйлаган орзуга етмоқг аста-санг, Қиммат умринг қилмагиш беҳудга бекор, ўқи!* Ҳамза. Унсин, ҳаммаси ортиқча нарса. Буларнинг ҳаммасидан менга бир эски дўппи қиммат. Ойбек, Танланган асарлар.

4 кўчма Мавқе, аҳамият даражаси. *Камида бир йилга сўз бериб қўйдим. Сўз олтидан қиммат-ку, ахир!* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Жиддий фикр, чинакам ҳиссиёт, самимият, юксак маҳорат — ана шулар шоирнинг бундан кейинги қимматини белгилаб беради.* «УТА».

5 Қиммат (хотин-қизлар исми).

ҚИММАТБАҲО [а. + ф. قیمت — баҳоси, нархи юқори, қиммат] 1 Катта пул турадиган, қиммат баҳога эга, қимматли. *Қимматбаҳо совға. Қимматбаҳо буюм. Қимматбаҳо тошлар.* ■ *Ҳоким супада ёнбошлаб ётган ерида тўрт бармоғи қимматбаҳо олтин узуклар билан безатилган чўзинчоқ панжасини узатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Самарқанд подшоҳига олтин-кумуш совғалар.. қимматбаҳо саруполар инъом қилдилар.* П. Қодиоров, Юлдузли тунлар. *Қимматбаҳо металлларга платина, палладий, осмий*

ва уларнинг бир-бирлари ва бошқа оддий металллар билан ҳосил қилган қотишмалари кирди. «Фан ва турмуш».

Қимматбаҳо (ёки қимматли) қоғозлар Уз эгасига мулкка эгалик ҳуқуқини ва даромад кўринишида муайян пул суммасини олиш ҳуқуқини берадиган пул ёки товар ҳужжатлари — акция, облигация, аккредитив, вексель, чек ва ш.к. *Ушбу Низом қимматбаҳо қоғозлар бланкаларини ишлаб чиқаришни лицензиялаш тартибини белгилади.* Газетадан.

2 кўчма Баҳоси йўқ, бебаҳо. *Қимматбаҳо, гавҳарга тенг сўзларингиз ярамга малҳам, дардимга даво бўлди.* «Шарқ юлдузи».

ҚИММАТЛАНМОҚ Нархи, баҳоси ошиб қиммат бўлмоқ. *Домлани бунчалик шоширган нарса.. бинокорлик материаллари кундан-кунга қимматланармикан, деб ўйлаши эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИММАТЛАШМОҚ Тобора қиммат бўлмоқ, нархи, баҳоси ошиб, қиммат бўлиб бормоқ. *Ғарб мамлакатларида санъат асарларининг нархи ҳаддан ташқари қимматлашиб боряпти.* Газетадан.

ҚИММАТЛИ 1 Қиммат турадиган, қимматбаҳо. *Қимматли буюм.* ■ *Гўнг остидан сандиқ-сандиқ қимматли моллар, той-той газламалар ва бошқа қимматли нарсалар чиқа бошлаган.* С. Айний, Қуллар.

2 кўчма Баҳоси йўқ, бебаҳо, қадрли, азиз. *Оиладаги осойишталик — ҳар қандай бойликдан қимматлидир.* Газетадан. *Гулнорнинг бир табассуми унинг учун ҳамма нарсдан маънодор, турмушнинг ҳамма завқларидан улуг ва қимматли эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Кўп фойдали, жуда керакли. *Қимматли маслаҳат. Қимматли фикр. Қимматли маълумотлар.*

ҚИММАТСИЗ Ҳеч нарсага арзимайдиган; қадр-қиммати йўқ, қадрсиз. *Киши.. маданиятнинг ҳамма соҳаларида қимматсиз нарсалар билан қаноатланишга одатланиш билан ўзини ўзи қашшоқлантиради.* Газетадан.

ҚИММАТСИЗЛАНМОҚ кам қўлл. 1 Нархи, баҳоси пасайиб, арзон бўлиб қолмоқ, арзонлашмоқ.

2 кўчма Қадр-қиммати йўқотмоқ, қадрсизланмоқ.

ҚИММАТСИРАМОҚ Нархини, баҳосини баланд деб билмоқ, қиммат деб ҳисобламоқ. *Упальтони қимматсираб олмади.*

ҚИММАТФУРУШ [a. + ф. قیمت فروش — қиммат сотувчи] Бошқаларга қараганда баландроқ нарх билан сотувчи савдогар. Қимматфурушлар ғуш нархнини 40000 сўмга, ҳатто 38000 сўмга туширишди. Газетадан.

ҚИММАТЧИЛИК Нарх-наволар жуда ошиб кетган пайт ёки ҳолат. *Оқподшоҳ ҳаммани қирадиганга ўхшайди. Уруши қурсин! Очлик, қимматчилик.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИМОР [a. قمار — гардкам, таваккал ўйин] Пул ёки буюм текиби ўйналадиган ҳар қандай ўйин. [*Болтахўжа*] *Кўп баттол йиғит эди, баччағар. Табба!* Қиладиган иши бедана уриштириш-у, қимор ўйнаш эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Эшон «гардкам», деб ошиқ отадиларми-а? Булар қартада ўйнайди. Барибир қимор-да, қайтага, бу ёмонроқ. Ойбек, Танланган асарлар. — *Мени отам сингари дов тикмагани, қиморда ютқазмагани учун миннатдор эдим, — деди Ҳожиди хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИМОРБОЗ [a. + ф. قمارباز — қимор ўйновчи] Доим қимор ўйновчи, қиморга берилган одам. *Латиф гардкам қилган қиморбоздай, «шап» этиб кўкрагига урди.* О. Ёқубов, Ларза. *Миршаблар, қоровулар бостириб келиб. дўқ қилиб, қиморбозлардан бир неча сўмлаб ҷўтал ўтариб кетмоқда.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМОРБОЗЛИК 1 Қиморбоз эканлик. Унинг қиморбозлигини кўпчилик билади.

2 Қимор ўйини. *Беданабозлик эски вақт-да жуда кўп тарқалган қиморбозликнинг бир тури эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМОРХОНА [қимор + хона] Қимор ўйналадиган жой, хона. *Уларнинг бирдан-бир машғулотлари қиморбозлик бўлиб, қиморхоналари ҳам ўз тураржойларида.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Америкалик миллионер Дональд Трамп қурувчи оиласидан чиққан, эндиликда — унча қиморхона ва кўплаб меҳмонхоналар эгаси.* Газетадан.

ҚИМРОН Туя сутидан тайёрланадиган шифобахш ичимлик; қимизнинг бир тури. *Ҳар бир қозоқнинг ўтовидида қимизи, қимрони ёки айрони доим осегилик туради.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚИМТАМОҚ шв. Ниқтамоқ. *Қурбон яна қишлоққа қаради-ю, ҳаёлида бу макон билан*

боғлиқ хотиралар ниш ёриб, отни қимтади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҚИМТИ: қимти лаб Юмуқ, жуфтлашган лаб. *Мана, новотим, сен ухлаб ётибсан: қимти лабларингда ингичка кулги.. Қуёш нурларига фарқ ботибсан.* Ф. Фулом.

ҚИМТИЛМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Зебихон опа, Гулнорни кўрдингизми? Зебихоннинг лаблари қимтилди. Жавоб бермади.* С. Зуннунова, Гулхан. *Акамнинг туташ қошлари чимирилиб, лаблари қимтилди.* М. Мансуров, Ёмби.

2 Қанот силкитиб ёки хужумга тайёрланиб ҳаракатга келмоқ, талпинмоқ. *Қарчиғайдай қимтилиб, Итолғидай интилиб.* «Хушкелди».

3 айн. қимтинмоқ 2. *Ойтўти онасининг уялиб, қимтилишига қарамай, Қаримнинг олдига бошлаб келди-да, таништирди.* Ойдин, Фонарь тагида.

ҚИМТИМОҚ 1 Лабларни бир-бири ёки тиши орасига олиб қисмоқ, йиғиштирмоқ. *Мунисхон тиниқ қизил лабларини қимтиб, кулиб юбормасликнинг эҳтиётини қилади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Олахўжа лабини қимтиб, муштини мош-гуруч соқолли иягига тираб, бир нафас ҳаёл сурди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ойна опа зинадан тушиб, уч одимча босди-да, настки лабини қимтиб, тўхтади.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

2 Лаблари билан қисмоқ, чимтимоқ. *Бурхон опа.. мўйловини лаблари билан қимтиб сукут қилар, гўё хатнинг давомини кутар эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. [*Қуён*] *Жилгага келиб, сув ичди ва кўм-кўк майсаларни қимтий бошлади.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Қисмоқ, силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Шоқир ака ўрндан бир қўзғалиб, тиззасини қимтиб, чопонининг барини қистириб оиди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар. — *Отасининг оти нима эди? — дея Ойимхон Гулсумга бурилган эди, у эса кифтини қимтий. — Сиз билмасангиз, мен қаёқдан билай? — деди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Ўзини қимтимоқ Қимтинмоқ, тортиниб турмоқ, ийманмоқ. *Келганингиздан бери ўзингизни қимтиб, ёзилиброқ гапиришмайсиз.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИМТИНМОҚ 1 Қимтимоқ фл. ўзл. н. *Чоқарнинг.. ҳамиша ҳазил-мутойиба илашиб турадиган юпқа лаблари асабий қимтинган эди.* С. Сиёев, Аваз.

2 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга бо-тинолмай, истиҳола қилиб, тортиниб тур-моқ; ийманмоқ, тортинмоқ. *Ҳамида қимти-нибгина деди: -Тоҳир туғрисида маслаҳат-лашмоқчи эдим. Ҳ. Назир, Онажонимиз. Ҳаёт.. қимтиниб, тортиниб, онда-сонда бир кесим қовун олади-да, бир тишлаб, яна.. қай-тариб қўлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Силқинмоқ, қимирламоқ, тебранмоқ. *Аҳмедов ўтирган жойида бир қимтиниб ол-ди-да, сўз бошлади. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Бақоев.. Мирҳайдаровага тикилди, нимадир демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлади, қимтинди, қизарди ва бошини қуйи эгди. С. Абдуқаҳҳор, Олдин ўзинга боқ, сўнг ноғора қоқ.*

ҚИМЧИМОҚ шв. Сикмоқ. *Қайишқоқ ўтин болтани қимчиб қолибди. Иш билан пишмаган ношуд арзанданинг калласи ши-шибди. Ё. Шукуров, Она меҳри. Бош, кўр-саткич бармоқлари билан иягини маҳкам қимчиб сидирди-да, қиз юзига тараддулани-би қаради. М. Исмоилий, Барҳаёт қиз.*

ҚИН I I Пичоқ, қилич каби қуроллар солиб қўйиладиган ғилоф. *Пичоқ қини. Бир қинга икки қилич сиғмас. Мақол. Яхши гап билан илон инидан чиқар, Ёмон гап билан пичоқ қинидан чиқар. Мақол. ■ Диловаршоҳ қиличчини қинидан суғуриб, қизга хужум қил-моқчи бўлди. С. Айний, Дохунда. Ҳар бир маҳбус, қинда ётган даҳшатли тўппончадан ўз пешонасига ўқ узилаётгандек, ваҳимага тушиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Тугунакни ўраб турувчи баргсимон қобиқ, куртақ, ғилоф. *Довучча қинидан чи-қибди. ■ Баҳор эди.. Уриқлар гулини тўккан, ғуралар қинидан чиқиб, киши еса маза то-падиган бўлиб қолган. Ойдин, Садаганг бў-лай, командир.*

Кўзи қинидан чиқмоқ Кўзи олайиб кет-моқ, кўзи ола-кула бўлмоқ. *Даҳшатли ха-барни эшитган Махдумнинг кўзлари қинидан чиқиб кетаёзди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ҚИН II Қизлик пардасидан бошланиб, бачадон бўйни ёпишадиган жойда тугай-диган найсимон, мускулли эластик аъзо.

ҚИНҒАЙМОҚ 1 Бирор томонга оғиб турмоқ, қийшаймоқ, энкаймоқ, оғмоқ. *Нарвон қинғайиб турибди.*

2 Кўзини ғилай қилиб қарамоқ, ғилай-ланмоқ. *Кўзи қинғайиб кетди.*

Қинғайиб қарамоқ 1) кўз қири билан қарамоқ; 2) *кўчма* қинғир қарамоқ, кўз олайтирмоқ,

3 *кўчма* Туғри йўлдан озмоқ, чекинмоқ, оғмоқ.

ҚИНҒИР 1 Туғри чизиқ бўйлаб йўнал-маган; эгри, қийшиқ. *Қинғир ёғоч. Қинғир девор. Хатти қинғир ёзмоқ. ■ Фуқаро уйла-ри чўзилган қинғир кўчанинг бошида арава сиғадиган катта, бўёқли дарвозага кириш-ди. Ойбек, Навоий.*

2 *кўчма* Қаллобликка, хиёнатга асос-ланган; қалб. *Қинғир мақсад. Қинғир қадам. Қинғир ҳаракат. Қинғир юрак одам. Қин-ғир ишнинг қирқ йилдан кейин ҳам қийиғи чиқади. Мақол. Дили қинғирнинг тили қин-ғир. Мақол. ■ Болага нисбатан.. бефарқ қараш хунук оқибатларга олиб келди: Ма-лик қинғир йўлга кириб кетди.. Газетадан.*

Қинғир қарамоқ Ёмон кўз билан қара-моқ; нотўғри муносабатда бўлмоқ, ён-дашмоқ. *Қинғир қўл ёки қўли қинғир айн. қўли эгри қ. эгри. Олмоқ бўлиб магазиндан шоколад пича Қўли қинғир сотувчига дуч келдик кеча. Т. Ражабий, Нархи папкада. Қинғирига олмоқ айн. қинғирликка олмоқ қ. қинғирлик. Мусанинг гапи тугамасдан Тўл-бош қинғирига олди-кетди. Н. Фозилов, Оқим.*

ҚИНҒИРЛИК 1 Қинғир ҳолат. *Йўлнинг қинғирлиги.*

2 Қинғир иш, хатти-ҳаракат. *Афсуски, қинғирликнинг қийиғи очилгандан кейин бу оила остига сув кетгандай бўлди. «Муш-тум». Не-не қинғирликларни қилиб, устига-устак, бунчалик иззат-нафсимга теккани жуда алам қилди. М. Жура, Изтироб.*

Қинғирликка олмоқ айн. эгриликка олмоқ қ. эгрилик.

ҚИНҒИР-ҚИЙШИҚ 1 Ҳамма ери қин-ғир, эгри-бугри. *Қинғир-қийшиқ девор. Қин-ғир-қийшиқ йўл. Қинғир-қийшиқ ёзмоқ. ■ Ҳар қадамда қинғир-қийшиқ муюлишлар дуч келаверди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

2 *кўчма* Нотўғри, қинғир. *Шаҳарни бе-дарвоза, деб эгри юрибди, қинғир-қийшиқ ишлари кўп. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

ҚИПИК 1 Ёғоч, темир каби нарсалар-ни арралаганда ёки эговлаганда ҳосил бў-ладиган майда заррачалар. *Ёғоч қипиғи. Те-мир қипиғи. ■ Чиптанинг устидан қипиқ солса, ҳам юмшоқ, ҳам иссиқ бўлади. С. Анорбоев, Директорнинг даъвоси.*

2 Шоли, бугдой, жўхори каби донларни тозалоганда, туйганда, уларнинг қобиғидан

ҳосил бўладиган тўпон. *Мен крахмал ўрнига гуручдан чиқадиган қипиқни ишлатмоқчиман.* Ойдин, Сухбати жонон.

ҚИПЧОҚ 1 Кўчманчи туркий халқнинг номи (қ. қипчоқлар).

2 Шу халқ, миллатга мансуб. *Қипчоқ тиллари.*

ҚИПЧОҚЛАР 1 11–15-асрларда Урал-бўйи ва Волгабўйи даштларида ва ҳозирги Қозоғистоннинг марказий ва ғарбий қисмларида яшаган, кейинчалик бошқа худудларга ҳам тарқалган кўчманчи туркий халқ.

2 Ўзбек халқи этник таркибидаги асосий уруғ-қабилалардан бири.

ҚИП-ЯЛАНҒОЧ 1 Ҳеч қандай кийим киймаган, мутлақо яланғоч, яп-яланғоч. *Қип-яланғоч бола.* ■ *Қизлардан уч-тўрттаси.. шарт-шурт бир-бирининг яланғоч этига уришиб, шартак олишдилар.* *Қип-яланғоч қизлар орасида кулги бошланди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Ҳеч нарса ўсмаган, дов-дарактсиз, иморатсиз. *Қип-яланғоч қақирда қизларнинг ўзи қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Биронта ҳам барги йўқ, барги батамом тўкилган. *Қип-яланғоч дарахт.*

4 *кўчма с.т.* Ҳеч нарсаи йўқ; шипший-дам, қашшоқ. *Қип-яланғоч уй.*

ҚИП-ҚИЗИЛ 1 Жуда қизил, чўғдай қизил. *Қип-қизил қон.* *Қип-қизил олма.* *Қип-қизил гилам.* ■ *Жарнинг ҳар иккала ён-бошини қип-қизил лолалар гиламдек қоплаган.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Эшикни икки юзи қип-қизил.. бир жувон очди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 *кўчма с.т.* Бутунлай, мутлақо, ғирт. *Қип-қизил саводсиз.* *Қип-қизил туҳмат.* ■ *Дехқон қип-қизил яланғоч, аҳволи танг.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қип-қизил жинни, овсар экансан!* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Бу ганни юрт эшитса, сизни қип-қизил ўғри дейди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Дехқон карамни шошиб пуллади-да, машинага чопди.* *Келса, Фозил қип-қизил маст ўтирибди.* С. Зуннунова, Одамлар орасида.

ҚИР 1 *геогр.* Атрофидаги ерлардан бироз кўтарилиб турган, ясси ёки салгина гумбазсимон баландлик, тепалик. *Қимирлаган қир ошар.* Мақол. ■ *Рўпарада Чатқол тоғлари, ундан берида эса, гўё тоққа чиқиш учун атайлаб ясагандай, бирин-кетин баландлашиб кетган гумбаз-гумбаз қирлар.*

П. Турсун, Ўқитувчи. *Тоғларда турли конлар, қирларда ғалла беҳад.* Ҳабибий.

ҚИР 2 Қирра, зиҳ. *Деворнинг қири.* *Шишанинг қири.* ■ *Ўша шум хабар келган кунни остонанинг қирига тегиб синиб тушган эди.* Й. Муқимов, Ғалати одамлар.

Кўз қири билан Кўзнинг учи, бурчи билан, яъни юзни ўтирмай, кўз қорачиғини кўзнинг бурчига келтириб. *Кўз қири-ла севганига қарайди.* М. Алавия. *Қароллардан бири менга кўзининг қири билан Рўзимат чолни кўрсатди.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. **Кўз қирини ташламоқ** Кўз учи билан қарамоқ, назар солмоқ. *У [Ҳазрат-қул] эҳтиётлик билан кўз қирини ташлаб қўйди-ю, сузида давом этди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚИР 3 [а. قير – смола, қатрон] Қурилишда ишлатиладиган, бириктирувчи, ёпиштирувчи ашё, материал. *Султон Санжар Мурғоб дарёсига гиштин тўғон қурдирганда, қир ишлатган.* *Қир ғоятда мустаҳкам ашё.* *Янги мадраса пойдеворида қир солганман.* *Метин бўлиб кетган.* Мирмуҳсин, Меймор.

ҚИР 4 қ. қир(р).

ҚИРИЛИШМОҚ 1 Қирилмоқ фл. бирг. н.

2 Бир-бири ёки биров билан қаттиқ уришмоқ, жанжаллашмоқ. *Овсинлар роса қирилишди.*

ҚИРИЛМОҚ Қирмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Унинг қир-дала ерларида тобланган қорамғиз ва доимо қирилган тоза юзи кўз олдидан лип этиб ўтди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Зиёдагилга томоғи қирилиб, қуруқ йўталди, кўкрагини столга босиб, уйга толди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *-Илгари фақат селдан эмас, қурғоқчилик офатидан ҳам одамлар қириларди, экинлар нобуд бўларди.. – деди Бобоқул ота.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРИНДИ 1 Йўниш, рандалаш натижасида ҳосил бўладиган юпқа лента ёки қипиқ шаклидаги чиқит. *Ёғоч қириндис.* ■ *Коля гапга аралашмай, жингала-жингала қириндилар сачратиб, тахтача устидан ранда рутарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Михайлов рандалаётган темирдан чиққан қиринди пайраҳага ўхшаб буралиб.. ерга тушар эди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

2 Тери, ичак ва ш.к. ни қириб тозалаш натижасида ҳосил бўладиган чиқит.

Ичидан қиринди ўтмоқ 1) қаттиқ таш-вишланмоқ, талвасага тушмоқ. *Ичларидан қиринди ўтиб кетган.. бойларнинг.. мақтанишлари деҳқонларга қаттиқ дард қилди.* «Муштум»; 2) қаттиқ алам қилмоқ. *Почтачининг [мўйсафидларга] шалди роқ червонларни санаб бериб кетаётганини кўрган Бўрихўжанинг ичидан қиринди ўтмай қолмади.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚИРИШТИРМОҚ 1 Обдан қириб, қиртишлаб тозалamoқ ёки тўпламоқ. *[Жўраҳон] Енгини шимарди, белкуракни олиб, ажриқни қириштира бошлади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. *Қани энди, ўша кунларни мутлақо унутиб, хотирадан ўчириб, қириштириб ташлашнинг шложи бўлса!* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 *кўча с.т.* Борини йиғмоқ, тўпламоқ. *Қириштириб юз минг сўм амалладиқ.* ■ *[Мулладўст:] Мендақа мўмин-мусулмон бу дунё-у дунёни қириштирса чиқмайди.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚИРЛИК Қир жой, қир (қ. қир 1).

ҚИРМА: қирма чопиқ қ.х. Ёввойи ўтларни йўқотиш мақсадида ер бетини сидириб ёки юпқа олиб чопиш усули ва шундай чопиқнинг ўзи. *Ўзалар қирма чопиқ қилинди.*

ҚИРМАЧИ Қирма чопиқ қилувчи, чопиқчи. *Ишнинг ҳаммасини трактор қияпти. Фақат сувчи, баъзан қирмачиларгина кетмон билан ишлайди.* И. Раҳим, Ҳилола.

ҚИРМИЗАК [ф. قرمزىк — қизил рангли нарса] Қимизак, нордон. *Қирмизак олма.* ■ *Мана шу Наманганнинг олмасини, қирмизакни, балхи тутни.. борингки, барча-барчасини ҳам менга ўжшаган боғбонлар пайвандлаб яратган.* Газетадан.

ҚИРМИЗ(И) [ф. قرمزى / قرمزى — қизил; қизил ранг; қизиллик] Қизил рангли; қизил, ол. *Қирмиз лаблар. Қирмизи олма.* ■ *Оқ юзига қирмиз қонлар қуйилди, Ҳар тарафга қора сочи ёйилди.* «Рустамхон». *Сурма тортиб кўзига, қирмизи кўйлакни кийиб, Уйнатиб ханжарини, қилгани қурбон келади.* Ҳамза.

ҚИРМИСКА [р. крымский — Қримга оид; Қримда бўладиган, ўсадиган] Дони йирик, серсув қишки узум нави.

ҚИРМОЧ Пиширилаётган овқатнинг қозон тагига ёпишиб қолган ёки куйган қолдиғи. *Ош қирмоч олибди. Ошни қирмоч олдирмоқ.* ■ *У [Муҳаббат] қозоннинг қотиб*

қолган қирмочларини қириб емоқда эди. С. Айний, Қуллар.

ҚИРМОҚ 1 Нарсанинг бети(сирти)ни пичоқ, капгир ва ш.к. нарса билан сидирмоқ, тарашламоқ. *Ўзинг ҳам қириб қўйган сабзидай бўлибсан.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..капгир билан қозонни қирар экан, жержиб: -Ҳадеб шги тўғрисида гапирманг, — деди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *..шундоққина кўринадиган жойига кимдир миҳ билан қириб, «Эркин», деб ёзиб қўйибди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Сигирингизнинг қаншарига темиртки чиқибди, намакоб суркамди, нос суркамди — бўлмади, пичоқ билан қириб, керосин суркам керакмиш.* А. Қаҳҳор, Янги ер.

2 Мўй-туқларни ўткир асбоб билан тарашлаб, тагидан кесиб олмоқ; шу усулда тозалamoқ. *Соч(ни) қирмоқ.* ■ *Маҳкам ака Сарсенбойнинг сочини устарада қира бошлади.* Р. Файзий, Сен етим эмассан.

3 Қирғич, қошиқ ва ш.к. асбоблар билан сидириб майдалamoқ. *Турп қирмоқ.* ■ *Ёшлар кабоб чайнашпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим.* И. Раҳим, Ихлос.

4 Кўплаб ёки ёппасига ўлдирмоқ, қиргин қилмоқ. *Душманни қирмоқ. Зараркунандаларни қириб ташламоқ.* ■ *Бу қон кам десанг, яна тўкаман.* Ҳаммасини қираман. *Ойбек, Танланган асарлар. Балиқчи қушлар кемиртувчиларни кўпроқ қиради.. «Фан ва турмуш».*

5 *с.т.* Кўплаб, кўп миқдорда йиғмоқ, тўпламоқ, қўлга киритмоқ, ўлжа қилмоқ. *Болалар олчани роса қирибди.* ■ *Гапларига қараганда, у бир неча мактабда ҳисобдан дарс берар ва.. «пулни қирар эди».* П. Турсун, Ўқитувчи.

Томоғини (ёки халқумини) қирмоқ Йўталиб ёки томоқни хириллатиб, кескин овоз чиқармоқ. *У томоғини қириб, гап бошлади.* ■ *Саидғози ўтирганларнинг диққатини тортиш учун томоқ қириб йўталди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИРОАТ [а. قراات — ўқиш, баланд овоз билан ўқиш] Ислом анъаналарида Қуръон оятларини тажвид қодаларига риоя қилган ҳолда, ўзига хос оҳангда ўқиш. *Хўп, тақсир, ҳозирча диний дарсдан бериб турасиз, болаларга қуръондан қироат ўргатасиз, кейин яна кўрамиз.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Гулнӣёз оҳиста одимлаб бориб, мақбаранинг ёнгинасида тиз чўкди, қи-*

роат билан тиловат қилди. С. Кароматов, Сунгги бархан. Соҳибқори қироат билан: -Бисмиллоҳу раҳмону раҳим.. – деди-да, извошга оёқ қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Қироат қилмоқ 1) Куръон ёки Куръон сураларидан бирини ўқимоқ, тиловат қилмоқ; 2) оҳанг билан ўқимоқ ёки сўзламоқ. *Луппи юзли, чиройли йигит конвертни очиб, хатни чироқ шувласига тутди, ширалигина овози билан қироат қилиб ўқий бошлади. Ҳ. Фулом, Мангъал.*

ҚИРОАТХОН [а. + ф. *قرائتخون* – қироат билан ўқувчи] 1 дин. Куръонни қироат билан, асли талаффузига риоя қилиб ўқийдиган киши; қори.

2 *кўчма* Маъносини чуқур тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай ёд олиб, юзаки билган киши. *Догматикларни, қироатхонларни турмуш улоқтириб ташлаганлигини ва улоқтириб ташлаётганлигини кўриб турибмиз.* Газетадан.

ҚИРОАТХОНА [қироат + хона] 1 тар. Куръонни ёдлаш ва қироат билан ўқишни ўргатадиган эски мактаб; қорихона.

2 Газета, журнал ва китоблар ўқиш, мутолаа қилиш учун ажратилган хона, ўқув зали. *Қизил чизиқлар қишлоқ кўчалари бўлиб, булар туташган доирада боққа қаратиб иморатлар солинар экан: мактаб, кинотеатр, клуб.. радиоузел, коммутатор, қироатхона, кутубхона. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ҚИРОАТХОНЛИК 1 дин. Қироат билан Куръон ўқиш, қуръонхонлик.

2 *кўчма* Маъносини яхши тушуниб етмай ва танқидий кўз билан қарамай юзаки ёдлаш, юзаки ўрганиш. *Бу мактабларнинг прогаммаси эски мактабга нисбатан бироз мазмундор бўлиб, ўқитиш методи ҳам онгсиз қироатхонликка эмас, балки масалани тушунтириб беришга асосланган эди. «ЎТА».*

ҚИРОАТЧИЛИК айн. қироатхонлик. Бунда ҳали китоб тилининг таъсири, қироатчилик кучлидир. К. Яшин, Ҳамза.

ҚИРОВ I Аёзли, ҳаво очиқ, сокин (шамолсиз) тунларда тупроқ, ўт ва ердаги нарсалар устида ҳосил бўладиган муз кристаллари. *Бугун кечаси қиров тушибди. ■ Тула ойнинг ёруғида ўсимликлар баргида пайдо бўлган қиров янги ёққан қор каби ярқираб кўринарди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

Ўша куну совуқ қаттиқ эди.. Соқолларда, мўйловларда, киприқларда қиров. Ойбек, Танланган асарлар. ..куз келди. Қуёш тафти пасайиб, эрталабки шудринг ўрнини қиров эгаллай бошлади. «Ёшлик».

Оқ қиров Кузги қиров тушадиган пайт; қалин қировли кунлар. *Полилардаги оқ қировга асралган қирқма қовунлар ҳам узилади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Сочига (ёки соқолига) қиров тушибди (ёки кирибди) Сочи, соқоли оқара бошлабди; сочига, соқолига оқ тушибди. Успириннинг ёнида чекка сочига қиров тушган ўттиз беш ёшлардаги қорача йигит блокнотига ниманидир ёзаётган эди. Ҳ. Назир, Одамнинг қадри.*

ҚИРОВ II Янги чархланган пичоқ, ханжар ва ш.к. асбобларнинг дамида ёки янги ясалган металл буюмнинг бетида қолган зарралар. *Пичоқнинг қировини тўкмоқ. ■ Дукондан чиқарилган бу жуфт-жуфт қора узанчилар.. катта эговлар билан эговланиб, қирови тўкилди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

Қирови тўкилган 1) қирови йўқ қилинган. *Пичоқнинг қирови тўкилган;* 2) иш-фаолиятга шай; «ўткир». *Энди у [Муқимий] дунёга бошқача назар ташлай бошлаган, чархланиб, қирови тўкилган, ўзини фикрий курашларга чоғлаб, ҳаётнинг нозик томонларига разм сола бошлаган шоир эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Қирови тўкилмаган* 1) қирови йўқ қилинмаган; 2) ҳали ишлатилмаган, янги. *Сизга ўзингизга ўхшаган қирови тўкилмаган одамлардан иккитасини қўшиб бераман. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ҚИРОВ III вет. Молларнинг тилида кипиқсимон бўртиқлар пайдо қиладиган касаллик. *Тили қиров боғлабди, қандай овқат есин жонивор.. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.*

ҚИРОВЛАМОҚ кам қўлл. Қиров бўлмоқ. *Кипригида шабнам қировлаб, Қароғида бурқсийди офтоб. Р. Бекниёз.*

ҚИРОВЛИ I Қиров босган; қирови эриб кетмаган. *Қировли том. Қировли дарахт. Қишли-қировли кунлар.*

ҚИРОВЛИ II Қирови тўкилмаган, ишлатилмаган, тугилмаган; янги. *Улуғ отам, букун сиздан тилайман IIIу қировли ўткир пўлат найзани. «Зулфизар билан Авазхон».*

КИРОЛ [р. король ва турк. kral — подшоҳ < лот. Carl — Буюк Карл номидан] Монархия давлати, қироллик бошлиғи.

КИРОЛИЧА Хотин қирол; қиролнинг хотини; малика.

КИРОЛЛИК 1 Қирол лавозими, вазифаси. *Қироллик қилмоқ.*

2 Ҳокимият бошида қирол турадиган давлат, мамлакат.

КИРОН I 1 Кўплаб ўлдириш, қирғин. *Ёвга қирон келди.* ■ *Ёвга солиб даҳшат, қирон, Қоя каби турдилар.* О. Ҳақимов. *Хуш, колхоз молини қирон қилган Сувоннинг ишини муҳокама қилишимиз майда гап эканми?* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Кўплаб ўлиш, ўлим, йўқ бўлиш. *Қор қалин ёғиб, совуқ Ҳаддидан ошиб кетди. Дон топиб ёёлмасдан, Қушларга қирон етди.* Уйғун.

Қирон келмоқ Қирилмоқ, йўқ бўлмоқ. *Урушга қирон келсин. Кўплаб норасидаларни ота-оналаридан бевақт жудо қилди.* Р. Файзий, Эл меҳри. *Шу йил ўлат касали ёйилиб, қўйларга қирон келди.* «Чалпак ёққан кун».

ҚИРОН II [а. قران — бирикши, бириктириш; бирикма; никоҳ, тўй] с.т. Давлат, мамлакат. [Мирзакаримбой:] *Қайси қирон қайси қирон билан урушди?* Ойбек, Танланган асарлар.

Етти қиронда Бутун оламда. — *Шуни айттинг, — деди Вали ака, — Қорабулоқнинг суви билан ери етти қиронда ҳам йўқ.* М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.

ҚИРОН(ГАР)ЧИЛИК Қирғин, хунрезлик, қирғинчилик.

ҚИРОНҚАРҒА айн. қиронқора.

ҚИРОНҚОРА Йиртқич қушлар туркумининг қарчигайсмонлар оиласига мансуб, бургутдан кичикроқ ўлимтихўр йиртқич қуш.

ҚИРПИ шв. 1 Хирпа, сийқаланган. *Қирпи ошиқ.*

2 кўча Кўпни кўрган, тажрибали. [Шодмонов:] *Душман қирпи, доғули. Осонликча жон бермайди.* К. Яшин, Ўлим босқинчиларга.

ҚИРПИЧОҚ 1 айн. пичоқбозлик.

2 кўча Қаттиқ уруш, жанжал. *Ҳеч гандан ҳеч ган йўқ, икки ёзувчи ё икки санъаткор бир-бирига чап, бир-бири билан қирпи-чоқ бўлиб қолишади.* Уйғун, Замон талаби. *Агроном билан тракторчи қирпи-чоқ бўлишди.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Дустми сен-*

га Ғози ё душман? Анорхон билан орангга совуқлик солмоқчими ёки сени Комилжон билан қирпи-чоқ қилмоқчими? И. Раҳим, Ихлос.

ҚИР(Р) тақл.с. Нотекис ёки ёпишқоқ нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Савағич қаламни «қирр» этиб юргизмоқ. Мумланган илни «қирр» этиб тортмоқ.*

ҚИРРА 1 Нарсаларнинг энсиз ёки ўткир қирроғи; чет, зиҳ, қир. *Китобнинг қирраси. Тахтанинг қирраси. Кафтнинг қирраси.* ■ *Болалар ҳали тоғнинг ажойиботларини кўриб тўймаган, чарчоқ унутилган. Баъзиларининг қирра тошлар тилган оёқларидаги оғриқ билинмай қолган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўча Нарсаларнинг моҳиятини белгилловчи хусусият, томон. *Сен муҳаббат боғлаган эркак сенга ўзининг ялтироқ қирраларини кўрсатади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Худди шу ўрунда масаланинг яна бир муҳим қиррасини изоҳлаш керакка ўхшайди.* Газетадан. *Кечасина оддий кўринган нарсалар бугун негадир бошқа фазилати, бошқача бир қирраси билан намоён бўлар эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

3 мат. Геометрик жисми ўровчи икки текисликнинг кесишув чизиғи; қовурға. *Пирамиданинг қирраси.* ■ *Агар призманинг ён қирралари унинг асосларидан бирига перпендикуляр бўлса, бундай призма тўғри призма деб аталади.* «Чизмачилик».

Қирра бурун 1) ўткир қиррали бурун. *Улар қаторида норғул, қирра бурун, қорамағиз йигит — Ҳафиз ҳам бор.* Мирмуҳсин, Пўлат қуювчилар; 2) бурни шундай йигит.

ҚИРРАБУРУН (тўғриси қирра бурун) қ. қирра.

ҚИРРАДОР Қирралари кўп бўлган; қиррали. *Қиррадор тош. Қиррадор қоялар.*

ҚИРРАЛАМОҚ Йўниб, тарашлаб ёки чархлаб, қирра ҳосил қилмоқ, қирра чикармоқ. *Тошни қирраламоқ.*

ҚИРРАЛИ 1 Қирраси бўлган; қирраси бор. *Саккиз қиррали устун.* ■ *Тўрт қиррали кўмир қалам, Қордай қоғоз қўлимда.* Т. Тўла. *Оппон қиррали стакан лабига тухум уриб чақди-да, яхшилаб арчиб, лунжига солди.* С. Аҳмад, Сайланма.

2 Учи бўлган, учли. *Беш қиррали юлдузча.*

Кўп қиррала 1) қирралари ёки учлари кўп; серқирра; 2) *кўчма* ҳар тарафлама кенг маълумотли, билимли. *Кўп қиррала ижодкор*; 3) *кўчма* ҳар тарафлама мазмунли, мазмундор. *Кўп қиррала ижод.* ■ *Портретчи рассомларимиз фаолияти ана шундай жўшқин ва кўп қирралидир.* Газетадан.

ҚИРРИҚ 1 Юнги (туки) калта (асосан, ҳайвонлар ҳақида). *Қирриқ ит.*

2 *кўчма* Ўтакетган туллак, устомон, хирпа. *Қирриқ одам.* ■ *Четдан келган гўл, гўсхўр, пулдор бойваччаларнинг кўпини шилиб юрган қирриқ қиморбозлар унинг юпун кийимига разм солишгач, эътибор бермай, ўйинни давом эттиришди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Сотқинбой эски қирриқ эмасми, у кейинги пайтда кимларнингдир пинжжга кириб, ғоят усталик билан корхона директори бўлиб олди.* «Муштум».

ҚИРС тақл. с. Баъзи нарсаларнинг си- ниши, очилиб-ёпилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. [*Улмас опа*] *Ёнбошидаги жийда бутоқчасини қирс этиб сундириб олди.* Ш. Холмирзаев, Тулқинлар. *Хон соат қопқоғини қирс этиб ёпиб, занжирларини чувалаштириб, қўйнига солди.* Мирмуҳсин, Чўри. *..сумкачасини қирс этиб очди-да, ун сўмлик чиқариб берди.* Ю. Шо- мансур, Қора марварид. *У кимса учун бу вазифа чўнтагидаги бодомни қирс этиб чақиб егандай жўн гап.* Мирмуҳсин, Меъ- мор.

ҚИРСИЛЛАМОҚ «Қирс» этган товуш чиқармоқ. *У оёғи остида қирсиллаган хазонларни босиб-янчиб бораркан.. ойнаванд тахта қаршисида бир зум тўхтаб қолди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Эй, сендан нима кетди — тўшинга тортмайсанми, беллари қирсиллаб кетмайдими!* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИРСИЛЛАТМОҚ *Қирсилламоқ* фл. орт. н. *Бармоқларни қирсиллатмоқ.* ■ *Отлар бошоқларни қирсиллатиб узиб ёмоқда.* С. Айнӣй, Қуллар. *-Ҳа, нима қилди? — деди у оғзидаги сақичини қирсиллатиб.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИРС-ҚИРС *Қирс* с. такр. *Тун совуғи билан қотган лой оёқ остида, синиқ шиша нарчаси каби, қирс-қирс ушалади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Секин-секин олдинга эна-ётган қўйлар гоҳо қуруқ шувоқларни қирс-қирс чайнайдилар.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТ тақл. с. Нарсаларнинг бир-бирига ишқалиниши, қирилиши, узилиши ва ш.к. дан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Ип қирт этиб узилди.* ■ *Турсуной тугмагулини икки бармоқ орасига олиб, қирт этиб узди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРТИЛЛАМОҚ «Қирт-қирт» товуш чиқармоқ. *Қамиш қаламнинг қиртиллагани гашин келтиради. Пол остида нимадир қиртиллаяпти.*

ҚИРТИЛЛАТМОҚ *Қиртилламоқ* фл. орт. н. *Қамиш қалами қиртилламоқ.* ■ *Мирза чизди қиртиллайтиб қаламин.* Ғ. Фулом. *Сартарош Абрам унинг кеч куз қировидай оппоқ мўйловини йилтироқ қайчиси билан қиртиллайтиб текисларкан, оғзи тинмай алланималарни гапирар.. эди.* Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.

ҚИРТИШЛАМОҚ 1 Яхшилаб, топ-тоза қилиб қирмоқ. *Қозонни қиртишламоқ.* ■ *Уйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради.* Ойбек, Улуғ йўл. *Биринчи маошини олган кун чолкампининг мозорига оқлик кўтариб борди. Мозорни қиртишлаб тозалади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

2 Батамом тозаламоқ, сира қолдирмай, таг-туғи билан йўқ қилмоқ. [*Кўйлар*] *Шувоғу янтоқни.. томиригача қиртишлаб қўяди.* С. Анорбоев, Оксой.

ҚИРТ-ҚИРТ *Қирт* с. такр. *Қирт-қирт хат ёзмоқ.* ■ *У бошини қирт-қирт қашиганча эслашга уринди.* Н. Мақсудий, Лайла-тулқадр. *Зухра силлиқ картонни қирт-қирт қирқар.. эди.* Ибоҳон, Улуғ йўл.

ҚИРУВЧИ 1 *Қирмоқ* фл. сфдш.

2 Қирғин қиладиган, қирғин келтирадиган, қирадиган одам, қурол. *Қирувчи самолёт.* ■ *Бу ишшлар батальон қирувчилари мажаклаган душман машиналарининг бензини билан тўлдирилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИРЧАНҒИ *Қўтир* ва ориқ; дирдов (кўпинча от ҳақида). *Ҳар йши, қоида каби, қишдан бир отни қирчанғи қилиб чиқаради ёки ўлдириб қўяди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *..болохонанинг қинғир-қийшиқ синчлари, гуваласи тушиб, қирчанғи отнинг қовурғасидай яланғочланиб, саналиб қолган.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚИРЧИЛЛАМА 1 *Куч-қувватга тўлган, етилган. Қирчиллама йигит.* ■ *Ҳу ана, ол-*

динроқда ёши элликдан ошганига қарамай, ҳалиям қирчиллама йигитдай дароз бўйини тик тутиб, Тўлават мўйлов кетяпти. С. Анорбоев, Оқсой. ..қирчиллама ёшининг беш-ун йили шунга сарф бўлди. М. Қўшжонов, Дийдор.

2 кўчма Авжита чиққан, кучайган, қаҳрига олган, қаттиқ (совуқ ёки қиш ҳақида). Шундай қирчиллама совуқда чўлга келиш зарурмиди? Й. Муқимов, Матонатли кишилар. Қирчиллама қиш палласи уни қишлоққа олиб бориш ҳам қийин эди. О. Хусанов, Чўлда. ..қиш бўлганда ҳам, қирчиллама кунидан.. тўғилган. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚИРЧИЛЛАМОҚ 1 Куч-қувватга тўлмоқ, етилмоқ. - Сизми? — деди Кумуш. — Сиз энди қирчиллабсиз! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Расий [Россия] деган мамлакат жудаям олис эмиш, сарт, қозоқнинг ўспиринлари — авжи қирчиллаган йигитлар. совуқда очяланғоч қирлиб кетмасин яна, кулфатга қолдик! Ойбек, Болалик.

2 кўчма Авжита чиқмоқ, зўраймоқ, қаҳрига олмоқ (совуқ ёки қиш ҳақида). Қиш тобора қирчилламоқда.

ҚИРЧИМОҚ шв. 1 Қайчи, тиш ёки тирноқ билан қирмоқ, узмоқ. У қошидаги гулнора япроғидан биттасини узиб олиб, лаблари орасида қирчий бошлади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Чилпимоқ, чеканка қилмоқ, Гулни қирчимоқ. Ғузанинг учини қирчимоқ.

3 кўчма Кемирмоқ, ғажимоқ, эзмоқ. Тешабой. қайнатасининг юрагини кечадан бери қирчиб келаётган ташвиш қуртини сезиб қолгандек: -Мингбошликни ёнга қолдирган ош ҳаром бўлармиши, тақсир, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИРЧИН кам қўлл. Ёш ниҳол; навқирон. Эсиз, қирчин кетдинг, қиздай гул дийдор, Улимнинг ногаҳон босқини ёмон! Миртемир.

Қирчинингдан қийилгур! Жувон ўлгур!, йигит ўлгур!, жувонмарг бўлгур! Қирчинингдан қийилгур, Чиноқ, ўйнашгани ўз тенгинг топшмадиши? С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИРҚ 1 1 снқ. сон 40 рақами ва шу рақам билан ифодаланадиган сон, миқдор. Қирқ киши. Қирқ метр газмол. Қирқ сўм пул. Қирқ тонна юк. Қирқдан учини айирмоқ. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом (бер). Мақол. Қирққа чидаган, қирқ бирга

ҳам чида. Мақол. Ўттизида эр атанган қирқида шер атанар. Мақол.

ҚИРҚ **КОКИЛ** Майда ўрилган соч. Бироз сабр қилсанг, қирқ кокил қилиб қўярдимки, орқанда толбаргакдай ҳилпирарди. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 этн. Киши вафотидан сўнг ўттиз еттинчи ёки ўттиз тўққизинчи кунни ўтказиладиган маросим. Йулдош мотамсаро. Онасининг жанозаси, йигирмаси, қирқи, хатми қуръон деб анча чиқимдор бўлганга ўхшайди. С. Анорбоев, Мехр.

ҚИРҚ II Ўзбек халқи таркибига кирган йирик қабиалардан бири.

ҚИРҚБЎҒИН, **қирқбўғим** Майда барглари бирлашиб, найчасимон бўғинлар ҳосил қилиб ўсадиган кўп йиллик спорали ўсимлик (ер устки қисми тиббиётда ишлатилади). Қазоқни йўқотиш учун бир ош қошиқ майдаланган қирқбўғин, шунча миқдорда арника [кўп йиллик ўт] гулини икки стакан доғ сувга аралаштириб, қайнатиш зарур. «Саодат».

ҚИРҚИЛМОҚ **Қирқмоқ** фл. мажҳ. н. Дарахтнинг шохлари қирқилди. Қирқилган беда. ■ [Йигитнинг] Буйи баланд, қомати келишган, қора соқоли иягида текис қилиб қирқилган. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қадами қирқилди Қадам босмайдиган, келмайдиган бўлди. **Тили қирқилди** Гапира олмайдиغان бўлиб қолди. **Хотини келиши билан тили қирқилган** раис гунг ўтирар.. эди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламаан.

ҚИРҚИМ 1 Чорва молларининг жунини қирқиш; шундай иш жараёни. Чорвадорлар қуззи жун қирқимини пухта тайёргарлик ва зўр уюшқоқлик билан бошлаб юбордилар. Газетадан.

2 махс. Чизмачилиқда нарсаларнинг текислик билан кесилгандаги кўриниши.

ҚИР-ҚИР қ. **қир(р)**. [Унсин] Маҳсининг чоки пишиқ бўлсин учун, мумли ёпишқоқ инни ҳар қатимда бармоқлари билан қир-қир тортиб қўяди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИРҚИҚ Қирқилган, қирқиб, кесиб ташланган. Қулоғи қирқиқ ит. Думи қирқиқ от. Сочи қирқиқ хотин. ■ Чироқда олтинланган сочлари қирқиқ.. бир қиз у билан овора бўлди. Ойбек, Куёш қораймас. Чопар томонидан суйри.. соқоли қирқиқ киши қоғозни.. юзида шодлик аломати пайдо бўлгани ҳолда ўқий бошлади. С. Айний, Қуллар.

ҚИРҚОКИЛ (*тўғриси қирқ кокил*) қ. қирқ 1.

ҚИРҚМА 1 Қирқилган ёки қирқиладиган.

Қирқма пиёз Кўки-барги олиниб, туби ерда иккинчи йилга қолдириладиган пиёз.

2 Қишга сақланадиган кечпишар, пўсти қалин, эти оч яшил қовун нави. *Полиэлардаги оқ қировга асралган қирқма қовунлар ҳам узилди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

Қирқма милтиқ Стволи қирқиб қисқартирилган милтиқ. *Қора қоплон иккита қирқма бешотар милтиқ.. ўқдонларини бирма-бир кўздан кечириб, отишга шай қилиб қўйди-да.. хуржунларга жойлади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚИРҚМОҚ 1 Кесувчи асбоб билан бўлақламоқ, кесмоқ. *Қоғоз қирқмоқ. Беда(ни) қирқмоқ. Дарахт шохини қирқмоқ.* ■ *Йўлчи йўғон қамиш толиб.. бир қаричдан мулроқ қирқиб олди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Саодатхон бу гулдаста тувакдаги гуллардан қирқиб ясалганини дарров билди.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 Калта қилиб кесмоқ, олмоқ ёки олдиarmoқ (соч, соқол ва ш.к. ни). *Сочини қирққан хотин.*

3 *кўчма* Камайтирмақ, қисқартмоқ. *Иш ҳақидан қирқмоқ.* ■ «*Нормасини бажармади*», *деб ҳар беш кунда меҳнатимни қирқади, деворий газетага уради, мажлисда гапиради.* И. Раҳим, Илҳос. *Қорасувнинг сувини ичиб, қўшиғини шаҳарда айтадиган меҳмонлар керак эмас. Уларнинг ерини қирқиш керак.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

4 Кучини, даражасини камайтирмақ, қайтармоқ; кесмоқ. *Дашт шамоли ҳароратнинг дамини қирқиб турибди.* Ҳ. Назир, Васият. *..кўча ён-бериди дарахтлар шамолининг кучини қирққандай бўлди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

5 *кўчма* Бирор ҳаракат, гап-сўз ва ш.к. ни тўхтатмоқ; тўсмоқ. *Дехқонбой Сариков бир тўда гитлерчиларнинг чекиниш йўлини пулемёт ўти билан қирқиб, душманга катта талафот етказди.* Н. Сафаров, Дон. *Қирқиб чиқди Ойчинор лашкарларнинг олдидан.* «Ойсулув». - *Мен тўфайли сиз ҳам азият чекибсиз, — деб гап бошлади Кимсан. Лекин қиз гапни қирқди.* А. Мухтор, Туғилиш.

6 *кўчма* Орасидан (бўлиб) йўналмоқ, ўтмоқ, кесиб чиқмоқ, кесмоқ. *Канал қиш-*

лоқни қирқиб ўтади. Йўлни қирқиб ўтмоқ.

■ *Улар айтди: -Янгитда дарёни қирқиб ўтиб, Янгиқўрғон қараб кетди.* «Фольклор».

Пайини қирқмоқ қ. пай 1.

ҚИРҚОЁҚ шв. Мингоёқ.

ҚИРҚОҒАЙНИ Атиргулнинг баланд бўлиб ўсадиган, майда сергул тури. *Қизлар.. сочлари ва чеккаларига садарайҳон, қирқоғайни гулдан маржон қилиб тақиб олишган эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИРҚҚУЛОҚ Барги йирик, спорали ўсимлик; папоротник (илдириясида тайёрланган экстракти гижжаларни ҳайдашда ишлатилади). *Масалан, қирққулоқ — папоротник гули хоҳ ошада, хоҳ идорада бўлсин, жанжалларни бартараф этар экан.* Газетадан.

ҚИРҒИ шв. Ранда. *Усталар ишларат теша, қирғини.* «Равшан».

ҚИРҒИЗ 1 Қирғизистоннинг туб аҳолисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қирғиз халқи. Қирғиз миллати.*

2 Шу халқ, миллатга мансуб, тегишли, оид. *Қирғиз тили.*

ҚИРҒИЗЛАР Қирғизистоннинг туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қирғиз халқи.

ҚИРҒИЗЧА 1 Қирғизларга, қирғиз халқига, унинг тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Қирғизча куй.*

2 Қирғиз тили. *Сиз қирғизча(ни) биласизми? Қирғизча гапирмоқ.*

ҚИРҒИЙ айн. қийғир. *Дониш эндигина пати чиқа бошлаган палапонни олиб тушганда, тепада она қирғий чуввос солди.* А. Дилмуродов, Осмоннинг бир парчаси. *Бир тўп чумчуқни бир қирғий қувиб юргандай, тўп-тўпини қувалаб юрибди.* «Холдорхон».

ҚИРҒИН 1 Кишилар кўплаб, ёппасига қириладиган, кўп қон тўкиладиган уруш, жанг, босқин; хунрезлик. *Қирғин уруш. Қирқ йил қирғин бўлса, ажали этган ўлади.* Мақол. ■ *Йиғитларимизга оқон қаздирадими ё милтиқ ушлатиб, қирғинга ҳайдайдими — бу нарса оқнодшонинг ихтиёрида.* Ойбек, Танланган асарлар. *Энди аввалгидан баттар қирғин бўлишини сезган бек ва навкарлар Андижон қўрғонига кириб бекина бошладилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кўплаб ўлиш, қирилиш; ўлат. *Молларга қирғин келди.*

3 кўча с.т. Қаттиқ жанжал; уруш.

Қирғин солмоқ (ёки қилмоқ) 1) кўплаб ўлдирмоқ, қирмоқ. *Ҳамма қизгин қутлайди Кулиб турган жангчини; Душманларнинг бошига Қирғин солган танкчини.* 3. Диёр; 2) кўча қаттиқ жанжал қилмоқ, жанжал кўтармоқ.

ҚИРҒИНБАРОТ 1 Қонли қаттиқ жанг, қирғинчилик, хунрезлик. *Бу қирғинбарот, ўз навбатида, гирдобига бу бой, бу камбағал деб ўтирмай, ҳаммасини тортиб, катта таҳлика тугдиргач, Содиқбойвачча ҳам шаҳардаги.. ҳовлисига кўчиб кетган эди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 кўча с.т. Қаттиқ жанжал, уриш, зўр можаро. *Икки маҳалла ўртасидаги муштлашиш, қирғинбарот авжга чиқиб турганда, қандайдир бир ўткир овоз дарҳол одамлар диққатини ўзига тортди.* Мирмуҳсин, Тарихий қисса.

ҚИРҒИН-СУРОН Қаттиқ қирғин, қирғинбарот, уруш-тўполон. *Бек.. қирғин-суронни кутиб ётганда, отишмалар нечундир эшитилмади.* Х. Фулом, Машғал.

ҚИРҒИНЧИ Қирғин қилувчи, солувчи; қирғин қатнашчиси, хунрез. *..қирғинчилар ўқ узмасдан, ҳужум қилмасдан туриб, сизлар ўт очмайсиз.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚИРҒИНЧИЛИК Қаттиқ қирғин, хунрезлик. *..тўхтовсиз давом қилган ўзаро қирғинчилик урушлари тугатилди.* Газетадан.

ҚИРҒИЧ 1 Мева ва сабзавот этини қириш учун ишлатиладиган тишли рўзгор буюми. *Қирғич билан қовоқ қирмоқ.* ■ *Ёшлар кабоб чайнашпти, мен бўлса, қовунни қирғичда қириб едим.* И. Раҳим, Ихлос.

2 Қириб, тарашлаб тозалаш учун ишлатиладиган тўғли асбоб. *Мана бу жойни аввал пўлат қирғич билан тозаламасиз-да.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚИРҒИЯК Куз фаслининг бошланиш пайти. *Қирғияк ёмғири шивирлаб ўтди, Чўпон кўчқорларга ташлайди назар.* Ф. Фулом.

ҚИРҒОВУЛ айн. тустовуқ. *Ботирали шу хаёл билан кетаётганда, бир қирғовул парр.. этиб учди-да, ундан сал нарироққа бориб тушди.* Х. Фулом, Машғал.

ҚИРҒОҚ 1 Сув ҳавзалари ва оқар сувлар билан қуруқлик туташган камбар ер; лаб, бўй, ёқа; соҳил. *Дарё қирғоғи. Кўл қирғоғи. Денгиз қирғоғи.* ■ *Аму оқар қирғоқни юйиб, Кунлар ўтар кунларни қувиб.* Файратий. *Фари-*

да қурбақа сузиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув пуркаб кулди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

2 Ёйиқ нарсаларнинг, йўл ёки майдоннинг чети; зиҳ, қир. *Рўмоннинг қирғоғи. Пахтазорнинг қирғоғи.* ■ *Адолат.. конвертнини олди-да, кичкинагина қайчиси билан қирғоғини қийди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. [Мурод] *Мушт билан стол қирғоғини урган эди, стаканлар жиринглаб сакраб кетди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

3 Чўқур нарсаларнинг юқори чегараси, чети, ёқаси. *Жарнинг қирғоғи. Челакнинг қирғоғи.* ■ *Ҳайтовур, жаҳаннамнинг қирғоғига чиқиб олди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ҚИРҒОҚЛАБ кам қўлл. Қирғоқ бўйлаб. *Ғирқираб роҳатбадан шаббода қирғоқлаб эсиб, Шарқираб ўйнаб-тўлиб, тўлқин уриб кулгу келур.* Ҳабибий.

ҚИСАКЎЗ кам қўлл. Қисик кўзли, кўзлари қисик. *Самбит қомат, от юзли, қисакўз буфетчи Розиквой рухсат сўраб, кабинет эшигини очди.* А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ҚИСАТМОҚ шв. 1 Қисамоқ; шоширмоқ, қичамоқ.

2 Тез юришга ундамоқ, ҳайдаб тезлаштирмоқ. *Биясин етаклаб, йўлбарсдай бўлиб, Қисатиб чиқди занглаб ётган чўлига.* «Гурўғли».

ҚИСИБ-ҚИМТИБ рвш. Режаси билан, иқтисод қилиб, тежаб-тергаб. *Қисиб-қимтиб, борини етказмоқ.* ■ *Бир хасис киши умр бўйи қисиб-қимтиб, ёмай-ичмай, пул тўплай-верибди.* Газетадан. *Ўз нафсларидан қисиб-қимтиб юборишаётган бўлса-чи?* «Муштум».

ҚИСИЛМОҚ 1 Қисмоқ фл. ўзл. ва мажх. н. *Этаги эшик орасига қисилиб қолди. Мушти қисилди. Деворга қисилди. Бурчакка қисилди. Пулдан қисилди. Юраги қисилди. Кўзлари қисилди.* ■ *Комил аввалгидек уй-рўзгорни тебратиб турар, оила емоқ-ичмоқдан қисилмас эди.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 кўча Руҳан танглик сезмоқ, диққат бўлмоқ; сиқилмоқ; тортинмоқ, қисмоқ. *Аввалги оиласини эслаб қисилади, ишдан чарчайди, ичади-да..* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Биласизми, шу кунларда шундай қисилган эдимки, қалбим ўт бўлиб ёнди.* Х. Тўхтбоев, Шонли авлод. *Энди оғзига келганини қисилмасдан гапиришга бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСИМ айн. сиқим. Қисимига сиққанча. *Бир қисим ун.* ■ [Авазхон] *Турсун деган*

мешкопнинг қўлига бир қисим тилла узатди. «Зулфизар билан Авазхон». Ҳа, қурумсоқ, тўртта кулча билан бир қисим жийда кимни ўлдирибди. Т. Алимов, Совға.

ҚИСИМЛАМОҚ айн. сиқимламоқ. Муаззам йўл четида осилиб турган тол новдасидан кўм-кўк баргларини қисимлаб сидириб олди-да, маънос гапирга бошлади. С. Аҳмад, Раҳмат, азизларим. Бобоқул ота ҳасасини маҳкамроқ қисимлайди. Ҳ. Назир, Сунмас чақмоқлар.

ҚИСИНМОҚ I Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ботинолмай, истиҳода қилиб тортинмоқ, ийманмоқ, қимтинмоқ. Қисинмасдан, ёзилиброқ ўтиринг. ■ Носир ака қисиниб-қимтиниб ичкари кирди. Газетадан.

2 кам қўл. кўчма Моддий қийинчиликда яшамоқ, бирор нарсдан муҳтожлик сезмоқ, сиқилмоқ.

ҚИСИНҚИ шв. I Сиқик, танг, қисиқ. Қисинқи кўзлар.

2 кўчма Тортинчоқ, уятчан. Қисинқи бола.

ҚИСИНҚИЛИК I Сиқиклик, торлик; тортинчоқлик.

2 кўчма шв. Моддий қийинчилик, муҳтожлик.

ҚИСИР I I Бўғоз бўлмаётган, қочмаган ёки қочиб бўғоз бўлмаган. Қисир сигир. Қисир қўй. Қисир сигир кўп маърайди. Мақол. ■ Астағфирулло денг, тўрам! Кунни кеча ўзлари қисир ғунажинни бўғоз деб сотдилар. Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

2 бот. Чангланмаган, уруғланмаган; ҳосил бермайдиган. Қисир гул.

ҚИСИР II тақл. с. Ёғоч ва б. баъзи нарсаларнинг синишидан, қисларининг қимирлаб, бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. У ўтирган стул қисир этди.

ҚИСИРЛАМОҚ «Қисир», «қисир-қисир» этган товуш чиқармоқ. Қимирласам, стул қисирлайди. Қовурғаларим қисирлаб кетди. ■ Аммо ўзи [қоғоз пул] банкдан янги чиққанидан экан! Қисирлашини эшитяпсанми, аяси! О. Ёқубов, Икки муҳаббат. Баширжоннинг сўзи оғзида қолди, ҳамма ёқ қисирлаб, ер силкина бошлади. Н. Аминов, Қаҳаҳа.

ҚИСИРЛАТМОҚ Қисирламоқ фл. орт. н. Шамол дарахтларни қисирлатди. ■ Алиохун.. киришди, бармоқларини қисирлатди. Ойбек, Танланган асарлар. Бектемир тиш-

ларини қисирлатиб, бўғилиб ётди. Ойбек, Кўёш қораймас.

ҚИСИР-ҚИСИР Қисир с. тақр. Ер қимирлаганда, синчлар қисир-қисир қилиб турди. ■ Уғит ташиётган араваларнинг қисир-қисир эшитилди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси.

ҚИСИҚ I Қисилган, сиқилган. Қисик мушт.

2 Кичик, тор ёки юмилинкараган, юмилган; юмуқ. Унинг [Холмуроднинг] қисик кўзлари кулгидан баттар қисилиб.. кетгандай эди. С. Анорбоев, Оқсой.

3 кўчма Сиқик, танг. Қисик аҳвол.

4 шв. Танги, тор дара. Норин дарёси тоғ қисикларидан водий кенликларига отилиб чиқади. М. Эгамбердиев, Сарик ажлар ҳамласи.

Бўйни қисик 1) бўйни сиқилган ёки калта; 2) кўчма бўйни эгилган; тобе. У [Элмурод] бўйни қисик етим эмас. П. Турсун, Ўқитувчи. Тили қисик қ. тил.

ҚИСМ [а. قسم — бўлак; улуш, ҳисса, бўлим, бўлинма] I Бутуннинг таркиби, узвий бўлаги ёки ҳиссаси, улуши. Даромаднинг учдан бир қисми. Меҳмонларнинг бир қисми. ■ Хуллас, Туямўйинга келиб, излаб юрган нарсаларимнинг бир қисмини топгандай эдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Йўлнинг қолган қисмига эшак иш берди. Ж. Абдуллахонов, Орият. Анвар ўзини супанинг қоронғи қисмига олди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бир иш, мажлис, асар ва ш.к. нинг маълум даражада мустақилликка эга бўлган алоҳида бўлаги; бўлим. Уч қисмдан иборат роман. ■ Институтдаги кечада ҳисобот доклади туғади. Сунгра бадиий қисм бошланди. Файратий, Узокдаги ёр. Моҳидил этиб келганда, тантанали қисм бошланиб қолганди.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Меҳмонлар билан вакилларнинг қизғин табриклари, хайрли тилакларидан кейин кечанинг расмий қисми туғади. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Машина, механизм, иншоот ва ш.к. ни ташкил қилган бўлақлардан ҳар бири; деталь. Тракторнинг эҳтиёт қисмлари. ■ Эмин уни [пулемётни] шошилиб қўлига олди-да, бир зумда қисмларини ажратиб, газетага териб қўйди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 ҳарб. Қуролли кучлар таркибидаги алоҳида бўлим, бўлинма ёки бирикма. Ми-

номётчилар қисми. Полкнинг санитария қисми. Қисм командири. ■ Шу чоқ артиллерия қисмлари оғир тўплари билан ўта бошлади. Ойбек, Куёш қораймас. Жароҳатларим битиб кетиши билан яна қисмимга қайтиб бордим. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ҚИСМА Қисиб қўйиладиган, қисиб турадиган. Бошлиқ оппоқ чўққи соқолли, ориқ, учи тўмтоқ бурнига қисма кўзойнак қўндирган мўйсафид эди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИСМАН [a. قِسْمَان — бирор бўлак, қисм жиҳатдан; бироз, бир қадар] Маълум бир қисми бўйича, бир жиҳатдан; тўла ҳолда эмас; маълум даражада. Фикрингизга қисман қўйшаламан. Гапингиз қисман тўғри. Куёшнинг қисман тутулиши. Маблағларни қисман сафарбар қилмоқ. ■ Мен яна такрор айтаман, қисман хотинингиз айбли бўлса, асосан бунинг бош айбдори ўзингиз. Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит. Равшан воқеадан қисман хабардор бўлганидан Ҳодиқул аканинг келиш сабабини пайқади. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚИСМАТ [a. قِسْمَات — тақдир, қазо; улуш; бўлиш] 1 Гуё олдиндан белгилаб қўйилган, пешонага ёзилган кўргилик; ёзмиш, тақдир. Қадим замонларда одамлар дунёдаги ҳамма нарса қисматга боғлиқ, деб ўйлаганлар. Газетадан. Қисмат экан, бу ерларда юрибсиз, уста Журжоний. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳали севишмоқдан шумидир маъно? Фақат азоб бордир қисматда наҳот? Ҳ. Олимжон. Ўзгалардек уни ҳам қисмат Олиб келди охир қабрга. Э. Воҳидов.

2 Умуман, бошга тушган кўргилик, кечмиш ҳаёт; аҳвол. Ўша замонда барча илғор фикр ва ақл эгаларининг қисмати бир хил эди. Газетадан. Нажмиддин Бухорий, акиси Бойбўрининг зулмидан бошқа юрталарга кўчиб кетган Бойсари қисматида ўз қисматини кўриб, кўзларидан ёш чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳақиқатан ҳам Сулҳимбекдай қишлоқнинг бошига тушган қисмат кўпларни қаттиқ ранжитган эди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Ҳаёт-мамот масаласи, тақдир; белги-ланган умр, насиба. Бутун ёшлигимиз жанг-дадир букун, Жангда ечилмоқда севги қисмати. Ҳ. Олимжон. Ҳазрат.. кетиб юборишни ҳам ўйлади-ю, ҳали Жабборбек қисмати ҳал бўлмагани.. Иброҳимбек кетиб қолгани-

ни эслаб, Фузайл махсумга маъноли тикилди. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Ҳасан овчининг қисмати битди, деб тахмин қилган элликбоши уни тезроқ қалъага дикиллатиб олиб боришга ошиқарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

4 эск. кт. Қисм, ҳисса, улуш. Қалин қисматини жуда кўп беринг, Не сўраса, берайин, қабул қилинг. Пўлкан шоир.

ҚИСМОҚ 1 Орасига олмоқ, орасига олган ҳолда тутмоқ, сиқиб ушламоқ; сиқмоқ. Валиевнинг бир ўзи столга тирсагини таяб, икки кафти билан чеккасини қисиб ўтирибди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Тешабой олдидаги қовун косадан шошилмасдан бир тилим олди-ю, оғзига келтирмай, икки бармоғи орасида қисиб туриб: -Тақсир, — деди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен билан жилмайиб кўришди-да, қўлидаги газетасини буклаб, қўлтиғига қисди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Темир қип-қизил бўлгач, омурда қисиб олади-да, кундага қўяди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма Сиқув, исканжага олмоқ; эзмоқ, сиқмоқ. Бегона ўтлар ғўзани қисиб қўйибди. ■ ..иккинчи марта экилган чигитни шўр қисиб, ер бетига чиқармай қўйди. «Муштум». Кампир, резинкаси оёғини қисиб юборган, шекилли, капрон пайпоғини ҳимариб, тўпиғига тушириб олибди. С. Аҳмад, Сайланма.

3 кўчма Буғмоқ, нафасини қайтармоқ. Унинг ҳалқумини дард қисиб келди. 4 кўчма (ч.к. билан) Бирор нарсдан танг ҳолатга солмоқ; сиқмоқ, толиқтирмақ, зориктирмақ. Пулдан қисмоқ. ■ Мана бўлмасам, деб уни ҳам овқатдан қисиб қўйдим. С. Аҳмад, Автобиография. Худойим.. хотинларни уй учун яратган. Эркакларни олиб келишдан қисмасин. Ҳ. Раҳимов, Чин ҳаёт. ..ҳусн деган нарсдан худо мени қисган. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 Бирлаштирмақ, юймоқ. Лабларини қисмоқ. ■ Валихон муштини қисиб таъкидлади: -Синоҳ керак. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ранги қум ўчган, изтиробдан қалтираган одамлар, ўз харобалари олдида тишларини қисиб, жим ўланардилар. Ойбек, Куёш қораймас.

Бошини (ёки калласини) қисмоқ кам қўл. айн. бўйинни қисмоқ. У калласини қисиб, кўкарган кўзини қўли билан тўсиб турган Жуман писмиққа мурожаат қилди. М. Ис-

моиллий, Фарғона т. о. **Бўйнини** (ёки **бўйин**) қисмоқ 1) бўйнини ичига тортмоқ (одатда, бирор маъно ифодалаш учун, мас., билмаслик, хабарсизлик маъносини билдириш учун шундай қилинади). *Рисолат хола бўйнини қисиб, ўзи ҳам бу сирнинг боисидан беҳабарлигини билдирди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши; 2) шахснинг қисинган, тушкун ҳолатини билдиради; бўйин эгмоқ. *Бир кун эримнинг узоқ сайилга кетганини эшитиб, уйимга етим боладек бўйнини қисиб кириб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қаршисида ёлворгандай бўйин қисиб турган йигитга раҳми келди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Думини қисмоқ** 1) думини оёқлари орасига олмоқ (ит ҳақида – одатда, қўрққан ҳолатларда шундай қилади). *Ит жуда қўрқоқ экан. Думини қисиб, бир менга, бир Асетга қараб, бостирманинг тағига кириб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор; 2) қўрқиб, ҳайиқиб жим бўлмоқ. *..қаттиқроқ гапириб, ҳукуматни эсга солсанг, думини қисади бу чайқовчилар.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. **Елкасини қисмоқ** 1) бўйнини ичига олиб, икки елкаси бироз кўтарилган ҳолатда бўлмоқ. *Мутриб, одатича, ерга қараб, елкасини қисиб, бир-бир одим ташлаб кетарди.* С. Сиёев, Аваз; 2) айн. **бўйнини қисмоқ** 1. – *Сомон олганмисиз? Агроном.. елка қисди: -Билмадим.. болалар кеча-печа олиб келган бўлмаса.* С. Сиёев, Отлик аёл; 3) айн. **бўйнини қисмоқ** 2. *Жуман, мен елкамни қисиб келдим, болаларга айт, мени қайта тарбиялашсин..* А. Мухтор, Туғилиш. **Кўз(ини) қисмоқ** 1) бирор сабаб ёки таъсир билан кўз милкларини бир-бирига яқинлаштирмак, кўзни юмиш даражасигача торайтирмак. *..у сел-сел терлаганига ҳам парво қилмай, кўзларини қисиб, йўлга қаради.* «Ёшлик». *Чарақлаган офтобга қарагандай, кўзларини қисиб, Темурга ўғирилди.* С. Сиёев, Ёруғлик; 2) бирор маъно ифодалаш, белги бериш учун кўз (одатда, бир кўз) милкларини жуфтламоқ. *Раиснинг қарашидан бу насихатнинг маъносига тушунган мудир.. қўлини кўксига қўйиб, чап кўзини қисиб деди..* «Муштум». *Дарҳол кўзимни қисдим. Бир майизни икки бўлиб ейдиган Мўмин дўстим фикримни пайқади.* Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар. **Тилини қисмоқ** Гапирмай (гапиртирмай) қўймоқ; гапиришдан тийилмоқ. *Уликми-тирикми, билармиз. Ман ҳам қараб турмайман.*

Аммо сўз тарқалмасин, айт, хотининг тилини қиссин. Ойбек, Танланган асарлар. **Юрагини қисмоқ** Хафақон, диққат қўлмоқ; руҳан эзмоқ. *Саҳродаги бир хил манзара киши юрагини қисиб, уни диққинафас қилиб юборади.* К. Яшин, Ҳамза.

ҚИССА [а. **قصة** – тарих; ҳикоя, ривоят, воқеа] 1 *ад.* Асар асосида ётган қамровнинг романга нисбатан торлиги, ҳикояга нисбатан кенглиги, шунга мувофиқ ҳолда, сюжет ва композициянинг ҳам романга нисбатан соддалиги, ҳикояга нисбатан мураккаблиги билан характерланувчи бадиий асар. *Автобиографик қисса. Тарихий қисса. Фантастик қисса.* ■ *Ёшлар яратётган роман, қиссалар, очерк, ҳикоялар.. аксариятида эпик истеъдоднинг ёрқин ифодаси бор.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

2 *ад.* Ўзбек мумтоз адабиётида воқеий ҳодиса ёки афсоналар баён қилинган эпик асар; ҳикоя, ривоят. *Қисса Сайфулмулк. Дурбекнинг «Юсуф ва Зулайхо» қиссаси.*

3 *с.т.* Бирор нарса, кимса, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ҳақида оғиздан оғизга кўчиб юрадиган ҳикоя, нақл. *Раҳимахоннинг қиссаси жуда узоқ. Унинг мураккаб ва машаққатли йўли ҳақида катта китоб ёзса арзийди* Н. Сафаров, Раиса. *Қудрат.. мароқли бўлган шарқ эртақлари, қиссалар ва латифалар айтиб, солдатларни тоза қулдирди.* З. Фатхуллин, Сунмас юлдуз.

Қиссадан ҳисса Айтилганлардан, нақлдан келиб чиқадиган мақсад ёки хулоса. *Қиссадан ҳисса мана: Ҳар ишда керак бардош, Меҳнат, чидам бирикса, Олдида мум бўлур тош.* К. Муҳаммадий.

ҚИССАҒҲҲЙ [а. + ф. **قصه گوی** – қисса айтувчи] 1 Қисса ўқувчи, айтувчи.

2 Қисса ёзувчи, қиссанавис. *Қиссағўйлар, тарихнавислар ана шу ерлар [чўллар] фожияси ҳақида, афсуски, ёдгорликлар ва китоблар қолдириб кетмаганлар.* Миртемир, А. Пулат, Сирдарё сепи.

ҚИССАҒҲҲЙЛИК Қисса айтиш, ўқиш. *Қиссағўйлик шу ерда тугади. Камолiddин тирсақларини столга тираб, икки қўли билан бошини ушлаб қолди.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ҚИССАНАВИС [а. + ф. **قصه نویس** – қисса ёзувчи] Қиссалар, ҳикоялар ёзувчи адиб.

ҚИССАНАВИСЛИК Қисса ёзиш. *Бутун умримни ҳар йўл билан миллат хизматида*

сарф қилмоқдаман. Шу йўллардан бири қилиб, эндиликда, қиссанависликка киришдим. А. Қаҳҳор, Миллатчилар.

ҚИССАХОН [а. + ф. *قىصه خوان* — қисса ўқувчи] Афсона, ривоят ва дostonларни ифодали қилиб айтиш ёки бадийий ўқиш маҳоратига эга бўлган профессионал иж-рочи. Кўкнорихона аҳлининг ўзларидан қис-сахонлари ҳам бор. Фитрат, Қиёмат.

ҚИССАХОНЛИК Йиғилишиб, кўпчи-лик бўлиб қиссалар, ҳикоялар ўқиш, айтиш ва эшитиш анъанаси. Ҳар кун кўкнор ичи-лгандан кейин қиссахонлик бошланади. Фитрат, Қиёмат. Дехдор жуда таъсири овоз билан ашула айтади. Қиссахонлик бошлангандан ҳаммининг оғзи очилади. Ойбек, Навоий.

ҚИССАЧИ с.т. Қиссахон, қиссагўй. За-мон кўп гапни ёқтирмайди, аммо жойини топиб, одамини учратиш қолса, ундан уста қиссачи йўқ. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚИССАЧИЛИК Қиссанавислик, қисса-лар яратиш. Воқеликнинг бадийи манзараси-ни яратиш истиқлол даври қиссачилигининг асосий муаммоларидан саналади. Газетадан.

ҚИСТАЛАНГ Кечиктириб бўлмайдиган, шошилиш, ошиғич, қистовли. Йиғим-те-римнинг қисталанг кунлари. ■ Қачон қара-санг, раиснинг вақти шунақа қисталанг, бемалол гаплашиб бўлмайди. Ҳ. Назир, Кук-терақ шабадаси. Тўйнинг бунақа қисталанг бўлишига сабаб — қизнинг отаси бир неча ойдан бери бетоб. А. Қаҳҳор, Муҳайё.

Қисталанг қилмоқ Тез бўлишга қистамоқ; шоширмоқ. Янги участка бошлиғи мажлис тайёралини жуда қисталанг қилгани учун Почтаев.. ўзи югуриб-елиб, бюро авзоларини тўплади. А. Мухтор, Туғилиш. Қисталанг қилманг, Маннон ака, ҳозир ҳемирим йўқ.. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚИСТАЛАНГЛИК Қисталанг ҳолат. Қоп-лонбек ўзининг Саидақбар ҳожи томонидан дўконда совуқ кутиб олинганини иши кўп-лиги ва қисталанглигига йўйиб юрган эди. Шухрат, Шинелли йиллар. Ишнинг қандай қисталанглигини биласизларми ўзи?! Ш. Фу-ломов, Чўл белда.

ҚИСТАЛОҚ айн. қизиталоқ. Қани, чиқ, қисталоқ! Бир тангани бер! «Олтин олма».

ҚИСТАМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қи-лишга зўр бериб ундамоқ ёки зўрламоқ, ҳол-жонига қўймай илтимос қилмоқ. Қаландар йигит бир тилик хандалакни ийманиб еди..

Авазнинг қисташига қарамай, қайтиб хан-далакка қўл урмади. С. Сиёев, Ёруғлик. Унинг [Шарофатнинг] мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қисташи, ҳол-жонига қўймайлиги керак эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари.

2 Зўр бериб шоширмоқ, қистовга ол-моқ, ошиқтирмоқ. [Ўзбек ойим] Тўйни тез бошлаш учун ўғлини Марғилон кетмакка қистай бошлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Анвар унинг сидқидилдан гапираётганини тушунди, шекилли, яна қистади: -Кеч бўлиб кетяпти, тур.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

3 Қайтиб беришни (қайтаришни) талаб қилмоқ. Тўйда тўнингни қистама. Мақол. Нокасдан қарз бўлма — ҳам йўлда қистар, ҳам гурда. Мақол. ■ Бир кун мусаллас суздим, сузмасам бўлмас эди, Чунки амаким хумини қистади. А. Қаҳҳор, Қанотсиз чигтақ.

4 Тез юришга ундамоқ, тезламоқ. Ҳўкиз калласини эзиб, омончи тортишга уринар, қўшчи ҳадеб қистар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ул икки йигит саҳар вақти от қўйганича Чамбил йўлида қистаб йўл босди. «Бўтакўз».

5 (шахс қўшимчали сўзлар билан) Ўзидан олдин келган сўз билан ифодаланган иш-ҳаракатни бажаришга кучли хоҳиш ёки қайтариб бўлмайдиган талаб пайдо бўлган-лигини билдиради. Қулгим қистади. Билгиси қистади. Сўзлагиси қистади. Йўталгиси қис-таяпти. Ғайратсизнинг ғайрати иш бит-ганда қистайди. Мақол. ■ Жаҳлим қистаб, тишларим ғижирлаб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Биласизми, кўнглинг кўмсаганини кўр-гини қистаганда кўролмасанг.. жуда оғир. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Қаюмнинг] Бу ҳаракатидан аччиғим қистади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚИСТАНГЛАМОҚ шв. Қистамоқ, қис-товга олмоқ. -Бизни ҳадеб қистанглайсиз-у, келин аямга индамайсиз-а, Муса ака, — аёл-лардан бири гап қотди. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚИСТАМОҚ Қистамоқ фл. орт.н. Қарз-ни қистатмай қайтармоқ. Унинг кўриниши кишининг кулгисини қистатади. ■ Хоним-биби қизларга қистатиб ўтирмай, ўрнидан сакраб турди-да, ўйнаб ҳам кетди. А. Қоди-рий, Ўтган кунлар.

ҚИСТИ-БАСТИ: қисти-бастига олмоқ Қийнов-қистовга олмоқ. «Буни қаердан ол-

динг?» деб танга келтирган мерганни қисти-
бастига олибдилар. «Олтин олма». Қани, айт-
чи, хатчани сенга ким олиб келиб берди, айт?
— деб қисти-бастига оларди.. Ё. Хаймов, М.
Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҚИСТИРИҚЛИК Қистирилган, қисти-
риб, тиқиб, суқиб қўйилган. Замоннинг.. эг-
нида барлари белбоғига қистириқлик қора
чоюн. М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Кампир]
Негадир шошиб, қўйлаги енгига қистириқлик
рўмолчани олиб, қўлларини артарди. Ў. Умар-
беков, Она.

ҚИСТИРМА 1 Нарсаларнинг ўртасига,
орасига қистириб, тиқиб, суқиб қўйилган
нарса. Содиқжон бойвачча.. ҳамёнига қис-
тирма пуллар дарёдай оқиб кела бошлаган-
дай ҳис қилиб ўтирарди. К. Яшин, Ҳамза. Бу
каби қистирма ҳикоялар бадиий фош этиш
имкониятларини кенгайтиради, чуқурлаш-
тиради. «ЎТА».

2 тех. Машина, механизм, иншоот қис-
ларининг бирикши юзасини зичлаш учун
орасига қўйиладиган юпқа эластик деталь.
Резина қистирма. Мис қистирма.

ҚИСТИРМОҚ 1 Қисмоқ фл. орт. н.
Қўлиғига китоб қистирмоқ. Лабига папи-
рос қистирмоқ. Этагини липпасига қис-
тирмоқ. Чаккасига гул қистирмоқ. ■ Те-
шабой ота белбоғига қистирган каттагина
дастрўмолни олиб, терлаган юз-бетларини
артди. Шўҳрат, Жаннат қидирганлар. Ўғлим,
ана у беҳининг каллагига газета қистириб
қўйган эдим, шуни олиб кел. А. Қаҳҳор, Асрор
бобо.

2 с.т. Қўлига тутқазмоқ, ушлатиб қўй-
моқ, бермоқ. Домла орқага ўтиб.. Саидий-
нинг қўлига қоғоз қистирди. А. Қаҳҳор, Са-
роб. -Йўқ, тогажон, оласиз, — деди Башир-
жон пулни унинг кафтига қистиришга ури-
ниб. Н. Аминов, Суварак.

3 этн. Тўй-ҳашамларда ўйинчи, ҳофиз ва
ш.к. ни рағбатлантириш учун чаккасига ёки
қўлига пул суқиб қўймоқ. Ўйинчига қўллар
пул қистирди. ■ -Шунча пул қистиришса
ҳам хафсан-а? -Пул алмаштирилгандан ке-
йин, тангани қандай қистиришаркин, деб
ўйлаб қолдим. «Муштум».

4 кўчма Бирор нарсанинг баёни, ҳикояси
давомида ниманидир қўшиб кетмоқ, тилга
олмоқ. Экиш мавсуми давомида еттига
ҳайдов тракторининг бирор кун ҳам иш-
ламаганини докладининг ўртароғига қис-

тириб ўтарсан. «Муштум». Туланбой мўйлов..
икки гапнинг бирига ё байт, ё бўлмаса иб-
ратли бир ҳикоят қистириб ўтмаса, кўнгли
жойига тушмайди. С. Аҳмад, Уфқ. [Зокир
ота:] Камчиликларни танқид қилганимда,
мактаб масаласини ҳам қистириб ўтсам
бўлар эди, лекин бу масала алоҳида қўйил-
ганлиги учун қистирмадим. А. Қаҳҳор, Кўш-
чинор чироклари.

Гап (ёки сўз) қистирмоқ Гап қўшмоқ,
луқма ташламоқ. -Ўз-ўзини мақташлик.. —
писанда аралаш гап қистирди Иззат Мар-
донови.. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. -Хур-
санд! — деб сўз қистириб қўйди Муса. П.
Турсун, Ўқитувчи.

5 с.т. дағл. Иш, ўқиш ва ш.к. га кирги-
зиб қўймоқ, жойламоқ. [Заргаров:] Ие, та-
гин нима қилдим дейди-я! Хотининг ўқийман
деса, битта-яримта мактабга қистириб
қўймайсанми-ю, яна битта туққанидан ке-
йин ўзи ташлаб кетмайдими? А. Қаҳҳор,
Оғриқ тишлар.

ҚИСТИР-ҚИСТИР с.т. Кўпчилик то-
монидан кетма-кет, давомли тарзда пул
қистириш. Ашулачилардан ўн тўда. Уларга
қистир-қистирдан ташқари икки юз сўм
пулни туғиб, хотинига бериб қўйди. «Муш-
тум». Қистир-қистир бўлган жойда Шарм-
ҳаё деган қайда? Т. Йўлдош, Отарчилар.

ҚИСТИРҒИЧ айн. қисқич 2.

ҚИСТОВ 1 Қистамоқ фл. ҳар. н. Иш
шошилинч эмас, қистовнинг кераги йўқ..

2 Қаттиқ қисташ, қисталанг қилиш; қис-
ташлик, қистоқ. Тўй қистови билан тўн би-
тар. Мақол. ■ Элмурод ҳамманинг бара-
варига қистовига қарамай, тўрга чиқмади.
П. Турсун, Ўқитувчи. Раис.. Қодиржоннинг
қистови билан фикрини очиқ айтишга мажбур
бўлди. М. Назаров, Жилвон жилғалари.

Қистов қилмоқ кам қўлл. айн. қистовга
олмоқ. Танҳо ёлғизликда кам-кам ёзиб юрар-
дим, сўнги пайтларда хўжайинлар қистов
қилишди, босиб ўтиришга тўғри келди.. А. Ҳа-
кимов, Илон изидан. Қистовга олмоқ Қат-
тиқ қистамоқ, қисталанг қилмоқ, шошир-
моқ. Унинг нирпираб турувчи узун киприк-
лари остида чиройли жилмайган кўзларидан
«мунча одамни қистовга оласиз?» деган ги-
нани уқдим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.
-Айт, у ким? Нега очигини айтмайсан? —
деб қистовга олди. Шўҳрат, Жаннат қидир-
ганлар.

3 айн. **қистовли**. Директор энг олдин ана шу шошлинч, қистов ишларни адо этарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. У яна.. гап бошлармикан, деб қўрқиб турган эдим, йўқ, иши қистов экан, боғига кетди. С. Аҳмад, Лочин.

ҚИСТОВЛИ Сира кечиктириб бўлмайдиган; зуд, зарур, ошиғич. *Қистовли иш.*

ҚИСТОҚ айн. **қистов** 2. Алижон Лолахоннинг қистови билан.. бир марта бориб келди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

Қистоққа олмоқ айн. қистовга олмоқ қ. **қистов** 2. *Фаришталар кўплашиб, холати қистовқа олошлар.* Файратий, Довдираш.

ҚИСТОҚЛАМОҚ кам қўлл. Қаттиқ қистамоқ, қистовга олмоқ. *Аламли сўздан.. Қистовлаб бари, тинглашди қўймай.* Ф. Фулом.

ҚИСУВ айн. **сиқув**, **қистов**. -*Ҳе, Тухтасин, сенда тутуриқ борми ўзи? — деб қисувга олди.* «Муштум».

ҚИСКА 1 Бўйлама ўлчами, узунлиги унча катта бўлмаган; калта. *Қиска ёғоч. Қиска юбка. Қиска йўл. Қиска сочи аёл. Бўйи қиска одам. Бўйни қиска от. Қиска метражли фильм. Ёғочни узун, темирни қиска кес.* Мақол. ■ *Икки йўловчининг қиска соялари катта-кичик тош, турли дашт ўсимликлари устидан эгилиб борар эди.* А. Қаҳҳор, Мастон. *Салимбойвачча эса, катта йўлга қараганда анча қиска, ёлғизоёқ йўлдан ўз боғига кетди.* Ойбек, Танланган асарлар. *..хушбичим бурун тагида буровга келмаган қундуз мийиқ, иякни жуда ҳам чиройли ўраб олган қора қиска соқол.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Давомлилиги кичик, узун эмас; ихчам. *Қиска жумла. Қиска ахборот.* ■ *Умар Хайёмнинг қиска, лекин сермазмун байтларига сингирилган ҳаёт фалсафаси буюк, ҳаёт ва дунёдаин бепоен.* Газетадан. *Ўқитувчи қиска ифодада кўп фикр айта билиш маҳоратига эга бўлмоғи лозим.* Р. Усмонов, Одобнома. *Ёнимда хаёл суриб ўтурган бек: -Борганда биласиз, домла, — деб қискагина жавоб қилиб қўя қолди.* Ҳ. Фулом, Машъал.

Қиска қилмоқ Чўзмаслик (гап, сўз ҳақида). -*Қиёмхонингиз қачон келаман, деди? — деб сўради мол дўхтири қиска қилиб.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

3 Давомийлиги узун бўлмаган (вақт ҳақида); *зид. узун. Қиска муддат.* ■ *Ёз кечаси қиска. Йўлчи бир чимдим ушлаб.. кўзини очаркан, тонг отган эди.* Ойбек, Танлан-

ган асарлар. *Эндиги муҳим вазифа — ўрим-йиғимни ғоят қиска фурсатда уюшқоқлик билан ўтказишдан иборат.* Газетадан.

Ақли қиска Меъёрида фикр-мулоҳаза қила олмайдиган. *Тили узуннинг ақли қиска.* Мақол. ■ -*Сочи узун, ақли қиска, — деб хотинини яна жеркигандан кейин Содиқ давом этди.* С. Айний, Қуллар. **Гапнинг қисқаси** Гапнинг лўндаси, лўнда қилиб айтганда. *Гапнинг қисқасини айтинг.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Гапнинг қисқаси.. анча сарсон бўлдик.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. **Тили қиска айн. тили қисқ қ.** тил. **Қиска ўйламоқ** Етарли даражада фикр-мулоҳаза қилмаслик, юзакки фикр қилмоқ. *Ёшлиқдан, қиска ўйлаганликдан у бечораларни анча ташвишга солдингиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Қискароқ ўйлайсиз, Отабек!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қўли қиска қ.** қўл 10.

ҚИСКАЙМОҚ с.т. Қисқармоқ.

ҚИСКАЛИК Қиска ҳолат, қиска эканлик. *Вақтнинг қисқалиги. Гапнинг қисқалиги.*

ҚИСКАРМОҚ 1 Бирор жиҳатдан (бўйи, узунлиги, ҳажми, миқдори ва б.) ўлчами қиска ҳолга келмоқ. *Йўл қисқарди. Иш соати қисқарди. Харажатлар икки ҳисса қисқарди.* ■ *Сентябрнинг охирлари. Кунлар қисқариб, тунлар эса узая бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Ўртадаги масофа тобора қисқариб бормоқда.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *..ғалла камайиб, пахта майдонлари қисқариб, чорва турли офатларга учраб, юртда очарчилик ва қаҳатчилик бошланди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 *мат.* Бирор сонга касрсиз бўлинмоқ; шундай сонга бўлингандан кейин кичик сонларда ифодаланмоқ. *Бешга қисқармайдиган сонлар. Бу каср учга қисқаради.*

ҚИСКАРТИРМОҚ Қисқармоқ фл. орт. н. *Қўйлакни қисқартирмоқ. Чекиш умрни қисқартиради. Таъмир харажатларини икки марта қисқартирдик. Касрни тўртга қисқартирмоқ.* ■ *Нега [худо] мен учун ернинг танобини тортиб, йўлни қисқартирмайди!* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСКАРТМА 1 Қисқартirilган, мухтасар матн. *Диссертациянинг қисқартмаси. Романнинг қисқартма варианты.*

2 Сўзнинг маълум шаклда қисқартиб берилган ифодаси — шартли қисқартмалар. *Мас., ва б. (ва бошқалар) ва ш.к. (ва шу кабилар), А.О. (Абдулла Орипов).*

Қисқартма отлар Бирикма номлар компонентларининг маълум қисмларини қисқартириб, қушиб ҳосил қилинган отлар. Мас., **ДАН** (Давлат автомобил назорати), **ЎзАС** (Ўзбекистон адабиёти ва санъати), **ТошДШИ** (Тошкент давлат шарқшунослик институти).

3 Матннинг қисқартирилган ери, қисми; қисқартиш. *Муҳим қисқартмалар.*

ҚИСҚАРТМОҚ *айн. қисқартирмоқ.* Мақолани қисқартмоқ. Штатни қисқартмоқ. ■ *..сочини қисқартган бу қизча катта ёшли эркаклардан ҳам донороқ бўлган.* С. Айний, Қуллар.

ҚИСҚАСИ 1 Қисқа с. 3-ш. шакли. Арқоннинг узун, гапнинг қисқаси яхши. С. Аҳмад, Юлдуз.

2 *крш. с. Қисқа, лўнда қилиб айтганда, гапнинг лўндаси; хулласи калом. [Оқила:] Ўзи жуда ҳало, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон, қисқаси, баҳоси йўқ хотин.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

ҚИСҚАЧА Қисқа шаклдаги; мухтасар. Қисқача луғат. Қисқача ахборот. Қисқача таржимаи ҳол. Қисқача сўзламоқ. Фикрини қисқача (қилиб) баён этмоқ. Менинг сўзим қисқача. ■ *Мен бунга қисқача жавоб ёзиб, «Янги йил сиз эсон-омон келган кунни кирадид», дедим.* А. Қаҳҳор, Хотинлар. Йўлчи Гулнорнинг бошини силаб, воқеани қисқача айтиб берди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИСҚИЧ 1 Нарсаларни қисиб ушлаш учун ишлатиладиган асбобларнинг умумий номи. [Қудрат] Чап қўлидаги узун темир қисқичда қисилган ва устини кул босган бир юмалоқ темир чўғни сандонда болғаламоқда. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Қоғоз ва ш. к. ни бир-бирига ёки бирор нарсага бириктириб, қистириб қўйиш учун ишлатиладиган мослама; скрепка. *Насриiddинов яна столига қўл чўзди, темир қисқич билан қистирилган икки варақ қоғоз олди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ҚИСҚИЧАҚА Бўғимоеқтиларга мансуб, чучук сув ҳавзаларида яшайдиган, танаси қаттиқ қобик билан қопланган, калласи ёнида панжалари бўлган жонивор.

ҚИТДАЙ, -дек 1 Жуда оз, озгина, жиндай. Қитдай мизғиб олмоқ. Оёқларида қитдай мадори йўқ. ■ *Гулсумбиби уйда қитдай ўтин, қитдай кўмир йўқлигини сўзлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. (асосан, такрор ҳолда — қитдай-қитдай). Спиртли ичимликни билдиради. *Бир сафар Ҳошимжон «қитдай»ни отиб келди-да, яна йўлини тўсди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚИТДАЙ (қитдай-қитдай) қилмоқ Спиртли ичимлик ичмоқ. *Эрталаб турсам.. бошим бировникига ўхшайди. Қитдай қилдим-у, сенинг олдингага жунадим.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Зиёфат бошланди, қуюқ-суюқ тортилди, енг ичида қитдай-қитдай ҳам қилди.* «Муштум».

ҚИТИЛЛАМОҚ *айн. қитирламоқ.* **ҚИТИР** тақл. с. Куруқ нарсаларни тирнаганда, бир-бирига ишқаганда, кемиринда ҳосил бўладиган товушни билдиради.

ҚИТИРЛАМОҚ «Қитир-қитир» овоз чиқармоқ. Қалами энгил қитирлаб, чиройли ҳарфлар туширмоқда. Ойбек, Навоий. «Наҳотки улар шунчалик маккор!» деб кўнглидан ўтказди хотин ва ётоқ эшигидан қитирлаган овоз эшитиб, бетинчланди. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚИТИР-ҚИТИР Қитир с. такр. *Хонага жимлик чўкади. Перонинг қитир-қитири эшитилади.* «Саодат». Маҳмуд ака.. *приёмникни бурар, приёмник қаттиқ ҳуштак чалар ва қитир-қитир қиларди.* П. Қодиров, Уч илди.

ҚИТИҚ Терига, баданга бирор нарсанинг тегиши, қитиқлаши туфайли юзага келадиган асабий сезги. *Қитиғи тез одам. Қитиғи йўқ одам.* ■ *Бегимхоннинг қитиғи зўрлигидан ўзини тутолмай «вой!» деб ёнига ташланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. Бувасининг бир тутамгина соқоли юзига тегиб, [боланинг] қитиғини келтириб кулдирарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИТИҚ ПАРИГА (ёки патига) тегмоқ *айн. қитиғига тегмоқ.* У [Аҳмаджон] Аъзамнинг тегажоғлигини қораларди: «Қитиқ паримга тегиб нима қилардинг!» Ф. Насриiddинов, Кўнги. **ҚИТИҚ ПАРИНИ** (ёки патини) юлмоқ *айн. қитиғини ўлдирмоқ.* Мен буларнинг қитиқ патини юлиб, ром қилиб олмоқчиман. А. Қодирий, Обид кетмон. **ҚИТИҒИГА ТЕГМОҚ** Ғашини, аччиғини келтирмоқ, ғашига тегмоқ. *Совуқ жавоб Содиқ амининг қитиғига тегди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **ҚИТИҒИНИ** ўлдирмоқ 1) ғаши, аччиғи келмайдиган, чўчимайдиган қилиб қўймоқ; 2) кўчма гапга кирадиган, ювош қилиб қўймоқ. Бу қўл эриш кўринмаслиги, ҳур-

китмаслиги учун ҳозирдан унинг кўзига ис-
сиқ кўриниш, қитиғини ўлдирish керак. А.
Қаҳҳор, Сароб.

ҚИТИҚЛАГИЧ физиол. Қитиқ ва, уму-
ман, ҳис уйғотадиган, асабларни ҳаракатга
келтирадиган нарса, омил. *Кимёвий қитиқ-
лагичлар.*

ҚИТИҚЛАМОҚ 1 Терига, баданга тегиб
ёки тегизиб, кулги қистатмоқ. *Бир-бирини
қитиқлаб, ҳиринглашган қизлар Нозикнинг
сўзига қулоқ солмадилар. А. Қодирий, Мех-
робдан чаён.*

2 физиол. Қўзғатмоқ, уйғотмоқ, таъсир
қилмоқ (асабни, организмни, айрим аъзо-
ни). *Нерв учларини қитиқламоқ. ■ Улар
[озик моддалар] етарли бўлса, тўқлик мар-
кази қитиқланиб, иштаҳа бўғилади, кама-
йиб кетганида эса очлик маркази қитиқла-
ниб, иштаҳа очилади. «Фан ва турмуш».*

3 кўчма Безовта қилмоқ, қўзғатмоқ, ку-
чайтирмоқ. *Қовурилаётган кабоб ҳиди димоғ-
ни қитиқлайди. Й. Муқимов, Қутлуғ қадам.
Бу гаплар кишиларнинг мудраган руҳларини
қитиқлади. П. Турсун, Ўқитувчи. Хушбўй ел-
лар билан диллар завқини Қитиқлар.. ором-
бахш, севиқли баҳор. Х. Расул.*

Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқламоқ
Кишига ёқиб, ширин ҳис-туйғулар уйғот-
моқ, роҳат бахш этмоқ, завқ-шавқ бағиш-
ламоқ. *Шабнанинг дарчасидан кираётган
уйноқи машаба дилларни қитиқлади. Т. Ра-
сулов, Марҳамат.*

4 кўчма Фашини ёки аччиғини келтир-
моқ, зардасини қайнатмоқ. *Салимхоннинг
келишмаган товуши уни қитиқлади ва у ҳам
қўшила бошлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚИТИҚЛИ Салга қитиғи келадиған,
қитиқдан чўчидиған, қитиғи зўр. *Қитиқли
одам. Қитиқли от.*

ҚИТИҚЛОВЧИ 1 Қитиқламоқ фл. сфдш.
*Ҳавони қовурилган гўшт билан кўкпиезнинг
иштаҳани қитиқловчи ўткир бўйи тутди.
О. Ёқубов, Тилла узук.*

2 кўчма Қўзғатадиған, безовта қиладиған.
Юракни (ёки дилни, қалбни) қитиқловчи
Жуда ёқимли; кишига завқ-шавқ бағиш-
лайдиған, ширин ҳис-туйғулар қўзғатади-
ған. *Юракни қитиқловчи куй.*

3 айн. қитиқлагич.

ҚИТМИР [а. قطمير — пўст, қобик; ар-
зимаған, аҳамиятсиз гап, нарса, воқеа;
Қуръонда: итнинг номи] Асабга, гапга те-

гадиган қилиқ, хатти-ҳаракатлар қилувчи,
қилдан қийиқ ахтариб, қовлаштириш би-
лан шугўлланиб юрувчи. *Ким буни бедазор-
га қўйиб юборяпти, деб юрсам, сен экан-
сан-да, тирранча! Муштдай ҳолингдан
отанга ўхшаб мунча қитмир бўлмасанг?!
«Ёшлик». Бу сафар у ҳар нарсадан бир ил-
лат қидирадиған айрим қитмир одамлар
тимсолини яратди. М. Яҳёев, Ҳам кулди-
риб, ҳам ўйнатиб.*

ҚИТМИРЛИК 1 Қитмир эканлик. [Шо-
кирвойнинг] *Оддий муомаласи ҳам дағал-
лик, минг хил кесатик. Бунинг устига қит-
мирлигини айтинг. А. Муҳиддин, Зебонинг
севгиси.*

2 Қитмир одамларга хос иш, хатти-
ҳаракат, қилиқ. *У қовлаштириш, бошқалар-
нинг муваффақиятидан ранжиш баробари-
да, қитмирлик, фитналик қиларди. Мирмуҳ-
син, Умид. Бўриев Самандаровнинг қитмир-
лик қилиб, ресурслар ҳақида маълумот бер-
масликка уринганини пайқади. А. Мухтор,
Туғилиш.*

ҚИТТАЙ айн. қитдай. *Қиттай сув.
Қиттай туз. Қиттай ичмоқ. Қиттай миз-
ғиб олмоқ. ■ Осмон тиниқ, кўм-кўк ши-
шадай, Қиттай булут йўқ. Ҳ. Олимжон.*

ҚИТТАК с.т. Қиттай, озгина.

ҚИТЪА [а. قطعه — парча; бўлак, қисм;
таркибий қисм; ҳарбий қисм; шеърий пар-
ча; ер бўлаги, муайян ҳудуд] 1 Ер юзидаги
куруқликларнинг атрофидаги ороллар билан
бирга шартли равишда ажратилган қисм-
ларидан ҳар бири. *Африка қитъаси. Америка
қитъаси.*

2 кам қўлл. Алоҳида маъмурий ҳудуд,
мамлакат. *Дунёнинг кўп машҳур қитъаси эди
Талай можародан ўтиб Туркистон. М.
Шайхзода.*

3 эск. айн. бўлтақ. *Рафиқовнинг фикри
билан колхоз етти қитъага бўлинади: булар-
ни «бўлтақ» деб аташга қарор қилинади. А.
Қодирий, Обид кетмон. Пахта экилган бир
қитъа ер устида тўпланган бир неча кол-
хозчилар ўртасида қизгнн баҳслашув бормоқ-
да эди. С. Айний, Қуллар.*

4 ад. Шарқ халқлари мумтоз шеъриятида
кенг тарқалган, икки ёки ундан ортиқ жуфт
мисралари ўзаро қофияланган байтлардан
иборат, мавзу доираси кенг, вазн имкони-
ятлари чегараланмаган жанр.

ҚИХ I тақл. с. Томоқни қирганда ёки томоқ кириб кулганда чиқадиған товушни билдиради. -Қих.. — деди Мели полвон, — Ҳамманте терисига сомон тиқар эмиш.. қих. П. Турсун, Ҳқитувчи. Кампир унда-бунда қолган.. тишларини очиб, қих-қих кулди ва хўжайиннинг буйруғини кутди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИХ II айн. қиха.

ҚИХА бол. Кир, ифлос. Бу қиха, ема.

ҚИХҚИХЛАМОҚ «Қих-қих» деган овоз чиқармоқ ёки кулмоқ. Жамолбой ҳаммага бир-бир қараб, қихқихлаб кулиб қўйди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИЧАМОҚ шв. I Бирор иш-ҳаракатни тезроқ бажаришга тиришмоқ, шошилмоқ, ошиқмоқ. Парларидан терлар оқиб боради, У ҳавода қичаб парвоз қилади. «Алпомиш». Кечга қолмайлик, деб қичаб жўнади. «Ширин билан Шакар».

2 Шоширмақ, шошилтирмақ, тезлатмоқ. Отни қичамоқ. ■ Қамчи бериб, чу деди. Қаттиқроқ уни қичади. «Равшан».

3 айн. қистамоқ. Равшанхон ўғлонга бир сўз деб, пулини қичаб турибди. «Равшан».

ҚИЧИМА Қаттиқ қичишиш ва тутунчали тошмалар тошиши билан кечадиган тери касалликлари. Энди Чимён сувидан фақат қичима ва бодга учраганларгина эмас, буғин оғриқ, юрак касалликларига мубтало бўлганлар ҳам шифо кўраётирлар. М. Мансуров, Чимён суви. ..тиқилинч ва ифлос жойларда.. яшовчи кишилар турли терлама, қўтир, қичима ва бошқа юқумли касалликларга дучор бўладилар. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.

ҚИЧИМОҚ I Қичиғи кўзғамоқ (қ. қичиқ I). Унинг аззойи бадани қичияпти. Яраси қичияпти. Кўзим қичияпти. ■ Икковимиз ҳам бир тунаб кетгани келамиз. Орқанг қичиса, кимга қашлатишни билмасанг.. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 Қашимоқ; қичинмоқ. Оёқларини қичиб қонатиб юборибди.

Тили (ёки оғзи) қичимоқ қ. тил. Томоғи қичимоқ Бирор нарса ейиш ёки ичиш истаги, талаби кўзғамоқ (одатда, ўзга ҳисобиға). Монтёр Жўраевнинг томоғи қичиган куну бирор кишининг симини шартта узиб, уйига кириб кетади. «Муштум». Аризалар кўплигидан фойдаланган Иноғомнинг томоғи қичиб, ер ўлчаб беришга таранг қиладиган

бўлди. «Муштум». Қўли қичимоқ Бирор иш қилгиси ёки муштлашгиси келмоқ. Хотин кишини номард уради, қўлинг қичиса, ўзингга ўхшаган қўли қичиганни топиб муштлаш.. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Қиллибоз йиғитларнинг юраклари тошиб, қўллари қичиб, жангни кўмсар, бўронли кунларни кутиб сабрсизланардилар. Ойбек, Навоий.

ҚИЧИНМОҚ Қичиган жойни тинчлантириш, қичиғини босиш учун ишқаламоқ; бирор нарсага суркамоқ ёки қашимоқ; қичимоқ, тирнамоқ. Қичиниб, ҳамма ёғини юлиб юборибди.

ҚИЧИТМОҚ Қичимоқ фл. орт. н. Қичитқи ўт баданимни қичитиб юборди. Тутун томоғимни қичитяпти. ■ Кузнинг ёқимсиз шамоли ўпкани қичитиб, йўтални қистатар эди. А. Қодирий, Утган кунлар. [Йиғит] Бу ганни ҳам унинг тилини қичитиш учун айтган бўлса керак. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚИЧИТҚИ: қичитқи ўт (ёки тикан) Поя ва барглари баданга тегса қичитиб, ачиштирадиган тукчалар билан қопланган ўсимлик.

ҚИЧИШ, қичишиш Тери ёки шиллиқ қаватнинг маълум бир қисмидаги қичинишга ундайдиган, оғриққа ўхшаш сезги.

ҚИЧИШМОҚ I Қичимоқ фл. бирг. н.

2 айн. қичямоқ I. У кўздан йўқолгандан сўнг, дўпписини кўтариб, қичишмаса ҳам, бошининг орқасини қашлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚИЧИҚ I Қичинишга мажбур қиладиган ҳис-туйғу. Аззойи баданимга қичиқ турди. Яранинг қичиғи босилди. ■ Бу ҳодиса қаптимнинг қичиғини илғари босиб қўйди.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 кўча Енгиб бўлмайдиган кучли хоҳиш, истақ. Қичиғини бос(тир)моқ.

3 кўча Кишини ўзига тортиш, ҳиссиётини уйғотиш учун қилинадиган шўх ҳаракат, қилиқ; ноз-ишва, карашма, гамза. -Қизик, — кўзларини қичиқ сузиб, хотин гачира бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.

Қичиқ атлас Атласнинг шўхчан гулли бир тури. Шу вақт эшик очилиб, жувон кириб келди. Устида уша қичиқ атлас қўйлаги, фақат енгини шимариб қўйибди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЧИҚЛИК Қичиқ эканлик; ишвакорлик, нозли қилиқлар қилиш (қ. қичиқ 3). Қичиқлик қилмоқ.

ҚИЧОВ шв. Қистов, қистоқ. Қичов қилмоқ. ■ Бу қичовга бу отларинг бўлмайди, Тулпор эмас, мунинг бари ёбидир. «Равшан». Кеч қолмайин қичов билан борарсан, Насиб бўлса, сен ёрингни оларсан. «Муродхон».

ҚИЧҚИРИҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз; бақирик. Болаларнинг қичқириғи. ■ Шу пайт қайдандир қичқириқ эшитилиб, атрофни қий-чув босди. Т. Обидов, Юсуф-жон қизиқ. Бирдан настдан, тоғ қазувчилар манзилдан шодиёна қичқириқлар кутарилди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Хўрознинг қичқириши. Охири шу қарорга келдик. Мен қочадиган бўлдим ва биринчи хўроз қичқириғида Янгибозорга қочиб кетдим. П. Турсун, Ҳқитувчи.

ҚИЧҚИРМОҚ 1 Жуда кучли, жарангли овоз чиқармоқ; бақирмоқ. -Елғон! - Фуломжон даҳшатли.. қичқирди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Поезд қичқирганини эшитиб, юрагим бир орзиқиб кетди. Шўхрат, Шинелли йиллар.

2 Каттиқ овоз билан чақирмоқ. Поезднинг очиқ деразасидан кимдир «Абдурахмо-он», деб қичқирди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Чақирмоқ (хўрознинг товуши ҳақида). Қўндоқдаги хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди. Ҳ. Хошимов, Қалбинга қулоқ сол.

4 кўчма Ҳаммага овоза қилмоқ, жар солмоқ. Масвул ишчиларнинг шу қиқишлари тўғрисида газеталар бир неча ҳафталаргача қичқирди. А. Қаҳҳор, Сароб.

Ҳўроз ҳамма жойда бир хил қичқиради Ҳамма жойда аҳвол бирдай, деган маъноли ибора. Ҳамма жойда хўроз бир хил қичқиради, деганлари рост экан. Бизда ҳам шундай. «Муштум».

ҚИШ Йил фаслларида бири (Ўрта Осиёда декабрь, январь ва февраль ойларини ўз ичига олади). Совуқ қиш. Қаҳратон қиш. Қишга чидамли навлар (бот.). ■ Ўзимизнинг уйимиз. Ҳатто қишда ҳам тувакларда анқиб турадиган райҳонлар эсимга тушади. С. Сиёев, Ёруғлик. Эрта қишнинг совуқ нафаси унинг димоғига гуп этиб урди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚИШИН-ЎЗИН Қишда ҳам, ёзда ҳам; йил бўйи. Қурилиш қишин-ёзин тўхтамади. ■ Қумларда қишин-ёзин ҳаво очик бўлиб, кўнинча булут кўринмас, юлдузлар чароғон булар эди Ж. Шарипов, Хоразм. Чўққиларини қишин-ёзин оппоқ қор қоплаб

ётадиган Ойқор ортига соғинч ва интиқлик билан тикилардим. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.

ҚИШКИ 1 Қишга оид; қишга хос бўлган. Қишки кунлар. Қишки совуқлар. ■ Дарахтлардаги сариқ барглар тўкилиб тугаган, ер юзи ўзининг қишки сариқ кийимини кийган эди. А. Қодирий, Ҳтган кунлар.

2 Қишда бўладиган, бўлган. Қишки муСОбақа. Қишки имтиҳон. ■ Қишлоқ халқи.. сувнинг қишки тошқинидан жуда-жуда тўйган эди. «Ўзбекистон кўриқлари». «Чимён» туристик комплекси ҳам қишки дам олиш мавсумини қизғин бошлади. Газетадан.

ҚИШЛАМОҚ Бирор жойда қишни ўтказмоқ, қишда бирор жойда туриб яшаб қолмоқ. Тоғда қишламоқ. Бу йил боғда қишладик. ■ Қишлаган ва учиб келган гала-гала қушлар бўлиниб кетади, уя қўйиш учун ҳозирлик кўради. «Фан ва турмуш».

ҚИШЛИК 1 Қишга мосланган, қиш учун белгиланган, қишда ишлатиладиган ёки ишлайдиган; қишки. Қишлик кийим. Қишлик спорт саройи. ■ Ҳўжаликка керакли биналар, ҳаммом, қишлик боғча, қишлик чойхона муддатидан анча бурун битди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Кўча-кўйда яккам-дуккам учраб қоладиган одамлар ҳам қишлик либосда. С. Кароматов, Олтин қум.

2 Қиш давомида ёйиш-ичиш, ишлатиш учун етарли нарсa. Қишлигини ёзда ғамлаб қўймоқ. ■ Мулла Обид ўн уч кун деганда, беш таноб ерни чопиб, ерни қип-қизил шудгорга айлантиради, бир четга хирмон каби ғумай ва ажриқларни йиғиб, бир қишлик ўтинни ҳам олади. А. Қодирий, Обид кетмон. [Ёрмат:] Яхшилаб чопасан. Ярмига сабзи, ярмига картошка экасан. Шу билан қишлигимиз бемалол чиқади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОВ 1 Қишламоқ фл. ҳар. н. Одатда, илон қишловдан сўнг пўст ташлайди. «Фан ва турмуш».

2 Чорва молларининг қишлаб қолган еридаги боқуви, боқув жараёни. Чўпонлар чорва қишловининг.. намунали ўтишига эришаётирлар. Газетадан. Илгари ана шу адирларда бутун бир қишловга этиб, ортиб қоладиган ем-хашакбоп сунбул, сўзан, тўқмоқ, рўян.. сингари юз хил тўйимли гиёҳлар тиззага уриб ётарди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

3 Кишилар ёки чорва моллари қишлайдиган, қишда яшайдиган жой. Қишловларга ем-хашак етказиб бериш. ■ У. саҳроий халқнинг қишловларига от қўйиб, минглаб қўйларни ўлжа ҳайдашни севади. Ойбек, Навоий. Қалдирғоч уяси янглиғ кўринур Тоғнинг камарида қалин қишловлар. Миртемир.

ҚИШЛОҚ Аҳолиси, асосан, қишлоқ хўжалик ишлари билан шуғулланувчи жой, маскан, ҳудуд. Кўпинча молларни қишлоқдан қиқаверишда, қирлар атрофида бир-икки айлантираман-у, намозгардаёқ қишлоққа қараб ҳайдайман. С. Сиёев, Ёруғлик. Рустам қоронғи тушиб қолган қишлоқ кўчасидан.. юриб бораркан, ҳадеб шу саволни такрорларди: «Нега олади?» Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол.

ҚИШЛОҚИ I с.т. эск. Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқча ҳаёт кечирадиган, шаҳарга хос муомала ва б. ни билмайдиган. Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқчи муллавачча эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. У [Мирзакаримбой] ҳозиргина ёдига олган қишлоқчи Хушрўйибини ҳам, кутилмаган вақтда йўқлаб келган бу арслондай қишлоқчи жиянчани ҳам унутган. Ойбек, Танланган асарлар. Гапининг кўрселиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқчилар уни Соли совуқ деб атардилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кам қўлл. айн. **қишлоқлик**.

ҚИШЛОҚЛИК Қишлоқда туғилиб ўсган, қишлоқда яшайдиган. Отақул? Бизнинг қишлоқлик Отақул эмасми? П. Турсун, Ўқитувчи. Бу ерда битган тармеванинг таърифи бутун дунёдан ҳам кўра, айниқса, шу қишлоқлик катта бой — Миржалол қуруққа маълум экан. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚИШЛОҚЧА I Қишлоқ с. нинг кичр. Тоғ этагидаги қишлоқчада яшаймиз.

ҚИШЛОҚЧА II Қишлоқча, қишлоқ кишиларига хос бўлган. Шаҳарлик катта бир одамнинг олдига йиртиқ ва кирланган қишлоқча кийим билан қандай бориб кира олардим? С. Айний, Эсдаликлар. [Йўлчининг] Сўзларидаги қишлоқча соддалик ва тўғрилиқ.. унга [бойга] жуда ёқди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚИШЛОҚЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби қишлоқ шароити ва унга хос одатлар эканини билдиради. Элмурод нонга қўл узатди. Олаҳўжа унинг очлигини сезгандай, нон

кавишаб туриб гапирди: — Қишлоқчилик.. Бу ерда ошхона деган гап йўқ. П. Турсун, Ўқитувчи. Қишлоқчилик, бировга дабдурустан бир нарса дейиш одобдан эмас. М. Ҳазраткулов, Журъат.

ҚИШ-ҚИРОВЛИ с.т. Совуқ, қор-ёмғир билан кечадиган. Бойчечак чиққанлиги қиш-қировли кунлар ортда қолиб, кўклам яқинлашганлигини аңлатган. Газетадан.

ҚИЯ I от Бир томони баланд, бир томони паст ер, қиялик; тоғ ёки тепалик ёнбағри. Карвонни ҳоритар йўлнинг қияси. «Алпомиш». Қийғир деган қуш ўлтирар қияда. Бундай сулув йўқдир ушбу дунёда. «Ёдгор».

2 от Қийғоч очилган нарсаларнинг оралиги, тирқиши. Эшикнинг қиясидан қарамоқ. ■ Чодир пардаси қиясидан амирнинг кўзи биринчи марта қўлида бургут қўндирган Ҳайдар меранга тушди. М. Жўрабоев, М. Б. мартабаси.

3 сф. айн. **қиялама**. Қия ер. Қия йўл. ■ Аксари қия жойлардан доvon ошиб бориладиган Қайнар йўли ҳозир от-арава учун ёпиқ. С. Анорбоев, Оқсой. У. қия арқон устига оёқ қўйиб, юқорига кўтарила боилади. Мирмуҳсин, Дорбозлар.

4 сф.т. Қийғоч очилган, сал очилган, сал очиқ. Сандиқ қопқоғини қия қилиб кўтармоқ. ■ Хотин тўхтади ва йигитга қараб, бетидаги чашмбандини қия очди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қиз қия қолган эшикни секин зичлади-да, ўйлиниб, йигитнинг кетидан қараб қолди. А. Қаҳҳор, Сароб.

5 сф.т. Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. Қия хат. Қия ёмғир. Ариза тепасига қия қилиб ёзилган хат. Рўмолни қия ўрамоқ. ■ Қия тушаётган қуёш нуридан унинг текис таралган сочи ҳам.. товланиб турарди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

6 Орқасини ўтирган, ёнга қараган, бурилган, ўгирилган ҳолат(да). Қия ўтирган Ҳаётнинг.. бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб, гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Эрта-индиноқ Холтожixon тракторга қия миниб, Ҳаётхонга баланддан қарайди. Р. Раҳмонов, Бахт билан учрашув.

Қия бўлмоқ (ёки бўлиб кетмоқ) Қилмишига яраша жавобгарликка тортилмоқ. Акт Ҳаким акамларнинг қўлларидан нарига ўтмасин. Сал нарига ўтса борми, қия бўл-

ганимиз ўша деяверинг, хўжайин. Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *Порадан гапирманг. Пора берган ҳам, олган ҳам қия бўлиб кетяпти.* С. Аҳмад, Чўл бургути. **Қия қарамоқ** (ёки боқмоқ) 1) кўз қири билан қарамоқ, қайрилиб қарамоқ. *Шербек билан сипо кўришди-да, бош ҳисобчи Саидғозига ер остидан қия боқди.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бир назар ташламоқ, илтифот қилмоқ, назарписанд қилмоқ. *Тушимда энам.. йўл ўртасида қия боқмай кетяпти.* Ойбек, Куёш қораймас; 3) кўчма ишончсизлик билан қарамоқ, ишонмаслик. *Янгилекка қия қаровчи кишилар ҳам йўқ эмас.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚИЯЛАМА 1 Бир томони баланд, бир томони паст; қия, нишаб. *Қиялама йўл. Қиялама адир.* ■ *Баъзилар чўчиб кетиб, қиялама ердан оғиб тушай деди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Бурчакма-бурчак ёки қиялаб йўналган; оғма, ётиқ. *Куёшнинг қиялама нури. Қиялама ёмғир.*

ҚИЯЛАМОҚ (асосан -(н)б қўшимчали рвдш. шаклида қўлланади — қиялаб) 1 Қия ҳолда йўналмоқ. *Кўчадан қиялаб ўтмоқ. Қиялаб кесмоқ. Ёмғир қиялаб ёғмоқда.* ■ *Уфқни қиялаб борувчи куз қуёши тикка кўтарилмай, тоғлар орқасидан ўтаркан, кун жуда тез кеч бўлиб қолди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Бир томони қиялаб тушиб, катта тош йўлга туташган.. қовун бозори одамлар билан гавжум.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Қия қилмоқ, қия ҳолатта олмоқ. *Унинг диққатини шу чоқ эшикни қиялаб мўралаётган болалар тортди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Майна шошиб, рўмолини қиялади ва секин эшик томонга кўз ташлади.* Ш. Тошматов, Эрк куши.

Қиялаб ўтмоқ Четлаб, чап бериб ўтмоқ. *..қонун ҳамиша бўлган ва бундан кейин ҳам бўлади. Ҳеч нарса қилмайди. Гап қонунни қиялаб ўтишда.* А. Эшонов, Бир оғиз сўз.

ҚИЯЛАНМОҚ **Қияламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Эшик қияланганча қолди.* ■ *Унг тарафдаги сўқмоқ яйлов томон қияланиб кетган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИЯЛИК 1 Қия ҳолат, қия эканлик. *Йўлнинг қиялиги. Эшикнинг қиялиги.*

2 Бир томони баланд, бир томони паст ер; қиялама ер, ёнбағир. *Тик қиялик. Қия-*

ликдан юриб, юқорига чиқмоқ. ■ *Туман ичидан қияликдан Почтаев тушиб келаётган эди.* А. Мухтор, Туғилиш. *..қиялик тузаб, текисроқ ерга етганларида.. қаршидаги буталар орқасидан бир кўппак отилиб чиқди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚИЯМА Қия ер, қиялик. *Қиямада сирпанчиқ отмоқ.* ■ *Чигит ердан энди униб чиққанда, мурғак ғўзани сел савалаб кетди.* *Қиямаларни сув ялади.* Газетадан.

ҚИЯМАЛИК шв. айн. **қиялик** 2. Бўздаланинг икки томони қиямалик. Ш. Бўтаев, Кўрғонланган ой.

ҚИЯЧИЛ шв. Қияликларда, адир, тоғларда чаққон юрадиган, абжир. *Илон сутин бердим ман, Илон турли келсин деб. Алқор сутин бердим ман, Кўп қиячил бўлсин деб.* «Хушкелди».

ҚИҚАНГЛАМОҚ айн. қийшангламоқ. *У сурбетларча Умид рашикни келтирмоқ учун бошқа йигитлар билан қиқанглаб.. атрофида айланшавергач.. бу ердан чиқиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

ҚИҚИЛЛАМОҚ с.т. Қиқирламоқ. *Эшон қиқиллаб кулди.* И. Раҳим, Тақдир.

ҚИҚИР тақл. с. Паст товуш билан томоқдан кулганда чиқадиган товушни билдиради. *Тўртта бола кўчада қиқир.. қиқир.. -Санларга нима жин урди? — дедим.* «Ёшлик».

ҚИҚИРЛАМОҚ Паст товуш билан томоқдан кулмоқ, «қиқир-қиқир» қилмоқ; шундай товуш билан кулмоқ. *Обиджон, худди биров қитиқлаётгандай, қиқирлаб: -Сатторқул акамни боладилар, — деди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ўтирганлардан кимдир қиқирлаб кулиб қўйди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚИҚИР-ҚИҚИР Қиқир с. тақр. *Қиқир-қиқир кулги.* ■ *Теримчилар ўзаро нима-ларнидир пичирлаб, қиқир-қиқир кулишди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ҚИФИЛЛАМОҚ «Қиғ-қиғ» овоз чиқармоқ, «қиғ-қиғ» сайрамоқ, *Яқин ердан чуғурчуқлар қиғиллаши эшитилди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚИҒ-ҚИҒ тақл. с. Чуғурчуқ, қарқуноқ каби қушларнинг овозини билдиради.

ҚОБИЛ [a. قبيل — қабул қилувчи, ҳар нарсага қўнувчи, қобилиятли; келгуси] 1 Ҳар қандай ишга қобилияти, лаёқати бўлган; қобилиятли, лаёқатли. *Боришса қайтарма,*

болам. *Кўп қобил, ўзинга ўхшаган хунарманд ўғлонлар-да булар.* Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. *Худойқул одамнинг қўлидан келадиған ҳар қандай ишга қобил эди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Мурзин ўтирган ўрнида ўзини ҳар нарсага қобилдек тасаввур этди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

2 Сўзга кирадиған; ювош, мўмин. *Қобил бола.* ■ *Кўринишда қобил, чертиб-чертиб сўзлайдиған Собир Сайдаров сўнги вақтларда ичкиликка муқкасидан кетди.* Газетадан.

3 кам қўл. Муносиб, мос, кўнгилдагидек. *Меҳнаткаш элга қойил, Ерларни қилди қобил, Ундирди катта ҳосил..* Ҳабибий. *Дехқон халқи кузнинг қобил, сахий келишини орзу қилади, чорвадорлар эса — баҳорнинг.* «Саодат».

4 Қобил (эркақлар исми).

ҚОБИЛИЯТ [а. *قابليت* — майл, қизиқиш; мойиллик; содиқлик, тарафдорлик; лаёқат, қобиллик, қодирлик] 1 Билим, кўникма, малакалардан фарқли ўлароқ, шахсининг муайян фаолият юзасидан лаёқати ва унинг иш уддалай олишидаги субъектив шарт-шароитларни ифодаловчи индивидуал руҳий ва жисмоний хусусиятлари. *Самандар.. ўзини идора этиш қобилиятидан тамоман маҳрум бўлган эди.* С. Кароматов, Қалбингда қўёш.

2 Истеъдод, талант. *Фафур Фуломнинг бу қадар ҳозиржавоблиги, қобилиятининг сири нимада эди?* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги. *Араббой ёмон ўқигани билан яхши ташкилотчи, катта мансабларга лойиқ қобилияти бор.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

3 Умуман, лаёқат, қодирлик, қудрат. *Бошқариш қобилияти. Мудофаа қобилияти.* ■ *Водород бизга маълум бўлган табиий ёқилғилар орасида рекорд иссиқлик бериш қобилиятига эга.* Газетадан.

ҚОБИЛИЯТЛИ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлган, бирор иш қўлидан келадиган; лаёқатли. *Ишга қобилиятли қариялар.* ■ *Бош муҳаррир, Раҳим аканинги қобилиятли ходим эканлигини назарда тутиб, баъзи эркаликларини кўтарарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Истеъдодли, талантли. *Қобилиятли шогирд.* ■ *Қобилиятли боланинги овозаси кун сайин кенгроқ ёйиша бошлайди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚОБИЛИЯТСИЗ 1 Бирор ишга қобил, яроқли бўлмаган, бирор иш қўлидан келмайдиган; лаёқатсиз. *Зеби қаршилик қилишга қобилиятсиз эди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

2 Қобилияти, таланти йўқ; истеъдодсиз.

ҚОБИЛЛАШМОҚ 1 Бирор ишга қобилият, лаёқат касб этмоқ.

2 Сўзга кирадиған, ювош, мўмин бўлиб қолмоқ (болалар ҳақида).

ҚОБИЛЛИК 1 Қобилиятга эгаллик, қобилияти борлик. *Ўсимликнинг шўр ерда ҳам ўсишга қобилиги.*

2 Ювошлик. *Боланинги қобиллиги. Жоҳилликдан жон чиқар, қобилликдан донг чиқар.* Мақол.

3 Бирор ишни амалга ошириш учун етарли даражада қуч-қувватга, лаёқатга эгаллик, қодирлик, қудрат. *Банк қарз олувчининг.. кредитга қобилигини доимий равишда мониторинг қилиб туради.* Газетадан.

ҚОБИРҒА айн. қовурға. *Қанча марта бели, қобирғаси синган, оёқлари мажжақланган..* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОБИҚ 1 Пўст, пўстлоқ; пўчоқ. *Дарахт қобиғи. Чигит қобиғи.*

2 Нарсаларнинг устини қоплаб, ўраб олган қаттиқ устки қатлами ёки пўст. *Ер қобиғи. Дирижабль қобиғи.*

3 *Кўча* ўраб, пардалаб турувчи, чеклаб қўювчи нарса. *Улфат билан суҳбатлашсангиз, унинг ўз мутахассислиги қобиғига ўралиб қолмай, билим доирасини кенгайтириб боришга интилайтганлигини кўриб тан бера сиз.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. *Ҳанифа орзу-ҳаваси, ўй-хаёли фақат оила қобиғи билангина чегараланган уй хотини бўлиб ўтириб қолган.* С. Анорбоев, Меҳр. *..у ўз нутқини субъектив қобиққа ўрайди.* Газетадан.

(Ўз) **қобиғига ўралмоқ** Бошқалардан, ташқи дунёдан ажралиб, ўзича, ўз ҳолича иш кўрмоқ, яшамоқ, ривожланмоқ.

ҚОБОН 1 Ёввойи чўчқа, тўнғиз. *Туқайда қирғовул, қўлда ўрдақ, ғоз, Қобонлар кезади мисли говмишлар.* Миртемир.

2 Эркақ чўчқа.

ҚОВ Алангасиз куйдирилган пахта, сўхта (халқ таботатида кесилган ярага қўйиш учун ишлатилади). *Ёш ҳаким кечгача қилич ярасига қов қўйиб, малҳам суртиш, баданга санчилган ўқни олиб, боғлаб қўйиш билан овора бўлди.* М. Осим, Китобга ихлос.

Қов қўймоқ с. т. дағл. Ишни бузмоқ, расво қилмоқ.

ҚОВЖИРАМОҚ I Сувсираб ёки иссиқнинг зуридан, гармселдан сулимоқ, қуриб бужмаймоқ, куруқшамоқ. *Қовжираган бар.* *Қовжираган ўт.* ■ *Адолат.. чанқаб, қовжираб турган ҳар бир ғўзага қараб ачинар ва тунги сувни шмириб тирилайётган ҳар бир ғўзани кўриб қувонарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Сувсизлик ва иссиқ таъсирида қақрамоқ, порсилламоқ, ёрилмоқ. *Қовжираган ерлар.* *Ҳароратдан лаблари қовжиради.* ■ *Гулханчиларнинг дала шамоли билан қовжираган юзларига тиниқ қизиллик юзуриб оловланди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Кейин бошини шарт буриб, сувсизликдан қовжираб ётган тарновга қараб юрди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

3 *кўчма* Дард, алам ва ш.к. дан куйиб адо бўлмоқ, ўртанмоқ. *Шундан буён қиз айрилиқ дардида қовжирайди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОВЖИРАТМОҚ **Қовжирамоқ** фл. орт. н. Саратон кўёши чўл ўтларини қовжиратди. ■ *Уруш айни йигитлик йилларимизни қовжиратиб кетди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Кўксини ёндириб турган ўт хаёлларини ҳам, хотираларини ҳам қовжиратиб ташлагандек бўлди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОВЖИРОҚ Қовжираган, куруқшаган ҳолатли. *Йўл кимсасиз, ҳатто эзма чигирткалар ҳам иссиқдан тинкаси қуриб, қовжироқ ўтлар соясида мудраб қолганга ўхшайди.* Н. Ёқубов, Бўсағада. *У қовжироқ лабларини ялаб, ҳансираб, олдинга чопди.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Экинсиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, яроқлари сарғайган дарахтлари ҳайратга солади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қовжироқ кўкатлару дарахтларнинг турфа ҳиди атрофга анқиб кетди.* Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚОВЗАНМОҚ шв. Озгина емоқ, тотинмоқ, бироз овқатланиб, қоринни алдамоқ; тамадди қилиб олмоқ. У [Умарқул] доимо белига нон тузиб юрар, қачон қорни очса, йўлда ўзини қовзантириб олар эди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи. *Керак-керак дегунча, овқатни кўпроқ қилса бўлмасмикан, қорин қовзанмади-ку!* И. Шомуродов, Мағлубият.

ҚОВЗОҚ I Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пусти; кўзоқ. *Мош қовзоғи.* *Ловия қовзоғи.*

2 Маккажўхори сўтасининг пустилоғи.

ҚОВОЧАК Пахтаси суғуриб олинган чанок, кўсак пучоқлари. *Кўсак чувиш машинасидан чиқарилган қовочак орасида узунқисқа толалар милтиллаб турибди.* Газетадан.

ҚОВОҚ I I Палак отиб ўсадиган, шапалоқ баргли, карнайсимон йирик сариқ гулли, бир ёки кўп йиллик полиз ўсимлиги ва унинг турли шаклларда бўладиган йирик ҳосили. *Қовоқ уруғи халқ табобатида.. гижжани йўқотишда қадимдан қўлланиб келган.* «Фан ва турмуш».

Дастмол қовоқ Ҳосили қозонсочик ёки мочалка ўрнида ишлатиладиган қовоқсимон ўсимлик. **Ойим қовоқ қ. ойимқовоқ.** **Томоша қовоқ қ. томошақовоқ.**

2 Шу ўсимликнинг ҳосили қобиғидан ясалган идиш. *Гулнор.. сув қовоқни олиб, булоқ томонга юзуриб кетди.* С. Айний, Дохунда. *Кўзи тиниб, мияси ари қамалган қовоқдек ғўнғиллади.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Йигит унинг ёнига қовоқ косада совуқ сув қўйди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Нос қовоқ 1) қовоқнинг ноксимон майда нави; 2) қ. **носқовоқ.** ..носқовоғини қоқа-қоқа, бир отимини тилининг тагига ташлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Бува қовоқ с.т. Масхарабозларнинг юзга тутадиган ниқоби. **Қовоқ калла (ёки бош)** Мияси йўқ, ақлсиз, аҳмоқ. *Шуни ҳам тушунмай сўраб ўтирасанми, қовоқ бош.* С. Айний, Жаллодлар. *Билмасанг, нега, урди деб қўл кўясан.. қовоқ калла!* О. Ёқубов, Ларза.

ҚОВОҚ II Кўз косасини қопловчи, очилиб-ёпилиб турадиган тери. *Қовоғи шишибди. Қовоғини ағдариб кўрмоқ.* ■ *Тожбой оқсоқол қўл кўтарганларни қовоқ тазида норози милтиллаган кўзи билан текшириб турди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Миршабнинг осилиб турган қовоғини, юзидан томиб турган заҳарини кўриб, Матқовул алақандай бўлиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Бодом қовоқ қ. бодомқовоқ. **Қовоқ солмақ (ёки уймоқ)** ёки **қовоқни осилтирмоқ** Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. [Саодат] *Бировга кулиб қараса, бировга қовоқ солади.* И. Раҳим, Ихлос. **Қовоғи солиқ** 1) нимадандир норози, хафа,

кайфи бузук. *Кумуш жавоб бермади, қовоғи солиқ эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) *кўчма ёғса-ёғудай, авзойи бузук, айнинган.* Ҳавонинг қовоғи солиқ. ■ *Қовоғи солиқ осмоннинг чеҳраси аста очила бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой. **Қовоғидан қор ёғади** 1) жуда хафа, аччиғи чиққан, авзойи бузук. *Оқсоқолнинг қовоғидан қор ёғар, жуда жаҳли чиққан эди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) баджаҳл, хўмрайган. **Қовоғини очмоқ** 1) кўзини очмоқ, қарамоқ; 2) *кўчма* чеҳрасини очиб қарамоқ, кулиб боқмоқ. *Ўзи ҳам, онаси ҳам бир оғиз гапирмаса, бир мартагина қовоғини очиб қарамаса-я!* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

ҚОВОҚ III айн. қовоқхона. *Шариф Сулаймон ҳозир бирон қовоқда, эҳтимол, мажлис ўтказаяётгандир.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚОВОҚ-ДИМОҒ Кайфият, авзо. *Хотинининг қовоқ-димоғини кўриб, тўйга атаб боқиб қўйган биттаю битта қўйимни шартта сўйдим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

Қовоқ-димоғига қарамоқ Бировнинг хоҳиши билан ҳисоблашмоқ; бировнинг кайфиятига, кўнглига қараб иш тутмоқ. *Икки хотиннинг қовоқ-димоғига қараб, жанжалларига қози бўлиб, бошим қотади, деб қўрққан эдим.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОВОҚДОШЛАР бот. Қовоқ, қовун, тарвуз, мочалка каби палак отиб ўсадиган ўсимликлар оиласи.

ҚОВОҚ-ТУМШУҚ: **қовоқ-тумшўқни осилтирмоқ айн. қовоқ солмоқ қ. қовоқ II.**

ҚОВОҚХОНА с. т. эск. Спиртли ичимликлар ичиладиган майхона. *Масжиднинг ёнгинасида вино сотадиган қовоқхоналар бор.* М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. *..бир қовоқхона кўриб, икки кружкагина пиво ичадиган бўлдик.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҚХОНАЧИ с. т. эск. Қовоқхона эгаси ёки сотувчиси. *Ўзоқхоначининг юз ифодаси шундай тез ўзағариб турардики, бирини пайқаб олгунингча иккинчисига кўз улгурмай қоларди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОВОҒАРИ Арининг заҳарли йирик тури. *-От йиқитди, — деди қовоғари каби ғўнғўллаб.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОВРИЛМОҚ қ. **қовурилмоқ.** *..ҳоким тўранинг келишига ҳам беш-олти қовун*

пишиғи бор, Ғулмоҷонни эса ошнинг ғўшт-ёғи қоврилгунча саришта қилади. М. Исмоилӣ, Фарғона т. о. *Мирҳайдар шундай ўйларга берилиб, ўз ёғида ўзи қоврилиб юр-верди.* Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚОВУЗ I Доннинг пўсти. *Тариқ қовузи.*

2 Ичига кўпинча тариқ пўсти солинган бешик тўшағи. *Орқасига қаттиқ қовуз ботган гўдак чинқириб-чинқириб йиғлайди.* Ғ. Расул, Тўнғич ўғил.

ҚОВУЗЛОҚ айн. қовуз 2.

ҚОВУЗ(Ғ)ОҚ айн. қовуз 2. *Карима бешик асбобларини, қовузоқдан то сумаккача.. кўздан кечириб қоқди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

ҚОВУЛ [қябул с. нинг бузилган шакли]: **сафар қовул** Сафардан эсон-омон қайтиб келган кишига айтиладиган ибора. *Сафар қовул! Қачон келдингиз?* А. Мухтор, Опасингиллар.

ҚОВУН Қовоқдошлар оиласига мансуб, ҳосили йирик ва ширин бир йиллик полиз ўсимлиги ва унинг ҳосили. *Ширин қовун. Қовун пайкали. Қовун сайиши. Қовун уруғи. Бир тилик қовун. ■ Бу йил, нима бўлиб, қовун, бир четига ҳандалак экилган. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Қовунга қаранг. Ҳар бири туянинг калласидай. Жуда сараланган.* Ойбек, Танланган асарлар.

Қовун туширмоқ қ. тушүрмоқ. *Ўз вақтида танбех бермаса, мезбон икки-уч марта қовун тушириб қўйишини яхши биларди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОВУНКАПА Қовун полизи ёнига қурилган қапа, чайла. *Иқбол кун бўйи қизлар билан пиёзни ўтаб, кеч пайт қовункапага қайтди-да, атил-тапил ювиниб овқатлангач, шоти билан томга чиқди.* С. Абдулла, Иқбол.

ҚОВУНХЎР Қовунни яхши кўрадиган, қовунни кўп ейдиган. *Қовунхўр одам. ■ Бозорга кираверишда қовунхўрлар ҳўл мева расталарида қовун сўйиб ейишмоқда.* Газетадан.

ҚОВУНХЎРЛИК I Қовунхўр эканлик. *Унинг қовунхўрлигини ҳаммамиз биламиз.*

2 Тўйиб, мириқиб қовун ейиш. *-Оқтепадан келяписми? -Ҳа, — деди у [шофёр] Аминжон узатган чойдан ҳўллаб. -Қовунхўрликданми? Мирмуҳсин, Чиниқиш. Уч-тўрт кун шу ерда қолиб, қовунхўрлик, паловхўрлик қилмасак, жуда чарчаб кетдим.* Ҳ. Шамс, Характеристика.

ҚОВУНЧИ Қовун етиштириш, қовун селекцияси билан шуғулланувчи киши. *Туртқўллик қовунчи олим катта мақсадлар билан яшайпти.* Газетадан.

ҚОВУНЧИЛИК 1 Қовун етиштириш билан шуғулланиш; қовунчилик касби.

2 Қишлоқ хўжалигининг қовун ўстириш, қовун селекцияси билан боғлиқ соҳаси. *Бир неча йиллардан бери эътибор камайгани боис қовунчилигимиздаги энг яхши анъаналар унутилди.* Газетадан.

ҚОВУНҚОҚИ Пишиб етилган қовунни тилиб-тилиб, қуритиб тайёрланган қоқи. -*Чой ичмасдан қаяққа кетасизлар? — деди кампир шакафдан нон, қовунқоқи олиб.* Ҳ. Назир, Тошоша.

ҚОВУРДОҚ Баъзи масалликлардан қовуриб тайёрланган таом. *У кунги қўзиқорин қовурдоғи гўшт қовурдоғидан ҳам таъмироқ туйилди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Қўй сўйилиб, меҳмонларга яхши қовурдоқ билан тушлик берилгандан кейин, Хатиб домла мулла Обиднинг экинларини оралашга орзу билдиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚОВУРИЛМОҚ Қовурмоқ фл. ўзл. ва мажх. н. *Балиқ яхши қовурилди. Қовурилган картошка.* ■ *Шу кун қозонда гўшт-ёғ қовурилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Низомжон муҳаббат билан номус ўтида қовурилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ўз ёғига (ёки ёғида) ўзи қовурилмоқ Ўз дард-алами билан ўзи азоб чекмоқ, ўртанмоқ. *Саодат ўз ёғига ўзи қовурилиб, дардини ичига ютиб юраркан, шундан-да ўзига таскин топди.. «Ёшлик».* *Дардини айтай деса — тили, айтмай деса, дили куйиб, ўз ёғида ўзи қовурилиб келгандир?! О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

ҚОВУРМА 1 сфт. Қовуриладиган, ёғда қовуриб пишириладиган; қовурилган. *Қовурма чучвара.* ■ *Момага беринглар қовурма гўштни.* «Ширин билан Шакар».

Қовурма палов қ. палов. Қовурма шўрва Ҳамма масалликни олдин қовуриб олиб, сўнгра сув куйиб тайёрланадиган шўрва. *Ғози.. аччиқ қовурма шўрвани ичиб, бироз ўраниб ётгач, терлади.* И. Раҳим, Ихлос.

2 от Гўшт ҳамда картошка, пиёз ва б. сабзавотлардан қовуриб, озроқ сув куйиб, димлаб пишириладиган қуюқ таом; қовурдоқ. *Икки катта товоқда қовурма олиб чиқилди.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

Қовурма жуда антиқа бўлган экан, гапнинг очигини айтсам, бунақа ширин гўштни умримда емаган эдим. С. Аҳмад, Шер.

ҚОВУРМОҚ 1 Қизиган ёққа солиб пиширмоқ. *Балиқ қовурмоқ. Картошка қовурмоқ.* ■ *У бир қошиқ ёғни қозонга солиб, пиёз қовурди.* Ойдин, Гулсанам. *Зумрад ошнинг зирвагини қовуриб, гуручни ивитиб кўйиб, қараб ўтирди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

2 кўчма Исканжага олиб қаттиқ сиқмоқ, койимоқ, таъзирини бермоқ; жазоламоқ. *Авзойдан ҳозир ячейка котибини чақириб, тоза қовурадиган кўринар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 кўчма Ўтдай куйдирмоқ, ўртантирмоқ, ўртамоқ. *Яна ўша қалбни бир умр асир этиб алдаб, доғига қовурган гўзал бир сиймо, соҳира қиз [Аҳмаджоннинг] кўз олдига келди.* Ф. Насриддинов, Қунгил. *Жигарим қовурди кўзиндаги ўт!* Ё. Мирзо.

ҚОВУРТИРМОҚ Қовурмоқ 1 фл. орт. н. *Ўзбек ойм бугирсоқ қовуртириш, толқон туйдириш, тўқоч ёптириш билан машғул бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОВУРҒА 1 анат. Умуртқадан чиқиб, кўкрак суягига эгилиб келадиган, кўкрак қафасини ташкил қиладиган ёйсимон энсиз суяк. *Мана, уринг, синдириг қовурғамни! Кўрқмай қўя қолинг, арз қилмайман.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

Етим қовурға Кўкрак суягига келиб ёпишмаган қисқа қовурға. *Инсоннинг етти жуфт чин қовурғаси, беш жуфт етим қовурғаси бўлади.* **Қовурғаси кўриниб (ёки саналиб) қолмоқ** Жуда озиб кетмоқ. *Журанинг кўзлари чўкиб, қовурғалари саналиб қолди, ҳар кун қамчи, ҳар кун азоб.. Ҳ. Шамс, Душман.*

2 кўчма махс. Бино, иншоот ва ш.к. нинг мустаҳкам тутиб туриш учун хизмат қиладиган қисми, ёнма-ён бириктирилган узун-узун қисми. *Панжаранинг қовурғалари.* ■ *Қуёш қиздираётган аллеялар бўш, скамейкаларнинг оқ қовурғаси офтобда ялтирайди.* П. Қодиров, Уч илдиш.

Қовурғаси букилмаган (ёки синмаган) Яп-янги, ҳали тutilмаган, эзилмаган (қоғоз пул ҳақида). *Ҳақим акамларнинг чўнтакларига қовурғаси синмаган червонларни.. туширдим.* Б. Раҳмонов, Хўжайин кўчди. *..чўнтакларни қовурғаси букилмаган юзталикларга тўла.* «Таниш башаралар». **Қовурғаси қайишмоқ қ. қайишмоқ** 4.

ҚОВУШИМЛИ Қовушиб, киришиб кета қоладиган. *Ишга қовушимлигина эмас. Утдаги чўни бутага олиб қўйгиси келмайди.* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҚОВУШИМСИЗ Қовушмайдиган, яхши келишмайдиган. *Йигитнинг ҳаракатлари қовушимсиз, кабобни китоб муқоваси билан эринибгина елтиди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ҚОВУШИҚЛИ Бир иккинчисининг устига қўйилган, қовуштирилган (икки қўл ҳақида). *Қўллари дўптайган қорни устида қовушиқли эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚОВУШИМА махс. Бир қанча зарраларнинг, бўлақларнинг ўзаро қовушувидан ҳосил бўлган нарса. *Тупроқ қовушмалари. Кум қовушмалари. Тупроқнинг жуда зич, ғовак ва сочилма қовушмалари кўп учрайди.*

ҚОВУШМОҚ 1 Бир-бирига ёпишиб, бирикиб, уланиб, бир бутунликни ташкил қилмоқ; қўшилмоқ, туташмоқ, ёпишмоқ. *Чуваланган бўйра устида пахтаси аранг қовушиб турган кўрпача. Р. Азизхўжаев, Тўлғоқ «емаган» жувон, бахтиёр кампир. Қўша қаримоққа муҳр бўлади Ҳаётда икки лаб қовушган бир зум.* Ф. Фулом.

2 Қўшилмоқ, жуфтлашмоқ. *Боягидан бир-мунча кучая тушган шамол гулни гулга қовуштириб, гўё бу икки ёшга: Сиз ҳам мана шу гуллар каби қовушинг, дегандек кўринар эди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

3 Иттифок, ҳамжиҳат бўлмоқ; бир-бирига монанд иш тутмоқ. *Улар бош-бошига қовушмайди. ■ Қовушмагандан кейин, албатта, қўлимиздан ҳеч иш келмайди-да.* А. Қаҳҳор, Сароб.

4 Бир-бирига монанд, мувофиқ келмоқ, мос тушмоқ, уйғунлашмоқ, ёпишмоқ. *Сўхбат қовушмасди. ■ У [Саодат] қоғоз олиб, пленумда гапирадиган сўзларини ёзмоққа киришди. Аммо сўз сўзга, гап гапга қовушмади.* И. Раҳим, Ихлос.

5 Бирор доирада, муҳитда ёки ҳолатда ўзини эркин ҳис этмоқ, эркин тутмоқ. *Танчада қовушиб ўтиролмайди. ■ Бугун сизнинг олдингизда, худди бегонадай, қовушмай турганимга хафаман, Фотима! П. Турсун, Ўқитувчи. Болалар яна интизор бўлишиб кутишди, қовушмай, кечагидай жимгина ўтириб овқатланишди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар.*

6 Бирор ишни бажаришда тўғри ва чаққон ҳаракат қилмоқ. *Ишлаб юрган одам ҳар қандай ишга дарров қовушади. У ҳеч ишга қовушмайди.*

Қўли қовушмайди Ўрганмаганликдан ёки совуқдан, қарахликдан қўли ишга яхши келмайди, қўли келишмайди.

ҚОВУШОҚ Юқори қовушқоқлик хос-сасига эга бўлган; қовушқоқ, ёпишқоқ. *Қовушқоқ мой.*

ҚОВУШОҚЛИҚ Суюқликнинг ўз зарраларининг бир-бирига нисбатан силжишига, оқишига қаршилиқ кўрсатиш қобилияти. *Мойнинг қовушқоқлиги.*

ҚОВУШТИРМОҚ Қовушмоқ 1-4 фл. орт. н. *Тарих қовуштирди бизнинг элларни. М. Шайхзода. Бу ишга ҳам.. Бузрукхўжанинг ўзи бош бўлиб, деҳқонни аҳил ошлага қовуштирди.* Газетадан.

Бошини қовуштирмоқ 1) ҳамжиҳат қилиб бирлаштирмоқ, уюштирмоқ. *Комилжонга итоат қилишга Умаралининг бўйни ёр бермаётган бўлса керак.. Комилжонга оғир. Уларнинг бошини қовуштириш керак. И. Раҳим, Ихлос; 2)* бир-бирига уйлантириб қўймоқ. *Қушнлар биргаликда тўй қилиб, икки ёшининг бошини қовуштириб қўйишди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. Қўл(ини) қовуштирмоқ 1)* қўлни, беш панжани бирин-устин кесиштирган ҳолда тутмоқ. *Миришаб одамларидан бири аввал хатирчилик бандининг қўлини олдига қовуштириб боғлаб, пешбанд қилмоқда эди. С. Айний, Қуллар. Тожибой.. узун энгалари ичидаги қўлларини қорни устига қовуштириб, букилиб ўтирди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2)* бировларга ҳурмат, эҳтиром юзасидан шу вазиятда турмоқ, қуллуқ қилмоқ. *У дарвозадан кириб, супага ўн-ўн беш қадам қолганда, қўл қовуштириб, таъзим билан: -Ассалому алайкум, — деди. Ойбек, Танланган асарлар; 3)* кўчма иш қилмасдан кеккайиб, қаққайиб қараб турмоқ. *Очил, бригадирман, деб қўл қовуштириб ўтирмайди. Ф. Нуруллаев, Буз йигит.*

ҚОВУШМОҚ Қовушқоқ, ёпишқоқ

ҚОВУҚ 1 анат. Одам ва аксарият ҳайвонларнинг сийдик тўпланадиган, ичи бўш, халтасимон аъзоси; сийдик пуфағи. *Қовуқ яллиғланиши. ■ Мингбоши Матқовулнинг қовуғига бир тепди, у ағдарилди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

КОВУҚ II Чақмоқ суртиб, унинг уч-қунидан ўт ёқиш учун қилинадиган махсус пилик, пилта. *Киши Отабекни ўтқизгач, токчадан сопол лаган билан қовуқни олиб, чақмоқ суртди. Шам ёқилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

КОВҒА I шв. Ёғоч пақир. *...икки меш сув сигарли қовға. С. Айний, Қуллар.*

КОВҒА II Ичи говак ва юмшоқ, бардига ўхшаш узун бўлиб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик; кўға (одатда, бўйинча яшаш, қовун осиб сақлаш учун ишлатилади). *Қовун нўчоғи ерга тушганига алламаҳал бўлди. Ҳадемай Хоразм қовунлари қовғага осилади. «Ғулистон».*

ҚОДИР [a. قادير — кучли, қудратли, қудрати етадиган; лаёқатли; оллоҳнинг сифатларидан бири] I Бирор ишга кучи, қудрати етадиган; қудратли. *Озод халқ, бахтиёр халқ, Ҳар бир ишга қодир халқ. Э. Раҳим. Уруш ҳар қанча даҳшатли бўлса ҳам, ҳаётни тўхтатиб қолишга қодир эмас. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.*

2 Имконияти бор (моддий ва б. жиҳатдан). *Кўп оталар шу жузъий ёрдамга ҳар ҳафта уч тийин, беш тийин беришга қодир эмаслар. Ойбек, Танланган асарлар. Қурол уш-лашга қодир ярадорлар ҳам оқопа! И. Раҳим, Мангулик кўшиғи. Ҳозирча ўн жуфт маҳси беришга қодир эканини сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Қодир (эркаклар исми).

ҚОДИРЛИК I Қодир эканлик. *Команда ҳолатини, унинг нималарга қодирлигини катта тренерчилик ҳеч ким билмайди. Газетадан.*

2 Етарли куч-қудратга эгалик; қудратлилик. *Бултурги мураккаб об-ҳаво шароитида ҳам.. меҳнат аҳли нималарга қодирлигини кўрсатди. «Муштум».*

ҚОЗИ [a. قاضي — ижрочи, амалга оширувчи; ҳукм чиқарувчи] тар. Мусулмон давлатларида ҳукмдор томонидан тайинланиб, шариат асосида суд вазифасини бажарувчи, судья, шаръий маҳкама раиси. [Тўраҳон:] *Индаб қаерга бораман? Қозига арз қилманми? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Зайнабнинг жунуни қозилар ва табиблар тарафидан ҳам тасдиқ этилгач, унинг устидаги жазо кўтарилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Мулла Шарофиддиннинг муҳри бор*

бу васиқаларда.. Муллажон қозининг муҳри бор! А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚОЗИБОЗ [a. + ф. قاضىباز — қозилашишни, судлашишни яхши кўрадиган] эск. Қозибозликни яхши кўрадиган, бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилаверадиган одам.

ҚОЗИБОЗЛИК Бўлар-бўлмасга қозига мурожаат қилиб, ҳақ-ҳуқуқ талашиш, довлашиш. *Қозибозлик қилмоқ. ■ Қозибозлик бошланди — порохўрлик. Ф. Расул, Адолат.*

ҚОЗИВАЧЧА [a. + ф. قاضىبچه — қозининг боласи, фарзанди] с.т. Қозизода. *Мулк ерларининг кўпи.. қозиваччалар ва мутаваллиллар деган икки хонадоннинг қўлида тўпланган эди. С. Айний, Эсдаликлар.*

ҚОЗИЗОДА [a. + ф. قاضىزاده — қозининг фарзанди, авлоди] Қозининг фарзанди; қозилардан тарқалган, қозиларга мансуб киши.

ҚОЗИКАЛОН [a. + ф. قاضىكلان — катта қози, бош қози] Бош қози, энг юқори даражадаги қози.

ҚОЗИЛАШМОҚ эск. Қозига арз қилиб, ҳақ-ҳуқуқ талашмоқ, довлашмоқ. *Қозилашган қариндош бўлмас. Мақол. ■ Боболаримиздан бой билан қозилашма, зўр билан олишма, деган гап қолган. И. Шомуродов, Мағлубият.*

ҚОЗИЛИК I Қозига хос иш, вазифа, лавозим. *Қурбонниёз тоғам, қози Абдулвоҳид қозилигини ташлаб кетгандан кейин, мулозимликни тарк қилиб, пахтакашликка киришган. С. Айний, Эсдаликлар.*

2 с.т. Орага тушиб, кимсалар ўртасидаги жанжални бартараф қилиш; ҳакамлик. *Студентлар онгли одамлар бўлгани учун, деҳқонлар уларга ишонар.. жанжалли масалалар чиқиб қолганида, қозиликка чақиришар эди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.*

Қозилик қилмоқ с.т. Қозиликка хос иш-вазифани адо этмоқ. *Афанди қозилик қилиб турганда, ундан биров: -Афанди, сизнинг қанча дўстингиз бор? — деб сўрабди. «Шарқ юлдузи».*

ҚОЗИХОНА [қози + хона] тар. Қози томонидан судлов ишлари амалга ошириладиган маҳкама. *Маҳкамани билмасам, қозихонани билмасам, [арз учун] қаерга бораман? Ойбек, Танланган асарлар.*

Ота гўри қозихонами? қ. гўр.

КОЗИҚ 1 Ерга қоқиш учун мўлжалланган ёки қоқилган, учи ўткир ёғоч ёки темир. *Ёғоч козиқ. Темир козиқ. Чегара қозиги. Ерга козиқ қоқмоқ. Қоққан қозикдай қаққайиб турмоқ. Отни қозикқа боғламоқ. Яхши сўз — жон озиғи, ёмон сўз — бош қозиги. Мақол. — Қирғоққа яқин ерда тўрт қозик устида каттакон бир қайиқ турар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

2 Кийим, сочиқ ва ш.к. нарса илинадиган мослама. *Пальтони қозикқа илмоқ. — ..қозикдан Маккатуллонинг акси туширилган ипак жойнамозни олиб, қиблага қаратиб ерга солди.* К. Яшин, Ҳамза. *Оҳори тўкилмаган оқ халатлар сепараторхона қозигида осилдиқ.* С. Нуоров, Нарвон.

Олтин қозик айн. Кутб юлдузи қ. кутб 1. **Қозик лунги** Зийнат учун қозикқа осиб қуйиладиган гулли безак буюм. **Қозик рўмол шв. айн.** қозик лунги. **Қоққанда қозик, оспанда хурмача (ёки чўмич)** қолмади ёки қоққани қозик, оспани хурмача қолмади. **Ҳеч нарса(си) йўқ, қип-яланғоч, шипийидам. Уйимизда қоққани қозик, оспани хурмача ҳам қолмади.** Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қисаси.

ҚОЗИҚҚУЛОҚ Энсиз узун баргли бир йиллик бегона ўт.

ҚОЗОН 1 Турли таомлар пишириш, тайёрлаш ёки сув иситиш учун чўяндан қуйиб тайёрланган рўзгор буюми. *Маҳалла қозон. Қозонда бўлса, чўмичга чиқади.* Мақол. *Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар, Ёмонга яқин юрсанг, балоси юқар.* Мақол.

Ёпиклик қозон — ёпиклик Сир сақланиши, бости-бости қилиниши лозим бўлган бирор воқеа-ҳодиса ҳақида айтиладиган ибора. **Қозон осмоқ 1)** қозонни ўчоққа ўрнатмоқ. *Ҳадича хола.. қозон осилган ўчоқнинг олдига қумғон қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; **2)** иссиқ овқат пиширмоқ. *-Онаси! — деди Матқовул ўзида йўқ қувониб. — Пича ун топиб келсан, қозон оссак, қалай бўлар экан-а?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Қозон қайнатмоқ 1)** айн. қозон осмоқ **2.** **Қозон қайнатишга сувдан бошқа нарсалар керак бўладими? Ё ошқовоқдан мой чиқарасми-кан!** Ойбек, Танланган асарлар; **2)** рўзгор тебратмоқ. **Қозонни сувга ташламоқ (ёки ташлаб қўймоқ)** Иссиқ овқат қилмай, иссиқ овқатсиз кунни ўтказмоқ. *[Уста Фарфи:]*

Қозонни сувга ташлаган кунимиз жанжал. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 тех. Буғ ҳосил қилиш учун хизмат қиладиган махсус ёпик қурилма. *Буғ қозон. Юқори босимли қозон.*

ҚОЗОНАКИ Қозонда пиширилган. *Боланинг олдига икки бурда қозонаки патир қўйди.* Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар.

ҚОЗОНКАБОБ Ўз сели билан қозонда димлаб пиширилган гўшт. *Меҳмонлар жуда усталик билан пиширилган қозонкабобни иштаҳа билан еб, устидан бир қосадан «қобили шўрва»ни ичиб, оғир нафас олишар эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОЗОНМОҚ Қўлга киритмоқ, эришмоқ; сазовор бўлмоқ. *Ғалаба қозонмоқ. Муваффақият қозонмоқ. Обрў қозонмоқ. Бировнинг ишончини қозонмоқ. — Зорқишлоққа келиб қолган Низомиддинов қишлоқликларнинг ҳурматини қозонган эди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚОЗОН-ТОВОҚ 1 Овқат пишириш ва ейиш учун ишлатиладиган идиш-оёқ. *Тракторлар қирга энди кўтарилга бошлаганда, орқадан қозон-товоқ ортилган «ЗИС» [юк машинаси] етиб келди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

2 кўчма Уй-рўзгор ишлари. *Агроном ерини ҳайдаб, пахтасини теравермайдими? Қозон-товоққа аралашиб нима қилади!* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Бизда ўз ошласига, бола-чақасига, қозон-товоғига ёпишиб олган хотинлар бор.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚОЗОНХОНА тех. Қозон ўрнатилган хона ёки алоҳида бино (қ. қозон 2). *Фабрика учун зарур бўлган қозонхона ишламайди.. «Муштум».* *Ушбу қарорга асосан, қозонхоналар ва иссиқлик тармоқларини таъмирлаш учун.. 215 миллион сўм маблағ ажратилди.* Газетадан.

ҚОЗОНЧА 1 Кичик қозон, декча.

2 Овқат ейиш, ўрни билан овқат пишириш учун ҳар бир солдат ўзи олиб юрадиган пақирчасимон идиш. *-Қўявер, қозончанг балога қалқон бўлибди, — деди Бектемир илжайиб.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ҚОЗОНЧИ 1 эск. Қозон қўювчи; дегрез. *Қозончининг эрки бор, қайдан қулоқ чиқарса.* Мақол.

2 Қозонга қаровчи, қозонхонада ишловчи ишчи, мутахассис.

ҚОЗОҚ 1 Қозоғистон Республикаси туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қозоқ халқи.*

2 Шу халқ, миллатга тегишли, мансуб. *Қозоқ тили.*

ҚОЗОҚЛАР Қозоқларда бўладиган, қозоқларга хос бўлган; қозоқча. *Қозоқи кигиз. Қозоқи чақмон. Қозоқи қорамол зоти.* ■ *Орқада бошига қозоқи тумоқ кийган подачи бола ҳадеб шовқин солар эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚОЗОҚЛАР Қозоғистон Республикасининг туб аҳолиси, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қозоқ халқи.

ҚОЗОҚЧА 1 Қозоқларга, қозоқ тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Қозоқча куй. Қозоқча кийим. Қозоқча сўз.*

2 Қозоқ тили. *Сиз қозоқча(ни) тушуна-сизми? Қозоқча гапирмоқ.*

ҚОИДА [а. قاعدہ – база, асос; пойдевор; туб; қонун-қоида, низом] 1 Турли ҳодисалар ўртасидаги боғланиш ва муносабатларни ифодаловчи, маълум система, амал ва ш.к.нинг асосини ташкил этувчи тартиб; қонун. *Сўз ясаш қоидалари. Илдиз чиқариш қоидаси* (мат.).

2 Бирор иш-ҳаракат, амалнинг қандай бажарилиши ҳақидаги расмий кўрсатма, йўл-йўриқ ёки умум томонидан қабул қилинган тартибот. *Агротехника қоидалари. Йўл қоидалари. Гигиена қоидалари. Кўча ҳаракати қоидалари.* ■ *Командир ротани бутун қоидага мувофиқ тартиб билан йўлга солди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Машҳур артист катта банкетларда кўп бўлган, меҳмондорчилик қоидаларини яхши биларди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

3 Расм, одат. *Қадимдан қолган қоида.* ■ *Қашиқкаликлар одамларни бирор хусусиятлари билан таърифлашни афзал кўрадилар. Шу қоидага мувофиқ, кулранг-кўкиш кўзли эшонни ҳамма катта-кичик «Зағнакўз домла» деб атади.* П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Мулла Обид, бошқа ўзбек деҳқонларимиз қоидаси бўйича, меҳмонларга ўз қўллари билан пишиб этиштирган нарсалардан узиб олиш таълифида бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚОИДАБУЗАРЛИК Қонун-қоидаларга риоя қилмаслик, тартибни бузиш. *Жиддий тўқнашув содир этилмаган, йўл қўйилган қоидабузарлик ҳам айтарли хавфли бўлма-*

са-да, йигитнинг бу ҳолати ички ишлар ҳодимларини шубҳалантирди. Газетадан.

ҚОИДАЛАШМОҚ Қоида ҳолига келмоқ, қоидага айланмоқ, қоида бўлиб қолмоқ. *Қоидалашиб қолган тартиб-интизом.*

ҚОИДАЛАШТИРМОҚ Қоидалашмоқ фл. орт. н. *Қўшма сўзлар имлосини қоидалаштирмоқ.*

ҚОИМ [а. قائم – турувчи, тик турувчи, тик; бор, мавжуд] кт. 1 Тик, тикка. *Елкамда сочиқ, қўлимда сунурги.. хизматда қоим турганимда, намоз тамом бўлди.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 *кўчма* Барқарор, муқим; мустаҳкам. *Бу меники, менинг саройим. Қўринг: бунда мен ўзим қоим.* М. Шайхзода. *Бу дунёда азият чекинг, зулм қилса, шикастлик билан қоим туринг.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚОИММАҚОМ [а. قائم مقام – бирор мақом, ўринда турувчи, ўринбосар] Ўрнига турувчи, ўрнини босувчи; ўринбосар.

ҚОЙИЛ [а. قائل – айтувчи, сўзловчи, гапирувчи; ҳикоя, нақл қилувчи] 1 Завқланиб ёки тан бериб, офарин ўқишга, тасанно айтишга арзирли. *Қойил иш. Қойил одам.* ■ *Белим қисиб, қовурғамни шиширдиг, Дўстим, сенинг зўрлигинга қойилман.* «Алпомиш».

Қойил қилмоқ 1) ишни ўрнига қўйиб, завқ бағишламоқ, маҳлиё қилмоқ, ҳайратта солмоқ, тан беришга мажбур қилмоқ. *Зағнакўз.. бир мисол билан ҳаммани қойил қилмоқчи бўлди.* П. Турсун, Ҳўқитувчи; 2) маҳорат билан бажармоқ, ўрнига қўймоқ; ўринлатмоқ, бошламоқ. [Марасул:] *Холам русчани ҳам қойил қиладилар.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. **Қойил қолдирмоқ айн. қойил қилмоқ** 1. **Қойил қолмоқ (ёки бўлмоқ)** Завқ олиб ёки тан бериб, офарин ўқимоқ, тасанно айтмоқ. *Бу ишга барча қойил қолмоқда.* ■ *Қовун сўйилди. Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаш бир карччи оғзига солди-ю, мазасига қойил бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 унд.с. Офарин, тасанно. *Қойил! Қойил! Оббо сиз-э! Зўр экансиз-ку, жигар.* «Гулдаста».

ҚОЙИЛЛАТМОҚ айн. қойил қилмоқ қ. қойил. *Уни қаерга юборманг, ишни қойиллатади.* О. Хусанов, Зарафшон заршунослари. *Раҳим, ҳар қадамда Аҳмаддан туртки еб турса ҳам, тишини тишига қўйиб, ўз вазифасини қойиллатиш ҳаракатида эди.* Ҳ.

Назир, Сунмас чақмоқлар. *Хайрулла, таб-риклэйман, бугун уч нормани қойиллатиб-сан!* С. Қодиров, Нурак нурхонаси.

ҚОЙИЛМАҚОМ [а. قائل مقام с.т. Қойил қолса арзирли, кишини қойил қолдирадиган; ажойиб. *Қойилмақом иш. Қойилмақом рақс. Қойилмақом кийим.*

Қойилмақом қилмоқ ай. қойил қилмоқ
2. қ. **қойил.** *Киройи бригадир бўлса, Комил-жондақа бўлсин. Туртинчи чопиқни ҳам муддатидан олдин қойилмақом қилворди, дейишаётибди. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Суратда сиз кўриб турган болакай Оғабекнинг қўшиқларини ёддан қойилмақом қилиб ижро этади.* Газетадан.

ҚОЙИМ [а. قائم — тик турувчи, турувчи] ай. **қойм 1.**

ҚОЛГАН-ҚУТГАН Ортиб ёки чиқитта чиқиб қолган; қолдиқ. *Қолган-қутган нарса. Қолган-қутган овқат. Қолган-қутганини йиғиштирмоқ.*

ҚОЛДИРИЛМОҚ Қолдирмоқ фл. мажҳ. н. *Мажлис қолдирилди. ■ Онаси бир чеккада қолдирилса, эҳтимол, пухта иш қилмаган бўлармиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОЛДИРМОҚ Қолмоқ фл. орт. н. *Китобни мактабда қолдирмоқ. Болаларни уйда қолдирмоқ. Сут учун пул қолдирмоқ. Концерт ҳаммада яхши таассурот қолдирди. Ўқишдан қолдирмоқ. Бировни қийинчиликда қолдирмоқ. Ҳайрон қолдирмоқ. Шахматда ҳаммани қолдирмоқ. Бугунги ишни эртага қолдирма. Мақол. ■ [Абдишукур] Таҳсилни чала қолдириб, мадрасадан чиқди. Ойбек, Танланган асарлар. *Олгин-у, ҳеч олдирма, Ёвга омон қолдирма. Т. Тула. Биз булар билан танишишни шу ерда қолдириб, айвоннинг чап тарафидаги дарича орқали уйга кирамиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.**

ҚОЛДИҚ 1 Нарсаларнинг ортиб ёки сақланиб қолган қисми. *Бузилган шаҳар қолдиқлари. Папирос қолдиғи. ■ Душман қолдиқлари қаршилик кўрсатишни давом эттира бердилар. Н. Сафаров, Комиссар Қорабоев.*

2 **Чиқит, чиқинди.** *Нефть қолдиқлари. Қолдиқлардан тикилган кўйлакча. ■ Чувалчанг, асосан, ўсимлик қолдиқлари билан озиқланади. «Фан ва турмуш».*

3 **Йўқолиб кетган ёки ўтган, ўлиб бо-раётган воқеа-ҳодиса ва ш.к. дан қолган нишона, асорат.** *Бўғма илонда тери остида*

салгина бўртиб турадиган орқа оёқ қолдиқлари бўлади. «Зоология».

4 **кўчма** Эскидан қолган дунёқараш, расм-русум, урф-одат ва ш.к.; сарқит. *Феодализм қолдиқлари. ■ Йиллар давомида у [Юсуф-жон] бугунги авлоднинг яшашига тўсқинлик қилаётган ўтмиш қолдиқларини кулги билан фож этади. Т. Обидов, Юсуфжон қизик.*

5 **мат.** Бўлув амалида ортиб қолган сон, миқдор. *5 га қолдиқсиз бўлинадиган сон.*

6 **Бухгалтерия ҳисобида муайян давр учун пул тушумлари ва харажатлар ўртасидаги айирма.** *Корхона кассасидаги нақд пуллар қолдиғи.*

ҚОЛИП [а. قالب — андаза; қолип; қуйма шакл] 1 **Тикиладиган пойабзалнинг ичига қўйиладиган ва унинг катта-кичиклигини, шаклини белгилайдиган мослама.** *Ёғоч қолип. Қирқинчи қолип. Этикни қолипга тортмоқ. ■ Унинг. катта бошида худди қолипга тортилган маҳсидай таранг турган чуст дўпписи ҳам бор эди. П. Турсунов, Ўқитувчи.*

2 **Амалий санъатда: безак нақшни қўйиб (тортиб), босиб ясаш учун ишлатиладиган махсус шаклдаги мослама; андаза.**

3 **махс.** Қуйма деталь ёки маҳсулотга шакл берадиган мослама. *Ғишт қолипи. Совун қолипи. Қозон қолипи. Қолипга деталь қуймоқ. ■ Айвонда совунгарнинг қолипидай қотиб қолган ўртоқ Меҳмононов бу сўзларни эшитар экан, қўлини паҳса қилиб, хотинига ўқира кетди. С. Абдулла, Обруйим тўкилади.*

4 **кўчма** Андаза, шаблон. *Бир қолипдаги гап. Бир қолипда қурилган иморатлар. ■ Очиғини айтсам, уларни бир қолипда иш-лашдан чекиншига мажбур қилишгача бориб етдик. Газетадан.*

5 **кўчма** Ҳад, чегара, меъёр. *Синфда бордир бир хил Эркатоёй, ҳаддан ошган, Шўхлиги суюқлашиб, Қолипдан ошиб-тошган. Ҳ. Назир. Одам тақдирини ҳал қилиш учун сизнинг қолипдан чиққан саволингиз торлик қилади. А. Мухтор, Туғилиш.*

Ғишт қолип(и)дан кўчма қ. Ғишт.

ҚОЛИПАКИ [а. + ф. قالبى, قالبى — қолипи, қолипланган] **Заргарликда: буюмлар ва уларнинг безакларини қолип ёрдамида ишлаш; шу усулда яратилган буюм.**

ҚОЛИПЛАМОҚ 1 **Қолипга тортмоқ, ичига қолип солмоқ.** *Этикни қолипламоқ. Туфлини қолипламоқ.*

2 Қолипта солиб, куйиб шакл бермоқ, қолипта солиб, куйиб маҳсулот тайёрламоқ. *Ғишт(ни) қолипламоқ. Торфни қолиплаш саноати.*

3 *тех. Деталь куйиш учун қолип тайёрламоқ. Двигатель блоklarини қолипламоқ.*

4 *кўча Маълум бир қолипта солмоқ, маълум шаклга келтирмоқ, шакллантормоқ. Гўё фикрни қолиплаб куйиб олгандай сиқиқ гапирмоқ.*

ҚОЛИПЛОВЧИ Куймачилик цехида машина қисмларини куйиш учун қолип тайёрловчи ишчи. *Куюв цехининг қолипловчилари.*

ҚОЛИПЧИ 1 Қолип ясовчи уста.

2 *айн. қолипловчи.*

ҚОЛИШМОҚ 1 Қолмоқ фл. бирг. н. *Болалар уйда қолишди. Улар жим қолишди. Чойхонадаги одамлар ҳанг-манг бўлиб қолишди. А. Қаҳҳор, Тўйда аза.*

2 *(ч. к. билан, фақат бўлишсиз шаклда) Қиёсан паст келмаслик, бўш келмаслик, ёмон эмаслик. Улар билим жиҳатидан биридан қолишмайди. Болта кўпас Миркомилдан қолишмайдиган юҳо чиқиб қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бир тўп ярадор жангчилар.. соғлардан қолишмаслик учун бор кучлари билан югуришга тиришардилар. Ойбек, Куёш қораймас.*

ҚОЛМОҚ 1 Бошқа жойга кетмай, бормай, жилмай, қўзғалмай, ўз жойида бўлмоқ; жойини тарқ этмаслик. *Уйда қолмоқ. Кутубхонада қолди. Бу биз йил ҳам қишлоқда қолдик. Отамлар бу ерда қолмоқчилар, сардоба қуришни ўйлаёттилар.. Мирмуҳсин, Меъмор. Мажлис бўлган жойда ўша гапирган одаму яна бир неча киши қолди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Бор, мавжуд ҳолатда бўлмоқ; бор (инкор шаклида йўқ ҳолатни, йўқ эканликни билдиради). *Ёнимда юз сўм қолди. Уйда кўк чой қолмабди. От ағанаган ерда жун қолар. Мақол. Келгуси асрага икки қадамгина йўл қолди. С. Аҳмад, Юлдуз. Қўқондан бошимни олиб чиқиб кетишдан бошқа чорам қолмаган менинг, ака! К. Яшин, Ҳамза.*

3 Бирор ҳолат, вазият, макон (жой) ва ш.к. да мавжуд бўлмоқ. *Ёлғиз қолмоқ. Жим қолмоқ. Виждон азобида қолмоқ. Оч қолмоқ. Иш чала қолди. Қуришова қолмоқ. Фашистларнинг ўқ, ханжари-ла Талай ёшлар қолди бепадар. Ғайратий. Содик жияним,*

башарангми, дўлда қолган таппими? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. дан холи бўлиб сақланмоқ, ортмоқ; шу тариқа кейингилар ихтиёрига ўтмоқ, мерос бўлмоқ. *Бу иморат отангиздан қолган бўлса керак? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бир парча ер ҳаммадан қолади, ўғлим. Ҳеч ким қабрига орқалаб кетмайди. Ойбек, Танланган асарлар. Ота-боболардан қолган удум бу, қизим. К. Яшин, Ҳамза.*

5 Дахл этолмаслик, етишолмаслик, эришолмаслик. *Ўзимам қизиқман-да, шу ёмғирдан қўрқиб, мактабдан қолиб ўтирсам. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ. Ўзлан қолгунча эрдан қолган яхшироқ, деб шуни айтса керак-да. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Иссиқ, юмшоқ пахта қоплар, араванинг бешик сингари тебраниши.. кеча уйқудан қолган Гуломжонни элитди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

6 Барҳам топмоқ, йўқ бўлмоқ. *Шўхликлари қолди. Авалги йўталишлари қолди. Ишонч қолмади. Сабр-тоқат қолмади. Юришга мадори қолмади. Сурмахон, налларпартишлигингиз сира ҳам қолмади, қолмади-да! Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.*

7 Масофа, вақт нуқтаи назарида бўлмоқ, бор бўлмоқ. *Шаҳарга яна ўттиз километр (йўл) қолди. Поезд жўнашига бир соат қолди.*

8 Сақланмоқ, омон қутулмоқ. *Юз ўлимдан қолганман. Ўғрилардан биттаси тутилди.. қолганлари ҳам ушланур, деб ўйлайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

9 Иш-фаолият, фойдаланиш имкониятидан маҳрум бўлмоқ. *Мариямнинг бахтига қарши, амаки сил касаллигига учраб, ишдан ҳам қолганмисиз? Илҳом акамнинг ҳам дараклари йўқ, деяпман! Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Илгари катта найчи бўлган, кейин кўздан қолиб, уйга қамалган.. ҳамқишлоғидан ҳам бироз тағлим олган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

10 Дучор бўлмоқ, гирифтормоқ, йўқликмоқ. *Балога қолмоқ. Маломатга қолмоқ. Туҳматга қолмоқ. Ташвишга қолмоқ. У ҳам кишилар олдида бу бахтсиз қизининг тағнасига қолмасин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Энди сенларнинг касофатларингга мен қоламаними? М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

[Сурмахон:] Шу кунга қолишимга сиз сабабчи бўлдингиз, ойи. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.

11 Бирор нарсадан бенасиб, бебахра қолмоқ, Туйдан қолмоқ. Фойдадан қолмоқ. ■ Бир якшанба кун Аҳмаджон ошхонага дежур бўлиб, уйқудан қолди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 (ў.-п. к. билан) Бирор ҳодисанинг бевосита таъсирида бўлмоқ. Ёмғирда қолмоқ. Офтобда қолмоқ. Совуқда қолмоқ.

13 Белгиланган вақтдан кейинга сурилмоқ, кечиктирилмоқ, бошқа муҳлатга кўчирилмоқ. Мажлис қолди. Туй келаси ойга қолди. Қолган ишга қор ёғар. Мақол. ■ Дамба масаласи кейинга қолди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Юсуфбек ҳожи:] Уттиз икки танганда солиқ йиғ, эмиш. Бир ҳафтадан кейинга қолмасин, эмиш. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

14 с.т. Ютқизмоқ, мағлубиятга учрамоқ (ўйинда). У мендан беш марта қолди.

15 Боғли бўлмоқ, қараб турмоқ (бирор иш, масала ва ш.к. ҳақида). Ҳамма иш менда қолди. Иш пулга қараб қолди. ■ [Ҳожи хола:] Ҳамма гап ўзингизда қолган. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

16 Ҳаракат номига қўшилиб, шу ишни бажариш лозимлигини, шундай вазифа, мажбурият борлигини билдиради. Ош пишди, фақат уни сузиш қолди. ■ Энди.. фармонни халққа тушунтириш, унинг кераклигини, фойдасини уқтириш қолди. Ойбек, Танланган асарлар.

-га қолганда Иш, гап ва ш.к. га бориб тақалганда. Нега ҳар нарсага етган ақлинг шунга қолганда оқсайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Кўнгли қолмоқ қ. кўнгил. Лаънат тагида қолмоқ Кимсанинг нафратига, лънатига, қарғишига дучор бўлмоқ. Менга (ёки сенга, унга ва ш.к.) қолса Ихтиёр ва ш.к. менда бўлса; мендан сўралса. Сенга қолса, худони ҳам йўқ дейсан. А. Қаҳҳор, Янги ер. Олпоқ ойинга қолса, Кумуш опангни ҳам бирга олиб кетмоқчи. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Орамизда (ёки ўртағамизда) қолсин Сир сақлансин, ҳеч кимга билдирилмасин. Яхши ҳамки, бу гап ўз ўрталарингизда қолиб кетди. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Орқада қолмоқ 1) бошқалардан кейинда юрмоқ, судралмоқ. Булар гап билан бўлиб, хийла орқада қолиб кетишди. А. Қаҳҳор, Хотинлар; 2) босиб ўтилмоқ, ўтиб кетилмоқ. Шундай

қилиб, бўрон билан келган қийинчиликлар орқада қолиб кетди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли; 3) кўчма бирор жиҳатдан бошқаларга нисбатан кейинда бўлмоқ, бошқалар ёки замон даражасига етолмаслик. У мендан уч синф орқада қолди. Орқада қолган мамлакат; 4) кечикмоқ, секин юрмоқ (соат ҳақида). Соатим уч минут орқада қолибди; 5) бирор кишининг вафотидан кейин умр кўрмоқ, яшамоқ. Болаларим, илоё, орқамда қолинглар. Пулниги (ёки фойданиги) тагида қолмоқ Кўп пул (фойда) топмоқ; пулга (фойдага) кўмилмоқ. Қола берса Ундан кейин, шунингдек. Аввали худо, қола берса, мен уни уйлантириб қўйдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қуруқ қолмоқ қ. қуруқ 8.

ҚОЛОҚ 1 Тараққиёт поғонасининг қуйи босқичида бўлган, тараққиёт жиҳатидан орқада қолган, унчалик тараққий қилмаган. Қолоқ мамлакат.

2 Дунёқараши, онг-тушунчаси паст бўлган; етук эмас. Ўзларини дин ва шарият муҳлиси деб атаб, айрим қолоқ кишиларни алдаб, шилиб юрган бетавфиқлардан.. нима кутиш мумкин?! «Муштум». Афғонистоннинг қолоқ одамларини ўта содда, кўчманчиларни эса ярим бадавий дейдиганлар хато қилади. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

3 Ҳозирги замон талабига жавоб беролмайдиган, истеъмолдан чиққан; эски. Қолоқ усул. Қолоқ технология.

4 Ишда, ишлаб чиқариш режаларини бажаришда, моддий-техника базасининг ривожланиши ва ш.к. да бошқалардан орқада бўлган. Қолоқ хўжалик. Қолоқдан чўлоқ яхши. Мақол. ■ Бизда мусобақа қолоқларга кўмаклашиш йўли билан умумий юксалишга эришишга асослангандир. Газетадан.

5 Дарсларни ўзлаштира олмай, бошқалардан орқада қолган, ёмон ўқийдиган, улгурмовчи. Қолоқ ўқувчи.

ҚОЛОҚЛИК Қолоқ ҳолат. Иқтисодий қолоқлик. Қолоқликка барҳам бериш. Қолоқликдан чиқиш. ■ Қолоқлик, ҳавоий гап, келишувчилик.. «қўлдан кетгунча» тарзида иш қилишга заррача шафқат йўқ. «Муштум».

ҚОМАТ [a. قامت — буй, қад, гавда; туриш, намознинг бошланиши] Кишининг, киши танасининг ташқи бичими; қад, буйбаст. Қомати келишган йигит. ■ Гулнорнинг нозик ва нафис қомати даҳлизда қурииб қолди. Ойбек, Танланган асарлар. Алиф

қомат қ, алиф I. Сарви қомат қ. сарвқомат. Қоматни ростламоқ айн. қаддини ростламоқ қ. ростламоқ З. Қоматини ростлади, велосипедни етаклаб, кўчанинг у юзига — майхона томонга ўтди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қулоқни қоматга келтирмоқ айн. қулоқни батанг қилмоқ қ. батанг. Унинг қулоқни қоматга келтирувчи хурраги орасида кечаси билан хотинининг пиқ-пиқ йиғи товуши эшитилиб турар эди. А. Қаҳҳор, Сароб. Қўлни қоматга кўтармоқ дин. Намоз ўқишда икки қўлнинг бош бармоғини икки қулоққа етказмоқ. Кавушини ечиб, тўнни ёзди ва унинг устида туриб, қўлни қоматга кўтарди. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.

КОМАТДОР [а. + ф. قامتدار — бўйи, қомати бор] айн. қоматли. Қоматдор, дов йигит.

КОМАТЛИ Қомати, гавдаси келишган ва йирик; гавдали, жуссали. Баланд сарвдек ул чол қоматли.. М. Шайхзода.

КОМУС [а. قاموس — океан; луғат; сўз бойлиги] I Мукамал, тўлиқ луғат. Шамсиддин Сомийнинг «Қомуси туркий» луғати.

2 айн. Энциклопедия; энциклопедик луғат.

3 кўчма Ҳаётнинг ёки билимнинг бирор соҳасига оид тўлиқ асар; мажмуа. Оғзаки халқ ижодининг қомуси. ■ Эй, узоқ ўлкадан келган пахтакор, Сўзларинг хазина, пахта қомуси. Ф. Фулом.

КОМУСЧИ I с. т. Қомус, энциклопедия, луғат тузган ёки тузувчи киши; энциклопедиячи.

2 кўчма Ҳар томонлама маълумотга эга бўлган, ўқимишли киши; энциклопедист олим.

ҚОН I Организмнинг юрак ва қон томирларидан иборат ёпиқ система ичида тўхтовсиз ҳаракатланиб турувчи суюқ тўқимаси (аъзо ва ҳужайраларни озиқлантирадиган, модда алмашинишини таъминлайдиган қизил суюқлик). Артерия қони. Вена қони. Қон айланиши. Қон босими. Қон кетиши (оқизи). Қон томирлари. ■ Яра кўкракда, юракка яқин: ундан қуюқ қон ҳали ҳам силжиб турар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

Қон айланиши Қоннинг қон томирлари системасида ҳаракатланиши: одам организми билан ташқи муҳит ўртасида модда алмашинувини таъминлайди; бу туфайли

ҳужайраларга кислород ва озиқ моддалар етказиб берилади, моддалар алмашинувида ҳосил бўлган чиқинди моддалар олиб кетилади. Қон босими Томирларда оқаётган қоннинг шу томирлар деворига кўрсатадиган таъйиқи: юрак иши ва томир деворининг қаршилиги туфайли юзага келади. Қон ивиши Қоннинг суюқ ҳолатдан лахтага айланиши — организмнинг қон йўқотишга тўсқинлик қиладиган физиологик ҳимоя реакцияси. Қон чиқариш 1) даво мақсадида қон томирларидан (кўпинча венадан) тешиб ёки тилиб қон оқизиш; 2) жонлиқ сўйиб, эҳсон, худойи қилиш.

2 кўчма Туғишганлик, қариндош-авлодлик рамзи сифатида. Ота-бобоси санъаткор ўтган-да, қонида бор. «Ёшлик». Улар «Ўзимнинг қоним, қўйнидан тўкилса қўн-жиға, беғона бўлмасин» қабилида иш тутдилар. Газетадан.

3 кўчма Нарсаларнинг яшаш, ҳаракатланиш рамзи сифатида; «жони», «юраги»; қон томири. Нефть моторларнинг қонидир, Нефть мамлакатнинг шонидир. Ё. Мирзо. Нутқ инсоний маданиятнинг қон томири, асоси ва ўзагидир. «Саодат».

4 кўчма Шахсга хос ҳиссиёт, ҳис-туйғу. Қандайдир бир паривашнинг оловли жозибаси, ҳусн-малоҳати унинг эркаклик қонига чўғ ташлаб юборган эди. К. Яшин, Ҳамза. Жайронинг шамолдек енгил иргишлаб қочиши беихтиёр кўзни ўйнатиб, одамда овчилик қонини кўпиртиради. М. Мансуров, Ёмби.

Бир қошиқ қонидан кечмоқ (ёки ўтмоқ) Гуноҳини кечириб, ўлимдан қолдирмоқ, афв этмоқ. ■ —Бир қошиқ қонимдан кечсангиз, айтурман. —Кечдим, айтингиз.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Кечиринг, хоқоним, йўлдан озган банданиз, бир қошиқ қонимдан ўтинг. У. Исмоилов, Сайланма. Бағри (ёки дили, жигари, юраги) қон Қаттиқ ғам-қайғули, ғам-қайғу билан эзилган. Эй дунёйи бевафо!.. Қаҳриндан ҳамманинг бағри қон, кўнгли паришон.. Ойбек, Танланган асарлар. Фуломжон ҳам сувга ташна жон, ҳам ёр ҳажрида дили қон эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Киндик қони тўкилган ер (ёки жой, тупроқ қ. киндик I 2. Кўзига қон тўлмоқ Қаттиқ жаҳли, ғазаби кўзғамоқ; шундай ҳолатда бўлмоқ. Яна, жазо отрядининг кўзига қон тўлиб турган пайтда бир кор-ҳол бўлмасин дейман. К. Яшин, Ҳамза. Додхоҳ-

нинг.. мўйловлари учди, қовоқлари бадтар тушди, кўзларига қон тўлди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. Рангида (ёки юзида) қони йўқ Ранг-туси ўчган. Унинг рангида қон йўқ эди. Т. Ашуров, Оқ от. Кампир унинг бошини кўтарди. Чолнинг юзида қон йўқ эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Юзидан қон томади Соғлом, юзлари қип-қизил кишиларга нисбатан айтиладиган ибора. Қон бўлмоқ Жуда диққати ошмоқ. *Ётавериб, жуда қон бўлиб кетдим, кечки ҳавода бирпас айланай, деган эдим. С. Аҳмад, Хукм. Қон йиғламоқ* Қаттиқ, эзилиб-қуйиб йиғламоқ, қаттиқ азобли ҳолатда йиғламоқ. ..унинг кўзларига кўзи тушиши билан, холанинг оғир юрак яраси янгиланар, қон йиғлаган қайғули уни ёдига тушар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қон тўкмоқ Қурбон бериладиган уруш, жанг қилмоқ; шу йўл билан киши(лар)ни қурбон қилмоқ. *Отабек ва йўлдошларининг қонлари тўқилмасин, деб бу гапларни ичимга ютиб юрдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ватан учун қон тўкамиз, қон тўкамиз, қон. Ҳ. Олимжон. Қон чиқармоқ дин. этн. Жонлиқ сўйиб, худойи қилмоқ. Қон ютмоқ* Қаттиқ қайғу-азобда қолмоқ; бағри қон бўлмоқ. *Кеча-кундуз бунда фиғон этаман, Шоҳ қизи, деб бунда қонлар ютаман. «Баҳром ва Гуландом».* Қон (ёки қон-қора) қақшамоқ Зор-зор йиғламоқ, қақшаб йиғламоқ; жуда қақшамоқ. *Кимлар учун ўз ёр-биродарларингни қон қақшатасизлар? А. Қаҳҳор, Асарлар. Бозор қўйларни тополмаслигига ишонгандан кейин .. бошига тупроқлар сочар ва қон-қора қақшаб йиғларди. С. Айний, Дохунда. Қон қилмоқ* Жуда диққатни оширмоқ; хуноб қилмоқ. *Бир бало десангиз-чи! Қон қилиб юбордингиз-ку! Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Ойимни Фариди қон қилаётгандир, қорним оч деб. Р. Раҳмон, Мехр кўзда. Қони қайнамоқ* Ғазаби кўзгамоқ, жаҳли чиқмоқ. *Унинг беҳаё қарашидан нияти ёмон эканини билди-ю, Ёдгорнинг қони қайнаб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Қони қочмоқ* Ранги ўчмоқ; қизиллиги йўқолмоқ. *Боя қони қочиб, кўкиш бўлиб қолган қорача юзи энди қонга тўлиб, бирдан жигарранг тус олди. П. Қодиров, Уч илдиз. Қони қўшилмоқ (бўлиш-сиз шаклда)* Эл бўлмоқ, элакишиб, қўшилиб кетмоқ. *Эргашни бошқа бўлинмага утказиш керак.. Ҳеч бизга қони қўшилмади-қўшилмади-да. Ҳ. Фулом, Машғал. Қонига*

(ёки қон-қонига) сингмоқ Жуда ҳам хос бўлган хусусиятга, одатга айланмоқ. *Темур сарбозларидек қилич чопиш.. энгиш, катта ўлжалар билан қайтиш Хуросону Моваро-уннаҳрлик сарбозларнинг қон-қонига сингиб кетган. Мирмуҳсин, Меъмор. Қонига ташна қилмоқ (ёки этмоқ)* Жуда ҳам безор қилмоқ, жондан тўйдирмоқ. *Холохунбой бу ҳолдан олади нашъа, Этиб меҳнат аҳлини қонига ташна. Файратий. Қонини сўрмоқ* Мажбурлаб, эзиб, кучидан фойдаланмоқ. *Менинг бу ерга келишдан мақсадим меҳнаткашларнинг қонини сўриб келган муштумзўрларни таг-томири билан тугатишда сиз оғаниларимга ёрдам беришдир. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

ҚОНАМОҚ Кесилиш, тилиниш, ситилиш, ёрилиш натижасида қони чиқмоқ, қони оқмоқ. *Тикан кириб, қўли қонади. ■ Уз ёнда гумай юлаётган Адолатнинг қўли қийилиб қонаганини кўрган Бегимхон хахолаб кулиб юборди. Й. Раҳим, Чин муҳаббат.*

Бурни қонамоқ 1) бурнидан қон келмоқ. *Уни офтоб уриб, бурни қонади;* 2) кўчма жабр кўрмоқ, шикаст емоқ; азият чекмоқ. *Жангнинг тез тугаллангани.. Фарғонада қатли ом у ёқда турсин, бирон кишининг ҳам бурни қонамагани меъмор Нажмиддин Бухорийни.. хурсанд қилди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚОНДИРМОҚ 1 Қонмоқ фл. орт. н. *Нафсини қондирмоқ. Экинларни сувга қондирмоқ. Ғўзаларни қондириб суғормоқ. Талабни қондирмоқ. ■ Қайин отамга ёзганим қисқа бўлгани учун, сиз унга мендан эшитганларингизни сўзлаб қондирарсиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Африка арслони ўз она кўкси — Нилдан қондиради ташналигини. Ф. Фулом.*

2 айн. қониқтирмоқ 2. Қамишқапанинг тенг ярми бўлган аёллар талаб қилса-ю, уларнинг талабини қондириш, биринчи галда, унинг вазифаси эмасми? П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОНДОШ 1 Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб; қони бир; қариндош, қон-қардош. *Менга қондош, жондош бўлган эл Гадо эди, қашшоқ эди, хор. Ҳ. Олимжон. Азал-азалдан бир-бирига қондош-қариндош, дўст-биродар бўлиб келган халқларимиз, ота-боболаримизнинг тарихий традицион биродарлик қарвонлари изидан юрмак навбати бизникидир. Ф. Фулом, Тарихий муносабатлар.*

2 кучма Қони бир каби ўзаро боғлиқ бўлган, бирликка эга бўлган. Нева бўйларида юраман бу кун, Шимол шаббодаси юзга урлар.. Ботир халқ жонини бергудай тун-кун, У менга қадрдон, қондош куринар. Р. Бобожон. *Гузалик фақат лутф билан эмас, умуман, шеърят билан қондош ва жондошдир.* «ЎТА».

ҚОНИҚАРЛИ Қаноат ҳосил қила оладиган, қаноатланарли деб бўладиган. Қониқарли жавоб. Қониқарли баҳо. Ҳисобот давридаги иши қониқарли топилди. Қониқарли ишламоқ. Қониқарли ўқимоқ.

ҚОНИҚАРСИЗ Қаноатлантирарли деб бўлмайдиган, қаноатланарсиз. Қониқарсиз жавоб. Иш қониқарсиз олиб борилмоқда.

ҚОНИҚИШ 1 Қониқмоқ фл. ҳар. н. Гузаларнинг қониқишига ҳали бор.

2 Қаноат ҳисси; мамнунлик. Зўр (чуқур) қониқиш билан таъкидламоқ. ■ Дехқонлар чехрасида қониқиш.. миннатдорчилик белгиси чақнаб турарди. Ҳ. Нұъмон, Янги уфқлар.

ҚОНИҚМОҚ 1 айн. қонмоқ. Уйқуға қониқдингизми, Жўра ака? Ойбек, Танланган асарлар. Фазлиддин.. аччиқ чойни босиб ичиб қониққач, извошини кўиди. Ойбек, Танланган асарлар. У ўзида яқинларини кўрмоққа, сўзлашмоққа эҳтиёж сезар, сўзлашиб, негадир қониқмаганини ҳис этар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қаноат ҳосил қилмоқ, қаноатланмоқ. Тўла жавоб бердингиз, қониқдик, ука. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Шинам квартирасида ўз ишларидан қониққандай масрур ётган Умид ўқиётган китобини ёнди-да, кўчага чиқди. Мирмуҳсин, Умид.

ҚОНИҚТИРМОҚ 1 Қониқмоқ фл. орт. н. Тўйнинг қий-қуви, меҳмонларни чой билан қониқтириш учун шошилиш.. каби юмушлар Гулнорни Йўлчи олдиға аста-секин яқинлашувга мажбур қилди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Амалга оширмоқ, бажо келтирмоқ, бажармоқ. Бировнинг талабини қониқтирмоқ. ■ Даданизнинг орзусини қониқтириш — сизга фарз. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОНИҚУВЛИК кам қўлл. айн. қониқарли. Шу кечаю кундузда ишимиз қониқувелик эмас-ку. Ҳ. Назир, Олмос.

ҚОНЛАМОҚ этн. Жонлиқ сўйиб, унинг қонини беморнинг баданига суркамоқ. Сотиболдининг хотини оғриб қолди. Бахши

ўқиди. Аллақандай бир хотин келиб, толнинг хипчини билан савалади, товуқ сўйиб, қонлади. А. Қаҳҳор, Бемор.

ҚОНЛИ 1 Қони бўлган, қони бор. Иссиқ қонли ҳайвонлар. ■ Унсин.. акасини қучоқлаб, қонли ярасига юзани, кўзини суриб ёта берди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қон юкли, қон теккан, тўкилган. Қонли қилч. ■ Қонли кўйлакни Қоратой эҳтиёт билан тилиб, ярани очди. Ойбек, Танланган асарлар. Муҳаррам жуда шошиб қолган эди. Унинг кўз олдиға қонли майдону эрининг чўзилиб ётгани келди. Шухрат, Шинелли йиллар.

3 Қон тўкиш, хунрезлик билан содир бўладиган. Қонли урушлар. Қонли жанг. ■ Кўп сирларнинг, қонли кунларнинг Гувоҳисан, улуғ Днепр. Ғайратий. Уни жонига теккан бир ёки бир неча қарздори ўлдирган, ё бўлмаса, бирор ўзидай ахлоқсиз рақиби ундан қонли ўч олган. С. Айний, Эсдалиқлар.

Тўла қонли, тўлақонли Ҳар жиҳатдан мукамал. ..замондошларининг тўла қонли образларини роман, повесть, шеърларда ўқишни, сахна ва экранларда кўришни истайдилар. Газетадан.

ҚОНЛИҚ шв. Жонлиқ.

ҚОНМОҚ 1 Талаб даражасида еб, ичиб тўймоқ, нафси ором олар даражада емоқ, ичмоқ ва ш.к. Уйқуға қонмоқ. Чойға қонмоқ. ■ Салқин булоқлардан қонар йўловчи. Миртемир. Севган қизи билан ҳеч бўлмаса бир томошага бориб, бир қониб гаплашиш истаги гўё унинг қоронғи кўнглига ёғду сочгандай бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ота-онаси, ўртоқларини меҳри қониб-қониб кўрса, дийдорларига тўйса. Ф. Расул, Адолат.

2 Кўнгли тўлмоқ, мамнун, хурсанд бўлмоқ, қаноат қилмоқ. Озга ҳам қонмоқ. ■ Яхши қолинг, севган юрту диёрим! Хизмат қилиб қонмай, қонга бўялдим. Ҳамза.

3 кам қўлл. Қаноат, ишонч ҳосил қилмоқ ишонмоқ. [Содиқ:] Муталбой сизни обдан яхши биладур, Ҳомид ака! Сизнинг қандай хизматингиз борлиғига ҳам қонган.. Аммо унинг сиздан бир илтимоси бор экан. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНСИЗ 1 Қони йўқ, қони бўлмаган,

2 Қони оз; қони қочган, ранги ўчган, ранги оқарган, рангсиз. Унинг қонсиз юзларидан яқинда госпиталдан чиққани сезилиб турарди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚОНСИЗЛАНМОҚ 1 Кўп қон йўқотмоқ; қони камаймоқ.

2 Қони, ранги қочмоқ, ранги ўчмоқ, оқармоқ. *Сафар бўзчининг бу сўздан имомнинг қонсиз ранги яна қонсизланган, оламунчоқ кўзи алланечук ҳолатга кирган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚОНСИЗЛИК 1 Қони йўқлик.

2 тиб. Камқонлик. *Барибир ўласан, очликданми, қонсизликданми, қийналиб, хор бўлиб ўласан. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚОНСИРАМОҚ 1 Кўп қон йўқотиб, қонсизланиб заифлашмоқ. *Унинг кўз ўнгидан бутун олам йўқолиб, фақат икки нарса қолди: қонсираб оқаришган.. дудоқ, дока билан боғланган томоқ. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

2 Қон тўкишни қўсамоқ, қонга ташна бўлмоқ. *Қонсираган ханжарини белига осиб, ойболтасини кўтарган жаллод қушбегининг ҳукмига мунтазир эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Азим қонсираб ётган йиртқич кўзларини пилпиллатди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.*

ҚОНТАЛАБ 1 Кўп қон йўқотган, қонсизланган, қонсираган.

2 Қон тўкишни қўсаб қолган, қонсираган, қонга ташна. *Кўзлари хонасидан чиқай дейётган, қонталаб жаллод Жуманиёз пучуқ «айбдор»нинг кетидан ханжарини яланғочлаб эргашди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

3 Интиқом, ўч, қасос олиш пайида бўлган, қонга қон талаб қилувчи. *Қонталаб рақиб.*

ҚОНТАЛАШ 1 Шикастланишлар ва баъзи касалликлар таъсирида юмшоқ тўқималарга қон куйилиши; қон куйилган ҳолат, кўриниш. *Қонталаш доғлар.* ■ *Банди қонталаш лабларини аранг қимирлатар, бироқ гапиролмасди. Ш. Тошмардон, Эрк куши. Мулла Тураҳон.. хавф-хатардан қутулганига ишонгач, қўш қўллаб эшикни очди ва қонталаш пешонасини кўрсатди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.*

2 кўчма Қон тепиб турган, серқон, қип-қизил олмадек. *Зайнобиддиннинг гўштдор, қонталаш юзларида ҳамиша жилмайиш. Мирмуҳсин, Тирик товон.*

3 кўчма Қизил тусга кирган; қизарган, қизил. *Қонталаш уфқ.* ■ *Қонталаш осмон хиралашиб, адирлар орқасидан этагини судраб оқшом кела бошлади. Ў. Ҳошимов, Чўл ҳавоси.*

ҚОНТАЛАШМОҚ 1 Зарбдан ёки касаллик натижасида қизармоқ, кўкармоқ; моталоқ бўлмоқ. *Тош теккан жойи қонталашиб кетибди.* ■ *Унинг юзлари шилиниб, қонталашиб ётарди. Мирмуҳсин, Чўри.*

2 кўчма Серқонликдан қип-қизил бўлиб турмоқ. [*Директорнинг*] *Семизликдан кўзлари қисилиб кетаётган, қонталашган юзлари тирсиллаб, ёрилиб кетгудай. А. Муҳиддин, Юзига чарм қоплаган киши.*

3 кўчма Қизил тусга кирмоқ, қизармоқ. *Уфқда қора тутун, қонталашган осмон. Ғ. Фулом. Зиндонбон, ҳозир ўлжасига ташланаётган йўлбарсдек, қонталашган кўзларида ҳирс.. секин-секин унга яқинлашиб келарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚОНУН 1 [а. قانون – тартиб, қоида, кўрсатма; ҳуқуқ; кодекс; усул, расм] 1 флс. Объектив борликда турли ҳодисалар ўртасида киши онгидан ва ихтиёридан ташқари ҳамиша мавжуд бўлган муҳим, зарурий, барқарор боғланиш, муносабат. *Ижтимоий тараққиёт қонунлари. Табиат қонунлари. Диалектика қонунлари. Тафаккур қонунлари. Зиддиятларнинг бирлиги ва кураши ҳақидаги қонун. Энергиянинг сақланиш қонуни.* ■ *Ҳа, баракалла, таъсир ва акс таъсир қонуни, тўғри, худди шунинг ўзи. С. Кароматов, Олтин қум. ..метатега қонуни тил тараққиётининг яқин даврлар ичида пайдо бўлган фонетик ҳодисаси бўлмай, балки жуда қадимги ҳодисадир. «ЎТА».*

2 ҳуқ. Давлат ҳокимияти томонидан қабул қилинган, ҳамма учун мажбурий бўлган ижтимоий-ҳуқуқий меъёр ва муносабатларни белгиловчи расмий қоида; ана шундай муносабатларни мустаҳкамлаш, ривожлантириш ва тартибга солиш воситаси. *Жиноят қонунлари. Қонунлар тўплами. Қонун чиқармоқ. Қонун чиқарувчи орган.* ■ *Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонуншунос, – деди Авазбой. Н. Сафаров, Оловли излар. Мамлакатнинг ичкарисиди бирон қонунни бузсанг, жазосини ўзинг якка тортасан, бу ерда [фронгда] қонунни бузсанг, жазосига бошқаларни ҳам шерик қиласан. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ушбу қонун қабул қилингандан буён.. ноҳукумат ташкилотлар тўғрисидаги қонунчилик жадал суръатлар билан ривожланди. Газетадан.*

3 Бажарилиши шарт, мажбурий бўлган, одат, қоида тусига кирган иш-амал, талаб,

топшириқ ва ш. к. *Отасининг сўзи* — унинг учун қонун. ■ *Аҳмад бу ерда меҳмон ҳисобланарди. Меҳмоннинг раъйи эса мезбон учун қонун* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Унинг ҳар бир гапи қонун. *Тур деса, Сотбой туради, ўтир деса, ўтиради. «Муштум».* Жамоа аъзолари учун барча иш жараёнларини сидқидилдан бажариш қонун бўлиб қолган. Газетадан.

4 Бир динда қабул қилинган ахлоқ ва расм-русум қоидалари тизими. *Шариат қонуну.*

ҚОНУН II [а. قانون — бир турли мусиқа асбоби] Ўрта ва Яқин Шарқ халқлари орасида кенг тарқалган, чанга ўхшаш, қадимий торли-тирнама чолғу асбоби. *Ҳўжа Абдулло.. ажойиб қонун чаларди, шеър айтарди.* Ойбек, Навоий.

ҚОНУНАН [а. قانوناً — қонун бўйича, қонунга асосан; қонуний] Қонунга мувофиқ, қонуний равишда, қонун бўйича, қонун йўли билан. *Унинг ҳар бир раъйига Нормухаммад қушбеги қонунан мажбур бўлма-са-да, маънан бир мажбурият ҳис этар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОНУНБУЗАР Қонунга риоя қилмайдиган, унга хилоф ҳаракат қилган ёки қиладиган, қонунни бузувчи. *Бора-бора Петров мен деган қонунбузарга айланди-қолди.* И. Сулаймонов, Қўланкаси майдон.

ҚОНУНБУЗАРЛИК Муайян қонун-қоидаларга риоя қилмаслик, уларни тўғри ёки умуман бажармаслик. *Агар истеъмоличининг ҳуқуқлари бузилса, сотувчи йўл қўйилган қонунбузарлик ҳолатини ихтиёрлий равишда тузатишдан бош тортса, у қаерга мурожат этиши керак?* Газетадан.

ҚОНУНИЙ [а. قانونى — қонун ва қонунчиликка оид; ҳуқуқий; ошқора] 1 Қонун билан белгиланган, қонунда кўрсатилган; қонун билан тасдиқланган. *Қонуний ҳуқуқ.* ■ *Завод Ғиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳаққи йўқ эди.* С. Аҳмад, Ҳуқм.

2 Шундай бўлиши шарт бўлган, талаб этиладиган. *Қаюмхон, гўё шундай бўлиши қонунийдек, сира тортинмай, тўрга чиқди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

3 Ўз-ўзидан келиб чиқадиган, содир бўлиши муқаррар бўлган; табиий. *Қонуний савол. Қонуний эътироз.*

ҚОНУНИЙЛИК 1 Қонунга мослик. *Талабнинг қонунийлиги. Ҳодисаларнинг қонунийлиги.* ■ *Қонунийлик, очиқлик, ошқоралик ва тенг ҳуқуқчилик сиёсий партияларни молиялаштиришнинг асосий принциплари*дир. Газетадан.

2 айн. **қонуният 2.**

ҚОНУНИЯТ [а. قانونیت — қонунийлик; масаланинг ҳуқуқий томони] 1 Обьектив ҳодисалар ўртасидаги боғланишлар ва уларнинг қонунлари. *Обьектив қонуниятлар. Жамиятнинг ривожланиш қонуниятлари.* ■ *Зилзила ҳосил бўлишининг сейсмологик қонуниятларини билишда янги, аниқ маълумотлар олинди.* «Фан ва турмуш».

2 Иш, ҳодиса ва ш. к. нинг юз беришини қайд этувчи шарт-шароит, асос; қонунийлик. *Тил системасида юз берган ўзгаришларнинг қонуният.*

ҚОНУНЛАШМОҚ 1 Қонун билан тасдиқланмоқ; қонун тусига, кучига кирмоқ. *Табиий танланиш, табиатдаги ҳамма нарсаларнинг бир-бирига боғлиқлиги миллионларча йиллар давомида такомиллашган, мослашган, қонунлашгандир.* Мирмуҳсин, Умид.

2 Қонуний деб тан олинмоқ; легаллашмоқ. *Қонунлашган ташкилот.*

ҚОНУНЛАШТИРМОҚ Қонунлашмоқ фл. орт. н. *ЎзР Олий Мажлиси янги имло қоидаларини қонунлаштирди.*

ҚОНУНЛИ кам қўлл. 1 Муайян қонунлари бўлган ва уларга амал қиладиган. *Қонунли давлат.*

2 Қонунга асосланган; қонуний. *Қонунли иш.*

ҚОНУНСИЗ 1 кам қўлл. Муайян қонунлари бўлмаган, ҳар ким ўз бошига, ўз хоҳишига кўра иш қиладиган.

2 Қонунга тўғри келмайдиган, қонунга хилоф, ғайриқонуний. *Қонунсиз иш. Ўзгаларнинг ерларини қонунсиз босиб олиш.* ■ *Албатта, Аҳмаджон ном чиқариш учун қонунсиз йўллар билан иш битиряпти, деганлар ҳам бўлди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҚОНУНСИЗЛИК Қонунга риоя қилмай, унга хилоф равишда иш тутиш, ғайриқонуний хатти-ҳаракат; бошбошдоқлик, бедодлик. *Ўзбекистонга юборилган, «десантчилар» деб аталган гуруҳ томонидан содир этилган қонунсизлик ва зўравонликни кўпчилик яхши эслайди.* Газетадан.

ҚОНУНЧИЛИК 1 Ижтимоий ҳаёт ва фаолиятнинг қонунлар билан таъминланиши (таъминланган) ҳолати. *Қонунчиликни мустаҳкамлаш. Қонунчилик палатаси.* ■ *Қонунчилигимиз туғилиш, ўлим, никоҳ тузиш, никоҳдан ўтказиш.. каби фуқаролик ҳолати далолатномаларини расмийлаштиради.* Газетадан.

2 Бирор мамлакатта ёки соҳага оид қонунлар, ҳуқуқий ҳужжатлар мажмуи. *Жинойатга оид қонунчилик. Меҳнатга оид қонунчилик.*

ҚОНУНШУНОС [а. + ф. *قانون شناس* – қонунни ўрганувчи, билувчи] Қонуншунослик, ҳуқуқшунослик мутахассиси; юрист. *Адвокатим қонунни сув қилиб ичиб юборган қонуншунос.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚОНУНШУНОСЛИК Қонунлар ҳақидаги ўқув предмети.

ҚОНХҲҮР 1 Ўлдириш, қон тўкиш ишлари билан шуғулланувчи. *Қонхҳўр жаллод.* ■ *Қушиларимиз қонхҳўр газандаларни тезроқ ҳайдаб чиқаришга.. ҳозирлик кўрар эдилар.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Уша қонхҳўрлар мени ўлдириб кетиша қолса бўлмас эканми?!* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

2 *кўчма* Кишиларни шафқатсиз эзувчи, эксплуатация қилувчи, золим. *От, ўлдир! Бола бермаймиз қонхҳўр подшога.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОНХҲҮРЛИК Қонхҳўрга хос иш, хатти-ҳаракат; қонхҳўр эканлик. *Аслида.. на подшоҳни ва на амирзодаларни хуш кўрарди – баъзида уларни қонхҳўрликда айблаб, номларига носоз сўзлар айтиб юборарди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ваҳший халқларда қонхҳўрликка тамойил зўр бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОН-ҚАРДОШ Бир ота-онадан туғилган, бир авлодга мансуб кишилар (бир-бирига нисбатан); қариндош; қондош.

ҚОН-ҚАРДОШЛИК Қариндошлик, қондошлик; ўзаро яқинлик. *Сирбой халқларимизнинг улуғ дўстлиги, қон-қардошлиги бошланган кун билан тенгдош экан.* Миртемир, Куйла, жигарим.

ҚОН-ҚАРИНДОШ *айн.* қон-қардош.

ҚОП Сочилувчан нарсалар солиб қўйиладиган, мата, чипта ва ш.к. дан тикилган, халтадан катта, қанордан кичик рўзгор буюми. *Каноп қоп. Чипта қоп. Қоғоз қоп.*

Қанор қоп. Бўш қоп тик турмас. Мақол. ■ *-Мен сизларга.. мана бу совғаларни олиб келувдим, – деди қопни кўрсатиб..* Р. Файзий, Сен етим эмассан. *..қопнинг оғзини очиб, элакка ҳовучлаб ун солди, қопнинг оғзини яна бураб қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чиққлари.

Бир қоп ёнғоқ қ. ёнғоқ.

ҚОПАҒОН Қопиб, тишлаб оладиган, қопонғич. *Қопағон ит.*

ҚОПИ *шв.* Эшик. *Ҳой ука, секинроқ гапир, қопининг орқасида одам бор.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚОПИНМОҚ *шв.* Куймоқ, ўртанмоқ, ёнмоқ. *Ич куйган сўнг юрак ўтдай қопинар.* «Равшан».

ҚОПЛАМ 1 Бирор нарсани сиртдан ўраб, қоплаб турган нарса. *Қор қоплами.* ■ *Ҳайвонларнинг ранги деганда, жун қопламининг ранги тушунилади.* Н. Мавлонов, Қорамолчилик.

2 Бир қоплашти, бир қоплашга етадиган. *Бир қоплам пахта. Тўйга яна олти қоплам пахта керак.*

ҚОПЛАМА 1 Бирор нарсанинг сиртига, бетига, устига қопланган, ўралган, сиришган ташқи қатлам ёки ғилоф. *Деворнинг мрамор қопламаси. Мебель қопламаси. Йўлнинг асфальт қопламаси. Тиш қопламалари. Қоплама материаллар.* ■ *Чумчуқ тумшуғи билан симнинг қопламасини кетма-кет чўқиб кўрди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 *айн.* қоплам 1.

Қоплама кўрпа Авра-астари устидан янги авра-астар кийдирилган, лекин қавилмаган кўрпа.

ҚОПЛАМОҚ 1 1 Устини ёки ҳамма ёғини қамрамоқ, буркамоқ, босмоқ. *Кўк юзини булут қоплади. Хонани тутун қоплади. Бутун борлиқни қоронғилик қоплади.*

2 Сатҳини, юзасини, бетини эгалламоқ; банд қилмоқ. *Сув бетини муз қоплади. Қирларни ям-яшил майсалар қоплади. Далаларни қор қоплади.* ■ *Устини қовжироқ ўтлар, сарғиш қамишлар қоплаган кўҳна қабрлараро кезди.* С. Сиёев, Аваз.

3 *кўчма* Қамраб, эгаллаб олмоқ (мавҳум нарсалар ҳақида). *Унинг бошини турли фикрлар, режалар қоплади.* Ойбек, Навоий. *Муроднинг қалбини ҳижолат аралаш севинч қоплади.* Т. Ашуров, Қоғ от. *Эъзоҳоннинг кўнелини аллақандай шубҳалар, совуқ ваҳималар*

қолаб, ўзини беҳол сезди. Х. Фулом, Машғал. Қиз бутун вужудини тўсатдан қолаган оғриқ билан онасини хотирлайди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Бирор нарса сиртини, бетини, устини бошқа нарса билан ўрамоқ, сиртига, бетига, устига бошқа нарса сирмоқ, ёпиштирмоқ, тўшамоқ, ётқизмоқ. *Деворга мрамар плиталар қоладик. Диванга духоба қоламоқ. Йўлни асфальт билан қоламоқ.*

Кўрпа қоламоқ 1) кўрпа тикмоқ, кўрпа тайёрламоқ. *Тўй учун янги кўрпалар қоламоқчи бўладилар, партушаклар олмоқчи бўладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар; 2) кўрпанинг авра-астари орасига пахта солмоқ. *Унсин хола қизининг уч янги кўрпасини қолаб, қавиқдан чиқарди.* А. Ҳайитметов, Унсин хола.

5 Тўсмоқ, беркитмоқ; эгалламоқ. *Қўли билан оғзи-бурнини қоламоқ.* ■ Сафаров супадаги кигизни тортиб, аланганинг устини қолади-да, юзуриб, ташқарига чиқди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Эшик очилиб, барзангидай йигит чиқди, гавдаси билан эшикни қолади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мўйсафид домла бутун деворни қолаган катта доскага темаларни ёзишга киришди.* О. Ёқубов, Муқаддас.

6 Талаб, эҳтиёжга етарли бўлмоқ. *Уларнинг тогган пуллари рўзгор эҳтиёжини зўрға қоларди.* С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. *Яшиннинг даромади эҳтиёжимизни қоламадди.* Х. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

7 кўчма Йўқотилган ёки етишмайдиган нарса ўрнига ўрин бўлмоқ, ўрнини тўлдирмоқ, босмоқ. *Зарарни қоламоқ. Қарзни қоламоқ.* ■ *Дехқоннинг минг машаққат билан экиб олган ҳосили харажатни қолай олмасди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Шунинг учун бутун чиқимини қолайдиган давлат тўпламаса бўлмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Юзига (ёки бетига) чарм қоламоқ қ. чарм.

ҚОПЛАМОҚ II Қопга солмоқ, қопга жойламоқ. *Бугдой қоламоқ.* ■ *Бу кишилар сабзи қовлаб, қоламоқда эдилар.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚОПЛАНМОҚ I Қопламоқ I фл. мажҳ. н. *Хона тутун билан қопланди. Осмон булут билан қопланди. Харажат тез қопланди. Ажсин билан қопланган пешона.* ■ *Самовар-*

чи тоғорага қайноқ сув қуйиб, жўмрагига жез қопланган чойнақларни.. юваётган эди. С. Аҳмад, Уфқ. *Бутун борлиғи руҳий азоб билан қопланган Саодатхон бўйнини эггани ҳолда.. уйга кириб кетди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси.

ҚОПЛАНМОҚ II Қопламоқ II фл. мажҳ. н. *Фалла ҳосили ўриб-йигиб олинди ва қопланди. Қопланган ун.*

ҚОПЛОВЧИ I I Қопламоқ I фл. сфдш. *Бутун хонани қопловчи палакни аёллар бошлари узра баланд кўтардилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қоплаш, сириш каби ишлар билан шуғулланувчи ишчи, мутахассис. *Мебель қопловчилар. Кўрпа қопловчи аёл.*

ҚОПЛОВЧИ II Қопларга юк жойлаш билан шуғулланувчи киши. *Пахта қопловчилар. Ўғит қопловчи ишчи.*

ҚОПЛОН I Мушуксимонлар оиласига мансуб, мўйнаси қалин сарғиш тусли, қора ҳалқа доғлари (холлари) бор йирик сут-эмизувчи йиртқич ҳайвон.

2 кўчма Жасур, мард одам ҳақида. *Попоқ кийган қаҳрамон, Гавдали қоплон. Темир панжанг билан тўк Душманингдан қон!* Ҳамза.

ҚОПМОҚ I Тишлаб олмоқ, тишламоқ (ит, туя ҳақида). *Итни қопмас деб бўлмас.* Мақол. *Ит қутурса, эгасини қопади.* Мақол. ■ -Э, юраверинг, қопмайди! — деди орқада келаётган Тожибой. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 шв. Тишламоқ. *Не бедовлар жазосини топади, Бир нечаси ағнаб, қумни қопади.* «Алпомиш».

3 кўчма Жеркиб, уришиб гапирмоқ, дағал гап қилиб, дилни оғритмоқ. *Яхши топиб гапирар, ёмон қошиб (гапирар).* Мақол. ■ -Давлатбахт қани? Нега у келмади? — қошиб гапирди Оллоёр. Ойбек, Навоий.

ҚОПОНҒИЧ ай. қопағон. *Қопонғич ит.*

ҚОПТИРМОҚ Қопмоқ фл. орт. н. **Итга қоптирмай,** туяга тептирмай Меҳрибонлик билан, аяб-авайлаб, ардоқлаб каби маъноларда ишлатиладиган ибора.

ҚОПУ шв. Эшик, эшик табақаси. *Ит дарвоза қопусини тишлаб кемира бошлади.* Э. Самандар, Тангри қудуғи.

ҚОПЧА ай. қопчиқ.

ҚОПЧИҚ I Кичкина қоп, халта, халтача. *Нормат қопчигини очиб, бугунги норма нони, шакарини ўртага қўйди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сувонжон эртасига ваъдалашган*

вақтда етиб келди. Унинг орқасида қопчиқ, қўлида пўстин, елкасида милтиқ бор эди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Пул соладиган халтача, ҳамён.

3 *анат.* Пуфак, пуфакча. *Куз ёши қопчиғи.*

ҚОПҚА *эск.* Дарвоза. *Шаҳар қопқаси.* ■ *Узингни камситма, Тошкентнинг ўн икки қопқасига борилса, кимнинг ери — Курбон-ҳожининг ери-ку!* Ойбек, Танланган асарлар. *Кўкнинг қопқаси қоққан соатда, Қуёш кўз уқалаб уйғонар эди.* Ф. Фулом.

ҚОПҚОН 1 Ов қилинадиган ёки зарарли ҳайвонларни овлаш, илантириш, туттиш учун қўйиладиган мослама, қурилма. *Учига катта оқ каламуш қамалган қопқонни ерга қўйди, эшикчасини очди.* Ойбек, Танланган асарлар. [Сувонжон] *Етиб келганда, нақ тумшуғидан илган тулки қопқон билан олишаётган эди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 *кучма* Дом, тузоқ. *Бектемир уларга қарамасдан, секин деди: — Қопқонга тушибмиз — бу қалай?* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳаммасини айтиб бергандан кейин, Темир қопқондан қутулиб бўпти.* Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси.

ҚОП-ҚОП Бир қанча қоп, жуда кўп қоп; нарсанинг ҳаддан ташқари кўплигини, мўллигини билдиради. *Гап десанг, қоп-қоп, иш десанг, Самарқанддан топ.* ■ *Қоп-қоп олтин, кумуш тўкиб олса арзийдиган қизсан.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бу ерга қоп-қоп арпа, буғдой ва араваларда беда келиб турарди.* М. Журабоев, М.Б. мартабаси.

ҚОП-ҚОРОНҒИ Қоронғи с. куч. У [мингбоши] *авахта эшигига келиб, тирқишидан қаради. У ер қоп-қоронғи эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қоп-қоронғи узун йўлакдан ўтиб, ташқари ҳовлига чиқилади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОПҚОҚ Идиш, сандиқ, яшиқ ва ш.к. нарсалар оғзининг очилиб-ёпилиб турадиган, бекитувчи қисми; ёпқич. *Чойнакнинг қопқоғи. Қозоннинг қопқоғи. Соатнинг қопқоғи. Сандиқнинг қопқоғи. Чунтакнинг қопқоғи.* ■ *Олимов кўён тушган яшиқнинг қопқоғини маҳкамлаб, Аҳмадга узатди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОПҚОҚЛАМОҚ Қопқоқ билан бекитмоқ, қопқоғини ёпмоқ, маҳкамламоқ. *Консерва банкаларини қопқоқламоқ. Яшиқни қопқоқламоқ. Кудуқни қопқоқламоқ. Қопқоқлаш автомати.* ■ [Ҳамробиби] *Дастур-*

хон ёзди, бақирлаб қайнаётган самоварни келтириб, қопқоқлаб қўйди. Р. Файзий, Эл меҳри.

ҚОПҚОҚЛИ 1 Қопқоғи бўлган, қопқоғи бор. *Қопқоқли чойнак.* ■ *Унинг.. устида чунтаклари қопқоқли, қайтарма ёқали узун оқ жужжун камзул.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Қопқоқ билан бекитилган, қопқоғи маҳкамланган, қопқоқланган. *Олимов.. боязи қопдан оғзи қопқоқли, бир ёғига сим тўр қопланган иккита яшиқни чиқариб олиб келди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҚОР Сув зарраларининг совуқдан бирикши натижасида юзага келадиган оқ кристаллчалар шаклидаги ёгин; шундай ёгин қатлами, тўплами. *Биринчи қор. Майда қор. Лайлаққор. Паға-паға қор ёғмоқда. Қор курамоқ. Қорда чана учмоқ. Қолган ишга қор ёғар. Мақол.* ■ *Куча ва томлар қордан оқара бошлаган.* Ойбек, Танланган асарлар. *У қорда йиқилиб ётар.. нарироқда, қор орасида шапқаси қорайиб кўринар эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Қовоғидан қор ёғади қ. қовоқ II.

ҚОРА 1 Ранг-туси мавжуд рангларнинг барчасидан тўқ; қозонкуя, кўмир тусидаги; *зид. оқ. Қора қозон. Қора соч. Қора кўз. Қора сиёҳ.* ■ *Муттихон.. буғдойранг, қора қош аёл эди.* С. Зуннунова, Олов. *Чайла қамишлари аллақачон ёниб битиб, ёғочларигина қора кўмир бўлиб, чарс-чарс қилиб тутаб ётарди.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 Шу тусга мойил тўқ рангли; қорамтир. *Қора нон. Қора гилос. Қора тупроқ. Қора булут.* ■ *Нимқоронғида рухсоридаги нўхатдек қора холини аниқ кўрди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Қорани қора деманглар, Қоранинг ори келади. Қора майиз еганда, Қанддай ширин келади.* «Кўшиқлар». *Мулла Обид бўлса, афтига қора балчиқ сачратиб, ўзининг машҳур кетмони билан иш кўради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

3 Ис, қурум босган, қорайган ёки оқланмаган, пардозланмаган. *Қора уй.* ■ *Долоннинг ўнг тарафидаги кичик қора ҳужрада Полвоннинг ота-онаси ва боболари умр кечирган.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Қоронғи; нурсиз, зиёсиз; *зид. ёруғ.* *Бу кунги кеч Отабек билан Ҳомиднинг ҳаёт ва мамот масалаларини ўзининг қора кучоғига олган қоронғи бир тун эди..* А. Қодирий, Утган кунлар. *Демак, юзимнинг бир томони*

кундек ёруғ-у, бир томони тундек қора экан. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Уч қадрдон, уч опа-сингил Зулмат қучган қора ўрмонда. Х. Даврон, Қақнус.

5 Шахмат, шашка каби ўйинларда оққа эид доналар ва шу доналар билан ўйновчи томон. Қора билан ўйнамоқ. Қоралар ютди.

6 от Қора ёки қорага мойил нараса (кийим, мато ва ш.к.). Байроқларга қора тутмоқ (тақмоқ), Қозонга яқин юрсанг, қораси юқар.. Мақол. ■ Кенг қишлоқни партизанининг Мотами қоплаб олди: Қора тақди ҳар билак. А. Умарий.

7 от Бирор нарсанинг узоқдан ёки қоронгидан кўзга ташланувчи акси, ифодаси; шарпа. Оппоқ қорда одамларнинг қораси елиб-югурарди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Машина ёруғидан ҳам талвасага тушиб, олдинда чолиб бораётган жайран қорасига кўзи тушиб, юраги ҳаприқиб кетди. М. Мансуров, Ёмби. Кўп ўтмай ҳаво бурчида азамат ҳаво лайнерининг қораси кўринди. С. Аҳмад, Жимжитлик.

8 от Мўлжалга олинган ёки олинадиган нараса, нишон; мўлжал. Қорага олмоқ. ■ Биринчи отган ёй қорадан бир қулоч юқори кетди. «Латифалар». Мерган бўлсанг, ушал оғочни қорага олиб отғил. М. Осим, Утрор.

9 кўчма Умуман, салбий белгини, салбий белгига эгаликни билдиради; ёмон. Қора ният. Қора кучлар. ■ Кечирасиз, мен ширингина базмингизни қора хабар билан музлатиб қўйдим. Ойбек, О. в. шабадалар. Паранжи курсин, мени шундай қора кунларга солди. Ҳамза, Паранжи сирлари. Қалладан қора хаёлларни қувиш керак, тушкунлик — энг ёмон душман. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Шу гап билан бошқалар Қолди ер чизиб. Қора, шум тилаклари Ҳар ёни кезиб. Ғайратий.

10 от кўчма Нотўғри, ёмон, ярамас нараса, иш. Ароқнинг ўзи оқ, қилмиши — қора. «Қанотли сўзлар». Гулнор энди тап тортмади. Соф номусига отилган қорани бутунлай ювиб ташлашга жазм қилди. Ойбек, Танланган асарлар. Акангизга қора юқтирмаслик учун Уктамни ҳам оқлаяпсизми энди? С. Зуннунова, Кўзлар.

11 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, улар англаган нарасага хос белги-ҳолатнинг кучли даражасини билдиради. Қора совуқ. Қора қон йиғлатмоқ. ■ Қора қишда тўй қилмай, Баттар бўлгур нокас гов.. А. Ори-

пов, Ёйиллар армони. Нима қилади ўзини қора қийноққа солиб?! А. Мухтор, Туғилиш. Шундан кейин.. терлаб-пишиб, қора терга тушиб кетди. М. Мансуров, Ёмби.

12 кўчма эск. Маълум микдордаги яхлит сумма. Бир қора чўзсак, кифоя деб ўйлайман, озми, минг сўлкавой. Ойбек, Улуғ йўл.

Ичи (ёки дили, кўнгли, юраги) қора Ўзганинг муваффақиятини кўролмайдиган; яхшилик, муваффақият тиламайдиган. Дили қоранинг қилмиши — қийиқлик. Мақол. ■ Э-э-э, бу ҳам бойлар сингари ўз нафсини ўйлайдиган, ичи қора одам экан-да! Х. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси. Юзи (ёки бети) қора қ. юз I. Қора ер бўлмоқ салб. Ўлмоқ, ерга кирмоқ. Кимсаной у ёқда, куёв бўлмай қора ер бўлгур на ўлигини кўрсатади, на тиригини. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Қора киймоқ Аза, мотам либосини киймоқ (қора, кўк каби қора ва қорага мойил кийим ҳақида). Юсуфбек хожи хатми қуръон қилиб, юртга ош берди. Ўзбек ойим қора кийиб, тавзия очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қора курси (ёки стул) қ. курси. Қора курсига ўтираётган жиноятчига ўхшаб қолганидан, юзлари ловулаб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Унда [суратда] қора стулда ҳукм қилинган гуноҳкорлар ўтирарди. Газетадан. Қора меҳнат (ёки иш) Маҳорат, малака талаб этмайдиган, олдий, ҳатто маълум даражада ифлослиги бўлган меҳнат, иш. Манглайимизга битилгани шу қора меҳнат экан, нетамиз. С. Сиёев, Ёруғлик. ..Уқув ҳақи жамғариш учун ҳар қандай оғир, қора меҳнатдан ҳазар қилмадим. Ойбек, Нур қидириб. -Тортинма, Комилжон, — деди у жиддий, — қора ишга ҳам тайёрман. И. Раҳим, Ихлос. Қора торгмоқ 1) ёрдам, ҳимоя умидида бўлмоқ; ўзиники (яқин) билмоқ; орқа қилмоқ. Мен сизни қора тортиб келдим, Ўрмонжон ака. Сиздан бошқа ҳеч кимга гапир олмайман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кейин бобомизни қора тортиб, бу ерга келдик, хотинлиям бўлдик. «Ёшлик»; 2) бир объектни мўлжал қилиб олмоқ, иш-ҳаракатнинг боиси деб билмоқ. Ғайрати ичига сиғмаган жон борки, бари қишлоқ бикинидаги тепаликни қора тортган. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Қора халқ (ёки одам) Маданият, маърифат, билим кабиларга эга эмас; оми, тушунмаган. Қора халқда тобелик, икром, андиша қолурми..

С. Сиёев, Аваз. *Қора халқ уни қарсақлар билан олқишлади. К. Яшин, Ҳамза. Оғайни, мен қора одамман. Заргар Ёдгорбек бошимни айлантирган экан. Н. Сафаров, Шарқ тонги. Қора чақам йўқ айн. сариқ чақам йўқ қ. чақа I. Аммо ёнида қора чақаси йўқ одамга бу [саккиз юз сўм] — жаҳаннамнинг қилқўпригидай мудҳиш нарса. Ойбек, Танланган асарлар. Қора қилмоқ 1) айн. қора тортмоқ. Қариндошларини қора қилиб, бу ерларга келиб қолган; 2) айн. қораламоқ 4. Улар от изини қора қилиб, бўри учраган тепаликка боришди.. С. Нуров, Нарвон. Улар эрталаб ўтган қўй сурувларининг изини қора қилиб.. тепаликлар оша юришди. А. Ҳасанов, Чироқлар. Қораси ўчмоқ Кўринмай кетмоқ, йўқ бўлмоқ. Поюзнинг қораси ўчгунча мўлтираб қараб турдим, кейин йиғлаб-йиғлаб, изимга қайтдим. С. Сиёев, Ёруғлик. Қорасини кўрсатмоқ Кўриниш бермоқ. Полвон болам-ку, қорасини кўрсатмай, сувга тушгандек ғойиб бўлди. С. Аҳмад, Уфқ. Қорасини олмоқ Қорасини илғамоқ, кўрмоқ. Куннинг ўзи пешин вақти бўлганда, Пойгачилар қорасини олади. «Алпомиш».*

13 Қора (эркаклар исми).

ҚОРААНДИЗ Мураккабгулдилар оиласига мансуб, тоғ-адирларда ўсадиган, кўп йиллик ўтсимон доривор усимлик.

ҚОРААРЧА Сарвлар оиласига мансуб игнабаргли дарахт ёки бута, арчанинг бир тури.

ҚОРАБАЙИР Отнинг Ўзбекистонда етиштирилган, салт миниладиган ёки аравага қўшиладиган, танаси қисқароқ, бели текис ва кенг бўлган зоти. *Атайин Самарқанддан шикита қорабайир олдириб келганлар. С. Аҳмад, Уфқ. Унинг учинчи бойлиги — қорабайир оти эди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

ҚОРАБАЛИҚ Чучук сувларда яшайдиган, қорни тирқишли балиқ.

ҚОРАБАРАК Кўпинча шўрхок ерларда ўсадиган, кузда ва қишда туя ейдиган бута усимлик.

ҚОРАБОВУР Чўл ва даштларда яшайдиган, кўкраги қора тусли, каптарсимон ов қуши, булдуруқ.

ҚОРАБОШ Қорамтир тўпгулли, йўғон пояли қиёқ.

ҚОРАБУЗОВ Куракоёқли қушлар туркумига мансуб йирик сув қуши.

ҚОРАБУРА Тўғон, дамба, соҳилбўйи тўсиқларга, сув урган ерларга босиш учун ичига тош солиб, сим билан боғлаб тайёрланган шох-шабба боғлари.

ҚОРАБУҒДОЙ Бугдойнинг дони майда, паст нави.

ҚОРАВОЙ 1 Куракоёқли қушлар туркумига мансуб балиқхўр, сувда яшовчи қуш тури.

2 Қоравой (эркаклар исми).

ҚОРАГУЛ 1 Қора гулхайри.

2 Шу усимлик гулидан тайёрланган бўёқ. *Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр маҳсиларни [Шоқир ота] силлиқ ёғоч билан кучи борица ишқалаб, сўнг қорагул суркаб, уларга пардоз беради. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚОРАДОРИ Кўкнорининг думбул бошоғи ширасидан қурийтиб тайёрланадиган, қаттиқ маст қиладиган гиёҳванд молда; тарёк, афюн. *Ҳожихон қорадори есалар, бирга эди. Ҳеч нарсадан ҳазар қилмади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қорадорига ружу қўйиб, уни суиистеъмол қиладиган гиёҳванд 6–7 кун уни истеъмол қилмай қолса, тирик мурдадек тиришиб қолади ва, ниҳоят, ҳалок бўлади. Газетадан. Анави қорадорингдан мошдек бериб кет-да, бир ҳаз этай. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҚОРАЖАНЖАЛ Халқ селекциясида чиқарилган, ўрта кечпишар маҳаллий хўраки ва майизбоп узум нави.

ҚОРАЖИГАР 1 анат. қ. талоқ.

2 Гушти ейиладиган ҳайвонларнинг шу азвоси (масаллиқ, овқат сифатида). *Ҳасинга қоражигар солмоқ.*

ҚОРАЙИШ Одам терисининг қуёш нури ёки сунғий манбалар таъсирида қорамтир тус олиши; баданнинг тобланиши.

ҚОРАЙМОҚ 1 Қора тусга кирмоқ; қора ранг олмоқ (қ. қора 1). *Оқ кишмиш, қора кишмиш, Кишмиш қорайиб пишмиш. «Кўшиқлар». Тутаб ётган тутундан ғорга кираверишдаги тошлар қорайиб кетган. Мирмуҳсин, Меъмор. Шох-шаббалари учган, ёнғундан қорайган ўрмонлар туман орасида ваҳим бир сукут сақларди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Қорага мойил, тўқ ранг олмоқ (қ. қора 2). *Йўлчи қуёш ва дала шамоли билан бироз қорайган. Ойбек, Танланган асарлар. Холматжон сувсизликдан қорайиб кетган бир*

туп ниҳолни суғуриб олмоқчи эди, илдизи билан чиқмай, бўғзидан узилди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 Ифлослантирадиган нарсалар қоплаб, ўз тиниқлиги, тоза рангини йўқотмоқ; хира, кир тусга кирмоқ. *Жўравой аввалига пинагини бузмайди, қорайиб кетган дўпписини бошидан олиб, кафтига бир уради-да, қайта кияди.* Газетадан. *Овқат пишиди. Қозоннинг ранги чиқиб қорайган гўжгага қатиқ ҳам ранг киргизолмади.* А. Қаҳҳор, Анор. *Яхшиямки, осмон бор — ердан кўтарилган қанча-қанча ғуборларни ютгани билан қорайиб кетмайди.* Мирмуҳсин, Топилган ҳусн.

4 Қоронғилик билан қопланмоқ; қоронғилашмоқ. *Қуёш бота бошлар.. гавжум қирларга Қорая-қорая тўшалар оқишом.* А. Орипов, Юртим шамол. *Эртаси атроф қораяркан, Жондор вагончини ўз пинжигга олиб, «суҳбат»га жўнади.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Бошқа нарсалардан ажралиб ёки ғира-шира кўринмоқ, шарпаси кўринмоқ. *Чодир ёнида соядек қорайиб турган киши олдида тўхтаб, энгашиб, унинг бетига қаради.* С. Аҳмад, Уфқ. *..икки томондаги тоғ чуққилари осмон сатҳида элас-элас қорайиб кўринар эди.* О. Ёқубов, Излайман.

ҚОРАЙТИРМОҚ Қораймоқ фл. орт. н. Қошни қорайтирмоқ. *Офтобда баданни қорайтирмоқ. Ойналари қорайтирилган машина.* ■ *Бегона эркакнинг қўли оқ сочи қорайтирар эмиш. Тавба қилдим.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ҚОРАКАЛТАК с.т. Тўғри келган нарса билан қуролланиб уриш, уришиш; оломон. *Ҳирот томонидан ҳукумат кўшини ё қоракалтак оломони келиб қолса.. ишга халал етиши мумкин эди.* С. Айний, Қуллар.

ҚОРАКАШ 1 Олдинга ундалса, орқага тисарилаверадиган, юрмайдиган; асов (от ҳақида).

2 кўчма с. т. Ўжар, қайсар. *Сим қоқилган жойга ҳозирман.. ўжар, қоракаш хотинлар бўлса ҳам, бир минутда ўзимга ром қилиб.. сездирмай ишлайман.* «Муштум».

ҚОРАКЕСАК Гўштнинг ёғсиз юмшоқ жойи.

ҚОРАКОСОВ 1 айн. қорақуя П.

2 кўчма Қорайиб кетган; қоп-қора (қўл ҳақида). *Офтобдан ва чўл шамолдан қорайган қотма, ҳорғин юзи, ўқрайган кўзлари,*

қоракосов кўллари оғзидан чиққан сўзларни тасдиқлаб турарди. М. Осим, Элчилар.

ҚОРАКУЯ 1 Ёқилгининг ёнишидан ҳосил бўладиган ва қозон остига, тутун йўлларига ўтириб қоладиган куя; курум. *Трубаларни қоракуядан тозалamoқ.* ■ *Унинг чаккаси тишиниб ёрилган, қон сизиб оқиб тушарди. Ўзи бўлса, устма-уст қоракуя босарди.* М. Мансуров, Ёмби.

Юзига қоракуя суртмоқ Бадном қилмоқ, юзи қора қилмоқ. *Жуманни суд ҳам қилармиз, юзига қоракуя ҳам суртармиз, бир умрга майиб ҳам қилармиз, майли.. лекин қурилишга бундан нима фойда?* А. Мухтор, Тугилиш.

ҚОРАКУЯ II Замбуруғлар қўзғатадиган, илдиз бўғзи ва поя асоси қорайиши билан кечадиган ўсимликлар касаллиги: галла экинларининг донига тушадиган ва уни зарарлантирадиган ун. *Аччиқ бегона ўтлар ва қоракуя касаллиги тарқалган майдонлардан дон экинларини ажратиб ўриш зарур.* Газетадан.

ҚОРАКЎЗА Сугориладиган ерларда ўсадиган, бир йиллик сербарг ёввойи (бегона) ўт. *Қоракўзага қарши курашишда карбин дориси жуда яхши натижа беради.* Газетадан.

ҚОРАКЎЛ 1 Асосан, Ўзбекистоннинг Қоракул туманида етиштирилган, ҳозирги вақтда иқлим шароитлари ўхшаш бошқа худудларда ҳам тарқалган, қўзисидан жингалак юнгли мўйна олинадиган зотли қўй нави. *Қара.. қандай дилбар манзара: кунгай қияликлар, қоракўл қўйлари.. юз дардга даво муссаффо ҳаво..* К. Яшин, Ҳамза.

2 Шундай қўй қўзисининг юқори навли жингалак териси, мўйнаси. *Қоракўл тайёрлаш. Қоракўл тери. Қоракўл қулоқчин. Қоракўл ёқа..* ■ *Пахта, ипак, қоракўл — Бойликларинг мунча мўл.* Ё. Мирзо.

ҚОРАКЎЛЧИ Қоракўл қўйларини боқиб ва қоракўл териси етиштириш билан шуғулланувчи чорвадор. *Жуда соз-да, мен қоракўлчилар кенгашига келганман.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОРАКЎЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қоракўл қўйларини боқиб, кўпайтириш ва қоракўл тери етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. *У шунча йил қоракўлчилик соҳасида ишлаб, бундақа териларни деярли кўрмаган эди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

ҚОРАЛАМА Хомаки тарздаги, ишлов бериб яқунланмаган матн. *Сахар туриб, у йўл тадоригини кўрди. Қоралама шеърларини олди.. С. Сиёев, Аваз. Қораламалар чоп этилиши жараёнида бу саҳифалар силлиқланди.* Газетадан.

ҚОРАЛАМОҚ 1 Қора тус бермоқ, қора тусга киритмоқ, қора ранг билан бўямоқ, қора қилмоқ. *Матони қораламоқ. Ойнани қоралаб, қуёш тутилишини кузатмоқ. ■ Мотоцикл ерга ағанаганча, бензини тўкилиб, қор юзини қоралади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

Қаламни қораламоқ эск. Савағич қаламни сиёҳга ботирмоқ, унга сиёҳ олмоқ. *Анвар ҳам мулойимгина кулумсираб олгач.. яна қаламини қоралаб, қоғоз устига бир-икки каллима ёзди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қоғозни қораламоқ* Қоғозга ёзмоқ, қоғозга ёзувлар туширмоқ. *Хат ёзмадинг, дея койи-ма мени, Қоғоз қоралашга тегмайди қўлим. Уйғун. Ундан анча кичик укаси ҳам, унга тақлид қилиб, қоғоз қораларди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

2 Қоралама матни, нусхасини тайёрламоқ, қоғозга туширмоқ. *Бурноғи йили бир роман қораловдим, ука. Қоралама чанг босиб ётувди. М. М. Дўст, Лолазор. Ишнинг бошида, расмларнинг чизгиларини қоралаб, ора-сира чалғиш учун шамдонларни дўқиллатиб ясаб юрган кезларида устахонасига Абдумалик кириб келди. «Ёшлик».*

3 кўчма Айблаб, ёмонлаб гапирмоқ ёки ёзмоқ. *Бу билан мен Зокир ота билан Рўзиматни қоралаб, ўзимни оқламоқчи эмасман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Аҳмедов ўз сўзида янги директорнинг ўқитувчиларни «ёмон» ва «яхши»га ажратиб олганлигини қоралади. С. Зуннунова, Олов.*

4 Кўздан қочирмай, қорасига қараб, қорасини олиб юрмоқ, қорама-қора бормоқ. [*Зикир*] *Аёлга узоқдан салом ишорасини билдиргач, толлар орқасидан юриб, уни қоралаб келаверди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Эргаш ака изни қоралаб, уч-тўрт қадам босдилар-у, тўхтаб қолдилар. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.*

5 Сон-миқдор билдирувчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англатган ёшга яқинлашишни билдиради. *Саксонни қоралаган чол. ■ Низомов олтмишни қоралаган бақалоқ киши эди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.*

ҚОРАЛИК Қора эканлик, «қора» сўзининг маъноларига алоқадор маъҳум от. *Бахти қоралик. Ичи қоралик. ■ [Кумушининг] Камон қошлари ортиқ мавж уриб ўзини кўрсатган, бироз бота турган шахло кўзлари тағин ҳам тим қоралик, тағин ҳам нурлилик касб этган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚОРАЛОВЧИ 1 Қораламоқ фл. сфдш. *Аҳмад Ҳусайн.. муҳаррир билан учрашувнинг оқибатини.. қораловчи ифодаларда баён қилди. Ойбек, Нур қидириб.*

2 ҳуқ. Суд олдида судланувчининг айбдор эканлигини қувватловчи; айбловчи. *Давлат қораловчиси. Жамоат қораловчиси. ■ Қораловчи гапириб, оқловчи гапириб.. Олиянинг ўзи охирги сўздан воз кечиб, суд ҳайъати.. қамоқ муддатини эълон қилди. М. М. Дўст, Лолазор.*

ҚОРАМАЛДОҚ Бошмалдоқ билан ўрта бармоқ ўртасидаги иккинчи бармоқ; кўрсаткич бармоқ. *Одатда, навқирон ишчилар ўнг қўлнинг қорамалдоғи ва ўрта бармоғидан маҳрум бўлиб туришади. Газетадан.*

ҚОРАМАШОҚ 1 Бир турли ўтсимон ўсимлик. *Қўйлар қорамашоқ, қўнғирбош.. ўтларини севиб ёйди. Газетадан.*

2 шв. айн. қарға 2.

ҚОРАМА-ҚОРА Кўздан қочирмай, қораси билан кетма-кет. *Бошқалар эса қорама-қора бориб, кўча оғзида тўхтаб қолишди. С. Зуннунова, Олов. Азизхон икки қўлини орқасига қилиб, шошимай борар экан, нотаниш йўловчи унга эргашиб, қорама-қора келарди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҚОРАМАҒИЗ Қорачадан келган; қоратўр(и), қорача. *Қорамағиз йигит. ■ Ҳали узоқ бўлса ҳам, унинг офтобда пишган қорамағиз юзини кўриб турибман. Ш. Отамуродов, Кўнгил. Бўйнига катта бир илонни чирмаштириб олган.. қорамағиз йигит растага кириб келди. Мирмуҳсин, Она.*

ҚОРАМИҚ Қир-адирларда, ғаллазорларда ўсадиган, дони захарли бир йиллик бегона ўт. *Қорамиқ донаси бўлгунча, бугдойнинг сомони бўл. Мақол. ■ Бугдойзорлардаги ҳосилни ўришдан олдин бегона ўтларни, айниқса.. қорамиқ каби захарли ўтларни, албатта, ўриб олиш керак. Газетадан.*

ҚОРАМОЙ Нефтдан бензин, керосин ва газолин ажратиб олингандан кейин қол-

ган куюк қора суюқлик; мазут. *Низомжон каттакон печда қорамой аралаштирилган кўмир кукунининг ловуллаб ёнишига қараб, жимгина ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОРАМОЛ Шохли, йирик чорва ҳайвони (хўкиз, буқа, сигир). *Чорва учун очилган бу йўлдан кўю қўзилар, эчкилар, қорамоллар ўтади.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Йил бошида гўшт планини бажариш учун бозордан йигирмата қорамол сотиб олинди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҚОРАМОЛЧИЛИК Чорвачиликнинг қорамол боқиш, уларни кўпайтириш ҳамда улардан гўшт, сут маҳсулотлари етиштириш, sanoатга тери ва б. хомашё етказиб бериш билан шуғулланадиган соҳаси. *Қорамолчилик фермаси.*

ҚОРАМТИР Қорага мойил, оч қора, сал қора. *Қорамтир булут. Қорамтир тутун.* ■ *Чуқур жар тубида қорамтир анҳор пишқириб, бўғиқ садо таратиб оқаятибди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Ариқчалар бўйида ўткир ҳидли, қорамтир ялпизлар, сершоҳ жамбиллар усган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар. *Ҳиндуларнинг туслари қорамтир, кўз-қошлари қоп-қора бўлади.* С. Айний, Қуллар. *Абдишукур манглайи тиришган, кўзойнакли, этсиз қорамтир юзи ичига ботган.. ориққина киши.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОРАМУҒ қ. **қорамик.** *Қорамуғнинг донасидай Кўздан айланай шуни. «Бойчечак».*

ҚОРАПАТАК Кўй-эчкиларнинг тунаши учун гўнг қатламидан иборат тўшама.

ҚОРАПЎЧОҚ Ўзбекистонда яратилган, туси тўқ яшил, эти оқ, юмшоқ, ширин кечпишар қовун нави.

ҚОРАСОВУҚ Ҳавонинг ўртача суткалик ҳарорати мусбат бўлгани ҳолда, ўсимлик қоплами ва тупроқ усти қатламининг 0° ва ундан ҳам пасайиши (бу ҳодиса юз берганда, барглар совуқ таъсирида қораяди).

ҚОРАСОН 1 *айн. гангрена. Яна хат келди.. «чап оёғим қорасон бўлибди».* С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 Чорва моллари ва ипак қуртларига қиргин келтирадиган юқумли касаллик.

ҚОРАСУВОҚ Дастлабки, пардозсиз сувоқ. *Деразаларнинг кўни қорасувоқда, аксар деразаларга энди ойна солинаётир.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚОРАСУЛИ *айн. қоракўза.*

ҚОРАТОЛ Тол дарахтининг новдаси жигарранг-қизғиш, чайир буладиган нави. *Қоратоллар хомуш бош эгиб турган қорамтир ҳовуз сатҳида бир тўп хазон қалқиб юрибди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ҚОРАТОМОҚ *шв. айн. жиблажибон* 1.

ҚОРАТЎР(И) Қорачадан келган; қорамғиз, қорача. *Қизлардан қоратўрига келгани ўрнидан туриб, орқа этагини қоққан бўлди.* Ойдин, Ўзидан кўрсин. *Бошини рўмол билан танғиган, тахта зинадан тушиб келаётган қоратўри қиз Моҳидилдан кўз узмасди.* С. Зуннунова, Гудак хиди.

ҚОРАЧА 1 Қорага мойил; қоратўр(и), қорамғиз. *Ўзи қорача бўлгани учунми, бу хол тезда кўзга ташлана қолмасди.* С. Зуннунова, Олов. *..сепкилли, қорача юзи салпал пардозланган.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 *тар.* Ўрта асрларда аҳолининг зодагон бўлмаган табақаси.

3 *этно.* Айрим туркий халқларда уруғ номи (мас., ўзбекларнинг қатагон, лақай, қирқ, сарой қабилалари таркибиде қорача уруғи бўлган).

4 *шв.* Қора, авом халққа мансуб киши. *Ушу ёшга келиб, наинки худога, ҳатто бунини — қорача, севгилисини — хўжа деб, бир-бирларининг қовушишларига.. йўл бермай келган урф-одатларга ҳам тил тегизмаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚОРАЧАКАК Атиргулдилар оиласига мансуб, ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги. *Қорачакак ёввойи ҳолда ўсади.. Бойсун тоғида кўп учрайди.* Газетадан.

ҚОРАЧИРИК *тар.* 1 Кўнгилдилардан ташкил топган, дуч келган нарса билан қуролланган номунтазам қўшин.

2 Шундай қўшин сафидаги жангчи.

ҚОРАЧИРОҚ Ичига мазут ёки зигир ёғи солиб ёқиладиган, пиликли, чўяндан куйилган чироқ; лампа. *Қорачироқнинг шилиги тугаб қолди, шекилли, у ҳам ўчиб қолди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ҚОРАЧИҚ Кўз рангдор пардасининг марказидаги қора рангли тешик (ундан кўзга ёруғлик нури ўтади; ёруғда торайиб, қоронғида кенгаяди). *..унинг ўлганига ишонмай, қовоғини кўтариб, қорачиғига қаради.* В. Ғофуров, Вафодор. *Давроннинг қовоғига ўқ нарчаси тегиб шилиб кетган, кўз қорачиғини ҳам зарарлаган эди.* Т. Рустамов, Мангу жа-

сорат. *Узоқларга боқар сузук кўзингиз, Нуқтадай тор қорачиқдан оқар нур.* Ф. Фулом.

ҚОРАЧОЙЛАР Россия Федерациясининг Қорачой-Черкесия Республикаси ва Ставрополь ўлкасида яшовчи, қорачой-болқор (туркий) тилида сўзлашувчи халқ.

ҚОРАШАҚШАҚ Чумчүксимонлар туркумининг шақшақлар оиласига мансуб сайроқи куш. *..йўл четидаги тут томондан қорашақшақ шақиллаб учиб кўнди.* М. Мансуров, Ёмби.

ҚОРАШҲҲРА Шўр ерларда ўсадиган ёввойи ўт. *Қорашўра ўсган жойлар ям-яшил далани эслатса-да, лекин у чорва учун бутунлай яроқсиз.* «Фан ва турмуш».

ҚОРАЯЛОҚ Чумчүксимонлар туркумига мансуб, гала-гала бўлиб учадиган қора куш. *Чуғурчүк, зағизғон, қораялоқ каби қушлар.. қора гилос шохларидан нари кетмас, боғча тўрини дошм чуғур-чуғур овозлар қосиб ётарди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ҚОРАҚАЙИН Тоғли ҳудудларда ўсадиган, пўсти оч кулранг, ёғочи оғир ва қаттиқ йирик дарахт; шамшоднинг бир тури.

ҚОРАҚАЛПОҚ I Қорақалпоғистон туб аҳолисини ташкил этувчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқнинг номи. *Қорақалпоқ халқи.*

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Қорақалпоқ тили.*

ҚОРАҚАЛПОҚЛАР Қорақалпоғистон туб аҳолисини ташкил этган, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ; қорақалпоқ халқи.

ҚОРАҚАНД I Сирти сал тилим-тилим, туси жигарранг тўқ яшил, пўсти қаттиқ, эти қалин кечпишар қовун нави.

ҚОРАҚАНД II Тоғли жойларда ёввойи ҳолда ўсадиган бута ўсимлиги ва унинг овқатта солинадиган қорамтир майда сершира, нордон меваси; зирк. *У [зирк] майиз каттализида, ранги тўқ сапсар, қовжираб қуригани эса қорамтир тусда бўлади. Бунини халқимиз «қорақанд» деб ҳам аташади.* Газетадан.

ҚОРАҚАРАҒАЙ Шох-шаббаси учли конус шаклида бўладиган, доимо яшил, игнабаргли дарахт ёки бута.

ҚОРАҚАРҒА қ. қарға.

ҚОРАҚАТ, қорағат Баъзи турлари зийнат учун, баъзи турлари эса меваси учун ўстириладиган хушбўй бута ўсимлик ва

унинг сершира, ширин ёки нордон-ширин, кўпинча қизил ёки қорамтир меваси; қора смородина. *Қизил қорағат. Қора қорағат. ■ Ғир-ғир шамол эсади, қорақат, чияларнинг ёқимли исини анқийди.* С. Муродбеков, Ёвшан исини. *Шийларни йўқотиш учун.. тарвуз, узум, қора қарағат ҳамда четан мевасини истеъмол қилиш керак.* «Фан ва турмуш».

ҚОРАҚИЁҚ Бошоқдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўтсимон ўсимлик; ажриқбош; ем-хашак экинни.

ҚОРАҚОВУҚ Тоғли ерларда ўсадиган кўп йиллик, пиёзли доривор ўсимлик. *Янги дори тоғ ёнбағирларида ўсадиган қорақовуқ утидан олинади.* Газетадан.

ҚОРАҚОШ I бот. Мураккабгулдошларга мансуб, хушманзара ўтсимон ўсимлик. *Бойчечаклар кетидан қорақошлар очилди.. Қизлар қорақошлар терди, қулоқларига тақди.* Т. Мурод, От кишинаган оқшом.

ҚОРАҚОШ II бот. шв. I Қора тусли, бўртиб чиққан йўли бор, кам этли ширин кузги қовун нави.

2 Сирти қалин тўрланган, туси оч яшил, эти ширин ва хушбўй ҳандалак тури.

ҚОРАҚУЙРУҚ айн. жайран.

ҚОРАҚҲЛОҚ Мушуклар оиласига мансуб, тумшуғи узун, қулоғининг учи қора сутэмизувчи ҳайвон.

ҚОРАҚҲРТ Бўғимоёқдилар типининг ўргимчаксимонлар уруғи вакили: усти бахмалга ўхшаш, қора тусли; фақат урғочиси заҳарли бўлади. *Қорақурт чақаётганда, одам сезмай ҳам қолади. У, худди қандалага ўхшаб, чақиб қочади.* Ё. Шуқуров, Биринчи парвоз.

ҚОРАҚҲШ Қарғасимонлар оиласига мансуб парранда; қора патли чўл бургути.

ҚОРАҚҲТИР Яра битаётганида, унинг устида ҳосил бўладиган қаттиқ пўст.

ҚОРБҲРОН I Шамол аралаш кучли қор ёғиши; қор бўрони. *Эрталаб бошланган қорбўрон тобора кучаймоқда.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Сурувнинг орқасида Бобоқул ота келарди. Қаршидан ҳамла қилаётган қорбўрон гўё унинг баланд қоматини букқанди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Бир-бирига қор юмалоқлаб отиш ўйини. *Қорбўрон ўйнаган қиз ҳам қўрқадими? Юраверинг. Мен кафил.* Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚОРГИЧ Қориш, қориштириш учун ишлатиладиган асбоб.

ҚОРЁҒДИ этн. Марҳумнинг вафотидан кейин биринчи қор ёққанда ўтказиладиган мотам маросими.

ҚОРИ [ا. قارى — ўқувчи, Куръонни қироат билан ёддан ўқувчи киши] 1 Куръоннинг барча сураларини ёд олган ва уларни қироат билан ўқувчи шахс. *Қуръонни бошдан-оёқ ёд олган «қорилар».. рўза ойида пул ишлаб қоладилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Қози ёнидаги Асад қорига юзланди: -Имом домла, ўқинг-чи, нима битибди буёнга.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Фотиҳа тортилгандан сунг, қутидор ва Офтоб ойим қорига пул бердилар.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Кўзи ожиз, кўр киши (хурмат юзасидан уларни шундай атайдилар). *Таёқ йўл курсатар аъмо қорига, Ул ҳам кўнган қисматида борига.* «Эрали ва Шерали».

ҚОРИЛИК Қори иши, вазифаси. У, мадрасани тамом қилгач, «қори» деб ном олган бўлса ҳам, унга бирор жойда қорилик ёки имомлик қилиш nasib бўлмади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОРИЛМОҚ Қормоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Терт яхши қорилди. Сутга қорилган хамир.* ■ [Ҳакимбойвачча] *Қаймоққа қорилган ноилар билан тўла дастурхон ёзиб, аччиқ чойни қуя бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг тупроққа қорилган гавдаси юқоридан юмалаб тушиб, шу ерда тўхтаганига гувоҳ эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚОРИН 1 анат. Тананинг қорин девори билан қорин бўшлиғидан иборат пастки, овқат ҳазм қилиш аъзолари, яна баъзи бошқа аъзолар жойлашган қисми. *Нормат анча ергача қорни билан судралиб борди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қорни солинган биялар елинларини тирсиллатади.* А. Қодирӣ, Кичик асарлар. *У ўтирган ерида қоринни ушлаб, қотиб-қотиб кулади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 с.т. айн. қорин бўшлиғи.

Қорин бўшлиғи Тананинг юқоридан, яъни кўкрак қафасидан диафрагма билан ажралиб турадиган, пастдан катта чаноқ бўшлиғи, орқадан умуртқа поғонаси, ёнбош ва олдиндан сербар мускуллар билан чегараланган қисми.

3 с.т. айн. меъда, ошқозон. *Оч қоринга тушган ўтқир май виз эттириб қайнатди-да, томоқ остини ловулламоққа олди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Ҳозир.. қўй-қўзилар кун билан қоринларига йиққан овқатларини, бамайлихотир ётиб, кавш қайтарётгандир.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қорни оч Қорни (меъдаси)да ҳеч нарса йўқ, овқат (емиш) талаб. **Қорни очмоқ** Емиш талаб бўлмақ, овқат тусамоқ. *-Рост, қорним очди, — деди Турғунбой пешонасидан терларни сидираркан.* Т. Ашуров, Оқ от. *Қорним очса.. темир товоғимга озгина-озгина сут соғиб оламан..* С. Сиёев, Ёруғлик. **Қорни тўймоқ қ. тўймоқ 1.** *Қорним нонга тўймаяпти, бирор иш топиб бер.* Т. Ашуров, Оқ от.

Қорни тўқ қ. тўқ 1 1. *Қорни оч билан қорни тўқнинг нима иши бор?*

4 Ҳайвонларнинг масаллик сифатида ёки идиш сифатида ишлатиладиган шу аъзоси. *Ичак, қорин гўшт бўлмас, Душман асло дўст бўлмас.* Мақол. *Бир қорин мойни бир қумалоқ чиритар.* Мақол. ■ *Тошхол буғланиб турган ўпка, жигар, буйрак, қоринларни пичоқ билан нон устига олиб қўйгач, бармоқларида нуфлуфлаб тўғрай бошлади.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. *Хуржуннинг икки кўзини тўлғазиб, қоринда мой келтирадиган қишлоқи мурид Тиллабой келиб кетди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кўчма Тирикчилик, ейиш-ичиш; қурсок, жиғилдон, нафс. *У фақат қоринни ўйлайди.* ■ *Матқовул ака, мен нон топармиканман, деб қорин ғамида мактаб очганим йўқ.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Ҳадеб қоринни ўйлаш керак эмас.* С. Сиёев, Ёруғлик.

6 кўчма Қумғон, чойдиш, оптова, хум, қўза каби идишларнинг нарса солинадиган, ташқарига қаппайиб чиққан кенг, йўғон қисми. *Бутилканинг қорни. Кузанинг қорни. Самоварнинг қорни. Чойнакнинг қорни.* ■ *Ҳамиша Қодировнинг толида қорни катта графин сув билан тўла турарди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

7 Баъзи чолғу асбобларининг ўйиб ёки бошқа йўл билан ишланадиган ичи бўш қисми (асбобнинг дастага уланадиган, овоз берадиган қисми). *У аянчи бир вазиятда қорақуя бўлиб қуйиб, қорнининг юз тахтаси ўйилиб тушган дуторни қўлига олди ва бошини аста кўтарди.* Н. Фозилов, Дийдор. *..одам қанча оч бўлса, шунча яхши ишлайди,*

дурнинг ҳам қорнини тешишмаса, жарангласди.. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

8 с.т. Ич, бачадон. Менам қўзиларни онасининг қорнидан тушиши билан ажратганини йўқ. С. Анорбоев, Оқсой. Уйимизнинг тўри сеники. Тор қорнимга сиққан, кенг уйимга сиғмайсанми? Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

Бир қориндан талашиб тушган Бир онадан туғилган. Онасининг қорнида 1) ҳали туғилгани йўқ. У келганда, сен чақалоқмидинг ё онанг қорнидамидинг.. Ойбек, Танланган асарлар; 2) қўчма мутлақо йўқ, ер юзида топилмайди. Менинг устимдан ариза ёзадиганлар онасининг қорнида, афандим. П. Турсун, Ҳўқитувчи. Онасининг қорнида ётгандай Жуда тинч, беташвиш. Хотиржам бўл, кийикчанг худди онасининг қорнида ётгандай роҳат қиляпти. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Қорин пиёз (нинг) пўсти бўлди Қорин ниҳоятда очди. Менинг қорним пиёзнинг пўсти бўлиб кетди. В. Ғофуров, Вафодор. Қорин солмоқ (ёки қўймоқ, ташламоқ) Қорни меъёрий ҳолатдагидан катталашмоқ, қориндор бўлмоқ. ..тезда қорин қўйиб, кўзойнак тақди. Мирмуҳсин, Умид. Машинадан ўрта ёшлардаги, сал қорин ташлаган.. бир киши тушди. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҚОРИНБОЙ с.т. 1 Қорин қўйган, қорни катта. Анави қаққайиб турган қоринбой одамни қара.

2 Амалдор, мансабдор шахсларга нисбатан қўлланади. Хиёлнинг қоринбой бўлиб кетганини билмас эканмиз-да.. И. Раҳим, Тақдир.

ҚОРИНБОҒ От ёки эшакнинг қорнидан тортиб, эгарга маҳкамланадиган ёки қорнидан ўтказиб, арава шотисига боғланадиган энли тасма; қоринбоғич. Қамбар тойчанинг қоринбоғини бұшатиб, қозикқа боғлади. Ойбек, Танланган асарлар. Қобилбой аравага қўшиғлиқ отнинг бошини силаб эркалади, анжомларини кўздан кечирди, қоринбоғини қаттиқ тортиб боғлади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҚОРИНБОҒИЧ 1 Яқтак, тўн ва ш.к. кийимларнинг тугма ўрнида ишлатиладиган боғичи.

2 айн. қоринбоғ.

ҚОРИНДОР Қорни катта, қорни дўппайиб чиққан (қ. қорин 1, 6). Тожиддин Қо-

сим бўйи шипга етгудай, қориндор, ола кўз, ботиқ пешона, кўсанамо, қирқ беш ёшлардаги киши. Ойбек, Нур қидириб. Салимжон плитка устидаги кўк, қориндор чойнақдан бир қўлтам сув ичди. Н. Аминов, Тилло табассумлар.

ҚОРИНЛИ 1 Аниқловчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англатган ҳолатдаги қоринга эгаликни билдиради (қ. қорин 1, 6). Қишлоқнинг кажсава қоринли, юм-юмалоқ оқсоқоли иссиқдан ҳарсиллаб-гурсуллаб етиб келди. Ойбек, Навоий. ..бир ҳовуч тамаки олиб, уни гулхан олдида турган кенг қоринли.. хива чилимининг сархонасига босди. С. Айний, Қўллар.

2 айн. қориндор. 63 ёшда, серсоқол, гавдали.. шўхтабиат, қоринли бир киши бўлиб, юртнинг қозикалонидир. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ҚОРИНЧА Қорин с. кичр.

Мия қоринчаси анат. Мия бўшлиғи. **Юрак қоринчаси** анат. Юракнинг қон томирларида қон ҳаракатини бошқарувчи қисми.

ҚОРИХОНА [қори + хона] 1 тар. Му-сулмонларнинг қорилар тайёрланган диний ўқув юрти. [Султонбек:] Бир ўғлим қорихонада ўқийди. Бир ўғлимни Хадрадаги ўрис мактабига бердим. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Масжиднинг қуръон тиловат қилиш учун ажратилган бўлмаси; қироатхона. [Қори] Секин-секин қорихонадан чиқиб келди ва нарида утириб, қуръон ўқиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРИШИҚ Аралашиб, қоришиб кетган, аралаш-қуралаш. Қозимнинг димоғига ўт-уланларнинг бир-бирига қоришиқ иссирилди. Э. Усмонов, Ёлқин. Алам ҳам, армон ҳам қоришиқ эди бу хўрсинишда. М. Мансуров, Ёмби.

Қоришиқ ундош тлш. Портловчи ва сирғалувичи товущдан таркиб топган мураккаб ундош, мас., ц (т+с), ч (т+ш) каби.

ҚОРИШМА 1 Суюқ ёки майда заррали сочилувчан нарсаларнинг ўзаро аралашу-видан, қоришувидан ҳосил бўлган модда; қоришиқ масса; аралашма. Асал билан сариёғ қоришмаси. ■ Пахта майдонлари минерал ва органик ўғитлар қоришмаси билан ўғитланиб, сифатли шудгорланди. Газетадан.

2 айн. **бўза** II. Цемент қоришмаси. Оҳақ қоришмаси. Қоришма билан ғишт термоқ. ■ Қадимги Римда боғловчи модда сифатида оҳақ қоришмасига майдаланган вулкан жинслари ишлатилган. «Фан ва турмуш».

КОРИШМОҚ 1 Қормоқ фл. бир. н.

2 Бир-бирига аралаш, қўшилган, бирлашган ҳолга келмоқ. У қор, тупроқ қоришиб, аталаси чиққан майдонда чўзилиб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар.

3 кўчма Аралашиб, қўшилиб, бир бўлиб кетмоқ; аралаш-қуралаш бўлиб, фарқини йўқотмоқ. Гап қоришиб кетди. Фикр қоришиб кетди. ■ Унинг миясида ола-қуроқ мулоҳазалар қоришиб кетди. «Шарқ юлдузи».

4 (ж. к. билан) Беланмоқ, бўялмоқ, ботмоқ. Лой ва тупроққа қоришган жангчиларни танимоқ қийин эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Таниш зангори дурра тупроққа қоришиб ётибди. Х. Аҳророва, Орифнинг давлати. Ўлим билан олишганларнинг, Жангда қонга қоришганларнинг Ҳайкалидир! Э. Раҳим.

5 кўчма Овора, банд бўлмоқ; куйманмоқ (бирор иш-юмуш билан). Кумушибиби.. ошхона юмуши билан қоришиб ётган онасининг олди-га борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Турғун:] Оббо, Муҳаббат-эй.. Роса меҳнатга қоришиб қолибсиз-да, а? Мунча ўзингизни уринтирмасангиз? Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. Рўзғор ишларига қоришиб кетиши ҳам унча сезилмас, аксинча, овутгандай бўларди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

6 кўчма Бош суқмоқ; суқилмоқ, аралашмоқ, қотишмоқ. Жанжал бўлса, қоришмам. Ҳамза. Сен бу ишга иккинчи марта қоришма. Ойбек, Танланган асарлар.

КОРИШТИРИМОҚ 1 Қоришмоқ фл. орт. н. Тупроққа қориштирмоқ. Бетон қориштирмоқ. ■ Бадбахтни [Ҳомидни] икки киши билан тупроққа қориштириб кетуви Отабек экан! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Бир хил деб қарамоқ; фарқламаслик. Фикрларни қориштирмоқ. ■ Синекдоха билан метонимия асосан қуйидаги ҳолатларда қориштириб юборилади.. «ЎТА».

КОРИҚ Табиҳчиликда қон олиш учун ишлатиладиган, сигирнинг шохидан махсус ясалган асбоб; қортиқ. Қориқ солмоқ. ■ Утар бобо унинг билагини ушлаб, томир уришини текширди.. сўнг ётқизиби, яғрига қориқ қўйди. С. Сиёев, Аваз.

КОРИҚЧИ Қориқ солувчи табиб.

ҚОРЛИ 1 Қори бор, қор билан қопланган. Қорли тоғлар чўққисидан боқади қуёш. Ғайратий.

2 Қор ёғиб турган, қор ёғаётган. Қорли тун.

ҚОРЛИК Қор қоплаган, қор босган жой. Шовуллади тун бўйи шамол, Қорликларда ўчди изимиз. А. Орипов, Йиллар армони.

ҚОРМОҚ 1 Суюқ ёки майда заррали сочилувчан нарсаларни бир-бирига аралаштирмоқ, қориштирмоқ. Толқонни шакар билан қормоқ. Қатиққа шакар қориб ичмоқ. ■ Қўй сути, қўй мойига Унадек унни қориб.. К. Муҳаммадий.

2 Обдан аралаштириб етилтирмоқ, ийламоқ, пишитмоқ (шу йўл билан ўзи боғланиб келган сўз англаган нарсани тайёрлашни билдиради). Лой қормоқ. Бетон қормоқ. ■ Кун чиқмасдан ун эладим, хамир қордим.. Ойбек, Танланган асарлар. Ёрмат хўжайиннинг сигир-бузоқларига терт қорш билан банд бўлган хотинининг олдида тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Булғамоқ, беламоқ, қориштирмоқ. Лойга қормоқ. ■ Сел ғўзаларимизни.. меҳнатимизни ҳам тупроққа қориб олди-кетди-ю, аммо юрак қўримизни, виждонимизни оқизиби кетгани йўқ. Й. Шамшаров, Кўрк меъморлари. Ўзингни балчиққа қориб, йиғлаб-ёлвориб, деҳқоннинг оғзидагини, қосибнинг бўғзидагини умид этишга ор қилмайсанми, Матпано? С. Сиёев, Аваз.

4 кўчма Ботирмоқ, кўймоқ; гирифтор қилмоқ. Чўпонни севолмадим, Ҳеч кўнгил қўёлмадим. Гурбатга қорганимнинг, Девга юборганимнинг Сабаби шунда эди. Х. Олимжон.

ҚОРОВУЛ 1 Бирор объектни қўриқловчи қуроли шахс, шахслар гуруҳи; посьон, соқчи. Ўрда қоровули. ■ Подшонинг Бухорога келиши муносабати билан кўчалар тозаланган, қоровулу ясовулар йўлларга тинмай сув сепишарди. Мирмуҳсин, Меъмор. Арқ қоровуллари кийимларини ечиб, кўрпаларига чўзилдилар. С. Айний, Дохунда.

2 Бирор объектга зиён-заҳмат етказмаслик, унда тартиб-интизом ва ш.к. ни сақлаш учун, қўриқлаш учун қўйиладиган шахс; қўриқчи. Ўрмон қоровули. Боғ қоровули. Кўча қоровули. ■ ТошМИ дарвозаси олдида қоровул уларни тўхтади. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Мозорни қиртишлаб то-

залади. Гўристон қоровулига пул бериб, қуръон тиловат қилдириди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

3 Кузатиб, огоҳ бўлиб турувчи. Умрзоқ кўприкнинг нариги четида қоровул бўлиб туриш учун кетди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Лекин эллиқбоши Йўлчининг изига қоровул туширганлигидан хабардор бўлган. Қоратой Йўлчининг тадбирларини маъқул кўрмади. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ҳарб. Бирор объектни сақлаш, муҳофаза қилиш вазифаси юклатилган ҳарбий бўлинма. Гарнизон қоровули. ■ Қоқ ярим кечада қоровулар тревога кўтаришди. Ойбек, Куёш қораймас.

5 Нишонга олиш учун милтиқ, пистолет каби қуролларнинг стволи учига ўрнатилган бўртиқча; мушак. Аҳмаджон шошмасдан милтиғини ўнглади. Узоқдан думсиз калта-кесакка ўхшаб кўринган фашистни қоровулга қўндириб, тепкини босди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚОРОВУЛБЕГИ тар. Ўрта Осиё хонлиқларида: қоровуллик хизматини бажарувчи ҳарбий қисмларнинг бошлиғи.

ҚОРОВУЛЛАМОҚ Қоровул туриб сақламоқ, кўриқламоқ. Омборни қоровулламоқ. Полизни қоровулламоқ. Чорвани қоровулламоқ. ■ Саъди чол поданинг олдига ўтди, Холмурод пайкал томонни қоровуллаб қолди. «Ёшлик».

ҚОРОВУЛЛИК 1 Қоровул иши, вазифаси; қоровул туриш. Қоровуллик қилмоқ. ■ Оз ерли ва ерсизлар чоракорлик, қоровуллик ёки бошқа бирор касб билан машғул эдилар. С. Айний, Эсдалиқлар. Қоровуллик штатига киритиб қўяман. Т. Ашуров, Оқ от.

Қоровуллик қилмоқ 1) қоровул вазифасида ишламоқ. Шаҳарда қоровуллик қилманми, қовун тилиб сотаманми, менинг ишим. «Муштум»; 2) кўриқламоқ, назорат қилмоқ, кўз-кулоқ бўлиб турмоқ. Йўлда қудуқ ёнида тунаб, овқатламай ухлашди. Зулфиқор билан Заврак.. ухлмай, галма-гал қоровуллик қилишди. Мирмуҳсин, Меъмор. Раҳим ўтоқчиларга чой, нон, газеталар етказиб бериб туриши, улар дам олганда, кийимлар ва асбобларга қоровуллик қилиши керак эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ҳарбий қоровул хизмати.

ҚОРОВУЛХОНА Ўз вазифасини бажарётган қоровул турадиган ёки дам олади-

ган хона, жой. Ҳаммани гуноҳкор қилиб, қоровулхонага олиб бориб қамаб қўйдилар. «Гўрўғли». Шербек қоровулхонадан чиққач, тўғри Қизилжарга жўнади. С. Анорбоев, Оксой.

ҚОРОВУЛЧИЛИК айн. қоровуллик 1. Бадиа.. - Мен қоровулчилик қиламан, - деди. Бу — ҳам илтифот, ҳам фармон эди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҚОРОНҒИ 1 сфт. Қоронғилик босган, қоронғиликка чўмган, зиёдан, нурдан маҳрум бўлган; зид. ёруғ. Қоронғи кеча. Қоронғи уй. ■ Узун, қоронғи йўлакдан чиққач, Унсин тўхтади. Ойбек, Танланган асарлар. Дарча очилиши билан қоронғи хужрага совуқ ёпирилиб кирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Уйнинг ичи қоронғи. Ҳамма ширин уйқуда. «Ёшлик».

2 от Ёруғлик, зиё бўлмаган пайт, ҳолат; қоронғилик, зимистон. Тун қоронғиси. Тонг қоронғиси. Қоронғи тушди. ■ Ой ҳали чиқмаган, фақат унинг заиф нури қоронғидан кўрққандек.. йилт-йилт этиб кетади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ёрмат қоронғида йиқилиб-сурилиб, эллиқбошининг уйига келди. Ойбек, Танланган асарлар.

3 кўчма Аниқ эмас; ноаниқ, номаълум. Сухбат ким ҳақида ва нима ҳақида борганлиги қоронғи. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Лекин бизга комиссия нималарга асосланиб шу фикрга келганлиги қоронғи бўлиб қолди. С. Зуннунова, Олов.

4 кўчма Ноаниқ ва ёқимсиз, бўлмағур. Кечқурун Гулнор ўз уйига қайтаркан, йўлайўлакай ҳасратда ёниб, қоронғи хаёлларга чулғанди.. Ойбек, Танланган асарлар. - Иним, - деди Абдукарим ака Ботиралининг қўлини қўйиб юбормасдан, - бўлисимизнинг қоронғи ишлари кўп. Ҳ. Фулом, Машғал.

5 кўчма Рушнолик, яхшилиқдан холи; зид. ёруғ. Дунё шундай ясалган экан, болам. Бировга ёруғ, бировга қоронғи. Ойбек, Танланган асарлар. Қаҳрамонлар бир-бирига етишишни, «қоронғи юртимизни илм чироғи билан ёритиш» йўлида бирга ишларни оруз қиладилар. Газетадан.

Боши қоронғи қ. бош. Дунё (ёки жаҳон) кўзига қоронғи У қаттиқ хафа, унга ҳеч нарса татимаиди, унинг кўзига ҳеч нарса кўринмайди. Мунаввар уч кунлик келинлигида бир гап эшитди-ю, бу дунёси кўзига қоронғи бўлиб кетди. С. Анорбоев, Меҳр.

Машаққатли юришлардан зериккан хотини фингийвериб, доим унинг жонига тегар, кўзига дунёни қоронғи қиларди. М. Осим, Искандар ва Спитамен.

ҚОРОНҒИЗОР Қоронғилик, зулмат босган жой. [Отабек] Шу қоронғизор билан қўшилишиб кетгандек ва қоронғиликнинг қучоғига кира боргандек, мевазорнинг ичкарисига юра борди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОРОНҒИЛАМОҚ кам қўлл. Қоронғилик тушмоқ, қоронғи бўла бошламоқ; қоронғилашмоқ. Энди кеч бўлди, кун қоронғилаб қолди.

ҚОРОНҒИЛАТМОҚ 1 Қоронғиламоқ фл. орт. н. Дераза ва эшикларга парда тутиб, хонани қоронғилатди.

2 кўчма Ноаниқ қилиб қўймоқ, хиралаштирмоқ (маъно, тушунча ва ш.к. ни). Оҳангни келиштираман, деб маънони қоронғилатиб қўйибди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОРОНҒИЛАШМОҚ 1 Қоронғилик чўкмоқ, тушмоқ; қоронғи ҳолат юзага келмоқ. Оқшом тушиб, ташқари қоронғилашиб қолган, гулшилашиб йирик-йирик қор ёғарди. Газетадан. Уч қулоч илгарилаш билан унгур ичи анча қоронғилашди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Кўкда савёҳат қилиб юрган ой булутлар ортида қолди. Бутун ўрмон ва кенг далалар қоронғилашди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 кўчма Ноаниқлашмоқ, хиралашмоқ; чигаллашмоқ (маъно, тушунча ва ш.к. ҳақида). Масала ойдинлашмади, балки янада қоронғилашди. ■ Баҳорнинг фикри қоронғилашди-ю, кўз олдини туман чулғади. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Кўз олди қоронғилашди қ. кўз. Чол охири ҳолдан тойиб, кўз олди қоронғилашди-да, сув аралаш лойга йиқилди. Ж. Шарипов, Хоразм. **Кўзига дунё (ёки олам, жаҳон) қоронғилашди** Қаттиқ хафа бўлди, кўзига ҳеч нарса кўринмай қолди. Зиёдилла қамоққа олингандан кейин, олам кўзига буткул қоронғилашди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚОРОНҒИЛИК Қоронғи ҳолат (тўғри ва кўчма маъноларда). Туннинг қоронғилиги. Форнинг қоронғилиги. Масаланинг қоронғилиги. Қоронғиликда тўқнашмоқ. ■ Кузи қоронғиликка кўниккандан кейин, охир ёнидаги сизирни, ола бузоқни кўрди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кеч кириб, қоронғилик тушганда, Ҳуройим кўзини очиб қаради. «Рус-

тамхон». Ҳасан овчининг кўнглини қоронғилик қоплади. Ш. Тошматов, Эрк куши. Халқ яна қоронғиликда қолаверади. Бизни яна юз йил орқага тортишмоқчи. Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

ҚОРОТҚИ айн. қаратқи. Ҳосили йиғиб олинган бўстонликларда унда-бунда қоротқи — қўғирчоқлар қаптаяди. Ойбек, Навоий.

ҚОРТИҚ айн. қориқ.

ҚОРУВ кам қўлл. Эп, улда. -Кўп қий-наманглар, маъқул сўзга қорув йўқ, — деб ёлвориб, эланиб қолди. «Эрали ва Шерали».

ҚОРУВЛИ кам қўлл. 1 Удди-шудли; уддали. Ноғоратепалик Сафар бободан саккизта ўғил туғилди. Уларнинг ичиди Холмуҳмин қорувли ва серғайрат чиқди. Газетадан.

2 Гавдали, норғул; қомаддор. Минбарга қорачадан келган, ўрта бўйли, қорувли йиғит кўтарилди. «Самарқанд машғаллари». Чавандозларни айтмайсизми. Ҳар келбатли, ҳар қорувли. Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой. Шу пайт даврага Тўйчига қараганда анча ёшроқ, қорувлигина йиғит чиқиб келди. «Ёшлик».

ҚОРХАТ этн. Биринчи қор ёққан куни зиёфат беришни таклиф қилиб, таниш кишиларга олиб бориб бериладиган мактуб (қорхат олган киши хат олиб келган кишини ушлаб олса, зиёфат қорхат ёзган киши томонидан берилади). Тансиқ қорни фанимат билиб, катталар ўз дўстларига қорхат ёзиб, ўзига хос нашо-завқ бағишловчи қишқи зиёфатларга юра бошлаганлар. Ойбек, Навоий. Биринчи қорнинг ўзига яраша гашти бўлади. Даламиздаги қўшнилари билан қорхат ёзишганларимиз ёдимга тушди. М. Қориев, Ойдин кечалар.

ҚОСИД [a. قاسد — жўнаб кетаётган; интилувчи, қасд қилувчи; хабарчи, элчи, чопар] эск. кт. 1 айн. хабарчи. Борсанг кўйиға, қосидо, айғил Муқимийдин дуо. Муқимий.

2 Қасд қилувчи, интилувчи.

ҚОСИР [a. قاسر — чек (чегара)ланувчи; камчиликли, қисқа, калта; кучсиз, ожиз] кт. Қусурли, қисқа, калта. Ақли қосир.

ҚОТИЛ [a. قاتل — ўлдирувчи, қатл этувчи; ҳалокатли] Одам ўлдирувчи ёки ўлдирган киши. Ёмон шифкорнинг қотилдан фарқи йўқ. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Демак, Бойсунқур мирзо бизнинг изимизга қўйилган қотилни пайқаб, муҳофаза сифатида «овчи йиғитлар»ни йўллаган. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг.. қонини давво

қиладиган кишиси бўлмаганидан, ҳукумат унинг қотилини топиш учун ортиқча ҳаракат қилмади. С. Айний, Эсдалиқлар.

ҚОТИЛЛИК 1 Қотил бўлиш, қотил эканлик. Қотиллигини бўйнига олмоқ. ■ Заҳар бермоқ учун сайланди Мансур, Нечук инсонки, қотилликка мағрур. Ҳабибий.

2 Одам ўлдириш. Қотилликда айбланмоқ. ■ ..жосуслик, диверсия.. қотиллик каби жиноятлар учун ўлим жазоси бўлиши мумкин. Газетадан.

ҚОТИЛМОҚ кам қўлл. 1 Қотмоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Йўлга чиққанларидан бери орада бир оғиз сўз қотилгани йўқ. А. Мухтор, Чинор. Пастда ётган ит, гап ўзига қотилгандай, аста дум силқийди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 Аралашмоқ, қўшилмоқ. Бўз тупроққа қирмизи қон қотилди майдон ичинда. «Ширин билан Шакар». Кумуш тунга кетгил қотилиб, Юлдузларни айлагин ҳавас. У. Кўчқоров, Ҳаяжонга қўмилган дунё.

ҚОТИНМОҚ Қўшилмоқ, аралашмоқ; яқинлашмоқ. Тўғри, унга қотиниб бўлмайди, лекин кўз билан кўриши, ширин лутфларидан баҳра олиши мумкин эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Қиз бошдаёқ: -Бизга қотинсаларинг, ўзимга ўт қўяман, — деб огоҳлантиргани боис, йигитлар сукутда турардилар. «Шарқ юлдузи».

ҚОТИРМА Қаттиқ қилиб, қотириб тайёрланган. Кампир бир неча қотирма кулчани зўрлаб Бектемирга тутқизди.. Ойбек, Кўёш қораймас.

ҚОТИРМОҚ 1 Қотмоқ, фл. орт. н. Нон қотирмоқ. Совуққа қотирмоқ. ■ Гўштни, пиширмай, қотирмай, учаламиз еб бўлдик. «Эртақлар». Гоҳо тоғ томондан қуруқ ва ачиқ изғирин эсар ва.. қўёйда шилта бўла бошлаган қишлоқ кўчаларини даранглатиб қотириб ташлар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ёмғир ерни қотириб, захлатиб қўйди. «Ўзбекистон қўриқлари».

2 Кўча с. т. Ўрнига келтириб ижро этмоқ, жуда яхши бажармоқ, қойил қилмоқ; ўринлатмоқ, дундирмоқ, бопламоқ. Ишни қотирмоқ. Гапни қотирмоқ. ■ Фельетонингизни ўқидим. Жуда.. қотирибсиз! О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. Уч жойга қотириб уй-жой қурдим.. «Муштум». «Мен ундай қилдим, мен бундай қилдим, қотир-

дим, дундирдим», деб осмондан келади. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

Бош қотирмоқ қ. бош 2. Ҳозир Аширмат бу ҳодисанинг маъносини, сабабини топмоқ учун анча бош қотирди. Ойбек, О.в. шабадалар. Унда математик формулалар билан бош қотирмай, маза қилиб юраверади. Қойил! О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

ҚОТИШМА тех. Турли металл ва металлмас моддаларнинг эритган ҳолда ўзаро қўшилувчи ёки аралашувидан ҳосил бўлган модда. Мис билан никелнинг қотишмаси. Мис билан қалай қотишмаси. ■ Қотишма тайёрлаш узелида қишма яхши тайёргарлик кўрилмаган. «Муштум».

ҚОТИШМОҚ 1 Қотмоқ фл. бирг. н. Улар хандон уриб қотишди. Совуқда қотишди. ■ Қизиқ бир вазиятда бир зумгина қотишарди. Ойбек, Навоий.

2 тех. Қотишма ҳосил қилмоқ.

3 Ўзаро муносабатга кирмоқ; аралашмоқ, сўқилмоқ, қўшилмоқ. Тиниб-тинчимайди. Ўз иши етмагандай, бошқаларнинг ишига ҳам қотишиб юради. Ҳ. Назир, Узр, отахон.

ҚОТМА 1 Бадани камгўшт, аммо пишқ. У [вақил] қоп-қора, қотма, вужуди пай бир йигит бўлиб, афтидан ёшини чамалаш қийин эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Тош супачада.. қотмадан келган новча бир киши ҳаёлга чўмиб ўтирар эди. Туйғун, Найчининг қалби.

2 Териси суягига ёпишган; озғин, ориқ. Салтонбу ғаму ғуссадан, муҳтожлик ва доимий очликдан суллишиб кетган қотма юзини чўзғилоччи кулгидан ўзини тутолмай кулар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..беқасам тўннинг олди очлиб.. қотма кўкраги кўришиб турар эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚОТМОҚ 1 Нами, суви қочиб, қаттиқ қолга келмоқ, қаттиқ бўлмоқ; зид. юмшамоқ. Алебастр тез қотади. Елим қуриб, қотиб қолибди. Қотган нон. Хамир тошдек қотибди. ■ Улар ўз қадамларининг тарашадай қотган ер билан уришиб тарақлашидан бўлак шарпа эшитмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. -Хизмат ҳақини аллақачон олганмиз, — деди қуракчасидаги қотиб қолган лойни тозаларкан. Н. Аминов, Суварак.

2 Қимирлаш, ҳаракатланиш хусусиятини йўқотмоқ (тана аъзолари ҳақида). Гардани қотмоқ. ■ Эрталабки гимнастика шалпайиш ва қотиб қолганликни йўқотади, қон

айланишини тезлаштиради.. Газетадан. *Келакелгунча машинада ўтиравериб, бели қотиб кетган Ҳожимурод у ёқ-бу ёққа юриб, чигилини ёзмоқчи бўлди. С. Аҳмад, Жимжитлик.*

3 *кўчма* Кўрқув, ҳайрат ва б. сабаб билан ҳаракатини тўхтатиб, қимир этмаган ҳолда бўлмоқ. *Уна юришини, на юрмасини билмай, жойида тек қотди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Саратонда муаллақ қотган ҳаво ғубори шабнам билан яна ўз онаси – тупроқ оғушига оҳиста чуқди. «Саодат». Оҳунд билан қори бошлари ерга теккудек бўлиб, таъзимда қотган эдилар. С. Сиёев, Аваз.*

4 *кўчма* Ҳаракатсиз, ривожланишсиз ҳолда бўлмоқ. *Адабиёт қотиб қолган нарса эмас. ■ Уэски, сунъий йўлдан юрган, шеърда қотиб қолган, ҳозирги ҳаёт маъносини тушунмайдиган.. қалбаки шоирларга қамчин сола бошлади. Ойбек, Нур қидириб. Бу домла [Салимхон Обидий] қотиб қолган одам.. профессор унвонини ўша вақтда олиб қолди-ю, йигирма йилдан буён ҳеч нима қилгани йўқ. Мирмуҳсин, Умид.*

5 Каттиқ совқотмоқ, тўнгмоқ, музламоқ. *Совуқдан боланинг оёқ-қўли қотиб кетибди. ■ Қотиб ўласанми, ҳароми, исинмасанг нима қилади? Ойдин, Ҳазил эмиш.*

6 Пишиқмоқ, чиниқмоқ. *Унинг тани қуёшда қорайди, мускуллари қотди.*

7 *кўчма* Тўхтовсиз, қаттиқ кулмоқ ёки йиғламоқ. *Унинг гапига роса қотдик. Бола қотиб-қотиб йиғлар эди. ■ Алексей ва Элмурод унинг ҳикоясини ҳузур қилиб тинглаб, кула-кула қотдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Бобом кулгидан қотиб қолади. Ойбек, Болалик.*

8 Каттиқ уйқуга кетмоқ; донг қотмоқ. *..бизнинг қисм командири меҳмондорчиликдан саҳар пайтида келиб, қотиб қолган экан. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

9 *шв.* Аралаштирмоқ, қораштирмоқ, қормоқ. *Бориб кирсам майдонга, Аччиғим тарқатсам, деб. Душманларнинг қонини Бўз тупроққа қотсам, деб. «Равшан».*

10 Жуда озмоқ, ориқламоқ. *Болам бечорани тинч қўясанми, йўқми? Еган-ичгани татмай, кундан-кунга турнадек қотиб кетяпти ўзи. О. Ҳусанов, Най.*

Бети қотмоқ қ. бет. Сўкаверсанг, бети қотар, Ураверсанг, эти қотар. Мақол. Боши (ёки мяси) қотмоқ қ. бош. Гап (ёки сўз)

қотмоқ қ. гап. Дийдаси қотмоқ қ. дийда. *Бу хил аламзадаларни кўравериб, дийдаси қотиб кетган собиқ милиционер Сайрамов: -Энди кўп ҳам ўйламанг, Баширжон ука, – деди. Н. Аминов, Қаққаҳа. Донг қотмоқ қ. донг П. Суяги қотмоқ (ёки қотган) 1) суяги пишиқ (қаттиқ) ҳолга келмоқ; ўзини тута оладиган бўлмоқ. *Суяги қотмаган бола;* 2) шахсинг шу сўз боғланиб келган сўз англатган иш, касб ва ш.к. билан пишиб етишганлигини, катта малакага эгалигини билдиради. *Суяги пахтачиликда қотган. ■ Тилиб ака суяги журналда қотган тажрибали ходим. Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат. Суяги савдогарчиликда қотган бой, олтмишлардан ошганига қарамай, йигитларга ўхшаб кетадиган қиёфаси бор эди. «Ёшлик». Тери қотмоқ* Терлашдан тўхтамоқ ва мавжуд терлари қуримоқ. *Зулфиқор баданидаги терлар қотиши билан яна тўнкани юмалата бошлади.. Мирмуҳсин, Меъмор. Унинг пешонасидаги реза-реза терлар ҳали қотганича йўқ. Газетадан. Тили қотган* Тили гапга келмайдиган, айланмайдиган бўлиб қолган. *«Одамнинг ёши ўтиб, тили қотиб қолгандан кейин ўқий олмайди», деган гапга ишониб юрар эдик.. П. Турсун, Ўқитувчи. Тун қотмоқ* Тун бўйи ухламаслик, ухламай тонг оттирмоқ. *Гапи адо бўлмайдиган балого йўлиқдик, ўзимиз тун қотиб, йўл юриб келиб эдик. «Алпомиш». Энсаси қотмоқ қ. энса. Ҳаром қотмоқ айн. ҳаром ўлмоқ қ. ҳаром.**

ҚОТРАНҒИ Тоғли ерларда ўсадиган, ёғочи оғир, қаттиқ, меваси ейишли дарахт ёки бута; тош дарахт.

ҚОТҚОҚ Қатқалоқ ёки музлаган қаттиқ ер. *Эшак юрар қотқоқда, маълум бўлар ботқоқда. Мақол.*

ҚОФ [a. قاف – араб алифбосидаги «ق» ҳарфининг номи; ер юзини ўраб олган деб ҳаёб қилинувчи афсонавий тоғ номи]: **Кўҳи Қоф ёки Қоф тоғи** Гўё ер юзини ўраб олган деб фараз қилинган афсонавий тоғ. *У девнинг таърифини эшитганмиз, у «Кўҳи Қоф» мамлакатаида соф усталарни тўглаб, паланг от қилдирган. «Муродхон». Ҳаёти сарсарликда кечган одамлар учун уч йиллик азобу уқубатни бошдан кечириш Қоф тоғини елкага ортмоқлаб юриш билан барбар. К. Алиев, Мараз.*

ҚОФИЛИА [a. قانلىق – карвон; кишилар, йўловчилар сафи, қатори, гуруҳи] *эск. кт.*

Сафардаги кишилар тўдаси; карвон. *Фосиҳ афдинга извоши орқасидан йўлга чиққан қофила от базори гузарига келиб тўхтади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қофила бошининг эсига келади, Бойсарининг арзасини олади.* «Алпомиш». *Қудалар қофиласи шаҳарга жўнаркан..* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҚОФИЯ [а. قافيه — шеърда бир неча байт ёки мисралар охиридаги сўзларнинг ўзаро оҳангдош, мос бўлиши; сўз ўйини] 1 Шеърй мисраларнинг муайян ўрнида оҳангдош сўз ёки сўз бирикмаларининг изчил такрорланиб келиши. *Шеърни қофияга солмоқ. Сўзларни ўзаро қофия қилмоқ.* ■ *Тўла оҳангдош бўлган сўзлар ёки ҳижоаларнинг қофияланиши «тўқ қофия» ёки «тўла қофия» деб аталади.* «Адабиёт назарияси».

2 Шеърдаги қофиядош сўзларнинг охириги ҳарфи.

3 эск. Шеър ёзиш ҳақидаги таълимот.

Қофияси келганда с. т. Гап келганда, ўрни, пайти келганда, тўғри келиб қолганда. *Қофияси келганда, отанени аяма.* Мақол. ■ [Аширмат:] *Қофияси келганда айта қолай, мен остонанга қулчиликка келдим.* Ойбек, О. в. шабадалар. **Қофияси билан с. т.** Қаттиқ тегмайдиган қилиб, ётиғи билан. [Нетайхон:] *Нусрат аканг шунчалик қилгандан кейин сен ҳам гапни қофияси билан гапирсанг бўлар эди.* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш.

ҚОФИЯБОЗ [а. + ф. قافيه باز — қофияни, қофиялашни яхши кўрадиган] Қофияга берилиб, шеър маъносига, мазмунига эътибор бермайдиган нўноқ шоир. *У ҳозирги замонда форсча ёзадиган шоирларнинг ўндан тўққизи қофиябозлар бўлиб кетганини жуда осон исбот қилди.* Ойбек, Навоий.

ҚОФИЯБОЗЛИК Қуруқ қофиянинг ўзига берилиб кетиш. *Уларда оҳангдошликни юзага келтирувчи қофиябозлик ибтидоий сўз ўйини тусини олган.* «ЎТА».

ҚОФИЯДОШ Ўзаро қофияланувчи, талаффузи ўхшаш, оҳангдош. *Қофиядош сўзлар.* *Қофиядош бўлмоқ.* ■ -*Ҳа, бола учрамаганда, балога учрардик, — деди Фарҳод қофиядош сўз топганлигидан кулиб.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *Қофиядош иборалар Рабғузий асари тилининг Яссавий ҳикматлари тилига жуда яқин эканини кўрсатиб турибди.* П. Қодиров, Тил ва эл. *Отингизни қо-*

фиядош қилиб «Эшполаон» ўрнига «Мешпол-вон» қўя қолинг. С. Аҳмад, Уфқ.

ҚОФИЯДОШЛИК Қофиядош ҳолат, қофияга эғалик. *Сўзларнинг қофиядошлиги.*

ҚОФИЯЛАМОҚ Қофия қилмоқ; қофияли қилмоқ, қофияга солмоқ. *Шеърнинг иккинчи мисраларини қофияламоқ.*

ҚОФИЯЛАНМОҚ 1 Ўзаро қофия, қофиядош бўлмоқ, бир-бирига қофия бўлиб келмоқ. *Қофияланмайдиган сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланмоқ, қофияли бўлмоқ. *Рубоийда одатда биринчи, иккинчи ва тўртинчи мисралар қофияланади.*

ҚОФИЯЛИ 1 Ўзаро қофияланувчи, қофиядош. *Қофияли сўзлар.*

2 Қофия билан таъминланган, қофияси бор. *Ҳазалда мисралар ўзаро қофияли бўлади.*

ҚОЧИЛМОҚ **Қочмоқ** I фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Расми, ёмон хотиндан қочилади, замона шум бўлса, яхши хотиндан ҳам қочар экан киши.* А. Қаҳҳор, Қўшқинор чироқлари. *Олиб қочилган Гулнорни қутқариб, уни [Салимни] шарманда қилаётган номаълум йигит Йўлчи экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚОЧИРИМ I Бирор кимса, нарса, воқеа ва ш.к. га ишора қилиб айтилган рамзли гап, шама; қочириқ. *У. нариги сўридаги машшоқлар билан ўтирган чўтир Абдурахим ошпазни қочирим билан аския қила бошлади.* Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. [Зайнобиддин] *Бъзидда андаккина қочиримга ҳам оғзи дулоғида хирр-хирр кулади.* Мирмуҳсин, Тирик тувон. *Башорат имо-ишора қочиримларни ё тушунмайди, ё тушунмасликка олади.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

2 Истеҳзо, киноя, пичинг, кесатиқ, қочириқ. *Муборак шу гапга ҳам хандон уриб кулди.* *Турсуной Дилбарнинг бу гапи қочирими ё мақташи — тушунмас эди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

3 мус. Ўзбек анъанавий мусиқасида оддий ва мураккаб мусиқа безакларининг умумий ифодаси: куйга жило берувчи қисқа товуш (оҳанг)лардан ташкил топади. *Ўзбек миллий куйлари нозик қочиримлари билан нотага олинди.* Газетадан.

ҚОЧИРИШ Урғочи чорва молларини урчиттиш усули; табиий ёки сунъий уруғлантириш. *Қорамолчилик, қўйчилик, эчкичиликда қочиришнинг энг самарали усули сунъий қочириш ҳисобланади.* «ЎЗМЭ».

ҚОЧИРИҚ айн. қочирим 1, 2. Шербекнинг нимага қочириқ қилаётганини пайқаб қолган Жалил қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Гоҳида йигитлар ҳам келиб қўшилиб, аския, қочириқлар бошланарди. Ф. Мусажонов, Хури. [Бу] Қочириқ гап Бўронбойнинг суяк-суякларигача зирқиратиб юборди. М. Назаров, Олтин бошоқ ишқида.

ҚОЧИРМА кам қўлл. Қочириқ, қочирим. Шоир Туробий дўстларини суюниб қарши олди. Бир неча қочирма гаплардан кейин болохонага таклиф этди. Ойбек, Навоий. Қўзининг қочирма гаплари қулоғининг тагидан кетмади. Ё. Шукуров, Уч савол.

Марказдан қочирма тех. Марказдан радиус бўйлаб ташқарига йўналган. Марказдан қочирма куч. Марказдан қочирма насос.

ҚОЧИРМОҚ I I Қочмоқ I фл. орт. н. Ернинг захини қочирмоқ. Кайфини қочирмоқ. Мазасини қочирмоқ. Кўздан қочирмоқ. ■ Ҳожим учта маҳбусни шаҳар турмасига жўнатеганда, ушаларни Кудрат акам қочириб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Пазандаликда сени бир чўқишда қочирадику! Ҳ. Назир, Олтин қадаҳ.

2 Четга тортмоқ, узоқлаштирмоқ; орасини очиқ-очиқ қилиб қўймоқ. [Отабек] Содиқдан кўкрагини қочириб, ханжарли қўлини бўшатди.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳаёт эса худди йиқилиб кетишдан кўрққандек, бир қўли билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб турарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бобоқул ота.. учта чиллакни танлади-ю, ўрик тупининг уч ёғига ораларини сал-сал қочириб суқди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

3 Йўқотмоқ, қўлдан чиқармоқ, бой бермоқ, ўтказиб юбормоқ. Оқизмазин кўздан қонли ёшимни, Қочирибман ақлим билан хушимни. «Гўрўғли». Мансур бу гапни бекорга айтмади. Зухра чиндан мени таниган. Фурбатни қочирмасдан чорасини кўриш керак. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

4 Кўчма Орасини бузиб, бир-биридан айирмоқ, жудо қилмоқ. Нега шундай қилдинг, онажон, нега Адолатни мендан қочирдинг? И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Кўнглига, дидига ёқмай ёки бошқа бирор сабаб билан ўзидан узоқлаштирмоқ. Ҳозир унинг кўзига жувон бирон совуқлиги билан эркакни ўзидан қочирадиган қари қиз

эмас, кўп йигитларни ўзига шайдо қилган.. бир нозанин бўлиб кўринди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

6 Яширин олиб кетмоқ, ўғирламоқ. Йигирмалаб ҳар юртдан қиз қочирдим. Ҳамза, Паранжи сирлари. Уйимга қиз қочириб келишга кимнинг ҳадди бор? Ойбек, Танланган асарлар.

Гап қочирмоқ Ҳазил-мутойиба, киноя ёки шама қилиб гапирмоқ. Афанди либосларни кўтариб, терлаб борар экан, подшо гап қочирди. «Латифалар». Кўздан қочирмоқ қ. кўз 2.

ҚОЧИРМОҚ II Қочмоқ II фл. орт. н. Султон сигирни қочириб келгандан кейин, томга қамиш босиши керак. Ҳ. Фулом, Машғал. Шербек эгар қошидан сумкасини олди-да, сунғий қочириш пунктига қараб юрди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚОЧИҚ I кам қўлл. айн. қочоқ. Ҳайдар ота уста Мўминнинг дўконига чиқса, бир бегона киши дам босиб ўтирибди, суриштирса, «ултармалик қочич», дейишади. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Уришиб қочган, енгилган (асосан, паррандалар ҳақида). Бедананинг ҳаммаси қочич чиқди. Ойбек, Болалик.

3 Бир-биридан қочган, узоқлашган; ораси очиқ. Пол(нинг) тахталари анча қочич. ■ [ЗАГС мудираси] Қаттиқ бош чайқайди, энлик, қочич қошларини чимирди. С. Анорбоев, Меҳр.

ҚОЧМОҚ I I Таъқиб, хавф-хатар ва ш. к. дан қутулиш учун (одатда, чопиб-югуриб) мавжуд жойини ташлаб жўнамоқ. Бўрилар ўрмонга қараб қочди. От бўшалиб қочиб кетибди. Кўпчиликдан қуён қочиб қутулмас. Мақол. ■ Мажлис ўтказасак, болалар қочиб кетмасин, деб эшик олдига қоровул қўйғудек бўламиз. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кўчада югур-югур, шовқин, итлар вангиллаган, товуқлар қийқиллаб қочган. А. Қаҳҳор, Башорат. Фашистлар дастлаб саросимага тушиди-да, сўнг бирдан тирақайлаб қочди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Яшириниш, хавф-хатардан холи бўлиш мақсадида ўз (турган) жойи, маконини яширинча тарк этмоқ, бошқа ерлардан жой-макон қилмоқ, бошқа ерларга кетмоқ, ўзга ерларда бўлмоқ, юрмоқ. Асрорқул ўшандан бери қишлоқма-қишлоқ қочиб юрар экан. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. Ҳеч бўлмаса,

жонни сақла энди сан, Бир йўл топиб қочмоқ керак бу элдан. Х. Олимжон. *Нега уйдан қочдинг?* «Ёшлик».

3 Бирор нуқтадан (жойдан) нари йўналмоқ, силжимоқ. *Марказдан қочувчи нервлар.* ■ *Боши гир-гир айланар, деворлар ундан қочаётгандек эди.* «Ёшлик».

4 Оралиқ жой пайдо бўлмоқ ёки очиқ оралиғи узаймоқ (ёнма-ён, қатор жойлашган нарсалар ҳақида). *Пол тахталари бир-биридан қочибди. Тишлари бир-биридан қочибди.*

5 Ҷизини четга олмоқ, даҳл қилмаслик; четланмоқ; ажралмоқ; сақланмоқ. *Иш иштаҳа очар, дангаса ишдан қочар.* Мақол. ■ *Қаранг, бу ерда ҳам ишдан қочганлар топилибди.* Х. Тўхтабоев, Сирли қалпоқча. *Ўз қўли билан тупроққа қўйишдан қочган ярамас!* С. Аҳмад, Уфқ. [Отабек] *Бундай бўлмағур таклифни эшитмас(лик) учун ўзини четга олиб, отаси, айниқса, онасига йўлиқишдан қочиб юришга мажбур бўлди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Сидиқжон:] *Яхши хотиндан одам қочадими?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *У фалокатдан билиб қочган экансиз-да, болага, ўз боласига меҳри шу бўлса, ундан нима умид қилади киши?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 *кучма* Тийилмоқ, сақланмоқ. *Умуман, адабиёт фани ўқитилганда, сийқаликдан қочиш керак.* Газетадан. *Юракни чарчатадиган ва заифлаштирадиган ҳолларнинг ҳаммасидан ҳам қочиш керак.* «Анатомия».

7 Уришиш, олишишда енгилмоқ (асосан, ҳайвон, паррандалар ҳақида). *Қўчқор уриштирдик. Меники қочди.* ■ *Нега қочган беданадай, писиб чирқиллайсан?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 *эти.* Бегона эркакдан юзини беркитмоқ, яширинмоқ (хотин-қизлар ҳақида). *Тўғриси, Сорахон кишидан қочади.* А. Қаҳҳор, Сароб. [Эъзохон] *Утап билан қиёматли ака-сингил тутиниб, ундан қочмай қўйди.* Х. Фулом, Машғал. *Назирқул.. туз берган эшонга астойдил хизмат қилди. Эшон ая ундан қочмайдиغان бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

9 Йўқолмоқ, йўқ бўлмоқ, кетмоқ. *Ернинг нами қочибди. Суви қочган нон. Унинг ранги қочди.* ■ *Ҳасрат, алам, кудурат бутунлай қочган.* Файратий. *Хонадан файз қочиб, бирдан харобага айланди.* Ф. Мусажо-

нов, Ҳиммат. *Элмурод шундай ўйлар селида фарқ бўлиб, уйқуси қочди.* Шухрат, Шинелли йиллар.

10 Учи ичкари тортилиб йўқолмоқ (липпадан, парда, қоғоз ва ш.к. нинг тешигидан ўтказилган ип, боғ ва ш.к. ҳақида). *Боғи (ипи) қочиб кетган халта оғзини бўғиб ушламоқ.*

11 (*кел. зам. шаклида* — қочмас ёки қочмайди) Ўзи боғланиб келган сўз ёки сўз бирикмаси англлатган нарсанинг ўрни (вақти) билан амалга ошишини, йўқ бўлмаслигини билдиради. *Зиёфат қочмас (қочмайди), аввал ишларни бир ёқлик қилиб олайлик.* ■ *Чой қочмас.. Хайр, эсиндан чиқмасин..* С. Сиёев, Ёруғлик. *Пахтани териб олайлик, дам олиш бўлса қочмас.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Зухра ҳали ёш, эрга тегиш қочмайди.* С. Зуннунова, Янги директор.

Аравани куруқ олиб қочмоқ қ. арава. *Гўшти қочган Ориқ, ориқлаган. Ҳожия хола гўшти қочган кафти билан..* *Светлананинг пешонасини силади.* В. Ғофуров, Вафодор. *Кайфи қочмоқ айн. кайфи учмоқ қ. кайф.* *Кўздан қочмоқ* Эътибордан четда қолмоқ. [Зокир ота:] *Мен сизга айтсам, катта кўрмаганни кичик кўради, кичик кўрмаганни катта кўради, иккаласи бирлашиб қараса, ҳеч нарса кўздан қочмайди, дейди халқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Мазаси қочмоқ 1) айн. тоби қочмоқ қ. тоб. Менинг салмазам қочиб турибди.* Файратий, Унутилмас кунлар; 2) ёмон, салбий томонга ўзгармоқ. *Даромаднинг мазаси қочди.* ■ *Далада ишнинг мазаси қочди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Олиб қочмоқ с.т.* Ортиқ муболага қилмоқ, оғзини кўпиртириб, ошириб гапирмоқ, сафсата сотмоқ. *Орада гап қочмоқ айн. (орада) гап ўтмоқ қ. гап. Оғзининг таноби қочмоқ қ. оғиз. Сафар қочди қ. сафар II. Тоби қочмоқ қ. тоб. Хаёл (ёки ўй) олиб қочди* Хаёл (ўй) ҳар томонга олиб кетди. *Қиммат холани хаёли олиб қочди:* -*Ўзим ўйлаганим келиб чиқди.. Саодат шундай данғиллама уйда бир ўзи турармиши?* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Бир ўй олиб қочмасин, занжир ҳалқаларидек бир-бирига уланиб, чиқиб келаверади.* Т. Ашуров, Оқ от. *Ўзини олиб қочмоқ айн. ўзини четга олмоқ қ. чет. Кулиб туриб, қизларга ярашиб тушган бир уятчанлик билан ўзини олиб қочмоқчи бўлди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қочиб кетмаган ёки*

қочиб кетибдими Ораси яқин, узоқ эмас. *Оҳангарон қочиб кетмаган бўлса ҳам, боришга имконият топа олмапти.* С. Кароматов, Олтин кум. *Қушариқ қочиб кетибдими, қош қорайгунча етиб оламан..* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚОЧМОҚ II Бўғоз, ҳомиладор бўлмоқ (хайвонлар ҳақида).

ҚОЧОҚ I (одатда кўпл. шаклида — **қочоқлар**) Бирор фалокат, сабаб туфайли ўз жойи, ватанини ташлаб қочиб, ўзга жой, юртда кезувчи, бўлувчи шахс(лар). *Афғонистонга қайтиб келаётган қочоқларга ёрдам бераётгани тўғрисида ҳар куни хабарлар келмоқда.* Газетадан.

2 Бурчини адо этишдан ўзини четга олган, бўйин товлаган, қочган (шахс). *Қочоққа садоқат йўқ, қўрқоққа — ҳурмат.* Мақол. ■ *Энди кўрасан мendan! Қочоқ! Сотқин!* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 айн. **қочқин I**. *Қочоқларни қувиб бораётиб: «Майли, қочиб борар экан.. охири ҳолдан тоядилар-ку!» даяр экан Эргашев.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 кам кўлл. айн. **қочқоқ 2, 3.** -*Ҳа, қочоқ!* — деди [Элмурод] унинг кўлини қисиб ва эшикка қараб қўйиб деди: -*Қайлигинг қани? П.* Турсун, Ўқитувчи.

ҚОЧҚИН I Жазодан ёки жазо ўрнидан, тутқунликдан қочган киши. *Отлиқлар миршаб билан бирга қочқинларни қўлга тушириш учун қўл томонга от суриб кетдилар.* С. Айний, Қуллар.

2 айн. **қочоқ 1.** *Қаёқдандир душман самолётлари пайдо бўлиб, қишлоқ устида ва чодир тикиб ётган қочқинлар тепасида айлана бошлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 айн. **қочоқ 2.** *Унинг яккаю ягона ўғли қочқин — хоин бўлиб чиқади. Бу ҳол Икромжон қалбига зўр изтироб солади.* У. Норматов, Мусибат ва матонат.

ҚОЧҚИНЛИК I Қочиб юриш.

2 Қочиб юрган ердаги, шароитдаги ҳаёт.

ҚОЧҚИНЧИ с.т. Қочқин, қочоқ. *Қанчаси ярадор-майиб бўлади, Қочқинчиси шоҳ қошига боради.* «Ширин билан Шакар».

ҚОЧҚИР Тутқич бермай қочадиган, чопагон, чопқир. *Қочқир от. Қочқир қуён.*

ҚОЧ-ҚОЧ Ҳар томонга тўс-тўс бўлиб қочиш ва шу ҳолат, кўринишнинг ўзи. [Одамларнинг] *Юзида неча кунлик азоб ва*

уқубат, «қоч-қоч», ғамнинг доғи кўриниб турарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОЧҚОҚ I Қатъиятсизлик билан ўзини четга оладиган, қочиб қоладиган; кўрқоқ.

2 Билдирмай қочиб кетган ёки кетадиган. [Ҳасанали:] *Қани, ойи, кўрманани берингчи, мен сизнинг қочқоқ келиннгизни тутиб келдим!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Санобар:] *Қаёққа ғойиб бўлдиларинг? Қочқоқлар! Қани, ўтиринглар.* Н. Ёқубов, Бўсағада.

3 *кўчма* Ваъдани бузиб, ундан бош тортиб қочган киши.

ҚОШ I Қовоқ тепасидаги ёйсимон тукли қатлам. *Куюқ қош. Пайваста қош. Қош(ни) бўямоқ. Қош(ни) термоқ. Қош(ни) чимирмоқ. Қош(ни) қоқмоқ.* ■ *Самандаров бир қоши паст ва бир қоши баланд бўлиб, ўчиб қолган махоркасини чироқдан тутатиб олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Ҳой-ҳой, — котиб туташ қошларини учуриб қўйиб, Акбарга кўз қисди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

Қош қўяман деб кўз чиқармоқ Яхши, фойдали иш қилиш учун уриниб, ёмон, хато иш қилиб қўймоқ, тузатаман деб бузмоқ. *У Назокатнинг олдига кириш учун шунча хезланарди-ю, бироқ қизишиб турган бир пайтда яна қош қўяман деб кўз чиқариб қўйишдан ҳайиқарди.* Ж. Абдуллахонов, Йўл.

2 Баъзи нарсаларнинг олд қисми, туртиб чиққан жойи. *Айвоннинг қоши.* ■ *Хизматкорлар кўлтиғимдан кўтариб, отга мингаширмоқчи бўлганларида, оёғим узангидан тойиб, бурним эзарнинг қошига тегиб кетди.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

3 Узук, исирға каби буюмларга ўйиб солинган ёйсимон гул — безак. *Канизларнинг қўлларида қошлари бриллиант олтин билагузуклар, бўйинларида зебигардонлар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 (3-ш. эгалик ва макон келишиклари шаклида — **қошига, қошида, қошидан**) кўм. өзф. Макон муносабатларини билдиради. *Ҳеч ким раҳм айламас қонли ёшимга, Шакар ака, келгин менинг қошимга.* «Ширин билан Шакар». *Қошимдан ноз-истиғно билан кетдинг, ёмон бўлди, Қошимга ноз-истиғно билан келсанг, ёмон бўлмас.* Ж. Камол. *Уч қизим бор, бир ўғлим бор қошимда, Бахту давлат келди етмиш ёшимда.* Ҳабибий.

Қош қорайди Кеч кирди, оқшом қоронғиси туша бошлади. *Қош қорайиб, одам одам-*

ни танимайдиган бўлиб қолди. Ойдин, Чақалоққа чакмонча. Ҳирот аҳолиси қош қорайиши билан кўча эшикларини ичидан занжирлаб олар эдилар. М. Осим, Зулмат ичра нур.

ҚОШИДАГИ Олдидаги, ёнидаги, хузуридаги; таркибидаги. *Урозали қушбегининг қошидаги амалдорларидан бошқа яна олти юз оломон одами бор эди. «Ёдгор».* Институтни битирганимдан кейин мени шу институт қошидаги касалхонанинг хирургия клиникасида ишга қолдирдилар. Ойдин, Уялди шекилли, ерга қаради.

ҚОШИҚ I Овқат ейиш ёки ичиш учун ишлатиладиган рўзгор буюми. *Ёғоч қошиқ. Кумуш қошиқ. Чой қошиқ. Куруқ қошиқ оғиз йиртар.* Мақол. ■ Сулаймонов қаймоқдан бир қошиқ олиб ичди-да, бирдан афти бурюшди. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун.

Ёмондан ёрти қошиқ Охиригача еб-ичиб қўймай, озгина қолдирилган ҳолатга нисбатан айтиладиган ибора.

ҚОШИҚ II Ўзбек, рус ва б. халқларда, асосан, рақслар жўрлигида усул берувчи урма мусиқа чолғуси.

ҚОШИҚДОН Қошиқ солиб қўйиладиган идиш. *Чол.. [йигитнинг] кўлига қошиқдон саватни бериб, мева-чевага юборди.* А. Қаҳҳор, Картина.

ҚОШИҚЛАМОҚ Қошиқ билан олмоқ; қошиқ билан ўлчamoқ. *Ошни қошиқлаб емoқ. Шакарни қошиқлаб солмоқ.*

ҚОШИҚЧИ I Қошиқ ясайдиган уста.

2 Қошиқ сотувчи одам, қошиқфуруш.

ҚОШИҚЧИЛИК I Қошиқчи иши, касби.

2 *тар.* Қошиқчилар растаси ёки маҳалласи.

ҚОШ-ҚОВОҚ I Қош ва қовoқ; қош ва қовoқлар.

Қош-қовoғи солинмоқ (ёки осилмоқ) Норозилик ёки хафалик ифодалаб хўмраймоқ. *Тешабойнинг авзойи бузилди. Қош-қовoғи тамоман солинди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 *кўчма айн.* **қовoқ-димoғ.** *Кимнингдир қoш-қовoғига қарашга.. ёмон кўринишга тўғри келади.* Газетадан.

ҚОЯ I Қаттиқ, туб жинслардан иборат тик кўтарилган чўққи, жарлик, тепа (асосан, нураш натижасида қаттиқ тоғ жинсларининг очилиб, ер юзига чиқиб қолиши-

дан ҳосил бўлади). Бу — *Кўҳисийёх, унинг остида яланғoч кўнғир қоялар силсиласи.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Жилғанинг бошида катта бир қоя бор. Қоянинг паст-баланд тошлари, ўрганмаган кўзга узоқдан одам ва ҳайвон шаклларида кўринади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Болалар, тоғ қоялари ва тошлардаги дарзлар ҳам мана шу йўсинда ҳалқа бўлганини кўз олдиларига келтирар эканлар, сув билан совуқнинг бу қилиқларига ҳайрон қолишди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ботаётган қуёш қояларнинг учларини алвон рангларга бўяди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Баланд тик тош; қоятош. *Госпиталь биноси денгиз тўлқинида омон қолган қоядай атрофдаги харобаларга ачиноиб қараятганга ўхшарди..* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 *кўчма* Суянч, таянч, ҳомий бўлувчи шахс. *Айрим ҳолларда иложсизлик қилди, суянадиган қояси бўлмаганиданми, эзилиб турибди.* «Ёшлик».

ҚОЯГИРЛИК кам қўлл. *айн.* альпинизм. *Анна бир муддат қоягирлик машғулотларига ҳам қизиқиб кўрди.* «Жаҳон адабиёти».

ҚОЯТОШ *айн.* **қоя** 2. *Ақбар баланд қоятош устида турарди.* Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Баланд қоятошлар билан текис воҳалар бирига ғалати тарзда киришиб кетган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚОҚ I I Жуда ҳам куруқ, куриган, сира ҳам нами қолмаган. *Қоқ нон. Қоқ куруқ ўтин.* ■ *Амма.. қоқ гўшт олиб тушиб, ўчоққа ўт ёқди.* С. Анорбоев, Меҳр. *Қоқ чўкиртакларнинг керосин сепгандай читир-читир этиб ёниши қизиқ туюлди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ўртадаги деворни бузиб, қоқ кесагини тоқларнинг тагига солишибди.* С. Аҳмад, Туйнук.

2 Жуда ориқ, этсиз, териси суягига ёпишган. *Элгелди унинг қора таёқни маҳжам чангаллаган қоқ қўлларига тикилиб, орқага тисарилмоқчи эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Унинг ёнида ўрта бўйли, қоқ гавдали — ориқ, туси қорантлик.. иккинчи одам бор эди.* С. Айний, Эсдаликлар.

Қоқ суяк 1) гўшти йўқ, фақат суякнинг ўзи; 2) жуда ориқ, эти суягига ёпишган. *Қоқ суяк қўллар.* ■ *Ажабо, 56 центнер картошкани еган сигирлар ҳам шунақа қоқ суяк бўладими?* «Муштум».

3 кўчма Ҳеч нарсаи йўқ; куруқ. [Йўлчи:] Мен чиққанымда, уй қоқ эди: на бир сиқим ун, на бир қошиқ мой. Ойбек, Танланган асарлар. Чўнтаги қоқ бўлган Абдулла ака ўзича, «эҳ диёнатсиз, ақалли тийинини ҳам қолдирмабди-я», деб уни эшиккача кузатиб қўйди. С. Искандаров, Товламачи.

4 Нақ ўртасидан; тенг. Агар мурувват қилсанглар, жилла бўлмаса, бу йилча меваларни қоқ бўласизлар-да. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзи топган «капсан» ва «чўтал»ларнинг қоқ ярмини бошиқларга беради. «Муштум».

5 шв. Қуритиб олинган; қуритилган (баъзи мева, полиз маҳсулотлари ҳақида). Сутли гўжаа ичиб, қоқ ўрик билан жийда-пийда еб, қишни чиқардик. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚОҚ II юк. Худди, нақ, аниқ, айни. Қоқ пешин. Шаҳарнинг қоқ ўртасида. Қоқ ярим кечада. ■ Бутун жонзота ҳаёт берувчи қуёш эрта билан кўтарилади-ю, қоқ тушга келиб, тик туриб олади. «Олтин бешик». Қиз уйғонди қоқ сахар пайти. Ё. Мирзо. Қуёнқочди трассингиз қоқ киндиги ҳисобланар, эллик километр узунликдаги масофани эгаллаган бўлиб.. участка аъзолари шу масофани қўлдан чиқариб беришлари мумкин. Ж. Абдуллахонов, Туфон.

ҚОҚВОШ [тўғриси қоқ бош] с.т. 1 Миясида, калласида ҳеч нарса йўқ; миясиз, ақлсиз. [Жамила:] Оббо, қоқвош-эй, сен белингни боғлаунингча, Шокирвой пахтасини ундириб, териб ҳам олади. Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. Бу қоқвош «шу ишингиз нотўғри», дейиш билан-ку Ҳожининг қорнига қошиқ қоққандек бўлган эди, яна «хўмрайманг», дегани нимаси. А. Қаҳҳор, Йиллар.

2 Ўтакетган хасис, зиқна. Эсизгина, гулдай умрингиз кулбаб вайронада ўтиб кетяпти, сизни ҳўн авраб ишляптапти бу қоқвош чол. Ойбек, Улуғ йўл.

ҚОҚИ I Қуриган, қуритилган мева, гўшт ва ш. к (уларни узоқ муддат сақлаш усуллари билан бири). Олма қоқи. Шафтоли қоқи. Қоқи солмоқ. Қоқи қилмоқ. ■ [Табиб] Нон қоқиси еб, қуюқ фамил чой ичиш лозимлигини айтди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Улар тугунларини ечишди, қовун қоқи ва гўшт қоқиларни ўртага қўйишди. Ф. Фулом, Шум бола.

Қоқи баҳоси Жуда арзон: сув текин; икки пул. Қоқи баҳосида сотиб олмоқ. ■ Боши-

га манманлик кибр-ҳавосидан бошқа нарса сиғмайдиган.. раисни ҳозир колхозчилар қоқи баҳосига ҳам олмай қўйишган. «Муштум».

ҚОҚИ II, қоқигул, қоқиўт Сарик тўпгулли, сут ширали, қуригач, уруғли тўзғоғи шамолда учиб кетадиган кўп йиллик ўт; момақаймоқ. Норалининг қўлидаги қизғалдоқ, қоқи, чучмомаларни кўрди-ю, қўзи-чоқдай сакраб, унинг олдига келиб тўхтаб қолди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. Бойваччалар уйининг даричаси тубида Сонол тувакчаларда ўсган қоқигул бўлув. Ф. Фулом.

ҚОҚИЛМОҚ I Қоқмоқ фл. мажҳ. н. Деворга қоқилган мих. Томига тунука қоқилган уй. ■ Хонада ўнтача эски, чанг босган парта, кираверишдаги деворга катта-кон қора тахта қоқилган эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳасан ота айтгандек, ўртага қошиқ қоқилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шон қоқилган, бўйи бир қарич келар-келмас тайёр бачкана маҳсилар. Ойбек, Танланган асарлар.

Қоқилиб ўтирмақ Қимирламай ўтирмақ (ўтириб қолмоқ). ..ҳамма иш билан банд, жамоа раиси Салимов худди қоровулдай қоқилиб ўтирибди. Ҳ. Шамс, Душман.

ҚОҚИЛМОҚ II I Юраётиб, оёғи учини бирор нарсага уриб олмоқ ва шунинг натижасида мункимоқ. Қоқилсанг, тошдан ўп-калама! Мақол. ■ Уйлаб кетаётиб, тошга қоқилиб кетдим.. бош бармоғимнинг тирноғи кўчиб, кетидан қон сизиб чиқди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Сирож тротуардан туртиб чиққан ғиштни кўрсатиб, қизни огоҳлантирди: -Эҳтиёт бўлинг, қоқилиб кетиш мумкин. Ф. Мусаёнов, Ҳури.

2 кўчма Янглишмоқ, хато қилмоқ; шу тарзда панд емоқ, ночор ҳолатга тушмоқ. Бу Викторнинг иккинчи марта қоқилиши.. Олдинги сафар танбелхаларсизоқ бироз эсини йиққан эди. Ш. Фуломов, Бўз ер уйғонди. Ҳозирча у қоқилмай, обрўсига путур етмай келяпти. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

3 кўчма Бирор нарсадан, жиҳатдан қийинчилик, муҳтожлик сезмоқ. Пулдан қоқилмоқ. ■ Гапнинг сираси шуки, қизнинг молини тўлатаман, деб отангиз бироз қоқилиб қолдилар. «Муштум».

ҚОҚИМ этн. Афсун ўқиб ва беморнинг аъзойи баданини, қўл, оёқ, бел, бўйин, қўлоқларини уқалаш йўли билан «даволаш» усули.

ҚОҚИМЧИ Қоқим қилиб «даволоччи» табиб. *Бир мен ўзим қоқимчи, Ҳам эмчман, аласчи, Бер, бер, бер, бер, бер!* Ҳамза. *Бор экан, йўқ экан, қарға қоқимчи, чумчуқ чақимчи экан.* «Эртақлар».

ҚОҚИНДИҚ 1 этн. Қоқим қилиб «даволашда беморнинг баданига уриб, бошидан айлантириб садақа қилинадиган ёки қоқимчи олиб кетадиган нарса, садақа.

2 х.-қ. Жоним тасаддуқ, садақанг бўлай. *Ахир, биз ҳам отанг билан кўзимиз ёруғлигида сенинг орзу-ҳавасингни кўрсак деймизда, онанг қоқиндиқ.* Ҳ. Зиёхонова, Кўнгил. *Бўйингиздан опангиз қоқиндиқ, агар шунчалик айтмасангиз, бор бечора қиз оёғости бўларкан.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *-Вой, онагинанг айлангур, бўйинангга қоқиндиқ бўлай, — деб Шарофатбиби узоқ вақт бағридан Комилани қўймади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Бор, дўмбоққинам, бор, қоқиндиқ, бор, ўйинингни ўйна.* А. Мухтор, Чинор.

ҚОҚИНОҚ 1 Қоқмоқ фл. ўзл. н. *Турқовоқ чида эски тулак ҳам Қоқинди, чўқинди, сайраб бир нафас.* Ф. Ғулом. *От бутун гавдасини силкиб қоқинди-да, чуқур нафас олиб ихради.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 айн. **қоқилмоқ II 1.** *Кукка қараган қоқинар.* Мақол. *Отнинг тўрт оёғи бўлса-да, қоқинади.* Мақол. ■ *Содиқ мингбоши дехқоннинг тарвузига қоқиниб кетди.* А. Мухтор, Тонг билан учрашув.

3 кўчма айн. **қоқилмоқ II 2.** *Билмсиз киши қоронғида адашиб юрган одамга ўхшайди.* Бундай одам тез қоқинади. М. Жўра, Куёшдан нур эмганлар. *Алиқул узоқ умрида бир эмас, бир неча қоқиниб, бир неча йиқилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан қучли.

ҚОҚИРИМ Қатик ва қалампир солинган қуруқ суюқ овқат (одатда, тумовни, шамоллашни даволаш учун истеъмол қилинади). *Унча-мунча бетобликни қоқирим ёки гиёҳларнинг гули ва томири билан енгиб келган.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚОҚИШМОҚ Қоқмоқ фл. бирг. н. *Улар туриб, этакларини қоқишди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Йигитлар катта кўрғоннинг текис майдончасида терларини артиб, чангларини қоқишиб, ўзларини тартибга солиб олдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚОҚИШТИРМОҚ Ҳеч қолдирмай, бор-йўғини йиғиштирмоқ, тўпламоқ, қириштирмоқ. *Бундан уч йилча олдин, Қирмизхонни*

кўрқитиб, отпуска пулини қоқиштириб олгани эсига тушди-да, ўз-ўзидан қизариб кетди.. Эр бўлиб, бир тийин бериш у ёқда турсин, қўлидагини ҳам қоқиштириб олади. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ҳайдар.. муқошишга етмай, стипендиясидан қолган бор-йўқ пулини қоқиштириб, шофёрга берди-да, ўзи ётоққа қараб пиеда кетди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚОҚЛАМОҚ 1 Қоқ қуритмоқ, қуритиб қоқ, сур қилмоқ. *Гушт қоқламоқ.* ■ *-Бизни шулонга қалаб, балиқдай қоқлагани учун худонинг ўзи қаҳрига олибди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

2 кўчма Сира ҳам қолдирмай, таг-туғи билан йўқ қилмоқ, бор-йўғини қуритмоқ. *..сизнинг омборларингизни ҳам йигитларга талатиб, қоқлаб.. чиқиб кетишди.* К. Яшин, Ҳамза. *Унинг маъракаларини ўтказиш учун уйимизни қоқладик, қарзга ботдик.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қоқи қилмоқ. *Онама айтинлар, қовун қоқласин, Қовуннинг қоқи(си)ни уч ой сак қласин.* «Қушиқлар».

ҚОҚМОҚ 1 Зарб билан киритмоқ (қозик, миҳ кабилар ҳақида). *Ерга қозиқ қоқмоқ. Ёғочга миҳ қоқмоқ.* ■ *Унгур чуқурлашган сари қозиқлар шу зайлда қоқиб борилса, йўлдан адашмаймиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Унсин] *Ичкари уйда ўтириб, маҳсиларга шон қоқади, шондан туширади, пардозлайди, қорагул, лок суркайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Михлаб ёпиштирмоқ, маҳкамламоқ. *Пол қоқмоқ. Отага тақа қоқмоқ. Томга тунука қоқмоқ.* ■ *Нима учун деворларга гилам қоқмадинлар?* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Нима бўлди-ю, ҳеч ким билан кенгашмай.. правлениенинг эшигида шундай бир эълоннома қоқиб қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

3 Уриб овоз чиқармоқ, тақиллатмоқ, дукиллатмоқ. *Ҳамма ухлаганда, у муллаваччанинг хужрасини қаттиқроқ қоқсангиз, ҳаммасини кўрасиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Самандаров.. қаламнинг орқаси билан столни қоқиб, ғовурни босди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. [Шарофат] *Уйнинг нариги деворини қоқиб, қўшинини чақиршиш учун ўрнидан аранг турди.* Ҳ. Зиёхонова, Арзанда.

4 Елкага ёки орқага қафт билан секингина урмоқ, шаппатиламоқ. *Керишаётган жангчининг елкасига панжаси билан қоқиб: -Кетдикми, Деҳқонбой! - деди ўзбек тилида бир жангчи.* Н. Сафаров, Жангчи шоир. *Бобом мени қаттиқ қучиб, қўли билан орқамни бир-икки қоқади, тағин ишга тутинди.* Ойбек, Болалик.

5 Уриб, чертиб, силкитиб ва б. йўл билан ичидаги, устидаги нарсани туширмоқ, шу йўл билан тозаламоқ. *Гиламнинг чангини қоқмоқ. Илик қоқмоқ. Бурнини қоқмоқ. Дастурхонни қоқмоқ. Кишимларни қоқмоқ. Телпакнинг қорини қоқмоқ.* ■ *У этакка шлашиб қолган пахталарни қоқайтганда, бошидаги чопон бирдан сирғалиб, тушиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Имом, тўполонда бошидан тушиб, тупроққа қориган салласини қоқиб-қоқиб, қайтадан ўраркан, ўз қавмига ваъз-насиҳат қилди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сиз келгунингизча, мен кўрпачаларингизни қоқиб, супуриб қўяман.* Мирмуҳсин, Меъмор.

6 Уриб ёки силкиб, меваларни туширмоқ. *Жийда қоқмоқ. Олма қоқмоқ. Шафтоли қоқмоқ.* ■ *Саломатнинг онаси эликбошининг боғидаги азим туп ёнғоғини қоқайтганда, йиқилиб ётиб қолди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Мен сизга айтсам, баҳорда гул териб, кузда ўрик қоқиб бериб, кўнглини олиб юрдим.* П. Турсун, Ўқитувчи.

7 Бирор аъзони силкитмоқ, қимирлатмоқ. *Қошини қоқмоқ. Қанот қоқмоқ.* ■ *Шакар буви белини ушлаб, кифтини қоққанча бобиллади.* Ҳ. Назир, Томоша. *Раис дарров ўрнидан турди, бир қўлини орқасига қўйиб, иккинчи қўлини боши узра камалак қилиб, икки-уч елка қоқди-да, шундай йўғон гавдали бўлишига қарамасдан, беданадай йўрғалади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

8 Кўча Холдан тойдирмоқ, толиқтирмоқ, -Юр бизникига, - таклиф этди раис, - андак дам ол, бирга овқатланайлик, машина кишини қоқиб қўяди. Ойбек, О.в. шабадалар. *Йўл қоқиб, ўзи адоий тамом бўлган-у, кетидидаги Зулхумордан номус қилганидан ҳам йўлдан қолмай чидаб боради.* М. Мансуров, Ёмби. *Кеча мени от қоққан экан, ўрнимга қиришим билан қотиб ухлабман.* А. Қодирий, Улоқда.

9 этн. Қоқим қилмоқ, қоқим қилиб «даволамоқ». *Ҳакка келиб чуқисин, Мулла*

келиб ўқисин, Қоқимчи келиб қоқсин, Қўзинг сув бўлиб оқсин. «Фольклор».

Жонимни қоқай Айланай, ўргилай, тасаддуғинг бўлай. *Утиринг, айланай, ўтира қолинг, жонимни қоқай.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Жонини қоқмоқ* Жонини, ўзини фидо қилмоқ. *Табассум-ла икки ёш ерга боқиб, Она хизмат қиларди жонин қоқиб.* М. Алавия. **Им қоқмоқ** Бош иргатиб, им (имо) билан ишора қилмоқ. *Сеитов секретарга «чақиринг», дегандай им қоқди.* «Муштум». Қизлар «бу нима экан», деб бир-бирларига им қоқишди. Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. **Киприк қоқмоқ** 1) киприкларни пирпиратиб, кўзни очиб юммоқ. *Секретарь қиз кўзларини сузиб, бир-икки киприк қоқди.* С. Аҳмад, Бош оғриги; 2) бўлишсиз шаклда - ухламаслик, кўз юммаслик. *Тонг отганда киприк қоқмасдан, Тағин қир бағрида ҳозир бўламан.* Миртемир. **Мижжа қоқмаслик айн.** киприк қоқмоқ 2. *Бурон бўлиб, кучли ёмғир қўйди, бригадир мижжа қоқмай дала айланди.* «Ўзбекистон кўриқлари». **Мияни (ёки кулоқ-мияни) қоқиб қўлга бермоқ** Кўп гап гапириб, жавраб, жонига тегмоқ. *Тошкентдан яп-янги машина олиб келиши ҳақида мақтанавериб, миямизни қоқиб қўлимизга берди.* И. Раҳим, Зангори кема капитани. *Биродарлар, Рихсиев кулоқ-мияни қоқиб қўлимга берди.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. **Оғзига қоқмоқ (ёки урмоқ)** Гапини бўлмоқ, гапиртирмаслик. *Дарсига тушунмай савол берсанг, дарров оғзинга уради.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. **Сим (ёки телефон) қоқмоқ с.т.** Телефон орқали сўзлашмоқ; телефон қилмоқ. *Исфандиёрга сичқоннинг уяси минг тилла бўлди. У кетма-кет Тошкентга сим қоқар эди.* С. Сиёев, Аваз. *Муродова Қосимовга, Қосимов эса бошқармага телефон қоқа бошлади.* И. Раҳим, Ихлос. **Танда қоқмоқ кам қўлл.** айн. **танда қўймоқ** 2. қ. танда. *Тикувчилик артелига танда қоқавериб, ишдан қоладиган бўлди.* Ғайратий, Довдираш. **Четга қоқмоқ** Назарписанд қилмаслик, пастга урмоқ. *Кейин Гулнорга худо беради, у эрка-арзанда хотин бўлиб.* кўнглига нима келса, шуни қилади, бизни ҳар нарсадан четга қоқади, балки бошимизда ёнғоқ қақади. Ойбек, Танланган асарлар. **Этак қоқмоқ** Бахридан ўтмоқ; кечмоқ. -*Тортавер аравангни ўзларинг! - дедим-да, этак қоқиб чиқиб кетдим.* М. Абдукаримов, Чигал ёзилди. *Кўнса, кўнди,*

кўнмаса, этагимни қоқиб чиқаман-кетаман. С. Аҳмад, Уфқ. Эшик қоқмоқ 1) эшик тақиллатмоқ, Машинадан тушиб, ўймакорли жигарранг бир эшикни қоқдим. У. Назаров, Одамлар; 2) кўча яқинлашиб қолмоқ, яқинлашганидан (келганидан) хабар бермоқ. Илғорлар учун буйруқ кузда берилган эди.. баҳор эшик қоқяпти, «қанисиз, ола?» дейди. Н. Сафаров, Халича Аҳророва. Қанот қоқмоқ қ. қанот 1. *Ўй-хаёлим Ватан бўйлаб қоқади қанот!* Ё. Мирзо, Уғил меҳри. Қулоқ қоқмоқ 1) қулоқ солмоқ. *Ёшларингга арз этармишсан: «Қачон тугар ёримнинг жанги?» Ёш демшики: «Фарбга қулоқ сол, Келаётир зафар оҳанги».* Т. Тўла; 2) қулоғига етказмоқ; айтмоқ. *Дано халқимиз ҳам бу ҳақда ҳамиша қулоғимизга қоқиб туради: «Гўзаллик юзда эмас, ақлда!»* М. Исмоилий, Инсонда ҳамма нарса гўзал бўлиши керак; 3) эътироз билдирмоқ, қаршилик қилмоқ. *Ҳожини она менинг онам бўлади!* М. Жамал онамнинг сўзига қулоқ қоқса, хафа қилса, ундай хотин менга — талоқ. Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Жонкелди, ўлиб турган экан, қулоқ қоқмай, хўп деди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚОҚТИРМОҚ Қоқмоқ фл. орт. н. *Ўйга пол қоқтирмоқ. Отга тақа қоқтирмоқ.* ■ *Холмирза ака отга жабдуқлар олиш, аравага темир қоқтириш учун шаҳарга тушиб кетади.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Энг четдаги қозиқдан унинг ёнидаги иккинчи қозиқ орқали қараб, учинчисини қазиладиган унгуру оғзига қоқтирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. - *Уч марта товукни қучоқлаб қоқтиргин, чиллаёсин қилдиргин.. — деб қўярда-қўймадилар.* Ойдин, Чақалоққа чакмонча.

ҚОҚШОЛ I Ориқликдан қоқ қуриб қолган, қоқ қуруқ, қуруқ суяк. *Она яна қоқшол қўллари билан ўғлининг елкасини силади.* П. Турсун, Ўқитувчи. *У тиззаларини қоқшол қўллари билан қучоқлаб, исқирт кўрпача устида бамайлихотир ўтирар.. эди.* М. Осим, Элчилар. *Қоқшол киши қўлини кўтариб, уни тўхтатди.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚОҚШОЛ II тиб. Одам ва ҳайвонларда организмга терининг жароҳатланган еридан кириб, ўзидан заҳар ажратиб, бутун организмни заҳарловчи таёқча шаклидаги алоҳида микроб кўзгатадиган ўткир юкүмли касаллик (бемор камалакдек эгилиб қолади ва ҳар қандай ташқи таъсирдан тиришиб

қолаверади). Султоннинг оёғи шишиб кетди.. *Мадали ака: «Ҳозир дарров укол қилмаса, қоқшол бўлиб қолади, — деди-да, дори сумкасини тита бошлади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚОҒОЗ [ф. کاغذ — қоғоз; хат; ҳужжат, гувоҳнома] 1 Асосан, ёзиш, расм солиш, китоб, журнал, газета ва ш.к. босиш ҳамда бошқа мақсадларда ишлатиладиган, ёғоч, эски-туски ва ш. к. дан тайёрланадиган юпқа материал. *Газета қоғози. Ёзув қоғози. Уров қоғози.* ■ *Республикамизда қоғоз ишлаб чиқариш узоқ тарихга эга. «Фан ва турмуш». Ҳозир қоғоз, босмахона.. харажатлари учун пул етишмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Баъзида тап-тайёр мисраларни қоғозга туширишга шунчалик шошасанки, охирида ўз дастхатингни ўзинг ўқиёлмасдан қийналасан.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат. *..бурчакдаги китоблар билан тўлиқ шифақ устида ўроғлиқ чертёж қоғозлари ётар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Нажмиддин Бухорий ҳам қоғозларни ёзиб, лойиҳани, мадрасанинг баъзи бўлак тасвирларини куздан кечирарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Маълум бир нарса, иш, воқеа-ҳодиса ва ш.к. ни қайд этувчи матн битилган ва қонуний кучга эга бўлган қоғоз; расмий ҳужжат. *Салимбойвачча қоғозни қўлда маҳкам сиқиб, ғурур билан давом этди: -Бу нарса қўлимдами, ҳар бир ишни қиламан, ҳеч ким бирон айбни бўйнимга қўя олмайди. Бу хат жиноятни савобга айлантиради. Ҳар ерда, ҳар ким олдида мени оқлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бироқ кўрилган чоралар ҳақида «юқори»га қоғоз керак эди.* Газетадан. *Мана бу қоғозга мадраса муллабаччалари, домлалар, мударрис, бойлар, юрт улуглари имзо чекканлар.* К. Яшгин, Ҳамза.

3 Қоғоздан ишланган пул, қоғоз пул. *Кармонидан беш сўмлик қоғоз олиб, сандала қўйди.* Ойбек, Танланган асарлар. *-Ҳа, айланай, оҳори синмаган қоғозлар ҳамманиям хушини қочиради. Қачон олиб келибди? -Ҳозир беҳабар 175 сўм олиб келган экан.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

Сув қоғоз қ. сувқоғоз. Хитой қоғоз қ. хитой 2.

4 (ў-п. к. шаклида — қоғозда) Фақат қоғоз, расмий ҳужжатлардагина қайд этилиб, амалда ижроси йўқ иш-фаолиятларга нисбатан қўлланади; шундай ҳолат, аҳвол-

ни қайд этади. *Кўп бўлимлар ҳозиргача ва-зифалари нимадан иборатлигини билмай-ди, тарқоқ, кўп ҳолларда қоғозда фаолият кўрсатади.* Газетадан.

5 с. т. Варақ, бет. Мақола икки қоғоздан ошмасин. ■ *Сунгги вақтларда мухбирлар, юборган хабарларининг биринчи қоғози устига «гонорарли», деб ёза бошладилар.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҚОҒОЗБОЗ [ф. کاغذ باز — бўлар-бўлмас-га хат ёзишни яхши кўрадиган] Амалий иш ўрнига кераксиз ёзишмалар олиб бориш, қарорлар чиқариш билан овора бўладиган, шу тарафда ишлашни яхши кўрадиган шахс; расмийатчи. *Иш бўлмайди, кимки бўлса қоғозбоз, Қоғозбозлик билан ўтгай қишу ёз.* Ҳабибий.

ҚОҒОЗБОЗЛИК 1 Амалда эмас, қоғоздагина иш битириш, қоғозбоз каби иш тутиш. *Ҳурматли Тўқлиев ва Қораев ўртоқлар! Қоғозбозлик билан план сира юз бўлмайди. «Муштум». Бу министрларнинг айрим шохобчаларида асосий ишдан кўра бепарволик, қоғозбозлик, уюшқоқсизлик авж олиб кетган.* «Муштум».

2 Ёзиш-чизиш, қоғоз-ҳужжат ва ш.к. билан боғлиқ ишлар. *У киши қайтгунча қоғозбозлик ишларини ўзинг тўғрилаб турасан.* О. Ёқубов, Излайман. [Мирзажон] *Кабинетда ўтириб, қоғозбозлик билан шуғулланишга ўрганмаган.* К. Раҳимов, Биринчи одим. -*Йўқ, йўқ, қўзғалма. Бугун қоғозбозликка сира тоқатим йўқ!* — деди Амина опа Ҳалимага. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси.

3 Ёз-ёз иши (кимса ҳақида тўхмат, ғийбат ва ш.к. ни ёзиш). *Шу Қори ҳозир газета ходимининг ҳам пайига тушиб, қоғозбозлик қилиб юрибди.* Мирмуҳсин, Мусича одам.

ҚОҒОЗЖИЛД [қоғоз + жилд] кам қўлл. айн. конверт. *Қиз хатни буклаб, қоғозжилдга жойлади.* Н. Ёқубов, Жон.

ҚОҒОНОҚ Она қорнида, бачадонда болани ўраб турадиган парда.

ҚУББА [а. قبّة — гумбаз; чодир] 1 архит. Яримшар шаклидаги гумбаз. *Мезаналарнинг қуббалари. Бутхонанинг қуббалари.* ■ *Тунука томли уйлар, ёғоч панжаралар, гилос, олма ва шафтоли; қават-қават иморатлар, баланд қад кўтарган минора ва қуббалар унинг кўз олдидан бирма-бир ўта-*

верди. П. Турсун, Ҳўқитувчи. *Салқин тушди.* Минораларнинг қуббаларида уйнарди қуёш. Э. Раҳим.

2 Умуман, яримшар (қубба) га ўхшатиб ишланган, шундай шаклга келтирилган нараса. *Каравот қуббалари чироқдай ёнади.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. *Бир шиша коньяк.. ва чиройли вазага қубба шаклида терилган апельсин келди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Аёлнинг сақичдай қора сочи икки қубба қилиб бошига турмалган.* А. Мухтор, Қаноти синган орзу. *Агар бир гап чиқса, шу чўққига тошдан қубба қилиб, белбоғимни байроқ қилиб тикаман.* П. Турсун, Ҳўқитувчи.

3 бол. Тўртта ёнғоқни пирамида шаклида тикиб, узоқдан соққа билан уриб йиқитиш ўйини. *Қубба ўйнамоқ.*

ҚУББАЛИ 1 Қуббаси бўлган, қуббалари бор. *Абдуллаҳон солдирган қуббали тимнинг ичи ари унидек ғувуллар эди.* М. Осим, Элчилар.

2 Қуббалар билан безатилган. *Қуббали эшиклари кенг.. кўркам — ҳайбатли икки меҳмонхонанинг бирида Мирзакаримбой ўтирар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сувоқлари нураган, қуббали устунлари хийла қийшайган оғир эшигини бир одам қулфлаётганда, олимни кўриб, орқасига ўегирилди.* Ҳ. Ҳакимали, Навбахор.

ҚУББАЧА 1 Қубба с. кичр.

2 айн. қубба 2. *Энли камарида олтин қуббачалар, йирик гавҳарлар.. оловлар эди.* Ойбек, Навоий. [Алишер] *Олтин қуббачалар, ўймакор гуллар билан безалган эшикни очиб, кичикроқ, лекин серҳашам бир хонага кирди.* Ойбек, Навоий.

ҚУБУР [а. قبور — «қабр» с. нинг кўпл.] эск. кт. Қабрлар; гўристон.

Аҳли қубур Қабрларда ётган марҳумлар. *Ассалом алайкум, аҳли қубурлар, Бир кеча манзил жой сиздан сурайман.* «Алпомиш».

ҚУВ 1 1 Макр-ҳийлага уста; ичидан пишган; муғомбир, айёр. *Олимхон бекор юриб тирикчилик қилишининг ҳам яхши яшашининг йўлини топган одамлардан.* У жуда қув, мултонни одам. Ойбек, Танланган асарлар. *..уста, мен сизни содда деб юрардим, анча қув экансиз-а, тавба..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

2 Қувлик ифодаловчи; айёрлик ифодали; айёрона. *Алимардоннинг юзида яна ўша қув*

табассум қалқди. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. У ўтти етти ёшларда.. чуқур қув кўзларида заҳар томган.. киши эди. Ойбек, Нур қидириб.

ҚУВ II айн. оққуш. Оқ қув. Қора қув. Қув қув билан учади, ғоз ғоз билан кўчади. Мақол.

ҚУВ III: ранги қув ўчмоқ (ёки оқармоқ) Ранги оқариб, бўзариб кетмоқ. Раҳимнинг ранги қув ўчиб, ғиқ этмай қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. У орқасига тисарилди, тошойнада.. ранги қув ўчиб, кўкариб кетган ўзининг башарасини кўрди-ю, бу хаёл эканини тушунди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. Валихон қоғозга қўл чўзди. Майнанинг ранги қув оқариб кетди, қўллари титрай бошлади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚУВ IV унд. с. Қушлар галасини ҳайдашни билдиради. [Иқбол:] Чумчуқлар ўлсин, уйлари куйсин. Ҳай, гала-гала қув. Н. Сафаров, Уйғонинш.

ҚУВ V ив. Чақмоқ учқунидан ўт олиб ёнадиган махсус пилик, пилта. Мехтарага сув солиб, Чақмоғига қув олиб, Йўлга тушди Ҳасан мард. «Равшан».

ҚУВАЛАМОҚ кам қўл. I айн. қувламоқ. Бузук ерда олқорларни қувалаб Мерганлардан Навфал илгари ўтди. «Баҳром ва Гуландом».

2 Бир-бирини қувмоқ, қувлашмоқ. Қўзингиз экранда, кадрлар бир-бирини қувалаб ўтиб турибди. К. Ёрматов, Кино санъати ҳақида. Шу зайлда йиллар ўтди қувалаб. Толе кўки бахт нолдузин кўрсатмай. Ф. Фулом.

ҚУВАЛАШМОҚ Қуваламоқ фл. бирг. н. Отга солсанг, беда сол: Қасир-қусур чайнасин. Қизинг бўлса, ёшга бер: Қувалашиб ўйнасин. «Кўшиқлар».

ҚУВБОШ с.т. Айёр, қув. Чамбилдадир асли душманнинг эли. Гўрўғли қувбошнинг тутинган ўғли. «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУВВА [а. قوّۋا – куч, қувват; энергия] эск. кт. айн. куч, қувват, қудрат. Янги усул соғлиқни сақлаш қондаларига тўла жавоб бериш устига, болаларнинг зехнларига, ўзлаштириш қувваларига яхши тасвир беради. «Маориф ва ўқитувчи».

Қувваи жозиба 1) ўзига тортиш, жалб қилиш қуввати; жалб қилувчи, тортувчи куч. Бир қувваи жозиба зиёратхонага қараб оёғимни тортаверди. «Муштум»; 2) физ. тортиш кучи. **Қувваи нутқ** Нотиклик маҳорати. Султонмурод.. ўжар олимнинг илтифотини

қозониш учун қувваи нутқини ишга солиди. Ойбек, Навоий. **Қувваи ҳофиза (ёки муҳофиза)** Эсда сақлаш қобилияти, хотира қуввати. Менинг ўзим ҳам Устанинг бой ижоди-га, юксак талантига, қувваи ҳофизаси, сўзга бойлиги ва чечанлигига ҳайрон қолардим. «Театр». Фақирнинг қувваи муҳофизам озроқ, шунинг учун бу ерда фақат эсимда қолган хабарларнигина нақл қилурман. А. Қодирий, Кичик асарлар. ..автобиографик асар яратиш учун бахшилардаги кучли қувваи ҳофизанинг ва бекиёс бадиҳагўйликнинг ўзигина етарли эмас. «ЎТА».

ҚУВВАТ [а. قوّۋت – куч, қувват; энергия] 1 Ҳаракат-фаолиятга олиб келувчи қобилият; ҳаракатланиш, ҳаракатлантириш қобилияти; куч. ..қирқ минг элат ичида бу қизга қуввати баробар келадиган эр йигит йўқ. «Бўтақўз». Қаридим, иш қилишга қолмади қувват. Файратий. Поезд борар.. қувватга тўлиб. Ҳ. Пўлат.

Қувватга кирмоқ Соғаймоқ, куч тўпламоқ. У [ҳаким-доктор] томиримни ушлаб, андак мулоҳаза қилди-да: -Сизники – косиб касал, далага чиқинг, баҳридилнингиз очилса, қувватга кириб кетасиз, – деди. Ойбек, Танланган асарлар. **Қувватдан кетмоқ (ёки қолмоқ)** Ҳолсизланмоқ, заифлашмоқ, куч-қуввати кетмоқ.

2 айн. энергия. **Электр қуввати.** ■ Шу сувнинг қувватидан уйимиз ёруғлиги. Қ. Муҳаммадий. Улуғ кишилик ақли атомдаги қувватни Покиза умид билан қила ололди ижод. Ф. Фулом.

3 физ. Бир вақт бирлиги ичида бажарилган ёки бажариладиган иш миқдори. 500 мегаватт қувватга эга бўлган гидростанция. Қувват бир секундда бажарилган ишдир.

4 Корхоналарнинг ишлаб чиқариш имкониятлари мажмуи. Мавжуд корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватини ошириш билан янги объектлар ҳам барпо этилди. «Фан ва турмуш».

5 Куч, чидамплилик. Чириган ёғочнинг қуввати бўлмайди.

6 кўчма Моддий, маънавий имконият; қодирлик, қурб; қобилият, лаёқат, билим. «Уч»да қаҳрамонларнинг ҳар иккаласи ҳам характер сифатида ўзларининг жозибадорлиги, маълум бир хислатларининг бўрттириб тасвирланиши билан китобхонни ўзига тортиб олиш қувватига эга. М. Қўш-

жонов, Поэмадан романга. Элмурод кимда қандай ўқиш асбоби борлигини текшириб чиққандан кейин, ўқувчиларнинг қувватини синашга киришди. П. Турсун, Ўқитувчи. [Нури] Пул ва бойликнинг қувватига ишонгани учун, бу йўлни қулай деб топди. Ойбек, Танланган асарлар.

Қуввати етмоқ (ёки келмоқ) 1) кучи етмоқ. *Уйла, болам, кимга келар қувватинг? «Рустамхон»;* 2) имконияти етмоқ, қурби келмоқ. *-Битта хотин олиб беришга қувватим етади, — деди Ботиржонга дадаси. Қ. Мақсумов, Саодатли чаманда.*

7 қ. калория. *Бир пиёла чойдаги қувват бир бурда нонга тенг эканлиги ҳисоблаб чиққанди. К. Мақмудов, Қизиқарли пазандалик.*

8 кўчма Далда, мадад. *Арғамчига қил қувват.* Мақол. ■ *Майин товуш эшитилди: -Келинлар.. раҳмат! Одамга одам қувват бўлади, минг раҳмат! А. Қаҳҳор, Минг бир жон. Индамаса ҳам, шу ерда туриши, Фуломжондан ниманидир кутиши йигит юрагига қувват берди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚУВВАТЛАМОҚ Маъкулловчи, ёнини, тарафини олувчи ёки тасдиқловчи фикр билдирмоқ, ёқламоқ, қўлламоқ, ҳимоя қилмоқ. *Бировнинг сўзини, фикрини қувватламоқ. Ташаббусни қувватламоқ. Қарорни қувватламоқ. ■ -Ана у қизга ҳақ гапни айтдим, — деб Эргашойни қувватлади Шарофат хола. Н. Сафаров, Олияхон Султонова. Гулистон кексалари, гўё кечаси билан маслаҳатлашиб чиққандек, бир-бирини қувватлаб гапира бошладилар. Й. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚУВВАТЛАНМОҚ 1 Қувватламоқ фл. мажҳ. н. *Бу фикр кўнчилик томонидан қувватланди.*

2 Қувватга кирмоқ, қувват олмоқ. *..майли, бувингизни ман айтиб, олдириб келай бўлмаса, шояд кўриб, бироз қувватлансангиз. Ҳамза, Танланган асарлар.*

ҚУВВАТЛИ 1 Аниқловчи сўз билан қўлланиб, шу сўз англатган маънодаги (даражадаги) қувватга эгаликни билдиради. *Юқори қувватли электр симларини тортиш каби оғир юмушларни бажаришида қурувчиларнинг бирдан-бир ёрдамчиси ана шу вертолётлардир. «Фан ва турмуш».*

2 Қуввати меъёрдагига нисбатан ортиқ; кучли, бақувват. *«Эли қувватлининг бели ҳам*

бақувват бўлади», деб қўйди кўнглида. Шўҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҚУВВАТСИЗ Кучсиз, куч-қуввати, дармони йўқ; куч-қуввати меъёрдагидан (нисбатан) кам; камқувват.

ҚУВВАТСИЗЛАНМОҚ Кучсизланмоқ, дармонсизланмоқ, куч-қувватдан қолмоқ. *Касалдан анча қувватсизланиб қолибди.*

ҚУВВАТСИЗЛИК Қувватсиз ҳолат; кам куч-қувватга эгалик. *Қувватсизликдан шикоят қилмоқ.*

ҚУВИЛМОҚ Қувмоқ фл. мажҳ. н. *Бўлмағур хаёллар миядан қувилди. ■ Созандалар уйдан қувулибди, кетларидан мусиқа асбоблари бирин-кетин улоқтирилибди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

ҚУВИШМОҚ Қувмоқ фл. бирг. н. *Турли миллат ўғлонлари бир тан, бир жон бўлишиб, ёвни юртимиздан қувишди. ■ Улар бир-бирларини қувишиб ўйнашар.. ййрашар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҚУВИШТИРМОҚ 1 Қувишмоқ фл. орт. н. **2** Орқасидан қувмоқ, эргашиб юрмоқ. *Бола онасидан бир қарич ҳам жилмай, уни қувиштириб юради.*

3 кўчма Суриштирмоқ, пайига тушмоқ.

ҚУВЛАМОҚ Қувмоқ ёки қувлаб етмоқ, қўрққанни ажал қувлар. Мақол. ■ [Фотима:] *Анави Тулаганнинг эркатойи! Минаман деб, ғозларни қувлагани-қувлаган. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. Уйинг куйгур тасқара миршаблар изинга тушиб қувладими?* Ойбек, Танланган асарлар. *Сиз қувламансангиз, мен Марғилонга бормаيمان! [деди Кумуш]. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Йўғ-ей! — Бобоқул ўтирган ўрнида қўл силтади. Гўё бу билан бошидаги шубҳаларини қувламоқчи эди. С. Анорбоев, Оқсой. [Умурзоқова] Қўшимча шухрат орқасидан қувлайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҚУВЛАНМОҚ Қувламоқ фл. мажҳ. н. *Уста Олим.. Отабекнинг қутидор томонидан қувланганидан тортиб, шу кунгача Марғилонга етти-саккиз мартаба келиб кетганини.. сўзлаб чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУВЛАШМАЧОҚ бол. **1** Етиб ёки тутиб олиш учун бир-бирини қувлаш ўйини. *Қишда болалар қорбўрон, қувлашмачоқ, хоккей ўйнашади, ернинг нами селгиши билан футбол бошланади. Ф. Мусажонов, Текин томоша.*

2 Югуришда ким ўзиш мусобақаси.

ҚУВЛАШМОҚ Қувламоқ фл. бирг. н. Уни уйдан қувлашибди. ■ Болалар қийқириб, уни қувлаша кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Кунлар орқасидан ойлар.. йиллар қувлашиб ўтди. Ҳ. Зиёхонова, Арзанда. Булутлар ҳам денгиздаги муз сингари бир-бирини қувлашарди. Ҳ. Шамс, Оқпадар.

ҚУВЛИК 1 Қув эканлик. Унинг қувлигини ҳамма билади. ■ Лекин қувлиги учун айблаб бўлмайди.. шундай катта хўжаликни энлаш учун озгина айёр бўлиш ҳам керак. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Қув одамларга хос иш, хатти-ҳаракат. Жангларда ботирликдан кўра қувлик, моҳирлик, энчиллик иш беради. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Ўзи ўлғудай тўғрисўз, гирромлик, қувликни билмасди. Мирмуҳсин, Умид. Хафа бўлмагин-у, укам, мен сендан бунақа қувлик чиқади, деб ҳеч ўйламаганим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

3 Қув шахсга хос ҳис-туйғу, хислат ва унинг ифодаси. Муса аканинг қувлиги тутди. «Шарқ юлдузи». Қанча қувлик, шўхлик бор эди Раҳим аканинг кўзларида. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҚУВМОҚ 1 Етиб ёки тутиб олиш учун орқасидан югурмоқ, қувламоқ. Кийик қувган қуёни пайқамас. Мақол. Илон қувса, йўлга қоч, туя қувса, ўрга қоч! Мақол. ■ Қувган душманни қўлга туширдим. «Маликаи айёр». Олмазорга етганида, кимдир ортидан қувиб етди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Бирор жой-макондан мажбурлаб кетказмоқ (жўнатмоқ); ҳайламоқ. Момо қўлига калтак олиб, болаларни қувибди. «Эртаклар». [Жуман:] Бечора болаларни иссиқ инларидан қувиб чиқарганларинг ҳам етар, тахтада нима гуноҳ? Ёқма! М. Исмоилий, Фарғона т. о. Шиддатли штурм натижасида душман мудофаа марраларидан қувиб чиқарилди. Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 кўчма Мансаб, лавозим ва ш.к. дан четлатмоқ, бўшатмоқ, ҳайдамоқ. Бироқ сал фурсат ўтмай, ҳоким тўра тилмочни ишдан қувди. С. Аҳмад, Ҳукм.

4 кўчма Йўқ қилмоқ; ҳайдамоқ. Ташвиш қиз боланинг ҳуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан. С. Аҳмад, Уфқ. Қўзга ажиб равшанлик бахш этувчи яшил кўкатлар таровати.. кечадан бери гамнок дилини эркалаб, кўксидидаги

ранжу аламни қувгандек бўларди. С. Сиёев, Аваз.

5 кўчма Ҳаёти, иш-фаолиятида бирор йўл-йўриқ, усул ва ш.к. га қаттиқ амал қилмоқ; бирор иш-амални қаттиқ тутмоқ, унга берилмоқ. Халилжон ҳам акаларининг йўлини қувди: мактабда ўқиб туриб.. авиа-клубга қатнади. С. Акбаров, Отанинг хаёллари. -У фақат охиратни деб яшаган, умр бўйи савоб қувган, - деди чол. А. Муқимов, Қопқон. Жонингда қасдинг борми, мунча ароқни қувмасанг. «Муштум».

6 кўчма с.т. Юриб-елмоқ (пиёда ёки улов билан). Теллагини элвиратиб, Ўзбекларни далвиратиб, Урганч элга қувиб етдик. «Юсуф ва Аҳмад». Кўп ерларни мен ахтардим от қувиб, Ҳеч кўрмадим Асад Шодмон қорасин. «Маликаи айёр».

ИЗ ҚУВМОҚ Изидан таъқиб қилмоқ. Қўрбошилар ичидан қочиб, менинг орқадан из қувиб келгансан.. Гайратий, Унутилмас кунлар. Болта муаллим бошиқ етти-саккиз чоғли йигит изларидан қувиб келар.. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Кетидан (ёки орқасидан) қувмоқ айн. қувмоқ 5. Мол-дунё орқасидан қувмоқ. Фойда кетидан қувмоқ. ■ Сохта шўҳрат кетидан қувиб, алдамчилик билан шўғулланган шахслар қилмишларига яраша қаттиқ жазоланиши лозим. Газетадан.

ҚУВНАМОҚ Хурсанд, шод кайфиятда бўлмоқ. Қуз қувнайти. Кунли қувнади. ■ Кенг ҳовлида қувнар беш ўртоқ. Ойбек, Қизлар. Атайин уйнагани, қувнагани келган.. бу куёв-келинга илтифот билдирмаслик гуноҳдек туюлди. С. Анорбоев, Оқсой. Ҳуш келибсиз, қадрдонлар, меҳмонлар, Қувнаб уйнанг, кулинг, қизлар, жувонлар. Ҳабибий.

ҚУВНОҚ 1 Доим, табиятан ҳуш кайфиятли; ҳушчақчақ. ..бу оиладагиларнинг ҳаммаси ҳам самимий, қувноқ ва оққўнғил эканлигига ишонган сайин, бу ўнғайсизлик ўртадан кўтарилиб борарди. С. Зуннунова, Олов. Маҳди табиятан қувноқ, куйди-пишди эди. С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Шод, хурсанд кайфиятли; қувончга тўла. Ҳаммалари қувноқ, эгинлари башанг. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. У бугун жуда қувноқ. Т. Ашуров, Оқ от. Бари ўтиб кетди бир туш мисоли, Эслайман гоҳ маҳзун, гоҳида қувноқ. А. Орипов, Йиллар армони.

3 Шод-хуррамлик акс эттирувчи, ифодаловчи. Мен сахналаштирган қувноқ комедия ҳам шу ҳақда. Газетадан. Тошкент ўзбекнинг санъати, товуши, Қувноқ музикаси, куйи, обрўси. Ф. Фулом. Уша қувноқ кули, ҳазил энди қандайдир жиддият, ўй ва ғазаб билан аралашиб кетган эди. С. Зуннунова, Олов.

ҚУВНОҚЛИК 1 Қувноқ эканлик. Унинг қувноқлиги ҳаммага ёқади.

2 Қувноқ кайфият, шод-хурсанд ҳолат. Унинг бояги қувноқлиги ўрнини аллақандай босиқлик эгаллаган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Хурининг ўзи ҳам кўринишидан оғир бўлса-да, қувноқликни яхши кўрарди. Ф. Мусажонов, Хури.

ҚУВНОМОҚ Хурсанд бўлмоқ; севинмоқ. Дадаси шаънига айтилган мақтовлардан бола қувониб кетди. С. Аҳмад, Уфқ. Адолат.. тунги сувни шимириб тирилайтган ҳар бир ғузани кўриб қувонарди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Салимхон билан Умид ота-боладек бирга овқатланишди. Уларни кузатиб ўтирган Сунбулхон ая ич-ичидан қувонарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҚУВОНЧ Қувониш ҳис-туйғуси; хурсандлик. Болтабой отанинг қувончидан Ширмонхон ҳам беҳад шод эди. С. Зуннунова, Олов. Тўй. Бу сўз.. камбағалнинг уйини шодликка, қувончга тўлдирди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. ..адабиётга яшнаб кирган ёшларни кўриб қувониб кетаман ва бу қувончимни ўша ёшнинг ўзига миннатдорчилик изҳор қилиб айтаман. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.

Қувончи ичига (ёки дилига) сиймайди Жуда ҳам хурсанд, ғоят шод. Ичкарида хотинлар мажлиси: ..биров ёр-ёр ўқиб, тағин биттасининг қувончи ичига сиймай хахолаб, дунёни бузди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУВОНЧИҚ шв. Кишига қувонч, шодлик бағишлайдиган, кўнглини кўтарадиган, хурсанд қиладиган энг азиз кимса, нарса. Тоҳиржон менинг овунчоғим, отасининг қувончиги бўлиб қолди, уни ардоқлаб ўстира бошладик. М. Жўра, Изтироб.

ҚУВОНЧЛИ 1 Қувончни ифодаловчи, шодлик ва хурсандликни акс эттирган; шодлик ва хурсандлик билан тўлган, севинган, шод, қувноқ. Қувончли таббасум. Қувончли юз. ■ Элмурод ва унинг дўстлари.. қувончли, порлоқ кунларининг қандай ўта-

ётганини сезмасдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Бахмал қирғоқларни тўлдириб оқди Бахтиёр элимнинг қувончли саси. Ғайратий.

2 Кишига қувонч бағишлайдиган, қувонса, хурсанд бўлса, севинса арзийдиган. Қувончли натижа. Қувончли хабар. ■ Шу вақт Юрьев батальонининг жангчилари учун яна бир қувончли ҳодиса юз берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ана шундай қувончли кунларнинг бирида тўсатдан бошимга фалокат тушса бўладими! Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ҚУВРАЙ, оққуврай Чўл-даштларда ўсадиган, майда тиканли бир йиллик ёввойи ўт. Бобо йўл четидаги оққувраининг гулини узиб, чеккасига қистирди-да, жойига чиқиб ўтирди. А. Мухтор, Чинор.

ҚУВРАМОҚ кам қўлл. Қуримоқ, қурушмоқ, қовжирмоқ, Ғазалчи ўғилнинг томоғи қуврадими, товуши хириллаб қолди. С. Сиёев, Ёруғлик. Унда-бунда учрашиб турган бедзорлар сувсиз қолиб қувраган. Ш. Холмирзаев, Сайланма. Тоннинг ўти бари қувраб кетибди. «Гулнорпари». Одамларнинг экинлари кўкармай қувради. Ш. Холмирзаев, Сайланма.

ҚУВРОҚ кам қўлл. Қувраган, қуриган. Шабада келтирган қувроқ ничан ҳидидан.. боши айланиб, тўлғаниб турибди. А. Мухтор, Чинор. Тонг шамоли қувроқ ўтни ййқади.. «Тоҳир ва Зўҳра».

ҚУВУР 1 Катта, йўғон сопол труба. Обрахга қувур қўймоқ.

2 Сув, буғ, газ ва ш.к. нинг оқиши учун темир, бетон ва б. дан ишланган узун, ичи бўш махсус қурилма. Газ қузури. Нефть қузури. Сув қузури. ■ Козим темир қувурлардан шарқираб сув отилаётган ҳовузчага дуч келди. Э. Усмонов, Ёлқин. Сўнгра ундан боғ томонга қаратиб диаметри 80 миллиметр бўлган полиэтилен қувурлар тортишди. «Фан ва турмуш».

3 с. т. Айрим асбоб, қурол каби нарсаларнинг қувурсимон қисми; ствол. Теналикларнинг этагида оғир тўплар, узун қувурлари осмонга кўтарилган зениткалар турди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Кейин [самоварга] пистакўмир солиб, қувурига маҳси кийдириб, дам берди. С. Аҳмад, Уфқ. Иброҳимбек тўптонча қувурини ўзига қаратиб, ичига нуфлади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҚУВГУН 1 Ўз жойи, ватанидан ҳайдаш, қувиш, сургун қилиш, қилиниш хатти-

ҳаракати, ҳолати; шундай ҳолатдаги ҳаёт. *Кўқон атрофларида, Сўх ва Хушёр деган жойларда Бобур икки йил қувғунда юрган. «Ёшлик». Улар зиндонларда, турмаларда, қувғунларда эди. Ойбек, Нур қидириб. Аваз, бир тарафдан, қувғунга учраб, мана шу дала-тузга келиб қолганига хурсанд эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

Қувғун қилмоқ Ўз жойи, ватанидан ҳайдамоқ, қувмоқ; қувғун ҳолатга олмақ, ташламоқ. *Отанинг бошини еганлар, мени қувғун қилганлар учун қон тўкиб, эсимни еганим йўқ!* Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

2 Ўз жойи, ватанидан қувилган, шундай ҳолат, шароитда яшовчи шахс. *Қувғунларни юртга қайтариб, гуноҳга ботдимми?* Т. Малик, Қалдирғоч.

ҚУВҒУНДИ айн. **қувғун 2.** Кун чиқиб.. *қувғундиларнинг елкаларига офтоб тегиб, оломонга сал жон кирди. А. Мухтор, Чинор.*

ҚУДА Куёв ва келиннинг ота-оналари (бир-бирларига нисбатан). *Хотин қуда. Эркак қуда. ■ Қудалар ўртасида рўй берадиган англашилмовчиликлар, жанжаллар аксар вақт музокара ва мурося йўли билан ҳал қилинади. Ойбек, Танланган асарлар. Қудаларингни нима билан кутишни бўлса ўзинг биласан: туя сўйиб чорлаганинда ҳам келмайдирган кишилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қарши (ёки қайчи) қуда қ. қарши. **Қуда бува** Эркак қуда ёки қуданинг отаси. **Қуда буви** ёки қуда хола Аёл қуда ёки қуданинг онаси. **Қуда бўлмоқ** Ўғил уйлантириб ёки киз чиқариб, ўзаро қудалик муносабатларини ўрнатмоқ. *..вазир бошқа бир вазир билан қуда бўлажagini билган устоз Қавом.. биз ҳам Нажмиддин Бухорийга қуда бўламиз, деди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҚУДА-АНДА Қудалардан бирининг барча узоқ-яқин қариндошлари (иккинчи қудаларга нисбатан). *Қуда-андалар билан борди-келди қилмоқ. ■ Қуда-андани уйлаган ойим, сенга бутунгина маҳси ҳам кийгизиб юбормабди. Бухсингни қара, оёққа илиб бўлмайди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚУДА-АНДАЛИ Қуда-андаси кўп; бир неча ўғил уйлантириб, киз чиқариб, кўп оилалар билан қуда-андалик муносабатлари ўрнатган. *Қуда-андали киши. Қуда-андали бўлмоқ.*

ҚУДА-АНДА(ЧИ)ЛИК Қуда-андаларнинг ўзаро қариндошлик муносабатлари. *Воҳалар тарихан бир-бирдан йироқ, аввалдан борди-келди қилмаган, қуда-андачиликлар йўқ. М. М. Дўст, Лолазор.*

ҚУДАЛАШМОҚ Ўғил уйлантириб ёки киз чиқариб, келин ёки куёв томон билан ўзаро қуда бўлмоқ. *Бир неча вақт шу йўсин Хушрўйнинг раъйига қараб, эру хотин зериқдилар-да, ўзларича бир жойга қудалашмоқчи бўладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУДАЛИК 1 Қуда эканлик. *Шу киши билан қудалигингизни биламан.*

2 Қудага хос муносабат, мавқе. *[Қози:] Додхонинг, минг қилса, сизга қудалик хурмати бор. Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҚУДАЧА Ёш хотин қуда. *Қудамиз Мирзакарим қутидорга ва қудачамиз хонимга етиб маълум бўлгайким, бизлар бунда соғсаломатдирмиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУДАЧИЛИК Йигит ва қизни унаштириш маросимидан кейин ҳар иккала оила аъзоларининг қариндошлик ҳолати, ўзаро қариндошлик муносабати. *Шерикчилик — бир йиллик, қудачилик — минг йиллик. Мақол. ■ Турғун ака Ҳамидани чақалоқлигида бир дўстининг ўғлига «бешиккертти» қилиб қўйган экан. Ун саккиз йил қудачилик қилишибди. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ҚУДА-ҚУДАҒАЙ Эркак ва хотин қуда; эркак ва хотин қудалар; қуда-андалар. *Ой-жамол эртасига Барчиннинг қошига борди. Қуда-қудағай бўлиб, бир-бирини жуда иззат қилиб қолди. «Ёдгор».*

ҚУДАҒАЙ Хотин қуда. *Қиз билан йигитни кўрган қудағайлар гап-сўз чувалмаслиги учун тез орада унашиб қўйишга эрларини қистай бошладилар. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.*

ҚУДРАТ [а. قدرت — куч, қувват; қобилият, лаёқат] **1** Юқори даражадаги куч-қувват; шундай куч-қувватли имконият; қодирлик. *Инсон қудрати ҳамма нарсадан устун чиқди, чўлда сунъий денгиз барто этди. «Ўзбекистон кўриқлари». Шамолнинг қудрати ҳазилакам эмас. У саҳрони остин-устин қилиб, қумтепаларни учуриб олиб юради. «Фан ва турмуш». Суярқул Мамаюсуфнинг олдиди қилтириқ кўринса ҳам, унта Мамайни пачоқлагудек қудрат сезарди ҳозир ўзида. А. Кўчимов, Ҳалқа.*

2 Умуман, бирор нарсани амалга ошириш имконияти; куч-қувват, қурб. Қани эди, қудрати етса-ю, шу тошқин дарёдан ҳовучлаб сув элтса, машина гиёҳлар илдизига нам, чўлларга ҳаёт берса. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Битта чопон тиктиришга қудратим етмайди.. Ойбек, Танланган асарлар.

3 Қодирлик, куч манбаи. Оламга арзигулик қудрат шу чаноқдадир.. Газетадан. Қандайдир бир қудрат уни силкиб, ўзига келтирди.. Мирмуҳсин, Умид.

4 Аллоҳга хос куч-имконият; илоҳий қодирлик. Фалончининг келини тўрт оёқли туғибди.. ё қудратингдан ўргилай! Ойбек, Танланган асарлар. Ҳар ҳолда, фигон-нола яхши эмас, ҳар банда қудрат қалами билан ёзилганини кўради. Ойбек, Танланган асарлар.

5 Қудрат (эркаклар исми).

ҚУДРАТБАХШ [а. + ф. قدرتبخش – куч, қувват бағишловчи] Қудрат, куч-қувват бағишловчи, кучга куч кўшадиган. Дўстлик – ана шундай қудратбахш куч. Ҳ. Муродов, Жон кўшиғи.

ҚУДРАТЛИ Катта ишларга қодир; куч-қудратга эга. Қудратли давлат. Қудратли иншоот. ■ ..қудратли насос станциялари Сирдарё сувини ўнгу чапга кўтариб бермоқда. «Ўзбекистон кўриқлари». ..ер текислаётган қудратли техниканинг бир меъёрдаги гурулаши жамлиқни бузарди. Газетадан.

ҚУДУҚ 1 Сув олиш мақсадида вертикал тарзда қазилган тор ва теран чуқурлик; гидротехника иншооти. Қудуқдан сув тортмоқ. Сув ичадиган қудуқингга тупурма. Мақол. ■ Пақирни алиб. қудуқдан сув келтириб, айвонга, дўкон ичига қалин қилиб сепеди. С. Сиёев, Аваз.

2 Ер остидан газ, нефть олиш ёки ертупроқни текшириш учун пармалаш машиналари воситасида қазилган жуда чуқур тор ўра; скважина. Бурғиланган қудуқ. Газ қудуғи. Иссиқ минерал сув қудуғи. Нефть қудуғи. ■ Олиб чиқди тоғнинг бошига, Саноламид нефть минорасин. Кўрдим қудуқ пармалаётган Йигитларнинг полвон – сарасин. Ё. Мирзо.

3 махс. Ҳ. Урача шаклидаги деталь. Карбюраторнинг компенсация қудуғи.

ҚУЁН 1 Товушқонлар оиласига мансуб, қулоқлари ва орқа оёқлари узун сутэми-

зувчи ҳайвон. Ёввойи қуён. Хонаки қуён. Қуён териси. ■ Тунгак орқасидан қулоқлари диккайган қуён пайдо бўлди-да, коптокдек сакраб, буталар орасига яширинди. Ойбек, Қуёш қораймас. Овчилар.. ҳар қайсиси бир нечадан қуён, ўрдак олиб бормоқда эди. А. Қаҳҳор, Хотинлар. Ўзбекистон хўжаликларига қуён, асосан, гўшт ва мўйна учун боқилади. «Фан ва турмуш».

2 кўчма Юраксиз, журъатсиз, кўрқоқ (одам ҳақида). Майна.. Нарзи ота билан гурунглашишни.. истамасди. Бу қари қуён бирор ваҳимани жавраб, гашимни келтиради, деб индамади. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҚУЁН БЎЛМОҚ с.т. Қочиб қолмоқ, жуфтакни ростламоқ. [Мунаввархон] Ишхонасига бир кўриниш беради-ю, қуён бўлади. М. Иброҳимов, Йўлакдаги муҳаббат.

3 Мучал йил ҳисобида тўртинчи йил номи.

Қуён йили Мучал йил ҳисобида тўртинчи йил (қ. мучал); харгўш йили.

ҚУЁНХОНА Қуён боқиб кўпайтириш учун мосланган маҳсус хона ёки катак.

ҚУЁНЧИЛИК Чорвачиликнинг хонаки қуён боқиш, урчитиб ва улардан маҳсулот етиштириш билан шуғулланувчи соҳаси. Қуёнчилик фермалари.

ҚУЁНЧИҚ 1 Сон орқали тиззага қараб йўналган пай, томир (қассоблар термини).

2 Тутқаноқ, эпилепсия. Алломиш айтди: -Нима қилди, дўстим? -Болалик кунда тутадиган қуёнчиқ касалим бор эди, шу вақт тутиб қолди, – деди Қоражон. «Алпомиш».

ҚУЁШ 1 (астрономияга оид термин сифатида бош ҳарф билан) Қуёш системасига оид марказий jisм – ўзидаги термоядровий реакциялар ҳисобига ёруғлик ва иссиқлик тарқатувчи (чиқарувчи) улкан газсимон шар шаклидаги ёриткич. Ер Қуёш атрофида айланади. Қуёшнинг тутилиши. ■ Ракеталар туфайли биз Қуёш системасини ўзлаштириш имкониятига эга бўлдик. «Фан ва турмуш».

2 Шу jisмдан таралувчи нур, иссиқлик. Қуёш ваннаси. Ёз қуёшида қораймоқ. Қуёшга тутмоқ. ■ Мурод қуёш ёйилганда турди. Т. Ашуров, Оқ от. Уй, қуёшга тескари солинганлигидан бўлса керак, бироз қоронғироқ эди. С. Зуннунова, Олов. Солдатлар қаҳқаҳлашиб юборишди. Айниқса, қора қошли, юзлари қуёшда пишган йигит силла-

си қуриб қуларди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

3 кўчма Ниманингдир ҳаёт, яшаш манбаи, асоси ҳисобланадиган, шундай деб қараладиган нарса ҳақида. *Бахту иқболим қуёши чиқди, кўрсатди жамол, Ўзбекистонда қазилди зўр канал, оқди зилол. Ҳабибий.*

Қуёш батареяси Яримўтказгичли фото-элементларга асосланган, қуёш радиацияси энергиясини бевосита электр энергиясига айлантириб берадиган ток манбаи. *2005 йил бизга грант асосида ЮНЕСКО томонидан қуёш батареяси.. берилди. Газетадан.*

4 Қуёш (эркаклар исми).

ҚУЁШЛАМА шв. Қуёш, кун томон; қуёш тушиб турган жой. *Тушликда ҳовлига чиқиб, қуёшламага орқа қилиб ўтир. С. Сиёев, Аваз. Қуёшламада ўтириб ийиб кетган кампир: -Ҳой қиз, кел, сочимни ўриб қуй, — дебди. «Эртақлар». Бува уни [отни] бўшатиб, қуёшламага олиб чиқди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.*

ҚУЁШЛИ Қуёш нур сочиб турадиган; офтобли, серқуёш. *Қишда қуёшли, ёзда салқин, дам оладиган ажойиб икки хона. «Гулдаста». Сен қуёшли ўлка боласи, Истиқболнинг нурли ва порлоқ. Ғайратий.*

ҚУЗҒУН 1 зоол. Қарғасимонлар оиласига мансуб, ҳар қандай нарсани ҳам еяверадиган, ўлимтиқхўр ўтроқ қуш. *Боғда бургут, лочин, қарчиғай, қузғундан тортиб то тутиқушгача томоша қилинди. Н. Назаров, Замон. Сон-саноқсиз қузғунлар ва сиртлонлар ўликлар устида базм қурмоқда. В. Муродов, Шерлар билан юзма-юз.*

2 кўчма (одатда, кўп. шаклида — **қузғунлар**) Шу қушга нисбат берилиб, ҳар қандай разиллик, ифлосликдан қайтмайдиган ярамас, жирканч шахсларга нисбатан қўлланади. *Мана энди қиз атрофида Олахўжанинг қузғунлари айланшиб қолибди.. П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

ҚУЙИ 1 от Паст томон; бирор нарсадан пастда бўлган жой; пастлик. *Насиба турган жойида ниқ-ниқ йиғлар.. боши қуйи солиганича тақдирини қарғар эди. С. Аҳмад, Уфқ. Йигит чирик оғочлар тирқишидан пастга қаради. Қуйида сув симобдай милтирайди. С. Сиёев, Аваз.*

2 сфт. Паст томонида бўлган, жойлашган; пастки. *Баширжон қуйи лабини тиш-*

лаганча, уйнинг шифтига қараб қолди. Н. Аминов, Суварак.

3 Бирор сатҳнинг ёки сатҳдаги йўналишнинг пастига бўлган томони; этак. *Сирдарёнинг қуйи оқими. ■ Сувлар оқар қуйи томонга. М. Шайхзода. Бу уй — хизматкорхона, бойнинг ташқари ҳовлисининг қуйи томонида.. шунинг учун кўзга чалинмас эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 от Уй, хона ва ш.к. нинг тўрига нисбатан паст томони; тўрға қарама-қарши томон. *Уйнинг тўрига чирик қора намат ташланган, қуйи томони яланғоч ер. Ойбек, Танланган асарлар. Тошбобонинг таклифидан сўнг дастурхоннинг қуйи томонида солинган кўрпачага чўккалади. С. Кароматов, Сўнгги бархан. Бироздан кейин тортинчоқликни билмайдиган Ҳусайн катталардек эшикдан салом бериб келиб, қуйироққа тиз чўкди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

5 кам қўлл. Паст; зид. **баланд.** *..қабр ёнига тизлаган Отабек ва юқори, қуйи дўмбайган қабрлар бу тиловатга сомеъ каби эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 кўчма Мавқе, даражаси ва ш.к. жиҳатдан бошқасига нисбатан кичик, паст бўлган. *Қуйи ташкилотлар. Қуйи лавозим. ■ Биринчи дарвозанинг икки биқинида турувчи қоровул йигитлар ўрданинг улуғ даражали бекларини кузатар, мансаби қуйироқ ясовулар билан мутойиба қилишиб қолар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚУЙИДА 1 Қуйи с. ў.-п. к. шакли; пастда, тубанда. *Яллиз титраб қуйида, Сойдан хушбўй анқийди. А. Шер.*

2 Нарса, иш-ҳаракат ва ш.к. лар қаторида, кетма-кетлигида навбатдагиси, охиригиси, эндигисига ишора қилади. *Қуйида шулар ҳақида фикр юритамиз. ■ Айниқچа, қуйида зикр қиладирган ҳолимиз бу икки опа-сингилнинг характеридаги фарқларини очиб кўрсатиш учун етадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУЙИДАГИ 1 Қуйи, паст томондаги; пастдаги. *Қуйидаги кўлага ҳануз бўғот остида сўррайиб турар эди. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

2 Баён қилинадиган, қайд этиладиган нарса(лар)га ишорани билдиради. *Мажлисда қуйидаги масала кўрилади: Қўртал режасининг бажарилшини ва навбатдаги вазифалар. ■ Азизбекнинг бу сўзидан кейин оломон*

тагин қизишиб, қуйидаги сўзлари билан кўкни кутарди: *-Икки қайта алданиш йўқ! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУЙИЛИШ 1 Қуйилмоқ фл. ҳар. н. *Мияга қон қуйилиши.* ■ *Азизхон каналга сув қуйилиши кунини сабрсизлик билан кута бошлади.. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 Дарёнинг денгизи, кўл ва ш.к. сувли объектга бориб қуйиладиган жойи. *Дарёнинг кўлга, денгизга, океанга ёки бошқа дарёга бориб қуйиладиган жойи дарёнинг қуйилиши деб аталади. «Табийи география».*

ҚУЙИЛМА Қуйиб ясалган нарса, деталь. *Чўян қуйилмалар.* ■ *Ишдаги жасорати, қуйилмаларни тез ва аъло сифатли тайёрлашдаги жонбозлиги заводдагиларни қойил қолдирди. Газетадан. Қуйилма юмшатилиши учун қиздирилади, кейин парчаланеди, кесилади ёки эритилади. Газетадан.*

ҚУЙИЛМОҚ 1 Қуймоқ фл. мажҳ. ва ўзл. н. *Кўк чой жонон пиёлаларга қуйилди. Бир кунда икки минг дона ғишт қуйилди. Бронзадан ҳайкал қуйилди.* ■ *Тоғ-тошлардан оқиб тушган сувлар кўпириб оқиб, Зарафшонга келиб қуйилади. Ж. Шарипов, Саодат. Жаҳоннинг қаерида ўт чақнаятти, қаерида офат-ўлат одам боласини қийратяпти, қаерида замбаракларга ўқ қуйиляпти — ҳеч кимнинг хаёлига келмасди. С. Аҳмад, Уфқ.*

2 кўча Жуда кўп, кучли тарзда (оқим тарзида) келмоқ; ёғилмоқ. *Кўзларига жиққа ёш қуйилиб келди. М. М. Дўст, Лолазор. Бўғиздан қуйилиб чиқаётган хўрсиниқ кампирнинг елкаларига иссиқ тегарди. С. Аҳмад, Жимжитлик. Шамси Тўраевич яқинлашаркан, Баширжоннинг юрагига ҳаяжон қуйилди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. У жуда иштиёқ билан ёзарди, фикрлар ҳам қуйилиб келарди. Мирмуҳсин, Умид.*

ҚУЙИШ 1 Қуймоқ фл. ҳар. н. *Пиёлага чой қуйиши.*

2 тех. Қуйма буюм, қуйилма тайёрлаш иши; қуймачилик. *Қуйиш цехи. Чўян қуйиш заводи. Қуйиш технологияси.*

ҚУЙИШМОҚ 1 Қуймоқ 1, 2, 4-5, фл. бирг. н.

2 Бирор нарса қуйишда бошқага ёрдамлашмоқ, бирор кишига кўмак тарзида қуймоқ. *Ҳашарда мен ғишт қуйишдим.*

ҚУЙИШТИРМОҚ Қайта-қайта қуйиб аралаштирмоқ; бир неча идишдаги суюқ-

ликни бир идишга йиғмоқ, тўпламоқ ёки турли суюқликларни қўшиб омихта қилмоқ. *Қолган майлар қуйиштириб қуйилди.*

ҚУЙМА 1 Қуйиш йўли билан тайёрланган, қуйилган. *Қуйма олтин.* ■ *Археологлар Қора денгизнинг шимолий қирғоғидан балиқ шаклидаги қуйма «чақа»ларни топилган. «Фан ва турмуш».*

2 айн. **қуйилма.** *Чўян қуйма.* ■ [Денгизчилар] *Кўл ичида ёғочга ҳам, металлга ҳам, гилга ҳам ўхшамайдиган ялтироқ тиниқ рангли қуйма ётганини кўришган. М. Аминжонова, Шишанинг кашф этилиши. Металл қуйилмалар ва пайванд чокларда учрайдиган нуқсонларни аниқловчи гамма-дефектоскопия усули нуқсонларни осонлик билан топшига имкон беради. «Фан ва турмуш».*

3 кўча кам қўл. Қуйиб ишлангандек, мушаклари бўртган, миқти (киши гавдаси ҳақида). *Шербек эгилиб қараб, юмалоқ, қуйма қирғиз йигитга кўзи тушди. С. Анорбоев, Оқсой.*

4 кўча. Кўп такрорланадиган, бир қолипдаги (гап, сўз, ибора ҳақида). *Қуйма гаплар.* ■ *Бундан ҳам натижа чиқмади — ҳамон ўша, сира ўзгармайдиган қуйма жавоб. А. Қаҳҳор, Сароб.*

5 кўча Аниқ-равшан, чертиб-чертиб айтилган; бурро. *У сўзлар, замонларга бергандай ойдин жавоб, Ҳамма жим, у сўзларди — қуйма эди ва содда.. Миртемир.*

ҚУЙМОҚ 1 1 Суюқликни бир идишдан бошқа идишга туширмоқ, солмоқ. *Графиндан стаканга сув қуймоқ. Косаларга сут қуймоқ.* ■ [Хотин] *Дастурхонни ёзиб, устига нонни қўйди-да, пиёлага иссиқ чой қуйиб, эрига тутди. С. Зуннунова, Гулхан. Қурбон ота иккинчи самоварга хумдан сув олиб қуймоқда эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Маълум мақсадда (мас., ювиниш ва ш.к. учун) йўналтирмоқ, оқизмоқ (сув ҳақида). *Экинларга сув қуймоқ. Қўлга сув қуймоқ.* ■ *Гулнор бир обдастага сув тўлдириб, дадасига тутди. -Қуй ўзинг, — деди Ёрмат, ҳам айвоннинг лабига ўтириб, этик ювишга бошлади. Ойбек, Танланган асарлар.*

Тагига сув қуймоқ Йўқотишга қаратилган иш қилмоқ; йўқотмоқ. *Жўраевнинг бу иши ҳаромхўрларга ёқмаган бўлса керак, унинг тагига сув қуйиш учун тирноғи орасидан кир қидира бошладилар. «Муштум».*

3 Каттиқ, шиддат билан ёғмоқ (ёмғир, сел, жала ҳақида). *Эрта куз жаласи тоғлик жойларга хос ҳафсала билан қуяр, ёмғир суви темир йўлнинг икки томонидан дарё бўлиб оқар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Бу вилоятнинг самоси ғалвирдай сув тутмас бўлганидан, ёмғир ёз бўйи роса қуйди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

4 Жуда кўп миқдорда, мўл-кўл оқизмоқ, тўкмоқ. *-Нимага йиғламай, қошки кўзим оқиб тушса, ҳеч нимани кўрмасам.. - кўз ёшларини қуйиб сўзлади Гулсунбиби.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 кўчма Ёғдирмоқ, тўкмоқ, сочмоқ. *Офтоб осмондан олов қуйяпти.* С. Аҳмад, Татъим. *Мусаффо осмонда тўлин ой ялтирар, жамолидан бутун ер юзига зиё қўйгандек.* Н. Сафаров, Оловли излар.

6 Тайёр қолипга эриган, суюқ, юмшоқ нарса солиб, буюм тайёрламоқ. *Шам қуймоқ. Қозон қуймоқ. Фишт қуймоқ.* ■ *Завод қайтадан қурилиб, ускуналаниб, миномётлар учун снарядлар қуя бошладик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

Қуйиб қўйгандек 1) жуда келишган, хушбичим. *Низомжон Зебихонга тикилиб туриб, унинг қол-қора қошларига, қуйиб қўйгандек келишимли қомастига маҳлиё бўлиб қолди.* С. Аҳмад, Уфқ; 2) ўзига жуда ярашган, ёпишиб тушган. *Адил қад, хитча белига қуйиб қўйгандек ёпишиб турган гимнастёркаси бирам ўзига ярашган.* 3. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз; 3) нақ ўзи, худди ўзи, сира ажратиб бўлмас даражада ўхшаш. *Ўзиям шундай Раҳимагинанинг ўзи-да, қуйиб қўйгандек.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ҚУЙМОҚ II Тухумга ун чалиб, ёғда қовуриб тайёрланган овқат. *Қуймоқ пиширмоқ.* ■ *Жаннат хола шошиб ун чалиб, қуймоқ солди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Кичик-кичик товачаларда жижиллаб турган қуймоқ тортилди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҚУЙМУЧ 1 *анат. айн. думғаза* 2. Бақа гавдасининг умуртқа поғонаси қисқа бўлади ва узун қуймуч суяги билан тамомланади. «Зоология».

2 Гавданинг бел билан думғаза ўртасидаги орқа қисми. *Хуррам хотинининг қуймучига тегиб юборганини сезмай қолди.* «Ёшлик». *У икки қўлини қуймучига қўйиб, уйнинг ўртасида андак ўйлашиб турди-да, сўнгра диванга ўлтирди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шер-*

бек Нигорага ер остидан қаради. Унинг йўғон икки ўрим сочи баланд қуймучида тўлғаниб ётарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУЙРУҚ 1 *айн. дум* 1. Қуйруғи узун ит. ■ *Бедовга ярашган қуйруқ ҳам ёлди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли. *Қушни осмонда тугиб турадиган - қанот билан қуйруғи.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *кўчма* Доим бировга эргашиб юрадиган, унинг хизматига тайёр турадиган шахс ҳақида; *дум. Соли совуқ ўз қуйруғига буюрди: -Жуманбой, настандалос олиб боринг, чопинг.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 *айн. думба* 1. Боқилган қўиларнинг қуйруғи кучоққа сиғмас эди. *Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши.* Мақол. ■ *Тажрибали чопқинчилар Ҳирот томонига бораётганда, ҳар икки-уч соатлик йўлда маълум бир ерга қуйруқ ёғи бўлақларини кўмиб қўйган эдилар.* С. Айний, Қуллар.

4 Самолёт, кема ва ш.к. нинг орқа қисми. *Самолётнинг қуйруғи. Кеманинг қуйруғи.*

ҚУЙРУҚИ *эск.* Кеманинг кетинги рулини бошқарувчи киши.

ҚУЙҚА 1 Суюқлик ва баъзи зарралардан йиғилган чуқинди; лойқа, қуйқум; бўтқасимон куюқ қоришма. *Бўёқ қуйқаси. Мусаллас қуйқаси. Тиндирилган сув қуйқаси.* ■ *Гил сувда эримаганлигидан қуйқа ҳолда бўлади.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. *Амударё бир йил ичида теварақдаги текисликларда 20 сантиметргача қалинликда қуйқа ҳосил қилади.* И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири.

2 *кўчма* Салбий шахслар, нарса-ҳодисаларнинг қолдиғи. *..ана шу [Омон Асировдай] қуйқаларни, иншоний қиёфасини йўқотган кишиларни фош қилиш ҳаммамизнинг бурчимиздир.* Газетадан.

ҚУЙҚИНДИ *айн. қуйқа* 1. Ёнилгининг ҳарорат таъсирида парчаланиб кетиши - қуйқиндилар ҳосил бўлишига ҳамда филтрларнинг ифлосланиб қолишига олиб келади. «Фан ва турмуш».

ҚУЙҚУМ *айн. қуйқа* 1. Тиндирилган сув қуйқуми. *Бочкани тагига чуққан қуйқумдан тозаламоқ.*

ҚУЛ 1 *тар.* Эксплуататорлик жамиятининг илк даврларида хусусий мулк, мол қатори олиб-сотилган, бутунлай хўжайинга қарам бўлган, ҳеч қандай ҳақ-хуқуқ ва молу мулкка эга бўлмаган хизматкор. *-Ойжамол,*

мана бу ер қул бозори бўлган, — Шерниёз сандиксозлик дўкони қаршисидаги майдончани кўрсатди. Ж. Шарипов, Хоразм. Хафа бўлманг, биз ҳақ олмасдан ҳам ишлаймиз. Ахир биз қўлимиз-ку, ҳақ талаб қилишга ҳаддимиз борми?! Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Умуман, синфий жамиятда эксплуатация ҳамда сиёсий-иқтисодий қарамлик асоратида ҳар қандай ҳуқуқдан маҳрум бўлган, эзлиувчи киши. Қизлар бунда чўри, тул эди, Йигитлар хўр, гадо, қул эди. Э. Раҳим.

3 кўчма салб. Кимсага кўр-кўрона хизмат қилувчи, бўйсунувчи; итоатгўй, малай, хизматкор. — Майли, — деди Фазлиддин, — лекин шундай яхши қулни улар бизга беришмас, дейман. Ойбек, Танланган асарлар. — Бизнинг Қамишканада кўпчилик аёллар ҳали ҳам «тўрт девор» ичида эрларига қул бўлиб келмоқдалар, — деди Гулсум. П. Турсун, Уқитувчи.

4 кўчма Бирор кимсага, нарсага қаттиқ берилган, дарди, хаёли ўшанда бўлган киши, унинг фидойиси. Яхши гапнинг қулиман. Ўз қарашларининг қули. ■ Сен ҳам от қулига ўхшайсан. Ойбек, Танланган асарлар. ..орамизда Мирҳайдар деган кеча-кундуз фақат овқатни ўйлайдиган, қорнининг қули бўлиб қолган.. бир йигит бор эди. О. Ёқубов, Излайман. Мангуға қолай, дея шўҳрат қули Искандар Юксақ тоққа ўзининг суратини солибди. А. Орипов, Юртим шамоли.

5 Банда. Худо хабар олсин жами қулидан.. «Ҳасанхон». Ё худо, бу гуноҳкор ўғилга ўзинг тавфиқ бер ва мен қулингни кечир. Ойбек, Нур қидириб.

(Худо) ол қулим деб (ёки деса) Худо қўллаб-қувватласа. Олнинг даргоҳи кенг. Ол қулим, деб зора ҳазрат олийларининг кўнглига мурувват солса, руҳсат бўлғай. С. Сиёев, Ёруғлик. Қулинг ўргилсин Жуда яхши, жуда соз, ажойиб, қойилмақом. Қулинг ўргилсин жой. Қулинг ўргилсин жонон. ■ Бунақа қулинг ўргилсин шўрвани уйда келиннингиз ҳам қилиб берган эмас, холажон! О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ҚУЛА шв. Сайхон, кенг, чексиз. Кийикнинг юраги қула чўлиди? «Гўрўғли».

ҚУЛАЙ 1 Бирор ишни бажариш, бирор мақсадни амалга ошириш учун энг мос, энг мувофиқ, қўл келадиган. Қулай фурсат. Қулай шароит. Кўчат ўтқазिश учун қулай

давр. ■ Мана шу ерда ошиб ўтишга қулай жой бор. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Айниқса, томчилатиб сугориш боғдорчилик учун қулай ҳисобланади. «Фан ва турмуш». Чўмлишга қулай бўлгани учун бу ерда қўшни қишлоқ болалари ҳам ёпирилиб келишар эди. «Ёшлик».

Қулай йўл 1) ўнг келадиган, қатнов, бориш-келиш учун ўнг йўл; 2) мақсадга тез, осонроқ етиштирадиган йўл, усул.

2 Амалга оширилиши осон, унча кўп куч ва малака талаб қилмайдиган. Кесиб кетмон билан тошларни лойдек, Қурингай қаттиқ ишлар ҳам қулайдек. Ҳабибий. [Нури] Ўз режасининг бундай қулай амалга ошувидан ҳадсиз севинди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛАШМОҚ Қулай ҳолга келмоқ. Йўллар қулайлашмоқда. ■ Шундай қилиб, чолнинг иши анча қулайлашди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛАЙЛИК 1 Қулай эканлик. Фурсатнинг қулайлиги. Асбобнинг қулайлиги. Пул жамғариш учун омонат кассанинг қулайлиги.

2 Қулай шароит, имконият, ҳолат. Қулайлик бермоқ. Қулайлик туғдирмоқ. ■ ..тураржойларда аҳолига қулайлик яратиш учун мактабгача тарбия муассасаларини кўпайтириш керак. Газетадан.

ҚУЛАЙСИЗ кам қўл. Ноқулай, ўнғайсиз.

ҚУЛАЙСИЗЛИК Яшаш, ишлаш ёки бирор ҳаракат қилиш ва ш.к. га халал берадиган ҳолат, шароит; ўнғайсизлик, ноқулайлик. Қулайсизликни бартараф этмоқ.

ҚУЛАМОҚ 1 Зарб билан йиқилмоқ; ағдарилмоқ. Зилзилада кўнгина эски уйлар, деворлар қулади. Чирган дарахт қулаб тушиди. ■ Мана шу тоғ чўққисидан бир чўпон, оёғи таъидаги тош кўчиб, пастига қулаб кетади. С. Аҳмад, Жимжитлик. Тоғнинг кунботар томонига уруш йиллари самолёт қулаган. А. Нурмуродов, Уруш бевалари.

2 кўчма Йўқ, маҳв бўлмоқ, йўқ, маҳв этилмоқ, ағдарилмоқ; тушмоқ. Қуламасин Чамбил юрти. «Гулнорпари». Устунлари тезлик билан яқсон қилинган бўлса ҳам, эски жамият осонликча қуламади. «ЎТА». Подшоҳ тахти қулайдиган кунлар келар. «Бойчечак».

3 кўчма с.т. Оламдан ўтмоқ; ўлмоқ. Чол қуламай турибди. Қулаган кун уларнинг ёқасини бўғаман, меросимни даъво қиламан!

Ойбек, Танланган асарлар. *Икки ўғлим: бири ўн саккизда, бошқаси йицирмада* — немис ўқидан қулади. С. Кароматов, Олтин қум.

ҚУЛАТМОҚ Куламоқ фл. орт. н. *Дарахт қулатмоқ. Деворни қулатмоқ. Подшоликни қулатмоқ. Кўпчилик бирикса, тоғни қулатар.* Мақол. ■ *Жаҳдан бир мушт уриб, танча устида турган катта лампани қулатай деди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шахталарда шахтёр шиддаткор.. Кўмирларни қулатар яхлит.* Ё. Мирзо.

ҚУЛА-ТУЗ Кенг дала, дала-туз, дашт. *Йўл юргандир кўп қула-туз, Ё кеча тинмайди кундуз.* «Алпомиш».

ҚУЛВАЧЧА 1 Қулдан тарқалган киши, қул авлоди, қулнинг боласи, фарзанди. [Мансур:] *Бало ошпаз, бало, Улгунча айёр, Ўзи қулавачча-ю, идроки юксак. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Уларнинг ёнига тиқилишиб, юзларча қулаваччалар бормоқда.* М. Б. Жўрабоев, М. Б. Муртабас.

2 кўча Паст табақадан, қул қатори бўлган шахс ҳақида, унга нисбатан қўлланади. *Ризаев ундан баттар, бировнинг фотиҳа қилинган қизини ўзига хотинликка олмоқчи, қулавачча.. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҚУЛДОР тар. Қул эгаси. Қулларнинг ризқи қулдорлар томонидан уларнинг меҳнатлариға қараб белгиладиган «ўлмаслик тадорики» дегандек, ўлчаб бериладиган «ҳақ» булар эди, холос. «УТА».

ҚУЛДОРЛИК 1 Қулга эгалик, қул сақлаш ва унинг кучидан фойдаланиш. *Боғи-афзал қишлоқларида, қадимги замонларда, бир неча катта бойлар бўлиб, улар орасида қулдорлик жуда ривож топган экан.* С. Айний, Эсдаликлар.

2 Қуллар кучидан фойдаланишга асосланган. *Қулдорлик жамияти.*

ҚУЛДУРАМОҚ «Қулдур-кулдур» товуш чиқармоқ. *У. бир нарса дегандай бўлди — гапирдимми, ичи қулдурадими — билиб бўлмади.* А. Қаҳҳор, Йиллар. *Қалин лаблари билан чилимни тортди. Чилимнинг суви қулдуради.* К. Яшин, Ҳамза.

Қорни қулдурамоқ Қорни овқат (емиш) талаб бўлмоқ. *Қорни қанчалик қулдураб турганига қарамай, бош эгиб, кўшиқни эшитаверди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Баширжон қовун расталари оралаб кетаркан, яни чиққан бодринга кўзи тушиб, қорни қулдуради.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚУЛДУР-ҚУЛДУР тақл. с. Узук-узук бўғиқ товушни билдиради. *Ичи қулдур-кулдур қилипти.*

ҚУЛЖАЛЛОБ айн. қулфуруш. *Карвон-бошининг ўзи — қулжаллоб ва молининг бариси қул ва чўрилар бўлгани сабабли, қул бозори бўлган Пойиостона гузаридаги саройлардан бирига тушиши лозим эди.* С. Айний, Қуллар.

ҚУЛЛАРЧА рвш. Қулларга хос бўлган, қуллар каби. *Қулларча итоаткорлик.* ■ *Хизматкорлардан қулларча мутеликни, ҳар қандай оғир ҳақоратга «лом-мим» демасликни талаб қилган бойвачча, бунга чидай олмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУЛЛИК 1 Қулга хос ҳолат, ҳаёт. *Жаҳонгирлар инсониятга жисмоний ва маънавий қуллик келтирса, шеърлар руҳий эркинлик.. бахш этади.* «УТА». *Уламолар хотин-қизларни қулликда сақлаш учун, уларнинг озодликка чиқиш ҳаракатиға қаттиқ қаршилик кўрсатдилар.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

Қуллик қилмоқ Қул бўлиб ёки қул каби ишламоқ. *Мен бундан буён сизга қуллик қилмайман.. Лекин ўттиз йил хизмат қилиб, ёшир кучини барбод бериб, олтмишга кириб, бир уйдан қувилган чол қаердан хизмат топа олади?* С. Айний, Қуллар.

2 Эксплуатациянинг тарихан дастлабки ва энг кўпол шакли, унда қул, ишлаб чиқариш қуроллари қаторида, ўз хўжайини — қулдорнинг мулки ҳисобланган. *Абдураҳимбойнинг ғумаштаси экан. Онамнинг айтишиға кўра, қуллик замонида бизнинг ота, оналаримиз унинг қул остида бойда ишлар эканлар.* С. Айний, Қуллар.

ҚУЛЛОБ I [a. قلاب — қайтарма (ёқа); чангак, қисқич; юрак касаллиги] эск. кт. *Қармоқ, қисқич, чангак; тузоқ. Ит ҳамон бўкириб, қопуни ғажир, унинг қуллоби.. чегасидан чиқиб бормоқда эди.* Э. Самандар, Тангри кудуғи.

ҚУЛЛОБ II Тананинг касал жойини тортиб боғлаб қўядиган белбоғ ёки халта. *Қуллоб тутмоқ.*

ҚУЛЛУҚ с.т. 1 Миннатдорлик ифодаловчи сўз; раҳмат, миннатдорман. *Ёрдамингиз учун минг марта қуллуқ.* ■ -*Қурқманг, ҳожми!.. Қўқонга боргач, биринчи ишим ўғлингизни қутқариш бўлсин.* -*Қуллуқ, қушбеги.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Куллуқ қилмоқ Қўлини кўксига қўйиб, миннатдорчилик изҳор қилмоқ, таъзим қилмоқ. *Ҳасан овчи дарвозагача қуллуқ қилиб, орқаси билан юриб борди ва посбонлар қаршисида ўзини ростлади.* Ш. Тошиматов, Эрк қули. *Деҳқон шодлик.. билан тўла, қуллуқ қила-қила чиқди.* Ойбек, Навоий.

2 шв. Муборак, кутлуғ. *Нафиса, ўғил қуллуқ бўлсин.. жонгинам.* А. Мухтор, Туғилиш. *Элнинг катта-кичиклари «қуллуқ бўлсин»га кела берди.* «Алпомиш». [Ҳожми:] *Орзиқул уйида бўлса, қуллуқ бўлсин қилиб чиқай.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

КУЛМОҚ бот. Тутдошлар оиласига мансуб, манзарали ўсимлик сифатида ўстирилдиган, чирмашиб ўсадиган кўп йиллик ва бир йиллик ўсимлик (пивопазликда ачитқич, тиббиётда дори воситаси сифатида ишлатилади).

КУЛОН Отдан кичикроқ, эшакдан каттароқ, отдан кўра кўпроқ эшакка ўхшаб кетадиган ёввойи ҳайвон. *Тоғига қараб қулони, Сувиға қараб илони.* Мақол. ■ *Қулон, карклар сувсиз қўлда ётади.* «Ҳасанхон».

КУЛОН-ТУЗ Чексиз текислик; шундай ер. *От чопасан баринг қулон-тузларга.. «Гулнорпари».* *От чопишиб бораётир, Ҳисоби йўқ қулон-туз.* «Гулшанбоғ».

КУЛОЧ 1 Елка баландлигида керилган ҳар икки қўлнинг ўрта бармоқ учлари орасидаги масофа (узунлик ўлчови бирлиги сифатида). *Бир қулоч арқон. Уч қулоч ёғоч.* ■ *Ҳасан сўфи бу аҳволни кўриб: -Эҳ-ҳа, бу ёқ бир қулоч паст, у ёқ бир ярим қулоч чамаси баланд бўлса, тоза бўлган экан ишларимиз! - деди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Тили бир қулоч Ҳеч ким, ҳеч нарсадан тап тортмай, андиша қилмай, оғзига келганини гапирерадиган; тили узун. -*Ҳм, оғзаки ботирлар, сўластинлар!* - хоннинг масхараомуз товуши эшитилди. - *Тилларинг бир қулоч..* С. Сиёев, Аваз. **Қулоч ёзмоқ** (ёки ёймоқ) 1) икки ёки бир қўлини елка баландлигида очмоқ. *Алвасти қиёфасига кирган бир аёл.. қулочларини ёзган ҳолда кўчанинг чап томонига қараб югура кетди.* Ф. Расул, Тўнғич ўғил. *Пирнафас ака қулочини ёзиб, кучи борича санчқини отди.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Полвон азамат қулочларини ёйиб, оғир керишди.* Ж. Шарипов, Хоразм; 2) *кўчма* кенг тарқалмоқ, ёйилмоқ, авж олмоқ, ривожланмоқ. *Уй-жой қурилиши кенг қулоч*

ёйди. ■ *..проза ҳали кенг қулоч ёзмаган даврларда унинг ролини поэзия бажариб келган.* «ЎТА». *Дарё, анҳор оқсин чўл сари, Қулоч ёзсин дунё боғлари.* Қ. Муҳаммадий. *..халқ депутатларининг ташаббуси ҳам кенг қулоч ёйди.* Газетадан; 3) *асосан рвдш. шаклида - қулоч ёзиб айн. кучоқ очмоқ қ. кучоқ.* Колхоз «областандан келган кекса, тажрибали ўқитувчи»ни қулоч ёзиб қарши олди. А. Қаҳҳор, Қўшчиноҳ чироқлари. **Қулоч отмоқ** 1) қўлларини галма-гал сувдан чиқариб ва ботириб, олдинга ҳаракатланмоқ (сузишда). *Мансур.. оқимга қарши қулоч отиб сузарди.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоч сол; 2) *кўчма айн. қулоч ёзмоқ* 2. *Қиз темир қозиқ билан занг урди, овқатга чорловчи садо узоқларга қулоч отди.* Т. Расулов, Сарбон. **Қулоч тортмоқ** махс. Маҳси, этик кабиларнинг чокини тикишда икки сўзана тақилган ипни икки томонга қулочлаб тортмоқ. [Унсин] *Тағига кичкина курси қўйиб, оёқларига дазгил чалмаштириб, эпчил қулоч тортарди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Қулоч урмоқ** кам қўлл. *айн. қулоч отмоқ* 1. *Анҳор тўла қон. Аваз лопиллаб оқиб кетяпти. Қулоч уриб, соҳилга интилади.* С. Сиёев, Аваз.

2 Қулочнинг икки қўл учи бирлашган ҳолати; кучоқ. *Ерга чўпни тиқиб қўйсанг, кўкариб, қулочга сигмас дарахт пайдо бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *..уюм-уюм тўплаб, кенг қулочига сиққанча кўтариб.. ташимоққа бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 кам қўлл. Ўлчами кенг, катта. *У кенг яғринли, қулоч кўкракли, бутун дов жуссасидан қувват барқ урарди.* Ойбек, Навоий. *Степан булғори этикнинг қулоч қадамларига зўрға ётиб юрарди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚУЛОЧКАШ 1: қулочкаш қилиб Қулочини ёзиб, қулочкашлаб. *Ҳушмўйлов йигит қулочкаш қилиб офицернинг калласига солмоқчи эди, Аҳмаджон қўлини тутди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 *кўчма* Жуда узун, узундан-узун; жуда кенг. *Мажлисда нутқ қулочкаш, Сайрар томоқни қоқлаб, Машинадан бўлиб ғаш, Қўлда теришни ёқлаб.* С. Абдулла. *Ҳар бир қулочкаш шеър аруз бўлавермагандай, ҳар бир шеър ҳам қўшиқ бўлавермайди.* Т. Тўла, Қалбдан қуйлайман.

3 кучма Кучоққа сизмайдиған, йўғон; қалин. Ёв қўргонини қамал қилиб, унинг қулочкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби, одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУЛОЧКАШЛАБ *рвш.* Қўллари, қулочини куч, шиддат билан ёзиб, шиддат билан қулоч отиб. *Қулочкашлаб урмоқ. Қулочкашлаб сузмоқ.* ■ [Комил Рустамов] Қаршида ўрмалағувчи фашист танкига қулочкашлаб граната иргитди. С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. ..кейин яна хаёл, яна қулочкашлаб ил туртиш. Бавзан минғирлаб ашула ҳам айтарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҚУЛОЧЛАБ *рвш.* 1 Қулоч билан, қулоч ёзиб, қулоч-қулоч қилиб. *Қулочлаб ўлчамоқ.* ■ Канални истаганча пухта ишлаб, Битирдик ҳам қулочлаб, ҳам қаричлаб. Ҳабибий.

2 *айн.* қулочкашлаб. *Хон кетар ёрини йўқлаб, Урди отини қулочлаб.* «Муродхон».

ҚУЛОЧЛАМОҚ 1 Қулоч билан ўлчамоқ. *Арқонни қулочласам, йигирма қулоч чиқди.*

2 Қулоч ёзиб ушламоқ; қучоқламоқ.

ҚУЛОҚ 1 1 Одам ҳамда умуртқали ҳайвонларнинг эшитиш ҳамда мувозанат аъзоси ва унинг ташқи қисми. *Одамнинг қулоғи. Отнинг қулоғи. Қулоқ пардаси. Қулоқ супраси. Қулоқ касалликлари. Қулоққа болдоқ тақмоқ. Қулоғини (қулоғидан) чўзмоқ.* ■ Қий-чув, чағир-чуғур қулоқни кар қиладди. Ойбек, Танланган асарлар. ..қўнқор қўнғироқли қулоқларини эркаланиб силкиди. Газетадан.

Жон қулоғи билан ёки жов қулоғини тугитиб Бутун диққат-эътибор билан; эшитишга бутунлай берилиб. *Мажлис аҳли унинг нутқини жон қулоғи билан тинглади.* Н. Сафаров, Оловли излар. Миллатнинг буюк ўғлонлари, оқила ва зарифалари сўзлаганда, уларни жон қулоғимиз билан эшитамиз. Ғ. Саломов, Таржима назариясига кириш. ..унинг гапларига жон қулоғини тугитиб турган Нукранинг секин нафас олиши — нафис кўксининг секин бориб келиши ҳам сезилиб турарди. Мирмуҳсин, Нукра. **Икки қулоғи** Ўрин келишигидаги сўз билан қўлланиб, бутун эшитиш, диққат-эътибор шу сўз билдирган шахс ёки нарсага қаратилганликни билдиради. *Тун ярмидан оғиб, ат-*

роф жимиши билан икки қулоғим деразада бўлади. Дераза тагига нухатдек нарса тушса сезаман.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Оғзи қулоғида** Ниҳоятда хурсанд. ..жа хурсанд, оғзи қулоғида, йўрғалаганча кетаяпти. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Туранинг оғзи қулоғида, кўнгли нимадандир таскин топган эди.* Н. Фозилов, Дийдор. **Қулоқ бермоқ айн.** **қулоқ солмоқ** 1. *Муҳаррир.. бир ярим соат бекорга ўтган вақтга ачиниб, бизга қулоқ берди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қулоқ-мияни емоқ (ёки қоқмоқ) қ.** **қулоқ-мия.** *Илгарий.. «Эркак деган рўзгорри бут қилиб қўяди-да!» деб шанғиллаб, қулоқ-мияни ерди.. «Ёшлик». Бувниса хола эрининг қулоқ-миясини қоқиб, шу йил Содиқжон каникулга келганида, албатта уйлантириб қўяжасини айтди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. **Қулоқ осмоқ айн.** **қулоқ солмоқ** 1. *Агар суриштириб, ҳақиқатни ўрнига қўяман деса, унинг ва у сингариларнинг сўзига ҳар ерда қулоқ осадилар.* Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас. **Қулоқ солмоқ** 1) эшитиб эътиборини қаратмоқ; қулоқ тутмоқ. *Ҳамма жим туриб қулоқ солди. Ҳеч қандай овоз йўқ эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.; 2) қулоқ тутиб эшитмоқ; тингламоқ. *Раъно ҳам Анварнинг сўзига диққат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлари билан уни кўмиб ташларди.* А. Қодирй, Мехробдан чаён; 3) диққат билан тингламоқ ва уни ҳисобга олмоқ, унга амал қилмоқ. *Ҳусайн Бойқаро Навоийни қаттиқ хурмат қиладди, унинг оқилона гапларига қулоқ солади.* «ЎТА». **Қулоқ тишлаш этн.** *Болаликдан унашиб қўйиш (қулоқ тишлатиб). Тўтихон билан Набижоннинг юлдузи бир-бирига тўғри келмади. Ёшликдаги қулоқ тишлашлар ҳам чиптакка чиқди.* «Мўштум». **Қулоқ тутмоқ айн.** **қулоқ солмоқ** 1, 2. *Эшик ёпилгач, бошлиқ зипиллаганча юриб, остонага яқинлашди-да, эгилиб, қабулхонага қулоқ тутди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Фотима бундоқ қулоқ тутса, маърузачиларнинг гаплари юз фоиз тўғри.* Т. Ашуров, Оқ от. **Қулоқ эшитмаган** Ҳеч ким эшитмаган, ҳеч кимга маълум бўлмаган. *Самин қандайдир кучли қуватдан титраб кетди ва шу лаҳзада қулоқ эшитмаган портлаш рўй берди.* Газетадан. **Қулоқ қоқмай** Ҳеч қандай эътирозсиз, гап-сўз қилмай. *Бунинг ғайриқонуний эканлигини тушуниб тураан йигит «жиндаккина» деб аталган 600 сўмни қулоқ қоқмай эплаштириб олиб*

келди. «Муштум». Кулоққа олмоқ Эшитиб, унга эътибор қаратмоқ, амал қилмоқ. [Отабек] *Гуё мажбурият остида ота насиҳатини кулоққа оладигандек бўйин эгиб ўтирар эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. **Кулоғи битмоқ** Эшитмайдиган бўлиб қолмоқ (асосан, вақтинча эшитмай қолмоқ). *Муттасил портлашлар зарбидан Аҳмаджоннинг кулоғи битган, бирон жойга снаряд ёки бомба тушганини тупроқ кўтарилиб тушганидангина билар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. **Кулоғи динг қ. динг.** **Кулоғи динг бўлмоқ** (ёки **тиккаймоқ**) Бирор нарса таъсирида ҳушёр тортиб, эшитишга шайланмоқ. *Ҳасаналининг кулоқлари тиккайиб, ўрнидан турди, кўзи оланган эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. **Кулоғи йўқ** Гап уқмайдиган; кулоқсиз. *Кулоғи йўқ бола бўлгансан. Кулоғи остида (ёки тағида) қолмоқ* Улмоқ. *Қушхонага кириб, не кўз билан кўрай, миққийнинг кулоғи остида қолган, яъни ўлган эди.* Ғ. Фулом, Шум бола. *Шундай қилинмаганда, ҳар икки томондан бир неча кишининг кулоғи остида қолиши турган гап эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. **Кулоғига айтадиган гап** Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтиладиган гап. *..иккита хат ёзди. Биринчи хатку бошдан-оёқ «раҳмат»дан иборат эди, кейингисиди «кулоғингизга айтадиган гапим бор» деган мазмунда шам қилди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт. **Кулоғига айтмоқ** Ҳеч кимга эшиттирмай, фақат ўзига айтмоқ. **Кулоғига етмоқ** Эшитмоқ (эшитилмоқ). *Бир кун Сиросиддиннинг: «Фармоновга ўхшаган амалдорлар нўноқ дорбозни эслатади», дегани Фармоновнинг кулоғига етибди.* Мирмуҳсин, Созанда. **Кулоғига (гап) кирмайди** 1) эшитмайди, тингламайди. *Олимжон, мани кўзим сандан бўлак болаларни кўрмайди. Сандан бошқанинг сўзи кулоғимга кирмайди.* Ҳамза, Танланган асарлар; 2) гап-сўзга эътибор қаратмайди; гапга парво қилмайди. *Бу боланинг кулоғига гап кирмайди.* ■ **Унинг гаплари Меъморнинг кулоғига кирмади.** Мирмуҳсин, Меъмор. **Кулоғига кирмоқ** Эшитмоқ, эшитилмоқ. *Ногоди от дукури кириб кулоққа, Чўчиб уйғонади кекса чол мудроқ.* А. Орипов, Юртим шамоли. **Кулоғига қуймоқ** Эсдан чиқмайдиган қилиб тушунтирмоқ, уқтирмоқ. *Элчида айб йўқ. У ўз ҳукмдорининг кулоғига қуйиб қўйган гапларини гапирди.* М. Осим, Тўмарис. **Кулоғидан кун**

кўринади Жуда ориқ. *Қаранг, ҳаммасининг юзидан қони қочган. Кулоғидан кун кўринади.* Н. Сафаров, Уйғониш. **Кулоғим сенда** Гапиравер, эшитаман (эшитяпман). *Хўп, қани, кулоғим сизда..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. **Кулоғини бурамоқ** 1) жазо, танбех тарзидаги бирор иш қилмоқ. *Бу бола кулоқсиз бўлиб кетяпти, бир кулоғини бураб қўйиш керак;* 2) маълум гап-сўзлар айтиб, ҳушёр қилиб қўймоқ, кулоғини пишитиб қўймоқ. *Ҳозир улар комиссияни кутяпти, ўқитувчиларнинг ҳам хўп кулоғини бурагандир, бироз эсларидан чиқсин, кейин борамиз, деганди.* С. Зуннунова, Олов. **Кулоғини пишитмоқ** (ёки **пишиқтирмоқ**) айн. **кулоғига қуймоқ.** *Жураҳонни ҳам сўроққа чақириб қолишлари мумкинлигини ўйламаган эди. Қизнинг кулоғини пишиқтириб қўймаганига мана энди афсус еб қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Кулоғини ушлаб кетмоқ** Йўқ бўлмоқ. *Токи Яхшибоев кулоғини ушлаб кетмагунича чидашлари керак..* М. М. Дўст, Лолазор.

2 Баъзи нарсаларнинг ушлаш, илиб қўйиш ёки маҳкамлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Челакнинг кулоғи. Ёғоч қара-вотнинг кулоғи. Чиғириқнинг кулоғи. Қозончининг эрки бор, қайдан кулоқ чиқарса.* Мақол.

3 Бош кийимларнинг кулоқларни ва иякни ёпиб, иссиқ тутиб туриш учун тушириб қўйиладиган узун қисми. *Телпакнинг кулоғи.*

4 Баъзи механизм ва мусиқа асбобларининг бураб ишга тушириш ёки созлаш учун хизмат қиладиган қисми. *Дуторнинг кулоғи.* ■ **Машшоқлар ўз асбобларининг кулоқларини бураб, созини тўғрилашди.** А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу машинанинг кулоғини бурасанг, лаганча гир-гир айланиб, ашула, дутор-тамбур ванғиллайверади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ота радионинг кулоғини буради.* Н. Мақсудий, Юксалиш. *Манов боғични — парда, Манов ипни тор дейди. Манов — кулоқ, бу — харрак, Яъни эшак болдир.* Э. Воҳидов, Куй авжида узилмасин толар.

5 с. т. Автомобиль, трактор ва ш. к. машиналарни бошқариш учун хизмат қиладиган қурилмаси; руль. *Ҳушёрлик билан машина кулоғини бураб кетаётган ёш шофёр Козим, ўзининг ҳарбий ҳолатда эканини*

сезиб, ниҳоятда ғайратланган. М. Муҳамедов, Машқ.

6 с. т. Ўсимликнинг барг ёки ниҳол ёзадиган ери; дастлабки ниҳолча, баргча. *Уч юз гектарча ернинг ғўзаси учинчи марта экилди. Аммо биз ҳам бўш келмадик: ғўза қулоқ кўрсатди дегунча парваршлаб, яғаналайвердик. Й. Шамшаров, Енгиш. Баҳор жалалари полларни сувга тўлдириб, шולי қиёғининг қулоғидан тортиб чиқарди. С. Аҳмад, Уфқ. Ариқ бўйидаги икки қулоқ бўлган ялпизнинг ҳиди бирам димоққа ёқади. Газетадан.*

ҚУЛОҚ II 1 Сувнинг анҳор, канал, ўқариқ ва ш.к. дан кичик сув йўлига, ариқларга тармоқланиб ўтадиган жойи; даҳана. *Отанг мироб бўлса ҳам, қулоқнинг бошида бўл! Мақол. ■ Тилим шўх яллада, доим хаёлимда баланд ҳосил, Фикр текис суғормоқ бўлса, зехним сув қулоғида. С. Абдулла.*

2 Шундай жойдан ўтадиган сув миқдори. [Ақбар ақанинг кўзига] *Шу қадимий дарёдан экинига бир қулоқ сув чиқариб оломай армонда ўтган, бахт излаб элма-эл кезган ғурумсаройликлар кўринди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.*

ҚУЛОҚ III [р. кулак — мушт, муштум] тар. Қароллар, камбағаллар, умуман, деҳқонларнинг ёлланма меҳнатидан фойдаланувчи қатга ер эгаси, қишлоқ бойи; бой ёки ўртақол деҳқон (мустабил шўро тузуми 1929—33 йилларда бундай кишиларни «қулоқ — муштумзўр» номи остида синф сифатида тугатиш сиёсатини олиб борган). *Иш текширилди, Бозор ота.. аллақадан қочиб келган қулоқ бўлиб чиқди. А. Раҳмат, Варрақчи чол. Бултурги йил қулоққа чиқарилиб, Украинага жўнатилган Абдужалил тегирмончининг кичкина меҳмонхонаси «Четан» колхозининг ибораси эканлигини биз юқорида ўқиб билганмиз. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ҚУЛОҚДОШ Бошқалар билан биргаликда қулоқ солувчи, бирга эшитувчи. [Султонбек Мадазимга:] *Қулоқдош бўлиб тур. Турғунга айт, тайёр турсин! К. Яшин, Пёсалар.*

ҚУЛОҚЛАШМОҚ I Бир-бирининг қулоғига шивирлашмоқ, бошқаларга эшитирмасдан маслаҳатлашмоқ. *Қорасочдан ҳирсли кўзларини узмаган бек, бой билан қулоқлашди. К. Яшин, М. Раҳмон, Сирдарё.*

ҚУЛОҚЛАШМОҚ II тар. Қулоқ деб ҳисобланмоқ, қулоқ табақасига ўтмоқ. *Урта деҳқоннинг қулоқлашуви.*

ҚУЛОҚЛИ I Қулоғи бўлган, қулоғи бор. *Уч қулоқли қозон. Ғўза икки-уч қулоқли бўлгандайёқ культивация қилинади. ■ Шу вақтда кампир икки қулоқли ёғоч от ясади. «Эртақлар». Булардан бири — нимча пўстин, қулоқли телпак кийган новча, жуда ҳам йўғон бир киши олдинда, Сафаров билан ёнма-ён келар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Гапга, сўзга кирадиган, қобил. *Қулоқли бола.*

ҚУЛОҚЛИК Бош кийимга қулоқ қилишга ярайдиган, етарли материал: кундуз, қорақўл териси ва ш.к.

ҚУЛОҚМА-ҚУЛОҚ рөш. Қулоқдан қулоққа эшитилиб, бир-биридан эшитиб. *Лектор галстугининг тугунини тез-тез ушлаб қўйишга ўрганиб қолган экан, орқада ўтирган бир қиз шу ҳақда бир нима деб, дугонасини кулдири, бу гап қулоқма-қулоқ кетди. А. Қаҳҳор, Куюшқон.*

ҚУЛОҚ-МИЯ: қулоқ-мияни емоқ ёки қулоқ-мияни қоқиб қўлига бермоқ Гапиравериб, жавраб, шовқинлаб, жондан безор қилмоқ, мияни ачитмоқ. *Ит англайвериб, қулоқ-мияни еди. ■ -Шаҳарга холламузникага мени ҳам олиб боринг, — деб қулоқ-миясини едим. Ойдин, Фонарь тагида. [Ҳайитжон:] Бошинг айланиб кириб қолсанг, қулоқ-миянгени қоқиб қўлингга беради. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ҚУЛОҚСИЗ I Қулоғи бўлмаган, қулоғи йўқ. *Қулоқсиз қозон.*

2 Қулоғи кесик; чиноқ. *Қулоқсиз ит.*

3 Қулоғи эшитмайдиган; қулоғи оғир, қар. *Бу нарса қулоқсизлар учун ишланган асбоб, бунга ҳар қандай қулоқсиз киши тақанда ҳам, энг аста товушларни эшита олади. А. Қодирий, Обид кетмон.*

4 кўчма Гапга, сўзга кирмайдиган, қулоққа олмайдиган. *Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан, Қулоқсизга сўз айтсанг, қулоғининг ташидан. Мақол. ■ Вой қулоқсизлар-ей.. Шошмай турунлар, дадаларинг келсин ҳали. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.*

ҚУЛОҚЧИН Тушириб қўйилладиган қулоқлари бор иссиқ телпак. *Эҳсон Эртөөв пальтосига ўралиб, қулоқчинини туширган-*

ча, қишлоқдан чиқиб кетди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Энида нўстин, бошида қулоқчин, оёғида нўстинли этик, бўйнида санитар сумкаси. Ойдин, Суҳбати жонон.

ҚУЛОҚЧЎЗМА 1 этн. Бола туғилгандан кейин бир ҳафта ўтгач бериладиган зиёфат ва бу зиёфат вақтида кўзи ёриган хотин тишлаб турган иккита нонни олиб қочиш (нонни биринчи бўлиб узиб олган бола қочади, бошқалари уни қувлайди, қочган бола ушланса, «қулоқчўзма», деб унинг қулоғини чўзадилар).

2 этн. Бекинмачоққа ўхшаш болалар ўйини (бу ўйинда бир бола марра пойлайди, қолганлари унга тутқизмасдан маррага етиб келишга ҳаракат қилади, пойлоқчи қайси болани қувиб етиб, ушлаб олса, маррагача унинг қулоғидан чўзиб келади). *Болалар тўда-тўда бўлиб, ошиқ.. қулоқчўзма ўйнашади.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

3 Уришиб, бир-бири билан сўзлашмай юрган болаларни қулоқларидан чўзиб, бир-бирининг номини айттириб яраштириш.

Қулоқчўзма қилмоқ Қулоғидан чўзмоқ, танбеҳ бермоқ, жазоламоқ ёки яраштирмоқ. [Алимов:] *Уринбосар бўлгандан кейин баъзан кўни-кўшни, эру хотин ўртасида бўладиган жанжалларга аралашиб, қулоқчўзма қилмасак ҳам, ҳарқалай, икки тарафнинг ўртасига тушиган совоқчиликни кўтариб, уларни яраштириб қўямиз.* «Муштум».

4 Ёмон иш қилган боланинг қулоғини чўзиб танбеҳ бериш. *Қайнона қўлидан ёғлиқ чўзма егандан, Она қўлидан қулоқчўзма еган яхши.* Мақол.

ҚУЛП: қулп урмоқ 1) гуркураб, авж олиб кўқармоқ; яшнамоқ, гулламоқ. *Гулзорда ўсма, хина, райҳон ва жамбиллар қулп уриб ётибди.* ■ *Эрта кўклам қулп уради тоғ лоласи.* «Кўшиқлар». *Менинг назаримда, ҳозир кўклам қулп уриб турганга ўхшайди.* П. Қодиров, Уч илдиз; **2)** *кўчма барқ уриб ривожланмоқ, тараққий этмоқ, гуллаб-яшнамоқ. Қулп урасан савлат тўкиб кенг Осиёга, Машъал бўлиб нур сочасан шарқий самога.* Т. Тула.

ҚУЛТ 1 тақл. с. Суюқликни ютганда ёки оғзи тор идишдан қуйганда эшитиладиган товушни билдиради (асосан, *этмоқ* ёрдамчи феъли билан ёки такрор ҳолда қўлланади). *Қулт этиб пиёладаги сувдан ичди.* ■

Мирёқубнинг қовоғи солинди, у анча вақтгача гапирмай, қулт-қулт чой ичди. Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар. *Шишани бурнига яқинлаштириб, қизиқсиниб тикилди-ю, даст кўтариб, қулт-қулт ича бошлади.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 Умуман, томоғидаги бир нарсани ютмоқ; ютинмоқ. *Алишер алланимани қулт этиб ютиб, ақлининг сўзига киришга жазм қилди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *..юзини четга буриб, чуқур уф тортди, «қулт» этиб ютинди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

3 шв. айн. қултум. -*Мен ўйлайманки, — деди Эргаш, яна бир қулт сув ичгандан кейин..* С. Айний, Қуллар.

ҚУЛТУЛЛАМОҚ «Қулт-қулт» товуш чиқармоқ, қулт-қулт қилмоқ. *Шишадан қултуллаб тушаётган сув.*

ҚУЛТУЛЛАТМОҚ Қултулламоқ фл. орт. н. -*Сал хотинчалиш кўринадди, — деди ароқни қултуллашиб ютгандан кейин Асқар полвон.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Қимизфурушлар.. одамларнинг таъналигини қондиришдан хурсанд бўлгандек, тўрсикнинг бўғзидан ушлаб, қултуллашиб қимиз қуйганлари қуйган эди.* М. Осим, Элчилар.

ҚУЛТУМ 1 Бир ютишли суюқлик миқдори; бир ютум. *Бир қултум сув.* ■ [Умарали ота] *Пиёладаги сўнги қултум чойни хўлаб, ўрнидан турди.* А. Ҳамдам, Қишлоқ оқшоми. *Пиёлани қўлига олиб, икки-уч қултум ютиб, бирдан ўхчиб юборди.* Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Озгина, бир қатра (суюқлик ёки суюқ овқат ҳақида). [Жамила:] *Кетамиз! Бир парча куюк қулча, бир қултум шулон шўрвани ҳар жойдан ҳам топиб ичамиз!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚУЛТ-ҚУЛТ Қулт 1 с. такр. *Чолнинг томоғига бир нима тиқилгандек бўлди, қулт-қулт тупук ютинди ва гапиролмай турди.* А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи. [Шафтолининг] *Секин нўстини арчисанг, озингга солиб, тишинг билан танглайингга боссанг-у, сувини қулт-қулт ютсанг.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

ҚУЛУН 1 Отнинг бир ёшгача бўлган боласи. *Тойчоқлар қулоқларини чимириб, кишнашиб, ўйноқлашиб, гала-гала бўлиб, қудуққа ташланишди.* Биялар қулунлари орқасидан навбат кўтиб турибди. И. Раҳим, Ихлос. *Кунгай тарафларда ердан тафт кела бош-*

лаганда, қулун билан бияни етаклаб олиб чиқаман. С. Аҳмад, Жимжитлик.

2 (1-ш. эгалик шаклида) Ўғил болаларни эркалатиш ёки эркалатиб мурожаат қилиш шакли. *Ҳой, отгинанг нима эди, қулуним, шўрванг совиб қолди!* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида. *Бош устингда туриб куйлай ўзим, Кир, қулуним, чойшаб қўйнига.* Миртемир.

ҚУЛУНЛАМОҚ Қулун туғмоқ. *Қора бия қулунлади, тойча қуйиб қўйгандек чавкарнинг ўзи эди.* «Ёшлик». Буни қарангки, жонивор бегона уюрда қулунлабди. Газетадан.

ҚУЛУНЛИ Қулунни бор, қулунлаган. *Қулунли бия овулга сиғмас.* Мақол. ■ *Мулла Обид билан Усмон полвон қулунли бияни миниб юришга қарши.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҚУЛУНТОЙ Қулунчоқ, тойчоқ. *Алла, болам, алла-ё, Алла эркам, қулунтой.* «Бойчечак».

ҚУЛУНЧОҚ 1 Қулун с. кичр.-эркл. *Ухлар қирда бўталоқ, Олтин ёлли қулунчоқ.* Ф. Гулом.

2 айн. **қулун 2.** *Алла, болам, алла-ё, қўзичоғим, алла-ё, Эркин юртда туғилган, қулунчоғим, алла-ё.* «Қўшиқлар».

ҚУЛУПНАЙ [р. клубника < клубок — кесак, бўлак; юмалоқ нарса; ертут] 1 Раъногулдошлар оиласига мансуб, кўп йиллик ўтсимон ўсимлик, резавор экин. *Қулупнай машҳур ва кенг тарқалган ўсимликдир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Унинг пушти-қизил рангли ширин, хушбўй меваси. *Қулупнай мураббоси.* ■ *Қулупнай еб, кетидан хом сут ичиб касал бўлганларида, кунларига сен ярадингми, мен ярадингми?! С. Аҳмад, Юлдуз.*

ҚУЛФ [а. قفل — осма қулф; зулфин, тамба] 1 Эшик, сандиқ, жавон ва ш. к. ни калит билан беркитиш ва очиш учун ишланган махсус буюм ёки мослама. *Найча қулф. Осма қулф. Ич қулф. Дарвоза қулфи. Эшикка қулф солмоқ. Қулфни очмоқ.* ■ *Кутубхона эшигидаги қулфни кўриб, ҳайрон бўлди.* «Ёшлик». *Санобархон дарвозани устидан кичкина босма қулф билан шарқ этиб беркитди-да, Адолатга эргашди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Турли нарсаларнинг, буюмларнинг беркитиладиган қисми. *Соат занжирининг қулфи.* ■ *Ҳаммага маълум икки қулф, икки*

белбоғли сариқ портфелини кўтариб, мактабга жўнади. Мирмуҳсин, Умид.

3 кесим өзф. Қулфлаб қўйилган, берк. *Дарвоза қулф. Магазин қулф. Бордик — эшик қулф эди.* ■ *Ишхонанг бордим, аллақайёққа кетган, дейишди. Уйларингда ҳеч ким йўқ, қулф.* С. Зуннунова, Олов.

Оғзига қулф солмоқ (ёки урмоқ) 1) га-пиртирмай қўймоқ, оғзига урмоқ. *Унинг жавоби барчанинг оғзига қулф солди.* Шухрат, Шинелли йиллар; 2) ҳеч нарса дея олмайдиган қилиб қўймоқ. *Алдамчи, риёкор, ғаламис сўзин Фош этиб, оғзига қулф урган сенсан.* Шухрат. **Қулф солмоқ (ёки урмоқ, осмоқ)** Қулф қўйиб беркитмоқ; қулфламоқ. *Дарвозага қулф солиб қўйибди.* ■ *Ота эшикка қулф уриб, болани опичлаганича, идора тарафга кета бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ. **Қулфи дил** Ички сир, юракдаги, айтилмаган, аён бўлмаган мақсад, орзу-истак ва ш.к. *Унинг [қизининг] қулфи дилини билмаслик — бу чиндан ҳам қулғили бир нарса эди.* О. Ёқубов, Икки муҳаббат. **Қулфи дили очилди** 1) сирини, юракдаги борини айта бошлади, ёрилиб гапирди. *Қизнинг ҳам қулфи дили очилиб кетди.* Бошидан ўтганларининг ҳаммасини сўзлаб бергиси келиб қолди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар; 2) кайфи чоғ бўлди, хурсанд бўлди, бахридилли очилди. *Кенг пахтазорни қоплаган яшил кўрпанинг сермавж тўлқини далаларга чунонам файз киритдики, кўрган кишининг кўзи қувониб, қулфи дили очилади.* Х. Назир, Индамас.

ҚУЛФ-КАЛИТ: қулф-калит қилмоқ 1) қулфланадиган, калит билан очиладиган қилмоқ; 2) кўчма рухсатсиз бирор жойга бормайдиган, бирор иш қилмайдиган қилмоқ, қаттиқ таъқиб ёки назорат остига олмоқ. *Эртаклардаги ялмоғиз сингари, катта бувиси уни қулф-калит қилиб қўйди.* М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.

ҚУЛФЛАМОҚ Қулфни калит солиб бураб, очилмайдиган қилмоқ (қ. қулф 1, 2). *Пайғомов дарвозани қулфлаб келган шифёрнинг қўлидан калитни олди.* С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди. *..чопиб бориб, ўз хонасига кирди. Эшикни қаршилатиб ёпиб, қулфлаб олди-да, ўзини диванга ташлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Элмурод.. квартирасини қулфлаш олдидан хром эти-*

гини, янги бўлишига қарамай, мойлади. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚУЛФЛИ Кулфи бор, кулф солинган. Олтин кулфли дарвозадан Ҳаммани ўтказамиз. «Бойчечак».

ҚУЛФЛОҚ Кулфлаб беркитилган, кулф солинган; кулф. Эшик қулфлоқ экан. ■ Келгунча анча вақт ўтади. Келса — дарвоза қулфлоқ! Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҚУЛФЛОҚЛИК айн. қулфлоқ. Қулфлоқлик магазиндаги ун, ёғ, чой, ширинлик каби буюмлар димиқиб, расвоси чиқмадимикин? «Муштум».

ҚУЛФСИЗ Кулфи йўқ, кулф солинмаган. ..ичкаридан ҳеч ким чиқмагач, тоб ташлаб қолган қулфсиз, тамбасиз ёғоч эшикни итарди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚУЛФУРУШ тар. Кул олиб-соттиш билан шуғулланувчи одам, қулжаллоб.

ҚУЛФЧИ Кулф ясайдиган ёки кулф тузатадиган уста.

ҚУЛЧА I 1 Кул с. кичр.

2 Кул бола. Ўрмонбек камончага ўқ қўйиб отар, ўқлар кўкка кўтарилиб, турли масофага бориб тушар, қулчалар отилган ўқларни териб келиб, Ўрмонбекка берар эдилар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚУЛЧА II рвш. I айн. қулларча. Қулча бош эгиб таззим қилиш.

2 Кулга тенг келадиган даражада, кул даражасида. Кал эшонга отдилар, уч нулча қадрим йўқмиди? Бир қулча қадрим йўқмиди? «Фольклор».

ҚУЛЧИЛИК I Кулликдаги ҳақ-хуққусиз ҳаёт, ҳолат; қуллик. [Йўлчи:] Қулчиликдан чиқмоқчи бўлсак, курашга бел боғлашимиз керак. Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. қулдорлик 2. Қулчилик жамияти.

Қулчиликка келмоқ с. т. Совчи бўлиб келмоқ. [Аширмат:] Қофияси келганда айта қолай, мен остонанга қулчиликка келдим. Ойбек, О. в. шабадалар.

ҚУЛҚУЛ с. т. Курка; курка товуқ.

ҚУЛ-ҚУЛ тақл. с. Оғзи тор идишдан суюқлик тушаётганда чиқадиغان товушни билдиради. Қул-қул қилмоқ (этмоқ).

ҚУЛҚУЛЛАМОҚ «Кул-қул» товуш чиқармоқ. Графиндаги сув қулқуллаб қуйшлар эди. ■ Дарё-адирлар манзараси, қулқуллаб оқаятган каналдан эсган ёқимли шабада ҳар

қандай одамни ҳам маҳлиё қилар эди. А. Қаҳҳор, Қушчинор чироқлари.

ҚУЛҚУЛУМ: ҳавзи қулқулум 1) афсонавий тагсиз чуқур ҳовуз, қудуқ; 2) кўчма кўп овқат ейдиган, унча-мунчага тўймайдиган киши ёки ҳайвон; мечкай.

ҚУЛҚ-ҚУЛҚ айн. қул-қул. Сой унча катта бўлмаса ҳам, ниҳоятда тезоқар, «қулқ-қулқ» этган товушлар сув остида катта-катта тошлар юмалаётганини билдириб турар эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҚУЛҒУНА Мохов касаллигининг оқадиган оғир тури. Эҳтиёт бўлинг, бизнинг орамизда ифбатлар ўғриси.. — Омон Асиров қулғунадай писиб юрибди. Ф. Фулом, Халқ ҳукмига ҳавола.

ҚУМ I 1 Бир-бири билан бирлашмайдиган, майда заррачалардан ташкил топган чўкинди тоғ жинси (асосан, қурилишда ва қурилиш материаллари ишлаб чиқаришда хомашё сифатида фойдаланилади). Қумдан қўрғон бўлмас. Мақол. ■ ..дарвоза олдига тўкилган қумда ўйнаб ўтирган болакайларга бирпас завқ билан қараб ўтирди. Н. Аминов, Суварак. Қурилиш материаллари оёқ остида тўкилиб, оҳақ қумга, қум тупроққа қоришиб кетади. «Муштум».

Қум соат, қумсоат Муайян миқдордаги қумнинг бир ёпиқ идишдан иккинчисига тор тешик орқали тушишига қараб вақтни ўлчовчи соат. Ўрта асрларда бандли қум соатлар урф эди. «Фан ва турмуш».

2 айн. қумлик. Карвонлар қумда адашиб, саргардон бўлмайдилар. Мирмуҳсин, Мезмор. Бир йигит чироғи ўчирилган мотоциклини қуондай учириб, қум ичкарасига кириб кетди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 сфт. Қумга ўхшаш, майда. Қум шакар. ■ Жўрапошша бўйнидан қум марварид маржонини чиқарди-да, ипини шарт-шурт узиб, марваридларни кигизга тўкди. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҚУМ II: ранги қум ўчди (ёки оқарди) шв. айн. ранги қув ўчди қ. қув III. Света конвертни олиб очди, хатга кўз юритди-ю, ранги қум ўчиб кетди. В. Ғофуров, Вафодор. Келиннинг ранги қум оқариб кетган, дағ-дағ титрар эмиш. С. Аҳмад, Чўл бургути.

ҚУМАЛАМОҚ с. т. Умбалоқ ошиб йиқилмоқ; юмаламоқ, думаламоқ,

КУМАЛОҚ Қўйнинг, туянинг юмалоқ-юмалоқ тезаги. *Кишининг дўпписи тор келганда, кумалоқни «кака» ҳисоблаб қолар эмши!* А. Қодирий, Обид кетмон. *Қўнғизлар эса орқаларига қараб юриб, тезакдан ясаган кумалоқларини аллақаяёқча юмалатади.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Қўнғина халқларда фолбинлар суюк, қўйнинг кумалоғи ва бошқа нарсалар билан фол очган.* «Фан ва турмуш».

ҚУМАНЖИР Иссиқ мамлакатларда ўсадиган, этдор пояли, тўп-тўп тиканаклардан иборат баргли ўсимлик; кактус.

ҚУМЗОР Қум билан қопланган жой; қумлоқ. *Қумзорларни саксовулзорга айлантирмоқ.* ■ *Эргаш акам ҳам подасини тўп-лаб, қумзордан настроқда ва шамолнинг эсиш йўлидан панароқда бўлган рўд [дарё, анҳор] қирғоғига суриб туширди.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҚУМЛАМОҚ 1 Кир, доғ ёки зангни кетказиш учун қум билан ишқаламоқ; қум билан тозаламоқ. *Пиёлани қумлаб юймоқ.* ■ *Мулла Обид зўр кетмонни қумлаб, ғалтакни сувлаб, бостирмага киргизиб қўйишга мажбур бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Қумга чўкмоқ, ботмоқ, кўмилмоқ; қум билан қопланмоқ. *Қайиқ қумлаб қолди.*

3 Тупроққа қум аралаштирмоқ.

4 *қўчма с. т.* Сирка билан қопланмоқ. *Боши қумлаб кетибди.*

ҚУМЛИ 1 Ичида, таркибида қуми бор. *Қумли қоп. Қумли тупроқ.*

2 Қум билан қопланган, қумдан ташкил топган. *Қумли сахро.*

ҚУМЛИК Қум босган, қум билан қопланган кенглик. *Кичкина дарёлар Амуга етмасдан қумликларда ғойиб бўлади.* ■ *Икки меҳмон яна отга миниб, қумликка қараб кетишди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ер-суви тортиб олиниб, кимсасиз қумликларга бадарга этилган бечоралар хонликда тўлиб ётар эди.* С. Сийёев, Аваз.

ҚУМЛОҚ 1 Қум босган, қум билан қопланган жой; қумлик. *Қумлоққа ботмоқ.* ■ *Ҳаводан ёғаётган қум бир нафасда ерни қумлоққа айлантирди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Ажабо, ҳеч гийё кўрмаган Қумлоқларда гул этишибди.* Э. Раҳим.

2 Қум аралашган, қуми бор; қумли. *Қумлоқ тупроқлар қовушмайди, балки намлигида чочилиб туради.* М. Баҳодиров, Тупроқшуносликдан амалий машғулотлар. *Зеро,*

у тупроқ танламайди, тошлоқ, қумлоқ ерларда ҳам ўсаверади. «Фан ва турмуш».

ҚУМОЙ Йиртқич қушлар туркумининг қарчиғайсимонлар оиласига мансуб, ўлим-тиклар билан овқатланадиган йирик қуш. *Одатда, қумой, тасқара ва жўрчи каби қушларга ўлжа ҳар доим ҳам насиб этавермайди.* «Фан ва турмуш».

ҚУМОШ [*а. قماش* – газлама, мато; бўз; эски лагта-путта] эск. Мато, газлама. *Ҳеч қандай уста ҳам тўқий олмайди Оламнинг мунчалик атлас-қумошин.* Ф. Фулом. *Жандамга кўҳан шоҳи қумошини алишмам..* Муқимий.

ҚУМОҚ Қум аралашиб, дондор бўлиб қолган; қумли. *Унинг ери қумоқ.* *Шунинг учун у доимо бир марта ҳайдалади.* Х. Олимжон, Танланган асарлар.

ҚУМОҚ-ҚУМОҚ Дурда боғлаб, дурда каби майда, юмалоқ доналарга ажралиб турадиган; дондор. *Қумоқ-қумоқ асал.* *Қумоқ-қумоқ тупроқ.* ■ *Тўқай ерларига бирикки йил шולי экамиз, шўрини роса ювиб ташлагач, кузда ағдариб ҳайдаттирамиз, кўкламда қарабсизки, тупроғи қумоқ-қумоқ бўлиб қолади.* С. Маҳқамов, Дала тонги.

ҚУМПИЁЗ Лолагуллилар оиласига мансуб, кўп йиллик пиёзли чўл ўсимлиги.

ҚУМРИ [*а. قمرى* – ғуррак, қумри] 1 Каптарлар туркумига мансуб, қафасда ҳам урчийдиган сайроқи қуш. *Тоғлар, бўстонлар тўлди Қумрию булбул билан.* «Кўшиқлар».

2 Қумри (хотин-қизлар исми).

ҚУМСАБЗИ Соябонгуллиларга мансуб, илдимеваси ейишли, кўп йиллик чўл ўсимлиги.

ҚУМСАҚИЧ, қумсағиз Мураккаб-гуллиларга мансуб, адир ва тоғларда ўсадиган кўп йиллик каучуқли ўсимлик.

ҚУМТОШ Қум зарраларининг ўзаро ёпишиб, бирикиб қотишидан ҳосил бўлган харсангсмон тоғ жинси. *Калтаминор усталари қаттиқ кулранг қумтошлардан ёргучоқлар..* ясаганлар. И. Жабборов, Кўҳна харобалар сири. *Бу туб қумтош устини шамол олиб келган қум қоплаб ётади.* П. Фуломов, Зарафшон этакларида.

ҚУМУРСҚА Майда чумоли; умуман, ҳар қандай чумоли. *Бир қумурсқа бир донна донни тортса, иккинчи қумурсқа орқадан итариб, унга ёрдам беради.* С. Айний, Қулар. *Баҳор ўзи бошқача фасл-да! Ерга офтоб тегиши*

билан қумурсқа инининг ёнида тупроқ уюми пайдо бўлади. А. Ҳамдам, Ҳамал кирди.

ҚУМУРСҚАДАЙ, -дек 1 Майда, чу- моллидай кичик. *Қумурсқадай майда қуртлар кун сайин буй чўза бошлади.* А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

2 Жуда кўп, ғужғон ўйнаган, қайнаган. *Қўчаларда одам қумурсқадай.*

ҚУМ-ҚУМ Ҳисобига етиб бўлмайдиган; сон-саноқсиз, беҳисоб.

ҚУМҒОН Чой қайнатиш учун кўпинча мисдан ясаладиган, ичи қалай билан оқар- тирилган, кўзача шаклидаги дастали ва қопқоқли идиш; катта чойдиш. *Мис қум- ғон.* ■ *Учоқнинг оғзида ўтга кўмилган қора қумғон вақирлаб қайнайди.* С. Анорбоев, Хотима. *Бўтабой қумғонга чой дамлаб олиб келди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҚУНДУЗ 1 Сувсарсимонлар оиласига мансуб, қимматбаҳо мўйнали сутэмизув- чилар туркуми. *Бу бехатар масканда бухоро бугуси, қундуз, қирғовул каби ҳайвонларни кўпайтириш кўзда тутилган.* «Фан ва тур- муш». *Ҳавода ўйнайди юлдуз, Дарёда ўйнай- ди қундуз.* «Маликаи айёр».

Қундуз қош ёки қоши қундуз Чиройли, ўсиқ қора қош. *Шаҳло кўзлар, ўсиқ жингала киприклар, қундуз қош ва қора холлар ва бошқа латофатлар ўзига писанд бўлмадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 с. т. Ёқага ёки телпак жиягига тутил- ган ўсиқ юнгли ҳар қандай мўйна. *Қундузи қалин бўрқ.* ■ *Лайлакқор уриб турар эди.* *Мунисхон ёқасининг қундузи билан бўйинини ўраб.. зинанинг охириги пиллапоясида тўхтаб қолди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

3 Қундуз (хотин-қизлар исми).

ҚУНДУЗИ Қундуз мўйнасидан тикил- ган. *Қундузи телпак.*

ҚУНИШМОҚ Совуқдан, касаллик ёки кўркувдан бўйинини ичига тортмоқ; жун- жимоқ, ғужанак бўлмоқ. *Оптоқ қор.. Қош қорайганда, юнун кийинган одамлар қуни- шиб, дилдирашиб, Бақақуруллоқ майдонида- ги чойхонага томон кела бошлади.* А. Қаҳ- қор, Қўшчинор чироқлари. *..шунчалик дев- қомат бўлишига қарамай.. мулзамликдан, ўзи айтгандек, «кичкина бола»дек бўлиб, қу- нишиб ўтирарди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Ҳа- сан сўфи ана шундай савол берилишини ол- диндан билиб, қунишиб ўтирарди.* М. Ис- моилий, Фарғона т. о.

ҚУНТ [а. قنوط – итоаткорлик; намозда тик туриш; ноумидлик, тушкунлик] Бирор ишни астойдил берилиб, сабр-тоқат билан бажариш иштиёқи; ҳафсала. *Қунт билан ўқимоқ. Қунт билан ўрганмоқ.* ■ *Кўзлари ёниб турган ёшгина дўхтир Энани эринмай, қунт билан текширди.* «Ёшлик». *Ёш ишчининг қунт ва ихлол билан изланиши, жўшқинлик билан олға интилиши ўз самарасини берди.* Газетадан.

Қунт қилмоқ Қунт билан муносабатда бўлмоқ. *Назокат, табиатан, бир нарсага киришса, астойдил қунт қиладиган.. ўргат- са, зеҳн қўйиб турадиган зийрак қиз эди.* Шуҳрат, Умр поғоналари. *Қунт қилса, бир амаллаб ўрганиб олади.* Ф. Мусажонов, Ҳим- мат.

ҚУНТЛИ Қунт билан ишлай оладиган, ҳафсалали, серҳафсала, тиришқоқ. *Қунтли ишқибоз одам.* ■ *Балки Машрабдаги ўзига хос хислатлар уни калавачи бўлишга даъват этгандир? Ахир у, биринчидан – саботли, иккинчидан – талантли, учинчидан – қунт- ли.* М. Жўра, Кўёшдан нур эмганлар.

ҚУНТСИЗ Қунти, ҳафсаласи йўқ; қунт, астойдиллик билан ишлай олмайдиган; беҳафсала.

ҚУП(ПА)-ҚУРУҚ 1 Мутлақо қуруқ, жуда қуруқ, қоқ қуруқ. *Қуппа-қуруқ утин.* *Қуз бўлса ҳам, кўчалар қуппа-қуруқ.* ■ *Ёздагидай қуп-қуруқ кўчаларнинг чанги гир- доб уриб, одамнинг кўзини очирмас.* Ҳ. Назир, Этьтиқод.

2 *қўча* Ҳеч нарса-сиз, ҳеч нарса-си йўқ, яп-яланғоч, шипшидам. *Қуппа-қуруқ уй.* *Қуппа-қуруқ дастурхон.* ■ *-Наҳотки қуп- па-қуруқ жой бўлса? – деди кимдир ваҳимали ингичка товуш билан.* А. Мухтор, Туғилиш.

3 *қўча* Қўлида, ёнида ҳеч нарса-си йўқ. *Қўлим қуп-қуруқ. Чўнғана қуп-қуруқ* ■ *[Муллаўрўзи:] Ундан сўнг айтинг, назрини дурустроққина қилиб берсин. Бу нима? Уч сафардан буён қуппа-қуруқ келади.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Мен икки қўлимни бур- нимга тиқиб, шаҳарга қуп-қуруқ кириб кел- дим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш ури- нишлари.

ҚУР 1 1 Иш-ҳаракатинг такрорланиш сонини билдиради; марта, дафъа, топқир. *Сен кетганингдан кейин бир-икки қур хўжа- йиннинг ошналари меҳмон бўлиб келишди.* Ф. Фулом, Шум бола. *[Фуломжон] Ҳовлини яна*

бир қур кўздан кечириб, настига тушиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Укам иморат қураётювди. бир қур хабар ҳам олмадингиз.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Давра; партия, гал (баъзи ўйинларда). *Майли, икки қур ўйнайман-да, кетаман.* С. Нурув, Майсаларни аёз урмайди.

3 Гуруҳ, давра. *Яғрин ташлаб, елвагай, мағрур, бепарво, Бир қур йигитлар келар, енгил худди пар.* Ф. Фулом. *Самадлар кириб ўтиргандан буён уч қур янги меҳмонлар келиб кетган.* Ф. Фулом, Ёдгор.

ҚУР II Товуқсимонлар туркумига мансуб, ўрмонда яшайдиган, ов қилинадиган қуш.

ҚУР III айн. **қурай.** *Чупонлар қур-ҳайт-лаб қўйни ҳайдаган.* «Алпомиш».

ҚУР IV тақл. с. Бақа, турна кабиларнинг сайрашига ўхшаш товушни билдиради. *..турналарнинг майин қур-қурлари осмон гумбазида ажиб акс садо беради.* «Ёшлик».

ҚУР V Давра; давра ўртасидаги жой, майдон. *Қураш қилиб енган, йиққанлар, Полвон бўлиб қурга чиққанлар.* Э. Раҳим.

Қур **тортмоқ** Давра қурмоқ, даврада бирга ўтирмоқ. *Нарида қур тортган икки йигитнинг гапларини чала-ярим эшитди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *Чилбир чулига, Ойна қулига томошабин тўлиб, растараста, даста-даста қур тортиб ўтирди.* «Алпомиш».

ҚУРАЙ унд. с. Қўйларни ҳайдаш ёки чақриш учун ишлатилади.

ҚУРАЙЛАБ «Қурай, қурай» деб. *Ярим кечада, ой кўтариладиган кейин, олдинмакетин ҳуштак чалиниб, қурай-қурайлашиб, Кўктеракка қараб кета бошладик.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУРАЛАЙ I Кийик ёки охуларнинг ёш боласи.

2 айн. **қуралай** кўз. *Меҳрибон кўзлари жигарга мойил, қуралай.* «Ёшлик».

Қуралай кўз Қуралайнинг кўзига ўхшаш кўзли. *Қуралай кўз, бодомқовоқ, сарв қомат.* С. Сиёев, Аваз.

ҚУРАМА I 1 Ҳар хил тус, кўринишда бўлган; турли хил, ҳар хил турдаги. [*Полвон*] *Махоркани бежаб ўраб, сал эшитиларли товуш билан қурама ашулаларни ғинғиллай бошлади.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Шаҳар аҳолиси қурама. Унда ҳар хил миллатларга мансуб кишилар — каннаралар, ҳиндлар,*

малайялар, тамиллар яшайди. 3. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. *Баширжон газетани очиб, парварда, шоколад, шўрданак ва қорамайиз аралаштирилган қурама ширинликлардан битта парвардани олиб, оғзига солди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 айн. **қуроқ** I 2. *Қурама тушакда чўзилиб ётганича, жажжжи қўлчаларини унга чўзарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *У қурама кийимдаги кишига норози кўзи билан қарарди.* В. Фофуров, Вафодор.

ҚУРАМА II Ўзбек халқи таркибига кирган этник гуруҳлардан бири: Ўзбекистоннинг Чирчиқ ва Оҳангарон водийларида яшовчи ўзбек элати; шу элатга мансуб шахс ёки нарсаси. *Қурама аёли. Ўзбек тилининг қурама шеvasи.*

ҚУРАМОҚ Турли қисм ёки унсурларни бир-бирига уламоқ, бириктирмоқ; улаб, қўшиб, бирор нарсаси ҳосил қилмоқ. *Қурна қурамоқ. ■ Почамур вафот қилди. Дўстлари йиғлаб-йиғлаб, уни ювдилар. Кафанга пули йўқ. Кўкжор эсладиган халталарни йиғиб-қураб, кафан тикдилар.* Фитрат, Қиёмат.

ҚУРБ [a. قرب — қариндошлик; яқинлик; қўшни(чи)лик] Жисмоний, моддий, маънавий имконият; куч, қувват. *Эй худо, учиб юрган паррандача қурб, манзилат бермас экансан, нима учун хотин-қизларни яратдинг?* Ҳамза, Паранжи сирлари. *Фақирда қурб бўлса-ю, қани энди, сендан қочиб қутулса!* Ф. Ҳотамов, Қон ва сут.

Қурби етади (ёки келади) Куч-қуввати етади; жисмоний, моддий, маънавий имконияти бор (етади). *..ҳамиша писанд қилмай очиб-ёнадиган бу эшик тутқичини ушлашга энди қурби етмаётганини сезди.* А. Кучимов, Ҳалқа. *Ёш эдим, дадам раҳматлининг бундан яхшироққа сизир сотиб олишга қурби етмаслигини қаёқдан билай?* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ҚУРБАҚА Сувда ва қуруқликда яшовчи думсиз жониворлар туркумининг бир тури; оёқлари сақраб юриш учун мослашган. *Қурбақанинг сайраши. ■ Фарида қурбақа сузиш қилиб, қирғоққа қараб борар экан, сув пуржаб қулиди.* П. Қодирров, Уч илдиш.

Қурбақа(нинг) салласи қ. салла.

ҚУРБОН [a. قربان — қурбонлик; қурбон бериш, фидо қилиш] 1 дин. *Худо йўлида қурбонликка сўйилган ёки сўйилдиган жонлик. Қурбон сўйиш.*

Қурбон ойи айн. зулҳижжа. Қурбон ҳайити қ. ҳайит 1.

2 *кўчма* Бирор эзгу иш, эзгу мақсад йўлида ёки севикли кимса, нарса ва ш.к. учун курашда ҳалок бўлган, жон фидо қилган киши. *Озодлик қурбони. Уруш қурбони. Ишқ-муҳаббат қурбони.* ■ ..ер кур-расининг кўп қитъаларида бомбалар портлар, минглаб қурбонлар кўксига қон оқарди. С. Аҳмад, Уфқ.

3 *кўчма* Табиий офат, фалокат, кўнгилсиз ҳодиса, кимсаларнинг қилмиши, манфаати ва ш.к. туфайли ҳалок бўлган ёки катта зарар кўрган, қаттиқ азият чеккан киши. Ёнғин қурбони. Зилзила қурбонлари. Жаҳолат қурбони. Урф-одатлар қурбони. ■ Фарида Зокирни гуноҳсиз бир қурбон деб билиб, қаттиқ ачинди. П. Қодиров, Уч илдиз. [Ғуломжон:] Бўлиб ўтган мана шу гапларнинг ўзи тўхматчилар қурбони бўлиб турганимни исбот қилишга етиб ортади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Қурбон бермоқ Кишиси (кишилари) қурбон бўлмоқ; катта зарар, талафот кўрмоқ. *Талай урушлар кўрдик, талай қурбонлар бердик. Гувоҳ — сочларда оқу манглайда ажинимиз.* Ғ. Ғулом. *Бепарво бўлмангиз, қўлдан кетмасин Сонсиз қурбон бериб қозонилган бахт.* «Шарқ юлдузи». **Қурбон бўлмоқ 1)** бирор сабаб туфайли, унинг йўлида ҳаётдан кўз юммоқ, ўлмоқ. *Халқ жиноятчи бўлиши мумкин эмас, қурбон бўлиши мумкин.* Газетадан; **2) айн. қурбони бўлмоқ 2.** *Бир навжувон эрди ўзи хиромон, Ҳар ким кўрса, бўлур ҳуснига қурбон.* «Гулшанбоғ». **Қурбони бўлмоқ 1) айн. қурбон бўлмоқ 1.** *У бошқа катта жиноятларнинг қурбони бўлиб кетяпти-ку!* А. Мухтор, Кумуш тола; **2) жонини фидо қилмоқ, садағаси кетмоқ. *Яхшининг қурбони бўл, Ёмонни калтаклаб ур. Мақол.* ■ *Аравадан нари анжир пишибди, Ўн тўрт яшар қизга ишқим тушибди. Ўн тўрт яшар қизнинг қурбони бўлсанг, Ўн тўрт тилло бериб қўйингга олсанг.* «Кўшиқлар».**

4 Қурбон (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҚУРБОНЛИК дин. **1** Худого яқинлашиш, унинг раҳм-шафқатига эришиш учун худо йўлига жонлиқ сўйиш; шу жонлиқнинг ўзи. *Қурбонликка атаб сўйган ҳайвон терисини сотган кишининг қилган қурбонлиги қабул бўлмайди.* «Фан ва турмуш».

2 Қурбон ҳайити кунларида худо йўлига жонлиқ сўйиб, кишиларга бериладиган зиёфат. *Эшон кўй сўйиб, қурбонлик қилди, кўп одамлар келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРГУР айн. қурғур.

ҚУРДОШ 1 Ёши тенг бўлган; тенгдош, тенгқур. *Қурдошларим орасида, ўз жанговар оиламда эканимни гўё ҳозиргина ҳис этиб, ногоҳ кучга тўлгандай бўлдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Юртимиз тинч, ободон, тўйинчилик баҳузур, Қурдошлар гурунгида биз ҳам соҳибнафасмиз.* Ғ. Ғулом.

2 Қурдош (эркаклар исми).

ҚУРДУМ: қурдум дарё фольк. Тубсиз, ютоқи дарё; денгиз. *Ҳой, ҳовоқни қуритдине-ку, қурдум дарёмисан!* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚУРЕЙ айн. қурай.

ҚУРЕЙЛАМОҚ айн. қурайламоқ. *Осмонни заминда қайчига ўхшаб турна қарвони, қўй ҳайдаган чўпондек, қурейлаб ўтяпти.* С. Аҳмад, Уфқ. *Жануб томонга учиб, тепадан дод солиб ўтаётган турналарнинг қурейлаши осмонни тўлдирган.* М. Осим, Карвон йулларида.

ҚУРИЛДОҚ, қурулдоқ Қуриллайдиган, қуриллаб сайрайдиган (бақа ҳақида).

ҚУРИЛИШ 1 Қурилмоқ фл. ҳар. н. Бу биринчи навбатда қурилиши керак бўлган ўн икки уйни мўлжалдан бурунроқ битказишга имкон берди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари.

2 Қуриш, бино этиш ишлари. *Уй-жой қурилиши. Қурилиш бошиғи.* ■ *Канал қурилиши штаби полвонлардан учта катта бригада тузишга қарор қилди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Уруш чиқиши билан қурилиш бир ой чамаси тўхтаб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Қуриш ишлари олиб борилаётган жой, қурилаётган объект. *Қурилишда ишламоқ.* ■ *У кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади, ўз лойиҳасининг бажарилишини текшираётган архитектор каби синчиклаб қарайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРИЛЛАМОҚ 1 «Қур-қур» товуш чиқармоқ, «қур-қур» товуш чиқариб сайрамоқ. *Ироқ-ироқлардан бақаларнинг қуриллаши, чўпон итларининг улиши эшитилади.* С. Зуннунова, Янги директор.

2 «Қулдур-қулдур» овоз чиқармоқ; қулдурламоқ, қулқулламоқ. *Ичкари қоронғи, говур. Одам кўп. Қаердадир чақалоқ инга-*

ламоқда. Қаердадир чилим қуриллайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУРИЛМА Бирор мақсад учун хизмат қиладиган техник мослама ёки иншоот; установка. *Иситиш қурилмаси. Электрон қурилма.*

ҚУРИЛМОҚ Қурмоқ фл. мажҳ. н. Бино ўтган йили қурилган. Қишлоқда янги йўл қурилмоқда. *Уйга эшик, деразалар қурилди.*

■ Бу хонадоннинг оиҳонаси бўлмагани учун бўлса керак, ҳалиги айвоннинг бир бурчагига ўчоқ қурилган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Янтоқ ғарамни ёнига қурилган дошқозон олдида.. бир хотин буларни кўриб, ўрнидан турди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҚУРИМОҚ 1 Хўл, намликлдан холи бўлмоқ, қуруқ ҳолга келмоқ (қ. қуруқ 1). Хўл бўлган кийимлари офтобда тез қуриди. Ар-ралаб, ёриб, тахлаб қўйилган ўтинлар яхши қуриди. ■ Гуломжонлар.. офтобда қуриб, тахта оралари катта очилиб қолган бир табақали эшикни тақиллатишди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Инга чизилган жамбиллар қуриб, қовжираб қолган эди. С. Зуннунова, Олов. Қўлтиғидан қоғозга ўралган, қуриб толқонланган носини олиб, тил остига отди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Суви тугамоқ (сув объектлари ҳақида). Орол денгизи қуриб бормоқда. Яхши сўздан мой эрийди, Ёмон сўздан сой қурийдми. Мақол. ■ Ёзда чашма қуриб кетди.. «Гулнорпар». ■

3 айн. қуруқшамоқ. Оғзи қуримоқ. ■ Гапирай деса, оғзи очилмайди, лаблари қуриб, бир-бирига ёпишиб қолгандай. «Шарқ юлдузи». Оғриб қолди унинг нозик беллари, Ҳофизларнинг қуриб қолди тиллари. «Маликаи айёр».

4 Ривожланиш, кўкаришдан тўхтамоқ; зид. кўкармоқ. Экилган кўчатларнинг баъзилари қуриятми. Қуриган гул. Майсалар сувсизликдан қуриди. Яшин урган сада қурий бошлади. Чинор чиримас, арча қуримас. Мақол. ■ [Йўлчи] Экинни қуриб қақраган камбағал дехқонларга дўқ қилиб, ғалва кўтаришдан нафратланар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. ..кўчани кесиб ўтган кичкина ариқ лабидаги ярни қуриган катта тол панасига ўзини олди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

5 Бутунлай тугамоқ, йўқ бўлмоқ; битмоқ. Мушукка қанот битса, сичқон зоти қурийдми. Мақол. ■ Лутфуланинг кулбаси қуриб, қўлга илинадиган ҳеч нарса қолмади. Мирмуҳсин, Фурбатгади одам. Агар қишлоқда орияти бутун эркакнинг уруғи қуриб кетган бўлса, мана, ўзим гаплашаман сен билан. Н. Норқобилов, Тўқнашув.

Ёстиғи қуримоқ Бирор ҳодиса, сабаб туфайли ҳаётдан кўз юммоқ; ўлмоқ (одатда, купчиликка келган ўлимга нисбатан қўлланади). *Шундоқ ҳам кўп одамларнинг ёстиғи қуриди. «Ёшлик».* Илиғи қуримоқ айн. илиғи пучаймоқ қ. илик. **Ичи қуримоқ** Бирор нарсанинг бўлишини, унга эришишни, билишни жуда-жуда истамоқ, уни сабрсизлик билан кутмоқ. *Лекин ўзининг ичи қуриб, ёш боладай қувонгиси, қувониб, бутун Далварзинтепага овоза қилгиси келар эди. М. Мансуров, Ёмби. Ичим қуримас, айтарман кимлигини. Мирқомига алоқадор гап бу. М. Мансуров, Ёмби. Шўри қуриди қ. шўр. Қуриб қолибдими (ёки қолганми)? қуриб кетибдими (ёки кетганми)?* Бошқаси йўқми, топилмайдими, топилмай қолдими? [Хотин:] *Худо кўтарсин сен мегажинни! Иккита болам бор! Бўйдоқ йигит қуриб кетганмиди? А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. Отам билан онамнинг ризоликлари учун шундан бошқа сабаб қуриб қолганига нима дейишимни ҳам билмайман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қурсин ёки қуриб кетсин қарғ. Ўлсин, йўқ бўлсин. Мена тенгжур бўлмамайсан, Кўнелигинанг қуриб кетсин. Пулкан. Қуриб кетгур шу ўтиннинг тутуни бирар аччиқ эканки! А. Қаҳҳор, Асрор бобо.*

ҚУРИТИЛМОҚ Қуритмоқ фл. мажҳ. н. Қуритилган пахта. ■ [Темир:] Уларни [душманларни] биз енгдик, бироқ уларнинг илдизлари ҳали батамом қуритилган эмас! Н. Сафаров, Танланган асарлар.

ҚУРИТКИЧ Қуритадиган, намини қочирадиган қурилма, асбоб, аппарат; сушилка. Пахта қуриткичлари. Автоматик қуриткич шкафлар.

ҚУРИТМОҚ Қуримоқ фл. орт. н. Кир қуритмоқ. Саратон қуёши адирлардаги ўтўланларни қурипти. ■ [Бектемир] Гулхани авжлантириб, кийимларини қурипти. Ойбек, Қуёш қораймас. Мўғуллар барқашни қурипти, боғ ичига кириб кетишди. М. Осим, Ўтрор. Андижон зилзиласи.. Катта ариқнинг

сувини қуритди. М. Исмоиллий, Фарғона т. о. «Наво»нинг сеҳрли савти Отабекнинг кўз ёшларини қуритди—да, бир енгиллик бағишлади. А. Қодирий, Ўттан кунлар.

Босган (ёки кўнган) ерини қуритмоқ Борган ерида ҳеч нарса қолдирмай йўқ қилмоқ, еб-ичиб, талаб битирмоқ. Бундан буён боғимга қадам қўйманг, сиз бойўғлидан ҳам баттар нарсасиз! Кўнган ерингизни қуритасиз! Мирмуҳсин, Чиниқиш. **Қадамини қуритмоқ (ёки қирқмоқ)** Қайтиб келмайдиган, қадам босмайдиган қилиб юбормоқ, йўқотмоқ. —Тожибойни ишга солдим. У сенинг ўчингни олишга киришди — худо хоҳласа, бу ердан муаллимнинг қадамини қуритади, — деди вақти хуш Олахўжа махсум. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚУРИШ I Қурмоқ фл. ҳар. н. Уй қуриш. Режа қуриш. Сухбат қуриш. Мақсадимиз — адолатли жамият қуриш.

ҚУРИШ II Қуримоқ фл. ҳар. н. Эру хотиннинг уриши — дока рўмоннинг қуриши. Мақол.

ҚУРМА тар. Деҳқонлардан олинган ҳар хил ғайриқонуний олиқ-солиқ, ўлпон. Албатта.. пора, қурма, жузья, муҳрона деган турли-туман жабрли солиқлардан тўплайдилар. Ҳамза, Танланган асарлар.

ҚУРМАГУР қ. қурмагур.

ҚУРМАКОРЛИК кам қўл. Қуриш ишлари; бино қилиш, бинокорлик. [Раис Уктамга:] Ҳосинни даладан йигиб олайлик. Кейин қаттиқ киришамиз. Лекин сен қурмакорликни жуда яхши кўрар экансан. Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚУРМАГУР Ўлмагур, тушмагур, бор бўлгур, барака топкур (енгил койиш). Қурмагур, яхши йигит. Ёш тракторчи бўлса ҳам, иши пишиқ, жонкуяр универсалчи. Н. Сафаров, Халича Аҳорова. Курса, «элич» қурмагур касалхона дарвозасидан чиқиб кетяпти. М. М. Дўст, Лолазор.

ҚУРМОҚ 1 Қурилма, қурилиш иншооти бунёд этмоқ, ясамоқ. Уй қурмоқ. Қаср қурмоқ. Шийпон қурмоқ. Тўғон қурмоқ. Канал қурмоқ. Сарой қуриб, шаҳар бузма. Мақол. ■ Ёру дўстлар билан ҳашарлашиб, бинойидай маскан қуриб олдим. М. М. Дўст, Лолазор.

Ин (ёки уя) қурмоқ 1) ўзига яшаш жойи, макон ясамоқ, тайёрламоқ (ёввойи ҳайвон, парранда, ҳашаротлар ҳақида); 2) макон

тутмоқ, жойлашмоқ, тўпланмоқ (ўғри, босқинчи, ғаламис ва ш.к. ҳақида). Унинг ҳаромнамалари ҳали кўп маҳкамаларда ин қурганлар. Ойбек, Навоий.

2 Ўрнатмоқ. Тандир қурмоқ. Уйга эшик қурмоқ. ■ Сатторқул аканг уйини янги турмуш қилди; оқлатди, дарчанинг ўрнига дераза қурди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Бир ердан ўчоқ қилиб, ошпалов қилмоқчи бўлиб, қозонни қурди. «Нурали».

3 Ташкил этмоқ, барпо қилмоқ, тузмоқ. Янги давлат қурмоқ. Янги жамият қурмоқ.

Турмуш (ёки оила) қурмоқ Уйланиб, турмушга чиқиб, ўзаро оила тузмоқ. Севишиб, ўлдим-толдим деб турмуш қурганларни кўряпмиз, кунора уйда жанжал.. Т. Ашуоров, Оқ от. Ойим билан дадам синфдош бўлганлар. Севишиб оила қурганларини эс-лашади. «Ёшлик».

4 Ташкиллаштирмоқ. Ширин сухбат қуриб қаймоқлашайлик.. Ҳабибий. Ҳарқалай, Журавой билан гурунғ қуриб, тонг оттирайд деди-ку. С. Аҳмад, Юлдуз. Зериксангиз, шоҳона зиёфатлар қуринг, базмлар ясанг, ихтиёр сизда. Ойбек, Улуғ йўл. Бадиуззамон бекларини, ишбилармон йигитларини йигиб, жангга ҳозирлашни тўғрисида кенгаш қурди. Ойбек, Навоий.

ҚУРОВ Яйловдаги йилқилар учун қурилган ёзлик отхона.

ҚУРОЛ 1 Ҳарбий яроғ, аслаҳа; жанг, уруш асбоби. Отув қуроллари (миттиқ, тўп, пистолет ва ш.к.). Совуқ қурооллар (қилич, ханжар, пичоқ ва ш.к.). Қуроли йўқ жанг қилмас. Мақол. ■ Полковник унинг пулемётини кўздан кечиргач, кулумсираб: —Қуролни яхши асрар экансиз, — деди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Улар капитаннинг командаси билан тепадаги самолётга барча қурооллардан бирданига, баб-баравар ўқ уздилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор ишда фойдаланиладиган, хизмат қиладиган ҳар қандай асбоб, мослама, қурилма, механизм, машина ва ш.к. Ёзув қурооллари. Уқув қурооллари. Иш қурулинг соз бўлса, машаққатинг оз бўлар. Мақол. ■ Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қурооллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган ҳар

қандай восита; дастак, омил. *Тил кишиларнинг алоқа қуролидир.* ■ *Зеро, ошкоралик жамиятимиз қонунларини бузаётган кимсаларга қарши қудратли қурол экан, бу ҳақда очиқчасига фикр юритишга жазм этдик.* Газетадан.

ҚУРОЛБАРДОР 1 Ўрта асрларда лашкарбошининг ёки ришарнинг қуролларини кўтариб юривчи жангчи; умуман, қурол кўтарган, қуролланган жангчи.

2 *кўчма салб.* Ўз фикри, ақидаси бўлмаган, ўзгаларнинг фикрини, ақидасини кўтариб юривчи ва уни тарғиб қилувчи мадждо. *Имперализмнинг қуролбардорлари. Террорчиликнинг ғоявий қуролбардорлари.*

ҚУРОЛДОШ Бир жанговар қисмда, бир сафда хизмат қилган ёки хизмат қиладиган кишиларнинг бири (бошқаларига нисбатан). *Қуролдош дўстлар. Қуролдошлар учрашуви.* ■ *Зебохоннинг қуролдошлари уни мохир мерган сифатида ҳам билишарди.* Ҳ. Умаров, Хуш кўрдик, Зебохон. *Сафарали қуролдош дўсти Расулжон билан жанг майдонида жон аямас дўст тутинган.* Н. Фозилов, Дийдор. .. *Чунки разведкага чиққанингда, қуролдошингга тўлиқ ишонишинг даркор.* Газетадан.

ҚУРОЛЛАНМОҚ 1 Жанг, уруш қуролига эга бўлмоқ; уни тутган, ундан фойдаланадиган ҳолатда бўлмоқ. *Душман ўта айёр ва яхши қуролланган.* «Шарқ колдузи». *Қуролланган етти партизан оғир қадамлар ташлаб, хилват ва сўқмоқ йўллардан юриб, Мостовойнинг отрядига бормоқда.* А. Раҳмат, Соқов бола. *Танклар, самолётлар, турли қуроллар билан тиш-тирноғигача қуролланган душман ҳадеб Москвага интилар эди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Иш қуроли, воситалари билан таъминланмоқ. *Матқовел билан яна бир киши нариқанда замбил, кетмон, болға билан қуролланиб, тош-шағал таширди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қуролланмаган кўз билан кузатганда, юлдузларнинг бир-бирига нисбатан ўринлари ўзгармай қола беради.* «Астрономия».

3 *кўчма* Бирор мақсадга эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган воситаларни эгалламоқ, билиб олмоқ, ўрганмоқ. *Илғор ғоялар билан қуролланмоқ.*

ҚУРОЛАНТИРМОҚ Қуролланмоқ фл. орт. н. *Армияни қуроллантирмоқ. Қишлоқ хўжалигини энг янги техника билан қу-*

роллантирмоқ. ■ *Халқ ўртасидан йигитлар тўплаб олсак ва бу кишиларни яроғ билан қуроллантирсак.* С. Аҳмад, Оқтадар.

ҚУРОЛЛИ 1 Уруш, жанг қурол-яроғлари билан таъминланган; қурол тутган, таққан, кўтарган; қуролланган. *Қуролли киши. Қуролли отликлар.* ■ *Оқ ўтовни қуролли соқчилар қўриқлаб турардилар.* М. Осим, Карвон йўлларида.

Қуролли кучлар Ҳарбий ҳаракатлар (хужум ёки мудофаа) олиб бориш ҳамда давлат хавфсизлигини сақлаш мақсадида давлат томонидан таъминланувчи қуролланган кишиларнинг уюшган бирлашмаси; ҳарбий қисмлар, армия.

2 Қурол кучи билан амалга оширилган ёки ошириладиган. *Қуролли қўзғолон. Қуролли тўқнашувлар.*

ҚУРОЛСИЗ Қуролланмаган, қуроли йўқ. *Хон қуролсиз халқнинг қонини тўкиб, зўрлик билан исёни бостирди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРОЛСИЗЛАНМОҚ 1 Қуролни ташламоқ.

2 Қуролли кучларнинг қурол-яроғларини чекламоқ, уруш олиб бориш воситаларини қисман ёки батамом йўқотмоқ.

ҚУРОЛСОЗ Қурол-яроғ ясовчи уста, хунарманд. *Темирчию қуролсозларнинг ўғилу набиралари ҳам шу касбни давом эттирганлар.* М. Сатторов, Ўзбек удумлари.

ҚУРОЛХОНА Ҳарбий қурол-аслаҳа ва шунга алоқадор нарсалар сақланадиган бино, ҳарбий омбор; қўрхона, арсенал.

ҚУРОЛ-ЯРОҒ Қурол ва яроғ; қурол ва аслаҳалар. *..Бутабойни қурол-яроғ уйиб ташланган бир ҳужрага олиб киришди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Қурол-яроғ, ўқ-дориларни олганимиздан кейин, командир батальонни сафага тизиб, кўздан кечирди.* А. Убайдуллаев, Қонли издан.

ҚУРОҚ 1 *от* Улаб-қураб, бирор нарсаси ҳосил қилиш учун яроқли мато парчаси. *Бир қатор атторлар эски қоп, яғир шолча, йиртиқ бўз парчаларидан, қизил, оқ, кўк, яшил лахтақ қуроқлардан турли-туман соябонлар ясаб, молларини бевосита ернинг ўзига уйиб қўйибдилар.* Ф. Фулом, Шум бола. *Уртага новча қизикчи чиқади. Чопони қизил, кўк, яшил, сариқ қуроқ латталардан ямалган.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

2 *сфт.* Шундай қуроқларни бириктириб тикиб ҳосил қилинган. *Қуроқ дастурхон.*

Қуроқ ёстиқ. ■ Раис пешонасидаги оқиб тушайтган терни артиб, қуроқ билан бепатилган ёстиққа ёнбошлаб, юзини шабадага бурди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Қирларда қорнинг чоки сўқилган, ҳамма ёқ ола-була қуроқ кўрпага ўхшайди. Ш. Ғуломов, Инсон қўли гул. Усти-боши юнунди роса, Бор бегази бир қуроқ чопон. Х. Пулат.

3 сф. кўча Майда бўлақлардан иборат, бўлтак-сўлтак, лахтак-лухтак, парча-пурча. Қуроқ ерлар. ■ Қўлдан қуроқ ҳам қолдирмабсиз, ота. Ободлик кишининг меҳрини тортиб, ўзига сеҳрлаб қўяди. А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҚУРОҚ II Қиёқнинг қуруқликда ўсадиган бир тури. Қўлдан қуроқ еб тўйган, Елини сўтдан қаптайган Анави чексиз сизирлар Овул ёққа йўл олган. Ф. Ғулом.

ҚУРОҚ III Катта варрак. Қуроқ ясамоқ. Қуроқ учирмоқ.

ҚУРОҚЗОР Нуқул қуроқ ўт билан қопланган ер, жой, майдон. Тонг олдидан позицияга чиқиб, йўл четидаги қуроқзорга занжир-занжир бўлиб таралдик. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚУРО [ا. قرءاءة — «қори» с. кўпл.] Қори; қорилар. Илгарилари ундан юз ўсирган қорию қурролар яна уни ўз сафларига оладилар. С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҚУРСОҚ I Ошқозон, қорин. Қурсоғи оч. Қурсоғи тўйди. ■ Уруш ҳамманинг тинкасини қуритган, қурсоғини бўшатган бўлса, уларнинг [бойларнинг] бошидан зар сочиб, қурсоқларини яна қаппайтирган. Ойбек, Танланган асарлар. -Нафс қурсин.. Сиз ақллилик қилган экансиз, мулла Мухсин, — дейди қурсоғини ишқалаб, — чоғи, қовуннинг тарраси ушлади мени. А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Ич, бачадон. Инсон она қурсоғидаёқ авлод-аждодига хос бўлган бағритошлик ва жоҳилликни ҳам олади. Н. Қобил, Буғдой пишиғига етмаганлар. Она қурсоғидаги боланинг шаклу шамойили ўзгариб, қирқ кунда инсон қиёфасига кира бошлайди. Газетадан.

ҚУРТ I I Узун танасини эгиб-ёзиб ёки жуда кўп оёқлари воситасида судралиб юрадиган умуртқасиз майда жонивор. Қўқ қурт.

2 Баъзи ҳашаротлар, майда организмлар номи таркибига киради, мас., шиллиқ қурт, эшак қурт.

3 Баъзи ҳашаротларнинг тухумидан юзага келадиган ғумбак. Олма қурти. Қусак қурти. ■ Майиз билан ўрикни бироз қурт еган бўлса ҳам, пок-покиза уриб кетишибди, азаматлар. Ҳамза, Бой ила хизматчи.

4 Асосан, тут барги билан боқиладиган, етилиб, пилла ўрайдиган шундай ғумбак. Қурт боқмоқ. Қурт тутмоқ. ■ Утган йил баҳорда қуртга барг кесгани тутга чиқдим. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Миясига қурт тушмоқ Мияси айнимоқ. Лекин буларнинг юзтасини қўшиб боғласанг, битта саржин бўлмайди. Шунчаки қўғирчоқлар, димоғи шишган пистафуруш билан миясига қурт тушган ғўзафуруш чол.. М. М. Дўст, Лолазор. **Товонига** (ёки оёғига, пайтавасига) қурт тушмоқ Безовта бўлиб, бирор нарса ҳаракатига тушмоқ. Ўзлари йўл излаб, товонларига қурт тушиб қолсин. Улар ҳали Ортиқнинг совунига кир ювишмабди. М. Мансуров, Ёмби.

ҚУРТ II с.т. айн. қурут. Жавҳар ҳам ҳар кирганда қуртми, бир дона шоколадми ташлаб кетишни унутмасди ҳеч. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҚУРТАВА, қуртоба шв. Қурут ёки сузмани қайнаган сувда эзиб тайёрланган, айрондан қуюқ парҳез овқат. [Моҳира буви:] Ҳой, болам Қўчқоржон, болохонага чиқиб, бир коса қурт олиб туш. Бетобга жиндай сариёғ солиб, қуртава қилиб берай. О. Ёкубов, Эр бошига иш тушса.

ҚУРТДАЙ, -дек I Қурт с. нинг ўхшатиш шакли; қурт каби. Миясини эса ҳасад туйғуси қуртдек кемирмоқда эди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.

2 Нақд ҳолда, нақдгина қилиб. «Сирингни очаман» десам, уч тангани қуртдай санаб беради боёқиш. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ҚУРТЛАМОҚ Қурт босмоқ, қурт тушмоқ, танасида ёки ичида қурт пайдо бўлмоқ. Олма қуртлаб кетибди. Сув қуртлаб кетибди. Қуртлаган ғўшт. ■ Патнисда арпа ундан ётилган сополдай нон, бир кафт қуртлаган туршак. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРТЛИ I Қурт босган, қуртлаган. Қуртли сув.

2 Ичида қурт жойлашган, ичида қурт боқилаётган. Қуртли олма. Қуртли қутича. Қуртли сават. Қуртли хона.

КУРТЛОҚИ *шв.* Қурт босган, қурт тушган, қуртлаган. *Қуртлоқи гўшт. Қуртлоқи сув.* ■ *Ифлос патнисларда «пуф деса, Бухорога учадиган» тахир чапчан нон, қуртлоқи туршак, жийда.. тортилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

КУРТХОНА Ипак қурти боқиладиган, пилла етиштириладиган хона, уй ёки махсус бино. *Қуртларнинг тез ва яхши ўсиши учун.. қуртхона ҳавоси иссиқлигининг доим нормал бўлишини кузатиб туриш зарур.* А. Абдуазимов, Йиллар достони.

КУРТЧИ *с.т.* 1 Ипак қурти боқиб, парвариш қилиб, пилла етиштирувчи, қурт боқувчи; пиллачи. *Донгдор қуртчи.*

2 *айн. қурутчи.*

КУРТЧИЛИК 1 Қуртчи иши, касби.

2 Қишлоқ хўжалигининг қурт боқиш, пилла етиштириш иши билан шуғулланувчи соҳаси; пиллачилик.

КУРТ-ҚУМУРСҚА Турли майда ҳашаротлар, қурт ва қумурскалар. *Аҳволимни сўрмадинг, Оқламадинг танамни, Қурт-қумурсқа талайди Эртадан кеч мевамни.* 3. Диёр. *Косилка ортидан изма-из чуғурлашиб қалдирғочлар эргашар, улар уни бузилган қурт-қумурсқа ва юзага чиқиб қолган чигирткаларни овлашарди.* С. Анорбоев, Оқсой.

КУРУВЧИ 1 **Қурмоқ** фл. сфдш. *Қурувчи бригадавр.*

2 Қурилишда, бинокорликда ишловчи ишчи, мутахассис; бинокор. *У[Элмурод] кун сайин неча марта қурилиш атрофини айланади. Қурувчилар билан сўзлашади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 *қўчма* Ҳаёт, тузум, давлат, жамият ва ш.к. ни барпо этувчи, яратувчи шахс. *Ватан кутар, ахло ўқиш — бизнинг бурчимиз, Улуғ ишда ҳиссамиз бор — ёш қурувчимиз.* И. Муслим.

КУРУЛТОЙ 1 *тар.* Туркий халқлар ва мўғул халқида қадимдан мавжуд бўлган турли ҳарбий кенгашлар ва мажлисларнинг умумий номи.

2 Ўзбекистонда ҳозир: бирор соҳа вакиллари иштирокидаги республика миқёсида ўтказиладиган катта йиғилиш. *Пахтакорлар қурултойи. Хотин-қизлар қурултойи.*

3 *эск. айн. съезд.* *Биз бугун партиямизнинг [Ўз ХДП нинг] IV қурултойига йиғилдик.* Газетадан.

ҚУРУМ I Асосан, углероддан ташкил топган, углеводород (бензол, керосин, нафталин ва баъзи табиий газлар)нинг чала ёниши ёки термик парчаланиши натижасида ҳосил бўладиган қора рангли қаттиқ маҳсулот. *Мен, ўзи тор ва шилларини қурум босган кичкина бир меҳмонхонага кўчиб чиқдим.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚУРУМ II Тоғларнинг ёнбағирлари, ясси тепаликлар ва дарёлар ўзанларидаги яланг тош уюмлари ва сочилмалари.

ҚУРУМЛИ Қурум билан қопланган, тўлган; қурум босган.

ҚУРУМСОҚ Сарф-харажатдан, чиқимдан қочадиган; зикна, хасис. *Қурумсоқ одам.* ■ *Хасис, қурумсоқ, инсофсиз бойлар ва уларнинг фикрдошлари бўлган кишилар ҳолимиздан хабар олмас эдилар.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. - *Бахтимга қурумсоқ кампир йўқ экан, — деб қувониб гапирди кетди Салтанбу.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРУМСОҚЛИК Ўта зикналик, хасислик. *Одамларнинг айтишларига қараганда, Абдулазиз азбаройи қурумсоқлигидан яхши еб, яхши ичишга, тузукроқ кийинишга пулини кўзи қиймас эмиш.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРУТ Сузamani ёнғоқдек-ёнғоқдек юмалоқлаб, 2–3 кун офтобга қўйиб қурииб тайёрланадиган маҳсулот. *Сузма қурут.* ■ *Шу кеча унга бошпана бериб, нон, тутмайиз, қурут айрон билан меҳмон қилдилар.* С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

ҚУРУТЧИ *с.т.* Қурут тайёрловчи, қурут сотувчи.

ҚУРУШИҚ Қурушган, бурушган, бурушиқ. *Ўелининг.. кичик қурушиқ юзига кун сайин қўшилган ажинлар ҳасрат, изтиробларини кўрсатар эди.* Ойбек, Нур қидириб.

ҚУРУШМОҚ Қуриб бужмаймоқ, қовжирамоқ. *Қурушган олма. Лабим қурушиб кетяпти.* ■ *Жағи қурушган, оғзи бурушган бир чол чопиб келиб, Ёдгорни айлана берди.* «Ёдгор».

ҚУРУШОҚ *кам қўлл. айн. қурушиқ.* - *Кесатмай қўя қолинг! — Шакар буви аразлагандай, қурушоқ лабларини бурди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҚУРУШҚОҚ 1 Суви қочиб, қуриб бурушиб қолган, қовжираган. *Қурушқоқ олма.* ■ *Ўз болаларидан.. иккитагина қурушқоқ*

лимонни аяйдирган ота қанақа ота ахир!
 Файратий, Унутилмас кунлар.

2 Ориқ, тиржиқ, тиржайган. -*Рост, мен унинг қўлида китоб тугул, газета ҳам кўр-майман, — деди Уктам ва кулиб қўйди. — Кўпинча бир жуфт қурушқоқ эчкини боқиб юради.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚУРУҚ 1 Суви, нами батамом ёки қисман қочган, сувини, намини батамом ёки қисман йўқотган; суви, нами йўқ ёки оз. *Қуруқ ўтин. Қуруқ шамол. Туқайга ўт тушса, ҳўлу қуруқ баравар ёнар.* Мақол. ■ *Нормат ротага келиши ҳамон старшина Ваня Великан уни блиндажда ечинтириб, қуруқ кийимларга ўради.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тўтиқиз томнинг қуруқ кўкатлари устида кўчани томоша қилиб, гилос еб ётди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ёгингарчилик кам бўлган ёки бўладиган; ёгин-чочинсиз. *Қуруқ иқлим. Бу йил ёз қуруқ келди.*

3 Махсус қуритилган, қуриган. *Қуруқ мева. Қуруқ беда. Қуруқ чой. Қуруқ гўшт.*

4 Қуруқшаган, қурушиқ. *Қуруқ лабларини базўр қимирлатиб, ҳарсиллаб деди Гулнор: -Уҳ.. баданим ёниб боради.* Ойбек, Танланган асарлар.

5 Суви йўқ; суви қуриган. *Қуруқ саҳро. Қуруқ дарё.* ■ *Карвонлар.. ўзгартирдилар йўлни, Ташлаб бу қуруқ чўлни..* З. Диёр. -*Ёзда бу ерга ҳам сув келади, — деди Ҳамиджон менинг қуруқ ғишт ариқларга тикилиб бораётганимни кўриб.* Ў. Умарбеков, Чўлда бир кун.

6 кўчма Ичида ҳеч нарсаси йўқ, бўш. *Қуруқ уйга кўчиб кирмоқ. Қуруқ қошиқ оғиз йиртади.* Мақол. *Номи улуг, супраси қуруқ.* Матал. ■ *[Бой] Хатни курси устидаги қуруқ патнис тагига қистирди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мудофеларга инъомлар улашилиб битди-да, ҳудайчи ўзининг қуруқ хуржунни билан Азизбек қошига келиб қуллук қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

7 Бирор нарса тўшалмаган, яланғоч. -*Остингга нима тўшайсан? — Қишда похол, ёзда қуруқ ерда ёта бераман.* С. Айний, Қўллар. *Гулнор айвонда қуруқ бўйра устида ўтириб, маҳси кийиш билан овозра экан, Унсин кириб келди.* Ойбек, Танланган асарлар.

8 кўчма Ҳеч нарсасиз. *Тўйга қуруқ бормоқ. Бозордан қуруқ келмоқ. Овдан қуруқ қайтмоқ.* ■ *Бўта қуруқ чойни нонсиз ис-*

сиқ-иссиқ хўшлаб.. ўрнидан турди. С. Аҳмад, Ҳукм. *Усмонжон уни [пулни] йўлкира қилиб, уйга қуруқ кириб келди.* С. Зуннунова, Гулхан.

Қатордан қуруқ қолма Ҳамма қатори сен ҳам ўз улушингни, насибангни ол, маъноларига ишлатиладиган матал. **Қуруқ қолмоқ** Маҳрум бўлмоқ, бебаҳра, бенасиб бўлмоқ. *Паловдан қуруқ қолмоқ. Зиёфатдан қуруқ қолмоқ. Томошадан қуруқ қолмоқ.* ■ *Ҳали Қумрига ишониб, Санобардан ҳам қуруқ қолмасам яхши эди.* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. **Қуруқ қўймоқ** Маҳрум қилмоқ, бебаҳра, бенасиб қилмоқ, четда қолдирмоқ. *Тер тўжиб сочсанг уруғ, ер сени қўймас қуруқ.* Матал.

9 Фақат, биргина. *Мактабда шунақа нарсаларни ўргатмаса, нимани ўргатади? Қуруқ илм билан бола бола бўлар эканми?* А. Қаҳҳор, Айб кимда?

10 кўчма Амалга ошмайдиган, беҳуда, пуч. *Қуруқ хаёл. Қуруқ ваъда. Қуруқ гап қилмоқ. Қуруқ гап қулоққа ёқмас.* Матал. ■ *Ўтган йил ҳам худди шундай бўлганди: Қуруқ сўзга силосхона тўлганди.* А. Пўлат. *Олифта йигит, қуруқ қочиримга бу белбоғлар ечилмайди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

11 кўчма Таги пуч, асоссиз, уйдирма. *Қуруқ даъво. Қуруқ рақамлар.* ■ *Даъвоғизга бирор исботингиз борми ёки қуруқ бир гапми, исбот қила оласизми?* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Қуруқ овоза — тураржой эмаслигини ўзинг ҳам билсанг керак, директор [деди Сувонкул].* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Юсуфбек ҳожи юқорида ўтган гапларни қуруқ ва асоссиз айтмаган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

12 Астойдил ёки самимий бўлмаган, шунчаки, юзаки. *Қуруқ нўписа. Қуруқ мулозамат. Қуруққина кўришмоқ.* ■ *Лекин қуруқ дўқ қуруқлигини қолаверибди..* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. *Гап қуруқ бўлмасин учун, икки элик хат ёзиб бер, олиб борай.* А. Қаҳҳор, Сароб.

13 кўчма салб. Бирор фойдали иш-амали йўқ, бирор маъно чиқмайдиган. *Қуруқ олим.* ■ *Қуролов дангаса эмас. Лекин ўта қуруқ одам, унда ирода деган гап йўқ.* Газетадан. *Клубда бу қадар совуқ, қуруқ кўринган бу одам шундай хушчақчақ, шундай гапга уста эканки, асти қўйинг.* А. Қаҳҳор, Қуюшқон.

Аравани куруқ (ёки куруқ аравани) олиб қочмоқ қ. арава. **Ўзини куруққа олмоқ** (ёки тортмоқ) Ўзини оқлашга уринмоқ, гуноҳсиз қилиб кўрсатмоқ. *Салим ҳам бутун айбни йўлчига ағдариб, ўзини қуруққа тортиди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУРУҚДАН-ҚУРУҚ *рвш.* 1 Ҳеч нарса-сиз. *Тўйга қуруқдан-қуруқ борамизми?* ■ [Хайринисо Унсинга:] *Вой, бу нимаси, жиндайгина ўтиринг, чой қилиб келай, қуруқдан-қуруқ кетаверасизми?* Ойбек, Улуғ йўл. *Бу хўжайининг жуда худо урган одам экан.. Букун кечаси бир амаллаб қочамиз. Қуруқдан-қуруғ-а?* Ф. Фулом, Шум бола.

2 Ҳеч нарсдан ҳеч нарса йўқ, даб-дурустдан. -*Қуруқдан-қуруқ «тиллани қайтариб бер» десак, қандай бўлар экан? — деб сўради подшо вазирдан.* «Латифалар». Абдурасул. *ўзини қуруқдан-қуруқ катта ё билармон қилиб кўрсатишни истамас эди.* П. Турсон, Ўқитувчи.

ҚУРУҚЛИК 1 Куруқ ҳолат, куруқ эканлик. *Ўтиннинг қуруқлиги. Бу ерда ҳавонинг қуруқлиги дарров билинади.* ■ *Лекин қуруқ дўқ қуруқлигича қолаверибди.* *Эртасига бозорларда, самоварларда одамлар бир-бирларига кечаги ҳазил ҳақида гапириб кулишибди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

2 Сувсиз, намсиз, куруқ жой, ер. *«Белни узатинг!» Йигит белнинг соини узатди, уни қуруқликка чиқарди.* Ойдин, Гулсанам.

3 *геогр.* Ер юзасининг денгиз ва океанлардан, сув ҳавзаларидан холи бўлган қисми. *Дунёнинг уч қисми — сув, бир қисми — қуруқлик.*

ҚУРУҚЧИЛИК Ёз қурғоқ келган, ёғин-сочин кам бўлган палла; қурғоқчилик. *Қуруқчилик бўлмайдиган районлар.*

ҚУРУҚШАМОҚ Қурушмоқ; қовжирамоқ; куриб қотмоқ. *Тилим қуруқшаб, томоғимни бадбўй дуд ачитди.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Унинг лаблари қуруқшаган, кучли иситмада ёнган кишининг лабидай қорайган.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Иссиқда қуруқшаб ғарчиллаётган этигининг ғарчини пасайтириш учун оёқ учига юриб, харсангга яқинлашди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Обид Содиқович.. қуруқшаган лабларини тили билан хўллаб олди.* М. Кўшжонов, Дийдор.

ҚУРЧ I *эск. айн. бронза.*

ҚУРЧ II Тиғиз, ник; заранг. *Қурч ер. Қурч бадан.*

ҚУРЧОҚ *шв.* Кўғирчоқ. *Қурчоқлар мингбошисининг шопи синиб қолган экан.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРЧОҚБОЗ *шв.* Кўғирчоқбоз. *Ҳайдар қурчоқбозни.. ҳамма танир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚУРШАЛМОҚ *Қуршамоқ* фл. мажҳ. н. *Қуршалган ёв қўшини таслим бўлди.* ■ *Ана, уч тарафи тоғлар билан қуршалиб, жануби пахтазор далаларга улашиб кетган кўм-кўк шаҳарча.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

ҚУРШАМОҚ 1 Атрофлаб ўраб олмоқ, атрофи шахс ёки нарса билан банд этилган ҳолатда бўлмоқ. *Майдонни қуршаган одамлар курашни томоша қилмоқда.* ■ *Машина тўхташи билан унинг атрофини болалар қуршадди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ҳамма Султон амакини қуршаб, «Нима қиламиз», деб маслаҳат сўрапти.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Атрофини чиқиб кета олмайдиган қилиб тўсмоқ, тутқун ҳолатга олмоқ, *Душман аскарларини қуршаб олмоқ.* ■ *Эртасига ўрмон ичида маст-аласт бўлиб юрган.. каллакесарларни қуршаб олади ва қириб ташлайди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 *кўчма* Чулғамоқ, қамрамоқ. *Ямоқчи чолнинг вужудини қаҳр-ғазаб қуршаб олган, ҳаяжонланганидан қўли қалтирарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҚУРШОВ 1 Атрофлаб ўралган, қуршаб олинган ҳолат (қ. **қуршамоқ** 1). *Давронов.. болаларининг қуршовида тандирдан эндигина узилган нон билан нонушта қилиб ўтирган эди.* И. Раҳим, Ихлос. *Темурбек мулозимлари қуршовида бориб, ҳокимлик тахтига ўтирди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Чиқиб кета олмайдиган, атрофи тўсиб, ўраб олинган ҳолат (қ. **қуршамоқ** 2). *Беш марта қарши атака қилиб, ҳеч иш чиқара олмагандан кейин, энди қуршовда қолиб, жон талвасасига тушган душман ўрмонга кириб кетиш учун қандай уринишини.. тасаввур қилар эди.* А. Қаҳҳор, Олтин Юлдуз.

3 *айн. қамал.* Андижон қуршовда! *Фитначи беklar Андижон тахтига Жаҳоншир мирзони ўтқизмоқчилар.* П. Кодиров, Юлдузли тунлар.

4 *кўчма* Чулғаган, қамраган ҳолат (қ. **қуршамоқ** 3). *Равшан хола гоҳ кўнглини ёғдай эритиб, гоҳ оғир, дилтирнар ўйлар қуршовига берилиб хаёл суради.* С. Сиёев, Райхон. *Бойдада муаллимнинг гапларини қайта-*

қайта эслар.. дам чигал, дам қандайдир жумбоқлар қуришовига тушиб қолгандай сезарди ўзини. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

5 Теварак, агроф. Чаманзордир боғнинг қуршови, Чаҳ-чаҳ урар қувноқ булбуллар. М. Шайхзода.

6 Атрофдаги муҳит, одамлар. Характер жисм билан бирга айни бир вақтда туғилса ҳам, қуршов таъсирида вояга етади. И. Раҳим, Ҳилола.

ҚУРЪА [a. قرعة — чек; тақдир; сайлов соққаси] 1 Тақсимланадиган нарсанинг кимга тегишини, навбатни ва ш.к. ни ҳал қилиш учун ташланадиган ёки олинадиган шартли белги; шартли белгили нарса; чек. *Қуръа ташлаб, навбатни аниқламоқ.* ■ *Қуръага кўра, биринчи партиядо оқ доналарни тож талабгори сурди.* Газетадан.

2 Фол очиш, фараз билан топишда фойдаланиладиган (ишлатиладиган) нарса(лар). *Жархун мастон қуръани қўлига олиб, Чамбилдаги воқеаларни, қандай қилиб дарвозадан кириш йўлини ахтарди.* «Нурали». *Халқнинг тақдирини мунажжимларнинг қуръаларига қараб эмас, балки ақл-идрокнинг талабига кўра ҳал этмак зарур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Қуръа ташламоқ 1) бирон-бир иш-амалнинг, ўйиннинг давраси, навбатини, бирор нарсага эгаликни қуръа орқали аниқламоқ. *Кеча дастурдаги спорт турлари бўйича ўзаро учрашадиган жамоаларни аниқлаш учун қуръа ташлаш маросими бўлди.* Газетадан. *Назоратчи қуръа ташлаш йўли билан абитуриентларни жойлаштиради.* Газетадан. 2) фол очмоқ; башорат қилмоқ. *Бу даврда юлдузларга қараб қуръа ташлаш — астрология (илми нужум) айниқса кенг ёйилди.* Газетадан. *Хаёл суриб қуръа ташлайман ва бу дунё сирларидан вокиф бўламан.* «Олтин бешик». *Бу ҳақда фалакшунос Дион қуръа ташлаб: -Бу гўдак улғайиб, шоҳ бўлади ва ўз отасини ўлдирди, — деб башорат қилади.* «Тафаккур».

ҚУРЪААНДОЗ [a. + ф. قرعانداز — қуръа ташловчи, отувчи] Қуръа ташлаб фол очувчи; фолбин. *Шунда бутун қуръаандозлар, мунажжимлар йиқилдилар.* «Гўрўғли».

ҚУРЪОН [a. قرآن — ўқиш, қироат қилиш] 1 (Қ — катта ҳарф билан) Мусулмонларнинг Аллоҳ томонидан Муҳаммад пайғамбарга ваҳий орқали нозил қилинган,

мусулмон динининг ақидалари ва қонун-қоидалари тўпламидан иборат бўлган муқаддас китоби. — Ёлғиз, ёлғиз битта китоб бор, — дўқ билан дейди Абдуллабой, — у оллонинг китоби — Қуръон. Ойбек, Танланган асарлар. *Қуръон оятлари қабристон ичида оғир оҳангда оқар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шаҳзода.. кичкина нақшинкор тоқчада ипак болиш устидаги зар муқовали Қуръонни олди.* К. Яшин, Ҳамза. *Қуръони каримда Од қавми тўғрисида жуда кўп оятлар нозил қилинган.* «Гулистон».

2 с.т. айн. тилловат. *Кеча ойдин, қабристон тил-тин, узоқроқдан қуръон товуши эшитилар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. — *Фотиҳага келмабмидингиз? ..қани, айвонга! — деди-да, Акромхонни ёнига ўтқазиб, қуръон бошлади.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

Хатми қуръон қ. хатм. **Қуръон кўтармоқ** Қуръонни гувоҳ қилиб қасам ичмоқ. *Хатто у учта талабани хужрасига олиб кириб, чет элга кетишга қасам ичирди — қуръон кўтартирди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Қуръон тушириш айн. хатм(и) қуръон қ. хатм.**

ҚУР-ҚУР I рвш. Вақти-вақти билан, гоҳо-гоҳо; ўқтин-ўқтин. *Тутқаноғи қур-қур тутиб туради.*

ҚУР-ҚУР II Қур с. такр. *Қур-қур қилмоқ. Қур-қур сайрамоқ.* ■ *Тўра чилимни қур-қур тортиб, киссасидан уч-тўрт тангани чиқариб, унга узатди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУРҚУРАМОҚ «Қур-қур» овоз чиқармоқ; «қур-қур» сайрамоқ. *Узоқларда турналарнинг қурқураши эшитиларди, турналар бошида етакчиси учиб борарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҚУРҒАМОҚ шв. Қуримоқ. *Бузилган қурғончалар, қурғанган катта-катта чинорлар кўзга жуда хунук кўринади.* Уйғун, Турсуной. *Тулават бўлса, лойгарчиликни баҳона қилди. Ҳаво очилиб кетса, бир-икки кунда ер қурғаб қолади, ўшанда пичанни ташиймиз, деб пайт пойлади, тўйларда юрди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚУРҒОҚ I Ёғин-сочин кам бўлган ёки бўладиган; қуруқ. *Урта Осийнинг қурғоқ иқлими.* ■ *..пахтакорларимиз эрта кўкламнинг қурғоқ келганлигига қарамай.. мурғак ниҳолларни усталик билан парварииш қиляптилар.* Газетадан.

2 Ўсимлик ўсиши, деҳқончилик учун сув, нам етарли бўлмаган; қурғоқчил. Эҳ-

тимол, шולי бугдой сингари қурғоқ ерга экилиб, ёмғир сувигина унга кифоя бўлган-дир. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

3 шв. Куриган, қуруқшаган, қуруқ. *Шимол.. экинсиз, жонсиз ётган қовжироқ ерлари, япроқлари сарғайган қурғоқ дарахтлари билан одамни ҳайратга солади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

4 с.т. Ер шарининг қуруқ қисми, қуруқлик.

ҚУРҒОҚЛИК 1 Қурғоқ эканлик, намнинг, ёғин-сочининг камлиги. *Ҳар икки кунда бир суғориладиган бу боққа баҳорнинг қурғоқлиги унча таъсир қилмаган эди.* С. Айний, Қуллар.

2 айн. қурғоқ 4.

ҚУРҒОҚЧИЛ Деҳқончилик учун сув, нам, ёғин-сочин кам бўладиган; камсув; сувсиз, қурғоқ. *Республикамизнинг қурғоқчил иқлим шароитида ер билан сувни бир-биридан ажратиш бўлмайди.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ҚУРҒОҚЧИЛИК Ёғин-сочин меъёридан жуда кам бўлган, қурғоқ шароит. *Қурғоқчиликка чидамли дарахтлардан яна бири — майда баргли қайрағочдир.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Бир йили қаттиқ қурғоқчилик бўлиб, экинлар куйиб кетди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҚУРҒУР Енгил койишни билдиради; қурмағур, тушмағур. *Қурғур, шахматни жуда яхши ўйнайди-да!* ■ *Зап овози бор-да қурғурнинг!* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Ҳар ҳолда, эсинг бутун-да, қурғур.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Бу гапларни қурғур кампир айтади, Қорахоннинг кўнглин шодмон этади.* «Алпомнш».

ҚУСИШ 1 Қусмоқ фл. ҳар. н.

2 тиб. Меъда, диафрагма, қорин девори ва б. мушакларнинг спазматик қисқариши туфайли меъда ичидаги нарсаларнинг ғайририхтиёрий равишда оғиздан ташқарига чиқарилиши.

ҚУСМОҚ 1 Меъда ичидаги нарсаларни ғайририхтиёрий равишда оғиздан ташқарига чиқариб ташламоқ; қайт қилмоқ. *Кўнглим айниб, бироз қусдим.* ■ *Ўзбек ойим жом ушлаган, Кумуш жомга ўқчиб қусар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Қон қусмоқ 1) оғиздан қон ташламоқ. *Кечаси бир зиёфатдан қайтиб, [бой] лахта-лахта қон қусди, озонга яқин жон берди.*

Ойбек, Танланган асарлар; 2) қаттиқ азоб-машаққат чекмоқ, қийналмоқ. *[Салтонбу] Тўққиз болани катта қилгунча қон ютиб, қон қусган.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма с.т. Олганини, ўзлаштирганини қайтармоқ. *Қани, пулни қусиб қўйинг.* ■ *Емоқнинг қусмоғи бўлади, домла. Бу дунёнинг ишларини жуда ҳам жўн билманг.* Ҳ. Фулом, Машғал.

Тупроқ (нам) қусибди с.т. Тупроқ нам тортиб, намиқиб, қорамтир тусга кирибди. *Ҳар гектар ерда бир кеча-кундуз сув оқиб, тупроқ юзаси қорайиб, деҳқон тили билан айтганда, «тупроқ қусди».* М. Назаров, Жилвон жилвалари. **Қозон қусибди** Қозон деворларининг занглаши натижада овқат қорайиб пишибди.

ҚУСУР [а. قسور — камчилик, нуқсон; номукаммаллик; вояга етмаганлик] Меъёрийликни бузувчи белги; камчилик, нуқсон. *Инсон ўз умрини ўйласа кўп вақт, Қийнайди ўзидан ўтган қусурлар.* А. Орипов, Йиллар армони. *У бирон қусурни кўрса, очиқ айтади.* «Шарқ юлдузи».

Падар(и) қусур қ. падар.

ҚУСУРЛИ Камчилиги, нуқсони бўлган; нуқсонли.

ҚУСУРСИЗ Камчилиги, айби, нуқсони йўқ; камчиликсиз, бемуқсон. *Мен.. оиламизнинг ва унда яшовчиларнинг пугурсиз ва қусурсиз, хамиша соғ-саломат бўлишларини орзу қиламан.* Ф. Фулом, Қуёш оиласига саллом. *Ношукурчилик қилма. Қусурсиз оила йўқ.* С. Нуоров, Нарвон.

ҚУСУҚ Қайт қилиб ташланган нарса (овқат, сафро ва ш.к.). *Бу гал қусуқ бояғи қатиқ аралаш кўкимтил ва сарғимтил нарсалар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *..Қусуғига ёнбошлаган бир бадмаст, разил-паст.* Ф. Фулом.

ҚУТ 1 Бойлик, бахт; барака. *Чақмоқ чақсин момақалдирик, Майли кўкни қопласин булут, Шалодай булутинг оппоқ, Ёғдиради сероблик ва қут.* Ю. Шомансур. *-Ишимизга қут қиряпти.. — деди Ўктам.* Ойбек, О.в. шабадалар.

Қути учмоқ Баракаси кетмоқ. *Назрниёларнинг ҳам қути учиб, ҳассасига таянган эшон билан бирга яшашнинг қизиғи ҳам қолмади.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Юз (бет)нинг ранги. *Энди хотиннинг ранг-қути жойига келган ва башарасидан*

қўрқиш аломати йўқолган эди. С. Айний, Қуллар.

Қути ўчмоқ Ранги ўчмоқ; оқариб-бўзармоқ. *..хафалигим ошиб, уйга қуруқ қайтдим. Майда-чуйда қутиб ўтирган бола-чақанинг қути ўчди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҚУТБ [а. *قطب* — айланиш ўқи ва унинг икки учи; машҳур, таниқли киши] 1 *геогр.* Ернинг фаразий айланиш ўқи билан ер сирти кесишган икки нуқтадан ҳар бири; ана шу нуқталар атрофидаги ер-жойлар. *Жанубий қутб. Шимолий қутб. Қутб доираси. Жанубий қутбда бир қанча илмий экспедиция текшириш ишлари олиб бормоқда.*

Қутб юлдузи Ернинг Шимолий қутбига энг яқин еттита ёруғ юлдуз, Кичик Етти Оғайни; Кичик айиқ; Олтинқозиқ, Темирқозиқ.

2 *физ.* Электр занжири ёки магнитнинг қарама-қарши икки томонидан бири. *Манфий қутб. Мусбат қутб.*

3 *кўчма* Бир-бирига мутлақо зид, қарама-қарши бўлган икки хил нарса, воқеа, ҳодиса ва ш.к. дан бири; қарама-қарши томон. *Бу усул натижасида «давр»нинг ҳар икки қутбга муносабатидаги катта тафовут янада жиддийроқ шаклда ифодалананди, контраст кучайтирилади.. «ЎТА».*

ҚУТ-БАРАКА Қут ва барака; бойлик, фаровонлик. *Фарғона! Меҳмондўст, бағри кенг макон, Қуту баракадир босган изларинг. Ж. Жабборов.*

ҚУТ-БАРАКАЛИ Қут ва баракали, қут ва барака келтирувчи. *Қут-баракали пахта хирмонлари.*

ҚУТБИЙ [а. *قطبي* — қутбга оид; қутб томондаги] Қутбга оид (қ. **қутб** 1). *Қутбий доира. Қутбий иқлим. Қутбий станция. Қутбий экспедиция.*

ҚУТБЛАНИШ *физ.* Ёруғлик ва электромагнит тўлқинларининг маълум текисликда қутбларга ажралиш, тақсимланиш ҳодисаси. *Майдонга ўрнатилган диэлектрикда зарядларнинг силжishi жараёни қутбланиш деб аталади. «Физика».*

ҚУТБЧИ Қутб экспедициясининг қатнашчиси; қутб станцияларида ишлаб, қутбни тадқиқ қилувчи киши.

ҚУТИ [а. *قطي*, *قوتى* — саватча, халтача] 1 Қулф-қалитли кичкина сандиқча.

Ёшлиқдан бошлаб келиноийларининг сандиқларини, қутиларини тинтиб ўрганган Нури.. қалити бурнида унутилган бир қутини очди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 Хат, газета, сайлов бюллетени ва ш.к. ташлаш учун махсус ясалган яшиқча. *Сайлов қутиси. ■ Хат тезда етиб борсин учун, эртасига шахарга бориб, уни тезжорар поезднинг почта қутисига солиб юборишди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

3 Ичига бир турдаги нарсалар жойланган ёки жойланадиган ҳар қандай идиш, яшиқ ёки коробка ва б. *Гугурт қути. Папирос қутиси. Икки қути кук чой. ■ -Акрамга икки қути конфет бер, — деб буйруқ берарди Отахон. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Пулемёт бузилмаган, ҳатто янги лента ўтказилган, нарида ўқ солинадиган иккита металл қути ҳам турибди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Деворда ёғоч телефон қутиси, бурчакда эса телеграф аппарати олдида.. бир қиз ўтирарди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

4 Йигирма грамм пилла қурти уруғи солинган махсус қоғоз коробка ва шу уруғдан чиққан ипак қурти. *Сатторқул баҳорда қари-қартангларни йиғиб: -Бекордан ҳамма безор, ҳеч бўлмаса бир қутигина қурт тутмайсизларми? — деди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҚУТИДОР [а. + ф. *قوتىدار* — қути эгаси] 1 *эск.* Қути-қути пул-дунёси бўлган йирик бой; сармоядор. *Яна Ҳиротнинг донддор қутидор боёнларидан бир нечасини.. қутиб туришганини кўрди. Ойбек, Навоий.*

2 *тар.* Қўқон хонлигида: олиқ-солиқлардан тўпланган пулларни қабул қилиб олувчи, сақловчи ва хон хазинасига топширувчи сарой амалдори. *-Ахир қутидор ҳам бообрў одам-да, — деди биринчи киши. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУТИДОРЛИК Қутидор лавозими. *Мен Тошкентда қутидорлик қилган вақтимда сиз беш-олти ёшли бола эдингиз. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚУТИЧА Қути с. кичр. *Гугурт қутича. ■ Шу қуни катта ҳоласининг қутичасини титиб, Пастқўриқдаги шоликорлик ерининг васиқасини топиб қўйди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи.*

ҚУТЛАМОҚ Табрик, қутлов сўзларини айтмоқ; табрик амоқ, муборакбод этмоқ. *Ғалаба билан қутламоқ. Янги йил билан*

қутламоқ. ■ Ашула тугагач, эътиборли бир одам келин билан кувёвни қутлаб, бахт ва тотувлик тилади. Мирмуҳсин, Умид. Хонқалик Нодир паҳлавон гурланлик кучли Қўчқор паҳлавонни йиқитди. Ҳамма гуркураб, Нодир паҳлавонни қутлади. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТЛАШМОҚ Қутламоқ фл. бирг. н. Байрам билан бир-бирларини қутлашди. ■ Саҳархез чумчуқлар бир-бирларини қутлашиб, чирқиллашади. Қ. Мақсумов, Муҳаббат қўшиғи.

ҚУТЛИ 1 Қут-баракали. Оқ олтинни терган қўл Дондор, қутли қўл бўлди. Ҳабибий. Нурга тўла, эркин, озод Қутли уйинг муборак. Ғ. Ғулوم.

2 айн. **қутлуғ** 2. Унинг эғнида қадимона тикилган кенг, узун оқ шоҳи кўйлак (қутли кунда бурма кўйлак кийишни онаси ман этган), бошида байтлар ёзилган катта санама рўмол, оёқларида шакдай майин гулдор маҳси. Ойбек, Танланган асарлар.

ҚУТЛОВ 1 Қутламоқ фл. ҳар. н. Бир-бирини қутлов.

2 Табрик; табрикнома. Салимий қутлов. ■ Тўй деганда кўз олдимиғизга оммавий шодлик, қўшиқ, музыка, ўйин билан дўстлар хизмати, ёру қариндошлар қутлови, кексалар олқиши келади. М. Алавия, Тўйларимиз ҳақида. ..дастурхон атрофида зиёфат, гурунғ давом этди, янги меҳмонлар шарафига салимий қутлов сўзлари айтилди.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ҚУТ-ЛОЯМУТ, қути лоямут [а. قوت لايموت — ўлмаслик учун, яшаш учун энг зарур ризқ-рўз] Кундалик тирикчиликка етарли овқат, Уриндан туришига, қут-лоямут қидиришига мажбуур эдик. Ғ. Ғулум, Шум бола.

ҚУТЛУҒ 1 айн. **қутли** 1. Ағдарма этикнинг чанги ҳам қутлуғ — Барака йилдаги хирмоннинг гарди. Ғ. Ғулум.

2 Хосиятли, муборак. Ошланинг янги аъзоларини янги ерда муборакбод этишиб, пойқадамлари қутлуғ бўлишини тилашди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

3 айн. **муқаддас**. Бу қон энг қутлуғ.. энг соф қон. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Табрик, муборакбод сўзларига жавбни билдирувчи сўз. -Мартабалари муборак бўлсин? -Қутлуғ, тақсир, қани, марҳамат қилсинлар. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҚУТЛУҒЛАМОҚ кам қўлл. Муборакбод қилмоқ; табрикламоқ. Даста-даста сўлмас гуллар билан Қутлуғлайман озод элимни. Миртемир. Дўсту қардошингни қутлуғлаб борсанг, Давлатлардан ошиб байрам кунларин.. А. Мухтор.

ҚУТСИЗ 1 Номуборак; хосиятсиз. Бундан беш кун бурун.. бобонгиз шаҳримизга қутсиз оёғини теккизди. «Муштум».

2 Ранг-қути ўчган. Шарофат хола шундагина.. унинг қутсиз юзини кўриб қўрқиб кетди. А. Мухтор, Чинор.

ҚУТУЛМОҚ 1 Кўнгилсиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан халос бўлмоқ. Хижолатликдан қутулмоқ. Хавф-хатардан қутулмоқ. Касалликдан қутулмоқ. Ташибишдан қутулмоқ. ■ Сен қутулдинг қайғу, ҳасратдан. Ғайратий. Босиб келаётган ғаликдан қутулиш учун чамадонидан икки-учта китобини олди. Х. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Сақланмоқ, омон қолмоқ. Бир улимдан қутулдим. Қордан қутулиб, ёмғирга тутулмоқ. ■ Сиз ўйлаган қадар осон эмас, афандим, гуноҳдан қутулиб кетишингиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Комил балони биллади, — деб ўйлади ичида бек, — Менинг қорабайиримдан қочиб қутулди у тулки!» Х. Ғулум, Машъал.

3 Банди, тутқун каби ҳолатдан бўшамок, бўшаб чиқмоқ; озод бўлмоқ. [Йўлчи] Қамоқдан қутулиб чиқса, уни бир кўрсам. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ташлаб, тарк этиб, барҳам бериб ёки воз кечиб халос бўлмоқ. Чекишдан қутулди. Ёмон одатларидан қутулди. ■ Агар шу ҳолда давом эта берсаларинг, икковларингга ҳам баравар жавоб бериб, қутуламан! А. Қодирий, Утган кунлар.

5 Режадаги иш, вазифа ва ш.к. ни бажармоқ, тугатмоқ, амалга оширмоқ. Тўйнинг юмушларидан эндигина қутулган Йўлчи туққиз ёғочли уйда.. ёлғиз ўтирар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

6 Зиммадаги бурч, қарз кабилардан ҳисоб-китоб билан узилмоқ. Нега қутулар экансан! Дадамнинг ҳақларини бериб, ундан кейин қутуласан. А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. Шундай қилиб, бой икки юз минг сўм учун берадиган закотдан қутулди.. Ойбек, Танланган асарлар. Қарзимиздан қутулсак, худога шукур, қутулмасак, яна бой елкамизда-да. «Шарқ юлдузи».

7 с.т. Кўзи ёримоқ; бўшанмоқ, туғмоқ (ҳомиладор аёл ҳақида). Эсон-омон қутулдингизми, Салимаҳон, уй билан бўлиб, қутлагани ҳам келолмасам-а. Р. Файзий, Сен етим эмассан.

Кўпдан қуён қочиб қутулмас Кўпчилик бирлашиб, ҳамма аҳиллик билан барабар ҳаракат қилса, ҳар қандай иш ҳам битади, маъносидаги мақол. Олимлар бирон йўлини топаётгандир-да, топмайдиган бўлса, Аҳмедов акам айтмас эдилар. Олимлар ҳам бир бўлиб ишласа.. кўпдан қуён қочиб қутулмайди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Қочиб қутулмайди** Амалга ошмай, бажарилмай қолмайди. Ёшлардан иш қочиб қутулмайди.

ҚУТУРИШ 1 Қутурмоқ фл. ҳар. н. Рашк асосиси.. гумонлар жазавасининг қутуришидан бошқа нарса эмас. Газетадан.

2 Ҳайвон ва одамларга вируслар кўзгатадиган, қутурган ҳайвон тишлаганда ёки сўлаги текканда юқадиган, марказий нерв системаси функциясининг издан чиқиши, томир тортишиши, фалажлик, ҳиқилдоқ ва нафас йўли мускулларининг спазми билан ўтадиган ўткир юқумли касаллик. У ўзи бунёд қилган лабораториясида.. ўн йилча илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланиб, куйдирги, бўғма ва қутуриш каби даҳшатли касалликларга дунёда биринчи бўлиб даво топди. «Фан ва турмуш».

ҚУТУРМОҚ 1 Қутуриш касалига йўлиқмоқ. Қутурган бўри. Ит қутурса, эгасини қопади. Мақол. ■ -Э, мусулмон, нега қопмайди, дейсиз, бу ит қутурган-ку, ахир, — деди Тўқсонов ва дарров ёнидан қора тўп-пончасини чиқарди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 кўчма Жон-жаҳди билан, ўзини тутолмаган даражада, ёвузларча ҳаракат қилмоқ. Белград атрофида бўлаётган жангда немислар қутуриб қаршилик кўрсатар эди. Н. Сафаров, Дон. Дадам қутуриб, қўлларига илинган нарсани улоқтирардилар. Э. Раймов, Ажаб қишлоқ.

3 кўчма Босар-тусарни билмай қолмоқ, ҳаддан ошмоқ. Ихлосманд кўпайса, эшон қутураб. Мақол. ■ [Чайқовчи] Қутурмай ҳам нима қилсин. Чайқовчиликда айбланганларнинг устидан судлар шу қадар юмшоқ ҳукм чиқарадики, билмайсан киши: жазо бердимиз, насихат қилдимиз. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

4 кўчма Зўр куч, шиддат билан юз бермоқ, содир бўлмоқ; авжига минмоқ. Бўрон қутурмоқда. ■ Сув қутуриб келяпти, паромни чирпирак қилиб олиб кетади. С. Аҳмад, Иқбол чироқлари. Айрим жойларда ёнғин қутуриб, ўз ўлжасини катта иштаҳа билан ютмоқда. Ойбек, Қуёш қораймас. Қутурган шамол томни учириб кетгундек увуллайди. «Ёшлик».

ҚУТУРТИРМОҚ 1 Қутурмоқ фл. орт. н. Бебилиска топилган ҳаром пуллар қутуртирган, ҳар хил номуносиб йўллар билан мансабга миниб олган айрим шахслар халқни худди Мирҳосилдай менсимай қўйишади. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан. Жангчиларимизнинг эгилмас ботир руҳи душманни бадтарроқ қутуртирди. Ойбек, Қуёш қораймас.

2 Бировга қарши кўзғамоқ; гижгижламоқ. Ёмон кўрадиган бўлса, сизлар сабабкор. Халқни менга қарши қутуртириб юргансизлар. Уйғун, Навбахор. -Эй тўрам, ишбузуқи ўша, — деди навқар секингина [Полвонни кўрсатиб], — одамларни менга қарши қутуртиряпти. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУТҚАЗМОҚ айн. қутқармоқ. Отабек жавоб ўрнига Кумушнинг юзидан ўнди.. Кумуш ўзини қутқазиб, ўрнидан турди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дастёр бўлиб қолган қизлари, айниқса, катта қизи Башиорат уни [Онахонни] кўндан бери рўзғор ташвишидан қутқазган. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҚУТҚАРИШ 1 Қутқармоқ фл. ҳар. н. [Хонзода:] Мақсадинг эрингни қутқаришми? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

2 Сақлаш, қутқариб қолиш ишлари. Қутқариш чамбараги. Қутқариш бригадаси. Қутқариш қайиғи.

ҚУТҚАРМОҚ 1 Кўнгилсиз, оғир, хавфли ва ш.к. ҳолдан чиқармоқ, халос қилмоқ. Азобдан қутқармоқ. Хиёлатдан қутқармоқ. Ўлимдан қутқармоқ. Шарманда бўлишдан қутқармоқ. Тилни тийган бошни қутқарар. Мақол. ■ Худо хайриниғизни берсин.. мени ташвишдан қутқаринг. К. Яшин, Ҳамза.

2 Бўшатмоқ, чиқариб олмақ, озод қилмоқ. Қамоқдан қутқармоқ. ■ [Отам билан онам:] Тоza шарманда бўлдик. Беш-олти йилга кестириб юборса, сени қандай қилиб қутқариб оламиз? П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Халос, хориж қилмоқ. Ичкиликбозликдан қутқармоқ. Қарздан қутқармоқ.

КУТҚАРУВЧИ 1 **Кутқармоқ** фл. сфдш.

2 Халос қилувчи, озодликка чиқарувчи.
Кутқарувчи куч. Кутқарувчи армия.

КУТҚУ Ёмон ишга, йўлга ундовчи, оёқ-лантирувчи даъват; тескари ташвиқот; тиж-гижлаш. -*Менга қара, ҳой Тулаган, — деди Бўтабой ака унинг елкасига қўлини ташлаб, — яхши иш қилмаётибсан. Ифғогарларнинг ифғосига, муштумзўрларнинг қутқусига уч-магин. Бир вақти келиб пушаймон бўласан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Адаш пол-вон одамларни ҳеч вақт қутқуга, бошбош-доқликка даъват этган эмас.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

КУЧМОҚ 1 Кучоғига олмоқ; қучоқла-моқ. *Ойхон қақдон бориб, унинг белидан қуч-ди.. А. Мухтор, Кумуш тола. Рўнарасида ун беш кунлик ойдек бўлиб севгилисиз турса-ю, уни қуча олмасан.* Т. Ашуров, Оқ от. *Яширай деб кўзда ёшини, Қучиб олди қизнинг боши-ни.* Э. Раҳим.

2 *кўчма* Ўраб, қамраб олмоқ; қопламоқ, чулғамоқ. *Уч қадрдон, шўх опа-сингил Зул-мат қучган қора ўрмонда.. Х. Даврон, Қақ-нус. Оҳ, у дамлар!.. Эсласам, қалбимни қу-вонч, руҳимни шодлик қучади.* М. Жабборов, Севинч ёшлари. *Қанот ёзган изғириқ Қучар юпун танларни.* Файратий.

3 Эришмоқ, қозонмоқ. *Ғалаба қучмоқ. ■ Пахтакор диёримиз катта зафар қучди. Улкан «оқ олтин» карвони маррага етди.* А. Далабоев, Қутлаймиз. *Йилларки, шон қучган ҳар бир лаҳзаси, Ҳар бири асрдан вазмин, мазмундор.* Э. Раҳим.

ЕР(НИ) КУЧМОҚ 1) ерга йиқилмоқ, ерга қапишиб қолмоқ. *Ваҳимага тушган генерал ханжарини ишга солмоқчи бўлганида, Мар-донбек кекирдагига шундай мушт тушир-дики, тўтибурун ер қучиб қолди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи; 2) ерга бағир бериб ётиб олмоқ, *Жангчилар бир зумда тарқалиб, ерни қучдилар.* Ойбек, Қуёш қораймас; 3) қабрга кирмоқ, ўлмоқ. *Ер қучса-да жисми-миз, Учмагайдир исми-миз.* Ё. Мирзо.

КУЧОҚ 1 Икки қўлнинг олд қисмини бирлаштириб, оралиғига бирор шахс ёки нарсани олинадиган (олинган) ҳолат. *Шаҳзо-дахон Олчинбекнинг қучоғидан зўрға суғури-либ чиқиб олди.* К. Яшин, Ҳамза. *Тулан сил-таниб, Йўлдошнинг қучоғидан чиқишга уринди. Йўлдош Туланга ёпишиб олиб, ҳамон*

ялиняпти. С. Сиёев, Аваз. *Тиззасини қучоғи-дан қўйиб юбориб, унга интилди.* С. Аҳмад, Уфқ.

КУЧОҚ ОЧМОҚ (ёки ёзмоқ) 1) бағрига олиш учун қўлларини ёзиб кўтармоқ. *Зумрад қучоғини очиб, ҳовлига отилди: — Келдингми, қўзичоғим? — у ўғлини ачом қилди.* С. Сиёев, Отлик аёл. *Қиз қучоғини очса, йигит йўқ дейдими?* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қуриш-гани қучоқ ёзиб келаётган кампирнинг уст-бошини қўриб, [Шарофатнинг] захри бироз тарқалди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) хурсандлик, шодлик билан (кутиб ол-моқ). *Зарбдор қурилишлар ёшларни қучоқ очиб қаршилайди. ■ Сизлар билан қутлаб, қучоғим Очай янги, навқирон йилга.* Фай-ратий.

2 *кўчма* *поэт.* Оғуш, бағир. *Табиат қучо-ғида яйрамоқ. Бола уйқу қучоғида. У ширин хаёллар қучоғидан чиқолмас эди. ■ — Кош-кийди қишлоғимизга келсанг, — деди Қошл кулиб. — Бизда халқ докторни жуда иззат қилади. Агар Тошкент қучоғидан айрилади бил-санг. Ойбек, О. в. шабадалар. Мана, сиз, фар-зандларим, Ёшлигингиз забардаст. Мактаб — илм қучоғида Ўсасиз ўқиб, яйраб.* Қ. Му-ҳаммадий. *Сувонжон эшикни куч билан очиб, ўзини бўроннинг қучоғига отди.* С. Анорбоев, Оқсой.

3 Кучоққа сиғадиган ўлчов-миқдорни билдиради (одатда, сон-миқдор билдирувчи сўзлар билан, шунингдек, такрор ҳолда — **кучоқ-кучоқ** каби қўлланади). *Икки қучоқ ўтти охурларга ташлади. Қучоқ-қучоқ ма-толар. ■ У бир қучоқ ўтин териб келгани-да, Султонов.. юзлари оппоқ оқарганича, чў-зилиб ётар эди.* М. Мансуров, Ёмби. *Бироз-дан кейин комиссар уни қақриб, бир қучоқ хат топширди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

КУЧОҚЛАМОҚ 1 Кучоғига олмоқ; қуч-моқ. *Қучоқласанг, қучоғингда тўлиб турсин.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Мен ҳозиргина терилган лолаларни қучоқлаб, ўрнимдан турдим.* «Гул-даста». *У ҳўнг-ҳўнг йиғлар, отасининг оёқ-ларини қучоқлаб ялинадди.* К. Яшин, Ҳамза. *Сўзамол йигит Отамуроднинг елкасига қо-қиб, яна белидан қучоқлаб, даст кўтариб, ерга қўйди.* М. Мансуров, Ёмби. *Тулқин Ғани отаннинг елкасига ёпишиб, буйнидан маҳкам қучоқлаб олди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Умуман, икки қўл орасига олиб ва бағир бериб, маҳкам ушламоқ, ёпишмоқ.

Дарахтни қучоқлаб олмоқ. ■ Турсунбой қа-миш кана олдида тиззасини қучоқлаб, дар-веш қиёфасида ўтирарди. С. Аҳмад, Уфқ. Бечора она чидолмади, қабрни қучоқлаб, ув-вос тортиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУЧОҚЛАШМОҚ Қучоқламоқ фл. бирг. н. Дўстлар қучоқлашиб хайрлашди. Х. Фулом, Машъал. Йулчини қучоқлашиб, базўр четга суришди. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзбек ойим Офтоб ойим билан саломлашиб, қучоқлаша кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУШ Умуртқалиларнинг танаси пар ва патлар билан қопланган, учишга лаёқатли бир синфи; парранда. Сув қушлари. Чўл қушлари. Ўрмон қушлари. Уй қушлари. Сайроқи қушлар. Ов қуши. Қуш уясида кўрганини қилади. Мақол. Қуш тилини қуш билади. Мақол. ■ Қушга кетган киши қушни олиб келди. Овчилар отланишди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚУШБЕГИ тар. Амир ва хонлар саройида бош вазир ёки ҳуқуқи вазирга тенг бўлган йирик амалдор; ҳоким. Қушбеги [бош вазир] ўрнидан туриб, супачадан тушиб келиб, арк дарвозасининг остонаси устида тик турди. С. Айний, Эсдаликлар. Азизбек Тошкентдан жўнатилди. Унинг ўрнига Қўқондан Нормухаммад қушбеги белгиланиб келди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУШБОЗ Ов қушлари ёки сайроқи қуш боқиш, парвариш қилиш билан шуғулланувчи киши, қуш ишқибози. Шу тўриқ отга Муродхонни миндириб, қанча сипоҳи беклар ҳамроҳ бўлиб, қушбозлар олғир қушларни қўларига қўндириб. [йўлга тушди]. «Муродхон».

ҚУШБУРУН Ўрта қисми сал кўтарилган ёки учи ички томонга сал қайрилган бурун; шундай бурунли киши. Доро I баланд бўйли, қушбурун, чиройли одам эди. М. Осим, Аждолларимиз қиссаси.

ҚУШДАЙ, -дек 1 Қушга ўхшаш, қушга ўхшаб, қуш сингари. У [Гулсум] шаҳарда камбағал аёллар ўқийдиган мактаб борлиги, у ерда ўқиган аёллардан ажойиб одамлар етишаётганини эшитар, ўша ерга қушдай учиб кетгиси келар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Самолёт, ўқ еган йиртқич қушдай, бир қанотини осилтириб, зўргатдан учиб борарди. А. Убайдуллаев, Қонли издан.

2 кўчма Жуда енгил. Қушдай чемодан. ■ Сидиқжон эртасига қушдай бўлиб турди. А. Қаҳҳор, Қушчинор чироклари.

ҚУШНОЧ 1 этн. Саннаш, кўчирма-чилик билан касал боқувчи табиб. Бахши, қушноч қилдирди, чиллаёсин ўқитди.. Н. Қобил, Бугедай пишигига етмаганлар.

2 Каромат қилувчи, фол боқувчи, фолбин. -Аёл мардуми қушночу мулла, эшонга кўп ихлосманд бўлур, - деди момо Авазга. «Зулфизар билан Авазхон».

ҚУШТИЛИ Юпқа хамирдан учбурчак, тўртбурчак ёки ромб шаклида кесиб, ёгда пиширилган овқат. Уғилжон хола оишхонада зўр бериб қуштили пиширарди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚУШТОМОҚ анат. Кекирдакнинг киши ютинганда ҳаракат қилиб кўриниб турадиган бўртиғи; кекирдак олмаси.

ҚУШХОНА I Уй қушлари боқиладиган хона, жой. Орадан икки-уч соат ўтказиб, яна қайтиб қушхонага кирдим, сипоҳи қушлар ҳали ҳам ўтирган қўндоғидан тушмай, овқатга терс қараб ўтирар эди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚУШХОНА II с.т. Кушхона. Қушхонада қон ялаб, Сизни кутар қассоблар. Ҳамза.

ҚУШЧИЛИК Қуш, парранда боқиш ва етиштириш; паррандачилик.

ҚУШҚАРОҚ Чиғириқнинг ҳаракат узатувчи тишли қисми.

ҚУШҚҮНМАС Мураккабгулдошларга мансуб, майда тиканли бир ёки кўп йиллик бегона ўт.

ҚУЮВЧИ 1 Қуймоқ фл. сфдш.

2 Эритилган металлни қолипларга қуйиб, деталь ёки буюм тайёрловчи ишчи, мутахассис. Пулат қуювчининг ўтхонасидай жазирама қумда душманга қарши ҳужум бошлаш нақадар оғир. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚУЮЛМОҚ I Суви, суюқлик қисми камайиб, қуюқ ҳолга келмоқ, қуюқлашмоқ. Мастава қайнайвериб, қуюлиб қолибди. Мурabbo анча қуюлиб қолибди.

2 Бир ерга кўп миқдорда йиғилмоқ, тўпланиб қалинлашмоқ. Туман тобора қуюлмақда. ■ Бу булутлар.. тобора қуюлиб, қорайиб бормоқда. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

3 кўчма Ўзини тутиб, қўлга олиб, оғир, вазмин бўлиб қолмоқ, енгилтақликдан қутулмоқ. Қариб қуюлмаган, ачиб суюлмаган.

Мақол. ■ *Техникумда ўқиб юрганымда, [Алижон] кунига йўлимни тўсарди, ўлдим-кўйдим, деб нақ ҳол-жонимга қўймасди. Кўнглимда, бола-чақалик бўлиб қуюлар, деган эдим. Х. Назир, Утлар туташганда. - Қа-нақа қилиқ бу? Қартайсангиз ҳам қуюлмай-сиз, - деб жеркиб берди бувим. Х. Назир, Яхши исм.*

ҚУЮЛТИРМОҚ Қуюлмоқ 1, 2 фл. орт. н. *Мурраббони қайнатиб қуюлтирмоқ. ■ Чирилдоқларнинг майин мусиқаси ҳамма ёқни тўлдирган, гўё кечанинг ўзи кўйлайди. Лекин бу мусиқа жимжитликни бузмас, балки уни қуюлтирарди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚУЮН 1 Қаттиқ уюрмали шамол; уярма. *Осмон билан туташиб кетган қуюн ер бағрини қиртишлаб, хас-хашак борми, чанг-тўзон борми - ҳаммасини учуриб, айлана-айлана, тобора кўкка интилари. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Ҳозир тунми ёки кўкни тупроқ қуюнлари қоплаганидан шундай қоронғими - билиб бўлмайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.*

2 Шиддатли ёғин; тўфон. *Баҳорнинг но-хосдан кутурган қуюни чирпирак уриб келди. «Гулдаста». Тўсатдан дераза қоронғилашиб, чақмоқ чақди, момақалдироқ даҳшатли гулдуради. Қуюн қуя бошлади. И. Раҳим, Ихлос.*

ҚУЮШҚОН 1 Эгарнинг олдинга силжисмаслиги учун от ёки эшакнинг думи остидан айлантириб, эгарга бириктириладиган, кўпинча турли безаклар қадаладиган қайиш. *Отнинг эгар қоши тилладан, ёлига кумуш тангалар, қуюшқонига эса садафлар тақилган. Ж. Шарипов, Хоразм. От думига сола берди сайислар Ун икки қуббали тилла қуюшқонни. «Ойсулув».*

2 кўчма Бирор иш, хатти-ҳаракат, муомала ва ш.к. даги меъёр. *Қуюшқондан ташқари иш. ■ Локигин [лекин] қишлоқни юз пойиз шаҳарга тенг қилиш, қиёфасини наққос ўзгартиришга интилиш қуюшқонга тўғри келадиган нарса эмас. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Энди ўйлаб-ўйлаб, ўзининг қуюшқондан ташқари ҳаракат қилганини сеза бошлади. Х. Назир, Сув гадоси - оқпадар.*

Қуюшқондан чиқмоқ Чегарадан, меъёрдан чиқмоқ; ҳаддан ошмоқ. *Ёш раҳбарсизда, хомроқсиз.. қуюшқондан чиққан бошлиқ одамларга ёқавермайди. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Қулдираман, деб қуюшқондан чиқиб, меъёр-*

дан ошиб кетаётган актёрларнинг ижросидан ранжимай шожингиз йўқ. Газетадан.

ҚУЮҚ 1 Сууюқ қисми, суви нисбатан оз бўлган; қуюлган ҳолатли. *Қуюқ қоришма. Қуюқ қиём. ■ Қилич чопган чеккадан Қуюқ қон сиртега отар. Ф. Фулом.*

2 Таркибидаги асосий модда нисбатан кўп. *Қуюқ чой. Қуюқ сут. Қуюқ қаймоқ.*

3 Тўқ; тўққа мойил (ранг-тус ҳақида). *Бегимхон гўзадан бошини кўтариб, қуюқ ўсмали қошларини чимириб, бобиллаб берди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Элмуроднинг юзига қуюқ қизиллик югурди. П. Турсун, Ўқитувчи. Чайланинг тепасида Темирқозиқ юлдузи қуюқ кўкка бўялган чиройли капалакдай қанот қоқарди. С. Анорбоев, Оқсой.*

4 Бир-бирига яқин жойлашган; қалин, зич. *Қуюқ қамишзор. Қуюқ соя. Барглари қуюқ қайрағоч. Қуюқ қора қош. ■ Майнанинг.. қуюқ киприклари остидаги ўткир қора кўзлари навкарни элтиб қўйган эди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Юз қадамча нарига.. сарғайган қуюқ ўт устига ётқизди. Ойбек, Қуёш қораймас.*

5 кўчма Тўкин-сочин, мўл, сероб. *Қуюқ дастурхон. Қуюқ зиёфат. Қуюқ меҳмон қилмоқ. ■ [Афанди] Совғани хонга манзур қилиб, қуюқ инвом олиб, ўрддан чиқиб кетди. «Латифалар». Кампир куёвини ҳамшиша шундоқ қуюқ кутар эканми, кетидан димланган жўжа, ош келди. С. Нуров, Нарвон.*

6 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб, қалин қатлам ҳосил қилган, зич, қалин ҳолатли. *Қуюқ туман. Қуюқ тутун. ■ Уй ичини қуюқ қоронғилик босди. Ташқарида шамол гувуллайди. Ойбек, Танланган асарлар. Улар кечки қуёшнинг қуюқ ёғдуси остида жимирлаган қишлоққа кириб келишар эди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

7 Мазмун, моҳият жиҳатидан тўла даражали (ўзаро муомала, муносабатдаги хатти-ҳаракат, ҳолат ҳақида). *Қуюқ суҳбат. Қуюқ салом-алик. ■ Дадамат ака Аҳмадни эшиккача кузатиб чиқди. Қуюқ хайрлашди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Уйдан келган хатда ҳам қуюқ дуои салом. Шухрат, Шинелли йиллар. Вавдани қуюқ қилиб, баъзи қассоблардан бир неча динор қарзга ҳам илинди. Ойбек, Навоий.*

8 кўчма Мазмун, диққат-эътибор ва ш.к. жиҳатдан аҳамиятли бўлган. *У [Ҳошимжон]*

«кейинги сўзга чиққанлар, албатта, менинг тарафимни олади», деб ўйлаган эди. Йўқ, гапнинг қуюғи кейин чиқди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. А. Қаҳҳор ортиқча сўз ва иборалар ишлатмасликка, асар тилини қуюқ, маъноли қилишга интилган. «УТА».

ҚУЮҚЛАШМОҚ I Қуюқ тортмоқ, қуюқ ёки қуюқроқ бўлмоқ, қуюлмоқ (қ. қуюқ I). *Мастава қуюқлашиб кетибди. Мураббо қуюқлашиб қолибди.*

2 Таркибидаги асосий модда нисбатан кўпаймоқ (қ. қуюқ 2). *Яхши емланган сигирларнинг сути қуюқлашади.*

3 Тўққа мойиллашмоқ, тўқ ёки тўқроқ тус олмақ (қ. қуюқ 3). *Барглarning ранги анча қуюқлашди. ■ Қоронғилик қуюқлашиб.. онда-сонда ўтиб турган кишилар қораси тун пардасига чаплашиб кўрича бошлаганда, Йигитали ўрнидан турди. Д. Нурий, Осмон устун.*

4 Қалин тортмоқ, қалин ёки қалинроқ бўлмоқ, қалинлашмоқ, зичлашмоқ (қ. қуюқ 4). *Кунлар исиган сари кўкатлар ҳам қуюқлашар, ўсиб улғайиб, чиройига чирой кўшарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Поезд юришини тезлатган сайин, оқ бадан қайинлар, азим қарағайлар қуюқлашиб, ям-яшил қалин ўрмонлар бошланди. Ҳ. Фулом, Сента интилам.*

5 Кўп миқдорда бир ерга тўпланиб, зичлашиб қолмоқ, қалинлашмоқ. *Туман қуюқлашди. Тутун тобора қуюқлашиб кўтарилмоқда. ■ Эрталабдан бери кезган булутлар кечга томон қуюқлашиб, осмонни текис қоплади. Ҳ. Нуъмон, Фаслар.*

6 кўчма Тўкин-сочин, мўл ёки сероб бўлмоқ (қ. қуюқ 5). *Зиёфат қуюқлашди.*

7 Мазмун, моҳият жиҳатдан тўла даражали бўлмоқ (қ. қуюқ 7). *Дустлик, ижодий ҳамкорлик, тажриба алмашиш, адабиёт воситаси билан қардошлик муносабатлари қуюқлаша борди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

8 кўчма Мазмун, эътибор, аҳамияти ортмоқ, орта бормоқ (қ. қуюқ 8). *Хат ҳам.. эскирган сари маъноси қуюқлашади. Ойбек, Кўёш қораймас.*

ҚУЮҚЛАШТИРМОҚ Қуюқлашмоқ фл. орт. н. *Ун чалинса, овқатни қуюқлаштиради. Совуқ асални қуюқлаштиради. Саломаликни қуюқлаштирмоқ. Фикрни қуюқлаштирмоқ.*

ҚУЮҚ-СУЮҚ I Қуюқ ва суюқ овқатлар). *Меҳмонлар учун мева-чева, қуюқ-суюқ тортилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 кўчма с.т. Бир хил бўлмаган, ҳар хил, турлича. *У. ўтирганлар билан, уларнинг амал ва даражаларига қараб, қуюқ-суюқ кўришиб чиқди. С. Аҳмад, Қадрдон далалар.*

ҚУ-ҚУ I тақл.с. Товуқ, мусича ва ш.к. қушларнинг узуқ-узуқ товушларини билдиради. *Қайлардадир ғуррак овози, мусичанинг «қу-қу»си эшитилади. Ҳ. Шамс, Оқпадар.*

2 бол. Куш; товуқ. *«Қу-қу» ушлаб бераман деб, болани юпатмоқ.*

ҚУҚУЛАМОҚ «Ку-қу» деган овоз чиқармоқ (товуқ, мусича ва ш.к. қушлар ҳақида).

ҚУҚ-ҚУҚ айн. қу-қу.

ҚЎБИЗ Қисқа дастали, пардасиз, торли мусика асбоби (дўмбирага яқин). *Қўбиз чалмоқ. ■ Мана, тоғ ёнбағирларида чалинган қўбизнинг нозик, ёқимли куйлари эшитилмоқда. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Водийларда чаларди қўбизин чўпон. М. Шайхзода, Чорак аср девони.*

ҚЎБИЗЧИ Қўбиз чалувчи созанда.

ҚЎЗИ I Қўйнинг ёшига етмаган, тўртбеш ойлик боласи; умуман, қўйнинг боласи. *Ўнроқда, яшил тепа устида қўйлар, қўзилар, эчкилар ўтлаб юрибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Чироғим, сендан олдинги зоотехник ҳам худди шундай деб, қўзиларни совлиқлардан ажраттирмаган эди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 (1-ш. эгалик шаклида) Болаларни эркалатиб мурожаат этиш шакли; қўзичоғим. *-Кел, қўзим! — ҳар вақтдагича мулоим қарши олди чол. Ойбек, Танланган асарлар. [Насиба:] Алла, қўзим, алла. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.*

3 Қўзи, Қўзивой (эркаклар исми).

ҚЎЗИВОЙ Тарвузнинг кечпишар, йирик, ширин нави. *Меҳринисо пайкал ора-лаб, битта қўзивой тарвуз кўтариб чиқди. С. Абдулла, Иқбол.*

ҚЎЗИДУМБА Қалпоғи оқ қўнғир тусли, еса бўладиган қўзичорин.

ҚЎЗИЛАМОҚ I Туғмоқ, тўлламоқ (қ. тўл) (кўй ҳақида). *Қўзилаған кўйларни парваришлаш. Қўйлар қўзилайдиган пайт.*

ҚЎЗИЛАМОҚ II Донадор ҳолга келмоқ; дона-дона, қумоқ-қумоқ бўлиб турмоқ.

Кўзилаб турган тупроқ. ■ [Аширмат] Катта тарелкада кўзилаб турган олтиндай саримойни ўз олдига тортди. Ойбек, О.в. шабадалар. [Ковун] Қарс ёрилиб кетди — эти оппоқ, кўзилаб турипти, уруғи бўлса сапсароқ. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

КЎЗИЛАТИШ Кўзи олиш, қўйларни туғдириш, тул олиш. *Мусобақадош иккала отарда ҳам кўзилатиш қизғин борарди.* О. Ҳусанов, Ҳаёт ишқи.

КЎЗИЛАТМОҚ Кўзиламоқ I фл. орт. н. Қўйларни кўзилатиш. *Кўзилатиш кампанияси.*

КЎЗИМОҚ Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, кўзғамоқ, қайталамоқ, тутмоқ, Дарди кўзиди. *Ғайрати кўзиди.* ■ Тўқсоновнинг мерганлик ҳаваси кўзиб, дарров Дадабойнинг елкасидан сочма милтиқни олди-да, типирчилаётган итни бир отишда тамом қилди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Мастликданми ё ҳақиқатан ҳам асаби кўзиб кетдим, ҳар ҳолда, унинг қовоқлари пирпираб учиб, кўзлари ола-кула бўлиб кетди.* Н. Фозилов, Оқим. [Ҳамида] Қўл чўзса етгундай жойда бекиниб ётган акаси билан Мунавварни кўрмади. *Мунавварнинг шайтони кўзиб:* — *Этагидан торт, — деди Йўлдошга.* С. Анорбоев, Мехр.

КЎЗИЧОҚ I Кўзи с. кичр.

2 Кўйнинг эмадиган боласи. [Тошқин] Янги туғилган кўзичоқдай зўрға оёқ узра турган колхоз учун катта хавф туғдирар эди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Оташ кўзли, қўнғир юнгли кўзичоқ, Майса узра ирғишлайсан, уйнайсан.* 3. Диёр.

3 (3-ш. эгалик шаклида) Болаларга эр-калатиб мурожаат этиш шакли. *Сен хафа бўлсанг, мен ҳам хафа бўламан-да, кўзичоғим.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

КЎЗИҚОРИН Споралардан кўпаядиган, хлорофиллсиз замбуруғ ва унинг қўнғир тусли, еса бўладиган бир тури. *Биринчисига кўзичорин солинган картошка шўрва.. учинчисига бир кружкадан сут тарқатди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Кўзичориннинг ноёб масаллиқ экани маълум.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

КЎЗИҚУЛОҚ айн. повул 1. *Юк машинасидан кўтарилган чанг йўл ёқасидаги қувраб қолган кўзиқулоқлар устига қўнар эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса. *Анави*

қизғиш гуллилар — кўзиқулоқ. А. Кучимов, Ҳалқа.

КЎЗОҚ Дуккакли ўсимликларнинг дони турадиган пўсти; қовзоқ. *Ловия кўзоғи.* ■ *Карам уруғи аста-секин, дастлаб настиқлар шохлардан бошлаб пишди. Пишган кўзоқлар ёрилиб, улардан уруғлар ерга тўкилади.* «Фан ва турмуш».

КЎЗҒАЛИШ физиол. Тирик ҳужайранинг бирор таъсирга реакцияси; тирик системанинг физиологик нисбий тинч ҳолатдан фаол ҳолатга ўтиши.

КЎЗҒАЛИШМОҚ Кўзғалмоқ фл. бирг. н. *Меҳмонлар кўзғалишди.* ■ *Келинлар ўрин солиш учун кўзғалишди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сафар бўзчининг ҳурмати учун ло-ақал қимир этмаган беклар ҳам мулла Абдурахмоннинг истиқболига кўзғалишдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

КЎЗҒАЛМОҚ I Кўзғамоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. (к. кўзғамоқ 1, 2, 4). *Унинг эски дарди яна кўзғалди. Бу ҳақда яна гап кўзғалди. Масала кўзғалди.* ■ *Адолат буларнинг ҳаммасини бир-бир ўйларкан, қалбида Усмонжонга нисбатан илқ бир ҳиснинг кўзғалганини сезиб, ўз хаёлидан ўзи уялиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Мен ҳам шуларга суқланиб қарадим. Орзу, ҳисларим баттар кўзғалиб кетди.* Ойдин, Фонарь тағида. *Кўндан унутилган хотиралар яна кўзғалди.* С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Ўрнидан турмоқ ёки силжимоқ. *Саудий кетишга кўзғалганда, Салимхондан бошқа ҳеч ким парво қилмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Мулла Алимқул эшикдан кириб келган меҳмон билан кўришиш ва ўз тағидаги кўрпачадан жой бериш тараддудида аста ўрнидан кўзғалди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Жўнамоқ, бирор ёққа бормоқ, кетмоқ. *Бу ердан кўзғалма!* ■ *Унинг бу галги Марғилон йўлига кўзғалиши ортиқча бир оғирлик билан, иккиланиш билан ўралган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аҳмад Ҳусайн яна бир неча кун уйдан кўзғалмади. Унинг эрмаги ёлғиз китоблар бўлди.* Ойбек, Нур қидириб.

4 Турган жойидан жилмоқ, силжимоқ, сурилмоқ. *Стол ўрнидан кўзғалганга ўхшайди. Жавон жуда оғир экан, жойидан сира кўзғалмади. Поезд кўзғалди.* ■ *Машина кўзғалди, кўзғалди-ю, ўн-ўн беш қадам юрмасдан, бирдан эшиги очилди.* А. Қаҳҳор, Туйда аза.

5 Турган жойида тебранмоқ, силкинмоқ, кимирламоқ. *Қўрбоши тиззаси устига кўндаланг қўйилган қиличининг икки тарафидан босиб, бир қўзғалиб қўйди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Машҳадий кичкина гавдаси билан энгилгина қўзғалиб.. бошини чайқади.* Ойбек, Навоий.

6 Бошланмоқ, кўтарилмоқ; ҳаракатга келмоқ. *Пўртана қўзғалди.* ■ *Шамол қўзғалган, томлардаги, йўлқалардаги қорларни тузғитиб, деворларга, деразаларга урар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

7 Бирор қимса, тузум ва ш.к. га қарши ҳаракатга келмоқ, исён, ғалаён қилмоқ. *Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар қўзғалиб, бойларнинг ғарамларига.. ўт қўйишар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Яхши, биз айтган тартибда ишни бошланглар, халқ қўзғалса, хон мажбур!* У. Исмоилов, Сайланма.

8 махс. Бирор ҳаракат ёки таъсирга жавобан ҳаракатга келмоқ, ўз фаолиятини кўрсатмоқ. *Одатда, мускул нерв воситасида қўзғалади.*

ҚЎЗҒАЛУВЧАН 1 Тез, осон қўзғаладиган, қўзғатиб бўладиган.

2 Бирор таъсирга жавобан тез ҳаракатга келадиган. *Қўзғалувчан мушаклар.*

ҚЎЗҒАМОҚ 1 Яна қайта юз бермоқ, содир бўлмоқ, кўзимоқ, қайталамоқ, тутмоқ. *Унинг касали қўзғади. Эски дарди қўзғаб қолди. Юрагида ғазаб қўзғади. Файрати қўзғади. Асаби қўзғади.* ■ *Фуломжон ҳоқимни кутгани бормади. Унинг келишини эшитгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Юзага келтирмоқ, пайдо қилмоқ, уйғотмоқ, туғдирмоқ; ҳаракатга, жўшга келтирмоқ; қўзғатмоқ. *Бировнинг юрагида адоват қўзғамоқ.* ■ *Оқар сувлар кўнгилда Беҳад севинч қўзғайди.* Т. Тўла. *Мусулмонқул ўз ғарази йўлида орада йўқ низоларни қўзғаб, куёви Шералихонни ўлдирди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу манзара ўқдай санчилиб, Ёв дилида қўзғади ғамни.* Э. Раҳим.

3 *кўчма* Янгиламоқ, тикламоқ, есга солмоқ (унутилган дард, алам, яра ва ш.к. ҳақида). *Менинг дардим қўзғай берма, Оққизжон, Ошиқда бўлмайди манзил ҳам макон.* «Равшан».

4 *кўчма* Ўртага қўймоқ, ташламоқ, бошламоқ; қовлаштирмоқ. *Масала қўзғамоқ. Гапни қўзғасанг, гап чиқар.* Мақол. ■ *-Жаноб уламолар! — деди Фозилҳақ Азизулҳақ тоқатсизланиб, — беҳуда гапларни қўзғамоқнинг асло ҳожати йўқ.* Ойбек, Нур қилириб.

ҚЎЗҒАТМОҚ 1 Қўзғамоқ 1, 2 фл. орт. н. *У асабини қўзғатган кишини йиқитмагунча тинчимайди.* И. Раҳим, Тақдир. *..бу ўз навбатида айримларнинг тинчини бузиб, норозиликлар қўзғатаётган эди.* Ж. Абдуллаҳонов, Хонадон.

2 Ўрнидан силжитмоқ, узмоқ. *Тоғни теса қўзғатадир бизда ҳар йигит.* Файратий. *У жуда оғирлашган. Беш-олтита бўлишиб, аранг қўзғатадилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бир иш учун отлантирмоқ, ҳаракатга келтирмоқ; оёқлантирмоқ. *Хўжа Яҳёнинг тарафдорлари қотиллардан қасд олиш учун қосиб ва деҳқонларни қўзғатдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Каримжонни ўқишга қўзғатган — муҳаббати..* Т. Тўла.

ҚЎЗҒОВЧИ 1 Қўзғамоқ фл. сфдш.

2 Бирор ҳодисани юзага келтирувчи сабаб, омил. *Касалик қўзғовчи микроб.*

ҚЎЗҒОЛОН Бирор ижтимоий тузум, ҳукмрон синф ва ш. к. га қарши кўтарилган оммавий ҳаракат; исён, ғалаён. *Миллий озодлик қўзғолони. Қуролли қўзғолон. Қўзғолон кўтармоқ. Қўзғолон қилмоқ. Қўзғолонни бостирмоқ.* ■ [Йўлчи] *Оломон билан янги шаҳарга чиқиб, бош ҳоким маҳкамаси олдида қўзғолонни авжлантиришни ўйлаган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚЎЗҒОЛОНЧИ Қўзғолон қатнашчиси, иштирокчиси; исёнчи. *Йўлчи Хадра томонга оқайтган қўзғолончилар олдида тушиб.. чопа кетди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚҮЙ 1 Гўшт, жун, сут ва тери олиш учун боқиладиган жуфт туёқли, кавш қайтарувчи сүтэмизувчи уй ҳайвони. *Думбали қўй. Думили қўй. Майин жузли қўй. Қоракўл қўйи. Ҳисор қўйи. От боққан улоққа, қўй боққан қўноққа.* Мақол. *Семиз қўйнинг умри калта.* Мақол.

2 Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил номи; гўсфанд. *Унинг йили — қўй.*

Қўй йили Мучал йил ҳисобида саккизинчи йил (қ. мучал). *Мен қўй йилида туғилганман.*

Қўй қуз, қўйқуз 1) жигарранг қўз. *Эшоннинг безрайган қўй қўзлари муздек совуқ*

сочаётганга ўхшайди. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) шундай кўзли киши. **Кўй мизож** (ёки мижоз), **кўймижоз** с.т. Ювош, мулойим, мўмин-қобил. **Кутидордек кўймижоз бир одамнинг бундай зўр ишга аралашганлигига ақл бовар қилмас эди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Кўй оғзидан чўп олмаган** Ҳеч кимга озор бермайдиган, жуда ҳам беозор. **Биламан, мингбоши менга ҳозирча эҳтиёт бўлиб, ўзини кўй оғзидан чўп олмаган, жуда ювош ва содда қилиб кўрсатиб сузлаятти.** Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

КЎЙБОШ Кечпишар қовун навларидан бирининг номи. **Бизда, экиладиган қовуннинг энг яхши, ширин «оқ новот», «шакарпалак», «кўйбош».. каби жайдари навлари.. етиштирилади.** К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

КЎЙДИРМОҚ **Кўймоқ** фл. орт. н. **Кўшимча стул кўйдирмоқ. Тиш кўйдирмоқ. Ўртага киши кўйдирмоқ. Қўл кўйдирмоқ.** ■ **Дўсти афандининг олдига овқат кўйдирди.** «Латифалар». Аммо [у] кундошини кўйдириб юборишга муваффақ бўлган эмас. Ойбек, Танланган асарлар. **Асқар понсад.. эгаси қизил соқчилар билан кетган ҳамма уйларга ўт кўйдирибди.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЎЙДИ-ЧИҚДИ Хотин кўйиш ва эрдан чиқиш, никоҳни бузиб, бир-бирдан ажралиш. **Эр-хотин кўйди-чиқди бўлишибди.** ■ **Оилавий муносабатларни ҳал этишни ҳар бир кишининг ўзига ҳавола қилинса, менмча, кўйди-чиқди ҳам, оиладаги ноурин аччиқ-аразлар ҳам йўқолган бўлув эди.** С. Кароматов, Тоғ гўзали.

КЎЙИЛМОҚ **Кўймоқ** фл. мажҳ. н. **Бурчакка стол кўйилди. Деворга шоти кўйилди. Учоққа ўт кўйилди. Аризага қўл кўйилди. Тартибсизликка йўл кўйилмайди. Сурат деворга осиб кўйилди.** ■ **Курси устига дастурхон ёзилиб, мева-чева тўла патнис кўйилди.** Ойбек, Танланган асарлар. **Бу масала жуда тўғри ва ўз вақтида кўйилди.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

КЎЙИН (3-ш. бирл. — **кўйини**) 1 **Кўкрак** ва уни ёпиб турган кийим орасидаги жой. **Дафтарларини кўйинига солди. Кўйинига тиқди. Кўйинида нони борнинг қорни тўқ.** Мақол. ■ **Бўтабой кўйинидаги газеталарни олиб, отбоқарга берди.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Уста Олим] **Кўйиндан мактублар-**

ни чиқариб, биттасини кўтидорга узатди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Кўйин дафтари Чўнтакда олиб юриш учун мўлжалланган кичкина ёзув дафтари; чўнтак дафтар, ёндафтар. **Шоир шошиб, ёнидан кўйин дафтари билан қалам чиқарди.** А. Қаҳҳор, Картина. **Кўйин чўнтак** Кийимнинг кўкрак устидаги ички томонига тикилган чўнтак, кўкрак чўнтак. **Райҳонбиби никоҳ қоғозини олиб, кўйин чўнтагига суқди.** П. Турсун, Ўқитувчи.

2 **Кўчма** Кўчоқ, оғуш. **Табиат кўйнида яйрамоқ. Она кўйнига кирмоқ.** ■ **Анзират холанинг кўйнида ётган бола тўсатдан қичқириб юборди.** А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Ботирали деразадан сакраб чиқиб, боғ кўйнига отилди.** Ҳ. Фулом, Машғал. **Нормат блиндаж тепасига чиқиб, зулмат кўйнига қаради, диққат билан қулоқ солди.** И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Кўйинни пуч ёнғоққа тўлдирмоқ қ. ёнғоқ.

КЎЙИНГКИ **кри** с. Кўйинчи, боринги.

КЎЙИНГЧИ **кри** с. Қисқа қилиб айтганда, қисқаси, хуллас; боринги. **У сиёҳ қалам билан жилвирлаш, ҳаллаш, кўйингчи, наққошликнинг энг майда элементларигача яхши ўрганиб олди.** Газетадан.

КЎЙЛИ Кўйи бўлган, кўйи бор. **Бобоқул минг кўйли сурувни айланиб чиқиб, чайлага қайтганда, Махсум оёқларини йиғиб, бир кўлини болиш қилиб ётган экан.** С. Анорбоев, Оқсой.

КЎЙМОҚ 1 **Қўлдаги ёки, умуман, кўтариб олинган нарсани бирор жойга ўрнаштирмоқ, жойлаштирмоқ. Китобингни партага кўй. Елкангандаги қопни ерга кўй.** ■ **Челакни шу ерга кўйинг, Гулнор, сувни мен ўзим элтаман.** Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳасанали илжайган кўйи кўлтиғидаги заррин чопонни олиб, сандал устига кўйди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Белгили ҳолатда, тартибда жойламоқ, жойлаштирмоқ. **Дастурхонга нон кўймоқ.**

3 Бирор жой ёки нарсага тираб, тақаб, кўндириб ўрнаштирмоқ, ўрнатмоқ. **Бошга сават кўйиб юрмоқ.** ■ **Қарол араванинг орқасига кичкина шоти кўйиб, ўзи отни ушлаб турди.** М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Мастон, юки оғир аравани тортиб бораётган отдай, оёқларини тираб, юқорига интилар, Турғунои эса энгашиб, икки қаф-**

тини тиззасига қўйиб, зўрга-зўрга қадам ташлар эди. А. Қаҳҳор, Мастон. Йўлчи найни лабига қўйиб, бутун завқи билан чала кетди. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Фойдаланиш учун бирор нарса бермоқ, *Меҳмонга стул қўймоқ. Кампир бола-лар олдига иссиқ нон ва қаймоқ қўйди.*

5 Курмоқ, солмоқ. *Қалдирғоч айвонга ин қўйибди.*

6 Қуриладиган, ўрнатиладиган нарса ўрнини белгиламоқ, унга ўрин қолдирмоқ. *Уйнинг эшигини шу томондан қўямиз. Мури-ни қаердан қўясиз?*

7 Белгили жойга, ўринга ўрнатмоқ, маҳкамламоқ; солмоқ. *Деразага ойна қўймоқ. Узукка кўз қўймоқ.*

8 Бирга, ёнида олиб кетмай, бирор жойда қолдирмоқ, ташлаб кетмоқ. *У боласини боғчага қўйиб, ишга боради. ■ [Ёрмат] Йўлчининг ҳозиргина қишлоқдан қайтиб, сингласини хўжайинникига қўйиб, бу ерга ҳангомалашшиш учун келганини билгач, йигитнинг кўнглини паршишон қилишга ботинмай, анча вақтгача қийналди. Ойбек, Танланган асарлар.*

9 Сақлаш учун бермоқ, топширмоқ. *Пулни омонат кассага қўймоқ.*

10 Қўлидан, кучоғидан, ихтиёри, тасаруфи ва ш.к. дан чиқармоқ, бўшатмоқ. *Кўр тутганини қўймас, кар – эшитганини. Мақол. ■ Тўтиқиз шохни қўйиб юбориб, бўғотдан кўчага қаради. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Отабек Кумушни қўйиб, ердаги аталани олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

11 Назардан, эйтибордан, навбат ва ш.к. дан четда қолдирмоқ. *[Қудрат:] Амалдорнинг ўзи ким? У бойни қўйиб, камбағални ёқлармиди? Н. Сафаров, Уйғониш.*

12 Никоҳни бекор қилиб, хотиндан ажралмоқ, хотинини талоқ қилмоқ. *Шундоқ хотинни қўйиб юборгансиз-а, афандихон. Сиз ҳам бир кунмас-бир кун шу хотиннинг уволига қоласиз. С. Аҳмад, Хукм. Ўғлингни олдинга олсанг-да, ундан сўрасанг: «Қайси хотиннинг билан бўлишни хоҳлайсан? Хоҳламаганингни қўй!» – деб. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

13 Бирор иш-ҳаракатни бажариш учун имкон, йўл, эрк бермоқ, рухсат қилмоқ. *-Ўз қилмишингиздан гапиринг! -Ахир, шошманг, айтгунча қўясизми, йўқми? А. Қаҳҳор, Мунофиқ. Дусти.. афандини овқат егани*

қўймасдан, устма-уст савол бера бошлади. «Латифалар». -Зайнабниса, – деди [Кумуш], Зайнаб қаради, – бу кишини ташқарига чиқиб ётишга қўйманг, тузукми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ким қўйибди Жўналиш келишигидаги кишилик олмошлари ёки шахс ифодаловчи сўзлар билан қўлланганда, шу сўз билдирган шахснинг тушум келишидаги сўз билдирган нарсага ҳаққи йўқлиги, унга муносиб эмаслиги ифодаланади. *[Нури:] Мен унинг кўзини ўйиб олай, ошиқ-маъшукликни унга ким қўйибди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Оғиз очгани қўймайди** Гапиришга имкон бермайди, гапиртирмайди. *Ўз ихтиёрига (ёки эркига, майлига) қўймоқ* Ихтиёрини ўзига бермоқ, ўзига ташламоқ. *Ўз эркига қўйинг, ортиқ зўрлананг, Эрка кўнгли эрк боғида лйрасин. Ғайратий. [Отабек] Отнинг бошини ўз ихтиёрига қўйган, илгаригидек юрак ошиқ-қишлари ичида отни тез юришга қистамай.. кета берадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ўзига қўйиб бермоқ* Ҳеч аралашмай, бутунлай ўзига ташлаб қўймоқ. *Қўймай ёки кўярда-қўймай* Тинчлик бермасдан, қистаб, мажбур қилиб. *Қўймай кинога олиб бормоқ. ■ Бир неча ой мобайнида қиз ўзи хоҳлабми ё Сидиқжон «асти қўймагани» учунми, боқча яна бир неча марта тушиб чиқди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

14 Ўстирмоқ (соч, соқол, тирноқ ва ш.к. ҳақида). *Соч қўймоқ. Соқол қўймоқ. Тирноқ қўймоқ. ■ Эшикнинг бир табақаси ғийқиллаб очилди. Кўнгизнуса мўйлов қўйган қора қош бир кишининг боши кўринди. С. Аҳмад, Хукм. Ҳар йили байрамда ясан-тусан қилиб, гажак қўйиб.. Бешариққа тушадиган Шоварди қизлари байрам кунларини ҳам эркаклар билан баб-баравар кетмон уриб, далада ўтказишди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

15 Йўлини очиб, бирор томонга, нарсага йўналтирмоқ, юбормоқ (сув, газ, буг ва ш.к. ҳақида). *Экинларга сув қўймоқ.*

16 (фақат буйр. м. да) Тарк этмоқ, ташламоқ, тўхтатмоқ, барҳам бермоқ, йиғиштирмоқ. *Қўйинг шундай гапларни! Тўйга борсанг, тўйиб бор, ёмонлигингни қўйиб бор! Мақол. Ёз ёпинчигингни қўйма, қиш – ўзинг билсан. Мақол. ■ Жиннлигингни қўй, Мутал ака! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

17 Белгиламоқ, аниқламоқ (баҳо, нарх ва ш.к. ҳақида). *Баҳо қўймоқ. Диагноз қўй-*

моқ. Арзон нарх қўймоқ. ■ Аъло ўқисам ҳам, ўқитувчимиз «яхши» қўйди. А. Қаҳҳор, Айб кимда?

18 Ном, лақаб қўймоқ, номламоқ. *От қўймоқ. Сарлавҳа қўймоқ. ■ Нега бунга Чит-так деб лақаб қўйдиларинг?* А. Қаҳҳор, Канотсиз читтак.

19 ...деб билмоқ, ҳисобламоқ, фаҳмламоқ. *Ўзини юқори қўймоқ. ■ Отабек Уста Олимни жуда юқори даражага қўйгандек, унинг мажлиси билан ҳам анча енгиллашар.. эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Фаффор-жоннинг феъли маълум бўлгани учун кўп киши айбни Умрига қўйиб юрар эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

20 Бирор иш, вазифага тайинламоқ, белгиламоқ. *Навбатчи қўймоқ. Ёмондан қоровул қўйсанг, ёв етти бўлар.* Мақол. ■ *Шу йигит мени олиб келиб, МТСга қарашли чойхонага қўйди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

21 Воситачи, вакил сифатида йўлламоқ, фойдаланмоқ. *Қизга совчи қўймоқ. ■ Бир кун ҳалиги судхўр мени бир савдогар ўртоғига сўратиб одам қўйибди.* Ф. Расул, Адолат. *[Подшо:] -Қизимни ўшанга бераман, халойиққа жарчи қўйинглар, — деди. «Эр-таклар». Шу қишдан қолдирма, ўртага, албатта, бой тоғангни қўй.* Ойбек, Танланган асарлар.

22 Бирор нарсини ишга солмоқ, ҳаракатга келтирмоқ. *Патефон қўймоқ. Радио қўймоқ. Телевизор қўймоқ. ■ [Йўлчи] Катта ҳовлига терс бўлган камгак-панароқ жойда самовар қўйиш, ўтин ёриш билан машғул бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У ашулани «Куча боғи»дан бошлади, овозини баралла қўйиб.. зўр илҳом билан айтди.* М. Исмоилпий, Фарғона т. о. *Али бор товушини қўйиб ашула қилди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

23 Намойиш қилмоқ, кўрсатмоқ. *Кино қўймоқ. Концерт қўймоқ. Томоша қўймоқ. ■ Ҳордиқ кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

24 Қолдирмоқ; кейинга сурмоқ. *У суннинг ярмини укасига қўйди. Сигир емдан нишхўрт ҳам қўймабди. ■ Ўзимизнинг Маллавоё ака бир ўтирганда битта қўйни калла-почаси билан еб, терисини нонуштага*

қўяди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *[Сидиқжон] Тўғон бошига боришни эртага қўйиб, кунни шу ерда ўтказди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

25 Муҳокама, мунозара ва ш.к. учун тақдим, таклиф қилмоқ. *Шиор қўймоқ. Масалани кун тартибига қўймоқ. ■ У яна Ойқиз олдига қатор-қатор сўроқлар қўйиб, ўқишга боришини қувватлагани учун чин дилдан ташаккур баён қиларди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

26 Суртмоқ, сурмамоқ. *Қошга ўсма қўймоқ. Ярага дори қўймоқ. Йод қўймоқ. Хина қўймоқ. ■ Сурма қўймай мунча ҳам, жонанга бахт битган экан, болам.* Бўйи бўйинга тенг, қоши-кўзи сурма қўйгандек қопқора. П. Турсун, Ўқитувчи.

27 Бирор усулда, бирор восита билан урмоқ, туширмоқ, солмоқ. *Шапалоқ (тарсаки) билан қўйиб юбормоқ. Мушт қўймоқ.*

28 Бирор белги, ишора туширмоқ. *Сўроқ аломати қўймоқ. Икки нуқта қўймоқ. Қўл қўймоқ.*

29 Бирор ҳолатда тутмоқ, қолдирмоқ. *Бировни ёлғиз қўймоқ. Тинч қўймоқ. Бўш қўймоқ. Эркин қўймоқ. Холи қўймоқ. ■ Мана Йўлчибой. Тоғни урса, толқон қиладиган йигит. Қизимизни оч-яланғоч қўймасди.* Ойбек, Танланган асарлар.

30 (ж.к. билан) Дучор қилмоқ, йўлиқтирмоқ; қолдирмоқ. *Ташвишга қўймоқ. Уятга қўймоқ. Хижолатга қўймоқ. ■ Ўзим бир балодан зўрға қутулдим-у, домла мени яна балога қўймоқчи.* А. Қаҳҳор, Сароб.

31 (ч.к. билан) Бирор мақсад, иш-ҳаракат ва ш.к. дан қолдирмоқ. *Йўлдан қўймоқ. Машқдан қўймоқ. Чўмилишдан қўймоқ. Ўйиндан қўймоқ. ■ Шоқосимни ишдан қўймаслик учун, у икки-уч минутда воқеани сўзлаб берди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ёш қизни олганинг бир сари, энди буни ўқишдан қўйиб, курортга олиб кетаётганинг нимаси?* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар.

32 Баъзи отларга бирикиб, қўшма феъл ҳосил қилади, мас., *бино қўймоқ, ихлос қўймоқ, йўл қўймоқ, кўнгила қўймоқ, меҳр қўймоқ, танда қўймоқ, шарт қўймоқ, ўт қўймоқ, қадам қўймоқ.*

33 *қўм. фл. вэф.* Етакчи феъл билдирган ҳаракатнинг бажарилиши билан боғлиқ турли грамматик маъноларни ифодалай-

ди. *Айтиб қўй. Билдириб қўй. Йўқотиб қўйма. Қараб қўйди. Кулиб қўйди. Айт-қўй. Келмайман-қўяман* ва ш.к. ■ *Уста Баҳром томоғини қириб, секин йўталиб қўйди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Йўлакда турган Ўзбек ойим дарвозадан мўралаб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Эргашини чатоқ қилиб қўйди-да. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

34 Бўлишсиз феълдан кейин бўлишсиз шаклда келиб, биринчи феълдан англашилган ҳаракатнинг бажарилмай қолмаслигини билдиради. *Мажлисларда, хусусий суҳбатларда қоридан сўз очган ҳар бир киши «Канизак билан Сидиқжон можароси»ни айтмасдан қўймас эди. А. Қаҳҳор, Қўлгинор чироқлари. Бу чечак қирлари ўз бағрида сузиб борган бизнинг Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Бир ёстиққа бош қўймоқ қ. ёстиқ. Бўйнига қўймоқ қ. бўйни I. Гапни (ёки маслаҳатни) бир жойга қўймоқ қ. гап I. Отимни бошқа қўлман қ. от II. Тишини тишига қўймоқ қ. тиш I. Юзига оёқ қўймоқ қ. оёқ I. Ўзини қяерга қўйишни билмай Нима қиларини билмай қаттиқ изтироб чекиб, тоқатсизланиб. *Қўйинг, йиғламанг, амакингизининг феъли ўзингизга маълум. Сизни эслаганда, ўзини қаяққа қўйишни билмай, хуноб бўлиб юргувчи эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ўзини қўйгани жой тополмай айн. ўзини қяерга қўйишни билмай. Фуломжон ҳокимни кутгани бормади. Унинг келишини зиштгандан бери нафрати қўзғаб, ўзини қўйгани жой тополмай қолди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Ўзини қўймоқ Эркинлик ҳис этиб, яйраб-ёзилган ҳолатда бўлмоқ, шундай ҳолатда ривожланмоқ, униб ўсмоқ. Ҳали совуқдан қисилиб-бужмайган гавдалар энди ўзини қўйди, яйради. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳол-жонига қўймай (ёки қўймасдан) қ. ҳол-жон.*

ҚЎЙПЕЧАК Печакгуллиларга мансуб, суғориладиган ерларда, адирларда ўсадиган, қўй-мол ейдиган бир йиллик ёввойи чирмовуқ ўт.

ҚЎЙТИКАН Мураккабгулдошларга мансуб, мевасининг усти майда тиканчалар билан қопланган бир йиллик ўсимлик. Ўзбекистонда гўза қўйतिकани ва оддий қўй-тикан турлари учрайди. «ЎЗМЭ».

ҚЎЙФУРУШ Қўй олиб-сотувчи савдогар, қўйжаллоб. *Бозор касод. қўйфуруш, асп-жаллоб, молфурушлар бўлса чўнтагига қўл урмайди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ҚЎЙХОНА Қўй боқиш учун белгиланган бино, жой; қўра.

ҚЎЙЧИ I Қўй асраб кўпайтириш ва қўй савдоси билан шуғулланувчи. *Қарқарага қатновчи бир қўйчи бой [Урозни] йилга саккиз сўмдан ёллаб, Тошкентга келтирган. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 с.т. Қўй боқувчи чўпон; қўйчивон.

ҚЎЙЧИВОН I айн. қўйчи **2.** Қўйчивон қўп бўлса, қўй ҳаром улар. Мақол.

2 Қўйчилик соҳасида ишловчи, қўй боқиш ва кўпайтириш билан шуғулланувчи чорвачор.

ҚЎЙЧИЛИК Чорвачиликнинг қўйларни урчитиш, кўпайтириш билан шуғулланувчи тармоғи. *Қўйчиликни ривожлантириш. Қўйчилик фермаси. Қўйчилик мутахассиси.*

ҚЎЛ I Одамнинг бармоқ учларидан елкасигага бўлган қисми, аъзоси. *Бақувват қўллар. Қўлни олдинга чўзмоқ. Икки қўлни юқори кўтармоқ. Қўл кучи. Бош қашигани ҳам қўлим тегмайди. ■ Йўлчи. иккинчи қўли билан Қора Аҳмаднинг бир қўлини орқага қайирди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Шу аъзонинг билакдан бармоқлар учигача бўлган қисми; панжа. *Қўл билан силамоқ. Қўл билан ушламоқ. ■ Йўлдош орқада аста келиб, Элмуроднинг кўзини икки қўли билан бекитди. Шухрат, Шинелли йиллар. Қози домла қўлларини ювиб туриб, дастурхонга кўз югуртирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Иш-меҳнат бажарувчи аъзо (восита) сифатида. *Қўлим банд. ■ Мен бу мол-дунёни, ер-сувни қўлим билан топан эмасман, ақлим билан топанман. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Отабек билан бирга Тошкент тушиб, ўз қўллари билан тўйимизни ўтказишингизга ишониб Юсуфбек ҳожиди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Қўли тегмайди Бирор ишни бажаришга вақти йўқ; қўли банд, иш билан банд.

4 с.т. Ҳайвонларнинг олдинги оёқлари. *Қўйнинг қўли ва сопи. Қўл гўшти.*

5 с.т. Бармоқ. *Ўрта қўл. Беш қўл баравар эмас. Мақол.*

Икки қўлини бурнига суқиб (ёки тиқиб) қ. бурун I.

6 Ҳар кимнинг ўзига хос ёзув усули, услуби, ёзуви, хати ва унинг ифодаси. *Кутидор қизининг мақсадига тушуниб, икки турли қўлни дарров пайқаб олди: -Виждонсиз, иблис, - деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Низомиддинов:] Хат билмайдиган оғзаки гувоҳлар ҳам бор, ёзиб берай десам, ҳамма аризалар бир одамнинг қўли билан ёзилган, деган шубҳа бўлмасин.. С. Аҳмад, Хукм.*

7 Имзо. *Далозлатномага қўл қўймоқ. Шартномага қўл қўймоқ. ■ Хўжабеков - раис, Саидғози.. бир кичкина одам.. Барча ҳужжатларда Хўжабековнинг қўли. С. Анорбоев, Оқсой. Олборчи: -Бута қўл қўймаган қоғозни қоғоз демайман, - деб катта кетворди. С. Аҳмад, Хукм.*

8 Ҳар кимнинг ўзига хос иш усули. услуби, иши, хатти-ҳаракати; шуни акс эттирувчи ифода. *Ҳовлини ўраб турган деворлар ҳам янгидан урилган, ичкарасидан ҳаммаси ганч билан сувалган. Ҳамма ёқда акасининг қўли кўринади. Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ?*

9 Имкон, имконият.

Қаёққа қўл узатса етади Имкониятга эга, имконияти катта. Қўли баланд айн. Қўли узун. Қўли калта (ёки қисқа) Имконияти кам, чекланган, қурбн етмайдиган. *[Дадажон ака:] Уйлаб қарасам, дўтти тор экан. Каттароқ иш қилишга қўлимиз калта экан. И. Раҳим, Ихлос. Қўли узун Ҳар қандай нарсага етишиш, эришиш имкони бор, шундай қудратга эга. Унинг қўли узун эди, давлатнинг бир қисmini дадасидан, укасидан яширин ишлатиб, ҳолис ўзига қарашли катта бир бойлик орттирган эди. Ойбек, Танланган асарлар. Қўлидан келади Бирор ишни амалга ошириш учун имконияти, ҳуқуқи бор, куч-қуввати етади. бирор ишни қила, бажара олади. У [Нури] жуда деди ва айёр қиз. Унинг қўлидан ҳар қандай иш келади. Ойбек, Танланган асарлар.*

10 (3-ш. эгаллик ҳамда ж.к. ва ў.-н. к. шаклида кўм. ваз.: қўлига, қўлида) Ихтиёрига, измига; ихтиёрида, измида. *Киши ҳурмати ўз қўлида. Мақол. ■ [Кумуш] Бу уйдан чиқиб кетишни, бир-икки ойлаб Отабекни Зайнаб қўлига топшириб қўйишни яна мувофиқ кўрмас. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Агарда хон кўтариш менинг қўлимда бўлса*

эди, хон қилиб Отабекни кўтарар эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Беш қўлини оғзига урмоқ (ёки тиқмоқ) қ. беш I. Гаҳ деса (ёки деганда) қўлга қўнадиган қилиб олмоқ қ. гаҳ. Ёлғиз (ёки якка) қўл қ. ёлғизқўл. Кўнглига (ёки юрагига, кўксига, қўлтиғига, қўйнига) қўл солиб кўрмоқ Бировнинг фикри ёки ички сирини билиш мақсадида турли гаплар айтмоқ, шу мақсадда гапга солмоқ. *Уктам тўй-ҳашам тўғрисида сўз очиб, қизнинг кўнглига қўл солмоқчи бўлди. Ойбек, О.в. шабадалар. Оёғи олти(та), қўли етти(та) қ. оёқ I. Оёғини қўлга олиб қ. оёқ I. Чап (ёки сўл) қўл Чап томон; чап, сўл. Чап қўлга юрмоқ. Чап қўлдаги кўча. Унг қўл I) унг томон; унг. Унг қўлга буришмоқ. Унг қўлдаги уй. Унг қўлдан машина келиб қолди. ■ -Қаёққа юрамиз, - деди Сидиқжон қайрилиб, унинг кўзига қараб. -Унг қўлга, - деди хотин. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) энг яқин, ишончли ёрдамчи. Бу киши Азизбекнинг амири лашкари ва унг қўли бўлган Райимбек додхоҳ эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўл бермоқ Бировга ихлос қўймоқ, уни пир деб танимоқ. Бир кун Марғилондан бир эшон келди. Бойшимиз ўша кишига қўл берган экан, яъни ўша кишининг муриди экан. И. Раҳим, Ихлос. Қўл келмоқ Қулай, мос, кўнгилдагидек бўлиб тушмоқ. *Ерни бегона ўтлардан тозалашда қўл келадиган асбоб. ■ Далабон қаттиқ тринкадан беш-олти метр оламан. Уларга жудаям қўл келади. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Қўл кўтармоқ I) розилик, хоҳиш ёки овоз бериш ишораси сифатида қўлини юқорига кўтармоқ. «Кимда-ким Нуъмон ҳожи Қаландаров.. бу ердан бадарға қилинсин деса, қўлини кўтарсин». Ҳамма баравар қўл кўтарди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари; 2) таслим бўлмоқ. Қуршовга олинган душман қисмлари қаршиликни тўхтатиб, қўл кўтардилар; 3) кўчма бировни уриш, зарба бериш учун кезланмоқ. Нега соҳибкорга қўл кўтардинг? Кучингни қаерга қўйишни билмаясанми? Ж. Шарипов, Хоразм. Қўл силтамоқ қ. силтамоқ. Қўл тегизмоқ (ёки урмоқ) I) фақат бўлишсиз шаклда: қўл тегизмаслик Ҳатто истеъмом учун олмаслик. Овқатга ҳеч ким қўл урмади; 2) бирор ишга киришмоқ, тутинмоқ, уринмоқ. У [Муҳаммад] қайси ишга қўл урса, уни удалай олар.. эди. М. Осим, Сехрли сўз. Қўл учиди**

ёки қўл учи билан 1) астойдил эмас, истаристамас; шунчаки, юзаки. *Доктор уни қўл учигагина кўрди, дори бермади, тайинли бир гап ҳам айтмади.* А. Қаҳҳор, Кўнчинор чироклари. У [Холмат] Тўрахоновдан ҳақиқий ёрдам кутган.. Фақат баландпарвоз сўзлар эшитди ва [тўғонни] палапартиш, қўл учига дағвога дағво қилинди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин; 2) қийинчилик билан, зўрга, аранг. *Бу қандай гап ахир, ўзим қўл учига тирикчилик қиламан-у, сенинг учун шу кунимдан ҳам айрилайми?* Ҳ. Шамс, Оқпадар. Қўл ювмоқ айн. қўлни ювиб, қўлтиққа тиқмоқ (ёки урмоқ). Қўлга олмоқ 1) пора бериш, алдаш ва ш.к. йўллар билан ўзига мойил қилмоқ. *Хумпарнинг оғзи-бурнини мойлаб, қўлга олиб бўлмасмикин?* П. Турсун, Ўқитувчи; 2) ушлаб, тутиб олмоқ, асир олмоқ, банди қилмоқ, қамамоқ. *Мухторхонни Афғонистон чегарасида қўлга олибдилар.* А. Қаҳҳор, Сароб. Қўлга тушмоқ 1) айби, жиноий иши ошкор бўлиб тугилмоқ. *Гап тарқади: биров тилмоч Ҳоким тўранинг хотини билан қўлга тушиб қопти, деса, яна биров тилмоч Ҳоким тўранинг қоровули билан қўлга тушиб қопти, даяр эди.* С. Аҳмад, Ҳукм; 2) фириб емоқ. Қўлга тушибсан, сени роса лақиллатишибди. Қўли бормаиди Истаги, хоҳиши йўқ; ҳафсаласи йўқ. *Тутни кесишга қўлим бормаяпти.* — *Мол кетди — жон кетди, ишга ҳам қўлим бормаиди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. Қўли очик ёки очик қўл Ҳеч нарсани аямайдиган, сахий. *Қўли очикнинг йўли очик.* Мақол. Қўли эгри Уғри. Қўли юпқа Камбағал, қашшоқ. *Уша кунлари Малоҳат ая яшаётган қишлоқдан етмиш чақирин нарида қўли юпқароқ бир кишининг хонадонига олов тутушиб ёниб кетибди.* Газетадан. Қўли қичида қ. қичимоқ. Қўли қўлга тегмаслик Ниҳоятда тез, чаққон ҳаракат қилмоқ, тез ишламоқ. Қўлини совуқ сувга урмайди Ҳеч иш қилмайди. *Нусратилла рўзғорда қўлини совуқ сувга урмайди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар. Қўлни бигиз қилмоқ айн. бармоқни бигиз қилмоқ қ. бармоқ 1. Қўлни ювиб, қўлтиққа тиқмоқ (ёки урмоқ) Бирор нарсдан ҳафсаласи пир бўлиб, ихлоси қайтиб, уни тарк этмоқ, ундан юз ўтормоқ, воз кечмоқ, қайтмоқ. *Бағзилари ғайратлари бекорга кетаётганини кўриб, қўлларини ювиб, қўлтиққа урдилар.* М.

Осим, Аждодларимиз қиссаси. Қўлни қўлга бермоқ Бирор соҳада баҳамжихат бўлмоқ, узаро бирлашмоқ. Қўлни қўлга бериб ишламоқ. — *Қадрдон далалар, меҳнат тонгида Қўлни қўлга берар икки бахтли ёш.* Ғайратий. Ҳаром қўл Бировнинг ҳақидан ҳазар қилмайдиган, нопок (одам ҳақида). *Қаердаки ҳаром қўл бор, у ерда баракат йўқ.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ҚўЛАНСА 1 Ёқимсиз ҳид тарқатадиган; сассиқ, бадбўй. *Қўланса ҳид.* — *Мингбоши яқтак барларини очиб ташлаб, елпина бошлади. Семиз баданидан қўланса тер ҳиди анқир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Бадбўй ҳид. *Йўлчи қуруқ наматга ётиб, устига кўрпача ёнди. Кўрпачадан зах ҳиди билан от шиптирининг қўлансаси димоққа урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Бадбўй ҳидли. *Бу хона ҳам нимқоронғи ва қўланса эди.* «Ёшлик».

4 кўчма Қўпол; ёқимсиз (гап, муомала ҳақида). *Мунча ҳам қўланса одам экансиз. Дўқини қаранг-а!* Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. *Юрса ҳам, турса ҳам, хаёлида унинг [Қодирқулнинг] қўланса гапи..* А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

ҚўЛАНСИМОҚ кам қўлл. Қўланса ҳид тарқатмоқ, сасимоқ. *Ҳар хил миллат матрослари.. ширатхоналар сассиғи билан қўлансиб ётган Истамбулда кун сайин разолат тубига чуқиб борарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚўЛАНТАЁҚ рвш. Оёққа пайтава ўрамасдан ёки пайпоқ киймасдан. *У шошилиб, этигини қўлантаёқ кийиб чиққан экан, уйнинг орқасига ўтмаёқ оёғи совуқ еди.* «Гулдаста».

ҚўЛБОЛА 1 Қўлда қилинган, тайёрланган. *Махсум тегирмон паррағига қўлбола динамосини қўндириб, ундан чойхона сўрисига.. чинор шохига сим тортиб, лампочка шди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *Олма тагидаги қўлбола курсига бориб ўтирдилар.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Ҳафсала билан (ўз қўли билан) тайёрланган, пиширилган. *Бугун стипендия олишгани учун икки ўртоқ қўлбола ош қилишмоқчи бўлди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҚўЛБОҒ Болани (чақалоқни) бешикка белашда икки қўлини ёнига қилиб, би-

лаклари ва қорни устидан тортиб боғланадиган энли боғич. Қўлбоғларим тортасан зич, Қон юришмас жисмида ҳеч, Қолдим қуриб худди хивич.. «Муштум». Бизнинг қўлбоғ, гаврапуш, сумак, тувак ҳам қовузлиқ бешик.. Чустий.

ҚҮЛДОШ 1 Ҳар ишда бирга бўлувчи, ёрдам қўлини чўзувчи; кўмақдош. Яхши билан бўлсанг йўлдош, оғир ишинга у қўлдош Мақол. ■ Бу ерда унинг қўлдошлари — Онахон, Ҳожсияхон, Рузвон хола сингари кўмақчилари бор. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 Қўлдош (эркаклар исми).

ҚҮЛЁЗМА 1 Илмий, бадиий, тарихий ва ш.к. асарнинг қўлда ёзилган ёки ёзув машинкасида ёзилган, компьютерда кўчирилган матни, нусхаси. Ниҳоят, Йигитали юннинг бошларида тугатган қўлёмасини раҳбари олдига олиб бориб, ўқиб бериб, домлани хурсанд қилди. Д. Нурий, Осмон устун. Машҳур хаттотлар катта пуллар эвазига кўчирган.. бу қўлёмза китобларнинг ҳар бири неча динор туришини.. Қосимбек ҳам билар эди. П. Қодиров, Юлдузди тунлар.

2 Қўлда ёзилиб, китоб шаклига келтирилган асар; ёзма ёдгорлик (19-аср ўрталаригача, яъни матбаачилик пайдо бўлгунча).

3 Ноширликда: муаллиф томонидан наشريётга тақдим этилган матн. Санобар машинкасида Алихоннинг қўлёмасини кўчириб ўтирган эди, зичиқ тақиллаб қолди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҚҮЛЛАБ 1 Қўлламоқ фл. рвдш. Фаолияти давомида шу усулни қўллаб, яхши натижаларга эришди.

2 рвш. (бир ёки икки сўзи билан: бир қўллаб, икки қўллаб) Қўлини ишга солиб, қўли билан. Мақсуда лампани кўтариб, уйга кирди-да, қозикда илғиқ турган камзулнинг чўнтагидан буклоғлиқ хатни олиб, бир қўллаб силтади. С. Зуннунова, Олов. Домла Ниёз ёрлиғини тугатиб, қоғозни манглайига кўтарди ва икки қўллаб Худоёрга узатди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Икки (ёки қўш) қўллаб Мамнуният билан, жон деб. Турдивой халфа.. шу жойни «икки қўллаб инъом қилгани» тўғрисида маълумот берди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚҮЛЛАБ-ҚУВВАТЛАМОҚ айн. қувватламоқ 1. Маданият ва санъат мутасаддилари, бу ишга масъул этиб тайинланганлар

ва ҳомийлар бадиий ҳаваскорлик ҳаракатини қўллаб-қувватлаётган жойларда иш кўнгилдагидай бормоқда. Газетадан.

ҚҮЛЛАБ-ҚҮЛТИҚЛАМОҚ айн. қўллаб-қувватламоқ.

ҚҮЛЛАМОҚ 1 Ёқламоқ, қувватламоқ, ёрдам, кўмак, мадад бермоқ. Ҳақ ишни халқ қўллар. Мақол. ■ Аёллар ўтмишдан ҳаммадан кўп зулм кўрган, ҳаммадан кўп жаҳолатда қолган. Уларни ҳурмат қилишимиз, қўлашимиз, сўяшимиз керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Татбиқ этмоқ, ишлатмоқ. Ишда янги методларни қўлламоқ. Суғоришнинг янги системасини қўлламоқ. ■ [Салимбойвачча] Атторлик растасида.. заҳар сотиб оларкан, буни қачон ва қандай қўллашни асло ўйлагани йўқ эди. Ойбек, Танланган асарлар. Жавод Кучиев унумсиз ерларда «Малик»даги тажрибаларини қўлади. «Ўзбекистон қўриқлари».

ҚҮЛЛАНАМА Бирор иш, ўқиш, ўқитишда фойдаланиладиган, йўл-йўриқ кўрсатадиган ёзма манба. Ўртоқ Муминовнинг диалектик материализм буйича қилган ишлари ва бу соҳада биринчи бўлиб ўзбек тилида ёрдамчи қўлланма ёзганлиги ҳам маълум. «ЎТА». То шу кунгача олий ўқув юртларининг филология факультетлари учун «Ҳозирги замон ўзбек тили» курсидан мақбул бир қўлланма йўқ эди. «ЎТА».

ҚҮЛЛАШМОҚ 1 Қўлламоқ фл. бирг. н. Ҳўжа уруғлари «ўз авлодимиз» дейишиб, Тожибойни қўллашади. П. Турсун, Ўқитувчи. Улар бир-бирларини қўллашади: ясовулбошини — қозикалон, қозикалонни — хон. Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Бир-бирининг қўлини ушлаб, қоп ва ш.к. нинг белидан олиб, иккинчи бўш қўли билан остидан ушлаб кўтармоқ. Қопларни қўллашиб, машинага ортмоқ. ■ Эркабой ва мўйловдор йигит қўллашиб, Саиднинг елкасига харсантош қўйишди. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҚҮЛЛИ Қўли бўлган, қўли бор. Бир қўлли одам.

Елғиз қўлли Ёрдамчиси, дастёри йўқ. Қаттиқ қўлли Қарамоғидаги одамларни қаттиқ ушлайдиган, талабчан. Қаттиқ қўлли раҳбар. ■ [Уктам] Қуринишда ювош, юмшоқ, лекин чоғи келганда ғоят.. қаттиқ қўлли, иродали экани сезилган секретарга,

жуда яқин одамдек, сирдошдек, узоқ тикилди. Ойбек, О.в. шабадалар. **Қўлли бўлмоқ**. Эгали бўлмоқ, қўлма-қўл бўлиб кетмоқ. *Китоб қўлли бўлиб кетганга ўхшайди.*

ҚўЛЛИ-ОЁҚЛИ айн. **қўл-оёқли**. *Кексалар тили билан айтганда, Қизлархон қўлли-оёқли қиз бўлиб, уй ишини ҳам, уқшини ҳам баравар удалайди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

ҚўЛМА-ҚўЛ *реш.* 1 Бир одам қўлидан бошқаси қўлига. *Юзлаб кишилар қўлма-қўл челақ узатиб, майдон ўртасидаги ҳовуздан олинган сув билан китоб хонасига тушган ўтти учирришга уринар эдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.*

2 Бир кишидан бошқа кишига, бир кишининг ихтиёридан бошқа киши ихтиёрига. *Китоб қўлма-қўл бўлиб кетди. ■ «Иштирокиюн»нинг шу бир нусхаси.. катта-кичик тоғ қишлоқлари бўйлаб қўлма-қўл юрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Қўлма-қўл юрвучи бу ўйинчоқ қизингиз ким-у, сиздек бир меҳрибон онани қон йиғлатган ким? А. Қодирий. Ўтган кунлар.*

ҚўЛ-ОЁҚ 1 Қўл ва оёқ(лар). *Қўл-оёғим бутун.*

2 *кўчма кам қўл. Дастёр. Семиз одам мўшсафиднинг гапини маъқуллади: -Зарари тегса, бир бурда нон билан ярим коса ошга тегсади. Бундай болалар бир хонадонга қўл-оёқ. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҚўЛ-ОЁҚЛИ Ҳар қандай ишни тез ва чаққон бажарадиган, оёқ-қўли чаққон; эпчил. *Мана, мен ҳам қўл-оёқли келинимдан ажраб ўтирибман-ку. Ажалга даво йўқ, бону. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари.*

ҚўЛСИЗ 1 Қўли йўқ. -*Оёқсиз, қўлсиз қолса ҳам майли эди, - деди Ҳошимжон йиғлаб ва укасининг қони суртилган милтиққа тикилarkan. Ойбек, Қуёш қораймас.*

2 Қўли ишламайдиган, шол. *У қўлсиз бўлиб ётибди.*

3 *кўчма кам қўл. Ёрдамчисиз, дастёрсиз.*

ҚўЛТИҚ 1 1 Қўлнинг елка билан туташган ерида ҳосил бўлган бурчак, қўл ости. *Қўлтиғи терлайдиган одам. Бир қўлтиққа икки тарвуз сиғмас. Мақол. ■ Қиз сумкасини қўлтиғига суқиб, ичкаридан чиқди. С. Аҳмад, Мўтти. У далани айланганда, қўлтиғидан эски сариқ чарм папкасини қўймасди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Кейин*

ўғлининг қўлтиғидан олиб, бир четга тортди: -Булар билан тенг бўлманг, ўғлим. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Мен дарров қўлтиғидан кўтариб, устидаги чанг-тўзонларни қоққан бўлдим. Ойдин, Болалик уйда ғийбат йўқ.

2 Кийимнинг шу жойга тўғри келадиган, шу жойни беркитиб турадиган қисми. *Қўйлакнинг қўлтиғи. Пальтонинг қўлтиғи. Туннинг қўлтиғи сўкилибди.*

ҚўЛТИҒИГА КИРМОҚ 1) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ. *Касал бўлиб қолсам, нима бўлади?.. Қўлтиғимга ким киради? Акам бўлмаса, укам бўлмаса. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари; 2) бировнинг ишончини қозониб, унинг пинжига кирмоқ. [Олаҳўжа:] Энди, бу билан ҳазил қилма, каттароғини «ака» де, қўлтиғига кир, кичикроғини «ука» де, деб ўргатадиган бўлди. П. Турсун, Ўқитувчи. Қўлтиғига сув пуркамоқ Бировга қарши оёқлантирмоқ, гижгижламоқ. Эшоннинг хотинини кимдир тезлайти, кимлардир қўлтиғига сув пуркайти. С. Аҳмад, Ҳукм. Қўлтиғидан кўтармоқ (ёки суямоқ) Қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ. *Тағин мен, Бобоқулнинг ўғли, қўлтиғидан суяйдиган азамат бўлиб қолибди, деб қувониб юрибман-а! С. Анорбоев, Оксой. Тарвузи қўлтиғидан тушмоқ қ. тарвуз.**

ҚўЛТИҚ II *геогр.* Океан, денгиз ва қўлларнинг қуруқлик ичкарасига кириб турган ва асосий ҳавза билан сув алмашиб турадиган қисми; кўрфаз.

ҚўЛТИҚБАРДОР 1 *кам қўл.* Ногирон, бетоб ёки шикаст топган кишини қўлтиқлаб, суяб олган киши.

2 *кўчма* Ёрдамчи, қўллаб-қувватловчи одам. *Бу кишининг қўлтиқбардорлари бир қишлоқи муллавачча эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ҚўЛТИҚЛАМОҚ 1 Қўлтиғига қисиб тутмоқ, қўлтиғига жойлаб кўтармоқ, қўлтиққа урмоқ. *Роҳила плакатларни қўлтиқлаб, секин нари кетди. С. Зуннунова, Гулхан. Бозоров туғунчасини қўлтиқлаб, тебраниб, машинага интилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

2 Бирча юриш ёки суяб ёрдам бериш мақсадида бировнинг қўлтиғидан, юқори билагидан тутмоқ. *Фотима билан Сора рус тилидан таълим берган Антонина Анатольевнаани икки томондан қўлтиқлаб, энг*

олдинда, жадил борадилар. П. Турсун, Ўқитувчи. [Йўлчи] Чиройли саман отнинг жиловини тутиб, эгасини қўлтиқлаб, ерга туширди. Ойбек, Танланган асарлар. Ота-бола уни қўлтиқлаб кўтардилар. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

3 кўчма Моддий ёки маънавий ёрдам бермоқ, кумаклашмоқ, қўллаб-қувватламоқ.

Ўпкасини қўлтиқламоқ қ. ўпка 1.

ҚЎЛТИҚЛАТМОҚ Қўлтиқламоқ 1, 2 фл. орт. н. Худайчи бир йўлитга тўн қўлтиқлашиб.. мудофелар ёнига чиқди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Менга чўтти қўлтиқлашиб олдилар, орқаларидан эргашиб юрдим. Ф. Фулом, Шум бола.

ҚЎЛТИҚЛАШМОҚ Қўлтиқламоқ фл. бирг. н. Беморни қўлтиқлашиб турғизишди. Қўлтиқлашиб юрмоқ

ҚЎЛТИҚТАЁҚ 1 Оёғи хаста ёки ногирон кишилар қўлтиғига тираб, таяниб юрадиган, юқори қисми қўлтиққа қўйиш учун мосланган махсус ҳасса. Қўлтиқтаёқ билан юрмоқ. ■ Икромжон.. судралиб бориб, қўлтиқтаёғини олди-да, чайқала-чайқала олдинга кетаверди. С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Суюнчиқ, таянчиқ; ҳимоячи. Бировга қўлтиқтаёқ бўлмоқ.

ҚЎЛТИҚТУМОР Заргарлик буюми; аёлларнинг елкадан ошириб, қўлтиқ остидан ўтказиб тақиладиган тақинчоғи.

ҚЎЛҚАНОТ фольк. Айрилмас дўст, биродар. Алломиш айтди: -Дўстим Шомурот. Икковимиз фарзанд курсак, уғил бўлса, қўлқанот бўлсин, бирови уғил, бирови қиз бўлса, қуда бўламиз. «Ёдгор».

ҚЎЛҚОН 1 Қўлни совуқдан, кир бўлишдан, зарарланишдан сақлаш учун қўлга кийиладиган буюм. Чарм қўлқон. Қўлқон тўқимоқ. ■ Онахон эри.. Собиржоннинг қорамойга ботиб, ярқираб кетган қўлқони билан шимини зўё роҳат қилиб ювар эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 спрт. Бокс тушганда, қўлга кийиб олиннадиган махсус буюм. Тренер менга қўлқон бераётиб: -Юраг иени сақла! — деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҚЎМ Туяга, от-уловга юк ортиш учун кигизни ўраб ва икки буюлаб боғлаб, эгар ўрнига уриладиган мослама.

ҚЎМИТА [«комитет» с. га қаранг] 1 Махсус тадбирларни ўтказиш ёки бирон-бир соҳага раҳбарликни амалга ошириш учун

тузиладиган давлат органи (қ. комитет 1). **Ўзбекистон Республикаси Хотин-қизлар қўмитаси.** ■ Унда [мажлисда] лойиҳа иштирокчилари, тегишли вазирлик, идора, қўмита ва нодавлат ташкилотларнинг масъул ходимлари қатнашди. Газетадан. Кенгаш аъзолари.. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси қўмиталарининг таркиби тўғрисидаги тақлифларни тингладилар.. Газетадан.

2 Сиёсий партиялар, жамоат ташкилотлари ва б. да сайлаб қўйиладиган коллегиял раҳбар орган (қ. комитет 2). **Партия марказий қўмитаси. Касаба уюмаси қўмитаси.**

ҚЎМИҚЛАР Доғистон Республикасида яшовчи, туркий тиллардан бирида сўзлашувчи халқ, қўмиқ халқи.

ҚЎМЛАМОҚ Туяга қўм, эгар урмоқ, туяни эгарламоқ.

От отлаб, туя қўмлаб Катта қийинчиликлар билан, зўрга, аранг. Марғилон деган юртдан от отлаб, туя қўмлаб кел эмишда, бир ойгина турмай кет эмиш! А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚЎМОНДОН [«комендант» с. га қаранг] 1 Йирик ҳарбий қисм ёки қўшин бошлиғи, командир. Бош қўмондон. ■ Чернецов армия қўмондони генерал-лейтенант Погдиннинг штаб-квартирасига Юрьевдан кейин кирди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Подшо Кимсанни ўз аскарларига қўмондон қилиб тайинлаб, унга ўнг ёнидан жой ҳада қилди. С. Абдулла, Ҳасан билан Кимсан.

2 эск. Умуман, ҳар қандай командир.

ҚЎМОНДОНЛИК 1 Қўмондон иши, вазифаси. Қўмондонлик қилмоқ.

2 Қўшинга раҳбарлик қилувчи орган ва ундаги кишилар мажмуи. Немис қўмондонлиги артиллерия ва авиация ҳужумидан кейин танкларни ишга солди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. [Краснов] Бундан кейинги ҳаракат ҳақида қўмондонлик йўл кўрсатгунча кутишга.. қарор қилди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚЎМСАМОҚ Бирор кимса ёки нарсани эслаб, соғиниб, уни кўришга, унга етишга орзуманд бўлмоқ. Онани қўмсamoқ. Ватани қўмсamoқ. ■ Эри билан қўлтиқлашиб ўтса барнолар. Раҳматлик чолгинамни қўмсab йўғлайман. Ф. Фулом. Киши қаризандан кейин киндик қони тўқилган жойини қўмсab қоларкан. Б. Раҳмонов. Олтин одамлар.

КЎМСАШ 1 **Кўмсамоқ** фл. ҳар. н. *Юртни кўмсаш.*

2 Ўз ватани, туғилган юрти, яқин кишиси ва ш.к. дан умрбод ёки вақтинча ажралган, узокликда бўлган кишиларда юз берадиган руҳий ҳолат.

КЎНАЛГА Тураржой, бошпана бўлиб хизмат қилган (қиладиган) жой; макон, манзил (яна қ. **қўним** 1, **қўнолга** 2). *Даштларда, йўл буйларида бундай қўналгаларнинг қолдиқлари сақланиб қолганлигига кўзингиз тушгандир.* М. Сатторов, Ўзбек удумлари.

КЎНАРЛИ **Кўнса**, тўхтаб дам олса бўладиган. *Наби полвон ва бошқа ўзига тинчроқ кишиларнинг ҳовлилари меҳмон кўнарли бир ҳолга келтирилган.* С. Айний, Қўллар.

КЎНДИРИЛМОҚ **Кўндирмоқ** фл. мажҳ. н. *Самолёт ерга кўндирилди.* ■ *Қор куралди, ерга тахта ётқизилди, устига чодир капалар, қора уйлар кўндирилди.* Ойдин, Мардлик — мангулик. *Ниҳоят, шам келиб, токчага кўндирилгач, уста Олим сукунатдан бош кўтариб, кўтидорга қаради.* А. Қодирй, Ўттан кўнлар.

КЎНДИРМОҚ 1 **Кўнмоқ** фл. орт. н. *Қушни кўлга кўндирмоқ.* *Самолётни ерга кўндирмоқ.* *У кийимига гард кўндирмайди.* ■ *Вақт-бевақт бировниқига бир меҳмон келса, отини ушлаб, жой бор бўлса, кўнглини хушлаб жўнатса, бул одам сахий, агарда жойи бор туриб, «жой йўқ», деб кўндирмай жўнатса, бул одам бахил.* «Алпомиш».

2 *кўча* **Киймоқ** (асосан, бош кийими ҳақида). *Бошига дакана кўндирмоқ.* ■ *Қиз силлик, текис ўрилган узун, кўркам, ипақдай майин қўш кокилини бир-бир кўлга олиб кўрди.. кейин янги чуст дўптини бошига кўндириб, ҳовлига чиқди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

3 **Кўрмоқ**, **тикмоқ**, **тикламоқ.** *Полизга капа кўндирмоқ.* ■ *Тахт ясаб, кўндирди пўлатдан кўрғон.* «Ширин билан Шакар».

Ғап кўндирмоқ **Билимдонлик**, маҳмадоналик қилиб, керак бўлса-бўлмаса, бирор ғап айтмоқ. *Оғзиндан бир ғап чиқса, у ўрни кўндиради.*

КЎНДОҚ 1 **Милтиқ**, автомат, қўл пулемёти ва ш.к. қуроолларнинг барча қисмларини тутиб турадиган ва отганда елгага тираб туриладиган қисми. *Милтиқнинг кўндоғи.* ■ *Қорабоев автомат кўндоғи билан офицернинг бошига шундай урдики, авто-*

мат кўндоғи ҳам синиб учиб кетди. А. Раҳмат, Эллик бир баҳодир.

2 **Қушлар тунаши** учун ўрнатилган дор, **қўноқ**; умуман, **қушлар кўниб** дам оладиган, тунайдиган жой; **қўнолга.** *Бола, тонг отмай, товуқлар кўндоқларида тушмай, яна ишга тушар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар икки қуш ҳам овқатга кўндоқдан туриб сипоҳгарчилик билан бир кўзлаб қаради-да, юзини чиртта тескари ўгириб олди.* Ф. Фулом, Шум бола.

3 **Кўмиш** учун дасталаб боғланган ток. *Токларни кўндоқ қилмоқ.*

4 **этно.** Чақалоқнинг бешикка беланишгача бўлган, чарвисимон мойдан ҳали тоза бўлмаган даври ва шу даврда чақалоқ ўраладиган махсус йўрғак.

Кўндоқда теккан касал (ёки дард, феъл) Ёшлиқдан қолган одат, эски одат, азалий, эски камчилик, иллат, нуқсон. *[Тоҳир:] Бу сизга кўндоқда теккан дард!* М. Бобоев, Гўзаллик истаб.

КЎНДОҚЛАМОҚ 1 **Токларни кўмиш** учун дасталаб боғламоқ.

2 *кам қўлл. айн.* йўрғакламоқ.

КЎНЖ **Этик**, маҳси ва ш.к. оёқ кийимларининг болдирни, иликни ўраб турадиган юқори қисми. *Кўнжи узун этик.* *Кўнжи баланд ботинка.* ■ *Турсунбой қизил этигининг кўнжини болдирга бурма қилиб тушириб.. олган эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қори этигининг кўнжидан дандон сопли пичоғини олиб, Урмонжонга берди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

КЎНЖЛИ **Кўнжи бор**; **кўнжи узун**, **кўнжи баланд.** *Кирза кўнжли этик.* *Кўнжли калиш.* ■ *Эски беқасам тўн, қизил кўнжли этик кийган бир йигит катта хокандозда ўчоққа чўғ келтириб солди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎНИМ 1 **Кўниш** ёки туриш жойи, манзил. *Ёғин тиниб, мўйтанлар овули билан қирдаги қиётлар кўними орасига сўқмоқ йўллар тушди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

Кўним топмоқ **Муқим ўрнашиб**, туриб қолмоқ. *Қосим бир идорада икки-уч ой ишлаб, иккинчи идорага кирар, у ерда ҳам кўним топмай, чиқиб кетар эди.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

2 **Хатти-ҳаракатсиз**, тинч ҳолат; тиним, тинчлик. *Колхоз раисиди кўним йўқ, машина*

олинг, Комилжон. Ойбек, О. в. шабадалар. Қўними йўқ капалак гулдан гулга қўнади. Т. Йўлдош.

ҚЎНИМЛИК кам қўлл. Қўниб, дам олиб ўтишга тўғри келадиган масофа бирлиги. Оломон отда икки қўнимлик масофани босиб, кечга яқин хушхаво бир манзилга тушди. Ойбек, Навоий.

ҚЎНИМСИЗ Бир ерда узоқ, муқим тўхтамайдиған; беқарор, бардошсиз. Қўнимсиз одам. ■ *Ҳеч ким қушларнинг ичида энг қўнимсиз, беқарори читтакнинг бу қилиғи тўғрисида аниқ бир нарса деёлмайди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

ҚЎНИМСИЗЛИК Ишдан ишга, жойдан жойга кўчиб юриш; шундай хатти-ҳаракат, одат. Кадрларнинг қўнимсизлигига барҳам бермоқ.

ҚЎНИШ 1 Қўнмоқ фл. ҳар. н. Бугдой қипқизариб нишган, поляригача қовдек қовурилган эди.. қушларнинг қўниши ёки чўқиши билан чарсиллаб синиб тушар эди. С. Айний, Куллар. Уй бекаси бу ерда қўнишлари мумкинлигини самимий билдиргач, улар қандайдир иккиланиш билан бир-бирларига қарашди. Ойбек, Қуёш қораймас.

Қўниш топмоқ айн. қўним топмоқ қ. қўним 1.

2 айн. қўним 1. «Элга эл қўшилса — давлат, элдан эл кетса — меҳнат», деган гап бор. Бир борайлик, танишиб, қўниш қутли бўлсин қилайлик. «Ёдгор».

3 махс. Чорва молларни боқувдан кейин дам олдирадиган, тунатиладиган жой. Сувонжон кечки пайт сурувни қўнишга ҳайдаб келди. С. Анорбоев, Оқсой.

Ой қаерда(н) қўниш берар экан Иш, ҳодиса ва ш.к. нима билан тугар экан; оқибати нима бўлар экан. Қани, [сув] ёқалаб турайлик-чи, ой қаердан қўниш берар экан. Ойнинг қаерда қўниш беришини билмай қолдим. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҚЎНИШМОҚ 1 Қўнмоқ фл. бирг. н. Меҳмонлар қаерга қўнишди?

2 Жунжикмоқ. Фулом ака қўнишиб ўтирганича ухлаётган экан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Булар қўнишиб ётган аскарлар олдига киришди. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҚЎНИ-ҚЎШНИ Яқин атрофда яшовчи кишилар, қўшнилар (бир-бирига нисбатан). Хушрўйга болалик чоғидаёқ уй ичи ва қўниқўшни «шаддод» деб исм берганлар, чунки у,

кимдан бўлса бўлсин, айтганини қилдирмай қўймас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўниқўшни, катта-кичик оғамларга салом айтинг. Ҳамза. Олапарнинг ҳайбатида.. Миржалол қуруқнинг қўрғонига, ҳатто қўниқўшниларниқига ҳам гадоий келмас эди. Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ҚЎНИ-ҚЎШНИЧИЛИК Қўни-қўшниларнинг ўзаро борди-келди муносабатлари; қўшничилик. Аммо ҳозир қишлоқ жойларда ҳам қўни-қўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.

ҚЎНМОҚ 1 Учидан тўхтаб, ерга ёки бирор нарсага ўтирмоқ, тушмоқ. Қуш дарахтга қўнди. Вертолёт далага қўнди. Космик кема Ойга қўнди. Парашютчи белгиланган жойга аниқ қўнди. Қуш қаноти билан учиб, қуйруғи билан қўнар. Мақол. ■ Ана, қоқди қанотин булбул, Келиб қўнди чиройли гулга. И. Муслим. Ҳаво жангида қаттиқ шикаст еган немис самолёти, нима бўлди-ю, шу ғарамдан йиғирма-ўттиз метр нарига келиб қўнди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

2 кўчма Бирор нарсанинг устига келиб тушмоқ, ўрнашмоқ; инмоқ (юқоридан тушадиган ёки ҳавода ҳаракат қиладиган нарсалар ҳақида). [Самолёт] Ўтиши биланоқ, қаноти остидан шовуллаб қуйган «ёмғир» гўзалар баргига шудрингдай қўна бошлади. Х. Назир, Сўнмас қақмоқлар. У [Ражаб] Ҳасан овчини кўриши билан шошиб, оёқ-қўлларини қоқди, киприкларига қўнган гардларни енглари билан артди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

3 Сафарда дам олиш, тунаш ёки вақтинча истиқомат қилиш учун бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойга тушмоқ, ўрнашмоқ. Меҳмонлар қаерга қўндилар? ■ Бугун бизга [бизниқига] қўниб борадилар-да. Қовун пишиб қолди, қовун сайли қиламиз. Н. Сафаров, Жангчи шоир. Бу саройга турли мамлакатлардан келган савдогарлар қўнар, чит, чой ва ипак моллар ҳаммаси шу ерга келиб тушарди. Ж. Шарипов, Хоразм. Ҳусайн Бойқаро Балхда амир Арғун деганнинг «Чаҳор боғи»га қўнди. Ойбек, Навоий.

4 Тунни бирор жойда ўтказмоқ, тунамоқ. Йўлда тўрт қўниб келдик. ■ Бек шу кеча бу ерда қўнибдилар, ўтган кеча Қораконникида эдилар. С. Айний, Куллар.

Оқилом қўнди Кеч кирди, қоронғи тушди. **ҚЎНОЛГА 1** Қушлар қўниб дам оладиган, тунайдиган жой; қўндоқ. Уча-уча

ҳолдан тойган лочин қанотларини йиғиштирди-ю, қўнолғага келиб қўнди. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

2 Сафардагилар тўхтаб (қўниб) дам оладиган жой. *Ҳаддан ташқари ҳорган ахта ҳам иссиқ қўнолғага яқинлашганини сезди.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Битта қўнолғага ўтирдик ҳоргин, Юраклар музлаган қўллардай турғун.* М. Шайхзода.

3 Умуман, бошпана, пана жой. *Олапар бошиқа ёввойи ҳайвонлардан фарқли, қўнолғага емиш кўтариб келишни билмас эди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҚҲНОҚ I Қўнғирбошлар оиласига мансуб, дони тариқдан кўра майдароқ, бошоқли бир йиллик ўсимлик; ғалла ва ем-хашак экини.

ҚҲНОҚ II I Бирор жойга, бирор кимсанинг уйига қўнган, тушган йўловчи, сайёҳ; меҳмон. *Инсон қўноқ бўлар Ойга, Зухрага.* Х. Расул. *Опа, сиз паловга унланг. Тоза, сен Эъозхонни болалари билан олиб кел, қўноқ бўлиб кетсин.* Ҳ. Фулом, Машъал.

2 Қушлар қўнадиган дор; қўндоқ. *Кун ботгач, товўқлар қўноққа чиқди.*

ҚҲНОҚЛАМОҚ I Тунаш ёки дам олиш учун қўноққа чиқмоқ, қўнмоқ. *Қорайган том бўғотларида қўноқлаётган чумчуқлар қўлоқни тешгудай товўғи билан чирқиллашадди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Сафарда бирор жойда тўхтамоқ, бирор жойда тунамоқ; бирор жойга тушмоқ. *..ўтлишда аждадларимиз дуч келган жойда қўноқлашиб, яшаб кетаверганлар.* Ш. Бўтаев, Қўрғонланган ой.

ҚҲНОҚЛИК I Қўноққа ярарли, қўноқбон (қ. **ҚҲНОҚ II 2**). *Бу ёғоч қўноқликка ярамайди.*

ҚҲНОҚЛИК II Қўноқдаги, қўноқ бўлиб турган жойдаги вазият, ҳолат, ҳаёт (қ. **ҚҲНОҚ II 1**). *Нима қилай, ота-онадан ортқ бир меҳрибоннинг уйда бўлганим учун, қўноқлик андишаси йўлимни тўсади.* Ҳамза, Майсарининг иши.

ҚҲНОҚХОНА эск. айн. меҳмонхона.

ҚҲНОҚЧИ эск. Ўз уйига қўноқ, меҳмон қўловчи одам.

ҚҲНҚАЙМОҚ с.т. Дўмпайиб, хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, қўқаймоқ. *Бобомурод[нинг].. меҳмонхонаси тўрида қишлоқ имоми қўнқайиб ўтирган эди.* С. Айний, Қуллар. /Шав-

катнинг] *Қўнғир сочи ўсиб кетганидан, бошидаги эски чуст дўпписи тепасида қўнқайиб, уни янада кулгалироқ қилиб кўрсатади.* С. Анорбоев, Ғўзаллик истаб.

ҚҲНҚАЙТИРМОҚ **Қўнқаймоқ** фл. орт. н. *У нонуштадан сўнг чуст дўпписини қўнқайтириб, чойхонага чиқди.* Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҚҲНФИЗ Қаттиқ ҳимоя қобиғи билан қопланган ҳашаротларнинг умумий номи. *Қора қўнғиз. Тилла қўнғиз.* ■ *Қоронғилик ичидан кеча қўнғизи ғўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚҲНФИР I I Қора-сарик рангли, тўқ малла. *Қўнғир соч. Қўнғир сигир. Қўнғир кўмир. Дала-тузни сув олса, қўнғир ғознинг тўшидан.* Мақол. ■ *Мирсаид қўнғир коверкот пиджагини ечиб, столнинг суянчиғига ташлади.* П. Қодиров, Уч илди. - *Буниям арзи бор экан, — Нуриддин ака ёнида йиғманибизна ўтирган қўнғир мўйловли йиғмага ишора қилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тўқ кулранг, қорамтир. *Тракторлар бир ҳафта кеча-кўндуз тўхтовсиз ишлаб турди, пахта далаларининг ҳаммаси қўнғир тусга кирди.* С. Маҳкамов, Катта рулда.

ҚҲНФИР II Қўнғирсимонлар оиласига мансуб қуш: тумшуғи ўткир, оёқлари калта, бошида иккита кокил ўсиб чиққан, паги жигарранг ўрдак. *Қўнғирлар май ойларида тухум очиб, жўжаларини июндаёқ учирма қилишади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚҲНФИРБОШ Бошоқдошлар оиласига мансуб, қурроқчиликка чидамли, серуруғ, сердон бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

ҚҲНФИРОТ Ўзбек халқи таркибига кирган қабилалардан бири, шу қабиллага мансуб кишилар. *Қўнғирот эли.* ■ *Булар бари қўнғирот, тотув бўлиб, бовурим, деб сени қўйнига олмаса, дарёнинг нарёғидаги офат тезроқ келади.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси.

ҚҲНФИРОҚ I Силкитилганда, тили дөворларга урилиб садо чиқарадиган, тўнтарилган конус шаклидаги металл асбоб. *Мис қўнғироқ. Бутхона қўнғироғи. Қўнғироқ чалмоқ. Туясидан қўнғироғи қиммат.* Мақол. ■ *Бўйинларига осилган қўнғироқларни оғир жаранглашиб, туялар ўтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Овоз чиқариб сигнал берадиган ҳар қандай месслама. *Соат қўнғироғи.* ■ *Хол-*

мат электр қўнғироқ кнопкасини босиши билан, хона ичкарисидан ёқимли овоз эшитилди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Каравот ёнидаги стол устида турган телефон қўнғироғи жиринглади.* М. Жўрабоев, М.Б. мар-табаси.

3 с.т. Телефон. *Тўхта, сен домла поччангни бу ерга киргизиб юбориб, ўзинг қўнғироқнинг олдига ўтир. Бирпасдан кейин мен қўнғироқ бераман.* Ҳамза, Тўхматчилар жазоси.

Қўнғироқ қилмоқ Телефон қилмоқ, телефон орқали гаплашмоқ. *Эрталабдан кечгача, гоҳида тувлари ҳам телефон трубкасига ёпишиб олиб, тўрт тарафга қўнғироқ қилади.* Т. Алимов, Хушбичим йигит.

4 с.т. кўчма Жаранглама, ёқимли (овоз ҳақида). -*Мен сизни танимадим, — деди қиз қўнғироқ товуши билан қатъий.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Унинг қўнғироқ овозини эшитган ҳар бир киши, узоқлардан бўлса ҳам етиб келарди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

5 с.т. кўчма Буралиб-буралиб турадиган, жингалак (соч, жун ва ш.к. ҳақида). *Сочи қўнғироқ қизча. ■ Халил жажжигина, истараси иссиқ, сочлари қўнғироқ, бўйи ўзига қарийб тенг келадиган дилкаш бир қиз билан танишди.* Туйғун, Дўстлик севинчлари.

ҚўНҒИРОҚҒУЛ Кенг пояли, барглари тухумсимон, гулларининг шакли қўнғироқсимон, бир ва кўп йиллик ўтсимон ўсимлик.

ҚўНҒИРОҚЛИ Қўнғироғи бўлган, қўнғироқ ўрнатилган; қўнғироқ тақилган. *Қўнғироқли соат. Қўнғироқли эшик. ■ Қишлоқ марказидаги Ёварик кўпригидан ҳар куни қўнғироқли туя карвонлари, турли-турли машиналар ўтиб туради.* И. Раҳим, Ихлос.

ҚўПМОҚ эск. 1 Ўтирган ёки ётган жойидан турмоқ, тикка турмоқ; кўтарилмоқ. *Гўрўғлининг ўзига от тикка кўлиб даф қилади. Кунда бир сайисни ўлдирарди.* «Хушкелди». *Оломон ҳайқириб чуввоо соларкан, яғадор амалдор йиқила-қўна дарахтлар орасида ғойиб бўлди.* Ойбек, Навоий. *Ғала-ғовэр, бақир-қақир терак бўйи кўнган эсатди..* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

2 эск. Юзага келмоқ, содир бўлмоқ, рўй бермоқ; кўзгалмоқ. *Арқда тўс-тўполон кўпди.* С. Сиёев, Ёруелик. *Ахир ногоҳ кўнган виҳийи шамоллар Утган-ку воҳани қумлар-*

га қориб. Ш. Раҳмон, Гуллаётган тош. *Гўёки осмон чатнаб, қиёмат кўнгандек бўлди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ТўНҒИЗ КўПҒУР (ёки гўрингда тўнғиз кўпғур) Норозилик билан қаттиқ қарғашни ифодаловчи ибора. *Даданг шу тўнғиз кўпғурнинг заводида қанча йил тер тўкди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. *Гўрингда тўнғиз кўпғур золим мингбоши иккита қишчдай боламни мардикорга жўнатди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҚўПОЛ 1 Бичими келишмаган; беўхшов, бесўнақай; дағал. *Қўпол эшик. Қўпол кийим. ■ Унинг тарвақайлаган қўпол, яланғоч шохлари ҳовлининг у бурчагидан бу бурчагига етади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тахтадан қўполгина қилиб ясалган узун столга қизил мато ёзилган.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Кишига қаттиқ тегадиган, кишини ранжитадиган; дағал, кўрс, тунд, ёқимсиз. *Қўпол муомала. Қўпол сўз. Қўпол қилиқ. Қўпол ҳаракат. Қўпол ҳазил. Қўпол гапирмоқ. ■ Раиснинг қўпол эътирозини эшитиб турган Бекбўта, қони қайнаб кетди, шекилли, ўзини тўтолмай, кескин ганирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Маориф мудири Хизиров унинг [Элмуроднинг] талабига қарши, томдан тараша тушгандай, қўпол жавоб қилди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Мен ҳам сенга эски бир мақолни айтишим мумкин эди. Лекин жуда қўпол бўлганидан, айтишга тишим бормайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Шундай белги-хусусиятга эга бўлган шахс ҳақида. *Юзбоши Абдуллабек ўлғудай қўпол одам. бу одамни қаранглар, қандай хушфеъл.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Мени дағал десанг, тан бераман. Қўпол десанг, бўйиниға оламан..* Уйғун, Қалтис ҳазил.

4 Оқлаб, кечириб ёки тузатиб бўлмай диган. *Қўпол хато. Бошқаларнинг ички ишларига қўпол равишда аралашши. ■ [Унинг] Бу қўпол гуноҳини тасодифан чиққан хайрли натижасига бағишлаш, бундан кейин шундай хато қилса, қаттиқ жазо кўришини унга тушунтириши керак.* С. Айний, Қуллар.

ҚўПОЛЛАШМОҚ 1 Қўпол, бесўнақай ҳола келмоқ. *Қўлин кийиниб қўполлашмоқ.*

2 Қўпол, совуқ муомала қиладиган бўлиб қолмоқ, тўнглашмоқ, дағаллашмоқ. *Битта мен эмас, ҳатто сенинг ўзинг ҳам қўполлашиб қолдинг, ортиқча гап кутаролмайсан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *У аввал-*

ги Малахов эмас эди, қўполлашган, муомаласи тўнғ, ҳаракатида тўнғлик бор. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҚҮПОЛЛИК 1 Қўпол, бесўнақай кўришига эгаллик. *Кийимнинг қўполлиги. ■ Узи хирдайд бақувват. Бир кунги, «бу гавада, бу қўполлик билан айни фронтбопсиз-да!» деб қолмасманми. Қолдим балога. Шухрат, Шинелли йиллар.*

2 Қўпол гап, муомала, бесўнақай хатти-ҳаракат ва ш.к. *У дарров узр сўради: -Қўполлигим қурсин, эшикни қўққисдан очиб, чирокни учираб қўйдим. М. Исмоиллий, Фарғона т. о. Уқитувчи тажанглик, қўполлик, шошқалоқлик, бесабрлик каби номатлуб сифатлардан бутунлай мусоффо бўлиши шарт. Р. Усмонов, Одобнома.*

ҚҮПОРИЛМОҚ Қўпормоқ фл. мажҳ. н. Канал тагидан қўпорилган, кўчган сап-сарик тупроқ полвон машина панжасида ундек эланарди. Ш. Фуломов, Азим дарёман, дебон.

ҚҮПОРМОҚ 1 Таг-туғи, томири билан суғурмоқ, ағдармоқ. *Йўлчи ериниғ тош бағрини ёриб, тўнка қўпоради. Ойбек, Танланган асарлар. Тракторлар гуруллаб-вариллаб, ёввойи жийда, чангал, туронғи, тол, дўлана сингари бута ва майда дарахтларни таг-томири билан қўпориб ташлар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 Ағдармоқ, ковламоқ; шундай ҳаракат билан бузмоқ. *Муҳиддин, Абдуваҳоблар кетмонларини сопадилар-да.. қамишзорларни қўпоришига киришдилар. «Ўзбекистон қўриқлари».*

3 Таг-туғи билан йўқ қилмоқ, тугатмоқ. *Душманларни таг-томири билан қўпориб ташлашга қарор қилинди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

4 Кўчма кам қўлл. айн. **ўмармоқ**. *Лутфинисо эриниғ давлатаддан мужкин қадар кўпроқ қўпориб, шу кенжа арзандасига сарф қилиш учун уринар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚҮПОРУВЧИ 1 Қўпормоқ фл. сфдш. Тоғ қўпоровчилар.

2 Қўпоровчилик билан шуғулланувчи шахс (қ. **қўпоровчилик 2**); диверсиячи, диверсант. *Шубҳасиз, бу — қўпоровчи гуруҳнинг яхши ниқобланган яширин қароргоҳи. «Саодат».*

ҚҮПОРУВЧИЛИК 1 Бирор мамлакатнинг ҳарбий ва давлат аҳамиятига эга бўлган объектларини бузиш, вайрон қилиш мақ-

садида амалга оширилган (ошириладиган) ишлар; қўпориш ишлари; диверсия.

2 Диверсия ҳаракати, диверсия.

ҚҮР 1 1 Майда чўғ аралаш иссиқ қул; майда чўғ. *Қўрга кўмиб пиширилган жўхори. ■ Ҳовли ўртасидаги бир бузоқ билан икки қўй гўшти солинган дошқозон тагида ҳамон ўт ёнар, учоқ олдига тортилган қўрда эса, хизматкорлар исиниб ўтиришарди. П. Турсун, Уқитувчи. Човғумлардаги чой ичиб бўлинган, гулханнинг қўри сўна бошлаган. Ҳ. Нуъмон, Қаҳрамоннинг туғилиши.*

2 кўчма Қалб ҳарорати, ўт, ўғит. *Жамила холянинг табияти шунақа. Юрагидаги ёллик қўри уни доим ишга, одамлар орасига ундайди. Э. Носиров, Ташаккур сизга, холажон! Қани, марҳамат, барно йигит, уйимизнинг тўри, қалбимизнинг қўри сизники. Утиринг! С. Кароматов, Ҳижрон.*

ҚҮР 2 1 Йиғиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган керакли нарса; захира, бойлик. *Қўр қилмоқ. ■ Домланинг айтишича, қўр битган, бисотда ортиқча пул қолмаган. А. Қаҳҳор, Сароб. У бир подшо бўлса, унда қўру қўрхона, тўпу тўпхона, ҳарна асбоб, лашкар, оломон кўп бўлса. «Равшан».*

2 Қут, барака. *Охир пулларимиз ҳам совурилиб, қўри ўча бошлади. М. Исмоиллий, Фарғона т. о.*

Қўр тўкмоқ (ёки ташламоқ) 1 қўшин тўпламоқ; лашкар тўкмоқ. *Отан сен билан урушман деб, яна қўр тўкиб ётибди, бо-тирлигини кўрсат!* «Муродхон». *Душманлар келибди Яман қасдига, Қўр ташлаб ётганмиш тоғнинг остига. «Фольклор»; 2) рвдш. шаклида — қўр тўкиб Савлат тўкиб. Гури Амир қўр тўкиб мағрур, Паҳлавондай менга тикилар. М. Али. Бошлиқ креслода ҳамон қўр тўкиб ўтирарди. Н. Аминов, Суварак.*

ҚҮРА 1 Ёғоч, шох-шабба, панжара ва ш.к. дан қилинган тўсиқ, ғов, девор ва шундай девор билан ўралган жой. *Овулнинг қамиш қўралари совурилиб кетди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Қўра орқасида арава ғилдираklarининг ғижир-ғижури эшитилди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Шундай жойда яшайдиган кишилар бирлиги. *Турсунбой олдинда, ҳамқишлоқлари бир қўра бўлиб келишди. «Ўзбекистон қўриқлари».*

3 Асосан, қўйлар сақланадиган жой. *Демак, қўзиси бор қўйларни ажратиб, қўра*

атрофида боқиш лозим. «Ёшлик». Ҳадемай, куз тугаб, қиш киради. Қўйлар қўраларга, қорамоллар оғилларга киритилади. Газетадан.

4 эск. Атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой, тураржой. Раҳим домла илгарилари Арслонбекнинг улфати бўлиб, бу «хасис бой» қўрасига кам келарди. Ҳ. Фулом, Машғал. Катта бойларнинг Тошкент янги шаҳарида бир нечадан қўраси бўлиб, уларни.. ижара қўйиб, дунё тўнлар эдилар. М. Муҳаммад-жонов, Турмуш уринишлари.

ҚЎРАМТА тар. Камон ўқлари солиб, осиб юриладиган махсус халта, сумка; ўқдон. Қўрамтага қўл солиб, бир тутам ўқ олди. ■ Қон тортиб, одамнинг ажали етди. Ул Паризод қўрамтага қўл солди. «Мурдохон».

ҚЎРБОШИ тар. 1 Ўрта асрларда Ўрта Осиё хонликлари ва айрим Шарқ давлатларида: дастлаб шаҳарни тунда қўриқловчи миршаб; сўнгра қурол-яроғ омбори (қўр) мутасаддиси ҳамда қурол-аслаҳа, турли яроғлар ва тўп яшаш корхоналари (қўрхона) бошлиғи.

2 Туркистон ўлкасида Октябрь тўнта-ришигача бўлган даврда маҳаллий полиция бошлиғи; миршабларнинг бошлиғи. Миршаблар томонидан қўрбоши маҳкамасига сўроққа олиб кетилган қутидор қайтиб, йўлакка кириши билан, минг хил ташвишда ўтирувчи Офтоб ойим ила Кумушга қайтиб жон кирган каби бўлди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Туркистонда совет режимига қарши қуроли ҳаракат ҳарбий раҳбарларининг унвони. Қўрбоши халқнинг турли табақалари орасидан чиққан обрўли шахс ҳисобланган. Улар орасида ҳатто аёллар ҳам бўлган. «ЎЗМЭ».

ҚЎРИМОҚ 1 (б.к. ва т.к. билан) Ҳимоя қилмоқ, сақламоқ, қўриқламоқ. Боғ(ни) қўримоқ. Юрт қўрасанг, ўзарсан, қўримасанг, тўзарсан. Мақол. ■ Полизнинг қоровули ҳам ҳосилини ўтган-кетгандан қўриydi. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Молларни қўриб ётган итлар югуриб келиб, Ойқизжонни таниб, ўйнашиб сакрай берди. «Фольклор».

2 (т.к. билан) Ўзини ёки бирор кимсани, нарсани қуш, пашша ва ш.к. дан ҳимоя қилиш учун уни қувмоқ, ҳайдамоқ. Сояга боғлаб қўйилган отлар эринибгина пашшаларни қўрийдилар. Ж. Шарипов, Саодат.

[Розия хола:] -Ҳозироқ бир болани чумчуқ қўрийдиган қилиб қўй! — деб Зухрани койиб берди. Н. Назаров, Замон. Мулла Саид Жаллохон.. бурнига қўнган пашшани қўлидаги рўмолча билан қўриш малол келди, шекилли, остки лабини чўзиб, «пуф» деди. А. Қаҳҳор, Башорат.

Пашша қўримоқ ёки пашша қўриб ўтирмоқ Ҳеч нарса билан шуғулланмай, бекор ҳолда бўлмоқ. Айтганингиздай, бир соатдан бери пашша қўриб ўтирибман. И. Раҳим, Ихлос. Ана ундан кейин шаҳарда бемалол пашшаларинани қўриб ўтираверасизлар. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҚЎРИҚ 1 кам қўл. Ҳимоя, мудофаа, сақлаш. Башарти, қотил мен бўлиб кўринганимда ҳам, молим ва жоним қўриғида ўғриларини ўлдирганлигим учун яна гуноҳкор бўлмас эдим. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Соқчилар турадиган ва улар ҳимоясида қўриқлаб, сақлаб туриладиган жой. Кўкча қўрғонлари қўриғида анови қўрғонларникидек мудофелар кўп бўлмаса ҳам, йўқ эмас эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Экин ёки дарахт экилган, шунинг учун ҳам қўриқлаб туриладиган ер майдони; экинзор, боғ ва ш.к. Сув талашган бўлсак, сиз ҳам, мен ҳам ўз қўригимиз учун эмас, колхоз, халқ манфаати учун талашдик. Ойбек, О.в. шабадалар.

4 Илгари ёки қачонлардир экин экилган, кейинча экилмай ташлаб қўйилган ер. Қорабулоқда бекор ётган эгасиз, қақраб ётган қўриқлар кўп. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Не-не умидлар билан олинган ер, болалар ёш ва Анзират холанинг ўзи дардчил бўлгани учун, экувсиз қолиб, қўриққа қўшилиб кетди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ёшлигимни қўмсаб, китоб очгандай, Минг йиллик қўриқнинг бағрин очаман. С. Акбарий.

5 Ҳали ишланмаган, деҳқончилик қилинмаган, аммо экишга яроқли жойлар; бўз ер. Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш. ■ Кўкламда она-бола тоғ этагидаги қўриққа чиқиб, белкурак билан ер ағдариб, лалми бугдой экишди. П. Қодиров, Уч илди.

Қўриқ очмоқ Илгари экин экилмаган ёки ташлаб қўйилган ерларни ўзлаштириб, ишга солмоқ, у ерларда экин экиб, деҳқончилик қилмоқ. Канал бўйлари, янги очилган қўриқ, у ердаги дашт бригадаси хаёлидан ўтди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

6 шв. Халқа қилинган арқон. Шериги қўлига қўриқ олади, Қўриқлигин Ойчинор не билади. «Ойсулув».

ҚҰРИҚЛАМОҚ Ҳимоя, мудофаа қилмоқ, сақламоқ. *Ботир бўлсанг, қўриқлагин шахрингни.* «Эрали ва Шерали». Шоир, теварази Ширим қоровул бошлиқ посбонлар қўриқлаган ҳашаматли ипак чодирга кирди. Ойбек, Навоний. Табиатни қўриқлаш масаласи ҳозир кўпчиликнинг диққат марказида. «Фан ва турмуш».

ҚҰРИҚХОНА Белгиланган қонунларга мувофиқ давлат томонидан ажратилган, алоҳида илмий ёки маданий аҳамиятта эга бўлган (ноёб ландшафт, ўсимликлар, ҳайвонот дунёси, фойдали қазималар ва б.), табиий объект жойлашган ҳудуд. *Асраймиз ўсимлик хилларин тайин, Асраймиз ҳайвонлар камёб зотини. Ҳатто атрофларин ўраб атайин, Қўриқхона, деймиз сўнгра отини.* А. Орипов, Йиллар армони. *Ана шу кўлнинг поёнсиз чор атрофи давлат муҳофазасига олинсиз, қўриқхонага айлантирилган.* О. Абдурахмон, Милтиқ отилмади.

ҚҰРИҚЧИ I Ҳимоя қилувчи, ҳимоячи, соқчи, посбон. *Чегара қўриқчилари.* ■ *Дарвозахона устидаги қўриқчилар Бобурнинг одамларини масхара қилиб кулишарди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Қўшларни чўчитиш, улардан боғ, полиз ва ш.к. ни қўриқлаш учун ўрнатилган қўғирчоқ одам; қаратқи. *Мени нима деб ўйлайсан-а. Сен учун пайкалдаги қўриқчиманми?* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Шунинг учун эски чопондан полизмизга қўриқчи қилдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚҰРИҚЧИ II Қўриқ ер очувчи, қўриқ ерда ишловчи шахс. *Агар орзу қилмасак, ҳосилларимиз қалмовини чеқлаб қўйсак, унда эртанги кунимиз нима бўлади? — дейди қўриқчилар.* «Ўзбекистон қўриқлари». *Олтойнинг бепоён қирларини ўзлаштириш учун жўнаб кетаётган қўриқчилар бу ерга келар эдилар.* Газетадан.

ҚҰРИҚЧИЛИК I Қўриқчи иши. *Қўриқчилик жонга теги.* ■ *Қўриқчилар Бобурнинг кўзига ташланмасликка тиришиб, ҳужранинг орқа томонида қўриқчилик қила бошладилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Ҳимоя, пана, паноҳ. *Крейсер қирувчи самолёт қўриқчилигида денгизга бораёттир.* «Гулхан».

ҚҰРС Кишига қаттиқ тегадиган; қўпол, дағал, тўнг. *Қўрс одам. Қўрс сўз. Қўрс муомала.* ■ *Унга юзма-юз келиб, бундай қўрс, бундай терс гапларни ҳеч вақт айтган эмас эдим.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қўрс жавоб орага яна жимлик туширди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Аваз ўз феълени билади: у инжиқ, юраги тор, қўрс.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҚҰРСЛИК I Қўрс эканлик. *Ганининг қўрслиги, муомаласининг совуқлиги учун қишлоқилар уни «Соли совуқ» деб атардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қоровулнинг қўрслигидан энсаси қотиб, қабулхона томон йўл оларкан, яна гижиниб қўйди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар.

2 Қўрс, совуқ муомала, қўполлик, тўнглик. *Дадажон.. Расул акага қўрслик қилиб қўйгани учун зўр бериб ўзини койир, ишнинг нима билан тугашица ақли етмас эди.* А. Муҳиддин, Миришкор.

3 шв. Димоғдорлик, кеккайиш. *Бу гап Асқар отага умрида бир марта от миниб, ўзини зўр чавандоз ҳисоблаган ёш боланинг қўрслигидай туюлди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҚҰРХОНА эск. 1 Қурол-аслаҳа сақланадиган омбор, қуролхона, арсенал. *Англия қурол-яроғини олиб келган кейинги карвон амир ҳазрати олийларининг қўрхоналарига сиғмай қолди.* *Қўрхона ёнидаги «Дорушишфо» мадрасасига ҳам ҳарбий анжом сандиқларини киритиб, териб қўйишига тўғри келди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

2 Қимматбаҳо нарсалар, бойликлар сақланадиган омбор; ҳазина. *Ҳужуматимнинг қўлига Тушди-да қўрхонаси.* «Фольклор».

ҚҰРЧИ тар. 1 Ўрта асрларда Туркистон ва айрим Шарқ давлатларида: туркий қишлоқларнинг эътиборли ва ишончли қишлоқларидан саройда тузилган махсус ҳарбий қисм жангчиси (ҳўқмдорни ва нуфузли аъёнларни қўриқлаган).

2 Темурийлар даврида: экинзорларни қўриқловчи ҳарбий қисм жангчиси.

ҚҰРҚА-ПИСА рвш. Дадил ботинмай, қўрқимсираб, биров хавотирланиб. *Лаъли электр чироқ ёниб турган оқ уйга қўрқап-писа кирди.* Х. Фулом, Маишгал. *Санобар ўзининг тақдири Алихоннинг шу суратга муносабатидан ҳал бўлагидандек, қўрқа-писа унга қаради, нафас олмай кузатди.* «Ёшлик». *Мен яна қўрқа-писа сўрадим: — Ҳўзум берсам, ейсанми?* Х. Аҳмар, Ким ҳақ?

ҚҰРҚАРЛИ Киши қўрқадиган, қўрқувли. *Хавотир бўлманг, бунинг ҳеч қўрқарли ери йўқ.*

ҚҰРҚИМСИРАМОҚ Бироз қўрқмоқ, хавфсирамоқ. *Қўрқимсираб гапирмоқ.* ■ *[Тулаҳон:] Худойим билади [қўрқимсираб ялиниб], жон хола. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ҚҰРҚИНЧ 1 Қўрқув ҳолати, ҳисси; қўрқув, даҳшат, ваҳима. *Унинг вужудини қўрқинч қамраб олди. Қўрқинчга тушмоқ.* ■ *Нигоранинг ҳамон қўрқинч, даҳшат тўла кўзларида миннатдорчилик учқуни йилтиради. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 Хавотирлик, безовталик ҳолати, ҳисси; хавфсираш, ҳадиксираш; ҳадик. *Николлининг қалбини янги бир қўрқинч таталарди. Уқ-дори, озиқ-овқат унда чегарали эди. Ойбек, Қуёш қораймас. Энди бу иккинчи сохта хатни ёздиришда, гарчи ҳозир Отабекнинг кўлэзмаси ўз қўлида бўлса ҳам, яна қўрқинчи йўқ эмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

3 айн. **қўрқинчли.** *Отабек сапчиб кетди, туси қўрқинч ҳолга кирган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Тошни тошларга уриб, Тарқатиб қўрқинч оҳанг. Ғайратий. Қумушбиби ортки чидолмадими, қўрқинч бир товуш билан ҳайқирди: -Оҳ, ўламан, кўп сўзлама! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚҰРҚИНЧЛИ 1 Кишини қўрқувга, ваҳимага, даҳшатга соладиган, даҳшатли, ваҳимали. *Қўрқинчли туш. Қўрқинчли манзара.* ■ *Унинг ранги оқариб, вазоҳати қўрқинчли тус олган эди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Одамларнинг унингсиз ҳам хароб эгни-бошлари тўкилди, афсоналардаги явжуж-мавжуж каби қўрқинчли тус олди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Кишини хавотирликка соладиган, безовта, хавотир қиладиган; хавфли, хатарли. *Қўрқинчли касаллик.* ■ *Узун ва иссиқ ёз кунда подшоҳни саҳарликсиз қолдириш беғимлар учун ўзлари оч-наҳор қолишларидан қўрқинчлироқ эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ҚҰРҚИНЧСИЗ 1 Қўрқарли ери йўқ, қўрқинчли эмас.

2 Хавотир оладиган, хавфсирайдиган ери йўқ, хавфли, хатарли эмас; беҳавотир. хавфсиз.

ҚҰРҚИНҚИРАМОҚ айн. **қўрқимсирамоқ.** *Рост, амаки, лекин хўп олишдим,*

жағига ўхшатиб солардим-ку, қўрқинқирадим, ёшман-да. Ойбек, Болалик. Миннатдорлик билдиргим ҳам келарди, алланечук қўрқинқирадим ҳам ундан. А. Мухтор, Туғилиш.

ҚҰРҚИТИШ ҳўқ. Бирон-бир шахсга ёки ижтимоий манфаатларга оғзаки, ёзма шаклда ёки бошқа усуллар билан жисмоний, моддий ёки бошқа турдаги зиён етказиш ниятини ифода этиш; инсонга руҳий азоб бериш усулларидан бири.

ҚҰРҚИТМОҚ 1 Қўрқмоқ фл. орт. н. *Бутун юзи қулоқларигача кўкариб, қўллари ёнига шалвираб тушган Писмиқ ўлим тусига кириб борди. Бу ҳол Соли совуқни жуда ёмон қўрқитиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 Ёлғон дўқ-пўписа ва ш.к. билан юрагига гулгула солмоқ. *Ёли, кетаман, деб қўрқитади, қари, ўламан, деб қўрқитади. Мақол.* ■ *Бераҳмлар, наҳотки болани шунчалик қўрқитсаларинг! Сен ҳам шунинг товушига уйғондинми? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Баъзи бир чумчуқ юраклиларни қўрқитиш учун қилинган иш бу! И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚҰРҚИШ 1 Қўрқмоқ фл. ҳар. н. *Йигит қўрқиш, ранги ўчиш ўрнига ҳадеб кулар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

2 айн. **қўрқув.** *Душманлар кўп питирлашди, Қўрқишлари ҳаддан ошди. «Гулихи-ромон».*

ҚҰРҚМАС 1 Қўрқмоқ фл. бўлишсиз сфдш. *У ҳеч нарсдан қўрқмас эди.*

2 Қўрқишни билмайдиган; доворак. *Бу қўрқмас, қотмадан келган.. командир урушнинг бошидан охиригача ҳарбий хизматда бўлди. Газетадан.*

ҚҰРҚМОҚ 1 Қўрқув ҳис этмоқ, қўрқув ҳиссига берилмоқ. *У ҳеч нарсдан қўрқмайди. Қўрққанга қўша кўринар. Мақол.* ■ *Тешабойнинг жаҳли чиқди: -Тешганда кўзингизни тешмайди-ку! Мунча қўрқмасангиз? М. Исмоилий, Фарғона т. о. Келин қўрқанидан ҳуши кетиб қолди. Ҳамза, Бурунги қозилар.*

2 Қўрқоқлик, юраксизлик қилмоқ, юраги бетламай, дов бермай қочмоқ. *Қўрққан олдин мушт кўтарар. Мақол.*

3 Ҳадик олмоқ; ботина олмаслик, юраги дов бермаслик; чўчимоқ. *Ҳаёт.. худди йиқилиб кетишдан қўрққандек, бир қўли*

билан танчани ушлаб, юзини йигитдан хиёл қочириб ўтирарди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дардини айтибди-ю, фамилиясини айтгани кўрқибди. С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ҚҲРҚОҚ Ҳар нарсадан қўрқаверадиган, юраги йўқ, юраксиз. *Силзила уни янада қўрқоқ, булар-булмасга чўчийдиган қилиб қўйган эди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Қўрқоқ ўлмасдан бурун ўлади, ўликдан нима кутиб бўлади. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Қўрқоққа кўланка азрош, дейдилар. А. Қаҳқор, Туйда аза.*

ҚҲРҚОҚЛИК Қўрқоққа хос ҳис-туйғу, хатти-ҳаракат. [Шербек] *Курашда қўрқоқлик.. нималигини билмайди. С. Анорбоев, Оқсой. Қўрқоқлик доғини ўлим юволмайди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. Агар яна шунақа қўрқоқлик қилар экансан, каллангини оламан. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

ҚҲРҚУВ Қўрқиш ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули ҳолат, руҳий ҳолат. *Қўрқувга тушмоқ. Юрагига қўрқув солмоқ. Уни қўрқув босди. ■ Жангга кирдингни, қўрқувни унут, Улишин эмас, ўлдиришини ўйла. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Одамлар қўрқувдан қалт-қалт титрабдилар. «Олтин бешик».*

ҚҲРҚУВЛИ Қўрқув уйғотадиган, қўрқув ҳолатли, қўрқув ифодали. *Атрофга қўрқувли назар ташламоқ. ■ Нури ёлғиз қоларкан.. кузнинг ойдин кечасидаги қўрқувли, лекин унинг учун энг тотли дамлар ёдидан ўтди. Ойбек, Танланган асарлар. Қўрқувли кўзлар билан теваракни кузатди. А. Қаҳқор, Йиллар.*

ҚҲРҚУВСИЗ Қўрқинчдан, қўрқинч ҳиссидан холи, тинч. *Онахоннинг кўз қарашини қўрқувсиз, нафратли ва мағрур қараш эди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.*

ҚҲР-ҚҲТ Йиғиб, тўплаб, ғамлаб қўйилган нарса, бойлик, захира; қут-барака. *Шунисига суюнаманки, ўша вақтларда яхшигина рўзғор тузиб, қўр-қут орттирган эканмиз, бари халқнинг қорига яради. Ойбек, О. в. шабадалар. Эшон аянинг бирдан-бир нияти қўлда қолган қўр-қутларни сақлаб қолиш, пишиб ҳилвираб турган эшонни ўз масканига қўйиб, бойликларига эга бўлиш. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳозир эски қўр-қутдан бор, лекин ётиб еганга тоғ чидамайди. Ойбек, Улуғ йўл.*

ҚҲРҚУЛИК Қўрқиш керак, қўрқиш керак бўлади. *Бу одамдан қўрқулик: Одамни ҳажв қилиб юборади. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Пулки кишини хазондай учириб юр-*

дими, ундай пулдан қўрққулик. А. Қаҳқор, Оғриқ тишлар.

ҚҲРҲАЛАМОҚ кам қўлл. Қўрғамоқ. *Атрофда эса уни шериклари ўраб-қўрғалаб, ҳимоя қилиб боришарди. «Гулистон».*

ҚҲРҲАМОҚ шв. Қўриқламоқ, сақламоқ. *Ватанни қўрғамоқ. ■ Агар у жанг вақтида жонини қўрғаб, ўртоқларига хиёнат қилиб, тўнгакнинг орқасида бошини кафтига қўйиб ётмаса, тепасига бостириб келаётган [душманни] кўрарди, отиб ўлди-рарди, ўзи саломат қоларди. Уйғун, Ҳаёт кўшиғи. Жанг айламоқда ёри, қўрғаб саодатини: Гулшанда бахт майдан мастона ёра айтинг. Уйғун.*

ҚҲРҲОН 1 Ўрта асрларда қалин ва баланд мудофаа девори билан ўраб қурилган, асосан, бир дарвозали шаҳар-қалъа. *Ёв қўрғонини қамал қилиб, унинг қулоқкаш баланд деворлари ёнига чодир ташлаган қўшин каби одамлар тоғ этагига тўлиб кетдилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Фиждудон қўрғонининг шарқи-шимоли ва ғарб томонларидан чиқётган.. ғулғулали товуш ҳавони титратмоқда эди. С. Айний, Қуллар.*

2 Қалъа, шаҳар, қўрғон ва ш.к. ни мудофаа қилиш учун қурилган мустақкам девор. *У баланд қўрғон билан ўралган бўлиб, ичкарига тўртта темир дарвозадан кирилар эди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Азизбек ташаккурни битиргач, ҳудайчи қўрғон устидаги мудофеларга бор товушини қўйиб қичқирди: -Бек жаноблари бу кунги рустамона ғайратларингизга дуо қиладилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Учоқ бошида қўрғон, Атрофим баланд қўрғон. Қўнғил берган ёримни Қўролмасдан бағрим қон. С. Абдулла.*

3 Дала жойда ва, умуман, шаҳардан ташқарида атрофи девор билан ўралган ҳовли-жой ва унинг ичидаги бинолар (атрофи, одатда, боғ, экинзорлардан иборат бўлган). *Арслонбекнинг қўрғонини.. бу йўлга тушиб олган кўр ҳам топади. Ҳ. Фулом, Машғал. Шербек қишлоқнинг энг четидаги қўрғонни ҳам босиб ўтди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҚҲРҲОНБЕГИ тар Қалъани, қўрғонни ҳимоя қилувчи соқчиларнинг бошлиғи, қалъа коменданнти. *Азизбек, қаршисида қўл боғлаб турган қўрғонбегидан сўради: -Йигитларингизнинг барчаси ҳам қуруқ қолмадими? -Давлатингиз соясида, тақсир! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҚҮРҒОНЧА 1 Қўрғон 3 с. кичр. *Йигитлар Максимнинг қўл-оёғини боғлаб, икки яшиқ асбоб-ускуна билан олиб қочишди. Икки кун арчазордаги қўрғончада қамалиб ётди. С. Аҳмад, Хукм. Қишлоқдаги пахса деворли қўрғончалар бой, бадавлат одамларники бўлиб, гуваладан қурилган настик уйлар камбағал-қашшоқларнинг бошпаналари эди. П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

2 Кичик қишлоқ, қишлоқча. Булоқбошидаги қўрғончамиз ҳаммаси бўлиб эллик беш хўжалик. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ҚҮРҒОШИН Менделеев даврий системасининг IV гуруҳига мансуб кимёвий элемент; оғир, юмшоқ, тез эрийдиган, кўкиш-қулранг металл. *Соф қўрғошин. Қўрғошин рудаси. Қўрғошин қотишмалари. ■ -Мана, — тугунчани Сувонжонга берди, — ярим кило дори, ярим кило қўрғошин. Ичида тўнғиз ўқ ҳам аралаш. С. Анорбоев, Оқсой. Тоғда нодир металлнинг белгиларини кўриб, вольфрам, молибден, қўрғошин кидиришган. С. Анорбоев, Ишчилар.*

ҚҮРҒОШИНЛИ 1 Ичида ёки таркибда қўрғошини бўлган. *Қўрғошинли баббит.*

2 Қўрғошин қўйилган; қўрғошин ёки унинг бирикмасидан ясалган. *Қўрғошинли аккумулятор.*

ҚҮСҚИ 1 Кийилавериб эскириб кетган, жулдур чиққан, жулдур кийим. *Бошида кир, тўзғиған салла, чопони ҳам қўсқи. Ойбек, Улуғ йўл. Шу қўсқиси тўрт йилдирки, янги бўлмас. Ф. Фулом.*

2 Шундай уст-бошли киши ҳақида. *Мен.. отдан тушсам ҳам, эгардан тушмас эдим. Мен кимман ахир, Омон қўсқига бўйсуниб кетавераманми! Ф. Фулом, Шум бола.*

3 Кўчма Дағал, кўрс. *Одамлари бир-бирини сизлаб гаплашади, биздагиға ўхшаб қўпол, қўсқи эмас. И. Шомуродов, Мағлубият.*

ҚҮТИР 1 Баданда пуфакчалар ҳосил қилиб, қаттиқ қичиштирадиган юқумли тери касаллиги. *Тикилинч ва ифлос жойларда, ётоқларда яшовчи кишилар турли терлама, қўтир.. ва бошқа шунга ўхшаш юқумли касалликларга дучор бўладилар. Н. Исмоилов, Касалларни парвариш қилиш.*

2 Шундай касалликка йўлиққан. *Қўтир бола. Қўтир эчки. ■ Писмиқ, эгасидан хўп калтак еб, яна билтанглаб қолган қўтир итдек, эгилиб-букилиб, ерга сирлангандек бўлиб инқиллади. М. Исмоилов, Фарғона т. о.*

ҚҮТОН 1 1 Бирга боқилаётган катта қўй тўдаси; қўй подаси; сурув. *Шу кеча тушимда қўпон бўлибман, Қўтонимни қирнинг тўрида кўрибман. Ислом шоир. Майдонга бир қўтон қўйни ҳайдаб келишди. Ф. Расул, Тўнғич ўғил.*

2 Қўй ёки мол қамаладиган катта қўра ёки махсус бино; қўйхона, молхона. *Умарқул эрталаб, ердан қиров кўтарилай деганда, қўйларни қўтондан ҳайдаб чиқарди. О. Хусанов, Ҳаёт ишқи. -Оворагарчиликни айтмайсизми, — деди нақир ушлаб турган новча киши, — қишда қишлоққа, ёзда яйловга мол ҳайдаймиш. Шу ера қўтон қурилса бўлмайди? И. Раҳим, Ихлос.*

ҚҮТОН II: *кўк қўтон қ. кўкқўтон. Оқ қўтон қ. оққўтон.*

ҚҮТОНЛАБ Бир неча қўтон, қўтон-қўтон. *Салимбой ўлгандан кейин, унинг ўрнига Мадамин оқсоқол бўлиб қолди. Юзлаб қўш-ҳўқиз, йилқи, қўтонлаб қўй-эчки бунга қолди. П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

ҚҮТОНЛАМОҚ 1 Атрофни ўраб, қўтонга айлантирмоқ, қўтон қурмоқ.

2 Қўтонларга айирмоқ, бўлмоқ.

3 Қўтон бўлиб турмоқ, жойлашмоқ. *Тепанинг усти теп-текис, бемалол бир сурув қўтонласа бўларди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар.*

ҚҮТОС 1 Марказий Осиёнинг баланд тоғли ҳудудларида яшайдиган, ҳўқизлар кенжа оиласига мансуб қавш қайтарувчи ҳайвон. *Қорамолнинг тоғ шароитига мосланган энг кучлиси ва маҳсулдори саналган қўтосни армани қишлоқларида кўп учратдик. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.*

ҚҮТОС II шв. Бўйинга тақиладиган безак буюми. *Қўтос тақди бўйини узун бедавога, Қирқ қуббали юган урди бошига. «Хушкелди». Ана шунда тилла қўтос тақинган ўн тўрт маҳрам Бойбўридан Бойсарини сўраб бориб қолди. «Алпомиш».*

ҚҮЧҚОР 1 Совлиқларни уруғлантиришда фойдаланиладиган, бичилмаган эркак қўй. *Зотли қўчқор. ■ ..ўтган йили эса майин жунли зотли қўчқорлар келтирилиб, ўзимизнинг жайдари қўйларга.. чатиштириш бошланган эди. С. Анорбоев, Оқсой.*

2 *кўчма с.т.* Кишига нисбат берилади; зўр, ботир, паҳлавон. *Чамбилнинг қўчқори ўзим бўламан, Чамбил элтиб, сени лойга*

соламан. «Маликаи айёр». Бу юришиндан сенга ўлмоқлик даркор, Бу сузларни айтиб шундайин қўчқор. «Муродхон».

Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас Иккита бир хил манман, зўр ва ш.к. одам бир жойда муроса қилиб яшолмайди, чиқишолмайди, маъносидаги матал.

3 Қўчқор (эркаклар исми).

ҚўЧҚОРБОЗ Қўчқор боқиш ва уриштиришни яхши кўрадиган одам. *Машҳур Алишжонбойнинг ўғли Тураҳон бойвачча қўчқорбоз, хўрозбоз.* эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ҚўШ I 1 Иккита, бир жуфт; қўшалок. *Қўш белбоғ. Қўш ёстиқ. Қўшларида қўш узук. Қўш ғилдиракли арава. Қўш отли извош. Қўш табақали дарвоза. Қўш карнай.* ■ Юқоридаги бир-бирига мингашиб турган қўш харсанг тагидан виқир-виқир қайнаб сув чиқмоқда. С. Анорбоев, Оқсой.

Қўш қўллаб қ. қўллаб 2.

2 Бир вақтда, биргаликда содир бўлган, юз бер(ади)ган, юз бер(ади)ган (яна қ. қўшалок 2). *Қўш байрам. Қўш тўй.*

3 Омочга қўшилган бир жуфт (ёки битта) ҳўкиз ёки от. *Далага қўш чиқди.* ■ Зағчалар қағқағлашиб, қўш кетидан учиб-қўнишади. Н. Фозилов, Оқим. *Қўш ҳўкизда ер ҳайдаб, бир отли сеялкада кўриққа чигит экилди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

Қўш пайти (ёки вақти, маҳали) Ҳайдаш учун ер етилган, далага қўш чиқадиган пайт. **Қўш ҳайдамоқ** Қўш билан ер ҳайдамоқ. *Узоқдан қўш ҳайдаб юрган йигитнинг ашуласи эшитиладир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚўШ II 1 Сафар, саёҳат ва ш.к. да вақтинча қўниш жойи; вақтинчалик қороргоҳ. *Ҳамма лашкар жам бўлиб, булар ҳам Асқар тоғдан ошиб, қўш ташлади.* «Гўрўғли». *Қўқон сипоҳлари эндиги ҳўжумгача.. яраларини боғлаш, дамларини олиш учун қўрғон ёнидан қаёққадир қўшларига кетганлар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Гуруҳ, тўда, тўп. *Полвоннинг қўшига гурланлик Ёқуббой, ҳазораспик Қиличбойлар ҳам келиб қўшилдилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚўША I Иккита, бир жуфт; жуфт. *Қўрққанга қўша кўринар.* Мақол. ■ *Ярашиқли келган қўша кокилинг.* «Ҳасанхон». *Қўша кун-*

гурали бинолар, Қуббаларда ўйнайди қўёш. Э. Раҳим.

Қўша қаримоқ Умрнинг охиригача бир-биридан ажралмасдан, бирга яшаб ўтмоқ. *Фотиманинг ҳам унга майли бор. Агар юлдузлари тўғри келган бўлса, қўша қаришсин.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚўША II айн. қўп II 2. *Ташқарида бир қўша созандалар.. шаҳарнинг машҳур ҳофизлари ашула айтадилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚўШАЛОҚ I Иккита бир-бирига ёпишган, бир-бирига ёпишиб ўсган, ёпишиб туғилган ва ш.к. *Қўшалок олма. Қўшалок сомса. Қўшалок бошли бузоқ. Марғилоннинг қўшалок кулчаси.* ■ -*Сизларга атаб олиб келдим, қизларим, — деди кампир ва бир жуфт қўшалок анорни рўмолидан олиб, Адолатга узатди, — буниси сенга, қизим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Самоварчи қўшалок бармоқли панжасини қўзиб, бир кўчани кўрсатди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бир вақтда содир бўлган, юз берган, бирга келган, қўш. *Қўшалок байрам.* ■ *Бола-чақа, набиралар, дўсту биродорлар билан қўшалок тўй кунини ўтказиш вақтини келишиб олдик.* Т. Унабоев, Кумуш тўй.

ҚўШАЛОҚЛАМОҚ кам қўлл. Иккита-иккита, жуфт-жуфт қилиб бирлаштирмақ, қўшалок қилмоқ. *Пайтдан фойдаланиб, мен ҳам [гранатани] қўшалоклаб отдим.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҚўША-ҚўША Жуфт-жуфт, бир неча жуфт; жуда кўп. *Кукрагида қўша-қўша орден ва медаллар.* ■ *Қўша-қўша палак, қўша-қўша паранжи, уч-тўрт уйни ясатишга етайдиган дорпечлар, гулқўрпалар, чойшаблар.. Лутфинисо ва унинг қизини ҳали қаноатлантирган эмасди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҚўШБЕГИ тар. Қўш, яъни ҳарбий қороргоҳ ва лагернинг бошлиғи.

ҚўШБОШ Икки бошли. *Қўшбош ёвуз бургут темир тирноғин Одамзод бўғзига санчиб турса-ю, Дилга сиғармиди фарзанд орзуси.* Миртемир.

ҚўШИБ-ЧАТИБ Ёлғон, беҳуда, бўлмағур гаплар аралаштириб, алдаб. *Бағзид битта ё бўлган, ё бўлмаган воқеани бир эмас, бир неча газета узидан қўшиб-чатиб ёзади, ўқувчини ишонтирмақчи бўлади.* Газетадан.

ҚУШИЛИШМОҚ **Қушилмоқ** фл. бирг. н. *Гапга қушилишмоқ. Суҳбатга қушилишмоқ.*
 ■ *Дугонаси чиқиб, ундоқ деди, холанг чиқиб, бундоқ деди, ҳаммаси қушилишиб, сени олиб, менга урди, мени олиб, сенга урди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Башарти, мен бу ваҳшатга иштирок қилган бўлсам, қайси ақл ва қандай манфаатни кузатиб қушилишган бўламан?* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚУШИЛМА I Турли элемент қисм ва ш.к. нинг ўзаро қушилишидан таркиб топган нарса, бирикма. *Универсал асбоб.. икки айланувчи доиранинг қушилмасидан иборат.* «Астрономия».

2 Йирик ҳарбий қисм (бригада, дивизия, корпус ва ш.к.). *Иккинчи Болтиқбўйи фронтининг қушилмалари умумий ҳужумга утиш тараддудиди эди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҚУШИЛМОҚ I **Қушмоқ** I фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Бешга уч қушилса, саккиз бўлади. Сут қушилган чой. Икки от қушилган извои. Ғайратига ғайрат қушилди. Шаҳримиз хуснига хусн қушилмоқда. Илғорлар ҳаракатига қушилмоқ. Элга эл қушилса — давлат.* Мақол.
 ■ *Болабойнинг чехраси очилиб кетди. Отим чиқсин, десангиз мусобақага қушилинг бўлмасан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Маспир.. болаларга қушилиб ҳингиллашган Нурига пичинг қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирлашиб, аралашиб кетмоқ, бирлик, яхлитлик касб этмоқ. *Робиянинг майин соч толалари йигитнинг юзига тегди, бир лаҳза икковининг нафаси нафасига қушилиб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *..тўнка ёнида сочлари ўсиб, соқолига қушилиб кетган девона.. гулханни ёндиришга тиришар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Сафига кирмоқ. *Бир вақтлар саёқ йигитларга қушилиб қолгандим-да.* Ойбек, Танланган асарлар.

4 Тўғри деб билмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ёқламоқ. *Бировнинг фикрига қушилмоқ.*
 ■ *Мен Зокир отанинг таклифига қушиламан.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *-Муса аканинг гапларига қушиламан, — деди Бектемиров.* С. Аҳмад, Хукм.

ҚУШИЛУВЧИ I **Қушилмоқ** фл. сфдш. *Даврамизга қушилувчи одамлар борми?*

2 *мат.* Бирор сон ёки миқдорга қушиладиган иккинчи сон ёки миқдор. *Қуши-*

лувчилар ўрни ўзгаргани билан натижа (йиғинди) ўзгармайди.

ҚУШИМЧА I *сфт.* Бор, мавжуд, режадаги нарса, ҳодиса ва ш.к. нинг устига қушилувчи ёки уларни тўлдирувчи. *Қушимча махсулот. Қушимча дарс.* ■ *Турғун сизга қушимча ҳужжат бермоқчи.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *У. домланинг ноҳуя ҳаракатлари тўғрисида қушимча маълумотлар берди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 *от* Муҳокамага қўйилган қарор, резолюция ва ш.к. га киритиш учун таклиф этилган янги фикр, мулоҳаза ва ш.к. *Қарор қушимчалари билан бир оғиздан қабул қилинди.*

Қушимча қилмоқ **Қушимча** гап, фикр, таклиф ва ш.к. билдирмоқ. *Ҳусайн Оға ўғли қушимча қилди: -Бахтимизга, сизларни учратиб қолдик.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Қурбоналининг гапига у билан келган шерикларидан бири қушимча қилди..* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

3 *от, тлш.* Сўзга қушилиб, янги сўз ёки сўз шаклини яшаш учун хизмат қиладиган морфема (қ. **аффикс**).

4 *от* Асосий нарсага қўшилган, аралашган ҳар қандай бошқа нарса, аралашма. *Ҳеч қандай қушимчаси йўқ, тоза асал.*

5 *от, с.т.* Илова.

ҚУШИН Қуролли кучлар мажмуи ёки унинг бир қисми; аскар, армия. *Қушинларимиз қарши ҳужумга ўтдилар* А. Қаҳҳор, Хи-хи. *Кун чиқаётганда, шаҳар ташқарисидида бир қисм қушини билан Шайбонийхон пайдо бўлди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҚУШИШ I **Қушмоқ** I фл. ҳар. н. *Ҳосилга ҳосил қушиши.* ■ *Бу, ўртоқлар, фан билан тажрибани бирга қушиши орқасида эришган ютуғимиздир.* С. Анорбоев, Оқсой. *Тешабой соябон аравани қушишга буюрди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 *мат.* Икки ёки ундан ортиқ соннинг йиғиндисини топиш амали; қўшув. *Касрларни қушиши ва айириш.*

ҚУШИҚ I Кенг маънода шеърый-муסיқий жанр; ашула. *Лирик қушиқ. Ҳажвий қушиқ. Халқ қушиқлари. Қушиқ айтмоқ. Қушиқ басталамоқ.* ■ *Унда алла, қушиқ бор. Иссиқ бағир ва ишқ бор.* Г. Жураева, Иқбол. *Яхши куй ва қушиқ инсонга хуш кайфият бағишлайди.* Газетадан.

2 Лапар, терма.

ҚҶШИҚЧИ Қўшиқ ёки лапар айтувчи киши, хонанда. *Чолғучилар бошладилар соз, Қўшиқчилар солдилар овоз.* Ф. Фулом. *Шу чоққача мўлтайиб, хаёи ичида шўнғиб ўтирган Кумушбиби бир сесканди-да, қўшиқчи қизларга қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҚҶШИҚЧИЛИК 1 кам қўлл. Қўшиқ айтиш касби, иши. *Қўшиқчиликни йиғиштир.*

2 Қўшиқлар яратиш, қўшиқ басталаш. *Маъруф Назаров кинематография, драматургия ва қўшиқчилик соҳасида ҳам дадил қалам тебратяпти.* Х. Ёдгоров, Хаёт тўлқинлари.

ҚҶШМА 1 Бирлаштирилган, бирлашган ҳолда амалга ошириладиган, ўтказиладиган, биргалликдаги. *Қўшма ахборот. Қўшма мажлис. Қўшма корхона.*

2 тлш. Икки ва ундан ортиқ тил бирлигининг қўшилиувидан ташкил топган. *Қўшма гап. Қўшма аффикс. Қўшма сўз.*

ҚҶШМАЧИ Бегона аёл билан бегона киши (эркак)нинг учрашувига, қўшилиувига воситачилик қилиб кун кўрадиган одам; дала. *Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусли туپроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шундай паст тушдимми!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ҚҶШМАЧИЛИК Қўшмачи иши, касби. *-Яхши бўлди, кета қолинлар, — деди хотинлардан бири унинг кетидан бурнини жийтириб, — худодан қўрқармишлар булар? Биттаси қўшмачилик қилиб кун кўради.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҚҶШМЕТАЛЛ Икки хил металлдан ясалган, биметалл. *Қўшметалл пластина.*

ҚҶШМИСРА Икки мисра; ғазал, қасида ёки дostonдаги айрим бир байт. *Мазкур қўшмисра «Садди Искандарий» дostonининг 88-бобида келган. «Тафаккур».*

ҚҶШМОЗОР Ёнма-ён иккита мозор.

Қўшмозор бўлмоқ Бирга, бир вақтда ўлмоқ; қирилмоқ. *-Худо хоҳласа, ҳаммаси қўшмозор бўлади! — деди Роҳатбиби. — Ҳақ жойида қарор топади.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Қўшмозор қилмоқ** Иккаласини ёки бирийўла ҳаммасини ўлдирмоқ, қирмоқ. *Қишлоқларимизга разм солинг. тунов кунди Ғиждувон томондаги қишлоқлардан бирида деҳқонни таламоқ ниятида борган амир амлоқдорларини сарбоз-парбозлари билан қўшмозор қилишибди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҚҶШМОҚ 1 1 мат. Қўшув амалини бажармоқ, жам қилмоқ. *Бешни бешга қўшмоқ.*

2 Бирор нарсага бошқа нарсани ара-лаштирмоқ ёки солмоқ. *Сутга сув қўшмоқ. Чойга шакар қўшмоқ. Лойга сомон қўшмоқ.* ■ *Гулнор ўқчиб-ўқчиб сўзлади: -Заҳар.. Салим қўшган.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар бир ақли бор одам қовунга пиёз қўшиб ейиш нотўғри эканини билса керак.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ. *Дарахтларнинг гулларидан сочилаётган ҳидни ҳаво билан қўшиб, ҳар қанча шимирсанг ҳам тўймайсан киши.* Н. Сафаров, Жангчи шоир.

3 Бўлак-бўлак, алоҳида, мустақил нарсалардан бир бутунлик ҳосил қилмоқ, бирлаштирмоқ. *Икки институтни қўшмоқ. Мола мулкни қўшмоқ. Сўзларни бир-бирига қўшиб, гап тузмоқ.* ■ *Бешинчи ва еттинчи синфларни қўшиб ўқитяпти дадам.* С. Сиёев, Ёруғлик.

4 Бирини бошқасининг ёнига, устига қўймоқ, тиркамоқ, ташламоқ; бир қилмоқ, бир қилиб қўймоқ. *Хирмонга этак-этак пахта қўшмоқ.* ■ *Шинель ва гимнастёркаларини ечди-да, тугун қилиб, бошқаларникига қўшди.* Ойбек, Қуёш қораймас.

5 Қўшимча тарзда бермоқ, киритмоқ. *[Мирзакаримбой] Бир нафас ўйлаб, яна уч сўмлик қоғоз ва бир сўлкавой қўшиб, Йўлчига ташлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 Гап, фикр ва ш.к. қўшимча қилмоқ; гап қиритмоқ. *У Хадичахоннинг сўзига нимадир қўшмоқчи бўлди-да, ҳозир айтиб қолмаса, худди кечикиб қоладигандек шошди.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Уша қувноқ вазиятини ўзгартирмай, қўшиб қўйди: -Оёғингиз оғримаётими?* С. Кароматов, Олтин қум.

7 Борига яна нимадир киритмоқ, бирор нарсани яна нима биландир тўлдирмоқ. *Умрга умр қўшмоқ. Ҳуснига ҳусн қўшмоқ.* ■ *Ҳазин мисралар унинг дардига дард қўшар эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *...бу сайил навбаҳорга файз қўшарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

8 Қаторига киритмоқ, бирга қилмоқ. *[Ўзбек ойми:] Отабекнинг ёнига Ҳасаналини қўшиб, Марғилонга юбораман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Бу йигитни.. аскарий машқ ўтказётган навкарларга қўшини!* П.

Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ишонмасак, сени тўдамизга қўшмасдик.* С. Сиёев, Ёруғлик.

9 Бирга қилмоқ; бириктирмоқ. *Бири Робияни оёқларидан ушлаб олган, иккинчиси унинг қўлларини белига қўшиб, маҳкам қисиб турган.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

10 *Этн.* Сарпо қилмоқ, сарпо, сеп тариқасида бермоқ. *Битта хитой жузжун мурсакни кам кўриб, ёнига ўзининг қимматбахо заррин мурсагини.. қўшган эди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

11 Арава, извош, омоч ва ш.к. ни тортиш учун тегишли абзал ёрдамда бириктирмоқ (от-улов ҳақида). *Ҳозир нариги тўриқ қашқани қўшаман жувозга.* Н. Фозилов, Оқим. *[Ёрмат] Отни қўшгандан кейин аравага қалин намат солди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Офицер ҳозир: «Қўшга қўсанг ҳам, майли, ишқилиб ўлдирма», деб кетаётибди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

12 От-улов тиркаб тайёр қилмоқ (арава, извош, омоч ва ш.к. ҳақида). *Фазлиддин.. аччиқ чойни ичиб қониққач, извошни қўшди.* Ойбек, Танланган асарлар. *У[Сидиқжон] бир кунни, тушки дам олиш вақтида, Зиёдахоннинг сўровига кўра, эшак-аравани қўшиб, дарёдан сув келтиргани борди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

13 Эркак киши билан аёлни уйламоқ, бир ёстиққа бош қўйдирмоқ, қовуштирмоқ. *Қирқ кун тўй қилиб, қирқ биринчи кечаси йигитларни қизларга қўшдилар.* «Эртақлар». *[Ҳасанали:] Бекни уйлантирдим, севганига қўшиб қувонтирдим!* А. Қодирий, Утган кунлар.

Бошини қўшмоқ Уйлантирмоқ ёки эрга бермоқ. *Бир амаллаб қишдан чиқсак, Полвоннинг ҳам бошини қўшиб қўярмиз.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҚўШМОҚ II Қўшилиб турган, қўшилган; қўшалоқ нарса, қўшимча. *Қўрққанга қўш кўринар, қўшмоғи билан беш кўринар.* Мақол.

ҚўШНАЙ Ўзбек, тожик ва б. шарқ халқларида тарқалган, бириктирилган икки найли, пуфлама тилчали мусиқа асбоби (бир-бирига ўзаро боғланган иккита бир хил ғаров қамишдан ишланади). *Бу майин оҳанг дам яқин, дам узоқдан эшитилар.. дам чиройли қўшиққа, дам қўшнайн садосига ўхшаб кетарди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҚўШНАЙЧИ Қўшнайн чалувчи созанда.

ҚўШНИ I *от* Уйлари, ҳовли-жойлари ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар, оилалар, хонадонлар (бир-бирига нисбатан). *Яқин қўшни. Ён қўшни. Ҳовли олма, қўшни ол.* Мақол. *Гилям сотсанг, қўшинингга сот, бир чеккасида ўзинг ўтирасан!* Мақол. ■ *[Қосимжоннинг] Ойиси қўшни билан гаплашиб турарди.* Ў. Умарбеков, Она. *Бир қаричликдан дуторни севаман, бир қўшни келинчақдан ўрганган эдим.* Ойбек, Танланган асарлар. *[Отабек] Гузарга чиққанда, Ҳасаналининг қўшниси бўлган Али эринибгина дўкон тахтасини туширмоқда эди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

2 Иш жойи, жойлашиш ўрни ёнма-ён ёки яқин бўлган кишилар (бир-бирига нисбатан). *Қиз сўраган курсант, ҳақиқатда, Элмурода қўшни, иккинчи эвродда ўқир эди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар. *Ҳайрон бўлиб, сувдонга тикилди. У ковак эди — ўқ тешиб ўтибди, уни улоқтирди-да, қўшнисидан, серсоқол русдан сув тилади.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 *сфт.* Ёнма-ён турган, жойлашган, бир-бирига яқин, чегарадош. *Қўшни бригада. Қўшни маҳалла. Қўшни қишлоқ. Қўшни мамлакатлар.* ■ *Йигит ялт этиб қўшни далага қаради. У ерда хотин-халажар, бола-чақалар қувуллашиб, пахта теришаётган эди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Қўшни бурчаклар мат. Бир томони умумий бўлиб, қолган икки томонини бир тўғри қизиқ ташқил этган иккита бурчак.

ҚўШНИЧИЛИК Қўни-қўшнилари ўртасидаги борди-келди муносабатлари, қўни-қўшничилик. *Қўшничилик қилмоқ.*

ҚўШОВОЗ мус. Икки овоз билан ижро этиш учун ёзилган мусиқа асари ҳамда шундай асарни ижро этиш; дуэт.

ҚўШОЁҚ Орқа оёқлари ва думи узун, сакраб юришга мосланган тунги кемирувчи сүтэмизувчи ҳайвон. *Илиқ тун.. Қўшоёқларнинг чийиллаши, аҳён-аҳёнда дардчил бузоқнинг азоб чекиб инграши сингари совуқ нидолар ҳам эшитилади.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Зум утмай қўшоёқ билан буз каламуш ҳам у ёқ-бу ёққа тилдираб, емиш ахтаршига тушдилар.* А. Ибодинов, «Латофат» дўқонидаги қатл.

ҚўШОТАР Қўшоғиз милтиқ. *Элгелди ёйилиб кетган сурувга кўз ҳам ташламай,*

қўшотарини қучоқлаб, яна ўтирди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. [Мадамин] Қишлоқдан чиққанидан кейин қўшотар ов милтиқни осмонга қаратиб, устма-уст икки марта ўқ узди. П. Турсун, Ўқитувчи.

КЎШОҚ 1 сфм. Бир-бирига қўшилган; қўшалоқ. *Қўшоқ сомса.* ■ *Бир кўзи ғилайроқ.. Тиканак сингари Қошлари қўшоқ.* Туйғун. *Анави малла йигит.. чилдирмани қўшоқ қилиб чаладиган, хунари ўткир чилдирмачи.* С. Анорбоев, Оқсой.

2 с.т. кам қўлл. *от* Умр йўлдоши, эр ёки хотин (бир-бирига нисбатан). *Бошқа гапларни кўнглиннга келтирма, қизим! Марғилонлик келин билан сенинг бизга ҳеч бир фарқларинг йўқ, икковларинг ҳам боламизнинг қўшоғи — боламизсиз!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 от, махс. Бир арқон билан боғланган икки ёки бир неча қўй; ўзаро боғланган қўйлар тўдаси. *Чўпонлар ҳам сотилмай қолган қўйларни қўшоқлардан чиқариб, ўтлоқларга ҳайдадилар.* С. Айний, Дохунда. *Туламат Сувоғжон билан бирга жунни ўсиқ қўзиларни тутиб, қўшоққа тиркашмоқда.* С. Анорбоев, Оқсой.

Қўшоқ арқон Бир неча қўйни ўзаро боғлаш учун мўлжалланган узун арқон. *Омон белидан қўшоқ арқонни ечди.* Ф. Фулом, Шум бола. **Қўшоқ қилмоқ** Қўшоқлаб боғламоқ, бир нечасини бир арқонга боғламоқ.

4 с.т. Умуман, тўда, тул; гуруҳ. *Олдинги туялардан бир нечаси қўшоғидан ажралиб келди-да, кийикни ўзига қўшиб олди.* Й. Шамшаров, Қахрамонлик йўли. *Колхозчи болалар ва қизлардан икки қўшоқ қўриқчилар тўдаси ташкил қилиб, болаларнинг ўзига ҳар бир қўшоққа бир бошлиқ сайлатди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

5 Қўшоқ (эркаклар исми; одатда олти бармоқли одамларга қўйилади).

Қўшоқ бармоқли одам Олти бармоқли одам. *Қўшоқнинг орқасида (ёки ичида) бўшоқ* Бир неча айбдор, гуноҳдор, жиноятчи ва ш.к. ичида бегуноҳ жазоланган кишига нисбатан айтиладиган ибора.

ҚЎШОҚЛАМОҚ Бир-бирига бириктириб, бир арқон билан боғламоқ, қўшоқ қилмоқ (қўй, эчки ва ш.к. ҳайвонлар ҳақида). *Омон белидан қўшоқ арқонни ечди. Қолган қўйларни қўшоқладик.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҚЎШОҒИЗ Стволи иккита бўлган, кетма-кет икки ўқ отиш мумкин бўлган, икки стволли (милтиқ ҳақида). *Шербек тўриққа устма-уст қамчи босди. Йўл-йўлакай қўшоғиз милтиқни бир қўлида ушлаганича елкасига қўйиб, отишга чоғлаб борди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҚЎШТАБАҚА(ЛИ), қўштавақа(ли) Табақаси иккита бўлган, икки табақали. *Қўштабақа эшик.* ■ *Бу қўрғоннинг.. катта қўштавақа дарвозасида посбон бўлиб «Олапар» деган катта кўппак ит яшар экан.* С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

ҚЎШТИРМОҚ Қўшмоқ I фл. орт. н. *Тонг отмай қўш қўштирмоқ.* ■ *Қоражонни қишлоқдан чиқариб, элга қўштирмай, Олатоғдан жой бериб қўйди.* «Алпомиш». *Оқсоқол тонг қоронғисида извош қўштириб, кувёнинг олдига борди.* С. Аҳмад, Хукм.

ҚЎШТИРНОҚ Кўчирма гап, иқтибос, сарлавҳа, шунингдек, кўчма маънода ишлатилган сўз ёки гапни ёзувда ажратиб кўрсатиш учун ишлатиладиган чегараловчи тиниш белгиси (« » ёки “ ” белгиси). *Қўштирноқ очмоқ. Қўштирноқ ёпмоқ. Сўз ёки гапни қўштирноқ ичига олмоқ.* ■ *Кўчирма гап ёки қитатани, муаллиф ганидан ажратиш учун, қўштирноқ қўйилади.* «Ўзбек тили» дарслиғи.

ҚЎШТИҒИ I Икки тиғли, дудама. *Қўштиғи пичок.*

2 шв. Қўшоғиз, қўшотар. *Қани энди, қўштиғи милтиғинг бўлса-ю, сочма ўқ билан бир отишда ҳаммасини уриб олсанг!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҚЎШТОР мус. Икки торли.

ҚЎШТУЁҚЛИЛАР Қорамоллар, қўйлар каби туёқлари бир жуфт бўлган сутэмизувчиларнинг бир туркуми.

ҚЎШУВ I Қўшмоқ фл. ҳар. н. *Ҳайдар ота.. бирининг қайғуси иккинчисининг қайғусига қайғу қўшувиغا кўзи етиб қолди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 мат. Қўшиш амали. *Тузуқ, алифбени билиб олибсиз. Ҳисобдан ҳам қўшув, олувларни ўрганибсиз. Тузуқ!* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҚЎШХОНА I Қароллар, хизматкорлар, кўшчилар учун белгиланган тураржой. *Бойнинг ерининг юқорисида, баландгина бир парча саҳн хизматкор ва мардикорларнинг қўшхонаси эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Сафарда қўниш, истиқомат қилиш учун белгиланган жой, сарой. *Мен оғир-сингансимон ўйланиб олдим ва: -Хўп, қўшхонам узоқ бўлса ҳам, бир хабар олиб ўтарман, - дедим. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қўшхоналарга бор-да, меҳмонларга хабар бер. Олиш бошланди, де. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ҚЎШЧАНОҚ Бир-бирига қўшилган, ёпишган иккита чаноқ. *Чиноқчи агар терим пайтида барака рамзи бўлган «қўшчаноқ» топиб олса, ҳўжайин уни совға билан сийлаган. «Фан ва турмуш».*

ҚЎШЧИ 1 Қўш ҳайдовчи киши. *Ер ҳайдашга чиққан қўшчиларнинг куйлаган овозлари эшитилиб, мени ўз томонига тортди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

2 тар. Феодал-бойларга ёлланиб ишловчи камбағал деҳқон; қарол, чоракор, батрак. *Минг қўшчица бир бошчи. Мақол. ■ Ўзининг ер ҳайдаш анжомларига, ҳўкиз каби иш ҳайвонларига эга бўлиб, ҳақини келишган ҳолда, заминдорларнинг ерини ҳайдайдиганлар қўшчилар деб номланган. «Фан ва турмуш».*

3 тар. Батрак, қарол, чоракор ва камбағал деҳқонлар манфаатини ҳимоя қилиш учун тузилган, 1919-1930 йилларда фаолият кўрсатган касаба ташкилоти. *Стол ёнида комиссия аъзолари, «қўшчи» фаоллари ўтирдилар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚЎШЧИ-ҚЎЛОНЧИ айн. **қўшчи 2.** *Мулла Омонбой, шаҳардаги қўшчи-қўлончи, сайис, мирохур, бою боёнлар, ошина-оғайниларингизга хат-патингиз йўқми? Ф. Фулом, Шум бола. Ана шу давлатларнинг ҳаммасини қўшчи-қўлончилар Миржалол қуруқнинг.. катта қўрасига ташиб келтирар эканлар. Ф. Фулом, Тирилган мурда.*

ҚЎШҚАВАТ(ЛИ) Устма-уст икки қават қилиб қурилган, икки қаватли. *Қўшқават кўркам бинолар тагидаги асфальт йўлакларда йўловчилар, кўчада машиналар турнақатор. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.*

ҚЎШҚАНОТ(ЛИ) 1 Иккита қаноти бўлган, икки қанотли. *Қўшқанотли самолёт. ■ Бу хат менга ҳаёт берди, Бағишлади қўшқанот. Чапак чалиб табриклади Гуё мени коинот. Шухрат.*

2 Икки тавақали, қўштавақали. *Ўз умрида биринчи марта Очилди қўшқанот дарвоза. Э. Раҳим. Енгил машина сиғадиган қўш-*

қанотли эшикдан почтаълён кириб келди. А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими.

ҚЎШҚУЛОҚ 1 Икки томонида қулоғи бўлган қувачасимон сопол идиш, хурмача. *Саид Жалолхон раиснинг олдидаги қатиқни қўшқулоғи билан олиб чиқиб, ариққа ташлади. А. Қаҳҳор, Башорат. Бир қўшқулоқ қатиқ фалон пул. А. Қаҳҳор, Сароб.*

2 Эндигина униб чиққан, икки уруғбардангина иборат бўлган ниҳол. *Чигит экиб, ғўзаларимиз қўшқулоқ бўлгунча не-не машаққатларни бошимиздан кечирмадик! С. Абдуқаҳҳор, Қувондиқ. Қиш ўтди, баҳорда қарасам мундоқ, Остидан ниш уриб чиқибди гиёҳ, Гиёҳчи, ингичка, нимжон, қўшқулоқ, -Ажабо! - дедим-у, термулдим узоқ. Шухрат.*

ҚЎШ-ҚЎШ айн. **қўша-қўша.** *[Ойшабону] Ёқут кўзли қўш-қўш узуклар порлаётган семиз бармоқлари билан ғўлага ўхшаш тиззаларини силар экан, қўшиб қўйди. Ҳ. Фулом, Машғал. Сен тенги келинчақларнинг уйига кирсанг, оғзинг очилиб қолади: қўш-қўш тилла соатлар, тилла билгаузуклар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҚЎЯРДА-ҚЎЙМАЙ рвш. Истагига, хоҳишига қарамасдан, мажбур қилиб, зўрлаб, қиस्ताб, қўймай. *Кечга томон [Отамирза] рафиқасини қўярда-қўймай кийинтирди. Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин. Ойим қўярда-қўймай қўлимга тутқазган тугунчани уйнаб, секин хиргойи қилиб бораман. Ш. Отамуродов, Кўнгил.*

ҚЎҚОНАРАВА Иккита катта филдиракли арава.

ҚЎҚОНГУЛ Мураккабгулдошлар оиласига мансуб, икки туркум ўсимликларнинг умумий номи. *Уларнинг уйидаги гулларнинг ку сон-саногини йўқ: гулбеор, гулраёно, гулсапсар, гулҳамишабахор, қўқонгул, қаламциргул. Ф. Фулом, Шум бола.*

ҚЎҚОНЖЎХОРИ Жўхорининг попуksимон бошоқли нави, оқ жўхори. *Қўқонжўхори эмок. Қўқонжўхори гўжаси. ■ Атрофиди ҳеч ким йўқ; қўқонжўхори баргларининг шамолда шилдирашидан бошқа ҳеч қандай сас йўқ эди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҚЎҚАЙМОҚ 1 с.т. Тиккайиб, дўмпайиб хунук кўриниб турмоқ; беўхшов ўтирмоқ ёки жойлашмоқ, қўнқаймоқ. *Жўраларнинг уйи тепаликда, якка ўзи қўққайиб туради. Ф. Мусажонов, Дарадаги қишлоқда. Унда-мунда қўққайган эски.. тўнқалар ҳам..*

ёқимли, жозибадор туюларди. Ойбек, Куёш қораймас.

2 Тик гўдайиб, қаққайиб турмоқ, қаққаймоқ. *Туқсонов ўз орқасида қўққайиб, ўзини кўрсатиш учун алақачондан бери буйруқ кутиб турган Дадабойга қичқирди: -Олинг! Нимага қараб турибсиз! П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

3 айн. кўнқаймоқ.

ҚУҚҚАЙТИРМОҚ Қўққаймоқ фл. орт. н. *Зулукхоннинг шаҳарда қўққайтирган иморати Мирҳосилнинг ножўя ҳаракатларига жонли далилдай, мана мен, деб турибди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан.*

ҚУҚҚИСДАН *рвш.* Ҳеч қутилмаганда; бехосдан, гўсатдан. *Қўққисдан ҳужум қилмоқ. ■ Эшикнинг қўққисдан очилиши.. Вали акани чўчитиб юборди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қўққисдан берилган бу савол олдида Қодирбек нима деярини билмай, тикилганча қолди. М. Қориев, Ойдин кечалар.*

ҚУҒА Қўғадосларга мансуб кўп йиллик илдиэполия ўсимлик (пояси тик ўсади, цилиндрсимон йўғон, бўйи 2-3 метр); қовға. *Ҳўжрага кириб, гўшит, ёғ, қўғага боғланган тўртта умрбоқи қовун.. ҳўжрада қалашиб ётганини кўрди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

ҚУҒАЗОР Нуқул қўға ўсиб ётган, қўға босган жой. *Қўйлар қўғазорда, қўй ейдиган янтоқ Бақақурулқоқда — бечоралар баъзан оч қолар экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҚУҒАЙ айн. қўға. *Сават тўқимоққа ярагай қўғай. Ф. Фулом. Мўйтанқўлда ғовлаб ўсган.. қўғай худди ёв босиб келаётганидай шовуллайди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Қўмтепаннинг адоғида мўъжас кўл бўлиб, усти кўм-кўк қўғай ва қамишлар билан қопланган. Э. Самандар, Тангри қудуғи.*

ҚУҒИРМОЧ Қозонда қовурилган бўғдой. *Наврўз кирарда.. кўп жойда ўрик қайнатилади. Қўғирмоч қовурилади. М. Алавия,*

Наврўз — баҳор байрами. Тоҳир ойисининг қўғирмоч ушлаган ҳовучини қисиб: -Менга унаштирилган ким? Ростини айтиб бер, — дебди. «Эртақлар».

ҚУҒИРМОҚ *шв.* Қовурмоқ.

ҚУҒИРЧОҚ 1 Одамга ёки бошқа бирор нарсага ўхшатиб ясалган болалар ўйинчоғи. *Резинка қўғирчоқ. Қўғирчоқ театри. Қўғирчоқ ўйнамоқ. ■ Ун-ун бир ёшларга кирган иккинчи қиз қизил қаламини оғзида ҳўллаб, қўлидаги қўғирчоққа қош-кўз ясар ва.. ашула айтарди. С. Зуннунова, Гулхан.*

2 кўчма Бошқаларнинг амри, истаги билан иш тутувчи, мустақил иш юргизолмайдиган киши, ҳоким; ҳукумат ва ш.к. *Бировнинг қўлида қўғирчоқ бўлмоқ. Қўғирчоқ ҳукумат. ■ Ҳа, сизлар учун раис нима, қўғирчоқми? Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.*

ҚУҒИРЧОҚБОЗ Қўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатувчи артист; қўғирчоқ театрининг артисти. *Созандалар дастаси катта бўлмай, бир чирмандачи, бир ногорачи, бир сурнайчи, бир раққос ва битта қўғирчоқбоздан иборат эди. С. Айний, Эсдалиқлар.*

ҚУҒИРЧОҚБОЗЛИК 1 Қўғирчоқбоз иши, касби.

2 Қўғирчоқларни ўйнатиб, томоша кўрсатиш; қўғирчоқ театри. *Илгари ҳайит кунлари Қўмирсаройда қўғирчоқбозлик, «чодирхаёл» бўлар эди. Энди номини бошқа қилишибди-да, мазмуни! Ойбек, Танланган асарлар.*

ҚУҒИРЧОҚДАЙ, -дек Жуда бежирим, келишган, чиройли, гўзал. *Менга қара, ўғлим, сенга айтсам, аянг ўша пайтда қўғирчоқдек жувон эди. А. Муҳиддин, Ҳады. Маҳалламизда уч-тўртта участка бор. Қўрган одамнинг кўзи ўйнайди. Оқлаб, кўклаб, қўғирчоқдек қилиб қўйилган. Т. Алимов, Одамсиз уйлар.*

ФАВВОС [а. غَوَاص — сув тагига тушувчи, тез-тез шўнғувчи] 1 Сувга шўнғувчи, сув остида дур изловчи шахс. *Етар мақсадга меҳнат бирла меҳнаткаш қилиб журъат. Топар фаввос бўлиб дарёи меҳнатдан дури роҳат. Ҳабибий.*

2 Сув ўтказмайдиган махсус кийимда сув ости ишларини бажарувчи шахс. *Кеманинг юкини фаввослар неча асрлардан кейин — яқиндагина сув юзасига чиқардилар. Ҳ. Каримов, Санъат сеҳри.*

ФАВФО [ф. غوغا — шовқин-сурон, бақир-чақир, жанжал, муштлашиш] 1 Бетартиб овозлар, қий-чув, шовқин. *Бир кеча афандининг қулоғига кўчадан фавфо эшитилди. «Латифалар». Мавлоно Фазлиддин шовқин келатган томонга қулоқ солиб туриб кўрқиб кетди. Бу галги фавфо шаҳар ичидан кўтарилмоқда эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 айн. **галва** 1. *Бўлажак фавғоларни олдиндан пайқайдиган бўлиб қолган Шухрат, укасига боши билан имо қилиб, балконга чиқа бошлади. К. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. Дадам ювош одам бўлганидан бундай фавғолардан ҳар вақт қочар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Бунақанги фавғолар жонига теккан қўшни хотин қўлини паҳса қилиб, Муллажоннинг олдига келди. С. Аҳмад, Муллажон.*

3 айн. **галва** 2. *Ҳаммада бир ташвиш бор, ота! Тирикчилик фавғоси ёлғиз сизда эмас. Ойбек, Танланган асарлар. Бир рўзғорга ўша рўзғорнинг ўз фавғоси ҳам етади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ФАВФОЛИ 1 айн. **галвали** 1. *Фавғоли иш. Фавғоли масала.*

2 айн. **галвали** 2. *Фавғоли жой. Фавғоли оила.*

ФАВФОСИЗ айн. **галвасиз** 1, 2. *Фавғосиз иш. Савдо фавғосиз бўлмас, полвон гавдасиз бўлмас. Мақол. Оз ошим, фавғосиз бошим. Мақол.*

ФАВФОЧИ айн. **галвачи**. *Фавғочи одам.*

ФАДАБ [а. غَضَب — қаҳр, жаҳл, зарда; норозилик] *кам қўлл. Коювчи, танбеҳли муомала. Бу эркакчароқ фадабга Ойхон тескари қараб ўтирганча илжайиб қўйди. А. Мухтор, Кумуш тола.*

Фадабга олмоқ айн. фадабламоқ. Бошда юмшоқ супурги бўлган бой, акангнинг аҳволини бир оғиз сўрамай, фадабга олишини кўрдингми? Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ФАДАБЛАМОҚ *кам қўлл. Жаҳл, пўписа билан койимоқ, танбеҳ бермоқ. Ҳамиша мени фадаблар эдингиз, энди қалайсиз, Халчон? К. Яшин, Ҳамза. Тоживой тажанг.. хотинини ишлатмас экан. Аммо, ишламайсан, толганимни тую қиласан, деб фадаблайвераркан. И. Раҳим, Ҳилола.*

ФАДАБЛОВ *кам қўлл. Танбеҳ. Удадасининг муомаласи ўзгарганини кўриб севинди ва ҳозиргина бўлиб ўтган фадабловни унутиб, яна қувноқлашди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.*

ФАДАНГ [ф. غَدَنگ — жоҳил, нодон; нолаҳ; ландавур] *Юқори кўтарилган, юқори. Гажақдор думларини фаданг кўтариб ўрмалаган чаёнлар, калтакесакларнинг саноғи йўқ. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ФАДДОР [а. غَدَار — алдамчи, хиёнатчи; бевафо, мунофиқ] *кт. 1 Хонин, золим. Билардикки, ёвуз, фаддор, беномус фашизм ўла-*

жак! Миртемир. *Жасур сафлар аро от суриб мағрур, Энг ғаддор ёвларни этгансиз горат.* А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Мехр-шафқатсиз, бераҳм. *Наим амаки ғаддорроқ-ку, лекин отамдан ҳайиқарди.* М. М. Дўст, Галатепага қайтиш. *Қотилларнинг қўлларисимон Совуқ, ғаддор – мисли ялмоғиз.* Х. Даврон, Қақнус. *Шу боис унга нозивша қилган, охири, ғаддорнинг кўнглини олган.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидаги қатл.

ҒАДДОРЛИК Ғаддорга хос хусусият, иш, хатти-ҳаракат; хоинлик, шафқатсизлик. *Шеър хусусида айбланишим.. бутунлай ғаддорлик ва жаҳолат эмасми?* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳаётда ҳали ғаддорлигу мақсад йўлида учрайдиган насту баландликларга дуч келмаган қиз борлиғи билан Умидга интиларди.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар.

ҒАДИР [а. غدير – кўлмақ; ҳовуз, ариқча] кам қўлл. айн. **ғўдир**, **ғадир-будур**. [Тешабой] *Ёмғир ўтмайдиган брезент куртка, иссиқ қулоқчин кийиб олибди. Қўллари ғадир, томирлари ўйнаб чиққан.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ҒАДИР-БУДУР Сирти силлик эмас, нотекис; ғудда ёки қабарчиқлар билан қопланган; ғўдир. *Ғадир-будур қўл.* ■ *Мамат бир дам ўзини йўқотиб қўйди. Юзидаги хижолат жаҳл билан алмашинди, ғадир-будур башарасидаги туклар тикка бўлиб кетди.* С. Анорбоев, Мехр. *Шукуржон тошнинг ёнига тиз чўкиб, унинг қуёшда чўғдек қизиган ғадир-будур сатҳига лабини босди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Ёнғоқнинг танаси қучоқча сиғмас даражада.* *Ғадир-будур.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҒАЖИЛАМОҚ кам қўлл. айн. **ғажимоқ**. Унинг. қони қайнаб, кўзига чалинган кимсани *ғажилаб ташлагиси келарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҒАЖИМОҚ 1 Суяк, қаттиқ нон ва ш.к. ни кемириб емоқ; мужимоқ (кўпинча ит, мушук ва йиртқич ҳайвонлар ҳақида; инсонга нисбатан эса салбий муносабат билан қўлланади). *Бир олапар эллик қадамча нарида алланарсани ғажир эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Волосов Аллонбийнинг оқ ўтовиди.. қўйнинг қовурғасини ғажир экан, Эримбетни етимчадек қақшатмоқда эди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. *Элмурод онасининг*

сўзи билан сабзи ғажиб турган қизчага қаради. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Тишлаб, чайнаб қаттиқ жароҳат етказмоқ, *Оёғини ит ғажиб ташлабди.* ■ *Отлар ҳалок бўлди, эшакларни йиртқичлар тунда ғажоб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

3 кўча Тилка-пора қилиб юбормоқ, абжағини чиқармоқ; абгор қилмоқ. *Одамлар ажратмаганда, бу хотин мулла Норқўзини ғажиб ташлар эди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин. *Кейин Зуннувога худо беради. У сени ғажиб ташлашга тайёр.* И. Раҳим, Ихлос.

4 кўча Қаттиқ зарб, сиқиш ва ш.к. йўл билан шикастламоқ, эзмоқ, мажақламоқ. *Машинанинг эшиги қўлимни ғажиди.* ■ *Нима, буни машина майиб қилибдимми ё у ербу ерини ғажиб кетибдимики, бахтсиз ҳодиса деса..* К. Яшин, Ҳамза.

Ит ғажиган суякдай (ёки ошиқдай) Жуда озғин, нимжон ва хунук. *Сен қўлимни ушлашга зор бўлиб юрган йишитларнинг битта ҳаром тукига арзимаёсан! Ниманга ишонасан?! Чиройинггами?! Ит ғажиб ташлаган ошиқдайсан.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҒАЖИР 1 Ўлимтликлар билан овқатланадиган, бургут каби катта йиртқич қуш. *Ширинни боғлади тоғнинг тошига, Ғажир эга бўлар, деди лошига.* «Ширин ва Шакар». *Ҳар ўликка қузғун тушиб, Ғажир қўниб тортиқлашиб, Тортишди майдон ичинда.* «Равшан».

ҒАЖИР 2 тақл. с. Баъзи нарсаларнинг ишқаланишидан чиқадиган, ғашга тегадиган товушини билдиради. *Аравалар ғажир-ғажирни қулоқни батанг қилади.* «Шарқ юлдузи».

Ғажир-ғажир қилмоқ Шундай товуш чиқармоқ (такрор ҳолда).

ҒАЖИРЛАМОҚ айн. **ғажир-ғажир қилмоқ** қ. **ғажир 2**.

ҒАЖИР-ҒУЖУР тақл. с. «Ғажир» ва шунга яқин товушларни билдиради. *Арава шағал устидан ғажир-ғужур юриб кетди.*

ҒАЗА с. т. қ. **ғоза**. *У тоғда ўсган саҳройи момо бўлса, сенинг ўсма-ғазанги не билсин?!* «Гулихиромон».

ҒАЗАБ [а. غضب – қаҳр, жаҳл, зарда; нозилик] Кучли даражада аччиқланиш ҳисси; қаҳр, жаҳл. **Ғазаб қилмоқ.** **Ғазаб билан гапирмоқ.** **Ғазабдан тушмоқ.** ■ *Кечкурун жамоат жам бўлганда, ғазабдан кўқариб кетган кампир етти пуштидан қолган уч бойлам васиқани ўртага кўтариб урди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Одамлар Бу-*

виражабни ушлашди. Унинг кўзларига ҳамон ёш келмас.. ғазабдан хансираганча, қалт-қалт титраб ўтирарди. «Ёшлик».

ҒАЗАБ ҚИЛМОҚ Бирор ишни бажаришга мажбурлаш билан ёки бошқа тарзда жазо-ламач. *Отаси уч ўғлига ғазаб қилибди: -Топ-саларинг — тондиларинг, бўлмаса, бошларинг ўлимда, — дебди.* «Зумрад ва Қиммат». *Шо-ҳимиз ғазаб қилдилар, мен ҳам банди бўлиб келдим.* «Нурали». **ҒАЗАБИГА ОЛМОҚ** айн. **ҒАЗАБ ҚИЛМОҚ**. *Хон бир беғуноҳ одамни ғазабига олиб, тошбўрон қилдирибди, «тош отмаган одам қолмасин», деб ўзи тепасида турибди..* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Улар бир тўда солдат билан беҳол ётган Пулат отанинг тепасига келишди. Уни ғазабга олишди, аврашди — натижа чиқмади.* К. Яшин, Ҳамза. **Худонинг ғазаб** с. т. **Ўтакетган жоҳил**, тинчлик (кун) бермайдиган. *Бу бола — худонинг ғазаб*.

ҒАЗАБДОР [а. + ф. غصبار — ғазабли, ғазаб бор] фольк. айн. **ҒАЗАБОР**. *Отангининг элига бора кўрмаса, Бизларни ўлдирар отанг ғазабдор.* «Эрали ва Шерали».

ҒАЗАБКОР [а. + ф. غصکار — ғазаб қилувчи] кт. Нафрати, ғазаб тўлиб-тошган, ғазабланган, ғазабли. *Халқ ғамгин, ғазабкор, юраклари эзилган ҳолда тарқалади.* Ойбек, Болалик. *Олапар хурди, тегсанг, тишлайман, деган оҳангда ғазабкор ақиллади.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҒАЗАБЛАМОҚ Ғазаб билан гапирмоқ, ғазаб қилмоқ, дўқ қилмоқ. *Жаллодлар ўғлонларни.. подшонинг назарига тўғри қилиб: -Подшомизнинг ҳақиға дуо қил! — деб болаларни ғазаблади.* «Эрали ва Шерали».

ҒАЗАБЛАНМОҚ Ғазаб келмоқ, қаттиқ жаҳли чиқмоқ, ғоят аччиқланмоқ. *Эликбоши ғазабланиб, хотиннинг бошига қўл кўтарди, лекин урмади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҒАЗАБЛИ Ғазабга тўлган, ғазаб ифодаловчи. *Мингбоши дарҳол етиб келди-да, аёёнлар олдига тўхтаб, ҳокимнинг ғазабли юзига термилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Навоий ғамгин ва ғазабли подшоҳга дадил қараб, ҳол-аҳвол сўради.* Ойбек, Навоий. *Сўнг эшикка ғазабли назар ташлади-да, зинапоёга қараб интилди.* П. Кодиров, Уч илди.

ҒАЗАБНОК [а. + ф. غصناک — ғазабли, ғазабдор] кт. айн. **ҒАЗАБЛИ**. *У ғазабнок қиёфада Искандарга ёмон тикилди.* Ў. Усмонов,

Сирли соҳил. *Унинг вазжохати кўрқинчли, ғазабнок кўзларида ўт чақнар эди.* М. Хайруллаев, Кўшниллар.

ҒАЗАЛ [а. غزل — хотин-қизларнинг кўнглини олиш, эркалаш; лирик шеър] ад. Аруз шеърый тизимида уч байтдан ўн тўққиз байтгача бўлган, Шарқ халқлари, жумладан, ўзбек адабиётидаги лирик шеър (Биринчи байтнинг ҳар икки мисраси, қолган байтларнинг иккинчи мисралари қофиядош бўлиб келади). *Хунарим, маълумингиз — ғазаллар ёзиш, Баъзан бир ҳижо қилур қонимга машина.* Ф. Фулом.

ҒАЗАЛҒҲҲЙ [а. + ф. غزلگوئی — ғазал айтувчи] 1 кт. айн. **ҒАЗАЛҒАВИС**. *ҒазалғҲҲй шоир.* ■ *Тиз чўк, тиз чўкмас тиззам, Букил, букилмас белим, Элдан кетди муаззам ҒазалғҲҲй чўнг муаллим.* З. Обидов.

2 айн. **ҒАЗАЛҲОН**.

ҒАЗАЛИЁТ [а. غزليات — «ғазал» с. нинг кўпл.] Ғазаллар; ғазал усулида ёзилган шеърлар. -*Сизлар мени диндор одам ўйлаб, ғазалиётимни маъқуламаётибсизлар, деб динсизлигини исботлаш учун атайин қоғозга ўраб келган бир тўғрам колбасани ғарч-ғурч чайнаб кўрсатади.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

ҒАЗАЛНАВИС [а. + ф. غزلنويس — ғазал ёзувчи] Ғазал ёзувчи. *Ғазалнавис шоир.* ■ *Алишер Навоий, юқорида мушоҳада қилганимиздек, Саъдий яшаган даврдан олдинги ғазалнавислар шеърларига даҳл қилмаган.* «ЎТА».

ҒАЗАЛНАВИСЛИК Ғазал ёзиш иши. *Шарқ адабиётида ғазалнависликнинг такомилли ва ривожига Ҳофизнинг тутган мавқеи жуда буюқдир.* В. Абдуллаев, Шарқнинг улкан шоири.

ҒАЗАЛҲОН [а. + ф. غزلخوان — ғазал ўқувчи] 1 Ғазал ўқувчи, ғазал айтувчи; ғазал шинавандаси. *Кечқурун бу ерга ғазалхонлар йиғилади.* ■ *Атлас боғларингда қизғин, оташин, Ғазалхон дўстларнинг ўтди гурунги.* Зулфия.

2 Ғазал ёзувчи. *Ҳабибий бахтиёр халқимизнинг саодатини куйлаган ғазалхон шоирдир.*

ҒАЗАЛҲОНЛИК Ғазал ўқиш, ёддан ғазаллар айтиш. *Ғазалхонлик қилмоқ.* ■ *Қаён борсанг, бир шоирни кўрсанг: ҳар ерда — мачитда, мадрасада, бозорда, ошпазхонада — ғазалхонлик ва ғазал жанжали.* Ойбек, Навоий.

ҒАЗАЛЧИЛИК Шеърятнинг (назмнинг) ғазал соҳаси. Ҳозирги замон ғазалчилиги, бир томондан, мавзу доирасини мунтазам кенгайтиришга. интилмоқда, иккинчи томондан, шаклбозлик ва қайтариқлардан қутулишга уринмоқда. «ЎТА».

ҒАЗНА с.т. Хазина. -Лочинимга балли, қайта таноб урдириб, ғазнамни тўлдириди, офарин, офарин! — деди хон Шерназарбойга. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАЗНАЧИ с.т. Хазиначи. Ғазначига султон юзини бурди, Аваз асбобини келтир деб буюрди. «Гулхиромон».

ҒАЗНОҚ с.т. Қазноқ. Сарви буви ғазноққа кириб, нон саватини кўрди, аммо нега кирганини ўзи ҳам билмас эди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАЗО [а. غزاء / غزو — ҳужум қилиш, уруш олиб бориш] айн. ғазот. Булар ўз давлатлари, ўз мол-мулкларини сақлаш учун ғазога чиқишга мажбур бўладилар. С. Айний, Куллар. Чамбиннинг одамлари, ҳаммаси «Авазхон ғазога боради эмиш», деб эшитиб қолди. «Хушкелди».

ҒАЗОВОТ [а. غزوات — «ғазо» с. нинг кўпл.: жиҳод] айн. ғазот. Рухонийлар ғазовот ҳақида жар солмоқдалар. Йўқ, энди халқни чалғитиш қийин. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Эс-эс биламан, тушдагидек қизиқ воқеалар, ажойиб саргузаштлар чол хотирасидан булоқдай қуйилиб кетади: Фарғона жанглари, Бухоро ғазовоти, Қўқон ва Хоразм талонлари. Ойбек, Болалик.

ҒАЗОЛ [а. غزال — кийик, оху] Кийиклар оиласига мансуб чиройли, жуда чопқир ҳайвон; ғизол, оху.

ҒАЗОТ [а. غزات — «ғозий» с. кўпл.: жиҳод, диний уруш] эск. 1 Дин йўлида қилинадиган уруш, жанг; мусулмонларнинг муқаддас уруши. -Ота, ғазотнинг чин маъноси нима? -Бўтам, дини исломда ғазот — мусулмонларнинг кофирларга қарши жанг қилишидир, — деб тушунтирди чол. Ойбек, Танланган асарлар. Мусулмонбод йўлида ғазотни бошлаш учун ҳамма нарса тайёр, фақат яроғ-аслаҳа йўқ. А. Қаҳҳор, Башорат.

2 с. т. Бошқалар ерига ҳужум қилиш, бостириб кириш; ҳужум, истило. Урушда ярқиллар кескир пўлотим, Мисрнинг юртига бўлди ғазотим. «Юсуф ва Аҳмад».

ҒАЙБ [а. غيب — йўқлик, ғойиблик: барча кўринмас нарсалар: келажак] 1 эск. кт.

Йўқлик, ғойиблик. Кўкданми, ғайбдан садолар келур. А. Суюн, Олис тонглар.

2 дин. Инсон сезги аъзолари билан ҳис эта олмайдиган, билиш имконлари билан идрок эта олмайдиган ҳодисалар. Мўмин-мусулмонлар ғайбга имон келтириш билан бошқалардан ажралиб турадилар. «Ислом энциклопедияси».

Илми ғайб ёки ғайб илми Сир билиш, кўринмайдиган нарсаларни кўриш. Илми ғайбни биладурган парихон Наманганда кўпайгандир. «Мушгум». Оллоҳ сизларни ғайб илмидан хабардор қилмади. «Шарқ юлдузи».

ҒАЙИР [а. غير — бошқа, ўзга; рашкчи, ҳасадчи] 1 Бировни кўролмайдиган, рашк қиладиган, қизғанадиган; ёмонлик қилишни хоҳлайдиган, ичи қора. Ғайир одам. ■ -Жуда ғайир бола экан-а, — деди у аллакимга. П. Қодиров, Қадрим. -Баъзи хотинлар юраги торроқ, ғайирроқ бўлади, — деди раис. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Саидғози юрагига ништар санчилгандек ижирғаниб, кўксини чангалади: сохта гувоҳликка ўтган. Устидан маъзава тўккан. Ғайир эди-да! С. Анорбоев, Оксой.

2 айн. ғайр. Ушбу ерлар бизга ғайир ерлари, Йигитни қўлласин комил пирлари. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ҒАЙИРЛАНМОҚ Бировни кўра олмаслик, ҳасад қилмоқ; рашк қилмоқ. Унинг шухратини кўриб, машхур ашулачи ғайирланди. Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

ҒАЙИРЛИК Ғайир шахсга хос иш, хатти-ҳаракат, хислат. Олаҳўжа ўтирган ўрнида тебранди ва ғайирликни ифодалайдиган бир тарзда кулумсираб, қассобга қаради. П. Турсун, Ўқитувчи. Назаров, ўзини қанча яқин тутса, ёрдами тегса, Саидғозининг ғайирлиги ўшанчалик кучаярди. С. Анорбоев, Оксой.

ҒАЙНОЛИ [ф. غينالى] шв. Олхўри. Оқ ўрик, шотут, шафтоли ва ғайнолининг сап-сарик япроқлари ҳовли бетини кўмиб ётибди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Олма қатор орасида шафтоли, ғайноли сингарни мева берадиган дарахт ўтқазилади. Газетадан.

ҒАЙР [а. غير — ўзга, бошқа, бегона; зид, акс; эмас] эск. кт. Ўзга, бегона одам; ёт. Ҳажр ила тинмай кўзимдан кўрмасам ашқим келур. Ғайр ила кўрсам мабодо, худ-ба-худ рашқим келур. Муқимий.

ГАЙРАТ [а. *غيرت* – рашк, қизғаниш; саъй-ҳаракат, иштиёқ; жўшқинлик] 1 Иш-ҳаракатга бўлган кучли интилиш, берилиш ҳисси; иштиёқ. *Сиз, мухтарам устоднинг меҳрибончиликларингиз бир ғайратимизга ўн ғайрат қўшади.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Унинг ғайратига иш ёки ўқишнинг ўзи камлик қилаётгандек туюлади.* Т. Ашуоров, Оқ от. *-Ухлаб қолди.. бугун жуда тер тўкди.* -*Ёшда, ғайратига чидолмай, бошда ўзини уринтириб қўяди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Ғайрат камарини боғламоқ Бирор ишга иштиёқ билан киришмоқ, астойдил киришмоқ. *Бунни эшитган ишчилар ғайрат камарини белга боғлайдилар.* Н. Мақсудий, Юксалиш. **Ғайрат қилмоқ** Ғайрат билан иш тутмоқ, ҳаракат қилмоқ. *..Жуда ғайрат қилганимизда ҳам, икки ярим танобдан ортиқ ерни чопиб тоза қилолмаймиз.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Улар асрлар тасаввур қилган манзарани чинакамига барпо қилиш ниятида ҳаммадан кўп тер тўқар, ҳаммадан кўра кўпроқ ғайрат қилардилар.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Ғайрат (эркаклар исми).

ГАЙРАТЛАНМОҚ Ғайратга кирмоқ, ғайрати қўзғамоқ. *Қасам руҳи билан ғайратланиб келган йигит бу ердаги аҳволни кўриб, ўзини йўқотиб қўйди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ ҳиссаси.

ГАЙРАТЛИ Яхши, кучли ғайратга эга; серғайрат, тиришқоқ. *У пайтларда ёш, бақувват, ғайратли, қизиққон йигит эди.* С. Зуннунова, Олов. *Заргаров муҳим масалаларни қўзғаб, катта иш бошлади, ғайратли одам.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ГАЙРАТСИЗ Ғайрати йўқ; сусткаш. *Ғайратсиз бола.*

ГАЙРАТЧАН Ғайратли, серғайрат. *Ғайратчан Халил ака ҳамма ишни ҳам шошилинч қиларди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ГАЙРИ I [а. *غير* – бошқа, ўзга] кўм., кт. кам қўлл. (ч.к. билан). Бошқа, ўзга; ташқари. *Ҳарчанд ичкари ва ташқари излаб, ушбу хатдан ғайри асар топмадик.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ГАЙРИ II кт. 1 Нотаниш, ёт, бегона. *Мен найлайин, ота, бағри қораман, Кўз кўрмаган ғайри юртга бораман.* «Равшан». *Махдум уламо, амалдор ва ғайриларни тўрт-беш*

соатдан бери қабул қила-қила, мияси суюлган эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бошқача, ўзгача. *-Қайси районга? – ҳаяжонланиб сўради Қудрат, ўзига ярашмаган ғайри бир овоз билан.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ГАЙРИ- [а. *غير* – бошқа, ўзга, -дан ташқари, эмас, -сиз] Арабча изофий бирикмаларда инкор ифодаловчи олд қўшимча вазифасини бажариб, ўзи қўшилган сўз маъносининг зиддини билдирувчи сўзлар (асосан, сифатлар) ясаш учун хизмат қилади, мас., *ғайришлмий, ғайритабиий, ғайриқонуний* каби.

ГАЙРИАДАБИЙ [ғайри.. + адабий] кт. Адабий эмас, адабий тилда ишлатилмайдиган. *Ғайриадабий ибора.*

ГАЙРИАХЛОҚИЙ [ғайри.. + ахлоқий] кт. Ахлоқ метёрларига зид, ахлоқий бўлмаган. *Қиз бола билан ғайрияхлоқий муносабат учун, биласизми, қанчага кесадилар.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЙРИБАДИЙ [ғайри.. + бадийий] кт. Бадийий бўлмаган, бадийийликдан йироқ, бадийийлик талабларига жавоб бера олмайдиган, *Ғайрибадийий асар.*

ГАЙРИДИН [ғайри.. + дин] кт. Бошқа динга эътиқод қилувчи, бошқа диндаги (киши). *Яхши, оқпошиш ғайридин эди, кофир мусулмонга бахт бермайди, деярди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Дардлиман, дардимни кимга ёраман? Айрилиқ савдога бағри пораман, Қўл кўтариб, дуо қилинг, канизлар, Энди мен ғайридин бўлиб бораман.* «Алпоммиш».

ГАЙРИДИНИЙ [ғайри.. + диний] 1 Бирор динга зид; динга қарши. *Ғайридиний гаплар.*

2 айн. **ғайридин.** *Темирчи Абдукарим қўлга туширилди. Халойиқ ичида адоват қўзғгани, ғайридинийлар ҳақида ёлғон-яшиқ иғво юргизгани учун.. дarrаланиб, умрбод зиндонга ташланди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ГАЙРИЖИНС [ғайри.. + жинс] эск. кт. Жинси бошқа, бошқа жинсдаги; уруғи бошқа, қабилиси бошқа. *Ғайрижинс одам.*

ГАЙРИЖИНСИЙ [ғайри.. + жинсий] биол. Жинсий жиҳатдан бошқача, ўзгача. *Ғайрижинсий урчиш.*

ГАЙРИИЛМИЙ [ғайри.. + илмий] Илмий бўлмаган, илм-фанга хилоф. *Ғайриилмий назария. Ғайриилмий мулоҳаза.*

ГАЙРИНСОНИЙ [гайри.. + инсоний] *кт.* Инсоний хулқ, фазилят, одоб ва ш.к. ларга зид, инсоний бўлмаган. *Гайринсоний қиргин.*

ГАЙРИХТИЁРИЙ [гайри.. + ихтиёрий] Киши ихтиёри билан бўлмаган, ихтиёр-сизлик билан қилинган. *Гайрихтиёрий кул-га. Гайрихтиёрий равишда оҳ тортмоқ.* ■ *-Эҳтимол, — деди Отабек ва нима учундир гайрихтиёрий бир тебранди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАЙРИМАШРУ [гайри.. + машру] *эск. кт. айн. гайришаръий.* *Гайримашру талоқ хати текканига олти ойларча фурсат ўтиб кетган эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАЙРИРАСМИЙ [гайри.. + расмий] Расмий бўлмаган, қонуний йўл билан қилинмаган. *Гайрирасмий хат. Гайрирасмий битишув.* ■ *Анчагина шу ҳолатда қатим тортгандан сўнг Зайнаб секингина қаршисидоги гайрирасмий ёвга ёвларча қаради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГАЙРИТАБИИЙ [гайри.. + табиий] 1 Табиат қонунларига бўйсунмайдиган, сабабини билиб бўлмайдиган, одатдан ташқари. *Гайритабиий ҳодиса.* ■ *Ота-боболаримиз исриқни аллақандай гайритабиий бир кучга эга деб билиб, «дардга даво, бало-қазога қалқон», деб атаганлар.* «Фан ва турмуш».

2 Сунъий, ясама; ғалати. *Гайритабиий кулги.* ■ *-Синдими-а? — Шербек ачингандек бўлиб сўради. -Синса, янги бўлади, — Нигора гайритабиий жилмайди ва тез-тез юриб, палатадан чиқиб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ГАЙРИШАРЪИЙ [гайри.. + шаръий] *дин.* Шариятга хилоф, шарият қонун-қоидаларига тўғри келмайдиган. *Гайришаръий иш. Гайришаръий фатво.*

ГАЙРИШУУРИЙ [гайри.. + шуурий] Онгсиз тарздаги, ихтиёрдан ташқари; ўзи билмаган ҳолда, ўйламасдан, беихтиёр. *Шофёр гайришуурий бир ҳаракат билан руль чамбарagini у ёқдан бу ёққа айлантirdи.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Йўлчининг кўз олди қорайди, руҳан чуқур эзилди, гайришуурий равишда отни ҳайдаб кетаркан, бир нима «қарс» этиб, от бир томонга кескин бурилиб тўхтади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГАЙРИҚОНУНИЙ [гайри.. + қонуний] Қонунга хилоф, қонунга сиғмайдиган, қонунга зид. *Гайриқонуний ишлар. Гайриқонуний жазо. Гайриқонуний равишда ишдан бў-*

шатмоқ. ■ *Зарарнинг ўрнини қоплаш учун гайриқонуний ишга қўл уриш ҳоллари юз берди.* «Муштум».

ГАЛАБА [a. غلبه — зафар, муваффақият; тўполон, шовқин] 1 Жанг ёки беллашув (кураш)да қозонилган (эришилган) муваффақият; зафар. *Ҳирот дарвозалари тепасида карнаю сурнай, ноғоралар авж қилди; султон Шоҳруҳ мирзо лашкари ғалаба билан қайтиб келди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Уруш ҳам тугар, ғалаба дамлари ҳам этиб келар..* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Баҳсларда тошкентлик ёш чарм қўлқоп усталари энг кўп ғалабага эришиб, биринчи ўринни қўлга киритдилар.* Газетадан.

2 Иш-фаолият, мақсад йўлида эришилган муваффақият, яхши натижа; ютуқ; *Мамлакатимиз Президенти ўз нутқида ушбу мухташам бино қурилишида қатнашган барча қурувчиларни катта ғалаба билан таъриқлади.* Газетадан. *Баҳор бизни яна янги меҳнатга, ижодга, янги кураш ва янги ғалабага чорламоқда.* «Саодат».

Ғалаба қилмоқ 1) ғалабага эришмоқ. *Фашизм устидан ғалаба қилмоқ;* 2) баъзи сўзлар билан қўлланиб, шу сўз аниқланган нарсанинг устун келиши, «енгиши» маъносини билдиради. *Авазхонни уйқу ғалаба қилди. Қўлидаги коса қарс этиб ерга тушди..* «Гулихиромон». *Рашк ғалаба қилиб, ўртада жанжал кўтарилмасин, дейди..* К. Яшин, Ҳамза. *Ишқ ғалаба қилиб, бағри туташди..* «Тоҳир ва Зуҳра».

ҒАЛАДОН [a. + ф. غلادان — ғалла идиши, дон сақланадиган жой] 1 Омборда ғалла (дон, ун) сақлаш учун атрофи ўралган жой. *Тўхта охун оишхона эшигининг чап бикинидаги сўрида, каттакон ғаладон ёнида ўтирарди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Стол, жавон ва ш.к. ларнинг нарса солиб қўйиладиган тортмаси, яшиги. *Китоб жавонининг настки ғаладонига доим энг керакли ҳужжатларини қўярди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Профессор стол ғаладонидан газета олиб, иккала аёлнинг тумшуги тагида силқитди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

3 Пул ёки майда буюмлар сақлаш учун хизмат қиладиган яшик, қутича. *Ғаладонни ҳисоблаб кўрсам, олти танга бир мири бўпти.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҒАЛАДОНЛИ Ғаладонни бор, ғаладонга эга. *Катта, ғаладонли столда ўша эски сиёҳдон.* А. Муҳтор, Опа-сингиллар.

ГАЛАЁН [a. غليان — қайнаш; ҳаяжон, кўтарилиш] 1 Норозилик ҳаракати; исён, кўзғолон. *Суворий казаклар кимдандир дарак топиб, галаённи бостиргани келишган эди. С. Сиёев, Аваз. Амир амалдорлари халқ галаёнидан чўчиб, шоирни киши кўзидан нарида, Қабодиён чўлларига ўлдиршиган. Газетадан. Бутун Туркистон ўлкасида галаёнлар авж олиб кетди. Фарғона водийсида кўзғолон дастлаб Қўқон уездининг Қайнар волостидан бошланди. К. Яшин, Ҳамза.*

2 кўчма Табиат, унинг ҳодисалари, шунингдек, киши ички дунёсидаги тугён, жўш уриш. *Бу хазина мазмунида.. табиат галаёнларига қарши кураш борлигини ифтихор билан тилга оламиз. Газетадан. Бўрон тоғлар устида, водийда ўзининг қудратли галаёнини боилайди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Муҳаббатнинг кўзига кўзи тушганда, вужудига уйғонган хислар галаёнини аниқ эслади. С. Анорбоев, Оқсой. Идрокинг мавжига текканинг замон, У мудрок руҳингга солгай галаён. А. Орипов, Ўйиллар армони.*

Галаён қилмоқ Галаён ҳолати юз бермоқ (тўғри ва кўчма маънода). *Халқ галаён қилди. ■ Бундай дақиқаларда кишини ўй босади, хотиралар тўлқини галаён қилади, хаёл қанотланади. Ҳ. Фулом, Машғал. Мамадали Матмуродовнинг кўнглида «бир деҳқончилик қилсам», деган ният галаён қилиб қолди. С. Аҳмад, Юлдуз.*

ГАЛАЁНЛИ Галаён ҳолатли, галаён бўлиб турган, давом этаётган ёки этган (тўғри ва кўчма маънода). *Оқтош қишлоғи Бухоронинг энг галаёнли жойларидан бири эди. А. Ҳақназаров, Озодлик шабадаси. Улар Бобошни юлдузли тунда галаёнли ўйлари билан қолдириб, пастак эшикдан эгилиб кириб кетдилар. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.*

ГАЛАЁНЧИ Галаён қилувчи; исёнчи, кўзғолончи. *Галаёнчилар ўрдага ҳужум қилди.*

ГАЛАМИС Кишилар муносабатига, унинг ҳолатига раҳна солувчи; ғийбат, фитна юритувчи. *Бировнинг кўқарганини кўра олмайдиган галамисга ўхшайди. С. Нуров, Нарвон. Бироқ Шайх ака бундай галамислардан устун келди, у яна қизғин ижодий фаолиятга шўнғиб кетди. «Фан ва турмуш». Бироқ.. республикамизда ҳам, унинг ташқарисида ҳам халқимизни камситувчи, ҳатто, ўзбеклар*

иши, деб айюҳаннос солувчи галамислар ҳам учраб қолди. «Муштум».

ГАЛАМИСЛИК Галамисга хос иш, хатти-ҳаракат. *Бўдана подшоҳга кўр-кўрона итоат этувчи, галамисликни билмайдиган, дали-ғули йўғит эди. М. Осим, Карвон йўлларида. Нимадан арз қиларди?! Арз эмас, галамислик.. Мирмуҳсин, Чўри.*

ҒАЛАТ [a. غلط — хато, янглиш, нуқсон, саҳв; адашиш] 1 *эск. кт.* Хато, нотўғри, янглиш. *Тўғри бўлса, мен ўйнашиб-куламан. Ғалат бўлса, ўн тўрт кунда келаман. «Гулихиромон». Сўзни нуҳхатарастлик билан, маънога эътибор бермай, бузиб кўчириш ва ғалат ўқишдан сақланиш лозим. А. Азизов, Ғазал ва ғазалхон. Муҳандиснинг хатоси баъзан «ғулдаста» билан равоқ орасида сезилиб қоларди. Пойдевор ғалат қўйилганмикин? Устод Қавом хаёлидан бир лаҳзада қанча гаплар ўтди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 *айн. ғалати.* Икки букилиб кириб келган мулозимга ғалат овоз билан: *-Шаробдорга айт, бир пиёла май келтирсин! — деб буйруқ берди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Чиндан ғалат эрур дунё ишлари, Миянғ ғовлаб кетар ўйлаган сари. А. Орипов, Ўйиллар армони.*

ҒАЛАТИ [a. + ф. غلطى — хато тарзда, нотўғри] 1 Одатдаги, ҳаммага маълум бўлганидан бошқача; қизиқ. *Сизларда қандай — билмадим-у, аммо биз тарафларда келин-тушиди жуда ғалати бўлади. С. Сиёев, Ёруғлик. Сиз ғалати одам экансиз-ку, соғлиқни сақлаш керак. С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон. ...хатдан бошини кўтармай: -Ғалати йўтал чиқазибсизми, Тўлаган ака, — деди. А. Қаҳор, Қўшқинор чироқлари.*

2 Нималиги аниқ бўлмаган, англаб бўлмайдиган; тайинсиз. *Врач чиқиб кетгандан кейин кўнглини ғашликми, ноаниқликми, ишқилиб, ғалати бир туйғу қамраб олди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Жилмаймоқчи бўлган эди, унинг ўрнига юзида ғалати бир ифода пайдо бўлди. С. Зуннунова, Олов.*

3 Ўз табиий ҳолатини ўзгартган, алланечук бир ҳолатли. *Нега ғалатисан, Витя. Рангларинг қув ўчган-а. Ё қорнинг очдимиз? Р. Файзий, Сен етим эмассан. Ногоҳ Собирнинг кўзи уларга тушиб, ғалати бўлиб кетди. М. Мансуров, Ёмби.*

4 Жуда қойил; ажайиб. *Ойимчалардан ғалатисини топиб, гашт қиламиз. Ойбек, Танланган асарлар. Сен тўғрингда бир ғала-*

ти очерк ёзмоқчиман. С. Аҳмад, Уфқ, Албатта ит боқинг. Ўзим ғалатисини топиб бераман. С. Аҳмад, Сайланма.

ҒАЛАТСИЗ эск. кт. Хатосиз, нуқсонсиз, бехато. Бир неча кунда қалин бир девонни ғалатсиз ва гузал битадиган девкор, чидамли хаттотлар орасида обрў.. қозониш оғир эди. Ойбек, Навоий.

ҒАЛА-ҒОВУР Тартибсиз овозлар, шовқинлар: шов-шув. *Мажлисда яна ғала-говур бошланди.* ■ Турсуной бўлса ғала-говурга ортиқча аҳамият бермади. Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз. Тўйхонадаги ғала-говур тиниб, ҳамма ёққа тинчлик чўкди. С. Нуров, Нарвон.

ҒАЛВА [a. غلواء — ҳаддан ошиш, авжга миниш, тийиқсизлик; жўшқинлик] 1 Шовқин-сурон кўтариб қилинган жанжал, тўполон. *Мунча ғалва қиласан?* ■ *Наҳ ғалвалар бўлардики, кўни-кўшни ўртага тушарди.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Қутбиддинов эртагаёқ Суярнинг мактабига бориб, катта ғалва кўтармоқчи бўлди.* А. Қаҳҳор, Ўжар.

2 Ташвиш келтирувчи нарса, ҳолат; ташвиш. *Ғалваси кўп бўлади — ҳали униси касал, ҳали буниси ҳушидан кетган, ўлса, ўлигини саранжомла!* У. Исмоилов, Сайланма. *Бутун ғалваларинг менинг бошимда-ку, яна, нима қилиб ўтирибсиз, дейсан-а!* С. Зуннунова, Олов.

ҒАЛВАЙМОҚ 1 шв. Ихчам бўлмасдан, катта жой олмоқ, қаппаймоқ; ноихчам бўлиб турмоқ. *Ғалвайган юк. Ғалвайган туғун. Босилмаган похол ғалвайиб туради.*

2 кўчма Кераксиз ҳолда кенгайиб, катта бўлиб кетмоқ. *Мақола фойдасиз тафсилотлар билан ғалвайиб кетибди.*

ҒАЛВАЛИ 1 Ғалва, жанжал бўладиган, бўлиб турадиган; жанжалли. *Ғалвали уй.*

2 Ташвиш келтирадиган, ортиқча (кераксиз) ташвишли. *Бунақа ғалвали ишлар билан бош қотириб юргунча, гаштингни сурсане-чи, ошна, қишлоққа келдинеми — дам ол!* О. Ёқубов, Айтсам, тилим куяди, айтмасам — дилим.

ҒАЛВАСИЗ 1 Ғалва, жанжал бўлмайди-ган; беғалва, бежанжал. *Ғалвасиз уй.*

2 Ташвишсиз, ғамсиз. *Ғалвасиз иш. Ўз ошим — ғалвасиз бошим.* Мақол.

ҒАЛВАХОНА с.т. кам қўлл. Ғалвали, ғалва бўлиб турадиган жой. *Чой ичаман,*

деб ғалвахонага янглишиб кириб қолибман. «Муштум».

ҒАЛВАЧИ Ҳар нарсага ғалва, жанжал қилаверадиган, жанжалкаш. *Ғалвачи одам.*

ҒАЛВИР [ф. غلبير < a. غريال — катта сим элак, ғалвир] Дон эланидиган, сийрак тўрли катта элак. *Жўхорини қўшиларнинг от-эшаклари ва қишлоқ болаларининг ёрдамлари билан янчиб, ғалвирда элаб.. олдим.* С. Айний, Эсдаликлар. *Товуқ сомон тўлдирилган ғалвирга бағрини бериб, унга қараб, кўзларини мўлтайтиряпти.* С. Аҳмад, Лаъли Бадахшон.

Ғалвир қилмоқ Ғалвир каби тешиктешик, илма-тешик ҳолга келтирмоқ. *Салиманинг беихтиёр ураётган чакичи патирини ғалвир қилиб юборганини Меҳринисодан бўлак ҳеч ким пайқамади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Қизнинг қомати дуркун, пошнали туфлиси билан оппоқ ерни тўхтовсиз топтайвериб ғалвир қилиб юборибди.* А. Мухтор, Чинор. **Ғалвирдан ўтказмоқ** 1) ғалвирда эламоқ; 2) синовдан ўтказмоқ. *Шу прогулчилар аввал гуруппаларнинг ғалвирдан ўтказилса, кейин уларнинг кучи етмаганини биз эласак.* П. Қодиров, Уч илдиш. **Ғалвирни сувдан кўтармоқ** Якуний натижани аниқламоқ. *Мағрурланишга ўрин йўқ. Ҳали ғалвирни сувдан кўтарганда маълум бўлади.* Ҳ. Назир, Маёқ сари. *Йил охиригача яна икки ой қолди, яъни ғалвирни сувдан кўтарадиган пайт келди.* Газетадан. **Сичқон сигмас инига, ғалвир боғлар думига қ. сичқон.**

ҒАЛВИРАК 1 Ғалвирга ўхшаш тешиктешик (қ. ғалвир, ғалвир қилмоқ). *Кон қидириб, аямадим жон. Ер қатини ғалвирак қилдим.* Ю. Шомансур. *Марварид томчилар тинимсиз оқиб, Харсангни ғалвирак қилганин кўрдим.* Шухрат.

2 Пўчоғи юпқа, чақини осон, бўш; қаттиқ эмас (бодом, ёнғоқ ҳақида). *Ғалвирак бодом.* ■ [Умматали] *Тажриба учун ўзи турган хонада тувакда ёнғоқ ўстирди. Ўстирганда ҳам, кўчатдан эмас, худди ғалвирак ёнғоқнинг ўзгинасидан ундирди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Ғалвиранинг ўзи хунук, лекин мағзи соз бўлур, Пистанинг ҳам қаттиғидан очиқ оғзи соз бўлур.* Шухрулло.

ҒАЛВИРЧИ Ғалвир қиладиган киши, ғалвир ясовчи уста.

ҒАЛДИРАМОҚ 1 айн. қалдирамоқ.

2 айн. **гулдирамоқ**. Қалтираб ҳам галдираб, турлича рафтор этди маст. Бетамизликлар билан фикрини изҳор этди маст. Васфий. Товуши ўз жуссасига қараганда ҳам йўғон ва рўза тутиб, узоқ уйқудан турган кишиники сингари галдираган эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ГАЛИЗ [а. غلظ — қалин, семиз, йўғон; зич; қўпол, дағал] Услуг жихатидан тўмтоқ; равон эмас, тушунилиши оғир; мужмал. *Гализ ибора. Гализ жумла.* ■ *Баъзан гализ жумла устида Соатлаб бош қотирганим бор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Гализроқ гапирдингиз, хоним. Одам ўзида эмас, кабинетда бўлади.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ГАЛИЗЛИК Услуг ёки метёрий жихатдан нуқсонли, гализ ҳолат. *Таниқли шоир П. Мўмин шеърларида ҳам айрим гализликлар учрайди.* Газетадан.

ГАЛЛА [а. غلە — даромад; ўрим, ҳосил; дон, галла] Бошоқли экинлар ҳосили; дон. *Галла тайёрлаш пункти. Галла омбори.* ■ *Галла ҳамиша энг қимматли озиқ-овқат, барча ноз-неъматларнинг мезони бўлиб келган.* Газетадан. *Ўғлининг машинасига гоҳ сабзавот, гоҳ мева-чева ортиб, шаҳарга тушиб келар, гоҳ галла ортиб қайтарди.* С. Зуннунова, Олов.

ГАЛЛАДОН [а. + ф. غلەدان — галла идиши, омбори] айн. **ғаладон**.

ГАЛЛАЗОР [а. + ф. غلەزار — галла экилган дала, майдон] Галла (дон) экин(лар)и экилган майдон, ер. *Бир вақтлар сувсизликдан торс-торс ёрилиб кетган даштларда эндиликда ҳадсиз галлазорлар шовуллаб ётибди.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ГАЛЛАКОР [а. + ф. غلەكار — галла, дон етиштирувчи] 1 Дон етиштириш иши билан шуғулланувчи деҳқон. *Ўктам галлакорлар қўшхонасига шом қоронғисида қайтди.* Ойбек, О.в. шабадалар.

2 Дон, галла етиштирилдиган. *Галлакор хўжаликлар.* ■ *Рихсивой ака кўп вақтини галлакор бригадаларда ўтказди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ГАЛЛАКОРЛИК Галла экинлар экиб, галла етиштириш. *Галлакорлик хўжалиги. Галлакорлик билан шуғулланмоқ. Галлакорликни ривожлантирмоқ.*

ГАЛЛАСИМОН Галла ўсимлиги каби бошоқ чиқарадиган, галла ўсимликларига ўхшаган. *Галласимон ўтлар.*

ГАЛЛАХОНА [ғалла + хона] Дон омбори. *Галлахонага дон тўлдирмоқ.*

ГАЛЛАЧИЛИК айн. **ғаллакорлик**. *..арпа ва буғдой республикамиз ғаллачилигининг асосий негизини ташкил этади.* Газетадан.

ГАЛТ: **ғалт урмақ** шв. Мавж урмақ, мавжланмоқ. *Ғалт уради атрофи тол мойий ҳовуз.* А. Шер, Қадимги куй. *Ғалт урган себарга, йўнғичқалар белга чиқиб, очилиб гулини тайлар.* «Баҳром ва Гуландом».

ГАЛТАК [ф. غلتک — ғилдирак, чигир, жува; ролик; мола] 1 Ип, сим, лента каби узун нарсаларни ўраб жойлаш учун мосланган буюм. *Плёнка ғалтаги. Ғалтакка ўралган ип. Симни ғалтакка ўрамоқ.* ■ *Тўққиз аёл ҳаммаси ишда — оёқлари тепкида, қўллари тасма, ғалтак билан дастакда.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

2 *тех.* Арқон, сим, занжир воситасида оғирликни кўтариш, нарсаларни силжитиш учун хизмат қиладиган қурилма: блок. *Йиғитлар нариги соҳилга тортилган икки пўла арқонни ғалтакка ўраб, кемани нариги соҳилга аста силжитар эдилар.* С. Абдулла, Қувғунда.

3 Электротехника ва радиотехникада махсус сим ўрами.

4 *с.т.* Бирор нарсани текислаш, силлиқлаш ёки деворларга гул солиш учун ишлатиладиган, ўққа ўрнатилган ғалтаксимон мослама. *Ғалтак билан деворларга гул солмоқ. Ойнага ёпиштирилган фоторасмлар сувики ғалтак билан сидирмоқ*

5 Баъзи қурилма, мосламаларнинг айлантриладиган қисми. *Қаттиқ титраётган қўлининг кўрсаткич бармоғини телефон ғалтагининг «о» тешигига тиқиб айлантриди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Галтакдан икки кўлоч билет тортиб йиртди-да, отанинг кўкрагига отди.* С. Нуров, Нарвон.

6 *с.т.* Замбилғалтак. *Ер қазिश, замбар кўтариш, оғир ғалтакни суриш Пўлат учун таниш ишлар.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Турт кун ғалтакда тупроқ ташиб ҳолдан тойгач.* А. Мухтор, Кумуш тола.

Ғалтакка чиқмоқ Йўққа чиқмоқ, йўқ бўлмоқ. *Энди булар иш бўлди десанг, юрак ачийди, дастмоя ҳам ғалтакка чиқадиган.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Чойхоначи дастмоянинг ғалтакка чиқиб қолишдан қўрқиб, [чойнакка] оплоқ сув дамлаб бераётибди.* «Муштум».

ҒАЛТАКАРАВА I Бир гилдиракли қўл аравача; замбилғалтак. Бул *важдан мухта-рамайн [ота ва она] паришон ва дилғир бў-либ, чорасига киришиб, фақирга ғалтакара-ва муҳайё қилибдирлар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 Уч ёки тўрт гилдиракли, шифохона-ларда беморларни кўчириш учун ишлати-ладиган аравача. *Касали энгил беморлар кў-магида Ёлғизжонни авайлаб, ғалтакаравага кўтариб ётқизишди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.

ҒАЛТАКМОЛА қ. х. Судралганда юма-лаб, шудгорни текислайдиган, мола ўрни-да ишлатиладиган ёғоч ғўла.

ҒАЛЧА I шв. Бўйи паст, миқти, пакана (одам ҳақида). *Ўн қадамча нарида, супада ғалча йигит билан қорачадан келган қиз турарди.* А. Ҳасанов, Чироқлар.

ҒАЛЧА II с.т. Ўз тилидан бошқа тилга тушунмайдиган; гап-сўзни тезда англаб, уқиб ололмайдиган. *Ғалчани иззат қилсанг, чориғи билан тўрга чиқади.* Мақол. ■ - *Узинг гап-пага тушунасанми ё ғалчамисан!* — *деди Аҳмаджоннинг дадаси муаллимга.* С. Кароматов, Ҳижрон. - *Мабодо.. яши муомала-га тушунмайдиган ғалча келиб қолса, бели боғлаб, закон [қонун] сўқишамиз, — деди Ғайбулла.* Ф. Мусажонов, Чикинди. *Эй, сен ғал-ча, беватан, Мени қайга элтасан?! Т. Тўла.*

ҒАМ [а. غم — қайғу, ҳасрат, ғам-алам; ҳавонинг димлиги, жазирама] I Рухий азоб ҳис-туйғуси, руҳиятдаги шундай ҳолат; қай-ғу. *Азизхон қачонлардан бери дилини эзиб ётган ғамдан қутулгандек, энгил юриб, кат-та йўлдан кетмоқда эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *..юрагида шунча ғамни кўтарган бу бели букик чолни.. сўз билан юпатишнинг.. маъно-сизлигини сизди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Изма-из юраркан ғам билан шодлик.. Газе-тадан.*

2 Кўзланган мақсад, иш ва ш.к. йўлида-ги безовталиқ хатти-ҳаракати, шу ҳақдаги ўй-хаёл; ташвиш. *Менинг ҳеч нарсадан ғамим йўқ.* ■ *Бўтабой Самандаровни туртиб, секин шивирлади: -Нега ўртоқ Сафаровга картошка.. ғами тушиб қолди?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Эл-юрт ғамида ран-жу ташвиш чеккан одамнинг йўли равон, ди-ли нурафшон бўлади.* Газетадан.

Ғам емоқ I ғам-ҳасратда бўлмоқ, ғам чекмоқ (қ. ғам I). *Уламан, деб ғам емайман, айёрлар.. «Ойсулув»;* **2**) ташвишда бўлмоқ

(қ. ғам 2). *Аҳмад уйига кириб борганида, Мунира қиш ғамини еб, аччиқ-чучукдан шиша банкларга консерва ёпаётган экан.* Ф. Му-сажонов, Ҳиммат. *..кампир шўрлик бизнинг ғамимизни еб, даладаги катта қозондан то-ғорада овқат ташийдиган бўлди.* Ҳ. Назир, Кўкорол чироқлари.

ҒАМБОДА [а. + ф. غمباده — кучли қай-ғу-аламдан келиб чиқадиган касаллик; ғам-гин] кт. Ғам азобидаги; ғамли, қайғули. *Бошларини қуйи солиб кетаётган ғамбода кишиларнинг кўнгилларидан шундай фикр-лар ўтар эди.* М. Осим, Карвон йўллариди. *Йўл азоби — гўр азоби, дегандай Хивага келаётган ғамбода Хадича ориқлаб, қоп-қора бўлиб кетди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҒАМГИН [а. + ф. غمگين — ғамли, қайғули; хафа, маъюс] I Рухини ғам эгаллаган ҳо-латли; қайғули. *Ойқиз ғамгин Лоланинг ел-касига қўлини қўйиб, алоҳида меҳрибонлик билан гапирди.* Ш. Рашидов, Бўрондан куч-ли. *Кампир чап ёнида оёғининг учи билан ер чизиб турган ғамгин Адолатга боқди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ғам, қайғу ифодали. *Бироздан кейин ўйчан, ғамин қиёфада Кимёхон кирди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *У ўз тақдирини билиб олмоқчи бўлгандек, йигитга тик боқди ва ғамгин нигоҳга дуч келди.* «Ёшлик».

ҒАМГИНЛИК Ғамгин ҳолат; ғам, таш-виш ифодали ҳолат. *Бу жуда чигал, шодлик ва ғамгинлик, умид ва умидсизлик чапишиб кетган бир сафар бўлди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Ота ўз ўйлари билан, бола эса отаси чеҳрасидаги ғамгинлик сабабларини қидириш билан машғул эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАМГУЗОР [а. + ф. غمگسار — ғамгин, қайғули, маъюс, хафа] Бировнинг ғам-қай-ғусини энгиллатувчи киши; ғамхўр, меҳ-рибон. *Муҳаммаднинг ягона ғамхўри ва ғам-гузори — Гулсум кампирнинг кўзлари энди нурсиз.* Н. Сафаров, Султон бўзчининг не-варалари.

ҒАМДОШ кам қўлл. айн. қайғудош. *Шубҳа ичра қолганда танҳо, Ғамдошим, деб сени ўйладим.* А. Орипов, Йиллар армони.

ҒАМЗА [а. غمزه — ноз-карашма; нозли, қичикли кўз қисиш, боқиш] Ноз ва дил-барона ишва билан киприк қоқиб, кўз су-зиб қараш; ноз-карашма. *Роҳиланинг ҳар бир ҳаракатида Кавказ қизлирига хос ла-*

тофат, ноз-карашма, нозик ғамза бенцоя. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. У Иномжоннинг ўзига тикилиб турганини сезганидан, атайлаб ғамза билан ёнидан ўтди. С. Аҳмад, Онажонлар.

ҒАМЗАДА [a. + ф. غمزه — ғамдан эзилган, қайғули; хафа] Ғам-алам билан эзилган, кўп азоб чеккан; ғамбода. Зиндон-хонанинг деворидаги туйнукдан ой мўралаб, бу иккала ғамзадани ҳайрат билан томоша қилди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҒАМЗАЛИ Ноз-карашмали, ишвали. Фусмон, Навоий таъбири билан айтганда, осункор афғон аёлларининг гўзал ва ишвали, ғамзали кўзлари каби мовий ва мусаффо. В. Зоҳидов, Улуғлар изидан.

ҒАМКАШ [a. + ф. غمکش — ғам тортувчи, ғам чекувчи] Ғам, алам чекувчи; сабртоқатли. Айриб олармиз қариндошларни, Қувонтириб неча кўзи ёшларни, Отга мининг, ғайрат қилинг, ботирлар, Шодмон қип опкелинг у ғамкашларни. «Хушкелди».

ҒАМЛАМОҚ Маълум вақт, фурсат учун йиғиб тайёрламоқ, тўпламоқ, тайёрлаб қўймоқ. Қишга ўтин ғамламоқ. Озиқ-овқат ғамламоқ. ■ Тоғай қишлик мева ғамлагани чиққанларга кўнда тегмас эди. Н. Норқобилов, Тўқнашув. Ботирали акам уруғликни ғамлаб қўйганимиз учун раҳмат дедилар. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҒАМЛИ Ғам эгаллаган руҳли; ғам ифодали; қайғули. Ғамли Ёқутбика бир-бир қаддам ташлаб, ўз уйига кириб кетди. Ж. Шарипов, Хоразм. Унсин хизматкорхона эшигида мағрур, лекин ғамли, ўйчан ҳолда турган акасини кўриш билан югуриб бориб, уни кучоқлади. Ойбек, Танланган асарлар. Эшикни, қабристонда қурвон ўқилаётганда чўзиқ, ғамли товуш билан ёйиладиган оҳанг тўлдирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒАММОЗ [a. غماز — кўз қисувчи, имловчи; ғийбатчи, тўхматчи] эск. кт. Сўз ташувчи, чақимчи. Уртада ғаммоз эрур, боз устига аҳли нифоқ. Ҳабибий.

ҒАММОЗЛИК эск. кт. Сўз, гап ташиш, ғийбат иши. Бировларнинг ғаммозлиги.. орамизга кудуратларни ташлагандир. «Муштум».

ҒАМНОК [a. + ф. غمناک — ғамгин, қайғули; маъюс] кт. Ғамгин, хафа; ғам, қайғу ифодали. Йўқ, мен сени кетмайман ташлаб, Ташвиш тушди, ғамноксан ҳозир. Э. Охунова. Эй бобо, нечук ғамнок кўринасиз? С. Аҳмад,

Ҳукм. Унинг болаларникидай беозор кўзлари ғамнок боқарди. С. Кароматов, Эътиқод.

ҒАМСИЗ Ғам-ташвишдан холи, ғами йўқ. Эсиз, менинг ғамсиз бошим ғамхона бўлди, найлайди. «Баҳром ва Гуландом». Қушчам ғамсиз яшайди, Унинг ҳар дам вақти чоғ. «Бойчечак».

ҒАМХОНА [ғам + хона] Қайғу, ғам-ҳасратли жой. Ватаннинг вайронаси — умрнинг ғамхонаси. Мақол. ■ -Нари туринг, — Лағли жаҳл билан эрининг кўкрагидан итарди. — Эссиз умрим, бу ғамхонада чириб кетаётибди. Ҳ. Фулом, Машғал. Муттасил ғамхонага айланган бу уйда қолишнинг асло имкони йўқлигига ишонганидан Зумрад бир қарорга келган эди. Ойбек, Улуғ йўл.

ҒАМХҲҮР [a. + ф. غمخور — қайғуга шерик, ҳамлард бўлувчи, юпатувчи; шафқатли] Кимса учун қайғурадиган, унинг ғамини ейдиган. Юрагидаги шунча ғам-ғуссани кўтариб, яна синглисига онадай, отадай меҳрибон ва ғамхўр акадан айрилиш!.. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳозир кўзимга Султон амаки ҳар вақтдагидан кўра ғамхўр, раҳмдил кўриниб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ҒАМХҲҮРЛИК Кимса ҳақида қайғуриш, унинг ғамини ейиш; ғамхўр шахсга хос иш, хатти-ҳаракат. Газеталарда ҳам, раҳбарларнинг нутқларида ҳам ёш мутахассисларга ғамхўрлик масаласи кўндаланг қўйилгани учун Шербекни, қанот бўлар, деган фикрда қўлтиғига олганди. С. Анорбоев, Оқсой. Охиратим куймасин, деб беш ўғилнинг ҳаммасига ҳам бирдек ғамхўрлик, бирдек меҳрибонлик билан қарайдиган ажойиб онасини.. узоқ эслади. Ойбек, Қуёш қораймас.

ҒАНА айн. ғон. Хосият хола қуртхонадан ғана олиб чиқаётиб, келинига кўзи тушди. П. Қодиров, Эрак.

ҒАНИ [a. غنى — бой] 1 эск. кт. Бой, бадавлат, давлатманд. Сен ғанисан, менда бисёр эҳтиёж. Нодира. [Эшон:] Сузлангиз, Мирсиддиқбой махсум, Қўқонда аҳли саводдан ғанилар, зангинлар мўлми? Ойбек, Улуғ йўл.

2 Ғани (эркаklar исми).

ҒАНИМ [a. غنيم — душман, рақиб, ёв; қўлга олинган] Душман; рақиб. Шаҳар халқига жар соламиз, қўлида бор қурол-яроғини кўтариб чиқсин, қўрғон ташқарисида ғаним билан мардларча олишамиз. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Ахир у эмасми дўстни ғаниму Ғанимини дўст қилиб қўйгучи одам.

А. Орипов, Йиллар армони. *Йулда йўлтўсар чўнтагини қоқлаб олди. Индамай кетолмади.. ғанимига ташланди.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ҒАНИМАТ [a. غنيمت — урушда қўлга киритилган нарса, ўлжа; овланган нарса] 1 кт. Урушда ёки овда қўлга киритилган нарса, ўлжа. *Хусайн Бойқаро мерганлар билан бирга тантанали ов ҳафталари тузиб, қорли саҳроларга сурон солар, катта ғанимат билан қайтарди.* Ойбек, Навоий. *Қалдирғоч учиб кетаёттиб, ғаниматини тутаверади, ерда эса оғзис бўлиб қолади.* Газетадан.

2 Умуман, қўлга кирган, эга бўлинган нарса. *Уғиллари ўттизинчи йилларда оталаридан мерос қолган ғаниматларни чўнтакка солиб, минг машаққатлар билан Машҳадга қочган эди.* А. Ҳақимов, Илон изидан. *Ҳатто бизнинг давримизда келиб чиққан «Ёз неъматини — қиш ғаниматини» деган мақол ҳам консерва шарофатига айтилгандир.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик.

3 Шахс, ҳолат ёки нарсанинг мавжудлиги вақтинчалик, ўтқинчи ва қайтмайдиган эканини билдиради. *Дам ғанимат. Ёшлик ғанимат. Вақт ғанимат* ■ *Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла Безамоқ чоғидир умр дафтари.* Ф. Фулом. *Гулчехрага эри билан тотувелиги ҳам ғаниматдек туюларди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди. *Биз ҳам ғанимат, бугун бормиз, эртага.. ўзи билади.* М. Мансуров, Ёмби.

ҒАНИМЛИК Ғанимга хос муносабат. *Биринчи ёрдамчи илжайиб қўйди: Яхшибоев билан Шоймардоновнинг азалий ғанимлигини биларди.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ҒАР [ф. غر — фоҳиша, бузук аёл; хотинчалиш] Суюғоёқ хотин, бузук хотин, фоҳиша. *Ғар бўл, Уғри бўл — инсофли бўл.* Мақол. ■ *Уғри қариса — суфи, ғар қариса, парихон бўлади», деб бекорга айтшмаган-да.* Ф. Фулом, Шум бола. *Оғзига келганини қайтармай, буралаб сўка кетди: -Ғар, шарманда! Номусини сотган бузук!* К. Яшин, Ҳамза.

ҒАРАЗ [a. غرض — мақсад, ният; манфаат; яширин ёмон ният; зарур нарса] 1 кам қўлл. Шахсий манфаат; мақсад, ният. *Буни кўриб, Сидиқжоннинг қалбида бу жувонга нисбатан ҳар қандай ғараздан холи бир меҳр уйғонди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Йигитали бу муносабат тагида нима бор —*

бирон ғараз, манфаат ёки шунчаки одамгарчиликми — билмасди. Д. Нурий, Осмон устунни. *Бир неча кун яхшигина яшадилар.. энди билсак, қиз ўлгурнинг ғарази бошқа экан.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

2 Ёмонлик кўзда тutilган мақсад, кўролмаслик муносабати. *Дастлаб унинг муомалалари Нурига дағалроқ кўринса-да, кейинча унда ҳеч қандай адоват, ғараз йўқлигини, табиати шундай кескинроқ эканини тушунди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ўзаро низонинг дарду марази Тинкамизни қуритди, хуноба қилди. Талашган хонларнинг кеку ғарази Етди юрт бошига — хароба қилди.* М. Шайхзода.

ҒАРАЗҒҲЙ [a. + ф. غرضگوي — ғараз сўзлар айтувчи, ғаразчи] Ғараз билан иш тутувчи; ғаразчи. *Дилда кек сақловчи, ғаразғўй киши асло ўқитувчи бўла олмайди.* Р. Усмонов, Одбнома. *Сизнинг адолатли ҳукмингиздан бир нарсани сўраймиз.. бизнинг тўғримизда ёмон мақсад билан сизга чақимчилик қилувчи ифвогар ва ғаразғўйлар бу мажлисга ҳозирлансинлар.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Шундай ранги тоза йигит Маҳкамнинг тасавуридаги ғаразғўй амалпарастга ҳеч ҳам тўғри келмасди.* П. Қодиров, Уч илди.

ҒАРАЗҒҲЙЛИК Ғаразли муносабат, ёмон мақсад, кўра олмаслик туйғуси. *Аммо Йўлдошнинг кўнглида бундай режа йўқ. Агар бўлса, бу ғаразғўйлик, дўстга нисбатан инсофсизлик буларди.* А. Мухтор, Чинор. *Кимдир ғаразғўйлик билан машина теримига ажратилган майдонга сув қўйиб юборибди.* Н. Сафаров, Узоқни кўзлаган қиз.

ҒАРАЗЛИ Ғарази бор, ёмон мақсад кўзда тutilган. *Ғаразли гап. Ғаразли иш.* ■ *Ғаразли фикр аксар сўзлагувчини шарманда қилди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Дўстларнинг ҳақ сўзи аччиқ бўлса ҳам, Ғаразли, хушомад сўздан яхшидир.* Ф. Фулом.

ҒАРАЗСИЗ Бирор ёмон ният ёки шахсий манфаат кўзда тutilмаган; ғарази йўқ, беғараз. *Ғаразсиз гап. Ғаразсиз иш.* ■ *Мен.. ҳеч бир ғаразсиз, болаларча соддалик билан: -Оқ гул Кутбия опамнинг юзига ўхшайди! — дедим.* С. Айний, Эсдаликлар.

ҒАРАЗЧИ айн. ғаразғўй. *Ғаразчи одам.* ■ *Модомики, ўз ғарази йўлида истибдод орқали эл устига ҳукмрон бўлғувчилар йўқолмас эканлар — бизга нажот йўқдир, магар шундай ғаразчиларни, улар ким бўлса-*

лар ҳам, иш бошидан қувлаш ва улар ўрнига яхши ва холис одамларни ўтқазиб нажотимизнинг йўлидир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРАМ Беда, пичан ва ш.к. нинг тўп-ланган уюми. Пичан ғарами. Беда ғарами. Бир ғарам ғўзапоя. ■ Пунктдаги пахта ғарамига яхшилаб қарайман десанг, бошингдан дўпнинг тушиб кетади. Ҳ. Нурий, Раиснинг орзуси. Гоҳ у қишлоқда, гоҳ бу қишлоқда камбағаллар кўзғалиб, бойларнинг ғарамларига ўт қўйишар.. эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ғарам қилмоқ айн. ғарамламоқ. Ўрмон ёнида, ғарам қилиб қўйилган похол олдида юк ортилган арава турарди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҒАРАМЛАГИЧ қ.х. Похол, пичан, пахта ва ш.к. ни ғарамлайдиган машина, ғарамлаш машинаси.

ҒАРАМЛАМОҚ Ғарам ҳолатга олмоқ; ғарам қилмоқ. Пичанни ғарамламоқ. Ғўзапоя ғарамламоқ. ■ Даставвал серўт яйловларни танлаймиз ва бу яйловлардаги табиий ўтларни етилириб, сўнгера ўриб ғарамлаймиз. Газетадан.

ҒАРБ [а. غرب — кунботар, ғарб] 1 Дунёнинг тўрт томонидан бири; шарққа қарама-қарши томон, кўёш ботадиган томон; кунботар. Ғарбдан эсанг шамол. ■ Офтоб ғарбга ёнбошлаганда, икки йўловчи дашдан чиқиб, тепаликка йўл олди. А. Қаҳҳор, Мас-тон.

2 Маълум бир объект, худуд, майдон, бино ва ш.к. нинг ғарб томони, ғарбий қисми. Ўзбекистоннинг ғарби. ■ Отабек майдонда отини супуриб эгарлар экан, майдоннинг ғарбидаги хароба уйнинг деворидан бир бош кўтарилиб, унга қараб турар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Жарнинг нариги томони бир тепадан иборат бўлиб, жануб биқини маълум Чақар суви билан, ғарби Бўзсув ва Кўкча ариғи билан ўралган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с.т. Ғарбий Европа, Ғарбий Европа мамлакатлари. Жаннанинг ўзи.. ғарбда тикилган, кўкрак чўнтаги устига лотин ҳарфидан белгилар қўйилган желатка.. топиб келиб, Умида кийгизди. Мирмуҳсин, Умид.

ҒАРБИ-ЖАНУБИЙ Ғарб билан жануб томонлар оралиғида жойлашган: ғарб билан жануб томонлар оралиғидаги. Бу бурч-

дан қараган кишига қўрғоннинг ғарби-жанубий.. бурчи ҳам кўришиб, шу йўсинда тўрт бурчини айланиб чиқилса.. бизга таниш ўрда дарбозасига келинадир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРБИЙ [а. غربي — ғарбга (Ғарбга) оид, алоқадор] Ғарб томонда жойлашган, кун-ботар томондаги. Ғарбий мамлакатлар. Ғарбий Европа. Республикамизнинг ғарбий қисми. ■ Мирзаев Ғарбий фронтнинг ўзида учта хат, иккита совға олган эди. А. Қаҳҳор, Кўк конвент.

ҒАРБИ-ШИМОЛИЙ Ғарб билан шимол томонлар оралиғида жойлашган; ғарб билан шимол томонлар оралиғидаги. Лагернинг ғарби-шимолий томони, уқтин-уқтин учраб қоладиган тепаликларни ҳисобга олмаганда, кўзга илганмас яйлов. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҒАРБАҶЧА [ф. غرچه — ғарнинг боласи] 1 Ғардан туғилган бола, ғарнинг боласи.

2 сўк. Ғардан тарқаган, ҳароми. Жанишнинг қони қизиб кетди. У бор овози билан шовқин солди: -Тухтайсанми, йўқми, ҳой ғарвачча! — деди қўлини қилич қилиб Файзи дастурхончига. Ҳ. Шамс, Душман. Ёмон одам яхши бўлмас ўлгунча, Қайдан келди пичоқли кўрс, ғарвачча. «Бўтакўз».

ҒАРИБ [а. غريب — ёт, бегона, ўзга; нотаниш, номаълум] 1 Қариндош-уруғи йўқ, бирор ҳомийси, кўмакчиси бўлмаган, кимсасиз; мусофир. Ғариб кўнглини ғариб билур. Мақол. ■ Бу ғариб ва кимсасиз киши асли Сабзавор шаҳридан бўлиб, фалакнинг гардиши билан Ҳиротга келиб қолган. Мирмуҳсин, Меъмор. Файзи касалхонадан кетгандан кейин, бамисоли ғариб бўлиб қолдим. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Камбағал, қашшоқ; фақир, бечора. Тирноқ-ла ер уйиб, сувлар оқизган Ғариблар аҳволи қоларди тангга. Файратий. Бозор Ҳамроевич, ўғли ғарибгина бир оилага нақадар катта ғам-ташвиш орттирганини тушунди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

3 кўчма Ночор ҳолатли; кўримсиз; аҳволи танг. ..шаҳар четида ижарада, ғариб бир хонада.. яшардик. М. М. Дўст, Лолазор. Гиёҳлари қовжираган ғариб мазорга тиклиб ўтириб, ўтган болагини.. эслади. С. Аҳмад, Уфқ. Ўзи ҳамма вақт ғариб яшашига қарамай, жуда серпардоз эди. С. Зуннунова, Гулхан.

4 кам қўлл. Ажиб, қизиқ, ажойиб. Сизлар эмас, отанг нима бўлади, Болам, жанг энди ғариб бўлади. «Маликаи айёр». Агар гумоним тўғри бўлса, Комилбекнинг қотили Ҳомиддир! — Бу сўз Отабекни ажаблантирганидек, уста Олимга ғариб эшитилган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРИБЛАНМОҚ айн. ғариблашмоқ. Ётмиш кунлик қамал билан хазинамиз жуда ғарибланди, ҳатто шу кейинги кунларда ҳам қийналиб қолдик. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒАРИБЛАШМОҚ 1 Ғариб бўлиб қолмоқ, кимсасиз, кўмакчисиз қолмоқ.

2 Аянчли, ночор аҳволга тушиб қолмоқ; камбағаллашмоқ. Бир майдонга сурункасига пахта экилавергач, тупроқнинг таркиби ғариблашиб, ер ориқлаб, ҳатто минерал ўғитларни ўзига сингдирилмайдиган даражага етиб қолди. Миртемир, Р. Раҳмон, Катта карвон.

ҒАРИБЛИК Ғариб ҳолат, ғарибона шаброит. Йўлчи қоронғи кечада борар экан, бутун ғариблигини, юрагидаги қайғу гирдобининг бутун оғирлигини яна чуқурроқ туйди. Ойбек, Танланган асарлар. [Меъмор:] Қолган умримни, чолу кампир бирга, хокисору ғарибликда, тоат-ибодатда ўтказмоқчиман. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҒАРИБОН [а. + ф. غريبان — ғариблар]: **шоми ғарибон** Ғарибона шом пайти; кишини изтиробга соладиган, кўзга хунук кўринадиган, кўнгилсиз, хувуллаган кечки пайт. [Холниса хола] Кечкурунлари, шоми ғарибонда йўғлади. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

ҒАРИБОНА [а. + ф. غريبانة — ғарибларча, ғариблар каби] Ғарибларга хос; фақирона, ночор. Ғарибона ҳаёт кечирмоқ. ■ [Муқимий ва Тожибой] Хуржунни бошга қўйиб, ғарибона уйқуга кетдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Бизникидақа кичкина, ғарибона эмас, катта, чиройли.. уй экан. М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҒАРИБПАРВАР [а. + ф. غريبپروور — ғариблар ғамхўри] Ғарибларга ён босадиган, кўмаклашадиган; камбағалпарвар.

ҒАРИБУДДИЁР [а. غريبالديار — бошқа, ўзга мамлакат(лар)] эск. кт. Бошқа ёқдан келган; мусофир, фақир. Узумчи ғарибуддиёр эканимни фаҳмлаб, баъзи маслаҳатларни берди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҒАРИБ-ҒУРАБО [ғариб + а. غرباء — «ғариб» с. нинг кўпл.] Фақир кишилар, ғариблар. Ҳа, худо, бературган бўлсанг, биздай ғариб-ғураболарга бер! Ф. Фулом, Тирилган мурда. У киши [эшон] катта авлиё эмишлар. Бизга ўхшаган ғариб-ғурабога меҳрибон эмишлар. Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ҒАРЛИК Суюбоёқлик; фоҳишалик, бузуқлик. Ватанфурушлик уят, ғарлик, ўғрилик уят.. Шўҳрат, Жаннат қидирганлар.

ҒАРОВ Пояси қаттиқ ва бўғим-бўғим, ичи ковак, қамишга ўхшаш тропик ўсимлик; бамбуқ. Авваллари наъки растасида ғаровдан чиқмага найу сархона қилиб сотгувчи эди. А. Мухтор, Кумуш тола.

Тирноққа ғаров югуртирмоқ (ёки солмоқ) Қаттиқ азоб бермоқ, қийнамоқ. — Қишлоқдаги миш-мишлар хунук, золимлар менинг ҳам тирноғима ғаров югуртмоқчи, — деди чол. А. Муҳиддин, Ёдгорликнинг тўйи. Қўлимдасан, жодуда қирқтираман! Тирноқларингга ғаров солман. К. Яшин, Ҳамза.

ҒАРОЙИБ [а. غرائب — қизиқ нарсалар, камёб нарсалар] 1 Жуда кам учрайдиган, жуда бошқача, ғалати. Ғаройиб машина. ■ Назар Алиматга худди ажойибхонадаги ғаройиб нарсани томоша қилаётгандек боқарди. Э. Усмонов, Ёлқин. Бу кўчалар шундай сирли ва ғаройибки, асти қўяверасиз. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. ..янги журнални варақлаб ўтириб.. ғаройиб суратга кўзим туйди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 айн. ажойиб 1. Ҳатдаги галлар бирмунча ғаройиб бўлиши баробаринда, унинг тегишли кишига етиши жуда зарур эди. А. Муқимов, Тарк этма назокатни. Бугунги кўпқари ғаройиб бўлди-да. Ш. Ашурова, Янга.

ҒАРОЙИБОТ [а. غرائبات — «ғаройиб» с. нинг кўпл.] Ажойиб ва ғаройиб нарсалар, ажойибот. Сафарга чиққанымдан буён кўп ажойиботларни кўрдим, кўп ғаройиботларнинг гувоҳи бўлдим. Х. Тўхтабоев, Сарик девни миниб. Қўзи бир зум илгингандай бўлади-ю, аммо алаҳсирай бошлайди, кўз ўнгидан турли-туман ажойиботлар, ғаройиботлар ўтади. Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар.

ҒАРРА-ШАРРА: ғарра-шарра сарф қилмоқ с.т. Меъёрдан ташқари, катта-катта сарф, қичим қилмоқ. Пулни ғарра-шарра сарф қилмоқ.

ҒАРТ тақл. с. Кескин ишқаланиш ёки урилишдан келиб чиқадиган йўғон, дағал товушни билдиради.

Ғарт этмоқ айн. ғартилламоқ. Эшик ғарт этиб ёпилди.

ҒАРТИЛЛАМОҚ «Ғарт», «ғарт-ғарт» этган товуш чиқармоқ. Карнайлар қулоқларни батанг қилиб ғартиллади. Ғ. Расул, Адолат.

ҒАРТ-ҒУРТ тақл. с. «Ғарт» ва шунга яқин товушларни билдиради. Булардан бошқа яна 4 та «созанда» ҳам тақир-туқур, ғарт-ғурт қилиб, қулоқ-мияни еб бормоқда. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ҒАРЧ тақл. с. 1 Мурт, куврак нарсани чайнаганда, босганда, синдирганда чиқадиган товушни билдиради.

Ғарч этиб (ёки этказиб) Ғарчиллатиб, ғарчча; тез ва шиддат билан. Бодрингни ғарч этиб тишламоқ. ■ - Шу билан мақтан-япсанми?! - пўнғиллади у қўлида қолган карам мағзини ғарч этиб чайнаб. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 махс. Этик, кавуш, туфли каби оёқ кийимларининг тағчарми орасига махсус тарзда қўйиладиган чарм ва юрганда ундан чиқадиган товуш. Худо хоҳласа, этикларингга ғарч солдириб бераман. С. Аҳмад, Кадрдон далалар. Уртага чўккан ўнғайсиз жимликни узоқ йўлакдан эшитилган этик ғарчи бузарди. А. Мухтор, Туғилиш. Ҳали ғарчи кетмаган туфлисидан тортиб нўрим телпагизгача - бошдан-оёқ яна бир синчиклаб, маънодор тикилди. «Ёшлик».

ҒАРЧИЛЛАМА Юрганда ғарчиллайдиган, ғарчиллаган товуш чиқадиган. [Машиарифнинг] Бошида дўппи, устида тўн, оёғида ғарчиллама этик. Н. Мақсудий, Машиарифнинг гинаси. Оёғида ғарчиллама кавуш-махси. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ҒАРЧИЛЛАМОҚ «Ғарч-ғарч» товуш чиқармоқ. Кўча ва ҳовлиларда музлаб ётган қор оёқ тағида ғарчилларди. П. Турсун, Уқитувчи. Туфличаси ғарчиллайди, Дилиойим аччиғлайди. «Бойчечак».

ҒАРЧЛИ Ғарчи бор, «ғарч» қўйилган: юрганда «ғарч-ғурч» қиладиган. Очил бувага қараганда у [Азимжон] бошқа бир олам: ғарчли ялтироқ этик, шевиот шим, ипак кўйлак.. ҳаммаси бежирим, ҳаммаси нафис, тахи бузилмаган. А. Мухтор, Чинор. Афанди янги тикилган ғарчи бедана кавушини кийиб, ҳар қадамда завқланиб, боғ сайлига кетаётган эди. «Латифалар».

ҒАРЧСИЗ Ғарчи йўқ, «ғарч-ғурч» қилмайдиган. Ғарчсиз этик.

ҒАРЧЧА 1 «Ғарч» этиб ёки «ғарч» этказиб. Тилимни ғарчча тишлаб олдим. Умихни ғарчча босиб олди. ■ Турдиевнинг қўлини гитлерчи ғарчча тишлади. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

2 Турган-битгани, нуқул. Ёнғоқ меваларни оладиган бўлсак, буларнинг таркиби ғарчча мой бўлади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. ..ёғлиқ патир, қулинг ўргилсин ғарчча думбали сомсаларни тўжиб ташлади дастурхонга. Ойбек, Улуғ йўл.

ҒАРЧ-ҒУРЧ «Ғарч» ва шунга яқин товушларни билдиради. Кишиларнинг оёқ бошиларни зарбидан қорнинг «ғарч-ғурч» қилган ноласи эшитилади. Газетадан. Нафиса унинг пиёзни ғарч-ғурч чайнаб, нон билан тушираётганини завқланиб томоша қиларкан, сўзларининг мағзини чақишга уринарди. А. Мухтор, Туғилиш.

ҒАРҚ I [а. غرق - сувга чўк(тир)иш, бо-т(ир)иш; сув тошқини ёки غريق - сувга чўкиб кетган, ботган] 1 Сувга чўккан, сув қаърига ботган. Яхши билан ёмон ўртаси фарқдир, Буни билмаганлар дарёга фарқдир. Газетадан.

2 кўчма Бирор нарсага кўмилиб кетган; бурканган, чўмган ҳолатли (ҳолатда). «Тоқи заргарон» остидан чарчоқ, палапартиш хаёлларга фарқ ўтиб бораркан, ён томондан дўриллаган овоз эшитилди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Гўё борлиқ тинч ва осойишта дамларнинг лаззатига фарқ. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Ғарқ бўлмоқ I чўкмоқ, сув қаърига кирмоқ. Икки кеманинг бошини тутган фарқ бўлар. Мақол. ■ Омон қоламан десанг, қирғоққа чиқ!.. Чиқмасанг, баринг дарёга фарқ бўласан! Ж. Шарипов, Хоразм; 2) бирор нарсага бутунлай ўранмоқ, бурканмоқ; ботмоқ, чўммоқ. Бутунлай ипак-атласларга фарқ бўлган Холжон хола бўйи баробар катта бир ойнага қараб, ўзини томоша қилди. Ғайратий, Довдираш. Чўқур хаёлга фарқ бўлиб ўтирган Зулфизар бир чўчиб тушди. К. Яшин, Ҳамза.

ҒАРҚ II Ўзи боғланиб келган сўз (сўз бирикмаси) англаган ҳаракат-ҳолатнинг тула-тўқис, бутунлай юз беришини, юз берган ҳолатини билдиради. Рисолат отин кўкариб кетган эрини кўриб. қайноқ новвот чой тайёрлаб, босиб-босиб ичирди. Қўлдош отанинг бадани шиб, фарқ терлади. Ҳ. Ғуллом, Тошкентликлар. Улоққа ташланган-

ларнинг ўзлариям, отлариям хиёл ўтмай фарқ терга ботди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Узумлар фарқ пишган, новдаларда олтинланиб, одам кўнглини маст этади. Б. Барот, Сохибкорлар. Ҳозир айни фарқ пишчилик пайти. Газетадан.

ҒАРҚОБ [ф. غرقاب — сув айланиши, гирдоб] кам қўлл. I айн. гирдоб.

2 кўча Бирор оҳиса, жараён даврасида, қамровида, таъсирида бўлиш. *Ҳаёлларга ғарқоб бўлиб, ёнбошлаб ётиб эдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ҒАРҒАРА I [а. غرغره — вишиллаш, қулқуллаш; томоқ, ҳалқумни чайқаш, чайқаб тозалаш] тақл. с. I Сув ёки бошқа суюқ нарсани оғизда тутиб, томоқни чайганда чиқадиған товушни билдиради. *Ғарғара қилмоқ.* ■ *Йўлдош жуда чарчаган. Бунинг устига-устак томоғи шамоллаган эди. Намакоб билан ғарғара қилиб юриб, кечагина зўрға тузатиб олди.* А. Мухтор, Чинор. *Сут билан оғизни чайқаш ва ғарғара қилиш томоқ оғриғи, бодомсимон безларга наф бўлади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 Улим олдиған томоқдан чиқадиған хирқирок товуш. *..ўғлини алақайси гулгун базмдан чақириб олиб, улим тўшагида ажал ғарғараси тутиб ётган қари граф ҳузурига юборади.* Х. Султон, Бир оқшом эртаги. *Келса, жиянининг томоғига ғарғара келиб қолган экан. Зиёда бош томонда, Гулнора қиз оёқ томонда унсиз йиғлаб ўтиришибди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

ҒАРҒАРА II махс. I Арқон ёки занжир ёрдамида бирор нарсани тортиш, кўтариш учун хизмат қиладиган мослама, ўққа ўрнатилган ғалтак; чиғир. *Кўра яқинига қазилиб, устига ғарғара ўтқазилган бир қудуқ у ердағиларнинг сув манбаи эди.* С. Айний, Қўллар.

2 Катта чарх, девчарх; чархли дастгоҳ. *Пиллакаш пилла ипининг учини топиб, бирига чирмашиб кетган пилла ипини.. ғарғарага ўрнатилган дугга ўрар эди.* Газетадан.

ҒАРҒАША Шамол, офтоб, совуқ таъсирида қуруқшаган; гудраша. *Кўпинча совуқ, нам ҳавода қўл ғарғаша тортади, ёрилади.* «Саодат».

ҒАСБ [а. غصب — зўрлаш, мажбурлаш, куч ишлатиш; ҳокимиятни босиб ёки тортиб олиш]: **ғасб этмоқ** эск. кт. Бировларнинг мол-мулкани ўзиники қилиб олмоқ, ўз-

лаштирмоқ; тортиб олмоқ, таламоқ. *Қайлиқ уйнаб, қиз сотишлар, Чўри, хизматкор тутишлар, Биров мулкни ғасб этишлар — Бу кун сенга кўп қийиндир.* Ҳамза.

ҒАССОЛ [а. غسال — кир ювувчи; ўлик ювувчи] айн. ювғучи. *Икковимиз ҳам янги ҳаваскор ғассол бўлганимиз учун, қизишиб кетиб, [ўликни] уч мартагина эмас, 10-15 марта чайқаб юбордик.* Ф. Фулом, Шум бола. [Уйга] *Сўфи, ундан кейин ғассол, ундан кейин яна бир неча художейи кишилар келишди.* Мирмуҳсин, Фурбатдаги одам.

ҒАТ тақл. с. Карнай, машина сигнали кабиларнинг товушига ўхшаш товушни билдиради. *..карнайларнинг ғат-ғати ҳавони ларзага келтирди.* М. Осим, Утрор. *Йўгон киши, худди ғозга ўхшаб, «ғат-ғат-ғат» қилиб кўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҒАТИЛЛАМОҚ «Ғат-ғат» этган товуш чиқармоқ, «ғат-ғат» қилмоқ.

ҒАФЛАТ [а. غفلت — паришонхотирлик, бепарволик, лоқайдлик; ақлсизлик] I Ҳушёрлик бутунлай йўқолган ҳолат, бутунлай оғоҳсизлик; гофиллик. *Келди айёми баҳор, иш даври бир он ўтмасин, Бир нафас ғафлатда бу қийматли даврон ўтмасин.* Ҳабибий. *-Қалай? — деб сўради Комилов Бекдан отишнинг натижасини билмоқчи бўлиб. -Ғафлатда экан, чамамда, ҳаммаси бўлмаса ҳам, тенг ярми қирилди.* И. Раҳим, Мангулик қўшиғи.

Ғафлатда қолмоқ ёки ғафлат босмоқ Ҳушёрликни йўқотмоқ, ғафлат ҳолатига тушмоқ; гофиллик билан фурсатни қўлдан бермоқ. *Тушуниб қадам боссанг, ғафлатда қолмайсан, хато қилмайсан, фарқ бўлмайсан.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони. *Ғафлат босиб, кўзим илинган экан, бир вақт қулоғимга хириллаган товуш кирди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Ишқилиб, [ғўзани] парварши қилиш даврида ғафлатда қолмангаар-да..* Газетадан.

2 кўча Нарсаларнинг моҳиятига тушунмаслик; нодонлик, жаҳолат. *Абдишукур давом этди сўзида: -Хусусан, биз, Туркистон мусулмонлари, чуқур ғафлатдамиз.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ғафлат уйқуси Каттиқ уйқу. *У ер-бу ерга қўйилган қоровуллар эса ғафлат уйқусида эдилар.* М. Осим, Сехрли сўз. *..хонадон эгалари ғафлат уйқусида ётгандай. Жимжитлик.* С. Сиёев, Аваз.

ҒАЧЧА с. т. Ғарчча. *Сапчиб ҳиқилдоғини ажратиш учун бўлган Муталнинг биринчи ҳаракати бўшга кетди-да, чап биқинига ўтқир ханжар ғачча ботирилди.* А. Қодирий, Утган кунлар.

ҒАШ I [ф. غش — ҳушидан (ўзидан) кетиш, ҳушини йўқотиш, беҳушлик] *1 сфт. кам қўл. Нохуш, дилгир (кайфият, руҳиятга нисбатан). Уларнинг бўлимларида ситамгар ғаш кайфият ҳукмрон.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ойдин кечада бу хунук овоз унинг ғаш кўнглини тирнаб ўтгандай бўлди.* А. Мухтор, Қорақалпоқ кассиси.

2 айн. ғашлик 1. Орадан бир неча ой ўтган бўлса ҳам, Роҳатбиби кўнглидаги ғаш ёзилмади. Ҳ. Фулом, Машғал.

Кўнгли (ёки юраги) ғаш тортмоқ айн. ғашланмоқ. *Қассобнинг эсига дафъатан туннов кунги дилхиралик тушиб, кўнгли бешбаттар ғаш тортди.* Н. Норқобилов, Тўқнашув. **Ғаши келмоқ 1)** асаби кўзғамоқ; *ғижинмоқ, Азиза курсоди қизларнинг ғаши келаётганини сезган сайин ўзини голиб ҳисоблаб, роҳатланар эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол; *2) бадандаги бирор таъсирдан безовталиқ, ноқулайлик сезмоқ. [Йўлчи] Бавзан ғаши келиб, баданга ёпишган кўйлакни кўчирар ва елпинар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Ғашига тегмоқ 1)** асабини кўзғамоқ, *ғижинтирмоқ. У ғашга тегар даражада ялтоқланаркан, меҳмонларни «қани-қани»лаб, ҳовлига бошлади.* «Ёшлик»; *2) бирор таъсирдан ноқулайлик, ёқимсизлик туйғуси кўзгалмоқ. Соchlари орасидан пешонасига сизиб тушаётган томчиларнинг ғашига тегишига парво қилмай, ҳозиргина бўлиб ўтган воқеадан қувонар эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ҒАШ II *Ғишғиша қилаверадиган; инжиқ (болалар ҳақида). Кичик ўғли жуда ғаш бўлган.*

ҒАШ III [а. غش — алдамчилик, фирибгарлик; сохтакорлик] *шв. Душман, рақиб, ёв. Шул сабабдан дев билан парилар сизга ғаш бўлган.* «Маликан айёр». Эътибор дейгани қилган ишингни, Ҳеч билмайсан душманингни — ғашингни. «Эрали ва Шерали». *То ўлгунча Николай билан ғаш бўлди, Намоздайн бир зўр ўтди жаҳонда.* «Кўшиқлар».

ҒАШАВА айн. **Ғишава.** [Директор] *Сиртқи институтга кирларинг, деб ғашава қил-*

япти. С. Зуннунова, Янги директор. *..бекордан-бекора смена бошлиғи билан диспетчерга ғашава қилишарди.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҒАШЛАМОҚ Ғашликка солмоқ, ғаш қилмоқ. *Собирдан дарак йўқлиги Роҳиланинг дилини ғашлаганди.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз.

ҒАШЛАНМОҚ I Ғашламоқ фл. ўзл. н. *Кета туриб, хаёлига шубҳалар келиб, кўнгли ғашланди-ю.* ўзини юпатди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Ғашлик, инжиқлик қилмоқ. *..кўрпаларни боланинг устига ёпиб, ўз қулоғини унинг ғашланишларидан тинчитди.* С. Айний, Қуллар.

ҒАШЛИК I *Рухиятдаги дилгир, ғаш ҳолат; нохуш, дилгир туйғу, таъби хиралиқ. Кундошлиқ — кўнғил ғашлик.* Мақол. ■ *Баширжоннинг дилига ғашлик оралади. Асқар Бакировичнинг овозидан кайфияти яхши эмаслиги сезилиб турарди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Нега, менинг дилим, титрайсан нечун, Нечун юрагимни тирнайсан, ғашлик?* А. Орипов, Йиллар армони.

ҒАШЛИК II *Ғишғиша, хархаша, инжиқлик. Эрталаб Анзират хола кийинтираётганида, боланинг ғашлик қилиб йиғлаётганини, онасини йўқлаганини кўриб, кўнгли бузилиб кетди.* А. Қаҳқор, Кўшчинор чирроқлари. *Олиб кетдим барибир алдаб, Қилса ҳамки ғашлик, айёрлик.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ҒАШЛИК III *Ғайирлик, душманлик. Сизларга менинг ғашлигим йўқ, аммо ҳавасим келади.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҒАШҒАША с. т. *Хархаша, ғашава, жанжал. ..ҳар йили бир бор кўйлак деб ғашғаша қилади.* К. Алиев, Миллат пешвоси.

ҒАЮР [а. غيور — рашқчи; жонкуяр, фидойи; ғайратли, тиришқоқ] *1 эск. айн. ғайёр. Нима дейсан, эй ғаюр инсон? Фийбатларинг мени қилди қон.* М. Юсуф.

2 с. т. Ғайратли. Дарҳақиқат, сиз ва бизнинг вазифамиз бундай ёш, ғаюр йигитларга ҳар доим далда беришликдир. А. Қодирий, Кичик ҳикоялар.

ҒАҚ тақл. с. *Ўрдак ёки қарға-қузғунлар товушини билдиради. Шақиллаб мақтаниш билан алахсизан олаҳаққа, сигирнинг думи текканда, «Ғақ!» этди-ю, ура қочди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ФАҚИЛЛАМОҚ «Ғақ-ғақ» этган товуш чиқармоқ. *Холматжон.. аллақерда тинимсиз ғақиллаётган ўрдаклар овозига қулоқ соларди. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳознинг ғақиллаган товуши кампир ўғлининг қулоғига бориб, дарди бўшашиб, энасига бир сўз деб турган экан. «Алломиш».*

ҒАҚ-ҒУҚ тақл. с. «Ғақ» ва шунга яқин товушларни билдиради. *Кун ёйилиб, елкани қиздира бошлади. Узоқ-яқиндан ўрдакларнинг ғақ-ғуқи эшитилди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ҒАФИЛЛАМОҚ «Ғақ-ғақ» деган товуш чиқармоқ. *..қаердандир ўрдакларнинг ғағиллаши эшитилар эди. А. Қаҳҳор, Асарлар. Хайрлашган товушлар. Машина жўнайди. Ғозлар ғағиллайди. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.*

ҒИВАК шв. Яхши ривожланмаган, нимжон, заиф (ўсимлик ҳақида). *Ёввойи ўт, зарпечак Зормандалар авжсида.. Куйиб ғивак ғузлар Азобда қолган жуда. Т. Йўлдош.*

ҒИВИЛЛАМОҚ айн. **ғивирламоқ**. *Сал шўхлик қилсанг: -Ғивиллама оёқ остида! — деб жеркишарди улар. Ойбек, Болалик.*

ҒИВИРЛАМОҚ с.т. 1 Тинимсиз, бетартиб ҳаракат қилмоқ, «ғивир-ғивир» қилмоқ; ғимирламоқ (майда жониворлар ҳақида). *Пастдан қараган кишига гўё беҳисоб чумоли карвони ғивирлаётганга ўхшаб кўринади. И. Раҳим, Ихлос. Кўклам келиши билан бутун дарахтлар уйғонади, қурт-қумурсқалар ҳам ғивирлаб қоладилар. Ф. Ғуллом, Тирилган мурда.*

2 кўчма Аста кўзалмоқ, ҳаракатга келмоқ. *Дарҳақиқат, душман ғивирлаб қолган эди. Ҳадемай ҳужумга кўчди. Шухрат, Шинелли йиллар. Кетмоқчи бўлиб ғивирлай бошлаган эди, Ҳалима опа қўймай, чойга ўтказди. Ойдин, Ҳикоялар.*

3 Бирор нарса, иш билан секин-аста куйманмоқ. *Ҳовлида беш-олти киши ғивирлаб юрибди. Ў. Умарбеков, Юлдузлар. Ғивирларди бунда ҳамшиша: Гул суғорар, ҳовли супурар.. Ойбек, Қизлар.*

ҒИВИРСИМОҚ айн. **ғивирламоқ** 3. *Бир куни у кечаси шаҳардан келаётган эди, катта толнинг тагида кимдир ғивирсиб юрганини кўрди. Ойдин, Сўхбати жонон. Ошхона атрофида ғивирсиб юрган одамларни ҳам кўриш мумкин. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҒИВИР-ШИВИР тақл. с. Секин, аранг эшитиладиган, маъноси ноаниқ товушларни билдиради; пичир-пичир, ғивир-ғивир.

Кечаси қўшни ҳовлида ғивир-шивир бўлиб қолди. ■ Кел, кел, қани, нима бўлди? Сўзла, ғивир-шивир қулоғимга чалинди.. Ойбек, Улуғ йўл. ..одамлар ўртасида ғивир-шивир гаплар тарқалди. А. Толипов, Ҳақиқат енгди.

ҒИВИР-ҒИВИР тақл. с. 1 Ҳашаротнинг аста, давомли, тинимсиз ҳаракатини, қимирлашини билдиради. *Бир нарса ғивир-ғивир қилиб ухлатмади. Қулоғимда бир нарса ғивир-ғивир қилди.*

2 Бирор иш билан тинимсиз шуғулланиш, тинимсиз уриниш ҳолатини билдиради. *Дунё ари уяга ўхшар экан. Ғивир-ғивир қиласан, кирасан, чиқасан, уринасан, суринасан — бол йиғасан. Сен йиққан болдан қавм аҳли баҳра топишини уйлайсан. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ҒИДИ-БИДИ Норозилик, талаб, шикоят, койиш ва ш.к. тарздаги гап-сўз, ўзаро айтишиш (одатда, арзимас, майда-чуйда нарсалар ҳақида). *..сен билан ғиди-биди айтишиб ўтиришга тоқатим йўқ. Т. Ашуров, Марварид тут. Эру хотин ўртасида ғиди-биди бошланганига мана икки кун бўлди. «Муштум». Муслим ишга кетиши билан, қайнана-келин ўртасида ғиди-биди гаплар баъзан жанжалларга айланиб кетарди. Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб.*

ҒИДИЛЛАШМОҚ с.т. Ғижиллашмоқ.

ҒИДИНГЛАМОҚ с.т. салб. Бемаъни гапларни айтмоқ; пўнғилламоқ, дўнғилламоқ. *Сафар санчиб ўрнидан туриб, овози борича: -Ҳайдасангиз — ҳайдайверинг, колхозингизга зор эмасман, — деб ғидинглади. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.*

ҒИДИ-ҒИДИ айн. **ғиди-биди**. *Кундошлик иши қийин, коса косага текканда, ғиди-ғиди гаплар кўпайса, бизга эмас, ўғлингга ҳам татмай қоладир. А. Қодирар, Ўтган кунлар.*

ҒИДО [а. غداء — нонушта; тушлик овқат; озиқ, таом] эск. кт. қ. ғизо. *Қиз ва йигит орасида.. пахтачилик ривожини тўғрисида қизгин суҳбат бошланиб кетди. Ҳар иккисининг жонига бумавзу ғидо эди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

ҒИДҒИЛЛАМОҚ тақл. с. Бўлиниб-бўлиниб чиқадиган овоз билан сайрамоқ (каклик, бедана ҳақида). *Ҳожини дўнғили Султон пучуқ такяда боқиб юрган каклик ғидғидлай бошлади. Ф. Ғуллом, Шум бола.*

ҒИД-ҒИДОК тақл. с. Какликнинг сайрашини билдиради. *Бу тонгда Ҳожини бобо*

навруздан буён ихлос қўйиб парварии қилиб юрган, аммо сайрамаган, Уратепадан совғага келган туллак каклик бирдан «ғид-ғидок» чиқариб қолди. Ғ. Фулом, Шум бола.

ҒИЖБАНГ тақл.с. қ. **ғиҷбанг**.

ҒИЖБАНГЛАМОҚ Маълум усул ёки ритмда чалинмоқ, жарангдор овоз таратмоқ (чилдирма ҳақида). *Қаердадир чилдирма ғиҷбангламоқда, бир томонда майда ва шўх, иккинчи томонда кишининг қалбини тирнайидиган катта ашула бўлмоқда.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҒИЖЖАК [ф. *غزّك / غزّك* — камонча билан чалинадиган торли мусиқа асбоби] Сим торли, қоринчасига махсус тери қопланган, камонча билан чалинадиган мусиқа асбоби. *Ичкаридан.. най ва ғиҷжак овози баралла келиб турар эди.* Ғайратий, Довдириш. *Барот полвон «додхоҳ келибди, шекилли», деб самовар томонга қараган эди, дутор, танбур, ғиҷжак, най, доира кўтариб келаётган машшоқларга кўзи тушди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҒИЖЖАКЧИ Ғиҷжак чалувчи созанда. *Ҷақат ғиҷжакчигина камон тортар, чилдирмачи ҳар замонда бир «тақ» этиб чертиб қўяр, карнайчи эса бир четда мудраб ўтирар эди.* С. Аҳмад, Музикали воқеа. *Эшонхон даҳлизда ичириб-едириб меҳмон қилган бир гуруҳ танбурчи, ғиҷжакчи созандаларини бошлаб кирди.* Ойбек, Улуғ йўл.

ҒИЖИЛЛАМОҚ 1 с.т. Ғижирламоқ. *Ғижиллайдиган каравот.* ■ [Давлатёр] *Билинар-билинмас ҳуштак чалди.* Гўё унинг хуштагига дарвозанинг бир қаноти сезилар-сезилмас ғиҷжиллабгина бир одам сиғарлик очилди. П. Турсун, Ўқитувчи. *Намиққан эшик ғиҷжиллаб очилди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. *Танча ёнида чўмилтирилган бола эртасига ўтқаси ғиҷжиллаб, фингиб чиқди.* Мирмуҳсин, Жаҳолат панжаси.

2 с.т. Кўпайиб, «ғиҷ-ғиҷ» бўлиб кетмоқ, тўлиб-тошмоқ. *Қараса, бир кичкина бозор экан, одам ғиҷжиллаб ётибди.* «Равшан».

ҒИЖИЛЛАШМОҚ Ади-бади айтишмоқ; жанжаллашмоқ. *..бўлимга чиқишим билан Каримийнинг тазйиқига учрадим-у, икковимиз ғиҷжиллашиб қолдик.* О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. *Ҳозир у билан ғиҷжиллашиб ўтиришининг фойдасиз эканини пайқаб, орқага чекинди.* М. Осим, Элчилар.

ҒИЖИМ 1 Букланиб, эзилиб, тахи, текислиги бузилган. [Акбарали] *Ғиҷжим қозғони кафти билан яна текислаб, яна ўқиди, иккинчи анкетани ҳам олиб, солиштириб ўқиди.* А. Мухтор, Чинор. *Тоғорага солиб ювсангиз ҳам, ғиҷжим бўлмайди, материали жуда пишиқ.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа. *Ғиҷжим кўйлакни киймайди, ботинкасини узоқ ишқалаб тозалайди.* А. Мухтор, Кумуш тола.

Ғиҷжим бахмал (ёки духоба) Бахмалнинг туклари бир текис, силлиқ бўлмасдан, ғиҷжимланган каби товланиб турадиган хили. *Магазиндан ўн метр ғиҷжим духоба олдим.* ■ *Муҳаббат.. бир кийим ғиҷжим бахмал олиб чиқади, Турғун чўт уриш билан овора.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. **Ғиҷжим рўмол** *Ғузлапўчоқ шаклида бўртиқ нақшлар солиб тўқилган ипак рўмол. Ғажак қўйган келинчақлар, ғиҷжим рўмол ўраган қизлар фотография олдида ўралашиб қолишади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҒИЖИМ 2 с.т. Сиқим, чангал. [Нусратилла] *Белидаги бир қийғини жаҳл билан шартта ечиб, бир ғиҷжим пулни ялтироқ ғишт устига сочди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҒИЖИМЛАМОҚ 1 Текислиги, тахи бузилган, эзилган ҳолатга олмоқ; ғиҷжим қилмоқ. *Заргаровнинг ҳовлисида.. ерда ётган бир пой эски калши, ғиҷжимлаб ташланган бир-иккита газетадан бошиқа ҳеч нарса йўқ.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Столдаги оппоқ сочиқни олиб, бўйни, юзини артди-да, ғиҷжимлаб, ёнига қўйди.* С. Нуоров, Нарвон. *..бир нуқтага тикилганча, хат ёзилган қозғони беихтиёр ғиҷжимлай бошлайди.* Р. Файзий, Сен етим эмасан.

2 Кафтлари орасида маҳкам, эзган ҳолда тутмоқ, сиқиб ушламоқ. *-Мен ҳам соғиндим, Ойқиз, — деди Олимжон Ойқизнинг сочларини ғиҷжимлаб..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *-Энди бу ёғи бизга боғлиқ, — деди у кафтидаги бир сиқим тупроқни ғиҷжимлаб.* Й. Шамшаров, Пахтақайнар.

3 кўчма Азобламоқ, эзмоқ, қийнамоқ. *Вужудини дард ғиҷжимлаб ташлагандек букчайиб, ўз кўчасига бурилди Икромжон.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бу хаёл унинг қалбини ғиҷжимлади.* Мирмуҳсин, Умид.

ҒИЖИН: ғиҷини келмоқ Ғаши, аччиғи келмоқ. *Маҳалла бойваччаларининг тўйдан мийиқлари остида кулиб чиқаётганларини*

кўриб, Ҳайдарнинг ғижини келди. М. Осим, Тилсиз гувоҳ, Ғижиннига тегмоқ ёки ғижинни-ни келтирмоқ Жаҳлини чиқармоқ, аччиғини келтирмоқ, ғашига тегмоқ. Бу сийниталоқ [синелиталоқ]нинг боласи.. ғижинимга тегиб юрибди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҒИЖИНМОҚ Аччиғи келиб, жаҳли чиқиб, қиёфаси шунга мос ҳолда ўзгармоқ (мас., юзи бурушмоқ). Тишларини бир-бирига босиб, қаттиқ оғриққа дучор бўлган кишидек ғижинди, қисиқ лабларидан пушаймонликни ифодаловчи инграш чиқди. Шухрат, Шинелли йиллар. Раҳим муштлар зарбини тузуккина сезган бўлса-да, аламини ичига ютди, тишларини қирсиллатди, ғижинди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Эрининг вағиллашидан ажабланиб югуриб чиққан Майсахон ҳам иккала биродарнинг бир-бирига ғижиниб турганини кўриб, ҳайкалдек қотиб қолди. А. Муҳиддин, Инсон қалби оташ.

ҒИЖИР тақл. с. Қаттиқ нарсаларнинг бир-бирига ишқаланишидан ҳосил бўладиган ёқимсиз товушни билдиради. Эшикнинг ғижери. Каравотнинг ғижери болани уйғотиб юборди. ■ Тупроғи билқ-билқ кўчадан араванинг асабларни пармалайдиган ғижери эшитиларди. Ойбек, Навоий.

ҒИЖИРЛАМОҚ 1 «Ғижир-ғижир» товуш чиқармоқ, ғижир-ғижир қилмоқ. Аравага гўнг роса тепкилаб босилган, ғилдираклар юк зўрлигидан ғижирлар, қўш от уни зўрға тортарди. Ҳ. Фулом, Феруза. Баширжоннинг тишлари ғижирлаб, ўрнидан туриб кетди. Н. Аминов, Суварак.

2 с.т. Шамоллаш ёки бирор касаллик туфайли хириллашга яқин овоз чиқармоқ. Тузукликка тузук. Лекин ҳали ҳам ўпқалари ғижирлайди, йўталадилар. С. Анорбоев, Оқсой.

ҒИЖИРЛАШМОҚ қ. ғижиллашмоқ. Ота-ўғил, биз келмасдан аввал, ўзаро ғижирлашиб олган эканлар. С. Айний, Эсдатиклар. Ғайбулла қурилиш бошқармасига бориб, ўзи гаплашди.. совхоз бошлиқлари билан ҳам ғижирлашиб олди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ҒИЖМАЛОҚ шв. Ғижимланган, тахи бузилган, ғижим. Кўйлак ғижмалоқ бўлиб кетибди. Ғижмалоқ қилмоқ. Қоғозни ғижмалоқ қилмоқ.

ҒИЖМАЛОҚЛАМОҚ шв. Текислигини ёки тахини бузмоқ, ғижимламоқ, ғижмалоқ қилмоқ.

ҒИЖ-ҒИЖ тақл. с. 1 айн. ғижир-ғижир. «Ғиж-ғиж» суриладиган [сумка] занжирининг тишлари тўкилиб.. тасмаси бир неча жойидан ямалган. «Ёшлик».

2 с.т. Ниҳоятда кўп, саноғига етиб бўлмайдиган даражада. Ғиж-ғиж одам. Ғиж-ғиж чумоли. ■ Ғиж-ғиж бўлиб, қумурсқалардай қайнаб ётган қўшин кўприкда шундай тўкилиб қолган эдики.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҒИЗ тақл. с. (асосан, такрор ҳолда қўлланади) 1 Жуда тез йўналишдаги, учётган нарсанинг товушини билдиради. Ҳавода кетма-кет ўқлар ғиз-ғиз учар эди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Тез, ғизиллаб. Ушандан ўтсанг, тўғри йўл кетади, шағал тўкилган. Ғиз-ғиз машина ўтиб туради. Ҳ. Назир, Бир туп гўза.

Ғиз этиб 1) тез, ғиз этган овоз чиқариб, визиллаб. Ўқ бошим устидан ғиз этиб ўтди; 2) тезлик билан, бир зумда. ..шаҳарга тушгиси келса, бир соат автобус кутмай, ғиз этиб бориб келаверади. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ҒИЗИЛЛАМОҚ 1 «Ғиз» этган овоз чиқармоқ, «ғиз» этмоқ. Маҳкамадаги хоналарга юзларча тошлар ғизиллаб учди. Ойбек, Навоий. Ўқ устига ғизиллар ўқлар, Тиллар томоқларга тиқилар. Э. Раҳим.

2 Чаққон ва тез ҳаракат билан юрмоқ, югурмоқ. Нон битгач, саватни.. супурги бойлаб ўтирган бир кишига омонат ташлаб, бозорга ғизиллади. Ойбек, Танланган асарлар. ..сабри чидамай, эшикка отилди. Зиналардан ғизиллаб тушди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Шу пайт ортимиздан ғизиллаб йўловчи автобус келиб қолди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҒИЗО [ا. غداء — овқат, озиқ, таом, егулик] эск. кт. Овқат, озиқ, емиш. Муқимий кейинги ҳафтаalarda ортиқ инжиқлашиб, Қўқонга қайтиб боришдан умидини узгандек, ҳатто дўстларини ҳам, ўғлини ҳам ёдламай қўйган, кам завқ, кам ғизо бўлиб қолган эди. С. Абдулла, Қувғунда. Ошиқлар ғизоси бу оқшом висол, Ташналик давоси лабдаги зилол. Э. Воҳидов, Тўй оқшоми. Бир пайт ғизо излаган эчкидек, қоратоғ қарғаси учиб келиб, чинор шохига қўнди. Н. Ёқубов, Жон.

ҒИЗОЛ айн. Ғазол.

ФИЗФИЗАК шв. Бизбизак.

ГИЙБАТ [а. غيبت — йўқлик, мавжуд эмаслик; вақтинча йўқ бўлиш] Бировни камситиб, айбситиб, ёмонлаб гапириш, фикс-фасод. *Бекорчининг хунари — гийбат. Мақол. Болали уйда гийбат йўқ. Мақол. ■ Афсуски, майда-чуйда гийбатларга берилдим, бировни бировга қарши қайрадим, хуллас, урим утиб кетди. М. М. Дўст, Лолзор. Булим бошлиғи чиқиб кетди дегунча гийбат бошланади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Гийбат қилмоқ Гийбат тарзидаги гаплар айтмоқ, шундай гаплар билан айбситмоқ, ёмонламоқ. *Баъзи аёлларга ҳайронман, иккитасининг боши қўшилди — бас, бировларни гийбат қилгани-қилган. М. Хайруллаев, Кунгил. Киши меҳнат қилмаса, гийбат қилади. Мирмуҳсин, Умид.*

ГИЙБАТХОНА [гийбат + хона] с.т. Гийбат гаплар кўп бўладиган жой, фикс-фасод уяси. *-У жувонмарларнинг нияти ёмон, — Кумри ўзи ташлаб кетган гийбатхонанинг сир асрорини оча бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.*

ГИЙБАТЧИ Гийбат қилувчи, гийбатни одат қилиб олган киши. *Гийбатчининг бурди бўлмас, тўхматчининг юзи бўлмас. Мақол. ■ Гийбатчиларнинг мавзулари Аҳмад маҳдумнинг «жодугарлиги» ва «сеҳрбозлиги» эди. С. Айнӣ, Эсадликлар. Ҳасадгўй ва гийбатчи ўзи тайёрлаган гийбат ботқоғига ўзи ботиб қолади, деб айтган халқимиз. Н. Валиева, Ҳасад қилманг.*

ГИЙТ тақл. с. Ёғоч, темир каби нарсаларнинг ишқаланишидан ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Дарвоза гийт этиб очилди. ■ Ичкари эшикнинг гийт этиб секингина очилганини эшитди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

ГИЙТИЛЛАМОҚ «Гийт-гийт» товуш чиқармоқ, «гийт-гийт» қилмоқ, «гийт» этмоқ. *Куча эшик гийтиллаб очилди, қўлига сирли сопол кўза тутган қизча қадамларини авайлаб босиб келди. П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

ГИЙЧ айн. гийт. *Эшик олдин аста-аста тақиллади, кейин гийч этиб очилди. Ҳ. Зиёхонова, Қишлоқ.*

ГИЙҚ айн. гийт. *Қоронғида эшикнинг гийқ этиб очилгани эшитилди. С. Зуннунова, Гулхан. Машина иштов билан келиб, «гийқ» этиб тўхтади. О. Ҳусанов, Миннат. Омон тўсатдан ўзини орқага ташлаб, «гийқ» деган овоз чиқарди. Ф. Фулом, Шум бола.*

ГИЙҚИЛЛАМОҚ «Гийқ» этган овоз чиқармоқ; «гийт» этмоқ, гийтилламоқ. *Эски эшик бир неча бор очилиб-ёпилди. Ҳар сафар очилиб-ёпилганда, озор чекаётгандай ҳазин гийқиллайди. С. Анорбоев, Меҳр. Гийқиллаб бораётган арава устида тевараги уфққа туташган чўлни томоша қилиб бораман. С. Аҳмад, Чўл бургути. Роса бир соат бўлди Ҳадрадан йўлни бошлаб, Муюлишдан трамвай гийқиллаб ўтганига. Ф. Фулом.*

ГИЛАЙ Қарағанда кўз қорачиқлари бир томонга йўналмайдиган, тўғрига қарай олмайдиган, кўз соққаси қийшиқ ўрнашган. *Гилай бола. Гилай кўз. Бир кўзи гилай. Кўзини гилай қилмоқ. ■ Кўз олдида «ғуштингни бурдалайман!» деб кўзини ола-кула қилиб турган ўғай она ва унинг қариндоши — гилай хотин турарди. Мирмуҳсин, Умид. Гилай кўзни тўғрилайдиган даволардан бири кўзойнақдир. «Фан ва турмуш».*

Гилай бўлмоқ айн. гилайланмоқ. ..ют-қазган чоғларида дарғазаб кўзлари гилай бўлиб кетарди. Мирмуҳсин, Чодрали аёл. **Гилай қарамоқ** Ёмон муносабатда бўлмоқ; ёқтирмаслик. *Теримга келганда ким ёмон — Йигиталининг машинаси ёмон. Шу борада неча карра ўртага тушиб, терлаб чиқса ҳам, кузга келганда, [Сафарбаров] машинага гилай қарайди. И. Раҳим, Зангори кема капитани.*

ГИЛАЙЛАНМОҚ Гилай ҳолатли бўлмоқ. *Кўзлари гилайланиб қолган икки киши гандираклаб кириб келётган эди, контролёр уларни тўхтатди. «Муштум».*

ГИЛАЙЛАШМОҚ қ. гилайланмоқ. *У оғзини катта-катта очиб, кўзлари сузилиб, гилайлашиб кетарди. «Шарқ юлдузи».*

ГИЛАЙЛИК Кўз соққасининг қийшиқ ўрнашуви: бунда бир кўз қорачиғи кўри-лаётган нарсага қараган, иккинчиси эса ўша нарсадан чакка ёки бурун томонга оғган бўлади. *Баъзан иккала кўз қорачиғи бурун ёки чакка томонга оғди.*

ГИЛДИРАК I Арава, машина ёки бирор механизмнинг юриши, ҳаракат қилиши учун хизмат қиладиган, уққа ўрнатилган, айланадиган, доира шаклли қисми. *Арава гилдираги. Автомобиль гилдираги. ■ Сал алахсисанг, универсалнинг тишли гилдираги тагида қолиб кетасан. М. Мансуров, Ёмби. Мана, кичик телескопга ўхшаш асбобнинг*

гилдираклари ҳаракатга келди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

Тарих (ёки тараққиёт) **Гилдираги** Тарихий тараққиёт жараёни. *Гитлерчилар қонуний тараққиёт гилдирагини орқага айлантириб юбормоқчи бўлган эдилар.* Газетадан. *Тарих гилдираги айланар изда, Халқлар куррашади келажак учун.* Р. Бобожон.

2 **Гилдиракка** ўхшаш, айлана шакли. *Тип-тиниқ гилдирак ойначаси бор, Ойнакка тўғри тик туйнукчаси бор.* Қ. Муҳаммадий.

ГИЛДИРАКЛИ Гилдираги бор, гилдирак ўрнатилган. *Икки гилдиракли арава. Уч гилдиракли велосипед.* ■ *Ялангликда пахта ташийдиган ўн гилдиракли юк машиналари қаторлашиб турарди.* П. Қодиров, Уч илдиз. *Сўрини кўтариб турган ана шу арқон ундан ҳам тепароқдаги гилдиракли блок орқали ҳаракатга келади.* А. Кўчмив, Ҳалқа.

ГИЛДИРАКСОЗ Гилдирак ясовчи уста.

ГИЛДИРАКСОЗЛИК Гилдирак ясаш билан шуғулланиш. *Гилдираксозликни ўрганмоқ.* ■ *Ишчилар.. гудокни эшитиб, мастерскойга, гилдираксозлик цехига йиғила бошладилар.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ГИЛДИРАКЧА Кичик гилдирак ёки гилдирак шакли майда деталлар. *Соат ичидаги гилдиракчалар.*

ГИЛДИРАМОҚ Айланма ҳаракат қилиб юриб кетмоқ (гилдирак ёки доира шакли нарсалар ҳақида). *Таंगा қўлимдан тушиб, гилдираб кетди.* ■ *Карим кичкинагина, бўйига нисбатан анча семиз, думалоқ, юрганда гилдираб кетаётганга ўхшайди.* А. Эшоннов, Ҳаётга қайтиш.

ГИЛДИРЛАМОҚ с. т. 1 Гилдирамоқ.

2 *кўчма* Айланмоқ, айланиб юрмоқ; парнона бўлмоқ. *Теварагида гилдираб юрган Зайнабнинг уйига кира бериш учун [Отабек] Кумушининг мулоҳазасини қилар [эди].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГИЛМОН [а. غلام — «ғулом» с. нинг кўпл.: болалар, йигитлар; хизматкорлар] 1 *дин.* Жаннатда хизмат қиладиган ёш гўзал йигит(лар).

2 *кўчма с.т.* Гўзал қиз, аёл; пари. *Ҳузур қўриб филмонларни кучганлар, Бекларим, жонингга қурбон бўлайин.* «Юсуф ва Аҳмад».

ГИЛОФ [а. غلاف — хатжилд; қоплама; қобиқ, пўстлоқ] 1 Буюмни ташқи шикастдан сақлаш учун солиб қўйиладиган, шу буюм шаклига мослаб тайёрланган махсус

жилд, қути, қин. *Кўзойнак гилофи. Милтиқ гилофи. Кўрпанинг гилофи. Фижжаскнинг гилофи. Гилофга солмоқ.* ■ *Бўронбой гилофнинг боғичини ечиб, дуторни олди, торларини черта-черта, узоқ созади.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. *Мен киришим билан Расулор оқ сурпдан гилоф кийгизилган креслосини орқага суриб, ўрнидан турди, кабинетнинг ярмига келиб кўришди.* Р. Файзий, Сувчи. *Шарофат хола деразадан қараса, эшик тагида бир машина йигит-қизлар. Елкаларида рюкзак, кузовда гилоф кийгизилган жуфт-жуфт чангилар.* А. Мухтор, Чинор.

2 *кўчма кам қўлл. қ. маска* 1. *Тухматчининг тоши ёмон, Гийбатчининг — гилофи.* Мақол.

ГИЛОФЛАМОҚ Нарсага, буюмга гилоф қопламоқ, гилофга солмоқ. *Кўрпани гилофламоқ.*

ГИЛОФЛИ Гилофланган, гилофи бор. *Гилофли рубоб. Гилофли қилич.* ■ *У [Хонқози] белидаги ёғоч гилофли маузер тўппончани кўз-кўз қилиб кўрсатди, кейин белидан чиқариб, хонтахта четига қўйди.* А. Ҳакимов, Илон изидан. *-Ма, сув ичиб ол.. — сержант гилофли сувдонини камаридан олиб тутди.* Шўхрат, Умр поғоналари.

ГИЛОФЧИ Гилоф тайёрловчи уста.

ГИЛТ тақл. с. Суюқликни ютаётганда, томоқда ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Сувни гилт этиб ютмоқ.*

Кўзига гилт ёш олди (ёки келди) Кўзи ёшга тўлди. *Жамила гапини интизорлик билан кутаётган мастерига жавдираб қаради-ю, гапириш ўрнига кўзларига гилт ёш келди.* М. Жалолитдинова, Диллар дилларга пайванд.

ГИЛТИЛЛАМОҚ 1 Жавдираб, ялинган, ялингансимон ҳолатли бўлмоқ. *«Яна қуясизми?» дегандай.. хўжайинига гилтиллаб қараб қўярди.* К. Яшин, Ҳамза. *«Раисларга маза».* Кўзлари ҳасаддан гилтиллади. С. Нуоров, Нарвон.

2 **Йилт-йилт, мўлт-мўлт қилмоқ** (кўз ёши ҳақида). *Қизча бўлса, гилтиллаб турган ёшларини дув тўкиб, яна кўзини очди.* Ойдин, Болалик уйда гийбат йўқ. *Отамурод, она кўзларида гилтиллаган ёшни кўрган заҳотиёқ, бу ишнинг битмаслигини сезди.* М. Мансуров, Ёмби. *Унинг ўзига ҳам,*

Сатторга ҳам раҳми келиб, кўзларида бирдан ёш филтиллади. П. Қодиров, Эрк.

ФИЛҚ айн. филт.

ФИЛҚИЛЛАМОҚ 1 айн. кулқулламоқ.

2 айн. филтилламоқ 2. Турғунбой кўзида филқиллаб турган ёшини дув тўкди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ФИМИЛЛАМОҚ с. т. Фимирламоқ. Аҳмаджон ошпазнинг ёнида фимиллаб юрган эди, ичкаридан дадасининг овозини эшитиб: -Лаббай, дадажон! - деб уйга кирди. С. Кароматов, Ҳижрон.

ФИМИРЛАМОҚ 1 Давомли тарзда секин-секин, сезилар-сезилмас ҳаракат қилмоқ, қимирлаб ҳаракатланмоқ (одатда, кўп ва майда жониворлар ҳақида). Чумолилар фимирлаб юрибди. ■ Пайкалда икки нуқта фимирлаб юрарди. С. Нуоров, Нарвон. Раҳматов ётган жойида бир-икки асабий фимирлаб қўйди. М. М. Дўст, Лолазор.

2 Енгил-елпи, майда иш-юмушлар билан машғул бўлмоқ, куйманмоқ. Самоварчи чол, тун ярмидан оғган бўлса ҳам, фимирлаб юрган эди. С. Кароматов, Олтин кум.

ФИМИРСИЛАМОҚ айн. фимирсимоқ. [Қодирали] Фимирсилаб юриб, кунни арағ кеч қилди. С. Сиёев, Чархпалак. [Кампир] Гоҳ молхонада, гоҳ ошхонада фимирсилаб юрганлари-юрган. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ФИМИРСИМОҚ айн. фимирламоқ 2. Ошхонада фимирсиб юрган Рисолат укасининг олдига бир чойнак чой келтириб, ўзи ҳам ёнига ўтирди. С. Аҳмад, Уфқ. Алижон Тошкентга елдек етиб келди. Уйга кириб, онасининг соғ экани, илгаридай фимирсиб юрганини кўриб қувонди. Мирмуҳсин, Чиниқши.

ФИМИРЧИЛАМОҚ: ичи фимирчиламоқ Бирор иш-ҳаракат қилиш пайига тушмоқ, ғайрати кўзимоқ. Қашқарлик қаландарларнинг хонишини эшитиб, менинг ҳам ичим фимирчилаб қолди. Н. Сафаров, Кўрган-кечирганларим.

ФИМИР-ФИМИР тақл. с. Сезилар-сезилмас тарздаги қимирлаш, шарпани билдиради. Эшик олдига фимир-фимир ҳаракат бошланди. «Ёшлик».

Фимир-фимир қилмоқ айн. фимирламоқ. Кунлар исиб, қурт-қумурсқалар ҳам фимир-фимир қилиб қолди. ■ Одамлар, скреперлар,

бульдозерлар фимир-фимир қилади. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ФИНГ тақл. с. Пашша, ари каби қанотли ҳашаротларнинг учгандаги овозини билдиради. Пашша «финг» деса эшитиладиган жимжит ҳовли. Ойбек, О. в. шабаллар.

Финг демоқ Бирор ортиқча гап гапирмоқ, эътирозли гап қилмоқ. Агар бирор жойда финг десанг, ўзингдан кўравер. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Ҳамманинг энсасини қотирадиган гапларни эшитиб, финг демай туриш лозимми? М. Ҳазратқулов, Журъат. Марат унга финг дегани йўқ. Аммо иягини кўтариб қўйди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ФИНГИЛЛАМОҚ айн. фингилламоқ.

ФИНГШИМОҚ 1 Увлаш, вовуллашдан кўра инграшга яқинроқ товуш чиқармоқ. Олапар Болтабойга чиноқ қулоқларини қисиб суйканди-да, фингшиб қўйди. С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар. Тумшуғини олдинги оёқларига қўйиб ётган ит эринибгина фингшиди, сўнг бирдан хуруж билан вовуллашга тушди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

2 Маъносиз ёки маъносини илғаб бўлмайдиган товушлар чиқармоқ. Уйқуға қонмаган қизча эса инжиқланиб, буваисининг оёғига суйкалган қўйи фингшимоқда эди. Н. Қиличев, Чиғирик. Чойгум тарақ-туруқ қилиб, тун сукунанин бузиб юборди. Ўз каравотида ётган Зоиржон фингшиб қўйди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Кўчма салб. Зорланувчи, нолиш билдирувчи ёқимсиз, бўлмағур гаплар қилмоқ. Машаққатли юришлардан зериккан хотини фингшиёвериб, доим унинг жонига тегар, кўзига дунёни қоронғи қиларди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Али маҳрам билан анави валиаҳд ўғли то ҳануз, Авазга бекор раҳм қилдингиз, энди бизни бадтар мазахлайди, деб фингшиб юрибди экан. С. Сиёев, Ёруғлик.

ФИНШИМОҚ айн. фингшимоқ. Бешикдаги Учқун уйдаги ҳаракатни сезиб, овозларни эшитиб, ҳадеганда ухлай бермади, финший берди. Ҳ. Фулом, Машғал.

ФИНГИЛЛАМОҚ 1 «Финг-финг» овоз чиқармоқ (пашша, ари, кўнғиллар ҳақида). Бошини кўтарди: кўм-кўк осмонда беда ҳиди анқийди, асаларилар фингиллайди.. С. Нуоров, Нарвон. ..бир хил йилтироқ пашша бор, у баъзида бақанинг тумшуғига яқин келиб, фингиллаб уча беради. Мирмуҳсин, Умид.

2 *кўчма* Сўзларни тушунарсиз тарзда, паст овоз билан айтмоқ; шу тарзда гапирмоқ, хиргойи қилмоқ. *Бобо, сўроғимга жавоб бериш ўрнига, отига қамчи урди, нимадир деб фингиллагач, сўнг деди: -Йўл азоби, ҳўбам чарчагандирсан.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Столини чертиб, фингиллаб ўтирган Хайит Хамидовнинг хиргойиси бир йигит кириши билан тўхтади.* «Муштум».

3 *кўчма айн.* **фингшимоқ** 3. *Гоҳо хотини фингиллаб қолса, болаларини қўшнларга ташлаб, кинога бориб келишади.* «Ёшлик». Унинг Шўродан айнамаслиги ўша лагерда-ёқ кўришиб турган эди, бирон марта финг дегани йўқ. Аксинча, унча-мунча фингиллаганин оғзига уриб юрди.. Шўҳрат, Олтин зангламас.

ФИНФИРЛАМОҚ айн. **фингилламоқ**. Элмуроднинг бир текис фингиллаган овози ёқимли нағмадай ҳамманинг эс-хушини қамраб олди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ФИНФИР-ФИНФИР: **фингир-фингир** қилмоқ Англаб бўлмас даражада, ноаниқ қилиб гапирмоқ, эшитилар-эшитилмас гапирмоқ, фингилламоқ. *Фингир-фингир қилмай, аниқроқ гапирсанг-чи!*

ФИНФ-ФИНФ: **финг-финг** қилмоқ айн. **фингилламоқ**.

ФИП: **фип бўғмоқ** Каттик бўғиб олмоқ. *-Ҳой, менга қара! - деди у [Ўғилой хола] бурун катаклари пиртираб, - Ёқангдан фип бўғиб, зўравонлик қилаётганда, деразадан кўриб турганман.* О. Ёқубов, Ларза. [Маҳмуда] Эрининг тўзиган сочларига тикилиб ўтирибди-ю, лекин негадир ичидагини тикиб солишдан ҳайиқяпти. Бу ҳайиқиш алами эса томоғини фип бўғмоқда гўё! Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ФИППА: **фиппа бўғмоқ** айн. **фип бўғмоқ** қ. **фип.** Мадали Қосимов расмга бирпас тикилиб, индамай ўрнидан турди-да, қандайдир шўх куйни вағиллаб янгратаётган радиони фиппа бўғгандай ўчирди. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ФИР тақд. с. Нарсанинг тез айланиши ёки тез ҳаракат қилиши туфайли ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Мотор парраги бир фир этди-ю, тўхтади.*

Фир этиб Тезлик билан, бир лаҳзада, дарров. *Вақт фир этиб ўтиб кетади.* ■ *Поездга билет олинган кунни Мастура хола яна кўз ёши қилди: -Фир этиб келдинг-у, фир*

этиб кетяпсан-а, онам? Ж. Абдуллахонов, Тўфон. **Фир этган шамол** (ёки шабада) йўқ Озгина ҳам шамол йўқ, шамол бутунлай йўқ. *Саратоннинг жимжит, зимзиё кечаси. Ҳаво дим. Фир этган шабада йўқ.* М. Осим, Сехроли сўз.

ФИРА-ШИРА 1 Эрта тонг ёки шомда нарсалар аниқ кўринмайдиган пайт; ҳавонинг эрта тонгда ёришиб келаётган, кечқурун қоронғилашаётган ҳолати; ёруғлик ёки қоронғиликнинг кучсиз ҳолати. *Фира-шира ёруғ. Фира-шира қоронғи. Фира-шира хона. Фира-шира пайт.* ■ *Эъзозхон бугун уйдан ҳар кунгидан эртарақ - тонг фира-ширасида, нонушта қилмасданоқ чиқди.* Х. Фулом, Машғал. *Ҳозир фира-ширада уларни бир-бирдан ажратиш қийин.* С. Анорбоев, Оқсой. *Фира-шира кўчалар, гузарларда қандайдир қора соялар.. кўзга чалинади.* О. Ёқубов, Кўҳна дунё.

2 Нарсанинг кўриш ёки тасаввурдаги аниқ-равшан бўлмаган, хира аксини билдиради. *Гавҳар унинг қоронғида фира-шира кўришиб турган меҳрибон чехрасидан бу сафар ҳам илтимосини ерда қолдиролмаганини тушунди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ёшлик! Бу йилларда ҳаётингизда бўлиб ўтган воқеалар тушида кўргандай фира-шира эсда сақланади.* С. Кароматов, Лирика бастакори. *Ёш палламда дадам, аям билан бирга шаҳардаги ҳовлимизга келганим фира-шира ёдимда.* Ойбек, Танланган асарлар.

ФИРВАЙМОҚ айн. **фирваймоқ**.

ФИРИЛЛАМОҚ 1 Тез айланиш, ҳаракат ёки бошқа сабаб туфайли «фир-фир» этган товуш чиқармоқ; пирилламоқ. *Машиналар фириллаб, Саҳифалаб беради. Бир ёқдан корректорлар Солиштириб кўради.* Қ. Муҳаммадий. *Радиокарнай фириллаб туриб, бирдан гапира бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 «Фир-фир» эсмоқ, тез елмоқ (шамол, изғирин ҳақида). *Жанубдан фириллаб шамол эсарди.* ■ *-Тақсир! - Ҳасан сўфи хитоб қилди. - Сиз салқинда, фириллаган шабадада кўк чой ичиб, маза қилиб ўтирибсиз!* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кун совуқ, арава-нинг устида фириллаб турган изғирин юзларни ялайди.* Ойдин, Фонарь тагида.

3 айн. **ғизилламоқ 2.** *Акром ака, тайёрини сотиб ола қолсақ бўлмайдими, фириллаб олиб келаман.* «Муштум». *Хатни ўқиб, қизиқиб қолдик. Эртасигаёқ оёқни қўлга олиб, ўша*

томонга фирилладик. «Муштум». Угли Фозил ҳам дадасининг савдо-сотиғи билан бозорга фириллайдиган бўлиб қолди. С. Зуннунова, Олов.

Нон деганда, кесак фириллаган (фириллайдиган) ёки нон деганда, кесак фириллайди Турмуш шароитининг жуда оғирлигини билдиради. *Нон деганда кесак фириллаган замонлар кишилар эсидан чиқди. Ҳаёт яхши бўлиб қолди. Шухрат, Умр поғоналари. Азбаройи худо, шу хумсангиз эшигида кушод икки ой бўйнимни эгиб, нон деганимда, кесак фириллайдиган бўлди. А. Қодирий, Кичик ҳикоялар.*

ГИРИНГ: фиринг демоқ айн. гинг демоқ қ. гинг. - *Зеби она, ҳалиги яна фиринг деганда, дабдаласини чиқариб, ўша ерга кўмиб келар эдик-да, — деди кимдир Адолатнинг орқасида. С. Зуннунова, Гулхан. Аямасдан ишга босинлар, фиринг демайди. С. Аҳмад, Уфқ. У киши нима гапирсалар, тўғрими, нотўғрими, фиринг демасдан бажарардик. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.*

ГИРИНГЛАМОҚ Бирор нарсадан жонга тегар даражада нолийвермоқ, ҳасрат қилавериб ёки кераксиз гапларни гапиривериб тўйдирмоқ; гингилламоқ, гингшимок.

ГИРИНГ-ПИРИНГ 1: фиринг-пиринг демоқ айн. фиринг демоқ қ. фиринг. «*Фиринг-пиринг*» десалар, тушунтираман деб, гап сотиб ўтиришининг ҳожати йўқ. Ҳ. Шамс, Душман.

2 айн. Нолиш, зорланиш билдирувчи бўлмағур гап-сўз; ҳасрат. *Фиринг-пиринг қилмоқ. ■ Фулом ака серхархаша хотинининг фиринг-пирингига ўраниб қолганидан унчамунчасини терисига юқтирмайди. Ж. Абдуллаханов, Тўфон.*

ФИРИНГ-ФИРИНГ айн. фиринг-пиринг. [Умурзоқ:] *Шуринг курсин-да, хотин.. фиринг-фиринг қиласан, на гапингнинг ипи бор, на боғичи. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ФИРМАЙМОҚ Кўзни қисиб, қийшиқ қарамоқ; шиғраймоқ. -*Ёки ўйинни дуранг қилмоқчимисан? — фирмайди у [Маннон]. Ж. Абдуллаханов, Тўфон.*

ФИРИНА «*Фир*» этиб, дарров, бир онда. *Тўй ўтгандан кейин Умид машинада шошиб келиб, болохона ҳужрасидан у-бусини олиб.. яна профессор машинасида фирра жўнаб кетди. Мирмуҳсин, Умид. Хотини хуржунга қора-қўл тери эмас, пўстак солибди. Ҳеч нарса*

демади, фирра изига қайтди. А. Ҳасанов, Чироқлар.

ФИРРОМ 1 Иш, ҳаётда ҳалоллик, покликка риоя қилмайдиган, унга зид иш юритувчи; нопок, муттаҳам. *Яхши ишласангиз, бас, ака-ука бўлиб кетамиз. Лекин, айтиб қўяй, фирромларга тобим йўқ. Э. Носиров, Топширилмаган совға. ..кичик хўжайинлар базани хомталашга олганлар. Қайси бирлари олғирроқ ва фирромроқ бўлса, шуниси кўпроқ кўтарган. Х. Тўхтабоев, Қалпоқ йиртилди. Етук олим бўлишни истаган одам ҳаром ва фирром йўлга кирмаслиги керак. Газетадан.*

2 Ўйин, мусобақа, беллашувда тартиб-қоидага зид йўл тутувчи; ҳалолликка риоя қилмайдиган, нотанти. *Шахматнинг яна бир зарари шуки, агар фирром одам билан ўйнасангиз, асабингиз бузилади. А. Қаҳҳор, Асарлар. Бел олишганда кураш майдонида, Фиррому нотанти полвон чаладир. Ҳабибий.*

3 Ўзбек кураши атамаларидан бири: беллашув пайтида катта хатога йўл қўйган ёки такрор қўполлик қилган курашчига охириги огоҳлантириш сифатида қўлланади.

ФИРРОМЛИК Фирромга хос иш тутуш (**фирром** — ҳар икки маъносида). *Ҳа, энг хавфли, энг даҳшатли нарса — фирромликка, қинғир ишга биринчи қадам қўйиш. Газетадан. Ўзи ўлғудай тўғрисуз, фирромлик, қувликни билмасди. Мирмуҳсин, Умид. Мактабда танаффус вақтлари шашка ёки волейболда фирромлик, ўйинбузуқчилик қиларди. Ҳ. Назир, Сунмас чақмоқлар.*

ФИРРОМЧИЛИК с.т. Фирромлик. *Кони алдамчилик, фирромчилик экан уларнинг иши. С. Кароматов, Бир томчи қон.*

ФИРТ 1 Белгининг кучли даражасини қайд этади, кучайтирув билдиради (одатда, салбий белгиларга нисбатан қўлланади). *Фирт аҳмоқ. Фирт саводсиз. Фирт маст. Фирт нодон. Фирт хом. ■ Биттаси Авазбек бўлса, у — фирт пиёниста.. М. М. Дўст, Лолазор. Фирт омиман, бизга ўқиш қайда.. Ойбек, Нур қидириб.*

2 Отлар билан ва айрим даражаланмайдиган сўзлар билан қўлланиб, шу сўз англатган нарса, ҳолатнинг шахс ёки предметга тўлалигича, бутунлай дахлдорлиги, оидлиги маъносини билдиради; бутунлай, турган-битгани. *Фирт тўхмат. Фирт расмиятчилик. ■ Исчириқ тутатишини хуро-*

фот дейишнинг ўзи *фирт* хурофот экан. «Фан ва турмуш». *Хафа бўлманг-у, почча, аммо фирт афанди экансиз*. А. Кўчимов, Ҳалқа. *Илгари бу жойлар фирт тўқайзор, одам йўқ эди*. «Ўзбекистон қўриқлари». Умид учинчи синфга ўтганида, адаси ҳам тўсатдан ўлиб қолди.. у *фирт* етим бўлиб қолди. Мирмуҳсин, Умид.

ФИРТ II тақл. с. Кесиш, узиш ёки ишқаланишдан ҳосил бўладиган кескин товушни билдиради. *Эшик фирт этиб очилди*.

ФИРТИЛЛАМОҚ «Фирт» этган товуш чиқармоқ. *Эшик фиртиллаб очилди*.

ФИРЧ айн. **фирт** II. *Фирч* этмоқ. ■ [Нодиржон] *Ҳафсала билан қўл қўйиб, аризани икки буклаб ушлаб, ўрнидан турган эди, эшик фирч этиб очилиб, Розиквой кирди*. А. Муҳиддин, Чап чўнтак.

ФИРЧИЛЛАМА «Фирч-фирч» товуш чиқарадиган, фирчиллайдиган. *Фирчиллама* этик. ■ *Ер узига оппоқ гилам тўшлаган: оёқларингиз остида фирчиллама қор*. Т. Мирҳодиев, Илк ёғдулар.

ФИРЧИЛЛАМОҚ «Фирч-фирч» этган товуш чиқармоқ, фирчилламоқ. *Эшик фирчиллаб ёшиди*. ■ *Секин эринмасдан ёгаётган лайлакқор Адолатнинг оёқлари остида амиркон маҳси-кавушдек фирчиллайди*. С. Зуннунова, Гулхан. -*Хун, бўлмаса.. — деди-ю, протез оёқлари фирчиллаб, нари кетди*. М. Мансуров, Ёмби.

ФИРЧЧА Нукул, турган-битгани, фарча. *Фирчча мой*. ■ [Эшонхон:] *Авалло, оқсоч қанд-қурс, ёғлиқ патир, қулинг ўргилсин фирчча думбали сомсаларни тўқиб ташлайди дастурхонга*. Ойбек, Улуғ йўл.

ФИР-ФИР I Фир с. тақр. *Фир-фир қилиб лента узилди*. *Фир-фир шабада*. ■ -*Менинг отам бўлса дугчи, қашшоқки, у ёғи йўқ*. Саҳардан шомга қадар жомеда *фир-фир* дуг тортади, — деди Зумрад Гуласалга. Ойбек, Улуғ йўл. Қирларда ҳали мол оғзи тегмаган ўсиқ ўтлар *фир-фир* эсан шамолда бешикдай тебранади. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Тез-тез, фир этиб, физиллаб. *Катта кўчадан энгил машиналар, трамвайлар фир-фир ўтиб турибди*. С. Акбаров, Отанинг хаёллари. *Фира-шира тонгда қишлоқда қизгин ҳаракат бошланиб кетди*. Машиналар, темир бочкалар ва қоп-кажов ортилган автомобиль, аравалар *фир-фир* ўтмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ФИРФИРАК шв. Бизбизак.

ФИРФИРАКИ шв. Сийрак тўқилган доқа, шаша.

ФИТ айн. **ғийт**. *Бироздан кейин автомобиль гувулаганича қайтиб келди ва аста бурилдида, ғит этиб тўхтади*. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ФИТИЛЛАМОҚ «Фит» этган овоз чиқармоқ, ғийтилламоқ, [Фуод афанди] *Эшикнинг фитиллаб очилганини эшитиб, қаради*. М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.

ФИЧИЛЛАМОҚ айн. **ғижирламоқ**, [Ориф ака] «*Нима қилиб ўтирибман!*» деб ғазабли алам билан ўрнидан турганида, кўча эшиги *ғичиллади*. А. Мухтор, Чинор.

ФИЧИР айн. **ғирч**. *Ғичир* этмоқ.

ФИЧИРЛАМОҚ айн. **ғирчилламоқ**. *Полвон билан иккимиз яқинимиздаги бир ҳовлининг эшигини зўр бериб итара бошладик, эшик ғичирлаб, қирсиллай бошлаган эди.. ичкаридан қўти ўчанг кекса бир кишининг овози эшитилди*. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ФИЧ-ФИЧ айн. **ғиж-ғиж**. -*Меҳтарнинг томоғи мойланмаган арава ғилдирагидек ғич-ғич қиялпти*, — деди Бойбур. М. Осим, Элчилар. *Тепада чумчуқлар ғич-ғич уя қуришган*. Ойбек, Болатик.

ФИША Қамишга ўхшаб ўсадиган, аммо поясининг ичи ғовак бўлмайдиган ўсимлик; савағич. *Фиша — савағич, қамишга қараганда у бошқача ўсади. Қамиш бир-бирига тутшиб, тўқай бўлиб кетса, савағич худди садага ўхшаб, ҳар ер-ҳар ердан тўп-тўп қайнаб чиқади*. С. Аҳмад, Уфқ.

ФИШАВА [а. غشواره — ёпинчиқ, парда; кўзнинг хиралашуви, шабкўрлик] шв. Қайсарлик ёки инжиқлик билан қилинадиган жанжал, хархаша. *Унга ёнидаги улфатларининг дабдурустан бошланиб кетадиган ғишавасини томоша қилиш, кўк чой ичиб роҳатланиш — ғанимат*. Ш. Тошматов, Тонгдаги кўланка. *Боягина эрини ундан қизғаниб, ғишава қилиб турган хотин кўз очиб-юмгунча бошқа қиёфага кирди*. Э. Аъзам, Кечикаётган одам.

ФИШАВАЧИ шв. Ғишава қилувчи, қайсарлик билан арзир-арзимас нарсага жанжал қилувчи. *Ғишавачи бола*.

ФИШАЗОР Фиша билан қопланган, ғиша ўсиб ётган майдон. *Аравалар неча жойда ботиб, чакалакзор ва ғишазорларни*

оралаб, ниҳоят, бир қишлоққа етиб келишди. Газетадан.

ФИШТ [ф. *فیشت* — фишт] Қолип ёрдамида лойдан тўртбурчак шаклида қуйиладиган қурилиш материали. *Хом фишт. Фишт қуймоқ. Фишт термоқ. Қолипсиз фишт битмас, режасиз иш битмас.* Мақол. ■ *Атрофимдаги иморатларнинг кўпи пишиқ фиштан, баъзилари хом фиштан бўлса ҳам, кўкракдор қилиб солинган.. Шукрулло, Сайланма. Бердибой яхши бир нонвой.. ўртача арракаш, фишт терувчи эди.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

Фишт қолип(и)дан кўчди Фурсат ўтди, булар иш бўлди. *Энди фишт қолипдан кўчган эди. Сайёра мурасага келди. Исмоилнинг алимент тўлашини сир тутди.* П. Қодиров, Қалбдаги қуёш. **Гўрига фишт қаламоқ қ. гўр.**

ФИШТИН [ф. *فیشتین* — фиштан қилинган, қурилган] 1 Фишт билан ишланган, қурилган. *Дунликдан кейин ҳеч қанча юрмай, фиштин уйлар боиланиб кетди. «Ўзбекистон қўриқлари». Терак бўйи келадиган фиштин девор жуда энли эди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Узун фиштин йўлка дарвозахонадан боиланиб, чорбоғни тикка кесиб ўтади.* Ҳ. Фулом, Бинафша атри.

2 Қарта ўйинида: қартанинг фиштсимон қизил холлари бўлган хили. *Фиштин моткаси. Ўнлик фиштин.*

ФИШТЛИ айн. **фиштин.** *Қамариддин фиштли уйнинг иккинчи қаватида турарди.* «Ёшлик».

ФИШТЧИ 1 Фишт қуювчи.

2 Фишт терувчи уста. *Энди тошларни хуржунда ва этакда ташиб етказишга ҳам сабрлари чидамади, худди мактаб қурилишидаги фиштчиларга ўхшаб, қўлдан қўлга ирғита бошлашди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ФИШФИША Хархаша. *У оёқ учи билан юриб, иккинчи уйга кирди. Болалар уйғонмасин дебми ёки Лаълихоннинг фишғишасидан қўрқибми, астагина ечинди-да, ўз каравотига келиб ётди.* Ойдин, Кўнгли тўлдими, яхши йигит.

ФИҚ тақл. с. 1 Томоққа бирор нарса тиқилганда, бўғилганда, нафас олиш қийин бўлганда ҳосил бўладиган товушни билдиради. *Бемор ўқтин-ўқтин фиқ этган товуш чиқарди.*

Фиқ этмаслик (ёки демаслик) 1) бирор овоз чиқармаслик, индамаслик. *Айвон тўла хотин, ҳаммаси оқ доқа рўмолни бир юзига тушириб, фиқ этмай ўтиришибди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар; 2) эътироз билдирмаслик, қаршилик қилмаслик, гиринг этмаслик. *Ҳозир ҳам ич-ичидан норозилик босиб келганига қарамай, фиқ эта олмади.* М. Мансуров, Ёмби.

2 **айн. ғийт.** *Эшик фиқ этиб очилди. Машина фиқ этиб тўхтади.*

ФИҚИЛЛАМОҚ «**Фиқ-фиқ**» этган товуш чиқармоқ. *Шамол кескин гувуллар, қари қайрағочлар ҳазин фиқиллар эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Ташқарида мотоциклнинг фиқиллаб тўхтагани, сунгра кимнингдир югуриб келаётгани эшитилди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан сўнг.

ҒОВ 1 1 Бирор томонга ўтиш, кириш учун имкон бермайдиган қурилма, тўсиқ. *Аҳён-аҳён атрофи ғов билан қуришланган қўралар, четанли чорбоғ, ертўла янглиғ кулбалар ҳамон сақланиб турганини кўриб ҳайрон қола-сиз.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Бир учига арқон боғланган ёғоч — кўтарма ғовни тушириб, йўлни тўсди.* С. Нуров, Нарвон. *Юк вагонларининг ҳайҳотдай очиқ эшикларидagi ғовлар сурилиб, юзлари иссиқдан қорайган аскарлар настга сакраб туша бошлашди.* М. М. Дўст, Лолазор.

2 **спрт.** Куч синаш машқлари ўтказиладиган тўсиқ. *Маррага боргунингча Ўн бир ғовдан сакрайсан.* 3. Диёр.

3 **кўчма** Бирор иш-фаолият, ривожланиш, истак ва ш.к. йўлидаги тўсиқ, қаршилик, тўғоноқ. *Ташаббусни ривожлантириш йўлидаги барча ғовларни олиб ташлашни.. қатъиян талаб этдилар.* Газетадан. *Ҳақиқий муҳаббат олдида ҳеч қандай ғов дош беролмаслигига ишонтиришим керак эди.* О. Мўминов, Хийбондаги уч учрашув.

Ғов бўлмоқ Қарши турмоқ, монелик қилмоқ, тўғоноқ бўлмоқ. *Жамият ижтимоий-маънавий тараққиётига ғов бўлиб турган хилма-хил шлатлар дадил ғов этилган.* М. М. Дўст, Лолазор. *..айрим нопок шахсларнинг қинғир ишларига ғов бўлганим учун «ақлимни киритиб қўйишмоқчи» бўлишгани ғов этилди.* «Муштум». *Лекин Гулчеҳра Султон билан Дилбар ўртасида ғов бўлишни сира-сира истамас эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ГОВ II кам қўл. Ичи бўш; говак. - Сечкироқ, тош бор дедим-ку, гов калла, — деган овоз эшитилди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ГОВАК I Ичи бўш; ковак-ковак, гал-вирак. Говак ёғоч. Говак тоғ жинси. Металлинг говак жойлари. Қамши поясининг ичи говак бўлади. ■ Бўз ер-да, неча минг йиллардан бери кўксидан сув думаламаган говак ер — сув босиши билан чўкиб, ҳалқоб бўлиб қола бошлайди. Ш. Фуломов, Бахт бўстонига. Тоғда юриб, анча тажриба ортирган Тўрақул қор говак бўлиб турган жойларни четлаб ўтardi. А. Кўчимов, Ҳалқа.

2 кўчма Ичи, замини бўш. Тошкентнинг ҳокими.. Шаҳарни сўраган Урдада туриб. Лекин говак экан калба негизи, Девор ҳам, давлат ҳам қулаган чириб. М. Шайхзода, Тошкентнома.

ГОВАМОҚ I Ҳосили яхши бўлмай, ўсиши кучаймоқ; ортиқ даражада бўйига ўсмоқ. Сал эҳтиётсизликка йўл қўйсақ, гўза говлаб, ҳосилини бой бериб қўйишимиз турган гап. «Ўзбекистон қўриқлари». Шундай ҳоллар бўладики, экин уч марта ва ундан кўпроқ озиқлантирилади, лекин у говламайди, ҳосили мўл, гўзапояси нормал бўлади. Газеталан.

2 кўчма Авжланмоқ, кучаймоқ, зўраймоқ (одатда, салбий нарса-ҳодисаларга нисбатан қўлланади). Кибр-ҳавоси говлаб кетган терговчи бошини кўтариб, «хўш?» дейишни ҳам эп кўрмади. В. Маҳкамов, Ҳам айланб, ҳам ўргялиб. Болалигидан бошқалардан ажралиб туришга интилиши балоғатга етган сари говлаб кетди. Шухрат, Шинелли йиллар.

Бўлса — бўлар, бўлмаса — говлаб кетар «Нима бўлса бўлар» деган маъноли, зътиборсизлик, локализмни кайт этувчи ибора. Бу том ва деорлар узокдан гўё бирон ҳафсаласиз одам «бўлса — бўлар, бўлмаса — говлаб кетар» қабилдан келиб, омонатгина кўнкайтириб қўйгандек кўринади. Ҳ. Шамс, Дўшман. Музаффар ҳам «бўлса — бўлар, бўлмаса — говлаб кетар» қабилда иш тутяпти. Ж. Абдулғаюнов, Тўфон. **Калласи** (ёси экинси, боши) **говламоқ** Нима қиларини билмай кўтмоқ, боти кўтмоқ, Ужуман, одамларга эсини қўшиммасидиган Камал катталар олдига ўзгани аўқотиб қўйган эди. Ҳозир унинг калласи говлаб, қўлги шайғилар эди. М. Осмон, Тилсиз гувоб, Чуккур ҳалбага тоғдаги **Маскам асакнинг** жайси говлаб, гангаб қол-

ганди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Шу аптозда у боши говлаб, пешингача телбалардек шаҳарда тентираб юрди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ГОВУР Турли тартибсиз овозлар, шовқин-сурон: говға. Йиғилганлар орасида говур бошланди. ■ Эракк кишининг асабий товуши хотинникига қўшилди; говур кўтарилди. Шухрат, Жаннат қилрганлар. [Аҳмаджоннинг] Кўзи олдига гоҳ Нусрат, гоҳ Зулфия, гоҳ Латофат келиб, унга алланарсалар дейётгандай булар, уларга одамлар говури қўшилиб, катта чайқов бозорида юргандай боши гувуллаб кетди. С. Кароматов, Ҳижрон. Зорий ирғиб туриб, ер тепинди, говурда унинг гўлдирагани эшитилмади. С. Сиёев, Ёруғлик.

ГОВУРЛАШМОҚ Говур кўтармоқ, шовқинлашмоқ. - Собири ота ҳам қўлми? Бу говурлашган камбағаллар ҳам қўлми? — деди Сафарқул бойга. С. Айний, Қўллар.

ГОВУШ, гувуш шв. Жўхорининг кўк пояси; моллар учун экилган жўхори. Бостирмага бостирганим говушди(р), Оёгинда амиркони кавушди(р). «Фольклор». Бўрон томлардаги говуш ва беда фармларини учирди. Э. Саманлар, Тангри қудуғи.

ГОВҒА с.т. Гавго. Арзимайди савдоси, бош қотирди говғаси, деганлари шу бўлса керак. «Муштум». Тирикчилик говғаси ёлғиз сизда эмас, тақдирга тан берасиз-де.. Ойбек, Танланган асарлар.

ГОЗ I I Ёввойи ёки хонакиташтирилган, бўйни узун, сувла сузувчи йирик қўш. Анави Тўлаганнинг эркатойи! Минаман, деб гозларни қуелагани-қуелаган. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. Қўлам келди, учиб ўтди гозу турналар. Ф. Фулом, Соҳилда чайқалар қамши.. Учиб ўтар баъзан ўрдақ, гоз. Ё. Мирзо.

2 кўчма Гавдани тик кўтарган ҳоли: тик туриб; тикка. Гавдани гоз тутмоқ. У гоз юриб чиқиб кетди. ■ Қизил шаткали қотмагина темирйўлчи минбарга югуриб чиқди-да, Оқдўбобоев олдига гоз туриб рапорт берди. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Қасми чиройли бўйини гоз тутганича, маст кўзларини жаёлдирапти.. хоним қиларди. С. Аворбоев, Оксод.

Гоз қаран Бўялган чўзиб қаран. алағ-лаш. [Боку] Урмига бориб ўтириб, залосиларга бир гоз қаран қилиб қўйди. С. Кароматов, Ҳижрон.

ҒОЗ II [р. газ] эск. кт. айн. газ II.

ҒОЗ III с.т. Куч-кувват, калория. *Ғози йўқ овқат. Офтобда туриб, ўғитнинг ғози қолмапти.* ■ *Дехқон етиштирган нозу неъматларнинг ғози бўлсагина, пазанданинг оши тотли бўлади.* М. Каримжонов, Патинжон. *Кўмири яхши чиқмади. Ғози йўққа ўхшайди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒОЗА [ф. غازه — аёллар юзига сурадиган қизиллик, элик] эск. Юзга суриладиган, қизил рангли пардоз буюми; элик. *Ғанга тушмас тамизи йўқ бемаза, Сулувнинг бетига ярашар ғоза.* «Ойсулув». *Бунча юзга ғоза суриб, Зеб берасан узинга.* Уйғун.

Кампирнинг дарди ғозада Ҳар ким ўз ташвиши, ўз истаги, мақсади ҳақида ўйлайди ёки кайғуради, деган маънода ишлатилган матал.

ҒОЗИЙ [а. غازی — босқинчи, забт, истило қилувчи; ғазот қилувчи] эск. дин. Ғазотда, муқаддас урушда қатнашувчи, ўз эътиқоди йўлида жанг қилувчи. *Бу муқаддас жангда ўлган — шаҳид, ўлдирган — ғозий.* Н. Сафаров, Шарқ тонги. — *Тирик бўлсалар, ғозий бўлиб келарлар, агар тангининг буйруғи билан ажаллари етган бўлса, шаҳид бўларлар; сўрамоқ нега керак? — деб совуққонлик билан жавоб берди отлик.* С. Айний, Қуллар.

ҒОЗКАПТАР Ботқоқларда, сув бўйида яшайдиган кичкина сув қуши.

ҒОЗЛАНМОҚ Гавдани тик тутмоқ, ростламоқ, қадни кўтармоқ. *Чернецов столга хиёл энгашиб ўтирган эди, Юрьевнинг қийналаётганини кўриб, ғозланди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҒОЗОЁҚ бот. Соябонгулдилар оиласига мансуб, суғориладиган экинлар орасида ўсайдиган икки йиллик бегона ўт.

ҒОЗПАНЖА бот. Раънодошлар оиласига мансуб, тоғ ёнбағирларида, дарё бўйларидаги ташланлик ерларда ўсайдиган бир ва икки йиллик бегона ўт.

ҒОЗЯПРОҚ бот. Раънодошларга мансуб, тоғ зонасидаги зах ерлар, дарё ва сойлар бўйларида ўсайдиган кўп йиллик илтизояли ўсимлик.

ҒОЗ-ҒОЗ: 103-103 турмоқ *Ўз мувозанатини сақлаган ҳолда оёқда турмоқ, тик турмоқ (энди юришга ўрнаётган бола ҳақида).* *Устим ғоз-ғоз туратилган бўлиб қолди.* ■ *Халича енг ишмариб, оқсизга гушом*

чоляпти. Энди ғоз-ғоз тура бошлаган қизалоқ осма беланчақда. Ш. Тошматов, Тонгдаги қуланка.

ҒОЙИБ [а. غائب — бор, мавжуд бўлмаган; яширин, пинҳоний; кўринмас] 1 Шу ерда йўқ, мавжуд эмас; кўринмай кетган, йўқ бўлиб кетган. *Шу пайтда бир кабутар ажойиб, Кўкда борар гоҳ кўриниб, гоҳ ғойиб.* С. Абдулла, Тоҳир ва Зуҳра.

Ғойиб бўлмоқ 1) кўзга кўринмай қолмоқ, йўқ бўлиб қолмоқ. *Маъмуржон орқасига қарай-қарай, муқолишдан ўтиб, ғойиб бўлди.* Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар; 2) бирор ёққа кетиб қолмоқ, кетмоқ. [Комила] *Тонгда кампирниқига келди. Кирса, Матниёз йўқ. Матниёз кетиб қолган эди. Қаёққа ғойиб бўлганлиги номаълум.* А. Мухтор, Чинор; 3) йўқ бўлмоқ, йўқолмоқ, йўқ бўлиб кетмоқ. *Бундан беш йил илгари бир сабаб билан бу хаёллар бутунлай ғойиб бўлиб, уларнинг ўрнини бошқа фикрлар эгаллади.* М. Алиев, Қалб сўзлари ёзилган мактуб. *Илми ғойиб айн. илми ғайб. қ. ғайб.* Бу илми ғойиб. *Ҳозирча бир нарса дейиш қийин.* Н. Сафаров, Дон.

2 Тангри, илоҳ. *Кейин иложи борича юшмоқ гапиршига уриниб, насиҳат қилиб қўйди: -Ғойибнинг ишини бандаси билмайди..* К. Яшин, Ҳамза. *Эшикдан чиқиши ҳамон, Анварга рақиблигини ошқор қилиб қўймасликни ғойибдан тилади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

3 Ғойиб (эркаклар исми).

ҒОЙИБДАН 1 Кутилмаган жойдан, йўқ жойдан, йўқдан. *Хазина — ғойибдан эмас, меҳнатдан.* Мақол. ■ *Таътил кунлари Саудий учун ғойибдан келган зўр бойлик бўлиб, унинг қанчасини нима ишларга сарф қилишини билмай шошилар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Ғойибдан келган бу хуржунни Ойша хола салмоқлаб кўрди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

2 айн. Ғойибона 1. *Элмурад бу қорача, чехраси ошқ йиғиш билан ҳамсухбат бўлмаган бўлса ҳам, уни ғойибдан танир, обамлар оғзидан эшитган эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Жавоб уларнинг кўпларини ғойибдан танишди.* И. Раҳим, Жаволнинг жалвати.

ҒОЙИБОНА [а. + ф. غائبان — сиртдан, ўзи йўғида; яширинча, пинҳона] 1 Ўзини кўрмаган ёки судбатлашмаган ҳолда: орқаюратдан, сиртдан. *Ғойибона ошқ бўлмоқ.* ■ *Кумушнинг гўзаллик таърифини ғойибона эшитиб, оғзининг суғи келгучи хотинини ва*

хотинсиз орзумандлар.. қутидорникига совчиларини турнақатор юбора бошлаган эдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У ҳам Ойша холани ғойибона яхши кўриб қолгани ҳақида ёзар, бундан кейинги хатларида эса суратларини юборишларини айтар эди. С. Зуннуова, Кўк чироқлар.

2 Номалъум; фавкуллода. [Маҳкам ака] Оғасининг гапларини эсларди. Эслаган сари, бағри бутун бўлиб, кўнгли тоғдек кўтарилар, олам бошқача кўринар, алаёқдан ғойибона куч белига, кўзларига нур ато қилаётганга ўхшарди. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.

ҒОЛИБ [a. غالب — ғалаба қилувчи, музаффар] Уруш, жанг, кураш, тортишув, мусобақа ва ш.к. да ғалаба қозонган, устун чиққан; музаффар; зид. мағлуб. *Ғолиб халқ.* ■ *Фашизмга қарши жанг қилиб, зафар кучиб қайтган ғолибларимиз миллион-миллион.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Соттихон фақат мусобақа ғолибигина эмас, балки ижодий меҳнат ва новаторликда ҳам намуналар кўрсатган шғор ишчилардан бири.* Туйғун, Станоклар ёнида. *Бош соврин таъсис этилди — турнир ғолиби тошкентлик усталар ишлаган катта чинни вазани олади.* Газетадан.

Ғолиб келмоқ (ёки **чиқмоқ**) 1) уруш, жанг, мусобақа ва ш.к. ларда устун чиқмоқ. *Мусобақда ғолиб чиқмоқ.* ■ *Сен курашда ғолиб келганда, Тоғдай кўтарилар кўкрагим.* Т. Тула. *Айтгандек, жангда енгдик, Ғолиб чиқдик, хўп сеиндик.* М. Шайхзода; 2) *кўчма* юқори вазият (ҳолат) эгалламоқ, устун келмоқ. *Дардим ғолиб келиб, ётиб қолдим.* ■ *Тусатдан вужудини қамраган оналик меҳри ғолиб келиб, тортган азоби ҳам эсидан чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ғолиб келар чарчоқ, ниҳоят, Тонга яқин илинади кўз.* А. Шер, Қадимти куй.

ҒОЛИБИЯТ [a. غلبت — ғалабалар; аксарият, кўпчилик; катта қисм] эск. Ғолиблик, ғалаба. *Бугун Азизбек ғолибият далдасида кўрғонлардан бир айланиб чиқмоқчи эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒОЛИБКОР [a. + ф. غالبكار — ғалаба қилувчи, ғолиб бўлувчи] Ғалабага олиб борувчи; ғалаба эгаси. *Хоразмининг бу йил ҳам ғолибкор бўлишини муттасил кузатиб бормоқдалар.* Газетадан.

ҒОЛИБЛИК 1 Ғолиб ҳолат, ғалабага эгаллик; ғалаба. *Достон мазмунида кураш ва*

зафар, Ғолиблик ғурури дунёлар қадар. М. Алави. *Зафар ёр бизга, ғолиблик муқаррар.* Ҳабибий. *Юзидаги ғазаб сўниб, табассум қалқди.* Қиёфасидаги ғолиблик виқори ва мағлуб бўлганга шафқат акс этиб турарди. С. Анорбоев, Оқсой.

2 Ғолиб эканлик. *Кулгимиз бу — ғолиблигимиз, шодлигимиз, бахтиёрлигимиз.. белгиси.* «Муштум».

ҒОЛИБО [a. غالباً — аксар ҳолларда, тез-тез; эҳтимол, шекилли] *кри. с. эск. кт. 1* Кўпинча, асосан. *Ғолибо шундай дейилади.*

2 Афтидан, тахминан, балки. *Алишер марҳум Абулқосим Бобир саройига хизматга кирганларида, ғолибо, ўн беш ёшда эдилар.* Ойбек, Навоий.

ҒОЛИБОНА [a. + ф. غالبانه — ғолиб ҳолда, зафарли] Ғолибларга хос, ғолибларча; зафарли. *Ғолибона кўриниш. Ғолибона юриш.* ■ *«Хужрамга кирсанг, ҳаммасини билиб оласан, — деди у ғолибона бир тарзда.* С. Айний, Эсдаликлар. *Башарият тарихи зулм, ҳақсизлик, талончилик даврини поймол этиб, эрк ва адолатнинг нулли асрига ғолибона юраёттир.* Ойбек, Нур қидириб.

ҒОН қ.х. Ипак қурти боқилган сўкичакда қурт егандан қолган барг ва ахлатлар.

ҒОР [a. غار — мағора, унгур; чуқурлик] Тоғ, тепалик кабилар остида, бағрида табиий ҳолда вужудга келган катта ҳажмли бўшлиқ. Тоғнинг тагида ғор бўлиб, унда шонларнинг подшоҳи — *Аждар султон ёлғиз турар эди.* «Эртақлар». *Бу тепанинг шимоли-ғарбий ёнбағрида бир ғор бор эди.* С. Айний, Эсдаликлар. *Ўзбекистонда кўршапалакни ғорларда, бўғотлар тагида учратиш мумкин.* «Фан ва турмуш».

ҒОРАТ [a. غارت — қўққисдан ҳужум, босқин; талон қилиш] эск. кт. Талон-торож; бузғунлик. *Ғорат бўлмоқ. Ғорат қилмоқ.* ■ *Қурдик не-не иморат, Аммо билмадик ғорат.* М. Али. *Аммо на раҳм бор ва на адолат: Элни зolim шундай этмишидир ғорат.* Миртемир. *Шу тариқа, фаҳш ботқоғига ботган император.. Рим империяси хазинасини ғорат қилиб.. жар ёқасига олиб келганини билмади.* «Тафаккур».

ҒОРАТГАР [a. + ф. غارتگر — ғорат қилувчи; талончи, босқинчи] айн. **ғоратчи.** *Жаҳон ғоратгари — шарманда ул шиддатли ёв қочди.* Гузал боғимни ёндирмоқ учун юрган олов қочди. Ҳабибий.

ГОРАТЧИ *эск. кт.* Талон-торож қилувчи, таловчи; вайрон қилувчи, бузувчи. *Ўзбек ва афғон халқлари.. айни замонда ташқи горатчилар кулфатини бирга тортганлар.* В. Зоҳидов, Улуғлар изидан.

ГОФИЛ [а. غافل — бепарво, эътиборсиз; паришонхотир; гафлатда қолган] Фафлатда қолган, ҳеч нарсадан беҳабар. *Э гофил она, тур, кўзингни оч, қизингнинг юрагига кулоқ сол. Унинг қалбига муҳаббат келди.* С. Аҳмад, Муҳаббатнинг туғилиши. *Кечир, дўстим, гофил қолдим. Иссиқ кўйнимда илон ётганини билмадим.* И. Султон, Имон.

ГОФИЛЛИК Ҳеч нарсадан хабарсизлик. *У эрининг бепарво ва гофилигидан шикоят қилди. ■ -Мени сиз чақирдингизми? — сўради Малика, ўзини гофилликка солиб.* Т. Жалолов, Олтин қафас.

ГОЯ [а. غايه — мақсад, интилиш; ният, қасд] 1 Объектив борлиқни, воқеликни киши онгига акс эттирувчи, айни замонда кишининг объектив борлиққа, воқеликка муносабатини ифодаловчи, кишиларнинг дунёқарашлари асосини ташкил этувчи, одамларни мақсад сари етакловчи фикр, тушунча, тасаввур. *Эски гоёлар ва қарашлар уларни юзага келтирган шарт-шароитларга нисбатан узоқроқ умр кўради.* Газетадан. *Ёзингиз, мана шу қуръон хурмати билан қасамёд қилиб айтаманки, мен ўзимнинг курашчан қобилиятини шу жамиятнинг гоёлари йўлида тугатажакман [деди номаълум киши].* Н. Сафаров, Тарих тилга кирди. *Диннинг вазифаси — гоёлар ва эътиқодлар тизимини шарҳлаш, изоҳлаш ҳамда қайта ишлашдан иборат.* «Мулоқот».

2 Бадиий, сиёсий ёки илмий асарнинг мазмуни, туб моҳиятини белгилувчи асосий фикр. *Асарларнинг халқ мулки бўлиб қолишига сабаб шуки, у асарлар мағзига сингдирилган гоё кишилар дилига, уларнинг истақларига яқиндир.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Бу новеллалар муайян маънода мустақил «асар»дек таассурот қолдиради ва айни вақтда бир-бири билан боғланиб, умумий асарнинг гоёси ва руҳини очишга буйсундирилади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Бирор иш-ҳаракат қилиш ҳақидаги фикр, ўй; ният, мақсад. *Киши астойдил меҳр қўйган.. гоёсини доим энг тўғри ва кенг тарқалган.. деб ҳис қилади.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. *Шўрўзакни ўзлаштириш*

гоёсини биринчилар қатори Турсунмат олға сурган эди. «Ўзбекистон кўриқлари». *Менинг учун кўйингизда ва оёғингиз учиде жон бериш жуда ширин эди ва кўндан бери гоём эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ГОЯВИЙ [а. غايه‌وى / غاىى — гоёга оид, алоқадор] 1 Муайян бир гоёга асосланган. *Гоёвий тарбия. Гоёвий қурол. Гоёвий кураш.* ■ *Уқитувчи — гоёвий фронт жангчиси.* «Фан ва турмуш».

2 Бирор нарсанинг асосий моҳиятини, гоёсини ифодалайдиган; гоё жиҳатидан. *Пьесанинг гоёвий мазмуни. ■ Редакция жамоаси.. Узининг гоёвий савиясини, бадиий маҳоратини ошироқда.* Л. Ҳамроев, Шонли йўл. *Бадиий жиҳатдан пишиқ, гоёвий соғлом, халқчил, томошабин қалбига яқин бўлган ҳар бир асар замонавий бўла олади.* Газетадан.

ГОЯВИЙЛИК Муайян гоёга мансублик, эғалик. *Ишда юксак гоёвийлик бўлмоғи керак.*

ГОЯЛИ (аниқловчи сўз билан) Гоёга эга. *Юксак гоёли.*

ГОЯСИЗ Аниқ бир сиёсий ёки маънавий мақсади бўлмаган; тутуриқсиз.

ГОЯТ(ДА) [а. غايت — чек, чегара, охир] Ҳаддан ташқари, ниҳоятда, жуда. *Гоётда гўзал. Гоёт кучли. ■ Уйимиз гоёт шинам, ҳаммага жой бор. Меҳмонлар юлдуз бўлса, Уртада ой бор.* М. Шайхзода. *Мажлисга чўккан гоёт оғир вазиятни тарқатиш учун танаффус эълон қилинди.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. *Умид гоётда хурсанд, ордерни олган куниёқ дарров кўчиб кетди.* Мирмуҳсин, Умид.

ГУБОР [а. غبار — гард, чанг, тўзон] 1 Чанг, тўзон қабилардан ҳавода сақланган ёки нарса сатҳига инган майда зарралар; гард. *Дўл шундай шиддат билан ёғардики, гўё ердан чанг кўтарилиб, ҳавони гўбор босди, кундуз қоронғилашди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Пахта битган ерларингни кўрмоқчиман, Губорини кипригимга сурмоқчиман..* С. Акбарий. *Шоён меҳнатининг нишонаси бу — Қора қошларинга кўнган чанг, гўбор.* А. Орипов, Йиллар армони. *Саратонда муаллақ қотган ҳаво гўбори шабнам билан яна ўз онаси — тунроқ оғушига оҳиста чўкди.* «Саодат».

2 Умуман, тиниқлик, равшанликни бузувчи, хира қилувчи (хиралаштирувчи) зар-

ралар. Осмонда *ғубор йўқ, тиниқдан-тиниқ, Қуёш чарақлайди нуруни сочиб*. *Ф. Фулом. Қишлоқдан чиққаннимизда, ғубор ичида кўринган тоғлар ҳам анча яқин келиб қолди*. *М. М. Дўст, Лолазор. Бугун кун бўлади равшан ва бедоғ, Ғубор йўқдир зарра ҳавода*. *Ҳ. Олимжон.*

3 кўчма Умуман, равшанлик, тозалик, покликни бузувчи нарса (мас., доғ ва б.). *Ташқарида оламни жамики ғуборлардан покламоқчидек, уриб жала қуяр эди*. *М. Мансуров, Ёмби. Зайнаб Кумушнинг тўлиб етмаган гавдасига ва ўн олти ёшлар чамали ғубор тегмаган ҳуснига ҳайрон бўлиб, мулоҳазасини айтишдан кўрқди*. *А. Қодирий, Ўтган кунлар. Дил ҳам бамисоли шундай: севги шаробига қатра ғубор аралашдими — тамом*. *М. Жўра, Изтироб.*

4 кўчма Киши руҳини (руҳиятини) бузувчи ҳолат, доғ, хиралик. *Ҳарқалай, кундузлари чидаса бўлади: бир-ярим яхши-ёмонни кўради, ундан-бундан икки оғиз сўзлашиб, нича тафти чиқади, ғубори арийди..* *Х. Султонов, Онамнинг юрти. «Сўхбатда одам ёзилади, дам олади, ғубордан чиқади..» дерди Юсуфжон ака. Т. Обидов, Юсуфжон кизик. Бир марта тўйиб ҳидласанг, ичингдаги жами ғуборни ҳайдаб чиқаради*. *С. Аҳмад, Уфқ.*

5 маҳс. Чангсимон доғ; кул (ўсимликлар касаллиги). *..новдаларда ҳам, худди барглардаги сингари, кулранг ғубор пайдо бўлади*. Газетадан.

ҒУБОРЛАНМОҚ Ғубор билан босилмоқ, чанг ёки гард билан қопланмоқ. *У қора нимади — Ёдгор билмади, Ғуборланган чўлда кетиб боради. «Ёдгор». Ёруғ дунё ғуборланди кўзима.. «Ойсулув».*

ҒУБОРЛИ 1 Ғубори бор, чанг босган, тўзонли. *Қурилиш комбинатининг оптоқ гардга қопланиб ётган чала корпуслари ҳам, қурум пуркаб, биқсиб турган хумдон мўрилари ҳам ўзининг дим, ғуборли ҳавоси билан орқада қолди*. *А. Мухтор, Чинор. У уйнинг ғуборли ва тўзонли ҳавосини янгилаш учун парталар орасидан сиқилиб бориб, деразани очди*. *М. Файзий, Уч қиз.*

2 кўчма Дилгир, хафа, ғамга тўлган. *Ғуборли юрак.*

ҒУБОРСИЗ 1 Ғубори, чанги йўқ; гардсиз; тоза, мусаффо. *Ғуборсиз осмон*. ■ *Кўёш ғуборсиз кўкда талтайиб порлар эди.*

Ойбек, О. в. шабадалар. Жувон ҳам узун қора киприкларини пирпиратиб, чинни сингари ғуборсиз юзидан нур ёғилаётгандай, кулумсираб қаради. *А. Мухтор, Туғилиш.*

2 кўчма Кўнгли, дили пок; кир, ғубордан холи. *Типирчилаган жаажжи юраги шундоққина кўриниб турибди: самимий, ғуборсиз, чин кўнглидан гапирди нораства*. *А. Мухтор, Тонг билан учрашув. Қиз болани авайлаб, ғуборсиз, пок ўстириш.. тарбияда энг муҳим давр саналади. «Саодат».*

ҒУВ тақл. с. Шамол елганда ва баъзи нарсалар учганда, айланганда чиқадиган товушини, шунингдек, баъзи қушларнинг товушини билдиради. *Эшик очилиши билан, уйга ғув этиб шамол урилди. Кўнғиз ғув этиб учиб кетди*. ■ *Нам шабада яллиз ҳидини, асаларининг майин ғув-ғувини олиб келди*. *С. Нуров, Нарвон. Беор мусича ғув-ғув қилиб кўкрак ташлаб, иккинчи мусичани қувларди*. *Мирмуҳсин, Умид.*

ҒУВВА Тезлик билан. *..уч фарзанди, хотинини олиб, ҳеч кимга билдирмай, ғувва шаҳардан чиқиб кетди*. *Мирмуҳсин, Васваса гирдобида.*

ҒУВВОС Ғала-ғовур, шовқин-сурон аралаш содир бўладиган; чуввос. *Арининг унига чўп суққандай, ғуввос тўполон ичида ҳеч ким ҳеч кимни танимас эди*. *Ф. Фулом, Шум бола.*

ҒУВУЛЛАМОҚ 1 Тўхтовсиз, давомли тарзда «ғув-ғув» овоз чиқармоқ. *Ташқарида қутурган шамол ғувуллаб, дарчани итарар, унинг тирқишларидан қор учқунларини иргитарди*. *М. Исмоилий, Фарғона т.о. Кўчадан машина эшигининг тарақлаб очилиб-ёпилагани, моторнинг ғувуллагани эшитилди*. *С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Арининг уясига чўп суқиб, бир кўзғаб қўйса, кечгача тинмай ғувуллаб ётади*. *М. Ҳазратқулов, Журъат. Улар чиллак ўйнаётган бўлса керак, ҳар дам-ҳар дамда қайсисидир ғувуллаб юзуради. «Ёшлик».*

2 Турли хил товушли ва ҳаракатли ҳолатга келмоқ; шов-шув ёки ғовур кўтармоқ. *Танаффус эълон қилинди. Томошабинлар уни бузилган аридек ғувуллаб қолишди*. *С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. Ҳоким ғувуллаётган халққа қараб гапирди*. *М. Исмоилий, Фарғона т. о. Клуб бозорга ўхшаб ғувуллаб қолди. «Ёшлик».*

Боши (ёки калласи, мияси) ғувулламоқ Чарчаш, толиқиш ва ш.к. дан бош ичида

оғриқ аралаш ғувуллашга ўхшаш шовқин сезмоқ. *Кун бўйи сув ичаман, томоғим қақраб, бошим ғувуллайди.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. *Низомжоннинг калласи ғувуллаб, қўллари муштга айланди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Алимардон унинг ҳар бир ҳаракатини диққат билан кузатар, мияси ғувуллаб кетган, чалкаш туйғулар ичида тўлқинланар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Қулоғи ғувулламоқ айн. қулоғи шанғилламоқ қ. шанғилламоқ.*

ГУВУР айн. **говур.** *Мингбоши одамлар ғувурининг тинчшини, гузарга жимлик чуқишини кутди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Уй ичи жонланиб, енгил ғувур бошланди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Усти тим билан қопланган бу қоронғи растада, одатда, бошқа расталарда бўладиган шовқин-сурон, ғувур-ғувур, шошқалоқ оломон, тиқилинч йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

ГУВУРЛАМОҚ айн. **ғувулламоқ.** *Катта шаҳар ғувурлайди — ҳар ён сурон.* Ойбек, Зафар ва Заҳро.

ГУВ-ГУВ **Гув** с.нинг тақр. *У [Салтанат] дугининг ғув-ғувидан қулоғи битиб қолгани учун, эрининг чақирганини эшитмади.* М. Исмоилий, Фаргона т. о. *Тегирмон тошининг ғув-ғувида ҳеч нарса эшитилмасди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ГУВГУВЛАМОҚ «Гув-ғув» этган овоз чиқармоқ. *Бир хил ғувғувлаган овозлар.. миясини алғов-далғов қилган эди.* П. Турсун, Ҳикматчи. *Қай ковак ичида гуррак ғувғулар, Чеки йўқ бепоеъ, ҳудудсиз дала.* Х. Даврон, Қақнус.

ГУДДА [а. غدا — без; шиш, ғурра] *Одам, ҳайвон ёки ўсимлик аъзосининг, нарсанинг бирор жойида бўртиб чиққан шиш, бўртиқ, қабариқ. Унинг қошлари салгина чимирилиб, пешонасининг ўртаси ғудда бўлди.* С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар. *Оппоқ бўлиб ётибди ҳамма ёқ. Ғудда-ғудда қор тўдалари кўринади.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. *Сигир тилидаги ғудда-ғудда қора нарсаларни кўриб, ҳайрон бўлдиқ.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ГУДРАНМОҚ 1 *Ўзича нималардир демоқ, гапирмоқ. Қамар раис яна алланималар деб ғудранди-да, дарвозани қарс ёпиб чиқиб кетди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Жанжалнинг ҳидини сезган Сарви хола ғудраниб, стол устига дастурхон ёзишга тутинди.*

«Муштум». *Ичкарида кимдир ғудранди, унга қандайдир аёл товуши кўшилди.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 *Гап-сўзидан тутилиб, тайинсиз гап қилмоқ; довдираб, телба-тескари гапирмоқ. Бу саволдан раис дудуқланди, партия ташкилотининг секретари ғудранди, ферма мудири чайноқланди.* «Муштум». *Директор Абдусайд амакидан бу гапни кутмаган экан, довдираб қолди. Ҳуши учиб ғудранди.* М. Мансуров, Ёмби.

ГУДРАША *Ғадир-будур бўлиб кетган, ёрилган. Ғудраша қўл.*

ГУДУЛЛАМОҚ айн. **ғудранмоқ.** *Маҳалла сўфиси нималардир деб ғудуллаб.. кавушини дўқиллатганча уларнинг ёнидан ўтиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан. *Қодиров ўзига ўзи ниманидир айтиб ғудуллади-ю, жаҳли чиқиб, отига қараб кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ГУДУНҒЛАМОҚ айн. **ғудранмоқ, ғудулламоқ.** *Эрмат отнинг жиловини қўйиб, ичидангина ниманидир ғудунглади.* Ойдин, Ямоқчи кўчди.

ГУДУР [а. غدر — «ғадир» с.нинг кўпл.] *Сирт ёки ташқи томонига турли нарса(лар) бўртиб чиққан, ғадир-будур, нотекис. — [Султоннинг] Ғудур, қўпол қўли жуда оғир экан — елкални босиб тушди, лекин буш келмадим, тикка туравердим, — деди Аҳмад.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Ўрнидан сакраб туриб, қозикқа осиглиқ ғудур сочиқни олди.* А. Холиқов, Чипқон. *Қиз ўнг қўлини столга қўйиб утирган эди. Бу қўлнинг ҳар томири, ҳар ғудури Элчибекнинг кўнгилида ёд.* А. Мухтор, Туғилиш.

ГУДУРЛАМОҚ айн. **ғудулламоқ.** *Ҳўжақўл шошқалоқлик билан киссасини ковлар экан.. пулни мен тўлайман! — деб ғудурлади.* О. Ёқубов, Учрашув. *Зағчақўз нимадир ғудурлаб, қуръон калимасини такрорлади.* П. Турсун, Ҳикматчи.

ГУЖ *Бир-бирига яқин ёки тегиб жой олган; тўп, тўда ҳолатли. Ғуж узум. Ғуж юлдузлар. Ғуж қилмоқ. ■ Биринчи сентябрь, тонготар чоғи Ҳавода ғуж каптар қиладди парвоз.* Ф. Фулом. *—Бу йил мўл ҳосил етиштиришга имонимиз комил, — дейишарди.. баҳор шабадасида аста тебранаётган шуралари ғуж тоқларга боқиб.* О. Ёқубов, Олов қалблар. *Нодир бошини кўтариб, ғуж ўсган қайрағоч тагида Раҳимани кўрди.* С. Юну-

сов, Кутилмаган хазина. Улоқчилар биринкетин ўртага ғуж бўла бошлаган бўлсалар ҳам, ҳануз улоқ ўртага кирмаган эди. А. Қодирий, Улоқда.

ҒУЖАНАК I Оёқ-қўллари йиғилган, танаши эгик, боши букик ҳолатли. У калласини икки қўли орасига олиб, ғужанак бўлиб ўтирганидан қўлчаларини кўксига босиб, ғужанак бўлиб олибди. С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Ит ўн қадамча вангиллаб бориб, бедазор четидаги култета олдида ғужанак бўлиб типирчилай бошлади.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 айн. ғуж. Уриқларда сара бодроқдай, Оппоқ-оппоқ ғужанак гуллар. С. Акбарий.

3 Тоғ этакларида, даштда майда паялари ғуж бўлиб ўсадиган бир хил бута. *Катта-катта дарахтларни илдизи билан қўпориб, учуриб юрган бўрон учун биргина ғужанак нима экан?* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҒУЖИЛЛАМОҚ айн. ғужурламоқ. Киргина бурнига каттагина булоқи таққан кенжа қизча нималарнидир ғужиллаб, қўғирчоқ ўйнарди. Ойбек, Нур қидириб.

ҒУЖЛАМОҚ Бир жойга тўпламоқ, ғуж қилмоқ. *Қўйларни бир бурчакка ғужламоқ.*

ҒУЖМАЙМОҚ с.т. Ғужанак бўлмоқ, бужмаймоқ. *Мушук ғужмайиб ухламоқда.*

ҒУЖМАК с.т. Ғужанак.

ҒУЖУМ I Узум донаси ёки шингили. Унинг сўзига қараганда, узумнинг ҳар боши тўрвадек ва ғужумлари тушнинг донасидек зич бўлиши керак. А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. *Ёшлигимизда оналаримиз беланчагимиз арғамчиларини тоқларнинг зангига боғлаган, йиғлаганимизда, оғзимизга эмизги ўрнига узумнинг бир ғужумини сўрдирган.* «Гулистон».

2 шв. Ғуж, тўп. *Шамол табиатнинг осойишталигини бузиб, ўрик шохларини бир-бирига уриб, ғужум гулни юла, осмонга кўтарди.* С. Азимов, Оппоқ тонг қўшиғи. *Йигитлар бир ерга ғужум бўлиб, ашулани бир йўсинда чўзиб юбордилар.* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҒУЖУМЛАМОҚ Узум бошидан битта-битта (доналаб) ёки шингиллаб узмоқ. Узумни ғужумламоқ. ■ *Дилдор дала шийпониди бир бош ҳусайни узумни олдига қўйиб, эринибгина ғужумлаб еб ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *У бозорга кирди-ю, худди ш-*

комда юргандек, деҳқонларнинг узумидан ғужумлаб ўтаверди. «Муштум».

ҒУЖУР I шв. Файрат. *Каримнинг ўзини уриб кетган, танасида ғужури йўқ. Эрақ деган ҳам шунақа амманнинг бузоғи бўладими?* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Унинг бирдан ғужури келиб кетди: бундай йўллардан юра билиш ҳам ўзи учун синов эканини ўзига тан олдирди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ҒУЖУР II (асосан, такрор ҳолда қўлланади — ғужур-ғужур) I Баъзи майда қушларнинг сайраганда чиқарадиган товушини билдиради. Қушларнинг ғужури. *Ғужур-ғужур сайрамоқ.*

2 Тўхтовсиз ҳолдаги, тушуниб бўлмайдиган гап-сўзлар. *Ғужур-ғужур гаплашмоқ.* ■ *Ғужур-ғужур қилиб, боғчадан жиянлар қайтишди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҒУЖУРЛАМОҚ I Ғужур-ғужур қилмоқ; шундай овоз билан сайрамоқ. *Қушлар баҳорни олқишлаб ғужурлайди, шохдан шохга учиб кўнади.* Н. Фозилов, Оқим.

2 Бошқалар тушунмайдиган тилда гапирмоқ. *У шеригига бир нима деб ғужурлади.* ■ *Фарҳоднинг инглизча гапирмаслигини билган Хамбер, бугун уйда кайфи борлигиданми, хотини хузурда миллий ғурури жўшганиданми, она тилида ғужурлаб кетди.* А. Ҳақимов, Илон изидан.

ҒУЖҒОН I Шаҳс ёки нарсанинг маълум даражадаги ҳаракатли тўп ҳолати; тўпи, тўдаси. *Барчин момо теграсида болалар ғужғон..* Х. Даврон, Болаликнинг овози. *Арилар ғужғони эса ёғингарчиликдан дарак беради.* Газетадан. *Серқатнов машиналарнинг шовқин-сурони авжида, бекатларда одамлар ғужғон.* «Ёшлик».

2 *кўчма* Рўҳиятдаги шундай ҳолат, жўш урган ҳолат. Бу хабар майорнинг ғужғон хаёлларини бир зумда тарқатиб, сергак торттирди. «Ёшлик». *Хотинининг ҳалиги таънасини эслади. Миясида ғужғон бошланди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

Ғужғон ўйнамоқ Ғуж, тўда, тўп ҳолатда ҳаракатланмоқ (ғужғон тўғри ва кўчма маънода). *Молбозорга туташ яланг саҳнда чумолидек ғужғон ўйнаган оломон тинимсиз қайнаб-тошади.* Х. Султонов, Бир оқиом эртаги. *Кечки оқтоб селида минг-миллион зарра бўлиб ғужғон ўйнаётган тўзон жуда секинлик билан тарқаларди.* М. Мансуров,

Ёмби. *Потма хаёлида ғужғон ўйнаётган турли гумон ва шубҳалардан юраги ғаш.* Т. Ашуров, Марварид тут.

3 шв. *Ғуж. Ғужғон гуллаган дарахтлардан атрофеа кумуш ёғду ёғлиб туради.* С. Нуров, Нарвон. *Ғужғон яроқлар она кўксига ёпишган ғудакдек меҳрибон новдаларга чирмашади.* Ф. Мусахонов, Ҳиммат.

ҒУЛ I [a. *غل* — темир бўйинбоғ; занжир, кишан] *тар.* Айбдорнинг бўйин, оёқларига кийгизиб қўйиладиган жазолаш асбоби: кишан. *Зиндонда бўйинларига, оёқларига ғул ва занжир боғланиб.* [деҳқонлар] *қақшаб ётар эдилар.* С. Айний, Дохунда. *Оёғида кунда, бўйнидадир ғул.* «Рустамхон».

ҒУЛ II *тар.* Туркий халқлар ва мўғулларда: қўшиннинг марказида, подшоҳ, хон ҳузурда турувчи махсус ҳарбий қисм. *Халил Султон рақибининг ғулига кучли зарба берди.* Б. Аҳмедов, Улугбек.

ҒУЛДУРАМОҚ Эшитилар-эшитилмас қилиб ноаниқ гапирмоқ, ўзича алланималар демоқ; ғудулламоқ, ғудранмоқ. *Қудрат халқумиға бир нима тўқилгандай ғулдураб, сингисининг қўлини итариб ташлади.* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Зайнаб ўзининг хатосини англади ва гапиролмай ғулдуради.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒУЛОМ [a. *غلام* — бола, ўсмир, йигит; хизматкор, югурдак] *эск. кт.* I Саройда хизмат қилувчи йигит, хизматкор. *Тағин қасри тўла ғулом, канизак.* Миртемир.

2 *айн. қул.* Тоғ томондан ҳайдаб келинган ғуломлар шу қайрағоч тағидаги саройга қамалган, шу ерда сотилган, кейин бу жой *Фурумсарой бўлиб кетган дейилади.* Й. Шамшаров, Фурумсаройликлар.

3 Ғулом (эркаклар исми).

ҒУЛОМГАРДИШ [a. + ф. *غلامگردش* — хизматкорхона, йўлак] *эск.* Ичкардани ташқарини ажратиб турувчи тўсиқ. *-Биз бойникида қўнадиған бўлдик. Оғишхонага кирадиган йўлак ёнидаги ғуломгардишдан ётишга жой кўрсатди, — деди Шум бола.* Ф. Ғулом, Шум бола.

ҒУЛУТ *айн. қулт.* Овқат унинг томоғидан, қувурдан ўтаётган сувдек, ғулт-ғулт қилиб ўтарди. Шуҳрат, Шинелли йиллар.

ҒУЛУ(В) [a. *غَلْو* — бўрттириб кўрсатиш, ҳаддан ортиқлик, муболаға; чегарадан чиқишлик] I Келишмовчилик, норозилик ва ш.к. ни ифодаловчи овоз, хатти-

ҳаракат; ғавфо, тўполон, жанжал. *..подшонинг уруши учун тутун пули ҳам, дон ҳам, мой ҳам кор қилмай қолди. Энди подшо мардикор сўради. Шунда ҳамма ерда ғулу чиқди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Капсанчилар ғулу кўтаришган экан, князь «шаҳардан саллот чақираман», деб босибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сиз аввал шаҳардаги ғулуни бартараф этинг, фитнанинг уясини топинг.* П. Қодиров, Юлдузи тунлар. *Ариқустиликлар бек тарафидан солинган солиқни вақтида тўлолмай, ғулув кўтаришди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

2 Киши руҳи, дилидаги нотинч, безовта ҳолат; нотинчлик, безовталиқ. *Кечалари мизғимас меъмор, Муҳандисда ўзгача ғулу.* М. Али.

Ғулу солмоқ 1) норозилик уйғотмоқ, тўполон, жанжал чиқармоқ. *Афсуски, динсизни шу ерда йўқ қила олмадик, энди бориб, қўйимизни боқаётган муридларимиз орасига ғулу солади, охириги насибамизни ҳам қоқиб олади.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар; 2) дилда нотинчлик, безовталиқ кўзғамоқ. *У не ўктам, ботир йигитлар Юрагига солмаган ғулув.* Э. Воҳидов, Нидо. *Йигитликда ғунча каби лаб Тинчлик бермай соларди ғулу.* Шукрулло.

3 *ад.* Муболаганинг учинчи даражаси: маълум нарса, белги, ҳолат ёки ҳаракатни ақл бовар қилмайдиган, ҳаётда ҳам рўй бермайдиган тарзда тасвирлашдан иборат шеърый санъат.

ҒУЛҒУЛА [ф. *غَلَغَلَة* — шовқин, тўполон; ғавфо; ғовур-ғувур] *айн. ғулу.* *Ғулғула бўлиб қолди Чамбилдай шаҳар.* «Маликаи айёр». *Тўполон — ғулғула Кўнғирот юрти, Ултондан ҳазар қил кўчмоқчи бўпти.* «Ёдгор». *Ўғлининг хатти-ҳаракати, шивирлаб гапирishi, кўзларидаги бежолоқ Хайрибиби кўнглига ғулғула солиб қўйди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Шавкатнинг хаёлида уй аста тебранаётгандай бўлиб, юрагидаги ғулғула кучайди.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

ҒУЛҒУЛАЛИ Нотинч, безовта ҳолатли. *Нафисанинг қалби ғулғулали, ақли наришон бўлиб юрган кунлардан бири кечаси баракда бирга ётадиған дугонаси Садбар биқинига туртибди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ғулғулали араб юртга Бир неча ботирлар келди.* «Баҳром ва Гуландом».

ГУЛУГУЛАСИЗ Ташвишсиз, тинч. Улар [лулулар] осмони кенг, холи, гулугуласиз сокин ҳаётни хуш кўрардилар. Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ГУМАЙ бот. Бошоқдошларга мансуб, қиёқ баргли, илдизидан тез кўпаядиган кўп йиллик бегона ўт. *Қўқорол пахтазори гумай, қиёқ, печак каби ўтлардан тозаланиб бўлаёзди*. Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Онда сонда учрайдиган гумай ва ажриқ илдизларини қўл билан териб оламиз. Газетадан.

ГУМБАК Баъзи ҳашаротлар ривожланишида қуртдан тўлиқ шаклланиш, яъни капалакка ёки папшага айланиш босқичи ва ҳашаротнинг шу босқичдаги ҳолати. Пашиша ва унинг гумбакларига жуда тез таъсир этадиган кимёвий моддалар.. ишлаб чиқарилди. Газетадан.

ГУНАЖИН [мўғ.] Икки ёшдан ошган ургочи қорамол. Мулла Обиднинг тана боқиб, гунажин қилиш, гунажинни қочириб, сигирга айлантириш усули икки ёқлама фойда етказди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ГУНДА с. т. Пакана ва семиз (одам ҳақида). Пакана, гунда, вужуди ажалдан дарак бериб турган жаллод келиб, унинг елкасидан қаттиқ тортганда.. Аҳмад полвон, оёқлари чалишиб, чалқанча йиқилди. А. Қаҳҳор, Кўр кўзининг очилиши.

ГУНЧА [ф. غنچه — куртак, шона; лаб, дудоқ] 1 Ҳали очилмаган, гулбарглари ҳали ёзилмаган гул; ўсимликнинг гул куртаги. Кечқурун [булбул] гул гунчасини кўради-ю, ишқида ошиғу шайдо бўлиб сайрай беради. П. Турсун, Ўқитувчи. Қирлардан эсаётган майин шабада ана шу гулларнинг гунчаларини ёзмоқда. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Гунча очилгунча ўтган фурсатни Капалак умрига қиёс этгучли. Ф. Фулом.

2 кўчма Бирор ҳодисанинг эндигина бошланаётган пайти, бошланиши. Шубҳа ичида қизарган муҳаббат гунчаси висол хабари билан очилаёзгандек.. эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Мураббий бола қалбида ниш ура бошлаган умид гунчаларининг меҳрибон соҳибидир. Р. Усмонов, Одобнома.

ГУНЧАЛАМОҚ Гунча пайдо қилмоқ, гунча чиқармоқ (тўғри ва кўчма маънода). Ажойиб боғ. Тартиб билан ўтқазилган мева дарахтлари гулларга бурканган. Токлар барг ёзган, гуллар гунчалаб ётибди. Газетадан. Ёшлик — бу ҳамиша янгилиниш, бунёдкор-

лик, ҳар лаҳзада минг бир орзунинг гунчаламоқ фаслидир. Газетадан.

ГУНЧАЧИ тар. 1 Подшо ёки хонга гўзал қизларни танлаб, ҳарамга келтириб берувчи аёл. Сўз.. баъзи гунчачилар билан бегимларнинг орасида бўлган можаролар.. устида борар эди. Ойбек, Навоий.

2 Вақтинчалик хотин. Шайбонийхон бир вақтлар Зухра бегимни жуда гўзал деб эшитиб, «ўзимга гунчачи қилиб олурман», деб ўйлаган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ГУППА шв. Кубба.

ГУППАК Шох-шаббаси зич, гуж бўлиб ёки тўп бўлиб ўсадиган; гуж. Гуппак садалар. ■ Тоғ кўксидаги гуппак арчалар эса қорайиб, ўзини синаҳ тутаетгандай, тоғлар, тепалар бағридаги киши ҳали очмаган сирни сақлаб тургандай. Й. Шамшаров, Қаҳрамонлик йўли.

ГУРБАТ [а. غربت — ғариблик, кимсасизлик, мусофирлик] 1 Ватандан узоқда яшаш; мусофирлик, ғариблик. Гурбатда ғариб шодмон бўлмас эмиш. Эл анга шафқу меҳрибон бўлмас эмиш. Алишер Навоий. Йиғларсан қаерда деб, Менинг Тўхташим. Гурбатда овунчоғим, Мунис йўлдошим. Ғайратий.

2 Ғам-ташвиш, кулфат. Уғлим, бунақа беҳаё қиз экан, вақтида билиб, ўзингизни четга олганингиз яхши бўлибди. Шукур қилин! Битта туғиб олгандан кейин, умрингиз гурбатда ўтиб кетарди. Мирмуҳсин, Умид. Кун сари гурбатимиз ортмоқда, наҳотки ёвузлар даф бўлмаса, нажот йўқми сира?! Ойбек, Нур қидириб.

3 с. т. Ортиқча ташвиш келтирувчи нарса, иш. Ухлашга хуштак чалиниши билан, уйқусизлик ва тергов гурбатлари чарчатган кишилар дарров ўранларига кирдилар. Шуҳрат, Жаннат қидирганлар. -Э, омон бўл! — деди Қаршибой ота, ошinasининг гуллиги наша қилиб, — ўзинг эски гурбатсан-да. Х. Назир, Сув гадоси — оқпадар.. Бир келиб кетмасангиз бўлмайди, шекилли, жўрангиз прокуратурани аралаштириб, тоза гурбат қилаяпти. «Ёшлик».

ГУРБАТСАРО [а. + ф. غربتسارا — гурбат уяси] поэт. айн. гурбатхона. — Мен чиндан жаҳонгаитма, дарбадар, ғарибу бенаводай шу гурбатсарода ивирсиб юрибман, — деди Ҳайдархўжа Мирзога. А. Ҳакимов, Илон изидан.

ГУРБАТХОНА [гурбат + хона] Қайгуалам макони, ғам-ғусса кўп бўладиган жой.

Нима қилиб бу ғурбатхонага келиб қолди-ларинг? Н. Сафаров, Уйғониш. [Фофир:] Бу ғурбатхонада нотавон йиғлаганларнинг, афсус-надомат чекканларнинг доду фарёдини ким тинглайди, ким? Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ГУРИЛЛАМОҚ I «Ғур-ғур» овоз чиқармоқ. Бурайин қўлим билан, ғуриллаб айлан, урчуғим. «Бойчечак».

ГУРИЛЛАМОҚ II с. т. айн. ғурилламоқ. Эшикни ёпинг, шамол ғуриллапти.

ГУРУНШЛАМОҚ шв. Безовта бўлмоқ, тоқатсиз бўлмоқ, тоқатсизланмоқ. Назир-жоннинг ҳам юраги ғурмушлай бошлади. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. Совуқ тушганидан юраклари ғурмушлаб кетган кишилар алақачон далага кела бошлашган эдилар. Я. Саъдуллаева, Она тупроқ.

ГУРРА [а. غزّه — отнинг оқ қашқаси; гажақ, каттиқ] Пешона ёки бошда ҳосил бўлган қоккиқ шиш. Пешонамни ҳам ғурра қилди-я, эртагача ғурра ёзилиб кетса гўрга эди, шу турқу тароват билан одамларга қандай кўринаман. С. Аҳмад, Ҳукм. Комиссар оғзидан кўпик келиб.. ётарди. Пешонаси ғурра, бироқ қошларининг усти қип-қизил қон эди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. Кутлуқхўжа.. ёшлигида ўз маҳалласидаги болаларга бош бўлиб, уларни қўшни маҳалла болаларига қарши «уруш»га олиб борар, ҳар вақт бурни қонаб, пешонаси ғурра бўлиб қайтарди. М. Осим, Ўтрор.

ГУРРАК [а. غرّ — қашқалдоқ] Каптар-симонлар оиласига мансуб, мусичага ўхшаш кўш; оддий ғуррак ёки кумри. Ғуррак боласи. Ғуррак ғуриллапти. ■ [Жура] Ердан тош олиб, ғурракка отган эди, тош бақатерак шохига тегиб, ғуррак учиб кетди. Н. Назаров, Замон.

ГУРУБ [а. غروب — узоқ, олис; узоқликлар; кунботар томонлар; кунботиш вақти] эск. кт. Қуёшнинг ботиш пайти, кун ботиши. Учлари ғуруб алангаси билан олтинланган сарвзорлар орасида шоир ва паҳлавон.. жим боришар эди. Ойбек, Навоий. Бурчакдаги тошойна, сервант устидаги соатда ғуруб шуғласи яллиғланар эди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ГУРУР [а. غرور — жаҳолат; хом (пуч) хаёл; манманлик, мағрурлик; кибр-ҳаво] I Инсоннинг ўз қадр-қимматини билиш, уни ҳурмат қилиш ҳисси; иззат-нафс. Йигитлик

ғурури. Қизлик ғурури. ■ Унинг инсоний ғурури, табиатининг нозиклиги.. ёрдам сўрамоққа йўл қўймаган. Ойбек, Навоий. Аҳмад ўртоғига қойил қолмади. Эрак кишида ғурур деган нарса бўлиши керак.. Ф. Музажонов, Ҳиммат. Зиёлилар орасидан бир мард чиқиб, ўз миллий ғурурини ҳимоя этишга ҳаракат қилди. Бу киши Себзор даҳасининг қозиси Муҳиддинхўжа Ҳакимхўжа ўғли эди. «Фан ва турмуш».

2 Фахрлиниш, мамнунлик туйғуси; фахр, ифтихор. Шодлигидан терисига сигмайди, кўнгли ғурур ила мастона чайқалади. С. Сиёев, Аваз. Санобар ўғлига ғурур ва меҳр билан жилмайиб қараб турар эди. М. Хайруллаев, Қўнғил. — Кишлоғимиз тупроғининг сеҳри бор, — дейди қариялар ғурур билан. «Ёшлик».

3 Фахрланишга асос бўладиган нарса, кимса ва ш.к. лар. Пахта — ўзбек халқининг миллий ифтихори ва ғурури. ■ Мурот-али севинч ва ғурури бўлган ўрикнинг таниш ва қадрли новдаларига шодиёна боқиб, ўрnidан турди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. Халқимнинг қаҳрамони, ғурури бўлдинг. У. Исмоилов, Сайланма.

4 Кибрланиш туйғуси, мағрурлик, кибр-ҳаво. Олифта бойвачча кибр ва аҳмоқона ғурури ила креслода талтайганича қолди. Ойбек, Нур қидириб. Гапингнинг тузи қурсин, қизим! Ғурур ғурбатга солар, деган нақлнинг мағзини чақсанг-чи. Ж. Абдуллахонов, Тонг ёришган соҳилда. Камтарин бўл, ҳатто бир қадам Ўтма ғурур остонасидан. Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ГУРУРЛАНМОҚ I Мамнунлик, фахр ҳиссини туймоқ; фахрланмоқ. Беморлар эрининг қўлидан шифо топганидан бениҳоя ғурурланарди. С. Зуннунова, Кўк чироқлар. Ватандошларимиз билан суҳбатлашар эканман, уларнинг тантилиги, зукколигидан ғурурландим. «Ёшлик». Элмурод.. бу ишга озми-кўпми ўз меҳнати синганини ўйлаб, ўзидан ўзи ғурурланди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Мағрурлик, кибр ҳиссини туймоқ, шундай ҳолатда бўлмоқ; кибрланмоқ. Эргаш дунёда шундай ажойиб нарсанинг борлигини Холмуроддан кўра яхшироқ билганидан ғурурланаётган кўринар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Парпихўжа ёғчи пойлоқчилик, чақимчилик ишининг муваффақиятларидан ғурурланиб.. тўплаган маълумотини сўзлаб

бераркан, эликбоши уни тўхтатди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҒУРУРЛИ 1 Ғурурланиш ҳисси кучли, ғурури балан. *Ғурурли йигит.*

2 Кибр-ҳаволи; такаббур. *Аҳмад махдум аслида кибрили ва ғурурли одам. С. Айний, Эсдаликлар.*

ҒУРУРЛИК 1 кам қўл. *айн. ғурур 1. Ёш аравакашда ўзига келишган ғурурлик ва одамийлик сезилар эди. Ойбек, О. в. шабадалар.*

2 *айн. мағрурлик. Отам.. ғурурлик орқасида кўпчиликни менсимай, колхоз ишига анчагина ҳалақит берди. С. Аҳмад, Қадрдон далапар. Уни биров айнитдими ё.. ғурурлик, саёқлик йўлига тушдими, билмайман.. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҒУРУРОНА [а. + ф. غورانه — ғурурли, мағрурона, кибрли] кам қўл. Ғурур билан, мағрурона. —*Нима қилсин, муаллимни соғиниб қолишган-да, — деб ғурурона жилмайиб қўйди. Ф. Расул, Тўнғич ўғил.*

ҒУРҒУРАК шв. Ғурилаган шамол; ел-визак. —*Деразаларга ойна солинмаган, борлари синиб тамом бўлди, — жаврай кетди кондуктор хотин ўрнидан туриб, — сизлар ҳозир тушиб кетасизлар, мен кечгача мана шу ғурғуракда дийдираб кун ўтказаман. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

ҒУРҒУРАМОҚ фольк. Ўқиргансимон овоз чиқармоқ, ўқирмоқ (туя ҳақида). [*Ғир-қўк*] Туя бўлиб ғурғурайди, айиқ бўлиб чирқирайди. «Хушкелди».

ҒУС унд. с. Итни тезлаш, қопиш, қувишга ундашни билдиради.

ҒУСЛ [а. غسل — ювиб тозалаш, бутун аъзога сув тегишиб ювиниш; таҳорат олиш] Пок бўлиш учун бутун баданини махсус тартибда ювиш; устидан сув куйиб ювиниш, чўмилиш. *Мен, подшоҳ ғусл қилиб олсин учун, хонани занжирлаб қўйдим. Газетадан.*

ҒУСЛХОНА [ғусл + хона] Ғусл қилинадиган жой, хона. *Истилган сув сатилларга кўтарилиб, ғуслхонадаги сув идишларига бўшатиларверди. С. Айний, Қуллар. Оғриқ ва хорғинликдан ихраниб-ихраниб, ғуслхонада ювинди. «Ёшлик».*

ҒУССА [а. غصه — бўғувчи нарса; ғам, қайғу] Ғам-алам, қайғу. *Сой шалоласи ҳаётнинг ўзидек жушқин, кучли. У Ойсулувнинг ғуссасини ютиб, бир текис шўх-шўх шарилларди. С. Анорбоев, Оқсой. Йўлин йўқот-*

са одам — муҳаббатга суянгай, Ғуссага ботса одам — муҳаббатга суянгай.. А. Орипов, Биринчи муҳаббатим.

ҒУССАЛИ Ғам-ғуссага ботган; ғам-аламли. *Онанинг юзида мулойим, аини найтда ғуссали белгилар намоён бўлди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Одобли, маданиятли ҳар бир киши ўзининг хушмуомаласи билан ғуссали кишининг дилини чоғ қила олади. Н. Валиева, Тиг яраси битар-у..*

ҒУССАСИЗ Ғам-ғуссаси йўқ, ғам-ташвишдан холи; ғамсиз. *Ғуссасиз юрак.*

ҒУСУЛ *айн. ғул.*

ҒУСҒУСЛАМОҚ Қопишга, уришишга ундамоқ, олқишламоқ. *Итларни ғусғуслаб уриштирмоқ.*

ҒУЧ *айн. ғуж. Узоқдан кичик-кичик ғуч, дарёга яқин кўринган бу капалар катта-катта бостирма бўлиб, бир-биридан хийла узоқ ва дарёдан анча берида экан. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Кўм-кўк барглари орасида тизилиб, ғуч-ғуч бўлиб, офтобда садафдек ярқираб турган тутни кўриб, жувоннинг ҳам оғзи сув очди. А. Қаҳҳор, Асарлар.*

ҒҶДАЙҒАН 1 Ғўдаймоқ фл. сфлш. *Йўл четидаги ғўдайган симёғоч.*

2 *кўчма* Қаддини доим ғоз тутадиган, иш-юмушга қовуша қолмайдиган. *Бола билан гаплаша олмайдиган, керагида эплаб овута олмайдиган ғўдайган аёлларни хуш кўрмасди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Мастура ўша Акрам деган ғўдайганнинг туришини кўрсатиб, ўзи ҳам кулиб юборди. «Ёшлик».*

3 Мағрур, кибрли ва гавдасини ҳам шунга мос ҳолда тутадиган. *Ҳоди болалигида ҳам сал ғўдайганроқ эди. Шунинг учун ўртоқлари уни, Ҳодивой отига мослаб, «Ходавой» деб аташарди. С. Аҳмад, Ҳодивой.*

ҒҶДАЙМОҚ с. т. 1 Эгилмай, тик бўлиб турмоқ, қаққаймоқ. *Шудгор ўртасида битта симёғоч ғўдайиб турибди. ■ Бунча ғўдаясиз, сал эилинг, қулоғингизга айтаман.. «Гулдаста». Қамчинбек ҳам.. кўча ўртасида ғўдайиб туравериб чарчади. Мирмуҳсин, Супургига сажда.*

2 *кўчма* Гаплашмай, иш ёки суҳбатга аралашмай турмоқ; серраймоқ. *Аъзам [Нафисанинг] саломига ҳам алик олмасдан, «гапинг бўлса гапирарвер, иккала қулоғим сенда», дегандек ғўдайиб турди. Шухрат, Жаннат кидирганлар. —Бирор нарсани ушлаб*

турсангиз бўлмайдими, ғудайиб турмай, — деди зарда билан. Т. Ашуров, Оқ от.

3 кўчма Ўзини кибр-ҳаволи тутмоқ; кеккаймоқ. Димоғдорлик, ғудайиш каби иллатлар уларнинг касби. Подшоҳ саройи бундай одамларга тўлиб ётибди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳафиза эркак кишининг аввал қўл узатиши ножеъя эканини билса ҳам ва келиб-келиб шу одамдан маданият талаб этаманми, ахир у ҳодадек ғудайиб ўсган-ку, деди-да, қўл узатди. Мирмуҳсин, Умид.

ҒҮДИЛЛАМОҚ айн. гудулламоқ. Шундан сўнг, ғудиллаб сўкинган махрам белидаги узун тумшукли тўппончасини тўғрилаб қўйди-да, тўда ичидан ўнг қанотга чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Чури.

ҒҮДИР айн. гудур. [Усмон аканинг] Кулча юз, сарғиш қошлари сийрак, япалоқ гўштдор бурни ғудир юзига ёпишиб кетган. Ў. Умарбеков, Севгим, севгим. Унинг [чинорнинг] ўн тўққиз қулочлик ғудир танаси ўзининг мангалаб қатламлари билан гўё ҳаётнинг мангулигини тасдиқлаб туради. А. Мухтор, Чинор.

ҒҮДРАНМОҚ айн. гудранмоқ. Жуманкул ота бошқа сўз айтмади. Ғудрана-ғудрана оғилхонага тушиб, оқ эшагини етаклаб чиқди. Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҒҮЗА [ф. غوزه — пахта чаноғи; кўкнор чаноғи] 1 Чигитдан униб чиқиб, пахта ҳосили (толasi) берадиган, гулхайридошлар оиласига мансуб бир йиллик маданий ўсимлик, пахта ўсимлиги. Ғўза чопиғи. Ғўзага сув тарамоқ. Ғўзани парвариш қилмоқ. — Бир дона чигитдан ўттиз-қирқ кўсакли ғўза униб чиқади. Туйғун, Бригадир. Бўйи ердан тўрт бармоқ кўтарилган ғўза ораларига ёйилган хотин-қизлар, гулга қўнган асаларидек, ғайрат билан ишламоқда. С. Айний, Қуллар.

2 эск. айн. кўсак. Онам сандалда ўтириб, ғўза чувир, мен китоб ўқир эдим. М. Исмоилӣ, Фаргона т. о. Сандалнинг бир чеккасида ғўза чувиб ўлтирувчи бир кекса кўр киши қўлидаги ғўзапўчоқ ва суғурган пахтаси билан бошини баланд кўтариб, ҳовлидаги сўзга қулоқ солиб туради. А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

3 с. т. Шу ўсимлик ҳосили, пахта. Бу йилги терган ғўза Бултургилардан тоза. Планлар юзга етса, Дунё тўла овоза. «Кўшиқлар».

Кампирнинг дарди ғўзада с. т. айн. кампирнинг дарди ғўзада қ. ғўза. Кампирнинг дарди ғўзада, деганларидай бой амаким ҳам амирнинг келишини истайдилар. С. Айний, Дохунда.

ҒҮЗАПОЯ [ф. غوزہ پايه — пахтаси териб олинган ғўза новдалари] Ҳосили териб олинган ғўза ўсимлигининг пояси. ..йўлнинг икки томонида қуруқ ғўзапояси қолган, баъзи жойларда ғўзапояси ҳам юлиниб яланғочланган ерлар.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҒҮЗАПҮЧОҚ Пахтаси суғуриб олинган бўш кўсақ; қовочоқ. Ғози ғўзапўчоқ уюмидан ошиб тушиб, Умаралининг олдига келди. И. Раҳим, Ҳаёт булоқлари.

Ғўзапўчоқ рўмол Ғўза пўчоғи шаклида қавариқ нақш солиб тўқилган ипак рўмол. У ариқда наридан-бери қўлларини ювди-да.. токчага тахлаб қўйган ғўзапўчоқ рўмолини олиб чиқди. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ҒҮЗАФУРУШ [ф. غوزہ فروش — ғўза сотувчи, пахтафуруш] тар. Пахтаани олиб сотувчи савдогар, пахтафуруш. Туроббойнинг отаси Зиямат ака ғўзафуруш эди. Ф. Ғулом, Шум бола.

ҒҮЗАЧАНОҚ Кўсақни ташкил этувчи палла ёки чаноқларнинг ҳар бири.

Ғўзачаноқ қилмоқ Бирор нарсани ғўза чаноғига ўхшатиб кесмоқ, бўлмоқ. Дастурхонда эндигина ғўзачаноқ қилиб сўйиб қўйилган анор доналари ҳаққдай ялтирайди. Й. Шамшаров, Довруқ.

ҒҮЛА [ф. غول < غوله — дев; жуда катта, улкан] 1 Дарахт танаси ёки ҳодадан кесиб олинган бўлак. -Иккита сада ҳам сотиб олиб, чарх бўладиган.. ғўла кесиб тайёрлаб қўйдим.. — деди [отам]. С. Айний, Эсдаликлар. Абдуваҳоб гулзор орқасидаги хонадан бир неча арраланган ғўлаларни кўтариб чиқди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Ҳовлида катта ёнғоқ ғўласи устида милтигини тозалаб ўтирган Турабек.. чорбоққа қараб қўйди. М. Мансуров, Ёмби.

2 Ғўлага ўхшаш, йўғон. Унинг даллол қариндоши саватдай салласини олиб қўйиб.. қўнжи бир қарич, қурушқоқ маҳсили, қўпол ғўла оёқларини узатди. Ойбек, О.в. шабадалар. Юқоридан магнит подъяёмниклари чўян ғўлаларини олиб келиб, печга ташлади. Мирмуҳсин, Чиниқиш.

Ғўладан келган Йўғон, ғўлабур. Бир нафас ўтмай, кабинетга ғўладан келган, мўй-

ловдор, қувноқ бир одам кириб келди. Мирмуҳсин, Занглаган қилч.

3 кўчма Кучли, асосли. Бироқ кўчага чиқиш учун ғўлароқ важ керак эди. Важни дарров тондим. А. Муқимов, Ақлим киярпти. Гапнинг ғўласи бу ёқда. «Муштум».

4 Кичик юмалоқ шаклли, ғўлак. Уқ ўрнида соғ лойни нўхатдек-нўхатдек ғўла қилиб, оғзига соларди-да, туптакни нишонга тўғрилаб, «туф» деса, мўлжалга олинган парранда тўп-тўп ерга тушаверарди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. Кейин [тутни] қуришиб, ғўла қилиб олишди. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

Кўз ғўласи с.т. Кўз соққаси. Ғўласи чиқай-чиқай деб турган катта кўзлари кимга, нимага тикилаётганининг тайини йўқ. А. Муҳиддин, Қадаҳ.

ҒўЛАБУР I [ф. غولبر — ғўладай қилиб кесилган; ғўла кесувчи] Тўладан келган; чорпаҳил, бақувват (одам ҳақида). Иккинчиси ёшироқ, ғўлабур, миқтидан келган, серҳаракат, кўзлари ўткир одам. М. Осим, Искандар ва Спитамен. Хона ўртасида бўйни калта ва йўғон, қошлари туташ ва қоп-қора ғўлабур бир йигит девдек қотиб турарди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

Ғўлабурдан келган айн. ғўладан келган қ. ғўла. Ғўлабурдан келган, қоп-қора, семиз киши оғир юриб, даврага чиқди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ҒўЛАБУР II: ғўлабур арра Икки томонидан икки киши тортиб ишлатадиган йирик тишли катта арра.

ҒўЛАЙМОҚ айн. олаймоқ. Бозорбойнинг ранги биров ўчиб, кўзлари ғўлайди. П. Турсун, Уқитувчи.

ҒўЛАК [ф. غولک — тор бўғизли кўза; ғўлача] **1** Найчадан пуфлаб ёки палахмондан отиш учун лойдан ясалган думалоқ нарса. Жойи бор, йўлаги йўқ, Палахмони бор, ғўлаги йўқ. Мақол. ■ Қолган икки йигитни ҳам Султоннинг нухаси деса бўлади. Фақат биттасининг бир кўзида ғўлакдек оқи бор. Ф. Фулом, Шум бола.

2 Учига темир соққа бойланган таёқ, чўқмор. [Йигитлар] Милтиқлардан бошқа қадимги камон, ғўлак билан қуролланган.. эди. С. Айний, Дохунда.

Кўз ғўлағи с.т. Кўз соққаси. Кўса маддоҳ.. кўзининг ғўлағини оқартириб, кўкка қараб қўл очди. Ф. Фулом, Шум бола.

ҒўЛДИРАМОҚ с.т. Ғўлдирамоқ.

ҒўЛДИРАМОҚ айн. ғўлдурамоқ. -Ўтган гапга салават, ука, — деди полвон, худди хумга тушган аридай ғўлдираб. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. [Қулмуҳаммад] Баъзида ғўлдираб босинқирар, уйғониб кетиб, танари-га ёлвориб, нажот тиларди. Мирмуҳсин, Чўри.

ҒўЛДИРЛАМОҚ айн. ғўдулламоқ.

ҒўЛДИР-ҒўЛДИР: ғўлдири-ғўлдири қилмоқ айн. ғўлдирамоқ.

ҒўНГ тақл. с. Қўнғиз, қовоғари каби ҳашаротлар товушини билдиради. Катта қора қўнғиз ғўнг этиб учиб кетди.

ҒўНОН Икки яшар айғир ёки қўчқор. Ғўнонга эгар урмоқ. Ғўнонни суғормоқ. ■ Кўкраги кенг яйловлар, ғўзал жойлар, Чопқиллашиб уйнайди ғўнон тоилар. Ҳабибий. Қудаларнинг зиёфати учун керак бўлган ҳамма нарсаларни ҳам ҳозирлатган, улар келиб тушди дегунча, бўғизлатиш учун деб бир ғўнон қўйни оғилнинг устунига қантарип қўйган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒўНФИЛЛАМОҚ I «Ғўнг-ғўнг» деган товуш чиқармоқ. Қовоғари секин ғўнғиллаб учиб ўтди. П. Қодиров, Эрк. Қоронғилик ичидан кеча қўнғизи ғўнғиллаб учиб, ўзини чироққа урди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўча Тушуниб бўлмайдиган тарзда сўзламоқ, пўнғилламоқ, дўнғилламоқ. Палмон, худди ўлаётган кучукка ачиниб гапиргандай, ўзича ғўнғиллар эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Аҳмад Ҳусайини мудроқ босганда, тақводор ота ғўнғиллаб, қурьон ўқисида киришди. Ойбек, Нур қидириб.

ҒўНҒИРЛАМОҚ айн. ғўнғилламоқ.

ҒўНҒИР-ҒўНҒИР тақл. с. Эшитилар-эшитилмас ёки биров тушунмайдиган тарздаги овозни билдиради. Деразаларни қиров бойлаганидан қоронғи бўлиб қолган хонада тўртта чол ғўнғир-ғўнғир гаплашмоқда эдилар. С. Аҳмад, Уфқ. Холдорнинг ғўнғир-ғўнғир ёлвориши эшитилар эди. А. Мухтор, Туғилиш. Қумушининг уйдан кети узилмай келиб турган хотинларнинг ғўнғир-ғўнғири ҳам унинг [Отабекнинг] уйқусига халал берар. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҒўР [ф. غور — хом, пишмаган узум] **1** Пишиб етилмаган, хом (хўл мева, қовунтарвуз ва ш.к. лар ҳақида). Ғўр узум. Ғўр олма. ■ -Йўқ, [қовун] ғўрроқ қилди, ўзингизникини сўйинг, — деди Комила, чиндан ранжиб. Ойбек, О.в. шабадалар.

2 *кўчма* Қиёмига етказилмаган, пишпик ишланмаган, хом. *Ғур асар. Ғур шеър.* ■ Баъзан газеталаримизда *ғур, шаблон, кишиларни зериктирадиган материаллар ҳам босилади.* Газетадан.

3 *кўчма* Ҳаёт тажрибаси кам, турмуш қийинчиликларини кўрмаган. *Ғур бола.* ■ Бундай *ғур* ходимларни анча-мунчасини учратган Толиб ака бошқача йўл тутди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Мутахассисларимизнинг ҳам аксарияти кам тажриба, уқишни яқинда битирган ғур ёшлар эди.* Ҳ. Назир, Утлар туташганда.

ҒУРА [ф. غوره — пишмаган, хом узум ёки бошқа мева] I Урикнинг пишиб етилмаган меваси, довучча. *Баҳор эди. Уриклар гулини тўккан, ғуралар қинидан чиқиб, еса оғиз маза топадиган бўлиб қолган.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир. *Тошхўжа қаёққа кетаётганини ҳам унутди, шекилли, шўхлиги тутиб, шохлари девордан ошиб ётган ўрикдан бир ҳовуч ғура сидириб, оғзига солди.* А. Мухтор, Чинор. *Сувонжон оғзидаги ғурани у лунжидан бу лунжига ўтказаркан, ҳайрон қолди. Ёнғоқда ўрик битмайди-ку?* С. Анорбоев, Оқсой.

2 Умуман, пишиб етилмаган мева, ғур мева. *Олча ғураси, Сабр қилсанг, ғурадан ҳалво битар.* Мақол. ■ *Ток гуллаб бўлганидан кейин, гуллар ғурага айланганда ўтказиладиган иккинчи хомтокни эса ғура хомток дейилади.* М. Собиров, Хомток.

3 *кўчма айн.* **ҒҮР** 3. *Қутулиш тадбирини излаб турганда, ғура қиз янги таъна, янги ўпка билан йигит юрагини тирнарди.* М. Исмоиллий, Фарғона т. о. *Нурмат ҳали пишмаган — ғура, Етгани йўқ ҳали тобиға.* Д. Файзий.

ҒУРАЛАМОҚ Ғура ҳосил қилмоқ, мева тутмоқ. *Боғдаги тоқлар зангидан баргигача шовул-шовул шўралабди, ўриклар-чи, шокси*

тўла ғуралабди. Камбағалнинг куни туғибди. Ё. Шукуров, Уч савол.

ҒУРАЛИК Ғура ҳолат. *Мен уни [ўрикни] пишегунча қўймай, ғуралигидаёқ тамомлайман.* Ш. Сулаймон, Ота, ўғил.

ҒУРАША Яхши ишлов берилмаган, майин ҳолга келмаган, дағал (тупроқ, лой ҳақида). *Ғураша лой.* ■ - *Чигитни куёшда қизитиб эксак, тупроқ ғураша бўлмаса, бас, — деди сўзини маъқуллашиб Хадичахон.* Н. Сафаров, Хадича Аҳророва. *Ерларимиз кечагина ғумай, тикан, янтоқ босиб ётган қақир, ғураша ерлар эди.* М. Исмоиллий, Икки қиз ҳикояси.

ҒУРИЛЛАМОҚ I Шиддат билан елмоқ, елиб кирмоқ. *Хонанинг ҳавоси яхши алмашиб турадиган бўлиши, аммо ундан шамол ғуриллаб ўтиб турмаслиги лозим.* Газетадан.

ҒУРИЛЛАМОҚ II айн. **дўрилламоқ.** *Норматовнинг қисташи билан Али тириш дурторни олиб, реза куйларга тушди ва ўзининг ғуриллаган ёқимсиз товуши билан пойма-пой яллаларни бир қатордан айтиб чиқди.* Файратий, Менинг ёшплитим.

ҒҮРЛИК Ғур ҳолат, ғур эканлик; «хомлик». *Меванинг ғурлиги.* ■ *Шу билан Саудийнинг ғурлиги натижасида туғилган хавф босилди.* А. Қаҳҳор, Сароб. - *Кечиринг, мendan кўп ғурлик ўтди, — деди Нафиса.* Ш. Ғуломов, Ёрқин уфқлар.

ҒҮР-ШҮР Пишмаган, хом, ғур мевалар. *Ғур-шўрни кўп ема.*

ҒҮТИЛЛАМОҚ «Ғўт-ғўт» товуш чиқармоқ.

ҒҮТ-ҒҮТ айн. **ғат-ғат.**

ҒҮЧ ив. Мард, ботир. - *Осилган ким? — Қиётлик ғўч йигит.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Қиз боланинг сочидан анқиган ҳид билан ғўч йигитнинг билагида тошган тер ҳиди..* Э. Самандар, Дарёсини йўқотган қирғоқ.

ҲА I юкл. 1 Жавобда бирор фикрни тасдиқлашни, розиликни билдиради. -*Шу гаплар тўғрими?* -Ҳа. -*Шу йигит укангизми?* -Ҳа. ■ *Ҳа, рост, беморларнинг кўпи ҳар ердан келган одамлар.* С. Кароматов, Олтин қум. -Ҳа, — *деди Ориф Носиров.* — *Қадимда сайёрамизда фазогирлар бўлишгани тўғрисида.. баъзилар айтишган.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Бирор фикрни, фактни алоҳида қайд этади, таъкидлайди. *Муқаддам бир нафас қулоқ солиб, бу куйни аввал ҳеч қаерда эшитмаганини сезди. Ҳа, бу янги куй эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Ҳа, бечоранинг бошига мушкул иш тушиб турипти.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

3 Кутилмаганда бирор янги нарса, ҳодиса, фикр ёдга тушганда, бирор кимса ёки нарсани эслашга уринишда, суҳбат мавзусини ўзгартириш каби ҳолларда «айтгандай», «айтмоқчи» деган маънони билдиради ёки шу сўзларга хос маънони таъкидлаб, унга эътиборни тортади. *Ҳа, яна бир янгиликни эшитинг.* ■ *Оти қурсин.. Ҳа, айтгандек, ошингизни ейсизми?* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Ҳа, гап бу ёқда денг!* — *деди.. сўзларни урғуларга бўлиб.* С. Кароматов, Олтин қум. *Бир ойдан бери минамиз-ку, янги от, янги фойтун. Катта майдондаги саройда. Ҳа, қўшишни, ҳайдашни биласанми?* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲА II 1 Сўроқ ва тахмин маъноларини таъкидлаш учун ишлатилади; сўроққа эътиборни жалб этади. *Ҳа, нега рангинг бўзариб кетди?.. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. Ҳайдар ота уни очик чехра билан қарши олишга*

ҳарчанд уринса ҳам, Асрорқул зийраклик қилиб: -Ҳа, зерикканга ўхшайсан-ку, — деди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо. *Ҳа, уста, тинчликми?.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Ундов гаплар таркибида (а товуши турлича — кучли, чўзиқ ва бошқача айтилиб) маъқуллаш, норозилик, таажжуб каби ҳис-туйғуларни ифодалайди. -*Ҳа, ноинсоф, ҳа, кўппак!* — *Қоратой бойни сўка бошлади..* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳа, баракалла.. катта хўжаликка хўжайин бўласиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Ҳа-а!* — *деб юборди Зиё ака ва бироз ўйлагандан кейин сўради: -Буни сиз аниқ биласизми? А. Қодиррий, Ўтган кунлар.*

3 Бирор иш-ҳаракатга ундашни, шу маънода қўллаб-қувватлашни билдиради. *Ҳа, бўла қолинглар, вақт кетяпти. «Ҳа» деган туюга мадор.* Мақол.

4 Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини англатади. *Ҳа, тез бўл. Ҳа, қараб турсанми?* ■ *Одамлар Тожибойни тартибга чақириб чуғурлашди: -Ҳа, сал оғир бўл! Енгиллик қилма!* П. Турсун, Уқитувчи.

5 Таажжуб, норозилик, рад этиш каби маъноларни англатади. *Ҳа, нега бундай дейсиз? Ҳа, гуноҳимиз нима?* ■ -*Ҳа, Бўтабой ака, бемаҳалда нима қилиб юрибсиз? Тинчликми? -Тинчлик, — деди Бўтабой.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

6 Бировга мурожаат қилганда, «ҳой» ёки «ҳо» сўзлари ўрнида ишлатилади. *Карим, ҳа Карим, менга қара.*

ҲАБ [а. حَبّ — дон; кичик-кичик шарчалар шаклида тайёрланган нарса, дори] Ютиш учун мош каби юмалоқ ёки яс-

миқ каби ялпоқ қилиб тайёрланган дори; таблетка. *Ҳаб дори. Ҳаб ютмоқ.* ■ Бошқалар бунга эришиш учун алақандай ҳабларга муҳтождир. А. Қаҳҳор, Сароб. *Дераза олдида ҳайкалдай турган ўғлидан яшириб, ҳабдай «қора»ни уриб, ютиб олди.* Ҳ. Ғуллом, Машғал.

ҲАБАДА *шв.* Ҳабата.

ҲАБАТА [а. *هبطه* — тушиш, пасайиш, камайиш] Уринсиз исроф этилган, бекор кетган; беҳуда.

Ҳабата бўлмоқ Бекор (беҳуда) кетмоқ. *Шу бир оғиз сўз билан унинг барча меҳнатлари ҳабата бўлди. Ҳабата қилмоқ* Бекорга чиқармоқ, беҳуда, бефойда ҳолга келтирмоқ. *Ана.. ўзингиз биласиз.. майда нарсалар билан меним умримни ҳабата қиладилар.* «Муштум».

ҲАБАШ [а. *حبيش* — эфиоп] 1 Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқи-шимолидаги бир неча маҳаллий халқ ва қабилаларнинг умумий номи (қ. *ҳабашлар*).

2 Шу халқ, қабилаларга мансуб. *Ҳабаш аёл.*

ҲАБАШБАШАРА [ҳабаш + башара] Ҳабашга ўхшаган, тани қора, занжи. *Залда уни кутиб, барра қўзининг жунидек жингалак соч, қора кўз, қоп-қора ҳабашбашара Муса соатига қараб турар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАБАШЛАР Ҳабашистон (Эфиопия) ҳамда Африканинг шарқи-шимолидаги бир неча маҳаллий халқ ва қабилалар. *Икки-икки, дея диконглаб ўйнаётган ёшу қари орасидан биронтаси ҳам ўзбекка ўхшамайди, ҳатто ҳабашлариям бор.* Газетадан.

ҲАББА *эск.* Ҳа, шундай; ҳа айтгандай, айтмоқчи. *Онанг кеч қайтади, бинобарин, таомни барвақтроқ қилсанг ҳам бўлади.. Ҳабба, таомни ўзинг билан Анвар акангга лойиқ қил.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАБИБ [а. *حبيب* — севикли; дўст, ўртоқ] 1 *поэт.* Дўст, севикли. *Ҳабибим банд этар кўнглим, Табибим панд этар доим. Билломасман, бу савдода, На суду на зарар бўлмай.* Э. Воҳидов.

2 Ҳабиб (эркаклар исми).

ҲАБО [а. *هباب* — чанг-гўзон, гард] *шв.* Ҳавода сузиб юрувчи чанг зарралари, гард, хок. *..унинг нағрасидан тегра чангиб, ҳабо босиб, еру осмон ларзага келди.* Н. Ёқубов, Жон.

ҲАБС [а. *حيس* — қамаш; қамоқхона] *айн.* *ҳибс.* *Ижроқўммимиз олдида бурун қоқиш ҳафталик ҳабс демакдир.* «Муштум».

ҲАБСХОНА *айн.* *ҳибсхона.* *Биз худди ана шу ҳақда районнинг панжарали ҳабсхонасидан мўралаб, яна бир топқир «кайф» сурар эдик.* «Муштум».

ҲАВАС [а. *هوس* — ақлини йўқотиш; эҳтирос; майл, иштиёқ; бирор нарсага ғоят берилганлик, кучли истак] 1 Қизиқиш, завқ ҳисси; шундай ҳис-туйғули муносабат. *Энди у боляг дилсиёҳликини унутган, осмони фалакда чарх ураётган турналарга ажиб бир ҳавас билан боқарди..* С. Аҳмад, Юлдуз. *Гулчеҳра ёш жувонларга хос бўлакча ҳавас билан безатилган меҳмонхонага кирди-да, диван четига омонатгина ўтирди.* О. Ёқубов, Ларза. *Ҳавасга анор ейди, дейсиз шекилли..* А. Қаҳҳор, Анор.

2 Бирор иш-фаолият, касб-корга бўлган рағбат, интилиш, истак, майл. *Боланинг китоб ўқишга ҳаваси — билимга иштиёқининг ифодаси.* Р. Усмонов, Одобнома. *Кўнглида дўтти гулларини тикишдан ўзга ҳавас йўқдай, дарров ишга тушиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Шифокорлик касбига Насиба жуда эрта ҳавас қўйди.* Газетадан. *Ҳусайн Бойқаронинг ёшликдан шеърга ҳаваси кучли эди.* Ойбек, Навоий.

Ҳавас қилмоқ Ҳавас ҳис-туйғуси уйғонмоқ, ҳавас билан қарамоқ, муносабатда бўлмоқ (*ҳавас* — ҳар икки маъносида). *..дадаси ҳавас қилиб, шаҳардан маҳсус келтириб эктирган президент гуллар куртак ёзиб қолган эди..* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *У кўнгли кенг.. анча-мунча нарсани ичига бемалол сиғдириб, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб юришни ҳавас қилади.* П. Қодиров, Уч илдиэ. *Санобарнинг чап юзиди холи.. бўлиб, кўнгина қиз-жувонлар унга ошқора ҳавас қилишарди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Ҳаваси келмоқ* Ҳаваси қўзғалмоқ, уйғонмоқ; ҳавас билан муносабатда бўлмоқ; ҳавас қилмоқ. *Сенга ҳавасим келади. Умринг олдинда ҳали.* С. Сийёев, Ёрулик. *..кечқурунлари ўртоқлари висолга отланишса, ҳаваси келадиган, ўзи ҳам Гавҳар билан нурли оқшомларда сайр этишни орзу қиладиган бўлиб қолди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Китоб йиғишга ҳавасманд Бобур бу китобга жуда ҳаваси келди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАВАСАК(И) *шв.* Ҳавас қилинадиган, орзу қилинган, ҳавасга арзирли. *Дастурхонга шу ернинг бугдойидан тайёрланган нон келтирилди. Қорамағиз нон шаҳардан келган меҳмонлар учун ҳавасак эди.* Газетадан.

ҲАВАСКОР [*а. + ф. هوسكار* — ҳавас қилувчи, қизиқувчи; ишқибоз] I Бирор нарсага қизиқадиган, уни яхши кўрадиган (шахс); ҳавасманд, ҳавасли, ишқибоз. *Ҳаваскор овчи. Муסיқага ҳаваскор.* ■ *Набигулнинг айтишича, булар маҳалладаги ҳаваскор созандалар эди. А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. Бу ерда ўнлаб ҳаваскорлар сувга тиззагача тушиб олиб, балиқ овлашяпти.* Газетадан. *Ёзувчиликка ҳаваскор бўлган ёш талантларнинг асарларини илгаригидек хомхатала босиб чиқаришга барҳам берилган дейиш мумкин. Н. Сафаров, Оловли излар.*

2 Касб, ҳунар, санъат ва ш.к. бўйича машғулотлар олиб борадиган махсус тўғарак қатнашчиси (асосан, ёшлар ҳақида). *Тукувчилар артелининг ҳаваскор созандалари тўғараги бутун таркиби билан келган. А. Қаҳҳор, Тўй. Биринчи машғулотда ҳаваскор шоирларнинг шеърлари янгради.* Газетадан. *Бугун ҳаваскорларимиз телевизорда чиқади. Уларни кўрмабсан, дунёга келмабсан.. Ш. Саъдулла, Икки билагузук.*

ҲАВАСКОРЛИК I Ҳаваскорларга оид, ҳаваскорлар билан иш, машғулот олиб бориш. *Очиқ саҳнада бадий ҳаваскорлик жамоаларининг чиқишлари бўлди.* Газетадан. *Жўраҳон раҳбарлигида ҳаваскорлик тўғараклари, спорт ишлари жонланди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

2 Ҳаваскорга хос ҳолат, даража. *Ўрол Тансиқбоев ҳаваскорликдан.. кўзга кўринган рассом-пейзажчи бўлиб етишгунга қадар катта меҳнат ва ижодий изланиш йўлини босиб ўтди.* Газетадан.

3 Ҳаваскор эканлик. *Сенинг санъатга ҳаваскорлигингни биламан.*

ҲАВАСЛАНМОҚ Ҳаваси уйғонмоқ, ҳаваси келмоқ; ҳавас қилимоқ. -*Тўйбеканинг мақтаганича борми ўзи? -Бор, — деди қўтидор ва ҳавасланди: -Худо кишига ўғил берса, шундайини берсин-да!* А. Қодирий, *Ўтган кунлар. Мавюс-махзун хотираларга берилиб, ҳавасланганлар ҳам бўлди.* Ш. Бўтаев, *Кўрғонланган ой. ...шунча унга тиклиб ҳавасланганидан уялганигами, юзлари лов-лов*

ёнарди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. Сувга, унинг ойнадай тиниқлигига Фуломжон жуда ҳаваслини қараб турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАВАСЛИ Ҳаваси бор, ҳавас кўйган; ҳавасманд. *Мен бу суҳбатдан Пиракнинг ақли расо ва ҳар нарсани ўрганишга ҳавасли бўлганини пайқадим. С. Айний, Эсдалиқлар. Саидий ашула айтишга ҳавасли: ўзи ёлғиз қолган вақтларида айтади. А. Қаҳҳор, Са-роб.*

ҲАВАСМАНД [*а. + ф. هوسمند* — ҳаваси, кучли истаги бор; ҳаваскор] *айн. ҳавасли. Шу пайтда Бешариқдан Кўқонга, олти ойлик курсга ҳавасманд қизларни жобораётган эдик. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганда. У палов қилишга жуда ҳавасманд эди. У. Икромов, Унутилмас хотиралар. Ёшлар ичида санъат соҳасига ҳавасмандлар ҳам йўқ эмас. Ж. Абдуллахонов, Йўл.*

ҲАВЗ [*а. حوض* — сув тўпланган жой ёки сув идиши; бассейн ёки челақ] *эск. кт. айн. ҳовуз. Гаҳи айвонда ҳайқирса айиқдек, Гаҳи ҳавз ичра чайқалган қайиқдек. Ҳабибий.*

Ҳавзи Кавсар Ислом дини мифологиясида: жаннатдаги, сувлари тиниқ ва ширин деб таъриф қилинадиган Кавсар номли чашма. *Калима келтир, бетавфиқ! Бу беш кунлик дунёнинг лойқа сувини нима қиласан, жаннатдаги ҳавзи Кавсарни ўйла, аблаҳ!* Ойбек, *Танланган асарлар.*

ҲАВЗА [*а. حوض* — ҳовуз; бассейн; челақ; доира] I *геогр.* Дарё ёки кўлга қуйиладиган, уни ташкил этадиган ирмоқлар мажмуи ҳамда шу дарё ёки кўл атрофидаги мазкур ирмоқлардан сув оладиган ҳудуд (территория). *Амударё ҳавзаси. Ис-сиқкўл ҳавзаси. Чирчиқ ҳавзаси. ■ Наймандан тортиб то Мирзаоролгача дарё бўйидаги ерларни авваллари.. эккан деҳқонлар дарё бўйидаги қаторасига кетган катта-кичик бешта ҳавзага ўрнашган бўлиб, бу ҳавзаларнинг ҳар бири бир маҳалла, ҳаммаси Капсанчилар қишлоғи деб аталади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.*

2 Сув йўлини тўсиш, тўғон қуриш йўли билан ҳосил қилинган катта сунъий кўл; сув омбори. *Қайроққум сув ҳавзаси. ■ Бу сув ҳавзалари, каналлар сув омборлари ва дарёларни лойқа босишига сабаб бўлиб, халқ хўжалигига маълум зарар етказмоқда. «Фан ва турмуш».*

3 геол. Тошқўмир, руда каби ерости бойликлари кўп бўлган кенг бир ҳудуд. *Тошқўмир ҳавзаси. Руда ҳавзалари.*

4 Атрофи баланд, ўртаси товоқ шаклидаги паст, кенг майдон. *Бу пастқамлик хийлагина катта ҳавза бўлиб, унинг теварак-атрофида паст-баланд уйлар, эгри-бугри деворлар, булар орасида сўппайиб турган якка-дукка дарахтлар кўринар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

5 с.т. қ. бассейн. *Республикамизда стадионлар, сузиш ҳавзалари.. спорт майдончалари сони муттасил кўпайиб бормоқда. Газетадан. Талабалар маданият саройи, спорт комплекси, сузиш ҳавзаси хизматидан бемалол фойдаланадилар. Газетадан.*

ҲАВО I [a. هوا — атмосфера, ҳаво; иқлим; шамол; об-ҳаво] I Ер атмосферасини ҳосил қилувчи, инсон, ҳайвон, ўсимликлар ҳаёти учун зарур бўлган, асосан, азот ва кислороддан иборат газлар аралашмаси. *Тоза ҳаводан нафас олмоқ. Ҳавони ифлослантирмоқ. Тоғ ҳавоси. Арча дарахти ҳавони яхши тозалайди. ■ Ҳаммага маълумки, ҳавода зарарли микроблар кўп бўлади. Газетадан. Кўёш, ҳаво, сув барча жониворлар учун озۇқа бўлганидек, халқ ҳаёти ёзувчига илҳом беради. Газетадан.*

2 Ер устини қоплаган очиқ бўшлиқ; фазо. *Рўмолини ҳавода силкиди. Ҳаво жанги. ■ Нафасни бўғадиган, кўзларни кўр қиладиган чанг-тўзон булутни ҳавони тутди. Ойбек, Навоий. Ҳавода момиқ оқ пахта-лар арғамчи бўлиб юрарди. Газетадан. Боғ устида оромбахш шабада эсар, ҳавода кўкатлар исси анқирди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

3 Осмон, кўк. *Қушлар гур этиб, ҳавога кўтарилди. ■ Ёмғир эндигина тинган, кеча қоронғи эди. Ҳавода битта ҳам юлдуз кўринмайди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Йигитлар муштларини кўтарди. Кексалар ҳассаларини ҳавога қадади. Ойбек, Танланган асарлар.*

4 Атмосферанинг аҳволи; ҳолати; об-ҳаво. *Очиқ ҳаво. Ҳавонинг ҳарорати. Булутли ҳаво. Кўз ҳавоси. ■ Кутбиддин ҳавонинг тез-тез айниётганини кўриб, лагерни пастроққа кўчиртирди. С. Кароматов, Олтин кум. Ҳаво бунчалик паст келиб, шарманда қилишини қаердан билайлик. «Муштум». Деҳқон осмонга қараб, яхши ҳаводан қувонса, ерга*

қараб, мўл ҳосилидан суюнади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

5 *кўчма* Ҳолат, шароит. *Мен ўйлайманки, бу беш йил мобайнида сиёсий ҳаволар ўзгариб.. Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

Ҳавога кетмоқ Бехудага, фойдасиз кетмоқ. *Узининг шунчалик гапларининг ҳавога кетиб турганини.. яхши сезди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳавога совурмоқ (ёки соврилмоқ) Бекорга, фойдасиз кетказмоқ, сарфламоқ. Эллик минг сўмни ҳавога совуриб қўйиб, маҳмадоналик қилишини қара-я! «Муштум». ..бир неча минг сўм давлат пули ҳавога совриляпти. «Муштум».*

ҲАВО II [a. هوا — инжиқлик, ноз; ҳаёлий ҳавас, орзу] *кам қўлл. Кибр, гурур. Йўқ, сал ҳавоси баландроқ чиқиб қолди бу боланинг.. нима бўлса ҳам, омон бўлсин. Ў. Ҳошимов, Кўприк. Кўп бўлмайди яхши одамнинг ҳавоси. «Ойсулув». Мақтовдан Бозорбойнинг ҳавоси ошди. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲАВО III [a. هوا — фантазия, эркин шаклдаги мусиқа] *Куй, оҳанг. Машиқлар чолғуларини қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин ҳўжрабазм садоси оқа кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. «Ур!» деган команда берилгач, ноғорачилар «рез» ҳавосида ноғора чала бошладилар, ясовуллар ҳам ўша ҳавода чўплогини шартиллатиб, Ёдгорнинг қип-яланғоч этига ура бошладилар. С. Айний, Дохунда.*

ҲАВО IV: *ҳавосини олмоқ* *Машқини олмоқ, йўл-йўригини, усулини яхши эгалламоқ. Бир умр кўниқиб, ҳавосини олган бу иши энди ўзига ҳам ваҳимали кўриниб қолди.. «энди жавоб беринглар», деб туриб олди. А. Мухтор, Чинор. Кимнинг билагига кучи бўлса, ким ишининг ҳавосини олса, кимнинг камбағаллик жонига теккан бўлса.. бу ишдан бир нима чиқишига ишонса, ўша зарбдор бўлаверади. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ҲАВОДОР I [a. + ф. هودار — тарафдор, мухлис; маълум ҳавога эга, ҳавоси тоза] *кам қўлл. Тоза ҳаволи, баҳаво. Ҳаводор бино. ■ Маждиддин.. янги боғчасида.. дарахтлари ёш, лекин ҳаводор ерда зиёфат беради. Ойбек, Навоий.*

ҲАВОДОР II *Ўйинчи, ашулачи, созанда қабиларга тўй, зиёфат эгалари ва томошабинлардан тушадиган пул ва совғалар.*

Ҳайинчи, ҷўнтаклари, дурра таглари ҳаводорга тўлиб, даврадан чиққанда, одамлар уввос тортиб, чапаклар, қарсақлар билан, оҳ-войлар, қичқириқлар билан яна сўрадилар. М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кеча сахий бойваччадан ҳаводорни кўпроқ оламан деб букиравериб, овозни ишдан чиқарган экан-да.* «Муштум».

ҲАВОДОР III [a. هوا دار — инжиқлиги, ноzi бор] Кибрли, димоғдор. Ҳалиги иккиси ҳаводор одам эди, бу етимни кўзларига илмай, айтаётган сўзлари.. «Гуруғли».

ҲАВОЗА [ф. خوازه — зафар дарвозаси; айвон, равоқ; тахтасупа] I Қурилиш ёки таъмир ишлари учун девор ёнига ёғоч ёки металлдан қават-қават қилиб ишланган вақтинчалик қурилма. *Қаерга борманг, қаёққа кўз ташламанг, ҳамма ерда ҳавозаларга бурканган.. қурилиш объектларини кўрасиз.* Ҳ. Носиров, Марралар. *Усталар мури ичида эҳтиётдан тўрт қават қилиб қурилган тахта ҳавоза устида ишлашади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Кўчма ҳавозалар билдирақлар устига ўрнатилган, уни паст, баландроқ қилиш ҳам мумкин эди.* Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.

2 Устига чиқиб, атрофни қузатиб туриш мақсадида тепаликка сепоя ёки чорпоя шаклида, аксар ёғочдан ўрнатилган қурилма. «Шом камони» таърифи мерганлар аро Эрон билан Туронда бўлган овоза, Поллизларда узоқдан кўринар қаро, Чалинарди кўзларга баланд ҳавоза. М. Шайхзода, Тожкентнома.

3 шв. Токни ердан юқорига кўтариб кўйиш учун ишланган қурилма. Сўри ҳавозаси остидаги устунчаларнинг ҳар бири ёнида — ариқчалар бўйида бир беҳ ток ўтказилган бўлиб, токларнинг занги устунчалар орқали ҳавоза устига чиқарилган. С. Айний, Эсдаликлар.

ҲАВОЙИ [a. هواىى — ҳаво, атмосферага оид; инжиқ, нозли, тантиқ] I Ҳаво рангли, оч кўк, кўкимтир. *Стол устидаги кўк абажурли чироқдан Қундузхоннинг юзига ҳавойи бир нур тушиб турарди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Пастга боқмоқдаман: на бир қалъа бор, На қаққайган дарахт, на бахмал водий, На ҳавойи ранеда ёнган жийдазор, На серрайзан кекса тоғлар аждоди.* С. Акбарий.

2 Ҳавога кўтарилган; баланд. *Қўринг, анави ўрта аср биноси қанчалик нафис ва пурвиқор, миноралар қанчалик ҳавойи ва хуш-*

бичим-а! С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак.

3 *Кўчма* Енгил-елпи, жиддий бўлмаган; осон. *Ҳавойи ишлар билан шуғулланмоқ.* ■ -Чиндан ҳам бўзчининг мокисидек эшоннинг ичкари-ташқариси ўртасида бепул оёқдан ҳориб, қатнаб юришдан кўра, ҳавойигина, бозорда ашула айтиб, ўйнаб юриб пул топишга на етсин! — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола. *Мавлоно, мандан энди ҳавойи ғазаллар кутманг. Энди фақат халқим дилини куйлайман.* Ж. Шарипов, Хоразм.

4 *Кўчма* Енгил табиатли; енгилтак, беқарор. *Ҳавойи одам.* ■ -Енгилтак қиз, — деб ўйлади Комил, ичидан қайнаб-тошаётган ғазабини зўрға босиб. — Шу ҳавойи олифтани деб, мени ерга уряпсан-а! Ҳ. Аҳмар, Ким ҳақ? *Уйдагилар менинг ҳавойироқ бўлиб қолганимни билишади, бир амаллаб ўқиб кетади, деб ўйлашганми, яшанба кун қариндош-уруғлар маслаҳатга йиғилишганди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бир ҳавойи эрни деб, тарки дунё қилмоқчимисиз?* Газетадан.

5 *Кўчма* Асосга эга бўлмаган, асоссиз, юзаки. *Ҳавойи ваъдалар. Ҳавойи рақамлар.* ■ *Фикрингиз жуда ҳавойи ва тамои нотўғри.* И. Султонов, Бургутнинг парвози. *Журавой ака, наҳотки у [Пўлатжон] мени енгилтак, ҳавойи нарсаларга учадиган қиз, деб ўйласа.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ҲАВОЙИЛАНМОҚ I Ўзини юқори тутадиган бўлмоқ, мағрурликка берилмоқ. *Ортиқча ва ўринсиз мақтовлардан у сўнги вақтларда анча ҳавойиланиб кетди.* ■ *Чойхонадан тушадиган даромад ҳам чакимас. Афтидан, шуниси Абдурауф Тўрабоевни андаккина ҳавойилантирди.* «Муштум».

2 *айн. ҳавойилашмоқ.*

ҲАВОЙИЛАШМОҚ Енгил-елпи ишга, бекорчиликка ўрганиб қолмоқ. *Ҳавойилашиб қолган одам.*

ҲАВОЙИЛИК Ҳавойи ҳолат, ҳавойи эканлик. *Ҳавойиликка чек қўй. Рақамларнинг ҳавойилиги.*

ҲАВОЛ I Ичи зич эмас, орасида бўшлиқ бор; ғовак. *Дамбанинг таздан, тупроқ ҳавол жойдан дарё суви отилиб, каналга оқарди.* Газетадан. *..катта бир омборнинг деворини уриб, орқасида ҳавол ер борлигини билди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 *Куч* билан эмас; секингина, бўш. *Аҳмад паҳлавон унинг [хўжанинг] белбоғидан*

ҳавол ушлади. М. Муҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари.

ҲАВОЛА [а. حواله — пул ўтказиш, топшириш; чек, вексель] 1 Изм-ихтиёрига топшириш, зиммасида бўлиш. *Ҳар кимнинг сўзи, қилмиши қалбига, виждонига ҳавола.* А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. *Мана бу кресло ҳам сизга ҳавола. Менга бир оддийроқ стул берсангиз бўлади.* Ж. Абдуллахонов, Туфон.

2 Фикр, мулоҳаза ва ш.к. ҳақида маълумот учун бирор манбага қарашга ундаш, шу манбани кўрсатиш. *Қушимча маълумот учун саҳифа охирида тегишли адабиётларга ҳаволалар берилган.*

Ҳавола қилмоқ (ёки этмоқ) 1) ихтиёрига топширмоқ, зиммасига юкламоқ. *Бу одамга қандай вазифа беришни ўзларингга ҳавола қиламиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..Нарзи тоға ўзини тақдирнинг ҳукмига ҳавола қилганича, индамай эшакни қистарди.* «Шарқ юлдузи». *Келинлар, ихтиро бўлими хулосасини министрликка ҳавола қилайлик.* Ж. Абдуллахонов, Туфон; 2) маълумот учун зарур манба (адабиёт) ни кўрсатмоқ, унга диққатни қаратмоқ (қ. ҳавола 2); 3) кам қўлл. юқори кўтармоқ, ўқталмоқ, кўрсатмоқ. *..бутун кучини ишга солиб, уни бир ёқли қилиш учун қўлини ҳавола қилган эди, ногоҳ қўлини нимадир омбурдай қисиб, ҳавода муаллақ ушлаб қолди.* К. Яшин, Ҳамза. *..қўрқитарга боши узра қамчи ҳавола этдим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом. *Девор тепасида.. қўлида ялтироқ нарсани ҳавола қилиб турарди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАВОЛАМОҚ 1 Юқорига, ҳавога кўтарилмоқ; юқориламоқ, баландламоқ. *Асад қўйди моделин, Учди модель ҳаволаб, Оппоқ қанотларини Қоқди қўшини чоғлаб.* Т. Тула. *Майорнинг самолёти ботқоққа яқинлашганда, юқорилаб ҳаволади.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Бепоен даштлар узра тўрғайлар ҳаволади.* Т. Мурод, Қўшиқ.

2 кам қўлл. қ. **ҳаволанмоқ** 3. *Насриддин хўп хурсанд, ҳаволаб, Гап-гаштақдан қайтганида кеч, Тўлиб кетди Ойчучук хола: Болам, дарров уст-бошингни еч!* М. Али, Бокий дунё.

ҲАВОЛАНМОҚ 1 айн. **ҳаволамоқ** 1. *Қиздирилган чирмандадек таранг ой аста-секин ҳаволанаверди.* Газетадан.

2 Умуман, ҳавода ҳаракатланмоқ. *Шапалоқдек мошранг ток барглари енгил шамолда тебранади, қариб сарғимтил бўлган барглар чирт узилиб, ҳаволаниб, ерга тушадди.* Газетадан. *..номаълум нуқтага қадалган нигоҳи беихтиёр, худди парашютдай ҳаволаниб, ерга тушаётган катта бир баргга қадалди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

3 Мағрурланмоқ, гурури ошмоқ. *Енгил галабадан ҳаволанган Эрон қўшини массажларнинг чекинаётганини эшитиб, зудлик билан уларни таъқиб эта бошлади.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Маданиятли киши ўзидаги яхши фазилатлардан, гўзалликдан ҳаволанмайди.* М. Алавия, Гўзаллик нимада? - *Қари одамни муштумдай бола олдиди ҳақорат қилганингиз, болангизни ҳақ одам олдиди ноҳақлик билан ҳимоя этганингиз яхшими? Болангиз бундан ҳаволанмайди?* - деди Расул ака хотинига. М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ҲАВОЛАТМОҚ Баланд кўтармоқ, юқорилатмоқ, баландлатмоқ. *Извоиши узун қамчисини бошида баланд ҳаволатиб қарсиллатди-да, отларга қараб қичқирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Муродхон қўлига олмани олиб, ҳаволатиб, Чўллоноини мўлжаллаб олди.* «Муродхон». *Ориқ киши зўр бериб нима нидир тушунтирмоқчи бўлар, қўлларини ҳаволатиб-ҳаволатиб олар эди.* И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАВОЛИ I Ҳавоси бор, ҳавога эга бўлган; баҳаво. *Сиқик ҳаволи баллон. Бузук ҳаволи хона.* ■ *Ёпчон асрий сирларни Бағрига олган қишлоқ. Ёпчон хушбўй ҳаволи, Фарахбахидир, кенг қучоқ.* Ғайратий. *Қишнинг биринчи ярни қуруқ келди. Бу очик ҳаволи кунлар деҳқонларга ёқмади.* П. Турсун, Уқитувчи. *Қиш буронлари ўтган, баҳорнинг юмшоқ ҳаволи кунлари бошланган.* С. Айний, Қуллар. *Мактаб олдиди ҳаволи чорбоғлар ташкил этилган.* Газетадан.

ҲАВОЛИ II Ўзини бошқалардан юқори тутадиган; кибрли, худбин, димоғдор. *Бошқалардан ўзини азиз тутган ҳаволи киши ўз мақсади йўлида ҳар қандай тубанликдан, ярамасликдан қайтмайди.* М. Алавия, Одамлик — одмиликда.

ҲАВОЛЛАНМОҚ Ҳавол бўлмоқ, говақ ёки бўш бўлиб қолмоқ. *Гоҳ ўнғирлардаги таги ҳаволланиб қолган, патирдай юнқа музга айланган қор нарчаси тагидаги лойни*

ғижимлаб.. бұз тупроқни ковлаб юрган Парни иссиқлаб кетди. Й. Шамшаров, Бахт излаб.

ХАВОН [a. *هاون* – келисоп, ўғир дастаси] Синч девор устунларини тик тутиб туриш учун устунларнинг тепа қисмидан қияроқ тираб, михлаб қўйиладиган ёғоч, тирағич.

ХАВОНЧА қ. *ҳовонча*. Бағзилари.. чинор, қайрағочлар остидаги шийпончаларда олдиларига ҳавончадай ё ўғирдай вино бочкаларини қўйиб, тош кўрада кааб пишириб, улфатчилик қилмоқдалар. Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ХАВОРИЙ [a. *حواری* – издош, шогирд; Исо пайғамбар издоши] дин. Исо пайғамбарнинг 12 шогирдидан бири. Ривоятда айтилишича, Исо пайғамбарнинг 12 ҳаворийсидан бири Иуда 30 та кумуш танга эвазига хиёнат қилган экан. «Фан ва турмуш».

ХАВСАЛА [a. *حوصله* – сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] қ. *ҳафсала*. Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чиройли қилиб тортилган ипларга чирмашиб, катта-катта япроқлар отди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ХАД(Д) I [a. *حد* – даража; чек, чегара; охир, поён, ниҳоя] 1 эск. кт. айн. чегара I.

2 кўчма Белги, ҳаракат ва ш.к. нинг ўлчам, даража, миқдор жиҳатидан муайян ҳолати; чек, меъёр, ниҳоя. Ҳадд-ҳисобсиз. Ҳаддига етмоқ. Ҳаддан зиёд(а). Ҳаддан ортиқ (ташқари). ■ Ёдгор ҳам хурсанд, хурсандлигининг ҳадду поёни йўқ эди. С. Айний, Дохунда. Ойша бегим ҳаддан ортиқ уятчан.. П. Қодиров, Юлдузли тунар. Саллимбойваччанинг кайфи – мастлиги ҳаддига етган. Ойбек, Танланган асарлар. –Иш сиз деган ҳаддан ўтибди! – деди кескин эътироз билан Ҳусайн Бойқаро. Ойбек, Навоий.

3 Бирор ишни қилиш имкон-ихтиёри, ҳақ-ҳуқуқи. Остонадан ҳатлаб чиқишга ҳадди йўқ. Ойбек, Танланган асарлар. Хафа бўлманг, биз ҳақ олмасдан ишлаймиз. Ахир биз қулмиз-ку, ҳақ талаб қилишга ҳаддимиз борми! Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳад қилмоқ кам қўл. Журъат қилмоқ, ботинмоқ, Аввалига бу мўтабар зот ҳаёти асосида очерк ёзмоқчи бўлдим. Бироқ ҳадеганда бу ишга ҳад қилавермадим. Р. Раҳмон, Халқ профессори. Йигит бўла туриб,

бу гапни мен дангал айтолмаганман-у, қиз бола ҳад қилармиди. Газетадан. Ҳаддан (ёки ҳаддидан) ошмоқ Бирор иш, ҳатти-ҳаракатда тартиб-қоида, меъёр доирасидан чиқмоқ. Тилингизни тийинг, ҳаддан ошманг! ■ Тартиб-интизомга қарамай, ҳаддидан ошиб кетадиганлар бор. С. Нуров, Нарвон. Ясовулбоши ҳаддидан ошиб кетди, тўйларни бузади, созчиларни уради.. Ж. Шарипов, Хоразм. Ҳадди сиғмоқ Бирор иш, ҳатти-ҳаракатни қилиш имкон-ҳуқуқига эга бўлмоқ; журъат қилмоқ, ботинмоқ. Бошлиқ бўлганингиздан кейин гапириш эмас, танбех беришга ҳам ҳаддингиз сиғади. С. Нуров, Нарвон. Мозорга тил теккизишга қандай ҳаддинг сиғди, муртад! К. Яшин, Ҳамза. Уни гап билан енгиб бўлмаганидан ташқари, у қилиб юрган ишдан қулиб, масхаралашга ҳам ҳеч кимнинг ҳадди сиғмасди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ҳаддини олмоқ айн. ҳадисини олмоқ қ. ҳадис II. Альенист деганча бор экан. Юришининг хўп ҳаддини олган экан. М. Мансуров, Ёмби. Ишни йўлга қўйиб олайлик. Тикувчиларимиз унинг ҳаддини олгач, янгиликни такомиллаштириб, чиқимни камайтириш қийин эмас.. Ҳ. Қодиров, Янгилик ошиғи.

ХАД II [a. *حد* – чек, чегара, марра] мат. Тенгламини ташкил этувчи сонлардан ҳар қайсиси ёки сон ўрнида ишлатилган белгилардан биттаси. Номаълум ҳадни топиш. Четки ҳадларни кўпайтириш. Урта ҳадга тақсимлаш.

ҲАДАФ [a. *هدف* – нишон; мўлжал; фиғниш, сўнги нуқта] 1 эск. кт. Бирор нарса отиш ёки зарб бериш учун мўлжалга олинган нарса; нишон. Шунга ўхшаш, мулла Абдураҳмон ҳам, муҳокамасига озгина ғараз аралаштириб, Сафар бўзчининг аччиқ ҳақоратига ҳадаф бўлди. А. Қодирӣ, Мехробдан чаён.

2 кўчма Эришиш, қўлга киритиш кўзда тутилган, ҳаракат йўналтирилган нарса; мақсад. Сиз ҳурматлиларга маълумдир, бизнинг шул Отабекдан ўзга фарзандимиз бўлмаг, дунёда ўзимиздан кейин қолдирадирган туёғимиз ва кўз тиккан орзу-ҳавасимиз, умид ҳадафимиз фақат шул Отабекдир. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҲАДАҲА шв. Тезлик билан, тездан, дарров. Милициялар ҳадаҳа отланиб, йигирма одам бўлиб, ёв-яроғини осиб, отига қамчи

босиб, йўл тортди. «Очилдов». Дустим, сен ҳадаҳа қайтмоқ бўлибсан. Борсанг яхши бўларди. «Муродхон». Шаҳарда на балчиқ босиб юрибсан, дея ўғлини ҳадаҳа қисти-бастига олмоқчи эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. Ҳадаҳа тушакка ўтираркан, сингилларига шивирлади. Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

ҲАДДИЛИ фольк. Ҳар бир нарсга ҳадди сиғадиган, тап тортмай аралашаверадиган; ўктам. Авазхон кампирга қараса, ҳаддили, зўр кампирга ўхшайди, сирини яширди. «Балогардон». [Барчин:] -Ҳаддили, зўр қалмоқ экан, бизни кўриб айланишиб юрмасин, — деб ўрнидан туриб, уйига кириб бораётир. «Алпомиш».

ҲАДЕБ Тез-тез ва давомли равишда, такрор ҳолда; нуқул. Ҳадеб кулаверма. Ҳадеб бир гапни такрорламоқ. ■ Лола Муроджонга тик қарагани юраги дов бермас, ҳаяжонини босиш учун ҳадеб кафти билан сумкачасининг боғичини силар эди. М. Хайруллаев, Тилла маржон. Қўйинг, тақсир, сатранж ҳам жонга тегди, ҳадеб қолаверасиз. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ҳадеб қоринни ўйлаш керак эмас. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАДЕГАНДА Талаб этилган, кутилган вақт давомида; тезгина, дарров. Гап ҳадеганда қовушавермади. Ҳадеганда уйга қайтавермади. ■ Ичкаридан ҳадеганда жавоб бўлавермади. Н. Аминов, Суварак. Кенжа ҳадеганда қозон атрофида айланиб юрган бой болаларига қўшилолмай, бир чеккада турарди. Н. Фозилов, Дийдор. Куёви қаттиқ чарчаган экан, бирпасда пиш-пиш ухлаб қолди. Аммо Толибжонни ҳадеганда уйқу ололмади. С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАДЕМАЙ Кўп вақт ўтмай, оз фурсатда, тез орада; тезда, бирпасда. Ҳадемай тонг отади. Ҳадемай меҳмонлар келишади. Ҳадемай ўқиш бошланади. ■ Машинага йўл писанд эмас. Ҳадемай Мирзачўлга етиб борди. Ҳ. Назир, Чўл ҳавоси. Ҳадемай карнайгуллар жуда ҳавсала билан чиройли қилиб тортилган ипларга чирмашиб, катта-катта япроқлар отди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАДИК Бирор кимса ёки нарсадан салбий таъсир, зиён-заҳмат етишидан, шунга сабаб бўладиган ҳолатдан қўрқув, чўчиш; шу ҳақдаги ўй, хаёл. Иштонсизнинг ҳадиги

чўндан. Мақол. ■ Милициянинг машинаси-ни биров кўрмадимикин, деган ҳадикда девордан кўчага қарадим. Т. Мурод, От кишнаган оқшом. Бир кун И. Аҳмаджон минг ҳадик билан қизни кинога таклиф қилди. Ф. Насриддинов, Кўнгил. Сифатсиз маҳсулотдан сотувчи ҳам ҳадикда. «Муштум». Йигитнинг унсиз боқиши унда ҳадик уйғор, шу билан бирга ҳузур бахш этар эди. Ж. Абдуллахонов, Орият.

ҲАДИК ОЛМОҚ Кўнглида ҳадик уйғонмоқ; ҳадиксирамоқ, чўчимоқ. Малика шоҳдан ҳадик олиб, хавфсираб юрар эди. «Баҳром ва Гуландом». Абдусаммад қори. «демак, Бўтабой Ўрмонжондан ҳадик олганидан шундоқ қилган экан», деган қарорга келди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАДИКЛАНМОҚ Ҳадиксирамоқ, хавфсирамоқ; қўрқмоқ. ..ўртоқларининг чақириб қолишидан ҳадикланган Собир қўйларини Оқтош юқорисига жидирган эди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАДИКЛИ Ҳадик, хавфсираш, қўрқув туйғуларини ифодаловчи. Очликдан мадорсизланган онанинг ва кепак қатирмадан кўз олмаётган ярим яланғоч болаларнинг ҳадикли қараши Майнанинг кўнглини бузиб юборди. Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲАДИКСИЗ Ҳадиксирамасдан, қўрқмай. Сиз ҳадиксиз юраверинг. Ҳадиксиз киши. ■ Равшанхон ҳеч ҳадиксиз у элга ҳам кириб боради. «Равшан». Бизнинг сатрлар Ёв йўлин тўсар, Қатнасин ҳадиксиз Пулат карвонлар. Ф. Фулом.

ҲАДИКСИРАМОҚ Ҳадик олмоқ; хавфсирамоқ, чўчимоқ, қўрқмоқ. Абдибилал, акасининг гапини эшитиб қолишларидан ҳадиксираб, ён-верига қаради. С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина. Фармонқул ака, нега кўёнга ўхшаб ўз соянгиздан ҳадиксирайдиган бўлиб қолдингиз? С. Маҳкамов, Шоғирд. Бирор одам узоқ қараб қолса борми, ҳадиксираб, кечаларни уйқусиз ўтказарди. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАДИКЧИ Ҳадиксираш одати кучли, ҳар нарсадан ҳадиксирайверадиган. Соясидан қўрқар ҳадикчи, Ип кўринар унга илондек.. А. Мухтор.

ҲАДИС I [а. حديث — сўз; суҳбат; ҳикоя, ривоят] I дин. Исломи динида Куръондан кейинги муқаддас манба, Муҳаммад пайғамбарнинг фаолияти ва кўрсатмалари ҳа-

қида ривоятлар мажмуи (Расулulloҳ саллаллоҳу алайҳи вассалламнинг турли шароитларда шарият аҳкомларига оид айтган сўзлари ҳам ҳадисдир). *Бир қанча мўътабар китоб, оят ва ҳадисларни қараб чиқдим.* Ғайратий, Довдираш. У [*Тешабой*] ҳам, *ўз пайғамбарларининг ҳадисини бузган ёки фирибгарлик, қилвирликлар билан ўз пайғамбарларини алдаган рижкорлар сингари динидан ҳам чиқмас, шарият олдидан муртад ҳам бўлмас эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аҳмадхўжа ўз хатида, Мадрасаи олияда тафсир, ҳадис, илми кимё каби турли илмлар ўқитилишини ёзган эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

Ҳадис оши ёки оши ҳадис Муҳаммад пайғамбарнинг айтиб қолдирган сўзлари, у ҳақидаги ривоятларни ўқиш, эшитиш мақсадида ўтказиладиган зиёфат, йиғин. *Асти нимасини айтасиз. Оши ҳадисда етмишга кирган ҳазратимниям кўзлари шохсоққадек ўйнаб кетди.* Ҳамза, Паранжи сирлари. **Ҳадиси шариф айн.** ҳадис 1. У [Султонмурод] диний китоблар — ҳадиси шариф, ҳатто қуръон оятларидаги.. таъбирлар ҳақида савол бериб, устозларнинг ғашига тегарди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Ҳадиси шарифда буюрилишича, одам аввало ўзига, кейин аҳли аёлига [оила авзоларига] ёрдам берса, рисоладагидек бўлади.* Газетадан.

2 эск. кт. Бирор кимсанинг айтган сўзлари ёки гаплари; ривоят, ҳикоя. *Майгун лабинг ҳадиси маст этди ғойибона, Кайфи-ят ўлди зоҳир жоми шароб кўрмай.* Фазлий. *Сенга балки аён, балки ноён, Бир ҳаёт ҳадисин айлайин баён.* А. Орипов, Йиллар армони.

ҲАДИС II [а. حديث] 1 Кураш, беллашув кабиларда қўлланадиган ўзига хос усул. Полвонларнинг кураш ҳадисларининг ўз номи бор. Ш. Холмирзаев, Тоғларга қор тушди. *У бир ҳадис ишлатар, ёвга тупроқ тишлатар.* Миртемир.

Ҳадис олмоқ Бирор усулни қўллаш мўлжалини қилмоқ. *Бу эндиги саволнинг дебючаси эканини синашга бўлиб қолган Шохгадо дарров пайқади. Ҳадис олган полвондек ҳозирлик кўриб турди.* Шухрат, Жаннат қидирганлар. **Ҳадис қилмоқ эск.** Усул ишлатмоқ, бирор усулни (усулларни) машқ қилмоқ. *Улар [наҳлавонлар] бир-бирларини*

синаш учун ҳадис қилиб, узоқ айланиб юрдилар. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Спортнинг бу турини ўзлаштириб олганига қаноат ҳосил қилган, классик курашини ҳадис қила кетди.* «Муштум».

2 с.т. Бирор ишни уддалашга бўлган эп; малака, маҳорат. — *Қозоғистонлик полвоннинг ҳадиси анча зўр экан, — деди Тўламуҳаммад мўйлов.* С. Анорбоев, Оқсой. *Йўқ эди бойқушининг ҳадис — хунари.* «Алпомиш».

Ҳадисини олмоқ Бирор иш, касб-ҳунарни, унинг йўл-йўриғи, усулини яхши эгалламоқ, машқини олмоқ. *Ўз касбининг ҳадисини олган ҳайдовчи қий-чувга нарво қилмай, танга-чақа санайди.* Қ. Кенжа, Нотаниш гул. *У йўлига ғов бўлганларни турли йўллар билан тинчитишининг ҳадисини олган.* Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. *Мажлисларни олиб бориш унгагина топширилар, у регламент ва бошқа тартиб-қоидаларга риоя қилишининг ҳадисини олган..* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

ҲАДИСШУНОСЛИК Ҳадисларни ўрганиш; ҳадис илми. [*Насаф*] *Ўзининг бой тарихи мобайнида ҳадисшунослик мактабларидан бири даражасига кўтарилди.* «Шарқ юлдузи».

ҲАДСИЗ эск. кт. 1 Чексиз, поёнсиз. *Бир вақтлар сувсизликдан торс-торс ёрилиб кетган даштларда эндиликда ҳадисиз ғаллазорлар шовуллаб ётибди.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз. *Эй, сен муаззам ва ҳадсиз саҳрода адашган саргардон сайёҳ!* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Белгининг энг юқори даражасини билдиради; беҳад, ниҳоятда, ғоят. *У, дунёда энг қимматли, энг қодир буюмини топиб олган каби, ҳадсиз севинди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Козим унинг кўзларига ҳадис бир ғусса соя солганини сездим.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Чуқур қайғу, ҳадсиз кин билан Йўлчи бир неча маҳаллани айланиб чиқди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАДЯ [а. حديّة — совға, туҳфа] Тақдим этилган нарса; совға, тортиқ, туҳфа. *Подшоҳнинг зиёфатига ҳамма савдогарлар ҳадялар олиб боради.* «Эртактлар». *Сочилади сочқи, ҳадя, тўёна, Шўх болалар қий-чув илиб олмоқда.* Миртемир.

Ҳадя қилмоқ (ёки этмоқ) Ҳадя (совға) бермоқ, тортиқ қилмоқ. *Мунис ҳам уни яхши кўрарди. Баъзи нарсаларни унга ҳадя қилган*

эди. Ү. Умарбеков, Ёз ёмғири. *..хайҳотдай қўшни хонада хонга оқпошишо ҳадя этган улкан соатнинг тақиллашидан булак товуш эшитилмасди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Зокир Фаридага пушти гулли нанбархат ҳадя қилган, шу рангени яхши кўраман,* деб бир неча марта айтган эди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

ҲАЁ [а. *حياة* — уят, шарм; ор, номус; камтарлик, адаб] Ножўя, номаъкул хатти-ҳаракатдан тийилиш ҳисси; уят, шарм. *Вафосизда ҳаё йўқ, Ҳаёсизда вафо йўқ.* Мақол. ■ *Ҳаё — инсоннинг энг олийжаноб фазилати, унинг кўрки, безаги.* С. Кароматов, Вобкентлик ошиқ. *Одамда ор-номус, ҳаё бўлиши керак, Жўраҳон! Ахир эрингиз бор-а!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳаё қилмоқ кам қўлл. Уялмоқ, Шоир қалби билан баъзан кўзимни Қизларга буришдан қиламан ҳаё. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҲАЁЛИ Ножўя хатти-ҳаракатдан ўзини тортадиган, ҳаёси бор. *Аҳмад бу соф, ҳаёли, содда қизга жуда ширин сўз айтгиси келди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ҲАЁН эск. Фойда, наф. *Бир мири ҳаён, уч мири зиён.* Матал. ■ У [Тешабой] савдогар отаси Болта кўпасининг «*ҳаён кўтарса, зиёндан қочма*», деган васиятини кўз ўнгиди тутди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. У. *елкасини қисиб: -Шунақа бир ҳаракат бор эди, ҳадисини олмаган одамга қийин экан, ҳеч ҳаён чиқмади, — деб қўя қолибди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Пахтадан келган ҳаён чорвага ямоқ бўлиб кетарди.* Й. Шамшаров, Тошқин.

ҲАЁСИЗ Ҳаёси йўқ, уятсиз. *Ҳаёсизга ҳар кун ҳайит.* Мақол. ■ [Соҳиб Доро:] *Ҳаёсиз билмагай ҳеч бир вафони, Вафога алмашур шоҳлар жафони.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Бозоров «севгисининг ҳам миси чиқди. Энди у ҳаёсиз бошини қуйи солиб, қўл учиди қарсақ чалиб, лой бўлиб ўтирибди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Вой шўрим.. Вой бети йўқ қиз! Вой ҳаёсиз қиз!* С. Зунуннова, Гулхан.

ҲАЁСИЗЛАШМОҚ кам қўлл. Ҳаёсиз бўлмоқ, ҳаёни унутмоқ. *Тарбутисларнинг қутуриб кетгани рост.. Лекин Бахўр йўқлиги учун тарбутислар ҳаёсизлашдилар дейиш, албатта, нотўғри.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

ҲАЁСИЗЛИК Ҳаёсиз бўлиш, ҳаёсизга хос хатти-ҳаракат, хусусият, қилиқ. *Василий бир кун ҳовлида бир неча болаларга икки қўлни тахтага қўйиб, икки оёқни осмонга қилиб, «стойка» қилишни ўргатаётган эди, қори кўриб қолиб, чидаёлмай бақриди: -Ҳай-ҳай, бу қандай ҳаёсизлик тагин!* П. Турсун, Ҳўкитувчи.

ҲАЁТ I [а. *حيات* — яшаш, мавжуд бўлиш, тириклик] I Материянинг ўз ривожланишининг муайян бир давридаги ҳаракатланиш шакли. *Ерда ҳаётнинг пайдо бўлиши. Ҳасимликлар ҳаёти.* ■ *Яқин атрофимизни ўраниб, фақат сайёрангизда ҳаёт борлигини аниқлаганимизга анча бўлди.* О. Мўминов, Ҳиёбондаги уч учрашув.

2 Инсон, ҳайвон, ўсимликларнинг туғилгандан (юзгага келгандан) ўлгунга (йўқ бўлгунга) қадар бўлган физиологик ҳолати, тирик, мавжуд, яшаётган ҳолати. *Кўз жуда мураккаб оптик система бўлиб, киши ҳаётида кўзнинг яхши кўриши муҳимдир.* Газетадан. *Бир авлоднинг ҳаётича давр ичиди нур деган сўз эрмакдай бошланиб, асрларнинг ҳокими бўлиб қолди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Унинг ҳаёт асари қолмаган юзи яна хиралашиди.* К. Яшин, Ҳамза.

Ҳаёт бағишламоқ (ёки бахш этмоқ) 1) дунёга келтирмоқ, туғмоқ; 2) ўлимдан сақламоқ, яшашга имкон бермоқ, имкон яратмоқ. *..мени дор остидан қутқариб, менга яна ҳаёт бағишладингиз.* А. Қодирий, Ҳўтган кунлар. *Шу билан бирга, ўзига ҳаёт бахш этган ҳақимнинг хизматица ҳаминиш камарбаста бўлиб турди.* К. Яшин, Ҳамза; 3) ҳаёт, яшаш шароити, имконияти билан таъминламоқ. *Она табиат инсонга турли-туман неъматларни инъом этиб, унга ҳаёт бағишлаб туради.* Газетадан. *Мана, субҳидам пайти, куёшининг заррин нурлари ҳамма ёққа ҳаёт бағишляпти.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Сув оқади, қон каби бориб, Ҳўзаларга бахш этар ҳаёт.* Файратий.

3 Яшаш мuddати; умр. *Туй — киши ҳаёттидаги энг яхши орзу-умидларнинг ушалиши.* Газетадан. *Ганни чўзма, чунки ҳаёт қисқадир.* М. Жўра, Изтироб. *Олима ҳаётининг охирига қадар халқ учун покиза виждон билан хизмат қилди.* «Саодат».

Ҳаёт кечирмоқ Умр кўрмоқ, яшамоқ. *У билан бирга уттиз йил ҳаёт кечирдик.* ■ *Қорақалпоқ халқи янги шаҳарларда, қулай,*

ёруғ, баҳаво уй-жойларда ҳаёт кечирмоқда. «Ўзбекистон кўриқлари».

4 кўчма Ҳаёт бағишловчи, ҳаётни таъминловчи нарса. *Электр симлардан ҳаёт оқади.* «Гулдаста». *Ҳаракат — иссиқлик, иссиқлик — ҳаёт демак.* Мирмуҳсин, Меймор. *Нон ҳидида ҳаёт бор, Ҳар мағзида мот бор.* Газетадан.

5 Киши ва жамиятнинг яшаш тарзи, ҳолати; турмуш, тирикчилик. *Ижтимоий ҳаёт. Оилавий ҳаёт. Ёзувчининг ҳаёти ва фаолияти. Республика ҳаёти. Маҳалла ҳаёти.* ■ *Билим юрти талабаларининг ҳаёти ҳар томонлама сермазмун ўтмоқда.* Газетадан. *Ушининг баланд-паст лой томлари шаҳардаги қашшоқ ҳаётнинг гувоҳидек мун-ғайиб турипти.* С. Кароматов, Олтин кум. *Шу ҳаёт, шу турмушдан гадолик аъло.* Ғай-ратий.

6 Бизни ўраб олган реал борлиқ, воқелик. *Ҳаёт жуда қизиқ-а?! Бировлар — асал, бировлар заҳар бераркан.* С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина. *Ҳаётда шундай одамлар борки, улар бутун умрларини фақат бир ишга, бирон касбга бағишлаган бўладилар.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари.

7 сфт. Яшаб турган; тирик. *Ким билади, балки ҳаётдир ва, эҳтимол, ҳаётга ётдир.* Ҳ. Олимжон. *Шу дарча чолингиз ҳаёт вақтида ҳам қийишқ эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

8 кўчма Жонланиш, уйғониш. *Редакцияда ҳаво юришиб, ҳаёт аломатлари пайдо бўлгандек туюлди Аҳмадга.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

9 Ҳаёт (хотин-қизлар исми).

ҲАЁТ II [а. *حياة* — девор; ҳовлига туташ боғча], *ҳайотча шв.* Ҳўжалик ёнидаги кичик экин майдони, томорқа, боғча, чорвоқ. [Ҳолисон:] *Мана шу ҳаётчанинг орқасида тор кўча бор, бундан қаёққа боришни ўзим билмайман.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАЁТБАХШ [а. + ф. *حياتبخش* — ҳаёт бағишловчи, тирилтирувчи] I *миф.* Ўликни тирилтирадиган, қайта жон киргизадиган.

2 Организм учун ҳаёт бахш этувчи. *Шеърки, ўз соҳибининг қонидан пайдо бўлар экан, ўшал қон каби ҳаётбахш бўлмоғи лозим эмасми?* С. Сиев, Ёруғлик. *Қуёш ўз ҳаётбахш нурларини тағин мўл-кўл соча бошлади.* А. Ҳайитметов, Пулат бармоқлар. *Тортиқ этмиш табиат Ҳуш иқлим, тоза*

ҳаво. Сувлари зилол, шарбат, Ҳаётбахш, дардга даво. Ё. Мирзо.

3 кўчма Кишини жисман, руҳан тетиклантирувчи, жонлантирувчи. *Баҳорнинг ҳаётбахш руҳи совуқдан ёшланган кўзларда, кўтарган юзларда барқ урди, диллар исиб кетди.* А. Мухтор, Чинор. *Зубайданинг овози ёқимли, ҳаётбахш эди.* К. Яшин, Ҳамза. *Шерали шу ҳаётбахш лаблардан кўзларини узолмай қолди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҲАЁТГИЙ [а. *حياتی* — ҳаётга, тирикликка оид] I Ҳаётга, яшашга, тирикчиликка оид. *Ҳаётгий жараёнлар. Ҳужайраларнинг ҳаётгий вазифаси.*

2 Ҳаёт учун зарурий, ҳаёт талабидан келиб чиқувчи, ҳаёт талаби билан боғлиқ. *Унинг орзуси бир қарашда романтик қасоскорнинг орзуси бўлиб кўринса-да, тағидидаги ҳақиқат чуқур, ўта ҳаётгий.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Ҳўжалигимизда ҳали ечилиши гоят зарур бўлган ҳаётгий вазифалар кўлаб кўзга ташланади.* «Ўзбекистон кўриқлари». *..унинг билан суҳбатда зарур ва ҳаётгий масалалар гаплашиб олинган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

3 Ҳаёт билан боғлиқ, ҳаёт учун типик (бўлган), ҳаётдагига мос, тўғри келадиган. *-Асосий масала асарда айтилмоқчи бўлган фикрнинг ўқувчи қалбига яқин ва ҳаётгий бўлишида, — деди Саид Аҳмад.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. *Ҳаётгий воқеаларни умумлаштириб, сермазмун бадий асарлар яратган ва яратаётган журналистлар кўп.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Рассом шоир ва маърифатпарварнинг сиймосини ҳаётгий қилиб ишлаш олган.* Газетадан.

ҲАЁТГИЙЛИК I Ҳаётга оид, ҳаёт билан боғлиқ бўлиш; шундай белги-хусусиятга эгалик. *XV аср Ҳирот санъатида хос бўлган ҳаётгийлик халқчиликка ҳам олиб келади.* «Фан ва турмуш». *Бу билан улар бадий ижоддаги энг муҳим фазилатга — ҳаётгийликка эришаётдилар.* «Шарқ юлдузи».

2 Яшаш, ривожланиш қобилияти (қудрати)га эгалик; яшовчанлик. *Буюк аллома гоьларининг ҳаётгийлиги.*

ҲАЁТ-МАМОТ I Ҳаёт ва ўлим. *Ҳаммаси ҳам бир-бирисиз босолмайди илгари, Боғлиқ экан бир-бирига ҳаёт-мамот сингари.* А. Мухтор.

2 Ҳаёт ёки ўлим, яшаш ёки ўлиш; тақдир. *Беркитишининг нима ҳождати бор: ҳо-*

зир, шу дақиқаларда, бутун ҳаёт-мамотинг шу опамизнинг қўллариди. Д. Нурий, Осмон устунӣ. *Шайбонийхон чоршанба куни ҳаёт-мамоти ҳал бўлишини сезиб, бор истеъдодини, бутун тажрибасини ишга сола бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Бу ҳаёт-мамот кураши, бек афанди! Ҳ. Фулом, Машғал.*

ҲАЁТЧАН I Яшашга қобилиятли; яшовчан. *Ҳаётчан тузум. Ҳаётчан ғоя.*

2 Ҳаёт билан боғланган, ҳаётдан олинган; халқчил. *Улар [масхарабозлар] ўзларининг ҳаётчан санъатлари билан меҳнаткашларга ёқимли ҳаяжон, дилни яйратадиган беғубор кулги, истиқболга ишонч бахш этиб келган.* М. Қодиров, Халқ томошаларида урф-одатлар.

ҲАЖ [а. *حج* — муқаддас жойларни зиёрат қилиш; Маккани, Каъбатуллони тавоф қилиш] Макка шаҳрига бориб, зулҳижжа ойида белгиланган тартиб-қоида ва одатларга амал қилган ҳолда, Каъбани тавоф ва зиёрат этиш. *Авлиёлардан биттаси уч мартаба ҳажга бориб келган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи. *—Худо насиб қилса, ҳажга кетиб, гуноҳларимни ўша ёқда ювиб келаман! — деб ният қилди отам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Ҳар йили минглаб ўзбекистонлик мусулмонлар ҳаж амалини адо этиб қайтишмоқда.* Газетадан.

ҲАЖВ [а. *هجو* — бировдан кулиш; масхара, мазах қилиш; сатира] Айрим шахс ёки ижтимоий ҳаётдаги нуқсонларни кулги остига олиб, масхаралаб айтилган (ёзилган) гап, жумла, байт, асар. *Аваз айрим мунофиқ, нодон кимсалар хусусида ҳажв айтди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Муқимийни кўрганлар кам бўлса ҳам, лекин уни оғиздан оғизга ўтиб келган дилтортар ғазалларидан, кулдириб ичкакузар ҳажвларидан танийдиғанлар кўп эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *У деворий газетанинг редколлегия аъзоси эди, прогучиликка қарши чиқарилаётган шошилинч сон учун уч-тўрт банд ҳажв ёзиб боришни илтимос қилишди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Ҳажв қилмоқ Масхарали гап-сўз, байт ва ш.к. билан танқид остига олмоқ. *У Авазнинг тили заҳарлигини, бировни ҳажв қилишга усталлигини билади.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Шоир «Мадҳий»нинг бўлса яна аҳволи маълум: хонни мақташ, ўзига ёқмаганни ҳажв қилиш, хотинбозлик, баччабозлик билан овора бир бетайин.* А. Қодирӣ, Меҳробдан чаён.

ҲАЖВИЁТ [а. *هجويات* — ҳажвиялар, сатиралар] Ҳажвиялар, ҳажвлар, ҳажвий асарлар. *Бобур ҳажвиёти айрим кишилар характеридаги баҳшллик, бадфеъллик, ғийбатчилик каби салбий хислатларга ҳам қаратилган.* «ЎТА».

ҲАЖВИЙ [а. *هجوى* — кулгили, сатирик] Ҳажв йўли билан тасвирланган, ҳажв қилиб ёзилган. *Ҳажвий асар. Ҳажвий шеър.* ■ *Элмурод дастлабки пайтларда гапхўр улфатларга газета янгиликлари ва «Муштум» журналининг ҳажвий мақолаларини ўқиб бериш билан кифояланар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Орзиқул.. фермадаги ишни танқид қилиб, ҳажвий қўшиқ айтган, шундан бироз кейин мудир вазифасидан четлаштирилганди.* О. Ҳусанов, Яхшиларга эргашдим.

ҲАЖВИЯ [а. *هجوية* — кулгили, сатирик асар] Ҳажв билан айтилган, ёзилган шеър ва ш.к. *Санъаткор, халқ ҳажвиясининг кулги, киноя, пичинг йўлларида фойдаланиб, персонажларнинг жонли нутқини образли халқ тили ёрдамида беради.* «ЎТА».

ҲАЖВЧИ Ҳажв қилувчи, ҳажвий асар ёзувчи. *Мавлоно Абдулвоси деган машҳур ҳажвчи-латифачининг сўз ва ҳаракатлари ҳамманинг ичганини узди.* Ойбек, Навоӣ. *Форс-тожик адабиётининг классиги, машҳур ҳажвчи адиб Убайд Зоконийнинг тугилганига 700 йил тўлди.* Газетадан.

ҲАЖВЧИЛИК Ҳажв, ҳажвий асар ёзиш иши, ижоднинг шундай соҳаси. *[Азиз Абдуразоқ] Фақат шеър ёзиб қолмай, насрий ҳажвчиликда ҳам кучини синамоқда.* «Муштум». *Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик, ҳикоянависликда ҳам пиша бошладим.* С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.

ҲАЖИҚИЗ сўк. Эркакларча иш тутмайдиган; хотинчалиш; қўрқоқ; номард. *—Мен қиморбозман, бойвачча ҳам қиморбоз. Агар бойвачча «ҳажқиқизман» деса, майли, молини олиб кетаверсин, — деди Эминохун.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Мен қатори йигитлар қорға кўкрагини бериб, ўлим билан олишиб юрса-ю, мен иссиқ кўрпани десам, ҳажқиқиз бўлар эдим.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲАЖМ [а. *حجم* — миқдор, ўлчов, шакл] I Бирор жисмнинг буй, эн ва баландлик жиҳатидан катта-кичиклиги; фазода эгаллаб турган ўрни (қуб бирлиги билан ўл-

чанади). **Бинонинг ҳажми.** ■ *Агар ҳажмини каттароқ қилсам, иморатга керакли ҳамма бўёқ ва сирларнинг харажатини кўтарди.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Фазонинг геометрик жисм эгаллаб турган бўлагининг катталиги шу жисмнинг ҳажми деб аталади.** «Геометрия».

2 Бирор идиш ёки бўшлиқнинг қанча нарса сиғдира олиши, ичининг катталиқ даражаси; ўлчам. **Ёғ банканинг ҳажми.** Кудуқнинг ҳажми. ■ **Тилнинг кўтарилиши ҳамда лабнинг чўччайиши билан оғиз бўшлиғининг ҳажми ўзгариб, унли товушлири ўзига хос тус олади.** «Ўзбек тили» дарслиги.

3 **кўча** Умуман, нарсанинг кўп-озлик даражаси, миқдори. **Иш ҳажми.** Мақоланинг ҳажми. ■ **Текширишда қатнашган кишилар ғўза тупларининг сони, шохларининг миқдори, ҳосилнинг ҳажмини аниқлаб.** чиқдилар. И. Раҳим, Ихлос. **Биз, қиссамизнинг ҳажми сиғдирмаганликдан, унинг шаҳардаги софдил ҳаётига батафсил тўхтай олмаймиз.** А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАЖМАН [a. حجاب — ҳажм жиҳатидан, ҳажмга кўра] Ҳажм жиҳатидан, катта-кичиклик ёки кўп-озлик нуқтаи назаридан. **Ҳажман кичик жисм.** *Иш ҳажман кўп бўлса ҳам, анча енгил эди.* ■ **Кам куйдирилдиган гипсли боғловчи моддалардан фарқли ўлароқ, ангидрид цементи қотиш вақтида ҳажман кенгаймайди.** «Фан ва турмуш».

ҲАЖМИЙ [a. حجبى — ҳажмга оид, ҳажман] Ҳажмга боғлиқ бўлган, ҳажмдан келиб чиқадиган. **Ҳажмий анализ.** ■ **Ҳажмий оғирлик бир куб жисмнинг килограммлар ҳисобидаги оғирлигидир.** «Физика».

ҲАЖМЛИ Ҳажмга эга. **Катта ҳажмли бак.** Кичик ҳажмли идиш. Юз минг тонна ҳажмли кема.

ҲАЖР [a. حجر — ташлаб кетиш, тарк этиш; айрилиқ, жудолик] Айрилиқ ҳолати; жудолик, ҳижрон. **Ишқ давоси, авом ўйлаганча, васл эмас — ҳажрдир.** *Зеро, васл ишқ ўтини сундирувчи, ҳажр эса камолотга эриштирувчидир.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. **Тун билан йиғлабди булбул Ғунча ҳажри доғида.** *Кўз ёши шабман бўлиб Қолмиш унинг япроғида.* Э. Воҳидов, Муҳаббатнома.

ҲАЗ [a. حظ — бахт, омад; мўл-қўлчилик; ҳузур-ҳаловат; кайф-сафо; шодлик; роҳат, лаззат]: **ҳаз этмоқ шв.** Роҳатланмоқ, маза қилмоқ. **Қизим, гаширинг [сабзинг] бўлса, па-**

лов қила қол, ҳаз этиб бир еяли! С. Сиёев, Ёруғлик. **Ғазалининг тозасидан йўқми? Билсанг, ўқи, ҳаз этайлик.** С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЗАР [a. حذر — эҳтиёткорлик, ҳушёрлик; эҳтиёт бўлиш, сақланиш] Ёқимсиз, ёмон шахс, нарса, хатти-ҳаракат ва ш.к. дан жирканиб, ўзини тийиш; тортиш, сақланиш. **Кундошининг кўриниши баёвга ўхшаса ҳам, аммо ўзи писмиқ экан.** *Бундай одамдан, албатта, ҳазар керак.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Қайин отангизга айтдим: ..ҳар ҳолда ёмондан ҳазар лозимдир.** А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳазар қилмоқ Жирканиш, ёқтирмаслик, ҳазар билан муносабатда бўлмоқ. **Ҳаромдан ҳазар қилмоқ.** ■ **Тўғриси ҳам, Отабек ичкиликдан қаттиқ ҳазар қилар ва бу кунгача майни ўзига душман каби кўриб келар эди.** А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳар бир қадамингиз одамларга кўришиб турибди.** *Энди сиздан ҳамма ҳазар қилади.* Ҳ. Ғулум, Тошкентликлар. **Чунки халқ ёлғондан ҳазар қилади.** Газетадан. **Шаҳзода ундан [бойваччадан] чўчқадан ҳазар қилгандек ҳазар қилади.** К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЗАРЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳазар қилмоқ қ. ҳазар.** *..хўроз, ит уриштиратурган кўча чапанчилари, боз-бозликка муқкасидан кетган суюғоёқлар ҳам бу ярамас одатлардан ҳазарланиб, аста-секин беза бошладилар.* Газетадан.

ҲАЗИЛ [a. هزل — кулги, мазах қилиш, тегишиш, ҳазиллашиш] 1 Қизиқчилик, эрмак учун, ўйнашиб қилинган хатти-ҳаракат ёки айтилган гап; жиддий, чин эмас. **Ҳазилми, чинми? Ҳазилингни кўй!** *Сен ҳазилни кўтармас экансан.* **Ҳазил — ҳазилнинг таги зил.** Мақол. **Кўрса — ҳазил, кўрманса — чин.** Матал. ■ **Тантйбойвачча Ғуландомнинг сўзини [киноясини] ҳазил деб ўйлаган бўлса керак.** *Ойбек, Танланган асарлар. Ичкарида ҳамон куй янграр, Зойиржоннинг ҳазил гаплари, қувноқ қаҳқаҳа тинмасди.* У. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Худойберган хўжа ярим ҳазил, ярим чин гапириб, Авазин ўтирганларга таништирди.** С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган; осон. **Институтда ўқиш ҳазил деб ўйлайсанми? Шунча юкни кўтариш ҳазил эмас.** ■ **-Профессор бўлишининг ўзи ҳам ҳазил эмас, — деди Умид Раёно билан Ҳафизага.** Мирмуҳсин,

Умид. Уч-тўрт ой ичида участка қуриб олиш ҳазил иш эмас. Н. Сафаров, Оловли излар.

Ҳазил қилмоқ Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, хатти-ҳаракат қилмоқ. *Эргаш болаларнинг бирининг елкасига уриб, бирининг бурнини чимчилаб, яна бирига.. бор, бурнини ювиб ке, кирдан қорайиб кетибди, — деб ҳазил қилди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Нима бўлди жувонга? Эртадан кечгача кундошлари билан ўйнашади.. ҳазил қилади, қитиқлайди..* Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҲАЗИЛАКАМ с.т. 1 Ҳазил йўли билан қилинган, ножддий. *Раҳматли Уста Мўмина кечалари жананнома ўқитиб эшитганларимиз эсингиздами? Уша ҳазилакам урушлар тўғрисида лоф-қоф урилиб ёзилган жананомаларга шунчалар қизиқар эдик.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

2 Бажарилиши қийин бўлмаган, осон. *Илгари жуда қулай бўлиб кўринган нарса, энди атрофлича ўйлаганда, ҳазилакам эмаслиги равшанлашди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Эндиги кураш ҳазилакам бўлмайди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Бу образлар устидаги меҳнатларим ҳазилакам бўлмаган..* А. Юсупов, Чинор ва ниҳол.

ҲАЗИЛАКАМИГА Сира қийналмасдан, осонликча. *Бу ишни ҳазилакамига қилиб қўрман. ■ Навқирон йигит эдим. Оғир кетмонларни ҳазилакамига урардим.* Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАЗИЛВОН айн. **ҳазилкаш.** *Табиати шўх, қувноқ, ашулачи, ҳазилвон бу қизнинг юрагида дарди бор эди.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Поччаев «ҳи-ҳи, ҳи-ҳи»лаб, бўлиб-бўлиб, совуққина кулди. «Ҳазилвон экансиз», деб қўйди.* А. Мухтор, Туғилиш. *Қодиржон студентлик давридаги бу оинаси билан эски ҳазилвон бўлгани учун, дарров «ҳужумга» ўтди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ҲАЗИЛВОНЛИК айн. **ҳазилкашлик.** *Маҳалладаги турли қизиқчиликлар ва ҳазилвонликларда Юсуфжонга тенг келадигани йўқ эди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.

ҲАЗИЛКАШ [а. + ф. *هزل کش* — ҳазил қилувчи] Ҳазил қилишни яхши кўрадиган, бир-бири билан ҳазиллашадиган; ҳазилвон. *Ҳазилкаш йигит. ■ Жаббор ҳеч ўзгармаган, студентлик кезларида қандай бўлса — ўшандай софдил, ҳазилкаш эди.* О. Ёқубов, Учрашув. *Бири биридан башанг, бири ик-*

кинчисидан дилкаш, ҳазилкаш, тегажаск, қувноқ одамлар. И. Раҳим, Такдир. *Бир куни ҳазилкаш оғайнилари: -Мўйлов, аслида раис бўладиган савлатинг бор-да. Ҳозир ҳам раисдан қаеринг кам, — деб тегизишиди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Ҳар кўчада, ҳар муюшда унинг турли табақага мансуб дўстлари.. ҳазилкашлари учрар эди.* Ойбек, Навоий.

ҲАЗИЛКАШЛИК Ҳазилкашга хос гап-сўз, хатти-ҳаракат; ҳазилкаш бўлиш, ҳазил қилиш. *Воси ака кулгисини босолмай, ҳазилкашлик билан деди: -Ўзинг яна битта қиз туғиб бер.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар. *-Нақ жаннатнинг эшиги олдига бориб қолган эдинг, укам, — деди Қудрат ҳазилкашлик қилиб.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз. *Ҳазилкашликда бошқалардан ўзарди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАЗИЛЛАМОҚ ив. Ҳазиллашмоқ. *Болам, сени ҳазиллаб айтади десам, чини билан сенга бир гап бўлган экан.* «Ёдгор».

ҲАЗИЛЛАШМОҚ 1 Ҳазил тарзидаги гап-сўз айтмоқ, бирор иш, хатти-ҳаракат қилмоқ; ҳазил қилмоқ. *Хафа бўлма, аскияни яхши кўради, мен келган вақтларимдаям ҳазиллашавериб, қулоқ-миямни еганди хумпар.* Й. Муқимов, Олов ва ниҳоллар. *Саодатхон ҳам бу қизни бугунгина кўрганлигини ўйламас, ҳазиллашар, кулар эди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Мен билан ҳазиллашсанг майли-ю, бироқ капитан билан ҳазиллаша кўрма.* О. Ёқубов, Излайман.

2 Бирор шахс ёки нарса билан ҳисоблашмаган ҳолда, нописанд, менсимай муносабатда, муомалада бўлмоқ; ўйнашмоқ. *Сиз касалсиз, ахир, тушунинг, гипертония билан ҳазиллашиб бўлмайди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *-Аканг жуда тентак, жуда бўлимсиз йигит, — деди ниҳоят пўнғиллаб бой, — ахир, амалдорларимиз, ҳокимларимиз билан ҳазиллашиб бўладими?!* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЗИЛНАМО [а. + ф. *هزل نما* — ҳазил тарзида, ҳазилсимон] айн. **ҳазиломуз.** *Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳамхоналари ҳазилнамо гап ташлашарди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАЗИЛОМУЗ {а. + ф. *هزل آمیز* — ҳазилга ўхшаш, ҳазиллашиб} Ҳазилга ўхшаш, ҳазил аралаш, ножддий. *Зиёдахон, зувала узар экан, ҳазиломуз жавоб берди: -Унақа*

одам эмаслигингизни ҳали ўзлари ҳам билмайдилар. А. Қаҳҳор, Кўнчинор чироқлари.

ҲАЗИЛСИМОН кам қўлл. айн. ҳазиломуз. Ҳазилсимон гап. ■ Тантубойвачча уни ҳазилсимон койиб, кейин Йўлчиға сўзлади. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЗИН [а. *حزين* — қайғули, ғамгин, мунгли] Ғам-қайғу ифодали; мунгли, эзгин. Юракни зир титратадиган бу ҳазин қўшиқ тобора авжга чиқиб, султоннинг юрагига ғулув солмоқда эди. О. Ёқубов, Кўҳна дунё. Хонани ҳазин ёқимли «Ҷўли ироқ» куйи ўз сеҳрига олди. Л. Тожиева, Меҳрим сизга, одамлар. Зумраднинг ҳазин овози юракни қиймаларди.. С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАЗИНИЯТ [а. *حزینیت* — ҳазинлик, ғамгинлик] эск. кт. Ғам-қайғули ҳолат; ҳазинлик, мунг. Юлдуз йўқ, чироқ йўқ, фақат қандайдир, киши кўнглини таталовчи ҳазиният кезади. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАЗИНЛИК Ҳазин ҳолат, ҳазин ифода. Унинг овозида аллақандай ички изтироб, ҳазинлик бор эди. С. Кароматов, Бир томчи қон. Негадир қайта-қайта Даврон ака эсимга тушиб, дилиمنى қандайдир ҳазинлик чулғаб олади. О. Ёқубов, Излайман.

ҲАЗИР [а. *حاضر* — эҳтиёткор; ҳушёр; эҳтиёткорлик билан иш тутадиган]: ҳазир бўлмоқ с.т. Эҳтиёт бўлмоқ, ўзини сақламоқ. Иннайкейин, ҳазир бўлинлар: қақир ерларга жон кирганда, тағин Тешабой илб кетмасин. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Баҳор ойлари тут нишганда, мен устига чиқиб қоқардим. Пастда бўлса: -Ҳой, болам, ҳазир бул! Қузинга қара! — дейишиб, ойим билан дадам чодир тутиб туришарди. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАЗМ [а. *حزم* — ўзлаштириш, сингдириш (овқатни, дарсни); овқатнинг сингиши] 1 Таомнинг ошқозонда сингиши, организмда ўзлаштирилиши. Ҳазм бўлмайдиган овқат. ■ Ёз кунлари тагидан рангбаранг майда тошлар кўриниб турган сойдан бир ҳовуч сув олиб ичсангиз, танангиз яйраб, еган овқатингиз ҳазм бўлиб кетади. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

2 кўчма Таъби кўтариш имконияти, қобилияти. Биз ўзимизни ичкарига олгач, дарвозабон ўзининг ҳазми кўтарган қадар бизга дўнғиллайди-да, дарвозани берклаш ҳаракатига тушади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳазм қилмоқ 1) сингдирмоқ (таом ҳақида). Мен кечки овқатни сизлардан сал барвақтроқ қиламан, негаки кексароқман, бўлмаса — ҳазм қилолмайман. Шухрат, Шинелли йиллар. Шу меъдангиз бўлса, тошни ҳам ҳазм қилиб юборсангиз кераг-ов. Ҳ. Шайхов, Характеристика; 2) кўчма бирор кўнгилсиз ҳодиса ёки муомалага бардос бермоқ, чидамоқ. Фармонов болаларнинг ишидан мамнун бўлса ҳам, муомалаларини ҳам қилолмасди. А. Мухтор, Чинор; 3) кўчма мияга сингдириб олмоқ; уқмоқ, ўзлаштирмоқ. Дарсни ҳазм қилмоқ. ■ [Султонмурод] Хужрага қамалиб, кеча-кундуз китоб мутулаа қилади. Унлаб китобни ҳам қилгандан сўнг, яна ўз ишқининг аламли, туганмас достонига берилади. Ойбек, Навоий; 4) моҳиятига тушунмоқ, англаб етмоқ. [Мирҳосил] Кейинги вақтларда халқ ҳаётида юз берган ўзгаришларни ҳам қила олмай: «Мен ўзгардимми ёки замон ўзгардимми?» деб юрибди. Ҳ. Фулом, Сенга интиламан; 5) кўчма ўзиники қилиб, ўмариб кетмоқ, ўзлаштириб юбормоқ. Халилов «9021 килограмм маккажўхори олинди», деб қалбаки акт тузади, бунинг эвазига 1804 сўмни ҳам қилади. Газетадан.

Ҳазми таом Овқатни ҳам қилиш учун ёрдам берадиган нарса. Баъзи одамлар ичкилик иштаҳани очади, ҳазми таом.. фойдаси зўр, дейдилар. «Муштум».

ҲАЗМЛАМОҚ кам қўлл. Ҳазм қилмоқ (к. ҳазм). Ялпиз.. ошқозонни мустаҳкамлайди.. таом ҳазмлашни яхшилайти.. К. Маҳмудов, Кўкда гап кўп.

ҲАЗМЛИ Тез, осон ҳам бўладиган. Ҳазмли таом. ■ Агар унга [хўроз шўрвага] зира, оқ пиёздан солиб юборилса, яна ҳам хушхўр ва енгли ҳамли бўлади. «Муштум».

ҲАЗОР [ф. *هازار* — минг] эск. кт. Минг (одатда, ўзбек тилида саноқ сон маъносида эмас, балки сон-саноксиз, жуда кўп, ғоят, бениҳоят, чексиз каби маъноларни ифодалаш учун қўлланади). Ўз сўзли ўзбекнинг кўклам ваздаси — Минг карра минг тонна, ҳазор бор ҳазор. Ф. Фулом.

ҲАЗОР-БАҲАЗОР [ф. *هازاربهزار* — минг-минглаб] Минг-минг, мингларча; жуда ҳам, беҳад кўп. [Имом домла:] Бажсондул ўқир эдик, ҳазор-бахазор афсуски, ойнак хужрада қолибдур. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЗОРОН [ф. هزاران — минглар, кўп минг] *эск. кт.* Минглар, минг-минг, беҳисоб. *Нечук худо ярақади, тақсирлар? Фариб хонамизни муборак қадамларингиз билан мунаввар этганларингиз учун ҳазорон раҳмат!* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАЗРАТ [а. حضرت — жаноб, ҳурматли] **1 дин.** Оллоҳ, пайгамбар каби муқаддас зотларни, шунингдек, дин арбобларини улуғлаш учун уларнинг исми олдидан қўлланади; кимсанинг мартаба, вазифасини билдирувчи сўз билан ёки ўзи алоҳида ҳам қўлланади, мас., *Ҳазрати Одам.* ■ *Ҳазрат Алининг дулдўлини ҳеч бир от қувиб этган эмас — китобларда шундай ёзилган.* Ойбек, Танланган асарлар. - *Зеҳни ўткир, тили бурро Ҳафиза болам анча қийналди. Исириқ солиб, ҳазрат Баҳоваддинга ўн битта кулча атаб қўй, болам, — деди кампир.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳазрати эшоннинг хизматларига бел боғлаб, шу ерларда муридларга бош бўлиб, бугдой эктирди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар. *Муборак бўлсин, улуғ ҳазратим! Садриддин ағлам жилмайди.* Ойбек, Улуғ йўл.

2 Подшоҳ, хон, бек каби олий даражали мансабдорларни улуғлаш учун «жаноб олийлари» маъносида ишлатилади. *Султон Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари. Бек ҳазратлари. Подшоҳ ҳазратлари.* ■ *Қамчиси кўкда товлашиб, ханжари заҳар сочган хон ҳазратнинг буйруғига ким қарши бора олсин?* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. - *Амир ҳазратлари саломатмилар? — ташвишланиб сўради бой.* Ҳ. Ғулум, Машғал.

3 Илм-фан, санъатда шухрат қозонган буюк кишиларни улуғлаш учун ва, умуман, ҳурматни ифодалаш учун тахаллус ёки номларга қўшиб ишлатилади. *Навоий ҳазратлари. Ҳазрати Жомий.* ■ *Меъмор ҳазратларининг ҳовлилари шу эди-а?* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳазрат мударрис хайрлашган жойида яна тўхтаб, томоқ қириб олди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАЙ *унд.с.* **1** Кимсанинг диққатини ўзига жалб этиш, чақирини билдиради; эй. *Ҳай, эшик тақилляпти, қара. Ҳай бола, қайёққа кетяпсан?* ■ *Мулла Норқўзи даргазаб бўлиб, ўрнидан турди ва эшик олдига бориб, бор товуши билан бақирди: -Ҳай хотин, дейман, қандоқ беҳаёсан!* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

2 Эътиборни тортиш, огоҳлантиришни билдиради; эй. *Ҳай, бу гапни унга айта кўрма. Ҳай, электр симига тегиб кетма.* ■ *У, уйнинг зинасига энди қадам қўйганда, похол ғарам остидан чиққан бир кампир: -Ҳай, болам, немис бор! — деб қичқирди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

3 Бўлган ёки ўтган ишдан розиликни, эътирозсизликни ёки унга эътибор бермасликни, «шундай бўлса бўлибди» маъносини билдиради. *Ҳай, ўтган ишга салавот. Ҳай, булар иш бўлди, энди бу томонига эҳтиёт бўл.* ■ *Ҳай, майли, ишқилиб сени толарман.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Қалбага сиғмай, бу ерга келибсан, ҳай, мен рози.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Шайтонга ҳай бермоқ қ. шайтон П.

ҲАЙБАРАКАЛЛА [< ҳай + баракалла] Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтов; шундай мақтов билан руҳлантириш, қизиқтириш. *Атрофингиздаги тўрт-беш лаганбардорнинг ҳайбаракалласига учиб, ўзингизни йўқотиб қўйдингиз.* С. Маҳкамов, Шогирд. *Бу даврда илгариги ҳайбаракалла билан иш битмайди.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИ Асоссиз, ўринсиз, қуруқ мақтовлар айтувчи, шу тарзда қўллаб-қувватловчи шахс. *Мен сизга айтсам, ука, ўзимиз ҳам анча ҳайбаракаллачи бўлиб қолибми.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ҳошим уни [Ғулумни] ўз ҳайбаракаллачилари сафига ҳеч тортолмади. Ғулум ака бошқача тоифа одам экан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҲАЙБАРАКАЛЛАЧИЛИК Ҳайбаракаллачига хос иш тутиш, амалий ишдан кўра қуруқ мақтов, қўллаб-қувватлашга берилиш. *Кишлоқ хўжалик органлари раҳбарлари ҳайбаракаллачиликдан амалий ишга ўтишлари керак.* Газетадан. *Тошматовнинг баъзи хатти-ҳаракати, ҳайбаракаллачилиги нима мақсадга қаратилганлиги устида жиддийроқ ўйлашга мажбур қилиб қўйди мени.* Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАЙБАТ [а. هيبت — қўрқув, ваҳима, даҳшат; қадр-қиммат; ҳурмат, эътибор, обрў, нуфуз] **1** Улуғвор кўриниш; важоҳат, салобат. *Баъзида тоғлар ҳайбати, денгизлар тўлқинига қараб, бу мўъжиза олдидан беҳштиёр ичимиздан хўрсиниқ келади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. [Очил бува] *Чинортоғ этагида ҳайбат билан қорайиб турган чинорга узоқдан тикилиб, тонг оттирди.* А. Мух-

тор, Чинор. *Мозористон ҳайбати, мозористон сукунати уни ғамгин уйлар гирдобига ботиради.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма Ваҳимали ҳис-туйғу, шундай ҳис-туйғу уйғотувчи нарса, ҳолат; ваҳм. *Аҳмадбек мунди тарлоннинг белига, Ҳайбат билан қаради соғу сулига.* «Ойсулув». *Аждарҳо домига Шакар кетади, Аждарҳо ҳайбати шундай бўлади.* «Ширин билан Шакар».

Ҳайбат қилмоқ шв. Ваҳм солмоқ. *Эркак таҳдидли товуш билан аёлга ҳайбат қиларди: -Мен сенга айтяпман, овозингни чиқара кўрма, секин олдимга туш.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа. *Йўлбарс каби жойдан турсанг кўзғалиб, Ҳар тарафга ҳайбат қилсанг на бўлди?* «Нурали».

ҲАЙБАТЛИ 1 Улуғвор кўринишли, салобатли, баҳайбат. *Ҳайбатли баланд тоғлар ой ёғдусини ҳам ютиб юборгудек қорайиб, ваҳм соларди.* С. Кароматов, Олтин кўм. *Яссавий мақбарасини Темир Кўрагон бино қилдирган, кўп ҳайбатли, мухташам мақбара.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ичкарида тасаввурига сизғайдиган ҳайбатли нарса пойлаб тургандай бўларди.* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

2 кўчма Ваҳимали, даҳшатли. *Жанг бўлади кўп ҳайбатли, Ёв ғаламис, қув, шиддатли.* М. Шайхзода, Тошкентнома. *Фронтнинг унча ҳам катта бўлмаган бир участкасига тўпланган мингларча замбарак гумбуралишдан ҳайбатли бир гувуллаш ҳосил бўлдики..* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲАЙВОН [a. حيوان — тирик нарса, ҳар бир тирик жон] **1** зоол. Ҳаракат қилиш ва сезиш қобилиятига эга бўлган ҳар бир тирик мавжудот; жонивор. *Умуртқали ҳайвон.* *Сутэмизувчи ҳайвонлар.* *Судралувчи ҳайвонлар.* *Ваҳший ҳайвонлар.* *Уй ҳайвонлари.*

2 Инсондан бошқа ҳар қандай жонивор. *Ўргатилган ҳайвонлар.* *Ҳайвонот боғида ҳайвонларнинг турлари ҳам, сони ҳам кўп.* ■ *Олимовнинг ҳикояси болаларнинг зеҳнида шундай таассурот қолдирди: иссиқ билан совуқ, қор билан ёмғир, сув билан ҳаво, ўсимлик ва ҳайвонлар — буларнинг ҳаммаси табиатдаги қазिश, ўйиш, емириш кучлари ҳисобланар экан..* Х. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

Иш ҳайвони Миниш, юк ташиш, ер ҳайдаш учун фойдаланиладиган тўрт оёқли жонивор; от-улов. *Қулоқларнинг от-уловлари,*

иш ҳайвонлари бугун-эрта колхоз ҳисобига ўтиши керак. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 кўчма Олати, қилиғи, хатти-ҳаракати ва ш.к. жиҳатдан ҳайвонга ўхшашликни, ҳайвонга нисбатли ҳақоратни билдиради. *Одамнинг ҳайвони киши ҳақидан кўрқмайди, киши молига кўз олайтиради.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Шунча йилдан буён мен унинг бунақа қилиқлари борлигини билмас эканман.* *Ҳайвоннинг ўзгинаси экан-ку!* Мирмуҳсин, Меъмор. -*Вой ҳайвонлар-ей! Тфу! — деди-ю, шартта бурилиб чиқиб кетди.* С. Сиёев, Отлиқ аёл. *Илгари «оз-моз» ичиб, сўнг бўлди ҳайвон оқибат.* Ҳ. Нурий.

Оби ҳайвон Ўлиқни тирилтирадиган сув, тириклик суви (этракларда). **Ҳайвони нотик** эск. Инсон, одам.

ҲАЙВОНЗОТ [ҳайвон + зот] Ҳайвон боласи, ҳайвон насли, ҳайвон. *Жабр қилди ҳайвонзотнинг жонига, Қирқ бир қамчи урди отнинг сонига.* «Рустамхон». *Ёдгор бу чинорнинг остига борди, ҳар тарафга қаради: на одамдод ё бир ваҳший ҳайвонзот — ҳеч нарса кўрмади.* «Ёдгор».

ҲАЙВОНИЙ [a. حیوانی — ҳайвонларга, махлуқотга оид] Ҳайвонларга хос; шахвоний. *Чиндан ҳам бу жасуруна исён хотинқизлар томонидан Худоёрнинг ҳайвоний ис-тагига қарши биринчи кўтарилиш эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кейин маймун ҳайвоний ғазаб ичда атрофга аланглаётиб, деразадан эгасининг даҳшат босган чеҳрасига кўзи тушиб қолди.* «Фан ва турмуш».

ҲАЙВОНЛАШМОҚ Инсоний фазилатларни йўқотмоқ, ваҳшийлашмоқ. *Муродхўжа домла: -Қишлоқ халқи ҳайвонлашиб кетаёттир, кўргани тоқатим йўқ, — деб юрган одам.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАЙВОНЛИК Ҳайвонга хос одат, қилиқ, хатти-ҳаракат. *Барибир, ҳайвон ҳайвонлигини қилди, яъни маъради.* «Гулдаста».

ҲАЙВОНОТ [a. حیوانات — «ҳайвон» с. кўпл.] Тирик мавжудотлар, ҳайвонлар олами; ҳайвонлар. *Поччам билан аммам бу гул, бу ҳайвонотларнинг ҳар биттасини нури дийдаларидай парвариш қиладилар.* Ф. Ғулом, Шум бола. *Университетнинг учинчи курсида ўқир, мақсади ҳайвонот дунёсини ўрганиш, шу соҳада илмий иш олиб бориш экан.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ҳайвонот мойларидан тайёрланган ёғ маҳсулотлари ҳам яхши доғлашни талаб қилади.* Газетадан.

ХАЙДАЛМА: хайдалма қатлам қ.х. Экин майдонининг хайдаб юмшатиладиган устки қатлами. *Чуқур ковлаида, хайдалма қатламдан чиққан ва озиқ моддаларга бой бўлган тупроқ чуқурларнинг бир томонига.. ташланади.* Р. Мусамухамедов, Мўл узум ҳосили етиштиришдаги тажрибаларим.

ХАЙДАМОҚ 1 Бирор томонга қараб юришга қистамоқ; боришга мажбур қилмоқ; йўлламоқ. *Ун бир кишини банди қилиб, қўлларини чилвир билан боғлатди-да, олдига солиб хайдаб кетди.* К. Яшин, Ҳамза. *Йигитали подани ўтган ҳафта ўтлаган ерига — сой бўйига хайдади.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Узоқда чироқ милтиллаб кўринди.. Отни тўғри ўша томонга хайдади.* М. Ҳазраткулов, Журъат.

2 кўчма Бирор томонга юритмоқ, йўналтирмоқ, йўналишини бурмоқ (жонсиз нарсалар ҳақида). *Кутармалик билан ишинг бўлмасин! Сувни Соғариққа хайдаб, Оқсоқолнинг қулоғидан хабар ол.* Н. Сафаров, Уйғониш. *Катталар хўп деса, тоғни тешиб, Тоғжисойни хайдаб келамиз.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

3 Мавжуд жойидан, маълум макондан кетказмоқ, кетишга мажбур қилмоқ. *Уша, Муқаддам хайдаб юборганидан бери бу уйга қадам босишга ҳақи йўқлигини биларди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. *Йўқ.. қайси диёнатли ота.. қўй оғзидан чўп олмаган ўғлини «оқ» қилиб, даргоҳидан хайдар экан?! К. Яшин, Ҳамза. Уртоқлари олдига ялинб борган экан, хайдашибди-ку..* Х. Назир, Ёнар дарё.

4 кўчма Йўқ қилмоқ; кетказмоқ. *Дилингиздаги васвасаларни хайданг.* К. Яшин, Ҳамза. *Экинзорларда бўладиган тонги бир тароват.. муздек шабада.. — барчаси Авазнинг кўнглидан мужмағил, оғир туш асоратини хайдагандек бўлди.* С. Сиёев, Аваз. *Кек сақламас, дилхиралигини хайдаб, ўзини идора эта олар эди.* С. Сиёев, Аваз.

5 Иш, мансаб ва ш.к. дан четлатмоқ, маҳрум қилмоқ; қувмоқ, кетказмоқ. *..ўшаларнинг ёрдами билан қамалмай қолибдилар-у, фақат ишдан хайдалибдилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Николай тахтдан хайдалиб, инқилоб бўлган кун олти яшар гудак эканман.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Билса, институтдан хайдайди.* «Гулдаста».

6 Транспорт воситасини миниб, юргизиб, бошқариб бормоқ. *Отам арава хайдар эди. Акам машина хайдайди.* ■ *У дўконларга газлама ташиди, извош хайдади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бирон кор-ҳол бўлмасин, деб моторга ўт бериб, жадал хайдаб кетди.* С. Аҳмад, Юлдуз.

7 Ерни махсус асбоб (плуг, омов, сўқа каби) тиши билан тилиб, ёриб, ўйиб юмшатмоқ. *Ерни трактор билан хайдамоқ. Ер хайдасанг, куз хайда, куз хайдамасанг, юз хайда.* Мақол. ■ *Тушдан кейин уйга келиб, бугдой ўраман.. арпадан бўшаган ерни хайдаб, мола босаман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

8 ким. Иситиш ёки қайнатиш йўли билан таркибий қисмларга ажратмоқ; шу йўл билан бирор нарса ажратиб олмоқ. *Спирт хайдамоқ.*

ХАЙДАР [а. حيدر — шер; Ҳазрат Алининг сифатларидан бири] **1** Икки чаккадан қўйилган кокил. *Боққа кирсам, тонг шамоли Хайдаримни ёзади. Уйга кирсам, ғариб онам Юрагимни эзади.* «Кўшиқлар».

2 айн. хайдар кокил. *Орқам тўла хайдарим, Ҳар жойда харидорим.* «Оқ олма, қизил олма».

Хайдар кокил Умуман, чиройли қилиб ўрилган соч, кокиллар. *Хайдар кокилинг узун, Ювиб тарегин, ёрим.* «Кўшиқлар». *Қирқта хайдар кокилим, Райҳон қўшиб тарайман.* «Кўшиқлар».

3 Хайдар (эркаклар исми).

ХАЙДАРКОКИЛ Ўрдакларнинг бир тури (бошида қора патдан иборат кокили бўлади).

ХАЙДОВЧИ 1 Хайдамоқ фл. сфдш. *Автомашина хайдовчи. Ер хайдовчи. Извош хайдовчи. Пода хайдовчи.* ■ *Нафсиламбирда, бизга ўхшаш отбоқарга, ер хайдовчига қийин, жуда қийин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Транспорт воситалари, қишлоқ хўжалик машиналари ва ш.к. ларни бошқарувчи киши. *Пиёда, худди транспорт хайдовчиси каби, йўл ҳаракатининг тенг ҳуқуқли иштирокчиси ҳисобланади.* Газетадан. *Хайдовчи ҳам ўз шаънига айтилаётган мақтов ва тилакларни эшитгандек.. тағин шитоб билан тормоз босади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

3 «Бешқўтарар» ўйинида рақиб томонига жунатилган жуфт қарталарнинг устига қўшиб бериладиган яна битта қарта. *Икки ўн-*

лик ва икки саккизликка бир еттиликни ҳайдовчи қилмоқ.

ҲАЙДОВЧИЛИК Ҳайдовчи касби, иши. Унинг [шофёрнинг] ҳайдовчилиқни улуғлаётганига йигирма йилдан ошди. Газетадан.

ҲАЙЁ-ҲАЙ: ҳайё-ҳай деб (ёки дея) Йўлга, сафарга астойдил жазм қилиб, зўр қатъият билан. Мамаюсуф Кукқашқани чоқ қилиб.. Гулнозни мингаштириб, дарвозадан ҳайё-ҳай дея, чиқди-да кетди. Т. Сулаймон, Интизор.

ҲАЙЁ-ҲУ: ҳайё-ҳу деб (ёки дея) айн. ҳайё-ҳай деб (ёки дея) қ. ҳайё-ҳай. Этак турмушлаб, ёнбошимга бир муштлаб, ҳайё-ҳу деб, шаҳардан ташқарига қараб йўлга равона бўлдим. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲАЙЁ-ҲУЙТ унд. с. Фалла экинларини қушлардан қуриқлашда ишлатилади. Чумчуқ, чумчуқ, шўр чумчуқ, Ҳайё-ҳуйт! Ҳайё-ҳуйт! Э. Шукур, Ҳамал айвони.

ҲАЙЗ [а. حیض — менструация, ой кўриш] Балоғат ёшидаги қизларда ва бола туғиш ёшидаги аёлларда ҳар 21-30 (кўпинча 28) кунда содир бўладиган биологик жараён; ой кўриш.

ҲАЙИНЧАК шв. Учиб ўйнаш учун баланд ёғочга, кўпинча дарахт шохига осиб, учлари кўшиб боғланган узун арқон ёки аргамчи; аргимчоқ. Ҳасан овчининг қўшини синикида қизлар ҳайинчак учинмоқда. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Узун-узун аргамчи Ҳайинчакка, ёр-ёр. «Кўшиқлар».

ҲАЙИНЧАЛАК айн. ҳайинчак.

ҲАЙИТ [а. عيد — байрам, тантана] 1 дин. Йилда икки марта: рамазон тамом бўлгач уч кун ва қурбон ойида уч кун бўлиб ўтадиган диний байрам. Тўй тегишлилики, ҳайит барчаники. Мақол. ■ Илгари ҳайит кунлари Қумирсаройда қўғирчоқбозлик, «чодирхаёл» бўлар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳайитдаги.. маросимларга кўп жойларда халқларнинг маҳаллий одатлари — арафа кунни ош улашиш, янги кийим кийиш, ҳайитлик бериш, сайил қилиш, яқин одамларини кўриш ва ҳоказо ҳам қўшилиб кетган. «ЎЗМЭ».

Катта ҳайит ёки қурбон ҳайити Ҳижрий зулҳижжа ойи, яъни қурбон ойининг ўнинчи кунни бўладиган диний байрам. Катта ҳайит бўлса — ўтган, кичигига ҳали анча бор. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Қурбон ҳайити арафасида қишлоқи мурид Тиллабой яна бир қўй келтириб ташлади. П. Турсун,

Ўқитувчи. Кичик ҳайит ёки рўза ҳайити Ҳижрий рамазон ойи тугаши билан эртасига, яъни шаввол ойининг биринчи кунни бўладиган диний байрам. Бунинг устига кичик ҳайитнинг баҳор фаслига тўғри келгани нур аъло (устига) нур бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 этн. Вафотига йил тўлмаган кишини ҳайит кунлари йўқлаб аза тутиш, эслаш маросими; маърака. Онасининг ҳайити яқинлашган кунлар эди. Ҳадемай акасининг ҳайити ҳам келади.

3 кўча Бирор муваффақият, ғалаба муносабати билан бўладиган умумий шодлик, байрам. Лахта планимиз бажарилган кунни сизу бизга ҳайит-да! ■ —Эчкига жон қайғуси, қассобга мой қайғуси. Мен нима ғамда-ю, сизга ҳайит экан-да? — деди Акмал Қудратга. Ж. Абдуллахонов, Йўл.

4 Ҳайит (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲАЙИТЛАМОҚ с.т. Ҳайит байрамини нишонламоқ, ҳайит кунлари сайр қилмоқ. Ярашсин деб, қора холлар қўйилган, Кўчаларда ҳайитлаган ким бўлди? «Равшан».

ҲАЙИТЛАШМОҚ Ҳайитламоқ фл. бирг. н. Ёз пайти поччамнинг ўртоқлари қовун сайилга чақирган. Бир тарафдан ҳайитлашиб ҳам келаман-ку, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲАЙИТЛИК Қимсага ҳайит муносабати билан қилинадиган совға (пул, кийим-кечак ва ш.к.) Шодлик қўшиғи босди саодат кўчасини, Гудаклар жаранглатар ҳайитлик тангасини. Ф. Фулом. Улуғ ҳайитдаги ҳайитликка олдирган мўғул эгарча билан ғалати қилиб тойчамни эгарладим. А. Қодирӣ, Улоқда. Низомжон, аясида ҳайитлик олган боладек диканглаб, кунни кеч қилди. С. Аҳмад, Уфқ. Кейин расталарни айланиб, уйга ҳайитлик олдилар. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИТ-МАЪРАКА айн. ҳайит 2. —Мунча тез? Ойимнинг ҳайит-маъракаси ўтмасдан-а! — Ҳакимбойвачча қўлини силкиди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙИТЧИЛИК Бирор нарсанинг сабаби ҳайит билан боғлиқ эканини билдиради. ..сира оворта бўлманг, уйда иш кўп. Узингиз биласиз, ҳайитчилиқ, келди-кетди дегандек.. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАЙИҚИШМОҚ Ҳайиқмоқ фл. бирг. н. Болалар отасидан ҳайиқишади. ■ Унинг ян-

ги усул мактабига дастлаб болалар жуда кам келди. Тўғрироғи, ота-оналари «қандай булар экан?» деб болаларини беришга ҳайиқшиди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАЙИҚМОҚ 1 Бирор иш-ҳаракат қилишга чўчимок; кўрқмоқ, ботина олмаслик. Қобил Комиловичнинг юраги орзиқди. Миясида туғилган турли фикрларга чуқурроқ маъно беришдан ҳайиқди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Ҳамма жойда оқни — оқ, қорани — қора, деб айтишдан ҳеч ҳайиқмаслик керак.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Довдирроқ-микан? Ундай деса, фан номзоди, унча-мунча олимлар қўл уришга ҳайиқадиған муаммолар устида ишлаётган экан.* С. Нуоров, Нарвон.

2 Бирор хатти-ҳаракат, муомала ва ш.к. да кимдандир, нимадандир чўчимок, у билан ҳисоблашмоқ. *Дадасидан бироз ҳайиқади.* С. Зуннунова, Янги директор. *..бу ҳақиқатгўй йигитнинг теварак-атрофдаги қишлоқ ва овулларда обрўйи катта экан, ундан кўнлар ҳайиқар экан.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Пошша хола.. охир-оқибатда ўз обрўйига путур етиб қолишидан ҳайиқарди.* Д. Нурий, Осмон устун. *Ухонаси келганда ҳеч кимни аямасди. Ундан раис ҳам ҳайиқарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАЙКАЛ [а. *هيكال* — жуда улкан, катта; ибодатхона, улкан бино] 1 Киши ёки ҳайвон гавдасининг гипс, тош, металл, ёғоч ва ш.к. қаттиқ материаллардан йўниб, ўйиб ясалган тасвири. *Навоий ҳайкали.* ■ *Чиройли гиламлар, турли ҳайкаллар, жилдли креслолар.. билан безатилган кабинетдан сира-сира айрилгилари йўқдай.* «Муштум».

2 Бирор шахс ёки воқеа хотирасини абадийлаштириш учун ясалган архитектура ва ҳайкалтарошлик иншооти; ёдгорлик. Уруш қурбонларига ўрнатилган ҳайкал. ■ *Далварзинтепа, Қуванинг маҳобатли ҳайкал ва бўртма тасвирлари, майда ҳайкалчалар.. даврнинг бой маданиятидан далолат беради.* «ЎЗМЭ». *Балки ерга ризқ-рўз уруғини қадаган биринчи деҳқон шарафига рамзий ҳайкал қўйилар.* «Ўзбекистон кўриқлари».

3 кўчма Умуман, шахс хотирасини абадийлаштириш учун хизмат қиладиган нарса. *Ҳ. Олимжон барҳаёт вақтида ҳам ўзи учун ҳайкал ярата олди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

4 фольк. Аёллар бўйинга осиб, кўкракка ташлаб оладиган, олтин ёки қумушдан ишланган безак буюми (зефирдоннинг қадимги тури). *Ойимлар ўтирар ҳайкалин осиб, Мушку анбар ҳиди ҳар ённи босиб.* «Равшан». У [Зулфизар] *тилла ҳайкалларини осиб.. оёғининг учи билан босиб, кўрганнинг дилини кесиб, боққа равона бўлди.* «Зулфизар билан Авазхон».

ҲАЙКАЛАК: нафси ҳайкалак отмоқ *шв. айн. нафси ҳакалак отмоқ. қ. ҳакалак.* Шундан кейин нафси баттар ҳайкалак отиб, қўл остидаги ишчиларнинг маошига ҳам арра сола бошлади. «Муштум».

ҲАЙКАЛЛАШМОҚ фольк. Бир-бирининг қўлидан, белидан ушлаб ёки бўйинига қўл солишиб юрмоқ, тизилмоқ. *Қараса, кўп қизлар, анча сарвинозлар, беадад канизлар ҳайкаллашиб.. тўп-тўп бўлиб.. юрибди.* «Равшан».

ҲАЙКАЛТАРОШ [а. + ф. *هيكال تراش* — ҳайкал йўнувчи, ясовчи] Тош, бронза, ёғоч, гипс ва ш.к. лардан йўниш, ўйиш, қуйиш йўли билан ҳайкал ясовчи санъаткор уста. *Тош шу қадар силлиқки, гўё ҳайкалтарош хўп ҳафсала билан йўнган.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Кўргазма залининг экспозицияларида кекса ҳайкалтарошнинг асарларини кўриш мумкин.* Газетадан.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК Ҳайкалтарош касби, иши. *Маданий ҳаётимизда катта воқеа бўлган бу кўргазмада ҳайкалтарошлик санъатининг турли жанрларидаги асарлар намойиш қилинмоқда.* Газетадан.

ҲАЙКАЛЧИ с.т. Ҳайкалтарош.

ҲАЙРАТ [а. *حيرت* — ҳайронлик, тонг қолиш; довдираб, гангиб қолиш] Кучли даражадаги таажжуб, ҳайронлик. *Устанинг санъатидан ҳайратда бўлган одамлар битта танбурдан ҳам шунчалик овоз.. чиқишига тасанно айтишарди.* Мирмуҳсин, Созанда. *Нақшларга тикилиб қарайман бир-бир, Фикримда ҳаяжон, ҳайрат, тасанно.* Х. Расул, Бахт нашидаси. *Ҳаётнинг энг оддий жисмларидан то энг мураккаб маъжудотларигача — ҳаммаси унга ҳайрат бағишларди.* Газетадан.

Ҳайрат бармоғини тишламоқ Ниҳоят даражада ҳайрон бўлмоқ; ҳайратда қолмоқ. *Хон олдида у ҳаммиша оқ йўрғасини миниб борарди. Бу отни кўранлар ҳайрат бармо-*

ғини тишлаб қолар ва ичида «баайни дул-дул», деб қўярди. Ж. Шарипов, Ҳоразм.

ҲАЙРАТАНГИЗ [а. + ф. *حیراتانگیز* — ҳайрат кўзғовчи, ҳайрат ифодали] кам қўлл. айн. **ҳайратомуз**. У гуянинг нозиккина бармоқлар билан тўсилаётганини кўриб, қизчага **ҳайратангиз қаради**. Н. Қиличев, Ёронгул.

ҲАЙРАТБАХШ [а. + ф. *حیرتبخش* — ҳайрат бағишловчи, ҳайрон қолдирувчи] кам қўлл. айн. **ҳайратомуз** 1. **Ҳайратбахш бир ғайрат билан ишламоқ**. ■ **Урмонсиз диёрнинг ўғиллари учун сон-саноқсиз дарахтлар манзараси, айниқса, мароқли, гўзал, ҳайратбахш туйилди**. Ойбек, Куёш қораймас.

ҲАЙРАТЛАНМОҚ Кучли даражада ҳайрон бўлмоқ, ҳайратга тушмоқ. **Қиз оҳиста қўлини бўшатди ва қоронғи кечада келган меҳмонга ҳайратланиб қараб қўйди**. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. **Йўлчининг сўзларига ҳайратланиб, чол ёқасини ушлади**. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАЙРАТЛИ Ҳайрат, таажжуб ифодали. **Раис сергакланиб, менга ҳайратли кўз ташлади**. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси.

ҲАЙРАТОМУЗ [а. + ф. *حیرت‌آمیز* — ҳайрат ифодали, ҳайрон қилувчи] 1 Кишини ҳайратга соладиган, ҳайрон қолдирадиган, таажжублантирадиган. **Навкарларнинг ҳайратомуз ҳозиржавоблигига Қурбон қойил қолди**. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. **Бола хотирасининг ҳайратомуз ўсаётгани катта-кичикни тонг қолдира бошлади**. Газетадан. **Уста Ширинларнинг меъморчилик санъати ўз гўзаллиги билан ҳайратомуздир**. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Ҳайрат ифодали, ҳайратли ҳолда. — **Кўп шаҳарларни билар экансиз, — деди Меъмор ҳайратомуз**. Мирмуҳсин, Меъмор. **Вали табиат қўли билан ясалган ҳайкалга ҳайратомуз тикилди**. С. Кароматов, Бир томчи қон.

ҲАЙРОН [а. *حیران* — тонг қолган, маҳлиё; гангиб, довдираб қолган] 1 Моҳият-сабабига тушунмай, англаб етмай қизиқсинган, ажабланган ҳолатли; шундай ҳолатда. **Шундай тўполончи боланинг бирданига ювош бўлиб қолганини кўриб, синфдошлари ҳайрон эди**. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. **Ҳаким ака ҳайрон бўлиб, кўзларини пирпиратди**. С. Зуннунова, Янги директор.

2 Бирор нарса ҳақида аниқ тўхтам, хулосага келолмаган, гаранг ҳолатли. **Отабек гарангсиз қолган.. бу олийжаноб гўзалга**

нима дейишини билмас, қаердан сўз бошлашга ҳайрон эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ўзини қаёнга уришни, жигаридай азиз бўлиб қолган оққўнғил, тўпори йиғитни қайдан ахтаришни билмай ҳайрон эди**. С. Сиёев, Аваз.

Ҳайрон бўлмоқ 1) таажжубланмоқ, ҳайратланмоқ. **Ҳамма ҳайрон бўлиб, бир-бирига қаради**. П. Турсун, Ўқитувчи; 2) нима қиларини билмай, ўйланиб қолмоқ, эсанкирамоқ. **Абдурасул ёрдамга кимни чақиришни билмай, ҳайрон бўлиб турганда, бозор йўлидан бир отлиқ ўтиб қолибди**. П. Турсун, Ўқитувчи. **Ҳайрон қолмоқ** 1) таажжубга тушмоқ, ҳайронликда қолмоқ; саросимага тушмоқ. **Жаллод шунда дорга тортмоқ бўлади, Бу дор тўхматлардан ҳазар қилади. Дор йиқилиб, жаллод ҳайрон қолади**. «Ширин билан Шакар»; 2) қойил қолмоқ, **Унинг абжирлигига ҳамма ҳайрон қолар эди**.

ҲАЙРОНА [а. *حیرانه* — тонг қолган, маҳлиё; гангиб, довдираб қолган] **позт. айн. ҳайрон**. **Келгай эдинг, эй маҳлиқо, ҳар дамда аҳволим сўраб, Бир неча кундир келмадинг, ҳайрона бўлдим соғиниб**. Ҳамза. **У, бекнинг бежо кўзларига ҳайрона термилди, бошидаги зангори духоба паранжисини секингина қўлига олди**. Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАЙРОНЛИК Таажжуб, ҳайрат; ҳайрон бўлиш; саросима(лик). **Жувон сапчиб ўридан турди. Унинг ранги бироз ўчган, кўзларида ҳайронлик ва қўрқув аломати бор эди**. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Марҳаматнинг ҳайронлиги ошди**. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. **Самоварнинг оташхонасига маҳси кийдириб, ўт олдираётган дадаси ҳайронликда туриб қолди**. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАЙТ унд.с. 1 Ҳайвонларни кўзгаши, ҳайдашни билдиради. **«Ҳайт» деган туяга мадад**. Мақол. ■ **Ҳайт, деб Ҳасан мард Ғиркўкни ўйнатиб, сувлуқни чайнатиб.. ҳа, деб кетиб бораётир**. «Равшан».

2 **ҳайт деб (ёки дея) айн. ҳайё-ҳай деб қ. ҳайё-ҳай**. — **Шошма. Аввал гапни эшит, — деди Тожибой**. — **Бир эрдан ёлчимадинг, бундан ҳам ёлчимайсан, келгинди, мусофир одам. Бир кун ҳайт дейди-ю, кетади-қолади**. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАЙТОВУР Ҳарқалай, нима бўлса ҳам, қандай бўлса ҳам. **...магазинда бошқа нарса топилмаса ҳам, ароқ деганнинг кети узилмайди, уруғи кўпми саблининг ёки булоғи**

борми, ҳайтовур, босилиб ётибди. С. Нуров, Нарвон. *Уғлим, ҳали сен эшитдингми, йўқми, ҳайтовур, биз сенинг устингдан бир иш қилиб қўйдик.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Бу — кинояи ёки чинми, ҳайтовур, Қосимов тушунолмади.* Й. Шамшаров, Довруқ.

2 Яхшики, яхшиямки; хайрият, хайриятки. *Раҳим Саидов шошиб телефон китобини қўлига олди. Ҳайтовур, телефони бор экан. Трубкани олди.* Ҳ. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Ётиб еганга тоғ чидамайди. Ҳайтовур, дадам ёшлигида шоҳи тўқишни чалачатти ўрганиб олган экан.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХАЙТО-ХАЙТ: хайто-хайт деб айн. хайё-хай деб қ. хайё-хай. *Хайто-хайт деб, йўлга равона бўлдилар.*

ХАЙТ-ХҲҲИТ: хайт-хўйт дегунча Қисқа вақт ичида, кўз очиб юмгунча. *«Хайт-хўйт» дегунча ўзимизни шаҳарга кетадиган катта йўлнинг юзасида кўрган эдик.* Ф. Гулом, Шум бола.

ХАЙФ [а. حيف — адолатсизлик, ноҳақлик ва шундан етган озор, алам] 1 Арзимаслик, муносиб эмасликни, ачинишни билдиради; аттанг, афсус, эсиз. *Чурук уйингга хайф шундай фаришта! Ойбек, Улуғ йўл. Нима қиласиз суриштириб? Хайф мактаб, хайф буларга сарф бўлган пул! П. Турсун, Ҳўқитувчи. -Йўқ, адрас хайф, Раъно, — деди тўнни таҳига солиб [махдум], — ҳалиги бўз уни беравер! А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

2 Тан олмасликни, эътирозли муносабатни билдиради. *..ҳатто кўчаларда уни тўхтатиб, «хайф сенга» деганларнинг кўпчилигини жиғибийрон бўлиб гапирди.* Ойбек, Нур қидириб. *Хайф шунақа оқватга.. ахир менга ҳам калла гўштидан қилинган оқват келтирасанми?! «Муштум».* Нима деяпсиз ўзингиз?.. *Кап-катта одам.. Хайф сиздай оқсоқолга! П. Турсун, Ҳўқитувчи.*

Хайф кетмоқ Бекор, бефойда кетмоқ. *..шунча вақти хайф кетганига афсусланиб, яна шитоб билан ёзишга киришди.* Х. Султонов, Онаминг юрти. *Афанди унинг сохт-сумбатига қараб туриб: -Ўн беш кундан кейин ўласан, дори хайф кетади, — деди.* «Муштум». **Хайф кўрмоқ** Бирор нарсага лойиқ, муносиб ҳисобламаслик, нолойиқ топмоқ. *..сиз бўлсангиз, бензинни хайф кўриб юрибсиз.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда. *Майнани бошдан-оёқ кўздан кечириб, ойдек ёш*

жувонни эски-туски кийим-кечакда хайф кўрди. Ш. Тошматов, Эрк қуши. **Хайф қилмоқ** кам қўлл. Бекор кетказмоқ. *Қизининг бир йиллик умрини хайф қилиш онага мумкин эмасдай кўринарди.* П. Қодиров, Уч илди. **Хайфи келмоқ** Ачиниш билан қарамоқ, ачинмоқ. *Майнанинг бу улуғ, содда кишиларнинг гўштсиз шавла, ёғсиз нон ейишларига хайфи келди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХАЙФКИ(М) [а. + ф. حيف — эсиз, афсус] эск. кт. Афсус, аттанг. *Хайфким, аҳли тамиз ушбу маҳалда хор экан.. Муқимий, Теша ёнидаги ўртоғига Саудийни кўрсатиб, -Ёзувчи бўлса, тузук ёзувчи бўлар, хайфки, бизнинг кишимиз эмас, — дебди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХАЙФСАН Кимсага бирор гуноҳи ёки хатоси учун жазо сифатида расмий бериладиган танбех, жиддий огоҳлантириш. *Хайфсан олмоқ. Хайфсан эълон қилмоқ. ■ Ҳали, хайфсан оладиган бўлдик, деганингизда, бир воқеа ёдимга тушиб қолди.* О. Носиров, Хайфсан. *..партиядан учирлиш даражасига борганда, кимдир жонига аро кириб, хайфсан билан қутулган эди.* О. Ёқубов, Ларза.

ХАЙФСИНМОҚ Ҳолига ачинмоқ, раҳми келмоқ. *Офтоб ойим қудасининг кетидан қизига хайфсиниб қўйди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Собир ота хайфсинаётгандек қилиб кулумсиради.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ХАЙЪАТ [а. هيئة — шакл, сурат, кўриниш; таркиб, ходимлар; ташкилот, муассаса; комиссия] 1 Бирор вазифани бажаришга белгиланган, сайланган кишилар гуруҳи; таркиб. *Мажлис президиуми хайъати. Таҳрир хайъати. ■ Шу кундан бошлаб Фафур ака журналимиз хайъатининг фахрий аъзоси бўлиб қолдилар.* М. Жўра, Ноширнома. *Мажлис очилди. Хайъат сайланди.* Ё. Шукуров, Қасос.

Хайъати риёсат (ёки раёсат) эск. Мажлисни бошқарувчи президиум, президиум таркиби. *Мажлисни жамоа шўросининг топшириғи билан Жўра батрак очди. Хайъати риёсатга Карим, Жўра, Қўшоқ, Нодира хола ва Норбувилар сайланди.* Ҳ. Шамс, Душман. **Хайъати таълимия** эск. Ҳўқув юртининг педагогик кенгаши. *Уни қўрқитиш керак, сизлар ҳозир мактабдан ҳайдашга қарор қилинглар, хайъати таълимияда ўзим олиб қоламан.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Хайъати таҳри-**

рия эск. Тахрир ҳайъати. Янги журнал чиққан, шунга ҳам ҳайъати тахририя азвоси қилиб тиқиб қўйишди. А. Қаҳҳор, Сароб.

2 эск. айн. астрономия. Домлам бу масалани [Ой тутилиши масаласини] менга, ҳайъат фанида бўлгани каби, шарҳлаб туншунтирди. С. Айний, Эсдаликлар.

Илми ҳайъат эск. Астрономия.

ҲАЙҚИРИҚ 1 Шодлик, ҳаяжон, ғазаб, азоб каби кучли туйғуларни, шунингдек, чақириқ, ҳайдаш кабиларни ифодалайдиган қаттиқ овоз, нидо. «Ура» ҳайқириқлари еру кўкни титратди. ■ -Ёлғон! - Фуломжон даҳшатли бир ҳайқириқ билан қичқирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бу дардли ҳайқириқ Нигоранинг қулоғига етиб, юрагини ўйнатиб юборди. С. Анорбоев, Оқсой. Қудрат ажабланганича эшик томон юрган эди, кўча томондан подачининг: -Ҳайдо-о!.. деган чўзиқ ҳайқириғи эшитилди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Қўйлар чўпонларнинг ҳайқириғи билан қудуқ томон юрди. А. Ҳақимов, Илон изидан.

2 кўча Жонсиз нарсаларнинг шиддатли ҳаракатидан пайдо бўладиган қаттиқ овоз ҳақида. Дарёнинг ҳайқириғи. Паровознинг ҳайқириғи. Ҳайқириқ солмоқ. ■ Ҳамла қилган қўшин сингари Кумуш ёлли тўлқинлар елар. Бўронларнинг ҳайқириғидан Нахимовнинг овози келар. Уйғун. Баҳорда у [сой] ҳамма ёққа ҳайқириқ солиб оқади. Й. Шамшаев, Доврук.

ҲАЙҚИРМОҚ 1 Қаттиқ шиддатли овоз (ҳайқириқ) чиқармоқ (қ. ҳайқириқ 1). Ҳожичўзини тугата олмади, ҳожининг терс сўзига чидолмаган Азизбек ваҳшийларча ҳайқирди. А. Қодирӣ, Утган кунлар. -Тўхта, борма! - хотинига аламли ҳайқирди Малик муаллим. А. Кўчимов, Ҳалқа. Кейин юганни тортиб: -Ҳай! Чу, чу! - деб ҳайқира бошладилар. Ш. Холмирзаев, Йўллар, йўлдошлар.

2 кўча Шиддатли ҳаракат туфайли қаттиқ овоз чиқармоқ (жонсиз нарсалар товуши ҳақида; қ. ҳайқириқ 2). Бир томонда трактор ҳайқирар, тинмас.. Файратий. Дара остида ҳайқириб, паровоздай пишқириб, сой оқмоқда. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЙҚИРОҚ с.т. 1 Ҳайқиришга одатланган, шовқин-сурон соладиган, бақироқ (қ. ҳайқирмоқ 1). Ҳайқиरोқ одам.

2 Шиддатли ҳаракати туфайли қаттиқ овоз чиқарадиган (қ. ҳайқирмоқ 2). Халқи-

миз беқийёс баланд тоғ ошгандай ва ҳайқи-роқ дарё кечиб ўтгандай қаҳрамонлик кўрсатди. Газетадан.

ҲАЙ-ҲАЙ 1 Ҳай с. тақр. -Ҳай-ҳай, шахтингиздан қайтинг-а, - деди Ҳошим Фулом акага. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Кампирнинг ҳай-ҳайига қарамасдан, эшикка чиқдим. П. Турсун, Ўқитувчи. Қизиқмисизлар, жсянлар? Ҳай-ҳай, уят бўлади.. «Муштум». -Ҳай-ҳай, сизга нима бўлди? - деди Меъмор югуриб бориб. Мирмуҳсин, Меъмор.

Ҳай-ҳай солмоқ Шовқин-сурон кўтармоқ, ҳайқирмоқ, ҳайҳайламоқ. Етти маҳалладан ўтарли бақириқни эшитган қўниқўшинлар саросимага тушиб, ким шам, ким пилтачирик, ким фонус кўтарганича, ҳай-ҳай солиб, ёпирилиб келиб қолишди. Н. Мақсудий, Лайлатулқадр.

2 Ҳайрон қолиш, ҳайратланишни билдиради. Йўқламаган ҳар кунинг йилча бўлурми, ҳай-ҳай.. С. Зуннунова. Эшик олдида етганда, тўсатдан тўхтаб, орқасига ўгирилган эди, ҳай-ҳай, юзлари табассум нуридан гул-гул яшнаб кетибди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

ҲАЙҲАЙЛАМОҚ 1 Ҳайвон ва қушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қичқирмоқ; бирор ишга даъват, ёрдамлашиш мақсадида турли овозлар чиқармоқ. Марасул бува ҳайҳайлаб, боғдан чумчуқларни ҳайдар эди. «Эртақлар». Сеялка ҳайдовчиларнинг отларга ҳайҳайлаган овозлари эшитиларди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Бирор ноҳўя иш-ҳаракатдан қайтишга даъват этиб бақирмоқ. Эшбой узун оёқларини кўтариб, ўша томонга чопган эди, Шерали уни ҳайҳайлаб тўхтатди. С. Кароматов, Олтин кум. Марасул Насибани урмоқчи бўлганда, Заргаров ҳайҳайлаб қўймади. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Тарғилни ечаётсак, сўрдан туриб, бувим ҳайҳайлаб қолдилар. А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

ҲАЙҲАЙЛАШМОҚ Ҳайҳайламоқ фл. бирг. н. Отни бир четга чиқариб қўйдиларда, араванинг филдирагидан ҳайҳайлашиб итариб, балчиқдан чиқармоқчи бўлдилар. Ойдин, Фонарь тагида.

ҲАЙҲОТ [а. هيات - қанчалик узоқ! қандай катта фарқ! афсус, эвоҳ!] унд.с. Бирор кўнглисиз ҳодисадан нолиш, афсусланишни ифодаловчи хитобни билдиради. Ҳайҳот, мамлакат яна парчаланди, юрт вайрон

бўлди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ёвуз тақдир тиг урди қалбима, дод! Нетай энди тугалди сабрим, хайҳот! М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отани сотқинлар осибди дорга. Хайҳот! Бахт устига қандай кўрғилик?! Р. Бобожон.*

ХАЙҲОТДАЙ, -дек с.т. Бўш, хувуллаган; жуда катта, жуда кенг; бепоён. *Шамол боягидан кучайиб.. хайҳотдай ҳовлида ёлғиз қолган кампирнинг юрагига баттар ғулғула соларди. Р. Файзий, Эл меҳри. Унастликдаги хайҳотдек жарликни, уфқларни кўришни хаёл қилганди чоғи. Ш. Холмирзаев, Қил кўприк. Ўзини машинадан ташласинми? Шу хайҳотдек чўлда-я? И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.*

ХАЙ-ХУВ: хай-хув қилмоқ Шодлик, ғазаб каби кучли ҳис-ҳаяжонларни ифода-лаб, турли овозлар чиқармоқ. *Бир куни Хиндистон парламенти биноси ёнида одамлар хай-хув қилиб, байроқ кўтариб турарди. Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.*

ХАКАЛАК 1 Бир оёғи йўқ. *Чап оёғингизни кесшиармиш. Икки оёқ билан сиздан кўрганим шу бўлса, энди ҳакалак бўлганда нима қилардингиз. Бир камим чўлоқ боқишми-ди! С. Кароматов, Бир томчи қон.*

2 бол. Ерга чизилган катаклар бўйлаб бир оёқлаб сакраб ўйналадиган болалар ўйини. *Ҳакалак ўйнамоқ.*

Ҳакалак отмоқ Бир оёқлаб ирғиб-ирғиб юрмоқ. *Севар бир оёқда ҳакалак отди, лайлак бўлиб учди. С. Абдуқаҳҳор, Кўзлар. Нафси ҳакалак отмоқ* 1) иштаҳаси жуда очилиб, ейиш, ичишдан ўзини тўхтатолмаслик. *Нафси ҳакалак отиб кетганда, подадаги икки-учта сигирни ушлаб, навбати билан соғиб ичарди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар; 2) ўзини кирилиш, ўзлаштиришда иштаҳаси карнай бўлмоқ. Эгов ва бошқа бир қанча товарларга ҳам мудирнинг ҳакалак отган нафсига жавоб берадиган даражада устама нарх қўйилди. А. Тўлаганхўжаев, Чигирткалар. Нафси ҳакалак отган Ҳамро Сафоев бирдан давлат ҳисобидан жарақ-жарақ пул ундириш пайига тушиб кетди. «Муштум».*

ҲАКАМ [а. *حكم* — судья, қози; тренер] 1 Тарафлар ўртасидаги келишимовчиликни, жанжални судсиз бартараф этувчи, келиштирувчи холис воситачи; арбитр. *Унча катта бўлмаган бу қишлоқнинг ўз кайвонисию бузғунчиси, ўғрисию ҳаками, бахтлисию бахт-*

сизлари бор. «Ёшлик». Кетдилар-ку шум риёлар имонни алдаб, Ҳакам бўлсин, ҳақни айтсин биладиганлар. А. Исроилов.

2 айн. судья 1. *Йигитали шу дамларда ҳудди ҳозир устидан ё ҳаёт, ё мамот ҳукми чиқарадиган ҳакамни кутаётган маҳбусдек, таҳликага тушиб қолди. Д. Нурий, Осмон устун.*

3 Спорт, шунингдек, санъат мусобақасида қатнашганларнинг маҳоратига баҳо берувчи шахс; арбитр. *Ҳакамлар хайъати.* ■ *Улоқни олган одам даврани уч айланиши керак бўлади. Шундан кейингина уни ҳакамлар олдига ташлаб, совринни олиш ҳуқуқига эга бўлади.. К. Яшин, Ҳамза. Айтилик, футбол бўйича жаҳон чемпионатида манман деган ҳакамлар ҳам дунё кўз олдида фирромликка йўл қўядилар-ку!* Газетадан.

ҲАКАМЛИК Ҳакам лавозими, вазифаси, иши. *Бизнинг ҳакамликка муҳтождир энди Давр ҳар саволи, ҳар жавобида. А. Муҳтор. Спорт комитетининг мутасадди кишилари мусобақаларни ўтказиш, ҳакамлик қилиш ишларига бевосита жамоатчи судьяларни.. жалб этишмоқда. Газетадан.*

ҲАКАЧАКЛАМОҚ шв. айн. ҳаққаламоқ 1. *Қудрат оёғининг оғриғини сездирмасликка тиришиб, қайрағоч тагига ҳакачкалаб борди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ҲАКАЧАЛАМОҚ айн. ҳаққаламоқ 1. *Раис олдинда ҳакачкалаб бораётган Исомиддинга эргашди-ю, бироз юргач, тақир-тошлоқ даштга қараб, тақа-тақ туриб қолди. Ж. Саъдуллаев, Камолот йўллари.*

ҲАКИЛЛАМОҚ шв. айн. ҳаққаламоқ 1. *Қўзи бечора уч оёқлаб ҳақиллаб, жон-жаҳди билан маърайди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҲАКИМ [а. *حكيم* — доно, оқил, донишманд; табиб; файласуф] 1 Ўткир табиб; врач, доктор. *Қадимги дунё ҳақимлари киши асабига музиканинг таъсирини алоҳида таъкидлаганлар. Газетадан. Шу касалга чалинганимда, бир ҳақимга бордим. У томиримни ушлаб: -Сизники косиб касали, далага чиқинг.. — деди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Донишманд, файласуф. *-Бир замонда, — деди дадам, — Афлотун деган бир ҳақим ўтган экан. Ойбек, Танланган асарлар. Форобий улғу юнон ҳақимининг жуда чигал фалсафий мулоҳазалари маъзини чақиб берган. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.*

3 Ҳақим (эркаклар исми).

ҲАКИМА [а. *حكيمة* — донишманд аёл; табиб аёл] 1 Аёл ҳаким, табиб; врач, доктор. *Сайёра Ҳақназаровани бекорга мақтамайдилар, бекорга табриклар олқишламайдилар, бекорга шифокор, қўли енгил ҳакима, деб атамайдилар.* Қ. Исломов, Шифокор — санъаткор.

2 Ҳакима (хотин-қизлар исми).

ҲАКИМЛИК Ҳаким иши, машғулоти, касби. *Аввалга келиши биланоқ ҳакимлик ишига шўнғиб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАККА айн. зағизғон. *Ҳаккалар кўп, улар дарахтларнинг чакалак шохлари орасида типирчилаб, япроқларни учуриб юришади.* Ш. Холмирзаев, Зов остида олишув.

Ҳакка уйғонмасдан Эрта тонгда, барвақт. *Абдусамд ҳар кун эрта билан, ҳакка уйғонмасдан, кўчага отилар эди.* Ойбек, Навоий.

ҲАККА-ДУККА айн. ҳаккам-дуккам.

ҲАККАЛАК: нафси ҳаккалак отмоқ айн. нафси ҳакалак отмоқ қ. ҳакалак. *Нафси ҳаккалак отган бир кишининг димоғига қаёқдандир келаётган зира-кабоб ҳиди гуп этиб урилибди.* «Муштум». Аммо бу билан унинг кўнгли тўлмади, нафси яна ҳаккалак отаверди. «Муштум».

ҲАККАЛАМОҚ 1 Бир оёғини босолмай ёки тушовли оёғи билан сакраб-сакраб юрмоқ. -*Қўлтиқтаёқ тутган касаллар ҳаккалаб, ҳар томонга қочар, аянлиқ товушлар эшитилар эди, — деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Нормат бор кучини ўнг оёғига тўплаб, ҳаккалаб юрди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 *кўчма* Текис юрмай, ирғиб-ирғиб, сакраб-сакраб юрмоқ. [*Ражаббойнинг*] *Машинаси текис йўлдаги сингари равон юрмади, эгат, ўйдим-чуқурларда қалқиб, ҳаккалаб кетаверди.* Й. Шамшаров, Доврук. *Нотекис жойда ҳаккалаб, тунроқ тўзитиб бораётган мотоцикл тўсатдан тошга урилиб, бир чеккага қайрилди.* И. Раҳим, Ихлос.

ҲАККАМ-ДУККАМ с.т. Унда-бунда, якка-дукка, жуда сийрак. *Ҳаккам-дуккам дарахтлар.* Экилган уруғлар ҳаккам-дуккам чиқди. ■ *Адилрар бағридаги, харсангтошдан қурилган ҳаккам-дуккам иморатлар худди бир-бирига мингашиб кетгандай эди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Холиқвой ҳаккам-дуккам сариқ тишларини кўрсатиб, ғалати жшлмайди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ҲАККАР: ҳаккар кавуш эск. шв. Ёғоч кавуш. *Маҳалла сўфиси нималардир деб гудуллаб, ҳаккар кавушини дўқиллатганча, уларнинг ёнидан ўтиб кетди.* С. Зуннунова, Гулхан.

ҲАККАЧАКЛАМОҚ айн. ҳакачакламоқ. [*Мўтилла*] *Ўнг оёғини ерга теккизолмай, ҳаккачаклаб юра бошлади.* Мирмуҳсин, Мўтилла.

ҲАККАЧОВЛАМОҚ шв. Ҳакачакламоқ. *Искандар.. бедаси ўрилган пайкалда тушовини судраб, ҳаккачовлаб юрган эшакдан кўзини узмасди.* С. Нуров, Нарвон.

ҲАККОК [а. *حكاك* — сангтарош, тоштарош; сайқал берувчи] Қимматли тошларни ўйиб, тарашлаб, пардоз берувчи уста. *Хива ёғоч, тош, ганч ўйиб нақш ишлайдиган наққошлари, заргарлари, ҳаккоклари, гилам тўқувчилари билан шухрат қозонган.* Газетадан. *Фарҳод бўшаса, кўнглига келса, бир ҳаккоқ — тош биткичнинг дўкони қошига бориб туради.* «Баҳром ва Гуландом».

ҲАКЛАМОҚ айн. ҳатламоқ. *Сорахон унинг устидан ҳаклаб ўтиб кетди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Эргаш ака «Победа» ҳаклаб бораётган асфальт лентадан кўз узмайди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

ҲАЛ I [а. *حل* — чигални, тугунни ечиш, ойдинлаштириш] Ечимини топган, бир ёқли этилган; нима қилиш лозимлиги аниқланган (муаммоли, чигал масала ҳақида). *Масала ҳал.* ■ *Ҳар лаҳза замонлар умридек узун, Асрлар тақдири лаҳзаларда ҳал.* Ғ. Фулом. *Бир масалани ҳали учун қошингизга келган эдим.* Ойбек, Навоий.

Ҳал қилмоқ (ёки этмоқ) 1) бирор масала, муаммо юзасидан аниқ тўхтама келмоқ, муаммони бартараф этмоқ, ечмоқ. *Олтин муаммосини ҳал этиш — геология олдига кўндаланг турган ғоят улкан вазифалардан бири.* С. Кароматов, Олтин қум. *Ҳар турли мушкулотларни ҳам ақл билан ҳал этмишлар.* Ойбек, Навоий. *Бу масалани мутахассислар ҳал қилишади.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Ҳали корхонада ҳал қилинмаган муаммолар.. анчагина.* Газетадан; 2) тақдирини белгиламоқ, тақдири боғлиқ бўлмоқ, бир ёқли қилмоқ. *Кузги ҳосил тақдирини сафарбарлик, уюшқоқлик, қатъият ҳал қилди.* Газетадан. *Бу ерда масалани сотат эмас, минутлар ҳал қилади.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *Мирзамуҳаммад*

Расулович ходимларнинг орқасидан тақдирларини ҳал қиладиган бошиқлардан эмасди. Ф. Мусаҷонов, Ҳиммат. Ҳал қилувчи ўйинда спартакчи қизлар ўзига хос чаққонлик, прода ва йиғинчоқлик кўрсатишиди. Газетадан.

ҲАЛ II [a. *حل* — эриш, эритиш] Тилла, кумуш ёки бронза қуқунидан ясалган бўёқ. Деҳлидаги масҷид ва мезаналарнинг керагидан ортиқча ҳалларини, кошинларини, нақшларини қаердадир кўргандаймиз. З. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари. Тонг алақачон отган, дарахт унларига олтин ҳал юришгандек эди. С. Аҳмад, Чўл шамоллари.

ҲАЛАК [a. *هلاک* — ўлим, ўлиш; вафот қилиш; ҳалок бўлиш] Ҳолдан тойган, азобли ҳолатда. Изингиздан чопаман, Ҳайқираман мен ҳалак. С. Очил, Умидвор қушча. Нега бугун бемадорсан, ҳалаксан?.. Э. Воҳидов, Шарқий қирғоқ. ..кўзим қиймаганидан, ишим кўплигига қарамай, келишга келдим-у, кетишининг иложини тополмай ҳалакман. Ойбек, Улуғ йўл.

Жони ҳалак Қуйинган, куйманган ҳолатда; бирор нарса қўйида, ҳаракатида безовта, нотинч ҳолатли. Эрталаб нонушангизни, кечқурун овқатингизни тайёрлайман, деб жоним ҳалак. Б. Раҳмонов, Юрак сирлари. Бунинг устига ҳар қадамда душман. Бир фалокат бўлмаса, деб жоним ҳалак. Ҳ. Фулом, Машғал. Ҳалак қилмоқ Азобга қўймоқ, қийнамоқ. Бу сўзимни энам, синглим билмасин, Йиғлаб, ўзин отиб ҳалак қилмасин. «Муродхон».

ҲАЛА-ҲУЛА *шв.* Унча-мунча. Аёл кишининг жони қирқта бўлади, ҳала-ҳулага ўлмайди. И. Шомуродов, Мағлубият.

ҲАЛВО [a. *حلوة* — ширинлик, қандолат маҳсулооти] *айн.* ҳолва. «Ҳалво» деган билан оғиз чулмайди. Мақол. Сабр қилсанг, ғўрдан ҳалво битар. Мақол.

Бу (ҳали) ҳалво Ҳали ҳеч гап эмас, чидаса бўлади. Қор кетган бўлса ҳам, ҳали заҳри бор. Бу-ку, ҳалво. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЛВОГАР [a. + ф. *حلواگر* — ҳолва тайёрловчи ёки ҳолва сотувчи] *айн.* ҳолвагар. [Улар] Асабга тегадиган болғача садосидан тезроқ узоқлашиш учун ҳалвогар растасига бурилиб, қозон бозори орқали поякиликка ўтиб кетдилар. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.

ҲАЛВОЙТАР [a. + ф. *حلوائىتر* — нам, ҳўл (сувли) ҳолва] *айн.* ҳолвайтар. Қўшини-

лардан бир хотин менга тутмайиздан ҳалвойтар пиширишни ўргатди. С. Айний, Эсдаликлар.

ҲАЛДОР [a. + ф. *حداور* — ҳалланган, ҳал қопланган] Ҳал билан бўялган, ҳал берилган. Залнинг тўрида, кичкина ҳалдор бир эшикча ёнида, атлас кўрпача устида.. қизил духобадан кийинган кўркам бир ўғлон палов еб турар эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ҲАЛИ I Бундан бироз илгари; боя. -Қачон келдинг? -Ҳали келдим. Ҳали шу ерда эди. Ҳали келиб кетган эди. ■ -Уйларингда ким бор? -Ҳали кирганимда, дадам билан Йўлчи акам бор эди. Ойбек, Танланган асарлар. Мен ҳали уни қўшинингиз уйдан чиққан ҳолда кўрган эдим. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Куп вақт ўтмасдан, яқин орада; ҳализамон. Ҳали келса кўрарсиз, Кула-кула ўларсиз (маймун). «Топишмоқлар». Ҳали ўғилларин ҳам молдан келиб қолишади. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 Иш-ҳаракат, ҳолатнинг амалга ошмаган, белгининг, белги-ҳолатнинг тўлиқ даражага етмаган вақтини билдиради; ҳозирча. Тонг отишига ҳали вақт эрта. Ҳали хомсан — пишарсан, Бу дамнингдан тушарсан. Мақол. ■ Қўёш ботган, лекин кун ҳали ёруғ, ҳар ёққа оқшом сукунати чўзилган. Ойбек, Танланган асарлар. Алишер ўйинқароқлиги тутди-ю, ҳали қуриб улгурмаган нам этикчасини кия солиб, ҳовлига тушди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. -Тупқайрағочга яқин қолдимиз? -Ҳали бор. Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳали ҳам Шу вақтга қадар; ҳануз, ҳамон. Баширжон трубкани қўяркан, ҳали ҳам эшик олдида ҳадиксираб турган Зевархонга қараб жилмайди. Н. Аминов, Суварак. ..баъзан душман самолётлари пайдо бўлишини ҳисобга олмаганда, урушдан ҳали ҳам дарак йўқ эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

4 юкл. Таъқид, кучайтирув билдиради. Вой шармандалар, ҳали қочириб юбордик денглар-а. Н. Фозилов, Дийдор. Сен писмиқни, ҳали шошмай тур.. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. -Ҳали шунақами! — деди ва эшикни зарда билан ёпиб чиқиб кетди. «Муштум». Ошини дамлаб, ҳали ўтирибман, ҳали ўтирибман.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

5 Такрор ҳолда қўлланиб, айирувчи боғловчи вазифасида келиб, «гоҳ.. гоҳ», «дам..

дам» маъноларини билдиради. - *Фарғонага боргунимизча ҳали Шукрулло, ҳали Мирмуҳсиннинг танишлари топилаверса, бу яқинда манзилга етолмаймиз, - деб Саид Аҳмад ҳазиллашди.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ҲАЛИ-БЕРИ Яқин вақт ичида, яқин орада; тезда (инкор мазмунли гапларда қўлланади). *Маҳкам ака ҳам ҳали-бери турадиган ҳолатда эмас эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Ҳавонинг авзойига қараганда, ҳали-бери тинадиганга ўхшамасди.* Ҳ. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Тўғриси, Марҳаматнинг ўзига қолса ҳам, ҳали-бери қайтгиси йўқ эди-я, фақат ҳавонинг ўзгаргани уни ўйлатиб қўйди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲАЛИГА: ҳалига қадар айн. ҳалигача. *Ҳалига қадар хабар йўқ.*

ҲАЛИГАЧА рвш. Шу пайтгача, ҳозиргача, ҳамон, ҳали ҳам. *Ҳалигача идора очилмабди-я!* ■ *Олимжондан ҳалигача дарак йўқ!* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАЛИГИ олм. 1 Бундан сал илгари тилга олинган, бўлган шахс, нарсас ўрнида қўлланади, унга ишора қилади; бояги, ўша. *Ҳалиги машина кимники? Ҳалиги келган ким эди?* ■ *Атрофимга алангласам, ҳалиги шерикларим ҳам кетиб бўлишибди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Йўлчи ўз манзилига қайтиб, пичан «тўшак»ка чўзиларкан, ҳалиги ердан яна ноғора тарақлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *..Ҳалиги юрак ўйноғиси тағин ҳам кучайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Айтилмоқчи бўлган шахс, нарса ҳақидаги сўз, гап ёдга келмай турган пайтда худди шу ҳолатни қайд этиш учун қўлланади. *Даладан қайтаётсам, ҳалиги, отини эсдан чиқардим, анави Тоштемирнинг тоғаси дуч келди.* «Ёшлик». *Ҳалиги, оти курсин.., Маликбойнинг майдонида!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Ҳалиги, айтмоқчи, чақаси нима бўлади, - деди ошхона мудири.* «Муштум».

ҲАЛИГИДАЙ, -дек 1 Ҳалиги с. нинг ўхшатиш шакли; боягидай. *Ҳалигидай шилқимларни жиним суймайди. Ҳалигидай гапларни гапирмагин! Фронтдаги воқеалар ҳалигидай ёдимда.* ■ *Шу бугун кечқурун ҳалигидай диққат бўлиб ўтирганида, яна Латофатхон эсига тушиб, бир фикрга келди.* А. Қаҳҳор, Кўк конверт.

2 с.т. Кўнгилдагидек эмас; ёмон (иш, аҳвол ҳақида). *Ишлари ҳалигидай. Кўнглига ҳеч нарса сиғмайди.* ■ *Ишқилиб, акамдан ҳалигидай хат келмаган бўлсин-да.* Йўғ-э, келмагандир. С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАЛИГИДАҚА с.т. Ҳалигидай. *Ҳалигидақа гаплар. Ҳалигидақа ишлар. Ҳалигидақа одамлар.*

ҲАЛИДАН-ҲАЛИ Ҳадеганда, ҳадеб, ҳали ҳам. *Бу ошишлар, бу кечишлар ўзга вақтларда Отабек учун ҳузур ва ошиқиш бағишлаган бўлсалар, бу гал уни нафратлантирадилар, бормай қайтиш фикри ҳалидан-ҳали кўнглига келиб турадир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *-Ҳалидан-ҳали Муроджон кўз ўнгимдан ўтар, аммо бугун келмаслигига қатъий ишонар эдим, - деди Нафиса.* Гайратий, Узокдаги ёр.

ҲАЛИЗАМОН с.т. Кўп вақт ўтмасдан, тез орада, сал вақт ичида. *Уҳализамон келиб қолади.* ■ *Булулларнинг ҳаракати бежо. Ҳализамон тепамиздан челакамо куйиб берса ҳам эҳтимол.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Ҳализамон чўл «оқ олтин» ўлкасига, гуллаган воҳага айланади.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲАЛИЙДАҚА с.т. Ҳалигидай. *-Мен аввали бу хатни биронта қизданми, деган эдим. Аммо ҳалийдақа, одам тушунмайдиган гаплар битилганига бошим қотиб қолди, - деди Норбулу.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАЛИМ 1 [a. حليم - юмшоқ, ювош, мулойим, беозор; сабр-тоқатли] 1 Кишига қаттиқ ботмайдиган, мулойим, ёқимли (товуш, муомала ва шундай муомалали киши ҳақида). *Ҳалим муомала.* ■ *Сув тепасида одамлар ўт бўлиб ёнади, бошқа вақтларда энг сокин, энг ҳалим одамлар, сув бошида жанжал чиқса, сўз ва далил ўрнига мушт билан, кетмон кўтариш билан иш кўришга тиришадилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Бир-икки дақиқа сукутдан сўнг Саидахмадхон сунъий табассум, ҳалим овоз билан сўз бошлади.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ҳар гапидан, ҳаракатидан ғурур акс этади. Муомалада ҳалим. А. Қаҳҳор, Сароб. Умар қишлоққа кўчиб келган кезлари юмшоқ супургидай ҳалим йигит эди.* «Муштум».

2 кўчма Қаттиқ эмас, юмшоқ. *Гушт қайнайвериб, ҳалим бўлиб кетибди.* ■ *Воҳидларнинг қишлоғида бошқа ерларда жуда кам учрайдиган ҳалим ва ширин олма бор.* О. Ёқубов, Тилла узук.

3 Ҳалим (эркаклар исми).

ҲАЛИМ II [а. هالم — ёпишқоқ, елим-шақ] Сувга бугдой ёрмаси ва гўшт солиб, узоқ (ҳил-ҳил бўлиб кетгунча) қайнатиб пишириладиган қуюқ овқат. -*Ҳазратойимнинг даҳалари бўлди. Чунонам басавлат, чунонам гавжум бўлдики, дошқозонда ҳалим улашдилар, — деди Анзират. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Пишган ҳалимнинг бугдойи эзилиб, гўшти эса ҳил-ҳил бўлиб кетади. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.*

ҲАЛИМДАЙ, -дек Юмшоқ, мулоим, ёқимли. *Ҳалимдай қиз.*

ҲАЛИМХОНА [ҳалим + хона] Ҳалим пишириладиган ва улашиладиган жой. *Ҳалимхона у ерда-ю, зикирхона бу ерда. Мақол.*

ҲАЛИНЧАК айн. ҳайинчак. *Ойчинор юзуни сувга ювиб, ҳалинчакни арчага осиб.. ҳалинчак уча бошлади. «Ойсулув». Ҳалинчак бир чап сайин, бир ўнг сайин юқорилаб турди. Қиз ҳалинчак учишга қараб, гоҳ ўтирди, гоҳ турди. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ҲАЛИТДАН I Меъёрдаги, мўлжалдаги вақт келмай, ундан аввалроқ; ҳозирданоқ. *Сен ҳалитдан қўрқиб, юрагинг ёрилиб, ҳар нима деявердинг, нима бало бўлди? «Равшан».* «Ҳалитдан қўлига бигиз-сўзан берсанг, эзилиб қолади», деб ўйларди у. М. Осим, Тилсиз гувоҳ. *Ҳалитдан кўз ёши тўксанг, ҳам шаҳарингни кўрганда, дод солиб йиғлар экансан-да? О. Ёқубов, Излайман.*

2 Бундан бироз илгаридан; боядан. *Ҳалитдан бери буларнинг гапларига қулоқ солиб, жимгина ўтирган Норбой гапга аралашди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.*

ҲАЛИ-ҲАЛИ Шу вақтгача; ҳозиргача, ҳамон, ҳалигача. *Ҳали-ҳали ёдимда. ■ Ҳали-ҳали эсласам, вужудим зирқирайди. Уруш лавҳалари ҳали-ҳали кўз ўнгимда. ■ [Обиджонни] Косовни олиб қувишга қувдим-у, ҳали-ҳали ичим ачийди: бола бечора нима гуноҳ қилибди? А. Қаҳқор, Қўшчинор чироқлари. Уочган музликлар, олимнинг жасорати ҳали-ҳали машҳурдир. «Ўзбекистон кўриқлари».*

ҲАЛЛАМОҚ Ҳал билан бўямоқ, беэамоқ.

ҲАЛЛИ Ҳал берилган, ҳал билан ялтиратилган. *Олтин ҳалли курси. Кумуш ҳалли беэаклар. ■ Мунира бежиригимгина, ҳалли ниёлага шампан қуйиб, ўртага чиқди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

ҲАЛЛОС: ҳаллос урмоқ айн. ҳаллосламоқ. *Қўчқор, пешонаси, ёноқлари, кекирдаги муздай сувда ювингандай шалаббо бўлиб, ҳаллос уриб, лўкиллаб югурди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҲАЛЛОСЛАМОҚ Тез, кўп ва қаттиқ ҳаракат (мас., югуриш) туфайли оғир-оғир нафас олмоқ, ҳансирамоқ. *Қараса, бир кампир ҳаллослаб келаётибди. «Равшан». Узоқдан бир бўри ҳаллослаб, югуриб келар эди. «Эртақлар». Шу чоғ ёнбош кўчадан итини югуртирганча, ҳаллослаб, Раҳим чиқиб қолади. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ҲАЛЛОСЛАТМОҚ Ҳаллосламоқ фл. орт. н. -*Мени сув ташишга ўтказишди: ҳаллослабти қўйяпти, — деди қария Аҳмаджонга. А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.*

ҲАЛОВАТ [а. حلاوت — лаззат, завқ; ҳузур; ёқимлилик; пиринлик, нозиклик] 1 Тинч, озорсиз, беташвиш ҳолатда уйғонадиган, юзага келадиган ҳис-туйғу; ором, роҳат. *Ҳазал ёзишдан мақсад жонга роҳат ва дилга ҳаловат келтиришдир. М. Шайхзода, Ҳазал мулкининг султони. Ким ҳам айтганди, ўртада фарзанд бўлмаса, турмушда ҳаловат ҳам бўлмайди, деб. Д. Нурий, Осмон устун. Зирапча кирса ҳам, тиш оғриси ҳам, ҳаловат йўқолади. «Фан ва турмуш».*

2 Тинч, осойишта ҳолат. *Шу соқин кечанинг ҳаловатини бузиб, бировларнинг уйида — қўрғонида ўрмалашиб юрган бу йигит ким экан-а? Ғ. Фулом, Соялар. Жаббор полвон полга жой солиб ётди. У тинчиб, кўз юмди-ю, Жуман ухлай олмади. Негадир ҳаловати қочган эди. А. Мухтор, Тугилиш. Фақат Юлдузхонни кўрдим-у, ҳаловатимни йўқотдим, юрагимга худди чўғ тушгандай. Р. Файзий, Чулга баҳор келди.*

3 Бирор нарсанинг бошқасига нисбатан «ҳеч гап эмас», «чидаса бўладиган», «буни-си ҳолва» экани маъносини билдиради. *Буниси ҳаловат.. ■ Қор ҳам ҳаловат экан, эртасидан бошлаб қаттиқ қорасовуқ бошланди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲАЛОВАТЛИ I Ҳузур-ҳаловат бағишловчи. *..ҳозир унинг кўнглида бир-бирига зид, асов туйғулар жунбишга келиб, жисму жонини гоҳ безовта қилса, гоҳ ҳаловатли кечинмаларга фарқ этаётган эди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Осойишта, тинч; сокин. *Ҳаловатли тун.*
ҲАЛОВАТСИЗ 1 Ором, роҳати йўқ; хурсисиз. *Ҳаловатсиз ҳаёт.*

2 Осойишталик ҳукм сурмайдиган; нотинч, ташвишли. *Ҳаловатсиз тун.*

ҲАЛОВАТСИЗЛИК Ҳаловатсиз, нотинч ҳолат. *Домланинг оилавий ҳаловатсизлиги ҳасрат қиларлик даражага етганлигидан Аббосхон ҷўчиди. А. Қаҳҳор, Сароб. Шу кундан ҳаловатсизлиги бошланиб кетди. «Муштум».*

ҲАЛОК [а. هلاك — ўлим, ўлиш; вафот қилиш; ҳалокат]: **ҳалок бўлмоқ** 1) фожиали равишда ўлмоқ. *Зокирнинг отаси бир йил олдин урушда ҳалок бўлган. П. Қодиров, Уч илди; 2) бахтсиз ҳолисага, ҳалокатга учраб нобуд бўлмоқ. Кема ҳалок бўлди.*

Ҳалок қилмоқ Ўлдирмоқ. *Норбўтабек сизни ҳам отамдай ҳалок қилади. Ф. Расул, Адолат.*

ҲАЛОКАТ [а. هلاکت — вайрон бўлиш (қилиш), ўлим; ўлиш; фалокат, хавф-хатар] 1 Фожиали ўлим. *..кўзига ҳеч нарса кўринмас, фақат Ҳудойбердиевни ҳалокатдан қутқариш тўғрисида ўйлар эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. Бектемир шу пайт, «қимирлаш — ҳалокат» деган синалган дастурдан воз кечди-да, окопдан ирғиб чиқди ва гоҳ эмаклаб, гоҳ сакраб чопди. Ойбек, Кўёш қораймас.*

2 Бирон сабаб туфайли юз берувчи фалокатли ҳодиса. *Машина ҳалокати. Поезд ҳалокати.* ■ *Ҳасан сўфи билан Алим бувани қишлоққа қайтарган нарса минут сайин хавфга, кун сайин ҳалокатга айланиб бораётган унгул масаласи эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 Таг-томир билан емирилиш, барбод бўлиш. *Кескинлашган синфий зиддиятлар миллий-озодлик ҳаракатини янада кучайтириб, колонизализмнинг ҳалокатини тезлаштирди. С. Хўжаев, Ўзбек тарихий фильмулари.*

4 Катта фалокат, ўлим келтирувчи ҳолат. *Ҳалокат олдида турмоқ.* ■ *Бу эса одамларни қийнаши, ҳалокатларга сабаб бўлиши эҳтимоли. М. Исмоилий, Фарғона т. о. -Қаёққа кетамиз, тақсир? — Бобоқул ҳалокат оғзидан қолган кишидай Маҳсумга умид билан тикилди. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҲАЛОКАТЛИ Ҳалокатга сабаб бўладиган, олиб борадиган (**ҳалокат** — барча маъноларида). *Ганнинг хулласи — Ўрта Осиё шароитида меринослар учун ҳалокатли бўл-*

ган заифликлар бартараф этилар эди. С. Анорбоев, Оқсой. Ҳалокатли жараён кутилмаганда тез юзага чиқди. Газетадан. Алкоголь нафақат жигарга.. умуман, бутун ички аъзоларга ҳалокатли таъсир кўрсатади. Газетадан.

ҲАЛОЛ [а. حلال — рухсат этилган, йўл қўйилган; қонуний, асосли; тўғри, виждонли одам] 1 дин. Шарият ҳукмига мувофиқ еса, ичса, фойдаланса бўладиган; ҳаром эмас. *Пулни олмадим, минг марта розиман, сизга она сутидай ҳалол бўлсин.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 кўча Кишининг ўзига қарашли, ўз меҳнати билан, пешона тери тўкиб топилган; хиёнат, фирромлик кабилардан холи. *Жон-дилдан ҳалол ишлайдиган одамлар билан иноқ.. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Тўғри тут ишингни ва ҳалол яша! Шухрат. Махфуза энди қинғирликни ташлар, болаларини ҳалол пул билан боқиб, вояга етказар.. Газетадан.*

3 кўча Фирромликка ўрганмаган, қинғир йўлга бормайдиган, бировни алдамайдиган; тўғри, софдил. *Ҳалол киши. Ҳалол ишламоқ.* ■ *Колхоз раиси умри етимлик билан ўтган ҳалол одам. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. [Заргаров:] Бечора Оқшпа ўзи жуда ҳалол, меҳнаткаш, болаларга жуда меҳрибон аёл. А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Азалий халқнинг бор бир эл қатори, Тантлю меҳнаткаш, тўғрисуз, ҳалол. А. Орипов, Йиллар армони.*

4 Никоҳлаб олинган, қонуний (хотин ҳақида). *Бировнинг ҳалолини биров суюдиган замон экан-да, водариг? С. Сиёев, Отлиқ аёл. Ўзининг бир эмас, иккита хотини бўла туриб, тагин бир йигитнинг ҳалоллигига кўз олайтириш.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

5 сирт. Ўзбек курашида соф галабага бериладиган баҳо.

ҲАЛОЛА [а. حلاله — ҳалол хотин] 1 Эрига хиёнат қилмайдиган, ҳалол хотин.

2 Никоҳлаб олинган, қонуний хотин.

ҲАЛОЛИ [а. حلالى — рухсат этилган; қонуний, тўғри] Никоҳли эр-хотиндан туғилган бола, қонуний фарзанд.

ҲАЛОЛЛАМОҚ 1 дин. Ҳалол қилмоқ, шарият қонун-қондасига мувофиқ еса-ичса бўладиган қилмоқ.

2 кўча Бирор нарсани оқлайдиган, унга арзийдиган, муносиб иш қилмоқ. *Еган*

тузингни ҳалолла! ■ Инсоф ҳам керак-да! Нонни ҳалоллаб ейиш керак. Н. Сафаров, Хадича Ахророва. Урушда ҳам ўғлим сутимни ҳалоллабди. Болаларимдан розиман. Н. Сафаров, Қахрамоннинг туғилиши.

Қўлини ҳалолламақ (ёки ҳалол қилмоқ) Хатна қилдирмоқ. Ҳа, полвон ака, жияларингизнинг қўлини ҳалол қилмоқчи эдик. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар. Шоймардон — ферма мудири, ўғлининг қўлини ҳалоллади. Т. Мурад, От кишнаган оқшом.

ҲАЛОЛЛИК 1 Виждон билан, инсоф юзасидан иш тутиш; тўғрилиқ, софлик. Ҳалоллик, тўғрилиқ, поклик — одамийликнинг энг зарурий мезонидир. Газетадан. Ёшликда ҳамма ҳам олийжаноб ҳислар, соф виждон, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлган бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Эрга ёки хотинга хиёнат қилмаслик; вафодорлик.

3 Ҳалол эканлик. Мен мавизни тамом шаръий қилиб тайёрлайман, тунов кунни маҳалламизнинг охунлари ҳалоллигига фатво бериб кетдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАЛОЛХҲР [а. + ф. *حلال خور* — ҳалол еювчи; ҳалоллик билан кун кечирувчи] кам қўл. Ҳалол меҳнат билан тирикчилик қилувчи, кишиларни алдамасдан яшовчи, нонини оқлаб еювчи. Ҳаромхўрларга биз доим кушанда, Ҳалолхўрларга ёр «муштум»чилармиз. С. Абдулла. Томошага чиққан жами фуқаро: Ҳалолхўр хизматкор, деҳқон, бечора. «Хушкелди».

ҲАЛП: жон ҳалпида Жон ҳолатда, нафаси оғзига тикилиб. Майна энди орқадаги вагонга юк ташиётганларга қарарди. Юкчилар забардаст елкаларини букиб, жон ҳалпида олдинга интилишади. Ш. Тошматов, Эрк қуши. Хотини жон ҳалпида юзуриб бориб, эрга ёпишди. «Муштум».

ҲАЛП-ЗАЛП 1 Оғир меҳнатдан ҳарсиллаш, ҳаллослаш.

2 кўчма Жонбозлик билан астойдил меҳнат қилиш. Усти ўраб ташланган пахта бунтлари баланд деворлар оша ёнма-ён қад кўтариб турарди: озмунча ҳалп-залпнинг мевасими булар! Й. Шамшаров, Довруқ.

ҲАЛПИЛЛАМОҚ 1 Кенглигидан киши қаддига салқи келиб, осилиб турмоқ (кийим ҳақида). Ҳар қадамда дастурхон, қанорқондай ҳалпиллаган кўк кўйлаги шох-шаббаларга илинавериб безор қилди. Ҳ. Назир, Сун-

мас чақмоқлар. Устида отасининг чопони ҳалпиллаб турарди. М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Лапанглаб югурмоқ, елмоқ; селкилламоқ. Арслонқул ҳовлиқиб, ҳалпиллаб, уйга қайтди. Ойбек, Навоий. Уйдан боланинг бўғиқ чинқириғи эшитилиб, хотин ҳалпиллаганича уйга югурди. С. Абдулла, Обруйим тўкилади.

ҲАЛПИНЧОҚ шв. Ҳайинчак. Қалдирғоч мастон юз ўн еттига кириб эди, алпинчоқ, салпинчоқ, таққани эшакмунчоқ, уйнагани кўғирчоқ, учгани ҳалпинчоқ. «Хушкелди».

ҲАЛП-ҲАЛП: ҳалп-ҳалп қилмоқ айн. ҳалпилламоқ.

ҲАЛФАНА [а. + ф. *حليفانہ < حاييف* — шерик, иттифоқдош] Ўртада масаллиқ тўплаб тайёрланадиган овқат. -Ҳалфанага палов қилмоқчи бўлдик. Хуснибий ошпаз бўладиган бўлди, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲАЛФАНАЧИ Ҳалфана қатнашчиси. -Ёр эриб оққан, тухум синган бўлганидан, ҳалфаначи ўртоқларимнинг олдида боришдан маъно чиқмас эди, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲАЛҚ [а. *حلق* — томоқ, бўғиз; танглай] эск. айн. ҳалқум.

ҲАЛҚА [а. *حلقه* — чамбар, гардиш, филдирак; тўгарак; кишилар давраси] 1 Металлдан эғиб, икки учини бир-бирига қўшиб ясаладиган доира шаклидаги буюм. Темир ҳалқа. Эшик ҳалқаси. ■ Айвон эшигида бир эмас, иккитадан янги қоқилган ҳалқаларга кўзи тушиб, таажжубланди. Д. Нурий, Осмон устунни. Дарвоза очилмади, Ибодилла унинг ҳалқасини уриб, тақирлата бошлади. Ҳ. Фулом, Машғал.

2 эск. Доира шаклида ясалган, билак, бармоқ ёки қулоққа тақиладиган безак буюми. [Кумуш] Кичкина олтин ҳалқани кўтидан олиб, қулоғига тақди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Авазнинг ёдига.. бармоғига ҳалқа таққан олакўз кимсанинг суқ назар ила тикилиб тургани келди. С. Сиёев, Ёруғлик. Чойхоначи чўчиб, ирғиб турди, билагидаги оқ ҳалқани ечиб узатди. С. Сиёев, Ёруғлик.

3 Умуман, доира шаклидаги, доирасимон нарсас. ..личоқ шириллаган сайин юлқа ниёз ҳалқалари олдидаги лаганчага тушиб турарди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Кел, истасанг, ой ҳалқасини қулоғингга тақай, дилбарим.. Э. Воҳидов. Ноиб қамчи

ҳалқасини билагига узатаркан, Аваз ҳалиги йигитга қараб қўйди. С. Сиёев, Ёруғлик.

4 кўчма Қуршов, қуршов доираси. Душман ҳалқани ёриб чиқиб кетишга жонжаҳди билан уринарди. Н. Сафаров, Оловли излар. Қорақулов автоматчиларнинг кичик гуруҳи билан қуршов ҳалқасидан ўтиб, батальонга борди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

5 Занжир ва шунга ўхшаш нарсаларнинг ўзаро боғланган, уларни ташкил этувчи ҳар бир қисми. Занжир ҳалқаси. Кишан ҳалқаси.

6 кўчма Ўзаро боғланган, боғланадиган нарсаларнинг ўзаро боғланувчи, боғланиш учун хизмат қилувчи ҳар бир қисми. Фарзанд — бу келажак, фарзанд — ўтган аж-додларни келажак авлодлар билан абадий боғлайдиган олтин ҳалқа. К. Яшин, Ҳамза. У теровни ўзи олиб борган бўлса ҳам, айбномани бошқанинг оғзидан эшитганда, жиноятлар ҳалқаси кўзига яна ҳам мудҳишроқ кўринди. Ҳ. Фулом, Машғал.

7 кўчма Маълум кишилар тўдаси; давра, жамоа. — Қаландарлар ҳалқасига қабул қилинган соатдан бошлаб, ҳушимни йўқотган эдим, — деди Шум бола. Ф. Фулом, Шум бола.

Ёш ҳалқаси (ёки ҳалқа ёш) Кўз ғуласи (соққаси)да тўпланган ёш; шундай ёш шакли. Нодирнинг кўзларида ёш ҳалқаси сузарди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. У киши.. кўзларида ҳалқа-ҳалқа ёш, жимгина келиб, пешонамдан ўпдилар. О. Ёқубов, Излайман.

ҲАЛҚАЛАМОҚ 1 Ҳалқа ўрнатмоқ, ҳалқа солмоқ. Дарвозани ҳалқаламоқ. Қуш оёқларини ҳалқаламоқ.

2 кўчма Ҳалқа шаклига келтирмоқ. Арқонни ҳалқаламоқ.

3 кўчма Қуршов, ҳалқага олмоқ, қуршаб олмоқ. Фриц ҳалқалаб қисди-ю, аммо эп-лолмади, бир илож қилиб, қуршовдан қутулиб чиқдик. Ойбек, Куёш қораймас.

4 айн. ҳалқаланмоқ 3. ..Ҳалима опа.. кўзларида ёш ҳалқалагандай туюлди. О. Ёқубов, Бир фелъетон қиссаси.

ҲАЛҚАЛАНМОҚ 1 Ҳалқаламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. Қушлар тажриба учун ҳалқаланади. ■ Ҳалқаланад трубкада тутунлар.. М. Шайхзода.

2 Ҳалқа шаклини олмоқ. ..кулдоннинг четидаги сигаретадан ҳалқаланиб тутун

чиқарди. О. Мўминов, Хиёбондаги уч уч-рашув.

3 Пайдо бўлмоқ, кўринмоқ, келмоқ, тўпланмоқ (кўз ёши ҳақида). — Партивойнинг қизи, илоий айтганинг келсин, кам бўлма, — отанинг кўзларида ёш ҳалқаланди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

ҲАЛҚАЛИ Ҳалқаси бор. ..дарвозаси нақшдор қилиб ишланган бўлиб, мисдан қилинган ҳалқали дасталари бўларди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҲАЛҚОБ [ф. حلقاب — ҳалқа-ҳалқа бўлиб тўпланиб қолган сув] Чуқур жойларда туриб, йиғилиб қолган сув. Ҳалқоб сув. ■ Ҳаво сархуш. Ҳалқоблар кўкимтир кўринар, биринчи совуқдан оёқ остида юнқа муз қирсиллар эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳалловат.

ҲАЛҚУМ [а. حلقوم — томоқ, бўғиз] 1 анат. Оғиз бўшлигини қизилўнғач билан туташтирадиган ҳазм йўлининг бошланғич, олдинги қисми; ютқун. Мاستонбиби ҳўплаган чойни ҳалқумидан ўтказолмади. С. Аҳмад, Қадрдон далалар. Гоҳ Эргаш, гоҳ Одил ҳалқумигача сувга ётиб, қўл сиғадиган ҳар бир тешикни тинтишади. Ҳ. Аҳмар, Қим ҳақ? Ҳазабидан ҳалқумига келиб тиқилган тупугини зўрға-зўрға ютди-да, яна қадамига қамчи босди. Ҳ. Шамс, Душман.

2 кўчма Отадиган курулнинг ичи, оғзи; оғиз. Қайси бир она фарзанди кўксини замбаракнинг оловли ҳалқумига тутиб беради? С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

Жони ҳалқумига келмоқ қ. жон 1.

ҲАМ I [ф. هم — шунингдек, ҳамда; яна, шу билан бирга] 1 боғл. Тенг қийматли гап бўлаклари ёки содда гапларни, шунингдек, тўлиқсиз гап қисмларини боғлаш учун хизмат қилади. Битибдур беш равоат ҳам учта ҳаммом. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Ўзи чўлоқ-ку, лекин шамолдай тез учади, ҳам ўзи дилкаш йигит. Ишни пухта қилади. Ойбек, Танланган асарлар. Ўзи одамлар билан гаплашиб ўтиргандай кўринса ҳам, фикри-ёди блокнотда экани.. кўриниб турар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Куёш яширинган бўлса ҳам, кундузнинг ёруғлиги ҳали тамом сўнмаган эди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 юк. Таъкид, кучайтириш билдиради. Кун ҳам кеч бўлиб қолди. Шу ҳам иш бўлдимми? Бу ботинка оёғимга сира ҳам сиғмайди. У

опасига ҳеч ҳам ўхшамайди. ■ У туфлисини ҳам ечмай, наматга оёқ қўйди. Газетадан. Ниҳоят, улар ҳам чарчади, шекилли, вагонга сукунат чўкди. Газетадан.

ҲАМ - II: қўша сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, муайян иш-фаолият ва ш.к. да «бирга бўлувчи», «бирга бажарувчи», «тенг, бир хил» деган маъноларни билдиради: ҳамдard, ҳамфикр, ҳамшаҳар, ҳамтовоқ ва б.

ҲАМ III: ҳам қилмоқ бол. Емоқ, ошамоқ.

ҲАМА [ф. همه — ҳамма, барча, бутун; ҳар бир] эск. кт. айн. ҳамма. Ҳама обод бўлди-ю, бўлмадим обод дастингдан. Машраб.

ҲАМАВАҚТ [ҳамма + вақт] Ҳар доим, ҳамиша, доимо. [Мастура:] Сизники ҳамавакт.. барака топ, оч бўридек тикка ташлайсиз. Ҳамза, Паранжи сирлари.

ҲАМАЛ [а. حمل — қўй; кўзичок] I (Ҳ — катта) астр. Ун икки буржнинг бири: Ҳут ва Савр буржлари орасида жойлашган (қ. бурж). Баҳор кирди. Деҳқон ҳисоби билан хут чиқиб, ҳамал кирди. Газетадан.

2 Шамсия йил ҳисобида йилнинг биринчи ойи: 22 мартдан 21 апрелгача бўлган вақтни ўз ичига олади. Ҳамал кирди — амал кирди. Мақол. ■ Шериклари билан ҳамал ойининг бошларида — мартнинг охирида туркман саҳросига жўнади. С. Айний, Эсдаликлар.

ҲАМАСАР [ҳам + аср] Бир асрда яшовчи ёки яшаган; асрдош. Ажойиб ижод аҳлининг кашфиётларига ҳамасрмиз. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАМБЎЙИНСА шв. Тенгдош, тенгқур. Келавер бизникига, ҳамбўйинсанг Бўзтой билан ўйнайсан. А. Дилмурод, Фано даштидаги кўш.

ҲАМГАП [ҳам + гап] кам қўлл. Ҳамсуҳбат. Мен илгари бу юртларни келиб кўрганим йўқ, бу элларнинг ҳеч қайсиси билан таниш, ҳамгап бўлганим йўқ. «Ёдгор».

ҲАМД [а. حمد — мақтов, мадҳ, улуғлаш; шукур, ташаккур] дин. Худо, пайғамбар ва халифалар, шоҳлар шаънига айтиладиган асарни, шайр, мадҳия. Мусулмон ўлкаларида асроти ҳамд, муножот.. каби худо, пайғамбар ва халифаларга бағишланган анъанавий муқаддима билан бошлаш одат эди. «ЎТА».

ҲАМДА болл. Гапда тенг қийматли икки гап бўлагини ёки икки содда гапни бир-

бирига боғлайди. Мен фарзандларим ҳамда шогирдларимдан ҳақиқий инсон бўлишни.. талаб қилиб келдим. Газетадан.

ҲАМДАМ [ф. همدم — самимий, яқин ўртоқ, дўст] I Бирор кимса билан кўпинча бирга бўлувчи шахс ёки нарса. Қаламқашлик бурчин оқлаб қаламинг, Бўлди доим ҳамнафасинг, ҳамдаминг. Ҳабибий. Аё, менинг ош-нонимни еганлар, Суҳбат қуриб, менга ҳамдам бўлганлар. «Ширин билан Шакар».

2 Ҳамдам (эркаклар исми).

ҲАМДАМЛАШМОҚ I Иш-фаолият, суҳбат ва ш.к. да бирга бўлмоқ; биргалашмоқ, Шундай экан, ҳаммаҳалларга ҳамдамлашамиз, деса, сиз ранжшингиз, хижолат тортишингиз ноўрин.. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. - Ғойибжон мен билан очилиб ҳамдамлашмоқчи эканини пайқаб, болани каравотига ётқиздим.. — деди Қумри. М. Жура, Изтироб. Равшан Мусаев ёз кунлари келганкетганлар билан худди шу шийпонда ҳамдамлашади. «Муштум».

2 Ёрдам бермоқ, кўмаклашмоқ. Оч-ориқнинг ҳолин кўриб, раҳм этиб, Камбағалга, муҳтожга ҳамдамлашди. Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ҲАМДАРД [ҳам + дард] I Кимсанинг ғам-қайғусини бирга кечирувчи, дардининг тарқалишига кўмаклашувчи; дардкаш, қайғудош. Қани энди, унинг оху зорига қулоқ соладиган бирон ҳамдard бўлса-ю.. бутун алам ва ҳасратларини айтиб, юрагини яроқ бўлса ҳам бўшатса! М. Исмоилий, Фаргона т. о. Шунақа кунларда далда берадиган дўст, ҳасратини эшитиб, кўнглини кўтарадиган ҳамдard ҳам зарур эди Аҳмадга. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Синф раҳбари ўқувчининг энг яқин сирдоши ва ҳамдardi, маслаҳатгўйи бўлмоғи лозим. Р. Усмонов, Одобнома.

2 Кимсанинг жисмоний дардини, оғригини енгиллаштириш учун унга ёрдам берувчи, кўмакчи. Санитарлик, ёвуз душман билан урушда ярадор бўлиб чиққан жангчиларга ҳамдard бўлиш — шарафли иш. А. Муҳиддин, Ҳ. Тожибоев, Оташ қалбли қиз. Дардмандларга ҳамдard бўлгин, Йиқилганга қўл узат. Э. Раҳим.

ҲАМДАРДЛАШМОҚ кам қўлл. айн. дардлашмоқ. ..хат ёзди, ёзганда ҳам очиқ, юрак сирларини баён қилди, гўё у отаси билан ҳамдardлашарди. Газетадан.

ҲАМДАРДЛИК Кимсанинг ғам-қайғуси, дардига шериклик, биргалик ҳис-туйғуси, шундай ҳис-туйғули ҳолат. *Хонзода бегим унинг муҳаббат дардини билди. Биладизина эмас, балки ўз қалбида унга ҳамдардлик ҳам сезади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Ҳамдардлик билдирмоқ (ёки **язҳор қилмоқ**) 1) яхши гаплар билан кимсанинг дардини, хафалигини ёзишга, унга тасалли беришга уринмоқ, таскин бермоқ. *Фарҳод ачингандай Дурдига ҳамдардлик изҳор қилмоқчи бўлиб, унга яқинроқ сурилади.* А. Ҳакимов, Илон издан; 2) кунгил кўтариш учун, яқин кимсаси ўлган кишининг қайғусига шерик эканлигини билдирмоқ. *Умурзоқ отанинг вафоти муносабати билан институт коллективи ўз ходимига ҳамдардлик билдирди.* Д. Нурий, Осмон устун.

ҲАМДАСТ [ф. *هم دست* — қўли бир: бирга қатнашувчи, шерик] *кам қўлл. кт.* Кимсага кўмак берувчи киши; шерик; кўмакдош, қўлдош. *Биз ҳамкор ва ҳамдаст бўлиб туриб, тинчлигимизни бузадиган, текинхўрлик билан яшайдиган юраги қинғирларга қарши шафқатсиз курашамиз.* Ф. Насриддинов, Тундаги воқеа.

ҲАМДИЛ Мақсади, фикри бир; фикрдош, ҳаммаслак; аҳил, дўст. *Мамлакатимиз поёнсиз, давлатимиз улуг, халқларимиз ҳамдиди, ҳамжиҳат!* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ҲАМДУНА [а. *حمدونه* — маймун] *айн.* маймун йили қ. маймун 3. *Бекка худо умр берса, бу йил ҳамдуна бўлса, тўппа-тўғри йигирма тўрт ёшга қадам қўядилар.* А. Қодирӣ, Ўттан кунлар.

ҲАМДУСТ [ҳам + дўст] Бир-бирига кўмаклашувчи, ўзаро дўст. *Ҳамдўст мамлакатлар.*

ҲАМДУСТЛИК 1) Ўзаро ҳамдўст ҳолат. *Ҳамдўстлик, ҳамкорлик яхши кунларимизда ҳам, ёмон кунларимизда ҳам бизга доим асқатиб келган.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2) Иттифоқ, уюшма. *Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ).*

ҲАМЁЗА [ф. *خمیازه* — бироз тортиш; эснаш, эсноқ]: **ҳамёза тортмоқ** *айн.* эснамоқ. *Мавлоно Шаҳобиддин бу сўзлардан зериккандек, оғзини катта очиб ҳамёза тортиди.* Ойбек, Навоӣ. *Лаб эмас, ҳамёза тортиган туюдай, Гур каби оғизда тишлари кемшик.* Ф. Фулом.

ҲАМЁН [ф. *هميان* — пул солинадиган халтача; пул қопчиғи] 1) Асосан, пул солиб, ёнда, чўнтакда олиб юриладиган халтача; кармон. *Меъмор кўйнидан ҳамёнини олиб, эллик динор санаб берди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Сатторов чўнтагидан ҳамён чиқарди. Кўк эллик сўмликларни кўриб, холанинг кўзлари ўйнади.* Ю. Шомансур, Қора марварид. *Подшоҳ бир ҳамён тилла бериб, шаҳзодани йўлга солибди.* «Эртақлар».

2) *кўчма с.т.* Чўнтак (пул солинадиган жой маъносидан). *Ўғрининг катта-кичиги бўлмайди. Ҳамёнда умаргани бир сўмми, юз сўмми, барибир — киссавор.* Газетадан.

Ҳамён қуруқ Пул йўқ. *Пулдорлар, албатта, нозу неъмат ичида, аммо ҳамёни қуруқлар-чи?* «Муштум».

3) *кўчма* Кимса ихтиёридаги, унга тегишли пул, маблағ. *Ҳисобини билмаган — ҳамёндан айрлади.* Мақол. ■ *Олий ўқув юрларидан эса ота-онанинг мансабига, ҳамёнига қараб ўқишга қабул қилиш ҳоллари илдиз отиб кетган эди.* «Муштум». *Пошша хола жонини суғургандай, ҳамёнидан пул сарфлаб, катта тўй қилиб берди.* Д. Нурий, Осмон устун.

Ҳамён касал Пул йўқ, пул, маблағнинг мазаси йўқ. *Бухорода ўқимоқ учун ҳамёним касал эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уришилари.

ҲАМЁСТИҚ *кам қўлл. айн.* ёстиқдош.

ҲАМЁТОҚ *айн.* ётоқдош. *Саидий бунинг узининг ҳамётоқларига айтиб берди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАМЖИНС [ҳам + жинс] 1) Бир жинсга (эркак ёки аёллар жинсига) оид; жинсдош.

2) Келиб чиқиши бир хил, бир турга оид нарсалар ҳақида. *Олмурут ҳам нокларга ҳамжинсдир.*

3) *кўчма* Бир тоифа, турга оид. *Эркак одам бундай пайтларда ўз ҳамжинсларига интилиб, улардан тасалли топгиси келар экан.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ҲАМЖИҲАТ [ҳам + жиҳат] Иш-фаолият, интилиш ва ш.к. да бирликда бўлган, бир-биридан ажралмас; аҳил. *Бобур мирзонинг орзулари шулким, Мовароуннаҳр яна Улугбек давридаги каби бирлашса, пойтахт аслига қайтса, ҳамма вилоятлар ҳамжиҳату обод бўлса..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАМЖИҲАТЛИК Ҳамжиҳат бўлиш, ҳамжиҳат ҳолат. *Соли отанинг.. уйда энди*

тотувлик, ҳамжиҳатлик ҳукм сурарди. С. Абдуқаҳҳор, Олтин водийларни кезганди. *Бахтлимиз — меҳнатда, тотувликда, ҳамжиҳатликда.* «Ўзбекистон қўриқлари».

ҲАМЗА [ا. هَمْزَة — нина санчиш; сатр усти белгиси] 1 Араб алифбосида бўғиз товусини ифодаловчи, ҳарфнинг устига қўйиладиган белги (ء) нинг номи.

2 Ҳамза (эркаклар исми).

ҲАМИН [ф. همین — айни ўша, айни шу; фақат, ёлғиз]: **ҳамин қадар** 1) жуда кўп, ҳисобсиз. 2) шунга яраша, шунга лойиқ; шунча. — *Бухоройи азима келиб, муллавачча ҳам бўливолдик. Тун тўпиққача, салла ҳамин қадар, — деди Мамаражаб. С. Сиёев. Қиз боланинг панди;* 3) унчалик, у қадар эмас. *Аммо ҳозир қишлоқ жойларида ҳам қўниқўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар.* Газетадан. *Чорва ҳам, ўзингиз биласиз, ҳамин қадар. Кассада бўлса ҳемири йўқ. С. Аҳмад, Чўл шамоллари.*

ҲАМИША [ф. همیشه — доимо, ҳамма вақт] **Ҳамма вақт, доимо.** *Нон ҳақида гап борганда, ҳамиша кўз ўнгимда ёшлигимда эшитган бир воқеа гавдаланади.* Газетадан. *Сингиси бўлса, биров билан бетма-бет келиб сўзлашганида ҳам, кўзини ҳамиша бир нуқтадан узмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲАМИШАБАҲОР [ҳамиша + баҳор] *айн. гулҳамишабаҳор.* *Боғбон меҳмонни кечки пайт бўшатди ва ўшанда ҳам «аттанг, фурсатларинг бўлганда, ҳамишабаҳорни кўрсатар эдим», деб қолди. А. Қаҳҳор, Картина.*

ҲАМИШАГИ Ҳамиша бўлиб келаётган, ҳар доимги; одатдаги.

ҲАМИШАГИДАЙ Ҳар доимгидай; одатдагидай. *Хамбер Фарҳод билан ҳамишагидай форс тилида гаплашиб кетди. А. Ҳакимов, Илон изидан.*

ҲАМИШАЛИК *айн. ҳамишаги.* *Бу одат тўйга борган хўжаларнинг ҳамишалик одатлари бўлганидан, сайислар бу ишни ҳар вақт шундай бажарар эканлар. С. Айний, Эсдаликлар.*

ҲАМИЯТ [а. حَمِيَّة — жаҳли тезлик; жиззакилик; ғайрат, кўнт; манманлик, такаббурлик; мағрурлик] 1 Ор-номусини, қадрқимматини пок сақлаш туйғуси; орият. *Тамагирлик — инсон ҳамиятини ерга уради.* Газетадан. [Шарофат] *Уртага тушмоқчи бўлган кимнидир юлади; ҳамма эркакларни ҳа-*

миятсиз, ҳамма хотинларни бузуқ, дейди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Ҳамиятига тегмоқ Ҳамиятсизликда айблаб, виждонан азобламоқ. *Унинг охирги гапи Мансурнинг ҳамиятига тегди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

2 Инсонийлик ҳис-туйғуси; шундай ҳис-туйғули муносабат. *..камтарин бир кексадаки шунча ҳиммат ва ҳамият бўлса.. иш барор топмаслиги ҳам мумкинми!? Ҳ. Назир, Маёқ сари. ..сизнинг хизматларингизни, ҳамиятингизни ҳеч вақт унутмайдилар. Ойбек, Танланган асарлар. Замондан замон ўтиб, уларнинг [одамларнинг] дилида яхшилик, мурувват, ҳамият, инсофу адолат чироғи ёнармикан.. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАМИЯТЛИ Ҳамияти бор, ҳамият билан иш тутадиган, муносабатда бўладиган. — *Гапингизга қараганда, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни қанда қилмайдиган мусулмон бир қосибнинг қизи экансиз, — деди Ойша ялчи Латифахонга. Ф. Гулом, Шум бола. Полвоннинг эса ўз божасидан умиди узилган, ёлғиз шу дилкаш, ҳамиятли чолга ялиниб-ёлворишдан бўлак иложи қолмаганди. Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. Душманларга берилмаган парча ер. Ориятли, ҳамиятли ботир эр. Ҳабибий.*

ҲАМИЯТСИЗ Ҳамияти йўқ, ҳамияти бўлмаган. *Биз каби йўқдир беор, ҳамиятсиз бебошлар.* Ҳамза.

ҲАМКАСАБА *айн. ҳамкасб.* [Халфа] *Ўзи мустақил бўлиб иш бошлашдан аввал оқсоқол бошлиқ барча ҳамкасабаларига зиёфат берар.. эди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. Меғмор бу сўзларни ҳамкасабалари, шогирдлари ичиди эмас, мансабдорлар олдида ҳам тажаран бўлиб айтган эди. Мирмуҳсин, Меғмор.*

ҲАМКАСБ [ҳам + касб] Касби бир, ишлаб чиқаришнинг бир тармоғида, соҳасида ишлайдиган; касбдош. *Унинг ҳамма юксак нарсалардан иллат қидириши, обриси ортган ҳар бир ҳамкасбига танқид кўзи билан қараши шундан эди. П. Қодиров, Уч илдиз. Аҳмад ака ички бир табассум билан ҳамкасбларини тинглар, ҳали янги ходим бўлгани учун, гапга аралашини ўзига эт кўрмай, жимгина ўтирарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

ҲАМКОР [ф. همکار — бирга ишловчи, ҳамкасаба] 1 Бирор иш-юмушни бирга

бажарувчи, бирга амалга оширувчи. *Орада бир ҳафта ўтгандан сўнг ҳамкори Барат бу мақолага қарши узун бир мақола ёзиб берганида, Саидий ўқиб кулди.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Шу пайт у Маҳкамга машҳур олим бўлиб эмас.. ўртадаги оғир юкни бирга кўтараётган ҳамкор бўлиб кўринди.* П. Қодиров, Уч илди.

2 Иш-фаолиятда ўзаро кўмакдош; ўзаро ёрдам, бамаслаҳатлик билан ишловчи. *Ҳамкор корхоналар.* ■ -*Бир солдат иккинчи солдат билан ҳамкор бўлиши керак, — дерди командир.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

ҲАМКОРЛИК 1 Иш-фаолиятда бирга, ҳамкор бўлиш, айна бир ишда биргалашиш, уни тенг бажариш (қ. **ҳамкор 1**). *Автоматчилар танкчилар билан ҳамкорликда ҳужумни давом эттириб, душман мудофаасини ёриб ўтишди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Марҳум устозим Зиё Саид билан ҳамкорликда «Тарих тилга кирди» китобини ёздик.* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Бирор соҳада ўзаро боғланиб, биргаликда, ҳамкор бўлиб иш олиб бориш. *Иккинчидий ҳамкорлик.* ■ *«Тоҳир ва Зухра» фильми тугар-туғамас, Наби Ғаниев кинорежиссёр Комил Ёрматов ҳамкорлигида «Насриддиннинг саргузаштлари» кинокомедияси устида иш бошлади.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов. *Биз физиология мутахассислари билан ҳамкорликда ядро нурланишларининг уруғлик чигитга таъсирини ўргандик.* «Фан ва турмуш». Аҳдлашувчи томонлар радиозичитириш ва кинематография соҳасида ҳамкорликни кучайтирадилар. Газетадан.

ҲАМКУРС [ҳам + курс] Бир курсда бирга ўқувчи; курсдош. *Бир вақтлар ҳамкурслари билан мана шу япроқлар шивирига қулоқ солиб туриб, қайси дарахтлигини аниқлашарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Ҳакимжон у билан ҳамкурс, келишган.. йигит эди.* С. Аҳмад, Зумрад.

ҲАМЛ [а. حمل — кўтариш, кўтариб туриш; ташиш; ҳомиладорлик] эск. Қоринда бола бўлиш ҳолати. *Ҳамл вақти (с.т.).*

ҲАМЛА [а. حمل — интилиш; ҳужум, отилиш, ташланиш] **1** Кимса ёки нарса устига ташланиш. *У бир ҳамла билан Султоннинг ёқасидан ушлаб, ўзига тортиди.* О. Ёқубов, Ларза. *Тажанг бўлса, қоплон ҳамласи билан Писмиқ гирибонига чанг солди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

2 Жанг, кураш ва ш.к. да куч билан олға ташланиш; ҳужум. *Разведка маълумотига қараганда, бу тепаликни бир ҳамла билан қўлга олиш мумкин эмас эди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Бизнинг ҳокимларимиз бир-бири билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмагани сабабли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош бера олмадик.* Мирмуҳсин, Меъмор.

3 айн. **ҳужум**. *Унинг дастурхондан ҳамон кўз узмай, жим ўтирганини кўриб, очиқ ҳамлага ўтди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

Ҳамла қилмоқ Ташланмоқ, ҳужум қилмоқ. *Ёқутойим эрига қутуриб ҳамла қилди, юзига чанг солди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Навқирон йигитнинг чарчаганини сезган Темур Малик устма-уст ҳамла қилиб, йигитни орқага тисарилтира бошлади.* «Саодат». *Очиқ қолган марказдан Бобур аскарларининг бир қисми аланга тилидай отилиб чиқди-ю, Шайбонийхон турган тепаликка ҳамла қилиб кела бошлади.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲАММА [ф. همه — барча, жами, бутун] оlm. Шухс, нарса, унинг белгиси, сони ва б. хусусиятларини жамлаб ёки ажратиб кўрсатади, шу тарзда белгилайди. *Бу гап ҳаммага аён. Ҳамма жим бўлди. Ҳамма ёқда баҳор. Ҳамма нарса тайёр. Ҳамма етиб келди. Ҳаммадан ёш.* ■ *Севинч, кўрқув, бахиллик — ҳаммаси аралаш-қуралаш бўлиб, Жонфигоннинг боши ғовлаб кетди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз чигтақ. *Ҳамма нарсанинг қадрини ўзи йўқолгандан кейин биламиз.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

ҲАММАБОП [ҳамма + боп] Ҳамманинг дидига мос келадиган, маъқул бўладиган; оммабоп. *Ҳаммабоп китоб. Ҳаммабоп фильм. Ҳаммабоп одам.*

ҲАММАКТАБ [ҳам + мактаб] Бир мактабда бирга ўқувчи; мактабдош. *Икковларинг ёшликда ҳаммактаб эканликларингени билар эдим.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАММАСЛАК [ҳам + маслак] Маслаги бир хил бўлган, бир маслакдаги киши; маслакдош. *Бу ерда фаол ҳаммаслаклар йиғилган экан, ўз олдимизга муҳим вазифаларни белгилаб олишимиз лозим.* Газетадан. *..ўз қора ниятини амалга ошириш учун шошилди, ҳаммаслақларига мурожаат қилди.* Н. Сафаров, Наврўз.

ҲАММАҲАЛЛА [ҳам + маҳалла] Бир маҳаллада турувчи, бир маҳаллалик киши.

Кунлардан бир кун Юсуфжоннинг ҳамма-ҳалласи — Қорабойнинг отаси Ҳасанбой ўлиб қолди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ. Юраги тўлиб кетган пайтларда ҳаммаҳалласи Зу-байдахонниқига чиқади. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАММИЛЛАТ [ҳам + миллат] Бир миллатга мансуб, миллати бир; миллатдош. *Бергер, одамага хилоф равишда, ҳаммиллатига қандайдир хушчақчақ савол берди. А. Мухтор, Чинор.*

ҲАММОЛ [a. حمال — юк ташувчи, ортувчи] Юк кўтарувчи, юк ташувчи ишчи; юкчи. *Ҳўп, Заргаров амалдор эмас, елкасига арқон ташлаб, бозорда юрган ҳаммол бўлса, тегармидингиз! А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. Шундай қилиб, Йўлчи ҳаммол бўлди.. шаҳарнинг турли томонларига.. юк ташиди. Ойбек, Танланган асарлар. Кучада одам кўп эди. Сават кўтарган нонвойлар, қоп орқалаб келаётган ҳаммоллар.. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАММОЛЛИК Ҳаммол иши, юк ташувчилик. *Мардикорлик, ҳаммоллик, қоровуллик, хизматкорлик.. ҳаммаси қўлимдан келади. Б. Раҳмонов, Баҳор арафаси. Қўлимда хунарим бўлмаса, ҳаммолликдан бошқага ярамасам.. С. Сиёев, Ёруғлик. Айниқса, ўза шаҳарларда мардикорлик, ҳаммоллик қилиб юрган миллатдошларимиз аҳволи ғоят ачинарли. Газетадан.*

ҲАММОЛЧИЛИК с.т. Ҳаммоллик. *Шакаржон ака кечаю кундуз ишлаб, тандир ясар, баъзан ҳаммолчилик ҳам қиларди. Т. Обидов, Юсуфжон қизиқ.*

ҲАММОМ [a. حمام — чўмилиш жойи, ванна] Чўмилиш, ювиниш учун иссиқ ва совуқ сувлари, бир неча иссиқ ва совуқ хоналари бўлган махсус бино. *Ҳаммомга тушмоқ. ■ [Жалолиддин:] Битибдур беш равог ҳам учта ҳаммом. Бир-икки ердаги ишлар чала, хом. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. Бўстон саройининг бир четида.. мармар ҳовузли ҳаммом бор эди. Кечки пайт шу ҳаммомга Султон Али мирзонинг ҳарамидаги чиройли қизлар чўмилишига келдилар. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

Эски тос, эски ҳаммом қ. эски.

ҲАММОМЧИ Ҳаммомда келди-кетди-ни бошқариб турувчи хизматчи. *Афанди бир куни ҳаммомга тушган эди, ҳаммомчи уни назарга илмай, эски тос, йиртиқ лунги берди. «Латифалар». Ҳаммом ёпиқлигини кўрган кишилар «ҳаммомчи касал экан, у ёнилғига*

кетганмиш», деган миш-мишларнинг гувоҳи бўлишди. «Муштум».

ҲАММУАЛЛИФ [ҳам + муаллиф] Адабиёт, илм-фан ёки санъат асарларига, бирор кашфиётга тенг даражада ҳуқуқи бўлган шахсларнинг ҳар бири (бир-бирига нисбатан).

ҲАММУАЛЛИФЛИК Бирон-бир адабий, илмий, санъатга оид асар ёки кашфиётга нисбатан муаллифлик ҳуқуқининг икки ёки ундан ортиқ шахсга баравар алоқадорлиги.

ҲАМНАФАС [ҳам + нафас] Иш-фаолиятда, ҳаётда доим биргаликда бўлувчи, «бир хил нафас олувчи». *Ўзим кўрдим, турли миллат кишилари билан ҳамнафас, ҳамтовоқ, ҳамдard, қуролдош бўлдим. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Замон билан ҳамнафас бўлган санъаткоргина ўз замондошларининг образларини ярата олади. Н. Сафаров, Оловли излар. Малғун бўлиб яшашни афзал кўрганлар Бўлолмас одамзод билан ҳамнафас. Ф. Фулом.*

ҲАМНАФАСЛИК Ҳамнафас бўлиш, ҳамнафасга хос муносабат. *Ижодкорнинг халқ ҳаёти билан ҳамнафаслиги — расом иқтидорининг муҳим томонларидан. Газетадан. Турли халқларнинг ўзаро яқинлашувида, инсониятнинг маънавий ҳамкорлиги ва ҳамнафаслигида бадий таржиманинг роли беқиёсдир. Х. Ёдгорov, Ҳаёт тўлқинлари.*

ҲАМНИШИН [ф. هم‌نشین — бирга ўтирувчи] кт. Ўзарo суҳбат, ўтириш, улфатчилик кабиларда бирга бўлувчи шахс. *Ахир тирик жонга.. ҳамдаму ҳамнишин элу юрт керак. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги. Муҳаммад Шариф, энди кўрада ҳамнишин йўқ, ёлғиз ўзи яшайди. Қ. Мирзо, Олам гўзал.*

ҲАМОВОЗ [ҳам + овоз] 1 Бошқалар билан бир хил айтиладиган ёки бир хил эшитиладиган.

2 кўчма Бирор иш, мақсад бўйича айтиладиган гап-сўзи, фикри, «овози» бир; тилқдош. *Эл сўзи билан сўзим ҳамовоз, Ёр меҳри эди кўнгулга пардоз. С. Абдулла.*

ҲАМОЙИЛ [a. حمايل — тасма, қайиш; камарбоғ] Елкадан белга тушадиган камар, тасма, боғич. *Устига хилъати заррин, совутлар кийган, белида қилич, ҳамойил, сурати подшога ўхшайди. «Бўтакўз». Туморчалар, ҳамойиллар тақмасдан, Гузал қизлар, ёш келинлар меҳнатда. Файратий.*

ҲАМОН [ф. همان — худди, айни ўзи] рвш. 1 Шу дамгача, ҳозиргача, ҳали ҳам. *Сенинг гапинг ҳамон қулоғимда. Ҳамон ишляпти. Ҳамон сўзляпти.* ■ *Довул ҳамон қутурмоқда. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Орадан қанча йиллар ўтса ҳамки, ҳамон мана шу ҳикоя менга тинчлик бермайди.* Газетадан.

2 кўм. взф. Пайт муносабатини билдиради; ўша (шу) ондаёқ, билан(ок). *Улар жардан чиққан ҳамон одам овозини эшитдилар. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. [Гулнор] Йўли тўғрисида Нурунинг сўзларини эшитган ҳамон, олам унинг кўзига қоронғиланди. Ойбек, Танланган асарлар. ..ёнбош кўйгани ҳамон кўзи юмилиб, уйқу босарди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.*

ҲАМОНО [ф. همانا — айнан, ҳақиқатан, шубҳасиз; модомики, қачонки] айн. ҳамон 2. *Йигитали поезддан тушган ҳамоно унинг кўнгли хиралашиб, кеча ва аввалги кунлардаги бу томонга интилишдан заррача нишон қолмаганди. Д. Нурий, Осмон устуни. Қори билан хайрлашиб, ичкари ҳовлига кириши ҳамоно, орқада шатиллаб келаётган киши қадамини сезди. Мирмуҳсин, Умид.*

ҲАМОҚАТ [а. حماقت — аҳмоқлик, тентақлик; жадл, газаб] кт. Аҳмоқлик, тентақлик, ақлсизлик. -*Бу сиёсат эмас, ҳамоқатдир, — деди Маждиддин. Ойбек, Навоий.*

ҲАМОҲАНГ [а. هم‌آهنگ — бир хил оҳанг-даги] 1 Оҳангдош, бир хил оҳангли. *Соҳилларда най чалай, Куйла, ҳамоҳанг бўлай. Миртемир. Ҳамоҳанг жаранглар бирдай куйимиз, Узоқ-узоқларда яшаймиз гарчанд. Зулфия.*

2 кўчма Бир-бирига уйғун, монанд; мос, бир хил. *Буюк дўстлар ҳижронда ҳам фикрдош, Улуғ қалблар тепаётир ҳамоҳанг. М. Шайхзода. Кушлар товуши, сувлар шовқини қалбимизга ҳамоҳанг, яқин. Уйғун. Қия ўтирган Ҳаётнинг чекка томирлари лўқиллар, беқасам камзулига тиқилиб турган бўлиқ кўкраги нафасига ҳамоҳанг бўлиб, гоҳ кўтарилар, гоҳ тушар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бадиа қулочларини ёзиб, чирманда «ғижбанг»ига ҳамоҳанг ўйинга тушиб кетди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲАМПО(Й) [ф. همپای — бирга қадам ташловчи: ҳамроҳ, йўлдош] кам қўлл. Ишларида бирга бўлувчи, кўмаклашувчи. *Шаккар, уйдан кўнгли тўлмаган бўлса ҳам, шундоқ кампир чекига тушганидан хурсанд. Ахир*

тайёр ҳампо.. беминнатгина суюнчиқ топанман, деб тушига кирибдимиз! Ҳ. Назир, Кўктерак шабадабаси.

ҲАМПОЛИК Ҳамкорлик, ишда, ҳаётда биргалик. *Қиздаги бундай табиатни Наби дўстлик, курсдошлик, ҳамрозу ҳамполик туйғуси деб тушунарди. Н. Ёқубов, Жон.*

ҲАМРАНГ [ҳам + ранг] кт. Бир рангдаги, ранги бир хил; ранги ўхшаш. *Туну кун Волгада Ҳеч тўхтамай жанг, Бўлиб дарёда сув Қон бирла ҳамранг. Ҳабибий.*

ҲАМРОЗ [ф. همراز — сирдош] Юракдаги гап-сирларини ўртоқлашадиган, уни бир-бирдан яширмайдиган киши (бир-бирига нисбатан). *Ҳар бир кишининг ўз сирдоши, ҳамрози бўлади. «Ёшлик». 150 нафар қария бир оила аъзоларидай иноқ, бир-бирларига ҳамдам, ҳамроз бўлиб яшайди бу боғда. Э. Охунова, Чўққиларда қор. Бир умр мен бирла қолгин, бу кўнгли ҳамрози бўл, Эй сахар уфқи, унинг сен зарварақ қоғози бўл. Э. Воҳидов.*

ҲАМРОҲ [ф. همراه — йўли бир, бирга юрувчи; йўлдош] 1 Йўлда бирга борувчи; йўлдош. *Ҳамроҳ бўлмоқ. ■ Ярим кеча вақтда шаҳарга киради, ёнидаги тетик ҳамроҳининг кўмагида бир чойхонага кириб олишга муваффақ бўлади. А. Қодирий, Обид кетмон. ..меҳмонхонага қайтаётганимизда, ҳамроҳлардан бири: -Темир йўл билан шаҳар ўртасидаги яйдоқ майдон қани? — деб сўради. «Ўзбекистон кўриқлари».*

2 Иш-фаолиятда, ҳаётда бирга бўлувчи шахс. *Ҳар кун кечага томон Собиржоннинг болаларидан биттаси Хайрибири олдига келиб, ҳамроҳ бўлиб ётарди. Д. Нурий, Осмон устунни.*

3 кўчма Бирга бўлувчи; бирга. *Ушанда менга ўкинч доимий ҳамроҳ эди. «Ёшлик». Ойбек ўз қаҳрамонларини иложи борича яхшилик билан ҳамроҳ бўлишга, доимо эзгу ният билан яшашга даъват этади. «ЎТА». Улар вақтда ҳамроҳ бўлсин имоним. «Муродхон».*

ҲАМРОҲЛИК Ҳамроҳ ҳолат; йўлда, иш-фаолият ва ш.к. да биргалик. *Кечга яқин меъмор бир мударрис ва яна бир мансабдор ҳамроҳлигида.. Арк дарвозасидан обхоналар ёнидан ўтиб, юқорига кўтарилди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲАМСАФАР [ҳам + сафар] Сафарда бирга бўлувчи (бўлган) киши. *Мен юкла-*

римни шошиб-пишиб, юмалоқ-ясси ўраб, ҳамсафарларим билан қўл бериб хайрлашдим. М. Муҳаммаджон, Турмуш уринишлари. *Ҳамсафар дўстларим катта ҳаёт йўлини босиб ўтган ажойиб, дилкаш кишилар эди. Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.*

ҲАМСИНФ [ҳам + синф] Бир синфда ўқувчи (ўқиган); синфдош. *Дорилфунундаги собиқ ҳамсинфларни хаёлдан кечирди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲАМСОЯ [ф. *همسایه* — соя остида бирга: қўшни] *шв.* Ёнма-ён ҳовлида яшовчи; қўшни. *Бир фақир бир бадавлат одамга ҳам-соя экан. «Эртақлар». Салом-алиқдан сўнг, албатта, ҳамсоянгиз «хўш, хизмат?» деб сўраши тайин. Газетадан. Бизда йўғи — ҳам-сояда, уларда йўғи бизда бор. Газетадан.*

ҲАМСОЯЧИЛИК *с.т.* Қўшничилик. *Аммо ҳозир қишлоқ жойларида ҳам қўни-қўшничилик, ҳамсоячилик ҳамин қадар. Газетадан.*

ҲАМСУҲБАТ [ҳам + суҳбат] *айн. суҳбатдош.* У ёнидаги жавондан таклиф ва шикоятлар дафтари олиб, ҳамсуҳбатининг олдига қўйди. М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҲАМТОВОҚ [ҳам + товоқ] 1 Бир товоқда (ёки бир дастурхонда) таом еювчи. *Овқат тайёр бўлганда, ҳамтовоқларингни чақир, улар сен билан бирга таом есинлар.. «Қобуснома».*

2 *кўчма салб.* Иш-фаолиятда бирга бўлувчи, бир-бирини қўлловчи; шерик. *Менинг бой бўлишим мумкин эмас, аммо ҳамтовоғингиз Нажибийнинг бой бўлиши ҳеч гап эмас. Б. Раҳмонов, Баҳор арафасида. ..матлубот жамиятининг собиқ раиси ва унинг ҳамтовоқлари қилмишларига яраша жазоландилар. «Муштум».*

ҲАМФИКР [ҳам + фикр] Фикри, тушунчаси, дунёқараши бир хил бўлган; фикрдош. *Санам.. гапнинг тарзидан онасининг кампир билан ҳамфикр эканини англаган эди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар. Мавлон ҳам Карим охунга ўхшаши хушчақчақ, ҳазилкаш эди. Улар ҳамфикр бўлиб қолишди. А. Ҳакимов, Илон изидан. Турмуш ўртоғим билан ҳаммаслак, ҳамфикр эдик. Газетадан.*

ҲАМХОНА [ҳам + хона] 1 Бир хонада яшовчи, бирга турувчи. *Унинг одатдан ташқари шод эканини кўриб турган ҳам-*

хоналари ҳазилмуз гап ташлашди. П. Қодиров, Уч илдиэ.

2 *кўчма поэт.* Ғам, азоб каби кечинмаларга дучор, гирифтор. *Бир неча кунлардан бери Кўрмай висолинг, эй пари, Турли бало, минг ғам билан Ҳамхона бўлдим соғиниб. Ҳамза.*

ҲАМШАҲАР [ҳам + шаҳар] Бир шаҳарда туғилиб ўсган, бир шаҳарлик. *Ҳамшаҳар йигитлар. ■ Бу сўлим масканларда шанба ва якшанба кунлари сайру савҳат қилган ҳамшаҳарларимиз жуда кўнглили дам олади, яхши ҳордиқ чиқаради. Газетадан.*

ҲАМШИРА [ф. *همشیره* — бирга сут эмишган: опа ёки сингил] 1 *шв.* Опа ёки сингил. *Тозагул ҳамшираларининг юракларидаги гапни топиб гапирди. Ҳ. Фулом, Маъшал.*

2 Шифохонада ишловчи, ўрта тиббиёт маълумотига эга бўлган ходим; тиббий ҳамшира. *Шерзод кўзини очиши билан навбатчи ҳамшира тумбочка устига қўйиб кетган дорига кўзи тушди. Ҳ. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Тиббий ҳамшира бўлса керак, оқ халат, оқ қалпоқли жувон келиб, Муродовани шифохонага таклиф этди. И. Раҳим, Ихлос.*

ҲАМШИРАЛИК Ҳамшира иши, касби. *Ватан, халқ қўлимга ҳамширалик гувоҳномасини тутқазди. Газетадан. Уларнинг кўмаги билан шу йили.. тиббиёт коллежининг ҳамширалик бўлимига ўқишга кирдим. Газетадан.*

ҲАМШИША [ҳам + шиша] *с.т.* Бирор кимса билан бирга ичкилик ичувчи, ичкиликбозликдаги улфат; шишадош. *Агар Эҳсон олдидан, масалан, Муҳаммаджон домла билан ҳамшиша бўлганлари эсига тушса, отаси ўғриликда айбланган ёш боладай нам тортар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲАМЮРТ Бир юртда туғилиб ўсган; юртдош. *Ҳамюртларимиз — ўзбек сейсмологларининг ҳам қўлга киритган ютуқлари диққатга сазовордир. Газетадан.*

ҲАМҚИШЛОҚ Бир қишлоқда туғилиб ўсган киши, бир қишлоқлик. *Қумри — Сарагулнинг ҳамқишлоғи, жуда яқин дугонаси, етим қиз эди. А. Мухтор, Чинор. -Эй, сен шунини бир ёзсанг экан, — деди ҳамқишлоқларим афсус оҳангида. Газетадан.*

ҲАМКЎР *айн. тенгқур.* Йўлчи ўз ҳамқурлари билан бирга тонг шабадасида ишга

тушар, қуёш тик келганда овқатланиб, то қоронғилик тушгунча яна меҳнат қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАМҲУЖРА [ҳам + ҳужра] Бир ҳужрада яшовчи киши. Саидий қайтиб келганида, ҳамҳужраси Эҳсон тор ва дам уйда иштончан, димиқиб ўлтириб, мутолаа қилар эди. А. Қаҳҳор, Сароб.

ҲАНГАМА қ. хангома.

ҲАНГИ 1 Ҳадеб ханграйверадиган (эшак ҳақида). Эшакнинг ёмони — ханги, одамнинг ёмони — банги. Мақол. ■ Бир танишим хангисига тўқим қидириб юрган эди. П. Қодиров, Уч илди.

2 Эркак эшак. Қирга ўрлаб бораётган ханги чарчаб, тўхтаб қолди. Т. Мурод, Кўшиқ.

3 Бақироқ, шанғи.

ҲАНГ-МАНГ Гангиб, эс-хуши қочган ҳолатли; ҳайратга тушган. Абдуллажон хангманг, оқариб-бўзариб туриб қолди. «Ўзбекистон кўриқлари». Улар ёнғин атрофида ҳамон чиқириб, дод солиб юрган Лаълини кўриб, хангманг бўлиб қолдилар. Ҳ. Фулом, Машъал.

ҲАНГ-МАНГЛИК Эс-хушини йўқотиб гангиб қолиш; хангманг ҳолат. -Буреут, — деди Мансур бир дамлик хангмангликдан кейин. Ё. Шукуров, Уч савол.

ҲАНГОМ [ф. *هنگام* — вақт, давр; юриш, силжиш] махс. Туқув дастгоҳида: танданинг моки ўтадиган оралиғи.

ҲАНГОМА [ф. *هنگام* — оломон, йиғин; гурунглашиш, хушчақчақ суҳбат] 1 Бир неча киши ўртасида кўтаринки руҳдаги, ширин, хушчақчақ суҳбат. Хангома қилмоқ. ■ Яшил уватларда завқли қўшиқлар, Шавқли хангомалар бўлар кўп шинам. Ф. Фулом. Куюқ зиёфат, ўйин-кулги, хангома ярим кечгагача давом этди. Ж. Шарипов, Саодат. Содда ва салимий хангома билан чой ичилар экан, дарахлар орқасидан хўнграб йиғлаган товуш эшитилди. Ойбек, Танланган асарлар.

Хангома қилмоқ айн. хангомалашмоқ. У-бу тўғрисида бирпас хангома қилиб Усаржон жўнаркан, Дадамат уни пешинда бедана паловга таклиф этди. Ойбек, О.в. шабадалар. ...Йложи бўлса, ишни қўйиб, хангома қилгимиз келади. Р. Файзий, Чулга баҳор келди.

2 Қизиқарли, кишини ҳайратга соладиган воқеа. Қизиқ хангомалар айтиб, кўнғ-

лини хуш қиладиган кишилар бор эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Шундай қилиб, ёр-биродар, трамвайлар хангомаси ҳозирча тура турсин, энди гапни биринчи автобазадан эшитинг. «Муштум». Эналаринг кўчада тўққанми, бу нима хангома! Ойбек, Танланган асарлар. Шаҳар sanoat корхоналарини газлаштиришдаги хангомаларни гапириб, таъбни хуфтон қилмай қўя қолайлик. «Муштум».

ҲАНГОМАЛАШМОҚ У ёқ-бу ёқдан, қизиқ-қизиқ воқеалар ҳақида суҳбат билан вақтичоғлик қилмоқ; хангома қилмоқ. Йўлчи ўз дўсти Қоратой темирчи билан хангомалашиб ўтирди. Ойбек, Танланган асарлар. Қани, бу ёққа кел, ўғлим. Бироз хангомалашайлик. «Муштум».

ҲАНГОМАТАЛАБ [хангома + талаб] Хангомани, хангомалашини яхши кўрувчи. Икковимиз ҳам хангоматалаб бўлганимиз учун кунларимиз ҳазил-хузулсиз ўтмасди. Газетадан.

ҲАНГРАМОҚ 1 «Ханг, ханг» деб овоз чиқармоқ, шундай овоз билан кичқирмоқ (эшак ҳақида). Афандининг эшаги кўприкка етганда ханграб юборибди. «Латифалар».

2 Эшак овозига тақлид қилмоқ; ўхшатмоқ; бақирмоқ, кичқирмоқ. Бир куни бойваччалар менга, эмгаклар хангра, дейишди. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси.

ҲАНДАЛАК Қовуннинг юмалоқ, майдароқ, хушбўй, эти юмшоқ, эртароқ етиладиган бир тури. Мулла Обид сабзи ва бодричани сочиб битириб, хандалагини узади, қўшниллар хандалак узганда, мулла Обиднинг қовунига гал келиб қолади. А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ҲАНДАСА [а. *هندسه* — геометрия] эск. айн. геометрия. Мадрасада диний илмлардан ташқари дунёвий илмлардан ҳисоб, хандаса, тарих.. ўқитилади. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. -Мен ўйлайманки, бу соҳада бизда камчилик йўқдир. Аммо ҳисоб, жабр, хандаса, жуғрофия, тарих, фалакиёт, табиёт каби кўп илмлар бор, — деди Анвар қори. Ойбек, Улуғ йўл.

ҲАНДАСАВИЙ, хандасий [а. *هندسه‌وی*, هندسی — хандасага, геометрияга оид] эск. Хандасага оид. Меъмор илгари бир лойиҳалари йўқолгани сабабли қоғозу тасвирчи-зиқларини, хандасавий ҳисобларни жуда эҳтиёт қиларди. Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАНИК Уйнинг пойгагида ёки даҳлизда ювиниш, юз-қўл ювиш учун махсус ишланган жой; обрез. *Даҳлиздаги ҳаник четида чўнқайиб ўтириб, Умид қайноққина сувда юз-қўлини ювиб, ичкарига кирди.* Мирмуҳсин, Умид. *..уйга ечинди, ҳаникда бет-қўлини ювиб, юқорига чиқиб ўтирди.* Х. Фулом, Машғал.

ҲАННОТ [а. حنّاط — жасадни мумиёловчи; ғалла сотувчи] тар. Дон олиб сотувчи савдогар, донжаллоб. *Унинг шарафига.. тошкентлик йирик ҳаннотлар Шокир ҳожи, Комил ҳожишлар катта зиёфат берди.* А. Ҳакимов, Илон изидан.

ҲАНСИРАМОҚ Югуриш, оғир юк кўтариш, ҳаво етишмаслиги, ҳаяжонланиш ва ш.к. туфайли тез-тез, оғир нафас олмоқ; ҳаллосламоқ, ҳарсилламоқ. *Шу заҳоти эшик тарақлаб очилиб кетди-да.. нафаси бўғзига тикшилиб, ҳансираган ҳолда Марат Маматов пайдо бўлди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. *Маҳди терлаб кетган, оғзини каппа-каппа очиб ҳансираб, бу даҳшатхонадан тезроқ чиқиб кетгиси келарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАНСИРАТМОҚ Ҳансирамоқ фл. орт. н. -*Кўёш тиккага келмасданоқ саҳронинг ловуллаган нафаси ҳансирашиб кўйди мени, — деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲАНСИРОҚ Ҳансираб нафас олиш; шу тарзда олинган нафас. *Қизлар чарчашгандай, юзларига толим-толим бўлиб тушган сочларини тузатиб, ҳансиरोқ билан келиб ўтирдилар.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАНУЗ [ф. هنوز — ҳали, ҳали ҳам, ҳалигача, ҳамон] Шу вақтгача, ҳозиргача, ҳамон. *Қаҳрамон билан турмуш қурганларига ўн йил бўляпти. Ҳануз бефарзанд.* С. Кароматов, Сўнгги бархан. *Сидиқжон, гарчи ҳануз оғзи бемаза ва боши оғирроқ бўлса ҳам.. кўнгли кўтарилиб, таъби очилганиданми, жуда енгил тортди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲАНУЗГАЧА айн. ҳануз. *Лекин дард қолганимда, ҳанузгача қўлидан келадиган ёрдами ни аямайди, ўзи мард йигит.* А. Қодирӣ, Обид кетмон.

ҲАП I тақл.с. Оғизнинг тез очилиб-ётилишини, шунда чиқадиган товушни билдиради.

Ҳап этмоқ (ёки демоқ) Тишлаш учун очилган оғизни тез беркитмоқ (ит, бўри

ҳақида). *Ит ҳап этиб тишлаб олди. Бўри ҳап этиб ташланди.*

ҲАП II шв. унд. с. Жим! Ая!.. *Рисолат хола шошиб, Абдувалига ўғирилди. — Ҳап, — кўрсаткич бармоғини лабларига босиб, Ҳабиба хонимнинг уйи томон кўз ташлаб олди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Хариш отга ўхшаб тайсалламай ҳап турсанг-чи!* С. Аҳмад, Чўл бургути. -*Ҳап ўтир, тирмизак, — ҳисобчи болани жеркиб берди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПИЛЛАТМОҚ с.т. Шоша-пиша ошамоқ; ямламай еб қўймоқ, ютиб юбормоқ. У [Абдуллахон] *ҳамма болалар каби балх тутга ўч, ярим челагини ҳапиллашиб еворар.. эди.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. *Кўк от.. ерга эзилиб, нам ўтни ҳапиллашиб чайнай бошлади.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПИНМОҚ шв. Орзиқмоқ, дукулламоқ (юрак ҳақида). *Ўз уйини бир неча йилдан кейин яна кўрган Ўзозхоннинг юраги ҳапинди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

ҲАПРИҚМОҚ айн. ҳовлиқмоқ. *Юраги ҳаприқиб, ўрнидан туриб кетди.* Ҳ. Умарбеков, Юлдузлар.

ҲАПҚАТ кам қўл. Каттакон, улкан, кенг. *Ҳапқат этик. Ҳапқат одимлар. — Арслонқул.. йирик, ҳапқат одимлар билан жўнади.* Ойбек, Навоий.

ҲАП-ҲАП I Ҳап I с. тақр.

Ҳап-ҳап қилмоқ бол. Шоша-пиша ошамоқ, еб қўймоқ.

2 Фойдасиз гап, беҳуда вайсаш. *Юзта ҳап-ҳандан — битта чапчап афзал.* Мақол.

ҲАР [ф. هر — ҳар; ҳар қандай, истаган, ҳар қайси] белг. олим. **1** Шаҳс ёки нарсаларни, уларнинг белгиси, ҳаракати ва б. жиҳатдан бўлган туридан ажратиб (яккалаб) кўрсатади, шу тарзда белгилайди. *Ҳар тўқисда бир айб.* Мақол. — *Демак, бекор бўлмабди қурбон, Ҳар қурбонга бўлсин шарафшон!* Ҳ. Олимжон. *Ҳожи бўлса, ҳар беш дақиқада ичкари томонга қулоқ солиб тўхтар.. эди.* А. Кодирӣ, Ўтган кунлар. *Рўзимбой элликларни қоралаган, басавлат, ҳар билга келиспондай полвон киши эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Фотима янги кетмон билан ер чопар, ҳар урганда, ернинг киндигини узиб оламан дерди.* Т. Ашуров, Оқ от.

Ҳар қалай, ҳарқалай Нима бўлса (бўлганда) ҳам. *Аламданми ёки йигитлик ғурури устун келдими, ҳарқалай, бир нафас билан тоғорага солиб олдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Лунжига туширган бўлса керак. Ҳар қалай, шундан кейин Умри мени кўрганида, кўчанинг у бетига ўтиб кетадиган бўлиб қолди. А. Қаҳҳор, Асарлар. *Боя янгалари қош-кўзлари-га сурма тортиб, ёноғига сурма суртганиданми ё шунча одам унга тикилиб ҳавасланганидан уялганигами, ҳарқалай, юзлари лов-лов ёнарди.* Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. *Ҳар ҳолда айн. ҳарқалай. Ҳар ҳолда, Тошкент аҳолиси Азизбек истибдодидан ортиқ тўйди, кимдан кўмак сўрашни ҳам билмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳар ҳолда, бу оддий ҳол эмас.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Сўроқ олмошлари ва бир, нарса каби баъзи сўзлар билан бирикиб, белгилаш оломошининг умумлаштирувчи турига мансуб оломошларни ҳосил қилади. *Ҳар қандай тасодифнинг олдини олиш керак-да!* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. *Тилак тилар эл дуосида: Ҳар қайсингиз бўлинг мингга бош.* Ҳ. Олимжон. *Ёмон одам бўлсангиз, мени ҳар нима қилишингиз қўлингиздан келар эди.* А. Қаҳҳор, Кўпчинор чироқлари. *—Ҳар ким ўқийверса, подани ким боқади? — деди аччиқланиб Мирзакаримбой.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳайдар ота, ҳар нима бўлса ҳам Ултармага бориб, [Асрорқулни] кўриб келай, деб йўлга чиқди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

3 Вақт, жой-макон билдирувчи баъзи сўзлар билан бирикиб, қўшма сўзлар ҳосил қилади: *ҳар доим, ҳар гал, ҳар сафар, ҳар замон ва б.* *Ҳар вақт жуда эҳтиёт бўлиб муомала қилар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳар замон яқин-йироқдан гадоёй товуши эшитилади.* А. Қаҳҳор, Бемор. [Гулнор] *Ҳар гал кампир билан ёлғиз қоларкан, дарров қизнинг ҳолини сўрарди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сайхонликни ўрмон ҳар ёқдан ўраб олганди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ҲАРАКАТ [а. حرکت] — юриш, қамирлаш, тебраниш; фаолият; жараён; арабча сўзларда қисқа унлиларни кўрсатувчи белгилар] 1 Киши ва нарсаларнинг ёки уларнинг қисмларининг тинч ҳолатдан чиқиши: кўзғалиши, қамирлаши ва ш.к.; тинч ҳолатга қарама-қарши ҳолат. *Одамларнинг кўзларида, ҳаракатларида қандайдир нотинчлик сезди йўлчи.* Ойбек, Танланган асарлар. *Унинг юришлари, кифтларининг ҳаракати ниҳоятда чиройли эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бу қоронғиликда аллақандай махлуқларнинг лип-лип ҳаракати аранг кўзимга*

чалинарди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Қудратли ғилдирақлар ҳаракатидан келаётган овоз Ойбекни хаёлга чорлади.* Газетадан.

2 Ишни бажаришда фаолиятнинг ҳолати, бажарувчининг фаолият тарзи, йўсини. *Ҳали уринларини йиғштириб улгурмаган жангчиларнинг ҳаракатида шошқалоқлик кўринди.* Шўҳрат, Шинелли йиллар.

3 Киши тана аъзоларининг маълум бир маъно, мазмунни ифодаловчи ҳаракат-ҳолати. *Табиб. кўрбошига нимадир деди. Унинг юз ва қўл ҳаракатидан «сиздан нима кетди, бир кўрайлик», деган маъно англашилди турар эди.* А. Қаҳҳор, Кўр кўзнинг очилиши. *Улар энг ибтидоий тилга — ҳаракатлар, имолар билан фикр ўқтиришга мурожаат қилдилар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хотин унинг ҳаракатидан «ўпич бер» деган маънони англади.* А. Қаҳҳор, Нотик.

4 Бирор ишга киришиш, бирор нарса қилишга уриниш; интилиш, тиришиш. *Ўғлини ўқитиш учун қилган ҳамма ҳаракатлари бекор кетди.* ■ *Шерали ҳамширанинг ҳаракатини кузатаркан, юраги сиқилиб, зўрға гапирди.* С. Кароматов, Олтин қум. *Муталнинг биринчи ҳаракати бўш кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Аҳмаджон.. бир ҳаракат билан пулемёт тепкисини босди.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲАРАКАТ ҚИЛМОҚ Уринмоқ, интилмоқ. *У йиғлаб юбормасликка шунча ҳаракат қилса ҳам бўлмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Бола тақлидчи бўлади, у. ўз отасига тақлид қилишга ҳаракат қилади.* С. Зуннунова, Янги директор.

5 Пайида бўлиш; тараддуд. *Режамиз амалга ошаётганига суяниб, тўй ҳаракатига тушдик.* «Муштум». *Қорининг хотини дастурхон ҳаракатида юрганида, у гап бошлади.* Мирмуҳсин, Бир хум тилла. *Яхшииси, қайин отанга узрингни айтиб, бу уйдан кетиш ҳаракатини қил.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

6 Хатти-ҳаракат; қилиқ. *Унинг бу ҳаракатлари кўпчиликни ранжитди.* ■ *Сирожнинг гап ва ҳаракатларидан самимият, соддалик ёғилиб турар эди.* Ф. Мусажонов, Хури.

7 Маконда бирор йўналиш бўйича бўладиган силжиш, юриш ва б. *Кўча ҳаракати.* *Йўл ҳаракати қоидалари.* *Транспортлар ҳаракати.*

8 *кўча* Ўсиш, ривожланиш. *Жамият олға қараб ҳаракат қилар экан, ёшлар ҳам ўша бараварда ўсишлари керак.* Газетадан.

9 *флс.* Модданинг яшаш усули, унинг умумий ажралмас хусусияти, моддий дунёнинг ўзгариши ва ривожланишининг тўхтовсиз жараёни. *Модда доимо ҳаракатда.* ■ *Материянинг асосий намён бўлиши эса ҳаракат, фазо ва вақт билан боғлангандир.* «Фан ва турмуш».

10 Маълум мақсадга қаратилган ақлий ёки жисмоний фаолият; иш, меҳнат. *Ҳаракат, ҳаракатда — баракат.* Мақол. ■ *Полвонёнда кечаю кундуз ҳаракат тўхтамас, юк ортилган кемалар бу кенг, сунъий анҳор орқали Амударёга борар, ундан Орол денгизига тушиб, Ҳаззолига кетарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

11 *кўча* Белгили мақсад кўзда тутилган ижтимоий фаолият. *Миллий-озодлик ҳаракати. Ишчилар ҳаракати. Тажовузкорлик ҳаракати. Ядро қуролларидан воз кечиш ҳаракати.* ■ *Афғонистон мустақиллигини кўзловчи «ёш афғонлар» ҳаракати бошланади.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

Ҳаракат номи тлш. Фейлнинг иш-ҳаракатнинг номинигина билдирувчи (уни атовчи), замон, шахс-сон, майл каби маъноларга эга бўлмайдиган шакли. Бу шакл *-(и)ш, -(у)в, -моқ* кўшимчаларидан бири билан ҳосил қилинади: *ўқиш, ўқув, ўқимоқ* каби.

ҲАРАКАТЛАНМОҚ Ҳаракат қилмоқ, қимирламоқ; кўзгалмоқ; юрмоқ. [*Кумуш*] *Энди боягига қараганда бироз енгилангансимон, жон олувчи қора кўзлари ҳаракатлана бошлаган, буғриққан қизил юзлари очилинқираган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲАРАКАТЛАНТИРМОҚ Ҳаракатланмоқ фл. орт. н. *Новча буйли Каримжон ўнг қўлини ҳаракатлантириб, тинмай сўзларди.* Газетадан.

ҲАРАКАТЛИ 1 Ҳаракат қиладиган, қимирлайдиган, силжийдиган.

2 Бирор иш қилишга уринадиган, тиришадиган, ҳаракатчан.

ҲАРАКАТСИЗ 1 Ҳаракат қилмайдиган, қимирламайдиган, кўзгалмас ҳолатли (ҳолатда); бир жойда туриб қолган. *Кутилмаган ғазабга учраган Бозоров нима дейишини билмай, тилсиз, ҳаракатсиз, ёғочдай қотиб турарди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Бирор иш қилишга уринмайдиган, тиришмайдиган; фаолиятсиз, суст. *Ҳаракатсиз одам.*

3 *кўча* Фойдаланилмай, ишлатилмай ётган ҳолатда(ги). *Китоб оёлигининг ўзига хос хусусияти шундаки, кўндан буён ҳаракатсиз ётган эски китобларга иккинчи умр бахш этилади.* Газетадан.

ҲАРАКАТЧАН 1 Тез ҳаракат қиладиган, тез қимирлайдиган, серҳаракат. *Ҳаракатчан хужайралар (биол.). Ҳаракатчан бола.* ■ *«Вася» деганда, бу йигитнинг келишган ва ҳаракатчан қомати одамларнинг кўз олдига келиб туради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Серғайрат, ишчан. *Муҳиддин Қориеқубов иродали, ҳаракатчан, хушчақчақ, ажойиб овозли санъаткор эди.* Т. Обидов, Юсуф-жон қизик.

ҲАРАЛА-ТАРАЛА Ялло қилиб, кайф-сафо билан кун ўтказиш. *Баъзи бир фирқа аъзоларининг гапхонада ноз-неъматларга ғарқ бўлиб, эрта-кеч ҳарала-тарала билан умр ўтказганларини ёзсак нима бўлади.* «Муштум».

Ҳарала-тарала қилмоқ Беғам, беташвиш, ялло қилиб юрмоқ, ишламай кайфу сафо қилмоқ. *Бўрибой бўлса рўзғордан юлиб-юлқиб, яна киши билмас йўллар билан пул топиб, ҳарала-тарала қилиб яшайди.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда. -*Баъзилардек кулиб, ҳарала-тарала қилгим келмайди, — деди Чўтир хола Умидга.* Мирмуҳсин, Умид.

ҲАРАМ [а. *حرم* — хос, бегоналар кириши ман этилган жой; муқаддас, азиз жой; хотинлар; аёллар] **1** *дин.* Муқаддас деб ажратиб қўйилган, кириш тақиқланган жой (мас., Макка шаҳрида Муҳаммад пайғамбарнинг мақбараси).

2 тар. Ҳовлининг аёллар учун ажратиб қўйилган қисми, ичкари (асосан, олий, юқори мансабдорлар хонадонларида). *Хон аёнларга рухсат бериб, ҳарамга кирган, ўрданинг кундузлик ходимлари тарқалишиб, фақат кеча беклари, хон соққилари, доимий ходимлар қолган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Гуруғли ана шундай насихатларни қилиб, ўзи ҳарам сари қараб кетди.* «Гулихиромон».

Ҳарам оғаси Ҳарамдаги хотин-қизларни кузатиб юрувчи бичилган кул. *У бир неча кун ҳарам ичидаги хужрада ётади. Ўзига келгач, шу ҳовлида ҳарам оғаси бўлиб ишлаб юради.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАРАМХОНА [ҳарам + хона] айн. ҳарам
2. Чап томонида амирнинг ҳарамхонасига
ва қушбегининг ҳовлисига бориладиган йў-
лак. С. Айний, Эсдалиқлар. ..инқилобдан
илгари шу бино ҳарамхона бўлиб, унда ка-
низаклар турарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲАРБ [а. حرب — уруш, жанг] эск. кт.
Уруш, жанг. Жаҳон кўз тутди бу қудрат-
ли ҳарбга, Галаба билан биз борардик Гарб-
га. Уйғун. Ҳарб илмида ҳамма йўл бекил-
ганда, жангчи учун ўлимдан бошқа чора
қолмагандагина, ўзини-ўзи ҳалок қилади,
дейилади. С. Аҳмад, Ҳукм.

ҲАРБ ОЛИШМОҚ Бири иккинчисига ҳамла
қилмоқ, олишмоқ; тортишмоқ. [Набижон]
Хуриллаиб, серқатиқ маставани ичишга
тутинди. Лекин мастава ичяптими, заҳар
ичяптими — фарқ қилмас, хаёлида ҳамон
ўша раис билан ҳарб олишар эди. Ф. Нас-
ридинов, Ота ўғли.

ҲАРБА [а. حربہ — найза, санчқи] фольк.
Найза, қилпич каби жанг қуроллари. Одам
кўп-да, ҳамма ўртага олиб, Ҳар тарафдан
ҳар хил ҳарбалар солиб, Энди тушди қилич
олиб ғазога, Бек Гурўғли қолди энди қама-
либ. «Хушкелди».

Ҳарба қилмоқ фольк. Ҳамла қилмоқ. Ҳо-
линг билмай, мунча сен ҳарба қилдинг, Парил-
лар султони, сен энди ўлдинг. «Баҳром ва Гу-
ландом». Бу билан аждаҳор ҳарба қилмади,
Аждаҳордан ҳеч сиёсат бўлмади. «Муродхон».

ҲАРБ-ЗАРБ, ҳарбу зарб [а. حرب ضرب —
жанг ва зарба] Уруш, жанг, саваш. Кунлар-
дан бир кун Чангали Мозандарон томондан
йиртқич ҳайвонлар мўр-малахдек бостириб
келиб, жониворлар ўртасида жангу жадал,
ҳарбу зарб бошланибди. А. Мухтор, Чинор.
Отанг яхши, онанг яхши деб туриб, жон
чиқар жонига тушириш керак: панд берол-
масанг — ўзинг панд ейсан. Ҳарб-зарб қонуни
шу. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАРБИЙ [а. حربى — урушга, қўшин, ар-
мияга оид] 1 Урушга алоқадор; уруш, жанг
ишлари билан боғланган. Ҳарбий асир. Ҳар-
бий сир. Ҳарбий ҳолат. Ҳарбий техника. ■
Нормат фронтда эканини, бу ерда чанқоқ
водийларга сув берувчи, нур берувчи канал
эмас, балки ҳарбий истеҳкомлар ковланиб,
ёв йўлига ғов тикланаётганини сезди. И.
Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Армияга, ҳарбий хизматга оид. Ҳар-
бий врач. Ҳарбий интизом. Ҳарбий иш. Ҳар-

бий хизмат. Ҳарбий кийим. Ҳарбий қисм. ■
Йўлда ҳарбий юк ва аскар ортган маши-
наларнинг кети қарийб узилмас эди. Ойбек,
Куюш қораймас. У ерда бир тўп противо-
газ таққан йигитлар ҳарбий машқ учун
сафланмоқда эди. П. Қодиров, Уч илди.
Хонага ҳарбий медицина формасидаги.. офи-
цер кирди. Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири.

3 Армиядаги, ҳарбий ишдаги киши,
ҳарбий хизматчи. Ҳеч ким ҳарбийларга хос
чаққонлик билан жавоб бермади. Шухрат,
Шинелли йиллар. У олим у шоирлардан кў-
ра ҳарбийларни иззат қиларди. Мирмуҳ-
син, Мезмор.

4 от, с.т. Ҳарбий хизмат; армия. Уғлим
ҳарбийда.. у кетди-ю, икки кундан кейин не-
мислар келди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳар-
бийга чақирилгунча Тошкентнинг йирик
заводларидан бирида смена инженери бў-
либ ишлаган. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЛАШТИРМОҚ Ҳарбий ша-
ронитга мослаштирмоқ, уруш эҳтиёжлари
учун ишлашга ўтказмоқ; фуқарони ҳарбий
ишга ўргатмоқ.

ҲАРБИЙЛИК 1 Ҳарбий хизматчи, аскар
эканлик.

2 Ҳарбий хизмат, ҳарбийдаги ҳаёт. Ҳар-
бийлик давримнинг биринчи олти ойида —
сержант, сўнги ойида эса лейтенант бў-
либ қайтганман. А. Баҳромов, Осон яшаш-
нинг йўли.

ҲАРБИЙЧА Ҳарбий кишиларга хос, ҳар-
бий хизматга тегишли. Ҳарбийча ишламоқ.
Ҳарбийча кийинмоқ. Бу ерда ҳам ҳарбийча
қаттиқ интизом ўрнатилган эди. ■ Элму-
род «салом», деб ҳарбийча кўришиш учун
қўлини чеккасига қўйган эди, у қўл узатди,
кўришдилар. Шухрат, Шинелли йиллар.

ҲАРБИЙЧАСИГА Ҳарбийларга хос бир
тарзда, ҳарбий кишиларга ўхшаб; ҳарбий-
ча. Бир аскар йигит ҳарбийчасига салом бе-
риб: -Бизда ака-ука Ражабовлар хизмат
қилишади, — деди грузинча оҳангда. Н. Са-
фаров, Оловли излар.

ҲАРВОНА эск. Лўк, туянинг урғочиси.

ҲАРГИЗ [ф. هرگز — ҳеч вақт, асло; қач-
ондир] кам қўлл. 1 Асло, сира, ҳеч. Ҳар-
гиз билдирма. ■ Бу гапларни ҳаргиз ҳазил
билмагил! «Гўрўғли». У тарафи билан ҳар-
гиз ишинг бўлмасин. Ҳамза, Паранжи сир-
лари. Аммо Адаш Карвон имону диёнатни ҳар-
гиз унутмади. Х. Султонов, Онаминг юрти.

2 Буткул, бутунлай. *Жоҳилликни ҳаргиз ташла, фарзандим, Энди токи Оловхўжа пирингман.* «Юсуф ва Аҳмад».

ҲАРДАМХАЁЛ [а. *ھردمخيال* — инжиқ, беқарор, иккиланувчи] Ўз фикрида қаттиқ турмайдиغان, иккиланадиган; турлича, тайинсиз хаёлар оғушида бўлган. *Врач нима қиларини билмай, ҳардамхаёл бўлиб турарди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Кейин, ҳай, майли дегандек, ҳардамхаёл кўчага чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ҲАРДАМХАЁЛЛИК Ҳардамхаёл ҳолат-далик. *Низомжон акасининг гапига тушунмади. Ўрнидан турди-да, ҳардамхаёллик билан кўчага чиқиб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Ҳардамхаёллик билан яшаган одам фойдали ишни ҳам вақтида қилолмай.. қолаверади.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиги.

ҲАРИНА [ф. *ھرينه*]: дарди ҳарина 1) кетмайдиган, кишига ёпишиб олган дард; 2) кўчма қутулиб бўлмайдиган кулфат, азоб; шундай белгили, хусусиятли нарсага нисбатли ҳақорат сифатида қўлланади. *-Агар аҳвол шундайлигича давом этаверса, барибир, ҳаммамизи ҳам қиришиб кетамиз. Бу турмуш эмас, дарди ҳарина, — деди Рафозл. Ё. Ҳаймов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот. Шошманг, бу дарди ҳарина озроқ тутақсин! Пуф-пуф. Ўху, ах. Тутун жигаримни ҳам титиб юборди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАРИР [а. *ھرير* — ипак; шойи мато] 1) Юпқа ипак газлама. *Ҳарир дурра.* ■ Мулозимлари тилладуз чопон ва ҳарир кўйлақлар тугилган зарбоф бугъчани малика оёғи остига қўйдилар. М. Осим, Карвон йўлларида.

2 Умуман, юпқа, нозик газлама. *Ҳарир шол румол.* ■ Раққоса устидаги ҳарир матоларни итқитиб ташлаб.. уйин тушди. Мирмуҳсин, Йўқолган жавоҳир. *Ҳарир матолардан тикилган ранг-баранг қизлар кўйлаги хона деворида осиглиқ турар эди.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

3 Кўчма Тоза, мусаффо, шаффоф. *Кеч кириб, оқ ҳарир қор устига тун ўзининг қора либосини ёнди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар. *Тонг отган, ҳавони қоплаган ҳарир туман орасидан олисдаги тоғлар элас-элас кўринар эди.* О. Ёқубов, Излайман.

ҲАРИС [а. *ھريريس* — ҳирсли, бирор нарсага берилган; очкўз, тамагир; тежамкор] 1 Бир нарсага ҳирс қўйган, ҳирсли; иш-

қибоз, жуда орзуманд. *Шахматга ҳарис одам. Хоккейга ҳарис.*

2 Очкўз, тамагир; қурумсоқ. *Мен қорнидан бўлак ғами йўқ, ҳарис, жоҳил уламоларни ёмон кўраман.* С. Сиёев, Аваз.

ҲАРИСЛИК Ҳарис бўлиш, ҳариста хос хусусият, хатти-ҳаракат. *Ҳарислик билан пул йиғмоқ.* ■ Самандар унинг қўлидаги шишага ҳарислик билан қараб қўйди. Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча. *..сотувчи йигит унинг ҳар бил қилиғи, хатти-ҳаракатини ҳарислик билан кўзатмоқда эди.* Э. Аъзам, Кечихаётган одам.

ҲАРИФ [а. *ھريرف* — шерик, бирга ишловчи; ўртоқ, улфат; бирга ўйновчи; мижоз] 1 кт. Шерик, жўра, улфат. *Мирвали бангининг ҳарифи ҳисобланган Утарбой унга жавоб берди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Ахир, бекас бир нотавон, унутилган ғарибни Ҳаҳратон қиш кечасида йўқларди қай ҳарифи.* Р. Бекниёз, Тўтиё.

2 Бирор кимсага зид ҳаракат қилувчи, қарши курашувчи; рақиб. *Кураш майдонида тушган полвон — эр Беллашиб олмоққа ҳариф чақирар.* М. Шайхзода. *Табибий билан муносабатлари бузуқлигини эшитиб, Саид Фозиға ўхшаган ҳарифлари пинҳона кулиб юрган эди..* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАРНА 1 фольк. белг. олм. Барча, ҳар нима, нимаики. *Қулоқ солдим ҳарна деса амрига..* Ҳ. Олимжон. *Ҳарна сирни айтаверинг ўзима. «Ҳасанхон».* Кўнглидаги ҳарна ғуборлар кетди.. «Баҳром ва Гуландом». *Аркон давлатимни сенга топширдим, Ҳарна ихтиёрим сенга топширдим. «Ҳасанхон».*

2 Нима бўлганда ҳам, ҳар ҳолда. *Ҳўжа-бековнинг сўзига кириб, ҳарна ялама бўлади, деб ҳамма йўлбошловчи серкаларнинг жунини қирқтириб юборди.* С. Анорбоев, Оқсой. *Лекин Қўлдош ҳарна ўзини Каримдан ожиз санаб, гапни бошқа ёққа буриб юборди.* Ҳ. Шамс, Душман.

3 с.т. Шуниси ҳам ёмон бўлмаслиги, ҳечдан кўра шуниси ҳам маъқуллиги маъносини билдиради. *..бутун бир мавсумда ун меҳнат кунини пилалардан юлиб, пахтага бергани ёрдам қилсаларинг ҳам ҳарна!* А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. *Икковизга биттадан эшак ёзсаям, ҳарна.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲАРНЕЧУК кам қўлл. айн. *ҳарна* 2. *Ҳарнечук иш бўлса, бажариб ташлаймиз.* ■

Сидиқжон далани яхшироқ кўрсатиш учунми ёки бошқа сабабданми, ҳарнечук, у [Мунисани] тутзор ёнидаги камқатнов йўлга бошлади. Ё. Шукуров, Орзулар.

ҲАРОМ [a. حرام — фойдаланиш, истеъмол этиш шаръан ман этилган нарса; муқаддас; ноқонуний] 1 дин. Шарият ҳукмига мувофиқ ейиш, ичишга, фойдаланишга ярамайдиган, ҳалол эмас. Эшакнинг кучи ҳалол, гўшти ҳаром деганларидек. ■ У Ашир билан қўл бериб сўрашишга ҳазар қилибди. Чунки Ашир чўққабоқар-да! Балки чўққа шариятда ҳаром махлуқ ҳисоблангани учун ундан ҳазар қилгандир. С. Анорбоев, Оқсой.

Ҳаром ўлмоқ Сўйилмасдан, бирор касаллик ёки бошқа сабаб билан ўлмоқ (гўшти ейиладиган ҳайвон ва қушлар ҳақида; бундай ҳолларда уларнинг гўштини ейиш ман этилади, яъни ҳаром ҳисобланади). Қўйчивон кўп бўлса, қўй ҳаром ўлади. Мақол. ■ Отамнинг «Чемберлен» деган эчкилари бор эди, ҳаром ўлай деганда, бўғзига пичоқ тортиб юборганлар. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳаром қилмоқ Ҳаром ҳолга келтирмоқ. Кел, кутурган итлар ҳаром қилмасдан туриб, шу тоза юзларингдан охириги мартаба ўнай! Ҳамза, Бой ила хизматчи. Қизишман! Табаррук қиличингизни бу ифлоснинг қони билан ҳаром қилманг! Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 Шарият бўйича, анъана ёки тартиб-қоидаларга кўра ман этилган иш, хатти-ҳаракат; шу йўл билан топилган нарса; ҳаётида шундай йўл тутувчи кимса. Тўғри бўл, ҳаромдан ҳазар эт, дегансиз. Йиғлаб турган ғарибнинг ёнига кир, кўнелини ол, дегансиз. С. Сиёев, Аваз. Жиноятчилик йўли билан топган ҳаром пулингиз ҳисобига еган овқатларимиздан ҳали ҳам ўқчиб юрибмиз. «Муштум». Шунақа ҳаром одамлар ўз эгаларига яхши хизмат қиладилар. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 с.т. Жинсий муносабатдан сўнг гусл қилмаган, чўмилмаган.

4 Фойдаланиш мумкин бўлмаган, эсиз кетган нарсаларга нисбатан қўланади. У бу мажлисга Саидғози билан бирга кечалари уйқусини ҳаром қилиб тайёрланди. С. Анорбоев, Оқсой. ..ё ҳафтада бир келадиган дам олиш кунини ҳам ҳаромга чиқариб, бозор-учар қилсинми? Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! Энди бу ерлар бизга ҳаром бў-

либди, Бу араб юртида бизга нима бор? «Баҳром ва Гуландом».

ҲАРОМЗОДА [a. + ф. حرامزاده — ҳаромдан, никоҳсиз туғилган] 1 айн. ҳароми. -Қоч, ҳаромзода! — деб Султонга таҳдид қиларди Бўронбек. Ҳ. Фулом, Машъал. [Қутидорнинг] Кўз ўнглари қоронғиланиб, бир неча вақт серрайганча қолди. Яна «яхшиликни билмаган ҳаромзода!» деб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. ..тузингни ичиб, тузлуғингга тупураман, дегин.. Ҳаромзоларнинг йўлига туздингми? Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма кам қўлл. Ўз жинси, зотидан бўлмаган; бегона (нарсалар ҳақида). Тош-ойнанинг олдига ўтириб олиб, мўйчинак билан соқол-мўйловининг ҳаромзода туқларини юлди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Бавзи жойларни баланд бўйли ғумайлар босиб, ҳалиги «ҳаромзода»ларни ҳам кўриб бўлмайди. А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲАРОМИ [a. + ф. حرامى — кимсанинг молига, ҳаром нарсага дахл қилувчи; ўғри, қароқчи] 1 Ўзаро никоҳ қилинмаган эркак ва аёлдан туғилган бола. -Ана шундай кунларнинг бирида ўзим ёлғиз ўтириб, ҳажж йўлида орттирган ҳаромимга кўйлакча тикаётган эдим, — деди Ҳожи хола. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Бизнинг юзимизга оёқ қўйиб, никоҳсиз зағсдан ўтиб олдинг. Энди уялмасдан, ҳароми болангни кўтариб келдингми?! Файратий, Довдираш.

2 кўчма Шундай маъноли сўкиш, ҳақоратни билдиради; ифлос, ярамас. Сут кўр қилгур, ҳароми Гитлер оқнадар.. Ф. Фулом. Мен сени жоҳил, шухратпараст бир сак деб юрсам, одам қонига ташна зулук экансан-ку, ҳароми! С. Сиёев, Аваз.

ҲАРОМЛАМОҚ 1 Ҳаром қилмоқ, булғамоқ, ифлос қилмоқ. Кучук қозонни ҳаромлаб кетибди.

2 кўчма Номусига тажовуз қилмоқ. Тоқай пок қизни ҳаромлаб, яна — Гарвуз каби узар ота калласин! С. Назар. Ширин, Шакар ҳаромлади танамни.. «Ширин билан Шакар».

ҲАРОМЛИК Ҳаром бўлиш; ҳаром иш, хатти-ҳаракат. Ҳаромликдан ўзини тиймоқ. ■ Мен суйганим учун ҳаромликдан бошқа барча ишга бош эгаман. Ҳамза, Бурунги қозилар.

ҲАРОММАҒИЗ [a. + ф. حرامغиз — мияча; орқа мия] Марказий нерв системаси-

нинг умуртқа поғонаси канали ичида жойлашган қисми; орқа мия. *Буниси елкамдан суяб олиб, ҳароммағизимга урди.* Т. Мурод, *От кишнаган оқшом. Султон, ҳароммағиздан намуна олишининг қандай азоб эканини бошидан кечириб билган эди.* Х. Султонов, *Онамнинг юрти.*

ҲАРОМНАМАК [а. + ф. *حرامنامک* — ҳаром туз: ичган тузини оқламаган] Тузни оқламайдиган, тузини ичиб, тузлуғига тупурадиган. *Бўлмаса, подшоҳ ҳақида иғво қилганларнинг гапини эшитган ҳамоно оғзига урмасмиди! Ёки у ҳаромнамакларни бизга тугтиб бермасмиди?!* П. Қодиров, *Юлдузли тунлар. Муҳаммад Дўст асли ҳаромнамак экан, Андижон томонларда фитна-иғволар қилиб юрганида, яна Шайбоний қўлига тушди-ю, кўзларини ўйиб олдилар.* Х. Султонов, *Бир оқшом эртаги.*

ҲАРОМТОВОҚ Ўзи ишламасдан, бошқалар ҳисобига яшовчи; текинхўр. *Меҳнат замонидир бу яхши замон. Ҳаромтовоқ одам ўғридан ёмон. Уйғун.*

ҲАРОМТОМОҚ 1 айн. *ҳаромтовоқ. Январь ойи кўк ялпизни қайдан топай?.. Она-бола қичқирдилар унга шу чоқ: -Кўп гапирма, ол саватни, ҳаромтомоқ! А. Мухтор.*

2 Ҳалол ҳаёт кечирмайдиган, порахўрлик, товламачилик ва ш. к. нопок йўллар билан яшовчи. *Тошкент вилоят судида Ҳидоятова ва унинг ҳаромтомоқ шерикларининг жиноий иши кўрилди.* Газетадан. *Бозордагиларни дўқ билан чўчитиб олган бундай ҳаромтомоқларни ким тийиб қўяр экан-а!* Газетадан.

ҲАРОМХҲҮР [а. + ф. *حرامخور* — ҳаром (қилинган) нарсани еювчи] **1** дин. Ҳаром, шариатда ман қилинган овқатларни истеъмол қиладиган. *Ҳаромхўр киши.*

2 кўчма айн. *ҳаромтомоқ. Нафси ёмон, ҳаромхўр, меҳнатни севмас, унга Текин таом, текин пул, айшу таралла бўлса. Уйғун. Бировнинг дўпписини бировга кийгизиб кун кўрувчи бунақа ҳаромхўрлар бозорда кезиб юришаркан. «Муштум».*

3 Ўлимтикларни еювчи (қушлар ҳақида). *Жилғанинг устида бир гала қорақуш.. ва калхатлар гир айланиб учиб юрарди. Отряд отларнинг бошини тортиб, ҳаромхўр қушларни томоша қилди.* П. Турсун, *Ўқитувчи.*

ҲАРОМХҲҮРЛИК Ҳаромхўрга хос иш, хатти-ҳаракат. *Тутининг отаси Ашур Мирзо ҳаромхўрлик, фибрибгарлик.. билан дунё ортираиб, «Болта кўпас» деб ном чиқарган катта савдогарнинг ўжам мирзоси эди.* М. Исмоилий, *Фарғона т. о. ..бу идорадаги ҳаромхўрликлардан кўз юмолмайман.* Н. Аминов, *Суварак.*

ҲАРОМ-ХАРИШ [ҳаром + ф. *مراش* — қайт қилиш; кусуқ] Ҳаром нарсалар, ҳаром иш, қилмишлар. *-Дўхтирхонаси қурсин, ҳаром-харишни фарқ қилмайди.. — деди Савриниса Холниса холода.* Мирмуҳсин, *Чинкиши. Ҳаром-харишга аралашиб юриб, сен ҳам чарви боғлаб қолдингми? Уйғун, Хуррият. ..тупроқда ўтганларнинг руҳи бор. Бизни ана шу ҳаром-харишлардан асраб келган, болам.. «Ёшлик».*

ҲАРОРАТ [а. *حرارة* — иссиқлик, ҳарорат, температура; тошма; аччиқлик] **1** Қизиган нарсага хос иссиқлик, кучли даражадаги иссиқлик. *Оловнинг ҳарорати. Куйшининг ҳарорати. ■ Дашт, дашт! Ҳарорат зарбидан ҳамма ёқ лип-лип этади.* А. Қахҳор, *Мастон. Қора кизиларни ёндирай деб, ҳар бир тешикдан ўтов ичига кирган ҳарорат уйни хумдонга айлантирган эди.* Ж. Шарипов, *Хоразм. Ичдан чиқаётган ҳарорат оғзини куйдираётгандек, пуф-пуфлаб нафас олиб ўтирган мингбоши келувчига бош ирғиди.* М. Исмоилий, *Фарғона т. о.*

2 Нарсаларнинг иссиқ-совуқлик ҳолати; температура. *Ҳавонинг ҳарорати. Ҳароратнинг ўзаариб туриши. Муътадил ҳарорат. Юқори ҳарорат. Совуқ ҳарорат. Ҳарорат пасайиб, қор ёға бошлади. ■ Жура полвон.. ерининг этилиши, тафти, нами, ҳарорати.. суғориш усулларини яхши билади.* И. Раҳим, *Ихлос. Ҳарорат етарли бўлса, тўққиз-ун кунда шоли униб чиқади. «Ўзбекистон кўриқлари».*

3 Тананинг киши саломатлиги ҳолатини кўрсатувчи иссиқлик даражаси; температура. *Беморнинг ҳароратини ўлчамоқ. ■ Мёморнинг ҳарорати настга тушмас, бунинг устига тинмай алаҳларди.* Мирмуҳсин, *Мёмор.*

4 кўчма *Рухий кўтаринкилик, жўшқинлик. Фуломжон энди ўзини анча тугтиб олиб, ўт билан, ҳарорат билан гапирди.* М. Исмоилий, *Фарғона т. о. Юсуфжон қизиқ тўқсон ёшга кирган бўлишига қарамай, ҳали унда ёшлик ҳарорати сўнган эмасди.* Т. Обидов,

Юсуфжон қизиқ. *Ҳарорат билан айтилган бу сўзлар замирида улкан бир ҳақиқат ётибди.* Газетадан.

5 кўчма Ҳиссий тафт, завқ, лаззат. *Элмурод Зебони кузатиб қўйиб, иссиқ бир бўса ҳарорати билан қайтиб келгач, узоқ ухломмади.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Уша тунни энг биринчи бор Сезган эди лаб ҳароратин.* Сайёр.

ҲАРОРАТЛИ 1 Ҳарорати бор, иссиқ. *Қуёш ўзининг ҳароратли нурларини аямай сочарди.* Газетадан. *Гулнор.. ҳароратли қўллари билан унинг юзини силади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 кўчма Ҳиссий, руҳий тафтли, кўтаринки руҳдаги; жўшқин. *Ойсанамнинг чеҳраси ёришиб.. кўзларидан у ёшдаги қизларгагина хос ҳароратли жозоба учкунланди.* М. Хайруллаев, Қўшнилари. *Ҳаётхон Ғуломжоннинг ҳароратли сўзларини, ишқ таронасини эшиттаётгандек, берилиб эшитди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ҲАРОРАТСИЗ 1 Ҳарорати, иссиғи, тафти йўқ; совуқ. *Энди қуёш ёрқин! Лекин менинч учун Юлдуз каби ҳароратсиз, хайр! А.* Мухтор.

2 кўчма Совуқ; завқ-шавқ, роҳат-лаззат бағишламайдиган, «совуқ». *Ана қаранг, куз қуёшининг боқиши ҳам тул хотиннинг жилмайишидай ҳароратсиз.* Осмон ўзининг ёзги тиниқлигини йўқотган — оқиш хира. С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАРСИЛЛАМОҚ Ҳарс-ҳарс қилмоқ (қ. **ҳарс-ҳарс**). *Нафаси томоғига тиқилиб, ҳарсиллаб тўхтар.. боши гир айланарди.* М. Мансуров, Ёмби. *Юрагим гун-гун уриб, ҳарсиллардим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Оқсоқол иссиқдан ҳарсиллаб, бир муддат сукут қилди.* Ойбек, Навой. *..офтоб жуда қизиб кетган пайтда, Абдуракул ҳарсиллаб қолган ҳўкизларни қўшдан чиқариб дам беради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАРС-ҲАРС тақл. с. Иссиқ, тез ёки оғир меҳнат, ҳаракат туфайли қийин, оғир нафас олиш ҳолатини билдиради.

Ҳарс-ҳарс қилмоқ Шу тарзда (оғир ва қийин) нафас олмоқ. *Тез юриб келганларидан бўлса керак, нафаслари оғзиларига тиқилиб, ҳарс-ҳарс қилардилар.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *..ликки отлиқ етиб олишига сал қолибди, саман от ҳарс-ҳарс қилиб келарди.* Н. Фозилов, Оқим.

ҲАРТУГУЎЛ мод. с., с.т. Ҳарқалай, хайрият, хайриятки. *-Мен ойим уришиб берадиларми деб, кўрққандим. Йўқ, ҳартугуул, индамадилар, — деди Эргашнинг ўртоғи.* А. Мирзахмедов, Кулган чечаклар.

ҲАРФ [а. حرف — товушнинг ёзувдаги шакли; ундош товуш; сўз] Товуш (фонема)нинг ёзма нутқ учун қабул қилинган шакли, белгиси. Ҳар бир товуш (фонема), одатда, бир белги билан ифодаланadi. Мас., а, б, к, у ҳарфлари. Баъзи фонемаларгина, маълум талаб, сабабга кўра, бирдан ортиқ белги билан ифодаланadi.

Бош ҳарф Кичик ҳарфдан ҳажми ёки шакли ва ҳажми билан фарқланувчи ҳарфлар. Мас., А ҳарфи шакли ва ҳажми билан кичик а ҳарфидан, В ҳарфи фақат ҳажми билан кичик в ҳарфидан фарқланади. **Кичик ҳарф** Имло қоидаларига кўра, бош ҳарф ёзиладиган ҳоллардан бошқа ҳар қандай ҳолатда ишлатиладиган ҳарф. **Ҳарф танимоқ** Ҳарфларни биладиган, ўқийдиган бўлмоқ. *Одамлар ҳарф таниб, сал-пал ўқийдиган бўлгандан кейин, Урмонжон правление олдига ҳамма бригада ва звено бошлиқларини ўқишга мажбур қилиш масаласини қўйди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲАРФИЙ [а. حرفى — ҳарфга оид; сўзма-сўз] Ҳарф ёки ҳарфлардан иборат бўлган, ҳарфга оид, ҳарф билан боғлиқ. **Фонемаларнинг ҳарфий ифодаси.** ■ **Афтидан.** *Акрамжон ёзишда анча шошилган бўлса керак, анча-мунча ноаниқликлар, ҳарфий хатоларга йўл қўйибди.* И. Раҳим, Тинимсиз шаҳар.

ҲАРФМА-ҲАРФ Ҳар бир ҳарфни алоҳида; сўзма-сўз. *Матнни ҳарфма-ҳарф текшириб чиқмоқ.* ■ *Бу таржималарнинг бари айнан, ҳарфма-ҳарф асл нусхага мос бўлсада, маъноси чақилмаган.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш. *..бир аёл бир доскага, бир дафтарига энгашиб, охириг сатрни ҳарфма-ҳарф кўчирар эди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАРФХҲҲҲ [а. + ф. حرف خور — ҳарф еювчи: расмиятчи, шаклбоз] Масаланинг моҳиятига эмас, балки унинг ташқи кўринишига, майда-чуйда нарсаларга кўпроқ эътибор берувчи киши, расмиятчи. *Ҳалиям ҳарфхўрлигинг қолмабди, ҳарфхўр!* С. Сиёев, Ёрқаклар эртаги. *Қўявер бу ҳарфхўрларни. Бу журналист деганинг ҳаммаси шунақа бўлади.* Н. Қобил, Унутилмас соҳиллар.

ҲАРФХҲҮРЛИК Ҳарфхўрларга хос иш тутиш. Бу ҳол ҳарфхўрлик, ишга масъулиятсизлик билан қараш ва ўқувчиларда қироатхонлик кайфиятини вуҷудга келтиради. Газетадан. Қироатхонлик, ҳарфхўрлик, қоғозлардан ташқари чиқа олмаслик фикринизни ўтмаслаштиради. М. Мансуров, Лектор.

ҲАРЧАНД [ф. هرچند — са ҳам, -га қарамай] 1 кам қўлл. Тўсиқсиз эргаш гап таркибида «ҳар қанча», «қанчалик», «имкон борича» маъносини билдиради. Парда ёпилди. У, одамлар ҳарчанд чапак чалишса ҳам, қайта очилмади. А. Эшон, Чоргоҳ. Султонов ҳарчанд уринмасин, уларнинг гапи қовушмади. Э. Усмонов, Ёлқин. Ёдгор уни ҳарчанд ранжитгиси келмаса-да, ёлғон гапиролмади. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 с.т. Инкор маъносини кучайтиради; асло, ҳеч. Ҳасанхоннинг панду насихатларини Зевархон қабул қилмади, ҳарчанд гапга қулоқ солмади. «Баҳром ва Гуландом».

ҲАРЧИ эск. кт. айн. ҳарқалай қ. ҳар. Ҳарқалай, ишқилиб. -Бозорлар яхшими? — Бир нави.. ҳарчи, тириклик тебраниб туради, ука. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСАД [а. حسد — рашк; кўролмаслик, қизганиш; суқ] Кимсага хос, унга тегишли нарса, фазилат ва ш.к. ни кўролмаслик, хуш кўрмаслик ҳис-туйғуси. Ҳасад ва рашкдан ичи ёниб кетаётган бўлса ҳам, сохта бепарволик билан деди: ..биллар сахий одам, бахтиёр бўлинглар. Ф. Мусажон, Хури. Жавондаги қимматбаҳо буюмларни кўриб, ҳасадди кўзғалди. «Муштум».. бу икки донгдор меймор ўртасида азалий бир яширин рашқу ҳасад мавжуд. Мирмуҳсин, Меймор. Юрагида уйғониб ҳасад, Ич-этин еб, Қийналди беҳад. С. Очил.

Ҳасад қилмоқ Ҳасад билан қарамоқ, ҳасадли муносабатда бўлмоқ. Малика Ойқизнинг шундай баркамол йигитга тегаётганидан ҳасад қилмасди. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. Лабинг тегса, ҳасад қилгум Гилос бирлан узумдан ҳам. Э. Воҳидов. Бахтли одамларга ҳасад қилманг, ҳавас қилиб меҳнат қилсангиз, сиз ҳам бахтли бўласиз. Газетадан.

ҲАСАДГҲЙ [а. + ф. حسدگوى — ҳасад гап айтувчи; ҳасад қилувчи] айн. ҳасадчи. Ичи қора, ҳасадгўй киши ақлли ва талантли

кишилардан ўрганиш ўрнига уларга бахшлик қилади. Р. Усмонов, Одобнома.

ҲАСАДЛАНМОҚ кам қўлл. айн. ҳасад қилмоқ қ. ҳасад. Зайнаб унга [Кумушга] ҳасадланиб қаради ва кучланиб айтди: -Ҳалли ёшга ўхшасиз-ку. А. Қодирий, Ўтган кунлар. -Чавандоз кўрғур, дунёнинг завқини билади-да, — ҳасадланиб гапирди Ёрмат. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАСАДЛИ Ҳасади бор, ҳасад ҳис-туйғули, ҳасад, рашк ифодаловчи. -Таҳсин-таҳсин! — дейди Хатиб домла ҳасадли таажжуб билан, — тоза ҳам пулни қирдик, денг.. Таҳсин-таҳсин! А. Қодирий, Обид кетмон. Ҳасадли кишиларга асло дўст бўлмагил, кин-адоватли, ҳасадли киши дўстликка лойиқ эмас. «Қобуснома».

ҲАСАДЧИ Кўролмаслик, ҳасад туйғуси кучли, ҳасад билан муносабатда бўлувчи шахс. Ҳасадчи, кек-адоватли, бор бўлсанг — кўролмайдиған, йўқ бўлсанг — беролмайдиған шахслар ҳам дўстликка нолайиқдир. «Фан ва турмуш». Ҳасадчи ўзига ҳам яхшилик қила олмайди. Газетадан.

ҲАСАЙНИ [ф. < а. حسيني — Ҳазрати Алининг иккинчи ўгли Ҳусайн номидан] Узумнинг гўжуми (донаси) хусайниникидан тўлароқ бир тури. Нимранг тоифи, пуштиранг ҳасайни.. ҳар донаси ёнғоқдай келадиган каттакўрғон — ҳаммаси шигил пишган. С. Анорбоев, Меҳр.

ҲАСАНА [а. حسنة — хайрли, савобли иш; хайр, садақа, эҳсон]: қарзи ҳасана Устига фойда (фониз) қўйилмайдиган қарз. -Жуда яхши, — деди хўжайиннинг мақсадини англаган мирзо, — бу пулни қарзи ҳасана бера-сизми ёки урф-расмга мувофиқ фойда берилми? С. Айний, Дохунда. Мен сизга беш юз сўм қарзи ҳасана берганман, яъни ижара фойдаси билан қайтаришни шарт қилмай.. К. Яшин, Ҳамза.

ҲАСАНОТ [а. حسانت — яхшиликлар, хайрли ишлар]: қадамларига ҳасанот «Хуш келибдилар», «пойқадамлари муборак» маъносига меҳмонни табриклаш учун миннатдорчилик ифодаси сифатида қўлланувчи ибора. Э, қадамларига ҳасанот.. зап улуг иш бўлибди-да, қайси шамол учирди? «Муштум». Келсинлар, келсинлар, қадамларига ҳасанот. С. Зуннунова, Янги директор.

ҲАСИП Сўйилган куй ёки қорамолнинг ичагига гўшт, жигар, қораталоқ каби-

ларнинг қиймаси ва гуруч аралаштириб солиниб, қозонда қайнатиб ёки қасқонда димлаб тайёрланадиган таом. *Тансиқ таомларнинг масаллиғи ноёб хиллари ҳам бор, булар: оғиз оши, сўк оши, димлама ҳасип кабилардир.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари. *Рўзи полвон олдинга ёғлиқ яхна билан, сўнгра сих-каоб ва ҳасип шўрва билан меҳмон қилди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

Ҳасипи совида Кўнгли совида, ҳафсала-си пир бўлди. *Худой ҳаққи.. хумсаларингдан ҳасипим совида..* А. Қодирий, Кичик асарлар.

ҲАСИПФУРУШ Ҳасип тайёрлаб сотувчи киши.

ҲАСРАТ [а. *حسرت* – қайғу, алам; дард, оғриқ; азоб чекиш; зориқиш, соғиниш] 1 Ички дард; дард-алам. *Бунёдга келгандан бери қайғу-алам аримаган бу кенг ҳовлида она-бола ўз ҳасратлари, аччиқ нолалари билан қолдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мақсадингни англат, Матпано! Кўринган одамга ҳасратингни айтиб, дунёдан йиғлаб ўтмоқчимсан? С. Сиёев, Ёруғлик. Кўз ёшлари ҳасратдан бужмайган юзларидан ва соқолларидан мўл-мўл оқаверади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Не ҳасратда Жуда қийинчилик(лар) билан, не машаққатлар билан. *Не ҳасратда обод қилган боғининг колхозга ўтиб кетишидан қўрқиб унинг кўзини кўр, қулоғини кар қилиб қўйди.* С. Юнусов, Гутилмаган хазина. *Жуда-жуда хижолат бўлиб кетдим. Не ҳасратда йиққан.. пулини бузиб, мен учун харажат қилиб келди-я!* С. Аҳмад, Таъзим. *Ҳасратда ўт с.т.* Бирор иш-юмушдан ранжиш, уни маъқул кўрмаслик, шу ҳақда энгил койишни билдиради. *Ўқиб туриб кўрсатган кароматинг шу бўладиган бўлса, ўқимай ҳасратда ўт!* Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Дард-алам, шикоят, нолиш кабиларни ифодаловчи гап-сўз. *Асад, қараса, холасининг ҳасрати тугамайдиган.* Ф. Мусаёнов, Нозик масала. *У тўғралган сабзиларни мис товоққа сола туриб, ҳасратга туюиб кетди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Ҳасрат қилмоқ 1) дард-аламининг изҳор қилмоқ. *Отан ўлди, эрим ўлди, дедим, йиғладим, ҳасрат қилдим.* Ойдин, Садағанг бўлай, командир; 2) бирор кимса ёки нар-

садан зорланиб шикоят қилмоқ. *Пошша хола кўнгли чўкиб, уйига қайтди-ю, шу кунни биринчи марта Дороббекка куёвидан ҳасрат қилди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Умирида бир нарсадан ҳасрат, шикоят қилмайдиган, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини қўлда тута биладиган бу зийрак, нозиктаъб аёл билан мен келган масалада гаплашиб анча мушкул эканлигига ақлим етиб турарди.* Л. Тожиёва, Меҳрим сизга, одамлар. **Ҳасратидан чанг чиқади қ. чанг I.**

ҲАСРАТЛАНМОҚ кам қўлл. айн. **ҳасрат қилмоқ қ. ҳасрат.** *Кейингилар эса, масалан.. бир савдогар, ўзининг жуда фақирлигидан ҳасратланиб, закотдан озод қилинишини сўраб эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲАСРАТЛАШМОҚ Бирор қийинчилик, ғам, ташвиш кабилар ҳақида ўзаро гаплашмоқ, шундай мазмунли суҳбат кўрмоқ; дардлашмоқ. *Йигитдан юқорироқда ўрта ёшли икки деҳқон ўтирар, бу йил сабзи-пиёзнинг бозори касодлигидан ва улловсизликдан ҳасратлашар эди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Хайрибиби.. Меҳрихонни кўмсаб, ҳасратлашиб ўтиришини истаб қолди.* Д. Нурий, Осмон устунни.

ҲАСРАТЛИ 1 Дард-ҳасратга эга, ғам-аламдан иборат. *..ҳасратли қора кунларини бу яқин орада ҳозиргидек эзilib эсламаган эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Қаршингда ҳасратли уйга толаман. Қачон халқ бўласан сен, эй оломон?! А. Орипов, Йиллар армони.*

2 Дард-ҳасрат акс этувчи, дард-алам ифодали. *Лабларидан учади Ҳасратли фарёд.* Ғайратий. *Чой устида она Толибжоннинг қаршисига ўтириб, ҳасратли бир товушда деди: -Болам, билиб турибман, ичингда ўт ёняпти. Нима бўлди, айт!* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ҲАСРАТО: во ҳасрато [ф. + а. *واحسرتا* – эвоҳ, ҳайҳот, афсус] Каттиқ афсусланиш, ачиниш ҳис-туйғусини билдиради; эвоҳ. *Олиб кенглар иккигина гўдагим, Во ҳасрато, учар бўлди чироғим.* «Эрли ва Шерали».

ҲАССА [а. *حساء* – таёқ, асо, ҳасса] Кўлда тутиб, ерга тираб, таяниб юришга хизмат қиладиган махсус таёқ; асо. *Ёғоч ҳасса. Теймир ҳасса. Кўр ҳассасини бир йўқотади.* Мақол. ■ *Шу он Ҳасан суфи халойиқ ичидан ҳассасига таяниб, олдинга чиқди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Кампир бир қўлида*

ҳассага, иккинчи қўлида Анорхонга суюнганича қабристонга йўл олди. И. Раҳим, Ихлос.

ҲАССАКАШ [а. + ф. عكاش — ҳасса тутиб, йўл бошлаб боровчи] этн. 1 Аза ёки тўйда эшик олдида туриб, келувчиларни кутиб олувчи ва кузатиб қолувчи киши.

2 Тобутни қабрга элтишда олдинда ҳасса тутиб боровчи киши. *Лопиллаб бораётган тобут, ярми тепада, ярми пастда қолиб кетган ҳассакашлар.. унинг кўз олдида кетмас эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲАССОС [а. حساس — таъсирчан, ҳиссиётга берилувчи; сезувчан, сезгир] 1 Нарса-ҳодисанинг моҳиятини тез, тўғри ва тўла ҳис этувчи, бирор соҳа ёки соҳаларда ўта билагон, ўткир билимли ва сезгир. *Ҳассос шоир. Ҳассос санъаткор.* ■ *Шоир ва ҳассос публицист Фафур Фулом тараққиёт душманларининг турли кўринишдаги найрангларини ўз шеърларида ўткир сўз билан фош қилди.* Газетадан.

2 Кўчама Ўткир, сезгир. *Ундаги ҳассос қалб, қувликни билмайдиган соддалик, эплизудлилик.. аллақачонлар устозининг эътиқодини қозониб олган эди.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Унинг ҳассос қалами билан битилган шеър мисралари ипларга тизилган шодашода марваридлардир.* В. Абдуллаев, Шарқнинг улкан шоири.

ҲАСТИ эск. с.т. Ҳазрат. *Елкага рўмол ташлаб.. меҳмонхонага кириб келган ҳасти Мавлавийга .. Мирзакарим ҳожи вофуруш густохлик билан арз қилди.* С. Абдулла, Мавлавий Мирсидиқнинг ижодлари.

ҲАТЛАМОҚ Нарса ёки жойнинг устидан қарама-қарши томонига ирғиб ўтмоқ; қадамлаб устидан ўтмоқ; сакрамоқ. *-Қани, тўйга юринг! — деди тоға зовурдан ҳатлаб ўтиб.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Давлатёр кўприкдан ўтмай, ариқдан ҳатлади, кутубхона эшиги олдида Саодатхон билан тўқнашди.* Н. Сафаров, Саодатнинг қиссаси. *Фуломжон нима қилаётганини ўзи ҳам билмай, қўшини дарчага икки ҳатлаб етиб келди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Мен икки дунёни бир ҳатлаб ўтиб, Оғзимга солганим — бор-йўғи толқон.* Э. Шукур, Ҳамал айвони. *-Мени шу ерда кутасан, — деди-да, зинадан тез-тез ҳатлаб, бинонинг ичига кириб йўқолди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Уч-тўрт ҳатлашда йигитчага етиб олди.* С. Нуров, Нарвон.

Остона(дан) ҳатламоқ Бирон жойга (уй, хона ва ш.к.) кирмоқ ёки ундан чиқмоқ. *Туғуруқхона остонасини ҳатлаб ўтган мўътабар аёл ўз тақдиридан кўра кўпроқ бўлажам фарзанд иштиёқи билан ўртаниб ёнади.* Газетадан. *Остонадан ҳатлаган меҳмон, Меҳмон бўлиб кел яна бир бор.* Б. Бойқобилов. *Чордевор, остона ҳатлаб, кучага чиқмасдик..* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲАТТО [а. حتى — -гача, қадар, то; ҳатто, ҳам] юкл. Ўзи боғланиб келган сўз, сўз бирикмаси ёки гапни айириб, унинг мазмунини алоҳида қайд этади, таъкидлайди. *Райимбек додхоҳ.. қатлидан сўнг сипоҳлардан руҳ тушиди. Ҳатто Азизбекнинг буйруғига ҳам қулоқ солмай, тўс-тўсга қоча бошладилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Уйда ҳамма нарса ҳам унга ёт.. ҳатто онаси ҳам бегона каби.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲАТТОКИ айн. ҳатто. *Бири — доктор, бири — ҳамшира, Уча ҳамки ҳаттоки ўқлар, Ҳар жангчининг ярасин боғлар..* Ҳ. Пўлат. *..улар масжид ва мадрасаларга қўйилмасин.. ҳаттоки шаҳри Қўқондан чиқариб юборилсин..* К. Яшин, Ҳамза.

ҲАФРАНГ с.т. Ҳафтранг. *Навоий манқалга яқин, ҳафранг қоғоз тиззасида, қалами енги қитирлаб, чиройли хатлар туширмоқда.* Ойбек, Навоий.

ҲАФСАЛА [а. حوصله — сабр, тоқат, чидам, ҳафсала] Иш-юмуш, ҳаракат ва ш.к. га бўлган майл, истак; иштиёқ. *Ҳафсаласи йўқ. Хат ёзишга ҳафсалам бўлмади.* ■ *Бувинисо холатинг қўлидан супурги тушмайди, уйни, айвонни, ҳовлини ҳафсала билан қиртишлаб супуришни у яхши кўради.* Ойбек, Улуғ йўл. *Ҳайри ҳафсала билан пиёзни майдалаб тўғрарди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин.

Ҳафсала қилмоқ Ҳафсала билан киришмоқ, диққат, эътибор қаратмоқ. *Ҳафсала қилсам, икки кунда тугатаман.* ■ *..буни Тошкентга боргач, бир ҳафсала қилсам, ўзгартираман.* Н. Фозилов, Шонли авлод. *Ҳафсаласи пир бўлмоқ қ. пир II. Раҳимдан ҳафсаласи пир бўлган Қўзибой шийпонга етгунча бир марта ҳам орқасига қарамади.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё. *Мухбирнинг ҳафсаласи пир бўлди, шекилли, дафтарини ёнди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ҲАФСАЛАЛИ Ҳафсаласи бор, хоҳиш-истаги яхши. *Ҳафсалали йигит.*

ҲАФСАЛАСИЗ Ҳафсаласи, майл-рағ-
бати йўқ. -Заргаров. *ғайратли одам, — деди*
Ҳайдаров жуда кўпайиб кетган қоғозлари-
ни ҳафсаласиз варақлаб. А. Мухтор, Бу-
ронларда бордек ҳаловат.

ҲАФТА [ф. هفته — етти кун, етти кеча-
кундуз] Душанбадан якшанбагача (илгари
— шанбадан жумагача) бўлган етти кеча-
кундузни ўз ичига олган вақт ўлчов бир-
лиги; умуман, шунча кеча-кундуздан ибор-
рат бўлган вақт. *Ҳафтанинг иккинчи куну.*
Утган ҳафта. Дарс келаси ҳафтадан бош-
ланади. Ишимиз яна икки ҳафтада тугайди.
Кўришмаганимизга бир ҳафта бўлди. ■ Унга
ўғлидан ҳар ҳафта хат келади. А. Қаҳҳор,
Кўшчинор чироқлари. *Ҳожи ва Отабеклар*
яна бир неча ҳафта қолишга қистасалар ҳам
бўлмай, [кутидор] узр айтди. А. Қодирий,
Утган кунлар.

ҲАФТАЛАБ Бир неча ҳафта давомида.
Султонмуродга бир-икки соат дарс бермоқ
учун у баъзан ўз уйида ҳафталаб китоб кў-
рар эди. Ойбек, Навоий. *Ё ҳафталаб ёмғир*
қўяди, ё лоп этиб қор ташлайди.. Р. Раҳмо-
нов, Чангалзордаги шарпа.

ҲАФТАЛИК 1 Ҳафтага мўлжалланган,
ҳафта ичида бўладиган. *Ҳафталик йўғлиши.*
Тўғаракнинг ҳафталик машғулоти. Ҳафта-
лик журнал. Беш ҳафталик таътил. Бир кун-
лик йўлга чиқсанг, бир ҳафталик озиқ ол!
Мақол. ■ *Кўрмайсизми ҳаром ўлгурни.. бир*
ҳафталик хашакни бир ейишда еб қўйибди.
«Муштум». *Батальон Н. шаҳри учун бўлган*
бир ҳафталик жангда фаол қатнашиб, ша-
ҳарга биринчилар қатори кириб борди. Шуҳ-
рат, Шинелли йиллар. *У бизнинг жўрабо-*
шимиз, ҳафталик тўқмамиз бор эди-да. Т.
Рустамов, Мангу жасорат.

2 Бир ҳафта муддат ичида бўлиб ўтади-
ган бирор тadbир, иш. *Кучат экиш ҳафт-*
талиги. ■ Ўтказиладиган ҳафталик киши-
ларимизнинг маънавий ҳаёти юксалаётган-
ини намойиш қилади. Газетадан.

ҲАФТАФАҲМ Бирор нарсани дарров
уқиб, тушуниб ололмайдиган, фаҳми кал-
та; анқов, бефаросат. *Муллаваччалар зехни*
ўткирроқ шерикларини «хушфаҳм», зехнсиз-
ларини «ҳафтафаҳм» деб аташарди. М. Му-
ҳаммадҷонов, Турмуш уринишлари. -*Қа-*
ердан билимдон бўлиб қолдинг, ҳафтафаҳм!
— *Али тажангинг сарғиш мўйлови титраб*
кетди. Ойбек, Кўёш қораймас.

ҲАФТИЯК [ф. هفت يک — еттидан бир]
Қуръоннинг еттидан бир қисм сураларини
танлаб олиб тайёрланган ва ўтмишда диний
мактабларда хрестоматия вазифасини ба-
жарган алоҳида китобча. *Мен Турбатда бо-*
лаларга «Ҳафтияк», «Чоркитоб» ўқитиб,
кунда беш вақт азон айтиб, имомгарчилик-
ка ўтиб турдим. М. Муҳаммадҷонов, Тур-
муш уринишлари. *Ҳамма нарса болалар учун*
янги, қизиқ эди, чунки улар.. абжаддан, ҳафт-
тиякдан бўлак китоб кўрмаган эдилар. М.
Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАФТРАНГ [ф. هفت رنگ — етти хил ранг,
камалакнусха] Турли рангда гуллар солин-
ган, товланиб турадиган. *Буларга кийгизил-*
ган кийимлар ҳам Бухоро шоҳиси ва ҳафт-
ранг бахмалдан тикилган шоҳона кийимлар
эди. С. Айний, Қуллар.

Ҳафтранг қоғоз тар. Ўрта асрларда Тур-
кистон хонликларида косиблар томонидан
ишлаб чиқариладиган яхши сифатли, ҳар
хил рангли қоғоз. *Биз ўқувчиларга таниш-*
тирмоқчи бўлган.. мажмуа ўрта настаълиқ
хатида ҳафтранг қоғозга ёзилган бўлиб.. унда
ўттиздан ортиқ шоирнинг шеърлари бор.
«ЎТА».

ҲАҲЧА шв. Айри (ёғоч), тиргак, тиргов-
вуч. *Тоға гоҳ қўлидаги сиртмоққа, гоҳ ҳа-*
чага қараб турди-да, сўнг қўлини сирмади.
Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ҲАШАМ [а. حشم — хурмат, эҳтиром;
хизматкорлар, навкарлар] 1 Безаш учун иш-
латиладиган нарса, буюм; безак. *Аравалар*
гумбур, отлар семиз, керакли анжомлардан
ташқари, турли ҳашамлар билан безатил-
ган. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Юз-*
лаб улкан биноларнинг ички ҳашами, безаги у
ишлаб чиқарадиган буюмларга муштоқ. «Муш-
тум». *Уй-жой кўрмаган, латта-путта йи-*
маган, машина, ҳашамларга ҳам хуши бўл-
маган. С. Нуров, Нарвон.

2 Уй, иморат ва ш.к. нинг безак ишлари
ва б. ишлов, қурилмалардан иборат кўркли,
салобатли, дабдабали кўриниши, ҳолати.
Рўзमतов бизни ичкарига таклиф қилди.
Кирдик. Ана клубу мана клуб. Кенглигини кў-
ринг-у, ҳашамини томоша қилинг. «Муштум».
Раис.. ўзининг иккинчи участкасига ҳашам
бериш билан банд эди. «Муштум». *Қарши*
шаҳрининг ҳашами, салобати, боғларининг
сўлимлиги юқоридан [самолётдан] яна ҳам
латофатли. «Ўзбекистон қуриқлари».

3 Туй ва б. йиғинларга хос кўтаринки ҳолат; дабдаба, тантана ва буларни юзага келтирувчи нарсалар. *Олимбой ака энди тую ҳашамларда илгаригидек катта гапирмас.. эди. С. Аҳмад, Сайланма. [Жамол хола] Ортиқча ҳашамга, исрофгарчиликка йўл қўймасди. Ана шуниси билан ёқарди маҳалладагиларга. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Рост, тўйнинг ҳашами ҳам оз эмасди, унга узоқ йил ҳозирлик кўриларди. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда.*

ҲАШАМАТ [a. *حشمت* – камтарлик, уятчанлик; одоб, хушхулқлик; ҳурмат, эҳтиром] Дабдаба, савлат; кўтаринки, тантанали ҳолат. *Якшанба кун шаҳарнинг ҳашамати, кўрки яна ҳам улуғвор тус олди. Газетадан. Тантана, ҳашаматни севган Ҳусайн Бойқаро уйни тўлдирган ва улуғвор таъзим билан ўтирган.. оломонга фахрлиниб қаради. Ойбек, Навоий.*

ҲАШАМАТЛИ Ҳашаматга эга; савлатли, дабдабали (асосан, бино ҳақида). *Ҳашаматли уйлар. Ҳашаматли Санъат саройи. ■ Катта, кенг гулзорлар орасидан ўтиб, серпанжара, ҳашаматли бино олдида тўхтадилар. Ойбек, Нур қидириб. Олти ой олдин Аваз бу ҳашаматли боғни.. тарк этган эди. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАШАМДОР [a. + ф. *حشدار* – ҳашамли, ҳашамга эга] Ҳашаматли, серҳашам. *Ҳашамдор нештоқни кўтариб бошга, Азамат устунлар савлат тўкади. З. Обидов. Мадрасаю ҳашамдор кўкўпар бинолар ўша халқлар ва ўз юртидаги афкор оммининг қони эвазига тикланди. С. Кароматов, Олтин кум.*

ҲАШАМСИЗ Ҳашами, безаги йўқ; дабдабасиз. *Улсам, менга ҳайкал қўйманглар, деган Улуғ Толстойнинг бир васияти бор. Шу сабабдан унинг муборак қабри Ҳашамсиз, ҳайкалсиз – оддий бир мазор. Уйғун.*

ҲАШАР [a. *حشر* – йиғин, тўда; йиғилиш, анжуман, маж. қиёмат] Бирор ишни бажаришда кўпчиликнинг ихтиёрий, беғараз иштироки, ихтиёрий кўмаги. *Халқ таомлига кўра, чойхоналар ҳашар йўли билан қурилади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Бизнинг қишлоқда бувамнинг уйлари ҳашар билан қурилгани эсимда. И. Раҳим, Қадриабод одамлар. Шаҳар ва бошқа аҳоли яшайдиган пунктлардаги ариқларни ҳашар йўли билан тозалашни уюштириш даркор. Газетадан.*

Ҳашар қилмоқ Ҳашар ташкил қилмоқ, ҳашарда қатнашмоқ. *От чоптириб, элдан уста йиғинглар, Элдан ҳашар қилиб, фиштарлар қўйинглар. «Юсуф ва Аҳмад». Қиш бўлса-ям ҳашар қилиб, ҳовлини созлади. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.*

ҲАШАРОТ [a. *حشرات* – қурт-қумурсқа; газандалар] Пашша, ари, капалак, чумоли каби майда умуртқасиз бўғимоёқли жониворлар. *Илонлардан ташқари турли хил ҳашаротлар – бешиктерватар, қора чигиртка, ниначи ва бошқалар ҳам ўз ривожланиши давомида қобиғини янгилайди. «Фан ва турмуш». Чигирткаларнинг чирчилиши, кеча ҳашаротларининг наъмаси кучли шамол товуши билан кесилди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҲАШАРОТХҲҮР [a. + ф. *حشراتخور* – ҳашарот еювчи] Ҳашарот еювчи. *Ҳашаротхҳур жониворлар.*

ҲАШАРЧИ Ҳашарда қатнашувчи, ҳашар қилувчи. *Ҳар йили пахта йиғим-теримида кўнлаб шаҳарлик ҳашарчилар иштирок этадилар. Газетадан. Уч кундан бери ёмғир ёғиб, ҳашарчилар ишга чиқмай зеркиб қолишганди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Эртаси кун полизга бир неча ҳашарчи йигитлар келишди. Н. Ёқубов, Полизда.*

ҲАШ-ПАШ: *ҳаш-паш дегунча* Озгина вақт ичиди; тезда, бирпасда. *Ҳаш-паш дегунча соат бир бўлди. ■ -Бугун кабобни ўхшатган экан, ҳаш-паш дегунча саккиз сихини еб қўйибман, – деб мақтанди Мараҳим. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. Уч йил ҳаш-паш дегунча ўтиб кетибди-я! Уйғун, Ҳуррият. Бир зумда барча қиз ишга тушиб кетди. Ҳаш-паш дегунча ҳовли чинидек ярақлатилди. Ё. Шукуров, Уч савол.*

ҲАШТАК *шв. Мўри. ..Ҳалигача жим турган ошхона ҳаштагидан тутун чиқа бошлаган эди. С. Айний, Қуллар.*

ҲАШТИЯК [ф. *هشتبیک* – саккиздан бир] тар. Вафот этган кишидан қолган мероснинг саккиздан бири (буни шариат қонунига мувофиқ, мархумнинг хотини олар эди). *Рўза тутдим хатм учун, Қорига мен хасм учун, Тушганидан ҳаштияк Тортиб олмоқ расм учун. Ҳамза.*

ҲАЯЖОН [a. *هيجان* – галаён, тугён; изтироб, ташвиш, безовталиқ; газабланиш; куйкиши] Бирор фавқулудда иш, ҳодиса ва б. сабабдан ички тўлқинланиш, безовта

ҳолат; безовталиқ. *Кўнглида ифодасиз бир умид, ҳаяжон ила ўша дилхуш рўёнинг такрорланишини интиқ бўлиб кутади.* С. Сиеёв, Аваз. *Қиз даҳлизда, эшиқ орқасида кучли ҳаяжон ва саросимада турган Гулнорни қучоқлади, секин шивирлади: -Қайғурманг, опа-жон.* Ойбек, Танланган асарлар. *Шербекда уйғонган руҳий кўтаринкилик чеҳрасини ёритиб, авзойи бадани ҳаяжондан тисради.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲАЯЖОНГА КЕЛМОҚ айн. **ҲАЯЖОНЛАНМОҚ.** *Кекса чўпон, кесилган икки қулоғи ва бурнига куйдирилган намат босиб, сизиб оқаётган қонни тўхташига ҳаракат қилар эди. Кутилмаган бу фожиадан ҳаяжонга келган одамлар унинг атрофини ўраб олдилар ва устима-уст савол ёғдира бошладилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ҲАЯЖОНЛАНМОҚ Ҳаяжонга тушмоқ, ҳаяжонли ҳолатда бўлмоқ. *Мусофир ҳаяжонланиб йиғлаб, Меъморга қай йўл билан ташаккур айтишни билмасди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У қўлларининг қалтираётганини яширишга уринар, унга сайин баттароқ ҳаяжонланарди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Инобат ҳаяжонланар, ёниб турган кўзлари яхшиликдан дарак берарди; у эрига тикилди.* Х. Тўхтабоев, Фельетондан кейин.

ҲАЯЖОНЛИ 1 Ҳаяжонга тушган ҳолатли. *Ҳамза негадир ҳаяжонли, асабий кўринарди.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

2 Безовталиқ, ҳаяжон ифодали. *Мирзакаримбой ҳаяжонли, титроқ товуш билан қизига фотиҳа бериб, соқолини силади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Полвонларнинг бирига муҳаббат, иккинчисига нафрат билан қараб турган халқ кўзида, унинг ҳаяжонли юзида икки дунё кураши акс этгандек эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *..унинг кўзлари беқарор, хурсанд ва ҳаяжонли эди.* Ойбек, Кўёш қораймас.

3 Кишини ҳаяжонга соладиган, тўлқинлантирадиган. *Ҳаяжонли фильм.* *Ҳаяжонли асар.* ■ *Тақдир хотиралари, ўтмиш қисматининг ҳаяжонли воқеалари қалам тебратилишига имкон бермасди.* Х. Ёдгоров, Ҳаёт тўлқинлари. *Хонага ҳаяжонли сукунат чуққан, салқин эди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲАЯЛ: ҳаял ўтмай Озгина вақт ўтмай; тезда. *Ҳаял ўтмай етиб келди.* ■ *Турғунои*

шу ерга ўзини ташлаб, ҳаял ўтмай уйқуга кетди. А. Қаҳҳор, Мастон. *Ҳаял ўтмай кўчадан унинг шанғиллаган овози эшитилди.* С. Зуннунова, Янги директор. *Ҳаял ўтмай ёрдамчи кирди.* С. Кароматов, Сўнгги бархан.

ҲАЯЛЛАМОҚ айн. **КЕЧИКМОҚ.** *Бир соат ҳаялладинг.* ■ *Кел, болам, отни тез мин, йўлга равона бўл, асло ҳаяллама.* «Равшан». *Ҳаяллаб кетганингизга, бир бориб шабар олиб келай-чи, деб келдим.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Набижонов анча ҳаяллаб, машинани олиб келди.* Ғайратий, Узоқдаги ёр.

ҲАҚ(Қ) [a. حَق — тўғри, рост, чин, ҳаққоний; ҳуқуқ; адолат; маж. худо] **1** Ҳақиқий ҳолатга мос; ҳаққоний, рост. *Ҳар замон «ҳақ гап», «тўғри» деган товушлар эшитилар, қарсақ кўтарилар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ҳақ гапни гапирдингиз, амирзодам, жуда ҳақ! Она рози — худо рози..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳаққин айтсам, ота-энам ҳозир бор..* «Эрали ва Шерали».

2 Ҳақиқий ҳолат; ҳақиқат. *Ҳақ жойига қарор топди.* ■ *Шўх, ерга урса булутга сакрайдиган, ҳаққа бўйин эгиб, ноҳаққа сакраб кетадиган Сарсенбойнинг ор-номуси зур эди.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *..гулзору вайрона, ханжару андава.. ҳақу ноҳақ ёнма-ён турибди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ҳақиқат эртатка эврилур эрта, Эртага афсона ҳаққа дўнади.* «Шарқ юлдузи».

3 Шахс билдирувчи сўзлар билан қўлланиб, ҳақиқатнинг шу сўз билдирган шахс томонида эканини билдиради. *Мен ҳам, Султонов ҳам ҳақ бўлиб чиқдик.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Маҳкам Зикир билан тўқнашувда ўзининг ҳақ эканлигига ишончи комил..* П. Қодиров, Уч илди. *Ҳар касбдаги одамлар хат ёзишибди-ю, аксарияти Собирни ҳақ, хотинини ноҳақ, деб кўрсатишибди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

4 Бирор нарса, иш-ҳаракат учун қонуний бўлган, талаб, тартиб-қоидага тўғри келадиган асос, эрк-имконият; ҳуқуқ. *Унинг пенсия олишига ҳақи бор.* *Сизни айблашга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ.* ■ *Раиснинг мағрурланишига ҳақи бор.* *Пахта — ўзбек халқининг миллий ифтихори.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Аҳмад хали ўзини Раҳим акалар қаторига қўйишига ҳақи йўқ деб ҳисоблар, хиралиқ қилмай, ўзини четга тортиб юрарди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Музаффар зотларга мотам ножоиз,*

Уларнинг ҳаққидир фақат ифтихор. А. Орипов, Юртим шамоли.

5 Ҳуқуқ, қонун ва ш.к юзасидан бирор кимса ёки нарсага тегишли ҳисса, тўланадиган ёки олинадиган нарса. *Электр ҳақи. Квартира ҳақи.* ■ *Кўринишдан шундай мўмин, гўё бузоқнинг ҳақи бор, деб сигирнинг сутини ичмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Миша, берган сўтим ҳақи қутқар, ўламан! «Муштум».* Завод *Ғиёсиддин тилмочнинг номига ўтган, оқсоқолнинг унда энди қонуний ҳақи йўқ.* С. Аҳмад, Ҳуқм.

6 Иш, меҳнат, хизмат эвазига тўланадиган, олинадиган пул ёки бошқа нарса. *Хизмат ҳақи. Иш ҳақи.* ■ *Акамни шунча йил ишлатиб, ҳақини бермадингиз.* Ойбек, Танланган асарлар. *Очдан ўлмаслик учун эртадан кечгача кир ювиб, ҳақига бир коса кепак олиб, нон қилиб еган.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Одамларни ишлатиб ҳақ тўлаш, иншоот учун гишти ганч, ёғочларни келтириш унинг зиммасида.* Мирмуҳсин, Меъмор.

7 дин. Худо, оллоҳ, тангри, парвардигор (худонинг сифатларидан бири). *Ҳақ таоло.* ■ *Боргин, эмикдошим, ҳаққа тоширдим!* «Алпомиш». *Оҳ тортсам, тўкилар кўзимнинг ёши, «Ҳақ!» деб чиқар ғамли қўлнинг товуши.* «Рустамхон».

8 (3-ш. эгалик шаклида — ҳақи, ҳаққи) Бирор гап, фикрнинг ўзи боғлиниб келган сўз аниқланган шахс, нарса ва ш.к. ни ўртага қўйиб айтилаётгани маъносини билдиради. *Қўйинг!.. Худо ҳақи, тегманг! Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Мана шу Қўрбон ҳақи, йўлдан озганларни қатл қилиш.. савоби азимдир.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Муқаддас замон ҳаққи, ёқа тутиб айтман: Қанийди куйлайверсанг ҳамиша бахтни тўлиб.* А. Орипов, Юртим шамоли.

9 (эгалик ва ў.п. к. шаклида — ҳақида) кўм. өзф. Қаратилганлик муносабатини билдиради; тўғрисида, тўғрида. *Пахта планининг бажарилиши ҳақида маълумот. Обҳаво ҳақида маълумот. Мажлисда сен ҳақингда яхши гаплар айтилди.* ■ *Фронт газетасида Ҳасанов ҳақида ёзилган бир хабар ҳамиша чўнтагимда.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

Ҳақ деб Бирор нарсанинг юз бериши, амалга ошувини кутиш, илинжида бўлиш ҳолатини билдиради. *..уйига келса-ю, кўча зишкда ҳақ деб утирган раҳматлик онасига*

йўлиқса.. она унга савағич олиб югурса, нима бўларди? Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Фашистнинг снайпери ҳам қудуқни нишонга олиб, тун-кун ҳақ деб кутарди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲАҚҒҲҲҲҲ [а. + ф. *حَقُّوْى* — ҳақ сўзни, ҳақикатни айтувчи] Ҳақ сўзни айтувчи, тўғри сўзловчи; ростгўй. *Рост гапни айтганларни иғвогар, ёлғон гапни айтганларни, лаганбардорларни ҳақгўй десангиз, ҳақиқат қаёқда қолди.* Уйғун, Асарлар. *У ҳақиқатни тилга кирита олди, ҳақгўйлар қалбига йўл топа олди.* Газетадан.

ҲАҚҒҲҲҲҲҲЛИК Ҳақгўй бўлиш, ҳақгўй кишига хос хислат, хусусият. *-Извош ўзиники бўлса, шунақа кийим киймасди, — болаларча ҳақгўйлик билан тушунтирди иккинчи бола.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳуқмдор қанчалик оқил ва одил бўлса.. уламо, фузало ҳам ҳақгўйликка шунчалик юз тутади.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ҲАҚДА кўм. Асосан, кўрсатиш олмошлари билан қўлланиб, ҳаракат ва объект муносабатларини кўрсатади; тўғрида, борада. *Бу ҳақда бошқа фикр бўлмагани учун, маорифдан бошқа муаллим сўрашга қарор қилинди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Шу ҳақда гап борганида, Элмурод Сайфуллани эсга олди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲАҚДОР [а. + ф. *حَقْدَار* — ҳаққи бор, ҳуққудор] Маълум ҳақ-ҳуқуқи, мас., мол-мулкка эгалик ҳуқуқи бор (шахс); ҳақли. *Ҳақдор киши.*

ҲАҚИР [а. *حَقِيْر* — разил, қабиҳ, жирканч; тубан, паст; қадрсиз; хор] I Ҳеч ким иззат-ҳурмат қилмайдиган; қадрсиз, хўрланган. *Сиз каби улуғ одам мендек фақир ва ҳақир мусофирни мамнунлик билан кутиб олгани учун бошим осмонга етди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Ғулможон.. ҳақир ота ёнида кўз ёшларини юм-юм тўкиб турган бахтсиз болаларнинг яланғоч, озғин бада-нига қараб, юраги эзилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 кўчма Ўзини ҳаммадан паст оладиган, камтар банда. *Ҳақирингиз хизматга тайёр.*

ҲАҚИРЛИК Ҳақирларга хос ҳолат, яшаш тарзи. *..бири фақирлик ва ҳақирлик заҳрини ютса, бири жудодлик ўтида ёнади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҚИҚ [а. *عَقِيْق* — ақиқ; бир қанча қимматбаҳо тошларнинг умумий номи] I *от*

Қизил, қирмизи рангли қимматбаҳо тош. Унинг ўнг қўлининг синчалогиди ҳақиқ кўзли узуги бор. А. Ҳақимов, Илон изидан. Улугбекнинг қабри устига ажойиб ҳақиқ, марварид тошлар қўйилган. А. Толибов, Ўзбек мрамари. Марҳамат пиёлани қўлга олиб, унинг ичидеги қип-қизил, ҳақиқ сингари виногога тикилди. Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси.

2 сф. Қизил рангдаги; қизил, қирмизи. Унинг сурма кўзлари, қайрилма қошлари чимирилган бўлса ҳам, ҳақиқ лабларида табассум мавж урар эди. Ойдин, Эр юрак. Ўша анор донасидай ҳақиқ юз, ўша тим қора кўз, ўша жозибадор табассум ҳамон ўтган кунларни эслатиб турибди. И. Раҳим, Ихлос.

ҲАҚИҚАТ [a. حقیقت — чинлик, ростлик, тўғрилиқ; чин, тўғри гап; туб маъно] 1 Чиндан ҳам бўлган, воқеликка мос ҳолат, нарса. Ишга келганидан бери энди битта жиддий топшириқ олди, ҳақиқатни айтмаслик гуноҳ. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Инсон бахти меҳнатда эканлиги айни ҳақиқат. Газетадан. Дейдилар: ҳар замоннинг бордир ўз тарзуси, Ох, нақадар рост эрур ушбу буюк ҳақиқат. А. Орипов, Юртим шамоли.

2 Маълум тартиб-қоида, қонунларга мос иш, хатти-ҳаракат, ҳолат; ростлик, тўғрилиқ. Халқ афсоналарда ўз орзу-умидларини, юрак нидосини.. яхшилик ва ҳақиқат учун курашни ифодалаган. «Ўзбекистон кўриқлари». Қаҳрамонлар ҳақида очерк ёзиш учун уларни ҳидириб топиш, саргузаштларни ҳақиқат, адолат тарозисиди тартиб кўрмоқ керак. Н. Сафаров, Оловли излар.

Ҳақиқат қилмоқ Ҳақиқат, тўғрилиқ юзасидан иш тутмоқ. Ҳоким тўра ҳақиқат қилсин. Боламини чақириб, ўзи сўрасин! М. Исмоилӣ, Фарғона т. о. Ҳазрат ҳақиқат қилиб, салтанат нулини ўғирлаётганларни жазолайди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 флс. Киши онгида воқеликнинг, объектив борлиқнинг ҳаққоний, тўғри акс этиши.

4 Ростлиги фанний йўл билан исботланган, тажрибада сигналган ҳолат, ҳукм, фикр. Мана шу соддагина ривоят замирига санъатнинг моҳияти ҳақидаги улуг ҳақиқат сингдириб юборилган. «Ёшлик». Мен Мирзо сўзига амал қиламан, унинг гапида ҳақиқат

борлигига дилим ишониб турибди. Мирмуҳсин, Меъмор.

5 дин. Илоҳиятни (худонинг борлигини) ўз-ўзидан англашиладиган, исбот талаб қилмайдиган, шубҳадан ташқари, аниқ бир ҳодиса деб тушуниш.

ҲАҚИҚАТАН [a. حقیقتاً — чиндан, ҳақиқат, ростлик жиҳатдан] Рости билан; ростдан, чиндан. Бошлиқнинг авзойи ҳақиқатан ҳам ташвишли эди. Н. Аминов, Суварак. Ҳақиқатан ҳам Аҳмаднинг мақолани ўқишдан бўлак қиладиган иши йўқ эди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ҳақиқатан ҳам унинг шеър ёзишига жиддий сабаб бор эди. П. Қодиров, Уч илдиз.

ҲАҚИҚАТГҲЙ [a. + ф. حقیقتگوی — ҳақиқатни, рост гапни айтувчи] Ҳақиқатни, ҳақ гапни, тўғри сўзни гапирувчи, ростгўй. Аввалги оққўнғил, ҳақиқатгўй, камтар Камолдан асар ҳам қолмабди. Уйғун, Дўстлар. Ҳа, қўрсроғ-у, лекин ҳақиқатгўй чол ўзи. С. Нуров, Нарвон.

ҲАҚИҚАТДА 1 Аслини олганда, аслида (эса); амалда. Қишлоқлар сиз билан менинг кўзимга «анойи» кўринсалар ҳам, аммо ҳақиқатда ундай эмаслар. А. Қодирӣ, Обид кетмон. Шоир соддагина чодирда зотан тинч яшагандек кўринса ҳам, ҳақиқатда.. қўшинни мустаҳкамлашга ҳаракат қиларди. Ойбек, Навоӣ.

2 айн. ҳақиқатан. Уф, ҳақиқатда хотинларни очиш ҳамоқатлик экан.. Ҳамза, Танланган асарлар. Ҳақиқатда, бошқа қардош халқлар фарзандлари қатори, ўзбек ўғлонларининг салмоқли ҳиссалари бор. Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲАҚИҚАТПАРАСТ [a. + ф. حقیقتپرست — ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатгўй] кт. Ҳақиқатга амал қилувчи, адолат билан иш тутувчи.

ҲАҚИҚАТПАРВАР [a. + ф. حقیقتپرور — ҳақиқатни ёқловчи, ҳақиқатпараст] қ. ҳақиқатпараст. Ҳатто Алишер Навоӣдек ҳақиқатпарвар шоир ҳам замоннинг талаби билан бу тантанавор услубдан зарур пайтда фойдаланган. П. Қодиров, Тил ва эл.

ҲАҚИҚАТСИЗЛИК Ҳақиқатга амал қилмаслик, ноҳақ иш тутишлик, адолатсизлик. Аҳоли ғалаёнга келди, қўрққанидан эмас, зулмга, зўрликка, ҳақиқатсизликка чидамаганидан ғалаёнга келди. М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.

ҲАҚИҚАТЧИ Ҳақиқатга амал қилувчи; одил. Ҳақиқатчи судья. *Фирибгар ёндиради, ҳақиқатчи қондиради.* Мақол.

ҲАҚИҚИЙ [а. *حقیقی* — чин, рост; асл, ҳаққоний] 1 Чиндан ҳам бор, чиндан бўлган; асл, ҳаққоний. *Ҳақиқий аҳвол. Ҳақиқий воқеа. Ҳақиқий факт. Ҳақиқий ҳодиса.* ■ *Ҳожидан хола ўзининг кимлигини кўрсатадиган ҳақиқий саргузаштини шу ерда яшириб, ёлгон айта бошлаган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т.о. *Ҳақиқий фамилияси-чи? Шунинг айтиши!* К. Яшин, Ҳамза. *Дадам ноёб усул яратиб, ҳақиқий инсондан фарқ қиладиган сунъий одам — биороботни вужудга келтирибдилар.* О. Муминов, Хиббондаги уч учрашув.

2 Ўз номи, шунини ва ш.к. га тўла муносиб, лойиқ. *Ҳақиқат учун курашибди, ҳақиқий инсон экан дадангиз.* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳақиқий олим шухрат учун эмас, ҳақиқат, фан равнақи учун курашади.* Р. Усмонов, Одобнома.

3 Чин маънодаги. Аммо ҳақиқий киши биринчи қор ёққанда билинди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол. *Ҳақиқий ҳаёт меҳнатдан бошланади, меҳнатли ҳаёт гўзалдир.* Газетадан. *Ҳақиқий муҳаббат олдида ҳеч қандай ғов дош беролмаслигига ишонтиришим керак эди.* О. Муминов, Хиббондаги уч учрашув. *Ҳақиқий дўстда инсоннинг энг яхши хислатлари мужассамлашган бўлади.* Газетадан.

ҲАҚЛАМОҚ: тузини ҳақламоқ айн. тузини оқламоқ. қ. туз I 4. *Омин дегин, қўлинг кўтар, отажон, Хизмат қилиб, ҳақлаб келай тузингни.* «Хушкелди». *Аё соқи, сен тузингни билмадинг, Тузим ҳақлаб, менга хабар қилмадинг.* «Нурали».

ҲАҚЛИ 1 Ҳақи бор, ҳақ-ҳуқуққа эга. *Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир.* Газетадан. *Ҳар бир фожиага, ҳар бир шарафга Нисбат бермоққа ҳам ёлғиз сен ҳақли!* Х. Даврон, Болаликнинг овози.

2 айн. ҳақ 3. *Сиз ҳақлисиз, аммо истилофни тинчлик йўли билан ҳал қилайлик.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Ҳар жиҳатдан қараганда ҳам, сиз бу масалада ҳақлисиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Асосли ва ўринли, тўғри. *Бинокорларни ҳақли равишда кашшофлар дейишади.* Газетадан. *Нега машъал жамоа орқада қо-*

лаётир, деган ҳақли савол туғилади. Газетадан.

ҲАҚОРАТ [а. *حِقَارَات* — пастлик, разиллик, тубанлик; пасткашлик; таҳқирлаш] 1 Кишининг ор-номуси, шахсиятини пастга урадиган, таҳқирловчи маъно-мазмунли сўз, гап. *Тўлқинжон бунинг дарров пайқади, кўзини яшириб, оғзидан чиқиб кетай деган ҳақоратни «култ» этиб ютди.* Ф. Мусажон, Хури. *Абдубилло энди йиғлаб, оғзига келган ҳақоратни қайтармади, алаmidан акасининг юзига тупурди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 Шундай маъно-мазмунли муомала, хатти-ҳаракат, ҳолат. *У [ўқувчи бола].. ловуллаб турган қулоғини ушлаганча, Ҳожига қаради ва бисотидаги энг оғир, энг даҳшатли ҳақоратни ишлатди, яъни «тарбиясиз!» деди.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Асал хола ўғлининг ичмаслигини биларди, терговчининг бу гапи ҳақорат бўлиб туюлди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина. *Фуломжон столдаги нонларга қараб, кўнгли бузилди. Унинг соф ниятига бу бир ҳақорат бўлса ҳам, одамларнинг маърифат учун оғзиларидаги ошларини беришга тайёр эканликларини ўйлаб, Матқовул камбағалга раҳми келиб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Бизнинг майда-чуйда ҳокимларимиз бирлаша олмагани туфайли, катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик.. хотинларимиз, қизларимиз олиб кетилди. Бундан ортиқ ҳақорат борми, Меъмор?! Мирмуҳсин, Меъмор.*

ҲАҚОРАТ ҚИЛМОҚ айн. ҳақоратламоқ. *Сиз бўлсангиз, «мешчан», деб ҳақорат қилдингиз уларни.* А. Мухтор, Туғилиш. *Ҳа, мени ҳақорат қилган тилларинг узилсин!* Д. Нурий, Осмон устунини. *Баҳсда қизишган, бақирган, қарши тарафни ҳақорат қилган одам доим ютқазари.* Ф. Мусажон, Химмат.

ҲАҚОРАТЛАМОҚ Кимса шаънига ҳақоратли гап, сўз айтмоқ, ҳақорат бўладиган иш, хатти-ҳаракат, қилиқ қилмоқ. *-Ия, ҳа, бошқа билан қовушдик денг, — у кўзини қисиб, қизни ҳақоратлашга оғиз жуфтлади.* Ф. Мусажон, Хури. *Бу ўткинчи беш кунлик дунёда биз ёқалашамиз, қон тўкамиз, бир-биримизни ҳақоратлаймиз..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲАҚОРАТЛАНМОҚ Ҳақоратламоқ фл. ўзл. н. *У ҳақоратланган, камситилиб, бетига*

туфланган одамдай кукрагини кўтаролмай ётди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲАҚОРАТЛИ Ҳақорат мазмунли, ҳақорат бўлувчи; таққирли. *Ҳақоратли сўз. Ҳақоратли муомала.*

ҲАҚОРАТОМУЗ [a. + ф. *حقارت آمين* — ҳақорат тарзидаги, таққирловчи] Кўпол, ҳақоратга ўхшаб кетадиган. *Узининг ҳақоратомуз киноларига яраша дадиллик билан жавоб қайтаргани учун [Қаландаров] Саидани «Йўқол!» деб идорадан ҳайдаб солади. А. Қаҳор, Синчалак. Ҳодий маҳбуснинг ҳақоратомуз гапига жаҳли чиқди. Ж. Шарипов, Хоразм.*

ҲАҚПАРАСТ [a. + ф. *حق پرست* — ҳақни, ростликни ёқловчи] айн. **ҳақиқатпараст**. *Ижод аҳлига кундай аён: Абдулла Қаҳҳор адабиёт тақдири учун қайғурган ҳақпараст адиб эди. Газетадан.*

ҲАҚРАҲА [ф. *حقره* — ҳақли йўл; кимсанинг ҳақи бўлган йўлак] 1 Қўшнинг ери, ҳовли-жойидан ажратиб олинган йўл. *Қўшига ҳақраҳа бермоқ.*

2 Йўлнинг хонадон эшиги олдидаги қисми. — *Фуқаро! Ҳозирдан бошлаб ҳар ким ўз қўрғон ва ҳақраҳларини сутуриб, тозалаб, суя сениб қўйсин!* — *жар солди Қулаҳмад оға. Мирмуҳсин, Чўри.*

ҲАҚРОСТ [ҳақ(к) + рост] Бирор фикр, айтилган гап ва ш.к. нинг ростлигини, тўғрилигини қайд этади, ҳақиқатан тўғри. *Айтинг-чи, оға, Николайдан қутулдик, бу ҳақрост, лекин оқибат нечук бўлар экан? Ойбек, Улуғ йўл. Мол оласи сиртида, одам оласи ичида дейдилар. Ҳақрост! Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби.*

ҲАҚСЕВАР Ҳақни севувчи, ҳақ ишни, ҳақиқатни, адолатни севувчи. *Ҳақсевар одам. Ҳақсевар миллат.*

ҲАҚСИЗ 1 Шахсан ҳақи йўқ. *..югуриб бориб, қўлидан тутгиси, «мен сени соғиниб кетдим, ахир» дегиси келар, аммо.. бундай қилишга ўзини ҳақсиз, деб билар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 кам қўлл. Ҳақ тўламай, текин. *Мамлакатни обод қилиш баҳонаси билан 1824 йилда Қўқон косибларини ҳақсиз — муфт ишлатиб, янги раста қурдирди. А. Қодирий, Мехробдан чаён.*

3 кам қўлл. айн. **ноҳақ**. *Худо ҳақни ноҳақ қилмади, бечора ёш йигитнинг ҳақсиз қони тўқилмади. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сўй-*

ла энди, кўп ҳақсиз Оққан ёшлардан.. Файратий. — *Ҳақсиз жазо!* — *деб Отабек кулумсираб қўйди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

4 эск. Бирор нарса қилиш ҳақ-ҳуқуқидан маҳрум бўлган, маҳрум этилган. *Бир вақт шўрога сайлов олдида ҳақсизлар рўйхати қишлоқ кўчаларига ёпиштириб қўйилади. А. Қодирий, Обид кетмон. Бир кун келиб, юпун, ҳақсиз қора халқ бошини тик кўтаришига, кўзларини ишқалаб, асрий уйқудан уйғонишига умид боғлади. С. Сиёев, Аваз.*

ҲАҚСИЗЛИК 1 Ҳақ-ҳуқуқдан маҳрум этилган, ҳақ-ҳуқуқ топталган ҳолат. *Бу қандай кун, бу қандай ҳақсизликки, сенинг инон-ихтиёрингга ҳам чанг солиб, сенинг номиндан бошқаларнинг никоҳига ҳам розилик бераверишади. К. Яшин, Ҳамза. Менинг бошимга ҳақсизликлар, ҳақоратлар, хўрликлар тушгандан кейин.. оқ-қорани анча танийдиган бўлдим. М. Исмоилӣ, Фарғона т. о.*

2 Ноҳақ иш, хатти-ҳаракат; ноҳақлик. *Подшонинг мардикор олиш тўғрисидаги фармони устида сўз қўзғаларкан, халқ ҳар хил жабр, зулм, ҳақсизликлардан аччиқ шикоят қилар эди. Ойбек, Танланган асарлар. Жаҳон тинчлигига хавф солса биров, Ҳақсизлик юз берса, қололмайман жим. Уйғун, Ҳаёт чақиради.*

ҲАҚҚАСТ [a. + ф. *حق است* — ҳақ эканлик, ҳақлик]: **ҳаққаст рост** 1 айн. **ҳақрост**. *Ҳайдар.. чой хўплар экан, кўнглига келган фикрларни [онасига] гапириб берди. -Ҳаққаст рост, — деди Содиқа хола ўғлининг сўзини эшитиб. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

2 Сўхбат вақтида бирор киши аксирса, айтилаётган фикрнинг тўғрилигини тасдиқлаш учун ишлатилади. *«Навойнинг дили билан халқнинг дили ҳаммиша пайванддир».. Шу вақтда кимдир, бурунаки отгандек, қайта-қайта ашурди [аксирди]. «Ҳаққаст рост!» — буёқчига қаради чол. Ойбек, Навоий.*

ҲАҚҚОНИЙ [a. *حقانى* — ҳуқуқ ва ҳуқуқшуносликка, адолат, ҳақиқатга оид] 1 Ҳақиқатга тўғри келадиган, асл ҳолатига мос, мувофиқ. *Энг асосий гап ҳаётни ҳаққоний, у қандай бўлса, шундай акс эттиришидир.* Газетадан. *Юрагидайини тўқиб солаётган қизнинг ҳаққоний сўзлари Шерзод Қамбаровичга оғир ботарди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Матбуотда халқ ҳаёти ва*

қишлоқ аҳволига доир ҳаққоний бир сўз ҳам йўқ. Ойбек, Нур қидириб.

2 Ҳақ, асосга эга; асосли, ҳақли. *Ҳаққоний танқид* – ишдаги нуқсонларни бартараф этишининг таъсирчан воситаси. Газетадан. *Китобхонлар навиётлар олдига катта ва ҳаққоний талаблар қўйишяпти.* Газетадан. *Шу ўринда ҳаққоний савол туғилади.* «Шарқ юлдузи».

ҲАҚҚОНИЙЛИК Ҳаққоний ҳолатга, ҳақиқатга мослик. *Бу ўринда драматург, шахслар ва ҳодисалар ҳаётда қандай бўлса, унинг ўзидай акс эттириб, бадиий ҳаққонийликка эришади.* «УТА». *Гавҳар ҳаёлида бирлаштира олмаётган икки ўтли истак – отасига ёрдам бериш, айни вақтда, ўз идеалларига содиқ қолиш истаги – ҳаққонийлик масаласига келиб бирлашиди-ю, ҳаяжонидан эти жимираб кетди.* П. Қодиров, Уч илди.

ҲАҚҚОНИЯТ [а. حَقَانِيَّت – адолат, одиллик; ҳақиқат қилиш; ҳуқуқшунослик] **1** айн. **ҳаққонийлик.** – *Бу катталаринг баъзи вақтда ҳаққониятдан чизи тойиб кетади, – деди Али тажанг жиддий, – қани, кўрамыз!* Ойбек, Куёш қораймас.

2 айн. **ҳақиқат.** *Бу ҳаққониятга тўғри келади. Ҳаққониятга зид хулоса.*

ҲАҚҚУВ айн. **ҳаққуш.** *Каптарлар ҳалқа бўлиб, ҳаққувлар ҳақ-ҳақ деб, қумрилар дўст тортиб. боққа оройиш бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди.* «Равшан».

ҲАҚҚУШ Узун оёқли қушлар туркумининг қарқаралар оиласига кирувчи парранда. *Аввали бу бойўғли эмас, ҳаққуш, кўрқма.* А. Қаҳҳор, Мастон.

ҲАҲ унд. с. Норозиликни, дўқ-пўписи ва ш.к. ни ифодалайди. *Ҳаҳ, ҳали оқибат шуми? Ҳаҳ, чўчитвординг-ку! Ҳаҳ, ҳали қараб тур, адабингни ейсан!* ■ – *Ҳаҳ! Сен ҳали менинг шоирлигимни назарингга илмадингни!* – *деб [подшо] афандини уч кун отхонага қамаб қўйишни буюрди.* «Латифалар».

ҲА-ҲА унд. с. **1** Бирор иш-ҳаракатга ундаш, қисташ маъноларини ифодалайди. *Ҳа-ҳа, тез бўлинглар! Ҳа-ҳа билан деворни тикка қилиб олдик.* ■ *Кўришмасдан илгари Жондор уларнинг ҳаммасига кичик стаканларда май қўйиб тутди, «ҳа-ҳа, тарала» билан тик туриб ичишди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 айн. **ҳа II 2.** – *Ҳа-ҳа, – деди Ольга Петровна ажаблангандек. – Бувингнинг оти*

нима? – «Бувим», – деди Тўтиқиз ишонч билан. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲАҲАЛАМОҚ I Ҳайвонларни юргизиш, тезлатиш учун «ҳа», «ҳа» деган овоз чиқармоқ, бақирмоқ. *Мўрдак арава яна тепаликка кўтарилди; аравакаш билан навкарлар ҳаҳалаб, отга қамчи уришди.* Мирмуҳсин, Чүри.

2 Худди шундай ва шунга яқин товушлар билан бирон ишга рағбатлантирмоқ, далда бермоқ. *Улар [колхозчилар] тўғонларнинг тахта ва қозиқларини йўниб, михлаб, сим ўраб маҳкамлашар экан, уларга бетиним Бобоқул ота ва бақироқ Полвон оталар ҳаҳалаб кўмаклашмоқдалар.* Ҳ. Назир, Сўнамас чақмоқлар.

ҲАҲАЧИ кам қўлл. Ҳаҳалашиб, ишга рағбатлантириб, далда бериб турувчи (одам). *Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмайди, дейишади. Энди ҳаҳачи Холдоровнинг рафиқаси Қосимова жонга ора кирди.* В. Маҳкамов, Айбсиз айбдорлар.

ҲАҲА-ҲАҲА унд.с. Таажжуб, тасдиқни билдиради. *Омон ҳам менинг гапимга пок учган бўлса керак, икки гапнинг бирида «ҳаҳа-ҳаҳа», деб кўяр эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

ҲА-ҲУ: **ҳа-ху дегунча** Ана-мана дегунча, тез орада, бирпасда. *Ҳа-ху дегунча тез ёрдам машинаси етиб келди.* Ҳ. Зиёхонова, Арзанда. *-Ҳа-ҳу дегунча ўрта мактабни битириб, институтга ҳам кирдик, – деди Нодир Қундузхонга.* И. Аҳмедов, Оғир операция.

ҲАҲҲА унд.с. Таажжубланиш, эътироз, газабланиш каби туйғуларни ифодалайди. *Ҳаҳҳа! Ҳали шундай ишлар бўлдими?*

ҲЕ унд.с. **1** Мурожаат, чақириқ пайтида ишлатиладиган нидо; эй, ҳей. *Ҳе, бормисиз, биродар!* ■ – *Ҳе, тақсир!* – *деди афанди.* – *Сиз гап бошлаганингиздан буён оғзимни шунча очдимки, у йирилиб кетадиган даражага етди.* «Латифалар».

2 Норозилик, нохушлик маъносини ифодалайди. *Ҳе, нимасини сўрайсиз, афанди! Ишлар чатоқ!* «Латифалар». *Ҳе, бу уруш бошга битган бало бўлди-ку!* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Жирканиш, нафрат билдиришда, қаргаганда ишлатилади. *Ҳе, лаънати! Ҳе, башаранг қурсин!*

Хе йўқ, бе йўқ Дабдурустдан, ҳеч асоссиз, сабабсиз, суриштирмасдан. *Шаҳарга тушган эдим, бойвачча, маҳалламда, ҳе йўқ, бе йўқ, ўғлим Абдусамадни аскарликка мўлжаллаб қўйишибди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕЗ [ф. *هيز* — номуссиз; хотинчалиш] 1 Жинсий қуввати заиф эркак. *Қип-яланғоч бўлиб ётиб берди-ку!* *Ўзинг ҳез бўлгач, менда нима гуноҳ! Ҳақини тўла [деди Ҳоҷишаҳона эгаси].* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ўзи удда қилмай, кетидан хотинлардай фисқу фасод қилиб юрадиган сендақа ҳезлардан ўша бегона яхши.* О. Ёқубов, Излайман.

2 айн. **ҳезалак** 2. *Ухлаганим йўқ, й-й-йўқ, ҳез, доридан қуй-чи!* А. Қодирий, Утган кунлар.

ҲЕЗАЛАК 1 айн. ҳез 1.

2 ҳақр. Эркаклик хусусияти йўқ; хотинчалиш. *Вой, ҳезалак-ей. Шундан қўрқдингми?! ■ Раҳмонқул Бекнинг урушда қочганини айтиб, «ҳезалак», «хоин», деб сўқди.* Ҳ. Фулом, Маъғал.

ҲЕЗАЛАКЧАЛИШ Ҳезалакка хос белги-хусусиятли. *Соқол-мўйлови сийрак, овози ингичка, ҳезалакчалиш одам эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲЕЗИМКАШ айн. **ҳезалак.** *Мени номард деб ўйлаясанми? Сени ёлғиз юборадиган ҳезимкаш йўқ.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота.

ҲЕЗУМКАШ [ф. *هيزمكاش* — ўтинкаш, ўтин ташувчи] эск. кт. *Ўтин тайёрлаб сотувчи, ўтин ташувчи киши; ўтинчи. Бир тўнар [тўнор] ҳезумкаш ўтаётган эди, Мирзахон эшонга деди: -Мен Авазхон билан дўстлашмоққа келяман.. «Зулфизар билан Авазхон».*

ҲЕЙ айн. **хе.** *Ҳей, нега сerratийб турибсан? Ҳей, кимсан ўзинг?*

ҲЕМИРИ с.т. Умуман, йўқликни, «ҳеч қанча» деган маънони билдиради (асосан, пул ҳақида). *Уч-тўрт кундан буён Шералининг ёнида ҳемири йўқ.* С. Кароматов, Олтин қум. *Қиммат бўлса ҳам ноилож олар эдим-а, лекин пулдан ҳемири ортмади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мен, ҳарқалай, бир юз ўн сўм ойлик оламан, сен ҳемири ҳам олмайсан-ку..* А. Қаҳҳор, Тобутдан товуш. *Эрта-кеч юмуш. Ҳемири ёнга тушмайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕМИРИЛИК с.т. Бирор тийинга арзийдиган, ҳеч қанчалик. *Улар ҳемирилик*

ҳам хизмат қилгани йўқ. ■ Ҳемирилик иши йўқ. Отаси ўлганига ўн беш йил бўлиб қолди — шундан буён ҳар қанақа ишни йиғиштирган. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕМИРИЧА с.т. Ҳемирилик. *Боёнлари-мизнинг, қозикалонларнинг ғариблар аҳволидан ҳемирича иши йўқ, эл фойдасини сира ўйламайдилар.* Ойбек. Улуғ йўл.

ҲЕЧ [ф. *هيج* — ҳеч ким, ҳеч қандай; умуман, мутлак, бутунлай; ноъ] 1 Сўроқ олмошлари, шунингдек, «нарс», «вақт» ва б. баъзи сўзларга қўшилиб, бўлишсизлик олмошлари ҳосил қилади. *Мас., ҳеч ким, ҳеч нарса, ҳеч қандай, ҳеч нима, ҳеч қачон, ҳеч қайси* ва б.

2 юкл. Инкор билдиради; йўқ, асло. *Мен ортларидан югурардим. Ҳеч етолмасдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Кимни олса, олсин, ҳеч ишим йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар. *Ҳеч шубҳасиз, баҳор ёшларга олам-олам шодлик келтиради.* Газетадан. *Нима, менга ёқиш учун кестирибдими? Ҳеч-да! Менга буқоғинг билан ҳам ёқа берар эдинг.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак.

Ҳеч бўлмаса Жуда бўлмаса, лоақал, ақалли. *Ма, бир хўпла, ҳеч бўлмаса!* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. *Ҳар бир оила, ҳеч бўлмаса, бирон жангчини меҳмон қилгиси келади.* А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. *Ҳеч бўлмаса, сиз шу ерда бўлсангиз ҳам, Сергейнинг йўқлигини билиштирмай турардингиз.* С. Зуннунова, Олов. **Ҳеч гап эмас** 1) бўлиши, юз бериши мумкинлигини ва бунинг қийинчилиги йўқлигини билдиради. *Бир ишора билан бош узилиб кетиши ҳеч гап эмас. Қизим, тилга эҳтиёт бўл!* Мирмуҳсин, Меъмор. *Бўғиб ўлдиршим ҳеч гап эмас. Лекин ҳали-бери ўлдирмайман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакат; 2) қиёсланаётган нарсанинг унисига етолмаслигини, даражаси ундан пастлигини бидиради. *Оқ кишимшдан тайёрланган шинни жуда хушхўр бўлади, унинг олдида асал ҳеч гап эмас.* М. Ҳазраткулов, Журъат.

3 Йўқ деса бўладиган даражада, сира арзимайдиган даражада, йўқдек. *Лекин.. унинг бундай ҳаракати, қизнинг улуғ қалби ва севгиси олдида ҳеч эканини чуқур сезди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Ҳечга чиқмоқ Йўқ бўлмоқ, йўққа чиқмоқ. *Бутун орзу-умидлар ҳечга чиқди. ■ У ерга тушган ҳар бир япроқда ўзининг тар-*

жимаи ҳолини ўқир, ўзини-да мавқеидан айрилиб, ҳечга чиқиб турган шу яроқлардан айира билмас эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲЕЧҚИСИ: ҳечқиси йўқ Зарари йўқ, ҳеч нарса бўлмайдди (уйлашга, ташвишланишга арзимас нарса ҳақида). *Оёғингиз.. бироз шикастланибди. Ҳечқиси йўқ, тузалиб кетасиз.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Асад, кўнгли яримта, ҳечқиси йўқ, бунақасини биринчи кўрялмизми..* Т. Рустамов, Манг жасорат. *-Бевақт келганим учун узр. -Ҳечқиси йўқ. Мен ҳозир отамни чақириб чиқаман..* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲЕЧҚУРСА шв. Ҳеч бўлмаганда, лоақал. *Маъмуржон илгариги хатти-ҳаракатларидан ҳечқурса биронтасини такрорлаганда, эҳтимол, Ойна она у ҳақда тезгина бир тўхтаманга келган бўлармиди.* Ш. Холмирозев, Тулқинлар. *..ҳечқурса ўлаётган чоғида ҳақиқатнинг кўзига тик қарай олиши учун куч, жасорат топсин.* Газетадан.

ҲЕҲ унд. с. Норозиликни ифодалайди. *Ҳеҳ, шу ҳам гап бўлдики? Ҳеҳ, сени қара-ю.*

ҲЕ-ҲА унд.с. Таажжуб ифодалайди. *Мадёров.. энгашиб, Майнанинг гимнастёрка елкаларидаги уч бурчакли белгичаларини текширди: -Ҳе-ҳа, өзвод командирисиз-ку.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲЕ-ҲЕ-ҲЕ тақл. с. Босиқ, енгил кулгини билдиради. *-Мастлик қурсин, тоза машина қилибман, ҳе-ҳе-ҳе, - совуқ кулди бойвачча.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲЕҲ-ҲА айн. ҳе-ҳа. *-Бу ерда жафо чекканлар йўқ дейсизми? Ҳеҳ-ҳа, тўлиб ётибди, - деди Абдуваҳоб.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ҲЕҲ-ҲЕ айн. ҳе-ҳа. *Ҳеҳ-ҳе, соат ўн бўлиб қолибди-ку. Ҳеҳ-ҳе, ҳали қанча ишлар турипти!*

ҲИБС [а. *حيس* - қамаш, тутқунликка олиш; турма, қамоқ] эск. Озодликдан маҳрум қилиш, қамаш; қамоқ. *Юсуповни уч ой Ҳибсда сақлашди.* М. Ҳазратқулов, Журъат. *Паймонаси тўлиб турган Дороббек кутилмаганда Ҳибсга тушиди-ю, кета туриб, Лаълидан қасос олди.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Кўкминор эшигидан чиқиши биланоқ уни навкарлар салом-алиқсиз Ҳибсга олиб, қўлларига кишан урди.* Мирмуҳсин, Қўри.

Ҳибс қалмоқ (ёки этмоқ) Қамоққа олмоқ; қаммоқ. *..шаҳардаги шубҳали одамларнинг ҳаммасини Ҳибс қилиш борасида*

фармони олий олиб, шу заҳоти ишга тушишибди. С. Кароматов, Бир томчи қон. *Шаҳарнинг Машҳад йўлида.. Ихтиёридин қалъаси қад кўтарган, бу ерга оғир гуноҳ қилганлар Ҳибс этиларди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲИБСХОНА [ҳибс + хона] Қамаб қўйилдиган жой; қамоқхона, турма. *Тахтапулнинг остида кейинги вақтларда эшиги бекитилиб, номаълум қилиб қўйилган, «канхона» номи, амирнинг Ҳибсхонаси бор эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ҲИД I Ҳар бир нарса ва модданинг кишиларнинг ис билиш сезгиларига таъсир этадиган хоссаси; бўй, ис. *Ҳиди бор нарса. Ёқимли ҳид. Ёқимсиз ҳид. Кабоб ҳиди. Ҳандалак ҳиди. Зира ҳиди. Пиёздод ҳиди. Ҳар гулнинг ҳиди бошқа. Мақол. ■ Ота, манови беҳларни қаранг, ҳиди оламини тутади, бирам нишибдики! М. Исмоилий, Фаргона т. о. Уйда тутун йўқолган бўлса-да, аччиқ ҳид дарров унинг бурнига урилди. Ойбек, Танланган асарлар. Тутаб куюётган от эти ва терисининг қўланса ҳидидан унинг кўнгли беҳузур бўлиб, боши айланди. Ҳ. Фулом, Маишгал.*

Ҳапидан латта ҳиди келади Ёқимсиз, бемаъни гапга нисбатан қўлланади. *Ҳодивой, аччиғинг чиқмасин-ку, анчадан бери гапингдан латта ҳиди келадиган бўлиб қолган.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

2 кўчма Бирор нарса, ҳодиса ёки холлатнинг белгиси, шарпаси. *Бунинг ҳар бир варағидан шахсий ғараз ҳиди келади. А. Қаҳҳор, Сароб. Жанжалнинг ҳидини сезган Сарви хола ғудраниб, стол устига дастурхон ёза бошлади. «Муштум».. юзида нур ёғилиб турибди, сўзларида меҳр-шафқатнинг ҳиди бор. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

Ҳид олмоқ Бирор маълумот, белги, шарпани сезмоқ, ундан ҳабардор бўлиш илинжиди юрмоқ. *Дамба вақтида кетиб қолганлар ҳам атрофимизда айланиб, ҳид олиб юрган эмиш-ку. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироклари. Ҳиди чиқмоқ* Хабар тарқалмоқ, ошкор бўлмоқ. *..қоровул чолни уриб, яхши иш қилмади. Ими-жимида бўладиган ишнинг ҳидини чиқариб қўйди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Шояд шу билан Ойнагулнинг ҳам ҳиди бирон жойдан чиқиб қолса. А. Ҳақимов, Илон изидан. Эҳтиёт бўлмасангиз, буларнинг ҳам ҳиди чиқиб қолади.* «Муштум».

ХИДДАТ [а. *حَدَث* – қизиққонлик; жи-закилик; ғазаб; рашк; куч, шиддат; ғайрат] кам қўл. Кескинлик, тезлик, шиддат ёки ғазаб билан иш тутиш. *Нафрат ва ҳиддат билан тўлиқ бу дадил овоз ҳаммани ҳайрон қилди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХИДДАТЛАНМОҚ кам қўл. Кескинлашмоқ, шиддатланмоқ; ғазабланмоқ, Ғулумжон калласини баланд кўтарди, кейин минг-бошица юзланиб, мўлтираган, жавдираган кўзлар билан эмас, нафратланган, ҳиддатланган кўзлар билан қараб туриб гапирди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХИДЛАМОҚ Ҳидни бурунга тортмоқ; искамоқ. *Қуёш иси анқиб турган бойчакларни тўйиб-тўйиб ҳидлагиси келиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол. *Анвар.. қизнинг юзидан ўнди ва унинг тўз-ғиган сочларини тўғрилаб, ҳаётбахш кокилларининг муаттар бўйини узоқ ҳидлади.* А. Қодирий, Мехробдан чаён. *Отлиқ.. беҳлардан бирининг чанг босиб ётган тукини қўли билан артди, қалпоқли бошини энгаштириб, уни ҳидлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХИДЛАНМОҚ Ёқимсиз ҳид пайдо қилмоқ. *Йичга йиғилган сув қаровсизликдан ҳидланиб кетган, турли чиқиндилар билан тўлиб тошган.* «Муштум». *У сават, унда гўшт бор. Шабдада ҳидланмай туради.* С. Нуров, Нарвон.

ХИДЛИ Ҳиди бор; исли. *Ҳидли гул.* *Яхши ҳидли совун.* ■ *Атир ҳидли лолалари-ла Безангандир келажак йўлинг.* Ғайратий. *Ҳуш ҳидли ҳаводан ўпка тўлдириб нафас олгинг келади киши.* А. Раҳмат, Варракчи чол.

ХИДОЯТ [а. *هداية* – бошлаб бориш; етаклаш, тўғри йўлга бошлаш, бошқариш] 1 Фойдали йўналиш, тўғри йўл бошлаш. *Ҳидоят қилмоқ.* ■ *Подани залолатдан қутқазиб, ҳидоятга бошламоғи лозим!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 *дин.* Худо томонидан белгиланган тўғри йўл; ҳақиқий эътиқод йўлидан юриш; *зид. залолат.*

3 Ҳидоят (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ХИДСИЗ Ҳиди йўқ. *Ҳидсиз гул.* *Ҳидсиз олма.*

ХИЖЖАЛАМОҚ 1 Сўзни бўғинларга, айрим қисмларга бўлиб талаффуз қилмоқ. *Баҳодир китобдан «она», «ота», «опа» сўзларини ҳижжалаб ўқий бошлади.* Ж. Ша-

рипов, Хоразм. *Нодир билан Омил Раҳималарнинг ёруғ деразаси олдига бориб, она-бола «Алифбе» китобини ҳижжалаб ўқишаётганини кўришди.* С. Юнусов, Кутилмаган хазина.

2 *кўчма* Синчиклаб ўрганмоқ, бирма-бир кўздан ўтказмоқ. *Уч марта ҳижжалаб чиқиб, калаванинг учини тополмай гарангман.* Т. Алимов, Ишқилиб, ўқимаган бўлсин-да! *Уни [вакилни] объектма-объект бошлаб юраркан, ҳар рақамга ётишиб ҳижжалаб бериши сил қилиб юборди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХИЖО [а. *حجاء* – ҳажв қилиш; бўғинлаб, ҳарфлаб ўқиш] эск. айн. *бўғин.* *Ҳунарим, маълумингиз, ғазаллар ёзиш, Баъзан бир ҳижо қилур қонимга ташна.* Ғ. Ғулум. *Бундай ортиқчаликларга, ҳижо, қофия учун сўзни атайин қурбон қилишга ўрин қолмайди.* «ЎТА».

ХИЖОБ [а. *حجاب* – ёпинчиқ; парда; ниқоб; тўсиқ] Юзга тутиладиган парда, тўсиқ. *Бошларида осмони настарин рангидаги нафис ҳижоби.* Ш. Раҳмон, Юрак қирралари.

ХИЖОЛАМОҚ айн. *ҳижжаламоқ* 1. *Бир қўллаб қоғоз олиб, телефондаги сўзларни ўзича ҳижжолоб ёза бошлади.* «Муштум».

ХИЖОЛИ эск. айн. *бўғинли.* *Ўзи бир ҳижоли кичкина бир сўз, Аммо эга эрур катта маънога.* Уйғун.

ХИЖРА, ҳижрат [а. *هجرة, هجرت* – кўчиш, кўчириш; чет мамлакатга кўчиб кетиш] 1 эск. *кт.* Ўз жойини, мамлакатини тарк этиб, бошқа жойга кетиш, кўчиш. *Ҳижрат тариқасида Фарғонага йўл олдилар.* «Муштум».

Ҳижрат қилмоқ Ўз жойи, юртини тарк этиб, бошқа жойга, юртга кўчмоқ, кетмоқ. *Биз Афғонистонда тузуккина тайёрланиб.. мамлакатни большевиклардан тозалаш учун вақтинча ҳижрат қиламиз.* С. Айний, Дохунда. *Асакадан ҳижрат қилмоқ учун.. маориф шўросига ариза берсам, молия мудирлигини ҳам менга топишдилар.* «Муштум».

2 Муҳаммад пайғамбарнинг ўз саҳобалари, тарафдорлари билан бирликда Маккадан Мадинага кўчиши (бу воқеа милодий 622 йил 16 июль куни бўлиб, ислом тарихи ва мусулмонларнинг йил ҳисоби тизими шу кундан бошланган).

Бу дунёдан ҳижрат қилмоқ Ўлмоқ, вафот этмоқ.

ҲИЖРИЙ [а. *هجري*] Ҳижра(т)га, мусулмон йил ҳисобига тегишли. *Ҳижрий йил ҳисоби.* — Мен абжад ҳисобини билганим учун у шеърдаги тарих моддасини ҳисоблаб кўрдим. Ҳақиқатан ҳам ундан ўша йилнинг санаси бўлган ҳижрий 1303 чиқарди. С. Айний, Эсдалиқлар. *Унг томондаги тошга араб алифбесининг қадимги имлосида йирик қилиб «Маърифатхон жаннатмакон» деб ёзилган ва ҳижрий билан «1335» деб тарих қўйилган эди.* А. Қаҳҳор, Хотинлар.

ҲИЖРИЯ [а. *هجريه*] айн. **ҳижрий**. 1264 *ҳижрия*, дала ойининг ўн еттинчиси, қишки кунларнинг бири, кўёш ботган, теварақдан шом азони эшитиладир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИЖРОН [а. *هجران* — ташлаб, қолдириб кетиш; ажралиш, видолашиш; айрилик] *поэт.* Айрилик, жудолик, фироқ. *Булбул кетди, гул қолди, Ўртага тушди ҳижрон. Йигит ҳам соғинади, Ёр бағри лоладек қон.* Ҳ. Олимжон. *Бахтиёр севгини куйларди созим, Улим ханжарига тегди-ю синди, Ҳижрон фарёдидай совуқ овозим, Наҳот лириканинг ёлқини тинди?* Зулфия. *Бир йигит ҳижрони баъзан отанинг Бағрини, дўстларим, доғ-доғ ўртар.* Ф. Фулом.

ҲИЖРОНЗАДА [а. + ф. *هجران زاده* — ҳижронда эзилган; ёридан ажралиш] Ҳижрон туфайли азоб чеккан, эзилган. *Қаҳрамон ота, жасур ўғил, жафокаш она, ҳижронзада қаллиқ — ҳурматли ёдгорлик оладида узоқ бош эғиб турдим.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар. *Дарға изтиробга тушди, юраги эзилди, шоир кўз ёшини артар экан, кекса капитанинг ўзи ҳам ҳижронзада эканлиги билинди.* С. Абдулла, Кувғунда.

ҲИЙЛА [а. *حيله* — айёрлик, маккорлик; макр, найранг] Алдаш учун ишлатилган йўл; алдовчи, чалғитувчи иш, тадбир, хатти-ҳаракат; найранг, фириб. *Даврон бир неча бор душман исканжасига тушган, бироқ довораклик билан ёвга чап бериб, ҳийлаю ҳунар ишлатиб, ғолиб чиққан.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Қиз полициянинг даҳшати-ни яхши билар, уларга кўп учраган ва кўп дафъа турли ҳийлалар билан қочган.* Ойбек, Нур қилдириб. *Шу мақсадда эрка бир кун ётиб олди. Ҳийла билан касалликка ўзин солди.* А. Мухтор.

Ҳийла қилмоқ Ҳийла ишлатмоқ. *Кампир уларга ҳийла қилиб йиғлабди.* «Эртаклар». *Ҳийла қип кўзинг ёшлайсан. Бошмалдоғингни тишлайсан.* «Юсуф ва Аҳмад».

Ҳийлаи шаръий қ. шаръий.

ҲИЙЛАГАР [а. *حيله گار* — ҳийла қилувчи] айн. **ҳийлакор**. *Ўқитувчи давом этди: -Шундай қилиб, оми халқ ҳийлагар одамларнинг бўлмағур гапларига ишониб қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сен билмайсан, жоним, улар ҳийлагар, Ўлмай қолса, ҳамиша пайингда юрар.* «Ширин билан Шакар». *Элда бундай ёлғончилар бўлмасин, Ҳийлагар кишилар омон қолмасин.* «Баҳром ва Гуландом».

ҲИЙЛАГАРЛИК айн. **ҳийлакорлик**. *Эшонман, деб мени нодон билмагин, Ҳийлагарлик қилиб, бекор ўлмагин.* «Ёдгор».

ҲИЙЛАКОР [а. + ф. *حيله کار* — ҳийла қилувчи, ҳийла ишлатувчи] Ҳийла ишлатишга уста, ҳийла билан кўп шуғулланувчи (шахс). *Ёлғончи, ҳийлакор бой — Доғули хасис Холвой.* Уйғун. *Билгакс сиз: ҳийлакор бир тулки, оғзи қон бир бўри, раҳмсиз бир жаллод.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ҳийлакордир — билагиндан тутмасин, Жодугардир — сени жоду қилмасин.* «Ойсулув».

ҲИЙЛАКОРЛИК Ҳийлакор бўлиш, ҳийлакорга хос иш, хатти-ҳаракат. [Ашур] *Ҳийлакорликда Шерназарбойдан ҳам ўтар эди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИЙЛАКОРОНА [а. + ф. *حيله کارانه* — айёрларча, маккорона] *рвш.* Ҳийлакорларга хос равишда, маккорона. *Мирсодиқ сакраб чорпоёга чиқди-да, Жанишнинг елкасидан ушлаб, ўнгланиб ўтирди ва ҳийлакорона илжайиб суриштира бошлади.* Ҳ. Шамс, Душман.

ҲИЙЛАЛИ Ҳийла ишлатилган, алдаш учун қилинган, ҳийла ишлатадиган.

ҲИЙЛА-МАКР Ҳийла ва макр, ҳийлагарлик, айёрлик.

ҲИЙЛА-НАЙРАНГ Ҳийла ва найранг, ҳар хил ҳийлалар. *Эҳтиёт бўлишим керак. Яна бир ҳийла-найранг тўқизганга ўхшайди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲИЙЛАСИЗ Ҳийла ишлатилмайдиган, беҳийла, алдовсиз. *Ҳийласиз иш.*

ҲИЙЛАЧИ с.т. Ҳийлагар.

ҲИҚМАТ [а. *حکمت* — билимдонлик, до-нишмандлик; ҳиқматли сўз, мақол; тиббиёт илми, шифокорлик] 1 Ақл-заковат, до-нолик ва унинг ифодаси бўлган, уни акс

эттирувчи нарса — гап-сўз, фикр ва ш.к.; донолик белгиси. *Оз емак — тани соғлиқ, Оз демак — ҳикматага боғлиқ.* Мақол. *Нодоннинг кулфати кўп, Дононинг — ҳикмати.* Мақол. ■ *Боболарнинг ҳикмати Ҳаётга ёруғ йўлди: Отанг боласи бўлма, Одам боласи бўл, дер. Э. Воҳидов. Подшоҳ билан шерга яқин бўлмоқ ҳикматдан эмасдир. «Эртаклар». «Куррашмоқ — ўрнак бўлиб яшамоқ демакдир!» — деган эди муаллимнинг, файласуфларнинг ҳикмати баён қилиб. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Ҳаракатда баракат — кўп қадим ҳикмат.. М. Шайхзода.*

2 Тагини англаш қийин бўлган, яширин бир маъно, яширин бир сабаб; сир. *Бу ойнада қандай ҳикматни кўрдинг? Жоним болам, сенинг ҳолинг на бўлди? «Баҳром ва Гуландом». Олдинга келган йигит кетолмайди, сизларда бирор ҳикмат бор экан-да. «Оқ олма, қизил олма». Бектемир генералларни урушнинг бутун ҳикмати билади-ган бағоят ҳурматли азия одамлар деб тушунарди. Ойбек, Куёш қораймас. Булбул сайрайди, хуроз қичқиради, эшак ҳанграйди, от кишнайди. Буларнинг тирикчилиги шу-да. Бунда нима ҳикмат бор дейсиз? П. Турсун, Ўқитувчи.*

3 Кам қўл. Фойдали томон; наф, фойда (иш, ҳаракат ҳақида). *Раҳмат Отабекка кулумсираб қаради-да, тоғасига жавоб берди. -Хотин кўпайтириб, улар орасида азобланишининг нима ҳикмати бўлсин? А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Тўғри, шоликорликда ҳикмат кўп бўлади. Ш. Фуломов, Ташаббус.*

4 Ҳикмати бор нарса, ҳикмат билдирувчи фикр, гап. *Қуриб кетманг! Кўчқор ёғи еб, энди бир ҳикмат кўрсатмоқчимидилар! М. Бобоев, Гўзаллик истаб. Қори, худди фавқулодда бир ҳикмат эшитгандай, оғзини ва кўзларини катта очиб, Тупанисога қаради. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Ёш хотин қари эркакни яшартиради, деган гаплар бор; қариганда уйланадиган эркаклар ана шу ҳикматга амал қилар эмиш.. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

5 эск. айн. физика. -Ҳа, ҳикмат кесакдан аланга чиқаргандек, сиз ҳам китобдан олган билгиларингизни турмуш мактабидан синовдан ўтказингиз, — деди қиз. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

Илми ҳикмат Физика. *Мадраса — диний мактаб. Лекин риёзиёт, илми ҳикмат, ҳан-*

даса, кимё деган дарслар ҳам ўтилади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

6 Ҳикмат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ҲИКМАТЛИ Ҳикмати бор, ҳикмат ифодали; чуқур мазмунли; сирли. *Ҳикматли гапларга қулоқ солмоқ даркор, Қулоқ солмоқ даркор халқнинг сўзига. А. Орипов, Йиллар армони. Халқона ўтқир иборалар, чуқур ҳикматли мақоллар унинг нутқининг жонли, ёрқин безаклари эди. Ойбек, Нур қидириб. Миллатни фақат илм-маърифатгина жаҳолат ботқоғидан олиб чиқади, деган фикрни хурматлайман. Бунда катта ҳикмат бор.. кўп табаррук зотлар бу хусусда ҳикматли гаплар айтиб қолдирганлар. К. Яшин, Ҳамза. Ошпаз ер остига ҳикматли ўчоқ ясаб, куённи пиширишга киришди. Ойбек, Куёш қораймас.*

ҲИКМАТОМУЗ [а. + ф. حکمت أمیر — ҳикмат ифодали, ҳикматли] Ҳикматли, ҳикматга бой, ҳикмат, панд-насиҳат тарзидаги. *Ҳикоятларнинг ҳар бирида қиссадан ҳисса тарзида ҳикматомуз хулосалар, танбеҳлар мавжуд. Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуф алломалари.*

ҲИКОЯ [а. حکايه — гапириб, сўзлаб бериш; қисса; тарих] 1 Кимса, нарса ва у билан боғлиқ воқеа-ҳодисаларнинг оғзаки тафсилий баёни. *Мулла Фазлиддин.. ёш Бобурга Навоий ҳақида жуда кўп ажойиб ҳикоялар айтиб берган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Гойиб энди «студентликнинг олтин даври» ҳақида завқ-шавқ билан ҳикоя бошлади. Ж. Абдуллахонов, Орият. Чол бошлар умрининг ҳикоясини, Бир-бир сўйлаб чиқар бор-барчасини. Ҳ. Олимжон.*

ҲИКОЯ ҚИЛМОҚ Баён қилмоқ, сўзлаб бериш. *У йўл-йўлакай бирталай латифалар айтди, ўз саргузаштларини ҳикоя қилди. Газетадан.*

2 Эпик турга мансуб кичик ҳажмли жанр; шу жанрда ёзилган асар (сюжет ва композициянинг нисбатан соддалиги, баённинг бир шахс томонидан олиб борилиши билан роман ва повестдан фарқланади; асосан, насрий ифодага эга бўлади). *Ҳикоя ёзмоқ. Абдулла Қаҳҳорнинг ҳикоялари. Ҳикоялар тўплами. ■ Ёзувчиларимиздан Саида Зуннунова, Раҳмат Файзий оила масаласида анчагина ҳикоя ёзишган. «Муншум».*

ХИКОЯНАВИС [а. + ф. *حكاية نويس* — хикоя ёзувчи] Хикоя ёзувчи. *Биринчи ўзбек хикоянависи Ойдин ижоди янги ўзбек адабиётининг тараққиётида муҳим ўрин тутди.* С. Мамажонов, Ҳаёт куйчиси. *Ёш хикоянавис Ў. Умарбековнинг.* «Солиа хола», «Чўлда бир кун» каби хикояларида кишининг юксак фазилатларини очиб беришга уриниш сезилди. «Шарқ юлдузи».

ХИКОЯНАВИСЛИК Хикоя ёзиш иши. *Мен биргина журналист бўлибгина қолмай, бу қозонда [газетачиликда] шоирлик, ҳажвчилик.. хикоянависликда ҳам пиша бошладим.* С. Абдулла, Менинг дорилфунуним.

ХИКОЯТ [а. *حكايت* — сўзлаб бериш; қисса; тарих] 1 эск. айн. **хикоя.** Мақолларга, эртакка, хикоятларга Мен умримда жуда кўп қулоқ осибман. М. Шайхзода. *Мирза Баҳром ҳам ҳали Тавҳидий ўқиган хикоятнинг ёзилиш тарихини сўзлаб берди.* А. Қаҳҳор, Миллатчилар. *Хикоятларнинг ҳар бирида қиссадан қисса тарзида ҳикматомуз хулосалар, танбёҳлар мавжуд.* Ҳ. Ҳомидий, Тасаввуф алломалари.

2 Хикоят (хотин-қизлар исми).

ХИКОЯЧИ 1 Хикоя қилувчи, эртак ва хикояларни сўзлаб берувчи.

2 Хикоялар ёзувчи, хикоянавис.

ХИКОЯЧИЛИК Хикоячининг машғулоти, хикоялар ёзиш иши. *Бизда кичик жанрга — хикоячиликка етарли диққат қилинмагани менинг иззат-нафсимга тегади.* Ф. Фулом, Талант ва маҳорат.

ХИЛВА 1 Жуссаси ингичкадан келган, хипчабел, нозик. *Хилвагина, оппоққина экан.. Ҳамиятли қизга ўхшайди.* А. Муқимов, Келин.

2 шв. Ялпиз.

ХИЛВИЛЛАМОҚ с.т. Хилвирамоқ.

ХИЛВИРАМОҚ 1 Заиф, нимжон ҳолга келмоқ, заифлашмоқ. *Бу жанговар воқеаларни эслар экан, кампирнинг хилвираган озғин танасида гўё ёшлик қони бирдан жўш ургандай бўлди.* С. Анорбоев, Дўстлар. *-Йигламанг, буви, худонинг иродаси, — деди Фуломжон, бундай гаплар онасининг хилвираган қалбига малҳам бўлмаслигини билса ҳам.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Аваз устоднинг салқиган қовоқларига.. хилвираган бармоқларига разм солди.* Унинг бармоқлари билан-бар-билинмас титради. С. Сиёев, Аваз.

2 Эскириб, ночор ҳолга келмоқ, футури кетмоқ; тўзмоқ. *Ҳадемай дарчада Утар бобонинг хилвираган сариқ тўни кўринди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Эскириб, қирралари хилвираб кетган дафтарнинг муқовасига чиройли ҳарфлар билан «Холида» деб ёзилган эди.* Ў. Умарбеков, Кўк дафтарнинг сири.

3 с.т. Хилпирамоқ. *Ҳа, атласларни кийиб олиб, Хилвираб келасиз-а бизга.* «Кўшиқлар».

ХИЛЛА I с.т. Ҳийла. *Ургани йўқ моли билан тиллани, Бир аёл юрдирди макру хиллани.* «Эрали ва Шерали».

ХИЛЛА II [а. *حله* — сарпо, либос, кийим-бош] айн. хулла. *Рўмолим бор хилладан, Фижимлари тилладан.* «Оқ олма, қизил олма».

ХИЛОЛ [а. *هلال* — янги ой] 1 кт. Янги чиққан ой. *Кўкка боқса, Зухро юлдуз қолар экан лол, Ҳасад қилар экан унинг қошига хилол.* Т. Тўла. *Бу тун осмон ҳам нотинч. Нозик хилол бедор кеза-кеза, булутлар қаърига кетмоқда.* Газетадан.

2 Хилол (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ХИЛПИЛЛАМОҚ айн. хилпирамоқ. *Ошонанинг тўрида хилтиллаб турган байроққа кўзимиз тушди, бу — ёшларнинг ғолиблик нишони экан.* М. Жўра, Кўёшдан нур эмганлар. *Қирғоқдаги ҳаворанг чодир аста хилпиллайди.* Газетадан.

ХИЛПИРАМОҚ Силкиниб, тебраниб елпингансимон ҳаракатланмоқ; хилп-хилп қилмоқ (баъзи енгил, майин нарсалар ҳақида). *Ҳамма деразалар ланг очик.* Енгил шабададан дарпардалар хилпирайди. Р. Азиз-хўжаев, Яшил чайла. *Унинг кичик, тиниқ зангори кўзларига тикилди, толалари шамолда хилпираган майин, олтин сочларини силади.* Ойбек, Кўёш қораймас. *Кузатувчилар қўлида рўмолчалар хилпирайди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ХИЛПИРАТМОҚ Хилпирамоқ фл. орт. н. *Юлдуз кўк шойи кўйлакчасини хилпиратиб, айвонга юзургилади.* Ойбек, О.в. шабадалар. *У ўегириб қараса, бир варақ қоғозни қўлда хилпиратиб, Зокир келяпти.* П. Қодиров, Уч илди.

ХИЛП-ХИЛП: хилп-хилп қилмоқ Хилпирамоқ.

ХИЛ-ХИЛ: хил-хил пишмоқ Етилиб, юмшаб пишмоқ. *Хил-хил пишган шафтоли.*

Гушт ҳил-ҳил пишди. ■ Ҳил-ҳил пишган юмшоқ кабобни пиёз қўшиб ея бошлади. Ойбек, Улуғ йўл. Чанқаб кетган Ҳайдар қовунни эгарга уриб, иккига бўлди-ю, шошганича ҳил-ҳил пишган босволдининг сувини шимирди. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин.

ҲИМ айн. **ҳимм**. Вазда. Ҳим. Нодон. Ҳўжайин деган хизматкорни қизиқтириш учун вазда қилаверади-да.. Ойбек, Танланган асарлар. -Келинойимга ўша совғадан насиба олиб келган эдим. -Ҳим.. - деди Бўтабой ўнғайсизланиб, - шунақами.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲИМАРМОҚ I Эшиб ёки бураб йиғиштирмақ, қайтармоқ; шимармоқ. Абулзиев қўлтиғидан оғир шоҳи халтача чиқарди-да, халта оғзини ҳимариб, Маждиддин[нинг] олдига шарақлатиб қўйди. Ойбек, Навоий. Султонов кўзларини очиб, шимининг почасини аста ҳимариб, кўтара бошлади. М. Мансуров, Ёмби.

2 Эшиб, бураб пишитмоқ. Кампир қўлидаги нахтани ҳимариб, қорачироққа нилик тайёрлади. «Эртақлар». У ин учини тишлаб узиб, бармоқлари билан ҳимариб, дурни ипга тизаркан, гапини лоқайд давом эттирди. Мирмуҳсин, Қумри ва Таманно.

3 Тўғрилаш, тартибга солиш ёки шунчаки эрмак тарзида бармоқлари орасида олиб бурамоқ, ўйнамоқ. Тансиқ ҳаворанг рўмолчасининг учини ҳимариб, унинг ишидан кўз узмаганини пайқади. Ойбек, О.в. шабадалар. Лабини ялаб, соқолининг учини ҳимарганича, бир нафас индаёлмай қолди. С. Зуннунова, Олов. Рассом дастурхон попугини ҳимарганча, Тоғанинг тоmidан кўз узмай ўтирар эди. К. Кенжа, Нотаниш гул.

ҲИММ унд.с. **I** Таажжуб, шубҳа, ишонмаслик, кесатиш, пичинг кабиларни билдиради. -Сен аввал секин даромад қилсанг, яхши бўлар эди. -Ҳимм.. - деди Сорахон лабини буриб. А. Қаҳҳор, Сароб. -Ҳимм, - деди маҳдум, - қишлоғингизда оқсоқол йўқми? А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бир фикр билдиришда қийналишни, иккиланишни, тугилишни билдиради. [Бақоев:] Турган гапки, Чеховнинг ижоди бошдан-оёқ, бутун моҳияти билан илк буржуазия реализми, яъни.. химм. А. Қаҳҳор, Адабиёт муаллими.

3 Бирор нарсани тушуниб етганликни, ундан қаноат ҳосил қилганликни, мамнун

бўлганликни ифодалайди. Мен касалнинг бошланиш жараёнини узоқ ҳикоя қила бошладим. У ора-чорада «ҳимм, яхши-яхши, ҳимм, безарар, ўтиб кетади», дея қўярди. Н. Аминов, Қалтис хато.

ҲИММАТ [а. همت - ғайрат-шижоат, жўшқинлик; ҳаракат, ҳафсала, кунт; югур-югур, ташвиш] Одамгарчилик, мурувват юзасидан қилинадиган яхшилик, яхши иш, ёрдам; инсондаги шундай ишга бўлган туйғу, хислат, фазилат. Эла хизмат - олий ҳиммат, дейди халқимиз. ■ Халқимизнинг бағри кенг, ҳиммати зўр. Ота-онасиз болаларни ўз бағрига олди. Р. Файзий, Сен етим эмассан. Уста миришкорлар билан қўлни қўлга бериб, далаларда жавлон ураётган шаҳарликлар ва студентлар ҳимматига балли. Газетадан. Элнинг ғайратига ҳам, ҳимматига ҳам балли! Худди шу буйруқни кутиб тургандай, бирваракайига ишга ёпишиб кетди. Ойдин, Фарҳодлар. Қори хайр иши давлатга қарамайди, оғайни.. ҳимматга қарайди, ҳимматга. «Муштум».

Ҳиммат камарини боғламоқ қ. камар I.

ҲИММАТЛИ Ўзгалар манфаати йўлида ёрдамини, иш-меҳнатини аямайдиган, ҳиммати зўр. Ҳимматли киши. ■ [Йулчи] Пул берган уртоқларини қучоқлаб ўнгиси келди, улар шу топда дунёда энг ҳимматли, энг қадрдон, энг меҳрибон одамлар бўлиб туюлди. Ойбек, Танланган асарлар. Қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводининг ҳимматли ёшлари.. агрегатлар ишлаб чиқаришни ҳозирнинг ўзидаёқ қизитиб юборишган. Газетадан.

ҲИММАТСИЗ Бировга ёрдам қилмайдиган, ҳиммати йўқ. -Ҳа, уялдим, лекин сени алдаганимдан эмас, ҳимматсиз ва қизганчиқ одамдан ёрдам сўраганимдан уялдим, - дейди чол. «Эртақлар».

ҲИМО I кам қўлл. Бирор иш-ҳаракатни бажаришда кимсага бериладиган жисмоний ёрдам; кўмак. Турсунбой қанорни кўтаришиб, машинасининг тумшугига олишди. Сўнгра ҳимо билан Алижоннинг орқасига қўйди. Ҳ. Нуъмон, Фасллар. Сени минган йигит кирар савашга. Авлиёча ҳимо бердинг йўлдошга, Ўн тўрт сафар дучор бўлдинг Бектошга, Шу арабнинг додин берган бевдовсан. «Хушкелди».

ҲИМО II с.т. Имо. Манови паканагина одам бир ҳимо билан ўзини ҳурмат ва қадр-

қўйматнинг энг баланд поғонасига кўтариб қўйишига имони комил! А. Дилмурод, Фано даштидаги қуш.

ХИМОЯ [a. *حمايه* — кимсанинг ҳомийлигида бўлиш; мудофаа, тўсиқ, ғов; ҳомийлик] 1 Ҳаёт, иш-фаолиятда бўладиган ёрдам, қўллаб-қўлтиқлаш; ҳомийлик, паноҳ. *Подшоҳ ҳазратлари мени сизнинг ҳимоянгизга топширган эдилар! Агар босқинчиларни топиб жазо бермасангиз, мен подшоҳ ҳазратларининг ҳузурларига паноҳ истаб кетишга мажбурмен!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *У ҳазратнинг укалари Бойсунқур мирзо отамларни ва истоз Қавомни ўз ҳимояларига олганлар.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У Бобурнинг отаси ўрнига ҳукмдор бўлганини эшитиб, ундан ҳимоя сўраш ниятида аркка борган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Хавф-хатар, ҳужум кабилардан сақлаш, қўриқлаш иши; муҳофаза, мудофаа. *Ҳар куни бирор уйдан кимдир хайрлашгани кирарди. Қишлоқнинг сара йигитлари армияга — Ватан ҳимоясига кетдилар.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳимояда ётган одамларга тунги ҳужум ва шовқин-сурон оғир таъсир қилишини Шайбонийхон яхши билар эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Умуман, бирор хавфли, зарарли нарсасиз ҳодисадан сақлаш, сақланиш иши. *Реактор сув қатлами, темир ҳалқа ва бетон девордан ташкил топган кучли ҳимоя воситаси билан ўралган.* «Фан ва турмуш». *Механизатор кабинадан тушиб, ҳимоя тўсиқларини яна бир қарра текшириб кўрдида, рулга ўтирди.* Газетадан.

4 *спрт.* Футбол, волейбол каби ўйинларда команданинг рақиб томон ҳужумини қайтариш вазифасини бажарувчи қисми. *Бу ўйин команданинг ҳимоясида етарли муаммолар борлигини кўрсатди.* — *Бундай команда билан ҳимояда туриб ўйнаш ҳазилми? Бирор хатога йўл қўйдинг — балога қоласан.* Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.

5 *ҳўқ.* Судланувчи тарафини олиб қилинадиган ҳатти-ҳаракат, айтиладиган фикр-мулоҳаза; оқловчи томон.

6 Илмий кенгаш ёки махсус комиссия муҳокамасига тақдим этилган ишда (диссертация, лойиҳа ва ш.к. да) олға сурилган қарашлар, фикр-мулоҳазаларнинг эътироф этилиши ва тегишли илмий даража ёки унвонни олишга ҳаракат қилиш иши. *Лойи-*

ҳани ҳимояга қўймоқ. — *Пошша холагани кўнгли жойига тушди.* Куёвининг кандидатлик ҳимояси куни олдинги қаторда савлат тўкиб ўтирди. Д. Нурий, Осмон устун.

ҲИМОЯ ҚИЛМОҚ 1) ҳимоясига олмоқ, қўллаб-қувватламоқ, ҳомийлик қилмоқ. *Подшолик ҳамма вақт юртнинг обрўли одамларини ҳимоя қилади.* Чўлпон, Кеча ва кундуз; 2) хавф-хатар, ҳужум кабилардан қўриқламоқ. *Ватанни ҳимоя қилмоқ.* — *Юртни босқинчидан ҳимоя қилиш — ҳамманинг иши!* Мирмуҳсин, Меъмор; 3) хавфли, зарарли нарсасиз таъсиридан сақламоқ. *Асални мунтазам истеъмол қилиб туриш кишини кўп касалликлардан ҳимоя қилади, юқумли касалликлардан асрайди.* М. Тўйчиев, Асаларичилик; 4) ҳимоя ишини бажармоқ, ҳимояда ўйнамоқ; ҳимояламоқ, ҳимояланмоқ. *Боксчимиз ҳужум билан бирга ҳимоя қилишни ҳам эсдан чиқармайди;* 5) судланувчи, айбланувчи тарафидан иш юритмоқ; 6) диссертация, лойиҳа ва ш.к. нинг ҳимоясини ўтказмоқ. *Докторлик диссертациясини ҳимоя қилмоқ.*

ҲИМОЯСИЗ Ўзини ҳимоя қила олмайдиган ёки биров ҳимоя қилмайдиган, ҳимояси (ҳимоячиси) йўқ; қўриқланмайдиган. *Бойвачча ҳимоясиз Қудратнинг юз-кўзига, бурнига мушт ёғдира бошлади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қумда, биздек ҳимоясиз одамлар орқасида юриши жуда таажжуб.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ҲИМОЯТ [a. *حمايت* — кимсанинг ҳомийлигида бўлиш; мудофаа; паноҳ; ҳомийлик] *эск. кт. айн.* **ҲИМОЯ 1.** *Бугун маликанинг меҳри тушган, унинг ҳимоятидаги Оққиз бўлғуси куёви билан куч синашарди.* М. Маҳмуродов, Мангу куй излаб. *Бир хил ота-оналар касаллик ё қарилик натижасида болаларининг моддий ҳимоятларига муҳтож бўлсалар, бошқалар бунга эҳтиёж сезмайдилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳимоят қилмоқ (ёки кўрсатмоқ) *айн.* **ҲИМОЯ ҚИЛМОҚ 1 қ.** **ҲИМОЯ.** *Агар қилмади эл ҳимоят санга, Ўзингдан керакдир шикоят санга.* Алишер Навоий. *Ўз фарзандларига ҳимоят кўрсатишни билмаган тошбағир надар олдидан бора-бора фарзанд ҳам юрак олдириб қўйиши, ундан совиб кетиши мумкин.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ҲИМОЯТЛИ Қўллаб-қувватлайдиган, ҳомий бўлувчи; ҳимоячиси бор, кимнинг-

дир паноҳида булган. Яхши кунларимда салтанатли онам, Ёмон кунларимда ҳимоятли онам. «Оқ олма, қизил олма». Оқ сут берган оналари Рози бўлсин, ёр-ёр. Ҳимоятли(к) оналари Қози бўлсин, ёр-ёр. «Қўшиқлар». - Гапингизга қараганда, ҳамиятли, ҳимоятли, беш вақт намозни қанда қилмайдиёган мусулмон бир касибнинг қизи экансиз, — деди Ойша яллагчи Латифахонга. Ф. Фулом, Шум бола.

ҲИМОЯЧИ 1 Қўллаб-қувватловчи, ёрдам берувчи; ҳомий. *Отасўжжа аканинг гапида жон борлигини тушуниб, корандалар жим ўтирар, энди уларнинг ҳимоячиси борлиги далда берарди.* С. Юнусов, Кутилмаган хази-на. *Дарҳақиқат, ҳимоячи акалари туфайли унинг дўпписи доимо қайтоқи.* «Муштум».

2 Ҳужум, босқин ва ш.к. дан қўриқловчи, ҳимоя қилувчи. *Ватан ҳимоячилари.* ■ Самарқанддан қайтган чопар Бобурнинг ҳаёт билан улим орасида беҳуш бўлиб ётганини айтиб бергандан кейин, қалъа ҳимоячиларининг бир қисми фитначилар томонга қочиб ўтиб кетди. П. Қодирова, Юлдузли тунлар. *Армия ҳарбий советининг.. мурожаати, айниқса, кичик ер ҳимоячиларининг кучига куч, ғайратига ғайрат қўшди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

3 ҳуқ. Судда айбланувчининг манфаатини ёқловчи, уни ҳимоя қилувчи. *Жамоат ҳимоячиси.* ■ *Тергов, суриштирув органлари томонидан олиб борилган тақдирда, ҳимоячининг ишда иштирок этиши ман этилади.* Газетадан.

4 сирт. Команданинг ҳимоя қисмида ўйновчи. *Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб, копток тепишарди.. Икки томоннинг дарвазобони, ҳужумчию ҳимоячилари бор.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Бу ўйинда ҳамшаҳарларимиз таркибида ҳимоячи Николай Маслов биринчи марта ўйинга тушди.* Газетадан.

5 Диссертация, лойиҳа ва ш.к. ни ҳимоя қилувчи, ёқловчи. *Ҳимоячи ўз қарашларини ишонарли далиллар билан асослаб, саволларга тўлиқ ва аниқ жавоб берди.* Газетадан.

ҲИНГИЛЛАМОҚ с.т. Ҳирингламоқ. -Сизга ўша қурилишигиздаги ҳингиллаган қизлар бўлса. Бўлмаса, нега кунда ишдан кеч қайтасиз? — деди Ойниса Йигиталига. С. Кароматов, Бир томчи қон. [Икки синфдош] Ҳингиллаб кулишар, катталардек қўлларини

ҳаракатга солиб гаплашишар ва яна кулиб қўйишарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲИНГИЛЛАШМОҚ Ҳингилламоқ фл. бирг. н. *Обиджон жуда қўпол ва беадаб бир топишмоқни қичқириб айтган эди, кампир уни қаттиқ қарғади, болаларга қўшилиб ҳингиллашган Нурига пичинг қилди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲИНГИР-ҲИНГИР айн. ҳиринг-ҳиринг. *Ашир мастликдан юмилаетган кўзини йилтиратиб, ҳингир-ҳингир кула бошлади.* С. Анорбоев, Оқсой.

ҲИНД 1 Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳолининг номи. *Ҳинд халқи (қ. ҳиндлар).*

2 Шу халққа мансуб, тегишли. *Ҳинд чоғи. Ҳинд аёли.* ■ *Масъума қизлигида ҳар замонда бир — ҳинд фильмлари қўйилаётганда борарди кинога.* А. Ибодинов, Бир томчи ёш.

ҲИНДИ(Й) 1 Ҳинд халқига мансуб шахс. *Қаердан бўлса ҳам, ўша ҳиндини топасан ва назрини бериб, яхшилаб қайтариқ қилдирасан.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Палата эшиги олдида бизни ҳиндига ўхшаган қоп-қора бир йигит.. камоли эҳтиром билан кутиб олди.* А. Қаҳҳор, Минг бир жон.

2 Ҳиндистоннинг асосий давлат тили.

ҲИНДЛАР Миллатидан, динидан ва тоифасидан қатъи назар, Ҳиндистонда қадимдан яшаб келаётган тубжой аҳоли.

ҲИНДУЛАР қ. индейслар.

ҲИНДЧА с.т. Ҳинд халқи томонидан ишланган, яратилган. *Клубда ҳиндча кино кетаётган экан.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

ҲИРИНГЛАМОҚ «Ҳиринг-ҳиринг» овоз чиқармоқ, шундай товуш чиқариб кулмоқ. *У.. бир четда ҳиринглаб турган букри йигитга юзланди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Аҳмад ҳам жимлайди.* У бемаъни қаҳқаҳани, мунофиқона ҳиринглашларни ёмон кўрарди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Жамол кумуш тишларини кўрсатиб, ҳиринглаб кулди.* Э. Усмонов, Ёлқин. *Кўзубой қошини чимириб, ниманидир ўзича чамалаб турди-да, сўнг бирдан ҳиринглаб кулиб юборди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ҲИРИНГ-ҲИРИНГ тақл.с. Паст овозли кулги товушини билдиради. -*Гап-сўзда ҳам бир маъни бўлиши керак, — деди Гулшан, — бўшдан-бўшга ҳиринг-ҳиринг; бундан*

кўра тинч ухлаган яхши. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Низомиддинов орқасидан эргашиб келаётган Турсунбой отага нималардир деб тушунтирар, ҳадеб ҳиринг-ҳиринг кулар эди. С. Аҳмад, Хукм. Бу.. мастона довдирашлар, бу беҳаё ҳиринг-ҳиринглар жонингга тегмадими? С. Сиёев, Ёруғлик.

ҲИРОВУЛ [мўғ.] тар. Кўшиннинг олдинги сафи, авангард, илғор. *Кўшин ичида энг иш кўрган.. баҳодирларни саралаб, ҳиrowул тузиб.. Арғунбекка топширди. Ойбек, Навоий.*

ҲИРС [а. حرص — бирор нарсага қаттиқ берилиш, интилиш; тама, очкўзлик] 1 Етишиш, эришишга бўлган кучли интилиш, истак, майл. *Мол-дунё тўплашга бўлган ҳирс.* ■ Мерос олиш ҳирси билан ота-онанингнинг ўлимидини асло истамагин. «Қобуснома».

Ҳирс қўймоқ Бирор нарсага ўта берилмоқ, ружу қилмоқ, кетидан қувмоқ. *Пулга ҳирс қўймоқ.* ■ Сарви ҳоланинг ҳам суяги меҳнатда қотди. Аммо у мол-дунёга сира ҳирс қўймади. С. Кароматов, Бир томчи қон. Отасининг феълини билган Таманно бериқки кундан бери ичкиликка ҳирс қўйган эрини туртиб уйғотди: -Туринг-э, уят бўлиб кетди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.

2 салб. Жинсий ҳиссиёт, шундай ҳиссиётли майл. ..кўзлари сузук, лағча чўққа айланган қалби бетўхтов урар, шу чўғ туфайли аланга олаётган ҳирсни босишга қурби етмасди ҳатто. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. ..ўзига қайноқ ҳирс билан ёпишишини ҳам доимо истарди. Мирмуҳсин, Умид.

ҲИРСИЙ [а. حرصى — ҳирс, майл, очкўзликка оид] кам қўл. Ҳирсга оид. *Бунӣ [бу гапни] Аъзам ўзича тушунди: қиз унинг ҳирсий ниятини тушунди. Шухрат, Жаннат қидирганлар.*

ҲИРСЛИ 1 Ҳирс қўйган; беришган. *Мол-дунё орттиришга ҳирсли одам.*

2 Жинсий ҳиссиётли, шундай ҳиссиёт акс этувчи (қ. **ҳирс** 2). *Ортининг ҳирсли кўзлари бунӣ ҳам авради. Ўзига қараб кўз уриштирмасе тура олмайдиган қилиб қўйди. Шухрат, Сайланма.*

ҲИС(С) [а. حش — сезги, туйғу; идрок] 1 Ташқи таъсирни қабул қилиш қобилияти ва шу таъсирдан юзага келадиган ҳолат; сезги, туйғу. *Ҳаёлим саҳрода кезади уйғоқ, Ҳиссимни тортганди поёнсиз қирғоқ. Файратий. Бу*

қўшиқлар қизда ўзи ҳам нима эканини билмайдиган ҳислар уйғотар эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Сен чал бузун ялпи ҳаёт куйини, Бунун сезги, ҳиссим билан тинглайин. Файратий. Низомжон хатни кўрди-ю, қувончли, аламли, билиб бўлмайдиган бир ҳис вужудини қамраб олди. С. Аҳмад, Уфқ.

Ҳис қилмоқ (ёки этмоқ) 1) ҳис, сезги қобилияти билан нарса, ҳаракат-ҳолат ва ш.к. ни билмоқ, илғармоқ; сезмоқ. *Ёдгор елкасида қизнинг кафтидан ўтаётган ҳароратни ҳис қилар.. юраги ҳаяжондан гушлалаб урар эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Мулла Фазлиддин ўз юзиде Хонзода беғимнинг нафасини ҳис қилди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Манглайда совуқлик ҳис этиб, Кумуш кўзини очди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шербек.. Нигорага қаттиқ боғланиб қолганини ҳис этди. С. Анорбоев, Оқсой;* 2) бирор ҳолатда билмоқ; сезмоқ, туймоқ. *Ўзини енгил ҳис қилмоқ (этмоқ).* ■ Адиба шу бир уй меҳмон орасида ҳам ўзини ёлғиздек ҳис қилди. Газетадан. Бу магазинда у ўзини ўз уйидадек ҳис этишини яна бир марта кўрсатиб қўйгиси келди. Ф. Мусажонов, Нозик масала.

2 Киши руҳияти, қалбидаги бирор нарсани акс эттирувчи, у билан боғлиқ сезги, туйғу. *Севги деб аталган бу ҳислар баҳор ёмғиридек шарр этиб ўтиб кетмасмикан? Мирмуҳсин, Умид. Ёшиқда ҳамма ҳам олийжаноб ҳислар, соф виждон, ҳалоллик, номус ҳақидаги фикрлар билан тўлган бўлади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Қандай ҳислар, қандай фикрлар Қиз қалбини забт этиб олди? Уйғун. Унинг қарашида таҳлика, саросима ёки «ажаб бўлибди!» деган бир маъно, бир ҳис йўқ эди. Ойбек, Навоий.*

ҲИСЛАМОҚ кам қўл. айн. **ҳис қилмоқ** 2. қ. **ҳис** 1. «Мен сеники», дея киргандай У ўзини хўжа ҳислайди. Ҳ. Олимжон.

ҲИСЛИ Сезиш, ҳис этиш қобилиятига эга; сезгир; хушёр.

ҲИСОБ [а. حساب — ҳисоблаш, ҳисоблаб, санаб чиқиш; саноқ; ҳисоб-китоб; яқун чиқариш, ҳисобот] 1 Сон, миқдорни белгилаш учун рақамлаб аташ; саноқ, санаш. *Озгаки ҳисоб. Ҳисобда янглишмоқ.* ■ Ясовулбоши ҳисобидан янглишмай, ўлим калтагини санайди. С. Сиёев, Ёруғлик. Қирмоқ-даман фашист ўғрини, Ҳисобимда ҳозир юз

ўттиз. Р. Бобожон. *Сенинг ҳисобингга тўғри келадими? Агар олган ҳисобимиз тўғри чиқса, бу гал унинг [Отабекнинг] Марғилонга қуруқ қатнаб юришининг еттинчи қайтаси эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ҳисобда бўлгани; миқдор, санок. *Ҳашарда қатнашаётганларнинг ҳисоби. Фермадаги кўйларнинг ҳисоби. Оларда ҳисоби – тўққиз, Берарда саноғи – ўттиз. Мақол. ■ Рус шаҳарларига бориб савдо қилувчилар Туркистонда жуда оз ҳисобда бўлиб.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ўрта ҳисобда Ўртача ҳисоб билан айтганда. *Жамоа ўрта ҳисобда йигирма беш центнердан ҳосил олади. Ҳисобга олмоқ* 1) ҳисобини, миқдорини белгиламоқ. *Мажлис қатнашчиларини ҳисобга олдим;* 2) ҳисобдагилар қаторига киритмоқ, ҳисобга қўшмоқ; ҳисобламоқ. *Ака-ука Ҳасанбек, Ҳусанбек, томда ишлаётган гуржи ва пастдаги икки йигитни ҳисобга олмаганда, қурилишда одам йўқ эди. Мирмуҳсин, Меъмор;* 3) эътиборда тутмоқ, эътиборга олмоқ. *Самарқанд ҳокими этиб тайинланган амирзоданинг ғоятда ёш эканини ҳисобга олиб.. шох Малик Тархонни унга маслаҳатгўй ва Ҳимоячи этиб тайинлади. Мирмуҳсин, Меъмор. ..ректорат ҳам унинг иккита имтиҳондан «қарзи» борлигини ҳисобга олиб, бу қарорни тасдиқлаганди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Ҳисобия йўқ Сон-саногини белгилаб бўлмайдиган (белгилаш қийин) миқдорда, жуда ҳам кўп; беҳисоб, ҳисобсиз. *Хизмат қилар ҳисоби йўқ сипойи.. «Баҳром ва Гуландом». ..бир томондан кириб келаётганларнинг ҳисоби йўқ. К. Яшин, Ҳамза. Ҳисобига етмоқ (асосан, бўлишсиз шаклда) Сонмиқдорини белгиламоқ. Қишлоқ кулбаларининг чети кўринмас, ҳовлиларнинг ҳисобига этиб бўлмасди. «Ўзбекистон кўриқлари».**

3 Кимса ёки нарсаларнинг мавжудлигини, миқдорини белгилаш рўйхатидаги, унда қайд этилувчи мажмуи; қайд этилувчилар (этилганлар), борлар гуруҳи, қатори. *Инвентарь ҳисоби. Ҳисобга киритмоқ. Ҳисобдан чиқарилоқ. ■ Ҳали бу ҳисобга фуқародан ўлдирилган бечоралар кирмайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Боясици ўн битта-миди? Мана шу сўнгисини ҳисобга ёзинг.. Шухрат, Шинелли йиллар.*

Ҳисоб дафтари 1) шахс, нарса ёки сон-миқдор қатори қайд этилувчи дафтар. У

тирмашиб, хирмонга чиқа бошлади.. тарози ёнида турган Талъат уни кўриб қолди, шекилли, ҳисоб дафтарини пахта устига ташлаб, чопиб келди.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол; 2) сарф-харажат, тушум ва ш.к.лар қайд этилган дафтар. *-Ҳай, майли.. менда одамгарчилик бор, – дейди-да, ҳисоб дафтари билан чўтти олади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

4 айн. **ҳисоб-китоб** 5. У [Отабек] ўзининг душманларини ўлдириш учунгина Марғилонга қатнаб юрган экан, ҳисобини тугатди-да, бедарак кетди-қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Ҳисоб қилмоқ айн. **ҳисоб-китоб қилмоқ қ. ҳисоб-китоб** 1. У савдогарни ўз ҳузуринизга олиб келиб, ҳисобни ўзингиз қилганингиз хўброқдир. «Бўтақўз».

5 Ўзаро келишув, битимга кўра олинадиган улуш, ҳақ. *Марғилондан арава миниб келувчи ёлланган киши бўлиб, Тошкентга келишининг эртаси куни ҳисобини олган эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

6 (асосан эгалик, ж.к. ва ч.к. қўшимчалари билан) Кимса, жамоа ва б. тасарруфиди, унинг ихтиёрида бўлган нарса, моддий бойлик, озиқ-овқат, пул ва ш.к. *Гапнинг қисқаси, ўзга халқлар ҳисобига яшади. С. Кароматов, Олтин кум. Энди командировкага ҳам ўз ҳисобингиздан бориб келасизми? С. Нуров, Нарвон.*

7 Кўпчиликка ёки кимсага қилинган, бўлган ишлар ҳақида бериладиган маълумот. *Кейин қўли билан пешонасини сиқди-да, ҳисоб беришга бошлади.. қалтираган қўллари билан чўт қоқди. Ойбек, Танланган асарлар. -Отни бироз совитдим, беда солдим, – Қобил, биров ундан: «Нима қилиб юрибсан?» деб сўраётгандай, ҳисоб берди. Ҳ. Фулом, Машъал. Меҳмонхоналардан бирида Мирзакаримбой ўз гумаштасидан ҳисоб олар эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

8 кам қўлл. айн. **ҳисобот**. Раҳбарнинг ярим йиллик ҳисоби. ■ Менинг икки оёғимни бир этикка тиқиб, ҳисобимни қўйишлари мумкин. III. Рашидов, Бўрондан кучли.

9 эск. айн. **арифметика**. Янги мактаблар очиб, Қуръони карим ва бошқа диний дарслар билан бирга, жуғрофия, тарих, ҳисоб каби илмларни ҳам таълим берайлик. Ойбек, Танланган асарлар. Иккинчи дарсда

Зоҳидов деган ёшгина.. бир йигит ҳисобдан дарс берди. П. Турсун, Ўқитувчи.

10 махс. Ҳисоблаш, ҳисоблаб чиқиш на-тижаси. *Баъзан узундан-узоқ ҳандасавий ҳисобларни қоғозга ёзиб қолар, яна ўйчанлик билан қамиш қалам орқасини ғажий бошлар-ди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

11 Бирор нарса учун тўланадиган пул суммаси қайд этилган ҳужжат. *Ҳар бир студент-қурилиш отрядида иқтисод ва ҳамкорлик шахсий ҳисоблари очилган. Газетадан.*

12 бух. Бирор муассаса, ташкилот ва ш.к. да бухгалтерия иш-муомаласини олиб бориш (юритиш) учун хизмат қилувчи молиявий муомала, шунингдек, ҳужжатлар.

13 Спорт ўйинида томонлар очкосини белгилувчи рақамлар (рақамларда ифода-ланувчи сонлар) нисбати. *Ўйинда ҳисоб тенг-лашди — 2:2. Бу гал 5:2 ҳисоби билан меҳмонлар ғалаба қилишди.*

Ҳисобни очмоқ Ўйинда биринчи бўлиб 1 рақами билан қайд этилувчи амални ба-жармоқ. *Мас., биринчи тўпни киритмоқ. Ўйиннинг ўттиз тўққизинчи минутида Боқи ҳисобни очган эди. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла.*

14 Гап охирида (кесим таркибида) «деса бўлгудек», «деярли» маъносини билдиради. *Газ қуриладиган саккизта насоснинг ҳаммаси монтаж қилиб бўлинди ҳисоб. Газетадан. На хотин, на бола-чақа. Дунёдан тоқ ўтдик ҳисоб. Ойбек, Танланган асарлар. Элчиев Рўзиев билан унчалик яқин эмас, ошқатиқ бўлган жойи ҳам йўқ ҳисоб. Э. Аъзам, Жавоб.*

15 Бирор иш, хатти-ҳаракатнинг қано-атланарлилигини, ўрнига ўтишини билди-ради. *Оёғингизга қуй сўйсак арзийди, Юсуф-жон ака. Бу ҳисоб эмас, ҳовлига борамиз.. К. Яшин, Ҳамза.*

16 с.т. Илож, чора; имконият. *Дарёдан ўтишининг ҳисоби борми? ■ Қайтай десам — қувади, ўтиб кетишининг сира ҳисоби йўқ.. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Дардим ичимда. Бир олдингизга бориб, юрагимни ёзиб келаман дейман, сира ҳисобини қилолмай-ман. Р. Файзий, Ҳазрати инсон.*

17 фольк. Нима қилиш, иш-фаолият режаси, иш олиб бориш йўли. *Бу сўзни қиз эшитиб, ақлини йитириб, ҳисобини йитириб, шатиқ қолди. «Муродхон».*

18 (3-ш. эгалик ва ж.к. шаклида — ҳи-собига) кўм. *взф.* Асос, сабаб, қарашлилик каби муносабатларни ифодалайди; эвазига, учун, туфайли. *Катта меҳнат ҳисобига шундай натижаларга эришилди. ■ Бу йил узундан биринчи мартаба давлат ҳисоби-га ҳосил йўғиб олинди. «Ўзбекистон қуриқ-лари». Оғир минутларда биз фақат солдат-ларимизнинг мардлиги ва қатъийлиги ҳисоби-га душманни тугиб турардик. Н. Сафаров, Оловли излар.*

Бир ҳисобда Бошқа томондан олиб қараганда; бир жиҳатдан. *Бир ҳисобда, айт-маганимиз дуруст бўлди. ■ Бир ҳисобда, дадамнинг ухлаб қолгани менга яхши бўл-ди. «Победа»да бир ўзим маза қилиб кета-ман.. С. Аҳмад, Чўл бургути.*

ҲИСОБДА айн. ҳисобли **1.** Ҳозир трак-торларнинг ҳар бир минути ҳисобда. *Н. Са-фаров, Танланган асарлар. Сув ноёб, унинг ҳар томчиси ҳисобда. Н. Сафаров, Оловли излар.*

ҲИСОБДОН [а. + ф. *حسابدان* — ҳисоб-ни (яхши) билувчи; аниқ, пухта ишловчи] *эск. кам қўл.* Ҳисобда адашмайдиган, хи-собни яхши биладиган, тўғри ҳисоб юри-тадиган. *-Ҳисобни ёлғиз бойлар биладилар деманг, — деди гапга қўшилмай.. ўтирган соқоли қирқиқ бир йигит, — ёлланиб иш-ловчилар ҳам ҳисобдон бўлган. С. Айний, Куллар. Соат кундуз бирдан кечиксак, ов-қатимиз даладан қайтиб келади. Одамлар жуда ҳисобдон бўлиб қолган, ҳар бир да-қиқасини ҳисоблаб юради. И. Раҳим, Ҳилола. Уни қилни қирқ ёрадиган ҳисобдон, деб та-рифлашади. М. Назаров, Жўш лочини.*

ҲИСОБДОР [а. + ф. *حسابدار* — ҳисобга эга; ҳисоб берувчи; ҳисобчи; бухгалтер] *эск.* Ўз ишлари ҳақида бирор кимса ёки таш-килотга ҳисобот бериб турадиган. *Ҳисобдор шахс.*

ҲИСОБ-КИТОБ 1 Бажарилган иш, хиз-мат учун қилинган сарф-харажат ва тўла-надиган ҳақнинг ҳисоби. *..шу кунгача баъ-зиларнинг ҳақига хиёнат қилинди. Ҳисоб-китобда улар ўз ҳақларини талаб этади-лар. Мирмуҳсин, Меъмор. -Шартномани бажардик, хўжайин, энди ҳисоб-китоб.. — деди секингина. Ж. Шарипов, Хоразм. Қут-бинисо бойнинг ҳисоб-китобини тинглаб.. ниҳоят, беш қадоқча хашаки урик ундириб қайтади. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Ҳисоб-китоб қилмоқ Шундай ҳисобни амалга оширмоқ, ҳисобламоқ. *Қиз машинадан тушиб, шофер билан ҳисоб-китоб қилаётиб, кулиб қўйди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Қараса, каобназ йигит: -Ҳисоб-китобни қилинг-у, улфатингиз билан даф бўлинг, — деб турибди. «Гулдаста».*

2 **Кирим-чиқим, даромад ва харажатлар ҳисобини қилиш; ҳисоблаш.** *Мирҳосил дарё бўйидаги брезент чодирда ёлғиз чўт қоқар, ҳисоб-китоб билан машғул эди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

3 Шундай ҳисоб ишларини олиб бориш ва қайд этиш, шунингдек, қайд этилган ҳужжат. *Ҳисоб-китоб ишларидаги чатоқликларни туфайли бухгалтер Маюсуф ишдан бўшаб кетди. «Муштум». Жамоанинг ҳисоб-китоб ишларини олиб боришга сиздай ўқи-мишли кишилар керак. Ҳ. Фулом, Машғал.*

4 Умуман, бирор нарса ҳақида олиб борилган ишлар ҳисоби, ҳисоб натижалари. *Ҳисоб-китобларга кўра.. бундай чиқиндилар миқдори 1980 йилга бориб йилига 30 миллион тонна, Ўзбекистонда эса Олмалик, Самарқанд ва Қўқондаги ўғит заводлари чиқиндиси саккиз миллион тоннани ташкил этади. «Фан ва турмуш».*

5 **кўчма** Ўзаро муносабат, уни бир ёқли қилиш. *Рухингиз шод бўлсин, қурбон бўлганлар, Келди ёв-ла ҳисоб-китоб онимиз. В. Зоҳидов, Ҳаётбахш бадийят тароналари. Бoльшeвиклар билан ҳисоб-китобни тугатамиз! Н. Сафаров, Танланган асарлар.*

Ҳисоб-китоб қилмоқ 1) бир ёқли қилмоқ, ҳисоблашмоқ. *Душман билан ҳисоб-китоб қиладиган вақт етди; 2) ишдан бўшамоқ. Мунира туғуруқхонадалигида Аҳмад ишхонасига бориб, узил-кесил ҳисоб-китоб қилиб келди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Ҳисоб-китобнинг олмоқ айн. ҳисоб-китоб қилмоқ 2. Маҳкамовнинг отпускиси тугаши билан унга «ҳисоб-китобингни ол», дейишди. «Муштум».*

ҲИСОБЛАМОҚ 1 Санаб, миқдорини аниқламоқ, санамоқ. *Пулни ҳисобламоқ. Минутларни ҳисобламоқ. Бармоқ билан ҳисобламоқ. Экилган кўчатларни ҳисоблаб, яна 20 туп экиш кераклигини айтди.*

2 **Номаълум бир миқдорни ҳисоб йўли билан аниқламоқ, ҳисоблаб топмоқ.** *Ҳозир бир центнер пахта неча меҳнат кунига тушади? Урмонжон буни ҳеч қачон ҳисоблаб*

кўрмаган бўлса керак, жавоб бера олмай илжайди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. ..ўз имкониятларини ҳисоблаб чиқиб, яна давлатга қўшимча «кумуш тола» етказиб беришга аҳд қилишди. Газетадан. ..ҳисоблаб қарашга, йигитчанинг гарданига пирасант [процент] билан роса саккиз юз сўм пул тушибди.. Ойбек, Танланган асарлар.

3 **Ҳисобга олмоқ, ҳисобланувчи нарса-лар қаторига қўшмоқ.** *Табиатимни ланж қилган баъзи нуқсонларни ҳисобламасам, мен сафаримдан хурсандман.. «Муштум». Овқат, кийимни эмас, сувни ҳам ҳисоблайди у қизиталоқ [бой]. Ойбек, Танланган асарлар. Ёгга ҳисоблаб, 35 минг 500 сўмга сут сотиб олиб топширганмиз дегин.. «Муштум».*

4 **Бирор тарзда баҳоламоқ, маълум бир хулоса чиқармоқ; ..деб билмоқ, ўйламоқ.** *Ҳаёти мобайнида икки туп ниҳол экиб ўстирган инсон ўз умрини мазмунли ўтди, деб ҳисоблашга ҳақлидир. Газетадан. ..шу мактубни олган кунингиздан бошлаб ўзингизни мендан бегона ва никоҳимдан ташқари ҳисобласангиз бўладир.. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Операция пайтида хирург энг яқин одамини ҳам бегона ҳисоблайди. Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. Аёлни камситган кимсани одам ҳисобламанг. Газетадан.*

5 **махс.** **Номаълум сонни ҳисоблаб чиқармоқ, шу мақсадда ҳисоблаш иши олиб бормоқ. Бу формулалар шамолнинг тезлигини ҳисоблаш имконини беради.**

ҲИСОБЛАНМОҚ 1 **Ҳисобламоқ** фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Тарозиди тортиш натижаларига қараб, тухумнинг вазни ўрта ҳисобда неча грамм ва неча процент камайганлиги ҳисобланади. «Ўзбекистон паррандачилиги». Суиқасдга алоқадор ҳисобланиб, ҳибсга олинганлар ичиде машҳур меъмор Нажмиддин Бухорийнинг ўғли Низомиддин ҳам бор эди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 **Боғлама вазифасини бажаради (қ. боғлама).** *Кислород ҳавонинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Газетадан. Утар бобонинг отаси.. ҳам хон табиби эди, сарой одамларидан ҳисобланарди. С. Сиёев, Ёруғлик. Беғаразлик билан қилинган яхшилик — ҳар икки киши учун ҳам катта бойлик ҳисобланади. Газетадан.*

ҲИСОБЛАШ 1 **айн. ҳисобламоқ.** *Бу ишга қанча вақт ва маблағ кетишини ҳисоблаш қийин эмас. ■ ..дафтардан бошини кўтар-*

май, ниманидир ҳисоблашга тушди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

2 Ҳисобловчи, ҳисоблаб чиқарадиган. Ҳисоблаш машинаси. Ҳисоблаш техникаси.

ҲИСОБЛАШМОҚ 1 Ҳисоблашмоқ фл. бирг. н. Анови кун Маражаббек билан ҳисоблашиб кўрсак, Қўқоннинг ўзидан икки йлнинг ичида етмиш саккиз бек ўлдирилибдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Баъзилар Саудийнинг бу шошқалоқлигига, ўзини тутолмаслигига катта аҳамият бериб, унинг гапда иштирок этишини ҳам хавфли ҳисоблашар эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

2 Ўзаро ҳисоб-китоб қилмоқ, ора очик қилмоқ.

3 («билан» кўмакчиси ёрдамида) Иш-фаолият, муомала ва ш.к. да ҳисобга олиб иш тутмоқ; ҳисобга олмоқ. *Шароит билан ҳисоблашмоқ. Қонун билан ҳисоблашмоқ. ■ Козимбек ўқитувчилар у ёқда турсин, ҳатто илмий мудар билан ҳам ҳисоблашмади.* А. Иброҳимов, Сўнгги нур. *Уша йиллари Уйгур актёр сифатида танилган эди. Шунинг учун ҳам ёш театр ишқибозлари унинг фикри, маслаҳати билан ҳисоблашардилар.* Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ҲИСОБЛИ 1 Ҳисоби, сони, миқдори белгили. *Омонатин ахир бир кун олади, Ҳисобли кун ахир бориб тўлади.* «Эрали ва Шерали».

2 Ҳисобга олинган, ҳисобда бор; ўлчовли. *Урмондаги турмушни ўз кўзинг билан кўриб турибсан. Ҳар бир қўлтум сув, ҳар бир бурда нон ҳисобли.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *..вақтингни кўп олиб ўтирмай. Ҳар минутинг ҳисобли.* Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамот.

3 Унча кўп эмас, чекланган миқдордаги, санокли. *Янги йлга ҳисобли кун қолди.*

4 Ўзаро ҳисоби, ҳисоб-китоби жойида бўлган. Ҳисобли дўст айрилмас. Мақол.

ҲИСОБОТ [a. حسابات — «ҳисоб» с. нинг кўпл.] 1 Ўз ишлари, топшириқнинг бажаралиши ва ш.к. ҳақида тегишли масъул шахс, ташкилот кабиларга бериладиган (берилган) оғзаки ёки ёзма тарздаги расмий ахборот. *Йиллик ишлар ҳисоботи. Командировка ҳисоботи. Депутатнинг сайловчилар олдигаги ҳисоботи. ■ Йиғим-терим даврида айрим бригадаларнинг ҳисоботи эшитиб турилди.* Газетадан. *Мана бу ҳисоботларни институт илмий секретарига*

топшириб, кейин «Фан»га ўтасиз. С. Нуров, Нарвон.

2 Шундай ахборотни эшитиш учун бўладиган йиғин. *Йиллик ҳисоботга уч кун қолганда «Галаба» колхозининг раиси Маҳмуд Бекмирзаевни райкомга чақирди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Ҳисоботдан сўнг Султонов райондан келган икки вакилни капасига таклиф этди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

Ҳисобот даври Ҳисоботда қайд этиладиган ахборот, маълумотларни ўз ичига оладиган давр. *Ҳисобот даврида асосий эътибор пахтачиликни ривожлантиришга, унинг самарадорлигини оширишга қаратилди.* Газетадан.

ҲИСОБСИЗ 1 кам қўл. Ҳисоби йўқ, ҳисобга олинмаган.

2 Ниҳоят кўп, сон-саноксиз, чегарасиз, беҳад. *Ҳисобсиз бойлик. Ҳисобсиз имконият. ■ Нима кўп — деҳқон кўп. Кўшни қишлоқларда санқиб юрганлар, очлар ҳисобсиз.* Ж. Шарипов, Хоразм. *Равно ҳам Анварнинг сўзига диққат билан қулоқ солар ва кўпинча ҳисобсиз саволлар билан уни кўмиб ташларди.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ҲИСОБЧИ 1 Муассаса, корхона ва ш.к. да молиявий муомалаларни, ҳисоб-китоб ишларини олиб боровчи ходим. *Ҳисобчи Қамбарали Мадийёров бу йлги дала ишлари учун қанча маблағ ажратилганини, ундан қандай фойдаланиш заруригини билмайди.* Газетадан. *Раис мовун [муовин] айлади битта божасин, Ҳисобчига танлади катта поччасин.* Э. Охунова, Кулогингизга гапим бор.

2 Сарфланган нарсани, мас., меҳнатни ҳисоблаб боровчи шахс; табелчи. *Трактор бригадасининг ҳисобчиси. ■ Бригадир ҳам, ҳисобчи ҳам бошқаларга гапиргани қўрқинишади. Сенинг тилинг бир чиқмасин экан, деб ҳамма менга ёпишади.* «Ёшлик».

ҲИСОБЧИЛИК 1 Ҳисобчи, ҳисоб-китоб иши, ҳисобчи вазифаси (қ. **ҳисобчи 1**). *Бундай қараганда, ҳисобчилик шунчаки енгил-елпи юмушдек туюлади. Бироқ бу иш мураккаб.* С. Қодиоров, Минг бир бўстон бағрида.

2 Ҳисобчи, табелчи иши, вазифаси (қ. **ҳисобчи 2**). *Ўскинбой далада кетмон чопди, ер суғорди, пахта терди, бригадага ҳисобчилик қилди.* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲИСОРИ(Й) [ф. حسابى < a. حساب — ўраб олиш; қуршов, қамал; мустаҳкам

қалъа] Тожикистон Республикасининг Ҳисор ҳудудига оид; шу ҳудудда етиштирилган, ишлаб чиқарилган. *Алиқул дарҳол бозорга жўнади, бурдоқи қилинган ҳисори кўй келтириб, шу куниеҳ сўйди-да..* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *..вақти чоғ — бугун қозонга бутун бир ҳисорий қўчқорнинг гўшт-ёғи солинган.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Бўриев бўғжмадан ҳисори беқасамдан тикилган бир тўнни олиб, мулла Обидни чақиради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲИССА [а. *حصة* — бўлак, қисм; улуш; фойданинг бир қисми] 1 Маълум мақсад билан бўлинган, қисмларга ажратилган нарсанинг ҳар бир бўлаги, қисми; қисм, бўлак. *Ҳосилнинг тўртдан уч ҳиссаси.* ■ *Кейин лойқа сувда балиқ тутиб, ўзига катта ҳиссани кўпоради.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Муайян шахс ёки нарсанинг ҳақ-хуқуқи, имкони; тан, чек. *Мажиддин.. ўз ҳиссасига тушган туманларни санаб чиқди.* Ойбек, Навоий.

3 *айн. улуш* 1. *Ўз ҳиссасини ортиғи билан олди.* ■ *Илгарига, ҳеч бўлмаса, ҳар кимга ўз ҳиссаси тушади, деган умид бор эди. Энди у хотинга бир ҳовучдан ер, қолган ҳаммаси Зебихонга..* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *..мадраса вақфидан кутубхонадор учун ҳам ҳисса тайин қилганлар.* С. Айний, Эсдалиқлар.

4 Бирор нарса, умумий иш ва ш.к. ни ташкил этувчи қисм; унга қўшиладиган қисм; улуш. *Бу ишда менинг ҳам муносиб ҳиссам бор.* ■ *Ислоҳ маданиятини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган мухтарам зотларнинг номлари бутун оламга машҳур.* Газетадан. *Ушбу нашрга Лутфийнинг ўзбек классик шеърятини тараққиётига залварли ҳисса бўлиб қўшилган ажойиб шеърин меросидан намуналар киритилди.* Газетадан.

5 *эск.* Бирор ташкилот ёки тўдага қўшилиш, шерик бўлиш ёки аъзо бўлиш учун кириш ҳақи сифатида тўланадиган ҳақ, пай.

6 Марта, баробар. *Уч ҳисса ортиқ. Даромад ўтган йилгига нисбатан икки ҳисса кўпайди.* ■ *Бурноғи йили.. саноат корхоналари икки ярим ҳисса маҳсулот етказиб берди.* Газетадан. *..шундай воқеалар содир бўлдики, булар даҳшатли афсонадан минг*

ҳисса ёмонроқ бўлиб, уларни даф қилишга сўфиларнинг азони ҳам кор қилмай қолди. П. Турсун, Ўқитувчи.

Ҳиссадан ҳисса қ. ҳисса 3. **Ҳиссасини чиқармоқ** Йўл кўйилган хато-камчилик, йўқотилган нарса, имконият ва ш.к. нинг ўрнини тўлдирмоқ, уни қоплайдиган, ўрнини босадиган иш қилмоқ. *-Кун шундай исиб турса, июлда мўлжалга етиб олиш мумкин. Куз ҳам баҳорнинг ҳиссасини чиқармай иложи йўқ эди, — деди Холмирза.* И. Раҳим, Ҳилола. *Сидиқжон, худди кеч келганимнинг ҳиссасини чиқараман дегандай, дарров ишга тушди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ҲИССАДОР [а. + ф. *حصدار* — ҳиссаси бор; ҳиссага эга; шерик, пайчи] *эск.* Ҳисса қўшган, пай киритган, шерик. *Уша кунларда бир ҳиссадор ширкатга оз сармоя билан бўлса ҳам шерик бўлди.* А. Қаҳҳор, Асарлар.

ҲИССИЁТ [а. *حسبَات* — ҳис-туйғулар ва уларга берилганлик; ҳиссий ҳолатлар] Киши руҳиятида юзага келган ҳиссий ҳолат; шахснинг воқеликдаги нарса ва ҳодисаларга, кишиларга ҳамда ўз-ўзига бўлган муносабатларидан келиб чиқадиган кечинмалари. *Хулқарнинг Роҳила холага раҳми келди, уни аллақандай бир ҳиссиёт ҳаяжонга солди.* Ж. Абдуллахонов, Тўйга келинлар. *Уширин, оромбахш ҳиссиётлар қуршовида туннинг қандай ўтганини ҳам билмай қолди.* С. Кароматов, Бир томчи қон. *Бугунги кун ёзувчиси замонамиз кишисининг ўй-хаёллари ва ҳиссиётларини ўз қалбида туйган ижодкордир.* «УТА». *Кишининг ички ҳиссиётини юзидаги ўзгаришлардан тезда пайқаб олувчи Ислоҳмўжа қизидagi алам-изтиробнинг изларини дарҳол сезди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲИССИЁТЛИ 1 Ҳис этиш қобилияти кучли. *Ҳанифа Мавлонова ниҳоят баланд овозли, лирик ҳиссиётли артистка.* Ю. Ҳамдам, Дўстлик кўшиқлари.

2 Ҳиссиёт инфодали. *Бердақ нафис ҳиссиётли, теран ижтимоий мазмунли лирик шеърлар яратди.* В. Зоҳидов, Ҳақиқат жарчиси.

ҲИССИЁТЧИ *с.т.* Ички кечинмаларга, ҳис-туйғуларга ғоят берилувчи.

ҲИССИЙ [а. *حسّی* — сезгига, ҳис-туйғуга оид; сезиб, билиб бўладиган; сезиларли] 1 Ҳис, сезгига оид. *Дунёга келган чақалоқлар*

улғайгани сайин, уларда ҳиссий аъзолар аста-секин шакллана боради. «Фан ва турмуш».

2 Ҳис-туйғу билан боғлиқ, ҳиссиётни ифодаловчи. Ҳиссий ҳолат. Ҳиссий кечинмалар. ■ Қитъа тили учун ғазала хос бўлган ҳиссий бўёқлар ёлқинида сўзларни жилвалантириш тамойили характер касб этмайди. «ЎТА». Узида юксак ҳиссий-ахлоқий маданиятни мужассамлантирган тарбиячигина бола кайфиятига мос воситаларни танлай билади. «Фан ва турмуш».

ҲИССИЗ 1 Сезиш, ҳис этиш қобилиятидан маҳрум, сезмайдиган; ҳушсиз. Наҳот жумҳурият матбуоти Кенжабар сингари бадхоҳ, жоҳил, ҳиссиз, кишининг камолотини кўролмай турганлар қўлида бўлса! А. Қаҳҳор, Сароб. Шоирни ҳеч таниганми ҳиссиз димоғдор. А. Орипов, Йиллар армони.

2 Ҳиссиёт, ҳис-туйғудан холи; бирор ҳис-туйғу уйғотмайдиган. Очеркда қаҳрамон ҳақида фақат унинг планни ортиғи билан бажариши ҳиссиз баён этилган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. -Бўлди.. йиғламанг, - унинг овози негадир ҳиссиз, совуқ эди. Ў. Ҳошимов, Қалбинга кулоқ сол.

ҲИС-ТУЙҒУ Ҳис ва туйғу; ҳислар, ҳиссиёт. Ҳаёт воқеаларининг кучли таъсири остида кўзғалган ҳис-туйғу, ички кечинма, фикрларни ифода этувчи асарларга лирик асар дейилади. «Адабиёт назарияси». У чиндан ҳам Муҳаммаджонни ва ўзининг у ҳақидаги ҳис-туйғуларини яхши билмас эди. П. Кодиров, Уч илди. Йиллар ўтган сари шоир ижодидида фикрлар уфқи кенгайиб, ҳис-туйғулар тобора сержило бўлиб боради. У. Норматов, Кўнгилларга кўчган шеърят.

ҲИФЗ [а. *حفظ* - сақлаш; сақланиш, муҳофаза; эсда тутиш] эск. Сақлаш, сақланиш; муҳофаза, паноҳ. Парвардигор! Жигарбандларимни ўз ҳифзингга олишингни сўрайман! Ҳ. Шайхов, Туташ оламлар.

ҲИФЗИ СИҲХАТ эск. 1) киши саломатлигини ҳимоя қилиш, соғлиқни сақлаш; 2) тозалик, гигиена. Ҳифзи сиҳхатга риоя қилмоқ. ■ Аввал бозорига бориб, савдо-сотиқ қилаётган эркак-аёлларга ҳам ҳифзи сиҳхат, покизаликнинг фойдасини қайта-қайта тушунтирар эди. К. Яшин, Ҳамза. Ҳифзи ҳимоят эск. Ҳимоя, паноҳ. ..биз дуоғўй надарингиз, муштипар онангиз ва яқин дўстларингиз мунда ҳақ таолонинг ҳифзи ҳи-

моятида сиҳхат-саломат бўлиб. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИҚ тақл.с. Ҳиқичоқ тутганда, нафас тикилганда ҳосил бўладиган узук, қисқа товушни билдиради (қ. **ҲИҚИЧОҚ**). Элмурод фақат Маъмуржоннинг «ҳиқ» этган товушини эшитиб қолди, холос. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲИҚИЛДОҚ 1 Нафас йўлининг (бурун бўшлиғидан кейин) иккинчи қисми; овоз ҳосил қилувчи аъзо (кекирдакка ҳаво ўтишини таъминлайди ва унга қаттиқ, суюқ моддалар тушишига тўсқинлик қилади).

2 Бўйиннинг олд қисми; бўғиз, томоқ. Шу вақт унинг [Муталнинг] кўлтиғи остидан узатилган қўл ҳиқилдоғидан омбир каби сиқиб олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

(Жони) ҲИҚИЛДОҒИГА КЕЛМОҚ (ёки етмоқ) қ. жон 1. Бу «ахборотчи» амаки Ҳалиманинг ҳиқилдоғига келган. У пок-у бошқалар суюқ-оёқ, у билимдон-у бошқалар нодон.. «Ўзбекистон кўриқлари». У вақтда машина яхши, тоза термас эди. Шермат ақанинг эса жони ҳиқилдоғига келар эди. А. Ҳайитметов, Шонли авлод. Ниҳоят, сен айтгандек, жоним ҳиқилдоғимга етди-да, ўғлингни.. йўлдан қайтариб қолгувчи ҳам мен ўзим бўлдим.. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲИҚИЛЛАМОҚ 1 «Ҳиқ-ҳиқ» этган овоз чиқармоқ. Ҳиқиллаб йиғламоқ. ■ Нурхон ҳиқиллаб, кўзларини арта бошлади. О. Ёқубов, Ларза. Низомжон кўп гапирмоқчи эди, улкаси тўлиб, гапи томоғидан чиқмай, ҳиқиллаб қолди. С. Аҳмад, Уфқ. У ҳиқичоқ тутган каби ҳиқиллаб, ютина-ютина, ташқарига чиқди. Ш. Холмирзаев, Тўлқинлар.

2 Етишиш, эришиш талабида бўлмоқ, шу мақсадда қаттиқ суранмоқ, зорланмоқ. Мен шаҳарни ҳеч кўран эмас эдим. Шунинг учун, онам қаёққа борса, шу ёққа кетидан эргашиб, ҳиқиллаб борардим. Ойдин, Дўндикдан ҳам ёш экан. Қумринисо ўлгур «Бурушқан, тиришган башаризни кўрган ким ҳиқиллаб турган экан», деб қочиб кетди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲИҚИЧОҚ Диафрагманинг тортишиб қисқариши натижасида нафас йўлидан тўсатдан, гайриихтиёрий чиқадиган товуш ва шу жараённинг ўзи (қорин бўшлиғининг баъзи касалликларида ва бош ёки орқа мия шикастланганда рўй беради). Мадорсиз одам овоз чиқариб йиғламас экан.

Унинг йиғиси бориб-бориб, ҳиқичоққа айлан-ди. Н. Фозилов, Қуш — қаноти билан.

ҲИҚИЧОҚ ТУТМОҚ Ҳиқичоқ ҳолати юз бермоқ. *Богланган қўлим билан оғзимни па-на қила-қила, нонни туширдим. Бирдан ҳи-қичоқ тутиб қолди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё. Эрининг пойма-пой алжирашидан кўра тин-май ҳиқичоқ тутиб ҳиқиллаши унинг гаши-га тегмоқда эди. С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема.*

ҲИ-ҲИ тақл.с. Файритабий кулгида чиқадагитан товушни билдиради. *Радио кўшин-ларимиз Киевни ташлаб чиққани ҳақида ха-бар берди. Бу одам, ҳаммадан олдинда, ҳо-вучини қулоғига қўйиб тингламоқда эди, бирдан баланд овоз билан: -Оббо! Ҳи-ҳи.. — деди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. «Енгилтак», деб сўкинди Саидғози ичида. Бўлмаса, қаламнинг учи синса ҳам ҳи-ҳи-ҳими!.. С. Анорбоев, Оқсой.*

ҲИҲИЛАМОҚ «Ҳи-ҳи» деган товуш чи-қармоқ (енгил кулгида). *Нега ҳиҳилайсан?! ■ Бу гап мулла Аброрга таъсир қилди, ше-килли, ҳиҳилаб кулиб юборди. «Муштум».*

ҲММ айн. ҳимм. Элмурод хаёл ичида ас-та-секин одимлар экан, гапирди: -Ҳмм.. Ҳали гап шунақа денг, мен эшитмаган эканман. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳмм... биламан, дар-дингизни учуриқсиз айтаверинг. Ҳамза, Па-ранжи сирлари.

ҲО I унд. с. I Чақириқ, мурожаатни бил-диради; ҳой, ҳей, эй. -*Болалар, ҳо болалар!* — деб қақириб қолди Боқи, звеносининг ер-ларини айланаркан. Р. Азизхўжаев, Яшил чайла. -Қани, ҳо йигитлар! Ишга! Ишга, азаматлар! — деган товуш эшитилди. А. Қаҳ-ҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Чақириққа жавоб тарзида «ҳа», «ҳа, нима дейсиз», «эшитаман» каби маъно-ларда ишлатилади. *Биров қақиряпти, «ҳо» деб қўй.*

3 («о» — *чўзиқ*) Таажжубланиш, ишон-маслик, кесатиш каби маъноларни бил-диради. -*Энг баланд чўққига чиқдик. -Ҳо, шунақами? ■ -Ҳо, ҳали шундай денг. М. Жабборов, Севинч ёшлари.*

4 бол. Рози эмаслик, рад этиш каби маъноларни ифодалайди. -*Уйинчоғингни бе-риб тур! -Ҳо!.. (бермайман).*

5 Суюнч, ҳаяжон ифодалайди (чўзиброқ талаффуз этилади). [*Юсуфбек ҳожи*] Ҳаса-наlines кўриши ҳамони: -*Ҳо-о-о, бизнинг*

Ҳасанали-ку! — деди. А. Қодирий, Ўтган кун-лар.

ҲО II айн. ҳов I I. Чўпон қарши томонда-ги тоғнинг осмонга тегай деб турган чўқ-қисини кўрсатди: -*Ҳо, кўрдингми, бургут кўниб турган чўққини? П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲО III [ф. *خواه* — хоҳловчи, истовчи; ис-так, ният]: *ҳою ҳавас Кўнгилда бўлган, амалга ошириш кўзда тутилган орзу-истак, эзгу ниятлар. Яқиндагина автомобиль юрт-дошларимиз учун ҳою ҳавас ҳисобланган бўл-са, бугунги кунда у одатдаги транспорт воситасига айланди. Газетадан. Менимча, ақл-лиликнинг нишонаси шуки, оқил киши ўз нафси устидан ҳукмрон бўлади, сабр ва чидамга эга бўлади, ҳою ҳавасни ўзидан узоқлаштириб, ақл доирасидан четга чиқ-майди. Газетадан.*

ҲОВ I I Узоқдаги кимса ёки нарсага ишорани билдиради. *Ҳов тепаликдаги оқ тошни кўряпсанми? -Сигирлар қани? -Ҳов ана, тепаликда ўтлаб юритти. ■ Боринг, ҳов сой бўйига муздек жой қилинг! М. Ис-моилий, Фарғона т. о. Бирваракайига одам-лар орасида гап тарқалди: -Ҳасанова келяп-ти, қаранглар, ҳов ана. Ш. Тошматов, Эрк қуши.*

2 Анча илгариги нарса, ҳодисага ишо-рани билдиради. *Албатта, ёдингизда бўлса керак, ҳов, биз Сарибойнинг дўконида чой ичишиб ўтирган эдик-ку, ёдингизга тушди-ми? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Ҳов бирда с.т. Бир неча вақт илгари, аллақачон, кунлардан бир кунда. *Агар рух-сат берсангиз, ҳов бирда сизга кўрсатган мактубни ўртоқларга ўқиб эшиттирсам. З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.*

ҲОВ II унд.с., с.т. айн. ҳо I I. [*Ёрмат*] *Йўлчига буюрди: -Ҳов йигит, кечаги чопиқ-ни битириб қўйинг! Ойбек, Танланган асар-лар.*

ҲОВ III тақл. с. Ит хургандаги овозни ифодалайди; вов. *Лекин кучук кескин бир «ҳов» билан жим бўлди, ялқовланиб, яна ёт-ди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОВВА шв. Жавобда розилик, тасдиқ маъноларини билдиради; ҳа. -*«Кофир» Аваз шул йигит экан-да? -Ҳовва. С. Сиёев, Ёруғ-лик.*

ҲОВЛИ 1 Бирор оила, хўжалик, таш-килот ва ш.к. га тегишли жойнинг иморат қурилмаган, одатда, атрофи ўралган қисми.

Қўшнининг ҳовлиси. Мактаб ҳовлиси. Ҳовлига сув сепмоқ. Ҳовлига гул экмoқ. ■ Тўйга келганларнинг бари шовқин-сурон билан охири ҳовлидаги столларга бир-бир жойлашиб ўтиришди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. Чап соҳида эса, қадимий чинор тагида чойхона, унинг ҳовлисида биллурдек тиниқ чашмалар қайнаб ётади. Газетадан. Шу лаҳза карвонсарой ҳовлисида ўзининг саман йўрға байталида Ҳожжи табиб пайдо бўлди. Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Бирор оила, хонадон яшайдиган уй (шу уйга қарашли саҳн ва ер майдони билан бирга); ҳовли-жой, уй-жой. Ҳовли сотиб олмақ. Ҳовлидан кўчиб кетмоқ. Ҳовли тўйи. Ҳовли олма, қўшни ол. Мақол. ■ Қишлоқ кўчалари жимжит, фақат ҳовлиларда нимадандир безовта бўлиб итлар ҳуришади. М. Исмоиллий, Фарғона т. о.

Дала ҳовли, далаҳовли Шаҳарликларнинг ёзда дам олиш учун шаҳардан четда жойлашган ҳовлиси. Дала ҳовлининг олди-дан катта сой оқиб ўтади. Газетадан. Ичкчи (ёки ичкари) ҳовли айн. ичкари 2. Бойбува ичкари ҳовлидан ҳассасини тўқиллатиб чиқиб келди. «Эртақлар».

3 Хонадон, оила. Мирзо Анавар уч-тўрт кундан бери менинг ҳовлимда қўниб юрар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Аҳмаджон «урушга кириб кетдим», деганича икки ой хат қилмагани учун ҳовлидагилар не-не хаёллarga боришган эди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.

ҲОВЛИ-ЖОЙ айн. ҳовли 2. Орадан кўп ўтмай Меъморнинг ҳовли-жойларини сотиб, шаҳардан чиқиб кетганини эшитди. Мирмуҳсин, Меъмор. - Пулни беҳуда сарфламанг, мулла, уч-тўртта гилам, бир-иккита сигир олиб қўйинг, ҳовли-жой қилинг. Ёлғиз беданага ҳам дон керак, ҳам сув, - деди Олахўжа. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОВЛИҚМА 1 Иш-ҳаракатда ўйламасдан, ўта шошмашошарлик қиладиган, ҳовлиқаверадиган. Мирсаид аканинг ўғли.. енгил табиат, ҳовлиқма, асабий бир йигит эди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. Шу ишининг шундай бўлишига ҳам Бўтанинг ўзи айбли, ўлғудек ҳовлиқма. С. Аҳмад, Ҳукм.

2 Иш-фаолиятда, муомалада ўзини қўлга ололмайдиган, ўзича палапартиш иш тутадиган. Биласизлар, жамоатчи бўлиб сайланса, боши осмонга етиб, ҳеч кимни писанд

қилмайдиган ҳовлиқмалар бор. П. Қодиров, Уч илдиш. Бу кун унинг [Ёрматнинг] бошида янги, лекин беўхшов дўппи. Амага минган ҳовлиқма одамдек бурнини кутарган, юзи маънисиз жиддий ва мағрур. Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВЛИҚМАЛИК 1 Ҳовлиқиб иш тутиш. Бу ишда ҳовлиқмалик кетмайди. ■ Ҳовлиқмалик сендан ўтиб, менга келгани йўқ. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Ҳовлиқма эканлик. Нури бироз ўйлади, онасининг ҳовлиқмалигидан ва бу сирни эркакка ҳам, аёлга ҳам ёйишга тайёрлигидан чўчиди. Ойбек, Танланган асарлар. Бўронбек унинг ҳовлиқмалигини билар эди. Ҳ. Гулом, Мангъал.

ҲОВЛИҚМАЧИ с.т. айн. ҳовлиқма. - Ишдан, қийинчиликдан қочмайман, деб қасам-ёд қилганман, - Тожиқўзи шу гапларни айтди-ю, унинг эсига бир нарса тушди. Кеча тоғам ҳовлиқмачи билан гап талашганда, шу фикрларини унга айтмабди-да. Газетадан.

ҲОВЛИҚМОҚ 1 Шошиб-пишиб, шошмашошарлик, шошқалоқлик билан ҳаракат қилмоқ, иш тутмоқ. Ҳовлиқиб гапирмоқ. Ҳовлиқиб ташқарига чиқиб кетди. Ҳовлиқмай секин келавер. ■ [Элмурод] Жилгадан жилгага париллаб учган какликларга ўқ узар, каклик гандираклиб тушган ерга қоқила-қоқила, ҳовлиқиб югурар эди. П. Турсун, Ўқитувчи. Барзанги зинғиллаб арава ёнига борди-ю, боягидан бешбаттар ҳовлиқиб қайтиб келди. С. Сиев, Ёруғлик. Киши ёшликда кўп ҳовлиқади, хато қилганини билмай қолади. П. Қодиров, Уч илдиш.

2 Безовта, ҳаяжонли ҳолатга тушмоқ, шундай ҳолатда бўлмоқ. У вазим, ҳар қандай шароитда ҳам ўзини тутиб туради, унча-мунчага ҳовлиқиб кетмайди. Мирмуҳсин, Сурат. - Нима қилди опамга, аяжон, бундоқ тушунтириб айтсангиз-чи, ахир! - деди ҳовлиқиб. К. Яшин, Ҳамза. Ҳовлиққанмдан ҳаллослаб, ўлкам тиқилиб қолган экан, бувим жон ҳолатда дивандан туриб кетди. Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

ҲОВОНЧА [а. حاون - ўғир(ча), кели(ча)] Уриб янчиш, туйиш учун ишлатиладиган, ёғоч ёки металлдан ясалган махсус идиш; келича, ўғирча. Ҳовонча дастаси. Ҳовончада мурч янчмоқ. ■ ..бангидевона, бўргузу, кампирчопон сингари доривор гиёҳларни топиб

келар, қуритар, катта-кичик ҳовончаларда янчиб, туяр.. эди. К. Яшин, Ҳамза.

ХОВР айн. ҳовур. ..сурув из қувиб келяпти. Ундан оптоқ тумандай ҳовр кўтариларди. С. Анорбоев, Оқсой.

ХОВРИҚМОҚ с.т. **ховлиқмоқ**. Дилора кулиб юборди, бўласининг ҳовриқиб, шошилиб берган саволларига эмас, йўқ, у ўзини танимаганга соляпти, деб кулди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОВУЗ [а. حوض — сув тўпланган жой, чуқурлик; бассейн; сув идиши] 1 Сув сақлаш учун хизмат қиладиган, махсус қазилган чуқурлик. Чуқур ҳовуз. Саёз ҳовуз. Ҳовуз ковламоқ. Ҳовуз суви. ■ Мажнунтолнинг қуриб тушган шохлари ҳовуз бўйида ивирсиб ётар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Агарда сардоба ичини яна ҳам чуқурлаштириб ҳовуз қилинса, бу ерда доимо сув бўлади. Мирмуҳсин, Меъмор. Боғнинг ҳар бурчагида ўзга бир латофат; ариқларда сув кумушланади, майсалардан уқа тутган ҳовуз, сув билан эмас, нур билан тўлган каби жимир-жимир мавжланади. Ойбек, Танланган асарлар.

2 махс. Уй шипига ишланадиган чуқур нақш-безак.

Ҳовуздан ҳўплам Жуда оз, арзимаган даражада. Мухторнинг сандиғидаги олтинлар олдига Бекнинг червонлари ҳовуздан ҳўплам, холос. Ҳ. Фулом, Машғал.

ХОВУЗЧА 1 **Ҳовуз** 1 с. кичр. У [сув] қайнама бетон ҳовузчалар орқали ерости қувурларига қуйилиб, дала ёқалаб югура кетди. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар.

2 тех. Деталнинг ўйма жойи, чуқурлик, чуқурча.

ХОВУЛЛАМОҚ 1 кам қўлл. айн. **вовулламоқ**. Ҳазабланган кучуқларнинг ҳовуллаши, томошачиларнинг қийқириши кўкни қоплайди. Ойбек, Танланган асарлар.

2 с.т. Ғоят аччиқланмоқ, ўта даражада ғазабланмоқ.

ҲОВУР 1 Иссиқликдан кўтарилган кучсиз, енгил буғ. Кунлар ярақлаб кетган, шудгор бетидан жимир-жимир ҳовур кўтарилади. Р. Раҳмон, Меҳр кўзда. Дастурхон устидаги қосалардан иссиқ ва ёғлиқ шўрваларнинг ҳовури чиқиб турарди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

2 Иссиқлик таъсири; ҳарорат, тафт. Қизилқум ва Қорақум барханлари қуёш қаҳр-

ғазаб билан сочган бутун ҳовурини инсонга туркаб, бағрига ҳеч кимни йўлатмаган. С. Кароматов, Аму-Бухоро. Қуёш тиккайган сайин ҳаво кучлироқ қизийди. Соч толасини елпирга шамол йўқ. Ердан иссиқ ҳовур уради. Ойбек, О.в. шабадалар. Асфальт йўллар, шифер ва тунука томлардан қайноқ ҳовур кўтарилади. С. Нуров, Нарвон.

3 кўчма Кишининг қизишган ҳолати. Асло менинг ҳовурум босилмайди, Бетингдан тишлаб олиб қонатмасам. «Оқ олма, қизил олма».

Ҳов(у)рини босмоқ 1) ўзига келмоқ; тинчланмоқ. Бир пиёла чой бер, болам, ҳовуримни босиб олай, кейин айтаман. «Муштум». Тўрабек баъзан қўлига хипчин олиб, болаларга дўқ-пўнуса қилар, шу билан ҳовурини босар эди. Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота; 2) қизишган ҳолатдан қайтармоқ; тинчлантирмоқ. Расулжон қизишиб бораётган чолнинг ҳовурини босишга уринди. Ж. Абдуллахонов, Хонадон. Ҳовурини олмоқ Нохуш, лоҳас ҳолатдан чиқармоқ. Иш овтган бўлса, ёру дўстлари кўнглини кўтарди, ҳовурини олди. Шухрат, Умр поғоналари. Ҳовурига ош пишади (ёки ош дамласа бўлади) Ўзини жуда юқори тутиб, ҳаддидан ошганликни билдиради. ..ҳовурига иккита ош пишадиган бошлиқ бурнига қўнган патишага дағдага қилиб, мушти билан қўриб ҳайдади. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. ..чек берувчи Файзи Раҳимов ҳаддан чунон ошганки, ҳовурига ош дамласа бўлади. «Муштум». Ҳовур(и)дан тушмоқ 1) қизишишдан, жаҳшдан қайтмоқ. Султонов чўнтагини титкилаб, калитини топди, шекилли, сал ҳовуридан тушиди. М. Мансуров, Ёмби. «Универсал».. бир текисда ишлаётганини қўриб, Умарали ҳовуридан тушиди. И. Раҳим, Ихлос; 2) манманлик, ўзини юқори тутиш ҳолати йўқолмоқ; попути пасаймоқ. Холмат йиғилишдан кейин анча ҳовуридан тушиди, пасайиб қолди. Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. Йигит-ялангнинг арзини эшитдим.. Ёдгорхўжа ушқириб келиб эди, қаматиб қўйдим. Жиндек ҳовуридан тушмаса бўлмайди. Чўлпон, Кеча ва кундуз.

ҲОВУРЛИ Ҳовури кўтарилиб, буғланиб турган. Ялтираб кўринадди қуёш шуғлаларида Сирдарёнинг кўрғошиндай ҳовурли сувлари. Миртемир.

ҲОВУЧ 1 Бир қўл бармоқларини букиб, шунингдек, икки қўлнинг кафт ва бармоқларини ёнма-ён бирлаштириб, бармоқларни букиб, чуқурча қилинган ҳолати. «Ҳи-ҳи», яна радио карнайи остида ҳовучини қулоғига қўйиб тинглайди. А. Қаҳҳор, Ҳи-ҳи. *Хужайин соқолини бир нафас ҳовучига олиб туриб, кинояли жимлайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Далавой катта-катта қўлларини ҳовуч қилганча, Бекка чўзди.* «Ёшлик». *Муздай сувдан ҳовучини тўлдириб-тўлдириб ичди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Булоқ лабига ўтириб, ҳовучини очганда, кафтида ғижимланиб ётган ҳўл рўмолга кўзи тушиди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ҳовучга сифарли миқдорни билдиради. *Икки ҳовуч сув.* ■ *Тушга яқин Аваз бозордан патир, яхна эт, кўкат, бир ҳовучдан ширинлик олиб келиб, дастурхон тузади.* С. Сиёев, Аваз. *У икки-уч ҳовуч тутни оғзига тиқди-ю, яна бир ҳовуч териб, жувонга ўғирилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Бир ҳовуч Миқдори, ҳажми жуда оз бўлган. *Бир ҳовуч ердаги полиз ҳам лаънати бўрондан соғ қолмади.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Чунтагинизда бир ҳовуч сўзингиз бор, шу сўзларни шу қадар кўп ишлатасиз.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Ўйлаб қаранг: бир томонда бир ҳовуч бойлар ҳамма нарасага эга; ҳисобсиз, китобсиз фуқаро-чи?* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОВУЧЛАБ Ҳовуч билан, ҳовучга олиб. *Ҳовучлаб сув ичмоқ. Ҳовучлаб ўлчамоқ.* ■ *Зиёдаҳон.. қопнинг оғзини аста очиб, челака ҳовучлаб ун солди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Сув топши керак. Ҳовучлаб бўлса ҳам суғорамиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Жон(ни) [ёки юрак(ни)] ҳовучлаб Қўрқувга тушиб, ваҳима босиб. *Одамлар жон қафаслари бўлган уйларида, аждарнинг оғзидан қочган каби, жон ҳовучлаб югурадилар.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Бу жойлардан кундуз кун юрган киши жонини ҳовучлаб ўтарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бироз вақт.. ҳозир автоматчи ўққа тутиб қолади, деб юрагини ҳовучлаб ётди.* Шухрат, Умр поғоналари.

ҲОДИС [а. حادث — воқеа, ҳодиса, можаро; бахтсиз воқеа; ҳол, ҳолат]: **олам ҳодис** эск. Башарти, мабодо; эҳтимол; тасо-

дифан. [Ҳомид Содиққа:] *Олам ҳодис қўлга тушиб қолсанг, сўроқ кезида айбни фақат ўз бўйингга олиб, орага мени қотиштирмайсан!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОДИСА [а. حادثه — воқеа; можаро; бахтсиз воқеа; ҳолат] **1** Табиатда, жамият ҳаётида юз берадиган ўзгариш. *Мудҳиш ҳодиса. Қувончли ҳодиса. Бахтсиз ҳодиса. Кутилмаган ҳодиса.* ■ *Ҳодиса рўй берган жойга зудлик билан етиб борган оператив гуруҳ айбдорларни топмади.* Газетадан. *«Бобурнома»ни варақлар экансиз.. табиий ҳодисалар тасвирига дуч келасиз.* «Фан ва турмуш». *Ёши йигирма иккига қадам қўйганда, Берунийни ҳам ҳодисалар сели юмалатиб, ўзи билан бирга жанубга олиб кетди.* М. Осим, Жайхун устида булултар. *Булар энди бир ҳовлида туриш эмас, бир уйда ётиб қолишни ҳам бировнинг эътиборини жалб қиладиган ҳодиса деб билишмас эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлар.

2 Бирор нарсанинг воқеланиши, воқеланиш факти. *Қишдан кейин баҳорнинг келиши объектив ҳодиса.* ■ *Сўз бўғинларидан бирининг ёки гаптаги сўзлардан бирининг ажратиб, кучли талаффуз этилиши ҳодисаси урғу дейилади.* «Ўзбек тили» дарслиги. *Бир жисмдан чиқиб тарқалган товушнинг бошқа жисмга урилиб, тебраниш ҳосил қилиши резонанс ҳодисаси деб аталади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ҲОЖАТ [а. حاجت — эҳтиёж, талаб, зарурат; истак-хоҳиш; зарур, керакли буюм] **1** Кераклик, зарурлик, зарурият. *Бу гапнинг нима ҳождати бор.* ■ *Иш тамом, вассалом.* *Бундай кўз ёши томизиб ўтиришнинг ҳеч ҳождати йўқ.* С. Айний, Қуллар. *Қўрмана ҳождат бўлса, унга ҳам тайёрмиз!* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 Бирор насага бўлган талаб; эҳтиёж. *Ҳасан сўфи билан Алим бува.. ўз дардларига тушунгучи дардманд, ҳождатларини англовчи ҳождатманд излардилар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Унинг олдига кимки бирор ҳождат билан келса, ноумид қайтмаган.* Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман. *Шудир насихатим: кечикмай еткар, Рустамдай қўзимнинг ҳождатин биткар.* «Муродхон».

Ҳождати раво бўлмақ кам қўлл. айн. ҳождати чиқмоқ ёки ҳождатини чиқармоқ. *Отанинг ўлимида ҳам у «ҳождатимизни раво қилиб».. бизни юз танга — 15 сўм қарздор қилди.* С. Айний, Эсдалиқлар. **Ҳождати чиқмоқ**

ёки ҳожатини чиқармоқ Эҳтиёжи, талаби битмоқ, амалга ошмоқ (эҳтиёжини битирмоқ, қондирмоқ). *Жамоа идораси айвонида юрган бир-икки киши, ҳожатлари тезда чиқмагани учун бўлса керак, асабийланар ва болохонадан кўчага зўр бериб нос ту-пурардилар.* Ҳ. Шамс, Душман. *Умирзоқ ота бир неча пуд бугдойни оқлаб, беш-олти ки-шининг ҳожатини чиқарди.* Д. Нурий, Осмон устунӣ. *..қурилиш материаллари ком-бинати цемент ва бетонлар етказиб, бино-корлар ҳожатини чиқармоқда.* Газетадан.

3 кўчма Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш. *Ҳосият биби, тўй қувончи қувват бўлдики, ўз ҳожатига ўзи юриб чиқа бош-лади.* С. Анорбоев, Меҳр. *Ҳали бу ҳолва. Занг урганда, ўрнингдан туриб, занг урганда, ҳо-жатга борасан..* С. Аҳмад, Ҳукм.

ҲОЖАТБАРОР [а. + ф. حاجت‌برار — ким-санинг ҳожатини чиқарувчи, раво қилув-чи; маж. оллоҳ, худо] Кишининг ҳожати-ни чиқарувчи. *Қишлоқнинг тўю маъракаси усиз ўтмас, ёр-дўстларнинг хизматига тай-ёр, жафокаш, ҳожатбарор одам эди.* Ҳ. На-зир, Васият. *Илоё, назр қилган қўйингиз тулсиротда ҳожатбарорингиз бўлсин!* А. Му-қимов, Қопқон.

ҲОЖАТБАРОРЛИК Ҳожат чиқариш (иши). *Шу ҳожатбарорлик фазилати билан у, ёш бўлса-да, эл оғзига тушган эди.* Н. Сафаров, Наврўз.

ҲОЖАТМАНД [а. + ф. حاجتمند — эҳти-ёжли, муҳтож] Эҳтиёжи, талаби бор (одам). *Буеун жума ҳамма хунарманд, ҳожатманд-ларни тирикчилик гами бозорга қувган эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. [Абу Сирож] *Ҳар куни эртдан кечгача кўчама-кўча изғиб, ҳожатмандларнинг хизматини қилиб, чойча-қа топади.* Р. Раҳмонов, Ўлик балиқ.

ҲОЖАТРАВО [а. + ф. حاجت‌روا — ҳожа-тини чиқарувчи] айн. **ҳожатбарор.** *Зориққан-га, толиққанга ҳожатраво ўзингсан.* «Кў-шиқлар».

ҲОЖАТХОНА [ҳожат + хона] Табиий эҳтиёждан бўшалиш, ёзилиш учун қилин-ган махсус жой. *Саройнинг ғулсхонаси су-пурилиб, у ерга сув идишлари қўйилди. Ҳат-то ҳожатхоналарда кесак ушатиб қўйиш ҳам эсдан чиқарилмади.* С. Айний, Куллар.

ҲОЖИ [а. حاج — ҳаж қилувчи] 1 Каъбани зиёрат этган, ҳаж қилган одам. *Маъсума бека шогирдлар юзидаги мамну-*

ниятни кўриб, гап ташлади: -Мақкадан ҳо-жи келганда ҳам бунчалик қилинмайди. Мир-муҳсин, Меъмор. *..Фуод афанди бандалик қилгандан кейин, ҳаждан келаётган бир ўзбек ҳожига тегдим.* М. Исмоилий, Фар-ғона т. о.

2 Ҳаж қилиб, Каъбани зиёрат қилиб келган кишининг фахрий унвони, лақаби. *Ҳожид бува. Ҳожид ака. ■ -Саройда на гап, ҳожид ота? — деб сўради Аваз пиёлада чой узатиб.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Абдурасулнинг отаси Пиримқул ҳожига қарол бўлган экан.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЖИБ [а. حاجب — хизматкор; дарво-забон, эшик қоровули] 1 эск. Дарвозабон, эшик олдидаги қоровул.

2 тар. Хон эшигидаги ходим, маҳрам.

ҲОЖИДЎППИ Ҳаждан қайтганлар совға тариқасида олиб келган, асосан, Тур-кияда одат бўлган, қизил рангли, ичи чуқур, попукли бош кийими; фас. *Қарши-даги деворда икки кишининг сурати кўзга ташланади: ..иккисининг ҳам бошида «ҳо-жидўппи», бири серсоқол.* Ойбек, Танлан-ган асарлар.

ҲОЖИХОНА [ҳожид + хона] Ҳаж йўли-даги шаҳарларда ҳожилар кўниб дам ола-диган махсус жой, меҳмонхона. -*Отам ҳар кун Истамбулдаги ҳожихоналарга қатнаб, таниш ахтарар, кетишига ёрдам излар эди, — деди Ҳожид хола.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Хайриятки, ҳожихонанинг эгаси Фуод афанди бизга меҳрибончилик қилиб, овқат-тимизга қарашиб турди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ҲОЗИР [а. حاضر — бор, мавжуд (бўл-ган); қатнашаётган, иштирок этаётган; ҳо-зирги, жорий; нақд, шай] 1 Бирор иш, ва-зифа учун тайёр; шай. *Машиналар теримга ҳозир. Уроқда йўқ, машоқда йўқ — хирмонда ҳозир.* Мақол. ■ -*Жавоб беришга ҳозирмиз, — деди Ойқиз раиснинг сўзларини бўлиб.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Нимаики мас-лаҳат ёки ёрдам керак бўлса.. биз хизма-тингизга ҳозирмиз.* Шухрат, Жаннат қидир-ганлар. -*На десангиз — шу, ёшули, — деди Аваз, — қўлимдан келган барча ишга ҳозир-ман.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Ҳозир бўлмоқ Бирон жойда пайдо бўл-моқ, бирон жойга келмоқ. *Ҳа, мен керак вақтда инс-жинсдек ҳозир бўламан.* К. Яшин, Ҳамза. *Кўп ўтмай кенг кўчада ҳозир бўлди.*

О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув. **Ҳозир қилмоқ айн. ҳозирламоқ.** Керакли анжомларни ҳозир қилмоқ.

2 Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақт; шу он, шу пайт, шу давр. *Ҳозир чиқиб кетди. Ҳозир келиб қолади. Отам ҳозир нафақадалар. Ҳозир шароит тамомила бошқача. Ҳозир айна йиғим-терим мавсуми.* ■ *Ҳозир туриб кетган бўлса керак, столда коньяк шишаси, апельсин тўла ваза турар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Зойиржон ҳозир бориб муштлашмоқчи бўлгандай, ранги ўчиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бекмирзаевага ҳозир чойдан кўра ҳам муздеккина сув яхши эди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Ҳозир кеч куз, ҳадемай қиш-қировли кунлар бошланади.* Газетадан. *Ҳозир эски замон эмас, бунақа нарсаларнинг унчалик аҳамияти йўқ.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Чақриқ, муржоат ва ш. к. га жавоб сифатида ишнинг тезда, шу онда амалга оширилишини билдиради. -*Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб қўшинг!* -*Ҳозир, ҳозир.* - *Йўлчи. кетмон олиб югурди.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Ўғлингизни чиқариб юборинг!* -*Ҳозир.* «Гулдаста». *Кўрпача ёзиб, уни ўтқазгач, «мен ҳозир», деб эшикка чиқиб кетди.* С. Кароматов, Олтин кум. *Кейин «ҳозир, бойваччам», деди-да, кетаётганларга қуллук қилиб, изига қайтди.* К. Яшин, Ҳамза.

ҲОЗИРГАЧА *рвш.* Шу пайтгача, шу дамгача. *Бу буйруқ ҳозиргача амалга ошмаган эди ва бундан кейин ҳам амалга ошмайдиган бўлди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲОЗИРГИ Сўзланиб турган пайтни ҳам ўз ичига олган вақтга (ҳозирга) оид; шу ондаги, шу пайтдаги, шу даврдаги; ҳозирда мавжуд бўлган; амалдаги. *Унинг ҳозирги гаплари кўпчиликка маъқул бўлди. Ҳозирги ёшлар. Илм-фаннинг ҳозирги тараққиёти. Унинг ўтмиши ва ҳозирги ҳаёти. Ҳозирги ўзбек адабиёти. Ҳозирги алифбо. Мактабимизнинг ҳозирги директори.* ■ *Набигулнинг ҳозирги ҳолатини кўрганда, ҳар кимнинг ҳам раҳми келар эди.* А. Қаҳҳор, Қанотсиз читтак. *Амалдаги дарслиklarимизнинг кўпчилиги ҳозирги талабларга тўла жавоб бера олмайди.* Газетадан.

ҲОЗИРГИДАЙ Сўзловчининг кўз ўнгига, ҳозир бўлаётган ёки кўриниб турган каби. *У ишлар ҳозиргидай эсимда.*

ҲОЗИРДАН *рвш.* Шу пайтнинг ўзидан; олдиндан. *Олиб чиқишимиз душанба кечасининг қайси пайтига тўғри келишини ҳам ҳозирдан айтиб бўлмайди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲОЗИРЖАВОБ [*а. حاضر جواب* – билангон; гап, суҳбатда ўзини йўқотмайдиган] 1 Савол, луқма ва ш.к. гап-сўзларга ўринли тарзда ва тезда жавоб қайтариш қобилиятига эга. *Унинг.. серғайрат, ҳозиржавоб, фикри ўтқир эканлигини ўқитувчилар билишар эди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳожатхонага кирганлар калга ҳазил қилиб, уни уялтирмоқчи бўлар, лекин сурбет ва ҳозиржавоб кал, буш келмай, ҳар бир гапга ўн гап билан жавоб қиларди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *У ниҳоятда серҳаркат, ҳозиржавоб – гап билан энгиб бўлмайдиган кимса эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Ҳаёт, давр талабига ўз иш-амали билан тезда жавоб берувчи. *Устознинг публицистик асарлари билан танишар экансиз, у бениҳоя ҳозиржавоб, фаол ижод қилганлигига амин бўласиз.* Газетадан. *Улкан адабиётимизнинг дангалчи.. ҳозиржавоб қисми бўлган сатира-юморнинг вазифаси Тияншан тоғидан ҳам баланд.* «Муштум».

ҲОЗИРЖАВОБЛИК Ҳозиржавоб бўлиш, ҳозиржавоб шахсга хос хислат, муомала, хатти-ҳаракат (**ҳозиржавоб** – ҳар икки маъносига). *Дилшоднинг ҳозиржавоблиги меҳмонни ҳайрон қолдирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Меъмор.. гўзал қизи Бадиани кичиклигидан эркаларди, у ўзининг сезгир ва ҳозиржавоблиги билан отасига тортган.* Мирмуҳсин, Меъмор. *Ташаббускорларга ҳозиржавоблик, ўзаро ёрдам.. – мана бугунги кунимизнинг қиёфаси.* Газетадан.

ҲОЗИРЛАМОҚ Ишлатиш, фойдаланиш ва ш.к. учун тайёр ҳолга келтирмоқ; тайёрламоқ. *Сафарга отларни ҳозирламоқ. Машиналарни теримга ҳозирламоқ.* ■ *Келин ишқом таъига ўрнатилган чорпоя сўрига жой ҳозирлашга тутинди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон. *Отабек тушга яқин уйғонгач, Ҳасанали чой ҳозирлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Буюрсангиз, йўлга керакли нарсаларни ҳозирласалар.* «Олтин бешик».

ҲОЗИРЛАНМОҚ Ҳозирламоқ фл. ўзл. ва мажҳ. н. *Катта кўчадаги икки туп тол кесилиб, ўтин ҳозирланди.* И. Раҳим, Ихлос. *Учала меҳмон ва табибга том шийпониди*

жой ҳозирланди. С. Абдулла, Қувғунда. *Анвар кечқурун ўрдадан қайтишга ҳозирланар эди. А. Қодирӣ, Мехробдан чаён.*

ҲОЗИРЛИК 1 Ҳозир, тайёр эканлик. *Машиналарнинг ишга ҳозирлигини текшириш.*

2 Тайёрланиш ишлари; тайёрланиш, тайёргарлик. *Азизбек фотиҳа берди. Халқ уруш ҳозирлигига киришди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Баҳорга ҳозирлик ишларининг катта-кичиги, майда-чуйдаси бўлмайди. Газетадан. Йўл ҳозирликлари битиб, Ўзбек оймнинг қутидор ва Офтоб ойм ҳамда Ойша кампирга атаб тиктурган саруполари ҳам битди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

Ҳозирлик кўрмоқ Ҳозирлик, тайёргарлик ишларини бажармоқ, қилмоқ; тайёргарлик кўрмоқ. *Имтиҳонларга ҳозирлик кўраётган Содиқжон эрталаб поччасини кузатиб қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Душман ўз ҳолатини англаб, фронтнинг бу участкасида ўз мавқеини тиклашга баҳор бўйи ҳозирлик кўрди. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

3 (эгаллик ва ў.-п. к. шаклида ёки «билан» кўмакчиси ёрдамида — ҳозирлигида, ҳозирлиги билан) кам қўл. «Иштирок» маъносини билдиради. *Олти гувоҳнинг ҳозирлиги билан мажлис очилди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲОЗИРЧА 1 Ҳозирга қадар. *Мен сизларга барча гапларни айтдим. Ҳозирча шу. Ҳозирча ҳеч нарса дегани йўқ. ■ Ҳозирча гуруҳимизда саноқли одам бор. С. Сиёев, Ёруғлик.*

2 Ҳозирдан маълум вақтга қадар, маълум вақт ўтгунча. *Бу хабар ҳозирча сир тутилмоғи керак эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Раис унамай турибди-да, ҳозирча машинани ҳайдаб тур, ука, деб қўймапти. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. ...ҳозирча шаҳарнинг четроғида яшаши лозимлигини айтди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОЗИРЧАЛИК айн. ҳозирча **2**. Ҳозирчалик Ойшахон билан яшаб турибман. «Муштум».

ҲОЗИҚ [а. حاذق — уста, маҳоратли, моҳир, билимдон] эск. кт. Энг тажрибали, маҳоратли, моҳир, ўтқир. *Ҳозиқ ҳаким бошини ожизона чайқади, холос. Ойбек, Навоӣй.*

Табиби (ёки ҳакими) ҳозиқ Энг тажрибали, моҳир, ўтқир табиб. *Подшо, девон маъмури бўлган марҳум Абдуллонинг ўғли Ҳусайн табиби ҳозиқ бўлибди, деган хабарни эшитиб, уни дарҳол ҳузурига чорлатди. М.*

Осим, Аждодларимиз қиссаси. Ҳоқон, яралик кўнгишларнинг шифоси учун сиз ҳакими ҳозиқ бўлишингиз керак. Ойбек, Навоӣй.

ҲОЙ унд.с. Чақирини ёки мурожаатни билдиради. *Ҳой, аравакаш бола, отингни торт. Ойбек, Танланган асарлар. Ҳой чол, манави ер ўлгурга.. озгина сабзи сепиб қўйсангиз-чи?! «Гулдаста». Ҳой, боққа сув тошиб кетди, тез кириб бўғиб қўйинг. Ойбек, Танланган асарлар. -Ҳой, кўпчиликдан юз ўғирманг. Бунинг хосияти бўлмайди, — дейишди одамлар. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ҲОЙНАҲОЙ кри. с. Сўзловчининг тахминий ўй-мулоҳазасини билдиради; ҳар ҳолда, -са керак. *Ҳойнаҳой, ўша Зеби ишлайдиган катта яслига кетган, деб ўйладим. Ҳ. Назир, Кўктерак шабадаси. Толиб ака, ҳойнаҳой, Аҳмаднинг устидан шикоят қилиб кирган. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. «Бу суҳбатда гапирадиганлар, ҳойнаҳой, мени тилга олишади», деган ташвиш билан бошини кўтарди Аъзам. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.*

ҲОЙҲОЙЛАМОҚ 1 «Ҳой», «ҳой-ҳой» деб чақирмоқ.

2 Шундай товуш чиқариб ҳайдамоқ, йўлга бурмоқ, тартибга чақирмоқ; тергамоқ; огоҳлантирмоқ. *Чол тутга чиққан болаларга ҳойҳойлаб турарди. Ҳойҳойлаб чуғурчуқларни қочирмоқ.*

ҲОЙ-ҲУЙ: ҳой-ҳуй қилмоқ «Эй», «ҳей», «ҳой» каби сўзларни ишлатиб чақирмоқ, ундамоқ.

ҲОЙҲУЙЛАМОҚ «Эй», «ҳей», «ҳой» сўзлари билан чақирмоқ, ундамоқ; ҳой-ҳуй қилмоқ. *Отларнинг кишнаши, одамларнинг ҳойҳуйлаши манзилнинг яқинлигини билдирар эди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҲОКАЗО [а. الحاذق — шунақа, худди шундай; шундай қилиб, шу тарзда] (одатда, «ва» боғловчиси билан) Шу сингари, шунга ўхшаган (лар), бошқалар. *Аёл урушга кетган эри, ўзининг иши, турмуши ва ҳоказолар ҳақида гапирди. Ойбек, Қўёш қораймас. Тулаганнинг эсига алиф, вентилятор, Абдуманнофнинг эсига мурч, цемент можаролари тушиди ва ҳоказо. А. Қаҳҳор, Оғайнилар.*

ҲОКИМ [а. حاكم — ҳукмдор; бошқарувчи; бошлиқ; судья, ҳакам] **1** тар. Ўрта Осиё хонлиқларида белгили бир шаҳар ва унинг атрофидаги кишлоқлар устидан хону бек амрини ўтказиш учун белгилаб қўйил-

ган амалдор. *Ҳолвани ҳоким ер, калтакни — етим.* Мақол. ■ Бу ҳукмимиэни ижро этгувчи, Тошкент ҳокими Нормухаммад қушбеги-га марҳамати шоҳонамиз шулдир. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Бизнинг майда-чуйда ҳокимларимиз бир-бири билан иноқ бўлмагани, бирлаша олмгани сабабли катта кучга эга бўлган истилочининг ҳамласига дош беролмадик.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 тар. Собиқ Туркистон ўлкасидаги айрим шаҳар ёки музофотларда чор ҳукуматининг сиёсатини ўтказиш учун белгилаб қўйилган юқори мансабли амалдор. *Маҳкама биносига кетган ўт обдан авжига чиққан бир пайтда шаҳар ҳокими Меддинский ва подполковник Китаевлар икки взвод жазо отряди билан майдонга кириб келди.* К. Яшин, Ҳамза. *Аъёнлар супада, одамлар ерда ўтириб, ғала-ғовур тинчигандан кейин, ҳоким одатдагича тилмоч орқали халқни огоҳлантирди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Ҳокими мутлақ Маълум бир ҳудудда чексиз ҳокимликка эга бўлган мансабдор (подшоҳ, амир ва ш.к.).

3 Умуман, ҳукмини, буйруғини ўтказувчи (шахс, синф ва ш.к.) *Ҳоким синф.* ■ Улардан [амалдорлардан] ҳеч бир кишига ёмонлик келмайди, улар ёлғиз тартибни.. талаб қилишади. Чунки улар — ҳоким, биз — фуқаро. Ойбек, Танланган асарлар.

4 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар ва туманларнинг биринчи раҳбарлик лавозимидаги шахс; ҳокимликнинг биринчи раҳбари. Бу муҳим масаланинг муҳокамаси учун кенгашга вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлари таклиф этилди. Газетадан.

5 *кўчма* Ўз ихтиёрига олган, эгаллаган нарса ҳақида; «ҳукмрон». *Мункиллаган камтирлар жим шам ёқади мазорларда, Саратоннинг иси ҳоким мудраб ётган бозорларда.* Х. Даврон, Тунги боғлар. *Туни бўйи кўк юзининг ҳокими бўлган ой ётоғига отланаётган.. шу палладаги салқин, мусаффо шабада.. роҳат бахш этарди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. *Ўз-ўзимни тутдим савола, Ҳоким эди қалбда бир туйғу.* Н. Нарзуллаев.

Ҳоким бўлак тлш. Синтактик алоқада тобе бўлган қисмни бошқарувчи, унга нисбатан ҳоким вазиятдаги бўлак. Мас., *Бизни*

сухбатга таклиф этди гапида таклиф этди — ҳоким бўлак.

6 Ҳоким (эркаклар исми).

ҲОКИМИЯТ [а. *حاكمت* — давлатчилик; бошқарув; ҳокимлик] 1 Давлатни бошқариш ҳуқуқи; сиёсий ҳукмронлик; давлат органларининг ҳуқуқ ва ваколати. *Ҳокимиятни қўлга олмақ. Ижро этувчи ҳокимият. Қонун чиқарувчи ҳокимият.* ■ Бу орада февраль инқилоби бўлиб, Николай подшо тахтдан ағдарилди. *Ҳокимият муваққат ҳукумат қўлига ўтди.* К. Яшин, Ҳамза. *Райимбек додхоҳ Азизбек ҳокимиятининг тираги эди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

2 Давлат бошқармаси ва унинг органлари; ҳукумат. *Кўш ҳокимият узоқ муддат давом этди.*

3 Бошқариш, буйруқ бериш ва ш.к. ҳуқуқи, имкони. *Ҳокимият жуда ширин нараса экан. «Шарқ юлдузи».* *Одамнинг пуч, сараси ҳокимият қўлига текканда дарров ажрайди-қолади.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

ҲОКИМЛИК 1 Ҳоким иши, вазифаси; шу вазифага мансуб, тегишли. *Ҳокимлик либоси.* ■ Юсуфбек ҳожи: *-Менинг биринчи холис тилагим, албатта, мазлум халқ тилидан бўладир; бундан сўнг Тошкент ҳокимлигига ҳар қандай бўлмағур одам қўйилмасин!* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Темурбек, мулозимлари қуршовида бориб, ҳокимлик тахтига ўтирди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

2 Ҳоким, ҳукмрон ҳолати; ҳукмронлик (тўғри ва кўчма маънода). *Замон ишчи, дехқон замони бўлиб, чиновникларнинг ҳокимлиги, ерлик халқнинг маҳкумлиги битган.* Газетадан. *Рашкли алам ўйи ҳокимликни ўз қўлига олди.* М. Каримов, Сени дейман, жоним.

3 Ўзбекистон Республикасида: вилоят, шаҳар, туман бошқарув органлари ва улар ўрнашган жой. *Шаҳар ҳокимлигидан вакиллар келди.*

ҲОКИМЛИК ҚИЛМОҚ 1) ҳоким лавозимида ишламоқ, ҳоким вазифасини бажармоқ. *Хуллас, ҳар қайсиси ўзи ҳокимлик қилаётган ўлкада фан ва санъат, ободончилик ишларига эътибор берардилар.* Мирмуҳсин, Меъмор. 2) ҳоким, ҳукмрон ҳолатида бўлмақ (қ. **ҲОКИМЛИК** 2). *Ўйдан чиққанидан бери танига ҳокимлик қилиб келаётган қарахтлик шу оннинг ўзидаёқ ғойиб бўлди-қолди.* С. Аҳмад, Уфқ.

4 тли. Ўзаро алоқа (боғланиш)да бирор қисмнинг ҳоким вазияти; *зид. тобелик*. Мас., *кенг кўча, бешинчи хона* бирикмаларидаги *кўча, хона* сўзларининг вазияти.

ҲОКИМОНА [а. + ф. *حاکمان* — ҳокимлардай, ҳоким каби; буйруқ тарзида] *кам қўлл.* 1 *раш.* Бошқалардан устун турадиган, ўз ҳукмини ўтказадиган кишиларга хос, ҳокимларга ўхшаб.

2 Буйруқ тарзидаги. *Бироз сукунатдан сўнг Ботиралининг ҳокимона командаси янгради.* Х. Фулом, Машғал.

ҲОЛ [а. *حال* — ҳолат, равиш] 1 Ҳаётдаги муайян бир ҳолат, вазият; аҳвол. *Умидли, изланувчан ёшларимизнинг кўплиги қувончли ҳолдир.* Газетадан. *Шунақа, бу чўлни осонликча енгмаганмиз, қурбонлар бериб, жон фидо қилиб, шу ҳолга келтирганмиз.* «Ўзбекистон қўриқлари». ..*мактабда ўқиш-ўқитиш ишлари мустақкам изга тушиб кетди. Бу ҳол қишлоқда сезилмай қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Дарвозалар ёнида сарбозлар юриб туриши.. душманга қарши тадбир-чоралар кўрилайётганини ҳисобга олмаганда, шаҳар ўлик ҳолда эди.* Мирмуҳсин, Меймор.

Ҳолига вой Кишининг иши, аҳволи ёмон бўлишини, ачинарли аҳволга тушишини билдиради. *Ўз пирини беобрў қилган, юзига оёқ тираб кетган банданинг ҳолига вой!* «Муштум».

2 Кимса ёки нарса жисмида юзага келган муайян ҳолат. *Автор яна ўз савлатли ҳолига қайтди. Қаддини ғоз тутганича, оёғини кериб, йирик-йирик қадам ташлаб чиқиб кетди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ўзим-ку, ғўзаларни шу ҳолга етказгунча лабларимни(нг) уч марта нўсти тушди.* С. Нуров, Нарвон.

3 Кишининг жисмоний ва руҳий жиҳатдан ўзини сезиши; жисмоний ва руҳий ҳолат; кайфият, авзо, кўриниш. *Мейморнинг хаёл суриб, гиёҳвандлардек қотиб қолганини кўрган Ҳорунбек.. устод баъзан шундай ҳолга тушиб қолармикан, бу, эҳтимол, аччиқ аламнинг оқибатидир.. деб ўйларди.* Мирмуҳсин, Меймор. *Тешабой, бир томондан, кооперативчининг ҳолига ачинди, иккинчи томондан, гитлерчиларга хизмат қилаётганидан ғазабланди.* Т. Рустамов, Мангу жасорат.

4 (ў.-п. к. *шаклида* — ҳолда) Ҳолат билдирувчи (*ғамгин, маънос* каби) баъзи сўзлар, шунингдек, -ган аффиксли феъл билан қўлланиб, бирор ҳаракат-ҳолатнинг шу сўз билдирган ҳолатда юз бериши, бажарилишини билдиради. *Ҳусайннинг дадаси маънос ҳолда, билинар-билимас бош чайқаб қўйди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Суюм оға гаранг, дардли, оч ҳолда тена устига чиққач, яна бояғидек, орқа-олдига қаради.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ҳусайн Бойқаро.. қийиқ, тез ўйнайдиган кўзларини шоирга тикиб, ғамгин ҳолда деди..* Ойбек, Навоий. *Имом ерга қараган ҳолда бошини қимирлатиб қўйди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

5 Баъзи сўзлар билан қўлланиб, руҳий ёки жисмоний имконият, куч-қувват маъносини билдиради. *Унинг оҳ дегани ҳоли йўқ.* С. Сиёев, Аваз. *Боланинг йиғлашга ҳам ҳоли қолмаган эди.* Газетадан. *Ҳосият хола бир ҳўплам чой ичган бўлди-ю, ҳоли келмай, ётиб қолди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

6 тли. Иш-ҳаракатнинг қай тарзда бажарилишини, унинг бажарилиш сабаби, мақсади, ўрни, пайти ва ш.к белгиларини билдирадиган иккинчи даражали бўлак. Қандай белгини билдиришига кўра ҳолнинг *сабаб ҳоли, ўрин ҳоли, пайт ҳоли, тарз ҳоли* каби турлари фарқланади. *Кеча кўрдим (кеча — пайт ҳоли). Кўчада учрашдик (кўчада — ўрин ҳоли)* ва б.

Акс ҳолда қ. акс. Арзи ҳол айламоқ (ёки қилмоқ) Ўз аҳволини ва истагини изҳор қилмоқ, шикоят қилмоқ. *Аҳли ҳол эск. кт.* Раҳмдил, кимса учун қайғурувчи, жонкуяр одам(лар). *Илми ҳол эск. кт.* Илмнинг, илм ишларининг ҳолати, аҳволи. *Мадрасаларда илми ҳол ўгай ўғил ҳолатига тушиб қолди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. **Таржимаи ҳол қ. таржима.** У ҳолда Ундай бўлса, шундай бўлган тақдирда. *Хайр, кетмаган ҳам бўлсин.* У ҳолда, ўзингиз айтгандек қилиб, *тўппа-тўғри эртага Салим шарбатдорнинг олдига бораман-да, ўғлингни Мирзақарим аканинг тошкентлик куёви ўлдирди, мен ўз кўзим билан кўрдим, дейман.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Ўз ҳолига* Ўз эрки-ихтиёрига. *Шундай қилиб, «бечора» Содиқни ўз ҳолига қўймай, кўчадан анчагина нарига сургаб кетдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Мейморни ўз ҳолига қўйиб бериш керак.* У шуну хоҳларди. Мирмуҳсин, Меймор. *Бошини кўтариб, елка-*

ларини ўз ҳолига қўйди, оёқларини ҳам узатди. С. Кароматов, Олтин қум. **Ўз ҳолича** Бировнинг аралашувисиз; ўз билгича, ўзича. *Уйда ўз ҳолича ивирсиб юриб, темир-терсақлар йиғди, асбоблар тоғди, ишлай бошлади.* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. **Ҳол тили** эск. кт. Ҳол-аҳволдан сўзловчи, уни билдирувчи хатти-ҳаракат, белги ва ш.к.; шундай «тил». *Бу икки ёш орасида севги алоқаси ҳалигача тилга олинмаган ва ҳар иккаласи ҳам бир-бировларига ўз ички кечинмаларини ёлғиз ҳол тили билан изҳор қилмоқда эдилар.* С. Айний, Дохунда. *Нариги уват билан буниси бир-бирига нисбатан фарқини ҳол тили билан сўзлаб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАНКИ [а. + ф. حال آنکه – гап шундаки, ҳақиқатда эса, ҳолбуки] кам қўлл. айн. **вахоланки.** *Сиз ўқиган китоб бир-икки ойда ҳам сув кўрмайтурган иқлимлар учун ёзилган; ҳоланки, бизнинг бу жойларда, шукур, ҳамма вақт оқар сув тайёр.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ҲОЛАТ [а. حالت – ҳол, аҳвол; тузилиш] 1 Юзага келган, мавжуд бўлган вазият, аҳвол. *Жанговар ҳолат. Ҳарбий ҳолат. Шаҳар қамал ҳолатда.* ■ *Ишлайётган одамлар уни [Олаҳўжани] бу ҳолатда кўриб, жуда ҳайрон бўлиб, ишдан тўхтаб қолдилар.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳамма сергак тортиди, унга қулогини тутиб жим қолди. Бу ҳолатдан фойдаланган шайх сўзига пардоз бериб, давом этди..* К. Яшин, Ҳамза. *Шерали ҳам бу тўқнашувдан Тўлғоной билан ёлғиз қолгандаги ҳолатга тушди.* С. Кароматов, Олтин қум.

2 Жисмоний ёки руҳий жиҳатдан бўлган ифода, кўриниш; қиёфа, авзо. *Асабий ҳолат. Кулгили ҳолат. Аянчли ҳолат.* ■ *Мен унинг ҳолатидан нимадир ичини куйдираётганини.. биллиб турардим.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Унинг.. мажасқланиб, таниб бўлмас ҳолатга келган юзини оқ шоҳи билан ёпиб қўйдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Бир ҳолатда Ачинарли, ночор, путурдан кетган аҳволда. *Қандолат биби бир ҳолатда бўлиб чўкиб қолган, ранги заъфарон..* Р. Файзий, Ҳазрати инсон. *Энди букчайиб қопти. Кийимлари ҳам бир ҳолатда.* С. Аҳмад, Уфқ. **Жон ҳолатда қ. жон.**

3 *шв.* Куч-қувват, дармон, мадор; қудрат. *Ҳознинг бир оёғи синган, бир қаноти майиб бўлган, ўқ тегиб ҳолати кетиб, шу ерга йиқилган.* «Алпомиш». *Энди мендан ҳолат*

кетди, бек Шакар, Бу чўлларда энди қолдим хору зор. «Ширин билан Шакар».

ҲОЛ-АҲВОЛ [ҳол + а. احوال – «ҳол» с.нинг кўпл. Одамнинг руҳий ва жисмоний ҳолати; соғ-саломатлик. *Эшон билан қассоб тиз чўкишди-да, қўлларини фотиҳага очишди.* Сўнгера Элмуроддан ҳол-аҳвол сўрадилар. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛ(И)-БАҚУДРАТ қ. бақадриҳол. *Ишингни айтавер, ҳол-бақудрат қила берамиз.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ушанда Кўпайсинхон онасига эргашиб, далага чиқар.. ишлайётганларга чой қайнатиб берар, ҳоли-бақудрат нахта терарди.* А. Абдукаримов, Чўл бургути.

ҲОЛБУКИ *зидл. боғл.* Маъноси (мазмуни) бир-бирига қарама-қарши (зид) бўлган қўшма гап таркибидаги гапларни боғлаш учун хизмат қилади; аслида эса, бироқ. *Ўқувчи «биз кўпчиликмиз, ўқитувчи ҳаммамизни баравар кўролмайдим», деб уйлайди.* Ҳолбуки, ўқитувчи синфдаги ҳар бир боланинг нима қилаётганини аниқ билиб туради. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Гуё биз бир-биримизни кам биладигандай.* Ҳолбуки, сиз мени мактабга келган кунимдан биласиз. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОЛВА [а. حلواء – ширинлик; қандолат маҳсулоти] 1 Ун, шакар ва ёғдан баъзан кунжут, мағиз қўшиб тайёрланган ширинлик, қандолат. *Пашмак ҳолва.* ■ *Арава-арава ун, гуруч, қоп-қоп бодом, писта, кажаваларда ҳолвалар, қирқ-эллик катта-кичик яшиқда ҳар хил мевалар.* Ойбек, Танланган асарлар. *Айланиб, уйда қолган жу-жуқларига қанд-курс, ҳолва, пуфак олмоқчи бўлди.* Н. Аминов, Қалтис хато.

2 *кўлма* Қиёс мазмунига гапларда фикр юритилаётган нарса, иш, воқеа-ҳодисанинг бошқасига (қиёсланаётганига) нисбатан ёмон (ҳеч гап) эмаслиги, ундан дуруст, чидаса бўладиган эканлиги каби маъноларни билдиради. *Ҳали бу-ку ҳолва, қамоқхонадаги – якка камерадаги ёлғизликдан худонинг ўзи асрасин!* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Менинг гуноҳим олдидан сизники ҳолва-ку..* «Муштум». *Наманган вилоятига ўтдим. Фарғонадаги машмашалар ҳолва экан.* «Муштум». *Трассадаги шовқин-сурон бунинг олдидан ҳолва экан.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон

Сувдан ҳолва ясамоқ Бўлмайдиган ишга уринмоқ, бекорга уринмоқ. *Мамлакатдан*

чет эл капиталини ситиб чиқармасдан туриб. халқни қаттиқ оёққа бостириш — сувдан ҳолва ясайман, дейиш билан барабар. С. Акбарий, Севги билан тирилган юрак. **Ўғилми, ҳолва?** этн. Ўғилми-қизми? — янги туғилган бола ҳақида бериладиган савол (қиз унашилганда, куёв томондан қиз томонга юбориладиган совғаларга ҳолва қўшиб юбориш одат бўлгани учун шундай дейилади). *Ҳасанали ҳам илжайиб, ёнчиқ қовлашга тутинди ва: -Ўғилми, ҳолва? — деб сўради хотинидан. -Ўғил! А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ҳолва деган билан оғиз чучимайди Кундук гап билан мақсад амалга ошмайди. Дарҳақиқат, ҳолва деган билан оғиз чучимайди-да.. Халқ — оми.. бизнинг маърифат ҳақидаги гапларимиз уларнинг қулоғига кирishiга унча ишонмайман. К. Яшин, Ҳамза.*

ҲОЛВАГАР [a. + ф. حلواگر — ҳолва қилувчи, ҳолвапаз] айн. **ҳолвачи**.

ҲОЛВАЙТАР [a. + ф. حلوائىتر — ҳўл (нам), сувли ҳолва] Доғ қилинган ёққа ун солиб, сал қизаргунча қовуриб, устидан шакар эритилган сув қуйиб тайёрланадиган ширин таом. *Бола чинни товоқда ҳолвайтар кўтариб кирди. Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди. ..ҳолвайтардан эҳтиёт бўлинг. Ёғу шакарминан пишганданми, билмадим, иссиқ нарса бўлади. Газетадан.*

ҲОЛВАПАЗ [a. + ф. حلواپاز — ҳолва пишувчи, тайёрловчи] айн. **ҳолвачи**. Оғзим чучисин десанг, ҳолвапазнинг ёнига бор. Мақол.

ҲОЛВАФУРУШ [a. + ф. حلوافروش — ҳолва сотувчи] Ҳолва сотувчи; ҳолвачи. *Бир томонда ҳолвафурушлар бақаришиб, кунжут ҳолва, мағиз ҳолва, пашмак, «от нон» сотмоқдалар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уришлари.*

ҲОЛВАЧИ 1 Ҳолва тайёрловчи уста; ҳолвагар, ҳолвапаз. *Сайил кунларида шаҳардан ҳолвачию шакарпазлар.. аравада бу жойга келишарди. Мирмуҳсин, Меъмор.*

2 Ҳолва сотувчи; ҳолвафуруш.

Ҳолвачининг тешасидай қ. **тепа**.

ҲОЛ-ЖОН: ҳол(и)-жонига қўймаслик Унамаганига қарамаслик; кўярда-қўймаслик. *Лекин Ўлжаев ёпишган еридан узиб ўрганган, елим қошиқ одам экан, келавериб, ҳол-жонимизга қўймади.. «Муштум». Рўзивой мени ҳол-жонимга қўймай ўтиргизди-да, ўзи буфетчининг олдига кетди. «Гулдаста». Унинг*

мўлжалига кўра, Сидиқжон яна қасам ичиши, юр, деб қисташи, ҳол-жонига қўймаслиги керак эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲОЛСИЗ Ҳолдан кетган, мадори қуриган; дармонсиз, заиф. *Арча сандиқ ёнидаги наमत устида ҳолсиз чўзилиб ётган бу одамнинг юз-кўзию уст-боши қандай — билиб бўлмас.. эди. А. Мухтор, Қорақалпоқ қиссаси. Йигитали ҳолсиз оёқларини судраб, эмаклаётгандай, яна олдинга интилди. Д. Нурий, Осмон устун.*

ҲОЛСИЗЛАНМОҚ Мадори қуримоқ, ҳолдан кетмоқ; дармонсизланмоқ, заифлашмоқ. *Пошиша хола ҳолсизлангандай, стулга ўзини ташлаб ўтириб олди. Д. Нурий, Осмон устун. ..йигитча қорларни фарч-ғурч босиб келди-да, сувдаги киши қўлидан ҳолсизланиб қолган қизни олди. Мирмуҳсин, Чиниқиш. Қусиб чарчаган Кумуш ҳолсизланиб, бошини ёстиққа ташлади. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲОЛСИЗЛИК Куч-мадори йўқ, ҳолсиз ҳолат. *Ранги оқарган, ҳолсизликдан кўзларини юмиб ётган бу аёл Набижоннинг хаёлида аллақачон ўрндан турган.. у билан бошлашиб юрарди. С. Зуннунова, Кук чироқлар. Йигиталининг бутун вужудини тер босган, ҳолсизликдан гандирақлаб, қалин буталар орасидан кетаётганини биларди, холос. Д. Нурий, Осмон устун.*

ҲОЛ-ҚУДРАТ айн. бақадриҳол, баҳолли қудрат. *-Оббо, ношукур бандалар-эй, шунча неъматни [дастурхонга] тўкиб ташлади-ю, яна нолигани нимаси? Ҳамма нарса ҳол-қудратга қараб-да!.. — деди Хўжаназар ака Моҳидилга. Ж. Абдуллахонов, Тўфон. Қирда лўлилар қишлоғи бунёдга келди. Ҳар бир оила ҳол-қудрат йў қуриб олди. Н. Сафаров, Катта қарвон йўлда.*

ҲОМИЗ [a. حامض — аччиқ, нордон; кислота]: ҳомизи қорбун эск. Карбон гази; карбонат ангидрид.

ҲОМИЙ [a. حامى — ҳимоя қилувчи] **1** Қўллаб-қувватлаб, тарафини олувчи; ёрдам берувчи, ҳимоя қилувчи шахс. *Шарият ҳомийси. Миллат ҳомийси. ■ Исламхўжа юртнинг бойлари, пулдорлари.. ўртасида кундан-кунга обрў қозониб, уларнинг ҳомийсига айлана борди. Ж. Шарипов, Хоразм. Мирзо Улуғбек.. биргина шмнинг эмас, балки санъатнинг ҳам ҳомийси эди. К. Яшин,*

Ҳамза. *Участканинг қаҳрамонини эшакка ўтқазиб, кеча келган ўғри-безорилар ҳомийсини мансабга қўтарибсиз.* А. Мухтор, Туғилиш.

2 иқт. Бирон тadbир ёки фаолиятни амалга оширишда молиявий ёрдам кўрсатувчи, молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватловчи жисмоний ёки юридик шахс.

ҲОМИЙЛИК 1 Ҳимоя этиш, тарафини олиш; ёрдам бериш; қўллаб-қувватлаш. *Косонда.. техникага меҳр-муҳаббатни, эътиқодни зўр хотин-қизлар оз эмас. Аммо уларга ҳомийлик этишмаётир.* Газетадан.

2 Бирор тadbир ёки фаолиятни молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, молиявий ёрдам.

Ҳомийлик қилмоқ 1) қўллаб-қувватламоқ, ёрдам бермоқ, тарафини олмоқ; ҳомий бўлмоқ (қ. **ҳомий 1**, **ҳомийлик 1**). - *Ёшларга ҳомийлик қилиш, йул-йўриқ кўрсатиш исломнинг, улаомларнинг ишидир, — деди қалтираб, бўзариб, мунофиқлардан бири.* Ойбек, Нур қидириб; **2)** молиявий жиҳатдан қўллаб-қўлтиқламоқ, ёрдам бермоқ; ҳомий бўлмоқ (қ. **ҳомий 2**, **ҳомийлик 2**). *Самарқанд обидаларидек санъат асарларининг бунёд бўлишига ҳомийлик қилган.. одам эзгуликни ҳис қилмаслиги мумкин эмас.* Ў. Ҳошимов, Қалнингга кулоқ сол.

ҲОМИЙСИЗ Ҳимоя этувчиси, тарафдори йўқ, ҳимоясиз; ёрдам берувчиси йўқ, ёлғиз. *Ота-онадан етим, ҳомийсиз қолгани етмагандек, мусофир юртда у мафосил касалига мубтало бўлиб қолди.* М. Осим, Сехрли суз.

ҲОМИЛА [a. *حامله* — иккиқат хотин] Она қорнида 2-ойнинг охиридан (9-ҳафта) бошлаб туғилиш вақтигача (40-ҳафта) ривожланаётган пушт (эмбрион). *Ҳомиланинг мўъжизали ривожланиш жараёни биологлар олдида турган энг мураккаб муаммолардан биридир.* «Фан ва турмуш». *Алпомиш кетган вақтда Барчиннинг бўйида ҳомила, гумона қолган эди.* «Алпомиш». *Бобур.. ҳомиланинг неча ойлик бўлганини билгиси келди, аммо рўйирост сўрашга тили бормаи, ганни айланттирди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ҲОМИЛАДОР [a. + ф. *حامله دار* — ҳомиласи бор] Қорнида ҳомиласи бор; иккиқат. *Гулнор бирдан ғўчиб кетди, қорнида бир ниманинг анча сезиларли равишда урганни*

туйди.. Дарров англади — у ҳомиладор! Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОМИЛАДОРЛИК Қорнида ҳомиласи бор ҳолат; уруғланган тухум ҳужайранинг она организмда ривожланиб, етук ҳомиллага айланишидан иборат физиологик жараён. *Биринчи марта юзларига доғ оралаб, ҳомиладорликнинг нишонаси сезилган кезларда эшикдан кирарди-ю, Валини маҳкам қучоқлаб, юзларидан ғўпиллатиб ўпарди.* Р. Файзий, Шоҳи дарпарда.

ҲОМИЛАЛИ айн. **ҳомиладор**.

ҲОМУЗА [ф. *خمیزه* — бироз тортиш; эснаш, эсноқ]: **ҳомуза тортмоқ** айн. **ҳамёза тортмоқ** қ. **ҳамёза**. *Болалар бирин-кетин ҳомуза тортиб, ўринларидан эринчоқлик билан туришди.* С. Кароматов, Олтин кум.

ҲОПИТМОҚ шв. Чўмилмоқ.

ҲОРДИҚ 1 Иш-меҳнат, ҳаракат қилиб чарчаган, толган ҳолат; ҳорғинлик, чарчоқ. *Мулойим, дилнавоз садолар унинг [Йўлчининг] бутун томирларидан ҳордиқни суғургандай бўлди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Болаларнинг «заказ»ини бажаришга кетган дам олиш соатларининг ҳордиғи бирваракай ёзилгандай, кўкрагини тўлдириб нафас олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. *Эркин меҳнат қўшиқларинг басталаб, Яхшилаб чал, ҳордиқларим тўкайин.* Гайратий.

Ҳордиқдан чиқмоқ айн. **ҳордиғи чиқмоқ 2**. *У ўшанда яна бир ҳордиқдан чиқди.* Ҳ. Шамс, Душман. *Шунча коммунистларнинг бошини кестириб, ҳордиқдан чиқмаган Бадрий афанди энди менинг ҳам бошимни мулжалга оляпти.* Н. Сафаров, Танланган асарлар. **Ҳордиғи чиқмоқ 1)** чарчоғи ёзилмоқ, тарқалмоқ; шу тарзда дам олмоқ. *Келинг, қизим, қўлингизни ювинг. Жиндак наҳори қилайлик, шояд ҳордиқларингиз чиқса.* Ҳамза, Паранжи сирлари; **2)** алами тарқамоқ, кўнгли жойига тушмоқ. *Ҳозир кенгаш чақириб қўйилганида, жиянининг таъзирини бериб, ҳордиғи чиққан бўларди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон.

2 Дам олиш; дам. *Куй берар юракка ҳордиқ ва дармон..* Ҳ. Олимжон. *Отақўзининг раис бўлганига йигирма йилдан ошди. Йигирма йил ҳордиқ нима, ҳузур-ҳаловат нима — билмайди.* О. Ёқубов, Диёнат. *Тушлик ўтиб, икки соатлик мажбурий ҳордиқ тамом бўлгандан кейин, касалхона гавжум бўлиб кетди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

Тонг ғира-ширасида ухлаб, ҳордиқ олган аравакаш отларни сугориб, араваларга қушди. Мирмуҳсин, Меъмор.

3 с. т. Дам олиш кунни. У ҳордиқ оқшоми ҳаммомга тушиди-ю, ходмигарлардан бирига ҳалиги сўроғини берди. А. Қаҳҳор, Мирзо.

Ҳордиқ кунни айн. **ҳордиқ** 3. **Ҳордиқ** кунлари шаҳардан чиқадиган автомобиль шу ерда [мактаб саҳнида] картина қўйиб берар эди. А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

ҲОРДИҚХОНА с. т. Ишдан сўнг кириб дам олиндиган махсус бино, хона. [Улар] Клубда яқинда ташкил қилинган ҳордиқхонага кириб, музика эшитишди, Ҳ. Фулом, Сента интиланман.

ҲОРИБ-ТОЛИБ Чарчаб, толиқиб. Узоқ пиёда сафардан ҳориб-толиб келган киши ҳолатида эшикка қараб юрди. М. Исмоилий, Фаргона т. о. -Шоввозлар, яқинлашиб қолдик, бардам бўлинлар, — деди Пирнафас ака. Яна ҳориб-толиб қадам ташлашарди. Ж. Шарипов, Хоразм.

ҲОРИБ-ЧАРЧАБ айн. **ҳориб-толиб**. [Икромжон] Ҳориб-чарчаб, чодирни олдидан якка ўзи чой ичиб ўтирарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ҲОРИМОҚ Иш, меҳнат қилиб толиқмоқ; чарчамоқ. Озиқли от ҳоримас. Мақол. ■ Ермат шаҳардан пиёда қайтиб, ўлғудай ҳоригани учун, ҳамма отларга Йўлчи қаради. Ойбек, Танланган асарлар. Бош муҳаррир анчайин ҳориган кўринар, лекин сир бош бермай, ўзини тетик тутишга ҳаракат қиларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ҲОРМА(НГ) унд. с. Ишлаётган ёки ишлаб келган (ишдан чиққан) кишидан ҳол сўраш, унга мадад тилашни билдиради (жавоби — бор бўл(инг)). -*Ҳорманг энди, отам!* — деди аёл, қотма узун қўллари билан Элмуроднинг елкаларидан силаб. П. Турсун, Ўқитувчи. -*Ҳорма, йигит, ўтир-чи,* — Йўлчи-га бодан-оёқ тикилиб деди бойвачча. Ойбек, Танланган асарлар. «*Ҳорма — бор бўл*» дан кейин *Жўра қамчисини тоқчага ташлади-да, ўтга келиб исинди. Ҳ. Шамс, Душман.*

ҲОРМОҚ айн. **ҳоримоқ**. -*Тўғри, солдатлар ҳорган, сийраклашган, лекин тоза кучлар, қурол, аслаҳа-анжомлар келиб турибди,* — деди генерал. Ойбек, Кўёш қораймас.

ҲОРҒИН Ҳориган, чарчаган ҳолатли; шундай ҳолатни ифодаловчи. *Ғамгин ва ҳорғин Абдулвоҳид боғдан астагина чиқди.* Ойбек, Нур қидириб. *Шунданми ёки чар-*

чоқнинг зўриданми, Ҳотам ҳорғин хаёл суриб келарди. М. Ҳазратқулов, Журъат. Муаттар эрининг ҳорғин юзига тикилди. О. Ёқубов, Ота изидан. Ниҳоят, Сардорнинг ҳорғин овози эшитилди. С. Кароматов, Олтин қум.

ҲОРҒИНЛИК Ҳориган, чарчаган ҳолат; ҳорғин эканлик. *Йиғитали вужудини чарчоқ, ҳорғинлик қоплай бошлади, ўзини кўрпачага ташлади. Д. Нурий, Осмон устунни. Кўк чой ичиб, Эркиннинг ҳорғинлиги чекиниб, вужуди бардамлашди. «Ўзбекистон кўриқлари».* *Ўринга ётганда, тезроқ тонг отишини кутиб, ҳорғинлигига қарамай, уйқуси ўчди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ҲОСИД [a. حاسد — ҳасад қилувчи, бад-хоҳ] эск. кт. Ҳасад қилувчи; ҳасадчи, бахил. *Даричалари ёпиқ машқхонанинг ичи ҳосидлар юрагидек қоп-қоронғи, даромад ҳам ёпилгандан сўнг, уй гуё лаҳад тусига кирди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.*

ҲОСИЛ [a. حاصل — натижа, оқибат; якун, самара; мазмун, моҳият] 1 Экин, дарахт кабилардан етиштириладиган, олиндиغان дон, сабзавот ва ш.к. *Халқим етиштирган ҳосил чўғига Баланд тоғлар ҳайрон қараб турибди. А. Орипов, Йиллар армони. .тарвузнинг энг қимматли навлари экилиб, мўл ҳосил олинди. Газетадан. Самарқанд атрофидаги боғларда мевали дарахтларнинг шохлари, етилган ҳосилдан эгилиб, ерга салом беради. «Саодат». Бу йил ҳосил миқдоридан ташқари тола сифатига алоҳида эътибор берилади. Газетадан.*

Ишонч ҳосил қилмоқ қ. ишонч. Мурод ҳосил бўлмоқ Мақсад амалга ошмоқ, орзу ушалмоқ. *Бу билан мурод ҳосил бўлмайди: каттароқ миқёсдаги ишни ўйлаш керак. К. Яшин, Ҳамза. Сен йўлиқиб ҳосил бўлди муродим.. «Нурали». Қаноат ҳосил қилмоқ қ. қаноат. Ҳосил бўлмоқ Юзага келмоқ, пайдо бўлмоқ. *Тўғон битиб, жар ўрнига катта кўл ҳосил бўлди. С. Юнусов, Кутилмаган хазина. Реакторда ҳосил бўладиган иссиқликни чиқариб ташлаш учун икки контурли система қўлланади. «Фан ва турмуш». Ёш йигитнинг кўнглида томчилардан ҳосил бўлган севги тобора чуқурлаша берди. П. Турсун, Ўқитувчи. Ҳосилга кирмоқ Ҳосил бера бошламоқ (асосан, мева, мевали дарахт ҳақида). *Ҳовлиларда ҳосилга кирган нок, олма-лар кўзга ташланади. «Ўзбекистон кўриқлари».***

2 Ҳосил (эркаклар исми).

ҲОСИЛА [a. حاصله – натижа, оқибат; самара] 1 Бирор иш, амал, ҳаракат ёки нарсадан келиб чиққан, келтириб чиқарилган, ҳосил қилинган натижа, нарса. *Гарчанд, инсон онзи, тафаккури моддий олам ҳосиласи эса-да.* «УТА».

2 *мат.* Дифференциал ҳисобда: функциянинг ўзгариш тезлигини ифодаловчи асосий тушунча.

3 Ҳосила (хотин-қизлар исми).

ҲОСИЛДОР [a. + ф. حاصلدار – ҳосили бор, ҳосилга эга] Кўп ҳосил берадиган; серҳосил, унумдор. *Беш туп ҳосилдор тутни қирқтириб, Ҳўжаободда турувчи онасига саржин қилиб берди.* «Муштум». Қадимги мулкдорларнинг ҳосилдор ер ва боғларигина эмас, балки бошқа ишлаб чиқариш қуроллари ҳам энди батамом колхозга ўтиши лозим эди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲОСИЛДОРЛИК 1 Ўсимлик (экин) ёки ернинг ҳосил етказиш, ҳосил бериш имконияти, хусусияти, ҳолати. *Пахта ҳосилдорлигини ошироқ.* ■ Қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилдорлигини оширишда микроэлементларнинг ҳам роли катта. Газетадан.

2 Муайян ҳажмдаги ердан олинадиган ҳосилнинг миқдори. *Ҳосилдорлик гектаридан 40 центнерга етказилди.* ■ *Пахта ҳосили 20 центнердан 30 центнергача етди.* Бу – ҳосилдорликнинг ортиси. *Ялли ҳосил-чи?* «Ўзбекистон кўриқлари».

ҲОСИЛЛИ Ҳосил берадиган. *Ҳосилли боғ.* ■ Умаралининг бригадаси юқори ҳосилли бригада ҳисобланади. И. Раҳим, Ихлос.

ҲОСИЛОТ [a. حاصلات – «ҳосил» с. нинг кўпл.] 1 *эск. айн. ҳосил* 1. *Кўрдингиз-ку, қанча ерга экин экканман.. Ҳар йил хўжайинга арава-арава ҳосилот бераман.* Ойбек, Танланган асарлар. *Биз топширган ҳосилот Сизга ширин ош бўлсин.* 3. Диёр.

Ҳосилот совети (ёки кенгаши) *тар.* Колхозларда деҳқончилик ҳосилини ошириш тадбирларини амалга ошириш мақсадида тажрибакор деҳқонлардан тузилган ҳайъат. *Колхоз правлениеси Урмонжонни ҳосилот кенгашининг раиси қилиб тайинлади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 *тар. с. т.* Ҳосилот кенгашининг раиси. *У. [Пирназар] узоқ йшлар колхозда раҳбарлик ўринларида ишлаган, бригадир бўлган, ҳосилот бўлган, беш-олти йил раислик ҳам қилган.* Р. Раҳмонов, Меҳр кўзда.

ҲОСИЛОТЛИК *тар.* Ҳосилот вазифаси (қ. ҳосилот 2). *У.. правление шундай одамни ҳосилотликдан олиб, чорвачилик фермасига қўйганлиги ва унинг ўрнига пахтами фақат китобда кўрган Иброҳимовни тайинлагани чакки бўлганлиги тўғрисида гапирди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ҲОСИЛОТХОНА [ҳосилот + хона] *тар.* Ерларнинг тупроқлари таркибини текшириш, ердан олинган ҳосил, ўсимлик намуналарини сақлаш учун қилинган лаборатория ва унинг биноси.

ҲОСИЛСИЗ Ҳосил бермайдиган ёки камҳосил. *Ҳосилсиз ер. Ҳосилсиз дарахт.*

ҲОТАМ [a. حاتم – киши номи] 1 *айн. ҳотамтой.* *У.. вақти келса қаттиққўл, вақтида сахий, одамохун ва ҳотам киши эди.* Ғ. Ғулом, Қаҳрамонлар ўлмайди. *Катталикни билмас бир яхши одам, Сахийликда йўлда қолибди ҳотам.* Фозил Йўлдош ўғли.

2 Ҳотам (эркаklar исми).

ҲОТАМЛИК *айн. ҳотамтойлик.* *Унинг ҳотамлиги тутиб кетди.* ■ *У бу нотаниш йигитнинг ҳотамлигидан жуда ҳайратда эди.* Ф. Насриддинов, Кўнгил.

ҲОТАМТОЙ [a. حاتمطائي – тойлик (той қабиласидан бўлган) Ҳотам] Сахий, саховатли, олийжаноб (Той шаҳрида яшаб ўтган, ўзининг ўта сахийлиги билан машҳур бўлган Ҳотам номли афсонавий арабнинг исми-лақабидан). *Одамларинг бир кун давлатга, олти кун ўзига терсин бошоқни. Йигитали ҳотамтойнинг даврида давронини сурсин.* Т. Малик, Ажаб дунё. *Бу ердагилар эса ўзларини «тантми», балки «ҳотамтой» деб ҳисоблар эдилар.* Ойбек, Танланган асарлар.

ҲОТАМТОЙЛИК Ҳотамтойга хос иш, хислат, фазилат; ҳотамтой эканлик. *Чархчининг.. ҳотамтойлиги қассобни ғижинтирди, кўзлари олайиб кетди унинг.* А. Муқимов, Ғалати одамлар. *У. Миробиднинг топши-тутишини, ҳотамтойлигини, тантилигини оғиз кўпиртириб мақтарди.* В. Ғофуров, Вафодор.

ҲОФИЗ [a. حافظ – сақловчи, муҳофаза қилувчи; ёдда сақловчи; куръонни ёдлаб олган киши] Уста, етук ашулачи. *Халқ ҳофизи.* ■ *Ногоҳ жимжит ва қизғин ҳавони янграшиб, ҳофизнинг таъсирили овози кўтарилди..* Ойбек, Танланган асарлар. *Олим илми билан ҳурмат тонур, ҳофиз хуш овози*

билан одамларнинг дилини хуш қилур, хунарманд эса кишиларнинг ҳожатини чиқарур.. И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Ҳофиз йигит ҳали ўн саккиз-ўн тўққиз ёшда бўлса-да, овози ширали, юракларни сел қилиб, тингловчини ерга қаратиб қўярди. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲОФИЗА [a. حافظه — хотира; эса сақлаш қуввати] Эса сақлаш қобилияти (қ. **хотира** 1). *Сенинг ҳофизанг кучли. ■ Зокир ота ҳозир ҳам тетик ва бардам, ҳофизаси бақувват, гапи ва қиёфасидан кулги аримайди. М. Қодиров, Ҳажв, ханда ва қаҳқаҳа усталари. Муқимий ҳофизаси яхши ва сермахсул шоирлардан эди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий. Кошки эди сиздаги ҳофиза қувватининг ўндан қисси менда бўлса! М. Осим, Ибн Сино бираси.*

ҲОШИЯ [a. حاشية — бирор нарсанинг чети, айланаси, зиҳи; китоб, дафтар четигадаги ёзувлар, изоҳлар] 1 Кийим, мато ва ш. к. нинг айланаси, чети. *Белида ҳошиясига ғазал битилган қийиқ, оёғида кўнжи тор ағдарма этик.. К. Яшин, Ҳамза. Мен кетдим, деб.. ҳошиялари титилган қалин портфелни қўлтиқлаганча, хонадан чиқди. С. Кароматов, Олтин кум. Қамчи янги қизил тўн кийган. Ҳошиясига аллақандай живир-живир гўл нақшланган бу тўн унинг паст бўйига, қотма гавдасига жуда ярашиб тушибди. Ҳ. Фулом, Машғал.*

2 Кийим, мато кабиларнинг четига, айланасига тортилган, солинган нарса (лента, нақш ва ш.к.). *Уларнинг кўзлари Пулатжоннинг кўкрагидаги орден, медаллар, елкасидаги погон, енгидеги ялтираган.. сариқ ва ҳаворанг ҳошияларда эди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. Оқ тунука парчаси текис қилиб қирқилган.. атрофларига усталик билан болғанинг унда нозик жимжима ҳошия солинган эди. И. Раҳим, Ихлос. Чеккасига қора ҳошия тутилган байроқ олдинда хомушлик билан силкиниб, ҳилтираб борарди. С. Зуннуова, Гулхан.*

3 Китоб ёки дафтар варағи атрофидаги хат ёзилмай очиқ қолдирилган қисм. *..кўксини ўртаётган ўкинчи, алам, ҳақорат патқаламни бир дам тўхтатмайди, варақнинг икки бети ҳошиялари ажи-бужи майда ҳарфлар билан тўлаверади. С. Сиёев, Ёруғлик.*

4 тар. Араб тили грамматикасидан мадраса талабалари учун тузилган қўлланма (лексик ва грамматик хусусиятларга доир

изоҳлар мажмуи). *Соҳиб ўғли.. мадрасада «Ҳошия» гача ўқиган, янги усулда таълим-тарбия курсини тугатган. Газетадан. Уларнинг [толиби илмларнинг] қай бири «Қофия» да, қай бири «Ҳошия» да, қай бири «Шамсия» да. Ойбек, Навоий.*

5 Ҳошия (хотин-қизлар исми).

ҲОШИЯЛАМОҚ 1 Бирор нарсанинг четида ҳошия ҳосил этмоқ; ҳошия ажратмоқ. *Гиламни ҳошияламоқ. Дафтарни ҳошияламоқ.*

2 Ҳошия қадамоқ, ўтказмоқ, туширмоқ. *Байроқни ҳошияламоқ.*

ҲОШИЯЛИ Ҳошияси бор, ҳошия чиқарилган. *Ҳошияли газмол. Ҳошияли дафтар. Ҳошияли байроқ. ■ Оддий кўкракбурма ҳаворанг батис қўйлақдаги, бошига яшил ҳошияли оқ шоҳи дурра танғиган.. Ойниса.. Хондайлиқ қишлоғидан. Ҳ. Фулом, Тошкентликлар. Пиёзи чакмонининг барини тақимига қисиб, қора бахмал ҳошияли оқ қалпоғини бостириб олган хушрўй йигит баланд нахсадан осилиб тушган беҳи шоҳига қараб борар эди, М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ҲОШО [a. حاشا — бошқа, -дан ташқари, -дан бошқа, мустасно қилганда] эск. кт. Худо сақласин, худо ҳақи; асло. *Ҳошо, бу гапни мен айтганим йўқ. ■ -Талоқ хати ёзғувчи Отабек эмасми? -Ҳошо.. Отабек мундай гаплардан хабарсиз. Унинг отидан талоқ хати ёзган ҳам шу бадбахт Ҳомид. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ҲО-ҲО айн. ҳо 1. [Жамила:] *Мени олар эмиси. Ҳо-ҳо, мен сендай қорин бойларни тахти-бахтинг билан ўзимнинг камбағал эримнинг ҳаром тукига олмасман! Ҳамза, Бой ила хизматчи.*

ҲУ 1 айн. ҳов 1. *Ҳу, қорайиб кўринган нима? Ҳу, дарёда чўмилганларимиз эсингда борми? Ҳу анави кунги гап нима бўлди? ■ Ҳу ана у ерга идора, клуб тушади. Мана бу тўқайнинг ўрни боғ бўлади. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. Ҳу бир вақтда юборган хикоям энди чиқибди. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲУ 2 унд. с. Қарғиш, сўкиш ифодаловчи сўз-иборалар билан бирга қўлланиб, кучли қаҳр, ғазаб, нафрат ҳис-туйғусини билдиради. *Ҳу, ер ютсин сени! ■ Девор устида турган ўн икки ёшлардаги бир қиз девордан кесак кўчириб олиб, мулла Норқўзига ўқталди: -Ҳу, ўл, турқинг қурсин! А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.*

ХУ III унд. с. дин. Илоҳий кучга ёрдам сўраб мурожаат қилганда айтиладиган нидо. *Ҳасан «ҳақ» деб, «ху!» деди, Гиркук отини чу деди. «Равшан». Бу мудҳиш, машъум базмга ҳалиги ялмоғиз фолбиннинг хаста овоз билан вайсаши кўшилди: -Ё султон! Ё чилтан! Ху, ху, ху!* Ойбек, Танланган асарлар.

ХУ IV тақл. с. Кумри, гуррак каби кушларнинг сайрашидаги товушни билдиради. *Мусича, гурраклар гуруллаб, ху тортиб.. боққа оройиш бериб, нағмасозлик бир муносиб ярашиб турибди. «Равшан».*

ХУББУЛМАЛИК [a. *حب الملوك* - шоҳлар уруғи, донаси] эск. Бир нав сурғи дори (эски табобатда қўлланган).

ХУВ I айн. ҳов I. *Хув анави катта иморат олдида автобуслар тўхтади. ■ Хув оқ ерни қирқ йил экдим даҳякка. Ф. Фулом. Хув ана икки пақир, Қани, дарров олингиз. Қ. Муҳаммадий.*

ХУВ II унд. с. I айн. ху II. *Хув, кўзингни ел есин, бир даста парингни Ёқут опангдан аяйсанми, буларни мен ёвга олиб бораманми? Ф. Фулом, Соялар.*

2 (одатда, хотин-қизлар нутқида) Кимсанинг чақирғига жавоб сифатида қўлланади. -*Салимаҳон, ҳо Салимаҳон! -Хув, келаверинг.*

ХУВ III айн. ху III. *Назари чўлга тушди, Хув, дея йўлга тушди. Ҳ. Олимжон. Қорахон подшо.. пайти сахар, хув, деб шаҳардан чиқиб кетди. «Эрали билан Шерали».*

ХУВ IV: хув этмоқ айн. хувулламоқ II. -*У кетди-ю, уйимиз хув этиб бўшади-қолди, кўнглимизга ғам-ҳижрон чўкди, - деди Зумрад ўртоғига. Ойбек, Улуғ йўл.*

ХУВАЙДО [ф. *هویدا* - очиқ-ошкор, равшан, аниқ кўриниб турадиган] **I эск. кт.** Аниқ кўриниб турадиган; аниқ; равшан. *Сени, болалигим, мен кўрдим боя Баҳор дийдоридо равшан - хувайдо.* Миртемир.

2 Хувайдо (хотин-қизлар ва эркаклар исми).

ХУВУЛЛАМОҚ I Ўзига хос, «ғув-ғув» овоз чиқариб эсмоқ (совуқ шамол, изғирин ҳақида). *Шамол, ўчакишгандек, хувуллаганча дақиқа сайин кучаяр.. ҳали-вери тинадиганга ўхшамасди. С. Кароматов, Олтин кум. Кейин хувуллаб, боядиган кучлироқ шамол эсиб ўтди. М. Мансуров, Ёмби.*

ХУВУЛЛАМОҚ II Кимсасиз, бўм-бўш ҳолатда бўлмоқ. *У [Самандаров] кетгандан*

кейин, худди бутун ҳовлини тўлдириб, хандон-хушон сўхбат қилиб ўтирган бир талай меҳмон бирдан чиқиб кетгандай, ҳовли хувуллаб қолди. А. Қаҳқор, Қўшчинор чироклари. Кўчалар алланечук хувуллаган. Босилмаган қор отларнинг тиззасига чиқади. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Маҳкам ака эшикдан кирибоқ икки катта ўғлининг ўрни хувуллаб турганини пайқади. Р. Файзий, Ҳазрати инсон. Ҳозир хувуллаб турган чўл уни ютаман деяётганга ўхшарди. С. Аҳмад, Уфқ.

ХУВУЛЛАТМОҚ Хувулламоқ II фл. орт. н. *Бувиси бўлса, буларникида бир ҳафта аза тутди-ю, уйни хувуллашиб, қариндошлар қатори жўнаб қолди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.*

ХУВ-ХУВ Хув III с. нинг тақр. *Қаландарлар анчагина йиғилиб қолган халойиқнинг олдида саф бойладилар. Ҳаммалари узун-қисқа ҳассаларига таяниб, «хув-хув» деб, тебраниб турар эдилар. Ф. Фулом, Шум бола.*

ХУВХУВЛАМОҚ («Хув-хув» деган овоз чиқариб сайрамоқ (кумри, гуррак каби кушлар ҳақида).

ХУДА-БЕХУДА(ГА) [ф. *هدهديه* - фойдали-фойдасиз, керакли-кераксиз] Бекордан-бекорга, керак бўлса-бўлмаса; ўринсиз. *Тошев келгандан бери Маҳкам деканатга ҳуда-беҳуда киришдан жуда тортинарди. П. Қодиров, Уч илди. Қўшиллардан ташвишланманг.. ҳуда-беҳуда шовқин қилиша бермайди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. Ҳуда-беҳудага ўзингни койитма.. Ҳ. Назир, Утлар туташганда.*

ХУДАЙЧИ тар. Хон ва амирнинг хузурига иш ва арз билан келганлар ҳақида хон, амирга хабар берувчи ва хон, амирнинг жавобини уларга етказувчи амалдор. *Анвар, ҳудайчи учун ажратган аризаларни қўлига олиб, ўрнидан турди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қарсак товушига ҳудайчи кирди. -Келтир! - деди хон унга ияк қоқиб. Ҳудайчи лип этиб чиқиб кетди. С. Сиёев, Аваз.*

ХУДУД [a. *حدود* - «ҳадд» с. нинг кўпл. - чегаралар] **кт. I** Чегара, ҳад. *Ҳудуддан ўтганда фашист - олочқ ёв, Ободон шаҳарлар ёнганда лов-лов.. Шухрат, Сенинг севинг. Ҳозир биз бир томони ҳали безрайиб ётган чўл, бир томони эса обод бўлган ернинг ху-дудидо турардик.. С. Аҳмад, Чўл бургути.*

2 Маълум чек-чегарасига эга бўлган, шундай чегара билан ўралган (ажралган) ер; маълум давлат, вилоят ва ш. к. га тегишли бўлган ер, майдон. *Туманимиз ҳудудидаги шаҳар ва қишлоқлар.*

ХУДУДСИЗ *кит.* Чек-чегараси йўқ; чексиз, поёнсиз. *Бектемир ҳозир ўзини бутун борлиғи билан ўз қишлоғида, кенг дала, ҳудудсиз қирларда кўрарди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ҳудудсиз осмон остида, сариқ қумлар, юлғунзор орасида танҳо ҳаёл суриб ўтиришни тусаб қоларди.* С. Сиёев, Аваз.

ХУДУХУД [*а.* **خود** — попишак; сассиқ-попишак] *шв.* Попишак. *Нурга чўмган бир водийда кенгаш қуриб ўтирган тутми, худ-худ, қумри, товус, булбул, лочин ва бошқа паррандалар Семурғ қушини ўзларига бошлиқ қилиб олишга қарор қилиб, уни топиб келтириш учун парвоз қиладилар.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси.

ХУЖАЙРА [*а.* **حجيرة** — кичкина хона, хужрача; катакча] *биол.* Ўсимлик ва ҳайвон организмнинг тақомиллашиши, тузилиши ва яшаш жараёнларининг асоси бўлган элементар тирик система (Моддалар алмашинувида иштирок этиши, янги хужайра ҳосил қилиши ва донмо янгилашиб туриши хужайранинг ўзига хос хусусияти ҳисобланади). *Хужайра девори. Хужайра маркази. Хужайра назарияси.* ■ Олимларнинг яқдиллик билан айтишларича, марказий нерв системаси ниҳоятда нозик нерв хужайраларидан иборат. «Саодат».

ХУЖАЙРАВИЙ [*а.* **حجيرة** — хужайрага оид; хужайрадан иборат] Хужайраларга хос, хужайралардан таркиб топган. *Организмларнинг хужайравий тузилиши.* ■ 19-асрнинг 30-йиллари охирида ўсимликларнинг деярли барча органлари хужайравий тузилишга эга эканлиги аниқланди.. «ЎЗМЭ».

ХУЖАЙРАЛИ Хужайраси бор, хужайралардан иборат. *Бир хужайрали микроблар. Кўп хужайрали организмлар.*

ХУЖЖАТ [*а.* **حجت** — далил, исбот; сабаб, баҳона] 1 Кимсанинг кимлигини (шахсиятини), машғулотини, бирор ташкилотга аъзолигини тасдиқловчи гувоҳнома (паспорт, гувоҳнома, талабалик билети, аъзолик билети ва ш.к.). *Эркак киши ичкарига кирди ва соат чўнтагидан хужжатини олиб кўрсатди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмғири. *Муҳиддиннинг ўрта мактабни кумуш медал билан*

тамомлагани, агрономия мактабида ўқигани ҳақидаги хужжатларни кўздан кечириб, бир чеккага суриб қўйди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Инспектор хужжатларимни синчиклаб текширди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 Бирор иш-фаолият ёки нарсасига ҳақ-ҳуқуқ ва ш.к. ни кўрсатувчи, тасдиқловчи иш қоғози. *Эрталаб бориб, жўнаш учун керакли хужжатларни олди.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Қумқишлоққа ишга борасиз. Мен хужжат ёзиб бераман.* Ҳ. Фулом, Машъал. *Хўжабеков — раис, Саидғози — унинг қўл остида юрган кичик бир одам.. барча хужжатларда Хўжабековнинг қўли.* С. Анорбоев, Оқсой. *Улар савдо-сотиқ хужжатини расмийлаштиргач, ҳақиқий зиёфат бошланиб кетди.* К. Яшин, Ҳамза.

3 Илмий, ижтимоий ёки тарихий аҳамиятга эга бўлган ёзувлар, суратлар, асар ёки адабиётлар. *Ўрхун-Енисей ёзувлари энг қимматли тарихий хужжатлардир.* ■ *Умид келибоқ.. профессорнинг мақоласини ёзишга киришиб кетди. Китоблар титди, газеталарда босилган хужжатларни ўқиб чиқди.* Мирмуҳсин, Умид. *Ҳозир шаҳримизда ана шу муҳим хужжат катта қизиқиш билан муҳокама этилмоқда.* Газетадан.

ХУЖЖАТЛАМОҚ *эск.* Хужжат билан (хужжат қилиб) расмийлаштирмақ (мол-мулк ва ш.к. ни). *Тўғри, бой отам мол-мулкни хужжатлаб беришдан бош тортгандан кейин, Салим ғазабланди, болалик қилиб вакиллади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХУЖЖАТЛАШТИРМОҚ Хужжатлар билан асосламоқ, хужжатли ҳолга келтирмақ. *Тураржойни хужжатлаштирмақ.*

ХУЖЖАТЛИ 1 Хужжати бор, хужжатга эга бўлган. *Хужжатли шахсий автомобиль. Хужжатли ҳовли.*

2 Маълум хужжатларга, ҳақиқий воқеаларга асосланган; воқеий. *Хужжатли фильм.* ■ *Ўзбекистонда биринчи хужжатли фильми Худойберган Девонов суратга олган.* «ЎЗМЭ». *Хужжатли қиссанинг ёзилишига устозларнинг сўнмас хотираси ундади.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди.

ХУЖЖАТЧИ *с. т.* 1 Хужжат(лар)ни тайёрловчи, расмийлаштирувчи.

2 Хужжат(лар) асосида фильм, асар ва ш.к. лар устида ишловчи. *Бу ажойиб фильм Ўзбекистон кино хужжатчиларини ўз ижодларига янгича назар билан, атрофимизда юз*

бераётган воқеаларга чуқурроқ ёндашишга даъват этади. Газетадан.

ХУЖЖАТЧИЛИК 1

Хужжат ишлари.
2 Бирор нарсани хужжат билан асослаш, хужжатлар билан иш олиб бориш. Кейинги вақтларда драматургияда хужжатчилик анча кенг расм бўлди. Газетадан.

ХУЖРА [а. حجرة — хона, бўлма; каюта] 1 Киши яшайдиган кичкина хона, уйча. Раъно шу сўзни айтиб, орқасига қайта берди, эшикни боягича ёниб, хужрадан йироқлашди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. Чўлда мен ўзимга кичкинагина хужра қуриб олганман. «Ўзбекистон қуриқлари». Давлатёр қайтди. Элмурод чий тўсиқлик айвон олди-дан аста одимлаб, ўз хужрасига ўтди. П. Турсун, Ўқитувчи.

2 тар. Мадраса, қорихона ва масжидда шогирдлар, домулалар яшаши учун ажратилган кичик хона(лар). Бу хужраларнинг кўпчилиги бир эшикли ва олди равоқли бўлиб, одам ҳам, ҳаво ҳам, зиё ҳам ўша бир эшикдан кирарди. С. Айний, Эсдалиқлар. Мадраса хужраси сочади зиё, Асрлар қаърига зулматни қувиб. А. Шер.

ХУЖРАБАЗМ [хужра + базм] Уй ичи, хона(хужра)да бўладиган ўйин-кулги, базм. Машиқлар чолғуларни қўлга олдилар. Энди гузарда шовқинли катта ўйин ҳавоси эмас, ширин, майин хужрабазм садоси оқа кетди. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУЖРАДОР [а. + ф. حجر دادر — хужра эгаси] тар. Хужра эгаси, хужраларни бошқарувчи (қ. хужра 2). - Тўхтанг, — деб имомнинг сўзини бўлди янги хужрадор, — мен «мақбуз» деган гапни тушунмадим. Марҳамат қилиб тушунтириб берсангиз. С. Айний, Қуллар.

ХУЖРАДОШ тар. Бир хужрада турувчи шахс (бири иккинчисига нисбатан; қ. хужра 2). Мадрасанинг катта мударриси мени бир қирғиз хатмкардага хужрадош қилиб қўйди. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ХУЖУМ [а. هجوم — ҳамла, тажовуз, босқин; касаллик хуружи] 1 Эгаллаш, йўқ қилиш, қайтариш ва ш. к. мақсадда ҳаракат қилиш; шундай мақсаддаги ҳаракат, уриниш; ҳамла. Аёллар тош, ғишт парчаларини кўтариб, эшик ва деразаларга хужум қила кетди. Ойбек, Танланган асарлар. Шу пайт қўққисдан аккинчи бургут ҳам хужумга ўт-

ди. Оқсоқ тўнғизча анчагача чийиллаб турди, сўнг овози тинди. «Фан ва турмуш». Раҳим итининг олғирлиги, қўй подасини қандай қилиб бўрининг хужумидан қутқаргани ҳақида мақтана кетди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 ҳарб. Бирор ҳудудни забт этиш, душманни йўқ қилиш учун техника ва ш. к. билан ҳаракат қилиш, ташланиш. Хужумга ўтмоқ. Душман хужумини қайтармоқ. Ҳаво хужуми. ■ Бомбардимончиларнинг хужуми ўн беш минут давом этди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Душман қанчалик гангитилса.. хужумнинг муваффақияти шунчалик муқаррар бўлади. А. Қаҳҳор, Олтин юлдуз. Ўрмон яқинида шох-шабба билан яширилган иккита душман танки хужумга шай турганлиги ҳақида хабар келтиришди. Газетадан.

3 спорт. Қарама-қарши томонли спорт ўйинларида рақибнинг ҳимоясини енгиш, ҳимоя нуқтасини ишғол этиш учун ташланиш ҳаракати. Кетма-кет бўлган хужумлар ўз натижасини берди: футболчиларимиз рақиб дарвозасига жавобсиз икки тўп киритдилар. Боксда хужум билан бирга ҳимояни ҳам эсдан чиқармаслик керак. ■ Унинг рақибни шохни хужумдан мудофаа қилиш учун узоқ ўйланиб қолди: И. Раҳим, Чин муҳаббат.

4 кўчма Танбех, ҳақорат қилиш, сўқиш ва ш.к. билан кимсага ташланиш; ҳамла. Хушрўй чодирдан чиқмасданоқ, чой ташиб, хизмат қилиб юрган кундошига кесатик билан хужум бошлайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Шунинг учун Убайдулла ака ҳар бир масалада куёвининг ёнини олар, хотини сал финший бошласа, дарҳол хужумга ўтарди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

5 кўчма Бирор катта иш ёки тadbирни амалга оширишга қаратилган умумхалқ ҳаракати. Саводсизликка қарши хужум. Паранжига қарши хужум. ■ Машиналар ишлайётган жойда чўлга қудратли хужум бошланганлиги сезилиб турибди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ХУЖУМКОР [а. + ф. هجومكار — хужум қилувчи] 1 Хужум қилувчи, хужум билан ҳаракатланувчи (хужум — тўғри ва кўчма маънода). Хуррамов бўлинмаси хужумкор гуруппалар билан душманнинг ўқ олмас жойларини портлатиши керак эди. Назармат, Жўрлар баяндан сайрайди. Хужумкорлар қан-

ча кўпайса, чўл шунча тез чекинади. Газетадан. Душман жанг билан чекинар, лекин бирон маррада хужумкорларимизни тўхта-тиб қолишдан ожиз эди. Н. Сафаров, Оловли излар.

2 Хужумга асосланган, хужум билан характерланувчи (иш-фаолият кабилар ҳақида). Командалар ўтган давр мобайнида кўпгина қизиқарли, хужумкор футбол ўйини-ни намойиш қилиб, мухлислар қалбига олам-олам қувонч бағишладилар. Газетадан.

ХУЖУМКОРЛИК Хужумкор ҳаракат; иш-ҳаракатдаги хужумкор руҳ. Баъзи фут-бол жамоалари ўйинида хужумкорлик этиш-майди. ■ Айрим жамоат ташкилотлари.. жамиятга зарарли хатти-ҳаракатларга қарши ҳақиқий хужумкорлик кураши олиб бормаяптилар. Газетадан.

ХУЖУМЧИ 1 ҳарб. Душман устига бос-тириб борувчи, хужум қилувчи. Хужумчи танкчилар. Хужумчи учувчилар. ■ Коми-лов ротадан ўттиз жангчини танлаб олди-да, ҳар бири ўн кишидан учта хужумчи груп-па тuzди. «Гулистон».

2 спрт. Команданинг хужум чизигида ўйновчи спортчи; зид. ҳимоячи. Болалар кўчани бошларига кўтариб, чангитиб, тўп тегишарди. Улар тарафма-тараф бўлиб олишган, икки томоннинг дарвозабони, ху-жумчию ҳимоячилари бор. Р. Файзий, Ҳаз-рати инсон. Бу тўпни олтинчи минутда ху-жумчи Б. Иброҳимов киритди. Газетадан.

ХУЗН [а. *حزن* – ғам-ғусса; мотам; қай-ғу, ҳасрат] эск. кт. Ғам, қайғу. Унинг [Ку-мушнинг] кўзларида доимий бир маъюсият, аримас бир хузн, ҳар онда бир энтикиб чайқалиш бор эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Нашъалардан ҳаёлинга маржон тиз, Кип-рингига асло хузн қўнмасин. Ойбек.

ХУЗНЛИ эск. кт. Ғамли, қайғули. Ўзбек қизларининг юрак дардлари Нақадар хузли бу олти ҳарфда! Х. Расул.

ХУЗУР 1 [а. *حضور* – бор, мавжуд бў-лиш, ҳозир бўлиш; келиш, кўриниш, на-моён бўлиш] Юқори даражадаги қаноат, қониқиш ҳисси, киши вужуди, аъзолари-нинг яйраш ҳолати; роҳат. Ўз меҳнатининг хузурини кўрмоқ. ■ Канал суви қирғоққа бир маромда ел пуркаб, саратонда одамга хузур бағишлайди. «Ўзбекистон кўриқлари». Пахтачиликнинг азоби ҳам, хузури ҳам бор.. Газетадан. Латофат.. гуллар ичида юрган-

дек, хузур билан нафас олди. С. Зуннунова, Янги директор.

Хузур қилмоқ Хузур, роҳат ҳиссини туймоқ; хузурланмоқ. Хузур қилиб нафас олмоқ. Совуқ сувда хузур қилиб ювинмоқ. ■ Баҳор ҳавосидан кўнгиллар хузур қилади. Ойбек, Улуғ йўл. Умид югуриб чиқиб, қўлини совуқлаб ювиб келди, овқатни хузур қилиб ичди. Мирмуҳсин, Умид. Мирвалиев ўз гапидан ўзи хузур қилиб кулди. «Муштум».

ХУЗУР 2 [а. *حضور*] (ж.к., ў.-п.к. ёки ч.к. да – хузурига, хузурида, хузуридан) кўм. өзф. Макон муносабатларини билдиради. Азимжон ишдан қайтаётиб, бугун яна она-синниг хузурига кирди. «Саодат». Тошнўла-тов раис билан.. мактаб хузурида курс очиш учун махсус жой ажратиш режалари ҳа-қида узоқ суҳбатлашди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Ташаббускор қурувчилар ху-зуридан қайтар эканмиз, улар амалга оши-раётган ишлар ва белгилаётган режалар ҳақида ўйладик. Газетадан.

ХУЗУРБАХШ [а. + ф. *حضوربخش* – ху-зур бағишловчи] Хузур бағишлайдиган. Боғ қанчалик чиройли, салқин, хузурбахш бўлса ҳам, ёлғиз одамни тез зериктирар экан. М. Маҳмудов, Мангу куй излаб.

ХУЗУРЛАНМОҚ кам қўлл. айн. хузур қилмоқ қ. хузур 1. Қўқон дарбозасига тўлган халқ Азизбекнинг от оёқлари остида судра-либ кетишига хузурланиб томоша қилар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Қаримжон.. аз-баройи хузурланганидан, қоронғиликда ўз-ўзича жилмайиб қўяди. О. Ёқубов, Қаҳра-мон излаб. Чавандоз.. хузурланганидан кўз-ларини юмиб олган. Ш. Бўтаев, Қўрғонлан-ган ой. Фотима яна бояғидай хузурланиб, та-бассум қилди. Т. Ҳайит, Вафо маликаси.

ХУЗУР-ҲАЛОВАТ Хузур ва ҳаловат, роҳат ва фароғат, ором. Шундай қилиб, раис хузур-ҳаловатда яшарди. Ш. Рашидов, Бў-рондан қувчи.

ХУЙТ 1 унд. с. Кушларни чўчитиш, ҳайдаш учун қўлланади.

2 тақл. с. Саъва, булбул каби кушлар-нинг сайраш овозига тақлидни билдиради.

ХУЙТХУЙТЛАМОҚ «Хуйт-хуйт» деган овоз чиқариб сайрамоқ. Чол боши билан булбул хуйтхуйтлаётган томонга ишора қилиб давом этди. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУЙЯ, хуйя-хуй шв. Ота томонидан айтиладиган алла. Хуйя, улим, хуйя-хуй; Жо-

ним улим, хуйя-хуй. «Фольклор». Жоним болам от чопсин, Отига бахмал ёнсин, Хуйя солсин отаси. Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ХУКАМО [a. *حكما* — «ҳаким» с. нинг кўпл.] 1 *эск. кт.* Ҳакимлар, табиблар. *Қазо етанда, барча ҳукамо ожиз қолдиларким, одам тангри хоҳиши билан бўлган қазога қарши нима қила олади?* Ойбек, Навоий.

2 Донишмандлар, файласуфлар. *Хусайн ҳар куни ярим кечагача ўтириб, юнон ва араб ҳукамоларининг тиб ва фалсафага доир китобларини ўқир эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ХУКМ [a. *حكم* — ҳукмронлик: ҳокимият, бошқариш; тузум; қарор, тўхтам, буйруқ; фикр, тушунча] 1 *ҳук.* Суд, ҳуқуқий маҳкама ёки шахснинг жиноий иш юзасидан чиқарган узил-кесил, қатъий қарори; шунингдек, бирор иш юзасидан бўлган ажрим хулосаси, қарори. *Ижобий ҳукм. Салбий ҳукм. Қатъий ҳукм. Қозининг ҳукми. Ҳукмини ижро этмоқ.* ■ *Сидиқжон суднинг ҳукмидан жуда ҳурсанд бўлди-ю, лекин Шарофатнинг шикоят қила олиш ҳуқуқидан хавотирга тушди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Ҳозир Николайнинг фуқаросиман, хонингнинг ҳукми ўтмайди менга.* С. Сиёев, Ёруғлик. *—Бизни кимнинг ҳукми билан ўлдирмоқчи бўлаётирсиз? — деди хатирчилик банди миршаб одамига.* С. Айний, Куллар. *Фақат айблов ҳукми билан судланувчи айбдор деб топилади ва жазога тортилади.* «УзМЭ».

Ҳукм қилмоқ (ёки **этмоқ**) Жиноий жазо ёки бирор иш ҳақидаги қарорни белгиламоқ, суд қарори билан жиноий жазони белгиламоқ. *...халқ суди Собир Сайдаровни ўн беш йил, Мирзажоновни ўн йил қамоқ жазосига ҳукм қилди.* Газетадан. *Суд Насибалини Сидиқжон Соҳибжонова ҳукм қилди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

2 Умуман, бир иш, масала юзасидан бўлган, хулоса тарзидаги фикр; қарор. *Баротнинг ҳаққоний сўзи, ҳукми мингбошини ерга киргизиб юборди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Отанинг ҳукми вожиб, унинг продасига бўйсунмай иложи йўқ.* С. Сиёев, Отлик аёл. *Эргаш Соттининг бугунги кирдикорини кўпчилик ҳукмига ташламоқчи бўлса ҳам, гапни нимадан бошлашни билмай ўйлашиб қолди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

Ҳукм юритмоқ айн. ҳукм қилмоқ (қ. **ҳукм** 1). *Эҳтимолки, унинг топган давлати ўғри-*

лик орқасидадир, кишининг давлатига қараб ҳукм юритиш қийин. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Ҳукм қилмоқ** Хулоса тарзидаги фикр қилдирмоқ, қарорга келмоқ. *«Бу ҳам ўшалардан бўлса керак» — ҳукм қилди ўзича чол.* Х. Фулом, Машъал. *Бу нарсага олдиндан ҳукм этиш тўғри эмас. ҳар бир иш оллонинг буйруғи билан бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 Киши ёки нарсанинг бирон иш қилтиш изм-ихтиёри (тўғри ва кўчма маънода). *У ҳозир жувоннинг ҳукмида бўлиб, унинг хоҳишига қарши ҳеч нарса деёлмас эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Сенга зулм қилган шу икки оғанг сенинг ҳукмингда!* «Олтин бешик». *Ер-сув, бошқа моддий бойликлар бир тўда бойлар ҳукмида бўлган.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Оёқдан ажралган пайтимда, умр йўлдошим мени тақдирнинг аччиқ ҳукмига ташлаб жўнаб қолганда, мен нима қилмоғим керак?* С. Кароматов, Бир томчи қон.

Одат ҳукмига кирмоқ Одатга айланмоқ, одат тусини олмоқ. *Уйқу ва ҳаловатнинг бахридан кечиб, ҳар бир туп ғузани хатосиз ундириб олиш Қурбонали полвон звеносида одат ҳукмига кириб қолди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

4 **кўчма** Буйруқ, амр. *Сенинг ҳукминг ўтмайди.* ■ *Шу кемачи кўрқиб, бўзариб Де-ди Омон ёнига бориб: —Дарё теран, таёв етмайди, Сувга, ўғлим, ҳукм кетмайди.* Э. Раҳим. *Дин ва олтин ҳукми-ла, Кўп уй бузилди. Ҳисобсиз масъум бошлар Тандан узилди.* Файратий.

Ҳукм сурмоқ 1) ҳукмронлик қилмоқ. *Бобурнинг Туркистон ва Афғонистонда яшаган ва ҳукм сурган вақтида ёзган шеърлари Париждаги миллий кутубхонада мавжуд экани аниқланди.* «ЎТА»; 2) бирор ҳолат чулғамоқ, эгалламоқ. *Бемор кўзини очган маҳал.. хонада сокинлик ҳукм сурарди.* Ж. Абдуллахонов, Орият. *Уйда ғалати бир тантана ҳукм сурарди.* С. Зуннунова, Янги директор. **Ҳукмини ўтказмоқ** Ўз айтганини қилдирмоқ, ўз хоҳишига бўйсундирмоқ (тўғри ва кўчма маънода). *«Мен валийман», деб подшоҳларга ҳукмини ўтказиб, жуда катта бойлик орттирган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Ҳозир энг қизгин палла бошланмоқда — баҳор ўз ҳукмини ўтказишга киришмоқда.* Газетадан.

5 мнт. Нарса ва унинг белгиси ҳақидаги тасдиқ ёки инкор мазмунли фикр.

6 эск. айн. кесям 3.

ХУКМДОР [а. + ф. *حکمدار* – ҳукм қилиш ҳуқуқи бўлган, ҳокимият эгаси] тар. Бирор ҳудуд ёки мамлакатнинг ҳуқуқи чекланмаган ҳокими; хон, подшо. *Сурғ мамлакатининг хукмдори. Қабила хукмдорининг мақбараси.* ■ *Жаллод айтар: -Амр қилди хукмдор, Булар учун тиклангандир тилла дор. «Эрали ва Шерали». Эрон хукмдори Нодиршоҳ Ҳиндистоннинг ғарбига ҳужум қилди. С. Кароматов, Олтин қум. Тангада Қорахонийлар сулоласининг ўша даврдаги хукмдорлари кўрсатилган. «Фан ва турмуш».*

ХУКМДОРЛИК Хукмдор ҳолати, хукмдор эканлик. *Хукмдорлик удумига биноан, унинг фақат баъзи тунларни хотини билан ўтказиши расм-русумга хилоф ҳисобланмас, Бобурнинг отаси Умаршайх мирзо ҳам шундай қиларди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Темурийзодалар ўзларига ён босган зотларнинг бошидан тилло сочарди-ю, аммо уларнинг хукмдорлигига қиттаккина мункир келган кимсани асло кечирмасдилар.. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ХУКМИКУШ [а. + ф. *حکمکش* – ўлим (ўлдириш) ҳукми] эск. Ўлим жазосига ҳукм қилиш; ўлим ҳукми. *Арзимиз шулки, бугун хукмикўшга буюрган одам жуда ёш бола экан. «Равшан».*

ХУКМИНОМА [ҳукм + нома] Суднинг ҳукми ёзилган қоғоз; суд ҳукми. *Ниёз қушибеги менга йигит қўшиб, бу хукминомани ижро қилишда бекка ёрдам бермак учун жўнатди! А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ХУКМРОН [а. + ф. *حکمران* – ҳукмдор, ҳоким; бошқарувчи] 1 Ўз ҳукмини ўтказадиган шахс; хукмдор, ҳоким. [*Худоёр*] *Астойдил Мусулмонқулнинг оталиғидан қутулишни ва мустақил равишда хукмрон бўлишни орзу этган. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Ахсининг хукмрони Умаршайх мирзо бу кеча ҳарамда ўн саккиз ёшли Қоракўз бегимнинг хобгоҳида ухлаб ётибди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

2 *кўчма* Хукмини ўтказиш ҳуқуқига эга бўлган; хукмдор. *Миллий тилнинг сақланиши ва ривожланиши ҳамма вақт ижтимоий тузумнинг, хукмрон синфнинг одиллигига боғлиқ. «Фан ва турмуш».*

3 *кўчма* Хукм сурган, забт этган, эгаллаган ҳолатли. *Мана энди дафъатан фикрсиз, ўйсиз қолди, юраги бўм-бўш, бунда фақат ғашлик ва оғриқ хукмрон. Х. Султонов, Онамнинг юрти. Тонг ёришди, юлдузлар учди, Яна офтоб кўкда хукмрон. Р. Бобожон.*

ХУКМРОНЛИК 1 Хукмрон бўлиш, хукм юритиш. *Хонларнинг хукмронлик даври.* ■ *Ўрта Осиёда икки асрлик араблар хукмронлиги даври бир қатор туркий тилларда, шу қатори, ўзбек тилида белгили из қолдирди. «ЎТА».*

Хукмронлик қилмоқ Хукмрон ҳолатда бўлмоқ; хукм сурмоқ; хукм юритмоқ. *Ривоят қилишларича, Деҳлида, шоҳ Акбар хукмронлик қилган замонда, бир савдогар яшар экан. Газетадан. Бу мамлакатда Нодиршоҳ деган хукмронлик қилар экан. «Олтин бешик».*

2 Хукмини ўтказиш ҳуқуқига эгалик; хукмини ўтказиш. *Мўғуллар хукмронлиги.* ■ *Бу [1555 йил 27 майдаги] ғалаба Шимолий Ҳиндистонда иккинчи марта бобурийлар сулоласи хукмронлигининг ўрнатилишини таъминлаган. «ЎЗМЭ».*

Хукмронлик қилмоқ Хукмрон ҳолатда бўлмоқ, хукмини ўтказмоқ. *Чоризм хукмронлик қилган даврда меҳнаткаш инсон қадри тунроқ билан тенг эди. Н. Сафаров, Оловли излар.*

3 *кўчма* Хукм сурган, эгаллаган ҳолат. *Бечора ошиқ-маъшуқлар қочишмоқчи! Ҳали бу ерда ўз хукмронлигини зимдан давом эттирайётган жаҳолатдан қочишмоқчи.. П. Турсун, Ўқитувчи.*

Хукмронлик қилмоқ Хукмрон ҳолатда бўлмоқ, хукм сурмоқ. *1916 йил охири, улка хароб, очарчилик хукмронлик қилмоқда. Газетадан.*

ХУКМФАРМО [а. + ф. *حکمفرما* – хукмронлик, ҳокимлик қилувчи; хукм қилувчи] эск. кт. айн. хукмдор.

ХУКУМАТ [а. *حکومت* – бошқариш, бошқарув; ҳукумат, бошқарув маҳкамаси] 1 Давлат ҳокимиятининг давлат бошқарувини бевосита амалга оширувчи, фармойиш берувчи ва ижро этувчи олий органи. *1954 йил январда қўриқ ерларни ўзлаштириш ҳақида ҳукуматнинг қарори эълон қилинди. «Ўзбекистон қўриқлари». Мамлакат қонун-қондасига мувофиқ сайланиб, барпо этилган Туркистон мусулмонлари ҳукуматига ҳурмат шуми? К. Яшин, Ҳамза. Солиқни,*

одатда, қонуний ҳукумат солади. Фуқаро тўлайди.. Н. Сафаров, Оловли излар. Ҳукуматнинг қарори бор.. фронтовикларнинг оиласига зудлик билан ёрдам берилсин, деган. Уйғун, Танланган асарлар.

2 с. т. Давлат. Ер одамга қароб экилади-ган бўлса, Ҳукумат тракторни, машина ўроқни нимага чиқариб қўйинти? А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. Уруш пайтларида Люблин Польша ҳукуматининг пойтахти эди. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ҲУКУМАТДОР [а. + *حكومتدار* — ҳукумат эгаси; ҳоким, ҳукмдор] эск. Ҳукумат марказий органларидан бирининг бошлиғи, юқори мансабли амалдор. Абдурахмон.. айниқса, орада хонга тегишли ҳукуматдор беклардан кўриниб қолса, жаннат ва жаҳаннам устидаги масалани дарҳол хонга итоат, бекларга ҳурмат билан айрибошлаб олар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ҲУЛКАР 1 айн. сурайё 1. Хулкарга боқиб, Қоратойниқига боришга ҳали вақт эрта эканини билди. Ойбек, Танланган асарлар. Шимол томондан кўтарилган Хулкар кўзни қамаштириб, порлаб турарди. М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан.

2 Хулкар (ҳотин-қизлар исми).

ҲУЛЛА [а. *حله* — сарпо, либос, кийим-бош] Нозик ва нафис мато, шундай матодан тикилган кийим. Хуллага ўралган кекса ўрмонлар, Нечун инграшади, қандай муңи бор? Миртемир. Олсдан мен кўрдим, мангалайинг ёзиқ, Кийганинг хулладир, белларинг нозик. «Оқ олма, қизил олма».

ҲУМО [ф. *هما (ى)* — эзгулик рамзи бўлган афсонавий қуш номи] Кимнинг бошига қўнса ёки сояси тушса, у киши энг бахтли бўлади, давлат ва салтанатга эришади, деб эътиқод қилинган афсонавий қуш; бахт қуши, «давлат қуши». Ҳумо қуши қўнган бошингда Учиб юрди фалокат қушлар. Жиҳоз тўла санъат уйдан Ўғирланди олтин, кумушлар. Т. Тўла. Ўзбекистон ҳудудидаги меъморий ёдгорликларда, амалий безак санъати буюмларида ҳумо тасвири қадимдан кўп учрайди. «ЎзМЭ».

ҲУМОЮН [ф. *همايون* — қутлуг, муборак; бахту омадли; равнақли; худо сийлаган] эск. кт. 1 «Буюк подшоларга хос», «олий даражадаги», «энг муқаддас» каби маъноларни билдиради. Фармони ҳумоюн. Зоти ҳумоюн. ■ Мен жаноби олийнинг

ҳумоюн ҳузурларига бориб, ишорат билан бу масалани арз қиламан. С. Айний, Эсдаликлар. - Қани, омин, амиралмуъмининнинг давлати ҳумоюнлари кам бўлмасин, ғанимлари хокпоя бўлсин, — деган овоздан сўнг ҳамма қўлини фотиҳага кўтарди. С. Кароматов, Бир томчи қон.

2 айн. ҳумо. Жонивор, Қўнғирот элдан келдингми? Ҳумоюндай менга соя солдингми? «Алпомиш». Ҳумоюн овлайди шошмас мерганлар. Ф. Фулом.

3 Ҳумоюн (эркаклар исми).

ҲУНАР [а. *هنر* — санъат; билим, кўникма, маҳорат, усталик; касб] 1 Муайян кўникма, маҳорат талаб қиладиган, тирикчиликнинг асосий манбаи ҳисобланувчи иш, машғулот; касб. Ҳунар, хунардан унар. Мақол. Ўйигит кишига етмиш хунар оз. Мақол. ■ Онам ҳам ўқитувчи, Бир хунари — тўқувчи, Мен-чи аёло ўқувчи.. Қ. Муҳаммадий. Ўйигитнинг қўлида гулдай хунари бор. Ойбек, Танланган асарлар. Отасининг хунарини яхши эгаллаб олган бу йигитча учун қишлоқда иш кўп эди. С. Аҳмад, Ҳукм. -Бошқа бир хунарга берсак бўлмайди-ми? — дадамнинг сартарошиқка ҳеч кўнгишлари йўқ эди. Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

2 Бирор ишдаги маҳорат, санъат; моҳирлик, усталик талаб этувчи иш, хатти-ҳаракат ..Хунарининг борин унда билдирган, Кунеурасин пўлатдан қип эндирган. «Муродхон». Конферансье «иккинчи номерда хоҳлаган киши хоҳлаган хунарини кўрсатиши мумкин», деб ҳаммани кулдирди.. А. Қаҳҳор, Танланган асарлар. Чекиниш учун ҳам хунар керак.. бу ҳам санъат талаб қилади.. Ойбек, Куёш қораймас.

3 Одат тусидаги иш, ҳаракат. Аммо эски хунарингизни қилиб, отамга чақсангиз, мендан шафқат кутманг! Мирмуҳсин, Меъмор. Уйда қовоғини осилтириб, кўчада бегона аёлни кўрганда илжаядиган, тиржаядиган хунарга ўрганди. «Муштум». Кесатиқ хунаринг эсингда чиқдим, деб турган эдим. Ҳарнечук ёдингда экан.. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 Бўлмағур, келишмаган хатти-ҳаракат, қилиқ, одат. Абдишукур, овозни бунчалик бошқача қилишни кимдан ўргандинг? Хунаринга балли-е.. Ойбек, Танланган асарлар. Фаройиб кучдан «шер» бўлиб кетган болалар тарбиячиларини кўриб хижолат тортиш, изза

бўлиш ўрнига ғайилашган кўзларини сузиб, ўз «хунар»ларини давом эттираверишди. Газетадан.

Хунар кўрсатмоқ 1) бирор ишта бўлган маҳоратини намойиш қилмоқ. *Лекин энди-ги кўрғазмага томоша қилгани эмас, хунаримни кўрсатгани бораман. Ғалати пайвандлар қилганман. А. Қаҳҳор, Танланган асарлар*; 2) бўлмағур, келишмайдиган иш, ҳаракат, қилиқ намойиш қилмоқ. *Меъёрини билганлар ширин ўтириб, ҳордиқ чиқарди, хурмачасига сиғмаганлар хунар кўрсатди. Ширин ошга пашша тушди. Ю. Ражабий, Тўйлар ҳақида ўйлар. Хунар чиқармоқ* Бўлмағур, ёқимсиз иш, ҳаракат, қилиқ қиладиган бўлмоқ; шундай иш, хатти-ҳаракат, қилиқни одат қилмоқ. *Мактабда энди йиғилиш бўлиб қолса, уни бўлар-бўлмасга мақтайдиган хунар чиқарди. «Гулдаста». Бош-кўзимни айлантириб, қўлга олдингиз, энди хунар чиқараясизми? С. Кароматов, Бир томчи қон. Хунар қилмоқ* 1) бирор касб-хунарни эгалламоқ. *Бўлмагай инсон азиз, яхши хунар қилмаса Ёки ўқиб, илм ила ўзни гуҳар қилмаса. Ҳабибий*; 2) бирор бўлмағур иш, хатти-ҳаракат, қилиқни касб қилмоқ, одат қилмоқ. *Шеър ёзиб, хону хонзодалар зардасини қайнатмоқни ўзига хунар қилиб олган. С. Сиеёв, Ёруғлик.*

ХУНАРБОЗ [ф. هنرياز — хунар қилувчи, хунар кўрсатувчи] с. т. кам қўл. Турли хунарлар қиладиган, кўрсатадиган (қ. хунар 2). - *Йиғитча жуда хунарбоз экан-ку, — деди кулиб чойхоначи Дадамат. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ХУНАРЛИ Хунари бор, хунар эгаси, хунар ўрганган. *Хунарли эр хор бўлмас. Мақол. — Лекин ўзлари тўрт оға-ини эдилар, тўртови ҳам кал эди, бариси ҳам хунарли эди. «Равшан». Бу орзуга эришмоқ учун астойдил ишлаб, хунарли бўлиб олиш керак. М. Осим, Тилсиз гувоҳ.*

ХУНАРМАНД [ф. هنرمند — санъат арбоби; моҳир, юксак маҳоратли; истеъдодли, қобилиятли] 1 Уйида ёки ўз дўконида маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланувчи касб-хунар эгаси; касиб. *Давр тақозоси билан хунармандчиликнинг янги-янги турлари вужудга келди. Хунармандлар ҳам турли маҳсулотлар тайёрлаш бўйича ихтисослаша бордилар. «ЎЗМЭ». Расталари турли касбдаги хунармандлар — темирчилар, мис*

чўкичлар, нақшли баркаш, чойдиш, чилоччин, хилма-хил буюмлар ясовчи мискарлар.. тақачилар, кулол, баққол ва касиблар билан обод эди. К. Яшин, Ҳамза. Йиғилди турли касиб, турли деҳқон, Хунарманду шакарпаз, турли боғбон. Ҳабибий.

2 Ўз иш-қасбининг моҳир устаси. *..бу йиғитнинг келишган ва ҳаракатчан қамати одамларнинг кўз олдига келиб туради. — Кўп хунарманд йиғит экан, азамат! — дейдилар. П. Турсун, Ўқитувчи. Турли хил рангларнинг мутаносиблиги, олтин қўлли хунармандлар сеҳрли жозиба бағишлаган шиша буюмларни кўриб, кўзингиз тўймайди. Газетадан.*

ХУНАРМАНДЛИК Хунарманд эканлик. *Арабжоннинг хунармандлиги оғиздан оғизга кўчди. Ганчдан ажойиб нусхалар ишланган айвону пештоқларни кўргани маҳалладаги хотинлар кира бошлади. С. Зуннунова, Излар.*

ХУНАРМАНДЧИЛИК Ишлаб чиқаришнинг касб-хунар эгалари (хунармандлар) фаолият юритадиган соҳаси (қ. хунарманд). *Хунармандчилик буюмлари. — Утган аср ўрталарида Тошкент аҳолисининг кўп қисми хунармандчилик, савдо ва деҳқончилик билан шуғулланган. «Фан ва турмуш». Карим қорининг асли касби хунармандчилик бўлса ҳам, адабиётни тушунадиган, ўзи ҳам шеърлар машқ қиладиган, одамларни гапга солишга уста эди. Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.*

ХУНАРСИЗ Бирор хунарни эгалламаган, хунари йўқ. *Донишманд унга: —Хунарсиз кишининг қўли боғлиқ, — дебди. И. Раҳим, Чин муҳаббат. Яхши бир меъмор хунарсиз асилзоданинг юзтасидан афзал эмасми? П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Ҳар хунарнинг бир гашти бор, Хунарсизнинг не гашти бор? Қ. Муҳаммадий.*

ХҲР I [а. حَرّ — озод, эркин; мустақил; эрксевар; асил, тоза] Бировнинг измидан холи, эрки ўзида бўлган; озод, эркин. *Хур ўлка. Хур инсон. — Ғоят мамнун бўлдик.. чиндан ҳам хур фикрли киши экансиз. Ойбек, Танланган асарлар.*

ХҲР II [а. حوريت < حور — шахло кўз (қизлар)] 1 Ислом анъанаси ва Қуръонга кўра, тақводорлар билан биргаликда жаннатда яшайдиган, жисмоний ва маънавий камчиликлардан холи бўлган ниҳоятда гўзал қиз(лар). *Масжидда намозшомдан кейин имом намозхонларни тўплаб, жаннатдаги*

хурларнинг хусини мақтай кетди. «Латифалар». Беҳишдаги хурлар каби, Билмам, ёрим қайга кетди. «Ширин билан Шакар».

2 кўчма Жуда чиройли, гўзал, нозанин қиз. [Маждиддин:] Хазинангизни бойтаман, ҳарамингизни хурлар билан тўлдираман, сўнгра, майли, бошимни кесинг, амрингизга мунтазирман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

3 кўчма Шарм-ҳаёли, пок (хотин-қизлар ҳақида). Мана, икковларинг, худого шукур, қоғозга ўралган қанддай топ-тоза бўлиб етишдинглар. Кўзларинг эркак бетини қўрмади. Сизлар хур экансизлар. Ойбек, Танланган асарлар.

ХУРИЛИҚО қ. хурлиқо. Биламан, сен топган қизнинг олдига тушадиган хурилиқо бўлмайди. Ф. Мусаёнов, Ҳиммат. Назаримда, йигирма-йигирма беш ёшлар ўртасида кўзингга чўтир ҳам соҳибжамол хурилиқо бўлиб кўрунади, шекилли-да! Шухрат, Шинелли йиллар.

ХУРКАГИЧ айн. хурковуч. Кийик боласидай хуркагич, зийрак — Ёшлигини қўмсаб, орзиқар юрак. С. Акбарий.

ХУРКАК айн. хурковуч. Хатар устидан чиқиб қолган хуркак қуён сингари жонсарақ бўлиб қараб, ундан кўзларини узолмайди. Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа. Ҳанифанинг хуркак кўзларида қувонч лип этиб ёнди-ю, унинг ўрнини яна иккиланиш, ташвиш эгаллади. С. Анорбоев, Меҳр.

ХУРКИТМОҚ Хуркмоқ фл. орт. н. У иштаҳа билан ўтлаётган қўйларни хуркитмаслик учун аста-аста қадам ташлаб, сурувни айлана бошлади. С. Анорбоев, Оксой. -Сиз.. ползидаги қўриқчидай хотинларни хуркитяспиз, — деди Жўрахон. А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХУРКМОҚ 1 Чўчиб кетмоқ (асосан, ҳайвон ва паррандалар ҳақида). Узоқда хуркиб қочган отни етаклаб келишарди. С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина. Қўйлар хуркиб кетди. Холёр, бўри келдим, деб ташқари чиқди. «Ойсулу».

2 кўчма Қўрқув ҳис этмоқ; чўчимоқ. Дилбар хуркиб, зинғиллаб, кўчанинг нариги бетига ўтиб олган эди. А. Муҳиддин, Чап чўнтак. Аъзам ҳамон бирор сўз айтишдан хуркар эди: ахир Нафиса унинг ўлчовига тўғри келмас эди-да! Шухрат, Жаннат қидирганлар.

ХУРКОВУЧ 1 Хуркиш туйғуси кучли; хуркак; чўчидиган (асосан, ҳайвон ва паррандалар ҳақида). Болалар яшиқни ўрашиб тикилишаркан, хурковуч кўк қуён галвир сеткадан олхўридай йилтироқ кўзларини милтиратиб турарди. Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 кўчма Чўчиб, қўрқиб тинчсизланаверадиган (шахс ҳақида). Унинг бундай тортинчоқлиги кўпларни ҳайрон қолдирса, баъзиларни «ўз уясида қанот чиқармаган шунақа хурковуч бўлади!» деган фикрга келтирарди. Шухрат, Жаннат қидирганлар. Баъзи хурковучларнинг сўзи билан айтганда, машина пахтани нобуд қилади.. Газетадан.

ХУРКОНҒИЧ шв. Хурковуч. Тоғ кийидек хурконғич бу қизни бир-икки кўрганда ҳам.. орқасидан қараб қолган эди. С. Кароматов, Олтин қум.

ХУРЛИК Хур, эркин ҳолат; шундай ҳолатга эгалик. Тинчлигим — хурлигим. «Қанотли сўзлар». Қулликни сезмаган хурлик қадрига ета олурму?! Ҳамза. Сўқ билан қараса, ҳеч ажаб эмас, Чунки сен хурликнинг ёрқин тимсоли. Зулфия. На зулмат, на бўрон, на офат, на ўт Тўсолмас ҳақиқат, хурлик йўлини. Уйғун.

ХУРЛИҚО [а. حور لقا — хур кўринишли, хурчехра, хур юзли] Хур каби гўзал; хур (гўзал) юзли. Майнагинамнинг қайси хурлиқодан камлиги бор. Болагинамни кийим ғариб қилиб турибди, холос. Ш. Тошматов, Эрк қуши. ..унинг бор умиди, фикри-ёди шу хурлиқо севгилиси билан чамбарчас боғланган. У. Исмоилов, Сайланма.

ХУРМАТ [а. حرمت — ман қилинган нарса, муқаддас нарса; муқаддаслик, дахлсизлик; иззат, эҳтиром; сийлов] 1 Кимса ёки нарсага бўлган қадрлаш, улуғлаш туйғуси; шундай туйғули муносабат. Ота-онага хурмат. Кексаларга хурмат. Устозларга хурмат. Ўз касбига хурмат. ■ Бу ошлада ўзаро хурмат, ўзаро ёрдам, обрў-эътибор.. мужассамлашган. Газетадан. Хурмат инсонга меҳнат орқали, камтарлик, ҳалоллик орқали келади. «Ёшлик». Меҳнатга хурмат ахлоқнинг энг юксак дастурларидан биридир.. Ойбек, Нур қидириб.

2 Қозонилган, орттирилган хурмат; обрў, эътибор. Элда хурмати зўр. ■ Мен ўз меҳнатим билан жамоада танилдим, хурмат қозондим. Газетадан. Эшитишимча, Ах-

сида ҳазрати олийни, ҳурматларига яраша маърака ўтказиб, қабрга қўйишганлар.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Оҳ, она тупроғим, ўсган жойларим, Кўнглимда сақланар ҳурматинг, қадринг. Миртемир.

Ҳурмат қилмоқ 1) ҳурмат билан муносабатда бўлмоқ. Камтарлик — инсон ўзлигини билишни, ўзгаларни ҳурмат қилишни, одамийликнинг: самимийлик, меҳрибонлик.. ростгўйлик каби нодин фазилатларини ўзида мужассам этади. Газетадан. Меҳнатни ҳурмат қилиш.. самарали ва сифатли ишлашга интилиш ҳар бир йигит ва қизнинг бурчи ва вазифасидир. Газетадан; 2) айн. **ҳурматини қилмоқ** Бошқаси бўлса, қамчин билан солар эдим, лекин соқолинг оқини ҳурмат қилдим.. Ойбек, Танланган асарлар. **Ҳурматини қилмоқ** Ҳурмат(и) юзасидан иш тутмоқ. Отаннинг ҳурматини қилиб, сени зовутимдан ҳайдамадим.. К. Яшин, Ҳамза.

3 Ҳурмат (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

Ҳурмат тахтаси Ишлаб чиқариш илгорларининг номлари ва суратлари намойиш қилинадиган махсус тахта. *Гаражимиздаги «Ҳурмат тахтаси»га менинг ҳам суратимни қўйишмоқчи экан. С. Сиёев, Ёруғлик.*

ҲУРМАТАН [a. حرمتا — ҳурмат юзасидан] кам қўл. Ҳурмат юзасидан; ҳурматлаб.

ҲУРМАТЛАМОҚ айн. **ҳурмат қилмоқ** қ. **ҳурмат**. Созандаларни, устозларини ҳурматланг, ҳурматланг. Т. Обидов, Юсуф-жон қизиқ. Салом бувиш яна кулди, ўзидан катталиги учун уни ҳурматлаб индамади. Ҳ. Шамс, Душман.

ҲУРМАТЛАШ Ҳурматламоқ фл. ҳар. н. — Сен билан бизни дунёга келтирган аёлларни ҳурматлаш ўрнига, пулга, қалинга сотиш нима деган сўз? Ваҳшийлик. Бошқа ҳеч нарса эмас! — деди Элмурод зарда билан. П. Турсун, Ўқитувчи.

ҲУРМАТЛИ 1 Ҳурматга лойиқ, ҳурмат-эътибор қозонган; иззат-обрўга эга. *Бектемир генералларни урушнинг бутун ҳикматларини биладиган бағоят ҳурматли, азиз одамлар деб биларди. Ойбек, Кўёш қораймас. Асқар ота бу ҳурматли жувон бошқа хотинлардан рафтори билан ажралиб турар, деган бир ўйда эди, бироқ Собирахон ёру дўстлари орасида шуларнинг бири бўлиб қолганини кўриб, ажабланди. А. Қаҳҳор, Хотинлар.*

2 Мурожаатда ҳурмат, такаллуфни ифодалайди. *У костюмининг чўнтагидан буклоғлик қоғоз олиб, яна Ёдгорга қараб қўйди: «Ҳурматли институт раҳбарлари, домлар..». Ў. Хошимов, Қалбингга қулоқ сол. Асрорқул хатни товуш чиқариб ўқиди: -Ҳурматли Асрорқул ота!.. Эртага кечқурун меҳмонлар билан бирликда хизматингизда бўламиз. А. Қаҳҳор, Асрор бола.*

ҲУРМАТСИЗ 1 Ҳурмат-эътибор қозона олмаган, эл ичида обрўйи, эътибори йўқ. *Ҳурматсиз одам.*

2 Бирор кимса ёки нарсани ҳурмат қилмайдиган, қадрига етмайдиган, қадрламайдиган. *Ўзига бино қўйган, ўз манфаатини кўзлаб, кишилар меҳнатига ҳурматсиз бўлган одам ҳақиқий раҳбар бўла олмайди. Ж. Абдуллахонова, Тўфон.*

ҲУРМАТСИЗЛАНМОҚ Ўз ҳурматини, обрў-эътиборини ёки ўз қадрини йўқотмоқ; обрўсизланмоқ. *Савдий айтибдирки, «бир мамлакатда хароб бўлсанг, ҳурматсизлансанг, сафарни ихтиёр қил», деб. Ф. Фулом, Шум бола.*

ҲУРМАТСИЗЛИК 1 Ҳурмат-эътиборсиз қараш, шундай муносабатда бўлиш. *Бу эҳтиётсизлик Мирвали акага бир ҳурматсизлик ёки ҳақорат юзасидан эмас. А. Қодирӣ, Обид кетмон. Маҳкам уларнинг учовини ҳам ўзидан юқори қўяр ва ҳурмат қиларди, айни вақтда, ҳозир юз берган ҳурматсизликни кўнглига сиғдирмасди. П. Қодиров, Уч илди.*

2 Ҳурмат, эътибор ёки обрў қозонмаганлик ёки ўз қадр-қимматини, обрў-эътиборини йўқотиб қўйганлик; обрўсизлик.

ҲУРМАТГАЛАБ [a. حرمت طلب] Ўзини иззат ва ҳурмат этишни истовчи. *Ёзувчилар ҳурматталаб халқ, аммо кўплари буни энг сўнги даражадаги эҳтиёж ҳисоблайдилар. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ҲУРМОҚ «Вов-вов», «ак-ак» каби товуш чиқармоқ; вовулламоқ, акилламоқ. *Ит хурар — карвон ўтар. Мақол. ■ Қоронғи, узоқ-яқинда итлар хурар эди. А. Қаҳҳор, Анор. Уер-бу ерда хўрозлар чақиргани, яккадукка итлар хургани эшитиларди. М. Исмоилӣ, Фаргона т. о.*

ҲУРПАЙМОҚ 1 Тиккайган, тўзфиган ҳолат олмоқ (соч, жун, пат кабилар ҳақида). *Аравага, ундан бошқа, ярим яланғоч, сочлари хурпайган бир йигит ҳам ўтирди.*

Ойбек, Нур қидириб. *Бўғот лабида бир-бирига қараб хурпайиб турган икки йушукнинг бири пишиллаб, кейин чақалоқнинг йиғисидек мейвёлаб юборди.* С. Аҳмад, Ҳукм. *..қиз қараса, икки мусича хурпайиб олиб, бир-бири билан уришяпти.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

2 кўчма Авзойи бузук, ёқимсиз қиёфага кирмоқ. - *Оғир ҳақорат билан тепамга хурпайиб келган Қоплонбеков, кучли қўллари билан юзимга бир туширди, — деди Пулат.* Файратий, Менинг ёшлигим. *Аммо Зайнаб.. хурпайиб, ҳеч ким билан сузлашмай кўяр эди.* А. Қодирий, Утган кунлар. *Лобар, жангга ҳозирланган хўроздай хурпайиб, панжаларини кенг ёйиб, Гулнознинг устига бостириб келди.* Ҳ. Гулом, Тошкентликлар. *Қишлоқлар хурпайган, сукунатга чўлган.* Ҳ. Турсункулов, Ҳаётим қиссаси. *Хурпайган булут осилиб тураверди-ю, ёмғир ёғмади.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХУРПАЙТИРМОҚ Хурпаймоқ фл. орт. н. Ана, қўрққанидан кўзлари олайиб кетган кўк серка жар ёқасига етиб бориб, қирқилган жунларини хурпайтириб, селкилатиб, таққа тўхтади. С. Анорбоев, Оқсой.

ХУРПАК кам қўл. Хурпайган ҳолатли. Қизлар хурпак сочларини силаб, Чолнинг атрофини аста қуришди. Ойбек.

ХУРРИЯТ [а. *حرّيت* — озодлик, эркинлик, хурлик] 1 Сиёсий, иқтисодий ва б. зулм, тазйиқдан халослик; эркинлик, озодлик. 1917 йил февраль инқилоби тўғрисидаги эълон қилинган хуррият ишчи-деҳқон тилани том маънода рўёбга чиқазмаганди. Н. Сафаров, Оловли излар. *Бу муқаддас қасам — минг-минглаб муҳтарам оналар олдида, эркимиз, хурриятимиз олдида ичилган қасам.* Т. Рустамов, Мангу жасорат. *Бир ойдан бери зиндонларда ғалати гаплар эшитила бошлади: Хуррият бўлармиш!* С. Айний, Дохунда.

2 Хуррият (хотин-қизлар исми).

ХУРРИЯТПАРВАР [а. + ф. *حزّيت پرور* — хуррият тарафдори, хурриятни ёқловчи] Хурриятни, озодликни севувчи, хуррият тарафдори.

ХУРРИЯТЧИ Хуррият учун, озодлик, эркинлик учун курашувчи. *Норозилик ғалаёплари тобора кўпаймоқда. Хурриятчилар Когонга етишди.* С. Кароматов, Бир томчи қон.

ХУСАЙНИ [ф. < а. *حسینی* — Ҳазрати Алининг иккинчи ўғли Хусайн номидан] Узумнинг ҳасайнидан кўра нозикроқ, чўзинчоқроқ ўртапишар хўраки бир тури; шундай ҳосил берувчи ток. *Дилдор дала шийпонида бир бош хусайни узумни олдига қўйиб, эринибгина ғужумлаб еб ўтирарди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Токнинг тоифи, нимранг, хусайни, қирмиска.. каби навларини ўстириш мақсадга мувофиқ.* Газетадан.

ХУСН [а. *حسن* — кўрк, чирой; гўзаллик, латофат; яхши сифат, хислат] 1 Ёқимли, ўзига тортувчи тус, кўриниш; чирой, кўрк (инсон юз тузлигиши, ифодаси, ранги ва ш.к. га нисбатан). *Хусн тўйда керак, ақл кунда керак.* ■ *Гулишанбону Худоёр хонлигининг иккинчи даврида ўз хусни билан бир неча мартаба хоннинг шайфотига сазовор бўлган ҳарам канизларидан эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Содиқжон одобли, ақлли, қомату хуснда ҳам кўзи тушган қизларни қоқилтирадиган йигит эди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Ташвиш қиз боланинг хуснини оларкан, шўхлигини ҳам, овозидаги латофатини ҳам қуваркан.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 кўчма Ёқимли кўриниш; чирой. *Биз, этагимиздаги ямоқ кўрпадай, қишлоғимиз хуснини бузиб турган чўл парчасига сўнги марта ҳужум қиламиз.* «Ўзбекистон кўриқлари». *Кечаги чангбосди ёмғир табиатга хусн бериб кетганидек, одамларнинг ҳам бахридилини очиб юборади.* Н. Фозилов, Дийдор.

3 кўчма Чирой бўлувчи нарса, чирой тимсоли; чирой. *Фарғона — Ўзбекистоннинг хусни, холи.* Шухрат, Шинелли йиллар. *Яхши йигитлар — армиянинг хусни!* Шухрат, Шинелли йиллар. *Каналнинг икки ёқаси бўйлаб қурилган икки қаватли бинолар шу қадар кўркамки.. металлурлар шаҳарчасига хусн бўлиб тушган эди.* Н. Сафаров, Танланган асарлар.

Хусни ахлоқ эск. кт. Яхши хулқ, гўзаллик ва бу ҳақдаги таълимот. *Имом, мактаб домласи ва бир мударрис ҳам, бу муносабат билан, болаларга хусни ахлоқни таълим [бериш] хусусида бироз даҳанаки жанг қилишди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Хусни мутлақ** эск. кт. Яратувчи, худо. *Уч кунлик ҳаётнинг неъматларидан қўл қоқиб, хусни мутлақнинг муҳаббати билан яшамоқ қадар улук.. бахт борми?.. Табиатнинг ўзи хусни*

мутлақнинг бепоён жилвалар кўрсатган улуг кўзгусидир. Ойбек, Навоий. **Хусни қабул эск. кт.** Иззат-икром билан, яхши кутиб олиш. *Биз бориб, онҳазратга жанобингизнинг дуоингизни эшиттирамыз; хусни қабулингизни, ижобатингизни уқтирамыз.* А. Қодирий, Мехробан чаён.

ХУСНБУЗАР 1 Ёғ безлари функциясининг бузилиши туфайли терига турли хил тошмалар тошиши (кўпинча балоғатга етиш даврида йигит-қизларнинг юз, кўкрак, энса терисиди пайдо бўлади). *..лейтенант борку.. анови-чи, юзларига хуснбузар тошиб кетган.* Шуҳрат, Шинелли йиллар. Умид кун ора эрта билан соқол қиришга тугинарди. Баъзан кўпик остидаги хуснбузарларини кесиб, қонатиб юборарди. Мирмуҳсин, Умид.

2 кўчма Манзарани хунуқлаштирадиган, қиёфани ёмонлаштирадиган хунуқ нарса. *Гўзал биноларнинг айримлари деворларига ёпиштирилган хуснбузар эълонларга кўзингиз тўша, таъбингиз хира бўлади.* Газетадан.

ХУСНДОР [а. + ф. حسن دار — хуснли, гўзал, чиройли] айн. хуснли. *Хусндор йигит.* — Уйдан Ўрмонжоннинг хотини — тўлагина, хийла хусндор жувон чиқиб, Сидиқжон билан кўришди. А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ХУСНИХАТ [а. حسن خط — чиройли ёзув, каллиграфия] 1 Қоидага мувофиқ чиройли қилиб ёзиш; каллиграфия. *..институт ҳузуридаги бошланғич таълим кабинетида ўқувчиларга хуснихат ўргатиш бўйича бир ойлик семинар ўтказилди.* Газетадан.

2 Чиройли ёзув, чиройли ёзилган хат. [Пулат] *Конверт устидаги адресга, таниш ва қадрли хуснихатга тикилганча, хаёлга чўмди.* Ш. Рашидов, Қудратли тўлқин. *Нафис гулли лаганларнинг ўртасига хуснихат билан байтавр битилган.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХУСНИЯ [а. حسنية — энг яхши, энг гўзал нарса; эзгу иш(лар)] 1: **ахлоқи хусния** айн. хусни ахлоқ қ. хусн. Ахлоқи хуснияни айниқса ёш авлодларимизга ўргатмоқ бизга фарз ҳам возжиб. Ойбек, Улуғ йўл.

2 Хусния (хотин-қизлар исми).

ХУСНЛИ Яхши хуснга эга. *Бош яланг, яланг оёқ, кўйлаги йиртиқ хотиннинг юзига изтироб шундай чанг солган эдики, йигитлар уни Мишанинг онаси, кечаги кўркам, хуснли аёл эканини базўр фарқ қилдилар.* Ойбек, Кўёш қораймас.

ХУСНСИЗ Хусни, чиройи йўқ; хунуқ.

ХУТ [а. حوت — катта, наҳанг балиқ; кит] 1 (Х — катта) астр. Ўн икки буржнинг бири, Далв ва Ҳамал буржлари ўртасида жойлашган (қ. бурж).

2 Шамсия йил ҳисобида ўн иккинчи ойнинг арабча номи (22 февраль — 21 март даврига тўғри келади). *Хут ойи. Хут чиқиб, ҳамал кирди.*

ХУТ-ЮТ с. т. Қиш охири, қишки озиқ-овқат захираси тугаган, ерда ҳайвонлар учун ўт-хашак топилмайдиган бир давр. *-Қишдан қиттай бор. Хут-ют, сариқ сумалак, аямажиз.. қаторлашиб турибди, — кулумсиради Равно.* Ойбек, Улуғ йўл.

ХУШ [ф. هوش — онг, шуур; ақл, идрок; эс, фаҳм; хотира; эсда тутиш қобилияти] Кишининг бирор нарса-ҳодисани сезиш, идрок этиш, англаш қобилияти, шундай сезги, идрокка эга ҳолат. *Кумуш.. сесканиб ўзига келди. Хушдан ажралаёзган бечоралар [қутидор, Офтоб ойм] бу ҳолдан бироз жонлангандек бўдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Унинг гапи Сидиқжоннинг қулоғига кирмас эди. Сидиқжон то хушини ўнглагунча, Болтабой бостирмага кириб келди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

Хуши (бошидан) учмоқ 1) хушини, ўзини йўқотмоқ. *«Дараксиз» деган сўзни эшитди-ю, онанинг хуши бошидан учди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Улимни биринчи марта кўрганым учунми, хушим учиб, қотиб қолдим.* О. Ёкубов, Излайман; 2) ҳангу манг, ҳайрон ҳолатга тушмоқ. *Бирдан босди орқадан Туполон, милтиқ товуши. Шу чоқ йўловчиларнинг Учди бошидан хуши.* Файратий. *Ловул аётган юзини кафти билан силаганча юриб кетди, хуши учганча, автобусга ўтирди.* Ў. Хошимов, Қалнинга қулоқ сол. **Хуши кетмоқ** Бирор нарсага маҳлиё бўлмоқ; етишишни орзу қилмоқ. *«Бола-да, мурти сабза уриб қолган бўлса ҳамки, болалигини қўймайди: беҳига хуши кетди», деб ўйлади қорабайрдаги кекса киши.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. **Хушига келмоқ** Эс-хуши, идрокни ўз ҳолига келмоқ. *Ҳамма унинг бўзарган юзига тикилиб, хушига келишини сабрсизлик билан кутмоқда эди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ота хушига келиб, кўзини очди.* М. Маҳмудов, Мангу куй излаб. **Хушидан кетмоқ** Эс-хушини йўқотмоқ; ўздан кетмоқ. *Толди, жиғарбандини топди, Хосият хола муздек мар-*

мар тошни кучоқлаб, хушидан кетди. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. Яраланган Абдуллаев қимир этмай хушидан кетди. Т. Рустамов, Мангу жасорат. **Хушини йиғмоқ** Эс-хушини меъёрий ҳола келтирмоқ, *Искандаров бир сесканиб, яна хушини йиғиб олди.* С. Аҳмад, Бош оғриғи. *Ҳовли ўртасида қаққайиб турган Меъмор ниҳоят хушини йиғиб олди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Хушини олмоқ** Эс-хушидан айирмоқ; эс-хушини ўзига тортмоқ, маҳлиё қилмоқ. *Бахт Фуломжоннинг хушини олиб қўйди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о. *Қоронғи кечада вавага ва битбилдиқлари билан киши хушини олгувчи беданалар.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУШЁР [ф. *هوشيار* — ақлли, идрокли, фаросатли, эс-хушли; зеҳни ўткир, зийрак; сергак, сезгир; маст эмас] 1 Шароит, ҳолатни, нарса-ҳодисанинг моҳиятини тез англаш қобилиятига эга; шундай қобилият, идрок билан иш тутадиган; зийрак. *Ҳакимбойваччадек хушёр йигит қайда?.. Бойларимизнинг бари хушёр. Ақли бўлгани учун бой бўлган-да.* Ойбек, Танланган асарлар. *Усув тўндириб қўйилган қумғон таги-га олов ёқди. Хушёр шоирлари ҳатто тутантириқ ҳам тайёрлаб қўйишган экан.* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 Теварак-атрофга, ён-веридаги ҳодисаларга сезгирлик билан кўз-қулоқ бўлиб турувчи; сергак. *Чегарада хушёр туради носбон, Бегона бирор хас учиб ўтолмас.* Р. Бобожон. *Хушёр туриб, адашмай, Ҳар шарпани сезаман.* Уйғун.

3 Эс-хуши жойида, хушини йўқотмаган (асосан, ичкилик, кайф таъсирида эмасликни билдиради). *Алимардон қанча май ичганининг.. ҳисобига етмади.. Хушёр пайтлариди у ўзининг аҳволини ўйлаб қурар, назарида, даҳшатли туш кўраётганга ўхшаб кетар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Абдишукурнинг кайфи баланд бўлса-да, хуши ҳали ўзида, мумкин қадар ўзини хушёр тутушига тиришади.* Ойбек, Танланган асарлар.

Хушёр тортмоқ Эс-хушини йиғиб олмоқ, эс-хуши жойига келмоқ; сергакланмоқ (**хушёр** — ҳар учала маъносида). *Муҳаммадиев хушёр тортди-да, тавба-тазарруга ўтди.* И. Раҳим, Қадрибад одамлар. *Ширакайф ўтирган йигит милиция ходимини қўриб, хушёр тортди.* Газетадан. *Тўнғич бо-*

тир хушёр тортди, яроғларини тайёр қилибди. «Чалпак ёққан кун».

ХУШЁРЛАНМОҚ кам қўлл. Эс-хушини йиғмоқ, хушёр тортмоқ, хушига келмоқ.

ХУШЁРЛИК Хушёр ҳолат, хушёр (сезгир, сергак) бўлиш. *Бизни ҳамма вақт хушёрликка даъват этиб турувчи бир нарса бор.* Газетадан. *Улуғ ишларни бажармоқ учун куч-қувват, соғломлик, бардамлик ва хушёрлик зарур бўлади.* Газетадан.

ХУШЁРХОНА [хушёр + хона] Маст кишиларни хушига келтириш учун милиция назорати остида ташкил қилинган санитария-тиббийет муассасаси. *Хушёрхона заб жой экан, Совуқ сувга солди мени.* «Муштум». *Дадабойнинг тунар ери хушёрхона, Хижолатдан ерга боқар ота-она!* «Муштум».

ХУШЛИ Хуши бор, хуши жойида; идрок этиш қобилияти яхши. *Лекин барака топкур хўп ақлли, хушли қиз бўптими?!* Уйғун, Сайланма. *Ўзиям нақ кўрсангиз, ақлли, хушли, топиш-тутушли.* Ойдин, Ҳикоялар.

ХУШСИЗ 1 Хушидан кетган, хушини йўқотган; беҳуш. *Эртасига Раҳматиллани қўли синган, боши ёрилган ва хушсиз ҳолатда мактаб ёнидаги бир чуқурликдан топиб, касалхонага жўнатишди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Тун бўйи хушсиз ётди. Тонгга яқин аранг кўзини очди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 Эс-хуши жойида эмас, хаёли паришон; беҳуш, паришонхотир. *Анвар меҳмонхонага кириб келувчи Султоналидан ҳам ибo қилмай, гўё хушсиз каби, бошини икки қўли орасига олиб, сандал устига энгашди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Муҳаммад Жамол маҳбубасидан айрилиб, телбалардай эс-сиз, хушсиз қолди.* Ойбек, Нур қидириб.

ХУШСИЗЛАНМОҚ 1 Хушдан кетмоқ, ўзини билмай қолмоқ. *Бир вақт хушимга келдим: оғзим бўғиқ, қалин нарсага ўралганман. Извоида кетаётганимни пайқадим. Яна хушсизландим.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Гангиб қолмоқ, эсанкирамоқ; паришон бўлмоқ. [Отабек] *Беш дақиқалаб йўл устида эсанкираган, хушсизланган кўйи қоғитиб турган.. бирдан юриб кетди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУШСИЗЛАРЧА рвш. Хушсиз ҳолда, хушсиз кишилар каби. *Эрта биландан бош-*

ланган бу ҳолат Ҳасаналининг кейинги сўзи билан тамом бир даҳшат касб этди ва [Отабек] хушсизларча ўтириб қолди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУШСИЗЛИК 1 Хушсиз ҳолат; беҳушлик. Бозор ҳали унинг юзини кўролгани йўқ, қоронғи. Шунинг ҳаммаси тунми ёки хушсизликмикан? А. Мухтор, Чинор.

2 тиб. Миянинг қон билан таъминланиши бузилиши натижасида қисқа муддат рўй берадиган ҳолат; ҳушдан кетиш.

ХУШТ унд. с. **1** Майда жониворларни ва қушларни ҳайдашни билдиради; кишт, ҳўйт, ҳайт. *Кампир хушт деб, чумчуқларни ҳайдади.* ■ *Ман хўжайинларнинг бўйинтуруғига калламни тиқай, ишлай, улар обдан моймни шилсин, кейин мани «хушт!» деб ҳайдасин.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Йўқ қилиш, қўлга олиш кабилар ҳақида сигнални билдиради; фишт. *Эсинг жойидами ўзи? Хушт, деса, қаматиб юборади-я, жинни!* С. Сиев, Отлиқ аёл.

ХУШТАК 1 Ҳавони пуфлаб чиқариш йўли билан чалинадиган асбоб, мослама. *Сопол хуштак. Милиционер хуштаги.* ■ *Йўлчи уни [болани] овутиш учун, толдан бир новда кесиб олиб, кичкина хуштак ясади.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ана шундай асбоб, мослама ёрдамида ёки лаб ва тишлар орасидан ҳаво чиқариб ҳосил қилинган товуш. *Кўча қоровули хуштагини эшитиб тўхтади.* ■ *Одамлар норозилик билан қарсақ чалишар, залнинг чекка-чеккаларидан хуштак овозлари эшитилиб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Турсунбой икки бармоғини оғзига тиқиб, хуштак чалди.* С. Аҳмад, Уфқ.

3 Бирор таъсир, табиий ҳодиса туфайли ҳосил бўладиган, хуштакка ўхшаш товуш. *Тўсатдан девордаги радиокарнай хуштак чалиб, кейин хириллаб бошлади.* «Муштум». *Қалдирғочнинг ташландиқ уясида.. ингичка хуштак овози чиқарди: изғирин беркиниб олиб, шўхлик қилаётганга ўхшайди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. *Кучли шамол дарахт шохларини бир-бирига қасир-қусур уриб, хуштак чалди.* Й. Муқимов, Матонатли кишилар.

ХУШТАКВОЗ Хуштак чалишни яхши кўрадиган, доим хуштак чалиб юрадиган.

ХУҚНА {*а. حنة* — укол билан дори юбориш, қуйиш; шундай йўл билан юбо-

рилган дори; клизма] *тиб.* Даво мақсадида тўғри ичакка орқа чиқарув тешиги орқали махсус асбоб ёрдамида суоқлик (кўпинча сув) юбориш; клизма. *Врачлар ошқозонни ювишди. Болада ўзгарши сезилмайди.* -Клизма қилинган. -*Ҳа, тезда ҳўкна қилинсин, — деб тасдиқлади врач Фаттоев.* Газетадан.

ХУҚУҚ {*а. حقوق* — «ҳақ(қ)» с. нинг кўпл.} **1** ҳўқ. Давлат ҳокимияти томонидан белгиланадиган ва қўриқланадиган, жамиятда кишиларнинг ўзаро муносабатларини ва б. ни тартибга соладиган қонун-қоидалар, меъёрлар мажмун. *Фуқаролик ҳўқуқи.* ■ *Тинчлик, озодлик, аёллар ҳўқуқи, маърифат ҳақида сўзлайди, тушунтиради, тинчлик учун имзо тўплайди.* Ойбек, Нур қидириб. *Ҳўқуқ бузилишига қарши малакали кураш олиб бориш милициянинг хизмат бурчидир.* Газетадан.

2 Қимсага бирор иш-ҳаракат қилиш учун берилган, давлат қонунлари ёки бошқа хил қонун-қарорлар билан мустаҳкамланган, кафолатланган имконият, эрк, ихтиёр. *Сайлов ҳўқуқи. Пенсия олиш ҳўқуқи. Дам олиш ҳўқуқи. Меҳнат қилиш ҳўқуқи.* ■ *Инсон ҳўқуқи нима? Озод яшаш, кўнглига ёққан уқув, қобилият, қолаверса, талант тақозо этган ишни бажариб яшашми? «Ўзбекистон қўриқлари». Мен раислик ҳўқуқим билан янги ер очишни ҳам, посёлка қурилишини ҳам тўхташиб, барча одамларни гўза парваришига ташлайман.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Бу кишини ишлаш ҳўқуқидан маҳрум қилишига ҳаддим сўймайди.* А. Қаҳҳор, Йиллар.

3 с. т. айн. ҳўқуқшунослик. ..кашандаликни тугатиш дастурини ишлаб чиқиб, унда тиббиёт, ҳўқуқ, ташкилотчилик ва тарбиявий тадбирларнинг кенг комплекси кўзда тутилсин. Газетадан.

4 кўчма кам қўлл. Бирор нарсага хос мақом, ўрин. *Шунинг учун ҳам ўз даврида нуристик ҳаракатнинг қўрбони бўлган бу муаллим ва муаллима сўзларини ўз ҳўқуқларида қайтадан тиклаш мақсадга мувофиқ бўлув эди.* «ЎТА».

ХУҚУҚБУЗАР Мавжуд қонун-қоидалар, ҳўқуқий меъёрларга амал қилмайдиган, уларни бузувчи; жиноятчи. *Суднинг ҳўқмига асосан, ҳўқуқбузар тегишли жазосини олди.* Газетадан.

ХУҚУҚБУЗАРЛИК Мавжуд қонун-қоидаларга амал қилмаслик, уларни бузиш; шу

йўлдаги хатти-ҳаракат; шахсга, мулкка, давлатга ва бутун жамиятга зарар келтирувчи ижтимоий хавфли қилмиш; жиноят. ■ *Мактабларда ёшлар ўртасида майда безорилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш борасида суҳбатлар уюштираман.* Газетадан. *Шунингдек, ноқонуний нақд пул айланмалари билан боғлиқ ҳуқуқбузарликни аниқлаш, олдини олиш ва бартараф этиш борасида ҳам бир қатор ишлар амалга оширилди.* Газетадан.

ҲУҚУҚИЙ [a. حقوقى — ҳуқуққа, одиллик ва адолат оид; ҳуқуққа асосланган] юр. Ҳуқуққа, ҳуқуқшуносликка оид, ҳуқуқ юзасидан бўладиган. *Ҳуқуқий муносабатлар. Ҳуқуқий тартиб. Ҳуқуқий билимлар.* ■ *Ҳуқуқий муносабатларнинг объекти ҳаёт ҳодисалари, ижтимоий воқеликлар каби туриш-тумандир.* «ЎЗМЭ».

ҲУҚУҚЛИ Ҳуқуққа эга. *Тенг ҳуқуқли.* *Тўла ҳуқуқли.*

ҲУҚУҚСИЗ Ҳуқуқи йўқ, ҳуқуққа эга эмас. *Муртазиннинг озодлик ҳақида гапирган гапларидан сўнг эрксиз, ҳуқуқсиз одамлар қайта тирилди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ҲУҚУҚСИЗЛИК Ҳуқуқсиз ҳолат, ҳақ-ҳуқуқдан маҳрумлик. *Ҳуқуқсизлик, миллий тенгсизлик фақат шулар билан чекланмасди.* Н. Сафаров, Оловли излар. *Жабр, зулмга қарши, ҳуқуқсизликка қарши курашмоқ керак.* Ойбек, Нур қидириб.

ҲУҚУҚШУНОС [a. + ф. حقوقشاس — ҳуқуқни ўрганувчи, ҳуқуқ билимдони] Ҳуқуқшунослик мутахассиси. *Алишер машҳур ҳуқуқшунос Ҳўжа Фазлулло Абуллайсдан муттасил дарс олар экан.* Ойбек, Навоий.

ҲУҚУҚШУНОСЛИК Ҳуқуққа оид фанлар (мажмуи). *Қиёсий ҳуқуқшунослик.* ■ *Ҳуқуқшунослик илми кўп вақтлардан бери жинойатларни келтириб чиқарувчи сабабларни ўрганади.* Газетадан. *Мухтор молия-иқтисод институтига, Тождиддин эса ҳуқуқшунослик институтига ўқишга кирган эди.* М. Хайруллаев, Тилла маржон.

ҲУҚҚА [a. حَقَّة — қутича, яшиқча] эск. кам қўлл. Майда нарсалар солиб қўйиладиган, тўгарак ёки тўртбурчак шаклидаги қутича. *Афанди бир куни ўзига зеб бериб.. бир қўлига ҳуққа, тасбеҳини ушлади..* «Муштум».

ҲУҚҚАБОЗ [a. + ф. حَقَّاباز — найрангбоз, фирибгар, товламачи; фокусчи] эск. 1

Қутичалар ичидан чаққонлик билан ҳар хил нарсалар чиқариб, ўйинлар, фокуслар кўрсатувчи киши; кўзбоғловчи. *Хитой кийимида, кўзини хитойчасига бўяган, сочини орқасига ўраган иккита ҳуққабоз талинка [тарелка]ларни чўлларда ўйнатиб чиқади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

2 *кўчма Ҳийлагар, фирибгар, найрангбоз.* - *Мустамлакачиликнигина эмас, агрессив блокларни ҳам.. ҳимоя қилиш бу — кўзбоғловчи ҳуққабозларнинггина қўлидан келиши мумкин, — деди Аҳмаджон.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ҲУҚҚАБОЗЛИК Ҳуққабоз ўйини. *Қизиқчи ҳуққабозлик қила туриб, оёғини бошига уриб олади ва аразлаб, майдондан чиқиб кетади.* Т. Обидов, Юсуфжон қизик.

ҲУҚҚИ Муз қатламида тешиб очилган рахна, муз тешиги, музнинг ўйиқ жойи. *Қўқисдан муз устидаги тешикка — ҳуққи-га бир бола тушиб кетади.* Ойбек, Болалик.

ҲУҲ I унд. с. Пўписа учун ишлатилади. - *Ҳуҳ, сени!.. Мунчоқни суиистеғмоқ қиасин деб, сенга ким айтди? — деди Меҳмоноб қизчасига.* С. Абдулла, Обрўйим тўкилади.

ҲУҲ II тақл. с. Ўпкадаги ҳавони, нафасни оғиздан зарб билан чиқаришда юзага келадиган товушни билдиради. *Қосимжон ёнини ковлаётганида, милиционернинг қошлари чимирилиб кетди: - Шошманг, шошманг, битта ҳуҳ, деб юборинг-чи.* С. Аҳмад, Кайтаёса.

ҲУҲЛАМОҚ «Ҳуҳ» деб нафас чиқармоқ; «ҳуҳ» демоқ. *Буни кўриб, «Тўймас» уйга кирадиган бўлди, деб севинди; у ҳам қўлини оғзига тутиб, ҳуҳлаганича, эшик томонга келаверди.* Ойдин, Ҳазил эмиш.

ҲУ-ҲУ тақл. с. Мусича, қумри каби қушлар сайраганда чиқадиган товушни билдиради.

Ҳу-ху тортмоқ Ҳуҳулаб сайрамоқ. *Мусичалар ҳу-ху тортиб, булбуллар қўниб, зоғлар учиб, кўрганларнинг баҳрини очибди.* «Равшан».

ҲУҲУЛАМОҚ «Ҳу-ху» деб сайрамоқ (қумри, мусичалар ҳақида). *Қумрилар мунгли-мунгли хуҳулар.* Ойбек, Навоий. *Мусичалар хуҳулайди, дарахтларда, деворлар устида бир-бирини қувлашади.* А. Қаҳҳор, Саароб.

ҲЎ кўрс. олим. 1 Узоқдаги нарсани кўрсатишни, унга ишорани билдиради. - *Бри-*

гадир қаерда? -Хў, анави пайкалда. ■ Мен сизга айтган қизни кўрсатайми? Хў, анави, ўртадаги қора камзуллик! П. Турсун, Ҳўқитувчи.

2 Илгари бўлиб ўтган иш-ҳаракат, ҳодиса ва ш.к. га ишорани билдиради. ..хў, бурноғи йили серёғ, серғушит паловхонни Бабуддан осонгина ундирган эди. «Муштум».

3 Мурожаатда диққатни жалб этиш учун ишлатилади. -Хў, ишёқмас, манглайи қора, - деди Мадрайим навкар ўшқириб унга. Ж. Шарипов, Хоразм.

4 Ундов сўз олдидан маънони кучайтириш учун қўлланади. Э, э, йигитча! Қани, бу ёққа келинг-чи! Хў, баракалла, мулла Суяра! Отасини суярми, онасини суярми, а? Ё ик-каларини ҳам суярми? А. Қаҳҳор, Ҳўжар.

ХўВ айн. хў 1.

ХўЙ айн. ҳой. Фахриддин кирганда, Меҳри энди уйқудан турган экан. -Э, хўй.. Яхшимисан.. хўй! - деди Фахриддин. А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

ХўКИЗ 1 Икки ёшдан ошиб, қўшга ярайдиган ҳолга келган бичилган эркак қора мол. У ердан сув чиқади деб ўйлаш - хўкиз сут беради, деб ўйлашдай гап. Х. Назир, Ёнар дарё. У колхознинг қўш хўкизи билан ўз ерини ҳайдамоқда эди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 кўчама сўк. Шу молга нисбатли ҳақоратни билдиради. -Анави хўкизни қаранг-у, манави парини! - деди Заврак анча нарида ўз чодирни ёнида турган Худододбекни яна кўрсатиб.. - бийрон ва шаддод қиз ушанинг қўлига тушяпти. Мирмуҳсин, Меъмор.

ХўККИ шв. Букур. Эгам сени хўкки қилиб яратиб қўйибди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ХўЛ 1 Сувга ивиған, сувланган. Хўл кийим. Қўлим хўл. Ёмғирда костюмим хўл бўлди. ■ Аҳмад бригадир қўлларини қозиқдаги хўл сочиққа тортинмай артди. С. Нуров, Нарвон. ..бир қанча гул япроқлари Чароснинг хўл сочларига, юзига ёпишиб қолди. Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Ўзида бўлган суви, нами, шираси қочмаган. Хўл мева. Хўл новда. Туқайга ўт кетса, хўлу қуруқ баравар ёнар. Мақол. ■ [Йўлчи] Ёрмат топиб берган бир эски кўрпачани қуруқ ерга ёйиб, бошини бир боғ хўл бедага қўйиб, уйқуга кетди. Ойбек, Танланган асарлар. У болалари олдидан айб-

дордек, хўл ўтин вишиллаб сасиётган ўчоққа қаради. П. Турсун, Ҳўқитувчи.

ХўЛЛАМОҚ Хўл қилмоқ, сув тегизмоқ, нам бермоқ. Рўмолчани хўлламоқ. Латта хўллаб, пол ювмоқ. Сочини хўлламоқ. Бармоғини хўлламоқ. ■ Қизини бағрига босиб, пешонасидан ўпганда, кўз ёшлари Жумагулнинг наз-кўзини хўллади. Ж. Шарипов, Хоразм. Уғли бўлса чойга нон хўллаб емоқда эди. А. Қодирий, Ўтган кўнлар. Чол лаблари билан бир парча эски чармни хўллаб туриб деди.. Ойбек, Танланган асарлар.

Томоқни хўлламоқ Бир оз ичмоқ. Юринглар, томоқни хўллаб оламиз, ҳам чайласини кўрамиз. С. Нуров, Нарвон. Ёшликнинг охири, қаршликнинг боши, дегандай озроқ томоқни хўллаб олсақ буларди. «Муштум».

ХўНГИЛЛАМОҚ шв. айн. хўнграмоқ. У дик ўрnidан туриб, хўнгиллаб йиғлаганча, ташқарига чиқиб кетди. Мирмуҳсин, Фёвлан кучсизлик.

ХўНГИР-ХўНГИР тақл. с. қ. хўнг-хўнг. Устига тоғ ағдарилган маҳдум бошини яна қуйроққа солиб, хўнгири-хўнгири йиғлади. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Қўй, юлдузим, қизим, ўксима, Кўз намлама, қўй хўнгири-хўнгиригини. С. Жўра.

ХўНГРАМОҚ «Хўнгири-хўнгири», «хўнг-хўнг» товуш чиқармоқ, шундай товуш чиқариб йиғламоқ. [Канизак] Бирдан лаби пирпираб, хўнграб юборди-да, дуррасининг учи билан юзини бекитиб, тескари ўғирди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. ..дарактлар орқасидан хўнграб йиғлаган товуш эшитилди. Ойбек, Танланган асарлар. Армон барибир дош беролмади, хўнграганча, уйга отилди. «Ёшлик». Сорахон ўзини диванга кўтариб уриб, бор товуши билан хўнграб йиғлади. А. Қаҳҳор, Сароб.

ХўНГ-ХўНГ тақл. с. Эзилиб, куйиниб йиғлашдаги қаттиқ товушни билдиради. Мунира кичкинагина курсида мункайиб ўтириб, хўнг-хўнг йиғларди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. Пошша хола хўнг-хўнг йиғлаб, қуруқ қўл билан уйга қайтди. Д. Нурий, Осмон устун. Фор ичида Латлининг юракни эзадиган хўнг-хўнг йиғиси эшитиларди. Х. Фулом. Машъал.

ХўП унд. с. Сакраш, ҳатлаш пайтида айтиладиган нидо.

ХўПЛАМ Бир хўплаб, оғизга олинган суюқлик миқдори. Бир хўплам сув. ■ [Ибн

Сино| Уйқуси келиб, кўзига қум тиқилганда, аллақандай бир ўтти қайнатиб тайёрланган доридан бир ҳўплам ичар, кўзи яна очилиб, зехни равшанлашарди. М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Икки чимдим ош еди-ю, бир ҳўплам чой ичди.* Ў. Умарбеков, Юлдузлар.

ҲўПЛАМОҚ I Бир ҳўплам, ҳўплам-ҳўплам офизга олмоқ. *Норбой ярим коса шўрвани остонада тик турганча ҳўплаб ичди.* «Ёшлик». *Сидиқжоннинг ёнида ўтирган киши ҳўплаган чойни нуркаб юборди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *..уградан бир қошиқ ҳўплаган эди, қалқиб кетиб, қаттиқ уқчиди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

2 *кўчма* Ўзига олиб (ютиб) йўқ қилмоқ. *Пахтанинг фойдасини Ҳўплаб турар фермамиз, Чорванинг кам-кўстини Бозордан сотволамиз.* «Муштум». *Ҳафта ўтди, кун ўтди, Қаторлашиб анча ой. Жўш уриб, қирғоғини Ҳўплар эди телба сой.* Файратий. *Ўртоқ Рустамов, айш-ишрат анча пулни ҳўпласа керак?* «Муштум».

ҲўППАК I Икки қўл шапалоғини бириктириб, орқаси билан уриш.

Ҳўппак олмоқ 1) икки қўл шапалоғини бириктириб, орқаси билан урмоқ; 2) *кўчма* ўч олмоқ; зарда қилмоқ, аччиқланмоқ; қасдлашмоқ. *Ичкарида Ўзбек ойим меҳмонларни кузатиб бўлиб, Қумуш билан онасидан ҳўппак олар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ҲўППАК II с. т. Пахтаси етилиб, яхши очилган қўсак. *Ҳўппак пахта.*

ҲўППОЗ Ёнма-ён жойлашган бир неча соч халтачаси ва тери безларининг ҳамда шу соҳадаги тери ва тери ости ёғ қатламнинг ўткир йирингли яллиғланиши; карбункул, кўк яра. *Сизлогич, чипқон, ҳўппоз.. ва бошқа касалликлар келиб чиқиши мумкин.* Газетадан.

ҲўШШАЙМОҚ шв. *Ўшшаймоқ. Ҳўшшаймай ўл!.. Қачонгача мен сенинг эрингини пойлайман?! А. Қаҳҳор, Сароб.*

Ҳў-Ҳў-Ў унд. с. Кучли таажжуб, ҳайрат маъноларини билдиради. *Элмурод хаёлида ҳисоблаб кўриб: -Тахминан икки минг йиллардан кўпроқ бўлсам!.. - деди. -Ҳў-ҳў-ў.. - деди Мели полвон. П. Турсун, Ўқитувчи.*

СЎЗ ЯСОВЧИ ВА ШАКЛ ЯСОВЧИ ҚЎШИМЧАЛАРНИНГ ИЗОҲЛИ-ИЛЛЮСТРАТИВ КЎРСАТКИЧИ

Ушбу кўрсаткични тузишда З. Маъруфовнинг «Словообразовательные и словоизменительные аффиксы узбекского языка» (Узбекско-русский словарь, М. 1959, 716-727-бетлар), А. Фуломов, А.Н. Тихонов ва Р. Қўнғуровларнинг «Ўзбек тили морфем лугати» (1977), А. Ҳожиёвнинг «Ўзбек тили сўз ясалиши» (1989), «Ўзбек тили сўз ясалиши тизими» (2007) асарларидан, мавжуд ўзбек тили грамматикаларининг сўз ясалиши қисмларидан унумли фойдаланилди. Кўрсаткичда асосий сўз ясовчи ва шакл ясовчи қўшимчалар келтирилиб, баъзи вариант аффикслар, форсча ва арабча сўзлар таркибидаги айрим аффиксоидлар ўз аксини топмаган. Шу нуқтан назардан тузувчилар кўрсаткични тўлиқ, мукамал, деган даъводан йироқдирлар.

Тузувчилар: Н. Маҳкамов, А. Мадвалиев.

-а I сўз ясовчи: 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан боғлиқ ҳаракатни ифодаловчи феъл ясайди: *ошамоқ, тунамоқ, қонамоқ*. Бунда баъзи ясалмаларнинг асослари фонетик ўзгаришга учрайди: *ўйнамоқ < ўйин + а; яшамоқ < ёш + а; санамоқ < сон + а* каби; 2) сифатлардан асос англатган ҳолатга ўтиш маъносини билдирувчи феъллар ясайди: *қийнамоқ, бўшамоқ*; 3) тақлидий сўзларга қўшилиб, ўша овоз билан характерланадиган ҳаракатни англатувчи феъл ясайди: *шилдирамоқ, шилдирамоқ, қалтирамоқ*; 4) феъллардан сифатлар ясайди: *кўтара* (савдо), *қўша-қўша* (уйлар); 5) якка ёки такрорланган тақлидий сўзлардан от ясайди: *жизза, дўмбира; қаҳқаҳа, шаршара*; 6) тақлид сўзлардан равиш ҳосил қилади: *гуппа-гуппа, таппа-таппа, таққа* (тўхтади), *шартта*.

-а II шакл ясовчи: 1) феълларга қўшилиб, ҳаракатнинг такрорланиши, узоқ давом этиши, интенсивлик каби маъноларни ифодалайди: *бурамоқ, ур(и)намоқ* каби; 2) такрор ёки жуфт феъл асосларига қўшилиб, ҳаракатнинг белгисини билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *кута-кута, чопа-чопа, шоша-пиша, юра-юра*; 3) феълларга қўшилиб, равишдошнинг давомийлик маъносини ифодаловчи шаклини ҳосил қилади ва мустақил феълларни кўмакчи феълларга боғловчи восита ҳисобланади: *ёза тур, кела қол*.

-ажак ундош билан тугаган феъл асосларидан келаси замон сифатдоши шаклини ясайди: *боражак, бўлажак*. Бундай сўзларнинг баъзилари отлашган ҳолатда ҳам бўлади: *келажак*.

-ай I сифат ва равишлардан асос билдирган белги, ҳолатга ўтиш маъносини ифо-

даловчи феъл ҳосил қилади: *кўпаймоқ, озаймоқ, пасаймоқ, сарғаймоқ, тораймоқ*.

-ай II ундош билан тугаган феъллардан феълнинг истак майл шаклини ҳосил қилади: *ёзай, терай, турай, қолай*.

-ак I) отдан кичрайтиш ва ўхшатиш маъносини ифодаловчи от ясади: *баргак, ичак, йўлак*; 2) отлардан ўхшатиш, ҳолат, тур билдирувчи сифатлар ясади: *мурғак* (бола), *қирмизак* (олма), *ғалвирак* (ёнғоқ); 3) якка ёки такрорланган тақдидий сўзлардан от ясади: *варрак, гулдурак, қарсак, ғуррак; бизбизак, дардарак*.

-акам от ва сифатлардан модаллик маъносигаги равиш ва сифат ҳосил қилади: *ёлғон(д)акам, ростакам, чинакам, ҳазилакам* каби.

-аки I) отдан сифат ясади: *оғзаки, юзаки, қалбаки*; 2) отдан равиш ясади: *бурунаки*; 3) сифатдан сифат ясади: *пучаки, хомаки, шўраки*; 4) тақдидий сўзлардан характер-хусусият билдирувчи сифатлар ясади: *жиртаки, шартаки, ғирғираки*.

-ала I баъзи сонларга қўшилиб, биргалик маъносини англатувчи жамловчи сон шаклини ясади: *бешала, иккала, тўртала, учала*.

-ала II (-а + -ла) феълларга қўшилиб, интензивлик маъносини ифодалайди: *қайталамоқ, қуваламоқ*.

-алак сифатдан кичрайтириш маъносини билдирувчи от ясади: *дўнғалак*.

алла- I) сўроқ олмошлари олдидан қўшилиб, предмет, белги, пайт, ўрин ёки ҳодиса ҳақида ноаниқликни англатувчи гумон олмошини ҳосил қилади: *аллаким, алланечук, алланима, аллақаер, аллақачон*; 2) вақт, маҳал сўзлари олдидан келиб, пайт равишини ҳосил қилади: *аллавақт, алламаҳал*.

-ан араб тилидан ўзлашган, ҳаракатнинг бажарилиш ҳолатини билдирган равишлар таркибида гўё ясовчи каби ажралади, аслида у ўзбек тили материаллари асосида сўз ясамайди: *мажбуран, руҳан, тамоман*.

-ар I I) айрим сифатларга қўшилиб, асос англатган ҳолатга ўтишни ифодаловчи феъллар ясади: *кўкармоқ, оқармоқ*; 2) от + феъл компонентли сўзлардан қўшма отлар ясади: *бешиқтерватар, бўйўсар, изкувар, отчопар, қўйбоқар, ҳуснбузар*; 3) от +

феъл компонентли сўзлардан хусусият билдирувчи қўшма сифатлар ясади: *ишбузар, меҳнатсевар, тинчликсевар*.

-ар II ундош билан тугаган феъллардан келаси замон сифатдоши шаклини ясади: *борар, ёзар, келар*.

-аро аслида аффикслаша бошлаган мустақил *ора* сўзи бўлиб, отларга қўшилиб келади, бундай сўзлар кўпинча сифат вазифасида қўлланади: *давлатлараро, туманлараро, халқаро, ўзаро, ҳужайралараро, ҳукуматлараро* каби.

-аси (-а + -си) феъл негизидан унинг сифатдош шаклини ясади: *келаси* (йил), *ўласи* (мол).

-ат I феъл асосларидан от (*ўлат, кўчат*), шунингдек, отдан от (*элат*) ясади.

-ат II араб тилидан ўзлашган баъзи сўзлар таркибида учрайди ва гўё қўшимча тарзида ажралади; аслида у ўзбек тилида сўз ясамайди: *зарурат, камолат, охира*т (яна қ. -ият).

-ақай чап, ўнг каби айрим сўзлардан сифат ясади: *чапақай, ўн(г)ақай*.

-ағон феъл асосларидан англашилган маънонинг ортиқлигини, мукамаллигини ифодаловчи хусусият, ҳолат билдирувчи сифатлар ясади: *билағон, кулағон, сузағон, тепағон, топағон, чопағон, қопағон*.

-б феъл негизларидан ўтган замон равишдоши шаклини ҳосил қилади: *сўзлаб, тараб, ўйнаб, қариб* каби. Бундай равишдошларнинг айримлари кўмакчига кўчган: *Қишлоққа қараб* (томон) кетди.

ба- [ф. *ب* – биргалик, бирор нарсага эгаллик маъноларидаги олд қўшимча] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчаларга эгалик ёки ортиқлик маъноларини билдирувчи сифат ясади: *бадавлат, баҳаво, баҳайбат, бақувват* (яна қ. бо-).

бад- [ф. *بد* – ёмон, ярамас] отдан салбий маъно, яъни «ёмон» маъносига сифатлар ясади: *бадбахт, бадбашара, баджаҳл, баднафс, бадном, бадхулқ*.

бар- [ф. *بر* – га, томонга, устида, олдида, учун маъноларидаги олд қўшимча] отларга қўшилиб, шу от ифодалаган маънога эгалликни, унга эришганликни билдирувчи сифат ёки равиш ҳосил қилади: *барвақт, баркамол, барқарор, барҳайёт, барҳақ*.

-бахш [ф. *بخش* – берувчи, бағишловчи; ф. *بخشيدن* – «бермоқ, бағишламоқ, совға

қилмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани бериш, бағишлаш, шу нарса билан таъминлаш хусусиятига эга деган мазмундаги сифатлар ясайди: *шаҳомбахш, оромбахш, роҳатбахш, ҳаётбахш*.

бе- [ф. *بی* — инкорни, йўқликни ифодаловчи олд қўшимча] от асосларидан олдин қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага эга эмасликни, муайян белги-хусусиятнинг йўқлигини англатади: 1) шахсга оид характер-хусусият, ҳолатнинг мавжуд эмаслигини билдирувчи сифатлар ясайди: *беармон, беодоб, бераҳм, бесабр, беҳафсала*; 2) асосдан англашилган шакл-қўриниш, хусусият, ҳолатнинг мавжуд эмаслигини билдирувчи сифатлар ясайди: *бевақт, бежанжал, беўшиов*. **бе-** қўшимчаси орқали ясалган баъзи сифатлар яхлит ҳолга келиб, қисмларга ажралмайди: *бежирим, безовта, бекор, бесўнақай*. Баъзан қўшма сўзларга қўшилиб, сифат ясайди: *бекам-қўст, беном-нишон* каби. Баъзан тожик тилидаги **но-** олд қўшимчаси, баъзан эса ўзбекча **-сиз** аффикси билан функционал алмашиши мумкин: *беайб — айбсиз, беандаза — андазасиз, беармон — армонсиз, бебахт — бахтсиз, беваж — важсиз, бевосита — воситасиз, бедаво — давосиз*. **Бе-** билан **-сиз** ёки **но-** аффиксларини алмаштириш мумкин бўлмайдиган ўринлар (семантик фарқланадиган ўринлар) ҳам бор: *бебош — нобош* қўлланмайди ёки *бебош* (шўх) — *бошсиз* (бошқа маънода); *нотинч* сўзи ҳам айни маънода *бетинч, тинчсиз* тарзида қўллана олмайди.

бо- [ф. *با* — бирор-бир сифатга, белгига эгалликни билдирувчи олд қўшимча] *айн*. **ба-**: *боадаб, боақл, бообру, бохабар*.

боз [ф. *باز* — ўйновчи; *باختن* — «ўйнамоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса ёки ҳодиса билан фаол шуғулланадиган, унга қизиқадиган, жуда берилган (шахс) каби маъноларни берувчи сифатлар ясайди: *аризабоз, каптарбоз, сафсатабоз, қиморбоз* каби. Баъзан у оғзаки нутқда **-воз** шаклида ҳам ишлатилади (**б→в**): *беданавоз, майнавоз, масхаравоз, найзавоз*.

бон [ф. *بان* — қўриқловчи, сақловчи, асровчи] бирор нарсага қараб турувчи, уни сақловчи, қўриқловчи шахс маъносидagi от ясайди: *боғбон, дарвозабон, саройбон*. **-бон**

морфемаси баъзан **-вон** шаклида ҳам учрайди (**б→в**): *соявон, тарозивон* каби.

-в унли билан тугаган феъл асосидан ҳаракат номи, жараёни билдирувчи отлар ясайди: *айблов, бағишлов, безиллов, мақтов, сайлов, синов, сўзлов, тергов, ундов, қишлов, ҳайдов*; бундай вақтда в олдидаги а товуши о га ўтади (**а→о**). Ушбу қўшимча, шунингдек, конкрет предмет номини кўрсатувчи от ҳам ясайди: *бутов, яйлов, қишлов*. Ўрнига қараб, **-(и)ш**, **-(у)в**, **-моқ** аффикслари билан функционал алмашиши мумкин. Мас.: *айблов // айблаш // айблamoқ; қутлов// қутлаш // қутлamoқ*.

-ванд отларга қўшилиб, асосдан англашилган маънога эга эканликни билдирувчи (шахсга хос) сифат ясайди: *касалванд, нашаванд* (*яна қ. манд*).

-вачча [ф. *بچه* — бола, гўдак] 1) бирор қариндошнинг, умуман, бирор кишининг боласи (ўғли, қизи) маъносидagi отлар ясайди: *акавачча, амакивачча, бойвачча, жиянвачча, холавачча, қозивачча*; 2) жониворларга нисбатан ишлатилганда ҳам, «айни жониворнинг боласи» маъносини билдиради: *итвачча, кучуквачча, мушуквачча*. *Итвачча, қулвачча* типидagi қўлланишларда услубий бўёқдорлик кузатилади.

-вер бермоқ ёрдамчи феълнинг интервокал ҳолатдаги асоси бўлиб, аффиксга айланиш жараёнидадиган (**б→в**). **-а** ёки **-й** шаклидаги равишдошдан давомлилик, такрорланганликни билдирувчи феъл ясайди: *ёзаверди, сўзлайверди, ўқийверди* каби. Баъзан «бошлайвер», «тортинма» каби тўсиқсизликни билдириш маъносига ҳам эга бўлади: Нега жимсан, *ганиравер*.

-вий [а. *وى* — унли билан тугаган отлардан сифат ясовчи қўшимча] қўпинча араб ва эроний тиллардан кирган сўзларда **-нисбий** сифатлар таркибида учрайди: *афсонавий, замонавий, ошлавий, соҳавий, қабилавий* каби (*қ.-ий*).

-вор от, сифат туркумига оид сўзлардан хослик, характер-хусусият, шакл, ҳолат каби белги маъноларини англатувчи сифат ва равиш ясайди: *афсонавор, доривор, мардонвор, улугвор, умидвор*.

-га I жуналиш келишигининг асосий шакли бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг луғавий маъносига кўра ҳаракатнинг йўналиш нуқтасини, объект, ўрин, пайт каби маъ-

ноларни ифодалайди: *далага, мактабга, менга, уйга*; баъзан келишик аффикси ўзи бириккан асос билан қотган ҳолда равишга ўтади: *бекорга, бирга, гўрга* («майли» маъносига), *индинга, текинга, эртага*. **-га** аффикси *бекорга, бехудага, жўрттага, қайтага* каби равишлар таркибида ҳам учрайди. Шунингдек, III шахс эгалик аффикси билан қўшилган ҳолда, сифат, равиш, баъзан отдан равиш ясайди: *айланасига, очиқчасига, тиккасига, чапнасига, ялписига, қаторасига*.

-га II айрим феълларда интензивликини кўрсатиш учун хизмат қилади: *суреамоқ*.

-газ феъл асосига қўшилиб, феълнинг орттирма даражасини ҳосил қилувчи аффикс; асоснинг тугалланма товуши тақозоси билан унинг **-каз, -қаз, -ғаз** вариантлари ҳам қўлланиши мумкин: *етказ, кетказ, ўтказ; етқаз, тутқаз; турғаз*. Бу аффикснинг **-кар** тарзидаги варианты ҳам мавжуд: *ўтказ // ўткар*. **-газ** нинг турли хил шакллари ўрни билан орттирма даража ясовчи бошқа шакллар билан вазифадош бўла олади: *кўргаз // кўрсат, битказ // битир, тўйғаз // тўйдир* каби.

-ган феъл асосига қўшилиб, айни феълнинг ўтган замон сифатдоши шаклини ҳосил қилади: *борган, келган, турган, ўқиган* каби.

-гани (**-кани, -қани**) феъл негизларидан мақсад равишдоши шаклини ясайди: *ёзгани, кўргани, таққани, эккани* каби. Шериятда **-гани** аффиксининг **-гали** (**-кали, -қали**) каби архаик шакли ҳам учраб қолади. Ҳозир ушбу архаик шакл қўлланишдан чиққан. **-гани** (**-кани, -қани**) ҳозирги ўзбек тилида учун кўмакчиси билан синонимик муносабатда бўлиши мумкин: *кўргани // кўриш учун*.

-ганча (**-ганича**) ҳолат, пайт билдирувчи равишдош шаклини ясайди: *ётганча, кетганча* (шу *кетганча* қайтиб келмади), *югурганча, ўтирганча*. Баъзи ҳолатларда **-гунча** (**-кунча, -қунча**) аффикслари **-ганча** аффиксининг грамматик синоними ҳисобланади.

-гар [ф. كَار < كَار - иш, фаолият; қилмиш, хатти-ҳаракат] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан шуғулланувчи, уни бажарувчи маъноларини бил-

дирадиган, шахсга хос белги сўзларини ҳосил қилади. Улар бугунги кунда шахс оти сифатида қўлланади: *жодугар, иввогар, сеҳргар, ситамгар, фирибгар*. Шунингдек, **-чи** билан биргаликда ҳам келади: *савадогарчи*. Бу плеонастик аффикслардир. Бунда улардан бири семантик жиҳатдан кучсизланиб, сўз ясовчидан шакл ясовчига ўтади.

-гарчилик (**-гар + -чи + -лик**) қўшма аффикс: 1) от асосларидан хусусият, ҳолат, баъзан касб номини англаувчи мавҳум отлар ясайди: *ёғингарчилик, исрофгарчилик, лойгарчилик, оврагарчилик, совунгарчилик* каби; 2) ясама сифатларга қўшилиб, хусусият номини англаувчи от ясайди: *бемазагарчилик, бемаънигарчилик, се-робгарчилик* каби.

-гач феълларга қўшилиб, пайт ва сабаб маъносини англаувчи равишдош шаклини ясайди: *битиргач, ёзгач, кўргач, юргач*. Унинг пайт ва сабаб маънолари, одатда, умумий матнда аниқлашади (мас., у *айтгач*.), лекин инкор шакли билан келганда, кўпинча, сабаб билдиради: *У бормагач, мен бордим* (яна қ. **-кач, -қач**).

-гача (**-га + -ча**) қўшма аффикс. От, сифат, равиш, олмошдан пайт-чегара маъносини билдирувчи равиш ясайди: *кечгача, кузгача, мактабгача, уйгача* каби (яна қ. **-кача, -қача**).

-ги I 1) феъл асосларидан нарса-объект ва курул отларини ясайди: *сузги, сунурги*; 2) феъл асосларига қўшилиб, мавҳум от ясайди: *кулги, сезги*.

-ги II унли ёки жарангли ундош билан тугаган от, равишларга қўшилиб, пайтга муносабат, хослик билдирувчи, кўпинча нисбий сифат ҳосил қилади: *аввалиги, бурунги, кечаги, кузги, кундузги, тонгги, тунги, эндиги, қадимги* каби.

-ги III эгалик аффикслари билан бирликда **келмоқ** феъли билан қўшилганда, хоҳиш маъносини англатиш учун хизмат қилади: *кўрги + м келди, ўқиги + м келди* каби. Худди шу маъно **-ги + м** аффиксли сўзларни **бор** ва **йўқ** сўзлари бошқарганда ҳам юз беради: *сўраги + м бор, ухлагги + м йўқ* каби.

-ғиз феъл асосларига қўшилиб, феълнинг орттирма даражаси шаклини ҳосил қилади; **-ғиз** қўшимчаси аксар ҳолларда ўтимсиз

фeълга кўшилиб, уни ўтимли фeълга айлантиради: *боргиз, егиз, кийгиз, юргиз*.

-**гив** фeълдан англашилган маънони алоҳида таъкидлаш, кучайтириш билан ифодалайдиган, фeълнинг II шахс бирлик сондаги буйруқ майлини ҳосил қилади: *боргин, ёзгин, келгин, олгин, ўтиргин* (қ. -**кив** I, -**қин** II).

-**гивя** I модал муносабат ёки субъектив баҳо шаклини ҳосил қилади: 1) отнинг эр-калатиш-кичрайтириш шаклини ҳосил қилади: *болагина, жонгина(м), қизгина* каби; 2) сифатнинг субъектив баҳо шаклини ҳосил қилиб, предметга, шахсга бўлган ижобий муносабат маъноларини англатади: *енгилгина, жажжжигина каттагина, кичкинагина, соддагина, ширингина, яхшигина, қаригина*; 3) равишга кўшилиб, модал маъно ҳосил қилади: *анчагина, астагина, кўпгина, озгина, эндигина, ҳалигина*.

-**гивя** II урғусиз ҳолатда айирув-чегаралов юкламаси вазифасини бажариб, ажратиб кўрсатиш, алоҳидалик маъноларини ҳосил қилади: *бизларгина, сенгина, сўзларнигина, фақатгина* каби.

-**гир** I фeълларнинг буйруқ шаклига, яъни асосига кўшилиб, бирор ҳаракат ёки хусусиятнинг ориқлигини билдирувчи сифат ясади: *билгир, сезгир, тезгир* каби.

-**гир** II [ф. *گیر* – тутувчи, ушловчи; бўйсундирувчи; *گرفتن* – «олмоқ, тутмоқ, ушламоқ; босиб, эгаллаб олмоқ, бўйсундиarmoқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга кўшилиб, асос англатган нарсани тутиб, ушлаб олувчи, ўзига бўйсундирувчи маъносидаги шахс отини ясади: *жаҳонгир, оламгир, фазогир*.

-**гич** фeълларга кўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатни амалга оширувчи қурол, асбоб отини ясади: *бириктиргич, ковлагич, кўтаргич, майдалагич, пуркагич, сузгич, ўтказгич, қистиргич, (қозон)ювгич* каби.

-**гоҳ** [ф. *گاہ* – вақт, пайт; кўшма сўзнинг ўрин билдирувчи иккинчи қисми] асосдан англашилган воқеа-ҳодиса билан боғланган ўринни билдирувчи от ясади: *жанггоҳ, оромгоҳ, сайилгоҳ, қароргоҳ* каби.

-**гувчя** фeълга кўшилиб, типик ҳаракат маъносини ифодаловчи сифатдош шаклини ҳосил қилади (бирмунча архаиклашган):

интилгувчи, қолгувчи (У ҳамма вақт ерга қараб юргувчи эди).

-**гудек** фeълларга кўшилиб, равиш ясади: *еб қўйгудек, мақтаса мақтагудек, ўлгудек* каби.

-**гулик** кўшма аффикс, фeълларга кўшилиб, фeълнинг сифатдош шаклини ҳосил қилади: *айтгулик, егулик* (овқат), *етгулик* (ситам).

-**гун** -*дай*, -*дек* аффикслари билан биргаликда келиб, фeъл асосларидан ишга ярарли, мос келувчи, арзийдиган, шунингдек, ўхшашлик маъноларидаги (қ. -*дай*, -*дек*) равиш ясади: *арзигундай, айтгундай, ўлгундек* каби.

-**гунча** фeъллардан пайт маъноси билан алоқадор равишдош шаклини ясади: *боргунча, ёзгунча, пишгунча, узгунча, юргунча* каби. Бунда давомлилик маъноси (Шаҳарга *етгунча* суҳбатлашиб келди) ҳамда ишнинг мўлжалланган иккинчи ишдан кейин бажарилиши маъноси (Овқат *пишгунча*, болаларни ювинтирди) ифодаланadi.

-**гур** фeълга кўшилиб, (ижобий ёки салбий) истақ маъносини ифодалайди; одатда, сифатдош ва сифатларга тўғри келади: Боласи *тушмагур* ёш-да. Умринг узоқ *бўлгур*. *Ўлмагур* отам бермайди севганимга, ёр-ёр; *Ўлгур! Кўр бўлгур! Яш(ш)амагур!*

-**гуся** фeълнинг келаси замонини кўрсатувчи тарихий шакл. Ҳозир ўзбек тилида фақат шеърятда услубий мақсадларда ишлатилади: Ҳосилингиз мўл *бўлгуси*, Душман куйиб кул *бўлгуси* (қ. -**гуся**).

-**гўй** [ф. *گوی* – айтувчи, сўзловчи; *گفتن* – «айтмоқ, сўзламоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга кўшилиб, асосдан англашилган иш-ҳаракат, ҳодисани доим бажариб (айтиб) турадиган шахс отини ясади: *вағдагўй, дуоғўй, насихатгўй, ҳақиқатгўй*.

-**да** I пайт билдирувчи сўзларга кўшилиб келганда, маъноси ўрин равишига тўғри келади: *ёзда, кузда, тезда, яқинда*.

-**да** II фeъл ясовчи архаик кўшимча: *алдамоқ, индамоқ, ундамоқ, ҳайдамоқ*. Ҳозирги -**ла** ясовчисининг алломорфидир.

-**да** III ўрин-пайт келишигининг шакли бўлиб, ўзи кўшилган асоснинг маъносига кўра ҳаракатнинг (баъзан предметнинг) бўлиш нуқтасини, ўрин, пайт, объект маъноларини ифодалайди: *далада, дарсда, манда, сойда* каби.

-да IV таъкид, тўсиқсизлик юкламаси вазифасини бажаради: *битса-да, бўлса-да, келса-да, сен-да*.

-да V боғловчи, бундай вақтда у ва, ҳам боғловчилари билан синонимик муносабатда бўлади (лекин маъновий жиҳатдан фарқланади): *келди-да кетди // келди ва кетди; келса-да ишламади // келса ҳам ишламади*.

-даги қўшма аффикс (ўрин келишиги кўрсаткичи -да+-ги); от, сифат, равиш ва олмошдан сифат ясайди: *биздаги, боғдаги, бундаги, галдаги, мендаги, навбатдаги, режадаги, сендаги, сиздаги, узоқдаги, уйдаги, яқиндаги, қуйидаги* каби.

-дай // -дек от, сифат, олмош туркумидаги сўзлардан қиёслаш, ўхшатиш йўли билан предмет ва иш-ҳаракатнинг белгисини билдирувчи сифат ва равиш ясайди: *аввалгидай (-дек), бургутдай (-дек), гулдай (-дек), кафтдай (-дек), муздай (-дек), ойдай (-дек), сиздай (-дек), тоғдай (-дек), чамандай (-дек), ўқдай (-дек), қадимгидай (-дек), қиличдай (-дек), қушдай (-дек)*. -дай // -дек орқали ясалган баъзи сифатлар ажралмас ҳолга келиб қолган: *жиндай, жўжабирдай (жон), қитдай (туз)*.

-дак I феъл асосидан от ясовчи каммаҳсул қўшимча: *кекирдак, югурдак* каби.

-дак II -дай ёки -дек элементининг сўзлашув нутқидаги фонетик кўриниши (қ. -дай // -дек).

-дав I от, сифат, равиш ва сонлардан парадигмадан ажралиб – қотиб, бошқа туркумга кўчиш йўли билан равиш ясайди: *атайдан, афтидан, бехосдан, бирдан, ростдан, тездан, тубдан, тўсатдан // тўсундан, чиндан, янгитдан, қайтадан, қасддан, қўққисдан, ҳалитдан* каби.

-дав II чиқиш келишигининг асосий шакли бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра ҳаракатнинг чиқиш нуқтаси, объект, ўрин, пайт, сабаб каби маъноларни англатади: *китобдан, мактабдан, ундан, шаҳардан* каби. -дан аффикси билан, сабабли кўмақчилари ҳамда тўладан ажратилганлик маъносини билдирганда, қаратқич келишиги қўшимчаси -нинг билан синонимик муносабатда бўлади. Такрор сўзларнинг биринчи қисми таркибида келиб, кучайтириш маъносини билдиришга хизмат

қилади: *кундан-кун, кўндан-кўп, узундан-узук, янгидан-янги* каби.

-дав III дона сонларга қўшилиб, бўлиш, тақсимлаш маъносини англатувчи тақсим сон шаклини ҳосил қилади: *бештадан, учтадан, ўнтадан* каби.

дар- [ф. در – да, ичида, давомида; буйлаб] форс тилидан тайёр ҳолда ўзлашган *даргумон, дарғазаб, дарҳақиқат, дарҳол* каби сўзлар таркибида ажратилади; ўзи қўшилган асос англатган тушунчага эгалик, шу нарса кўршовида бўлиш маъноларини билдиради; -ли, -да қўшимчаларининг маъносига тўғри келади. Қиёс.: *даргумон // гумонли // гумонда; дарҳақиқат // ҳақиқатда*.

-дек // -дай қ. -дай // -дек.

-ди ҳаракатнинг ҳозирги-келаси, келаси ёки ўтган замонда бажарилганлиги ёки бажарилажagini кўрсатадиган тусловчи аффикс: *ишлайди, ўқийди; ёзади, теради; ёзди, келди, ўқиди* каби. Бу қўшимча -ар аффикси воситасида ясалган сифатдошларга қўшилиб, давомлилик, такрорланиш каби маъно англатувчи шакл ҳосил қилади: *борарди, келарди, кўрарди, сузарди, ташларди* каби.

-диган равишдош шаклидан келаси замон сифатдоши шаклини ҳосил қилади: *ёзадиган, келадиган, ўқийдиган* каби.

-дик шеъриятда, сўзлашув нутқида баъзан эдик феъли (I шахс кўплик) -ар аффикси воситасида ясалган сифатдошлардан сўнг -дик шаклида ишлатилади ва давомийлик, такрорланганлик маъносини билдиради: *ёзардик, келардик, турардик, ўқирдик*.

-дин ҳозирги -дан II шаклининг архаик кўриниши.

-дир I III шахс бирликдаги кесимлик аффикси; феълдан бошқа сўз туркумларига қўшилиб, айна вазифани бажаради: акам *инженердир*, синглим *учувчидир*, укам *ўқувчидир* каби.

-дир II сўзларга қўшилиб, гумон, тахмин, ишонмаслик маъноларини ҳосил қилади: *бажаргандир, боргандир* (борган бўлса керак), *келгандир, студентдир* (студент бўлса керак), *тургандир, ўқигандир* каби.

-дир III сўроқ олмошларига қўшилиб, ноаниқ шахс, предмет, белги маъноларини англатувчи гумон олмоши шаклини ясайди: *кимдандир, кимдир, нимадир, қаердандир, қаердир, қандайдир* каби.

-дир IV феъл асосларига қўшилиб, унинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *ёздир, кулдир, кўндир, олдир, толдир, тўлдир*. Жарангсиз ундошдан сўнг **-тир** шаклида айтилади ва ёзилади (қ. **-тир**). Лекин **н**, л товушлари билан битган кўп бўғинли сўзларда **-дир** эмас, **-тир** қўлланади: *чўмилтир, қувонтир*.

-диқ айрим феъллардангина от ясайди: *ташландиқ, топилдиқ, қолдиқ, қоқиндиқ, қувондиқ* (асли сифатдош), *ҳордиқ*.

-дон I [ф. دان – бирор нарса сақланадиган идиш маъносидаги қўшимча] отларга қўшилиб, бирор предмети сақлаш учун хосланган нарса, идиш оти ясайди: *гулдон, кулдон, сиёҳдон, сувдон, сурмадон, туздон, ўқдон, қаламдон* каби.

-дон II [ф. دان – билувчи; دانستن – «билмоқ, хабардор бўлмоқ; ўрганмоқ; билиб олмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, «билувчи» маъносидаги, шахснинг характерини, хусусияти, белгисини кўрсатувчи сифат ясайди: *билимдон, гандон, қадрдон, ҳисобдон*.

-дор [ф. دار – эга бўлувчи; сақловчи, қўриқловчи; داشتن – «бирор нарсага эга бўлмоқ, эгалламоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] асосан от туркумидаги сўзлардан қуйидаги маъноли сифатлар ясайди: 1) отларга қўшилиб, шу сўз орқали ифодаланган предметга эгаллини, ўша маънодаги нарса ёки ҳодисанинг мавжудлигини англатади: *айбдор* (киши), *байроқдор, диндор* (одам), *нишондор, рангдор* (чит), *қарздор* (одам), *ҳомиладор* (аёл); 2) сўз асосидан англашилган тушунчанинг (предмет, хусусиятнинг) ортиқлигини, катталигини билдирувчи сифатлар ясайди: *ғўштдор, донгдор, жаҳлдор, пулдор, ширадор, ҳосилдор, хусндор* каби.

-дош отлардан биргалик, шериклик, умумийлик каби маъно англаувчи от (шахс оти) ясайди: *ватандош, замондош, йўлдош, курсдош, синфдош, фикрдош, қариндош, қуролдош*.

-доқ I буйруқ феъли шаклидан нарса оти ясайди: *қовурдоқ, қўндоқ*.

-доқ II у, бу, шу кўрсатиш олмошларидан *ундоқ, бундоқ, шундоқ* каби сифатлар ясайди (кўпроқ сўзлашув нутқида учрайди).

-дўз [ф. دوز – тикувчи; دوختن – «тикмоқ, тикиб қўймоқ, чатмоқ, чокламоқ»

фл. нинг ҳоз. зам. шакли] асосдан англашилган предметни тикувчи ҳунарманд маъносидаги от ясайди: *дўппидўз, зардўз, каштадўз, мўйнадўз, чопондўз, этикдўз*.

-ётган унли билан тугаган Феъл асосларига қўшилиб, ҳаракатнинг давомийлигини билдирувчи сифатдошнинг ҳозирги замон шаклини ҳосил қилади: *бораётган, келаётган, сўзлаётган, чиқаётган, ўқиётган* каби.

-ёттир равишдош шаклига қўшилиб, ҳаракатнинг давомийлигини англаувчи феълнинг ҳозирги замон шаклини ҳосил қилади: *бораеттирман, бораеттирсан, бораеттири* каби.

-жон I аффиксоид, асосан, атоқли отлар, қавм-қариндошлик терминларига қўшилиб, эркалатиш, ўрни билан кесатиш маъносини билдиради: *дадажон, онажон, тоғажон, укажон; Набижон, Қосимжон* каби; *бақлажон, маймунжон, патинжон* каби отлардаги **-жон** бошқа функциядаги омоним аффиксидир.

-жон II [ф. جان – қалб, дил; руҳ] турли сўз туркумларига оид бирликлардан сифат ясайди (бундай сўзларнинг баъзилари форсча изофалардан иборат): *жонажон, нимжон, оромжон, роҳатижон, қақажон*.

-зор [ф. زار – бирор нарса кўп бўлган жой маъносини ифодаловчи қўшимча] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг кўп тўпланган ёки мўл бўлган ўрнини билдирадиган отлар ясайди: *бодомзор, гулзор, илонзор, олмазор, пахтазор, узумзор, чакалакзор. қамишзор*.

-и I айрим сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан боғлиқ ҳаракатнинг амалга ошишини билдирувчи феъллар ҳосил қилади: *бойшмоқ, тинчшмоқ, чангшмоқ*.

-и II [ф. ى – ёйи нисбат, яъни айрим нисбий сўзлар ясовчи қўшимча] бошқа тиллардан кирган сўзларда учрайди, одатда, ўрин-жойга муносабатни билдирувчи сифат ясайди: *кашмири, кобили, самарқанди, хиттойи* каби.

-и III ундош товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг III шахс бирлик ёки кўпликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгаллик қўшимчаси: *ватани, дўсти, китоби, қалби* каби. Уларда, кўплик маъноси асосан, ўзи-

дан олдин келган **-лар** орқали ифодаланади: *дўстлари, китоблари, қаламлари* каби.

-иб ундош билан тутаган асослардан феълнинг хосланган шаклини ҳосил қилади: ҳаракатни бошқа бирор ҳаракатдан олдин бажарилганлигини ёки у билан бир пайтда бажарилганлигини билдиради: *бориб* (олди), *ёзиб* (келдим), *келиб* (турди), *эшитиб* (келди), *қўзғалиб* (ўтирди) каби.

-из феъл асосидан унинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади. Лекин маълум фонетик шароитдагина қўлланади: *оқиз, тегиз, томиз, эмиз*.

-ий [ф. — нисбий сифат ясовчи кўшимча] 1) ундош товуш билан тутаган отлардан хослик, тааллуқлилиқ маъносини англаувчи нисбий сифат ясайди: *амалий, марказий, одамий, танқидий, тақлидий, шаклий* каби. Бу аффикс баъзи сўзлар таркибда ажратилади, баъзиларида эса мустақил морфема сифатида ажратилмайди: *маданий, самимий, сиёсий, ҳаққоний*; 2) топонимик номлардан ёки бошқа баъзи бир отлардан ёки сифатлардан атоқли отлар (лақаблар) ясайди: *Хоразмий, Навоий, Муқимий, Ҷустий* каби. Бу аффикс билан ясалган сўзлар пассив бўлиб, шоир, олим ва ёзувчиларнинг фамилиясини ҳам кўрсатади: *Амин Умарий (Умаров), Душан Файзий (Файзиев), Жалол Икромий (Икромов), Раҳмат Файзий (Файзиев), Юнус Ражабий (Ражабов)*.

-ик I ундош билан тугалланувчи феъл асосларига кўшилиб, от ва сифатлар ясайди: *кесик, кўрик, тешиқ, ўлик*.

-ик II турли сўз туркумларидан феъл ясайди: *бирикмоқ, ичикмоқ, кечикмоқ, кўзикмоқ* каби.

-ил ундош билан тутаган сўзлардан феълнинг мажҳул нисбат шаклини, баъзан эса ўзлик нисбат шаклини ҳосил қилади: *айтилди, борилди, етилди, отилди, сурилди*; **-ил** аффиксининг ўзлик нисбатда ёки мажҳул нисбатда эканлиги кўп ҳолларда умумий матнда билинади (қ. **-ин**, **-л**, **-н**).

-илдоқ тақлидий сўзлардан от ва сифат ясайди: *бижилдоқ, бизилдоқ, жикилдоқ, ликилдоқ, пирилдоқ, пирсилдоқ, нўрсилдоқ, сўлқилдоқ, хирилдоқ, шақилдоқ, шилдилдоқ, ҳикилдоқ* каби.

-илла тақлидий сўзлар асосидан англашилган маъно билан боғлиқ ҳаракатнинг

амалга оширишни билдирувчи феъллар ҳосил қилади: *ақилламоқ, визилламоқ, дирқилламоқ, лопилламоқ, серқилламоқ, чирқилламоқ, шивилламоқ, қарсилламоқ* каби. *Увилламоқ, шувилламоқ, хувилламоқ* *ғизилламоқ*, каби ясалмадар имлоси ҳануз тўлиқ меъёрлаштирилмаган: *ловулламоқ // ловилламоқ, шувулламоқ // шувилламоқ*.

-им I ундош билан тутаган феъл асосларидан жараён, ҳаракат натижасида ҳосил бўладиган фаолият отларини ясайди: *билим, босим, бўлим, кесим, кийим, қирим, кўчим, терим, тилим, тиним, чиқим, ўлим, ўрим, қочирим, кўним*.

-им II сифатлар ва даража-миқдор равишлари ясайди: *айрим, сиқим, чеким, қисим* каби.

-им III ундош товуш билан тутаган отларга кўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг I шахс бирликка нисбат берилётганини ифодаловчи эгалик кўшимчиси: *боғим, ватаним китобим, кўзим, уйим, фикрим, шаҳрим*.

-имиз (**-им** + **-из**) ундош товуш билан тутаган отларга кўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг I шахс кўпликка нисбат берилётганини ифодаловчи эгалик кўшимчиси: *китобимиз, мактабимиз, юртимиз* каби.

-имтил қ. **-имтир**.

-имтир ранг-тус билдирувчи сифатларга кўшилиб, белгининг кучсизлигини, камлигини билдирувчи сифат шаклини ясайди: *кўкимтир, оқимтир, сарғимтир, қизғимтир*. Бу аффикс баъзан **-имтил** шаклида ҳам келади: *кўкимтир // кўкимтил* каби.

-ин I феъл асосли сўзлардан, асосдан англашилган иш-ҳаракатни амалга ошириш натижасида ҳосил бўлган отлар ясайди: *ёғин, йиғин, тиқин, экин, қўшин* каби.

-ин II от асосли сўзлардан ҳолат билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *оташин* (нутқ), *эркин* (қуш), *ғиштин* (уй) каби.

-ин III буйруқ феълларидан характерхусусият, ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *соғин* (сигир), *тўқин* (дастурхон), *тўлин* (ой), *яширин* (гап).

-ин IV ҳолат, пайтга муносабат билдирувчи жуфт равишлар ясайди: *бирин-кетин, ёзин-қишин, очин-тўқин, эртан-кечин*.

-ин V феълнинг ўзлик нисбатини, баъзан мажҳул нисбатини ҳосил қилади: *бе-*

кинмоқ, ёпинмоқ, шлинмоқ, кийинмоқ, олинмоқ, тақинмоқ, чекинмоқ, ювинмоқ, қлинмоқ каби (қ. -л, -н, -вл).

-ив VI *борайин, ёзайин, ўқийин* типигаги қўшилмаларда маънони кучайтирувчи элемент сифатида қўлланади.

-инг I ундош билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг II шахс бирликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик қўшимча: *мактабинг, уйинг, фикринг, юртинг, қаламинг, қошинг*.

-инг II қаратқич келишиги қўшимчаси; *мен, сен* олмошларидан сўнг -инг шаклида (*менинг, сенинг*) бўлади, яъни бир -н товуши тушиб қолади.

-инг III ундош билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, II шахс хурмати, баъзан эса ўша шахснинг кўплиги маъносини ифода қилади: *боринг, ёзинг, ишлатинг, келинг, кулдинг, олинг, топинг* каби. Бу аффикснинг эгалик шакли ва тусловчи аффикс ҳолатлари (*қўзинг – қўринг*) тарихий жиҳатдан алоқадор: булар бир манбага эга.

-ингиз I (-инг + -из) иккинчи шахс эгалик аффиксининг кўплиги. Ундош билан тугаган сўзларга қўшилиб, асосдан англашилувчи II шахс кўпликка нисбат берилаётганини ифодалайди: *ватанингиз, дўстингиз, китобингиз, сўзингиз, уйингиз* каби.

-ингиз II ундош билан тугаган феъл асосларидан буйруқ майлининг II шахс кўплик шаклини ҳосил қилади: *айтингиз, ёзингиз, келингиз, чалингиз, ўтирингиз*. Бунда ўрни билан хурмат маъноси ҳам бўлиши мумкин. Нутқда кўпинча -инглар шакли қўлланади: *айтинглар, келинглар*.

-инди феъл асосларига қўшилиб, айна феъл билдирган ҳаракат натижасида пайдо бўлган предметни билдиради, натижа оти ясайди: *йиғинди, куйинди, оқинди, супуринди, тўқин чикинди, чўқинди, қиринди* каби (қ. -нди).

-инчи ундош билан тугаган саноқ сонларга қўшилиб, кетма-кетлик маъносини англаувчи тартиб сон шаклини ҳосил қилади: *бешинчи, биринчи, учинчи, юзинчи, унинчи, қирқинчи* каби (қ. -нчи).

-ир I от ва тақлидий сўзлардан феъл ясайди, сўз асосидан англашилган маъно

билан боғлиқ бўлган ҳаракатни бажаришни билдиради: *гапир, тупир, шопир* каби.

-ир II 1) тақлидий сўзларга қўшилиб, унинг кенгайган шаклини ҳосил қилади: *тақ-тақ – тақир-тақир* каби; 2) феълларга қўшилиб, орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *битирмоқ, ичирмоқ, кўчирмоқ, очирмоқ, оширмоқ, пиширмоқ, ўчирмоқ, қочирмоқ*.

-ира ундош билан тугаган баъзи тақлид сўзлардан ўша товуш ёки ҳолат билан характерланадиган ишни бажариш маъносидаги феъл ясайди: *йилтира, милтира, шарқира, ярқира*.

-истон [ф. *ستان* – «эгалловчи» маъносини билдирувчи қўшимча] I) халқ, миллат номига қўшилиб, у яшайдиган жойни англаувчи ўрин оти ясайди: *Ўзбекистон, Қирғизистон, Қозоғистон, Тожикистон, Туркменистон, Фарангистон* каби; 2) отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг мўллигини, маконини ифодаловчи ўрин оти ясайди: *боғистон, гулистон, чўлистон, қабристон* каби.

-иш I ундош билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, ҳаракат номини ҳосил қилади: *бориш, ёзиш, келиш, кулиш, олиш, чиқиш, экиш, юриш, ўтиш* каби.

-иш II феълларга қўшилиб, бирдан ортиқ бажарувчи томонидан амалга оширилга ҳаракат ёки ҳолатни ифодаловчи биргалик нисбатини ҳосил қилади: *ёзишди, жўнатишди, кўришди, кўтаришди, текширишди, тиқишди, чиқишди, экишди, ярашишди, қазишди*.

-иш III ранг-тус билдирувчи сифатларга қўшилиб, белгининг меъёрий даражага етмаганлигини, камлигини ифодаловчи сифат шакларини ясайди: *кўкиш, оқиш, сарғиш*.

-ият (-ий + -(й)ат) [а. *يَت* – нисбий сифатлардан от ясовчи қўшимча] араб тилидан ўзлашган мавҳум отларда гўё сўз ясовчи сифатида ажралади, лекин у ўзбек тилида сўз ясамайди: *зарурият, имконият, инсоният, мажбурият, масъулият, мағлубият, қобилият* ва бошқалар.

-иқ I ундош билан тугаган феъллардан турли маънодаги отлар ясайди: *ёриқ, солиқ, тортиқ, тутантириқ, чизиқ, чопиқ, қилиқ* каби.

-иқ II ундош билан тугаган феъллардан ҳолат, шакл, хусусият ифодаловчи сифатлар ясайди: *бурушиқ, синиқ, сиқиқ, тиниқ, чўзиқ, қисик*.

-иқ III отларга қўшилиб, бирор предметга, ҳолатга муносабат билдирувчи феъл ясайди: *йўлиқ, чиниқ* каби.

-иқ IV феълнинг буйруқ майли шаклига қўшилиб, кучайтириш, интенсивлик маъноларини шакллантиради: *толиқмоқ, қониқмоқ*.

-й I сифатларга қўшилиб, сўз асосидан англашилган ҳолатга ўтмоқ, шунга эга бўлмоқ каби маънони ифодаловчи феъл ясайди: *каттаймоқ, қораймоқ*.

-й II унли билан тугаган феълларга қўшилиб, ҳаракатнинг белгисини билдириш вазифасида асосан такрорий равишдошлар шаклини ҳосил қилади: *йиғлай-йиғлай, сўрай-сўрай* каби.

-й III феълларга қўшилиб, сўзловчининг ҳаракатни бажаришга бўлган истак майлининг I шахс бирлик шаклини ҳосил қилади; ундошлардан кейин қўшилганда, -я боғловчиси билан келади: *бошлай, ташлай, ўқий; бор(а)й, кел(а)й*.

-йин (-айин) феълларга қўшилиб, сўзловчининг ҳаракатни бажариш истагини ифодаловчи буйруқ-истак майли шаклини ҳосил қилади: *борайин, кўзлайин, сўзлайин* каби.

-к I унли билан тугаган феъл асосларидан нарса-қурол, натижа ёки ҳолат оти ясайди: *безак, истак, курак, тилак, тўшак, элак*.

-к II тақлидий сўзлардан ясалган феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатни бажарувчи предметлар номини ясайди: *бизбизак, гулдурак, пирпирак*.

-к III ўтган замон III шахс бирлигига қўшилиб, ўтган замон феълнинг I шахс кўплиги шаклини ҳосил қилади: *бордик, ёздик, келдик, ўқидик* каби.

-ка I айрим отлардан феъл ясайди: *иска* (искабтопар).

-ка II отлар таркибида келиб, кичрайтиш маъносини билдиради: *йўлка*.

-ка III феълнинг кучайтирувчи аффикси бўлиб келади: *суржмоқ*.

-ка IV *к, з* товушлари билан тугаган сўзларга қўшилаётган жўналиш келишиги қўшимчаси бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра йўналиш, объект, ўрин,

пайт каби маъно оттенкаларини ифодалайди: *шлакка, малакка, чангакка, эркакка, эшакка, ўрдакка, ҳандалакка; баркка*.

-каз жарангсиз ундош билан тугаган феълларга қўшилиб, феълнинг бошқа шахс ёки нарса томонидан бажарилган ҳаракат маъносини ифодаловчи орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *етказ, кетказ, ўтказ* каби.

-қали *к, з* ундошлари билан тугаган сўзларга қўшилиб, мақсад равишдоши шаклини ҳосил қилади: *текқали, чўққали, экқали* (қ. -ғали, -қали).

-қан I феълнинг ҳаракат ёки ҳолат ифодаловчи сифатдош шаклини ҳосил қилади: *буккан, теккан, тўккан, чеккан, эккан* каби (қ. -ган, -қан).

-қан II оғзаки нутқда экан тўлиқсиз феълнинг қисқарган шаклида намоён бўлади ва у бажарган вазифани бажаради: *бораркан* (қиёс.: *борар экан*), *келаркан* (қиёс.: *келар экан*).

-қани *к, з* билан тугаган феъл асосларидан мақсад билдирувчи равишдош шаклини ясайди: *букқани, чекқани, экқани*.

-қанча феъл асосларига қўшилиб, бирор ҳаракатнинг юзага келишига қадар иккинчи ҳаракатнинг бажарилишини кўрсатишга хизмат қилувчи пайт равишдоши шаклини ҳосил қилади: *текқанча, тўққанча, экқанча*.

-қар жарангсиз ундош билан тугаган сўзларга қўшилиб, касб-хунар билан боғлиқ шахс отлари ясайди: *мисқар* каби (қ. -гар, -қор).

-қач феълнинг пайт маъносини билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилиб, ҳаракатнинг ўзи билдирган ҳаракатдан кейин бажарилишини англатади: *текқач, тўққач, экқач* каби.

-қача *з, к* товушлари билан тугаган сўзларга қўшилиб, пайт-чегара маъносини билдирувчи равиш ҳосил қилади: *барққача, зираққача, тоққача, узукқача* каби (қ. -ғача, -қача).

-қаш I [ф. *كش* — от ясовчи қўшимча; *كشیدن* — «тортмоқ, чекмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] 1) отларга қўшилиб, касб-хунар эгаси бўлган шахс оти ясайди: *аравақаш, кирақаш, пахсақаш, чизмақаш, чилдирмақаш, қаламқаш* (қ. -қчи); 2) бирор нарса чекувчи, бирор воқеа-ҳодисани боши-

дан ўтказган, ўтказаетган киши маъноларига отлар ясади: *носкаш, чилимкаш; болокаш, захматкаш*.

-**каш** II от туркумидаги сўзлардан инсонга хос турли хусусият, ҳолат каби белгиларни билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *дилкаш, жафокаш, пасткаш, сусткаш*.

-**ки** I феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракат натижасида вужудга келувчи жараён отларини ясади: *кўчки, тепки, туртки* каби.

-**ки** II от, сифат ва равиш туркумидаги сўзларга қўшилиб, пайт ва ўринга муносабатни билдирувчи сифат ҳосил қилади: *ички, кечки, остки, пастки, сояки, устки, юзаки, қишки*.

-**ки** III кучайтириш, таъкид маъноларини англатиш учун қўлланувчи грамматик шакл: *афсуски, демаски, жамиски, наҳотки, нимаиски, хайриятки, ҳаттоки, ҳолбуки* каби.

-**киз** жарангсиз ундош билан тугаган феъл асосига қўшилиб, бошқа шахс ёки нарса томонидан бажарилган ҳаракатни англатувчи орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *еткиз, кеткиз, ўткиз* каби (қ. -**газ**, -**ғиз**, -**қаз**, -**қиз**, -**ғаз**, -**ғиз**).

-**ким** қ. -**ки** III.

-**кин** I буйруқ феълдан ҳолат маъносини англатувчи сифат ясади: *кескин* (қ. -**гин**, -**қин**, -**ғин**).

-**кин** II *г, к* товуши билан тугаган II шахс феълларига қўшилиб, таъкид, кучайтириш каби маъноларни беради: *теккин, тўккин, эккин* каби (қ. -**гин**, -**қин** II, -**ғин** I).

-**кин** III оғзаки нутқда экан тўлиқсиз феъли вазифасида ишлатилади: *борармикин // борар эканми, ёзармикин // ёзар эканми* каби.

-**кина** I *г, к* товуши билан тугаган от ва бошқа сўзларга қўшилиб, кичрайтиш-эркаланиш маъносини ифодалайди: *билаккина, гудаккина, эркаккина* каби (қ. -**гина**, -**қина**). Бу аффикс урғули бўлиб, урғусиз ҳолатда чегараланиш, таъкидлаш, ажратиш каби вазифаларда келувчи юкламадир.

-**кина** II сифатларга қўшилиб, субъектнинг шахсий модал муносабатини ифодалайди: *кичиккина, нозиккина, пастаккина, сергаккина*.

-**кир** феълларнинг буйруқ шаклига қўшилиб, асосдан англашилган иш-ҳаракат

ёки хусусиятда ортиқлик маъносини англатувчи сифат ясади: *кескир, ўткир*.

-**кич** жарангсиз ундош товуш билан тугаган феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатни амалга оширувчи нарсакурол оти ясади: *кескич, куқунлаткич, кўрсаткич, сепкич, совуткич, тенкич* каби (қ. -**ғич**, -**қич**, -**ғич**).

-**кор** I [ф. *كار* – иш; меҳнат, фаолият, қилмиш, хатти-ҳаракат] касб эгаси, мутахассислик, машғулот билан боғлиқ бўлган шахс оти ясади: *бинокор, халоскор, хизматкор* каби (қ. -**гар**, -**кар**).

-**кор** II от туркумидаги сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага эғалик, у тушунчанинг ортиқлигини ёки унга хослик, ўхшашлик, хусусият, ҳолат маъноларини ифодаловчи сифатлар ясади: *нақшинкор, риёкор, фусункор, шиддаткор, ҳаваскор* каби.

-**кор** III [ф. *كاريدن, كاشتن* – «экмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани экувчи шахс оти ҳосил қилади: *пахтакор, шоликор, ғаллакор*.

-**ку** таъкидлаш ва кучайтиришни билдирадиган юклама: *бординг-ку, инсон-ку, она-ку, олдинг-ку, сен-ку, ўқидинг-ку* каби.

-**кунча** *к, г* ундошлари билан тугаган феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатнинг бажарилиш вақтини билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *тўккунча, чеккунча, эккунча*.

-**л** унли билан тугаган феълларга қўшилиб, мажхул нисбат, баъзан эса ўзлик нисбат шаклини ҳосил қилади: *сўралди, чайқалди, ўралди, қийналди, қўзғалди* каби.

-**ла** I 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса билан боғлиқ ишни юзага келтириш, амалга ошириш маъноларини билдирувчи феъл ясади: *аррала, ишла, кўзла, мойла, қишла*; 2) сифат ва равишларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳолатга, тусга эга бўлиш маъноларини ифодаловчи феъллар ясади: *ёмонла, секилла, тезла, текисла, тикла*; 3) ундов ва тақлидий сўзларга қўшилиб, уларга хос ҳис-ҳаяжон, буйруқ-хитоб, мурожаат, товуш ёки бирор ҳолат кабиларни амалга ошириш, бажариш маъноларини билдирувчи феъллар ҳосил қилади: *додла, уфла, чухла, ҳиҳила; гумбулла, потирла, шитирла* каби. -**ла** қўшимчаси энг маҳсулдор бўлиб, феълдан

ташқари деярли барча туркумлардан феъл ясайди.

-ла II феълларга қўшилиб, ҳаракатнинг такрорланиши, кучайиши, узоқ давом этиши каби маъноларни ифодаловчи шакл ҳосил қилади: *савала, қаш(и)ла, қувла* каби.

-ла III шеърятда билан кўмакчиси қисқартирилиб, -ла шаклида ишлатилади, алоҳида морфема сифатида ажратилади: *Кўла* созлаб бўлмайд яратган ҳайкалимни (А.С.Пушкин «Ҳайкал»). Бу элемент феъл ясовчи -ла аффиксидан урғусизлиги билан ҳам фарқланиб туради. Қиёс.: *кўла* (феъл: мўлжалламоқ) – *кўз-ла* (кўз билан: от + кўмакчи).

-лаб I турли хил сўз туркумларидан равиш ясайди, ҳаракатнинг бажарилиш ҳолатини, пайтини ва миқдорини билдиради: *атайлаб, йиллаб, кунлаб, кўплаб, ойлаб, саҳарлаб, тепалаб, яхшилаб*. Лекин -ла + -б шаклида бўлганда, икки аффикс саналади, бунда -б аффикси феълнинг равишдош шаклини ҳосил қилади: *майдалаб*.

-лаб II асосан йирик миқдор ифодаловчи санок сонларга қўшилиб, предметнинг ноаниқ миқдорини, тахминий ҳисобини билдирувчи чама сонлар шаклини ҳосил қилади: *ўнлаб, юзлаб, минглаб* каби.

-лай сўзларга қўшилиб, ҳаракат белгисини ифодаловчи равиш ясайди; *бутунлай, тириклай* каби. Баъзан кучайтирувчи -ин аффикси билан кенгайди: *бутунлайин, тириклайин*.

-лан I) отларга қўшилиб, асосдан англашилган маъно билан боғлиқ ҳаракатни амалга ошириш, бажаришни ифодаловчи феъллар ясайди: *афсуслан, завқлан, овқатлан, қаноатлан*; 2) сифат ва равишлардан белги, ҳолатни ифодаловчи ҳаракатларни (феълларни) ҳосил қилади: *асабийланмоқ, сергакланмоқ, хавотирланмоқ*. -лан кўшимчиси сон туркумида фақат *икки* сўзидан феъл ясайди: *иккиланмоқ*.

-лар I отларга қўшилиб, предметнинг бирдан ортиқлигини, яъни ноаниқ кўпликни кўрсатади. -лар кўпликнинг морфологик кўрсаткичи бўлиб, у шакл ясовчидир: *гуллар, китоблар, одамлар, уйлар, қушлар*. -лар морфемаси кўпликдан ташқари ҳурмат, кесатиш, муболаға каби маъноларни ҳам билдиради.

-лар II 1) атоқли отларга қўшилиб, кўплик + ўхшашлик, алоқадорлик, қуршов оттенкали отлар ясайди: *Алишерлар, Фарҳодлар*; 2) жой номларини англлатувчи атоқли отларга қўшилиб, шу жой қуршовида бўлган каттароқ ҳудудни билдиради: *Самарқандлар, Янгийўллар*; 3) саналмайдиган нарсани англлатувчи отларга қўшилиб, «кучайтирув», «мўл-кўл» каби маъноларни ифодалайди: *баданларим, бошларим, юракларим; музлар, кумлар*; 4) баъзи сон, равиш туркумига оид сўзларга қўшилиб, чама-тахмин маъносини ифодалашга хизмат қилади: *бешталар, илгарилар, яқинларда, ўнларда* каби; 5) сифатларга қўшилиб, отлашиш вужудга келтиради: *катталар, кичиклар, яхшилар*.

-лар III бу аффикс кесимнинг эга билан сонда мослашувини кўрсатганда, синтактик вазифа бажаради ва сўз ўзгартувчи саналади: *Болалар йиғилдилар*.

-лари I) отларга қўшилиб, III шахс кўплигининг нейтрал шаклини ҳосил қилади; 2) отларга қўшилиб, III шахс бирлигининг сизлаш шаклини ҳосил қилади. Қиёс.: *Алишернинг укалари* (кўплик ёки сизлаш).

-ларча (-лар + -ча) сўзларга қўшилиб, ҳаракатнинг қай тарзда бажарилиши, ҳаракат ва белгининг ўхшашлиги каби маъноларни англлатувчи равишлар ҳосил қилади: *болаларча, ваҳшийларча, дўстларча, мардларча, оталарча, телбаларча, ўртоқларча, қадрдонларча* каби.

-лаш I) отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунча билан боғлиқ ҳаракатни бажариш маъносига феъллар ясайди: *гап-лашмоқ, дўстлашмоқ, савдолашмоқ, суҳбатлашмоқ*; 2) сифат ва равишлардан феъллар ясайди: *асабийлашмоқ, йириклашмоқ, осонлашмоқ, тезлашмоқ, яқинлашмоқ* каби.

-лаштириш (-ла + -ш + -тир + -иш) тўрт морфеманинг бирикишидан ҳосил бўлган кўшма аффикс; рус тили орқали ўзлашган сўзлар таркибидаги -изация, -фикция каби аффиксларни калькалаштириш натижасида келиб чиққан: *автоматлаштириш, газлаштириш, радиоллаштириш, экранлаштириш, электрлаштириш* каби.

-ли отларга қўшилиб, сўз ўзагидан англашилган маънога эга эканликни ёки ўша маъноли нарса, ҳодисанинг мавжудлигини, ортиқлигини билдирувчи сифат ясайди: *ақлли, виждонли, кучли, мазали, мевали, тузли*,

шакарли каби. Бу қўшимча жуфт сўзларга, қўшма сўзларга ва ибораларга қўшилиб, сифатлар ясади: *ақлли-хушли, қўлли-оёқли; тўла қонли, тўрт бурчакли*. **-(а)р** билан ясалган сифатдошларга қўшилиб, «шу ҳолатта эгалик, шунга мос, арзийдиган» деган маънони ифодалайди: *айтарли, етарли, тушунарли, қониқарли*.

-лик I турли хил сўз туркумларига қўшилиб, мавҳум маъноли от ясади (белги оти): *болалик, ботирилик, дўстлик, ёлғизлик, заргарлик, оналик, талабалик, тезлик, эскилик, янгилик, яхшилик*. Баъзан аниқ предмет отини ясади: *дарслик, кундалик, ичимлик, ширинлик*. Географик номларга қўшилганда, шахснинг ўша ерга тегишли эканлиги, у ерлик эканлиги англашилади: *андижонлик, тошкентлик, қишлоқлик* каби.

-лик II шахс отларига қўшилиб, алоқадорлик, мансубликни билдирувчи сифатлар ясади: *атторлик* (касби), *темирчилик* (устахонаси). Айрим турдош отларга қўшилиб, характер-хусусият билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *болалик* (чоғлар), *кўйлаклик* (чит).

-лик III ҳаракат номларига қўшилганда, маънони бироз кучайтиради, таъкид билдиради: *айтишлик, бормоқлик, демаклик, ёзмақлик*. Бундай ҳолларда у маъно ва вазифасига кўра шакл ясовчи аффиксга тўғри келади.

-лик IV турли хил сўз туркумларидан мавҳум маъноли от ясади: *айрилиқ, борлиқ, бошлиқ, бўшлиқ, йўқлиқ, отлиқ, оқлиқ* каби.

-лик II отларга қўшилиб, ўша отдан англашилган предметнинг ўрни, жойи, шунингдек, идиш маъносини билдиради: *Бўстонлик, Олмалик, тузлик* (тузлуқ) каби.

-лик III *-иқ, -иғ* аффикслари ҳамда **-ган** морфемаси воситасида ясалган сўзлар (*осиғ // осилган, ёпиқ // ёпишган*) англаган маънода келиб, предмет ҳолатини кўрсатувчи сифат ҳосил қилади: *ёпиқлик* (қозон), *осиғлик* (қозон), *солиғлик*.

-лоқ I отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг ўрнини, баъзан шу ўринда (жойда) ўша предметнинг мўллиги маъносини англади: *сувоқ, тошлоқ, ўтлоқ, қумлоқ*.

-лоқ II от, сифат туркумидаги сўзлардан ҳолат, хусусият каби маъноларни ифодаловчи сифат ясади: *бақалоқ* (одам), *овлоқ*

(жой), *қатқалоқ* (йўл) каби. **-лоқ** билан ясалган сифатлар от вазифасида ҳам қўлланади.

-лоқ III отларга қўшилиб, модаллик шаклини ҳосил қилади; кичрайтириш ва эркалаш маъносини билдиради: *бўталоқ, тойлоқ, чақалоқ, қизалоқ*.

-луқ; тузлуқ (қ. **-лик** II).

-м I унли товуш билан тугаган феъл асосларидан: 1) ҳолат оти (*алдам, чидам*); 2) ҳаракат натижаси оти (*тўплам, тўғрам*); 3) миқдор англаувчи отлар (*дамлам, тишлам, ҳўплам*) ясади.

-м II унли товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг I шахс бирликка нисбат берилётганини ифодаловчи эгалик аффикси: *болам, кўрнам, онам, отам, тоғам*.

-м III феълдан ифодаланган ҳаракат ва ҳолатни бажарувчи шахсни билдирувчи, I шахсга оид шахс-сон аффикси: *ёздим, келдим, кўрдим, олдим, севдим, ўқидим* каби.

-ма I феълдан от ва сифат ҳосил қилувчи урғули морфема: *бостирма, газлама, димлама, йўқлама, сузма, терлама, тугма, юклама, қотирма, қўлёзма*.

-ма II 1) феълларга қўшилиб, иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган белгини билдирувчи сифатлар ясади: *осма, сочма, тизма, улама, эзма, ясама, қовурма*; 2) ўтимсиз феълларга қўшилиб, хусусият, хосса, ҳолат, шакл, усул билдирувчи сифатлар ясади: *айланма, қотма, ҳовлиқма*; 3) тақлидий сўзлардан **-илла** билан ясалган феълларга қўшилиб, хусусият билдирувчи сифат ҳосил қилади: *ланғиллама* (чўғ), *қирчиллама* (совуқ), *ғирчиллама* (қор).

-ма III тақрор шаклдаги равишларнинг биринчи қисми таркибида келиб, ҳолат, ҳаракатнинг белгисини билдириш учун хизмат қилади: *бирма-бир, ёнма-ён, йилма-йил, кетма-кет, устма-уст, қўлма-қўл* каби. Ушбу аффикс форсча «ба» қўшимчаси таъсирида пайдо бўлган. Қиёс.: *даражабадаража // даражама-даража* ва ш.к.

-ма IV феълнинг бўлишсиз шакли кўрсаткичи сифатида ажратиладиган урғусиз аффиксдир. Инкор, тақиқлаш, огоҳлантириш, тахмин каби маъноларни англади: *бормади, ёзмади, кўрмади, ўқимади; тегма, яқинлашма; (олов ўчиб қолган) бўлмасин* каби.

-ман кесимларда I шахс бирлигини кўрсатадиган шакл ясовчи аффикс: 1) феълларда: *бажараман, бораман, ишлайман, кўзлайман, сузаман* каби; 2) бошқа сўзларда: *биттаман, деҳқонман, ишчман, каттаман, яхшиман*. Биринчи ҳолатдаги -ман урғули бўлиб, кейингиси урғусиздир.

-манд отларга қўшилиб, сўз асосидан англашилган предмет маъносига эга эканлик, ортиқлик, давомийлик маъноларини ва хусусият, ҳолат каби белгиларни ифодаловчи, шахсга хос сифатлар ясайди: *аёлманд, давлатманд, дардманд, иштиёқманд* каби. Бу қўшимча ва унинг -ванд шакли орқали ясалган сифатларнинг баъзилари от туркумига оид сўзлар вазифасида қўлланади: *нашаванд, хунарманд* каби. Бу қўшимча билан ясалган баъзи сўзлар отлар олдида келганда, сифат каби қўлланади, лекин кўпинча шахс оти бўлиб қўлланади: *давлатманд, ихлосманд*.

-мас (-ма + -с) I (-а)р аффикси воситасида ясалган сифатдошнинг бўлишсиз шаклини ҳосил қилади: *билмас, кўрмас, сезмас, топмас, тўймас, ўзгармас, қўрқмас*. Бу морфема сифатдош таркибида келиб, айрим ажратилади. Редупликация йўли билан ясалган равишларда ҳам шундай ҳолни кузатиш мумкин: *айтар-айтмас, билар-билмас* (гапиради), *эшитар-эшитмас* каби.

-мас II баъзи сўзларда -ган шаклли сифатдошдан кейин эмас тўлиқсиз феълнинг қисқарган шакли сифатида ажратилади. Бу, одатда, оғзаки нутқда, шеърятда учрайди. Қиёс.: *ёзганмас/ёзган эмас, келганмас/келган эмас, ёмонмас, одаммас, сузганмас/сузган эмас; юрганмас/юрган эмас, яхшимас* каби оғзаки нутққа хос қўлланишларда айна ҳолат кузатилади.

-масдан -(и)б шаклли равишдошларнинг бўлишсиз шаклини ясайди: *билмасдан, кўрмасдан, қўрқмасдан*.

-маслик (-ма + -с + -лик) феълга қўшилиб, ҳаракат, ҳолат номи ясайди: *мавҳум маъноли сўз ҳосил қилади: ишламаслик, кўрсатмаслик, қўрқмаслик* каби.

-миз I унли билан тугаган отлардан кейин қўшилувчи I шахс эгалик аффиксининг кўплик шакли: *акамиз, онамиз, опамиз, отамиз, тоғамиз*.

-миз II феълдан ифодаланган ҳаракат ва ҳолатни бажарувчи I шахснинг кўплигини

кўрсатувчи тусловчи аффикс: *борамиз, ёзамиз, кўрамиз, сузамиз, топамиз, юрамиз*; худди шу вазифада феъл бўлмаган сўзларга ҳам қўшилиб келади. Лекин бунда урғу сизлиги билан ҳам фарқланади: *ишчимиз, педагогимиз, талабамиз* каби.

-миш I эски ўзбек тилида ўтган замон сифатдошининг кўрсаткичи булган бу шакл ясовчи аффикс ҳозирда сўзлар таркибида ажралмайди: *ўтмиш* (йил), *қилмиш-қидирмиш*.

-миш II *эмиш* тўлиқсиз феълнинг қисқарган шакли бўлиб, сифатдошларга қўшилганда, гумон, ишончсизлик маъноларини ифодалайди: *борганмиш, ёзганмиш*.

-мон -ар шаклли феълларга қўшилиб, асосдан англашилган маънонинг ортиқлигини ифодалаб, характер-хусусият билдирувчи ва айни пайтда кесатик, киноя каби маъноларни ҳам ифодаловчи сифатларни ҳосил қилади: *билармон, ишбузармон, устабузармон, ўлармон*.

-моқ I феълларга қўшилиб, нарса-предмет оти ясайди: *шмоқ, тўқмоқ, чақмоқ, қуймоқ* каби.

-моқ II феъллардан ҳаракат номи шаклини ҳосил қилади: *бошламоқ, ишламоқ, кетмоқ, ташламоқ, юрмоқ, яшмоқ*.

-моқда (-моқ + -да) феъл асосларига қўшилиб, ҳозирги замон давом феъли шаклини ҳосил қилади: *бошламоқда, ёзмоқда, ишламоқда, яшмоқда, ўқимоқда*.

-моқлик (-моқ + -лик) (қ. -моқ, -лик III): *ўқимоқлик*.

-моқчи феълларга қўшилиб, келаси замон мақсад маъносини ифодаловчи феъл шаклини ҳосил қилади: *бормоқчи, кетмоқчи, ўқимоқчи* каби.

-митир (-имтир) ранг-тус билдирувчи сифатларга, яъни унли билан тугаган сифатларга -митир, ундош билан тугаган сифатларга -имтир шаклида қўшилиб, белгининг меъёрий даражага етмаганлигини, наслитини билдирувчи сифат шаклларини ҳосил қилади: *кўқимтир, оқимтир, сарғимтир, қизғимтир, қорамтир*.

-и I феълнинг ўзлик, баъзан эса мажҳул нисбат шаклини ҳосил қилади: *ковшанди, мақтанди, сўзланди, тайёрланди, таранди, ўқланди* (қ. -ин, -ил, -л).

-и II шеърый асарларда баъзан III шахс эгалик аффиксидан сўнг қўшилган тушум

(-ни) ва қаратқич (-нинг) келишиги кўрсаткичи сифатида қўлланади: Чиройлидир гўё ёш келин, икки дарё ювар *кокилин* (кокилини). (Х. Олимжон). Ҳар оила *ўчоғин* (ўчоғининг) ўз қутлуғ тарихи бор (Х. Фулом).

-**навис** [ф. نویس – ёзувчи; نوشتن – «ёзмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани ёзиш билан шуғулланувчи шахс отини ясайди: *масалнавис, романновис, қасиданавис, қиссанавис, ҳикоянавис*.

-**намо** [ф. نما – ташқи кўриниш, қиёфа; кўрсатувчи, намоён қилувчи] от, сифат ва сифатдошларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса, ҳодиса, ҳолат тушунчасига «ўхшаш» деган маънони берувчи сифатлар ясайди: *аёлнамо, жиннинамо, кулганнамо, мажнуннамо, олимнамо, ҳазилнамо* каби.

-**нг I** унли товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг II шахс бирликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик қўшимчаси ҳисобланади: *боланг, оиланг, отанг* каби.

-**нг II** унли билан тугаган феъл асосларига қўшилиб, II шахс кўпликдаги буйруқ майли шаклини ҳосил қилувчи тусловчи қўшимча: *бошланг, ишланг, яшанг, ўқинг*.

-**нгиз** (-нг + -из) I унли товуш билан тугаган отларга қўшилиб, асосдан англашилувчи предметнинг II шахс кўпликка нисбат берилаётганини ифодаловчи эгалик қўшимчаси ҳисобланади: *болангиз, мартабангиз, опангиз, орзунгиз, тоғангиз*.

-**нгиз** II феълларда II шахс кўплик шаклини кўрсатувчи тусловчи аффикс: *бошлангиз, ташлангиз, узмангиз* (қ. -**ингиз**).

-**ни** тушум келишиги кўрсаткичи бўлиб, ўзи қўшилган асосдан англашилган предметнинг ҳаракатни ўзига тўла олишини ифодалайди: *китобни* (ўқиди), *Салимани* (кўрди).

-**ники** от ёки олмошларга қўшилиб, қарашилиқ маъносини англатадиган шакл ясовчи аффикс: *бизники, мактабники, меники, сизники, укамники, ўзимники* каби.

-**ним** [ф. نيم – ярим, яримта] асосан отлар олдида қўшилиб, асосдан англашилган тушунчанинг, белгининг кучсизлигини, одатдагидан камлиги, кичиклигини билдиради: *нимжон, нимкоса, нимранг, ним-*

пушти; баъзи Ўлчов бирликлари таркибида учраб, айна бирликнинг ярми маъносини ифодалайди: *нимчорак*.

-**нинг** қаратқич келишиги кўрсаткичи. Бирор предмет ёки ҳодисанинг бошқа бирор предмет ёки шахсга тегишли эканлигини билдиради: *кўзнинг қораси, Навойининг мероси, оиланинг аъзоси, Салиманинг куйлаши, сўзнинг кучи, қаламнинг учи* каби.

-**но** - I [ф. نآ – инкор маъноли сўз ясовчи олд қўшимча] I) отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчаларга эга эмаслик, йўқликни билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *ношлож, ноумид, ношукур, ноўрин, ноҳақ*; 2) сифатларга қўшилиб, асосдан англашилган белги, хусусият, ҳолатга эга эмаслик маъносини билдирувчи сифатлар ясайди: *нотекис, нотинч, нотўғри* каби. **но**- олд қўшимчаси билан ясалган баъзи сўзларда ясашиш учун асос бўлган сўз ўзбек тилида мустақил қўлланмайди, шу сабабли улар ажралмас ҳолга келган: *нодон, ноёб, нокас, нотавон*.

-**нома** [ф. نامه – ёзув, хат, ҳужжат] асосан турдош отлардан ёзма ҳужжат, расмий иш қоғозлари номини билдирувчи отлар ясайди: *айбнома, арзнома, ваколатнома, гувоҳнома, жангнома, йилнома, табрикнома, таклифнома, талабнома, шартнома*.

-**нчи** унли билан тугаган саноқ сонларга қўшилиб, кетма-кетлик маъносини англатувчи тартиб сон шаклини ҳосил қилади: *еттинчи, иккинчи, йигирманчи, олтинчи* каби (қ. -**инчи**).

-**ов** айрим саноқ сонларга қўшилиб, биргалик, жамлик, тўда, йиғинди маъноларидagi сон ҳосил қилади: *бешов, еттов, икков, олтов, тўртов, учов*.

-**овлон** (-ов + -лон) саноқ сонларга қўшилиб, биргалик маъносини англатувчи жамловчи сонлар шаклини ҳосил қилади: *олтовлон, тўртовлон* (қ. -**ов**).

-**ой** аёллар исмларига қўшилиб, эркалатиш маъносини билдиради: *Барчиной, Салимаой, Гурсуной* каби.

-**омуз** [ф. أمين – қўшувчи, аралаштирувчи; аралаш, таркибида бирор нарса бўлган] отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага «ўхшаш», «аралаш» деган маъноларни берувчи, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *маслаҳатомуз, масхараомуз, насиҳатомуз, ҳазиломуз* каби.

-он I феъллардан натижавий жараён оти ясайди: *тўзон, қўзғолон*.

-он II -б (-иб) билан ҳосил қилинган равишдошларга қўшилиб, кучайтириш, зудлик билан амалга оширилган ҳаракат пайтини ифодаловчи феъл шаклини ясайди: *битирибон, келибон, кўндирибон* каби.

-она от ва сифатлардан тақлид ва ўхшатиш маъносига ҳолат билдирувчи равишлар ясайдиган унумсиз аффикс: *айёро-на, жаҳоллона, мардона, разиллона, шоирона, қаҳрамонона*.

-онгич феълларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳаракатнинг кучли белгисини билдирувчи сифат ясайди: *сунонгич, тепонгич, чопонгич, қопонгич*.

-ос тақлидий сўзларга қўшилиб, асосдан англашилган хусусиятга эга бўлган маъносигади сифат ясайди: *гулдурос, чуввас, шаррос, ғуввас*.

-от [а. ات — арабча муаннас кўплик қўшимчаси] араб тилидан кирган сўзларнинг таркибида келиб, шу сўзларнинг кўплигини билдиради; ўзбек тилида сўз ясаш хусусиятига эга эмас: *ажойибот, ахборот, баёнот, машғулот, маҳсулот, маълумот, тартибот, ҳисобот* каби.

-оқ 1) феълларга қўшилиб, сўз асосидан англашилган маъно билан боғлиқ ҳолат, хусусият билдирувчи сифат ясайди: *бақирок, ўтирок, қолоқ, қочоқ, қўрқоқ* каби; 2) феълдан от ясайди: *ётоқ, ўроқ, қўноқ, қўшоқ* каби.

-паз [ф. پز — пиширувчи; پختن — «пиширмақ; пишмоқ; куйдирмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] асосан, овқат, таом номларига қўшилиб, уни пишириш, тайёрлаш билан шугулланувчи шахсни — касб эгасини билдиради: *кабобпаз, мантипаз, ошпаз, сомсапаз, ҳолвапаз*.

-параст [ф. پرست — бир нарсанинг мухлиси, унга қаттиқ берилган, уни қаттиқ севувчи] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса, ҳодисага жуда берилган, одатланган, мойиллик каби маънолардаги, шахсга хос сифатлар ясайди: *амалпараст, мансабпараст, молпараст, хаёлпараст*.

-парвар [ф. پرور — тарбияловчи, ғам-хўрлик қилувчи; эркаловчи] отларга қўшилиб, тарбиялаш, яхши муносабат, севиш маъноларини англатувчи сифат ясайди:

ватанпарвар, инсонпарвар, сояпарвар, тараққийпарвар.

пеш- [ф. پيش — олд, олд томон; аввалги; олдиндаги] отларга қўшилиб, асос англашган тушунча (нарса, предмет)нинг олди ёки олдида маъносигади от ва сифатлар ҳосил қилади: *пешайвон, пештахта, пешқадам* каби.

-р I айрим сифатларга қўшилиб, асосдан англашилган ҳолатга ўтишни ифодаловчи феъллар ясайди: *эскирмақ, ўзгармақ, қисқармақ* каби.

-р II унли товуш билан тугаган феъллардан сифатдош шаклини ясайди: *бўзлар, бошлар, ишлар, қайнар* каби (қ. -ар).

-ри феъллардан ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *бугри // букри, эгри*.

-роқ 1) сифатларга қўшилиб, белги маъносининг меъерий даражага етмаганлигини, бироз камлигини, айни пайтда чоғиштиришни, қиёслашни билдирувчи шакл ясовчи қўшимча: *оқроқ, совуқроқ, қалинроқ, қоронғироқ*; 2) равишларга қўшилиб, ҳаракат белгисининг у ёки бу даражасини ҳосил қилади: *тезроқ, этароқ*.

-с бўлишсизлик шаклидаги буйруқ феълларига қўшилиб, хусусият, ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *арзимас* (баҳона), *индамас* (одам), *толмас* (курашчи), *ўтмас* (пичоқ). Бундай сифатлар таркибидаги -ма + -с қўшимчаси ҳозирги пайтда бўлинмас қўшимча сифатида қаралиб, сифатдош ҳосил қилувчи қўшимча деб ҳисобланмоқда (қ. -мас).

-са I отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни хоҳлаш, исташ маъносигади феъллар ясайди: *сувсамоқ* каби.

-са II феълларда шарт майли, III шахс бирлигининг кўрсаткичи: *борса, бошласа, ёзса, ишласа, кўрса, ташласа* каби.

-сан 1) II шахс бирлигини кўрсатувчи тусловчи аффикс: *борасан, ёзасан, ишлайсан, кетасан* каби; 2) от-кесим таркибида кесимлик кўрсатувчи морфема сифатида ажратилади: *деҳқонсан, ёшсан, каттасан, одамсан, ўқитувчисан* каби.

сер- [ф. سير — тўқ, тўйган; тўйинган; кўп, мул; куюқ, тўқ (ранг)] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметнинг мўлчилигини, шунга эга бўлишда ортиқликни англатувчи сифатлар ясовчи олд қўшимча: *серғушт, серпул, серсув, серунум, сершовқин,*

серҳосил. Баъзи сўзлар таркибида *сер-* қўшимчаси асос билан бирикиб, ажралмас ҳолга келиб қолган: *сероб*.

-**си** унли товуш билан тугаган сўзларга қўшилувчи эгалик аффиксининг III шахс бирлиги кўрсаткичи: *бобоси, онаси, орзуси, отаси, манаси, укаси*. Баъзан эгалик аффиксидан сўнг қўшилиб, аффиксал плеоназм ярагади: *бириси, ярмиси, синглиси* каби.

-**сиз** I отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарса, ҳодиса, ҳолатнинг йўқлиги ёки камлигини билдирувчи сифатлар ясади: *ақлсиз, билимсиз, ёғсиз, жонсиз, илмсиз, мазасиз, онгсиз, режасиз, сабасиз, сўзсиз, тажрибасиз, тузсиз, ҳаракатсиз*.

-**сиз** II 1) II шахс кўплик шаклини ҳосил қилувчи тусловчи аффикс: *борасиз, ёзасиз* каби; 2) феълдан бошқа сўз туркумларида кесимлик аффикси саналади ва тусловчи қўшимча ҳисобланади: *каттасиз, одамсиз, яхшисиз, ўқитувчисиз* каби (*қ. -ман, -сан*). Юқоридаги икки хил -**сиз** аффикси ургу орқали фарқланади. Масалан, *одамсиз* (хона) – *одамсиз* (сиз яхши одамсиз). Баъзан отдан бошқа сўзларга ҳам қўшилади: *тенгсиз* (тенти йўқ) – *тенгсиз* (бир хил, баравар).

-**симон** асосан отларга қўшилиб, «шу асосга ўхшаш» маъносидagi, хусусият, шакл билдирувчи сифатлар ясади: *газсимон, ёйсимон, кумушсимон, одамсимон, тухумсимон, қалқонсимон, ҳалқасимон* каби.

-**сив** феълларда буйруқ майлининг III шахс бирлиги кўрсаткичи бўлиб, II шахс орқали буюриш, огоҳлантириш, истак, илтимос ва бошқа маъноларни ифодалайди: *борсин, ишласин, келсин, ўқисин* каби.

-**сира** I отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсага эҳтиёж, шуни ишташ, шунга мойиллик каби маъноларни англадиган феъл ясовчи унумсиз аффикс: *сувсира, тузсира, уйқусира, қонсира*.

-**сира** II баъзи кишилик олмошларига қўшилиб, *сив* ёки *сиз* деб гапиришни ифодаловчи феъллар ҳосил қилади: *сенсира, сизсира* каби.

-**соз** [ф. *ساز* – қурувчи; *ساختن* – «яратмоқ, ишлаб чиқармоқ; қурмоқ, таъмирламоқ, тузатмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани қурадиган, ясайдиган, тузатадиган шахс отлари ясади: *аравасоз, асбобсоз, кemasоз, машинасоз, самолётсоз, станоксоз*.

-**т** унли товуш билан тугаган сўзларга, шунингдек, *р, й* ундошлари билан тугаган кўп бўғинли сўзларга қўшилиб, феълнинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *бошлатмоқ, ишлатмоқ, сўзлатмоқ, тўхтатмоқ; камайтмоқ, кенгайтмоқ, кичрайтмоқ, пасайтмоқ, сусайтмоқ, узайтмоқ, улғайтмоқ, қорайтмоқ; ёшартмоқ, кўкартмоқ, ўзгартмоқ, қабартмоқ* каби.

-**та** санок сонларга қўшилиб, предметларни доналаб кўрсатиш учун хизмат қилади; «дона», «нафар» маъносини беради: *бешта, иккита, ўнта* каби.

-**тадан** санок сонларга қўшилиб, нарсаларнинг миқдорини тақсимлаб кўрсатиш маъносидagi тақсим сон шаклини ҳосил қилади; *бештадан, олтидан, ўнтадан*.

-**тарош** [ф. *تراش* – қирувчи, қиртишловчи; ўйиб, йўниб, нақш солувчи] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни яшаш, қуриш, унга ишлов бериш билан шуғулланувчи шахс отини ясади: *тоштарош, қаламтарош, ҳайкалтарош* каби.

-**тача** санок сонларга қўшилиб, нарсанинг миқдорини тахминлаб кўрсатувчи чамасон шаклини ҳосил қилади: *мингтача, юзтача, ўнтача*.

-**тир** феълларга қўшилиб, феълнинг орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *келтир, чоптир*.

-**(у)** феълнинг ҳаракат номи шаклини ҳосил қилади: *борув, ёзув, кўрув, тортишув, ўқув*. Бундай ҳаракат номлари отларга хос хусусиятларга эга бўлади.

-**ум** феълга қўшилиб, ҳаракат натижа-сида ҳосил бўлган предметнинг отини, жараён номини ҳосил қилади: *тушум, унум, ютум* каби.

-**уқ** таркибида *у* ёки *ю* товуши бўлган феъллардан натижа оти ёки ҳаракат натижасида тугилган белгини билдирувчи от ва сифат ҳосил қилади: *бузук, буйруқ, узук, учук, юлук, ютук*.

-**фуруш** [ф. *فروش* – сотувчи; *فروختن* – «сотмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни сотиш билан шуғулланадиган шахсини билдирувчи от ясади: *гулфуруш, дўппифуруш, китобфуруш, мевафуруш, олмафуруш, читфуруш, шойифуруш, ҳолвафуруш* каби.

-**хов** I [ф. *خوان* – ўқувчи; куйловчи; *خواندن* – «ўқимоқ, ёддан айтмоқ, куйла-

моқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган нарсани ўқийдиган, ўқийётган шахсни кўрсатувчи от ясайди: *газетхон, журналхон, китобхон, намозхон, шеърхон* каби.

-хон II асосан, хотин-қизлар исмига қўшилиб, эркалаш ёки кесатиш каби маъноларни англатади: *Барнохон, Лолахон, Раисахон, Салимахон, Ҳабибахон* каби.

-хона [ф. خانه — уй, бино, иморат; тур-раржой] отларга қўшилиб, асосдан англашилган иш бажариладиган ёки бирор нарсга сақланадиган бино маъносини англатади: *босмахона, гримхона, касалхона, ошхона, пиллахона, тўйхона, чойхона* каби.

хуш- [ф. خوش — яхши, ёқимли; қувноқ] I) асосан, отлар олдидан келиб, «яхши», «ёқимли» маъносидаги сифат ҳосил қилади: *хушахлоқ, хушбичим, хушманзара, хушмуомала, хушовоз, хуштабиат, хуштаъм* каби; 2) баъзи ҳолларда айни маънода отдан от ясайди: *хушхабар*.

-хўр [ф. خور — еювчи, ичувчи; очкўз; خوردن — «емоқ, овқатланмоқ, ичмоқ, ютмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, асосдан англашилган предметни ейдиган, ичадиган ёки кўп ейдиган, кўп ичадиган шахсни билдирувчи, қўшимча хусусият, ҳолат сифатларини ясайди: *ароқхўр, гўштхўр, нонхўр, паловхўр, чойхўр, шафтолихўр, қимизхўр*. Бундай сифатлар баъзан от вазифасида ҳам қўлланади.

-ч I) феълнинг ўзлик нисбати шаклидан мавҳум от ва сифатлар ясайди: *ишонч, севинч, суюнч, ўтинч, қувонч, кўрқинч*; 2) н товуши билан тугаган сўзларга қўшилиб, сифат ясайди: *жирканч, тинч* каби.

-ча I I) тил ёки миллат номини англаувчи сўзларга қўшилиб, тур, хил билдирувчи сифатлар ясайди: *арабча (ўйин), афғонча (рубоб) ўзбекча (одат)* каби; 2) сўзларга қўшилиб, ҳажм-миқдор билдирувчи сифатлар ҳосил қилади: *заррача (фойда), зиғирча (туз), тариқча (ақл)*.

-ча II от, олмош ва сифатларга қўшилиб, ўхшатиш, тарз каби маънолар билан боғланган равишлар ҳосил қилади: *болаларча, европача, янгича, ўзгача, қушча* (урғуси биринчи бўғинда) ва бошқалар; сон туркумига оид сўзларга кўплик ёки -та қўшимчасидан сўнг қўшилиб, чама, тахмин, ортиқлик маъноларини билди-

ради: *мингларча, юзларча, ўнларча; элликтача, юзтача*.

-ча III отларга қўшилиб, кичрайтириш ва эркалатиш маъносини ҳосил қилади: *аравача, йигитча, китобча, лампача, хўрозча, юлдузча, қизча, қушча*; бу қўшимча айрим ҳолларда бир қўшилманинг ўзида икки хил вазифани бажаради: сифатга қўшилиб, кичрайтиш маъносини сақлаган ҳолда, уни отга айлантиради: масалан, *қизилча* (лавлагининг бир тури, шунингдек, касаллик номи), *кўкча* (қовуннинг тури). Бундай ҳолларда -ча морфемаси сўз ясовчи саналади.

-чак I феълнинг ўзлик нисбати шаклига қўшилиб, шу хусусият билан характерланувчи шахснинг белгисини англаувчи сифат ясайди: *ийманчак, куйинчак, эринчак* каби (қ. -чок).

-чак II *келинчак, тугунчак* каби отлар таркибиде -ча аффикси англагган кичрайтиш маъносини билдиради (қ. -ча III).

-чан I отларга, ҳаракат номларига қўшилиб, характер-хусусият, ҳолат билдирувчи сифат ясайди ва асосдан англашилган нарсга, ҳодиса, тушунчаларга ортиқлик, фаоллик каби белги маъноларини қўшади: *ишчан, талабчан, уятчан, ўзгарувчан*.

-чан II отларга қўшилиб, асосдан англашилган тушунчага эгаликни билдирувчи сифатлар ясайди: *кўйлакчан, майкачан, маҳсичан, яктакчан* ва б. Баъзи ҳолларда -чан билан параллел ҳолда -чанг қўшимчаси ҳам ишлатилиши мумкин.

-чанг қ. -чан.

-часига (-ча + -сига) от ва сифатларга қўшилиб, ҳаракатнинг қандай бажарилишини, бу жиҳатдан асосдан англашилган предметга ўхшатиш маъносини билдирувчи равишлар ясайди: *аскарчасига, деҳқончасига, йигитчасига, мардчасига, оқиқчасига, қаҳрамончасига, ҳарбийчасига*.

-чи I I) сифатларга қўшилиб, асосдан англашилган белги билан характерланувчи шахс отларини ясайди: *қизиқчи, бекорчи* каби. Бунда асли сифатга кўчиш воқе бўлади; 2) сонларга қўшилиб, шахс оти ясайди: *бешмингчи (асли: беш минг килограммчи), иккичи (икки олувчи)*; 3) отлардан шахс оти ясайди: *ёрдамчи, ашулачи, асаларичи*; 4) ҳаракат номидан шахс оти ясайди: *бошқарувчи, айбловчи*.

-**чи** II 1) отларга қўшилиб, асосдан англашилган маънога эгаликни билдирувчи сифатлар ясайди: *ёлғончи* (бола), *ўйинчи* (қиз), *ҳасадчи* (одам). Бундай сифатлар асосан от туркумига оид сўз сифатида қўлланади; 2) турли сўз туркумларидан хусусият билдирувчи сифат ясайди: *айирмачи* (киши), *бекорчи* (гап), *дангалчи* (хотин), *қизиқчи* (одам).

-**чи** III сўроқ, кучайтирув, таажжуб маъноларини англатувчи юклама: *Карим-чи*, *келсанг-чи*, *отсанг-чи*, *сен-чи* каби.

-**чил** I отларга қўшилиб, сифат ясайди, бирор хусусиятга эга эканлик ва бундаги ортиқликни англатади: *дардчил*, *изчил*, *халқчил*, *элчил*.

-**чил** II сифат ва равишларга қўшилиб, уларнинг озайтириш-кучсизлик маъносига шаклини ҳосил қилади; бунда -**роқ**, баъзан -**ниш**, -**имтир** аффикслари англатган маънога яқин мазмун ифодаланади: *камчил* // *камроқ*; *кўкчил* // *кўкроқ* // *кўкиш*; *оқчил* // *оқроқ* // *оқиш* // *оқимтир*.

-**чилик** (-чи + -лик) қўшма аффикс; от ёки сифатлардан касб-ҳунар, фаолият-жараён, ҳолат билдирувчи от ясайди: *ошачилик*, *ошначилик*, *хурсандчилик*, *қассобчилик*, *қудачилик*, *ғаллачилик* каби.

-**чиқ** I от ва сифатларга бирикиб, кичрайтириш маъносини англатувчи отлар ясайди: *қопчиқ*, *қорачиқ*.

-**чиқ** II феълнинг буйруқ шаклидан характер-хусусият билдирувчи сифат ясайди: *сирпанчиқ*, *қизғанчиқ* каби.

-**чоқ** I феълнинг буйруқ шаклларига қўшилиб, хусусият, ҳолат, шакл каби маъноларни билдирувчи сифатлар ясайди: *тортинчоқ*, *чўзинчоқ*, *эринчоқ*.

-**чоқ** II отларга қўшилиб, кичрайтиш ва эркалаш маъносигаид от шаклини ҳосил қилади: *тойчоқ*, *қўзичоқ*.

-**ш** I феълдан ҳаракат номи ясайди: *сайраш*, *сакраш*, *титраш*, *фикрлаш*, *яшаш*, *ўқиш*.

-**ш** II феълларга қўшилиб, ҳаракат бирдан ортиқ бажарувчи томонидан биргаликда амалга оширилганлигини ифодаловчи биргалик нисбатини ҳосил қилади: *айблашди*, *ишлашди*, *қарашди*, *қучоқлашди* каби.

-**шунос** [ф. شناس — билувчи, билимдон; شناختن — «билмоқ, таниш бўлмоқ; танимоқ, тушунмоқ» фл. нинг ҳоз. зам. шакли] отларга қўшилиб, касб-ҳунар, мутахассислик,

машғуллик оти ясайди: *адабиётшунос*, *тилушунос*, *товаршунос*, *тупроқшунос*, *шарқшунос*, *ҳуқуқшунос* каби.

-**яп** -*а*, -*й* билан ясалган равишдошлардан феълнинг ҳозирги замон давом шаклини ҳосил қилади: *бошлаяпман*, *ишлаяпман*, *кел(а)япман* каби.

-**қ** I унли билан тугаган феъллардан нарса, қурол ва жараён билдирувчи отлар, шу ҳаракат билан боғлиқ турлича белгини англатувчи сифатлар ва отлар ясайди: *иссиқ*, *совуқ*; *сувоқ*, *ямоқ*, *ўтоқ*. Бу қўшимча билан ясалган баъзи сўзлар ҳам от, ҳам сифат вазифасида қўллана олади.

-**қ** II унли билан тугаган феъллардан ҳаракат ва ҳолат натижасида юзага келган белгини билдирувчи сифатлар ясайди: *порлоқ*, *тарқоқ*, *титроқ*, *хириллоқ*, *чанқоқ*, *шилдироқ* каби (қ. -**к**, -**ак**, -**ик**, **иқ**, -**оқ**, -**уқ**).

-**қа** I баъзи феъл ва отлардан ҳажм, хусусият билдирувчи сифат ясовчи каммаҳсул аффикс: *лойқа*, *қисқа*.

-**қа** II *қ*, *ғ* товушлари билан тугаган сўзлардан кейин қўшиладиган жўналиш келишиги қўшимчаси бўлиб, ўзи қўшилган асоснинг маъносига кўра ҳаракат йўналишини, ўрин, пайт каби маъноларни ифодалайди: *боққа*, *ўтоққа*, *қирғоққа* каби.

-**қаз** жарангсиз ундош товушдан сўнг қўшилиб, феълнинг орттирма нисбатини кўрсатади: *тутқазмоқ*, *ютқазмоқ*, *ўтқазмоқ*, *қутқазмоқ* (қ. -**газ**, -**ғиз**, -**каз**, -**қиз**, -**ғаз**, -**ғиз**).

-**қали** феълларга қўшилиб, мақсад билдирувчи равишдош шаклини ҳосил қилади: *йиққали*, *туққали*, *уққали*, *чиққали* (қ. -**гали**, -**гани**).

-**қан** феъллардан ҳаракат белгисини ифодаловчи сифатдош шаклини ясайди: *таққан*, *уққан*, *чиққан*.

-**қани** феъллардан мақсад равишдоши шаклини ясайди: *боққани*, *туққани*, *чиққани* (қ. -**қали**).

-**қач** феъллардан пайт маъносини ифодаловчи равишдош шаклини ясайди: *боққач*, *таққач*, *туққач*, *чиққач*, *қизиққач* (қ. -**гач**, -**қач**).

-**қача** феъллардан ўрин, чегара маъносини ифодаловчи равишдош шаклини ҳосил қилади. *тоққача*, *қирққача*, *қишлоққача* (қ. -**гача**, -**қача**).

-**қи** I жарангсиз ундош товуш билан тугаган феъл асосларига кўшилиб, нарса, қурол, объект оти ясайди: *ачитқи, ивитқи, сачратқи, сочқи, чопқи, қичитқи* (қ. -**ги**, -**ки**).

-**қи** II сўзларга кўшилиб, асосдан англашилган ҳаракат билан боғлиқ белги, ўрин, вақтга алоқадорликни билдирувчи сифат ясайди: *вайсақи, сиртқи, ташқи, қабаринқи*.

-**қиз** феъллардан орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *ютқизмоқ, утқизмоқ* (қ. -**гиз**, -**киз**).

-**қин** I феълга кўшилиб, иш-ҳаракат натижасида юзага келган жараён, ҳолат номини ҳосил қилади: *босқин, тошқин, тўсқин, учқун*.

-**қин** II буйруқ феълларидан хослик, хусусият, ҳолат маъноларини англаувчи сифат ясайди: *ёрқин, жўшқин, сотқин*.

-**қин** III қ, ғ, ундошлари билан тугалланган буйруқ майлидаги феъл асосларидан II шахс бирлик шаклини ҳосил қилади: *боққин, таққин* (қ. -**гин**, -**кин**).

-**қина** отларга кўшилиб, асосдан англашилган предметни эркалаш маъносини ифодалайди: *бўталоққина(м), дўндиққина(м), қароққина(м), қизалоққина(м)* каби (қ. -**гина**, -**кина**).

-**қир** феълларнинг буйруқ шаклига кўшилиб, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *тонқир, учқир, чопқир*.

-**қич** жарангсиз ундош товушлар билан тугаган феълларга кўшилиб, қурол-асбоб отини ясайди: *ёритқич, қисқич* каби.

-**қоқ** I феълдан жой оти ясайди: *ботқоқ* (қ. -**гақ**, -**жақ**, -**ғоқ**).

-**қоқ** II феъллардан характер-хусусият, ҳолат маъноларини билдирувчи сифатлар ясайди: *бурушқоқ, ёпишқоқ, тиришқоқ, урушқоқ, уюшқоқ, қайишқоқ, қочқоқ* каби.

-**қу** эск. қ. -**қи** I: *чопқу*.

-**қун** феъллардан нарса оти ва ҳолат билдирувчи сифатлар ясайди: *тутқун, учқун* (қ. -**гун**, -**қин**, -**ғин**).

-**қунча** феъл асосларидан пайт маъносини ифодаловчи равишдош шаклини ҳосил қилади. *ёққунча, туққунча, чиққунча* (қ. -**гунча**, -**қунча**).

-**қур** феъл асосларидан ҳолат, хусусият билдирувчи сифат ясайди: *учқур*.

-**ғаз** феъл асосларига кўшилиб, орттирма нисбат шаклини ҳосил қилади: *турғаз, тўлғаз* каби.

ғайри- [а. *غیر* – бошқа, ўзга; ёт, бегона] одатда арабча сўзларга (сифатларга) кўшилиб, асосдан англашилган белгига зид, қарама-қарши маъноли сифатлар ҳосил қилади: *ғайриодабий, ғайрихлоқий, ғайриилмий, ғайритабиий, ғайриқонуний*.

-**ғиз** феъл асосларига кўшилиб, орттирма нисбат шаклини ясайди: *тўйғизмоқ, тўлғизмоқ, ўтирғизмоқ* каби (қ. -**ғаз**, -**қаз**, -**қаз**; -**ғиз**, -**киз**, -**қиз**).

-**ғин** I буйруқ шаклидаги феъл асосларидан иш-ҳаракат натижасида ҳосил бўлган жараён оти ясайди: *ёнғин, қирғин, қувғин* каби.

-**ғин** II феъл асосларидан хослик, хусусият, ҳолат маъноларини англаувчи сифат ясайди: *озғин, сулғин, қизғин*.

-**ғир** буйруқ шаклидаги феъл асосларига кўшилиб, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *олғир, ўзғир*.

-**ғич** I феъл асосларига кўшилиб, ундан англашилган ҳаракатни амалга оширувчи нарса-қурол отини ясайди: *елниғич, савағич, сўрғич, томизғич, тўғнағич, чизғич, қашлағич, қирғич* (қ. -**ғич**, -**кич**, -**қич**).

-**ғич** II феъл асосларига кўшилиб, хусусият билдирувчи сифатлар ясайди: *бошланғич, юлғич* каби (қ. -**ғич**, -**кич**).

-**ғоқ** I феъл асосларига кўшилиб, ҳаракат-ҳолат номини билдирувчи от ясайди: *тўлғоқ*.

-**ғоқ** II феъл асосларига кўшилиб, характер-хусусият, ҳолат маъноларини билдирувчи сифат ясайди: *тойғоқ, тўзғоқ, қурғоқ*.

-**ғу** феъл асосларига кўшилиб, натижа оти ясайди: *урғу, туйғу, чолғу* (қ. -**гу**, -**ку**).

-**ғун** феъл асосларига кўшилиб, «шу хусусиятга эга бўлиш» мазмунидаги сифат ясайди: *бузғун, туйғун, уйғун* (қ. -**гин**, -**ғин**).

ҳам- [ф. *هم* – бирга, бир-бири билан; бирга бажарувчи, тенг, бир хил] отларга кўшилиб, асосдан англашилган тушунчага алоқадорлик, уни биргаликда бажариш каби маъноларни ифодаловчи отлар ясайди: *ҳамкасб, ҳамсуҳбат, ҳамфикр* каби. Кўп ҳолларда бу кўшимча -дош кўшимчаси билан синоним бўла олади (қ. -**дош**).

Ўзбек тилининг изоҳли луғати

V ЖИЛД

«O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi»

Давлат илмий нашриёти

(Тошкент, 100011, Навоий кўчаси, 30-уй)

Факс: (71) 244-34-38

E-mail: ume2@yandex.ru

Нашриёт лицензияси АИ № 160, 2009.14.08.

ISBN 978-9943-07-750-8

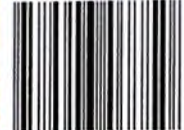

2020.01.05.да босишга рухсат этилди.
Қоғоз бичими 70 x 100¹/₁₆. Офсет қоғозда босилди.
64,82 нашриёт-ҳисоб табағи. 48,1 босма табок
Адади 3000. Шартнома №206.

«Credo Print» МЧЖ китоб фабрикасида чоп этилди.
Тошкент шаҳар, Боғишамол кўчаси 160.
Тел.: 71 234-44-01/05. www.credoprint.uz
Буюртма №439-20

**DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH
DEPARTAMENTI**

ISBN 978-9943-07-750-8

9 789943 077508